NAAMLIJST
DER
INTEEKENAREN,

welke, na de uitgave des vijfden deels, *op dit Woordenboek hebben ingeteekend.*

De kwaliteiten en woonplaatſen der Inteekenaren zijn in deze lijst geplaatst, overeenkomstig de opgave ten tijde der inteekening.

A

Adriaan, (M.) te Amsterdam.

B

Baalen, (J. van) Boekhandelaar te Rotterdam.
Bakkenist, Jun. (H.) te Edam.
Bibliotheek (De) van het Departement van Oorlog te 's Hage.
Bleijker, (M. de) Boekhandelaar te Rotterdam.
Bohn, (P. F.) Boekhandelaar te Haarlem.

H

Heemstra, (J.) Onderwijzer te Rottevalle.
Heuvel, (B. L. C. van den) Ontvanger der Registratie en Domeinen te Ommen.
Hulst, (J.) Majoor Kommandant van het 1ste Batt. der 8ste Afdeeling Infanterie te Coevorden.

J

Jentink, Predikant te Oudewater.

K

Karsten, (J.) Ondermeester te Assen.

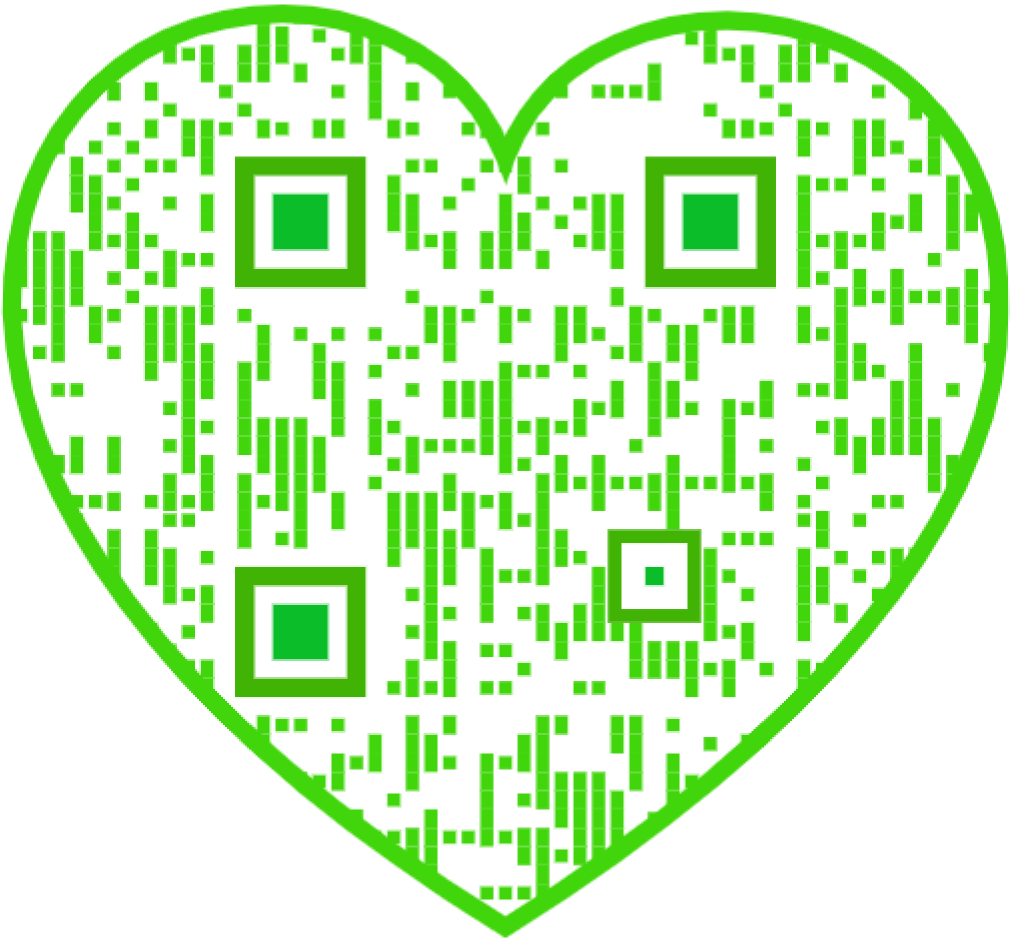

L

Lansbergen, (Mevr. Douairiere van) op Rozenhof bij Zutphen.
Lich, (I. J. A.) Kapitein bij het 3de Batt. der 17de Afdeeling Nat. Infanterie te Gent.
Luneman, (W. J.) Boekhandelaar te Brussel, 2 exempl.

M

Middendorp Wolters, te Rotterdam.

N

Noman, (J.) Boekhandelaar te Z. Bommel, 2 exempl.

O

Oortwijn, (Mr. L.) President van de Regtbank van Eersten Aanleg te Assen.
Oosten, (J. van) Boekverkooper te Amsterdam.

P

Palier en Zoon, (H.) Boekhandelaar te 's Hertogenbosch, 2 exempl.

R

Reijerdam, (J. van) Boekhouder en Kasſier der Nederl. Staats-Courant te 's Hage.

S

Schetsberg, (H. C.) Boekhandelaar te Leeuwarden.
Scheer, (D. H. van der) Boekhandelaar te Coevorden, 6 exempl.
Schimmelpenninck, (W. A.) van der Oije, op den huize Poll bij Zutphen.
Schultze, Gepensioneerd Generaal Majoor te Brussel.
Spangenberg, (J.) te 's Hage.

T

Thieme, (C. A.) Boekhandelaar te Arnhem, 3 exempl.

V

Veeze, (C.) Onderwijzer te Eest in Drenthe.
Verenet, (L. F.) S. S. Theol. Stud. te Utrecht.
Vermande, (J. L.) Boekhandelaar te Medenblik.

R.

R. Deze letter wordt in het Grieksch dikwijls uitgesproken met eene *h* achter zich, zoo als: *Rhapsodia*, *Rhetorica* enz., doch wordt anders gewoonlijk van eenen klinker gevolgd. Op Romeinsche munten beteekent R. *Respublica*; R. P. C. *Reipublicae Constituendae*; REST, *Restituit*; en ROM. en AUG., *Roma et Augusta*. Op Romeinsche inscriptien wordt door R. aangeduid *Recta* of *Retro*; door R. G. C. *Rei Gerundae Causa*; door R. A. O. S. *Rationali Operum Sacrorum*; door R. R. *Ruderibus Rejectis*, en door R. V. P. *Redditum Veteri Posfesfori*. Oudtijds, eindelijk, werd de R. gebruikt voor 80, en met eene streep er boven R̄. voor 80 duizend; doch de Grieksche *r* (ρ), beteekent 100.

RA. Is op een schip een lang en rond stuk hout, hetwelk in het midden merkelijk dikker is, dan aan de einden, en dwars boven aan de mast gehangen wordt, om er de zeilen aan te spannen.

RABBANITEN of *Rabbiniten*, ook *Talmudisten* genoemd, zijn die Joden, welke, benevens het Oude Testament, ook den Talmud (*zie aldaar*) als geloofsregel erkennen; in tegenoverstelling der *Karaïten* of *Kareërs*, die denzelven verwerpen.

RABBI. Dit Hebreeuwsche woord, woordelijk *leeraar*, *meester*, beteekent eenen leeraar der Joodsche wet; doch ook, inzonderheid, eenen oversten of opziener eener school (synagoge).

RABBIJNSCHE TAAL en LETTERKUNDE. Toen de Rabbijnen, door de *Arabieren* uit *Babylon*, de toenmalige zetel der Joodsche geleerdheid, verdreven, zich in *Europa*, inzonderheid in *Spanje*, nederzetteden, en te *Granada*, *Toledo*, *Barcelona*, *Cordova*, *Seville* en *Saragosfa* scholen oprigtten, gevoelden zij zich door de geleerde en grondige navorschingen der *Arabieren*, omtrent de Arabische taal, weldra gedrongen, om ook hunne taal, die uit het oud Hebreeuwsch in het bedorven Chaldeeuwsch verbasterd was, oordeelkundig te bearbeiden, en zoo veel mogelijk in hare zuiverheid te herstellen. Zij poogden hierom het bijbelsche Hebraïsmus weder tot schriftspraak te maken; doch waren niet in staat, om van de spraakkunst alle Chaldeeuwsche vormen af te scheiden, daar zij daartoe reeds den maatstaf verloren hadden, noch om zich tot de eigenlijke beteekenis der woorden te bepalen, vermits zij tot de aanwijzing van zoo vele nieuwe denkbeelden niet meer genoegzaam waren; en zoo ontstond eene nieuwe Hebreeuwsche schrifttaal, die door

de Rabbijnen in *Spanje*, *Portugal*, *Italië* en *Duitschland* geschreven, en derhalve de Rabbijnsche genoemd werd. Ter harer beoefening heeft men eenige spraakkunsten en woordenboeken bearbeid, en zich tot hulpmiddelen van CELLARIUS, RELAND, VAN DER HARDT, TIJCHSEN, BUXTORF en anderen bediend; en de rijkdom der Hebreeuwsche letterkunde, dien men uit het overzigt van eenen BUXTORF, BARTOLOCCIUS en anderen leert kennen, levert eene genoegzame belooning voor hare beoefening op. Wij vergenoegen ons, met hier alleen eenige schrijvers uit het bloeijendst tijdvak der middeleeuw op te geven. ABEN ESRA, DAVID KIMSCHI (overleden omstreeks 1232), doch inzonderheid ELIAS LEVITA hebben zich als spraakkunstenaars verdienstelijk gemaakt; NATAN BEN JECHIEL (1100) heeft door een meermaals herdrukt Talmudisch, en DAVID KIMSCHI, door een Hebreeuwsch woordenboek, dat langen tijd voor klassiek gehouden is, roem verworven. De eerste, die volgens de nasporingen van ABEN ESRA MAIMONIDES (geb. 1139), SALOMO JARCHI en DAVID KIMSCHI, een uitgebreider kritisch werk, namelijk eene herziening van de *Pentateuchus*, ondernam, was in de 13de eeuw MEIJER NALLEVI (HARAMAH) uit *Toskane*, en werd het eerst gevolgd door den Rabbijn MENACHEM DE LONZANO (wiens *Or Torah* met de *Schete Jadoth* in 1518 te *Venetië* uitkwam) en naderhand door SALOMO NORZI, wiens werk in omvang en gegrondheid alle vroegere werken overtrof. Onder de uitleggers van het Oude Testament verdienen het meeste opmerking de taalkundige, doch duistere, ABEN ESRA; de onduidelijke en in spraakkennis gebrekkige SALOMO JARCHI (omstreeks 1180); JOSEPH KIMSCHI, een der geleerdste Joden; zijn zoon DAVID KIMSCHI, boven reeds genoemd; LEVI BEN GERSON (voor 1370), en ISAAC ABERDANEL (voor 1508). MARMONIDES poogde den inhoud zijner heilige nationale schriften door wijsgeerig-godgeleerde redekavelingen te hulp te komen, en onder de vele uitleggers waren RASCHI en hij de voornaamste. Ten aanzien van de aardrijkskunde der middeleeuw hebben zich MOSES PETACHIA, uit *Regensburg* (1187), BENJAMIN van *Tribera* (sedert 1160) en PERIZOL uit *Avignon* (1550), door hunne reisbeschrijvingen, verdienstelijk gemaakt. Ook de wis-, sterrenkunde, wijsbegeerte en geneeskunde werden door de Joden, inzonderheid op de scholen der *Arabieren*, in *Spanje* vlijtig beoefend en bearbeid; doch daar van hunne wetenschappelijke werken weinig gedrukt is, moeten wij ons vergenoegen met den bovengenoemden MAIMONIDES aan te voeren, die als filosoof de wijsbegeerte van ARISTOTELES en PLATO met de *Kabbala* en den *Talmud* vermengt; doch in zijne geneeskundige werken (*Aphorismi*, en *De regimine Sanitatis*) zich als een aanhanger van GALENUS vertoont.

RABENER. (GOTTLIEB WILHELM) Deze beroemde satiren-schrijver werd in 1714 te *Wachau*, een dorp bij *Leipzig*, geboren, en beoefende aan de universiteit in laatstgemelde stad de regten, waar

hij

hij met GÄRTNER en GELLERT in de naauwste vriendschap leefde. Hij bekleedde naderhand onderscheidene posten bij het belastingswezen, en stierf in Lentem. 1771 aan eene beroerte. RABENER verdient als mensch en als schrijver even veel achting. In zijne satiren (hekelschriften) veroorloofde hij zich nimmer eenige persoonlijkheden, want, volgens zijne openlijk verklaarde grondregels, moest een satiren-schrijver alleen de dwaasheden gispen, maar zich nimmer aan nijd of kwaadaardigheid schuldig maken, en nog minder aan het heilige, of door verouderd gebruik eerwaardig gewordene, zijn vernuft beproeven: met één woord, hij moest alleen de ondeugd hekelen, zonder daarbij haren bedrijver aan de openlijke bespotting bloot te stellen. RABENER trad het eerst als satiren-schrijver op in het maandschrift: *Belustigungen des Verstandes und Witzes*, in 1741 door SCHWABE uitgegeven; doch verrijkte naderhand de *Bremer Beiträge*, aan welke GÄRTNER, CRAMER, A. SCHLEGEL, EBERT, ZACHARIA en GELLERT arbeidden, met zijne stukken. Zijne in deze beide tijdschriften vervatte opstellen maken de eerste 2 deelen zijner schriften uit; het 3de, *Satirische Briefe*, verscheen in 1752, en het 4de in 1755, waarin onder anderen, A. P. VON MANCHA's *Abhandlung von Sprüchwörtern*, en *das Mährchen vom ersten April* gevonden worden Door de belegering van *Dresden*, in 1760, gingen verscheidene voor den druk bestemde papieren verloren, zoodat, na zijnen dood, alleen de door hem verzamelde *Freundschaftliche Briefe*, welke door C. F. WEISZE, met een levensberigt van den schrijver, in 1772 zijn uitgegeven. De gezamenlijke werken van RABENER zijn in het Fransch en Nederduitsch, en sommige stukken er van ook in het Engelsch, Deensch en Zweedsch, vertaald geworden.

RACINE. (JEAN) Deze groote Fransche treurspeldichter werd in 1630 te *Forté Milon* geboren. Hij beoefende de talen der ouden in de abtdij *Port Royal des Champs*, waar hij reeds blijken gaf van zijne zucht voor het treurspeldicht, en volbragt naderhand zijne studiën in het collegie van *Harcour*. EURIPIDES was zijn geliefkoosde schrijver, dien hij zich ten voorbeelde stelde, en tot welks ongestoorde beoefening hij dikwijls een eenzaam boschje verkoos. De eerste proeve van zijn genie bestond in eene Ode op het huwelijk van LODEWIJK XIV, ten titel voerende: *la Nymphe de la Seine*, waarvoor hij, behalve een geschenk, een jaargeld, van 600 livres ontving. Sedert, alleen in *Parijs* zijn verblijf houdende, wijdde hij zich geheel aan de dichtkunst, in welk vak hij vele goedkeuring ontving; terwijl zijne talrijke treurspelen den gevestigden roem van CORNEILLE eerlang verduisterden. Zijn eerste treurspel, *la Thebaide, ou les freres ennemis*, verscheen in het jaar 1664, en werd in 1666 door dat van *Alexander*, in 1668 door de *Andromache*, en naderhand door *Berenice*, *Brittannicus*, *Bajazeth*, *Mithridates*, *Iphigenia*, *Phaedra* en *Athalia* opgevolgd. Met ieder stuk klom zijn roem, en hij zoude ongetwijfeld voor het treurspel nog meer gele-

verd hebben, indien niet de laster van partijdige beoordeelaars, en den geheelen drom der geestelijkheid hem daarvan teruggehouden hadden. In 1677 werd aan hem en aan BOILEAU het zamenstellen eener Geschiedenis der regering van LODEWIJK XIV opgedragen; doch hiermede bragt hij het niet ver. Eene verhandeling, door hem op aandrang van mevrouw DE MAINTENON geschreven, in welke hij de middelen opgaf, om de ellende, waaronder het volk zuchtte, te verhelpen, bragt hem bij den vorst in ongenade, en was oorzaak van zijnen dood, die den laatsten van Grasm. 1699 voorviel, en waarbij hij den roem naliet, van als een braaf man geleefd te hebben. RACINE stelde zich de Grieksche treurspeldichters ten voorbeelde; koos, meer dan CORNEILLE, de liefde tot het hoofdvoorwerp van zijn stuk, en bragt het Fransche treurspel, door dezen naauwelijks der onbeschaafdheid ontrukt, tot eene aanmerkelijk grootere volkomenheid. Hij is door welluidendheid in versbouw, door zuiverheid van stijl, en waarheid van uitdrukking boven CORNEILLE verheven; doch kan dezen dichter in zijne hooge vlugt, in zijn vuur en geestvervoering niet evenaren. Intusschen valt het moeijelijk te beslissen, wie van beiden de meeste waarde bezit; doch schijnt het, wanneer men hen met de Grieksche treurspeldichters vergelijkt, dat CORNEILLE meer overeenkomst met SOPHOKLES en RACINE met EURIPIDES heeft. De volledigste uitgave zijner werken is die van DIDOT den jongeren, in 1796 te *Parijs* in 4 deelen in 8vo uitgegeven. Zijn zoon LOUIS RACINE, mede een tamelijk goed dichter, heeft ons van hem eene levensbeschrijving geleverd.

RADBOUD, zoon van ADGILLUS, volgde zijnen vader als koning van *Vriesland* op, welks ingezetenen toen nog onbeschaafd, en aan de Heidensche bijgeloovigheden gehecht waren. WIGBERT, een Engelsch zendeling, en nog meer de vermaarde WILLEBRORD, verkondigde, in het begin van RADBOUDS regering, omtrent het jaar 699, in *Vriesland* de leer des Evangeliums, volgens de begrippen van dien tijd; doch de koning, ongenegen, om aan de voorgestelde vermaningen het oor te leenen, beklaagde zich WILLEBRORD hierover bij PIPIJN, groothofmeester van *Frankrijk*, hetgeen eene medewerkende reden schijnt geweest te zijn, dat deze aan RADBOUD den oorlog verklaarde, die daarbij zulk eene geduchte nederlaag onderging, dat hij PIPIJN door een gezantschap om een verdrag moest verzoeken, waarbij de *Vriezen* aan *Frankrijk* onderworpen werden. RADBOUD echter, deze vernedering niet kunnende verkroppen, sloot met zekeren EVERARD, heer van een dorp of landgoed in de *Betuwe*, een verbond, en deed van tijd tot tijd invallen in het Frankische rijk, waarop PIPIJN andermaal de *Vriezen* beoorlogde. Omstreeks de vesting *Duurstede* (want *Vriesland* breidde zich toen uit tot in de tegenwoordige provincie *Utrecht*) kwamen de legers aan elkander, tot groot nadeel der *Vriezen*, waarbij RADBOUD op de vlugt gedreven werd, en diep in *Vriesland* zijne veiligheid moest zoeken.

Na den dood van PIPIJN, die door zijnen zoon KAREL MARTEL werd opgevolgd, floot RADBOUD een verbond met RAGANFRID, die zich, in tegenftelling van KAREL, groot-hofmeester liet noemen. Te zamen befloten hebbende, om de *Franfchen* aan te vallen, voerde RADBOUD zijne krijgsmagt te fcheep langs den *Rijn* tot aan *Keulen*, in welks nabijheid hij zijne troepen aan land zette, en KAREL in Lentem. 716 zulk eene volkomen nederlaag toebragt, dat hij zijne veiligheid in de vlugt moest zoeken. Deze, intusfchen van de zorgeloosheid des vijands gebruik makende, verzamelde zijne troepen; viel met een grooter getal op de *Vriezen* aan, en noodzaakte hen, om op hunne beurt de wijk te kiezen, wanneer zij waarfchijnlijk den hertogt naar hun vaderland aannamen. Men wil, dat de vijandelijkheden tegen de *Vriezen* thans door een verdrag eindigden, waarbij RADBOUD zich verbond, om de prediking van het Evangelie niet alleen niet te zullen verhinderen, maar zelfs den Christelijken godsdienst te zullen omhelzen. Een onvoorzigtig antwoord van WOLFRAN, bisfchop van *Sens* in *Champagne*, een der geloofsonderwijzers, was oorzaak, dat RADBOUD zijn woord niet hield. Te *Hoogtwoud*, of volgens anderen te *Medemblik*, gereed ftaande, om zich te laten doopen, en zijnen voet reeds in de vont gezet hebbende, vroeg hij aan den bis fchop: „ waar het groot getal der afgeftorvene Vriefche grooten, „ zijne voorvaderen, vervaren waren?" en hierop ten antwoord ontvangende, „ dat alle ongedoopten buiten twijfel waren verloren," haalde RADBOUD zijnen voet weder terug, verklarende: „ liever met „ de menigte zijner voorouderen in het zalig gewest van WODAN, „ dan met den geringen hoop der Christenen in den hemel te wil- „ len zijn." Reeds lang aan eene flepende ziekte gekwijnd hebbende, ftierf hij kort daarna, in het jaar 719. POPPO volgde hem op, onder wiens regering WILLEBRORD en andere predikers volkomene vrijheid verkregen, om het Euangelie wijd en zijd te verkondigen, en de kerken, die onder het vorig beftuur tot den afgodendienst misbruikt waren, wederom tot den Christelijken eerdienst te bezigen.

RADEMAKER (ABRAHAM), geboren te *Amfterdam* in 1675, was door de Natuur tot de teeken- en fchilderkunst gevormd, en maakte, zonder het onderwijs van eenigen leermeester, door eigen vlijt en opmerking, zulke groote vorderingen, dat hij door den tijd eenen grooten naam verwierf. Na in zijne geboortestad verfcheidene zalen en kamers te hebben befchilderd, vertrok hij met der woon in 1730 naar *Haarlem*, om er de kunst te oefenen; doch flechts weinig jaren had hij aldaar gewoond, wanneer eene zeer onaangename ontmoeting zijn einde verhaastte. In den vroegen morgen van den beruchten *St. Jans-* en Sakramentsdag, in 1734, in het open veld zittende te teekenen, werd hij door eenige boeren, die hem waarfchijnlijk van medepligtigheid aan het ontwerp verdacht hielden, waarmede de Roomschgezinden toenmaals werden bericht, aangevallen met

knuppels en vlegels, en ontkwam ter naauwer nood de handen der doldriftige menigte; doch ftortte kort daarna in eene ziekte, welke hem in Louwm. 1735 uit het leven wegrukte.

RADEMAKER. (GERARD) Een tijdgenoot, doch geen bloedverwant van den vorigen, werd insgelijks te *Amfterdam*, maar in 1672 geboren. Hij oefende eerst het handwerk zijns vaders, dat van timmerman, hetgeen hij echter, 22 jaar oud zijnde, met de fchilderkunst verwisfelde, waartoe hij het onderwijs genoot van den vermaarden portret-fchilder VAN GOOR. Sedert bekend geworden zijnde met den beroemden PETRUS CODDE, bisfchop van *Sebaste*, droeg deze hem het onderwijs zijner nicht in het teekenen op. CODDE vervolgens naar *Rome* ontboden zijnde, om zich van de gehechtheid aan de gevoelens van JANSENIUS te zuiveren, volgde RADEMAKER hem derwaarts; doch de bisfchop naderhand in hechtenis genomen zijnde, zond men onzen fchilder naar *Holland*, om te bewerken, dat CODDE, als een onderdaan der Vereenigde gewesten en burger van *Amfterdam*, werd opgeëischt. Hij flaagde gelukkig in zijne zending: CODDE werd op vrije voeten g fteld, en onze kunstfchilder ontving ten loon de gemelde nicht van den bisfchop, CATHARINA BLOEMAART, ter vrouwe. Sedert nam RADEMAKER zijn vast verblijf te *Amfterdam*, en fchilderde hier eene menigte zolder-, deur- en fchoorfteenftukken, waaronder het fchilderwerk aan de kap of het verhemelte van de groote zaal van het voormalig ftadhuis, gezamenlijk met den beroemden JAN HOOGZAAD vervaardigd, een der uitmuntendfte en uitgebreidfte is. Nog heeft men van deze beide meesters een ander ftuk, verbeeldende *de Stads regering*, in hetzelfde gebouw boven den grooten ingang geplaatst. RADEMAKER ftierf in den bloei zijns levens, in het jaar 1711, het 36fte zijns ouderdoms.

RADIUS. In de meetkunde de halve diameter ván eenen cirkel, of iedere regte lijn, welke van het middelpunt tot den omtrek, alsmede die, uit het middelpunt van eenen kogel tot aan zijne oppervlakte getrokken wordt. Voorbeelden van zulke lijnen vindt men in de fpaken van een rad, die van de as tot aan den cirkelvormigen omtrek van hetzelve voortloopen.

RAGUSA. Voorheen eene kleine Republiek aan de *Adriatifche zee*, die reeds in de 6de eeuw zich vestigde, en zich onder alle de ftormen des tijds ftaande hield, tot dat in onze dagen haar aanwezen, met zoovele anderen, een einde nam. De godsdienst der bewoners van het kleine, grootendeels bergachtig gebied langs de voornoemde zee (hetgeen verfcheidene eilanden en, op 17 vierkante mijlen, 81,000 inwoners bevat) is Roomsch-Katholiek, en hunne fpraak een mengfel van Slavonisch en Italiaansch. Hunnen regeringsvorm, aan welks hoofd een rector ftond, was Aristokratisch, en naar dien van den voormaligen Venetiaanfchen ftaat ingerigt. Voor den val der republiek ftond zij onder de befcherming van den Turkfchen keizer; thans behoort zij, na eenen tijd lang in het Franfche Italiaanfche rijk te zijn

in.

ingelijfd geweest, aan den Oostenrijkschen staat, en maakt eenen kreits van het koningrijk *Dalmatië* uit. De stad *Ragusa*, voormalige hoofdstad der republiek, thans van den kreits, is bevestigd, en ligt aan den voet van eenen kalen steilen berg, op een schier-eiland van de *Adriatische zee.* Zij heeft breede, regelmatige straten, een prachtig paleis, voormaals het verblijf van den rector, en 8000 inwoners, welke, bevalve van eenige fabrijken in zijde en lakens, van den scheepsbouw en den handel leven. De haven, welke onmiddellijk tot de stad behoort, is klein; maar zoo veel te fraaijer en ruimer is de Noordelijk gelegene haven van *Granosa.* De stad ontvangt haar water door middel eener waterleiding.

RAIJ (JOHN) of WRAIJ, een der uitmuntendste kenners der natuurlijke historie, was de zoon van eenen hoefsmit te *Black-Notley* in het graafschap *Essex*, waar hij in 1628 geboren werd. Hij beoefende te *Cambridge* de godgeleerdheid, en was tot 1662 predikant. Zijn eerste werk, dat hij in 1660 uitgaf, onder den titel van *Catalogus plantarum circa Cantabrigiam nascentium*, bevattede eene aanwijzing van 626 planten, die rondom *Cambridge* in het wild groeijen, en door hem, ten aanzien van huishoudelijk en geneeskundig gebruik, beschreven werden. Op eene reize door *Frankrijk*, *Holland*, *Duitschland*, *Zwitserland* en *Italië*, verzamelde hij eenen rijken schat van waarnemingen, zoodat hij in 1670 eenen *Catalogus plantarum Angliae et Insularum adjacentium* in het licht gaf, waarin hij ongeveer 1050 plantgewassen, op gelijke wijze als in het genoemde werk, beschreef; terwijl hij zijne gedane waarnemingen op zijne reize uitgaf onder den titel van: *Observations topographical, moral et physiological, made on a Journey through part of the low countries, Germany, Italy and France.* Dit werk is overal rijk in waarnemingen omtrent voorwerpen van Natuurlijke historie enz. en werd eerst in 1682 door een ontwerp eener algemeene planten-geschiedenis (*Methodus plantarum nova*) en in 1686 door het werk zelve, onder den titel van: *Historia plantarum generalis*, in 2 deelen in folio, gevolgd. In dit werk beschrijft hij 6,900 planten, en hetzelve is nog steeds een van de voornaamste plantkundige werken der *Engelschen*, dat eene onschatbare waarde bezit. Behalve dit en andere botanische schriften, heeft hij ook eene stelselmatige Natuurlijke geschidenis van de viervoetige dieren en het geslacht der slangen, onder den titel van: *Synopsis methodica Animalium quadrupedum et Serpentini generis*, in 1693 uitgegeven, hetgeen, sedert ARISTOTELES, het eerste werk van dezen aard was, en naderhand nog door twee andere soortgelijke werd opgevolgd, waarvan het eene de Natuurlijke geschiedenis der visschen en vogelen, en het andere die der insekten bevat. Ook schreef RAIJ godgeleerde en andere werken, waarin hij zich als een godsdienstig, doch onbevooroordeeld, Christen vertoonde. Hij stierf in 1705, in het 77ste jaar zijns ouderdoms, te *Notley*, alwaar voor hem een fraai gedenkteeken werd opgerigt.

RAJAH. Zoo noemen zich de ſtamvorsten der *Hindus*, die, voor de verovering der *Mongolen*, en gedeeltelijk ook nog, doch thans grootendeels van de *Europeers* afhankelijk, de afzonderlijke landen van *Hindostan* regeerden. Op de Oost-Indiſche eilanden, inzonderheid in het binnenste gedeelte derzelve, vindt men nog vele, geheel onafhankelijke Indiſche Rajahs.

RAKETTEN (CONGREVISCHE), aldus genoemd naar haren uitvinder W. CONGREVE, beſtaan uit eenen ijzeren, hollen kogel, waaraan eene blikke bus met verſcheiden gaten is vastgemaakt: een lange ſtok dient, om hen zijne rigting te doen behouden. De toeſtel tot het werpen der Raketten beſtaat in een groot werktuig, dat door paarden getrokken wordt, en van twee, naar de rigtingen, beweegbare ſleuven voorzien is. Zoodra de kogel in de ſleuf gelegd en aangeſtoken geworden is, ſnelt hij met een verſchrikkelijk geraas omſtreeks 1000 ſchreden voort, terwijl uit de openingen van de bus, een geſtadige vuurſtroom ſpringt, die pekaardig is, zich aan ieder voorwerp vast hecht, bijna niet te bluſſchen is, en tot op het gebeente doorbrandt. Na verloop van 10 minuten ſpringt de kogel zelf, even als een granaat.

RAMASAN, of *Ramadan*. Bij de *Turken* de 9de maand, die, daar zij, gelijk alle Mahomedanen, bij maanjaren rekenen, jaarlijks 11 dagen vroeger invalt, en dus in een tijdvak van 33 jaar alle jaargetijden doorloopt. Op elken dag van deze maand moeten zij van den op- tot den ondergang der zon vasten en bidden, menigvuldiger en langer, dan op andere tijden. De *Ramaſan* wordt onmiddellijk door het feest van den *Beiram* opgevolgd, hetgeen 3 dagen duurt, waarin door het gemeene volk de grootſte buitenſporigheden gepleegd worden. (*Zie verder* BEIRAM.)

RAMAZZINI. (BERNARDINO) Een der grootſte geneesheeren van *Italië*. Hij werd in 1633 te *Carpi* geboren; volbragt zijne ſtudien te *Parma*, en ging naar *Rome*, om onder RUBEI zich in de praktijk te oefenen. Naderhand woonde hij eenigen tijd in zijne geboorteſtad; doch vertrok vervolgens naar *Modena*, waar hij door den hertog FRANS II tot hoogleeraar in de geneeskunde, bij de aldaar nieuw opgerigte akademie, werd aangeſteld. Na 8 jaar dien post te hebben waargenomen, werd hij in gelijke hoedanigheid naar *Padua* beroepen, waar hij zijn nuttig leven in 1714 eindigde. Zijne menigvuldige, nagelatene ſchriften leveren een roemrijk bewijs van zijne grondige geleerdheid op: inzonderheid wordt zijn boek over de ziekten van kunstenaars en handwerkslieden zeer hoog geſchat.

RAMELIES. Een dorp bij *Judoigne* in *Braband*, vermaard door de zege, die de hertog van MARLBOURG, en de Hollandſche veldmaarſchalk OUWERKERK, in deszelfs nabijheid in 1706, op den keurvorst van *Beijeren*, MAXIMILIAAN EMANUEL, en den Franſchen maarſchalk van VILLEROI, in den bekenden Spaanſchen ſuccesſie-oorlog behaalden.

RAM-

RAMLER. (CARL WILHELM) Deze beroemde lierdichter werd in 1725 te *Colberg* geboren, studeerde te *Halle*, en werd in 1748 tot Hoogleeraar in de fraaije wetenschappen bij het kadetten-corps benoemd; doch legde in 1790 dien post neder; werd medebestuurder van het nationaal tooneel te *Berlijn*, en stierf aldaar in Grasm. 1798. RAMLER trad als lierdichter te voorschijn in een tijdvak, waarin deze soort van dichtkunst weinige voortbrengsels van belang opleverde, en verbond zijnen roem aan dien des grooten konings en held zijner eeuw. HORATIUS, die in zijne Oden den lof van AUGUSTUS bezingt, was het voorbeeld, dat hij nastreefde; zoo als uit verscheidene dezer zijner gezangen blijkbaar is. Ondertusschen is RAMLER in Lyrische kracht even ver beneden HORATIUS, als deze beneden de Grieksche voorbeelden, welken hij volgde. Over het algemeen ontbrak het hem aan een eigen dichterlijk genie; doch bezat hij daarentegen eenen kieschen smaak, en eenen naauwkeurigen schrijftrant. Waar hij vrijwillig den hoogeren *pathos* (het roerende, treffende) ter zijde stelde, en tot zachtere aandoeningen afdaalde, was hij in zijne grootste kracht, en overal vertoont hij zich als een voorbeeld van eenen zuiveren en naauwkeurigen schrijver der Duitsche taal, ten welken aanzien men zijne verdiensten niet kan ontkennen.

De letterkundige voortbrengsels van RAMLER zijn zeer talrijk, en bestaan in prosaïsche schriften, overzettingen, uitgaven van oude Romeinsche en Duitsche dichters, en in eigen vervaardigde dichtstukken. Onder de laatsten verdienen, naast zijne Oden, zijne Cantaten genoemd te worden, waarvan die op den *dood van* JEZUS, door de muzijk van GRAUN, nog meer beroemd is geworden. Zijne prosaïsche werken bestaan in eene korte *Mythologie*; eene *Inleiding tot de fraaije Wetenschappen*, volgens het Fransch van BATTEUX, met bijvoegsels; een werk over *allegorische personen* voor beeldende kunstenaars, met platen, en in verscheidene verhandelingen en redevoeringen. Zijne gezamenlijke gedichten zijn na zijnen dood, onder den titel van: C. W. RAMLERS *Poëtische Werke*, in 2 deelen, te *Berlijn* verschenen.

RAMMELSBERG. Een berg van den *Harz*, eene hoogte van 1820 voet bereikende, ten Zuiden van de stad *Goslar*, welke aan deszelfs voet ligt. Deze berg is inzonderheid merkwaardig door zijne groeven, en wordt door vele reizigers bezocht. Hij levert goud, zilver, koper, lood, borax, zwavel, oker, groene en witte vitriool, en arsenik op; bedragende het zuiver overschot van alle deze voortbrengsels, jaarlijks, tusschen de 30 en 40,000 daalders.

RAMSDEN. (J.) Een beroemd wiskunstenaar, die in 1730 te *Hallifax* geboren werd. Zijn vader, een lakenfabrijkeur, bestemde hem tot hetzelfde beroep; doch eene ondernomene reis naar *Londen* deed den jongen RAMSDEN van plan veranderen. Hier leerde hij den beroemden gezigtkundigen DOLLAND kennen, (wiens dochter hij huw-

de) die hem in het vervaardigen van wiskundige werktuigen onderrigtte, waardoor hij, en door zijn aangeborene genie voor deze kunst, weldra in dezelve beroemd werd. Reeds in 1763 arbeidde hij voor de grootste kunstenaars in *Engeland*, en in 1768 opende hij met het beste gevolg eenen winkel te *Heymarket*, en kort daarna te *Piccadilly*, waar hij tot aan zijnen dood zijn verblijf hield. Hij vergenoegde zich niet slechts, als een denkend kunstenaar, met de gewone werktuigen met smaak en sierlijkheid te vervaardigen, maar verbeterde ook verscheidene gezigt- en sterrenkundige instrumenten, en vond door zijn genie vele nieuwe uit. RAMSDEN werd in 1786 lid van de koninklijke maatschappij, en maakte zich tevens door verscheidene gewigtige verhandelingen, die men in de *Philosophical Transactions* kan vinden, als schrijver bekend. Hij stierf in het jaar 1800.

RAMSEY. (*Dokter*) Een gelukkig en algemeen geacht geneesheer, als mensch en republikein een der waardigste burgers van de Vereenigde staten van *Noord-Amerika*, die mede in *Europa* beroemd is, als schrijver, door zijne *Geschiedenis van de Amerikasche Omwenteling* en zijne *Levensbeschrijving van* WASHINGTON. Bovendien heeft hij ook nog een *Overzigt van de vorderingen der Geneeskunde* en eene *Geschiedenis van Carolina* geschreven. Hij werd te *Charlestown*, in Bloeim. 1815, door eenen krankzinnigen, met name WILLIAM LINNE, vermoord, dien hij voor eenigen tijd het leven gered had, door hem, met nog een ander geneesheer, voor zinneloos te verklaren. Dit mensch had, namelijk, in eenen aanval van woede, zijnen pleitbezorger, dien hij voor omgekocht hield, willen overhoop schieten; doch hem slechts eene zware wond toegebragt. Hij bekende, dat hij RAMSEY alleen uit wraak, wegens zijne afgelegde verklaring, had vermoord.

RAPHAEL SANZIO, of SANTI. Een der grootste kunstschilders van *Italië*, te *Urbino* in het laatst der 15de eeuw geboren. Hij ontving het eerste onderwijs van zijnen vader, die hem, naderhand, aan PETRO BANUCCI, of PERUGINO, een naauwkeurig navolger der Natuur, toevertrouwde, onder wiens leiding zijn talent zich zoo spoedig ontwikkelde, dat hij spoedig zijne talrijke mede-scholieren overtrof, en zich in korten tijd de behandeling van zijnen meester zoo volkomen eigen maakte, dat men beider schilderstukken, uit dit tijdvak, naauwelijks onderscheiden kan. RAPHAEL ging vervolgens naar *Florence*, om de werken van MASACCIO, in de kerk der *Karmeliten*, en de beroemde cartons van ANGELO BUONAROTTI en LEONARDO DA VINCI te leeren kennen en te beoefenen. Hierdoor, en door het onderwijs van FRA BARTOLOMEO, veredelde hij zijnen stijl en smaak, en zijne vordering in de kunst was reeds in de *Begraving van* CHRISTUS duidelijk zigtbaar. Op aandrang van zijnen oom, BRAMANTE LAZZARI, begaf hij zich naar *Rome;* en hier werd hij dat geen, waartoe zijn groot genie hem bepaalde. Gedurende eene afwezigheid van BUONAROTTI gaf hem BRAMANTE de sleutels van de Sixtijnsche

kapel, om zich met de aldaar begonnen schilderstukken van den Florentijnschen kunstenaar volkomen bekend te maken; en het was hier, dat onze jonge schilder zich bepaalde, om den zoo zeer verhevenen BUONAROTTI na te volgen; zoo als hij ook volkomen in de *Propheten*, in de kerk der *Augustijnen*, en in zijne *Sybillen des vredes* gedaan heeft. Dat RAPHAËL met de daad dezen grooten kunstenaar op zijde gestreefd heeft, blijkt uit verscheidene zijner stukken, onder anderen in zijnen *Brand van den Burgt*, en eenige andere schilderstukken van TORRE BORGIA. Dan zijn genie gedoogde niet, om langer een bloot navolger te zijn: hij verbrak eerlang de slaafsche kluisters, waarin het tot dus ver geketend was, en volgde zijnen eigenen, gelukkigen natuurlijken aanleg.

In de eeuw, waarin de grootste meesters der Florentijnsche school optraden, bestonden hunne stukken meestal in ware en getrouwe beelden der Natuur. Ook RAPHAËL legde zich er in het eerst op toe, om naauwkeurig datgeen te copiëren, wat onder het zintuig van zijn gezigt viel; doch het was hem, in de vroegere tijdvakken zijner beschaving, nog niet bekend, dat de kunstenaar zich daarbij tot eene zekere keuze moet bepalen; en dit nu leerden hem de stukken van BUONAROTTI en DA VINCI gevoelen. Hier erkende hij, dat de ouden niet de kleinste partijen hunner hoofdbeelden in het oog gehouden; maar zich alleen tot het wezenlijkste en schoonste bepaald, en door juiste evenredigheden hunne stukken eene aanmerkelijke schoonheid hadden bijgezet, en leerde derhalve, dat men de Natuur, die hij nooit uit het oog verloor, beoefenen en behandelen moest. Zijn, naar volmaking strevende, geest vergenoegde zich nu niet langer met de zich in *Rome* bevindende overblijfsels der Grieksche oudheid; hij bezoldigde verscheidene personen, die in *Italië* en *Griekenland* alles verzamelen en teekenen moesten, wat hier, in tempelen en bouwvallen, van de ouden te vinden was; doch hij leerde nooit die ware schoonheid kennen, die de Grieksche kunstenaars zoo zeer kenmerkt, weshave hij, ten aanzien van den stijl, ook altijd voor hen moest onderdoen. Zijne omtrekken (*concours*) zijn schoon, maar bezitten niet het volkomene der ouden. Hij onderscheidt zich in zijne mannelijke beelden, maar in de vrouwelijke is hij niet zoo gelukkig; terwijl hij aan zijne kinderen, welke met die van TITIAAN niet vergeleken kunnen worden, een te ernstig karakter gaf, en nooit in hen dat mollige en volle uitdrukte, hetgeen aan het ligchaam van een kind eigen is. Ook in zijne goddelijke beelden konde hij de ouden niet evenaren: hij kende de *denkbeeldige schoonheid* niet, en dikwijls verhief hij zich daar, waar hij hoogere wezens wilde verzinnelijken, niet eens tot de schoonheid der wezenlijke Natuur.

Offchoon nu wel RAPHAËL in teekening en schoonheid de kunstschilders der oudheid wel niet evenaart, zoo is hij daarentegen in *uitdrukking* en *compositie* onnavolgbaar groot. Hij gevoelde, hoe be-

lang-

langrijk het vertoonen van de verfchillende hartstogten en aandoeningen der ziel voor eenen fchilder is, die handelende perfonen door zijn penfeel wil voortbrengen. Altijd was de uitdrukking het eerfte, dat hem bezig hield, wanneer hij een nieuw ftuk wilde leveren. Hij onderzocht, welke aandoeningen, naar den maatftaf van het ftuk, zigtbaar moesten zijn; berekende den graad derzelve; bepaalde de figuren, waarin zij zich moesten kenmerken; overwoog, of de handeling, welke hij wilde voorftellen, voorbijgaande of voortdurend was, of zij eene zekere gebeurtenis vooronderftelde, dan of zij tot eene volgende aanleiding gaf; overdacht de houding van den hoofden die der mindere perfonen, en trachtte dan te ontwikkelen, hetgeen in de ziel van iemand moest omgaan, die bij eene volkomene gelijke gebeurtenis, als zijn ftuk moest vertoonen, tegenwoordig waren. Op deze wijze vond hij de uitdrukking van ieder perfoon in zijne fchilderftukken, waarin fteeds de denkende en wijsgeerige kunstenaar altijd doorftraalt. Het heldonker van CORREGGIO moet men in de werken van RAPHAËL niet zoeken: hij hield te dezen aanzien, voor dat hij de Florentijnfche fchilders leerde kennen, zich geheel aan de Natuur, en heeft het naderhand in dit gedeelte der kunst nimmer tot eene aanmerkelijke hoogte gebragt. In het *kolorijt* is hij beneden TITIAAN en zelfs CORREGGIO: zijne kleuren waren altijd te zwaar en ondoorfchijnend.

Voor het overige kenfchetfte zich RAPHAËL even zeer door zijn edel hart, als door kunst-genie. Hij befchouwde, zonder de minfte wangunst, het verhevene en fchoone in de werken van anderen, en gaf, meer dan eens, zijne hoogachting te kennen, die hij voor de ftukken van ANGELO BUONAROTTI gevoelde. Zijn braaf karakter en innemend voorkomen maakten hem bij allen bemind. RAPHAËL ftierf in het jaar 1520, in het 37fte zijns ouderdoms. Onder zijne talrijke ftukken, te menigvuldig om ze allen op te noemen, behooren, inzonderheid, behalve de reeds gemelde: *de Zamenkomst der Kerkvaders*, of, zoo als men dit ftuk ook noemt, het *Schilderij der Godgeleerdheid; de School te Athene; de Gefchiedenis van* HELIODORUS; *de heilige Familie*, welk ftuk hij aan den koning van *Frankrijk*, FRANS I, zond, en *de Verheerlijking van* CHRISTUS *op Tabor*. Hij heeft vele leerlingen gevormd; doch geen derzelve heeft hem kunnen evenaren. Zij maken, zoo als ook hunne leerlingen en latere navolgers, de door RAPHAËL geftichte Romeinfche fchool uit, die door de bijzondere voorregten van haren grondlegger zich altijd boven andere fcholen heeft onderfcheiden; offchoon zij ook hier en daar flechts eene flaauwe fchemering van den helderen glans dezes voortreffelijken fchilders vertoonen.

RAPHELINGIUS (FRANCISCUS) was een man van groote geleerdheid; zag in 1539 te *Lanoi*, eene kleine ftad, onder *Rijsfel* behoorende, het eerfte daglicht, en was eenigen tijd de fieraad van *Leijdens* Hooge fchool. Te *Gend* legde hij de gronden der taal-kennis;

doch

doch het vroeg verlies zijns vaders deed zijne moeder besluiten, om hem bij eenen koopman te besteden, die hem, na verloop van eenigen tijd, naar *Neurenberg*, en vervolgens naar *Parijs* zond, om zaken, den handel betreffende, waar te nemen. Intusschen besteedde hij de uren, die hij van zijne hoofdbezigheden konde afsnipperen, aan het voortzetten zijner afgebrokene Letteroefeningen. Hiertoe was hem zijn verblijf in laatstgenoemde stad bijzonder gunstig. De Hooge school was hier thans in luisterijken bloei, en hij zette nu den loop der wetenschappen hier verder voort; doch legde zich voornamelijk toe op de Hebreeuwsche en Grieksche talen, en liet nu den koophandel varen. De binnenlandsche onlusten deden hem echter besluiten, om elders een geruster verblijf te zoeken, waartoe hij naar *Engeland* overstak, en te *Cambridge* eenigen tijd onderwijs in de Grieksche taal gaf.

Intusschen verlangde hij, om zijne moeder te bezoeken, en vertrok alleen met dit oogmerk naar de *Nederlanden*. Den weg over *Antwerpen* nemende, kocht hij aldaar bij den vermaarden boekhandelaar PLANTINUS eenige boeken, welke in *Engeland* niet gemakkelijk te bekomen waren, bij welke gelegenheid hij met dezen eene verbindtenis aanging, om hem behulpzaam te zijn in het toezigt over de uitgave der werken, die bij hem gedrukt werden. In 1565 huwde hij aan de oudste dochter van PLANTINUS, en sedert arbeidde hij met verdubbelden ijver en oplettendheid aan den opbouw en luister van zijns schoonvaders drukkerij. De voornaamste werken, onder anderen de *Biblia Regia*, gingen door zijne handen en ontvingen van zijn keurig en naauw toeziend oog het sieraad en de naauwkeurigheid, waarmede zij te voorschijn kwamen.

Inmiddels bewogen de Nederlandsche onlusten PLANTINUS, om zich met een gedeelte zijner drukkerij naar *Leijden* te begeven, waardoor de zorg voor de achter geblevene te *Antwerpen* geheel op RAPHELINGIUS ruste. In 1585 echter keerde zijn schoonvader naar zijne vorige woonplaats terug; doch met achterlating van zijne drukkerij te *Leijden*, in welke hij nu door zijnen schoonzoon vervangen werd. Niet lang had RAPHELINGIUS te *Leijden* gewoond, of de bezorgers van de Hooge school aldaar beriepen hem tot Hoogleeraar in de Hebreeuwsche taal, welken post hij met lof bekleedde; doch oordeelende, dat tot eene grondige kennis dier taal die der Arabische onmisbaar was, besteedde hij, ter verkrijging derzelve, zijne ledige uren, en werd daarin geholpen door de boeken, die hem POSTELLUS en A. MASIUS bezorgden, en vooral ook door den gemeenzamen omgang met den doorgeleerden SCALIGER. Onder deze oefening werkte hij tevens aan een *Arabisch Woordenboek*, met oogmerk, om het ten eenigen tijde in het licht te geven; doch zijn overlijden in 1597, in het 58ste jaar zijns ouderdoms, veroorzaakte, dat hetzelve eerst 15 jaar daarna in het licht verscheen. Behalve dit vervaardigde hij ook een *Hebreeuwsch Woordenboek; de Variae Lectiones et Emenda-*

ti-

tiones in Chaldaicam Bibliorum Paraphrasin, en nog eenige andere werken. Hij liet onder anderen eenen zoon na, FRANCICUS geheeten, die aanteekeningen op de Treurspelen van SENECA geschreven heeft.

RATAFFIA. Een geestrijke drank, uit brandewijn, allerlei vruchten, kruiden en specerijen vervaardigd, waarvan meer dan honderd soorten, met bijzondere bijnamen, gevonden worden.

RATELSLANG. (*Crotalus*) Dit soort van slangen is boven alle anderen beroemd, wegens de hevigheid van hun gift. Zij hebben even als de *Boa's* (*zie aldaar*) eenvoudige dwarse schilden onder het lijf en den staart; doch hetgeen hun het meest onderscheidt, is het ratelende werktuig, hetwelk zij onder aan den staart dragen, zamengesteld uit meerdere hoornachtige leedjes, die als het ware los in elkander zitten, en zich bewegen en ratelen, als de slang kruipt of zijnen staart in beweging brengt. Het getal der leedjes van den ratel loopt bij sommigen tot 48, en worden gezegd met de jaren van het dier toe te nemen, zoo dat er jaarlijks één bij komt.

De Ratelslang heeft eenen platten, breeden, driehoekigen kop; de oogen zijn zeer glinsterend en de opening van den bek is breed; de tong is aan het uiteinde gespleten, en zeer bewegelijk, en de twee beenderen van de onderkaak zijn van voren verwijderd, om het openen van den bek niet te verhinderen. Deze beenderen zijn met tanden gewapend, die achterwaarts gekeerd zijn, en kleiner worden, naarmate zij meer achterwaarts zijn geplaatst. De voorste zijn zeer lang en veel sterker dan de andere, voor het grootste gedeelte hol, en in eene soort van vliesachtigen zak besloten. Het is daar onder de huid, die de kaken bedekt, dat de gift-blaasjes geplaatst zijn, welke met de holte der tanden gemeenschap hebben, en langs dien weg, door eene kleine opening aan de punt der tanden, hun gift in de gemaakte wond storten.

Alle de soorten, waarvan het vaderland bekend is, komen uit *Amerika*, en zijn des te gevaarlijker, hoe warmer de streek is, waar zij wonen en het jaargetij. — De Ratelslang kruipt langzaam; bijt niet dan getergd zijnde, of om zijne prooi te dooden. Alhoewel zij geenen boom beklimt, bestaat nogtans haar voornaamste voedsel uit vogeltjes, inkhoorntjes enz. Dat kleine vogeltjes enz. welke op eenen boom zitten, waaronder eene Ratelslang op hen ligt te loeren, aan deze als van zelfs in den bek vallen, wordt van geloofwaardige ooggetuigen verzekerd; doch is geene eigenschap, die alleen aan dit geslacht van slangen toebehoort, vermits men hetzelfde ook van meer andere slangen, zoowel der nieuwe als oude wereld, zegt te hebben waargenomen. De Ratelslangen zelf worden het meest van de varkens en roofvogels, ja ook van vele Negers in *Amerika*, zonder eenig nadeel gegeten, en zij laten zich ook ongemeen mak maken.

De meeste soorten hebben schubben op den kop, gelijk aan die, wel-

welke op den rug geplaatst zijn. De soort, welke in de Vereenigde Staten het meest voorkomt, is de (*Crotalus horridus* L.) bruin van kleur, met dwarse, onregelmatige, zwartachtige banden. Die van *Guiana* (de *Crotalus durisfus*) heeft vlekken met zwarte randen, en vier zwarte lijnen langs den nek. Beide deze soorten zijn even zeer gevreesd, en kunnen in weinige minuten dooden. Zij bereiken menigmaal de lengte van zes en meer voet. De andere soorten hebben groote schubben op den kop, gelijk de *Crotalus miliaris*.

RAU, (SEBALDUS) sedert 1700 tot 1810 Hoogleeraar in de Oostersche talen te *Utrecht*, werd in het jaar 1724 te *Herborn* in *Nassau-Dillenburg* geboren. Zijne ouders waren JOHANNES EBERHARDUS RAU en AUGUSTA CATHARINA HAMEL. Aan de Hooge school te *Herborn*, weleer beroemd wegens voorname mannen, onder welke men CASPAR OLEVIANUS en JOHANNES PISCATOR tellen mag, hebben ook zijn vader en grootvader van moeders-zijde het Hoogleeraarsambt bekleed: de eerstgenoemde in de wijsbegeerte en Oostersche talen; daarna ook in de godgeleerdheid: terwijl zijn grootvader, JOHANNES SEBALDUS HAMEL, Hoogleeraar in de godgeleerdheid, en tevens opzigter (*Inspector*) der kerkelijke zaken in het *Dillenburgsche* was.

Het eerste onderwijs, hem door zijne ouders gegeven, en wel bijzonderlijk door zijne moeder, welker ervarenheid in de godsdienstleer gepaard ging met kennis in de Latijnsche taal en ijverigen leeslust, werd daarna vermeerderd door de kunde van een voortreffelijk man, VALENTIJN ARNOLD genoemd, die ook naderhand zijns vaders ambtgenoot geworden is. Nogtans, daar zijne ouders van mening waren, dat het openbaar onderwijs, in velerlei opzigt, boven het bijzondere de voorkeur verdient, inzonderheid, omdat de jonge lieden niet ligtelijk zich zelven hoogschatten, maar zich naar anderen leeren afmeten, zonden zij hem vroegtijdig naar de Latijnsche school. Hier kwam hij, na de lagere klassen en eenige moeijelijke leerkringen doorworsteld te hebben, eindelijk in de hoogere klasse onder het onderwijs van den zeer geleerden SCHMID; een man van een zeer beschaafd en beminnelijk verstand, die niet zoo zeer het geheugen als wel het oordeel der jonge lieden oefende, en de Grieksche en Latijnsche schrijvers op zoodanige wijze uitlegde, dat de lust tot deze letteroefeningen tevens bij hen werd opgewekt. Aan dezen man erkende hij dan ook veel verschuldigd te zijn. Op de Hooge school bragt hem de geleerdheid en verzorging zijns vaders groot voordeel aan. Deze toch verledigde zich, zijne kennis in de Grieksche en Latijnsche letteren, welke te dier tijd bijkans verwaarloosd, en den wijsgeeren, die zich als zoodanige wilden doen gelden, onwaardig gerekend werd, aan te wenden tot het bijzonder onderwijs van zijnen zoon en eenige weinige jonge lieden, hetwelk hij bij de uitlegging der beste oude schrijvers, en onder andere van CORNELIUS TACITUS *de moribus Germanorum*, in diervoege inrigtte, dat hij het

het fchoone, fcherpzinnige en al het merkwaardige, daarin voorkomende, deed opmerken en aanbeval. (*)

Het vak der wijsbegeerte, te dien tijde naar de *Wolfiaaanfche* leerwijze ingerigt wordende, kwam niet overeen met den fmaak van Rau, die zich dan ook weinig daarmede ophield. Zijn vader zelf raadde hem ook aan, deze lesfen fpaarzaam bij te wonen, daar het hem zeer mishaagde, dat dezelve grootendeels nederkwamen op fpitsvindige bepalingen, en de toehoorderen in den waan bragten, dat men, deze nieuwe wijsbegeerte en leerwijze, wel begrepen en gevolgd wordende, andere zaken op den achtergrond kon plaatfen en misfen.

Beter ging het hem bij de beoefening der Oosterfche letterkunde, waarin hij niet alleen zijnen vader tot leidsman had, die hem het voorbeeld van Hadrianus Relandus, als het volmaaktfte ideäal eens geleerden, hetwelk hem zelven zoo gelukkiglijk kenfchetfte, geduriglijk voor oogen hield; zich niet flechts van éénen tongval, maar van alle de Oosterfche *dialecten*, de Rabijnfche zelve niet uitgezonderd, bediende, ter toelichting van de uitlegging der gewijde fchriften, en in het regt begrip der Joodfche oudheden zeer bedreven was; maar ook had hij van de geleerdheid van Johannes Jacobus Schultens, te dien tijde zijns vaders ambtgenoot, gebruik gemaakt, door naarftiglijk 's mans lesfen in de Hebreeuwfche en Arabifche talen bij te wonen, en met denzelven in een afzonderlijk onderwijs den *Alkoran* van *Mohammed* te doorlezen. — In de godgeleerdheid had hij, behalve zijn' vader, twee leeraren, beroemd wegens zuiverheid van leer en geleerdheid, Diederik Siegfried Clasśen en Johannes Henricus Schramm, onder wiens opzigt hij eene, door hem zelven vervaardigde, verhandeling, *de cultu rationali fub Veteris Testamenti oeconomia*, d. i. *Over den redelijken eerdienst in de maatfchappij onder het oude verbond*, verdedigde.

Zijne komst in *Nederland* was een gevolg van den raad, hem ter verdere beoefening der Oosterfche letterkunde gegeven door den wijdberoemden Albertus Schultens, wiens dagelijksch gezelfchap hij genoot, bij gelegenheid, dat deze zijn zoon Johannes Jacobus Schultens vergezelde, als welke tot het onderwijs in de godgeleerdheid en Oosterfche letterkunde te *Herborn* beroepen was; hebbende onze Rau deze kennis gemaakt door eene plegtige en eerbiedvolle aanfpraak, uit naam en aan het hoofd der ftuderende jeugd, aan dit edel paar mannen, die men volgens gebruik op de Duitfche Hooge fcholen was te gemoet gegaan, en welke taak men hem had opgedragen.

Na verloop van een jaar, in hetwelk hij te *Herborn* als *Candidaat* was ingefchreven, kwam hij in *Utrecht*, welks bekoorlijkheid hem zeer geviel, en hetgeen hij als zijn tweede vaderland befchouwde. Hier

(*) Het leven van dezen man is befchreven door Ferdinand Stochsius, *in nova erudita Europa*, *Parte* XVI. *pag.*1049—1059. Onder zijne philologifche en oudheidkundige fchriften mag men bijzonderlijk noemen *Monumenta vetustatis Germanicae.*

Hier werd hij door de beroemde mannen DAVID MILL, ALBERTUS VOGET en PETRUS WESSELING, (naderhand zijne ambtgenooten), op het vriendelijkst ontvangen, en in hunnen gezelligen kring toegelaten. Na een kort verblijf te dezer plaatse eene tweede proeve zijner oefeningen gegeven te hebben, namelijk, *de epulo funebri gentibus dando, ad Jesaiae* XXV: 6. 7. 8., d. i. *over een offermaal aan de volkeren te geven*, volgens *Jesaias* XXV: 6. 7. 8, vond hij meer vrienden en begunstigers, zoo als den zoo waardigen en geleerden CASPAR BURMAN Pz., en vele andere, wier aandenken hem steeds dierbaar gebleven is

Gedurende anderhalf jaar de akademische lessen te *Utrecht* hebbende bijgewoond, en nu in de vacantie dagen *Leijden* bezoekende, om een afschrift te nemen van zeker Syriesch-Arabisch handschrift, in het legaat van SCALIGER bewaard gebleven, ontstond eene sterke begeerte bij hem, om zich, ter voortzetting zijner wetenschappelijke beoefening, daar ter plaatse te vestigen, alwaar hij uit den mond van SCHULTENS, wiens voormalige raadgeving hem steeds in het geheugen bleef, zoo veel wetenswaardigs zoude kunnen hooren, en veel gemakkelijker het genot van de openbare bibliotheek zoude hebben. Terwijl hij zoodanige overleggingen beraamde, en eenige *Utrechtsche* Hoogleeraren hem gestadiglijk aanraadden, deze verandering van woonplaats nog voor eenigen tijd uit te stellen, en hij, ondanks zich zelven, eindelijk hunnen raad opvolgde, gebeurde het, dat heeren curatoren der *Utrechtsche* Hooge school omzagen naar iemand, die den geleerden MILL, reeds hoog bejaard zijnde, in deszelfs bediening zoude kunnen verligten. Van deze geschikte gelegenheid bedienden zich deze zijne vrienden, om hem den prins van *Oranje* en curatoren aan te bevelen, welke aanbeveling dan ook zoodanig goed gevolg had, dat hij tot *lector* in de Oostersche talen aangesteld, en, dien post naauwelijks een jaar bekleed hebbende, tot buitengewoon Hoogleeraar benoemd werd, welke bediening, gedurende twee jaar, door hem vervuld werd, wanneer het gewoon Hoogleeraars-ambt, na den dood van MILL, zoo in de Oostersche talen als in de gewijde Oudheid, aan hem werd opgedragen. Na het overlijden van den Hoogleeraar WESSELING werd het bestuur over de openlijke boekerij door curatoren in zijne handen gesteld, en eenige jaren later het onderwijs in de voorbeeldige (*Typische*) en uitlegkundige Godgeleerdheid aan hem opgedragen, uit overweging, dat hij meer dan eens naar andere Hooge scholen, tot het geven van onderwijs in de Godgeleerdheid, met de taal- en letterkunde (*Philologie*) verbonden, beroepen was. In dit vak van onderwijs mogt hij zich gelukkiglijk vrij houden van een godgeleerd *Sijstema* voor te stellen, met verontachtzaming van de Oostersche letterkunde en gewijde Oudheid, waarvoor het somwijlen door anderen betreden voetspoor vrees deed ontstaan. RAU beijverde zich derhalve voornamelijk, ingevolge het hem opgedragen vak, om de voorbeeldige (*Typische*) Godgeleerdheid

door sommigen onzer landgenooten met verschillende bespiegelingen vermeerderd, door anderen verwaarloosd en in minachting gebragt, in een eenigzins beteren en meer doelmatigen vorm te brengen.

Onder de talrijke weldaden, welke onze Rau erkende, door het bestuur der Voorzienigheid te hebben genooten in de betrekking als Hoogleeraar, telde hij dan ook, dat er van zijne leerlingen in den dienst der kerk, en van eenige Hooge scholen, waren opgetreden, en wel zoodanigen, die in de Oostersche talen met lof onderwezen hadden. Hij was zachtmoedig en nederig van aard, daarbij welwillend en weldadig jegens allen, die zijnen raad of bijstand mogten behoeven, en vergevend bij onheusche behandelingen: terwijl zijne minzame, vrolijke en nuttige verkeering in den gezelligen kring bij velen nog met genoegen herdacht wordt. Hij slaagde tevens gelukkig in de opvoeding zijner kinderen, drie dochters en één zoon, dien hij als een beroemd Hoogleeraar te *Leijden* gevestigd mogt zien. De verschillende staats-omwentelingen; den op- en ondergang van geleerde stelsels; de verandering in zeden en gewoonten; al het wisselvallige in het menschelijk leven, werd door Rau met een echt wijsgeerig oog opgemerkt; en uit dit alles trachte hij meer en meer nuttige lessen voor zich zelven op te zamelen. De slotsom zijner beschouwingen was dan, dat de goedheid Gods, omtrent zondaren groot en oneindig was; waarbij hij den wensch koesterde, dat de hoop op dat vertrouwen hem nimmer mogt ontvallen, en dat de groote reeks van weldaden, welke hem waren geschonken, door een eeuwigdurend geluk mogten opgevolgd worden. Hij overleed op den 10den van Louwm. 1818, in den ouderdom van 93 jaar en ruim 3 maanden.

Behalve de hier voorgenoemde letterkundige proeven, en zijne akademische redevoeringen, waarvan de laatste, *de beneficiis a Deo optimo maximo inae a juventate in se collatis*, d. i. *over de weldaden van den goeden en grooten God hem van zijne jeugd af, en voorts geschonken*, waarmede hij op den 4den van Grasm. 1805 voor de vierdemaal het rectoraat nederlegde; behalve eenige verhandelingen over verschillende onderwerpen, waardoor veel licht verspreid wordt over een aantal plaatsen in de schriften van het Oude verbond en eenige taal- en letterkundige (*philologische*) stellingen, in bundels bijeen verzameld, wordt hem een hoogen rang onder de letterkundigen van zijn vak toegekend wegens zijne *Exercitationes philologicae ad Car. Franc. Houbigartii prolegom. in scripturam sacram*, eerst bij gedeelten te *Utrecht*, in het jaar 1761 — 1767 in 4to, daarna gezamenlijk te *Leijden* uitgegeven in 4to, 1785. Zijne Redevoering, *de judicio in Philologia Orientali regundo*, werd ook in druk uitgegeven te *Utrecht*, 1770 in 4to. Zijne kennis heeft ook veel bijgedragen tot de aanteekeningen op Niebuhrs *reis door Arabië*, 4to, of Pococke, *Beschrijving van het Oosten*, 4to.

RAU (Sebald Fulco Johannes), zoon van den straks genoemden

den geleerde, werd den 16den van Wijnm. des jaars 1765 te *Utrecht* geboren. Reeds als kind, liet hij eene ongemeene vlugheid en vatbaarheid blijken, welke door den waardigen vader op het zorgvuldigst gekweekt, verhoogd en veredeld werd. Na de Latijnsche scholen, in zijne vaderstad, toen onder het bestuur van den geleerden REITZ staande, met den grootsten lof te hebben doorgeloopen, werd hij, naauwelijks veertien jaar oud zijnde, onder de kweekelingen der Hooge school, binnen die stad, opgenomen, en genoot aldaar het onderwijs, zoo van zijnen beroemden vader, een der lichten en sieraden van die Hooge school, als van de wijdvermaarde mannen, SAXE, HENNERT, ROSSIJN, BONDAM, M. TIJDEMAN, BONNET, VOS en VAN HAMELSFELD. Zeer groot en ongemeen waren de vorderingen, welke hij onder het geleide dezer voortreffelijke mannen maakte, die zich om strijd beijverden, den uitmuntenden jongeling, zoo veel in hen was, van nut te wezen, in de wijsgeerige wetenschappen en in de Grieksche en Romeinsche, maar vooral in de Oostersche Letterkunde en de godgeleerde studien. Eerst tot predikant bij de Nederduitsche Hervormden bestemd, veranderde hij, ten gevolge eener gelukkige proeve, door eene toevallige aanleiding genomen, van zijne bevoegdheid, om in de Fransche taal te prediken, in zoo verre van voornemen, dat hij besloot zich tot leeraar bij het Walsche kerkgenootschap te vormen. Nog geen twintig jaar oud zijnde, werd hij, met de grootste toejuiching, onder de leeraren van dat genootschap opgenomen, en weldra door de Walsche gemeente van *Harderwijk* tot leeraar beroepen, welke hem echter, nog voor het einde van hetzelfde jaar 1786, aan die van *Leijden* moest afstaan. Zoo groot was hier de bewondering zijner buitengewone begaafdheden, dat, toen hem in het volgende jaar het Hoogleeraar-ambt in de Godgeleerdheid te *Utrecht* werd aangeboden, de bezorgers der Leijdsche Hooge school het geraden vonden, hem voor altijd aan haar en aan die stad te verbinden, door hem tot gewoon Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te benoemen. Met grooten lof nam hij dien post, nevens dien van leeraar bij de Walsche gemeente, waar tot in den Herfst van het jaar 1794, toen hem door de toenmalige bezorgers der Hooge school mede het Hoogleeraarambt in de Oostersche Letterkunde, door den dood van den beroemden E. SCHEIDIUS open gevallen, werd opgedragen; doch de sedert voorgevallene omkeering van zaken in het jaar 1795 had ten gevolge, dat de meerendeels nieuw benoemde curatoren het besluit hunner voorgangeren, als naar hun oordeel niet wettig genomen, weder introkken, en den post voor nog open staande verklaarden, die later aan den beroemden Hoogleeraar VAN DER PALM, die denzelven nog met den grootsten lof bekleedt, werd opgedragen. RAU bleef intusschen als Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, werkzaam, tot hem in den aanvang van het jaar 1799, toen men voor de vernietiging der godgeleerde faculteit vrees begon te voeden, door de loffelijke bezorgers der Hooge school mede het

Hoogleeraar-ambt in de *gewijde Dicht-* en *Redekunst*, en niet lang daarna ook dat in de Oosterfche Letterkunde, door de benoeming van den Hoogleeraar VAN DER PALM, tot agent van nationale opvoeding open gevallen, werd opgedragen. Na de terugkomst van den laatstgenoemden aan de Leijdfche Hooge fchool, waar hij zich het regt had voorbehouden, zulksgoedvindende, om zijne vroegere waardigheid te hernemen, bleef, volgens eene vriendelijke fchikking tusfchen beide waardige mannen, de Oosterfche leerftoel voor RAU bewaard, terwijl de heer VAN DER PALM dien der gewijde Dicht- en Redekunst vervulde; doch weinig meer dan één jaar daarna mogt de Hooge fchool en de Walfche gemeente te *Leijden* zich nog in het bezit van haren voortreffelijken leeraar verblijden: hij werd namelijk, na eene ziekte van weinige dagen, op den 1ften van Winterm. van het jaar 1807, in den ouderdom van weinig meer dan 42 jaar, tot onuitfprekelijke droefheid voor de Hooge fchool, de kerk, het vaderland, zijne betrekkingen en talrijke vereerders, onverwacht uit het leven gerukt. Niet zeer lang voor zijn overlijden fmaakte RAU het genoegen, van zijne begaafdheden en verdiensten door koning LODEWIJK, dien edelmoedigen voorftander en befchermer van wetenfchappen, letteren en hare beoefenaars, behalve door eer- en gunstbewijzen ook erkend te zien door zijne benoeming tot lid der koninglijke orde van verdiensten, federt *de orde van de Unie* genoemd. Er zijn van zijne geleerdheid verfcheidene kostbare gedenkftukken overig in een aantal even fraaije, als belangrijke Latijnfche redevoeringen, bij verfchillende gelegenheden gehouden, en drie deelen Franfche Leerredenen, na zijn overlijden, door bezorging van den Weleerw. heer J. TEISSEDRE L'ANGE, zeer geacht leeraar bij de Walfche gemeente te *Amfterdam*, in het licht gegeven. Ook de dichtkunst heeft hij, die een ongemeen kiesch en fijn gevoel voor al het fchoone bezat, en bovenal met eene levendige verbeelding begaafd was, in de Latijnfche, Franfche en Nederduitfche taal met eenen gelukkigen uitflag beoefend; en het ware te wenfchen, dat de hier en daar verfpreide, met de bij de zijnen nog misfchien bewaarde proeven van zijne begaafdheid in dezen, tot eenen bundel verzameld, en door den druk gemeen gemaakt werden. Voorts leze men over dezen waarlijk uitmuntenden man de fchoone *Lofrede*, door den genoemden Amfterdamfchen leeraar L'ANGE over hem gehouden, en, in 1808, met een' treffenden *Lijkzang* van den heer Mr. W. BILDERDIJK, in het licht gegeven.

RAVENNA. Eene der oudfte fteden van *Italië*, en de beroemdfte zeehaven der *Romeinen*, tot welken rang zij vooral door AUGUSTUS verheven werd. Toen het Westerfche rijk ten val neigde, was zij van tijd tot tijd de zetel des gebieds, gelijk zij daartoe mede verkozen werd door den koning der *Gothen*, THEODORIK. Ook de onderkoningen van de Oosterfche keizers, zoolang zij hun gezag in *Italië* konden handhaven, hadden hier hunnen hoofdzetel. In la-

latere tijden geraakte deze ftad onder het gebied der paufen, en onderging verfchillende lotwisfelingen.

RAYNAL (Guillaume Thomas François) Een beroemd Fransch geleerde en fchrijver, lid van de akademie en van *Londen* en *Berlijn*, had *St. Genietz* in *Guienne* tot zijne geboorteplaats, en trad reeds vroegtijdig in de orde der Jezuiten. Zijn ijverig ftreven naar uitftekende kundigheden bragt hem fpoedig in kennis met de beroemdfte mannen zijns vaderlands; doch werden zijne verdiensten in *Frankrijk* minder, dan buiten 's lands, gewaardeerd. Zijn voornaamfte werk: *Histoire philofophique des etablisfements et du commerce des Européen dans les deux Indes*, waarvan in 1781 eene tweede, verbeterde uitgave verfcheen, werd door het parlement van *Parijs* verboden, en hij zelfs uit het rijk gebannen. Raynal begaf zich hierop naar *Duitschland*, en bezocht verfcheidene hoven. Aan het Pruisfifche hof genoot hij de perfoonlijke achting van Frederik II; en het was alleen eene warme vaderlandsliefde, welke in hem den wensch deed geboren worden, om naar *Frankrijk* te mogen terug keeren. Dit werd hem in 1783 vergund; doch onder voorwaarde, dat hij buiten het regtsgebied van het parlement van *Parijs* moest blijven. Naderhand, echter, verkreeg hij, door een befluit der Conftituerende vergadering, vrijheid, om naar *Parijs* terug te komen, waar hij de eerfte ftormen der ftaatsomwenteling, met meer andere geleerden, in eenen verontrustenden toeftand doorbragt. Na den val der Jakobijnen konde hij eerst weder vrijer ademen, en aan de voltooijing zijner werken denken; doch de dood verhinderde hem in dezen arbeid: hij ftierf in Lentem. 1796, te *Pasfy*, aan de gevolgen eener gevatte koude. — Zijne hierboven genoemde *Histoire philofophique* enz., is onder alle zijne overige fchriften zijn voortreffelijkfte werk, en alhoewel het in *Parijs* ongunstig ontvangen werd, behaalde deszelfs fchrijver, echter daardoor buiten 's lands veel roem, vermits hij daarin eene menigte nieuwe denkbeelden omtrent de waarde en de regten van den mensch aan de hand gaf. Dat Raynal in 1788, op een eiland in het Vier-Waldftädter-meer, voor de grondleggers der Zwitferfche vrijheid, een gedenkteeken liet oprigten, waarop hij zijnen naam plaatfte, is meermalen als een blijk van trotschheid befchouwd geworden.

REAAL. Eene Spaanfche zilveren munt. De *Reaal de Plata* doet iets meer dan 3 grosfchen; de *Reaal de Veilon*, eene koperen munt, omtrent 1 gr. en 8 penn.

REACTIE. (Zie: TEGENWERKING.)

REAGENTIËN, of tegenwerkende, terugwerkende middelen, noemt men in de fcheidkunde zoodanige, het zij vloeibare, het zij vaste zelfftandigheden, die bijzonder gefchikt zijn, om door de verandering, die zij zelve ondergaan, of door de uitwerkfelen, die zij voortbrengen, den aard en de zamenftelling van zoodanige zelfftandigheden te doen kennen, waarmede zij in aanraking gebragt worden.

Meest alle zuren kleuren de blaauwe plantenfappen rood; de loogzouten (*alcaliën*) en de meeste *alcaloides* veranderen de blaauwe kleur der planten in groen: door deze eigenfchappen worden genoemde blaauwe plantenfappen, als roode koolfap, violenfap en lakmoeswater, zeer gefchikte *Reagentiën* ter ontdekking van zuren en loogzouten. Het lakmoes water kan echter alleen de eerfte doen erkennen, daar hetzelve door loogzouten niet veranderd wordt.

Eene vermenging van zeep met water zal dadelijk toonen, of men zoogenoemd pomp- dan wel regenwater heeft. In het eerfte geval zal het vocht niet fchuimen en er zullen vlokken in het water drijven, waarvan de reden in de verfchillende zouten te zoeken is, die in het pompwater altijd in meerdere of mindere mate tegenwoordig zijn. Het regenwater, daarentegen, zal bij de vermenging met zeep helder blijven en goed fchuimen. Op deze verfchijnfels, die zeer algemeen bekend zijn, grondt zich de bereiding van een *reagens*, uit eene oplosfing van zuivere zeep in alcohol beftaande. Deze voorbeelden zullen genoeg zijn, om op te helderen, wat men door *Reagentiën*, of tegenwerkende middelen, verftaat.

Elk fcheidkundig ligchaam is, in zekeren zin, een *reagens* voor een ander; men geeft echter dezen naam, voornamelijk, aan zoodanige zelfftandigheden, die dikwijls gebruikt worden, en bij de aanwending zoodanige verfchijnfelen doen ontftaan, waaruit men de zamenftelling van het te onderzoekene ligchaam gemakkelijk kan opmaken. De *Reagentiën* zijn niet alleen voor de fcheidkundigen, maar ook voor het algemeen, van het hoogfte aanbelang; want, terwijl zij de eerften behulpzaam zijn in het ontdekken van den aard en de beftanddeelen van nog onbekende ligchamen, geven zij, waar het te pas komt, gefchikte middelen aan de hand, om het bedrog te ontdekken, en de misdadige tot bekentenis te brengen.

REALISMUS. Hier onder verftaat men, in tegenoverftelling van het *Idealismus* (*zie aldaar*) dat wijsgeerig ftelfel, volgens hetwelk de dingen, onafhankelijk van onze denkbeelden, en buiten dezelve, *wezenlijk* voorhanden zijn. Het beftaan eener buiten wereld, of van werkelijk op zich zelve beftaande dingen, buiten onze ziel, wordt door het *Realismus* op verfchillende wijze verklaard. De voornaamfte ftelfels zijn deze: 1. Het *Spinocismus*. SPINOZA erkent eene enkele *realiteit*, of wezenlijke zelfftandigheid, en meent, dat alle overige dingen, die wij zelfftandigheden noemen, flechts wijzigingen (*modificaties*) van dit eenige reële wezen zijn, hetwelk hij ook wel de *Godheid* noemt. 2. Het *Materialismus*, dat het beftaan van geestelijke wezens en krachten ontkent; de ftof als het eenig grondbeginfel der dingen befchouwt, en zelfs de ziel als eene ftoffelijke zelfftandigheid aanmerkt. 3. Het *Dualismus*, hetwelk twee werelden aanneemt, de ligchamelijke, of de ftof, welke in uitzetting en beweging, en de geestelijke wereld, die alleen uit denkende wezens, met gewaarwordingen en begeerten voorzien, beftaat, of met andere woor-

den

den, eene *wezenlijke* en *denkbeeldige* wereld. 4. De *Monadologie* van LEIBNITZ, die de geheele wereld uit *ondeelbare* eenheden, of geestelijke wezens, doet bestaan, en het onderscheid, tusschen hetgeen wij stof en geest noemen, alleen daarin meent gelegen te zijn, dat de bestanddeelen der eerste (*monaden*) zich in eenen bewusteloozen, slapenden, doch de geest zich in eenen staat van bewustheid en waken bevindt, zoodat er een ondeelbaar wezen moet voorhanden zijn, hetgeen, juist uit hoofde zijner ondeelbaarheid, allen denkbeeld van ligchamelijkheid wegneemt, voor geene uitbreiding of oplossing vatbaar is, en derhalve ook door geene scheiding der deelen kan vernietigd worden. En 5. Het *Kantiaansche* stelsel van de leer der *dingen op zich zelven*, dat als een ontkennend *Realismus* kan beschouwd worden; want wanneer KANT beweert," wij zouden tot de bewustheid van ons aanwezen in den tijd niet geraken kunnen, indien de verschijnsels niet *iets* werkelijks, buiten de voorstellingen van den geest, ten grondslage hadden," beteekent dit *iets*, offchoon in eenen ontkennenden zin door hem gebezigd, nogtans het bestaan van iets *reëels*, iets wezenlijks; terwijl de onmogelijkheid van het bestaan der dingen in zich zelven, dat is van eenen, van onze denkbeelden onafhankelijken en verschillenden, grond van verschijning, volgens dezen wijsgeer, niet bewezen kan worden; gelijk zij ook door oudere en nieuwere *Idealisten* niet bewezen is.

REAUMUR. (RENÉ ANTOINE FERCHAULT DE) Deze groote Fransche natuur-onderzoeker werd in 1683 te *Rochelle* geboren. Hij ging in 1703 naar *Parijs*; werd in 1708 door de akademie der wetenschappen onder hare leden opgenomen, en behaalde weldra door zijne talrijke waarnemingen en ontdekkingen, met opzigt tot voorwerpen der natuurlijke historie, scheid- en natuurkunde, eenen welverdienden roem. In 1709 verscheen van hem in de Gedenkschriften der akademie een stuk: *de la formation et de l'accroissement des coquilles des animaux*, waarin hij de waarschijnlijkheid trachtte aan te toonen, dat de schalen der dieren door het verharden van een sap, uit de dierlijke vaten vloeijende, gevormd, en dus door eene soort van aanzetting van stoffelijke deelen voortgebragt en onderhouden werden. In 1718 leverde hij aan de akademie eene verhandeling over de goud bevattende rivieren in *Frankrijk*, waaronder hij de *Rhone*, *Gardon*, *Garonne*, *Arriège* en meer andere telde, met opgave van de wijze, waarop derzelver goud, welks gehalte, volgens zijne genomene proeven, van 18 tot 22 karaat bedroeg, zoude kunnen gewonnen worden. Over de verandering van ijzer in staal nam REAUMUR eene menigte proeven, door welke hij niet alleen vele gewigtige ontdekkingen omtrent de staalbereiding deed; maar ook het gietijzer in smeedbaar ijzer leerde veranderen. Hij deelde zijne gemaakte waarnemingen hieromtrent in een werk mede, hetgeen hij in 1722 door den druk gemeen maakte, onder den titel: *l'Art de convertir le fer-forgé en acier, et l'Art d'adoucir*

le fer-fondu, et de faire des ouvrages de fer fondu ausſi fin que de fer forgé. Werd hij door zijne proeven over de ſtaalbereiding voor zijn vaderland nuttig, niet minder was hij dit door zijne naſporingen van het bladijzer, en het vervaardigen van porſelein, omtrent welk laatſte REAUMUR de eerſte zijner natie was, welke deze ſteenſoort, en inzonderheid het eigene van derzelver verſchillende ſoorten, nader trachtte te leeren kennen. Hij liet het niet bij eene uitwendige beſchouwing van het Japanſche, Sakſiſche en Franſche porſelein berusten; maar bragt ieder dezer ſoorten in het vuur, en ontdekte op deze wijze het gewigtig onderſcheid tusſchen het Europiſche en Oosterſche De onſmeltbaarheid van het laatſte bragt hem op de vooronderſtelling, dat dit porſelein uit eene ſmelt- en verglaasbare en eene ſterkvloeijende ſtof beſtaan moest, en hij zag dit zijn gevoelen bevestigd, toen hij de zelfſtandigheden onderzocht, waaruit het Japansch porſelein bereid wordt. Hij kwam nu op het denkbeeld, om uit inlandſche ſtoffen een porſelein te vervaardigen, dat in duurzaamheid het Oosterſche evenaarde, waartoe hij een kunstig *Petuntſel (zie aldaar)* voortbragt. Naderhand leerde hij uit gemeen glas eene ſoort van porſelein maken, hetgeen wel niet de heldere witte kleur van het gewone bezit, maar voor huishoudelijk en kunstmatig gebruik even zoo goed is. REAUMUR verwierf voorts eenen uitſtekenden roem door het vervaardigen zijner *Thermometers* met wijngeest (zie THERMOMETER), waarvan in *Frankrijk*, *Italië* en elders veel gebruik gemaakt wordt. Ook deed hij waarnemingen omtrent de ſpijsvertering der vogels, en overhandigde in 1756 aan de akademie eene verhandeling over de kunst, met welke die dieren hunne nesten bouwen; en deze was ook de laatſte, welke zij van hem ontving. Hij ſtierf in Wijnm. des volgenden jaars op zijn landgoed, aan de gevolgen van eenen val. Zijne letterkundige voortbrengſels zijn ſprekende gedenkteekens van zijnen, nooit moede wordenden, werkzamen geest. Voor het overige onderſcheidde hij zich niet alleen hierdoor, maar ook door zijn zachtmoedig en menschlievend karakter. Onder de talrijke verhandelingen, die van hem in de gedenkſchriften der akademie gevonden worden, zijn er verſcheidene over onderwerpen der Natuurlijke historie, welke hij nog bovendien door een groot werk verrijkt heeft, dat onder den titel van: *Histoire naturelle des Inſectes*, in 6 deelen in 4to, verſchenen is, en waarin hij belangrijke uitkomsten omtrent de voortplanting, verwantſchap en levenswijze dezer dieren mededeelt.

RECIPIËNTEN. Eene benaming, welke in de proefondervindelijke Natuur- en Scheidkunde aan die werktuigen gegeven wordt, waarvan men zich bedient, om druipbare of gazvormige vloeiſtoffen te verzamelen of op te ſluiten, b. v. de glazen cilinderſche vaten, welke bij het onderzoeken der luchtſoorten boven de openingen van den ſcheidkundigen luchtbak worden geplaatst, en, nadat zij de luchtvormige vloeiſtoffen hebben opgenomen, met water of kwik-

zil-

zilver gesloten worden. Ook de glazen klok aan eene luchtpomp is een *Recipiënt.* Voorts noemt men ook zoodanig het vat, hetgeen bij het overhalen (*destilleren*) met den helm of den hals der *retort* (glazen kolf) verbonden wordt, en bestemd is, om de stof op te vangen, die men door overhaling uit een ligchaam wil afscheiden. De vorm der *Recipiënten* is niet bepaald, maar rigt zich naar de onderscheidene werkzaamheden, waartoe zij dienen moeten. De scheidkundigen bedienen zich, echter, meestal, van glazen *Recipiënten*, zoo wel om derzelver doorschijnendheid als zuiverheid.

RECITATIEF. Zoo noemt men in de muzijk de declamerende voordragt eener reden, waarbij de strenge *rythmus* van het gezang niet naauwkeurig wordt in acht genomen. Het *Recitatief* onderscheidt zich daardoor van *declamatie*, dat het in eenen muzijkalen toon, onder het geleide en het aanslaan der grondtoonen op een of meer speeltuigen, wordt voorgedragen, en verschilt van het eigenlijk gezang door dat het gene wezenlijke melodie heeft, en ook de toonen niet langer aanhoudt, dan eene goede voordragt toelaat. In Oratorien, cantaten en zangspelen bedient men zich zeer dikwijls van het *Recitatief*, waarvan men twee soorten heeft, namelijk: het *eenvoudige* en *obligate*. Het eerste wordt alleen door den bas vergezeld, die in enkelde akkoorden op het speeltuig wordt aangegeven, om de wendingen der harmonie aan te duiden; de laatste wordt onder het geleide van meerder speeltuigen voorgedragen, en de akkoorden worden langer aangehouden. Gewoonlijk maakt dit laatste in zangspelen den overgang tot het eigenlijk gezang uit. Bij de *Franschen* wordt het *Recitatief* in alle toonsoorten gevonden; doch in *Duitschland* en *Italië* alleen in de $\frac{4}{4}$ maat. GIACOMO CARISSIMI, omtrent de helft der 17de eeuw pauslijk kapelmeester, wordt als verbeteraar van het *Recitatief* opgegeven; zijnde het *Obligate* door VINCI, en naderhand, inzonderheid, door NICOLO PORPORA en RINALDO DA CAPUA tot meerdere volkomenheid gebragt.

REDDINGS-BOOT. Eene Nederlandsche uitvinding van den heer WILLEM VAN HOUTEN *Junior*, secretaris van de Zuid-Holl. Maatschappij, tot redding van schipbreukelingen, te *Rotterdam* opgerigt, naar wiens model de heer P. VARKEVISSER, reeder en scheepsbouwer te *Scheveningen*, er eene vervaardigd, en waarmede men in zee de gelukkigste proeven genomen heeft. De constructie van deze boot is genomen tusschen de Noordsche tol in de gewone scheepssloep, voor en achter bijna van gelijke snede, ter lengte van 8 ellen en 3 palmen oversteven, en ter breedte van 2 ellen en 4 palmen, buiten de boeijen, met eenen vlakken bodem, op het breedst 8 palmen, naar beide de stevens te niet loopende; hebbende de stevens eenen val van eene el uit het vlak. De bodem der boot is, ter hoogte van 3 palmen, belegd met drooge en regt gebrande kurk, waar over eene vaste en water digte kurkdenning ligt: inwendig is dezelve verdeeld in 6 doften, ter breedte van 3 palmen, allen met eene tusschen-

ruim.

ruimte van 6 palmen, en ter hoogte van 4 palmen 7 duim. Onder deze doften is, van boord tot boord, eene luchtkast van zink, en langs de boorden, van doft tot doft, eene zijbank, van gelijke breedte, en in verſtek gewerkt met de doften, waaronder mede eene gelijke luchtkast van zink geplaatst is; zijnde alle deze kasten behoorlijk met hout beſchoten, en tegen het ſtooten of beſchadigen beveiligd. De drijfmiddelen beſtaan dus in omtrent 200 Nederlandſche ponden kurk op den bodem, in 6 groote luchtkasten onder de doften, en 10 kleinere langs de boorden; zijnde de plechten voor en achter open gebleven tot berging van de lijnen. Boven de middelſte doft is het boord 1 palm en 5 duim hoog, naar de ſtevens oploopende tot 5 palmen, en 5 duim, zoodat de boot 4 palmen rug heeft. Zij wordt bemand met 8 man. Door het inkasten der doften is de doorloop van het water in de boot belet, en dus kan het water, tusſchen de eerſte en tweede doft ſtaande, niet tusſchen de tweede en derde kamer dringen, waardoor bij eene ſtortzee onmiddellijk wordt voorgekomen, dat de boot zich niet geheel, maar ſlechts ten deele, met water vult. Ten einde de onmiddellijke uitlooping te bevorderen, zoo is er tusſchen iedere doft in de buikdenning en door het vlak een gat van omtrent 3 duim diameter geboord, waarin een koperen koker, met een prop van binnen geſloten, gebragt is, zoodat door dezen te openen, het water dadelijk weg loopt, en de boot wederom rijst. In zee zijnde, met alle de 7 kokers geſloten, en 8 man aan boord, ſtond het water in de boot, bij de genomene proef, omtrent 1 palm op de buikdenning.

REDE. Hierdoor verſtaat men, in eenen algemeenen zin, de uitdrukking onzer gedachten en gewaarwordingen door woorden; doch in eene naauwere beteekenis, is zij een werk der welſprekendheid, dat zich tot een bijzonder onderwerp bepaalt; in welken zin zij ook wel *Redevoering* genoemd wordt. Tot de eerſte wordt alleen duidelijke uiteenzetting zijner denkbeelden, en ſpraakkunstige naauwkeurigheid vereischt; doch in de laatſte een meer volkomene vorm gevorderd. Reeds moet zij zich door ronder zinſneden, eene zorgvuldiger keuze van *metaphoren* (verbloemde ſpreekwijzen) en beelden, door zuiverheid, en welluidendheid, van de gewone Rede in het dagelijsch leven, of den gezelſchaps-toon, onderſcheiden; doch ten aanzien van den inwendigen vorm, moet men daarbij alles vermijden, wat niet wezenlijk tot het oogmerk des te verhandelen onderwerps behoort. Het is niet mogelijk, en zoude ook vergeefsch zijn, om, over het algemeen, de regels eener goede Redevoering volkomen op te geven, daar ieder, die haar houden moet, behoort te weten, hoe hij dezelve moet inrigten, om het voorgeſtelde doel te bereiken, en met het onderwerp, waarover, en de toehoorders, tot welke hij ſpreekt, moet te rade gaan: evenwel kan men hieromtrent de volgende algemeene aanwijzingen geven. Een goed redenaar moet zich ſteeds hoeden voor eene te groote ophooping van beelden, zoowel

als voor de keuze van te veel gezochte; want fchoon zulke wendingen van taal en gedachten, met fmaak en oordeel gebezigd, eener redevoering wel fieraad bijzetten, is derzelver veelvuldig gebruik, echter, niet alleen vermoeijend, maar dikwijls ook zeer ondoelmatig; en, waar natuurlijkheid en eenvoudigheid gemist wordt, kan de echte kunstfmaak nimmer voldoening vinden. Hetzelfde heeft plaats, wanneer de aangebragte beelden te zwellend, ongepast en onverftaanbaar zijn, of wel in het *gemeene* vallen. Eene te lange zinfnede wordt, omdat zij te vele denkbeelden bevat, onverftaanbaar, en een goed redenaar moet zich hiervoor even zeer wachten, als voor een geftadig ftreven naar *Lakonifche* kortheid, welke het onderwerp meer aanwijst, dan ontwikkelt. Voorts zijn een fterk en warm gevoel bij den redenaar even noodzakelijk, als een volkomen indringen in het onderwerp, dat hij verhandelt; terwijl menfchenkennis hem in ftaat moet ftellen, om zijne voordragt zoodanig in te rigten, dat hij daardoor, overeenkomstig zijn oogmerk, of het verftand zijner hoorders, overtuigt, of hun gevoel opwekt. Dat een redenaar, bovendien, de taal, in welke hij fpreekt, in alle hare bijzonderheden en wendingen, volkomen in zijne magt moet hebben, fpreekt genoegzaam van zelve; maar dat het uitwendig voorregt van een goed fpraakvermogen niet weinig tot de uitwerking eener Redevoering bijdraagt, weet een ieder, die eene uitmuntend uitgewerkte Redevoering, door eene ongunstige, of wel geheel gebrekkige, ftem of fpraak heeft hooren voordragen.

De *Grieken* en *Romeinen* leveren ons bijna onnavolgbare voorbeelden van openlijke welfprekendheid op, welke bij de eerften in de volksvergaderingen beoefend werd, waar de belangen van den ftaat werden verhandeld, en bij de regtbanken, alwaar de gefchillen der burgers werden voorgedragen en beflist. Elk dezer foorten had in *Griekenland*, vooral te *Athene*, uitmuntende beoefenaars, waaronder PERICLES, die vermaarde ftaatsman, DEMOSTHENES, AESCHINES, LYSIAS, ISOCRATES en andere de beroemdfte waren. De *Romeinen* waren in deze kunst gelukkige navolgers der *Grieken*, en bragten haar, in het fchoonfte tijdvak van hun beftaan, tot hooge volkomenheid. CICERO vereenigde in zich alles, wat eenen grooten redenaar vormt, in de grootfte mate, en ook CRASSUS ANTONIUS, CAESAR, PLINIUS en anderen waren in het vak van welfprekendheid beroemd. In lateren tijd bepaalde zich dezelve genoegzaam alleen tot den kanfel, en de pleitzaal. De eerfte is nogtans van het meeste belang, en ook het zorgvuldigst beoefend; en niet alleen leverden *Frankrijk*, *Engeland*, en *Duitschland* welfprekende kanfelredenaars op, maar ook ons vaderland kan zich, vooral in onze dagen, in dit vak, te regt op mannen beroemen, die zoowel den inhoud hunner Redevoeringen in eenen fchoonen vorm weten te gieten, als door eene roerende en treffende voordragt het hart der hoorderen tot de edelfte gezindheden te ftemmen.

RE-

REDEKUNST. (*Rhetorica*) De theorie der welfprekendheid. Vele oude en latere fchrijvers hebben over deze kunst gefchreven, zonder evenwel derzelver beftemde grenzen te bepalen, en in natuurlijke orde voor te dragen, wat dezelve te onderwijzen hebbe. Ieder heeft haar gebied, naar goeddunken, meer of minder uitgebreid, en niet zelden ook dat gene daar onder gebragt, hetgeen haar niet eigendommelijk toebehoort, maar als tot andere wetenfchappen behoorende: als bekend moet verondérfteld worden, b. v. fpraakkunst, redeneerkunde enz. Als men evenwel de zaak naauwkeurig nagaat, dan is het de taak der Redekunst, om te leeren, hoe men in bijzondere gevallen, deze kundigheden kan aanwenden, om zijne gedachten met de meeste kracht, duidelijkheid en bevalligheid, fchriftelijk of mondelijk in ongebonden ftijl te kunnen mededeelen. Wanneer wij evenwel de Redekunst als theorie der welfprekendheid opgeven, willen wij geenzins daardoor aanduiden, dat dezelve alleen voor den eigenlijken redenaar van nut zoude zijn: integendeel moet men haar, voor ieder befchaafd man, als zeer belangrijk vereeren, voor zoo ver dezelve leert, hoe fommige begrippen en gedachten aesthetiesch en doelmatig kunnen voorgefteld of uitgedrukt worden; wat eene naïve, vernuftige, bevallige, roerende, verhevene gedachte zij, en hoe de voorftelling door figuren, tropen en andere fpraakwendingen, zoo wel als door toon en uiterlijke voordragt, meerder nadruk en bevalligheid, kan bekomen, om lezers of hoorders te onderwijzen, te overtuigen of te treffen en te roeren. Doch als men van Redekunst fpreekt, voor zoo verre zij voor den eigenlijken redenaar gefchikt is, gaat zij verder, en leert hoe hij eigenlijk zoogenoemde redevoeringen, opftellen enz. inrigten moet, zoo wel met opzigt tot het vinden der gedachten, als derzelver fchikking en inkleeding of vorm, waarin hij dezelve voor wil dragen. Zij ftrekt zich dan ook uit, om, in zekere gevallen, het geftelde in het geheugen te prenten, en meer opzettelijk regelen van uiterlijke welfprekendheid op te geven. Al deze punten nu behandelt zij zoodanig, dat zij zich bepaalt tot datgene, wat den eigenlijken redenaar kenfchetst, en vooronderftelt al datgene, waarvan wij boven fpraken, en hetgeen de redenaar met ieder, die goed fpreken of fchrijven wil, gemeen moet hebben. Wij vertrouwen op deze wijze genoegzaam te hebben aangetoond, wat men gewoonlijk door Redekunst in het algemeen, zoowel als meer bijzonder voor den redenaar gefchikt, te verftaan hebbe. Onder de ouden, die over de theorie dezer kunst gefchreven hebben, behooren ARISTOTELES, HERMOGENES, DIONYSIUS HALICARNASSENSIS, CICERO, QUINTILIANUS en andere. De latere fchrijvers over de *Rhetorica*, of hare bijzondere deelen, vindt men opgenoemd in SULZERS *Algemeine Theorie der fchönen Künste*, op het woord *Redekunst*, waarbij wij evenwel niet nalaten kunnen te voegen H. BLAIRS, *lesfen over de Redekunst en fraaije letteren*, vertaald door wijlen profr. H. BOSSCHA, en uitgegeven te *Utrecht* 1804 in 3 deelen in 8vo.

REDENEERKUNDE, of *Verstandsleer* (*Logica*) bestaat in de wetenschappelijke aanwijzing der algemeene regels van het denken en derzelver toepassing. Men onderscheidt haar derhalve in eene *zuivere* Redeneerkunde, welke de algemeene en noodzakelijke regels aanwijst, waar naar wij ons in al ons denken rigten moeten, en in eene *toegepaste*, die de voorschriften aan de hand geeft omtrent het regt gebruik dier regels. — Al de werkzaamheid van den menschelijken geest begint met het aanschouwen, dat is, met het zinnelijk opnemen van de menigvuldige voorwerpen, die de wereld der verschijning aanbiedt. Tusschen het aanschouwen en het meer verheven werk van het *denkvermogen* ligt slechts ééne schrede. Het bestaat in de vrijwillige verbinding van het menigvuldige tot éénheid, en is eene zaak van het *verstand* in eene ruimere beteekenis. Het verstand in dezen zin, of het denkvermogen, vertoont zich op drieërlei wijze: of als *verstand* in eenen naauweren zin, hetgeen de menigvuldige der gegevene aanschouwingen tot een algemeen denkbeeld vereenigt, *begrippen* vormt; of als *oordeelkracht*, die verscheidene begrippen en het oordeel tot een geheel verbindt; of, eindelijk, als *verstand* (*Vernunft*) waardoor men, uit meerdere, voor waar aangenomene denkbeelden, de waarheid of valschheid van een ander denkbeeld afleidt, dat is, *besluiten* opmaakt. — De begrippen bevatten of een *enkel voorwerp* (*individuum*) en heeten dan *individuele* begrippen, b. v. JEZUS; of een grooter getal van bijzondere voorwerpen, die in zekere kenmerken met elkander overeenkomen, en worden dan *gelijksoortige denkbeelden* (*species*) genoemd, b. v. godsdienst-leeraar; of eindelijk alle *gelijksoortige begrippen*, en heeten dan *éénsoortige denkbeelden* (*genus*) b. v. mensch. Een begrip, hetgeen meer voorwerpen omvat, dan een ander, daaraan verwant, noemt men, met betrekking tot de laatstgenoemde, de *hoogere*, deze de *lagere* begrippen, welke aan de hoogere *ondergeschikt* zijn. Begrippen van *éénen aard*, van *ééne soort*, die aan elkander niet ondergeschikt zijn, heeten *zamengevoegde*; de zoodanige, welke, enkel in vergelijking met anderen, van waarde zijn, *betrekkelijke*, b. v. hoog, laag; doch diegene, welke op zich zelven, zonder eenige bepaling en in alle betrekkingen gezag hebben, *absolute begrippen* of denkbeelden, zoo als mensch, aarde enz. Onze begrippen zijn *duidelijk*, wanneer wij ons alle derzelver wezenlijke kenmerken bewust zijn; *klaar*, wanneer wij deze slechts in zoo ver kennen, om hen van andere bijkomende voorstellingen te kunnen onderscheiden, en *duister*, wanneer ook dit niet het geval is, en wij in hen slechts het meest algemeene kenmerk van aanwezen kennen.

De algemeene en noodzakelijke wetten nu, waaraan de 3 hoofdvormen van het menschelijk denken, *begrip*, *oordeel*, *besluit*, onderworpen zijn, maken den inhoud van het *eerste* of *zuivere* gedeelte der Redeneerkunde uit; terwijl het *tweede* of *toegepaste* gedeelte leeraart, hoe men bij het gebruik dier denkvormen, en door aanwen-

ding

ding der voor dezelve gepaste, bepaalde grondregels, tot de waarheid kan komen, en dwaling verhoeden. De Redeneerkunde moet derhalve vooreerst de *waarheid* verklaren, en hare kenmerken aanwijzen, en vervolgens, even zoo, het denkbeeld van *dwaling* bepalen, en op de bronnen, waaruit dezelve ontſtaat, zoowel als op de middelen, om haar te vermijden, oplettend maken. Alle onjuiste voorſtellingen voor waar aan te nemen heet dwaling, en berust op waarſchijnlijke beſluiten, welker voorafgaande vooronderſtellingen datgene zijn, wat wij ſchijn noemen. — Wanneer men den omvang der Redeneerkunde, zoo als zij hier in algemeene trekken is aangewezen, in het oog houdt, dan ziet men geredelijk in, dat zij wel het denkvermogen in zijne werkzaamheden kan leiden, en voor dwaling behoeden, maar nooit tot de kennis van nieuwe kan voeren, of de waardij van de eene of andere wetenſchap bepalen. Zij is het rigtſnoer (*canon*) en de grondſlag van alle wetenſchappen; doch kan nooit tot een werktuig (*Organon*) van een derzelve worden.

De Redeneerkunde werd reeds vroeg door de *Grieken*, onder den naam van *Dialektik*, bearbeid, en men houdt ZENO van *Elea* voor haren eerſten uitvinder. Zij werd ſpoedig in de handen der Sophisten en redenaars een werktuig, en bleef dit, tot dat ARISTOTELES haar door zijne ſcherpzinnige ontwikkelingen in dien rang herſteld had, waartoe zij behoorde. De Logiſche ſpitsvindigheden der ſchoolſche wijsbegeerte van de 13 en 14de eeuw hadden op haar eenen nadeeligen invloed, en het was dus niet te verwonderen, dat men, ten tijde van de herleving der wetenſchappen in *Europa*, tot de gezondere leerſtelſels van de ſchool van ARISTOTELES terug kwam, welker hoofdgebrek echter, om de wetenſchappen tot een werktuig derzelve te maken, kort daarna, onder anderen door BACO DE VERULAN, LOCKE en LEIBNITZ beſtreden; maar ook door DESCARTES en WOLF verdedigd werd, tot dat eindelijk KANT door zijne *kritiek* voor eene meer volkomene Redeneerkunde den weg baande. — Men zie KRUGS *Denklehre oder Logik*, *Königsb.* 1806; FRIES *Systh. der Logik*, *Heidelb.* 1811; HEGELS, *Wisſchenſch. der Logik*, *Nürnb.* 1816, en *Kieſewetters Logik zum Gebr. der Schulen*, *Leipzig* 1814.

REDERIJKERS. Dezen naam, uit dien van *Rhetorijkers* geſproten, droegen, in navolging der *Franſchen*, die de dichtkunst *Rhetorique* en hare beoefenaars *Rhetoriciens* noemden, bijzonder in de 15de en 16de eeuw de dichters hier te lande. Meer bepaald nog duidde men met dien naam de leden dier dichterlijke gezelſchappen aan, welke, in de genoemde eeuwen, in *Nederland*, maar vooral in deszelfs Zuidelijke gewesten, vroeger dan de Noordelijke, tot eenen aanzienlijken trap van welvaart opgeſtegen, bloeiden, en onder den naam van *Rederijkkamers* zijn vermaard geworden. Deze gezelſchappen, die hunnen eerſten oorſprong aan de geestelijkheid, bedacht, om door tooneelmatige voorſtellingen het onkundige gemeen in de Bijbelgeſchiedenis te onderrigten, ſchijnen verſchuldigd te zijn, ſtrekten zich

in de 15de en vooral in de 16de eeuw tot lieden van allerlei rangen en standen uit, en mogten niet zelden de aanzienlijkste mannen, prinsen en vorsten zelfs, onder hunne leden of hoofden tellen. Niet slechts iedere stad van eenig aanzien, maar ook de meeste dorpen, hadden eene of ook dergelijke Rederijkkamers, welker leden zich, in hunne bijeenkomsten, met het maken van gedichten bezig hielden, of ook andere kamers tot dichterlijke wedstrijden uitnoodigden. Bij deze wedstrijden, welke met groote pracht gevierd werden, en waarbij den overwinnaren prijzen van meerdere of mindere waarde werden uitgereikt, hadden meestal tooneel vertooningen plaats, het zij *spelen van sinne*, (eene soort van tooneelstukken, meestal over eenige zedelijke stoffe, waarin zinnebeeidige personen, *sinnekens* geheeten) op traden, het zij *Schriftuurlijke spelen van sinne*, waarin Bijbelsche onderwerpen, ABRAHAMS *offerhande* b. v., ten tooneele gevoerd werden, het zij blijspelen of kluchten, gemeenlijk *Ebattementen* en *kluiten* of *zotte kluiten* genoemd. Men onderscheidde dergelijke dichterlijke feesten in *Landjuweelen* en *Haagspelen*, waarvan de eerste, met meer luister dan de laatste gevierd, eigenlijk tot de steden, de Haagspelen tot de dorpen behoorden. De geheele plegtigheid droeg den naam van *Intrede*. De beroemdste van die *Intreden* was die, welke in het jaar 1561 te *Antwerpen* gevierd werd, en waarop, uit 11 steden van *Braband*, 14 Rederijkkamers, te zamen een getal van 1473 personen uitmakende, verschenen; terwijl de feestviering zelve ruim 8 dagen duurde. Dat deze dichterlijke gezelschappen eenen merkelijken invloed op den volksgeest geoefend hebben, laat zich uit den aard der zaken reeds afleiden, en wordt door de geschiedenis allezins bevestigd. Eerst bediende de geestelijkheid zich van dezelve, zoo tot bevordering van het bovengemelde loffelijk einde, als van andere min loffelijke en baatzuchtige bedoelingen. Later, toen dezelve meerendeels uit wereldlijke personen bestonden, werden de geestelijken niet zelden het voorwerp van schimp en bespotting. Ten tijde der Hoeksche en Kabeljaauwsche verdeeldheden zochten beide partijen dezelve aan de bevordering van hunne oogmerken dienstbaar te maken. Bij de opkomst der Hervorming, werd deze door de Rederijkkamers niet weinig bevorderd; weshalve zij van de zijde der Spaanschen tegenstand en verdrukking, van die der Staatschen aanmoediging en bescherming ondervonden. Aan de dichtkunst zelve hebben deze gezelschappen, zoo men eene enkele kamer *in Liefde bloeijende* te *Amsterdam*, welke tegen het laatst der 16de eeuw, onder het bestuur van eenen COORNHERT, SPIEGEL en VISSCHER, de kweekschool van eenen HOOFT, VONDEL en andere uitstekende vernuften werd, uitzondert, geringe of liever geene diensten bewezen. In de Noord-Nederlandsche gewesten geraakten zij, in de 17de eeuw, door de afzondering van de meeste lieden van smaak en kunde, in de steden althans, in groot verval, en hielden zich schier alleen op de dorpen staande, waar zij tot in de 18de, doch met minachting van alle kundigen, voort-

voortduurden. In de Zuid-Hollandsche gewesten bleven zij langer in aanzien, en waren, onder de opgevolgde vreemde regeringen, de voorname kweekscholen van vaderlandsche taal- en dichtkunst, tot welker verspreiding zij ook nog in onze dagen krachtig medewerken. Dit zij voor ons bestek genoeg. Meer kan men vinden in de *Schets eener Geschiedenis der Rederijkeren* door W. KOPS, gedrukt in het II deel van de *Werken der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leijden*.

REDOUTE. 1. In de vestingbouwkunde eene gesloten schans met 4, alleen uitspringende hoeken, waarvan men zich bedient, om zekere plaatsen te houden, inzonderheid, wanneer men vreest van te zullen omsingeld worden; alsmede om de verschansingen der loopgraven te dekken. Derzelver uitgestrektheid regelt zich altijd naar het getal der manschap en het geschut, welke men tot hare verdediging bestemd heeft. — 2. Verstaat men door *Redoute*, in het dagelijks leven, een gemaskerd bal, gewoonlijk met spel en andere vermakelijkheden gepaard gaande. De Redouten hebben veelal in Roomsche landen, inzonderheid in plaatsen, waar het *Carnaval* gevierd wordt, in de laatste dagen voor de vasten plaats. In *Venetië* geeft men ook den naam van *Redoute (ridotto)* aan de openbare plaats, alwaar, gedurende het *Carnaval*, hazardspelen, voornamelijk *Pharao*, openlijk gespeeld worden. Voorheen mogt hier alleen een Venetiaansch edelman de bank houden, aan wien als bankier verscheidene, anders ongewone, vrijheden (b. v. om eenen speler af te wijzen) vergund waren. Aan ieder zijde stond eene gemaskerde dame naast hem, om hem op zijn nadeel oplettend te maken. Ook werden de spelers, met uitzondering der edellieden, alleen gemaskerd tot dit spel toegelaten.

REDUCTIE. Dit woord, *terugbrengen* aanduidende, wordt in onderscheidene beteekenissen genomen. 1. In de scheidkunde, gebruikt men het, wanneer aan een verbrand ligchaam dat bestanddeel weder ontnomen wordt, waarmede het zich gedurende de verbranding, tot het voortbrengen eener bijzondere eigenschap, vereenigd had; met andere woorden, wanneer een ligchaam tot zijne vroegere eenvoudigheid wordt terug gebragt. Metaalkalken (b. v. loodkalk of menie) zijn eene vereeniging van metaal en zuurstof door verbranding. Wanneer zij nu moeten gereduceerd worden, moet men aan de kalk de zuurstof ontnemen. Gewoonlijk geschiedt dit door vuur en in eenen smeltkroes, door de bijvoeging van koolstof, wanneer zich deze, door de hitte, met de zuurstof vereenigt, en het lood tot zijne vorige eenvoudigheid terugkeert. 2. Beteekent *Reductie* in de rekenkunde die naam- of getalverandering, volgens welke een gegeven getal van kleinere soorten van munten, gewigten, maten enz. tot eene grootere soort van munten, gewigten enz. gereduceerd, dat is gebragt wordt; b. v. 1000 Nederlandsche oncen tot 100 pond van dat gewigt. En 3. komt het woord *Reductie* in den koop-

koophandel, meestal echter in eenen anderen zin, voor, en verstaat men er bijna altijd door de vergelijking van buitenlandsche muntspecien met de inlandsche, en de verwisseling van de eene in de andere. Dat ieder koopman met zoodanige vergelijking en verwisseling, en wel inzonderheid ieder wisselaar, naauwkeurig moet bekend zijn, spreekt van zelve.

REEDE of REÊ. Is eene streek van de zee, niet ver van den oever of het strand, voor de haven, waar de schepen eenen goeden ankergrond vinden, zoodat zij hier, zonder van eenige winden gevaar te loopen, zoo lang veilig kunnen liggen, tot dat zij bij eenen opkomenden vloed binnen de haven kunnen loopen, of ook weder zee kiezen. Voor het overige noemt men in de scheepstaal eene *gezonde* Reede diegene, waar een goede ankergrond, vrij van klippen, gevonden wordt; eene *geslotene*, die door batterijen van het strand wordt beschermd, en eene *opene*, waar alle schepen, zonder onderscheid, ankeren kunnen.

REEF. Een woord, bij de zeelieden in gebruik. Wanneer er, namelijk, een sterke aandrang van wind is, dan bindt men gewoonlijk een gedeelte van het zeil door reefstouwen op, die over eene katrol loopen, opdat het daardoor kleiner worde, en dus minder wind vatten kan; en dit noemt men dan *het zeil reven.*

REFLECTIE, of *terugkaatsing* der lichtstralen, heeft voornamelijk dan plaats, wanneer het licht op eene geheele, of grootendeels ondoorschijnende en min of meer gepolijste oppervlakte valt: dan ten minste is de terugkaatsing meer regelmatig, en in dit geval keert de straal op hetzelfde oogenblik, waarop zij de oppervlakte bereikt, onder eenen hoek, gelijk aan dien, waaronder zij inviel, terug. Van hier dat lichtstralen, die loodregt invallen, noodwendig in zich zelve worden terug gekaatsd. Hoe gladder eene ondoorschijnende vlakte is, zooveel te regelmatiger kaatst de daarop vallende lichtstraal terug; en hierop is onder anderen de werking van den gewonen en andere spiegels gegrond.

REFRACTIE. (Zie: BREKING DER LICHTSTRALEN)

REFUGÉES. (*Vlugtelingen*) Onder dien naam zijn die *Franschen* bekend, welke door de onverdraagzaamheid en vervolgzucht van LODEWIJK XIV uit *Frankrijk* verdreven, en na de vernietiging van het edikt van *Nantes*, in 1685, uit hoofde hunner standvastige verkleefdheid aan de hervormde leer, weigerden tot den heerschenden katholijken godsdienst toe te treden. List en geweld werden te werk gesteld, om de afgedwaalden — zoo als men hen noemde — in den schoot der moederkerk terug te voeren; en in *Frankrijk* hernieuwden zich alle de gruwelen, welke domme godsdienstijver en vervolgzucht, in vroeger tijd, over vele landen gebragt hadden. Men zond naar alle streken, waar gereformeerden woonden, dragonders af, om door onverdragelijke inlegering, en onderdrukkingen van allerlei aard, de slagtoffers der dweepzucht te noodzaken, om zich

naar den wil hunner onderdrukkers te voegen, en zij, welke hunne godsdienstige overtuiging getrouw bleven, vonden of hunnen dood onder de fabels dezer handlangers der tirannij, of moesten, van de hunnen gescheiden, in bange kerkers zuchten, of in treurige ballingschap, aan gene zijde van den *Atlantischen Oceaan*, hun leven doorbrengen. Onder deze opeenstapeling van ellende zochten vele dezer ongelukkigen, met achterlaten van alles, wat den mensch op aarde lief en waard is, in vreemde landen bescherming en toevlugt. Dan, ook dit laatste middel van redding poogde het geweld hun af te snijden. De grenzen van *Frankrijk* werden door geheele scharen van huurlingen bezet; en wee den ongelukkigen, die in hunne handen viel. Evenwel gelukte het aan meer dan een half millioen, door list, somtijds door eene wanhopende verdediging en andere middelen, hun, met het bloed der hunne bezoedeld, vaderland te ontvlugten, en in vreemde oorden, en onder menschelijker vorsten, eene veilige schuilplaats te vinden. *Engeland*, *Holland*, *Denemarken*, *Zwitserland*, *Duitschland*, en hier wel inzonderheid *Sakse*, *Brandenburg* en *Hessen*, ontvingen deze vlugtelingen met de loffelijkste bereidwilligheid, en de meeste regeringen dezer landen schonken hun gelijke voorregten met hunne oude onderdanen. *Frankrijk* verloor door deze volksverhuizing zeer aanmerkelijk, alzoo dezelve in vervolg van tijd diende, om den bloei van zijne naburige staten te vergrooten; want de meeste vlugtelingen waren geleerden, kooplieden, fabrijkeurs en handwerkers, die de kunstvlijt uit hun vaderland op vreemden bodem, en inzonderheid in de Brandenburgsche staten, overbragten, waar zij grootendeels de scheppers der fabrijken werden, welke nog tegenwoordig een belangrijk gedeelte van den inwendigen rijkdom des Pruissischen rijks uitmaken. Dan, hoe voordeelig de aankomst dezer vlugtelingen in dit opzigt voor vele landen ware, kan men nogtans ook niet ontkennen, dat daaruit, in vervolg van tijd, vele nadeelen, voor het karakter dier volken, zijn voortgevloeid, inzonderheid voor de *Duitschers*, die door Fransche modezucht, galanterie enz. besmet werden.

REGALIËN (*Regalia*) is een woord, welks beteekenis gegrond is in, en verklaard moet worden uit den staatkundigen toestand van *Europa* in de middeleeuwen. In het algemeen worden hieronder, naar het toenmalig spraakgebruik, alle zoodanige regten begrepen, welke den koning of den vorst, uit hoofde der landvorstelijke hoogheid of souvereiniteit, eigen zijn. Zij worden onderscheiden in groote en kleine Regaliën. De *groote* Regaliën (*Regalia majora s. alta*) werden de zoodanige genoemd, die van de onbeperkte koninklijke waardigheid onafscheidbaar waren, en, behoudens dezelve, door den vorst aan geenen anderen konden medegedeeld worden, als b. v. het regt, om zich *door de genade Gods* koning te noemen (als waardoor de oppervorsten oudtijds te kennen gaven, dat zij geenen hoogeren leenheer boven zich erkenden); het regt van wetgeving, van oor-

oorlog en vrede, van uitfpraak in het hoogfte beroep, van muntflag, van genade, van verheffing tot den adelftand, van zamenroeping der ftanden, en diergelijke. *Kleine* Regaliën (*Regalia minora f. basfa*) waren dan diegene, welke, van de koninklijke waardigheid niet onaffcheidelijk, door de vorsten, ook behoudens de onbeperkte fouvereiniteit, aan anderen overgegeven konden worden. Hieronder zijn zoodanige inkomsten en regten begrepen, welke door de koningen uit de vorstelijke domeingoederen genoten werden, en oudtijds, toen nog geene beden, vrijwillige fchattingen of belastingen plaats hadden, de eenige waren, waaruit zij de kosten der hofhouding en van het rijksbeftuur moesten goedmaken. Deze kleine Regaliën werden dus onderfcheiden in goederen en regten. Tot de *goederen* werd alles gerekend te behooren, wat geen bijzonder eigendom was, als b. v. woest liggende akkers, bosfchen, heidevelden en alle onbebouwde gronden, ftroomen met de opgekomen en aan derzelver oevers aangefchoten zanden of waarden, het gebruik van wind en van loopend water, de groote wegen, en diergelijke. Tot de *regten* behoorde, in de eerfte plaats, het regt om tollen te heffen, en voorts de zoogenoemde *fiscaal-regten*, die ook bij uitnemendheid *Regaliën* genoemd werden; beftaande in het regt op de verbeurt-verklaarde goederen van misdadigers, op de goederen van vreemdelingen, binnen der vorsten gebied overlijdende, op geldboeten of zoogenoemde breuken, waarvoor oudtijds de meeste misdaden konden afgekocht worden, op onbeheerde goederen, b. v. vakante erfenisfen, aandriften, metaalgroeven of mijnen, en wild, dus ook het regt van jagt, vogelvangst en visfcherij. Deze onder de kleine Regaliën begrepene regten en goederen konden (zoo als wij aanmerkten) door den vorst vervreemd worden, en zulks gefchiedde ook menigmaal; van daar, dat vele fteden en heeren, zoo van dagelijkfche als hooge heerlijkheden, in het bezit van dezelve waren, in zoo ver zij die van den vorst of deszelfs voorgangers bij gifte of door aankoop verkregen hadden. Hierdoor is het, dat *deze* Regaliën vaak verward worden met de zoo genoemde *heerlijke regten*, welke, oorfpronkelijk alleen op den grondeigendom berustende, zich tot den grond en de oudtijds aan denzelven, onder verfchillende namen, verbondene lieden of lijfeigenen (*glebae adfcripti*, *mancipia*) bepaalden. — Breedvoerig wordt dit, over de gefchiedenis der middeleeuwen veel licht verfpreidend, onderwerp behandeld in ROBERTSONS *Inleiding tot de Gefchiedenis van* KAREL V, en vooral in KLUIT, *Primae lineae collegii diplomatico-historico-politica*, c. 15.

REGEN. Het nedervallen van water uit de wolken, bij droppels, is ongetwijfeld eene der weldadigfte inrigtingen in de Natuur, waardoor datgeen, dat de planten en kruiden door uitwafeming verliezen, vergoed, derzelver groei bevorderd, het zaad tot een' kiem ontwikkeld, en de bloefem vervolgens tot eene vrucht gebragt wordt. Het water bevindt zich of als damp in de lucht, of is er, in deszelfs beftand-

ſtanddeelen opgelost, aanwezig. In het eerſte geval vertoont het zich door wolken of eene betrokkene lucht; doch in het laatſte is de lucht helder. Vereenigen zich de dampen, hetgeen door verſcheidene oorzaken kan geſchieden, zoo valt het water, door de zwaarte, in droppels op de aarde neder. Is daarentegen het water in zijne beſtanddeelen (waterſtof en zuurſtofgas) in de lucht opgelost, dan kan door eene derde bijkomende oorzaak, b. v. door de elektriciteit, de vereeniging dezer beide luchtſoorten plaats grijpen en er water geboren worden. Er ontſtaan derhalve, bij eene heldere lucht, dikwijls wolken, die zich eindelijk in Regen ontlasten. Gewoonlijk valt de Regen uit de wolken, en de donkerſte geven het meeste water: ſlechts zelden gebeurd het, dat in den zomer, bij eene heldere, ſtille lucht, en zware hitte, regendroppels vallen. Hoe ligter de wolken zijn, zooveel te minder en fijner zijn ook de droppels. Is de lucht geheel bezet, dan volgt er een' algemeenen Regen; worden ſlechts enkele zwarte wolken naar ééne rigting gedreven, dan is de Regen plaatſelijk; maar verdigten of vereenigen zich de dampen, die eene wolk vormen, gelijkvormig en langzaam van onder naar boven, dan valt de Regen langzaam in kleine droppels, of als ſtofregen neder: begint echter de verdigting van boven, dan zullen de droppels door de dampen, die zich in de benedendeelen der lucht met hun vereenigen, grooter zijn. Verdigt zich, eindelijk, zoo als bij ſtorm en onweder, eene wolk plotſelings, dan vallen er groote regendroppels, of het water ſtort zich in maſſa op de aarde neder; zoo als bij plasregens of wolkbreuken. Door den tegenſtand en de beweging der lucht vallen de regendroppels ſlechts langzaam, en in eene ſchuinſche rigting neder, waardoor derzelver beweging meer gelijkvormig, en opgehouden wordt. Zonder dezen tegenſtand zouden reeds zeer kleine droppels, van eene hoogte van 6,000 voet vallende, met de ſnelheid van een' kanonskogel de oppervlakte der aarde bereiken, en ééne regenbui zoude de grootſte verwoesting kunnen aanrigten.

De hoeveelheid van gevallen Regen hangt van de luchtgeſteldheid, ligging en andere geſteldheden van een land af, en is hierom zeer ongelijk. Kraft berekent, dat er gewoonlijk, in *Petersburg*, jaarlijks ſlechts 40; Musschenbroek, dat er in *Leijden* 167; Lambert, dat er in *Chur* 115, en Bergman, dat er in *Abo* in *Finland*, in dien tijd 146 regendagen plaats hebben. Sedert het begin der vorige eeuw heeft men meer naauwkeurige waarnemingen gedaan omtrent de hoeveelheid van den jaarlijks vallenden Regen (ſneeuw, hagel, enz. er onder begrepen) op onderſcheidene plaatſen. Brisson levert uit de *Connoissance des temps* een overzigt van den jaarlijks gevallen Regen en ſneeuw in *Parijs*, van 1702 tot 1757; benevens eene tafel van de jaarlijkſche hoeveelheid Regen van 27 verſchillende plaatſen en landſtreken. Volgens Bergman, die 30 duim voor het middelgetal van den jaarlijks vallenden Regen enz. op den geheelen aardbodem aanneemt, bedraagt dezelve jaarlijks, op de geheele oppervlakte, 1016

ge-

geographifche (*kubik-*) mijlen. Over het geheel genomen, moet de uit den dampkring vallenden Regen aan de hoeveelheid der opgevoerde dampen gelijk zijn. Volgens gedane, naauwkeurige waarnemingen, is de hoeveelheid van Regen op de toppen der bergen geringer, dan aan hunnen voet. — Daar de dampkring allerhande vreemdaardige ftoffen bevat, en ook ligte ligchamen door de lucht worden opgenomen, en daarin eenen tijd lang vertoeven kunnen, zoo is het niet vreemd, dat de Regen fomtijds dingen van eenen anderen aard met zich voert, of in zijne kleur iets bijzonders vertoont; en hieruit zijn waarfchijnlijk de gewaagde en overdrevene vertellingen der oudheid, en der middeleeuwen, van eenen *zwavel-*, *tarwe-* en *koornregen* voortgefproten, waarbij men veel met den Regen liet nederdalen, hetgeen nooit uit den dampkring gekomen was. Befpeurde men voortijds aan zekere ligchamen roode vlekken, dan befloot men daaruit op eenen bevorens plaats gehad hebbenden *bloedregen*, waarvan reeds bij HOMERUS en CICERO gefproken wordt. Ondertusfchen is het thans aan geen twijfel meer onderhevig, dat foortgelijke vlekken niet door bloed, maar door zekere gevleugelde infekten, veroorzaakt worden.

REGENBOOG. Dit fchoon en luisterrijk Natuurverfchijnfel, hetwelk zich vertoont, wanneer een aanfchouwer, met den rug naar de zon gekeerd, eene donkere regenlucht, door hare ftralen befchenen, vóór zich heeft, offchoon aan NOACH tot een teeken gefteld, is geen wonder-verfchijnfel, maar ontftaat uit zeer natuurlijke oorzaken. Hij ftaat altijd tegen over de zon, en wel in eene regenbui, welker waterdroppels niet alleen de invallende lichtftralen breken en terugkaatsen, maar ook in onderfcheidene kleuren ontbinden. De werking van het water op het licht veroorzaakt dus den Regenboog, hetgeen nader kan blijken, wanneer men, bij helderen zonnefchijn, eene groote fontein ziet fpringen, welke van onder, door het nedervallen van het water, eene ftofwolk, als het ware, van waterdroppels maakt, en men zich met den rug naar de zon plaatst; zullende men alsdan, in deze fpattende droppels den Regenboog gewaar worden. Somtijds ziet men twee Regenbogen te gelijk, die *concentrisch* (evenmiddelpuntig) zijn, waarvan de benedenfte de Hoofdboog is, en de levendigfte kleuren heeft; terwijl die der bovenfte flaauwer zijn. Ook ziet men wel eens, binnen den cirkel van den Hoofd-regenboog, ftukken van andere bogen, met matte kleuren. De kleuren van den Hoofd-regenboog, van binnen naar buiten gerekend, volgen elkander in dezelfde orde op, als bij een, door eene kantzuil (*prisma*) veroorzaakt, zonnebeeld, namelijk: violet, indigo-blaauw, groen, geel, oranje en rood; doch in den buitenften boog is de opvolging der kleuren, insgelijks van binnen naar buiten gerekend, omgekeerd. Behalve deze, ligt in het oogvallende, kleuren van den Regenboog, ontdekt men eene oneindige menigte van kleuren, die ongemerkt in elkander loopen. De halve diameter van den Hoofd-regenboog bedraagt 40 tot 42°, en die van den buitenften boog 51 tot 54°. Daar nu het middelpunt van beide bogen regt tegen

gen over de zon geplaatst is, zoo vertoont zich, wanneer de zon aan den horizon is, een' volkomen halven cirkel boven den gezigteinder. Is daarentegen de zon meer dan 42° en minder dan 55° boven den horizon verheven, dan zal alleen de buitenste boog zigtbaar kunnen zijn; terwijl ook deze zich onder den gezigteinder verbergt, zoodra de zon hooger dan 54° geklommen is. Hieruit blijkt, waarom bij ons in het langste der dagen, op den middag, geen Regenboog gezien wordt. Valt op alle plaatsen uit de wolk geen Regen, of zijn er slechts enkele, afgebrokene regenwolken aan den hemel, dan ziet men alleen afzonderlijke stukken van den boog.

Wil men zich een duidelijk en zinnelijk denkbeeld van het ontstaan van den Regenboog vormen, dan late men op eenen, met water gevulden, glazen bol de zonnestralen onder eenen zekeren hoek vallen, en men ziet op eenen witten muur, welke de gekleurde lichtstralen opvangt, verscheidene gekleurde bogen, eenen wezenlijken Regenboog, omdat de zonnestralen hier even zeer, als in de regendroppels, gebroken worden. Plaatst men zich met het oog zoodanig, dat de gezigtlinie met de zonnestralen eenen hoek van 42° uitmaakt, dan ziet men aan de onderste, van de zon afgekeerde, zijde van den bol een zeer levendig rood; wordt deze hoek van langzamerhand 2° verkleind, dan komt er allengskens geel, groen en blaauw te voorschijn; wordt de hoek tot 54° vergroot, dan vertoont zich aan de bovenste, naar de zon gekeerde, zijde van den bol rood, en dan de overige kleuren volgen, wanneer men den hoek van langzamerhand met 4o vergroot. Bij eene onstuimige zee, wanneer de golven zich dikwijls in droppels verdeelen, vormen de zonnestralen in dezelve omgekeerde Regenbogen, waarvan men er somtijds 20 tot 30 te gelijk ziet. Zij hebben gewoonlijk slechts twee kleuren, geel naar de zon, en ligt groen naar de andere zijde. Ook ziet men dikwijls, des morgens, de kleuren van den Regenboog in de daauwdroppels op de weilanden, wanneer dezelve hyperbolisch of elliptisch is. Somtijds, eindelijk, ziet men ook des nachts Regenbogen, die door de breking en verspreiding der gekleurde stralen van het maanlicht, in de regendroppels, ontstaan; doch die zeer bleek zijn, en gewoonlijk alleen witte en gele bogen vormen.

REGEN - ELEKTROMETER. Is een geïsoleerd, of op zich zelven staande vat, dat van eenen gewonen elektrometer voorzien is, en gebruikt wordt, om de meerdere of mindere elektriciteit van den daarin vallenden regen te bepalen.

REGENMETER. (*Omtrometer*) Is een werktuig, hetwelk de hoeveelheid regen aanwijst, welke in zekeren tijd gevallen is, en uit een, van boven open, glazen of metalen vat bestaat, aan welks onderste, naauw toeloopende gedeelte eene, aan het andere einde gesloten, glazen buis gebragt is. De in het vat vallende regen klimt nu natuurlijk door de opening in de buis, en toont dus door zijnen hoogeren of lageren stand de hoeveelheid water, die er gevallen is,

volgens lijnen aan, die op de buis geteekend zijn, en met de wijdte en opening van het vat in naauwkeurige verhouding ſtaan.

REGENSBURG. Voorheen eene rijksſtad en een bisdom, tot den Beijerſchen kreits behoorende, en in 1808, door een beſluit van de Rijksdags-deputatie, aan den keurvorst van *Maintz* toegedeeld, die van daar keurvorst-aartskanſelier genoemd werd. De rijksſtad werd met het bisdom vereenigd, en tot een vorſtendom verheven; doch toen de keurvorst-aartskanſelier, en, na de vernietiging der Duitſche rijksgeſteldheid, vorst-primaat, door NAPOLEON tot groothertog van *Frankfort* werd verheven, kwam het vorſtendom en de ſtad *Regensburg* aan *Beijeren*, waarmede beide nog vereënigd zijn. Thans is *Regensburg* de hoofdſtad van den *Regenkreits* van het koningrijk *Beijeren*: zij is met muren en grachten omringd, en ligt in eene vruchtbare landſtreek, in een uitgebreid dal aan den *Donau*, waar deze rivier de *Regen* ontvangt. Over den *Donau* ligt de beroemde ſteenen brug, die naar den linker-oever voert; in de 12de eeuw gebouwd werd; 13 groote bogen heeft, en 1091 voet lang en 23 breed is. De ſtroom vormt hier twee kleine, met aangename wandelingen voorziene, eilanden, *Opper-* en *Neder-Wörth*, welke door deze brug vereenigd worden. De ſtad bevat 21,400 inwoners, meestal Roomsch-katholijken, maar is niet fraai: de ſtraten zijn eng en donker, doch zindelijk, en de huizen hoog, van ſteen, en volgens de oude bouworde ingerigt. Onder de merkwaardigſte gebouwen behooren het oude, groote raadhuis met zijne boekerij; de domkerk; de *St. Pieters* en drievuldigheids-kerken; het ſlot van de vorsten van *Thurn* en *Taxis*; het Ditmarſche paleis; den nieuwen ſchouwburg, en de voormalige rijksabtdijen *St. Emmeran*, *Nieder-* en *Obermunſter*. De eerstgenoemde abtdij beſtaat uit een' uitgeſtrekten omvang van gebouwen, die op zich zelven eene ſtad uitmaken, en heeft eene boekerij, een kabinet van ſchilderijen, en eene uitmuntende verzameling van wis- en natuurkundige inſtrumenten. Over het geheel vindt men in *Regensburg* aanzienlijke boekerijen en kunstverzamelingen, benevens een *gymnaſium* en *lyceum* voor alle Christelijke gezindheden. De takken van nijverheid beſtaan, voornamelijk, in eene fabrijk van aardenwerk, wasblekerij, verwerij van Turksch garen, eene kaarſen- en zeepfabrijk, bier-brouwerijen en brandewijn-ſtookerijen. De inwoners hebben ſterke verzendingen; drijven veel handel in zout, hout en granen, en hebben eene uitgebreide ſcheepvaart. — In de nabijheid der ſtad vindt men het gedenkteeken, in 1817 door den ſedert overledenen aartsbisſchop en prins-primaat, CARL VON DALBERG, voor den beroemden, en in 1680 alhier geſtorvenen, ſterrenkundigen KEPLER opgerigt. Door den vijfdaagſchen ſlag in Grasm. 1809, in den korten oorlog tusſchen *Frankrijk* en *Oostenrijk*, die in de nabijheid van *Regensburg* voorviel, verloor de ſtad veel door brand en plundering: door den eerſten werden 134 huizen in de asſche gelegd; terwijl de ſchade, door de laatſte veroorzaakt, op 1,500,000 guldens begroot werd.

REGENT, REGENTSCHAP. Onder Regent verſtaat men, over het algemeen, een ieder, die tot het beſtuur van een genootſchap of maatſchappij bevoegd is; doch in het bijzonder dien perſoon, welke de regten van eenen ſtaat, overeenkomſtig de vastgeſtelde orde van zaken, onafhankelijk uitoefent. In eenen nog meer bepaalden zin verſtaat men door Regent dien perſoon, aan wien, bij afwezigheid, of door onvermogen, van het wezenlijk opperhoofd van den ſtaat, de uitoefening der hoogſte magt, is opgedragen, en, in dezen laatſten zin, verſtaat men door *Regentſchap* de uitoefening der regten van den ſtaat, gedurende de afwezigheid of onbekwaamheid van deszelfs wezenlijk opperhoofd. Het regt tot het Regentſchap kan op eene wet, een verdrag, of den uiterſten wil van eenen vorst gegrond zijn. Onder de Regentſchappen der vorige eeuw had dat van Philips, Hertog van *Orleans*, gedurende de minderjarigheid van Lodewijk XV (van 1715 tot 1723), voor *Frankrijk* en *Europa* de treurigſte gevolgen (*Zie*: Orleans); doch zooveel te weldadiger en roemrijker, daarentegen, was het mede-regentſchap van den kroonprins Frederik van *Denemarken*, van 1784 tot 1808, wanneer hij, onder den naam van Frederik VI, den troon beklom, niet alleen voor dat rijk, maar ook voor andere natien, zoowel door den vrijen geest en het handelvertier, welke hij begunſtigde, als door de menige voortreffelijke inrigtingen, door hem daargeſteld. Voor het overige is het opmerkelijk, dat in de laatſte 20 jaar, in *Europa*, drie koninklijke Regentſchappen door de kroonprinſen op zich zijn genomen en uitgeoefend geworden, uit hoofde van ongeſteldheid van geest of krankzinnigheid, bij de oppergebieders plaats hebbende, namelijk: het Regentſchap van *Grootbrittannië*, van *Portugal*, en het zoo ſtraks genoemde van *Denemarken*.

REGGIO. Een hertogdom in *Opper-Italië*, hetgeen vroeger aan den hertog van *Modena* behoorde, door de *Franſchen* bij de Cis-Alpijnſche Republiek, daarna bij het koningrijk *Italië* getrokken werd, en tegenwoordig weder in het bezit van den hertog van *Modena* is. De hoofdſtad des lands, van gelijken naam, ligt aan de *Tesſone* in eene ſchoone vruchtbare landſtreek, en heeft vele kerken, een vast ſlot, en 14,000 inwoners, die eenige weverijen van zijden ſtoffen aan den gang houden. De ſtraten dezer zeer tamelijk fraai gebouwde ſtad zijn van *arcaden* (overdekte gaanderijen) voorzien, en onder de gebouwen verdienen de kerk *Maria Della Ghiara* en de ſchouwburg eene bijzondere opmerking. De ſtad heeft jaarlijks eene beroemde markt, en is de geboorteplaats van den grooten dichter Ariosto.

Van dit *Reggio* moet men wel onderſcheiden een ander in *Calabrië*, in het koningrijk *Napels*, gelegen in eene vlakte, aan de Siciliaanſche zee-engte, tegen over *Mesſina*. Dit *Reggio* werd bij de aardbeving van 1783 bijna geheel verwoest, doch ſedert weer fraaijer opgebouwd. Deze ſtad heeft regte, breede ſtraten, eene zeehaven en 16,500 inwoners, die door zijden-fabrijken, en den

han-

handel, voornamelijk in oliën en koorn, hun bestaan vinden. Oudtijds droeg deze stad den naam van *Rhegium*, en was eene der aanzienlijkste steden van *Groot-Griekenland*; doch vindt men, behalve eenige oude, in muren gemetselde bijschriften, de bouwvallen van eenen ronden tempel, en eenige brokken van zuilen, er geene overblijfsels der oudheid.

REGILLUS. (*Het meer van*) Een meer in *Latium*, een wingewest van *Italia propria*, niet ver van het tegenwoordig stedeke *Frascati*. Het is bekend door de zege, die de *Romeinen* in den omtrek van hetzelve behaalden.

REGINA. Een bijnaam, in de fabelleer, van JUNO. Zij had, onder dezen naam, eenen tempel op den Aventijnschen berg, in welken haar standbeeld geplaatst was.

REGISTER-SCHEPEN. Zoo noemt men die koopvaardij-schepen, welke door de Spaansche handelhuizen (inzonderheid van *Cadix* en *Sevilla*) naar Spaansch *Amerika* gezonden worden, om die landen van Europische waren te voorzien. Hiertoe wordt een verlof van den raad van *Indië* vereischt, te *Madrid* zitting houdende, waarvoor eene zekere belasting moet betaald worden, welke een gedeelte van de inkomsten der kroon van *Spanje* uitmaakt. De naam van Register-schip ontleent zijnen oorsprong daarvan, dat een zoodanig vaartuig in het register van het hof van koophandel te *Cadix* wordt ingeschreven, of *geregistreerd*.

REGIUS, (HENRICUS) geboren te *Utrecht*, was een vlijtig beoefenaar der geneeskunde, en werd Hoogleeraar in deze wetenschap in zijne geboortestad, alwaar hij in 1679 in hoogen ouderdom stierf. Verscheidene werken zien van hem het licht, onder anderen: *Gronden der Natuur- en Geneeskunde*, alsmede eene *Verhandeling over de menschelijke ziel*.

REGTSGELEERDHEID beteekent of de kennis van het regt of de regtswetenschap. Deze wetenschap is zoo wel eene wijsgeerige of rede-wetenschap, als eene geschiedkundige of wetenschap van ervaring. De eerste heeft ten onderwerp het natuur regt; de andere het stellige regt. Deze verdeeling is genomen uit de twee onderscheidene bronnen, uit welke het regt ontstaat. Het Natuurregt (*zie aldaar*) is eene wetenschap van het regt der rede. Dit regt is in 's menschen natuur gegrond, en van zijne persoonlijkheid onafscheidelijk. Het begrip van regt ligt, even als dat van pligt, in dat hooge beginsel, hetgeen men de Rede noemt. Regt duidt altijd aan eene volstrekte overeenstemming der vrijheid van alle redelijke wezens, voor zoo verre zij nevens elkander bestaan; en elke uitwendige handeling, welke deze hoedanigheid bezit, noemen wij *regt*. De wetenschap nu, welke het begrip van regt opspoort en ontwikkelt; den grond en de mogelijkheid van het regt bewijst; daaruit regelen afleidt, die ons leeren, welke regten wij bezitten, en wanneer onze handelingen kunnen gezegd worden regtmatig te wezen,

deze wetenſchap is het Natuurregt. Dit regt dus is niet door de maatſchappij ingevoerd, maar in de natuur zelve van den mensch, als redelijk en tevens zinnelijk wezen, gegrond. Aan onzen onſterfelijken HUIG DE GROOT komt de eer toe, dat hij het Natuurregt het eerst in eenen wetenſchappelijken vorm gebragt en van alle andere wetenſchappen afgezonderd heeft, in zijn werk *de jure belli et pacis*, het eerst in het jaar 1625 te *Parijs* in het licht verſchenen. Dat deze eer van het Natuurregt het eerst op vaste beginſelen en grondſlagen gevestigd, deszelfs grenzen duidelijk aangewezen en hetzelve van alle de overige wetenſchappen behoorlijk geſcheiden te hebben, ten onregte, vooral door ſommige *Duitſche* ſchrijvers, welke die eer aan hunnen landgenoot PUFENDORF toeëigenen, aan onzen DE GROOT ontzegd wordt, is krachtig bewezen door den Hoogleeraar GRATAMA in zijn *Regtsgeleerd magazijn* I. d. 1. ſtuk, nadat reeds vroeger door den beroemden CRAS de eer van de GROOT tegen deszelfs beſchuldigers uitmuntend was gehandhaafd in de Latijnſche *redevoering* en *lofſpraak*, bij den heer GRATAMA aangehaald. Na den tijd van HUIG DE GROOT is het Natuurregt wel menigvuldig en door uitſtekende geleerden voorgedragen geworden, doch men heeft met hetzelve niet altijd eenen vasten gang gehouden, zoodat het Natuurregt door hun niet ſteeds als eene, vooral van de zedekunde onderſcheidene wetenſchap werd voorgedragen. Later is men, door de beginſelen der kritiſche wijsbegeerte voorgelicht, met ſlechts weinige uitzondering te rug gekeerd op den weg, door onzen DE GROOT gebaand. Het belang dezer wetenſchap valt een ieder, die dezelve ſlechts van verre heeft leeren kennen, zelfs bij eene oppervlakkige beſchouwing, al aanſtonds in het oog. Het Natuurregt toch leert den mensch zijne heiligſte regten kennen, welke hem, uit kracht van zijnen verhevenen aanleg, door de Natuur zijn geſchonken; wijst ons naauwkeurig de grenzen aan, welke wij nimmer mogen overtreden, zonder een' openbare inbreuk te maken op de onſchendbare en heilige perſoonlijkheid van den mensch; rigt een bolwerk op tegen alle overheerſching, en doet voor den regterſtoel der Rede de regtmatige aanſpraken der verdrukte onſchuld krachtdadig gelden, tegen alle pogingen van geweld.

De Natuurlijke Regtsgeleerdheid, ook wel de Wijsbegeerte van het regt genoemd, onderſcheidt men gewoonlijk in drie hoofdvakken of wetenſchappen. Indien men namelijk het begrip van regt en deszelfs voorſchriften toepast op de onderlinge regtsbetrekkingen van enkele menſchen, dan ontſtaat daaruit het Natuurregt in eenen engeren en meer bepaalden zin. Past men het begrip en de regels van het Natuurlijk regt toe op den ſtaat, of het ſtaats-ligchaam, als perſoon gedacht, dan ontſtaat daaruit het Natuurlijk of algemeen Staatsregt. De leer eindelijk, waarin men wetenſchappelijk ontwikkelt, wat uit den aard der zaak regt is tusſchen volk en volk, noemt men het natuurlijk of algemeen Volkenregt. Het wijsgeerig Strafregt kan men

als een deel van het Staatsregt beschouwen — doch hierover zal breeder gehandeld worden op het woord *Strafregt*.

De hoofdverdeeling dus der natuurlijke Regtsgeleerdheid, ontleend van de onderscheidene voorwerpen, op welke men het toepast, is deze: I. Natuurregt. II. Natuurlijk Staatsregt. III. Natuurlijk Volkenregt. Anderen, vooral de *Franschen*, zijn ook wel gewoon de verdeeling tweeledig te maken in I. Natuurlijk Privaatregt. II. Natuurlijk Staatsregt.

a) *naar binnen:* Staatsregt in eene bepaaldere beteekenis, dat de staat als zoo danig en deszelfs burgers onderling hebben.

b) *naar buiten:* Volkeren-regt, dat de eene staat ten aanzien van andere staten of volken heeft en uitoefent.

Sommige, vooral *Duitsche* schrijvers, eindelijk, nemen weder eene andere verdeeling van de natuurlijke Regtsgeleerdheid aan. Zij beschouwen namelijk den mensch of in eene bijzondere maatschappij vereenigd, of buiten dezelve, schoon altijd gezellig, dat is met anderen bestaande; want regt duidt altijd eene hoedanigheid aan der uiterlijke handelingen van een vrij wezen, in zoo verre het met andere redelijke wezens in eene wederkeerige betrekking staat, in zoo verre meer redelijke wezens nevens elkander bestaan, en door hunne wederkeerige uitwendige handelingen op elkander werken, dus het gebruik van een ieders vrijheid hinderen of elkanders doeleinden bevorderen.

Naar deze beschouwing dan ontstaat uit de toepassing van het regtsbegrip op de uitwendige handelingen van menschen, die buiten eene maatschappelijke vereeniging in wederkeerige betrekking staan. I. Het buiten maatschappelijk Natuurregt. En uit de toepassing van het regtsbegrip en de regtsbeginselen op de maatschappij. II. Het maatschappelijk Natuurregt.

Hetwelk in deszelfs

a) eerste deel den regtmatigen of wettigen oorsprong der maatschappelijke vereeniging opspoort, den aard en de soorten dier vereeniging verklaart, en die algemeene regtsbeginselen vaststelt, welke op elke soort van maatschappelijke vereeniging toepasselijk zijn, omdat ze uit het wezen en den aard alleen van die vereeniging ontleend zijn. Dit gedeelte noemt men ***het algemeen natuurlijk Maatschappelijk regt.***

b) Het tweede deel handelt over elke onder de menschen, algemeen aangegaan wordende vereeniging, afzonderlijk. Deze vereeniging bestaat of in het huisgezin, waartoe dan gebragt wordt de regtsbetrekking tusschen echtgenooten, tusschen ouders en kinderen, tusschen huisheer en de dienstboden, (*Familieregt*) of den burgerstaat zoo naar binnen (*Staatsregt*) als naar buiten (*Volkenregt.*)

Eenige weinige schrijvers in *Duitschland* hebben ook wel ondernomen een algemeen en als het ware natuurlijk Privaat of Burgerlijk regt

regt (*algemeines Privat-Recht*) te fchrijven; doch dit heeft bijkans geene navolging gevonden. Men merkte toch te regt aan, dat zulk een zamenftelfel van regten, welke in alle ftaten, te allen tijde, op alle plaatfen en in elken toeftand zouden geldig zijn, in de daad geene anderen konden wezen, dan 's menfchen natuurlijke regten, zoodat die wetenfchap van het Natuurregt zelf niet kan onderfcheiden zijn.

Wij merken nog met een enkel woord aan, dat men in *Duit ch. land*, op het door KANT gegeven voorbeeld, dat gedeelte der natuurlijke Regtsgeleerdheid, waarin het begrip van regt opgefpoord en ontwikkeld, de grond van het regt onderzocht, en een algemeene regtsregel vastgefteld wordt, gewoon is de Overnatuurkunde of de *Metaphyfiek* des regts te noemen. Worden deze algemeene beginfelen op bijzondere handelingen toegepast, dan ontleent de wetenfchap haren naam van het voorwerp, waarop die toepasfing gefchiedt; als Natuur-, Staats- en Volkenregt.

De Regtswetenfchap der ervaring is men gewoon de ftellige of *pofitive*, ook wel ter onderfcheiding van het Natuurregt de *Wetgeleerdheid* te noemen. Die Wetgeleerdheid leert ons, wat de wetgever in den ftaat als regt, als bevel, en om als zoodanig geëerbiedigd te worden, heeft vastgefteld. Verder leert zij ons, wat men in den ftaat, ter bereiking van het ftaatsdoel, en om het beheer van de ftaatszaken, het zij bij overeenkomst, het zij bij daaruit afgeleide verordeningen, in het natuurlijk Staatsregt gewijzigd, uitgebreid of bekrachtigd heeft. Eindelijk leert de ftellige Regtsgeleerdheid ons, wat tusfchen de volken onderling uit overeenkomst en door gebruik regt is.

Gelijk dus de grond van regt is de Natuur, zoo is die van de wet of de overeenkomst of de wil der burgerlijke overheid, en hierdoor verftaat men dus ligtelijk de boven opgegevene hoofdverdeeling der Regtsgeleerdheid en der Regtswetenfchap in de natuurlijke en ftellige. Deze wordt even als gene verdeeld:

I. in het burgerlijk of ftellig Privaatregt, welks wetenfchap beftaat in eene grondige volledige en zamenhangende kennis der wetten, welke door den wil des burgerlijken wetgevers tot een' rigtfnoer van de onderlinge regtsbetrekkingen en regtshandelingen der burgers, zoo wel als van den vorm dier regtshandelingen, zijn vastgefteld.

II. Het ftellig Staatsregt, van waar men in den ruimften zin genomen, naar hetgeen vroeger gezegd is, de ftrafwetten als een gedeelte kan aanmerken. Even gelijk ieder onafhankelijke ftaat zijne eigene burgerlijke privaatwetten heeft, of althans hebben kan, zoo ook heeft dit plaats ten aanzien van het Staatsregt. Van hier, dat men het Staats- of *Publicke* regt eens volks ook wel het bijzondere of *partikuliere* Staatsregt noemt, in onderfcheiding van het algemeene Staatsregt, waarover boven gehandeld is.

III. Het ftellig Volkenregt. Dit is gegrond of op uitdrukkelij-

lijke overeenkomst en verdrag of op erkende gewoonte onder de volken, het zij twee, het zij meerdere. Daar nu de volken van *Europa* met slechts weinige uitzondering, zekere gewoonten stilzwijgend onder zich als regt hadden aangenomen, b. v. ten aanzien van den onderlingen rang, de klasse en regten der gezanten en dergelijke, zoo ontstond daaruit een dus genaamd *Europeesch praktisch Volkenregt*, hetgeen echter thans ook reeds door eenige volken buiten *Europa*, als de vereenigde staten van *Noord-Amerika*, door *Brazilië* enz. is aangenomen. Een algemeen stellig Volkenregt bestaat er nog niet; doch zal dit vermoedelijk door den tijd hoe langs zoo meer tot stand komen.

REGULUS. (MARCUS ATTILIUS) Deze edele Romein was, in het jaar 256 voor onze tijdrekening, te gelijk met MANLIUS VULSO consul, en benevens dezen aanvoerder der Romeinsche legerbenden tegen *Carthago* in den eersten Punischen oorlog. Hoe ongeoefend de *Romeinen* ook in den oorlog ter zee waren, (want tot hier hadden zij nog nimmer oorlogschepen uitgerust), gelukte het echter aan de beide dappere consuls, om de veel talrijker vijandelijke vloot te slaan, en zelfs in *Afrika* te landen. Hier vervolgde REGULUS met snelle schreden zijne roemrijk betreden baan der overwinning, zoodat hij eerlang met zijne legioenen voor de muren der Punische hoofdstad stond. Het verschrikte *Carthago*, voor het tegenwoordige van de hulp zijner vloten beroofd, en toenmaals te land niet zeer sterk, smeekte om eenen eervollen vrede; doch REGULUS, meer krijgsheld dan staatsman, vorderde met eene Romeinsche trotschheid eene slaafsche onderwerping. De *Carthagers*, liever den dood, dan zulk eene schandelijke vernedering, verkiezende, besloten, om zich tot het uiterste te verdedigen, toen een leger van *Lacedemon*, onder aanvoering van XANTIPPUS, ter hunner redding verscheen, en door eene welgekozene positie, en zijne geoefende ruiterij, den Romeinschen veldheer eene volkomene nederlaag toebragt. Dertig duizend *Romeinen* bleven op het slagveld, en het verheugde *Carthago* zag zijnen harden onderdrukker gevankelijk binnen zijne muren brengen. Door deze enkele overwinning keerde de kans des oorlogs, en de *Carthagers* mogten nu op voordeeliger en eervoller vredes-voorwaarden hopen. Zij zonden derhalve een gezantschap naar *Rome*, om daartoe voorslagen te doen, en deden hetzelve door hunnen aanzienlijken gevangenen, REGULUS, vergezellen, nadat zij hem vooraf, door eenen plegtigen eed, verbonden hadden, om naar *Carthago* terug te zullen keeren, wanneer *Rome* de voorwaarden van vrede verwerpen mogt, die hij in last had, aan te bieden. REGULUS gaf bij deze gelegenheid een merkwaardig voorbeeld van grootheid van ziel en vaderlandsliefde. In *Rome* gekomen, hield hij het voor pligt, om, tegen het verlangen der *Carthagers*, den Romeinschen senaat en het volk tot eene hardnekkige voortzetting van den oorlog aan te moedigen, en liet zich hierin noch door de smeekingen

gen en tranen zijner gade en kinderen, noch door de plegtigste verklaringen van den senaat en het volk, die voor de vrijheid en het leven van eenen hunner waardigste medeburgers alles wilden opofferen, terughouden. Men besloot derhalve tot den oorlog, en de Carthaagsche gezanten, verbaasd en vertoornd, keerden met REGULUS naar hun vaderland terug, die, door deze daad, in die dagen, een uitstekend voorbeeld gaf, hoe heilig en naauwgezet men eenen plegtig gedanen eed moet houden.

Verscheidene dramatische dichters hebben deze daad van REGULUS behandeld. De wreedaardige wijze, waarop zich de *Carthagers* op hem zouden gewroken hebben, wordt door vele latere geschiedschrijvers in twijfel getrokken, en het stilzwijgen van POLYBIUS hieromtrent is zeer opmerkelijk; dan, wat hier ook van zij, het gedrag van REGULUS, die liever verkoos, zijn lot in de handen van onedelmoedige overwinnaars te stellen, dan zijn leven, ten koste van het welzijn van den staat, te redden, zal door alle tijden heen de hoogste achting en lof verdienen. Hoedanig voor het overige het uiteinde van REGULUS geweest zij, is onbekend; zooveel nogtans is zeker, dat hij, door zijne opoffering voor het welzijn van zijn vaderland, op eene luisterrijke wijze voor zijne te ver gaande gestrengheid geboet heeft, welke hem die gematigdheid deed uit het oog verliezen, die altijd het hart eens overwinnaars behoorde te vervullen.

REIGER. (*Ardea*) Van dezen vogel, die zich door eenen regten, scherpen, langen, eenigzins zamengedrukten bek, en viervingerige poten kenmerkt, heeft men voornamelijk twee soorten, als: 1. de *blaauwen aschgraauwen* Reiger (*A. Cinerea*) met een glad, zwart, achterhoofd, een' blaauwachtigen rug, van onder witachtig, en op de borst met langwerpige zwarte vlekken. Men vindt hem bijna doorgaans in de oude en nieuwe wereld, en ook hier te lande, en hij is zeer schadelijk zoowel voor vijvers in het algemeen, als inzonderheid voor het jonge vischschot. Het zijn voornamelijk deze, alhoewel ook nog andere soorten van Reigers, welke door valken gejaagd en gevangen worden. Zij nestelen op de hoogste eiken, leggen 4 of 5 eijeren, en kunnen uren op éénen visch of kikvorsch staan wachten. 2. De *witte* Reiger (*A. Garzetta*), welke zich van den vorigen onderscheidt door eene kuif op het achterhoofd, een wit lijf, eenen zwarten bek, groenachtige pooten en eene streep tusschen den bek en de ooren van dezelfde kleur. Men vindt hem voornamelijk in *Perzië* enz.; en het is van dezen vogel, dat de beroemde, lange, zilverwitte en zijdeachtige rug-vederen komen, die door de Oosterlingen zeer duur betaald, en op de tulbanden gedragen worden.

REIGERSBERGEN. (MARIA VAN) (Zie: HUGO DE GROOT.)

REIJD. (EVERARD) Een vermaard regtsgeleerde en historieschrijver, die *Deventer* tot zijne geboorteplaats had, en in 1602 stierf. Zijne geschiedverhalen zijn voornamelijk belangrijk omtrent de *Gelder-*

sche

fche en Vriesfche zaken, alzoo hij raad was van graaf JAN VAN NASSAU, ftadhouder van *Gelderland*, en naderhand van graaf WILLEM LODEWIJK van *Friesland*. In verfcheidene zaken van veel beleid gebruikt wordende, en in de geheimen der grooten ingewijd zijnde, zoo kende hij de ftaatkunde niet enkel uit boeken, maar ook uit het werkzaam leven. Hij fchreef een werk in 4to, getiteld: de *oorfprong en voortgang van de Nederlandfche Oorlogen* enz. federt 1566 tot 1602, *Amfterdam* 1626, kortelijk tot 1583, doch uitvoeriger van daar tot 1601 uitgegeven door J. en F. VAN DEN SANDE, en voortgezet door den eerstgenoemden, *Leeuw*. 1656, en meermalen. REIJD is, even als VAN METEREN, niet voor onzijdig te houden, hetgeen echter toen ook, te midden der tweedragt, ten uiterfte moeijelijk was. Zijn ftijl is levendiger dan die van BOR, en zelfs van VAN METEREN. De waarde van zijn werk kan, behalve uit de herhaalde uitgaven, onder anderen ook daaruit blijken, dat de beroemde DIONYSIUS VOSSIUS hetzelve eene Latijnfche overzetting uit het Nederduitsch waardig oordeelde, en de moeite van dezen arbeid op zich nam.

REIMARUS, (HERMAN SAMUEL) in het laatst der 17de eeuw te *Hamburg* geboren, ftudeerde van 1714 af te *Jena*; werd in *Wittenberg* tot *Magister legens* bevorderd, en kort daarna tot adjunct bij de wijsgeerige faculteit aldaar aangefteld. Nadat hij in 1720 eene reis door *België* en een groot gedeelte van *Engeland* gedaan had, keerde hij naar *Wittenberg* terug, om wijsgeerige en philologifche voorlezingen te houden; werd in 1723 tot rector te *Wismar*, en in 1727 tot hoogleeraar in de Hebreeuwfche taal aan het gymnafium te *Hamburg* beroepen, welken post, waarbij nog naderhand de Wiskunde gevoegd werd, hij tot groot voordeel dezer inrigting tot aan zijnen dood, in 1768, bekleedde. Hij was een grondig taal- en letterkundige, gelijk inzonderheid bleek uit de door FABRICIUS begonnene, en door hem volkomen uitgewerkte en voltooide uitgave der *Romeinfche Gefchiedenis* van DIO CASSIUS. GESZNER verklaarde hem, uit hoofde van dit werk, voor den grootften oordeelkundigen van *Duitschland*, hetgeen ten gevolge had, dat de heer van MUNCHHAUSEN, na den dood des laatften, hem het leeraarambt aanbood, hetgeen hij echter, uit liefde voor zijne geboorteftad, van de hand wees. Hij bepaalde zich niet alleen tot enkele vakken, maar bezat eenen grooten omvang van wetenfchappelijke kennis, vooral in de Wijsbegeerte en Natuurlijke gefchiedenis, door welke hij, tegen eenige Franfche geleerden in *Duitschland*, zijnen medeburgers achting en eerbied omtrent het Hoogfte wezen poogde in te boezemen, waarvan zijn belangrijk werk: *die vornehmften Wahrheiten der Natürlichen Religion*, in 10 verhandelingen, de beflisfendfte proeven opleveren. Dit werk was zoo geheel overeenkomftig met de behoefte van dien tijd, dat het zesmaal herdrukt werd. Toenmaals werd, inzonderheid, het Phyfiko-theologisch bewijs, als een der meest geldende in de gewigtigfte be-

belangen der menfchen, bearbeid en hoog gewaardeerd; en het waren LINNEUS, BONNET, HALLER, en inzonderheid REIMARUS, die zich hieromtrent zeer verdienstelijk maakten; doch werd aan het werk des laatften: die *Vernunftlehre*, *als eine Anweifung zum richtigen Gebrauch der Vernunft in der Erkenntnisz der Wahrheit*, *aus zwey ganz untrüglichen Regeln der Einftimmung und des Widerfpruchs hergeleitet*, *Hamburg* 1756, de voorkeur toegekend. Hij maakte eene toepasfing van de in dit werk vervatte regelen tegen een ftellig Christendom; en alhoewel hij zijn onderzoek, als *Fragmenten*, alleen aan zijne vertrouwdfte vrienden in handfchrift mededeelde, wist echter LESSING een affchrift er van te verkrijgen, en gaf deze Fragmenten uit, onder voorgeven, dat hij die in de Wolfenbutelfche boekerij, waarvan hij opziener was, had gevonden, onder den titel van: *Wolfenbüttelfche Fragmente eines Ungenannten*; doch waarvan niemand de fchrijver dan REIMARUS was. BUSCH en KLOTZ hebben van hem eene korte levensfchets in het Latijn geleverd.

REIMARUS, (JOHANN ALBERT HEINRICH) de zoon des vorigen, legde zich op de geneeskunde en wetenfchappen toe, en beoefende in 1753 en 1754 inzonderheid de praktifche geneeskunde te *Leijden* en *Edimburg*, ter welker laatfte plaats hij aanleiding gaf tot het naderhand aldaar opgerigte geneeskundig genootfchap. In 1755 bezocht hij, onder het geleide van D. HUNTER, de hospitalen in *Londen*, en verloor op zijne terugreize naar *Holland* alle zijne fchriften, verhandelingen en boeken. Hij promoveerde te *Leijden* en fchreef: *de tumore ligamentorum circa articulos*, *fungo articulorum dicto*, 1757; was wel geen groot geleerde, maar een gelukkig geneesheer, die de inënting der natuurlijke kinderziekte, in *Hamburg* en omliggende ftreken, met een goed gevolg, verfpreidde. Voor de heelkunde deed hij de gewigtige ontdekking, dat de infpuiting van het fap der *Belladonna*, waar door hij toevallig bevonden had, dat zij de verwijdering van den oogappel bevorderde, met nut bij de behandeling der graauwe ftaar konde worden aangewend; gelijk zich ook vele oogärtfen tot in later tijd van deze ontdekking met vrucht bediend hebben. Hij was een vijand van allen dwang, en was overal, waar de in- of uitwendige vrijheid bepaald werd, een harer ijverigfte verdedigers. Ook in zaken van godsdienst was hij tegen alle leerftellige bepalingen, en volgde alleen het licht der gezonde rede. Hij werd in 1796 Hoogleeraar in de Natuurlijke gefchiedenis en Natuurleer; poogde reeds voeger de afleiders van den blikfem te verfpreiden, en helderde veel omtrent dezelve, hunne baan en werking op de verfchillende ligchamen op. Voorts liet hij een plan na tot eene doelmatige inrigting in alle rijken der Natuur, *Teleologie* genoemd, waarbij tot een aanhangfel zijne eigene levensbefchrijving gevoegd is. In het ongelukkige jaar 1813 moest hij *Hamburg* verlaten; ftierf in 1814 te *Rangau*, en werd, na de bevrijding dier ftad, aldaar bij de zijnen bijgezet.

REINFAL. (*Vinum pucinum*) Eene foort van wijn, die in *Istrië*, op het fteenachtig gebergte *Profek*, in overvloed groeit, waarom hij ook gemeenlijk *Profekker Reinfal* genoemd wordt. Hij is zoowel uit hoofde van zijne deugd, als aangenamen fmaak, zeer beroemd; wordt door de inwoners des lands dagelijks gedronken, en voor zeer gezond gehouden.

REINHARD. (FRANS VOLKMAR) Deze beroemde godgeleerde en Protestantsch leeraar werd in 1733 te *Badenftrausz*, een marktvlek in het hertogdom *Sulzbach*, geboren. Nadat hij zijne ftudien aan de univerfiteit te *Wittenberg* volbragt had, werd hij in 1780 bij dezelve als buitengewoon Hoogleeraar in de wijsbegeerte, en naderhand tot gewoon Hoogleeraar in de godgeleerdheid aangefteld. Zijne gelukkige afgelegde proeven in het prediken, vereenigd met zijne grondige en uitgebreide kennis in het godgeleerde vak, deden de Sakfifche regering befluiten, om hem in 1792 tot opperhof-prediker, kerkenraad, en opperconfistoriaal-bijzitter naar *Dresden* te beroepen, welke ambten door hem tot aan zijnen dood, in Herfstmaand 1812 voorgevallen, met de grootfte infpanning van geest en ligchaam, met eene zeldzame belangeloosheid, en echte vaderlandsliefde vervuld werden. Zelden heeft een man met het hem toevertrouwde pand zoo gewoekerd als REINHARD. Hij trad te voorfchijn als een fcherpzinnig denker, als een twijfelend onderzoeker, en befloot zijne nafporingen als een vroom godgeleerde en Christen. De uitflag en het gevolg van zijn onderzoek was een vast, gerustftellend geloof aan de zuivere leer van het Evangelie van JEZUS, zoo als zij, volgens de regelen eener juiste taalkundige uitlegging, in de fchrift vervat is; en het is in dit tijdvak van navorfching, dat REINHARD zijne voornaamfte werken gefchreven heeft. Onder dezelve behooren zijn: 1. *Psychologifcher Verfuch über das Wunderbare und die Verwunderung*, waarvan alleen het 1fte deel verfchenen is, 2. *Verfuch über den Plan, welchen der Stifter der Christlichen Religion zum besten der Menschheit entwarf*, waarvan 4 uitgaven, door hem telkens verbeterd, in het licht kwamen, 3. zijn *Systhem der Christlichen Moral*, waarvan hij in 1788 en 1789 de twee eerfte en later de drie laatfte deelen uitgaf.

In de godgeleerdheid billijkte REINHARD niets, hetgeen met de duidelijke leer van den Bijbel ftrijdig was. Hij was een vijand van de natuurlijke wijsbegeerte, en verheugde zich over iedere poging, waardoor men hare heerfchappij zocht te verdringen; zoo als uit de voorreden van het door hem uitgegeven werk van den hofraad CRELL, in *Göttingen*, PYRRHO en PHILATHETES, kan blijken. Even openlijk kwam hij, in zijne voorreden voor zijne *Christliche Moral*, voor zijn gevoelen, omtrent de kritifche wijsbegeerte, uit, aan welker inhoud hij geen geloof floeg, maar dezelve als een gewapend Christen beftreed, ten einde haren invloed, ter vermindering van het gezag der Openbaring, zooveel mogelijk

te ſluiten. — Als leeraar bekleedde REINHARD eenen aanzienlijken rang, en onder zijne leerredenen houdt men die, ter opwekking van het zedelijk gevoel, voor de voortreffelijkſten. — Als opperconſistoriaal-bijzitter zorgde hij voor de inſtandhouding en verdere ontwikkeling van den wetenſchappelijken geest op de Hooge- en de drie Sakſiſche Vorsten-ſcholen; alsmede voor de daarſtelling en betere inrigting der Seminarien voor ſchoolleeraars, ten einde langs dien weg aan de lagere ſcholen, van langzamerhand, eene betere gedaante te geven. Eindelijk maakte hij zich als kerkenraad inzonderheid verdienstelijk, ten opzigte van den openbaren eerdienst, door krachtdadig mede te werken tot de invoering eener nieuwe *Agende* (formulier-boek), nieuwe gezangboeken enz. Om de beoefening van den Bijbel te bevorderen, beſloot hij, met toeſtemming der opperkerkenraden, om voor de Zondags-leerredenen eenen vierjarigen *Curſus* van teksten vast te ſtellen en in te voeren. In het eerſte jaar moesten de teksten uit de *Evangelien*, in het tweede uit de *Apostoliſche Brieven* gekozen worden; voor het derde verzamelde hij een aantal teksten, waarin de geſchiedenis van den oorſprong en voortgang van het Christendom, doch altijd met betrekking op de invallende kerkelijke feesten, in een duidelijk overzigt aan de toehoorders vertegenwoordigd werd; terwijl hij eindelijk voor het vierde jaar meestal enkele korte verzen uitkoos, waarin de gewigtigſte ſtukken der geloofs- en zedenleer vervat waren. Daar hij ieder jaargang vooruit bearbeidde, zoo werd hem in 1811 opgedragen, om over teksten uit het oude Testament te prediken, ten einde met het jaar 1812 de inrigting van den vierjarigen *Cyclus*, in het geheele land en iedere gemeente, eenen aanvang konde nemen. Deze door hem, in dezen omvang, het eerst gemaakte inrigting, heeft reeds oneindig veel goeds te weeg gebragt, en zal voor de bevordering van den godsdienst, in het vervolg, nog heilrijker worden. — Men heeft van REINHARD twee levensbeſchrijvingen, als: eene door den hofraad BÖTTIGER, *Dresden* 1813, en de andere door den Hoogleeraar PÖLITZ 1815, in 2 deelen, welke laatſte voor de beste gehouden wordt.

REINICKE, *de Vos.* Dit beroemd episch, ſatiriek ſabelgedicht, verſcheen omtrent het einde der 15de eeuw in de plat Duitſche taal, en wel in den Vrieſchen tongval, onder den titel van: *Rynke, de Vos.* Het bevat, in 4 boeken en 12 gezangen, eene vernuftige en ſatirieke beſchrijving van de hooffche ſtreken en menſchelijke driften. Alle de daarin voorkomende perſonen worden in de gedaante van dieren voorgeſteld, en het treffend vernuft, en de naïve grappen van de daarin geſchilderde tooneelen, maken dit werk tot een kostbaar oorſpronkelijk overblijfſel van oud-Duitſchen luim. Over den waren naam van den ſchrijver van dit gedicht, die zich in de voorrede HEINRICH VON ALKMAR noemt, is veel getwist, zonder dat men de zaak tot zekerheid heeft kunnen brengen. Volgens ROLLENHAGEN zoude zekere NICO-

LA-

LAUS BOUMAN de maker van hetzelve geweest zijn; een landman, die vroeger in dienst van den hertog van *Gulik* ſtond, doch naderhand in dien van den hertog van *Meklenburg* overging, wanneer het ongelijk, aan het Gulikſche hof ondervonden, hem tot het vervaardigen van dit ſatiriek gedicht zoude aangemoedigd hebben, hetwelk allereerst door hem in 1522 werd uitgegeven; doch waaraan de naam van HEINRICH VON ALKMAR alleen, om alle verantwoording te ontduiken, gegeven werd. Hoe zeer ROLLENHAGEN dit verzekert in zijne voorreden tot den *Froschmäusler*, en GOTTSCHEDT in zijne uitgave van REINICKE FUCHS van 1752 dit gevoelen onderſteunt, zijn er echter anderen (zoo als ECKART, in de inleiding tot LEIBNITS *Collect. Etymolog.*, en BUSSCHING in zijne *Wöchentlichen Nachrichten*), die het weder in twijfel trekken, zoodat men tot dus verre omtrent den waren ſchrijver van dit gedicht nog in het onzekere gebleven is. Onder de menigerlei uitgaven van hetzelve was langen tijd die van GOTTSCHEDT de beste, tot dat de uitmuntende bearbeiding van GÖTHE, in de Hoogduitſche taal en in hexameters, verſcheen, welke later door eene andere Hoogduitſche uitgave van SOLTAU, in de versmaat van het oorſpronkelijke, in 1803 gevolgd werd. Ook heeft SCHOPPEN eene Latijnſche overzetting, in ſoortgelijke korte jamben, van dit gedicht geleverd; terwijl reeds in 1483, in *Holland*, en wel te *Delft*, eene Nederduitſche, proſaïſche geſchiedenis van REYNAET *de Vos* werd uitgegeven, welke in 1784 door SUHL in *Lubek* op nieuw gedrukt werd, en door ſommigen voor het eigenlijke oorſpronkelijke gehouden wordt.

REIJNOLDS, (JOSUA) lid van de koninklijke maatſchappij, van die der oudheidkenneren en van STEINERS ſchildergenootſchap te *Londen*, was de zoon eens geestelijken in het westelijk gedeelte van *Engeland*, die wegens zijne geleerdheid en algemeene kundigheden zeer beroemd was. Zijne vroegſte bezigheden beſtonden in teekenen, waarvoor zijne neiging zich allezins openbaarde; nogtans opende hij de volgende loopbaan voor zijne kunst niet vroeger, dan nadat hij RICHARDSONS beſchouwing der ſchilderkunst (RICHARDSON *Theorie of Painting*) gelezen had, hetgeen de nog ſluimerende vermogens in zijne teedere ziel opwekte, en eensſlags levendig en werkzaam maakte. Naauwelijks had hij eenige vaardigheid in het teekenen verkregen, of zijn vader zond hem, op zijn dringend aanzoek, naar *Londen*, waar hij eenigen tijd het onderwijs van den heer HUDSON genoot. Van hier ging hij met lord KEPPEL naar *Italië*, bezocht aldaar de voornaamſte ſchilder-ſcholen; bleef er 2 jaar, en kwam daarna in *Engeland* terug, alwaar zijn eerſte werk, een portret van zijnen beſchermheer en begunſtiger, dat naderhand in plaat is uitgegeven, hem den hoogſten rang onder de portretſchilders deed verwerven. Daar hij niet lang daarna eene der voortreffelijkſte ſchoonheden uit de aanzienlijkſte familien ſchilderde, werd hij weldra de eerſte en algemeen geliefkoosde ſchilder in *Europa*; gelijk zijn roem

aan alle vreemde hoven, en de ftukken, aldaar berustende, daarvan de fprekendfte bewijzen opleveren. REIJNOLDS zoude niet minder als historie-fchilder eenen gelijken, algemeen verfpreiden, roem verworven hebben, indien hij zich met denzelfden ijver op gefchiedkundige voorwerpen had toegelegd. Zijne proeven in dit vak zijn, onder anderen: *Hope nurfing Love; Venus chastifing Cupeid, for having learned to cast accounts; The famous picture of count Ugolino in the Dungeon; The calling of Samuel; An infant Jupiter; The Nativity and the four cardinal virtues, with Hope, Faith and Charity* voor de nieuwe kapel te *Oxfort*. REIJNHOLDS ftierf in Sprokkelm. 1792 in den ouderdom van 69 jaar, en zijn ftoffelijk deel werd met vele plegtigheid in de hoofdkerk van *St. Paulus* begraven. In fmaak, bevalligheid, ongedwongenheid, gelukkige vinding, rijkheid en harmonie van koloriet ftond hij gelijk met de grootfte meesters, en in het portretfchilderen overtrof hij de meesten. Ook was in hem de theorie met de praktijk der kunst, de man van letteren en de diepdenkende wijsgeer met den konstfchilder, ten naauwfte vereenigd; terwijl zijn zedig, opregt en algemeen deugdzaam karakter hem, in elk van deze hoedanigheden en betrekkingen, bovendien, eene bijkomende, des te grootere waarde en verdienften bijzettede.

REISKE (JOHAN JACOB) was een man van uitgebreide kundigheden, bijzonder ervaren in de Griekfche en Arabifche letterkunde. Hij werd te *Zorbig* in *Sakfe* geboren in het jaar 1716, en ftierf aldaar in 1774. Na dat hij zich, in zijne geboorteftad', eenigen tijd aan de beoefening der talen had toegewijd, verliet hij dezelve in 1738, en ging naar *Holland*, om aldaar aan de hooge fchool te *Leijden*, toenmaals de zetel der Arabifche letterkunde, zich in die wetenfchap te oefenen. Hier vond hij in SCHULTENS, 's GRAVESANDE, D'ORVILLE en BURMAN aanzienlijke begunftigers; dan, daar hij zich, naar de toenmalige inrigting der Hooge fcholen, voor eene der hoofdfaculteiten moest verklaren, zoo verkoos hij de geneeskunde, op welker befchouwend gedeelte hij zich met zooveel ijver toelegde, dat hij kort daarna tot dokter bevorderd werd. REISKE werd in *Leijden*, zoowel uit hoofde van zijne vlijt als geleerdheid, geacht; ontving verfcheidene aanbiedingen, die hij echter allen, om dat hij hooger bedoelingen had, van de hand wees, en zoude in *Holland* gelukkig hebben kunnen zijn, indien hij niet, door eigenzinnigheid en zucht tot onafhankelijkheid, zich diegenen ten onvriend gemaakt hadde, die het wel met hem meenden. Hij keerde derhalve in 1746 naar *Leipzig* terug, waar zich echter nog mindere voordeelige uitzigten voor hem opdeden, en hij verfcheidene jaren geheel afgezonderd leefde; zijn onderhoud vindende in het geven van afzonderlijke lesfen, het fchrijven en overzetten van boeken, het leveren van ftukken in fommige journalen, voornamelijk in de *Act. eruditorum*, enz. Intusfchen genoot hij naauwelijks zijn dagelijks onderhoud, vermits hij bijna zijne geheele verdienften tot aankoop der

voor-

voortreffelijkſte boeken, inzonderheid over de Griekſche en Arabiſche letterkunde, beſteedde, en zijne werken allen voor zijne eigene rekening liet drukken, waarbij hij veel nadeel leed.

Reiske deed in 1756 eene reis naar *Dresden*, waar hij door de verklaring van een Arabisch bijſchrift de vriendſchap van den graaf van Wackerbarth verwierf, door wiens invloed hij tot rector bij de *St. Nikolaas* ſchool te *Leipzig* werd aangeſteld. Zestien jaar bekleedde hij dit ambt, in weerwil zijner menigvuldige werkzaamheden, met de uiterſte getrouw- en naauwgezetheid, en huwde intusſchen aan Ernestine Christine Muller, eene vrouw van uitſtekende hoedanigheden, en eene, bij hare kunne, zeldzame geleerdheid. Zij vervrolijkte zijn moeijelijk leven; en was hem zelfs in de uitgave zijner werken, voornamelijk van Griekſche ſchrijvers, die zij zelve las, behulpzaam, en vervolgde nog na zijnen dood de ſchriften, welke hij begonnen had. — Onder de talrijke werken van Reiske zijn inzonderheid merkwaardig zijne *Verzameling van eenige Arabiſche ſpreekwoorden*, *Leipzig* 1763, en andere ſchriften over de Arabiſche letterkunde. Zijne kennis van de Arabiſche taal werd voornamelijk door hem tot de Hebreeuwſche aangewend; doch hij ging hierin te ver; zoo als uit de na zijnen dood uitgegevene *Conjecturae in* Jobum *et Proverbia* Salomonis, *Lipſ.* 1779, kan blijken. De Griekſche letterkunde heeft verſcheidene voortreffelijke uitgaven aan hem te danken, als: Theokritus, 2 deel.; de *Griekſche Redenaars*, 12 deel.; Plutarchus, 12 deel.; Dionisius van *Halikarnasſus*, 6 deel.; Maximus uit *Tyrus*, 2 deel. enz. Zijne ongemeene belezenheid en ſchrander oordeel heeft hij, inzonderheid, aan den dag gelegd in zijne *Animadverſiones in Graecos auctores*, die te *Leipzig* 1759 — 1766 in 6 deel. zijn uitgegeven, en waarin een groot aantal van plaatſen uit klasſieke ſchrijvers verbeterd worden. Hij hield dit zelf voor zijn beste werk, offchoon er ook vele gewaagde gisſingen in voorkomen. Minder gelukkig was hij als overzetter, ten minſte mangelt het die van de redevoeringen van Demosthenes en Aeschines aan ſmaak en ſierlijkheid, offchoon men haar den voorrang in getrouw- en naauwkeurigheid niet kan weigeren. — De talrijke verzameling van uitmuntende, inzonderheid Arabiſche handſchriften, door hem met vele moeite en kosten afgeſchreven of aangekocht, zijn na zijnen dood in *Koppenhage* door Suhm, en verſcheidene derzelve later uitgegeven, zoo als b. v. zijne Abulfedae *annales Moslemici Arabice et Latine* (*Koppenh.* 1789 — 1794, in 5 deel.). — Reiske heeft zijn leven zelf beſchreven, en wel met eene zoo zeldzame onpartijdigheid en openhartigheid omtrent zijne zwakheden en gebreken, die de hoogſte verwondering verdient. Zijne vrouw heeft deze levensbeſchrijving tot op den dood van haren man vervolgd, en in 1783 te *Leipzig* uitgegeven.

REKENKUNST. (*Arithmetica*) Eene kunst, waardoor men uit eenige bekende grootheden, of getallen, eene andere onbekende grootheid

heid leert vinden, welke tot gene in eene bepaalde betrekking ſtaat. De voornaamſte regelen der Rekenkunst zijn de *optelling*, *aftrekking*, *vermenigvuldiging* en *deeling*; alle andere werkingen geſchieden alleen door de verſchillende toepasſingen van deze. — De Rekenkunst is ongetwijfeld zeer oud. Men ſchrijft hare uitvinding aan de *Egyptenaren* en *Pheniciërs* toe, waardoor men echter alleen verſtaan moet, dat deze beide volken de kunst, om getallen zamen te ſtellen en uit te rekenen, het eerst, tot eenen zekeren trap van juistheid gebragt hebben. De *Grieken* waren de eerſten, die haar tot eene wetenſchap vormden, en op wiskundige gronden bouwden. De *Romeinen* maakten zich omtrent dezelve weinig verdienstelijk. In de middeleeuwen was hare uitbreiding gering; alleen de *Arabieren*, die, met de cijfers der *Indianen*, tevens hunne meer beknopte en volledige wijze van rekenen tot ons hebben overgebragt, waren vlijtige beoefenaars derzelve. In lateren tijd is de Rekenkunst tot eenen hoogen trap van volkomenheid gebragt, en de wijze, waarop zij thans in de ſcholen wordt voorgedragen, verdient om derzelver duidelijkheid en gemakkelijkheid allen lof.

RELAND, (ADRIANUS) een beroemd taal- en oudheidkundige, werd den 17 van Hooim. 1676 geboren in *de Rijp*, een vlek in *Noord-Holland*, alwaar zijn vader predikant was. Naauwelijks zijn elfde jaar ingetreden zijnde, begaf hij zich naar *Amſterdam*, waar hij onderwijs ontving in de Latijnſche, Griekſche en Oosterſche talen, wijsbegeerte en meetkunde. Hij zette zijne ſtudien voort te *Utrecht* en te *Leijden*. In 1699 werd hij Hoogleeraar in de wijsbegeerte te *Harderwijk*, en in 1700 te *Utrecht* in de Oosterſche talen en gewijde oudheden. Andere Hooge ſcholen begeerden hem vruchteloos tot leeraar. Hij ſtierf aan de kinderziekte in Sprokkelm. 1718, toen hij ſlechts den ouderdom van 41 jaar bereikt had. Een aantal, ook nu nog zeer geachte, ſchriften getuigen van zijne groote geleerdheid en vlijt, onder anderen zijne *Beſchrijving van Palestina*, en eene verhandeling *over den Mahomedaanſchen godsdienst;* terwijl hij door zijne gedichten eene, niet onaanzienlijke, plaats onder de nieuwere Latijnſche dichters verworven heeft.

RELIEF. Zoo noemt men in de beeldhouwkunst ieder werk, hetwelk rondom uitgehouwen is, op zich zelven ſtaat; b. v. ſtandbeelden. — Inzonderheid echter verſtaat men er door *Verheven werk.* (*Zie* verder BAS-RELIEF).

RELIQUIËN. Overblijffels. Hieronder verſtaat men alles, wat van dierbare en belangrijke perſonen der oudheid voor de nakomelingſchap is overgebleven, waaronder men telt deelen van het ligchaam, huisraad, boeken enz. welke allen bij de nakomelingen eene zekere waarde hadden. Inzonderheid, echter, verſtaat men onder deze benaming die dierbare overblijfsels, welke de kruisvaarders, in de 11de en 12de eeuw, uit *Azië* naar *Europa* bragten: b. v. de zweetdoeken van CHRISTUS, eenige ſtukken van zijn kruis, van het graf, en ande-

dere overblijffels van MARIA, JOZEPH en de heilige mannen der eerfte Christen kerk. In het eerst hield men deze voorwerpen alleen van eene uitftekende waarde; doch in vervolg van tijd fchreef het bijgeloof aan dezelve eene heilzame kracht toe, waardoor bij de Roomfche geestelijkheid den grond gelegd werd tot fchandelijk bedrog en winzucht, en men aan deze voorwerpen bijna eene goddelijke eer bewees; zoodat men aan eenen fplinter van het kruis fomtijds eene meerdere kracht toekende, dan aan den Verlosfer zelve. Anderen leiden deze vereering reeds van die der martelaars federt de 4de eeuw af, wier overblijfsels aan de heiligfte plaatfen der kerken bewaard werden. Langen tijd werd dit bijgeloof niet alleen door de Roomfche kerk gevolgd, maar ook zelfs tot de Canonifatie hunner heiligen uitgeftrekt; doch tegenwoordig heeft het bij velen zijne meeste kracht verloren, en waardeert men alle deze voorgewende overblijfsels niet hooger, dan zij wezenlijk verdienen.

REMEDIE. Bij het muntwezen is wel door de regering de aard en wijze vastgefteld, hoe de geldfpecien moeten vervaardigd worden; doch zelfs de bekwaamfte kunstenaar is niet in ftaat, om enkele muntfpecien, ten aanzien van fchroot en korl, zoo juist te maken, dat zij volkomen aan elkander gelijk zijn. Hierom heeft men voor beide eenen hoogeren en lageren muntvoet bepaald, waarin zij van elkander verfchillen mogen; en dit is het, dat men *Remedie* noemt.

REMINISCERE. beteekent *gedenk*, en is een der bewegelijke feestdagen bij de Roomfche kerk, den 5den zondag voor Pafchen invallende, en aldus genoemd naar het eerfte woord van het 6de vers van den 25ften Pfalm, hetgeen alsdan wordt voorgelezen, en volgens de Latijnfche vertaling dus luidt: *Reminiscere miferationum tuarum, Domine* enz. dat is: *Heer! gedenk uwer barmhartigheden*, enz.

REMONSTRANTEN. Eene gezindheid van Christenen in ons vaderland, eertijds vrij talrijk en aanzienlijk; doch tegenwoordig, in vergelijking hiervan, in eenen kwijnenden ftaat. Zij heeft tot haren ftichter JAKOBUS ARMINIUS, Hoogleeraar in de godgeleerdheid aan de hooge fchool te *Leijden*, en wordt, naar hem, ook wel *Arminianen* geheeten. Zij draagt den eerstgemelden naam, bij welken zij het liefst genoemd wordt, uit hoofde eener *Remonftrantie*, welke de aanhangers van ARMINIUS, in Sprokkelm. 1610, bij de toenmalige godgeleerde gefchillen onder de hervormden, die den Hoogleeraar GOMARUS aan hun hoofd hadden, bij de ftaten van *Holland* inleverden. De laatfte, namelijk, leerde, overeenkomftig de gevoelens van CALVINUS en diens aanhangers: „ dat door een eeuwig goddelijk raads„ befluit was vastgefteld en onveranderlijk bepaald, wie uit de men„ fchen zalig, wie verdoemd zouden worden; dat, volgens dit be„ fluit, eenigen tot het geloof en godvruchtigheid onwederftandelijk „ getrokken, en voorts voor afval bewaard werden; doch dat God „ alle de overigen, in de algemeene verdorvenheid der menfchelij„ ke natuur, en in hunne eigene misdaden liet liggen." Tegen-

deze begrippen, die reeds federt eenigen tijd van elders tegenfpraak hadden gevonden, beweerde ARMINIUS: „ dat God van eeuwig„ heid *dit* onderfcheid, tusfchen het gevallen menfchelijk geflacht, „ gemaakt had, dat hij dezulken, die van hunne zonden afftaan, en „ hun vertrouwen op CHRISTUS ftellen zouden, hunne misdaden verge„ ven, en het eeuwig leven fchenken; doch de zoodanigen, die onboet„ vaardig bleven, ftraffen zou. Dat het wijders Gode aangenaam wa„ re, dat alle menfchen zich bekeerden, en, tot de kennis der waar„ heid gekomen zijnde, daarbij bleven; doch dat hij niemand daar„ toe dwong."

Hevig waren de twisten onder beider aanhangen over deze uitëenloopende gevoelens, welke nog een nieuw voedfel ontvingen door het gerezen gefchil over de voorheen vastgeftelde formulieren van eenigheid, waaromtrent de vrienden van GOMARUS beweerden, dat ARMINIUS van dezelve afweek; terwijl deze daarentegen oordeelde, dat beider gevoelens met de formulieren niet gevoegelijk konden worden overeengebragt, en de laatfte dus eene herziening noodig hadden. De algemeene ftaten bewilligden wel in 1606, in eene algemeene fynode tot dat einde; doch de aanhangers van GOMARUS verklaarden zich hier tegen, zoodat de ftaten van *Holland*, ziende, dat de verdeeldheden meer en meer veld wonnen, op verzoek van ARMINIUS, befloten, om GOMARUS en hem voor den hoogen raad te hooren. Dit gefchiedde in Winterm. 1608, en andermaal in Oogstm. des volgenden jaars, in de vergadering van de ftaten van *Holland*, en wel in tegenwoordigheid van 4 predikanten. Dan deze pogingen tot bevrediging hadden geen gevolg.

Ondertusfchen fchoot de verdeeldheid meer en meer wortel, en barste eerlang tot openbare beroerte uit, inzonderheid te *Alkmaar*, waar de klasfis 5 predikanten in hunnen dienst fchorschte, omdat zij weigerden bij onderteekening te verklaren, dat de belijdenis en kathechismus in allen deele overeenkwamen met de Heilige Schrift. Intusfchen befloten de *Remonftranten*, die hier en daar veel leed, uit hoofde hunner gevoelens, verduren moesten, en van vele hatelijkheden betigt werden, in 1610 tot het inleveren eener *Remonftrantie* aan 's lands ftaten, waarin zij hunne gevoelens, over de betwiste ftukken, in de volgende 5 punten openlegden: 1. „ dat God van „ eeuwigheid befloten had, dezulken, die door zijne genade in JEZUS „ CHRISTUS zouden gelooven, en in geloof en gehoorzaamheid, „ tot den einde toe, volharden, te verkiezen ten eeuwigen le„ ven, en de ongeloovigen en onbekeerden te verwerpen ter eeu„ wige verdoemenis; 2. dat CHRISTUS voor allen geftorven „ was, in dien zin nogtans, dat alleen de geloovigen, dade„ lijk, door zijnen dood verzoend werden; 3. dat de mensch „ het zaligmakend geloof niet had uit zich zelven, noch uit zijnen „ vrijen wil, maar daartoe Gods genade in CHRISTUS behoefde; 4. „ dat deze genade het begin, de voortgang en voltrekking van 's men-

„ fchen

„ ſchen zaligheid was, en al het goede daaraan moest worden toege„ ſchreven; doch dat zij echter niet onwederſtandelijk werkte; 5. „ dat Gods genade den geloovigen genoegzame kracht gaf, om het „ booze te kunnen overwinnen; maar of zij die genade niet konden „ verliezen, zoude nader moeten onderzocht worden, eer zij dit „ met volle verzekering zouden durven leeren:" verklarende naderhand omtrent dit laatſte punt, „ dat een waar geloovige, door eigen „ ſchuld, van God geheel kon afwijken, en het geloof verliezen." Bij deze Remonſtrantie verzochten zij tevens, om in eene wettige en vrije Synode nader gehoord te worden, of dat men, zoo dit niet konde geſchieden, intusſchen, elkander broederlijk zou verdragen, waartoe zij zich van hunnen kant over genegen betoonden.

Vele en onderſcheiden waren ſedert de pogingen der ſtaten van *Holland*, om partijen te bevredigen; doch de aanhangers van GOMARUS leverden bij hen in 1610 eene *Contra-remonſtrantie* in, (waarnaar zij *Contra-remonſtranten* genoemd werden,) en verkozen niet, om zich naar het merkwaardig beſluit van opgenoemde ſtaten, van Louwm. 1613, door den beroemden DE GROOT geſteld, te gedragen (*) Ons beſtek gedoogt niet, om alle de verdere heillooze gevolgen, buitendien ook te over bekend, welke deze godsdienstige twisten ſedert hadden, hier op te teekenen. Genoeg is het, dat de ſcheuring langs hoe grooter werd, en door de Contra-remonſtranten, onder anderen, te *Amſterdam*, door hunne predikanten heimelijke bijeenkomsten gehouden werden, in eene van welke men in Louwm. 1617 beſloot, om geene kerkelijke eenigheid met de Remonſtranten meer te onderhouden; waarop zich eenige maanden later verſcheidene Contra-remonſtrantſche leeraars, in eene bijeenkomst in *'s Hage*, verbonden tot verdediging van hetgeen zij voor de zuivere leer hielden tegen de Remonſtranten, en tevens vastſtelden, dat men alleen die voor broeders had te houden, die de Remonſtranten en Remonſtrantsgezinden voor valſche leeraars verklaarden. Soortgelijke vergaderingen hield men ſedert in verſcheidene ſteden, en ook de Remonſtranten deden hetzelfde, en verbonden zich eerlang in *'s Hage* nader aan elkander; ſtellende zekere punten van eenigheid op, die zij door de predikanten, die aan hunne zijde waren, lieten teekenen.

Tot hiertoe was de ſcheuring van beide partijen nog niet zeer openlijk geſchiedt; doch nu kwam men tot openbare afzondering, inzonderheid ſedert de Contra-remonſtranten zich in *'s Hage* van de kloosterkerk, en ook op andere plaatſen van de kerken meester maakten. Om de wond te heelen, bewerkſtelligde men eindelijk eene Nationale ſynode, in Slagtm. 1618 te *Dordrecht* bijeenkwam, doch welke voor de Remonſtranten, die men als gedaagden in dezelve toeliet, almede ongunstig afliep. Zij werden niet alleen buiten dezelve ge-

(*) Men vindt dit beſluit in WAGENAAR, *Vaderlandsche Historie*, deel X, Bladz. 63.

gezet, maar zelfs bij een besluit veroordeeld, welk vonnis naderhand door de algemeene staten werd bekrachtigd. Sedert namen de vervolgingen der Remonstranten meer en meer toe. De weigering van eenigen hunner predikanten, om zekere dus genoemde *akte van stilstand* te onderteekenen, waarbij zij beloofden, zich van prediken te zullen onthouden, haalden hun een vonnis van ballingschap buiten de vereenigde gewesten en het gebied der algemeene staten op den hals, waarbij nog kwam een streng verbod aan anderen, die men van hunnen dienst ontzet had, om openlijke of heimelijke vergaderingen van de Remonstranten bij te wonen. Bij de gebannen predikanten, die zich te *Waalwijk*, in *Braband*, ophielden, voegden zich eerlang velen van hunne gezindheid, weshalve men eene vergadering te *Antwerpen* belegde, om orde op de heimelijke bediening der vaderlandsche gemeenten te stellen, hetgeen wel door velen met groote vrijmoedigheid verrigt werd, doch ook aan sommigen duur te staan kwam.

Eindelijk namen de zaken der Remonstranten, toen, na den dood van prins Maurits, zijn broeder Frederik Hendrik het stadhouderlijk bewind aanvaard had, een' gunstiger keer. Hij liet toe, dat zij op onderscheidene plaatsen meer openlijk vergaderden, zonder ooit te dringen op de uitvoering der plakaten, hetgeen, gevoegd bij de meerdere gematigdheid der Amsterdamsche regering, in het jaar 1630 ten gevolge had, dat zij in die stad op de keizersgracht een huis kochten, en tot eene openbare godsdienstige vergaderplaats in gereedheid bragten. Episcopius, een der gebannene, doch nu wedergekeerde, predikanten hield er de eerste leerreden, en werd tevens de eerste Hoogleeraar aan de kweekschool, welke in 1634 te *Amsterdam* door de Remonstranten werd opgerigt: eene stichting, die zij thans zoo veel te veiliger konden ondernemen, alzoo de vroedschap, bij een besluit van Herfstm. 1631, het vernieuwen en uitvoeren der plakaten tegen hen voor onbestaanbaar met de rust der stad verklaard had. — In andere steden en gewesten duurde het langer, dan in *Amsterdam*, eer de Remonstranten hunnen godsdienst ongestoord konden uitoefenen: zelfs deed de Noord-Hollandsche synode nog, in 1655, eene vruchtelooze poging, om het kweekschool te weren, hetwelk sedert in bloei meer en meer toenam. Behalve de reeds genoemde Episcopius, hebben Curcelleus, Limborg en Dribergen, door hunne schriften, eenen beroemden naam verworven. Ook zijn Joannes Clericus en Wetstein, Hoogleeraren in de wijsbegeerte, bij ieder bekend, en is Abraham Arend van der Meersch, eerst Hoogleeraar in de wijsbegeerte, en naderhand in de godgeleerdheid, nog bij velen, wegens zijne geleerdheid, in groote achting.

REMSCHEID. Een dorp en kerspel, in het hertogdom *Berg*, tegenwoordig tot *Dusseldorps* regerings-distrikt van de Pruissische provincie *Gulik*, *Kleef* en *Berg* behoorende. Het dorp zelf bevat slechts omtrent 100 huizen; doch het kerspel, hetgeen tusschen de 2 en 3 uur in den omtrek bevat, telt 6,000 bewoners, heeft tusschen de

50 en 60 landhoeven, en omtrent 90 handelhuizen, waarvan sommige aanzienlijke fabrijken hebben van zeisfen, zagen en andere, voor plantages, geschikte gereedschappen, die zelfs in groote menigte naar de West-Indische volkplantingen verzonden worden; terwijl anderen de noodige werktuigen voor de ijzersmederijen en staal-fabrijken vervaardigen, en binnen- en buitenlands verzenden. In den omtrek van 3 uur van dit dorp vindt men 45 ijzersmederijen, die alle soorten van ijzerwaren voor den scheepsbouw vervaardigen, en bovendien 800 artikelen van snij- en andere werktuigen leveren. Voor den omwentelings-oorlog werden hier jaarlijks tusschen de 9 en 10 millioen ijzer verkocht. De Remscheider waren worden naar alle oorden der wereld verzonden, en vele kooplieden drijven mede eenen aanzienlijken handel in Duitsche en vreemde fabrijkgoederen. Het getal der zeisfen, welke jaarlijks te *Remscheid* vervaardigd, en naar *Frankrijk Portugal*, *Spanje*, *Rusland*, *Amerika* enz. verzonden worden, bedraagt gewoonlijk 400,000 stuks. Voor het overige is dit kerspel arm aan natuurlijke voortbrengsels, en moeten het ijzer, staal, houtskolen, en andere voorwerpen, tot de fabrijken noodig, door andere landen en plaatsen geleverd worden.

REMUS. (Zie : ROMULUS.)

RENDIER. (Het) (*Cervis Tarandus* LINN.) Dit dier behoort onder het geslacht der herten, heeft lange, ongetakte, rolronde hoornen, welker toppen eenigermate handvormig zijn; neerhangende maanharen aan de keel, en, wat zijne uitwendige gedaante en inwendig zamenstel betreft, zeer veel overeenkomst met het gewone hert. Hetzelve is bijna even groot, doch lager op de pooten; zijn haar is veel langer en digter dan bij alle de andere hertensoorten; zijne kleur verschilt naar het jaargetij; zijne ooren zijn veel langer, dan die van het hert; zijne hoeven zijn dik, hetgeen aan hetzelve, bij het loopen zeer vele vastheid geeft: zelfs op het gladste ijs loopt het, hoewel zwaar beladen, met de grootste snelheid. Het wijfje van het Rendier is met hoornen gewapend, echter korter dan die van het mannetje, hetwelk bij het gewone hert het geval niet is. Bij het wijfje van het Rendier wordt het uitbotten der hoornen door de castratie, gelijk bij andere herten-soorten, niet verhinderd.

De wilde Rendieren leven bij onnoemelijke troepen in het Noorden van *Amerika*. Men ziet jaarlijks een getal van 8 à 10,000 van het Zuiden naar het Noorden trekken, die in Lentem. door de Moskieten uit de bosschen gejaagd worden. Het wijfje werpt hare jongen in Zomerm. in de verafgelegenste schuilhoeken, wanneer zij ook hunne hoornen verliezen. Zij worden door viervoetige vleesch-etende dieren vervolgd, vooral door wolven en vosfen. In den Herfst keeren zij met hunne jongen naar het Zuiden terug. Het wijfje draagt 8 maanden, en werpt slechts één jong. De mannetjes zijn zeer moeijelijk te temmen, en, over het algemeen, is het tamme Rendier zeer genegen tot zijnen vorigen wilden staat. Zij eten wei-

weinig, vergenoegen zich met boom-knoppen, en lederachtige mos-soorten, vooral met het naar hen genoemde Rendieren-mos, (*Lichen rangiferinus* LINN.) hetwelk weinig voedsel bevat en door hun uit den sneeuw wordt opgedolven.

Het Rendier leeft in een' tammen staat ongeveer 15 jaar, en het is waarschijnlijk, dat hetzelve in een' wilden staat 25 tot 30 jaar oud wordt. Bij het loopen maakt het Rendier, door zijne hoeven en geledingen een zoo sterk geluid, dat de wilde dieren er door gelokt worden, waar tegen het Rendier zich zeer wel weet te verdedigen. Bij de *Laplanders*, zegt PENNANT, vervult het Rendier de plaats van de koe, het schaap, en de geit. Dit onschuldige volk smaakt, zelfs onder hunnen kouden hemel, het aangename van het herders-leven. Het heeft dit dier uit den wilden staat genomen, en hetzelve aangebragt en gevormd tot allerlei nuttige einden. De *Laplander* vergezelt zijne troepen Rendieren, even als onze herders in den Zomer hunne kudde schapen, tot op de toppen der *Alpen* en de oevers zijner heldere rivieren, en meeren. Hij is bekend met alles wat tot de melkerij behoort; melkt het Rendier en maakt van de melk goede kaas. Hij gewent het aan de slede, en beschouwt dit dier als zijnen grootsten schat, dien hij met de meeste zorgvuldigheid bewaakt. De grove *Samojeed* beschouwt dit nuttige dier niet anders dan als een trekdier, geschikt, om met hem de wilde Rendieren te jagen, die hij alleen doodt om de vellen, het zij tot zijne eigene kleeding, of om er zijne woning mede te dekken. Hij is onbekend met de aangename melk van het Rendier, en deszelfs voortbrengselen; tot zijn voedsel verkiest hij de ingewanden van dieren, of het half bedorvene vleesch van een paard, os, of schaap, hetwelk hij dood gevonden heeft. Op dezelfde lijn als de *Samojeden* kan men de bewoners van *Kamschatka* plaatsen. Zij onderhouden onnoemelijke troepen van deze dieren, zelfs hebben de rijksten er menigmaal 10,000 à 12,000, en zijn zoo gierig, dat zij er niet één zouden slagten, uitgenomen diegenen, die om het vel gedood worden, als een tak van koophandel met hunne naburen. Menigmaal vergenoegen zij zich met het vleesch van die, welke door ziekte of eenig ander toeval omkomen. Zij gebruiken het Rendier tot trekken voor hunne sleden; spannen er twee voor ieder, en deze dieren kunnen op één dag 159 wersten of 112 Engelsche mijlen afleggen. Bij de *Eskimo's* en *Groenlanders* wordt het Rendier zelfs niet eens tot trekken gebruikt. Hun element is het water en hunne jagt die der zeehonden. Het schijnt, als of zij geen ander dier weten te temmen dan den hond. Zij zijn in vijandschap met alle de overige dieren. Het vleesch van het Rendier, hetwelk zij op de jagt gedood hebben, wordt door hun raauw, gedroogd of gerookt, met mos gegeten. De jagers, door vermoeijenis uitgeput, drinken het versche bloed van het Rendier, en menigmaal eeten zij gulzig, wat in de maag van dit dier bevat is. Behalve het opgenoemde nut, hetwelk het Rendier deze Noorde-

delijke volken toebrengt, maken zij nog uit deszelfs hoornen allerlei huisraad; uit de beenderen naalden, uit de zenuwen garen, en zelfs van de pisblaas zakken en flesfchen; uit de huid bereiden zij kleederen en bedekken met dezelve hunne fleden en tenten.

De Karavanen der *Laplanders* zijn zamengefteld uit eene lange rei fleden, waarvan elk door een Rendier getrokken wordt, en de een aan den anderen is vastgemaakt tot een getal van 40, die allen hetzelfde kleine fpoor volgen, hetwelk de eerfte gemaakt heeft. Een *Laplander* te voet leidt het eerfte Rendier. Hij is zeer rijk, wanneer hij duizend Rendieren bezit. Die er flechts honderd bezit, wordt weinig geteld, en hij wordt voor arm gehouden, die nog minder dan honderd dezer dieren heeft.

Het Rendier wordt menigmaal geplaagd door eene foort van horzel, welken men de Rendiers-horzel (*Oestrus Tarandi*) noemt. Het wijfje dezer infekten legt hare eitjes in de huid dezer levende dieren, waardoor als dan eene foort van fontanel of bobbel ontftaat, in welke het masker zich onthoudt en geneert. Ook heeft het Rendier veel van de Moskieten te lijden. Tot voorbehoedmiddel dezer infekten, waarvan een klein getal duizenden op de vlugt zou drijven, gebruiken de *Laplanders* den rook van pijnboomen en anderen, die zij verbranden, en waarin het Rendier langen tijd geplaatst wordt.

RENEGAAT. Dit woord beteekent zoo veel als een *afvallige*, iemand die zijne godsdienstige belijdenis verzaakt. Men geeft dien naam, over het algemeen, aan die Christenen, welke tot het Heidendom, doch inzonderheid aan de zoodanige, die tot den Mahomedaanfchen godsdienst overgaan. De gevallen, waarin de laatften daartoe gedwongen worden, (offchoon de *Turken* nog niet geheel van bekeeringszucht zijn vrij te pleiten) zijn zeldzamer dan voorheen; doch daarentegen gebeurt het zoo veel te meer, dat Christenen uit eigen aandrift, en overgehaald door de voordeelen, welke de afvalligen, bij deze verandering van godsdienst, ten deel vallen, het *Islamismus* omhelzen; want een ieder, die geen Muzelman is, moet, vooreerst, de *Charadsch*, dat is een jaarlijksch hoofdgeld, van 1 tot 4 *Zechinen*, betalen, waarvan alleen de vrouwen, de vreemde gezanten, de confuls, en die onder de befcherming van dezen ftaan, bevrijd zijn; ten anderen is hij ten aanzien van burgerlijke vrijheid zeer bepaald, kan veel bezwaarlijker dan een Muzelman regt verkrijgen, en mag, eindelijk, hetgeen inzonderheid in aanmerking komt, op geene openbare ambten en waardigheden eenigen aanfpraak maken. Het laatfte lijdt, nogtans, in *Moldavië*, *Wallachijen* en *Griekenland* eenige geringe uitzondering. Om nu met de Mahomedanen gelijke regten te genieten, gaan vele Christenen tot hunnen godsdienst over: een ftap, die niet alleen tot het verkrijgen dezer regten, maar ook tot aanzienlijke rijkdommen en eerposten leidt. Ondertusfchen heeft men het aan deze onzuivere beginfels toe te fchrijven, dat de *Turken*, en de bewoners van het zoogenoemde *Barbaryen* in *Afrika*, de braafheid

heid en getrouwheid dezer Renegaten veelal wantrouwen; en, in de daad, men kan ook niet ontkennen, dat onder hen meer flechte dan achtenswaardige menfchen gevonden worden, en de meesten die verachting ten volle vedienen, waarmede hunne nieuwe geloofsbroeders hen behandelen.

RENI, (GUIDO) een der beroemdfte Italiaanfche fchilders der 17de eeuw, welke zijn eerfte onderwijs in zijne geboorteftad *Bologna*, genoot, bij den toenmaals hooggefchatten, Nederlandfchen fchilder, DIONYSIUS CALVART, die aldaar eene fchool voor jonge kunstenaars had opgerigt, waaruit de grootfte meesters van dien tijd zijn voortgekomen. Ondertusfchen hadden de CARACCI's in *Bologna* eene fchool gevormd, welke met die van CALVART wedijverde, en waartoe RENI, 20 jaar oud zijnde, overging. Hier gaf hij eerlang gelegenheid, om zijn talent en ftreven naar iets buitengewoons te bewonderen; doch hij verliet ook deze fchool, na verloop van eenigen tijd, weder; begaf zich, met 2 zijner medefcholieren, DOMENICHINO en ALBANI, naar *Rome*, om aldaar met eigene oogen de kunstfchatten te bezigtigen; begon nu in de manier van CARAVAGGIO te arbeiden, en behaalde eerlang zoo veel roem, dat de kardinaal BORGHEZE hem, voor de kerk *delle tre Fontane*, een fchilderftuk, de *Kruisfiging van den heiligen* PETRUS, en PAUL V het verfieren van eene kapel op *Monte Cavallo*, met tooneelen uit het leven van MARIA, opdroeg, welk laatfte hij zoo zeer naar het genoegen van den heiligen vader uitvoerde, dat deze hem vervolgens ook de fchilderftukken voor eene andere kapel in *St. Maria Maggiore* toevertrouwde, en hij eerlang zulk eene menigte beftellingen ontving, dat hij buiten ftaat was, om ze alle uit te voeren. Onder de regering van URBANUS VII geraakte hij met diens betaalmeester, den kardinaal SPINOLA, in onmin; verliet eenflags *Rome*, en keerde naar *Bologna* terug, alwaar hij reeds voor het huis van SAMPIERI zijnen heiligen PETRUS en PAULUS, doch voor de Dominikaner- kerk *den Kindermoord* gefchilderd, en juist ten oogmerk had, om de kapel van dezen heiligen met fchilderftukken te verfieren, toen hij naar *Rome* werd terug geroepen, met eerbewijzen overladen, en door den paus op het minzaamst ontvangen werd. Nieuwe onaangenaamheden, echter, deden hem andermaal befluiten, om naar *Bologna* weder te keeren, alwaar hij de bovengenoemde kapel voltooide, en fchoone beelden voor de kerk *de Medicanti*, eene *Hemelvaart van* MARIA voor *Napels*, en eene menigte andere ftukken zoo voor zijn vaderland als andere landen, doch inzonderheid voor *Rome*, fchilderde. Onder dezen verdienen de volgende met onderfcheiding genoemd te worden: een *heilige* MICHAEL voor de kapucijnen; *de gefchiedenis van den heiligen* BENEDICTUS voor het klooster St. MICHELE te *Vosco*; HELENA en PARIS voor den koning van *Spanje*; *Tooneelen uit het leven van* HERKULES, *de heilige* SEBASTIAAN, een *Ecce homo* en eenige MAGDALENA's, die het muzeum te *Parijs* bezit; een CHRIS-

TUS-*knaap, op het kruis ſlapende*, eene MAGDALENA, een JOHANNES *de Dooper* (welk laatſte ſtuk uit zijne eerſte manier is), in de keizerlijke gallerij in *Weenen* voorhanden; eene *aanbidding der Herders*, eene CHARITAS en MAGDALENA, in de *Lichtenſteinſche* verzameling aanwezig; eene *Hemelvaart*, een zijner ſchoonſte ſtukken, in de koninklijke gallerij te *Munchen*; te vinden; een *Ecce Homo*, een JOHANNIS *de Evangelist*, de *heilige* BRUNO en eene *Fortuna*, in *Munchen* berustende; een *Ecce homo*; CHRISTUS, die aan MARIA verſchijnt; eene *Madonna*, van heiligen omgeven; NINUS en SEMIRAMIS; een kleine BACCHUS en eene VENUS, in de gallerij te *Dresden* voorhanden. — GUIDO RENI had reeds te *Rome* eene eigene ſchool opgerigt, en dezelve in *Bologna* zoover uitgebreid, dat men het getal zijner leerlingen op 200 ſchat, onder welke bijzonder uitmunten: GUIDO CONSIEGI, SIMONE CANTARINI PESAREZE, FRANCESCO RICHI, ANDREA SIRENI, GIOVANNI SEMENTI en G. BAT. BOLOGNINI. Zijne ongelukkige neiging tot het ſpel, waaraan hij niet alleen veel tijd, maar ook verbazende geldſommen verſpilde, deed hem op het laatst met overhaasting arbeiden, waardoor zijne ſtukken veel van derzelver waarde verloren; en dikwijls was de nood zoo groot, dat hij, om zich levensonderhoud te verſchaffen, heimelijk ſchilderſtukken voor eenen geringen prijs ten verkoop aanbood, waarvoor hij anders aanzienlijke ſommen zoude gemaakt hebben. Hij viel door zijn aanhoudend geld gebrek ook dikwijls in de handen van onbarmhartige ſchuldeiſchers, die hem ten laatſte zoo ſterk drongen, dat hij in eene ſoort van zwaarmoedigheid verviel, welke door eene kwaadaardige koorts gevolgd werd, die in 1642 een einde aan zijn leven maakte. Hij werd te *Bologna* in de kerk van St. DOMINICO begraven.

REQUIEM. Zoo noemt men in de Roomsch-Katholijke kerk eene plegtige muzijkale zielmis, welke voor eenen afgeſtorvenen gehouden wordt, en met de woorden: *Requiem aeternam dona eis* enz. begint. Een der grootſte meesterſtukken van deze ſoort is het *Requiem* van den onſterfelijken MOZART. Ook die van JOMELLI en WINTER zijn beroemd.

RESONANS. Is de voortduring van eenen klank, welke of door de aanhoudende trillingen der ſnaren van een ſpeeltuig, of ook wel door de terugkaatſing van den toon tegen de wanden van een geluidgevend ligchaam, waartegen de toon ſtuit, wordt te weeg gebragt. De *Reſonans-bodem* aan ſnaarſpeeltuigen, zoo als klavier, viool, guitar enz. is hierom van veel belang en invloed op den klank derzelve. Men maakt die gewoonlijk van dennenhout, hetgeen volkomen droog en glad zijn moet, want de geringſte ſcheur of beſchadiging van denzelven verandert of bederft den toon van het ſpeeltuig. Men heeft voor ettelijke jaren in *Engeland* de proef genomen, om de Reſonans-bodems aan *Forte-piano's* enz., in plaats van hout, (hetgeen dikwijls moeijelijk van de vereischte deugdelijkheid te krijgen is, en door de noodige dunheid ligtelijk beſchadigd wordt) van

zwaar perkament te vervaardigen; doch men heeft daardoor de verlangde uitwerking niet te weeg gebragt, en is het, zoo veel ons bekend is, bij de genomene proef gebleven.

RESPONS GELDEN. Onder dien naam zijn de bijdragen bekend van de onderscheidene tongen, of natien, waarin de *Malthezer-orde* verdeeld was, en welke de priors derzelve jaarlijks, van de inkomsten hunner gezamenlijke kommanderijen en balijen, aan den grootmeester te *Maltha* moesten ter hand stellen. Ook geeft men den naam van *Responsgelden* aan schattingen, die ten teeken van onderwerping aan eenen oppergebieder moeten betaald worden.

RESPIJT-DAGEN. (Zie: DISCRETIE-DAGEN.)

RETORT is een vat, waarvan zich de scheidkundigen ter overhaling bedienen. Het heeft eene buik- kogel-vormige gedaante; is van glas, metaal, kleiaarde enz. nadat zulks vereischt wordt, vervaardigd, en verlengd zich van boven in eenen hals, die zich gewoonlijk onder eenen hoek van 60 gr. kromt.

REUK. (De) Zoo noemen wij dat zintuig, waardoor wij de fijne uitvloeisels der ligchamen (dampen) gewaar worden. De teedere huid, welke het binnenste van den neus bekleedt, en waarin zich de reukzenuw, die uit de hersens komt, verspreidt, is het eigenlijk werktuig dezes zintuigs. De uitvloeisels, of riekende deelen der ligchamen, stroomen te gelijk met de lucht, die door den neus wordt opgetrokken, derwaarts, en raken in het binnenste der neus de zenuwen, die wederom de ontvangene indrukken tot de hersens voortplanten, waar zij in de ziel de gewaarwordingen veroorzaken. Het woord *Reuk* beteekent, echter, ook iedere riekbare fijne uitvloeisels der ligchamen zelve, welke ongeloofelijk fijn zijn. Wanneer men, b. v. waarvan de dagelijksche ondervinding de mogelijkheid leert, eene kamer van 18 voet lengte, van eene gelijke breedte, en 10 voet hoogte, en dus van 3,240 kubik voet, dat is van 466,360 kubiklijnen, met de uitvloeisels van ééne zoodanige lijn van Lavendel-olie vervult (*parfumeert*), en men daarbij aanneemt, dat in de ruimte van ééne kubiklijn slechts 4 riekende deeltjes zweven, dan zoude ééne zoodanige lijn van olie in 1,866,240 riekende deeltjes verdeeld worden. Wanneer men een stuk amber van 100 grein, op eene weegschaal, die door het kleinste gedeelte van een grein merkelijk bewogen wordt, in eene kamer vrij laat liggen, dan zal dezelve, niettegenstaande de gestadige toestrooming van de versche buitenlucht, met de riekbare uitvloeisels vervuld worden; en evenwel bemerkt men, na verloop van 5 dagen, nog niet het minste verlies aan den amber, waaruit men de fijnheid harer uitvloeisels kan opmaken.

REUVENS (Jan Everard) werd in Slagtm. 1763 te *Haarlem*, uit ouders van den middelmatigen burgerstand, geboren. Omtrent 7 jaar oud zijnde, verloor hij zijnen vader. Zijne moeder, eene goede, verstandige en huisselijke vrouw, had noch kennis van zaken, noch middelen genoeg, om hem eene behoorlijke opvoeding te geven,

en tot eenen geleerden te doen vormen. In zijne vroege jeugd leerde hij naauwelijks iets meer dan lezen, fchrijven, en de gronden van den godsdienst, en het ontbrak hem niet alleen aan onderwijs in vreemde talen, wetenfchappen en kunsten, maar zelfs aan het onderrigt in het rekenen, de aardrijkskunde en gefchiedenis. In zijn 11de jaar kwam hij op de Latijnfche fchool in zijne geboorteftad, en werd reeds in 1778, met allen lof, tot de akademie bevorderd. Nog te jong geoordeeld wordende, om de Hooge fchool te betreden, werkte hij een jaar lang op het kantoor van een' kundigen Notaris te *Haarlem*, en vertrok niet voor het najaar van 1779 naar *Leijden*. Daar het hem aan eene behoorlijke leiding ontbrak in het uitkiezen der noodige kollegien, om zijne letteroefeningen regelmatig aan te vangen en voort te zetten, zoo betrad men met hem eenen verkeerden weg, door hem, zonder de vereischte voorbereiding, terftond aan de regtsgeleerde lesfen te doen beginnen. De vriendfchap en goede raad van den Hoogleeraar VOORDA bragten hem op het regte fpoor, en nu begon hij de lesfen van RUHNKENIUS over SUETONIUS, van VALKENAAR over het Grieksch, van D. VAN DE WIJNPERSSE over de redeneerkunde, en van ALLEMAND over de Natuurkundige wetenfchappen te hooren. De oefening van het Grieksch echter moest hij laten varen; gevoelende, dat hij daarin op de Latijnfche fchool niet genoeg onderleid was; doch het Latijn bleef hij in zijnen verderen leeftijd, voor eigen genoegen en uitfpanning, door het lezen van de beste gefchiedfchrijvers en dichters, beoefenen. In een vijfjarig verblijf te *Leijden* hoorde hij bijna alle de lesfen van den Hoogleeraar VOORDA, op wiens wijzen raad hij ook nog, in het laatfte jaar zijner letteroefeningen, onder de leiding van VAN DER KEESSEL, zich in de *Pandecten* en het *Jus Criminale* met de meeste vrucht oefende; zoo als ook deze zijn onderwijzer altijd met veel lof fprak over de onvergelijkelijke kunde van dezen zijnen leerling, van wien hij fteeds veel werk bleef maken, en op wiens verhandeling, *de Cautione Muciana*, welke hij gefchreven en den 6den van Slagtm. 1784 openlijk verdedigd had, hij zich menigmaal in zijne lesfen beriep. In zijn laatfte akademie-jaar het gemis der Franfche taal gevoelende, waren 600 lesfen het geheele onderwijs, hetwelk hij er in genoot; doch bragt hij het, zoo als in al wat hij was, door eigen vlijt en kracht van geest, daarin zoo ver, dat hij in later tijd voor een der bekwaamfte ftellers van ftukken in die taal gehouden werd.

Omtrent het einde van 1784 begaf zich onze REUVENS naar *'s Hage*, om als pleitbezorger zijne verkregene regtsgeleerde kundigheden uit te oefenen, en genoot hier de vriendfchap en leiding van den beroemden advokaat GALLEE, welke hem in dit vak grootendeels vormde, en zijne krachten deed ontwikkelen. Hij maakte weldra opgang, inzonderheid, omdat hij geene andere, dan eene kiefche en uitgezochte praktijk begeerde. Had hij eene voorfpraak van kwade zaken willen worden, en de rust van een goed geweten voor geld

willen opofferen, dan had hij zich toen reeds een aanzienlijk inkomen kunnen verschaffen; doch hij verkoos liever den roem van een braaf en eerlijk man, offchoon hij daarbij naauwelijks op een middelmatig bestaan konde rekenen. Bij gelegenheid van zekere onlusten in 1787, die met schending van eigendommen en personen gepaard gingen, bekleedde hij eene regterlijke commissie, waarin hij met bedaarde omzigtigheid en eene billijke onpartijdigheid werkzaam was; doch bij de verandering van zaken, in dat zelfde jaar, oordeelde hij het veiligst te zijn, om voor eenen korten tijd uit *Holland* naar *Brussel* te vertrekken, om eenige gevreesde onaangenaamheden van het onbesuisde gemeen te ontwijken. Hij keerde echter in Zomerm. des volgenden jaars van daar naar *'s Hage* terug, om zijne bezigheden als advokaat met lust te hervatten, en ten nutte van velen gelukkig voort te zetten. Meer dan 10 jaar in dit werk volhard hebbende, werd hij, uit hoofde zijner uitstekende bekwaamheid en beproefde eerlijkheid, tot de gewigtigste posten geroepen, in welker waarneming zijn roem telkens vermeerderde. In 1795 werd hij in de schepensbank van *'s Hage* geplaatst, vervolgens tot lid van het hof van *Holland* en *Zeeland*, en kort daarna, met 4 andere heeren, tot de commissie benoemd, ter afdoening van de voor den Hoogen raad nog hangende zaken, in welk moeijlijk werk hij 2 jaar doorbragt. In 1796 benoemde hem de Nationale vergadering in de commissie tot het vervaardigen der Criminele wetboeken; doch, voor zoo ver men zich kan herinneren, zijn de leden, om welke reden dan ook, nooit bij elkander gekomen; waarop hem in Grasm. 1798 de minder aangename commissie werd opgedragen, om een regterlijk onderzoek te doen over de zaak van 2 Representanten. Men vergaderde te *Utrecht*; maar door verandering in 's lands openbare omstandigheden ging deze commissie, na verloop van 2 maanden, uit een. Nog in hetzelfde jaar werd hij door het Vertegenwoordigend en Uitvoerend bewind in eene commissie van 12 personen geplaatst, om, volgens de wetboeken, de nieuwe regterlijke magt in werking te brengen; doch reeds in het volgende jaar, door zijne aanstelling tot agent van justitie, aan dezelve onttrokken, welken post hij tot in 1801 waarnam, wanneer een andere regeringsvorm dien deed vervallen. Het in dat jaar ingestelde Staatsbewind droeg hem, in vergelding van vroegere werkzaamheden, wederom den toenmaals hoogsten post in het regterlijk vak op, dien van voorzitter van het Nationale, naderhand Koninklijke Hooge geregtshof, hetgeen in Lentem. 1802 bevestigd werd.

Reuvens bleef president van dit hof, en volhardde dus in zijnen tot hiertoe altijd regterlijken levensloop, tot dat *Holland* in een koningrijk herschapen werd, wanneer koning Lodewijk hem in Hooim. 1806 tot buitengewoon staatsraad benoemde, welken post hij gedrongen werd, te aanvaarden. Hij werd vervolgens, bij de oprigting van de ridder-orde der unie, als hoogste ambtenaar in het regterlijk vak,

met

met anderen mede tot ridder benoemd, en bevond zich, toen in Sprokkelm. 1807 eenige buitengewone leden van den staatsraad dien, als of zij in gewonen dienst waren, moesten bijwonen, onder dezelve. Het gevolg dezer bijeenkomst was, dat de koning in Slagtm. daaraanvolgende, 3 commissien benoemde ter herziening van de voorheen gemaakte ontwerpen van wetten, REUVENS werd tot voorzitter van de commissie tot het Criminele wetboek verkozen, en, na dat de 3 commissien ieder derzelver taak volbragt hadden, werden de voorzitters, aan welker hoofd hij bleef, op nieuw gemagtigd, om het werk dier commissien te herzien, en met elkander in overeenstemming te brengen. Na den afloop hiervan, en na de goedkeuring en vaststelling van het Crimineele wetboek, voornamelijk door hem zamengesteld, werd hij, ten blijke van 's konings tevredenheid, tot commandeur der ridder-orde verheven, bij welke gelegenheid zijn ambtgenoot in den staatsraad, de uitmuntende HINLOPEN, hem met een hartelijk Latijnsch vers vereerde. Zijne nieuwe betrekking van voorzitter der eerste afdeeling van den staatsraad, waartoe hij inmiddels in Hooim. 1808 benoemd was, gepaard met het toenmalig verleggen van 's konings vast verblijf naar *Amsterdam*, noodzaakte hem, om ook in het najaar zijne woonplaats naar die stad over te brengen; doch in het volgende jaar maakte hem de koning vice-president van den Staatsraad, welke benoeming echter van geen gevolg was, tot dat de koning des niet te min hem de portefeuille van den minister, vice-president van het genoemde staatsligchaam, in Lentem. 1810, bij voorraad opdroeg, en hem in de daaraanvolgende maand in dien post bevestigde, welken hij bekleedde, tot dat *Holland* met *Frankrijk* vereenigd werd, wanneer de geheele Staatsraad, in Hooim., werd opgeheven en ontbonden.

Zoolang koning LODEWIJK regeerde, maakte hij veel werks van REUVENS regterlijke kunde en eerlijkheid, waarvan zijne verkiezing tot lid van den raad over alle verschilpunten van 's konings huis, (*Conseil du Contentieux*); de bewaring van de sleutels der acte van een aanstaand mogelijk regentschap in 1807, hetwelk geen voortgang gehad heeft, en eene soortgelijke commissie bij 's konings afstand van de regering dezer landen, ten onwraakbaren bewijze verstrekken. De heer REUVENS meende zich echter aan de laatstgenoemde te moeten onttrekken, wilde hij niet in staatkundige onaangenaamheden, waarvan de gevolgen niet te berekenen waren, gewikkeld worden. Na de vereeniging van ons vaderland met het Fransche rijk, verkoos hij stil te *Leijden* te gaan wonen; doch kort daarna werd hem het ambt van president in het nieuw opgerigte keizerlijk geregtshof in *'s Hage* opgedragen, hetwelk hij van Lentem. 1811 tot het volgende najaar met roem bekleedde, toen hij, tot lid van het hof van Cassatie benoemd zijnde, zich met er woon naar *Parijs* begaf. In eene vergadering van dat hof, op 21 van Oogstm. gehouden, sprak de prokureur generaal met korte woorden tot lof van het nieuwe lid,

en erkende de ware geleerdheid en diepe kundigheden, zoo uitnemend doorblinkende in de regtsgeleerden in ons vaderland, waarin een groot getal van zoodanige mannen van den eersten rang te vinden was, waarop de eerste voorzitter eene meer uitvoerige aanspraak aan de leden van het hof deed, waarin hij onzen REUVENS als een der kundigste en verlichtste regtsgeleerden van *Holland* roemde, die in de waarneming van aanzienlijke en verhevene posten aldaar eenen welverdienden lof verworven had. (*) De ondervinding bevestigde de hooge gedachten, welke men omtrent hem had opgevat, en REUVENS bleef zijn ambt in het hof bekleeden, tot dat de gelukkige omwending in *Holland* hem deed besluiten, om hetzelve neder te leggen.

Bij zijne terugkomst in het herboren vaderland, in 1814, werd hij op de vereerendste wijze, door zijne Majesteit, toen nog souverein vorst van *Nederland*, tot president eener afdeeling in het hof, hetgeen thans den naam van Hooge-geregtshof hernomen had, en vervolgens tot lid der reeds benoemde commissie tot de wetboeken aangesteld; en hoeveel hij alleen tot dit werk bijgedragen hebbe. weten en erkennen allen, die met hem in dezen ijverig gearbeid hebben. Het ontwerp der wetboeken voor de Noordelijke provincien ingeleverd, en inmiddels de Zuidelijke met dezelve vereenigd zijnde, werd REUVENS met den voorzitter der commissie, den staatsraad en Hoogleeraar KEMPER, in Bloeim. 1816, door den koning der *Nederlanden* naar *Brussel* gezonden', om de ontwerpen der wetboeken, gezamenlijk met eene commissie uit de Zuidelijke provincien, te onderzoeken, en den weg te banen ter bepaling van dezelfde wetten voor het geheele koningrijk; doch, terwijl men nog aan dit werk bezig was, maakte een ongelukkig toeval, waarvan de bijzonderheden niet genoeg bekend zijn, in Hooim. deszelfden jaars, een onverwacht einde aan 's mans arbeidzaam en nuttig leven. Groot was het verlies, hetgeen de geleerde wereld, en inzonderheid de regtskunde, door zijnen dood leden. Zoolang als hij als pleitbezorger aan anderen ten dienste stond, roemde elk zijne stipte eerlijkheid, onkreukbare regtvaardigheid en standvastige trouw, welke deugden niet minder in het bekleeden der hem toevertrouwde posten doorstraalden.

REUZEN BEDDEN. Zoo noemt men onder de grafheuvels de zoodanige, die zich hier en daar in *Duitschland*, doch inzonderheid aan de kusten van de *Oostzee* en op het eiland *Rugen* bevinden. Zij zijn gemeenlijk met rotsen en stukken van steen omgeven, en dikwijls vindt men binnen in dezelve aarden vaten met metalen banden, ringen, steenen, offermessen, oorlogsbijlen enz. In de *Reuzen-bedden*, juister *Hunnen-bedden* genoemd, aan de *Pommersche* kusten op het eiland *Rugen*, zijn de offermessen en oorlogsbijlen, die men

(*) *Extrait des Registres de la Cour de Cassation*, te vinden in het *Proces verbal de l'audience de la cour de Cassation*, *sections reunis*, *pour l'installation de Mr.* REUVENS.

men in de meesten dezer oude grafheuvels vindt, ongemeen net en fraai van vuursteen gewerkt; doch niet altijd vindt men van de opgenoemde voorwerpen in dezelve: dikwijls zijn zij geheel ledig, en, voor zoo ver bekend is, heeft men er nooit ijzeren wapentuig in gevonden, hetgeen een bewijs voor de hooge oudheid dezer grafheuvels oplevert.

REUZENGEBERGTE. Een bekend, en door reizigers dikwijls bezocht gebergte in *Duitschland*, in hoogte den *Harz*, het *Ertzgebergte*, den *Fichtelberg*, het *Thuringer-* en *Bohemer woud* overtreffende; doch hetgeen niet, zoo als de *Alpen*, in het Zuidelijkste gedeelte van *Duitschland*, de sneeuw-linie bereikt. Het eigenlijke Reuzen-gebergte ligt voornamelijk in het *Reichenbachs* regeringsdistrikt, en strekt zich aan de Oostzijde van *Boheme* en de Westzijde van *Silezië*, van de badplaats *Flinsberg* tot aan de stad *Schmiedenberg* uit, waar het, tusschen laatstgemelde en de Boheemsche stad *Hohenelbe*, zijne grootste hoogte bereikt. Hier vertoont zich namelijk de *Seiffenberg*, en, als deszelfs hoogste toppunt, de *Schneekopf*, welke zich 4,950 voet boven de oppervlakte der zee verheft. Behalve deze hoogste bergtoppen heeft het Reuzengebergte nog tusschen de 20 en 30 andere bergen, welke 4,000 tot 4,500 voet hoog zijn; doch over het algemeen ligt het hoogste gedeelte van dezen bergketen aan de Silesische zijde, waar hij steil oploopt. Het ligchaam van het Reuzengebergte bestaat uit graniet, welke in de lage streken overal met meerdere of mindere vruchtbare aarde bedekt is, die echter hooger minder wordt, en ten laatste in turfmoer overgaat.

REVAI. (J. V.) Een Hongaarsch dichter, in het begin der 18de eeuw geboren, die met een goed gevolg de fraaije letteren beoefende; zich naderhand door zijne dichterlijke en andere geachte letterkundige werken onderscheidde, en den post van Hoogleeraar in de Hongaarsche taal- en letterkunde, tot algemeen genoegen, bekleedde. Hij schreef een werk in het Latijn, behelzende eene verzameling van de oudheden der Hongaarsche letterkunde, waarvan het eerste deel verscheen, toen hij den 1sten van Grasm. 1807 te *Pesth* overleed. Men vindt in hetzelve twee lijkredenen in den ouden tongval, en opgehelderd door zeer geleerde aanmerkingen; zijnde dit het oudste gedenkschrift der Hongaarsche taal.

REVAL. Eene Russische, sterk bevestigde zeestad aan de Finlandsche golf, met eene uitmuntende haven. Zij is de hoofdstad van het gouvernement *Esthland*; heeft twee uitgebreide voorsteden; bevat 1700 huizen, waarvan meer dan de helft in de voorsteden gelegen zijn, en telt 13,000 inwoners, welke eenigen zeehandel drijven. Zij heeft 7 Luthersche, 6 Russische en ééne Katholijke kerk, eene beroemde ridderakademie, waarbij Hoogleeraren zijn aangesteld, eene beurs, eenen schouwburg, en een land en zeehospitaal; voorts eene spiegel-, leder- en kousen-fabrijk, eene geschut- en klokgieterij, en eene koperslagerij. In de nabijheid der stad liggen fraaije landhui-

huizen met tuinen, en de haven bevat gewoonlijk eene afdeeling van de Russische oorlogsvloot. Jaarlijks loopen omtrent 100 schepen binnen dezelve; doch bedraagt de uitvoer slechts 500,000 roebels.

REVERBERE. Een gepolijste holle spiegel, dien men gebruikt, om de daarin vallende lichtstralen sterker te doen terug kaatsen. Zoodanige holle spiegels heeft men in de lantarens, die tegenwoordig in vele groote steden tot verlichting der straten gebruikt, en hierom *Reverbeer-Lantarens* genoemd worden. — De scheikundigen bedienen, zich tot het verkalken in het vuur, van eenen *Reverbeer-oven*, welke zoodanig is ingerigt, dat de hitte van het vuur niet alleen versterkt uit denzelven stroomt, maar ook het ligchaam, dat verkalkt moet worden, van alle kanten omgeeft.

RHABARBER. (*Rheum*, *Rhabarbarum*) Deze, in de geneeskunde, zoo heilzame wortel, was bij de *Arabieren* reeds in groot aanzien, en werd voor ruim 200 jaar in *Europa* bekend. De plant groeit, oorspronkelijk, in *Azië*, en wel in *China*, *Thibet* en *Bucharië*; bereikt eene hoogte van 5 tot 6 voet, en heeft groote uitgetande bladen.

Goede Rhabarber moet uitwendig eene bruine, safraan-geele kleur bezitten; doorgebroken zijnde rozenkleurig zijn, met donker roode aderen, veel overeenkomende met het inwendige van den nootmuskaat; zij moet tamelijk zwaar en niet wormstekig zijn. Deze beste soort wordt ons uit *Rusland* aangevoerd, onder den naam van Russische of Moskovische Rhabarber, alwaar daaromtrent eene zeer goede verordening bestaat, volgens welke de Rhabarber, die door de Bucharijsche kooplieden aangebragt wordt, eerst te *Kiachta*, door eenen, daartoe benoemden keizerlijken apotheker, onderzocht wordt, die de slechte stukken doet wegwerpen, en de beste van alle aanhangende onzuiverheden reinigt. Van *Kiachta* wordt dezelve naar *Moskou*, en van daar naar *Petersburg* gebragt; nogmaals onderzocht, en eindelijk in kisten gepakt, die behoorlijk bepekt zijn.

Pallas zag in *Siberië* drooge stukken Rhabarber, die eene melkwitte kleur en eenen zoetachtigen smaak hadden, en dezelfde kracht als de gewone beste Rhabarber bezaten. Deze wordt, wegens hare goede eigenschappen, voor het hof van *Petersburg* verzameld. Trommsdorf zag in het jaar 1811, in de reis-apotheek van keizer Alexander, eene dergelijke soort: minder goed is die Rhabarber, die uit *China* wordt aangebragt, en hoezeer met de vorige een en hetzelfde vaderland hebbende, door de lange zeereis aan veel bederf is onderworpen.

Sedert vele jaren heeft men in onderscheidene landen van *Europa*, namelijk in *Duitschland*, *Engeland*, *Schotland*, *Frankrijk*, *Portugal*, *Zweden* enz. de Rhabarber met goed gevolg aangekweekt. Deze Europische Rhabarber verschilt in uitwendige eigenschappen veel van de Oost-Indische, hoe zeer, volgens proefnemingen van vele geneesheeren, eene grootere gift van de eerste, dezelfde uitwerking

zou-

zoude hebben, als eene gewone dofis van de laatfte. De Rhabarber, reeds door vele fcheikundigen ten opzigte harer zamenftellende deelen onderzocht, is laatftelijk door eenen RUDOLFI ontleed, bij welke ontleding hij een plantenloogzout (*alcaloïde*) vondt, hetwelk de ontlasting bevorderende eigenfchap van de Rhabarber in hooge mate bezat, waarom hij hetzelve dan ook met den naam van *Rhabarbarine* beftempelde. De bereiding van dit plantenloogzout is daarna door eenen Italiaanfchen fcheikundigen meer gemakkelijk gemaakt.

Behalve tot geneeskundig gebruik, kan de Rhabarber ook tot een verwmiddel aangewend worden.

RHADAMANTUS. Een broeder van MINOS, beroemd koning van *Creta*. Hij leefde omtrent de 15de eeuw voor onze tijdrekening, en was wegens zijne wijsheid en liefde voor regtvaardigheid algemeen bekend en geacht. Volgens fommigen zoude hij op het eiland *Creta* aan de regering zijns broeders deel genomen; doch volgens anderen op eenige eilanden in de *Atlantifche zee* een eigen rijk gehad hebben. De fabelleer der *Grieken*, welke hem als den zoon van JUPITER en *Europa* voorftelt, verhaalt, dat hij met MINOS en AEACUS tot regter over de benedenwereld, of het fchimmenrijk, gefteld was.

RHAMNUS. Eene ftad in het eigenlijke *Griekenland*, over welker ligging PAUSANIAS en PTOLOMEUS verfchillen. Zij had eenen beroemden tempel van NEMESIS, *de wreekfter van het kwaad*, die van hier ook *Rhamnufia Virgo*, RHAMNUSIS genoemd werd.

RHAPSODEN. Dit was de naam van hen, die ftukken van HOMERUS en andere dichters bij plegtige gelegenheden, voor het vergaderde volk zongen of opfneden.

RHATIE. Twee landen, *Rhatië* en *Vindelicië*, voerden bij de *Atheners* dien naam. Beide werden in later tijd van een gefcheiden, en het eerfte en tweede *Rhatië* genoemd. Het eerfte of eigenlijk *Rhatië* (*Rhaetia propria*) ftrekte zich van den *Rijn* tot aan de Norifche *Alpen*, en van *Italië* tot aan de grenzen van *Vindelicië* uit, en lag Zuidwaarts. Het bevatte de rivieren den *Rijn* (*Rhenus*), de *Inn* (*Alnus*), de *Etsch* (*Athefis*) en verfcheidene kleinere rivieren, en befloot dus het tegenwoordig *Vooralberg* en *Tirol*, met een gedeelte van *Graauwbunderland*, in zich. In vroeger tijd woonden hier de *Etruskers*, die, onder hunnen aanvoerder RHAETUS, deze bergachtige oorden bezetteden; doch later, door de aangroeijende magt der *Galliërs* verdreven, naar *Italië* trokken, en daar, voor de eerfte befchaving van dat land, eene zeer gewigtige rol fpeelden; om welke reden JUSTINUS, PLINIUS en STEPHANUS, de Byzantijner, de *Rhatiers* een *Etruskisch* volk noemen. De *Rhatiers* verbonden zich dikwijls met hunne Gallifche vrienden, en verwoestten het Romeinfche gebied, zoodat AUGUSTUS zijnen fchoonzoon DRUSUS met een leger tegen hen afzond. Deze floeg hen 16 jaar voor onze tijdreke-

kening, omstreeks *Trente* op de vlugt; doch daar deze overwinning niet veel te beduiden had, zoo ondernam DRUSUS, met zijnen broeder TIBERIUS, eenen tweeden veldtogt, waarin de laatste de *Vindeliciërs* van de *Bodensee* aanviel, terwijl de eerste te land tegen de *Rhatiers* rukte. Deze onderneming viel ten voordeele der *Romeinen* uit, en beide landen werden Romeinsche provincien, welke echter, na de heerschappij der *Romeinen*, door *Allemannen* en *Sueven* bezet werden.

RHEA. Eene bekende godin der oudheid, de gemalin van SATURNUS, en de moeder van JUPITER, NEPTUNUS, PLUTO, JUNO, CERES enz., weshalve zij ook altijd de moeder der goden genoemd wordt. Merkwaardig is de wijze, waarop zij, volgens de fabel, SATURNUS misleidde, toen deze zijne kinderen, uit hoofde eener voorspelling, dat een hunner hem van den troon zou stooten, onmiddellijk na hunne geboorte wilde verslinden: zij reikte hem, namelijk, in plaats van de kinderen, die zij heimelijk had verwijderd, steenen toe, die zij in doeken gewonden had, en bevrijdde daardoor 3 zonen en 3 dochters voor de vervolgingen des vaders. RHEA, die dikwijls met CYBELE verwisseld wordt, beeldt men gewoonlijk af met eene muurkroon, en zittende op eenen wagen, die met 2 leeuwen bespannen is.

RHEA SYLVIA leefde omtrent 800 jaar voor onze tijdrekening, en was de dochter van NUMITOR, koning van *Albanië*. Zij was eene Vestaalsche priesteres; doch verwekte, volgens de fabel, bij MARS, de tweeling broeders ROMULUS en REMUS, die naderhand de stichters van het wereld dwingend *Rome* geworden zijn.

RHECUS. In de fabelleer een reus, die door BACCHUS gedood werd. Dit is ook de naam van een' *Centaurus*, die bij het huwelijk van PERITHOUS met de *Lagithen* streed. Men noemt hem ook *Rhetus*.

RHEIMS. Eene fraaije stad in *Frankrijk*, in het departement de *Marne*, hoofdplaats van een arrondissement en zetel van eenen bisschop. Zij ligt in eene vlakte, aan de *Vosle*, en bevat ruim 30,000 inwoners. Men vindt er eene oude Gothische domkerk, waarin voorheen de koningen van *Frankrijk* gekroond werden; schoone wandelingen; eenige Romeinsche oudheden, waaronder eenen triumfboog; een raadhuis met eenen zeer fraaijen gevel; eene akademie van wetenschappen; een koninklijk collegie; zijde-, wol-, kazimier-, leder-, hoeden- en andere fabrijken, met welke, zoo als ook met de wijnen, de ingezetenen eenen aanmerkelijken handel drijven. Ook is de peperkoek van *Rheims* zeer beroemd, en de aldaar in den omtrek groeijende *Champagne* wijn de beste.

RHENEN. Een klein, onaanzienlijk, zeer vervallen stadje in de Nederlandsche provincie *Utrecht*, aan den voet van den *Heimenberg*, en de *Greb*, met 1600, volgens den staats-almanak 2,177 inwoners, die voornamelijk van den handel met boekweit en de tabaksteelt be-

staan,

ſtaan. Op den top des genoemden bergs vindt men eenen platten ſteen, de *konings-tafel* genoemd, naar den paltzgraaf FREDERIK, verkozen koning van *Boheme*, en neef van prins MAURITS, die, nadat hij in 1620 door keizer FERDINAND II uit zijne landen verdreven was, alhier een prachtig huis, het *Koningshuis*, liet bouwen, waar hij zich, verrukt door de ſchoone ligging, ſteeds ophield; doch hetgeen in 1812, uit hoofde van bouwvalligheid, geſloopt is. Indedaad, de uitzigten van dezen berg over de *Betuwe*, de *Kleefſche landen*, de *Meijerij* en onderſcheidene rivieren van *Gelderland*, zijn aller bekoorlijkst, waarom ook de *Greb* des zomers veel bezocht wordt. Behalve het ſtadhuis, in 1732 in den hedendaagſchen ſmaak met een koepeltorentje gebouwd, en de groote kerk met eenen bij uitſtek fraaijen toren, bevat *Rhenen* weinige aanzienlijke gebouwen. De geneesheer en ſchrijver GERARD LIJSTER werd er geboren.

RHESUS, koning van *Thracië* ten tijde van den Trojaanſchen oorlog, die PRIAMUS met hulptroepen onderſteunde, en met zich voerde witte paarden, van welke het orakel voorſpeld had, dat *Troje* niet kon ingenomen worden, ten zij men deze paarden bemagtigde, alvórens zij Trojaansch voedſel en water uit de rivier *Xanthus* geproefd hadden. DIOMEDES en ULYSSES waagden het, zich 's nachts nadat RHESUS met zijne troepen aangekomen was, in ſtilte naar 's konings legerplaats te begeven, waar zij gelukkig genoeg waren, om den koning in den ſlaap te overvallen, hem en zijnen hofſtoet te dooden, en de paarden met zich naar het Griekſche leger te voeren.

RHETORICA. (Zie: REDEKUNST.)

RHETRA. Dus noemde men, bij uitſtekendheid, de wetten van LYCURGUS, en vervolgens alle Spartaanſche wetten. — Men zie: PLUTARCHUS in het leven van AGIS.

RHIGAS, de voornaamſte oorzaak van den eerſten opſtand in *Griekenland*, die de omwenteling en den oorlog voor de onafhankelijkheid van hetzelve moest voorbereiden, zag omſtreeks 1753 te *Velestini*, eene kleine ſtad in *Thesſalië*, het eerſte daglicht. Hij onderſcheidde zich reeds vroeg zoo wel door eene ongewone vlugheid van geest, als door zijne uitſtekende vlijt en naarſtigheid, en maakte uitmuntende vorderingen op de beste ſcholen van zijn vaderland; doch geene middelen genoeg bezittende, om vrij en eervol de moeijelijke loopbaan der letteren op te ſtreven, legde hij zich op den handel toe, om daardoor een onafhankelijk beſtaan te verwerven, en begaf zich, nog jong zijnde, naar *Bucharest*, alwaar hij tot de Franſche omwenteling, in 1789 en 1790, vertoefde, en zijnen tijd tusſchen den handel en zijne geliefkoosde ſtudien verdeelde. In deze ſtad, toen nog rijk in mannen van verdienſten uit verſchillende volken, en voorzien van eene uitgelezene boekerij over onderſcheidene deelen der letterkunde en wetenſchappen, was het, dat RHIGAS de uitgebreidſte kennis opdeed. De oude letterkunde van *Griekenland* ontvlamde zijne verbeelding; de Latijnſche, Fran-

fche, Italiaanfche en Duitfche talen waren hem eigen; hij voerde de pen zoo wel in het Grieksch als in het Fransch, en was tevens dichter en toonkunstenaar. Zijne meest geliefde bezigheid was de aardrijkskunde, met andere wetenfchappen vergeleken, bij welk alles een levendig gevoel kwam voor zijn fchoon en ongelukkig vaderland, welks fchandelijke flavernij hij niet konde verduren, en tot welks bevrijding hij alle mogelijke middelen infpande; en dit bragt hem op het ontzettend denkbeeld, in dien tijd, om heimelijk een groot genootfchap op te rigten, met geen ander oogmerk, dan om geheel *Griekenland* tegen de *Porte* in opftand te brengen, en alzoo zijne medeburgers van het hatelijk juk der barbaren te ontheffen. Vol ijver, en tevens eene groote mate van welfprekendheid bezittende, en reeds deelende in de achting van de aanzienlijkften des volks, werd dit genootfchap niet alleen gevestigd, maar traden vele bisfchoppen, archonten, vermogende kooplieden, in één woord de bloem der Griekfche natie, verfcheidene vreemdelingen van aanzien, en zelfs *Turken*, tot hetzelve toe. Onder de laatften bevond zich, onder anderen PASWAN OGLOU, die langen tijd de magt der *Porte* weerftand bood.

Nadat RHIGAS het voornoemde genootfchap had opgerigt, koos hij *Weenen* tot zijn verblijf, alwaar zich een groot aantal Griekfche kooplieden, en eenige uitftekende geleerden dier natie bevonden, en hij met de voornaamfte leden zijner partij, in *Griekenland* en *Europa*, briefwisfeling hield. Intusfchen beoefende hij, met een gelukkig gevolg, de letteren; gaf een dagblad uit, ter onderrigting zijner medeburgers, vertaalde de *Reizen van den jongen* ANACHARSIS, waarvan ook eenige deelen zijn in het licht gekomen; fchreef eene verhandeling over de krijgskunst, en eene andere over de beginfelen der natuurkunde voor het algemeen; leverde eene overzetting in het hedendaagsch Grieksch van het Franfche werk: *Ecole des Amants délicats*, waarin hij volmaakt den ftijl der Archonten volgde, en gaf tevens eene goede vertaling van de *Herderin der Alpen*, door MARMONTEL, in het licht. Niets echter bezorgde hem in *Griekenland* meerder achting, dan zijne vaderlandfche liederen, in den volksftijl gefchreven, die dienen moesten, om de verbeelding der Griekfche jeugd te doen ontvlammen; haar met de brandendfte liefde voor het vaderland te bezielen, en den fterkften haat tegen de dwingelandij der Muzelmannen in te boezemen. Zijne navolging van den Marfeillaanfchen marsch (*Allons, enfants de la patrie!*), die nog onder de helden van *Griekenland* gezongen wordt, wanneer zij in onze dagen tegen hunne onderdrukkers ten ftrijde gaan, en zijn fchoon, in het Grieksch gefteld berglied (*Helden, tot hoe lang zullen wij op de bergen leven*), hebben onder alle de vruchten van zijn dichterlijk genie, het meest de bedoelde werking op den geest eener jeugd, uit haren aard vurig en ondernemend, te weeg gebragt. RHIGAS heeft ook eene groote kaart, van 12 vel, van geheel *Griekenland*

land vervaardigd, waardoor hij zijnen roem in de geleerde wereld van *Europa* voor altijd gevestigd heeft. Op dezelve vindt men niet alleen, zoo wel door de oude als nieuwe namen, alle plaatfen aangeteekend, die in de jaarboeken van *Griekenland* beroemd zijn; maar tevens, onder andere fchoonheden, een groot aantal van oude gedenkpenningen.

Deze buitengewone, en fteeds onvermoeide man, die alleen de Griekfche omwenteling, door de kracht van zijn vernuft, had weten voor te bereiden, of liever daarvan de voornaamfte bewerker was, kwam op eene noodlottige wijze aan zijn einde. Een valfche broeder, een affchuwelijk mensch, die alleen zijn eigen fortuin beoogde, al ware het ook ten koste zijner eer, werd zijn verrader bij het Oostenrijksch gouvernement, waarop Rhigas, met 8 zijner vrienden, op last des keizers, werd gevat, en allen, behalve 3, die in *Oostenrijk* genaturalifeerd waren, aan de *Porte* werden uitgeleverd. De verzoeken van Rhigas en zijne ongelukkige lotgenooten, om niet aan de wreede agenten van het hof van *Konftantinopel* te worden overgeleverd, maar in den fchoot hunner huisgezinnen te mogen fterven, waren vruchteloos: zij werden vervoerd; doch door hunne geleiders, uit vrees, dat Paswan Oglou hun deze achtingwaardige flagtoffers mogt ontnemen, in den *Donau* geworpen, waarmede zij dus van de verfchrikkelijkfte pijnigingen bevrijd werden, die hun te wachten ftonden. Dit treurig uiteinde, in 1798, omftreeks de helft van Bloeim. voorgevallen, vervulde geheel *Griekenland* en een groot gedeelte van *Europa* met afgrijzen. Na dit voorval gaf Anthymus, patriarch van *Jeruzalem*, en deken der Griekfche prelaten, die eenen grooten invloed bezat, op last van de *Porte* een gefchrift in het licht, hetwelk echter te *Konftantinopel* gedrukt was, ten titel voerende: *Vaderlijke rondgaande brief aan alle Grieken*, waarin hij aan alle zijne geloofsgenooten van het Oosten raadde, om in hunne trouw aan de verhevene *Porte* te volharden, en den grooten heer als hunnen wettigen fouverein te befchouwen. Deze brief, door Selim III, toen beheerfcher der *Turken*, opgegeven, werd door eenen vriend van Rhigas ten volle wederlegd in een ftuk, getiteld: *Broederlijke raadgevende brief aan alle Grieken, die onderworpen zijn aan het Ottomanisch keizerrijk, in antwoord op den vaderlijken rondgaanden brief, te Konftantinopel in het licht gegeven, valfchelijk onder den naam van den eerbiedwaardigen patriarch van Jeruzalem. Parijs* 1798, in 8vo 58 bladz. In de voorrede zegt de fchrijver met een gevoel, de fchoonfte tijden van *Griekenland* waardig: „ laat ons aan de geheele wereld ftellig verklaren, ten einde dit uitzinnig gefchrift te wederleggen, dat de haat tegen de wreede Muzelmannen diep in onze harten geworteld is, en zoo wij het juk nog niet hebben afgeworpen, dat onze halzen drukt, wij daarom geene befchuldiging verdienen, als of wij te lafhartig zijn. De naijver van eenige Europifche mo-

„ gend-

„ gendheden is alleen oorzaak, dat het uur der vrijheid voor ons nog „ niet geslagen heeft." De schrijver betreurt vervolgens den dood van RHIGAS en zijne lotgenooten, en eindigt deze zijne welsprekende voorrede met deze opmerkelijke woorden: „ dat noch boeijen, „ noch brandstapels, in uwe borst de gloeijendste vaderlandsliefde „ verkoelen, of den onverzoenlijksten haat tegen de dwingelandij „ uitblusschen. Houdt altijd voor oogen, wat kwaad van allerlei „ aard de wreedheid der *Turken* u elken dag doet ondervinden. „ Brengt u de verhevene uitdrukkingen uwer voorvaderen voor den „ geest, toen zij elkanders moed tegen de *Perzen* trachtten te ont„ vlammen: *Zonen van Griekenland! gaat henen, verlost uw va„ derland, uwe kinderen, uwe vrouwen, de goden uwer vaderen, „ de graven van het voorgeslacht! Nu is het tijd, voor alle deze „ heilige belangen te strijden.* (AESCHYL. *Perſ.* V, 202) Ziet daar „ de woorden, die ik den *Grieken* in het algemeen toeroep. Maar „ tot u spreek ik vooral, die aan het hoofd des volks staat. We„ reldlijke bestuurders, vereerd onder den naam van Archonten! „ leden der Geestelijkheid, die heilig genoemd wordt! U roep ik „ nog eens toe, dat de voorzigtigheid of godsvrucht der geloovi„ gen u deze gewigtige namen niet gegeven heeft, dan om dat gij hun „ ten leidslieden zijn zoudt, gelijk het verlichte en waakzame her„ ders betaamt, die in waarheid dienaars van God zijn, gelijk de „ bijbel zegt, *niet uit bedwang, maar gewillig*, I PETR. V. 2; op „ dat gij hen besturen zoudt, *hun regt* en *gelijk doende*, COLOSS. „ IV. 1, en opdat gij voor allen *het zout der aarde*, en *het licht* „ *der wereld* zijn zoudt. MATTH. V 13 en 14."

De dood van RHIGAS gaf tot de uitgave van eenige werkjes en schriften in het hedendaagsch Grieksch aanleiding, waaronder één merkwaardig is, hetwelk ten opschrift heeft: *Nomocratia*, gewijd aan de schim van RHIGAS, dien ongelukkigen, maar in de daad buitengewonen man, die in de jaarboeken van het tegenwoordig *Griekenland* billijk eenen onsterfelijken naam verworven heeft.

RHINOCEROS. (Zie: NEUSHOORN.)

RHIJN. (REMBRAND VAN) Een beroemd Nederlandsch kunstschilder, in het begin der 17de eeuw even buiten *Leijden* geboren. Zijn natuurlijke aanleg en heerschende neiging voor de teekenkunst werd door zijne ouders, schoon een ander plan met hem voor hebbende, wijsselijk gevolgd. Hij had tot zijne leermeesters J. VAN ZWANENBURG, P. LASTMAN en J. PINAS, en maakte bij deze groote vorderingen; doch besloot, om zich zelven verder te volmaken, waar in hij zeer gelukkig slaagde. Ondertusschen moet men in zijne stukken geene juiste naauwkeurigheid, noch het echte antike zoeken, alzoo het zijn stelregel was, dat men alleen de Natuur, zoo als zij zich vertoonde, behoorde te volgen. Evenwel maakte hij veel werk van de fraaije Italiaansche teekeningen, waarvan hij eene menigte verzamelde, en van de beste platen, alhoewel hij daarmede zijn

voor-

voordeel niet genoeg gedaan heeft. Hij heeft echter een aantal portretten gefchilderd, waarin men niet weet, of men zich meer over de kracht en zachtheid, dan wel over het welgelijkende moet verwonderen. Zijne etfing met fterk water heeft vele overeenkomst met zijne manier van fchilderen. Zij is krachtig en geestig, inzonderheid in zijne portretten, waarvan de trekken zoo juist zijn, dat zij het vleesch en leven uitdrukken. Het getal der platen van zijne hand, waaronder zijn afbeeldfel dikwijls voorkomt, bedraagt omtrent 280. — Rembrand, zich eindelijk naar *Amfterdam* met der woon begevende, verkreeg hier veel werk en een aantal leerlingen, zoodat hij, om meerdere ruimte te hebben, een pakhuis op de Bloemgracht huurde, waar ieder voor zich een afzonderlijk vertrekje had, dat met zeildoek was afgefchoten, ten einde, zonder elkander te ftooren, naar het leven te kunnen fchilderen. Hij was rijk in gedachten, waarom hij dikwijls verfchillende fchetfen van een en hetzelfde onderwerp maakte; ook vol veranderingen, zoo ten opzigte der wezens als in de kleeding, waarin hij boven alle anderen geroemd wordt. Jammer is het, intusfchen, dat hij zoo fchielijk tot wat anders overging, en door zulk eene losfe drift in zijn werk gedreven werd, dat hij vele ftukken maar ten halve heeft afgemaakt. Er zijn echter ook vele, die ten volle zijn uitgevoerd, in de voorname kunstkabinetten en op het ftadhuis te *Amfterdam* voorhanden, in welke ftad hij volgens fommigen in 1674, doch volgens anderen in 1688, overleden is.

RHIPHAEI-MONTES. Zoo noemde men den bergketen, waar uit de *Tanais* ontfpringt, en die tot de bronnen van de *Rha (Wolga)* voortloopt, en den loop dezer rivier bepaalt. Deze bergen werden bij de dichters voor de uiterfte grenzen van het Noorden gehouden, zoodat, toen men verder in het Noorden bekend werd, ook deze meer Noordelijk moesten geplaatst worden, waardoor zij dikwijls met anderen zijn verwisfeld, om het eenmaal aangenomen denkbeeld vol te houden.

RHODANUS. De naam, dien bij de oude fchrijvers de rivier de *Rhone* draagt.

RHODOPE. Een gebergte in *Thracië*, waarvan dikwijls landen en perfonen, die tot *Thracië* behooren, bijvoegelijke naamwoorden ontleenen.

RHODUS. Een eiland, tusfchen *Candia* en *Cyprus*, twee mijlen van de Zuidelijke kust van *Klein-Azië*, in de *Middellandfche zee*, waarvan de geheele omtrek, zoo als die doorgaans berekend wordt, niet meer dan 44 mijlen bedraagt, die door 37,000 zielen bewoond worden. Deszelfs hoofdftad, welke denzelfden naam voert, en de zetel der regering is, ligt ten Noordwesten, en is bevestigd; doch hare bolwerken getuigen van den flechten ftaat van alles, wat onder het beheer der *Turken* is, die er zich in 1522 van meester maakten, en de *Johaniter-orde*, aldaar gevestigd, noodzaakten, om de wijk

naar

naar *Maltha* te nemen. Men vindt nog op verfcheidene plaatfen kenmerken van deze hare vorige bezitters, en onder anderen eene ftraat de *Ridderftraat* genoemd, welker oude huizen ter wederzijde nog met wapenfchilden der orde pronken. Tegenwoordig is de ftad in diep verval, en wordt door *Turken* en Joden bewoond; want de Christenen, die hun verblijf in de voorfteden houden, mogen in de ftad niet overnachten. Zij heeft eene haven, de *Scheepshaven* geheeten, waarin de fchepen alleen kunnen binnen loopen, en die door een' fcheidsmuur, of beer, in drieën verdeeld is. Ook vindt men er fcheepstimmerwerven voor de Turkfche zeemagt; doch de fcheepsbouw gaat zoo langzaam, en het hout wordt zoo flecht gekozen, dat de fchepen, voor hunne voltooijing, bijna half verrot zijn.

Het eiland *Rhodus* was oudtijds zeer beroemd wegens deszelfs gunftig luchtgeftel en vruchtbaren grond; zoowel als deszelfs ingezetenen wegens hunne uitgebreide zucht voor kunsten en wetenfchappen. Men vond er de oudfte fchool der fchilderkunst, waarvan men, ten tijde van ANACREON, bij de *Grieken* eenige fporen ontdekt, en PROTOGENES, een van de beroemdfte fchilders der oudheid, bragt hier zijne meesterftukken te voorfchijn; doch domme en alles beheerfchende onkunde hebben den bloei van kunsten en wetenfchappen geheel vernietigd. Aan den ingang der haven (meer waarfchijnlijk, volgens CAIJLUS en andere geleerden, op eenigen afftand van de zee), ftond oudtijds het vermaarde kolosfale ftandbeeld, ter eere der zon opgerigt, waaraan het geheele eiland was toegewijd. Het was volgens PLINIUS, 70 el hoog, en geheel van metaal; doch van binnen hol, en met fteenen van eene aanmerkelijke grootte gevuld, om hetzelve daardoor onbewegelijker te maken. CHARLES, een kunstenaar uit *Lindos*, eene plaats op het eiland, werkte er 12 jaar aan, zonder het te voltooijen, hetwelk naderhand door eenen LACHES gelukkig volvoerd werd. Dit ftand- of zonnebeeld ftond 60 jaar, wanneer het door eene aardbeving werd omver geworpen. Sedert werd er niet weder aan gedacht, om deze vervaarlijke *Colosfus* weder te herftellen, en bleef zij omtrent 900 jaar op den grond liggen, waarna zij eerst in 672, bij ftukken en brokken, weggenomen, en al het metaal, waaruit dit beeld beftond, na de verovering der ftad door de *Arabieren*, door dezen werd weggevoerd, en aan een' Jood verkocht, die, zegt men, 900 kameelen gebruikte, om het koper weg te voeren. PLINIUS telt nog 100 andere ftandbeelden van mindere grootte, die in onderfcheidene hoeken der ftad pronkten, in welke tevens eene van de fchoonfte tempels der oudheid, aan de zon gewijd, gevonden werd, waarin men haar, even als aan VENUS op het eiland *Cyprus*, eene godsdienstige hulde bewees, die het uitwerkfel was van de erkentenis van een volk, welks land, volgens het algemeen gevoelen, door eenen buitengewonen watervloed overftroomd zijnde, deszelfs opdrooging aan de ftralen der zon te danken had.

Ook

Ook schijnt zij het eiland tot eenen tempel van haren zachten invloed verkozen te hebben; want er is, volgens de aanmerking van oude en hedendaagsche geleerden, geen dag in het jaar, waarop zich hare koesterende stralen, ten minste, niet eenige oogenblikken vertoonen.

RHOER. (JACOBUS DE) Een voortreffelijk taal-, geschied- en oudheidkundige, wiens langdurige leeftijd geheel aan de wetenschappen en geleerdheid was toegewijd. In 1723 te *Angeren* in *Gelderland* geboren, (waar zijn vader toen predikant was) mogt hij niet langer, dan tot den ouderdom van negen jaren de opvoeding en leiding van hem genieten, die ook zelf een geleerde was, vooral in de *Oostersche talen*. Te *Nijmegen* aan de Latijnsche school zijnde, gaf onze DE RHOER reeds eene welgelukte proef van zijne *Latijnsche* dichtkunde, en voor dat hij de akademie van *Utrecht* verliet, wekte hij de gunstigste gedachten op van zijne kunde en geleerdheid, door het opstellen en verdedigen eener Latijnsche dissertatie: kort daarna werd hij predikant bij de Hervormden te *Delden* in *Overijssel*, doch bleef daar slechts *drie* maanden; wordende in 1745, toen nog geen 23 jaar oud, aangesteld tot Hoogleeraar in de geschiedenis, welsprekendheid en Grieksche taal aan het Atheneum te *Deventer*. Hier schreef hij eenige werken, onder welke, behalve de uitgave van PORPHYRIUS, de *Feriae Daventrienses* en het *Otium Daventriense* (1758 en 1762) uitmunten, welk laatste werk vooral eenen schat van oudheidkunde bevat.

In 1768 werd hij aan de Hooge school te *Groningen*, als gewoon Hoogleeraar in de Grieksche en Latijnsche Letterkunde, geplaatst: ook hier schreef hij, behalve zijne *Observationes philologicae in Hieroclis ἀδεῖα*, verschillende Latijnsche verhandelingen en redevoeringen, zoo in proza als dichtmaat. Al spoedig werd zijne werkzaamheid vermeerderd, doordien hem in 1770 het houden van lessen over de *Vaderlandsche* en in 1778 over de *Romeinsche oudheden* werd opgedragen, en hij twee jaar later tot opvolger van den beroemden L. OFFERHAUS in de *Algemeene en Vaderlandsche geschiedenis* werd aangesteld, waarbij hij de *oudheden* insgelijks behield, en ook zijne lessen als professor in de *Grieksche* en *Latijnsche Letterkunde* voortzette, tot dat de geleerde JOH. RUARDI hem in dit laatste vak opvolgde. In 1791, behandelde hij voor het eerst opzettelijk de *Statistiek van ons vaderland*.

Hoewel de zeer werkzame post, en het zorgvuldig opstellen zijner collegien, welke van jaar tot jaar met belangrijke bijdragen vermeerderd, en veeltijds geheel omgewerkt werden, hem bestendig bezig hielden, besteedde hij zijne snipperuren aan het schrijven van geleerde verhandelingen over Oudheid en Geschiedenis, zoo in het Latijn als in het Nederduitsch, van welke laatste een schat bewaard is in de werken van het *Groninger* genootschap *pro excolendo jure patrio*. Ook zijne lievelings uitspanning, de Latijnsche dichtkunde, beoefende hij bij tusschenpoozen, waarvan hij, in zijnen 87 jarigen

ou-

ouderdom, nog een fprekend bewijs gaf door de uitgave van eenen Jubelzang aan eenen zijner hoogbejaarde vrienden, waarin jeugdig vuur, zoetvloeijendheid en puntige naiviteit doorftralen, en welke door een geoefend kenner (den Hoogleeraar S. GRATAMA) genoemd wordt een meesterftuk van vernuft en karakter-kennis.

Intusfchen was DE RHOER, ruim 80 jaar oud zijnde, in 1804 op de meest vereerende wijze, (hoewel tegen zijnen zin), ontslagen van zijne gewone Akademifche werkzaamheid, en benoemd tot *Profesfor honorarius*, fchoon hij zelf van oordeel was, wegens zijne ligchaams- en zielsvermogens, het werk van een gewoon Hoogleeraar nog te kunnen waarnemen: hij hield zich daarom onledig met, onder zijne voorzitting, van tijd tot tijd geleerde verhandelingen te laten verdedigen, en befteedde den tijd zijner ruste voorts aan het fchrijven van eenige diplomatifche, ftatistieke en oudheidkundige werken. Een van deze laatften, vooral de ftad *Groningen* betreffende, droeg zoo zeer de goedkeuring der ftadsregering weg, dat zij den waardigen grijsaard deswegens met een kostbaar gefchenk in zilver begiftigde. Jammer, dat van zijne talrijke nagelatene gefchriften hoogst waarfchijnlijk niets het licht zal zien: onder deze onuitgegevene ftukken munten vooral uit een *Lexicon Graecum analogicum N. T.* in zijne *Groninga erudita*. Een warm beminnaar zijnde van zijn vaderland, had DE RHOER met leede oogen deszelfs vernedering onder de *Franfche* heerfchappij gezien; maar hoe onbegrijpelijk het ook fcheen, wegens de toenmalige omftandigheden en zijnen hoogen ouderdom, bleef het altijd niet alleen zijn' wensch, maar ook zijne verwachting, dat hij het herftel van zijn vaderland zou beleven, en hij heeft het beleefd, doch flechts weinige weken er van genooten. Den 12 van Winterm. 1813 ftierf hij, na eenige verzwakking, in den hoogen ouderdom van ruim 90 jaar; hebbende hij zijne zielsvermogens tot het laatfte zijns levens zoo wel behouden, dat hij, pas 2 jaar voor zijnen dood, eene plegtige redevoering hield ter viering van het 50 jarig beftaan van het bovengenoemd letter- en oudheidlievend genootfchap, hoewel het beven zijner handen hem het voeren der pen verhinderde.

Opgeruimd van geest, deugdzaam en ftandvastig van karakter, ook in tegenfpoed en druk; godvruchtig in den edelften zin des woords, toegevend, belangeloos, minzaam en dienstvaardig, was DE RHOER altijd de ziel der gezelfchappen, welke hij ook gaarne bijwoonde, en die hij, zoo wel door zijne aangenomene, maar nimmer bijtende fcherts, als door zijne telkens wel aangebragte, veel omvattende kennis, zonder eenige praalzucht, ten hoogfte veraangenaamde en nuttig maakte. Bij ieder die hem kende, vooral ook bij de ftudenten, was hij geacht en bemind, zoo dat men van hem kan zeggen, hetgeen zoo weinigen mag te beurt vallen, dat niemand hem een kwaad hart toedroeg. Onder verfcheidene kinderen, van welke ook een en andere voor den achtenswaardigen grijsaard zijn overleden, heeft hij eenen

nen zoon nagelaten, als erfgenaam van 's mans roem en geleerdheid, den *Utrechtschen* Hoogleeraar C. W. DE RHOER, wiens levensberigt hier dadelijk volgt.

RHOER. (C. W. DE) Deze Nederlandsche geleerde was de zoon van den vermaarden JACOBUS DE RHOER, en werd te *Deventer* opgevoed in de letteren, alwaar hij zijnen vader gestadig voor oogen had, die zich steeds met letteroefeningen bezig hield, en wien hij gedurig met vrienden en leerlingen over boeken en schrijvers hoorde spreken. Hierdoor smaak aan dit alles gekregen hebbende, geraakte hij aan het lezen en onderzoeken, en was het, bij zijne vorderingen in de Latijnsche en Grieksche talen, nog steeds zijn vader, die zijne zucht tot kennis voedde; hem aan het lezen der oude schrijvers bragt; het schoone en bevallige daarin deed opmerken, en daardoor niet weinig ter verfijning van zijnen smaak bijdroeg; terwijl, wat zijne overige leermeesters betreft, zich geene gelegenheid aanbood, of er werd tot zijne verdere ontwikkeling gebruik van gemaakt. *Deventer* verlatende, vond hij te *Groningen*, en naderhand te *Leijden*, velen der eerste geleerden van dien tijd, wier onderwijs hem in onderscheidene vakken van kunst en wetenschap inleidde; terwijl juist de bloei zijns levens inviel, toen men de wetenschappen meer en meer wijsgeerig begon te behandelen; toen VAN DER MARK en CHEVALIER te *Groningen* als wedijverden, om in alles eene nieuwe en vrijere manier van denken in te voeren, en een PESTEL aan de Hooge school te *Leijden* zijn natuurregt voordroeg. Dan hoe zeer het niet in twijfel kan getrokken worden, dat DE RHOER veel aan zijnen vader, zijne leermeesters, en tijdsgelegenheden en tijdgenooten is verschuldigd geweest, en zoo gevormd en als opgekweekt werd, om zich eenmaal heerlijk te ontwikkelen, was het echter, inzonderheid, eigen aanleg, eigene zielsvermogens, eigen streven naar al wat schoon en edel is, gepaard met eene zucht tot kennis en wetenschap, die geene grenzen kende, welke hem van die gelegenheden deden gebruik maken, en hem deden worden, hetgeen hij geweest is, en hij misschien ook zou geworden zijn, al had hij ook, met vele anderen, met tijdsomstandigheden te worstelen gehad.

DE RHOER werd in de school zijns voortreffelijken vaders, en in die van den beroemden OFFERHAUS, tot de oude letterkunde en algemeene geschiedenis opgeleid; doch hetgeen hij daar en elders ontving, kreeg door hem eenen nieuwen vorm, en droeg den stempel van oorspronkelijkheid, eigen inzigt, eigen gevoel en eigen oordeel. Dit bleek weldra uit eene akademische proeve *de studiis literariis Caesaris Augusti*, welke hij, nog slechts 20 jaar oud, in 1771, op de Groningsche akademie onder zijnen vader verdedigde. Hoe jong ook nog, zag men hem toen reeds de oude letteren geschiedkundig behandelen, ja met oordeel onderzoeken, hoe men over AUGUSTUS en zijne tijdgenooten, en hunne letterkundige ver-

dienften te denken hebbe, hetwelk toen nog met de gewone wijze van onderzoeken en fchrijven in het geheel niet overeenkwam; doch tegenwoordig in jongelingen van zijnen leeftijd niets zonderlings is. Dan, terwijl hij aldus op zijne letterkundige loopbaan voortging, gevoelde hij meer en meer, dat gefchiedkunde iets hoogers was, en tot hoogere doeleinden moest beoefend worden, dan zoo als hij haar tot nu toe had hooren voordragen. Eigen aanleg, en bijzonder het lezen der oude gefchiedfchrijvers, leidden hem hier toe; en nu gebeurde het, dat hem toevallig het werk van MONTESQUIEU, *de la grandeur des Romains et de leur decadence*, in handen kwam, en eenen onbefchrijfelijken indruk op hem maakte. Niet te vrede met zich de oude gefchiedenis flechts bij fragmenten, die door tijdorde alleen tot een zamenhangend geheel gebragt werden, te hebben eigen gemaakt, had hij zelf zoeken op te fporen, hoe alles zamenhing, hoe de eene leeftijd op den anderen had invloed gehad, en hoe de belangrijkfte voorvallen reeds door vroegere tijden waren voorbereid; en zoo had hij reeds het verband beginnen optemerken van de gefchiedenis van het oude Oosten met die der *Grieken* en *Romeinen;* van de Griekfche volkplantingen in het Westen met den wedftrijd van *Rome* en *Carthago*, en van *Rome's* vroegfte inrigtingen met de groote krijgsbedrijven dier magtige natie. Dit een en ander was, echter, tot dus verre duister voorgevoel geweest; doch door het lezen van MONTESQUIEU vond hij alles eensflags ontwikkeld, wat hem verward had toegefchenen. Nu viel hij gretig op alles, wat in den geest van dezen onfchatbaren fchrijver, of liever in den *zijnen* gefchreven was. Al het nieuwe en voortreffelijke in de *Esfay's* van VOLTAIRE, in die van HUME, in KAREL V van ROBERTSON was hij in korten tijd meester; terwijl BECCARIA, FILANGIERI, en vooral MONTESQUIEU's *Esprit des loix*, bij zijne regtsgeleerde ftudien te *Leijden*, zijne geheele aandacht tot zich trokken. Hierdoor opende zich voor hem een vak, waarin hij zijn geheele leven zoo heerlijk gewerkt heeft, namelijk de gefchiedkundige en wijsgeerige befchouwing der oude en hedendaagfche regtsgeleerdheid; en wat hij hierin, gedurende zijnen akademie-tijd, reeds gearbeid heeft, en wat hij toen reeds in dat vak beloofde, ziet men uit zijne historisch-regtsgeleerde verhandeling, waarop hij in 1773 tot doctor in de regten bevorderd werd: *de poena ad filios et propinquos rei non extenda, qua variarum gentium mores ac leges exponuntur, earumque caufae intagantur.*

DE RHOER, wel verre van zich door de nieuwere Franfche en Engelfche fchrijvers te laten wegflepen, en uit hen alleen kennis en wetenfchap op te zamelen, fcheen door hun flechts wenken ontvangen te hebben, om zelf dieper te onderzoeken. Zoo bragt hem MONTESQUIEU aan het herhaald lezen van ARISTOTELES, POLYBIUS en TACITUS; ROBERTSON aan het beftuderen van MURATORI en van de fchrijvers der middeleeuw, en zijne gefchiedkundige nafporingen

op

op de eeuw van CONSTANTIJN, op den toestand der regtsgeleerdheid in die tijden, en op den invloed, dien de voortgang en vestiging van den Christelijken godsdienst daarop gehad heeft, welk belangrijk onderwerp door hem opzettelijk behandeld werd in zijne verhandelingen, in 1776 uitgegeven, de *effectu religionis Christianae in jurisprudentiam Romanam*. Ook in de kerkelijke geschiedenis, die hij meer wijsgeerig en oordeelkundig beschouwde, is hij eenmaal, in al haren omvang, meester geweest, en voor zijne navorschingen kon wel geen geschikter onderwerp bedacht worden, dan hetwelk hij in genoemde verhandelingen bearbeidde. Hier stond hij op het scheidpunt van de oude geschiedenis en de middeleeuwen; van de Romeinsche regtsgeleerdheid en de instellingen van het kerkelijke regt; van de godenleer der oude volken en den godsdienst, die haar deed verdwijnen, en trachte hij uit echte bronnen, uit Grieksche en Latijnsche schrijvers, vooral uit de schriften en fragmenten van Romeinsche regtsgeleerden, en niet minder uit de kerkvaders, aan te toonen, hoe dat oude op het nieuwe, en omgekeerd, gewerkt hebbe, en hoe uit die onderlinge zamenmenging veel is geboren geworden, dat nog heden in de zeden, gewoonten en wetten der hedendaagsche volken gevonden wordt. Zes verhandelingen heeft hij over deze moeijelijke en veel omvattende stof uitgegeven, en het is voor de letteren en wetenschappen te bejammeren, dat men hem nimmer heeft kunnen overhalen, om de zoo voortreffelijk begonnen en voortgezette taak verder af te werken.

Door deze verhandelingen werd DE RHOER in ons vaderland met roem, en als geleerde bekend, en het duurde nu niet lang, of hem werd aan de Hooge school, te *Harderwijk*, het Hoogleeraarambt in de geschiedenis en oude letterkunde opgedragen, waardoor hij in eenen werkkring geplaatst werd, die geheel aan zijn verlangen beantwoordde, en waarvoor hij volkomen berekend was. Regtsgeleerdheid, zoo in het pleitbezorgen, als vooral in wijsgeerig onderzoek, was wel sedert eenige jaren zijn hoofdwerk geweest; doch hij legde daarom de schriften der ouden niet ter zijde, en het was hem een bijzonder genoegen, dat hij nu de geschiedenis, onbelemmerd, zoodanig aan anderen kon voordragen, als hij haar zelf beoefende. Dan, zijne manier van de geschiedenis te leeren, vond dien bijval niet, dien hij zich billijk voorstelde, en dit maakte hem verdrietig, te meer, daar hij nu en dan opmerkte, dat dit nieuwe, alleen omdat het nieuw was, aan sommigen zijner ambtgenooten, en ook velen elders, niet zeer behaagde. Hij viel hierdoor in zekere droefgeestigheid, die hem ook niet zelden in het vervolg overkwam, waarin hij een mishagen kreeg aan zich zelven, en aan alles, wat hij reeds gedaan had, of nog stond te doen. Dan, deze oogenblikken van misnoegen en gemelijkheid duurden ook niet lang, of hij verzoende zich weer met zich zelven en de vooroordeelen zijner eeuw, en verhief, met beleid zijnen eens betreden weg voort-

wandelende, de geschiedkunde uit den onedelen staat, waarin zij zich tot nu toe op onze Hooge scholen bevonden had, waar men haar, zoo in ons vaderland als elders, tot dien tijd, enkel als eene hulpwetenschap, bijzonder voor de godgeleerde en letterkundige studien, beschouwde. DE RHOER, daarentegen, behandelde haar als eene wetenschap op zich zelve, en maakte zijne toehoorders opmerkzaam op den verschillenden staat van onderscheidene volken, op den natuurlijken voortgang van barbaarschheid tot hoogere beschaving, op den invloed van landbouw, scheepvaart, koophandel, kunsten en letteren, ter bevordering van maatschappelijk leven, eene vaste regering, algemeene welvaart en menschenveredeling; en zoo werd de geschiedkunde eene oefenschool, niet slechts voor godgeleerdheid en letterkunde, maar ook voor alle vakken van kunsten en wetenschappen, die op de ondervinding van tijden rusten; terwijl vele derzelve, die de meesten tot nu toe door eene drooge behandeling hadden afgeschrikt, in nut en belangrijkheid wonnen. Bovendien werd door VOLTAIRE en MONTESQUIEU, doch vooral door ROBERTSON, een nieuw vak in de geschiedkunde geopend, namelijk, de wijsgeerige beschouwing der middeleeuwen, welke men veelal voor een vervolg der Romeinsche geschiedenis gehouden had, waarin men het licht der oudheid meer en meer zag verduisteren, tot dat alles zich in eenen nacht van onwetendheid, bijgeloof en barbaarschheid verloor. DE RHOER, die ook in dit vak zijne hoorders poogde voor te lichten, deed hun in dezelve opmerken den aanvang van een nieuw leven, de eerste ontwikkeling der Germaansche volken, de morgenschemering, om zoo te spreken, onzer tegenwoordige beschaafdheid, die bij het herleven der letteren zoo blijkbaar toenam; en zoo werden deze eeuwen, hoe barbaarsch ook, hoogst belangrijk voor een ieder, die eenig belang in wijsgeerig navorschen, of in eene grondige kennis van zijn' eigen leeftijd stelde.

Zestien jaar onderwees DE RHOER op deze wijze de algemeene Volken-geschiedenis, en ging toen over tot de Regtsgeleerdheid, waartoe hij niet minder dan voor de letteren en geschiedkunde berekend was, en waarvan hij reeds vroeger een gedeelte vrijwillig had op zich genomen. Het was er echter zoover af, dat hij de laatste nu geheel aan eene zijde zoude gezet hebben, dat zijne beoefening der historie, vooral in de volgende tijdperken zijns levens, zoowel aan de Harderwijksche, als naderhand aan de Utrechtsche Hoogeschool, zich op het luisterrijkst uitbreidde. DE RHOER bezat vele menschenkennis en ook menschenkunde, welke zich niet tot bijzondere personen bepaalt, maar zich tot de algemeene kennis van den *mensch* uitstrekt. Het waren niet alleen boeken, waaruit hij hem en zijne geschiedenis leerde kennen, maar de wereld was vooral het boek, waaruit hij zijne menschkunde opdeed. De mensch was het groote voorwerp zijner beschouwingen; en van hier, dat hij de volkengeschiedenis zijn gansche leven gestadig beoefende, en geschied-

ſchiedkunde met wijsbegeerte paarde; zoodat men zich niet behoeft te bevreemden, dat wijsgeerige historie-beoefening op zijne regtsſtudie werkte, waardoor zijn ſtaats- en volkenregt gedurig, door voorbeelden uit de ſtaatkundige geſchiedenis der volkeren, werd opgehelderd; zijn natuurregt tevens dat gene werd, wat het waarlijk geweest is, eene praktiſche anthropologie; in een woord, dat alles, wat hij leerde, vol was van historiſche, menschkundige opmerkingen. Welk eenen heilzamen invloed dusdanige voordragt der regtsgeleerde wetenſchappen ook op Utrechts Hoogeſchool gehad hebben, is bekend uit de gevolgen, die men er nog ſteeds van ziet en ondervindt.

Hij beoefende zijn geheele leven de oude letterkunde, en gaf vele jaren in dezelve akademisch onderwijs; en nogtans erkende hij zelf, dat hij den kritiſchen zin van VALKENAAR, RUHNKENIUS noch WIJTENBACH bezat; doch weinigen lazen de ouden zoo, gelijk hij ze gelezen heeft, geheel met het oogmerk, om er nut mede te doen, ter bevordering van beſchaving en ware geleerdheid. In het beoefenen der oude geſchiedſchrijvers, om hen uit den geest, de zeden en denkwijze der oudheid te verklaren, behoefde hij echter voor geen WESSELING zelf te wijken, zoo als genoegzaam gebleken is uit zijne voortreffelijke verhandeling *de fide Herodoti recte aestimanda.*

DE RHOER was niet geheel vrij van veranderlijkheid en wispelturigheid; doch bleef altijd ſtandvastig in zijne grondbeginſels omtrent zaken van hooge aangelegenheid, en in het beoogen van het goede en edele. Hij was noch minzaam noch voorkomend bij de eerſte ontmoeting; had door zijn ongehuwd leven iets eigenzinnigs, iets ſtootens gekregen, waardoor hij velen anders moest toeſchijnen, dan hij waarlijk was. Men moest veel en langdurig met hem omgaan, om zich aan dat alles te gewennen en in te zien, dat het nietigheden waren, hoezeer men aan dezelve ook te berispen vond; maar dan was het ook een onbeſchrijfelijk genoegen, wanneer men, door het min uiterlijke de ſchoonheid van zijnen inborst meer en meer zag doorſtralen. DE RHOER had vele gebreken, die bij hem te meer uitkwamen, om dat hij die nooit zocht te bedekken; maar, daarentegen, ook vele deugden, die men in anderen roemt, maar in hem voorbij zag. Waarheidsliefde en regtſchapenheid heerschten in zijne geheele wijze van denken en handelen. Spotlust was hem onverdragelijk, wanneer die het heilige, het wezenlijke van den godsdienst aanrandde, of, waarin het ook zijn mogt, de waarheid aan eenen geestigen inval opofferde, waarom hem vele der ſchriften van VOLTAIRE zeer mishaagden. Even min kon hij met menſchen omgaan, die door ligtzinnigheid geen karakter ſchenen te hebben, en van dezulken, die zich anders vertoonden, dan zij waren, had hij een afſchuw. Hij kwam er zelf rond voor uit, wat hij dacht en bedoelde, en verborg zich ook daar de waarheid niet, waar het hem zelven betrof; terwijl hij over zijne eigene ſchriften zich zoo onbewim-

wimpeld uitliet, als iemand over die van zijne mededingers doen konde. Ver verwijderd van afgunst, werd niemand, die met hem konde vergeleken worden, en verdiensten bezat, om met hem te kunnen wedijveren, meer geprezen, dan juist door hem. Zoo ook had hij eenen onveranderlijken afkeer van verwaandheid, praalzucht, ingenomenheid met zich zelven, en met hetgeen men wist, of meende te weten. Zijn leven was vrij eenparig, zonder noemenswaardige rampspoeden of ongelukken. Hij vond genoegen en verstrooijing in zijne letteroefeningen, en het mededeelen zijner kundigheden aan anderen; had tevens weinige zorgen, bekommeringen en teleurstellingen, daar hij geene naauwe betrekkingen had, en nog roem noch eer najaagde. Getrouwer vriend, dan de Rhoer, kon men niet verlangen. Vleijen was hem niet mogelijk, noch kon hij de gebreken vergoelijken, die hij in anderen waarnam. Voor belangrijk onderhoud was hij bij uitstek geschikt, te meer, omdat hij vrij was van allen eigenwaan en zelfbehagen, en nergens den geleerden vertoonde; doch zou hij spraakzaam zijn, dan moest hij zich onder zijne vrienden bevinden, ten minste onder menschen, met wien hij openhartig zijn mogt, en zeggen, wat hem voor den geest kwam. Hij hield veel van de gezelligheid, en op vrolijke maaltijden was hij het voorzeker niet, die het minst tot de vreugde toebragt. Het was dan een vermaak, hem aan te hooren, zoo als zijn geest zich uitstortte en heerlijk openbaarde, en al wat hij zeide of bijbragt op hetgeen door anderen gezegd was. Zelfs nog in den laatsten tijd zijns levens, toen zich alle kenteekenen van verval en ouderdom vertoonden, sprak hij nog met zijne vrienden over oude en nieuwe, gewigtige en min gewigtige zaken, tot dat eindelijk de dood hem in het jaar 1821 weg nam, en hij deze zijne lotverwisseling onderging, voor dat hij ophield geheel de Rhoer te zijn.

RHONE. (De) Eene der hoofdrivieren van *Frankrijk.* Zij ontspringt in *Zwitserland*, in het kanton *Wallis*, aan den voet van den berg *Furka*, 2 uur van de bronnen van den *Rijn;* komt door het meer van *Geneve* in *Frankrijk;* is bij *Seissel* bevaarbaar, en valt, na eenen loop van omtrent 90 mijlen, met 3 monden, in de golf van *Lyon* (een gedeelte van de *Middellandsche zee*), waar hare armen het omtrent 3 v. m. groote eiland *Camarque* vormen. Zij ontvangt meer dan 22 rivieren, waarvan de voornaamste zijn de *Ain*, *Saone*, *Doubs*, *Isere*, *Drome*, *Ardeche*, *Durance*, en de *Gard* of *Gardon.* Zij geeft den naam aan twee departementen, dat *van de Rhone* en *van de monden van de Rhone.* Voorheen was haar mond door ondiepten, klippen en zandbanken voor inkomende schepen zeer moeijelijk; doch dit is door het kanaal van *Beaucaire*, in het departement *Gard* en *Herault*, verholpen, waardoor men tevens omtrent 25,000 morgen lands gewonnen heeft.

De beide oevers der *Rhone*, in *Provence*, *Dauphine* enz. leveren uitmuntende wijnen op. Tot de beste soorten behoort de *Hermitage*, die

die tusschen *Valence* en *St. Valiere* groeit, en waarvan men witte en roode heeft; voorts de *Calcernier* van *Chateau-neuf*, *la Rerthe*, *Cote de St. André* enz. Zij worden in eerste en tweede soort van *Hermitage*, en eerste en tweede soort van *Cote-rotie* onderscheiden, en komen over *Avignon*, *Cotte* en *Montpellier* tot ons.

RHYTMUS is een woord van het Grieksche *Rhytmos* ontleend. Bij de *Grieken* verstond men er door ieder gelijkmatige verhouding der voorwerpen ten aanzien van ruimte en tijd; in den zin der welsprekende redeneerkunde, daarentegen verstaat men er die eigenschap eener rede door, waardoor zij, door eenen gelijkmatigen afloop, of ronding, van alle hare deelen, het gehoor op eene aangename wijze bezig houdt. Dit wordt voornamelijk te weeg gebragt door gepaste afwisseling van lange en korte volzinnen, door eene overeenstemmende vermenging van klinkers en medeklinkers, door eene wederzijdsche gelijkmatige verhouding der grootere deelen eener rede en de bijzondere afwisselende leden derzelve, en eindelijk door eene verstandige verbinding van vol- en minder klinkende woorden. Terwij dus de *Rhytmus*, zoo door welluidendheid, afwisseling en verscheidenheid, het uitwendig schoon eener rede bevordert, zoo wint dezelve ook daardoor in duidelijkheid en kracht. Van deze, of *Redekunstige*, *Rhytmus* moet men echter *dichterlijke* onderscheiden, welke, offchoon uit een gelijk natuurlijk streven naar afronding voortspruitende, voornamelijk op de lengte of kortheid (*quantiteit*) der lettergrepen berust, en in de overeenstemmende verbinding der bijzondere bewegingen (*voeten*), naar derzelver langere of kortere duurzaamheid, onder eene gemeenschappelijke voetmaat, gelegen is. Eene geheele reeks van zoodanige, tot een overeenstemmend geheel, verbondene tijddeelen noemt men een *Vers*.

RICHARDSON. (SAMUEL) Was de zoon van eenen pachter, en werd in 1689 in het graafschap *Derbey* geboren. Het bepaald vermogen zijner ouders niet toelatende, om hem tot de studie op te leiden, zoo verkoos hij de Boekdrukkunst, om daardoor zijne neiging voor de letterkunde te kunnen bevredigen, en werd de schepper van eene soort van zedelijke romans, die, zoowel in zijn vaderland als buiten hetzelve, eerlang veel opziens baarden, en hunnen schrijver een aanmerkelijk voordeel opleverden. Hierdoor zag zich RICHARDSON in staat gesteld, om eene aanzienlijke drukkerij op te rigten, en door de uitgave en het drukken van verscheidene tijdschriften, allengkens, een aanmerkelijk vermogen te verwerven. De voornaamste zijner werken: PAMELA, CLARISSA en GRANDISON, zijn meermalen in onderscheidene talen, ook in de onze, overgezet, en hebben zijnen naam tot de nakomelingschap overgebragt. In deze werken, die men mogelijk alleen eene te groote uitvoerigheid zoude kunnen te laste leggen, leert hij, met dichterlijke schoonheid en eene diepe menschenkennis, de zuiverste zedekunde, en schildert de hartstogten op de treffendste wijze (b. v. de krankzinnigheid van CLEMENTINA in GRAN-

DISON). Zijne CLARISSA, inzonderheid, wordt zelfs door ROUSSEAU beschouwd als den besten roman, die immer geschreven werd. Zijne grondregels, welke hij allerwege aan den dag legt, zijn zoo verheven, dat zelfs godsdienst-leeraars niet schroomden, dezelve openlijk aan te bevelen. RICHARDSON stierf in 1761 aan eene beroerte, en liet den roem na van een braaf, weldadig en arbeidzaam man geweest te zijn.

RIDDER-ORDEN. De wereldlijke Ridder-orden, zoo als die tegenwoordig in alle Europische staten gevonden worden, zijn door de vorsten opgerigte genootschappen, waarvan zich de leden door uitwendige teekenen onderscheiden, en het lidmaatschap aan zoodanige personen verleend wordt, welke zich bijzonder verdienstelijk bij den vorst en den staat gemaakt hebben, of aan welken, uit hoofde hunner geboorte, de hoogste onderscheidingen in den staat, zelfs zonder voorafgaande verdiensten, niet zelden ten deel vallen. Zij ontstonden oorspronkelijk uit de instelling der Ridderschap en geestelijke Broederschappen, en waren in den aanvang broederlijke vereenigingen van waardige mannen, ter bereiking van vaderlandsche of algemeen Christelijke bedoelingen, met uitoefening van bepaalde pligten onder de wet van eer. Eene vrije geboorte en een onbesproken gedrag waren de voorwaarden, waarop zij in de broederschap werden opgenomen: verdiensten moesten eerst in de orden zelve verworven worden. De oudste Christelijke orden, waarvan men vindt gewag gemaakt, zijn die van *Sanctae ampullae*, door KLOVIS, in 499, die van *den Eik*, door GARCIAS XIMENES, koning van *Navarre*, in 722, en de orden van *de la Génette* door KAREL MARTEL in 726 gesticht; doch waarvan de beide eerste onzeker zijn. Naderhand ontstonden de eerste orden, gedurende de kruistogten, en deze waren een rigtsnoer en voorbeeld voor alle volgende. Uit vereenigingen van personen, wier vroom doel, onder het in acht nemen van zekere regels, in het verzorgen van kranken, zoo als ook in de verbreiding en bescherming van den Christelijken godsdienst bestond, sproten het eerst de geestelijke Ridder-orden voort, waarvan de oudste die van *St.* JOHANNES van *Jeruzalem* was. Derzelver wetten kwamen, met die der monniks-orden over een. De paus moest haar, ten blijke van wettigheid, bekrachtigen, en was in zeker opzigt derzelver opperhoofd; doch haar opziener en meester werden door de leden bij meerderheid van stemmen verkozen. Volgens deze orden vormden zich later de wereldlijke Ridder-orden, die godsdienstige oefeningen met ridderlijke vereenigden. Ook zij namen, gelijk vroeger de geestelijke orden, naar het voorbeeld der kruisvaarders, gedaan hadden, een uitwendig teeken aan, waardoor zich de leden van hun, die het niet waren, onderscheidden. Hetzelve was voor de geestelijke Ridder-orden gewoonlijk een kruis, en dit droegen ook de wereldlijke, maar onderscheiden van de eenvoudige zinnebeelden van deze hunne geestelijke medebroeders, door er meer wereldsche en aardsche sieraden aan bijtezet-

zetten, in menigerlei kleuren aan te geven en uit kostbare steenen en edele metalen te doen bestaan. In vervolg van tijd onderging ook dit teeken vele verandering, door dat men er linten en sterren aan hechte; doch ook dit nam, bij de veranderde behoeften, weder eenen anderen keer, namelijk in het oorspronkelijk godvruchtig deel dezer Ridder-orden, en zij ontaarden langzamerhand, tot derzelver tegenwoordige bestemming, welke alleen in het beloonen van verdiensten, of in de onderscheiding alleen van hoogen rang en geboorte, of, om meerder luister aan een hof bijtezetten, gelegen is. Van verdediging van het Christelijk geloof, en soortgelijke godvruchtige bedoelingen, spreken nog wel hier of daar de grondwetten, maar aan de uitvoering van dergelijke voorschriften wordt niet meer gedacht. De staten, welke Ridder-orden van de laatstgenoemde soort hebben, zijn thans *Baden*, *Beijeren*, *Denemarken*, *Grootbrittannië*, *Frankrijk*, *Hannover*, *Hesſen*, de *Kerkelijke staat*, *Napels* en *Sicilië*, de *Nederlanden*, *Oostenrijk*, *Parma*, *Polen*, *Portugal*, *Pruisſen*, *Rusland*, *Sakſe*, *Sardinië*, *Zweden*, *Spanje*, *Turkije*, *Weimar* en *Wurtemberg*, en voorts, buiten *Europa*, *China*, *Haiti* en *Perzië*.

RIDDERSCHAP EN RIDDERGEEST. De ridderschap is oorspronkelijk eene militaire instelling, met het leenstelsel naauw verbonden. Derzelver oorsprong, de wijze op welke, en het volk, onder hetwelk deze instelling het eerst ontstond, is, even als die van het leenstelsel zelf, moeijelijk op te sporen. Sommige schrijvers meenen, dat koning HENRIK I, die in den toestand der edelen en van het volk in *Duitschland* belangrijke veranderingen te weeg bragt, de ridderlijke oefeningen het eerst in zwang deed komen; anderen meenen de wieg en bakermat der Ridderschap in het Zuiden van *Frankrijk* te vinden. Zeker schijnt het intusschen, dat men den oorsprong dezer instelling niet vroeger dan de 11de eeuw moet zoeken; en wanneer men de ligging en den staatkundigen toestand van het Zuidelijke *Frankrijk* in die eeuw gadeslaat, benevens den graad van beschaving, welke daar steeds, te midden van de barbaarschheid der middeleeuwen, bleef heerschen (*), dan schijnt schaars eene landstreek in *Europa* zoo geschikt geweest te zijn, om eene instelling, gelijk de Ridderschap, voort te brengen of althans te vormen, als juist dit gedeelte; en men is te meer geneigd, om hier den oorsprong of de vorming der Ridderschap te zoeken, wanneer men bedenkt, dat nagenoeg al de kunsttermen, welke bij de ridderlijke oefeningen voorkomen, van Fransche of Spaansche afkomst zijn. — Doch, dit daarlatende, zullen wij op het voetspoor van den heer DE LA CURNE DE SAINTE-PALAYE, die in zijne *Mémoires* (†) dit onderwerp op eene wijze, die weinig te wenschen overig laat, behandeld heeft,

(*) Vergel. HEEREN, *Invloed der kruistogten*, bl. 103 en verv. der Nederd. uitg.

(†) Gedrukt onder anderen te *Parijs* in 1759; later door eenen Duitschen geleerde vertaald en met aanmerkingen verrijkt.

de oude Ridderschap als eene staat- en krijgskundige inrigting kortelijk beschouwen, ons daarbij in het bijzonder vertegenwoordigende den tijd van derzelver hoogsten bloei, zoo als zij dien erlangde door de kruistogten, gelijk door den hoogleeraar HEEREN (§) overtuigend aangetoond is.

Reeds van hunne eerste kindschheid af, werden de zonen der edellieden, door eene in vele opzigten gestrenge opvoeding, tot de werkzaamheden voorbereid en gehard, die zij eenmaal als krijgslieden en ridders te verrigten zouden hebben. Aan het hof, niet van zijnen vader, maar van eenen anderen ridder, als *page* geplaatst, vergezelde de jonge edelman zijnen meester op al deszelfs togten, op deszelfs bezoeken, op reis, op de jagt; hij bediende denzelven aan tafel, en bragt deszelfs boodschappen over. Aan dat hof ontving hij onderrigt aangaande den godsdienst en de liefde; hij leerde er zijnen katechismus en de kunst om te beminnen; de eerste vol bijgeloof en beuzelingen, de tweede dweepachtig in eenen hoogen graad. Vroegtijdig leerde hij er, aan eene der edelste en schoonste vrouwen zijn hof maken, en aan dezelve, als een hem geheel beheerschend wezen, al zijne gevoelens, gedachten en daden dienstbaar maken. Maar bovenal leerde men hem den ridderstand als een hoogst begeerlijk einddoel beschouwen, en zocht men hem door allerlei ridderlijke oefeningen te bekwamen, om eenmaal mede als lid van dien stand in de algemeene vereering, waarmede men denzelven alom onderscheidde, te kunnen deelen.

Zijn veertiende jaar bereikt hebbende, werd de jonge edelman door zijne ouders naar het altaar geleid en door eenen priester met eenen degen omhangen, over welken deze vooraf zijnen zegen had uitgesproken: en zóó werd hij tot den rang van schildknaap (*écuyer*) ingewijd. Als schildknaap wachtten hem hoogere pligten, altijd echter nog zeer ondergeschikte diensten. Het bestendig verblijf op ridderlijke burgen verschafte hem overvloedige gelegenheid, om de liefde nader te leeren kennen, en zich in de beoefening van al de voorschriften der hoffelijkheid te oefenen. Bijzonder aan den dienst van hunnen ridder verbonden, waren de schildknapen op den ridderlijken burg ceremoniemeesters en kamerdienaars te gelijk: zij deden de diensten van voorsnijder en van keldermeester; de spijskamer en de stal waren gelijkelijk aan hunne zorg bevolen; de inrigting van gastmalen en andere feesten werd door hun gemaakt; zij leidden de vreemdelingen binnen, zorgden dat dezelve behoorlijk bediend werden, en namen (gelijk men thans zoude spreken) de *honneurs* des huizes waar. Den in jaren en bekwaamheden meest gevorderden schildknapen was de behandeling der paarden, en het afrigten van dezelve tot den krijg, aanbevolen; terwijl anderen zorgden, dat de ridderlijke wapenrusting steeds rein en schitterende bleef. Steeg de

(§) In deszelfs boven aangehaalde *verhandeling*, bladz. 176 en volg.

de ridder te paard, dan waren het schildknapen, die de stijgbeugels hielden; sommigen droegen verschillende gedeelten zijner wapenrusting, zijne armbanden, zijne malie-handschoenen, zijnen helm en zijn schild; anderen zijne lans en zijn zwaard, terwijl anderen weder het fiere strijdros leidden. Eerst bij het aannaderen van den vijand besteeg hij dit en liet als dan zijnen telganger aan de schildknapen over; deze zetteden hem dan zijnen helm op, bevestigden het borstharnas, dat hij altijd droeg, en trokken hem de overige gedeelten zijner wapenrusting aan, hem tevens de lans en het zwaard overreikende. In den slag hielden zij zich bestendig achter hunnen meester, naauwkeurig acht gevende op al deszelfs bewegingen: was deze overwinnaar, dan hielpen zij hem zijne voordeelen vervolgen en bewaarden de gevangenen, die hij maakte; was zijn vijand hem te magtig, dan hielpen zij hem verdedigen, rigtten hem op, wanneer hij nederstortte, en gaven hem, zoo noodig, een versch paard of nieuwe wapenen. Ook bij steekspelen en andere ridderlijke oefeningen leerden de schildknapen zich aan krijgsverrigtingen gewennen: zij maten dan elkanders krachten met ligtere en minder gevaarlijke wapenen, en die den prijs dier wedstrijden behaalden, werden vaak door uitstekende eerbewijzingen aangemoedigd.

Om in de Ridderschap toegelaten te kunnen worden, moest de knaap den ouderdom van 21 jaren bereikt hebben; doch werden hieromtrent, bijzonder ten opzigte van regerende vorsten of aanstaande koningen, menigmaal uitzonderingen gemaakt. Het aannemen van nieuwe ridders had doorgaans plaats op hooge kerkelijke feesten, of bij buitengewone heugelijke gebeurtenissen, als: bij de krooning der vorsten, bij de geboorte of den doop van vorstelijke kinderen, bij derzelver huwelijken, en diergelijken, of ook wel op het slagveld, vóór den aanval van eene sterkte, of na derzelver verovering; bij het overtrekken van eenen vloed, vóór het doen van eenen uitval, vóór of na eenen beslissenden slag enz. Altijd hadden hierbij velerlei plegtigheden plaats, tot welke de aanstaande ridder zich vooraf door gestreng vasten, door langdurige gebeden, door biecht en boetedoeningen, door het gebruik der gewijde teekenen en door reinigingen moest voorbereiden. Daarna, met gevouwen handen, voor het altaar geknield, legde hij op zijnen degen de geloften der orden af, dezelve bevestigende met eenen plegtigen eed. Vervolgens werd hij door de tegenwoordig zijnde ridderen of derzelver vrouwen met de teekenen der ridderlijke waardigheid, en ridderlijke wapenrusting, bekleed. Eindelijk stond die ridder, welke hem eigenlijk tot deze waardigheid verhief, van zijnen zetel op en gaf hem, *in den naam der heilige Drieëenheid*, *van* S. MICHIEL *en* S. JORIS, den ridderslag, bestaande doorgaans in drie slagen met het plat van den degen op den schouder, of in eenen slag met de bloote hand op de wang. Tot besluit der plegtigheid steeg de nieuwe ridder te paard,

paard, en vertoonde zich, terwijl hij met veel kunst zwenkte en draaide, en zijne lans met behendigheid zwaaide, in zijne nieuwe waardigheid, aan het volk, dat hem met luid vreugdegejuich begroette.

De hoofdpligten, welke de ridders te vervullen hadden, bestonden in het verdedigen van den katholieken godsdienst, het beschermen van weduwen en weezen, en in het gemeen van allen, die onregt leden, of onschuldig in ongeluk waren: altijd moesten zij gereed zijn, zich te wapenen tot verdediging van de regten, de goederen en de eer der vrouwen, en, verre van zelve zich hieraan schuldig te maken, mogten zij zelfs niet dulden, dat een ander in hunne tegenwoordigheid iets tot derzelver nadeel sprak. Nimmer mogten zij vergeten, wat zij aan hunnen vorst en aan het vaderland verschuldigd waren; maar strijdende moesten zij steeds de wetten van den krijg eerbiedigen, en in het gewoel van den slag niet minder naar regt en billijkheid handelen, dan wanneer zij als regters over hunne standgenooten gezeten waren. Hun woord onschendbaar te houden, was een hunner eerste pligten, en de geringste ontrouw was een onuitwischbare smet, zoo zelfs, dat zij, van eenen krijgstogt terug gekeerd, gehouden waren, een naauwkeurig verhaal van denzelven te geven, en daarbij ongelukkige en vernederende voorvallen, even min als roemruchtige bedrijven, verzwijgen mogten. — Jammer intusschen, dat de geest dier eeuw den ridders niet vergunde, zich bij de beoefening dezer op zich zelve voortreffelijke pligten, door de rede te laten besturen, waarvan het gevolg was, dat dat zij weldra ten aanzien van den godsdienst, de liefde en de dapperheid gelijkelijk dweepers werden. Dit gaf ook menigmaal aanleiding tot het afleggen van buitensporige gelofte1, om zekere buitengewone proeven van dapperheid en onverschrokkenheid, of liever van roekeloosheid, te geven, als: het aanvallen eener onwinbare sterkte, het beklimmen van ongenaakbare muren, het veroveren van het heilige graf en diergelijken, waarvan onder anderen de geschiedenis der kruistogten veelvuldige proeven opleveren kan. — Intusschen toonen deze zelfde kruistogten, hoeveel de tot geestdrift toe verhoogde godsvrucht en dapperheid vermogten. Vooral verrigtten de ridders wonderen van dapperheid in dien geduchten oorlog, welke in de 14de en 15de eeuw tusschen *Frankrijk* en *Engeland* woedde; want, terwijl onder de voor *Frankrijk* ongunstigste omstandigheden het grootste gedeelte van dat land door de *Engelschen* bezet was, waren het de ridders en de ridderlijke heldenmoed alleen, die hen daar uitdreven en alzoo den staat van bloei voorbereidden, tot welken dat rijk zich naderhand verhief; ja wij schroomen niet, met zekeren schrijver te zeggen, dat de menigvuldige blijken van grootheid van ziel, van heldendeugd en dapperheid, op welke dat tijdperk roem mogt dragen, alleen van ridders afkomstig waren.

Over de steekspelen of tournooijen zullen wij hier niet spreken: men kan derzelver beschrijving elders vinden, en ook in dit Woordenboek onder het art. TOURNOOISPEL; het zij genoeg, hier te herinneren, dat deze en andere wedstrijden oefenscholen waren van behendigheid in het gebruik der wapenen; dat zij de dapperheid en den heldenmoed bestendig aanvuurden, en in het bijzonder den gloed van eerbied en liefde voor het schoone geslacht in het hart van den ridder steeds onderhielden; en dit gevoel was voor hem in ernstige gevechten de sterkste spoorslag tot onverschrokkenheid en leeuwenmoed. Vaak zag men eenen ridder zijnen vijand uitdagen, om door een gevecht te beslissen, wie van beiden de schoonste vrouw huldigde, of haar met de meeste liefde beminde, en nimmer waren gevechten hardnekkiger, noch door meer blijken van onverzaagdheid gekenmerkt. De prijs, na een gevecht aan den dappersten ridder toegewezen, de eerbewijzingen, welke men zulk eenen dan betoonde, de gouden keten, waarmede hij werd omhangen, bevatteden mede een krachtig middel, om de dapperheid aan te moedigen, en zulks te meer, daar vaak, wanneer de ridder, die zich het meest onderscheiden had, gevangen was genomen, hem bij zijne vijanden dezelfde eer wedervoer. Ook de zoogenoemde wapenbroederschappen, welke soms twee of meer ridders met elkander aangingen, bevatteden spoorslagen tot dapperheid: zij verwondden zich en mengden hun bloed onder elkander, kusten te zamen het beeld des Gekruisigden, gebruikten te zamen de gewijde teekenen, en verbonden zich op deze wijze tot de volvoering van het een of ander stout ontwerp, tot hetwelk buitengewone kracht of moed vereischt werd, en waarbij zij dan veelal, om door den vijand niet onderscheiden te worden, eene gelijke wapenrusting aantrokken.

De Ridderschap in het algemeen stond gedurende de middeleeuwen in het allergrootste aanzien. De ridders behoefden niet te dragen in lasten en schattingen, die door anderen betaald werden; zij behoefden niet teregt te staan, dan voor hunne standgenooten, en zelfs de dubbele boete, welke zij, veroordeeld zijnde, betalen moesten, werd voor eene vereerende onderscheiding gehouden. De gevangenis eenes ridders was altijd dragelijk: men sloot hem niet in boeijen, want zijn woord was genoeg. In de gewigtigste staatsaangelegenheden bedienden de vorsten zich altijd van ridders; vele ambten en bedieningen konden alleen door ridders bekleed worden; zij bekrachtigden met hun zegel de handvesten en verdragen der vorsten, en bekwamen, als stand in den staat, allengs deel in het bestuur. In wapenrusting, in kleeding, in huisraad, mogten anderen hen niet evenaren. Terwijl de knaap (*Ecuyer*) slechts met eenen degen en een schild gewapend en met een ligt harnas gedekt was, zwaaide de ridder alleen zijne lans, beveiligd door eenen zwaren ijzeren maliekolder of pantser, en eenen helm met meer of min gesloten vizier; ook droeg

droeg hij alleen, bij plegtige gelegenheden, eenen fcharlaken wapenrok of mantel, en alleen aan ridders was het dragen van gouden fporen en van fluweelen en damasten kleederen geoorloofd. Van de op hunne vijanden veroverde wapenen, of van andere omftandigheden bij groote wapenfeiten, ontleenden zij hunne zegels en wapenfchilden; maar alleen ridders mogten zich op hun zegel in volle wapenrusting te paard zittende, doen afbeelden, en alleen op de torens der ridderlijke burgen mogten vanen geplaatst worden. — Daarbij waren de ridders, boven andere edelen, in de gelegenheid, om groote rijkdommen te verzamelen; want de vorften beijverden zich om ftrijd, hen door groote jaargelden en rijke gefchenken aan hunne belangen te verbinden, en begiftigden hen met aanzienlijke leengoederen, op welke de verpligting tot krijgsdienst lag. Ook de bisfchoppen en abten bevalen de belangen van hun gefticht bij voorkeur aan den ftrijdbaren arm eens ridders, wien zij daarvoor in de geestelijke inkomften rijkelijk lieten deelen. — Eindelijk, de plegtigheden, onder welke de ridder, die zich door lafhartigheid of ontrouw onteerd had, van zijne waardigheid beroofd werd, moesten het gewigt dier waardigheid te fterker doen uitkomen: zijne wapenen en zijne rusting werden voor zijne oogen verbroken; zijn fchild het onderst boven aan den ftaart van een paard gebonden en door den modder gefleept; daarop werd door den mond eens priesters de vloek over hem uitgefproken, en warm water over zijn hoofd uitgeftort, om de waardigheid uit te wisfchen, welke hem door den ridderflag medegedeeld was; eindelijk werd hij, met een doodkleed overdekt en met touwen gebonden, op eene horde of in eene doodkist, naar de kerk gefleept, waar dan, even als over eenen doode, een lijkdienst over hem gehouden werd.

Intusfchen kon het niet misfen, of de inftelling der Ridderfchap moest, niettegenftaande al het fchoone en goede, hetwelk haar kenmerkte, groote nadeelen naar zich flepen, en weldra geheel ontaarden. Welk eenen nadeeligen invloed moest niet op den ftaat eene krijgsmagt hebben, die haren moed ftelde in het vermeerderen der gevaren, die ijdele praal met waren roem, roekeloosheid met dapperheid verwarde! en zulks te meer, daar die krijgsmagt verdeeld was onder een groot aantal van elkander onafhankelijke opperhoofden, waardoor het bijna onmogelijk was, dezelve tot één bepaald doel te doen werken, of na eenen verloren flag te hereenigen. Weldra zag men bij het aannemen van nieuwe ridders niet meer naar dapperheid en goede zeden, maar verfpilde men die waardigheid aan jonge lieden zonder ondervinding, of zelfs aan kinderen; en, vergetende dat de ridder niet alleen in de kunst des oorlogs, maar ook in de eerfte aller menfchelijke wetenfchappen, behoorde uittemunten, vergenoegden de ridders zich weldra met eene oppervlakkige kennis van uiterlijke godsdienst-gebruiken, vervielen tot het diepfte bijgeloof en waren zoo

on-

onkundig, dat de meesten zelfs niet konden lezen; voor geschenken of erfmakingen aan geestelijke gestichten meenden zij zich vrijbrieven te verwerven tot het berooven van de gansche overige Christenheid, en met eenen togt naar het H. land alle misdaden te kunnen boeten: in één woord, van velen viel niets anders tot lof te zeggen, dan dat zij over de jagt, de wapenen en de liefde konden spreken. Ook stelle men zich hunne, vaak als onschuldig geroemde vermaken, aan welke ook vrouwen deel namen, niet te eenzijdig uit dit oogpunt voor; want van dweepzucht in de liefde hadden zij slechts éénen stap te doen, om tot de grootste buitensporigheden en ongebondenheid te vervallen; hunne trouw aan het voorwerp, dat zij huldigden, wankelde vaak bij de minste aanleiding, en in het algemeen waren de zeden nimmer ongebondener. noch de buitensporigste wellust meer algemeen, dan in den tijd van den bloei der ridderschap. In naam verdedigers van onschuld en eer, ontaardden de ridders weldra in derzelver grootste onderdrukkers. Uit de roofsloten, die zij vaak op moeijelijk te genaken bergen, of midden in digte bosschen stichtten, vielen zij onverhoeds op den reizenden koopman aan, of in een naburig gebied, om er de dorpen te verbranden en den oogst des landmans met zijn vee te rooven; of zij hielden maanden lang het slot van eenen nabuur belegerd, om als eigen regters wezenlijken of vermeenden hoon te wreken. Van daar de zoogenoemde *Veten*, (*zie op dit woord*) waarvan de geschiedenis der middeleeuwen vol is, en welke door kerkelijk noch wereldlijk gezag geheel verhinderd konden worden; want de ridders, in die eeuwen van wanorde en regeringloosheid, bijna zeker van straffeloos alle onregt te kunnen plegen, waagden het meermalen, zich te wapenen tegen het koninklijk gezag, en om den troon, tot welks bevestiging zij gezworen hadden hun goed en leven te zullen prijs geven, te doen wankelen.

Eindelijk werkten in het laatste der 15de en in den aanvang der 16de eeuw verschillende omstandigheden zamen, om de Ridderschap als militaire instelling te doen vallen. Toen namelijk was, door de vrijmaking van vele lijfeigenen, en hier en daar door het ontstaan van eenen derden stand, die der steden, de leenband aanmerkelijk verslapt en de staatkundige toestand van *Europa* ten eenemale veranderd. De vorsten, de koning van *Frankrijk* en de keizer, bragten eene staande legermagt op de been, die weldra, door betere krijgstucht en meerdere bekwaamheid in de behandeling der wapenen, den roem, welke der Ridderschap ten deze nog overgebleven was, verdonkerde; terwijl Frans I en Karel V te gelijker tijd de ridderlijke waardigheid aan mannen schonken, die, niet in dapperheid of oorlogskunst, maar in de kennis der wetten en in wetenschappen uitmuntten. Eindelijk: de dood van koning Hendrik II, die, te midden van zijn hofgezin, bij een steekspel om het leven kwam, gaf tot de geheele afschaffing dier gevaarlijke oefeningen aanleiding, en vol-

voltooïde den reeds lang voorbereiden val der van haar oorſpronkelijk doel geheel afgewekene Ridderſchap, van welke alleen nog ſporen overbleven in de ſedert door verſchillende vorsten, bij onderſcheiden gelegenheden, ingeſtelde ridder-orden, en in die op eenen militairen voet ingerigte geestelijke orden, (de Duitſche orde, de orde van St. Jan en die der Tempeliers), welke, in den tijd der kruisvaarten, in het heilige land zelf geſticht, tot groot aanzien geraakten en groote goederen verwierven, en, uitgezonderd de orde der Tempeliers, door al de omwentelingen heen, tot op onzen tijd toe, hun beſtaan gehandhaafd hebben.

RIEMTALEN, ook *vroonſchuld*, genoemd, zijn, volgens S. van Leeuwen, een omſlag, tot onderhoud der wegen, bruggen, kadens, vijvers en andere wateren. Deze belasting ontleent haren naam van de riemen, waarmede men van ouds ſchepen plagt te regeren; want het is bekend, dat ſommige landſchappen, ſteden en dorpen, ten dienste van den graaf en van den lande, verpligt waren eenige te leveren en te onderhouden; en hiertoe was ieder dorp en ambacht op zeker getal van riemen, naar mate van de geſteldheid, in de belastingen aangeſlagen. Volgens dit getal werd, jaarlijks, voor elke riem, gerekend 25, 30 en ſomtijds meerdere ponden, van 40 grooten, of 20 Nederlandſche guldens. — Men zie hierover in het breede Rienier in zijne *beſchrijving van 's Hage* 2de deel, bladz. 407, alsmede S. van Leeuwen, *Kostumen en Keuren van Rijnland*, Inleid. bladz. 70 — 72.

RIET. (*Arundo*) Een plantengeſlacht, hetwelk tot de natuurlijke familie der grasſoorten behoort, en onder de 2de order van de 3de klasſe bij Linneus geteld wordt. Dit geſlacht was oudtijds zeer uitgebreid; doch thans zijn verſcheidene ſoorten uit hetzelve tot andere of nieuwe overgebragt. Ook zijn niet alle planten, die men dagelijks met eenigen bijnaam Riet noemt, tot deze afdeeling te brengen zoo als b. v. ſuikerriet, bambusriet, enz. Immers het laatſte behoort zelfs tot eene geheel andere klasſe, (*z. I deel bl.* 224), en onderſcheidt zich ook daardoor, dat hetzelve ſoorten oplevert, die alle andere grasaardige planten in grootte overtreffen, zoo als de *Sammat*, die tot de hoogte van 80 voet zich verheft. Bij Rumphius en Adanson kan men veel omtrent de bambusſen nalezen. — Onder onze inlandſche Rieten zijn zeker het *gewone riet*, *dekriet* of *bladriet* (*Arundo Phragmites* L., *Phragmites communis* der nieuweren) en de *Helm* of *Duinhelm* (*Arundo arenaria* L.) de belangrijkſte. De eerſte groeit overal aan vaarten, ſloten en moerasſen welig, en wordt menigvuldig gebruikt tot het dekken van ſchuren, huizen, tot het maken van omheiningen, tot matten voor broeibakken, bij plafonwerk, enz., zoo als bekend is. De laatſte, eene drooge, doch wortelrijke en ſtevige plant, bewoont de dorre duinen en gure ſtranden, de zandheuvels der Amersfoortſche heide en den lande van Breda, volgens den Hoogl. Kops, en andere zandgronden van ons land en van andere gewesten. De

Helm,

„ *Helm*, eene wezenlijk nuttige plant ter wering der zandverstuivingen, „ schijnt, of liever is (volgens onzen FRANCQ VAN BERKHEIJ) door de „ zorg des Scheppers natuurlijk geschikt, om op dorre zandgronden „ te groeijen, en door het weefsel van hare wortelen, met een wei- „ nig van haar natuurlijk vocht of leem, de zandkorrels, hoe glad „ en glasachtig, bijeen te houden;" en met regt, want geene plant, zelfs niet de nuttige fleedoorn, staat hierin met haar gelijk, weshalve de zorg voor de behoorlijke verplanting, enz. door hem aanbevolen, van aanbelang is voor onze met duinen, voorziene kusten. Overigens komen in onze gewesten nog voor: het *gekleurd Riet*, *rietgras*, of een *halm*, (*Arundo colorata* WILLD; beter *Phalaris arundinacea* L. of *Diagraphis* TR.), waarvan de verscheidenheid, met witte strepen op de bladen, in de tuinen bekend is onder den naam van *Lintgras*, enz.; het *Pluim-rietgras* (*Arundo calamagrostis* L.), op vele plaatsen voortkomende; het *Duinriet* of *Landriet* (*A. epigeios* L.) in onze duinen; het *Strandriet*, (*A. litterea* ROEM. en SCH.) door den zoo vroeg aan de wetenschap ontrukten KUHL te *Katwijk* gevonden. JOHN, DAVY en anderen onderzochten de Rietsoorten scheikundig.

Wij zouden hier kunnen voortgaan met de Rietsoorten van andere landen kortelijk te doen kennen; doch achten dit vreemd aan het doel van dit werk. In *Duitschland* vindt men, behalve de opgenoemde van ons land, ten minste nog zes soorten, waarvan er waarschijnlijk ook nog bij ons te huis behooren. Van het *Donax-riet*, (*Arundo Donax* L., *Donax arundinaceus* PAL. D. B., *Scolochloa arund.*, MERT. en KOCH.), *Portugeesch* of *Spaansch riet*, in het Zuiden van *Frankrijk* (*Roseau canne*), op moerassige plaatsen van *Istrien*, enz. voortkomende, moeten wij evenwel met een woord gewagen. Het is de reus onder de Europische grassoorten, bereikende eene hoogte van 6 tot 10, ja van 15 voet, wassende loodregt, stevig, houtachtig, vrij dik en met vele geledingen. De lancetvormige bladen zijn ongeveer 2 duim breed en 18 — 20 duim lang; terwijl de bloemen paarschachtig zijn. In *Frankrijk* kweekt men dit Riet in de tuinen, om er de eerste spruiten van te eten, zoo als men in de *Indien* van Bambus-soorten doet. Het bemint de warmte en een weinig vocht; blijvende op drooger en koudere plaatsen laag. De stengel wordt menigvuldig gebezigd ten algemeenen nutte; terwijl de levende plant ook dienen kan tegen afkabbeling der boorden van rivieren en beeken, alzoo de wortel kruipende is. De ontbladerde stengel dient b. v. tot wandel- en hengelstokken; gespleten en afgeplat tot bedekking van huisjes, en tot plafonwerk: gedeelten van dunnere stengels voor herdersfluitjes; de dikkere voor schalmeijen, (van daar de *Duitsche* naam *Schalmeijenrohr*) en tot eene menigte kleinigheden. Ook dit Riet geeft eene verscheidenheid met witachtig gestreepte bladen, die kleiner blijft.

RIGA. De hoofdstad van het Russisch gouvernement *Lijfland*. Zij is bevestigd, en ligt aan de *Duna*, in eene zandige, op haar zelve niet behagelijke landstreek; doch die door vele lusthuizen en tuinen

der burgers veraangenaamd wordt. Zij bestaat uit de stad en de voorsteden, welke laatste bij de belegering van 1812 in de asch gelegd, en door den ijsgang van 1814 verwoest werden, en grooter dan de eigenlijke stad waren; doch tegenwoordig grootendeels weder zijn opgebouwd. *Riga* telt 35,000 inwoners, en heeft vele kerken, een lyceum, een gymnasium, eene stads boekerij met een kabinet van natuurlijke zeldzaamheden, en talrijke liefdadige gestichten tot onderhoud en ter verzorging der lijdende menschheid. Onder de gebouwen onderscheiden zich inzonderheid, het prachtig raadhuis met zijnen fraaijen toren, het keizerlijk paleis, het oude slot, de residentie des gouverneurs, en het groot prachtig gebouw der Lijflandsche ridderschap. De inwoners zijn meestal *Duitschers*, welke veel rijkdom en goeden smaak hebben. Men vindt in *Riga* fabrijken van suiker, stijfsel, poeder, speelkaarten, kousen en naalden; doch belangrijker is voor de stad de handel, welke haar, naast *Petersburg*, tot eene der gewigtigste plaatsen van het Russische rijk voor den zeehandel verheft. Het grootste gedeelte van de Russische granen wordt uit hare haven uitgevoerd: ook is de uitvoer van vlas en hennep van veel belang. Jaarlijks loopen bijna 1000 schepen uit en in dezelve. In 1815 bedroeg de waarde van den uitvoer meer dan 24 millioen roebels. In het jaar 1812, 1813 en 1814 hebben de kooplieden, op eigen kosten, een ijzeren gedenkteeken, ter zwaarte van 142,568 pond doen oprigten, op de eene zijde van welks vierkant voetstuk men, tusschen twee met lauweren versierde zwaarden, het volgend bijschrift leest: „De vereenigde „ magt van 20 rijken en volken drong te vuur en te zwaard in *Rusland*, en vond hier den dood of kerker. *Rusland* overwon de verwoesters, en verbrak de kluisters van *Europa*. ALEXANDER I bevestigde, door zijne zegevierende hand, de vorsten op hunnen troon, „ schonk aan hen derzelver rijken, en aan de volken hunne wetten „ weder." — *Riga* heeft menigerlei lotverwisselingen ondergaan: in het begin der 16de eeuw behoorde de stad aan de Duitsche orde; omtrent het einde derzelve geraakte zij onder Poolsche heerschappij; in 1621 werd zij door den Zweedschen vorst, GUSTAVUS ADOLPHUS, veroverd, en kwam eindelijk in het begin der 18de eeuw, na den ongelukkigen oorlog van KAREL XII, onder den Russischen schepter, waaronder zij sedert gebleven is. In 1812 werd zij door de vereenigde *Franschen* en *Pruissen* wel belegerd, maar niet genomen, en in 1814 leed de stad door ijsgang een aanmerkelijk verlies: zijnde daardoor meer dan 400 huizen verwoest geworden.

RIGIBERG. Een der hoogste bergen van *Zwitserland*, in het kanton *Schweitz*, aan het *Zuger*-meer. Zijn hoogste top is 5,676 voet boven de oppervlakte der zee, en dus 2,148 voet hooger dan de *Brokken*, en 7,024 voet lager, dan de *Mont-blanc*. Aan deszelfs voet liggen 10 of 11 dorpen, en hooger vindt men 150 hier en daar verstrooide hutten voor het vee, hetwelk de bewoners van den voet des bergs derwaarts ter weide drijven, *Rigikulm* is de beroemdste

ste top van dezen berg, die hier de heerlijkste gezigten oplevert, waaromtrent men in de beschrijving van JOH. MEIJER (*Zurich* 1807), eene breedere opgave kan vinden. Op de zuidelijke hoogten van den berg groeijen tamme kastanjes, en zelfs amandel- en vijgeboomen; doch aan den kant van het *Zuger*-meer zijn zij woest en zeer steil. Men meent, dat de naam van dezen berg van *Regina montium* (koningin der bergen) afkomstig is.

RIJCKE. (THEODORUS) Een vermaard Nederlandsch taal- en oudheidkundige, die omtrent de helft der 17de eeuw binnen *Arnhem* geboren werd. Zijne hoofdstudie was de Regtsgeleerdheid; doch hij was tevens zeer bedreven in de Grieksche en Latijnsche talen, waardoor hij aan de toenmaals beroemde Latijnsche school te *Kampen* als rector beroepen werd. Die post eerlang moede geworden zijnde, begaf hij zich aan het reizen, en besteedde 5 jaar aan het bezoeken van Hooge scholen, en den omgang met geleerden, in verschillende landen. Na zijne terugkomst verkoos hij 's *Hage* tot zijne woonplaats, en den post van pleitbezorger tot zijn beroep; doch in 1672 droegen hem de bezorgers van *Leijdens* Hooge school den leerstoel in de Geschiedenis en Welsprekendheid op, welken post hij, tot zijnen dood, in 1690, bekleedde. Van hem zijn den geleerden bekend eene Latijnsche verhandeling: *Over de eerste bewoners van Italië, en de komst van* AENEAS *in dat gewest;* eene redevoering *over de Reuzen*, en *Aanteekeningen* over TACITUS.

RIJM, RIJP, is door koude verstijfde daauw, welke zich in den vroegsten morgenstond aan de takken der boomen, planten enz. vastzet, volgens dezelfde wetten, als de aanzetting van de zoutkristallen geschiedt.

RIJN. (DE) Eene der hoofdrivieren van *Duitschland*, inzonderheid beroemd door de heerlijke landstreken, welke zij bespoeld, en de voortreffelijke wijnen, die aan hare oevers gewonnen worden. Zij ontspringt in het Helvetisch kanton *Graauwbunderland* uit 3 hoofdbronnen, welke de *Voor-*, *Middel-* en *Achter-Rijn* genoemd worden. De eerste komt uit het gebergte *Crispalt*, ten Noord-oosten van den *Gothard*, en vereenigt zich bij *Disentis* met den *Middel-Rijn*, welke van den *Lukmanier* berg afstroomt, waarna zich deze beide rivieren bij *Reichenau* met den *Achter-Rijn* vermengen, welke in het gebergte *Adula*, op het vogelgebergte, ontspringt, en tot *Reichenau* 20 uur ver stroomt. Hier verkrijgen de 3 vereenigde rivieren den gemeenschappelijken naam van *Rijn*, die hier eene breedte van 230 voet heeft. Bij *Chur*, de hoofdstad van *Graauwbunderland*, of eigenlijk bij *Haldenstein* wordt de *Rijn* eerst bevaarbaar; stort bij *Reinegg*, tusschen *Rosschach* en *Fuszach* met een groot gedruisch in de *Boden-See*, die hij tusschen *Stiegen* en *Eschenz* weder verlaat, en loopt vervolgens tot *Schafhausen* en *Bazel* voort, nadat hij alvorens verscheidene watervallen gevormd heeft. Van de *Boden-See* tot *Bazel*, waar deze rivier reeds eene breedte van 750 voet heeft, is zijn bed zeer rotsachtig, het-

geen van *Bezel* af door vele eilanden doorfneden wordt, die meestal uit zand- en kiezel-banken beftaan; doch van *Breifach* af vindt men ettelijke, die bebouwd zijn. Tusfchen *Straatsburg* en *Germersheim* is het bed van den *Rijn* nog altijd met vele eilanden doorfneden, waarvan echter de meeste met houtgewas bedekt zijn. Zijne breedte tusfchen *Straatsburg* en *Speijer* is van 1,000 tot 1,200, bij *Mentz* 1,500 tot 1,700, en bij *Schenkenfchans*, waar hij *Duitschlands* bodem verlaat, 2,150 voet. Van *Straatsburg* af neemt deze rivier den naam van *Boven-Rijn* aan, dien hij tot *Maintz* behoudt; van daar tot *Keulen* heet zij *Middel-* en van daar, tot waar zij in de *Nederlanden* valt, *Beneden-Rijn*. De diepte van den *Rijn* is verfchillend, en bedraagt van 5 tot 28, en zelfs bij *Dusfeldorp* 50 voet.

Bij *Schenken-fchans* komt deze rivier in ons land en verdeelt zich in 2 armen, waarvan de Zuidel. de *Waal* heet, die twee derde van haar water opneemt; langs *Nijmegen*, *Tiel* en *Bommel*, tot op de hoogte van *Woudrichem* voortloopt, waar zij zich met de *Maas* vereenigd, en onder den naam van de *Merwe* haren loop vervolgt, welken naam zij naderhand weder in dien van *Maas* verliest. De Noordelijke arm van den *Rijn* liep eertijds in verfcheidene bogten naar *Arnhem*; doch federt 1720 heeft men van de *Waal* af tot bij het dorp *Pannerden* een kanaal gegraven, waardoor het oude bed van de rivier nu grootendeels verdroogd is. Zij ftroomt door dit kanaal voort, nadat zij zich beneden *Millingen* van de *Waal* heeft afgefcheiden. Voor dat deze arm *Arnhem* bereikt, verdeelt zich dezelve weder boven *Westervoort* in den *Nieuwen IJsfel*, welke eigenlijk het kanaal is, hetgeen Drusus liet graven, en, na zich bij *Doesborgh* met den *Ouden IJsfel* vereenigd te hebben, ontlast de zich eindelijk in de *Zuiderzee*. Van daar, waar zich de *Nieuwe IJsfel* van den *Rijn* fcheidt, wendt zich de laatfte naar *Arnhem*, en behoudt zijnen naam tot voorbij *Wageningen* en *Rhenen*, waar hij *Lek* genoemd wordt, en naar *Wijk bij Duurftede* loopt. Van hier vloeide weleer de *Rijn* in vollen ftroom naar *Utrecht*; doch thans is er flechts een zwakken arm van over, die de *Kromme Rijn* genoemd wordt, en naar die ftad ftroomt. De *Lek*, van *Wijk bij Duurftede* voorbij *Kuilenburg*, *Vianen* en *Schoonhoven* voortgeloopen zijnde, valt op de hoogte van *Krimpen* in de *Maas*; terwij de *Kromme Rijn* zich bij *Utrecht* in 2 takken verdeelt, waarvan de eene, eerlang den naam van *Vegt*aannemende, door een gedeelte dier provincie ftroomt; welhaast den Hollandfchen bodem nadert; door *Weesp* en *Muiden* vloeit, en bij laatstgemelde ftad in de *Zuider-zee* valt. De andere tak, bij *Utrecht* den naam van *Rijn*, eigenlijk *oude Rijn* weder hernemende, loopt van daar door *Woerden* en *Leijden*, en vervolgens naar *Katwijk*, waar hij zich voorheen in zee ontlastte; doch deze tak, door de geweldige overftrooming van 860 verzand zijnde, verloor zich federt in de duinen; en het is eerst voor eenige jaren, dat men van *Katwijk binnen* naar *Katwijk aan zee*, dwars door de duinen heen, een kanaal geleid heeft, van 3 kapitale fluizen voorzien,

zien, waardoor zich het overtollig Rijnwater in de *Noord-zee* ontlast: eene onderneming, die gewis den moedigen en ondernemenden geest der *Nederlanders*, te midden der grootste moeijelijkheden, tot roem verstrekt.

De voornaamste rivieren, die in den *Rijn* uitstorten, zijn de *Aar*, de *Ill*, de *Kinzig*, de *Murg*, de *Neckar*, de *Main*, de *Nahe*, *Lahn*, *Moezel*, *Erft*, *Roer* en *Lippe*. De *Rijn* is zeer vischrijk: men vangt er in zalm, steur, negenoog, snoek, karpers dikwijls van 20 pond zwaar enz. Ook vindt men op de ontelbare eilanden dezer rivier wild gevogelte, waarvan zich aan hare oevers eene menigte verschillende en zeldzame soorten ophouden. Zij is, inzonderheid voor het westelijk gedeelte van *Duitschland*, belangrijk door de scheepvaart, en levert de heerlijkste gezigten op, van verschillenden aard, voornamelijk van *Mentz* en *Bingen* tot *Bonn*, waarom ook dit gedeelte het meest door reizigers bezocht wordt, waartoe de dagelijks van *Mentz* naar *Keulen* vertrekkende water-diligences eene goedkoope en gemakkelijke gelegenheid aanbieden. — Men heeft twee handboeken voor reizigers, die al het wetenswaardige omtrent de vaart langs den *Rijn* bevatten, waarvan het een, door LANGE, de vaart van *Mentz* tot *Dusseldorp* bevat, en het ander, door ALOYS SCHREIBER, zich over den geheelen loop der rivier uitstrekt, en van platen voorzien is.

RIJNGAU. Eene kleine streek lands of dal, met 18,000 bewoners, langs den regter oever van den *Rijn*, omtrent vier uur lang en 2 breed, voorheen tot het aartsstift *Mentz*, doch thans tot het hertogdom *Nassau* behoorende. Zij is een der bekoorlijkste oorden van *Duitschland*, beroemd door de schoone afwisselende partijen van heerlijke gezigten, en de uitmuntende rijnwijnen, die zij oplevert. De *Rijngau* wordt door het *Rijngauer*-gebergte, hetgeen slechts door een klein dal van het *Tannus*-gebergte is afgescheiden, gevormd, en door den hier van het Oosten naar het Westen loopenden Rijnstroom bespoeld: zij begint bij het dorp *Nieder-Walluf* beneden *Mentz*, en eindigt bij het dorp *Lorrich*. Het fraaije stadje *Ellfeld* of *Eltville* is er de hoofdplaats van, en de wijn maakt het voornaamste voortbrengsel dezer landstreek uit. De geestrijke wijnen slagen op de hoogste toppen van het gebergte, doch de gezondste op deszelfs middelste hoogte; wordende die, welke in de laagte groeijen, laat drinkbaar. De beroemdste wijnsoorten van *Rijngau* zijn de krachtige en vurige *Rudesheimer* en *Markebrunner*, de geurige *Johannisberger* en *Seiszenheimer*, en de aangename *Asmanshauser* (*Zie verder* RIJNWIJNEN). Behalve den wijn verbouwt men ook veel ooft, en op de ver van den Rijnoever gelegene bergruggen groeit veel hout.

RIJNSBURG. Een dorp, merkwaardig door herinneringen uit den ouderen en lateren tijd Hier zoude weleer eenen Romeinschen burg gestaan hebben, waarvan men nog in onze dagen eenige overblijfsels zag in eene vermaarde abtdij voor adelijke jonge dochters, welker

ſtichting tot het jaar 1133 opklimt, en waarvan de rijkdommen, voor dien tijd, onmetelijk waren; doch dit geſticht werd in 1572, en naderhand, geheel vernield. — *Rijnsburg*, op zich zelve beſchouwd, ligt in *Rijnland*, omtrent een uur gaans ten Noord-westen van *Leijden*, in de ſtrekking tusſchen deze ſtad en de *Noordzee*. Het is een fraai dorp, zoowel uit hoofde van deszelfs aangename ligging, als van de nette betimmering en het lommerrijke der boomen. Men vindt er een vrij aanzienlijk huis, waarin ſommigen onderhouden worden, en anderen hunnen kost koopen; alsmede de vergaderplaats der *Rijnsburgers* of *Kollegianten* (*zie hier beneden*), benevens een geſchikt huis met eenen tuin, ten verblijf van de leden dezer broederſchap dienende, gedurende den tijd harer godsdienstige verrigtingen. In de kerk van het dorp vindt men nog eenige overblijfſels van de oude abtdij, als: de in den muur gemetſelde grafzerken van PETRONELLA, wed. van graaf FLORIS III, ſtichteres van het klooster; alsmede van graaf WILLEM I, van zijne gemalin ALEID, en van hunne dochter ADA. Ook liggen nog in den vloer der kerk de zerken van de 6 laatſte abtdisſen.

RIJNSBURGERS. Dus noemt men een genootſchap van Christenen in ons vaderland, voornamelijk in *Holland*, *Vriesland* en *Groningen*, en wel inzonderheid in eerstgenoemde provincie, eertijds vrij talrijk, doch tegenwoordig genoegzaam alleen bij den naam bekend. Voorheen bevonden zich onder hen mannen van vermaardheid en kunde, en de beroemde geſchiedſchrijver WAGENAAR hielp, eenigen tijd, hunne bijeenkomſten en oefeningen opbouwen. Zij ontleenen den naam van *Rijnsburgers* van het dorp *Rijnsburg*, als tweemaal in het jaar, ter bediening van Doop en Avondmaal, de plaats van algemeene zamenkomst; doch zijn zij ook bekend bij den naam van *Kollegianten*, naar de bijeenkomſten, die onder hen gehouden werden, en zij *Kollegien* noemden. De kerkelijke geſchillen in de *Nederlanden*, vooral in *Holland*, in 1619 en vroeger, gaven tot de opkomst dezer gezindte aanleiding. De gevoelens der Remonſtranten, in dien tijd veroordeeld, en de leeraren, dezelve toegedaan, uit den lande gebannen, of van hunne posten ontzet zijnde, bleven verſcheidene gemeenten of zonder predikanten, of verkregen zoodanige, die geenszins in den meesten ſmaak der leden vielen. Ten einde nu in dit gebrek zoo veel mogelijk te voorzien, beſloten de 4 gebroeders, JAN, ADRIAAN, GIJSBERT en WILLEM VAN DER KODDE, alle landlieden, te *Rijnsburg* of op de naburige dorpen wonende, en om hunnen onbeſproken wandel en zucht tot wetenſchappen en Taalkunde beroemd, om met anderen, van hunne godsdienstige denkwijze, onderlinge bijeenkomſten te houden, en door het lezen en verklaren der Heilige Schrift, en door gebeden, elkander te ſtichten. Deze 4 broeders verſtonden alle het Latijn, en ſommige zelfs de Engelſche, Franſche of Italiaanſche talen. WILLEM, echter, muntte boven de overigen uit, en werd, uit hoofde zijner kunde, door bezorgers

van 's lands Hooge fchool te *Leijden*, tot den post van Hoogleeraa in de Oosterfche talen waardig gekeurd. Sedert was hij onder den verlatijnden naam van GUILLELMUS CODDEUS bekend, en heeft verfcheidene geleerde fchriften nagelaten.

De *Rijnsburgers* hielden hunne eerfte zamenkomften te *Warmond*, doch eerlang verkoos men daartoe *Rijnsburg*, en hun voorbeeld vond, in den toeftand, waarin zich toenmaals vele Christenen hier te lande bevonden, weldra vele navolgers. Zij onderfcheidden zich, boven vele andere gezindten, deels door eene zeer uitgebreide verdraagzaamheid, deels door volkomene gelijkheid, welke zij ftellen, dat onder alle belijders van den Christelijken godsdienst plaats heeft. Allen, die JEZUS voor eenen afgezant des Allerhoogften erkennen, en zijne leer als goddelijk aannemen, mits zich aan geen wangedrag, met dezelve ftrijdig, fchuldig makende, erkennen zij voor broeders, en zijn genegen, om met hun Christelijke gemeenfchap te houden, door de viering van het H. Avondmaal. Zij hebben geene belijdenis van menfchelijk opftel, maar houden alleen de H. Schrift, waarvan zij de uitlegging en verklaring aan ieder Christen overlaten, voor den eenigen regel van geloof en leven. Eigenlijk genoemde leeraars vindt men onder hen niet; ieder, die hunne zamenkomften bijwoont, mag iets tot algemeene leering en ftichting voordragen, of op het verhandelde zijne aanmerkingen mededeelen; doch zijn de vrouwen van het regt en de vrijheid, om in het openbaar te fpreken, uitgefloten. Offchoon nu wel de *Rijnsburgers* geene uitftaande belijdenisfen hebben, en lieden van alle godsdienftige gezindten tot het Avondmaal toelaten, komen de meeste hunner echter, in begrippen, het naast overeen met de Remonftranten, en nog wel het meest met de tegenwoordige gematigde Doopsgezinden, bij welke laatfte zich dan ook zoodanige *Rijnsburgers* vervoegen, die van eenig Christelijk genootfchap leden begeeren te worden. Ook erkennen zij den Doop der bejaarden, gewoonlijk, alleen voor fchriftmatig, mits dien bij volkomene onderdompeling gefchiede.

In de gewone godsdienftige bijeenkomften der *Rijnsburgers* wordt hetzelfde verrigt, als in die der overige Protestantfche Christenen; alleen met dit onderfcheid, dat, terwijl bij dezen, het openlijk fpreken telkens op één perfoon rust, bij hen, integendeel, de onderfcheidene deelen der godsdientsoefening, het bidden, het verklaren van een gedeelte der H. Schrift, en het toepasfen, gemeenlijk, door bijzondere en even zoo vele perfonen verrigt wordt; en wel met eenen zekeren ftilftand tusfchen beiden, opdat ieder, die op het gefprokene eenige bedenkingen heeft voor te dragen, daartoe tijd en gelegenheid moge hebben.

De *Rijnsburgers* vieren in hunne afzonderlijke vergaderplaatfen Doop en Avondmaal, doch het ftatigst gefchiedt dit te *Rijnsburg* op Pinkfteren en in het laatst van Oogstm., aan de Oostzijde van welk dorp een huis van weinig aanzien ftaat, ruim genoeg echter, om een aanmer-

kelijk getal van toehoorders te kunnen bevatten. Niet ver van deze godsdienstige vergaderplaats is een ander huis, veel grooter, en met eenen tuin voorzien, hetwelk tot huisvesting, en voor eenige dagen ter verzorging, op kosten van eenige *Rijnsburgers*, van zoodanige perfonen dient, welke de vergadering verkiezen bij te wonen. Bij deze algemeene vergaderingen wordt de Doop aan de zich daartoe aanbiedende voorwerpen bediend. De doopeling legt des Zaturdags te voren, in eene talrijke vergadering, in een ruim vertrek van laatstgemelde huis zamengevloeid, zijne belijdenis af, welke hij uit een gefchreven opftel, de voornaamfte waarheden van den Natuurlijken en Christelijken godsdienst, benevens eene ernftige betuiging van berouw, en een heilig voornemen ter opvolging van de zedelijke voorfchriften van Jezus bevattende, openlijk voorleest; zonder dat hij zich daarin over de verfchillende leerftellingen onder de Christenen behoefd uit te laten, alzoo hier omtrent van hem geene beflisfende uitfpraak of bepaling gevorderd wordt. Na het afleggen der belijdenis begeven zich de mans of vrouwen in een afzonderlijk vertrek; om zich in een gepast gewaad te verkleeden, en vervolgens van daar naar den tuin van het bovengemelde huis, in welken zich eene vierkante, gegraven vont of doopbad bevindt, waarin door middel van onderaardfche buizen warm water kan gebragt worden, ten einde de plegtigheid, zonder benadeeling der gezondheid, zou kunnen gefchieden. Naar dit bad wordt de doopeling geleid door een lid uit de broederfchap, gewoonlijk een man van jaren, die met hem in het water nederdaalt, en, nadat hij vooraf verklaard heeft, dat hij, om het gewijde bedrijf, hetgeen hij zal verrigten, zich geene meerderheid of grooter waarde boven andere Christenen toefchrijft, de regterhand op het hoofd des doopelings legt, en eenmaal zijn hoofd onder het water dompelt, onder het uitfpreken van de bekende woorden des Inftellers dezer heilige plegtigheid. De gedoopte begeeft zich hierop andermaal naar het afgezonderd vertrek, en verfchijnt, van gewaad veranderd zijnde, op nieuw in de vergadering, wanneer hier het plegtig bedrijf, gelijk het door eene ftichtelijke aanfpraak is voorafgegaan, door dankzeggingen, gebeden, en het zingen van Pfalmen, of andere opwekkelijke liederen, befloten wordt. Groot is gewoonlijk de toevloed van menfchen van allerlei rang en ftand, uit de omliggende oorden, om deze plegtigheid te aanfchouwen, omtrent welke het noodig is aan te merken, dat de gedoopten door dezelve geene leden worden der *Rijnsburgfche* vergadering, of in eenige nauwere betrekking tot deze broederfchap, dan tot andere Christenen, geraken; zijnde het eigenlijk oogmerk alleen, om belijdenis te doen van den Christelijken godsdienst, en zich voor leden van de algemeene kerk van Christus te verklaren. De gedoopten kunnen zich vervolgens tot het lidmaatfchap bij zoodanige gemeente aandienen, als genegen is, om hen op den ontvangen doop aan te nemen; gelijk ook verfcheidene voorbeelden voor handen zijn van perfonen, te *Rijnsburg* bij onder-

dom-

dompeling gedoopt, die het lidmaatfchap bij de Doopsgezinde gemeente te *Amfterdam*, voorheen onder die van *den Toren* en *het Lam* bekend, verzocht en verkregen hebben. — Daags na de doopsplegtigheid, dus des Zondags, vieren zij 's morgens, na eene gepaste voorbereiding, het Heilig Avondmaal, genoegzaam op gelijke wijze, als bij de overige Protestantfche Christenen; met dit onderfcheid echter, dat iemand uit de vergadering tot het ronddeelen van het brood en den wijn verzocht wordt, en deze vooraf eene gelijke verklaring aflegt, als hij, die den doop bediend heeft. In den avond vergaderen de aanwezenden op nieuw, om elkander voor de genotene weldaad tot dankbaarheid op te wekken, waarna eindelijk, den volgenden morgen, de ftatelijke zamenkomst met eene aanfpraak, dienende tot een plegtig affcheid, en ter aanmoediging tot ftandvastigheid en vermeerdering in alle Christelijke deugden, befloten wordt. De liefdegaven, bij deze gelegenheid ingezameld, worden, ten behoeve der dorpsarmen, aan de daartoe bevoegde perfonen ter hand gefteld. — Ten flotte kunnen wij hier nog bijvoegen, dat de *Rijnsburgers* te *Amfterdam* een aanzienlijk weeshuis hebben, ftaande op de keizersgracht, en gewoonlijk de *Oranje-appel* genoemd, die al van ouds boven den ingang ftond. Het is in tweeën verdeeld, namelijk voor de jongens en de meisjes, die ook ieder eenen afzonderlijken ingang hebben. In het gedeelte voor de jongens is eene ruime kamer, waar de godsdienstige zamenkomsten plegen gehouden te worden. In dit huis worden meestal opgenomen kinderen uit andere fteden of provincien, wier ouders tot de *Rijnsburgers* de naaste betrekking hadden, of tot de Doopsgezinden behoord hebben.

RIJNWIJNEN. Het eigenlijk vaderland dezer fmakelijke en gezonde Duitfche wijnen is de *Rijngau;* doch behooren ook de *Hochheimer*, offchoon niet in genoemde ftreken groeijende, onder de beste foorten. De eerfte foorten der Rijngauer-wijnen groeijen in den omtrek van *Rudesheim* en *Johannis-berg*, en hierop volgen die van den *Opper-Paltz.* Minder gezocht is tegenwoordig de *Bacharacher*, die eenen zoetachtigen fmaak heeft. Men verbouwt er ook eenen goeden rooden wijn, die, wanneer hij eenige jaren gelegen heeft, al het wrange verliest. Niet minder beroemd is de *Kostheimer* wijn, insgelijks bij *Mentz* groeijende; terwijl de *Nierenfteiner*, fchoon buiten de *Rijngau* wasfende, tot de beste Rijnwijnen behoort. De jaren 1748, 1760, 1762, 1766, 1776, 1779, en nog meer 1783 en 1811, hebben een bij uitftek goed gewas opgeleverd. *Bleichert* noemt men die Rijnwijnen, die gedeeltelijk om het flot *Argenfels*, in het Trierfche, en gedeeltelijk in het Keulfche opperftift gewonnen worden. *Lorchwijn* is insgelijks een goede roode wijn, die bij *Lorch* in het Mentzische groeit; zoo als ook de *Asmanshaufer*, die bij het Mentzische dorp van dezen naam gewonnen wordt.

RIJP (De) is een aanzienlijk dorp in *Noord-Holland*, aan den Noord-oosthoek der zoo fraaije *Beemfter*, met 1500 inwoners. Voor

den grooten brand in 1654, waarbij 600 gebouwen in de asch gelegd werden, liepen hier 80 tot 90 haringbuizen uit, thans (1825) slechts 5. Hoe wel dit dorp in 20 jaar tijds, als in 1654, 1657 en 1674, nagenoeg afbrandde, is hetzelve nogtans weder schoon uit zijne asch verrezen, en wordt onder de fraaiste dorpen van *Noord. Holland* geteld. De Gereformeerden, Roomschen, Lutherschen en Doopsgezinden hebben er ieder eene kerk met een orgel. Het weesen armenhuis zijn hier vereenigd; de waag, waar boven het raadhuis, een gebouw, dat in 1630 alle andere hier ten platte lande in fraaiheid overtrof, bij gemelden brand is bewaard gebleven, kan nog een fraai gebouw genoemd worden. De beroemde Hoogleeraar Adrianus Relandus, als ook Jan Ariense Leegwater, de bedijker der *Schermer-* en *Beemster*-meeren, zijn hier geboren, en hebben hier gewoond. De inwoners bestaan van de weder herlevende haring-visscherij, van de touwslagerijen, zeildoek- fabrijken en andere scheepsbehoeften.

RIJSSEL. De hoofdstad van het Fransche departement van het *Noorden*, voorheen die van Fransch *Vlaanderen*, en alle Fransche *Nederlanden*. Zij ligt aan de bevaarbare rivieren de *Deule* en *Lijs*, welke eerste door de stad stroomt; is fraai gebouwd; heeft uitmuntende buitenstreken, 6 poorten, 30 opene pleinen, ruim 61,000 inwoners, en is eene der gewigtigste vestingen van *Europa*. Inzonderheid is de citadel, waaraan Vauban alle zijne kunde heeft te koste gelegd, een meesterstuk van vestingbouwkunde. Onder de openbare pleinen onderscheidt zich de paradeplaats, en onder de breede, goed geplaveide, en bij nacht verlichte, straten, zou de fraai verlichte koningsstraat voor iedere stad een wezenlijk sieraad zijn. Men heeft hier vele aanzienlijke, in eenen goeden smaak, aangelegde gebouwen, waaronder inzonderheid de *St. Stephanus* en *Pieters-kerk*, het schoone raadhuis, het prachtige korenmagazijn, de schouwburg, de beurs, de kazernen, het tuighuis, de fraaije hoofdwacht enz. behooren. Verder is hier een muzeum, een genootschap van kunsten, een kollegie voor de heelkunde, een teeken- en schilders-kollegie, eene openbare boekerij, een militair, en een nieuw hospitaal, een kruidtuin en belangrijke fabrijken van wollen stoffen, linnen, kanten, katoen, tabak, glas, leder en aardewerk; alsmede suiker- rafinerijen, groote katoen-spinnerijen, katoen-drukkerijen, en uitmuntende garen- en linnenbleekerijen. Niet ver van de stad bevinden zich meer dan 100 oliemolens. Ook is de bloementeelt, inzonderheid van tulpen, zeer aanzienlijk, welke laatste hier zoo sterk, als in *Haarlem*, gedreven wordt. Koren, zaad, hop, tabak, vlas, linnen, garen, meloenen, benevens koloniale waren enz. maken voorname artikels van den hier bloeijenden handel uit. — *Rijssel* werd in 1708, ten gevolge eener bloedige belegering, door prins Eugenius veroverd; doch bij den Utrechtschen vrede aan *Frankrijk* terug gegeven, en in 1793 vruchteloos door de *Oostenrijkers* beschoten.

RIJST.

RIJST. Deze behoort onder de buitenlandfche graangewasfen; maakt in een gedeelte van *Azië* den voornaamften landbouw uit, en is het gewone, bijna eenigfte, voedfel voor millioenen menfchen. Men meent, dat *Aethiopië* haar oorfpronkelijk vaderland is; doch zij wordt in alle de landen der 4 werelddeelen verbouwd. Dit gewas heeft eenen buisvormigen halm, van de hoogte van 3 of 4 voet, en van de dikte van eene pennenfchacht; de aren zijn in het eerst aan die van de gerst gelijk, maar breiden zich naderhand tot eenen grooten tros uit. Men onderfcheidt de Rijst in 2 hoofdfoorten, in *Berg-* en *Moeras-rijst*, waarvan de eerfte op drooge, hooge plaatfen groeit en de beste is; terwijl de laatfte op lage landen moet verbouwd worden, die gemakkelijk kunnen worden onder water gezet. De *Berg-rijst* komt in *Europa*, uit hoofde van den hoogen prijs, niet voort. Bij ons komt de meeste en beste Rijst uit *Carolina*, en wordt ook in *Europa* veel gebruikt; zelfs ftookt men er eenen zeer geestrijken drank van, die onder den naam van *Arak* bekend is.

RIJSWIJK. Eene heerlijkheid en een aangenaam dorp in de Nederlandfche provincie *Zuid-Holland*, met omtrent 1700 inwoners, niet ver van *'s Hage* gelegen. Men vindt er in deszelfs omtrek vele heerlijke buitenplaatfen, en hetzelve is bekend door den aldaar gefloten en vrede in 1697, tot een aandenken van welke gedenkwaardige gebeurtenis onze laatfte erfftadhouder, WILLEM V, in de nabijheid der plaats, waar deze vrede gefloten werd, in een gebouw, *Nieuwburg* geheeten, eene gedenkzuil deed oprigten; doch dit gebouw, naderhand vervallen zijnde, is gefloopt geworden.

RIKOCHET-SCHOT. Is een boogfchot, waarbij de kogel, na de eerfte ftuiting tegen den grond, zich weder verheft, en alzoo in fteeds kleinere en langere bogen zijne baan doorloopt. Deze manier van fchieten is bij de artillerij veel in gebruik, om eene groote vlakte te beftrijken, en gefchiedt naar de regels der Werktuigkunde, volgens welke een elastiek, of veerkrachtig, ligchaam, wanneer het op eene harde oppervlakte valt, onder denzelfden hoek, en met dezelfde fnelheid terug geworpen wordt, waarmede het viel; de wederftand der lucht en de invloed van de zwaarte van het geworpen ligchaam in aanmerking genomen zijnde. De lading kruid is bij zulk een Rikochet-fchot op verre na zoo zwaar niet, als bij een gewoon fchot van een kanon, en hierom is de verplettende kracht bij het eerfte ook zoo groot niet als bij het laatfte.

RIMINI, in het Latijn *Areminum*, is eene zeer groote, oude, volkrijke paufelijke ftad, voorheen aan de *Adriatifche zee;* zijnde het kanaal der oude haven thans in eenen tuin veranderd. Bij de poort *St. Gigliano* komt men langs eene heerlijke, fraai verfierde brug in de ftad. Zij werd onder de keizers AUGUSTUS en TIBERIUS ter plaatfe, waar zich de beide confulare ftraten, *Via Flaminia* en *Aemilia*, vereenigen, uit het fchoonfte, witte marmer der *Appenijnen* gebouwd, en is, buiten tegenfpraak, het verhevenfte gedenkftuk van dien aard der geheele oud-

oudheid. Voor eene andere poort, door welke men *Rimini* verlaat, ſtaat nog een oude triumfboog, die ter eere van AUGUSTUS werd opgerigt. De Dom, die op de bouwvallen van eenen tempel van CASTOR en POLLUX ſtaat, is, gelijk meer andere kerken, uit de marmere muren der oude haven, waarvan bijna niets meer over is, gebouwd. De kerk *St. Francesco*, in het midden der 15de eeuw door PANDOLFO MALATESTA geſticht, onderſcheidt zich door hare edele en prachtige bouworde. Op de *Piazza del Commune* bevindt zich eene fraaije fontein, benevens het ſtandbeeld van brons van den paus PAUL V, en op de markt een voetſtuk van eene zuil, waarvan men meent dat CESAR, na den overtogt over den *Rubikon*, zijn leger aangeſproken en tot nieuwen moed aangevuurd heeft; terwijl 9 arkaden in het kapucijnerklooster voor overblijffels van een amphitheater gehouden worden, hetwelk door den conſul PUB. SEMPRONIUS gebouwd werd. Eindelijk verdienen de boekerij van den graaf GAMBALONGA, de verzameling van bijſchriften, door dokter BIANCHI aangelegd, en meer andere merkwaardige oudheden eene bijzondere opmerking.

RIO JANEIRO. De hoofdſtad van *Brazilië*, en de zetel des keizers. Zij ligt in de provincie van haren naam, aan den mond van de rivier *Janeiro*, en men nadert haar van den zeekant door eene kleine opening, die door twee kale rotſen wordt ingeſloten, en den ingang der haven, langs welke zich forten en batterijen verheffen, uitmaakt. Men komt hier in eene ruime waterkom, met eene menigte booten, ſchepen en eilanden bedekt; terwijl ſchilderachtige bergen, amphitheaters-wijze, hunne kruinen verheffen, en zich aan derzelver afhellingen kerken en kloosters, vestingwerken, landhuizen tusſchen dezelve, bekoorlijke dalen, vol oranjeboomen, vertoonen, en men aan het einde van deze baai de ſtad *San Sebastian de Rio Janeiro;* (welke haar volkomen naam is), met hare talrijke torens, voor zich heeft. Zij ligt op eene vlakke, verhevene landtong, omtrent $\frac{3}{4}$ uur van de haven, en wordt aan de Noordzijde door de baai, aan de drie overige zijden door hooge boschrijke bergen bepaald. Eene regelmatige vesting aan de eene, en een welbevestigd Benediktijner klooster aan de andere zijde, dienen ter harer verdediging. Beide beſchieten de ſtad en ankerplaats, welke laatſte zich bij het *Slangen-eiland* bevindt, en tevens van een fort voorzien is.

De bevolking van *Rio Janeiro* bedraagt, met de Negers, doch behalve de bezetting, 100,000 zielen. Bijna alle ſtraten loopen regt, zijn met graniet geplaveid, en van opgehoogde voetpaden voorzien. De huizen hebben doorgaans twee verdiepingen; doch men vindt er ook meer aanzienlijke. Onder de openbare gebouwen onderſcheiden zich voornamelijk de kerken en kloosters, en inzonderheid de nieuwe prachtige domkerk. Ook zijn de keizerlijke kapellen en de munt, die beide een gedeelte van het paleis uitmaken, bezienswaardig. De marktpleinen zijn met fraaije fonteinen verſierd, en de ſtad ontvangt

haar

haar water door eene waterleiding van 80 zware bogen, die op sommige plaatsen 150 voet hoog is, en het water op eenen afstand van bijna 2 uur aanvoert. In de nabijheid van de stad heeft men leder-, zijden-, aardewerk-, glasfabrijken enz., en binnen dezelve verscheidene zeildoek-fabrijken, katoenspinnerijen en suiker-rafinerijen. De steensnijders en juweliers zijn in *Rio Janeiro*, uit hoofde hunner bekwaamheid, bijzonder beroemd, alwaar zich sedert 1814 mede een aanzienlijk aantal Fransche bouwmeesters, horologiemakers, goudsmeden enz. hebben nedergezet. Nog verdient eene bijzondere opmerking de nieuw aangelegde rijstmolen, en de groote walvischtraankokerij: in de eerste wordt de rijst, door eene zeer vernuftige inrigting, ontbolsterd, en ter verzending gereed gemaakt; terwijl in de laatste, jaarlijks, omtrent 150,000 ton traan uit het walvischspek gekookt, en met eene aanmerkelijke winst langs de kusten vervoerd wordt.

De handel is in *Rio Janeiro* van veel belang, en men vindt er de hoofdmarkt van geheel *Brazilië:* het voornaamste vertier, echter, heeft tusschen de stad en de mijnstreken, veelal tot op eenen afstand van 3 tot 400 uur, plaats, en dikwijls gebeurt het, dat op éénen dag 800 tot 1000 muilezels aankomen en weder vertrekken. Behalve dezen binnenlandschen handel met *Brazilië* te land, heeft de stad ook, door kustvaarders, een aanmerkelijk vertier met de Zuidelijke en Noordelijke havens, en neemt ook de buitenlandsche handel, jaarlijks, in belangrijkheid en uitgebreidheid toe. In de daad, *Rio Janeiro* is de best gelegene haven der geheele wereld, het middelpunt, waarin de handel van *Europa* en *Afrika*, van *Amerika* en de *Oost-Indien*, van *China* en de *Zuidzee-eilanden*, zich het geschiktst vereenigt. De voornaamste artikelen van uitvoer bestaan in suiker, rum, katoen, huiden, talk, indigo, fijne schrijnwerkers houtsoorten, grove katoene stoffen, goud, diamanten, gekleurde edele gesteenten en kostbaar gewerkte juweelen. — De lucht is er bij dag, inzonderheid in de Zomermaanden, zeer heet; doch des nachts, daarentegen, merkelijk koel en vochtig; welk laatste, inzonderheid, in het heete jaarsaisoen plaats heeft, wanneer de daauw, 's morgens en 's avonds, dikwijls als een stofregen nedervalt, waarom ook koortsen en huidziekten hier niet zeldzaam zijn; doch die meestal de vreemdelingen treffen.

Levensmiddelen van allerlei aard vindt men in *Rio Janeiro* in overvloed; doch kleedingsstoffen en huishuur zijn er in hoogen prijs, en de laatste bijna zoo duur als in *Londen*. Herbergen en gaarkeukens zijn er in menigte; aan groote logementen, op de Europische wijze ingerigt, heeft men, echter, bij aanhoudendheid gebrek. — De kerkelijke plegtigheden worden met ongemeene pracht verrigt: de beeldtenissen der heiligen zijn daarbij, in eenen eigenlijken zin, met diamanten bedekt, en bovendien steekt men 's avonds groote vuurwerken af. — De omstreken van *Rio Janeiro* zijn zeer aangenaam, en leveren vele wandelwegen op; de nieuwe voorsteden, met derzelver

tui-

tuinen en grasvelden, zijn reeds zeer aanlokkelijk, en vertoonen eene soort van stedelijk landverblijf.

RIPIENO. Dit Italiaansch woord, *aanvulling* beteekenende, wordt in een muzijkstuk boven die stemmen geschreven, welke alleen ter aanvulling of versterking van hetzelve dienen, en daar integendeel, waar eene concerterende stem invalt, zwijgen. Men zet dit woord echter ook bij zoodanige plaatsen, waar de geleidende stemmen, die eene poos gezwegen hebben, zich ter aanvulling weder moeten doen hooren; en van hier, dat in een muzijkstuk, waarin slechts ééne hoofdstem het gezang uitmaakt, alle overige *Ripienostemmen* dan alleen dienen, om de hoofdstem te ondersteunen, en hare werking zooveel te meer kracht bij te zetten. De *Ripionist* is die toonkunstenaar (zanger of speler) bij een orchest, die geen *Solo* speelt, maar alleen de stem versterkt. Hij bekleedt dus altijd eene ondergeschikte plaats, en moet zich geheel naar den voorspeler rigten, zonder zich tusschen beide eenige willekeurige versieringen te veroorloven.

RIPPERDA (WIJBOUD) was een *Vries* van geboorte, doch die zich met der woon te *Haarlem* had neergezet, en aldaar, toen die stad in 1572 door de *Spanjaards* met een beleg bedreigd werd, den post van overste, of hopman, bekleedde. Voor dat men nog het beleg ondernam, neigde de wethouderschap tot onderhandeling, en zond ook met de daad tot dat einde afgevaardigden naar *Amsterdam*, alwaar zich toen *Don* FREDERIK, zoon des hertogs van ALVA, bevond; doch naauwelijks kreeg RIPPERDA hiervan de lucht, of hij besloot tot eenen maatregel, die hem altoos in 's lands geschiedenis zal beroemd maken. De Oppermagt des volks erkennende, zoo wel als de onvervreembare regten van den burger, daarop gegrond, en bovendien de trouweloosheid van den *Spanjaard* meer dan eens ondervonden hebbende, riep hij de burgers en schutters in den *nieuwen Doelen* bijeen, en deed aldaar aan de vergaderde menigte eene aanspraak, waarin zijn vaderlandsch hart zich in eene taal, vol van edele grootmoedigheid, ontlastte, en hij aantoonde, „hoe de vroedschap, „ buiten kennis der burgerij, en tegen haren eed, in onderhandeling „ met den vijand getreden was; hoe ijdel het ware, op genade te „ hopen, naar hetgeen men in *Mechelen*, *Zutphen* en *Naarden*, on„ dervonden had, en hij het dus voor loffelijker hield, de vrijheid „ der stad tot den laatsten snik zijns levens te verdedigen." (*) De grootste menigte viel zijn gevoelen bij, en men besloot, om huis en have, onder zulk een rustig overste, voor 's lands vrijheid te wagen. Men gaf dadelijk den prins kennis van den toestand der stad, die van tijd tot tijd aanzienlijke versterkingen ontving; terwijl zijne hoogheid, te onvrede over het gedrag der wethouderschap, dezelve veranderde. Ondertusschen waren de onderhanderlingen vruchteloos af-

(*) Men vindt deze geheele aanspraak in de *Nederlandsche Historien* van P. C. HOOFT, boek VII. bladz. 293 en 294.

afgeloopen, en ſloegen de *Spanjaards* het beleg voor de ſtad. De belegerden verdedigden zich dapper; doch, door hongersnood geprangd, en van alle kanten ingeſloten, gaf zij zich eindelijk op *genade* en *ongenade* over, met bewilliging van regenten en overſten van het krijgsvolk, onder beding, *dat men de plundering met* 240,000 *guldens zoude mogen afkoopen;* doch deze voorwaarde werd al dadelijk, toen de *Spanjaards* binnen *Haarlem* trokken, geſchonden. Men ging niet alleen aan het plunderen, maar toen *Don* FREDERIK, met den graaf van BOSSU en andere grooten, in de ſtad kwam, nam men de hopluiden en vaandrigs in verzekering; bragt ze naar het huis *te Kleef*, en den volgenden dag begon het ſtraffen van ſoldaten en burgers, die in 1566 gevlugt, en, naderhand, weder terug gekomen waren. Zoo zij biechten wilden, kregen zij het zwaard, en anders den ſtrop. Vijf beuls met hunne knechts ſloofden zich dag aan dag af aan het ombrengen van eene menigte van menſchen; terwijl *Don* FREDERIK, nog bovendien, 300 ongelukkigen, bij paren, rug aan rug liet binden, en in den mond der *Meer* verdrinken, en de overſte RIPPERDA, met LANCELOT VAN BREDERODE, heer van *Veenhuizen*, en jonkheer JAN VAN DUIVENVOORDE, kolonel der ſchutterij, en andere voorname perſonen onthalsd werden. (†)

RITORNEL. (*Ritornello*) Met dit woord, van het Italiaanſche *retornare* (wederkomen) afkomſtig, kenmerkt men in de muzijk de perioden, die, terwijl de hoofdſtem zwijgt, door de andere ſpeeltuigen geſpeeld en herhaald worden; doch ook dikwijls verſtaat men er door de inleiding eener *aria*, of van eenig ander muzijkſtuk, dat door geleidende ſpeeltuigen geſpeeld wordt, voor dat de concerterende ſtem invalt, en die meestal het hoofddenkbeeld of het thema van het volgende ſtuk bevat. Dit Ritornel wordt gewoonlijk dan herhaald, wanneer de zangſtem hare partij geëindigd heeft. Bij zangſpelen, inzonderheid die in den Italiaanſchen trant zijn, bedient men zich veel, dikwijls tot in het overmatige, van de Ritornels, waardoor tusſchen het *recitatief*, dat de *aria* vooraf gaat, en de *aria* zelve, eene te groote tusſchenruimte ontſtaat, die dikwijls ten hoogſte hinderlijk is. Dezelve, echter, geheel weggelaten, doet daarentegen ook zelden eene goede werking, zoo als dit, b. v. bij verſcheidene *aria's* in het zangſpel FANCHON, door VAN HIMMEL in muzijk gebragt, het geval is. Men moet de aanwending of het weglaten van de Ritornels aan het genie van den toonzetter overlaten, omdat zij aan de eene plaats eene groote uitwerking doen, terwijl zij aan eene andere daarentegen nadeelig zijn: een al te lang Ritornel voldoet echter zelden.

RITTERHOUZE. (DAVID) Een ſterrenkundige en voorzitter van het Noord-Amerikaasch genootſchap, ter bevordering van nuttige kun-

(†) Men zie hierover verder: WAGENAARS *Vaderlandsche Historie*, deel VI. bladz. 429 en vervolgens.

kundigheden. Hij was een kweekeling der Natuur, met den voortreffelijken FRANKLIN onder dezelfde luchtftreek geboren, en verhief zich door eigen talent tot eenen aanmerkelijken trap in kunst- en wetenfchap. Zijne ouders waren *Hollanders*, en hadden zich in het begin der 17de eeuw in *Noord-Amerika* neergezet, waar zij meestal een gering handwerk dreven. Zij beftemden hunnen zoon tot den landbouw, die daardoor flechts een gebrekkig onderwijs ontving; doch reeds als jongeling blijken gaf van eenen denkenden geest, en veel aanleg tot Wis- en Werktuigkunde. Als boeren knecht teekende hij wiskunftige figuren op den ploeg, en vervaardigde bij den veldarbeid houten horologien en kunstig fnijwerk; welk een en ander, gevoegd bij zijn zwak ligchaamsgeftel, de ouders deed befluiten, om hem bij een horologiemaker te doen. Thans op de regte plaats gebragt, ontwikkelde zich zijn talent verbazend fpoedig, zoodat hij eerlang zijn handwerk volkomen meester was, en zijn geest naar verhevener kennis dorfte. In uren van rust las hij wiskundige werken, inzonderheid van NEWTON, en drong daardoor, zonder eenige andere hulp, tot de hoogere Meetkunst en Analyfis door. De fterrenhemel en een boek waren zijne eenige onderwijzers in de Sterrenkunde, waarvoor de ernftige jongeling eene onweerftaanbare neiging had. Geheel alleen, naar zijn eigen denkbeeld, vervaardigde hij een *Planetarium*, hetgeen de bewondering van deskundigen tot zich trok; wordende een tweede van zijne hand nog tegenwoordig in het Noord-Amerikafche kabinet der univerfiteit van *Philadelphia* bewaard. Van langzamerhand werd nu zijne waarde bekend, en mannen van geleerdheid, zoo als D. SMITH, de natuurkundige BARTON en zelfs B. FRANKLIN, werden zijne vrienden, en droegen tot zijne verdere wetenfchappelijke ontwikkeling niet weinig bij. Aan geenen regel van het gewone fchoolonderwijs gebonden, volgde hij in denken en onderzoeken zijnen eigen weg, en verwierf alzoo tevens eene grondige kennis in de Wijsbegeerte, Godgeleerdheid en Natuurkunde, alsmede in de Franfche-, Neder- en Hoogduitfche talen.

Na dikwijls herhaalde pogingen liet hij zich eindelijk door zijne vrienden bewegen, het ftille landleven met een uitgeftrekter tooneel te verwisfelen. Hij vertrok diensvolgens, in 1770, naar *Philadelphia*, alwaar hij zijn handwerk van horologiemaker en vervaardiger van wiskunftige werktuigen voortzette, en men hem eerlang het lidmaatfchap van het Amerikafche genootfchap van wetenfchappen opdroeg. Door het wijsgeerig gezelfchap in gemelde ftad naar *Norriton*, in het graaffchap *Montgomeri*, gezonden, om den merkwaardigen voorbijgang van VENUS voorbij de zon waar te nemen, beantwoordde de uitflag, en andere fterrenkundige bepalingen, waartoe de door hem zelven opgerigte fterrenwacht hem gelegenheid gaf, volkomen aan de verwachting, en zijn door D. SMITH, in het 1fte deel der Amerikafche philofophifche verhandelingen, breedvoerig, en met ongemeen vele goedkeuring, befchreven geworden.

den. Ook door zijne verdere waarnemingen, op de ſterrenwacht van het ſtadhuis te *Philadelphia*, gaf hij de kennelijkſte blijken van een bekwaam ſterrenkundige. Meermaal werd hij, ter regeling der ſtaatkundige grenzen, in de provincien gebruikt; inzonderheid bepaalde hij die van *Penſylvanië*, en maakte daardoor aan vele en langdurige twisten, met de naburige ſtaten en landeigenaars, een einde. Hij bezat zoo geheel het vertrouwen zijner medeburgers, dat zij hem in 1777 den gewigtigen post van ſchatmeester van *Penſylvanië* opdroegen, dien hij 12 jaar met eene zeldzame naauwgezetheid bekleedde. Zelfs werd hem, in 1792, het opperbeſtuur over het muntwezen in de *Vereenigde Staten* toevertrouwd; doch dit moest hij, uit hoofde van toenemende zwakheid, na verloop van 3 jaar, nederleggen. Na den dood van FRANKLIN genoot hij, in 1791, de hoogſte onderſcheiding door zijne aanſtelling, in diens plaats, tot voorzitter van het Noord-Amerikaasch genootſchap van wetenſchappen. Eene korte, doch hevige ziekte eindigde, in Zomerm. 1796, zijn verdienſtelijk leven, in den ouderdom van 64 jaar.

RITTER. (JOHAN WILHELM.) Een voornaam natuurkundige, aan wien wij veel van onze kennis, aangaande het ware wezen van het *Galvanismus*, te danken hebben. Hij werd in 1776 te *Samitz* bij *Hainau* in *Silezië* geboren, woonde omtrent het einde der 18de eeuw in *Jena*, waar hij zich inzonderheid met zijne galvaniſche proeven bezig hield, waarbij hij van tijd tot tijd een oor, een oog en een gedeelte van de tong verloor, en voor het overige in tamelijk kommerlijke omſtandigheden leefde. Hij ging vervolgens naar *Gotha*, ontving hier eenige onderſteuning van den hertog, en bleef aldaar tot in 1805, toen hij tot medelid der akademie te *Munchen* verkozen werd, en ſedert zonder zorgen had kunnen leven, indien niet zijn ongeregeld gedrag, gepaard met een onberaden huwelijk, hem op nieuw tot zijnen vorigen kommerlijken toeſtand gebragt had. Hij was de eerſte, die het *Galvanismus* in de bewerktuigde wereld invoerde, en niemand heeft welligt meerder galvaniſche kolommen gebouwd, niemand een grooter getal Kikvorſchen gedood, noch meer ſtof en bewerktuigde deelen in de zuil gebragt, dan hij. Hij ſtierf in Louwm. 1810 te *Munchen*, in eenen ouderdom, waarin de mensch anders in de volle kracht van zijn leven is. Zijne bijdragen ter nadere kennis van het *Galvanismus* bevatten eenen ſchat van proeven en waarnemingen in alle vakken der Natuur, en in GILBERTS *Annalen der Physik* en in VOIGTS *Magazin der Naturkunde* vindt men veel belangrijks van zijne hand geplaatst over electriciteit, magnetismus, verſcheidene metalen, over luchtverſchijnſels, luchtſteenen enz.

RITUAAL. Is het Roomsch kerkboek, waarin de voorgeſchrevene plegtigheden en gebruiken vervat zijn, die bij den Katholijken godsdienst moeten worden in acht genomen. Verſcheidene monniksorden hadden, en hebben nog ten deele, derzelver eigene Ritualen.

RIVIERPAARD, (*Hippopotamus*,) ook wel het *Nijl-paard* genoemd, de *Behemoth* der *Israeliten*, behoort tot het geslacht der dikhuidige zoogdieren. De algemeene kenmerken van hetzelve zijn de volgende: ieder voet heeft vier vingeren, bijna van gelijke grootte, met kleine hoefjes voorzien; in ieder kaak zijn twaalf kiezen, waarvan de 3 voorste kegelvormig, de drie achterste met vier punten voorzien zijn; 8 snijtanden, waarvan de bovenste kort, kegelvormig en eenigzins gekromd, de onderste lang rolrond, puntig en voorwaarts uitstekende zijn: aan weerszijde van elke kaak is een hoektand, zoowel van onderen als van boven; de bovenste is regt, de onderste zeer dik en gekromd.

Het Rivierpaard moet, buiten twijfel, aangezien worden als een der zwaarlijvigste en logste dieren, die in het water zoowel als op het land leven. Zijne huid is van haren ontbloot, bruin of zwartachtig van kleur; de pooten zijn zeer kort, lomp en dik; de buik is bijna op den grond hangende; de kop zeer groot, met eenen zeer breeden en grooten muil voorzien; het heeft daarenboven eenen korten en dikken staart; kleine oogen en ooren; de neusgaten loopen schuins naar beneden, en hebben eene kleine opening, en de maag is in onderscheidene zakken verdeeld. Het wijfje werpt op het land hare jongen, die zij met hare melk voedt; loopende achter hen, om ze te beschermen.

Het Rivier-paard, schoon van natuur geenszins tot beschadiging geneigd, biedt echter, wanneer het aangevallen, gekwetst of van nabij vervolgd wordt, zijnen vijanden eenen moedigen tegenstand. De voornaamste kracht van dit dier heeft het in zijnen hals en de lendenen. Het loopt tamelijk snel; echter kan een mensch het gemakkelijk met loopen ontkomen. Zijne huid is zoo hard en dik, vooral op den rug, aan den hals en op het buitenste der billen, dat pijlen, noch musketkogels er niet kunnen doorboren. Tusschen de pooten, en onder aan den buik, is dezelve veel zachter, waar dan ook de jagers dit dier voornamelijk pogen te treffen. Het Rivier-paard loopt langs den bodem der rivieren zeer vlug, en zoekt daar zijn voedsel op, hetwelk bestaat in wortelen van boomen, of waterplanten; aan land gekomen zijnde, eet het ook koren, rijst, gierst en allerlei moeskruiden of peulvruchten, zoodat het menigmaal vele schade kan toebrengen. De huid van den *Hippopotamus* levert, als zij bereid wordt, een zeer sterk en dik leder, hetgeen de *Hottentotten* en de Kaapsche boeren gebruiken tot trek-zelen, om hunne ossen voor hunne wagens te spannen. De tanden van dit dier zijn zoo hard, zoo zuiver en zoo wit, dat zij het elpenbeen overtreffen; de tandmeesters gebruiken die bij voorkeur, om valsche tanden te maken. — Tot heden toe is er niet dan ééne soort bekend; zijnde de *Hippopamphilius*, die zich ophoudt in de rivieren van *Zuid Afrika*. Eertijds begaf zich het Rivierpaard door den *Nijl* naar het Zuiden van *Egypte*; doch het is sedert lang uit deze streken verdwenen. De fossile beende-

deren van het Rivierpaard zijn in *Toskane* zeer gemeen, en men heeft nog niet kunnen ontdekken, of zij van eene levende, of van eene niet meer bestaande, soort afkomstig zijn; echter heeft men in *Frankrijk* beenderen van een zeer klein onbekend soort aangetroffen.

ROB (De) of *Zeehond* (*Phoca*) Een geslacht van zoogdieren uit den rang der vleeschvretende, en behoorende tot de eigenlijke ware amphibien of dieren van beiderlei leven. Zij hebben over het algemeen een verlengd ligchaam, bijna cylinder-vormig, van achteren smal uitloopende. De hals is van eene middelbare lengte; de kop rond; de pooten zijn kort, de voorste pooten duidelijk van een gescheiden; de achterste daarentegen zeer digt bij elkander geplaatst, zoodat zij als het ware eene soort van staart maken, terwijl de eigenlijke staart zeer kort is. De kop, doorgaans zeer glad, is menigmaal van eenen kam, ook wel van eene snuit voorzien, die uit aanhangsels van de huid zaamgesteld wordt. Hunne oogen zijn zeer groot, naar voren geplaatst, en zeer merkwaardig ingerigt, zoodat deze dieren in staat zijn, de as van hetzelve willekeurig te verlengen of te verkorten, ten einde door tweeërlei middelstoffen, van zulk eene verschillende digtheid, als het water en de lucht zijn, even goed en duidelijk te kunnen zien. Het is dit vermogen nu, dat door het drukken van de uitnemend sterke oogspieren op de buitenste huid van den oogappel, welke laatste op verscheidene plaatsen van eene verschillende dikte is, wordt te weeg gebragt. Het doorzigtig hoornvlies, namelijk, is dun en rekbaar; terwijl integendeel het deel van de harde witte huid, hetwelk tegen de hoornhuid aanligt, even als ook de achtergrond, dik en kraakbeenig, en het middelste gedeelte wederom dun en leenig is, zoodat, wanneer het dier door de lucht zien wil, het den oogappel in de oogholte terug brengt, waardoor het den achtergrond van hetzelve een weinig vlak drukt, en daardoor digter bij de kristallijne-lens brengt; gelijk zulks noodig is tot sterke breking der lichtstralen, die als dan uit de dunne middenstof der lucht in de digtere van het oog overgaan. Onder water geven de spieren in tegendeel mede, waardoor de as van het oog weder verlengd wordt. Hunne oogleden naderen zich zelden, en zij hebben een zeer duidelijk wenkvlies. Het uitwendig oor ontbreekt bij sommige geheel en al, bij anderen is het zoo kort, dat het onmogelijk aan de snelheid der beweging bij het zwemmen eenigen wederstand kan bieden. Bij allen kan de opening des oorgangs zich bij het duiken sluiten. De haren der knevels zijn zeer sterk, en ieder hunner is van eene groote zenuw voorzien, hetgeen in deze werktuigen zeer veel gevoel schijnt aan te duiden. In den Natuurlijken staat zijn hunne neusgaten gesloten. Zij kunnen dezelve echter door sterke spieren openen. De mond is middelmatig gespleten, van rekbare lippen voorzien, en met zeer talrijke en sterke tanden gewapend. Men ziet nu eens zes boven-snijtanden en twee of vier onder; dan weer vier snijtanden in

iedere kaak; bestendig twee hondstanden onder en boven. De maaltanden zijn vrij bestendig, vijf of zes aan iederen kant van de bovenkaak, en vijf aan ieder der onderkaak. Alle de pooten hebben vijf vingeren. Aan de voorpooten kan men uitwendig niets dan de handen, aan de achterpooten uitwendig niets dan de voeten bemerken. De arm, voorarm, de dije en het been liggen onder de huid; de vingers zijn onduidelijk en door de huid omvat. De nagels zijn min of meer duidelijk. De Zeehonden hebben 4 borsten zoodanig aan den buik geplaatst, dat de navel het midden houdt, en eenen korten dikken staart. De voorttelings werktuigen zijn van achter geplaatst, wegens de plaatsing van het bekken, hetwelk zeer naauw is, en paralel aan de wervelzuil. Het haar, waarmede hun ligchaam bedekt is, is meestal kort en stijf. Bij ééne soort slechts heeft het mannetje den kop en den hals met vrij lange haren bezet, welke men met de manen van den leeuw heeft vergeleken.

Deze zoogdieren leven in groote troepen in alle de zeeën van den aardbol. Trouwens schijnt het, dat men in verscheidene polen verschillende soorten aantreft; want het verdient opmerking, dat zij de koude boven de gematigde of warme streken verkiezen. Zij zwemmen met het grootste gemak en vaardigheid, door middel van hunne voorpooten, die zij als riemen weten te gebruiken; terwijl zij hunne achterpooten als een staart aanwenden. Zij komen in zekere jaargetijden aan land, om te paren of hunne jongen te werpen. Op het land kunnen zij zeer moeijelijk voort. Zij gebruiken hunne voorpooten om de rotsen te beklimmen. De wijfjes dragen groote zorg voor hare jongen, die zij op het land laten zuigen; zij brengen slechts één, hoogstens twee jongen ter wereld, doch maar eens in het jaar. De mannetjes strijden dapper om het bezit hunner wijfjes, en deelen vervolgens onderling in de opvoeding van hun kroost. De meest algemeene Rob is de zoogenoemde *Phoca Vitulina*, met een' gladden kop zonder ooren, en het lijf grijsachtig. Dit dier bewoont de Noordelijke zeeën; het voedt zich even als de overige soorten van dit geslacht met zee-wier, (*Zostera maritima* LINN.), gelijk ook met visschen, onder welke de haring zijne liefste spijs is. Voor de *Finlanders*, gelijk ook voor de inwoners van *Kamschatka*, maar bijzonder voor de *Groenlanders* en de *Esquimaux*, is het van eene uitnemende nuttigheid. De twee laatstgemelde volkeren gebruiken het vleesch tot spijs, kleeden zich met het vel, en overtrekken daarmede hunne zomerhutten en vischbooten. Het vangen dezer dieren is hunne voornaamste bezigheid, en daarin wel ervaren te zijn, maakt al hunne roem, al hun geluk uit.

Er is geen geslacht van zoogdieren, waarvan de soorten zoo slecht bepaald en onderscheiden zijn, dan dat der Zeehonden. Het is daarom, dat wij deze algemeene beschrijving van dit belangrijk geslacht met eene, van den beroemden PÉRON zamengestelde, verdeeling zullen eindigen.

De *Iste familie* dan bevat *Zeehonden*, zonder uitwendig oor.

1. Met 6 snijtanden in de bovenkaak, vier in de onderkaak, en zaamgedrukte éénpuntige maaltanden, waarvan er sommige onregelmatig zijn: onder deze brengt PÉRON de volgende soorten: (a) *Ph. vitulina*; (b) *Ph. foetida*; (c) *Ph. barbata*; (d) *Ph. groenlandica*.

2. Met 4 snijtanden in de onder en bovenkaak, waarvan de buitenste de grootste zijn; zamengedrukte driepuntige maaltanden, waarvan er 5 of 6 in ieder kant van beide kaken aanwezig zijn. Hiertoe behooren (a) *Ph. monachus*; (b) *Ph. oceanica*; (c) *Ph. Leporina*; (d) *Ph. christata*, en (e) *Ph. leptonyx*.

3. Met 6 snijtanden in de boven, 2. in de onderkaak, en 6 eenvoudige van elkander afstaande maaltanden in ieder kant van beide kaken. Hiertoe wordt gebragt *Ph. mitrata*.

4. Met 4. boven snijtanden, waarvan de buitenste de kleinste zijn; 2 onder; 5 maaltanden, eenvoudig en van elkander afstaande, in ieder kant van beide kaken. Hiertoe behoort de *Ph. Proboscidea*.

IIde Familie (*Otariae*), *Zeehonden* met uitwendige ooren.

5. 6 boven snijtanden, gelijk aan de buitenste hondstanden: de overige zijn over dwars gegaffeld; 4 in de onderkaak, 6 kegelvormige scherpe kiezen in de boven- en 5 in de onderkaak Hiertoe behooren (a) *Ph.* (*Otaria*) *leonina*; (b) *Ph.* (*Otaria*) *ursina*; (c) *Ph.* (*Otaria*) *Peronii*.

Twijfelachtige soorten zijn: (a) *Zeehonden* zonder uitwendige ooren, als: 1. *Ph. Coxii*; 2. *Ph. maculata* (*Cassigiak*), en 3. *Ph. lupina*.

(b) *Otariae*, *Zeehonden* met uitwendige ooren, namelijk: 1. *Ph.* (*Otaria*) *cinerea*. 2. *Ph.* (*Otaria*) *albicollis*. 3. *Ph.* (*Otaria*) *flavescens*. 4. *Ph.* (*Otaria*) *Falklandica*. 5. *Ph.* (*Otaria*) *Pusilla*.

ROBERTSON. (WILLIAM) Een beroemd Engelsch geschiedschrijver, te *Berwick* in 1721 geboren, wiens genie en geschiedkundige talenten even groot waren, als zijn karakter voortreffelijk was. Hij wijdde zich eerst aan de beoefening der Godgeleerdheid; doch zijne zucht voor de wetenschappen trok eerlang de oplettendheid van anderen tot zich, en de zinspreuk: *Vitri sine litteris mors est*, welke hij reeds als jongeling verkoos, en voor alle zijne schriften schreef, getuigt van zijnen eerbied voor dezelve. Nog zeer jong verwierf hij reeds, door zijne naderhand in druk uitgegevene Leerredenen, vele goedkeuring; doch het was inzonderheid het geschiedkundig vak, waarin hij het meeste uitmunte. Zijne *Geschiedenis van* KAREL V, in het oorspronkelijk verschenen in *Londen* in 1769, 4 deel. 4to, is een werk, hetgeen deszelfs schrijver de hoogste eer aandoet, en waarin de toenmalige toestand van *Europa* met een schrander oordeel geschetst wordt. Niet minder lof verdient zijne *Geschiedenis van Schotland*, onder de regering van de ongelukkige MARIA STUART, en haren zoon JAKOBUS, allereerst in 1759 te *Londen* in 2 deel. in 4to uitgegeven; terwijl zijne *Geschiedenis van Amerika*, *Londen* 1777, 2 deel. in 4to, en zijne *Onderzoekingen omtrent de geschiedenis der*

Indiën, almede de uitstekendste en meest verdiende goedkeuring ontvingen. Alle deze werken zijn meermalen herdrukt, en in onze, en andere talen overgezet. ROBERTSON stierf in Zomerm. van het jaar 1793 als dokter in de godgeleerdheid, en voorzitter van de universiteit te *Edimburg*, welken laatsten post hij 32 jaar bekleed had. In 1806 verscheen in *Frankrijk* eene, uit het Engelsch vertaalde, levensbeschrijving van ROBERTSON, van IJMBERT.

ROBESPIERE. (MAXIMILIAN) Van de vroegere levensgeschiedenis van dezen man, die naderhand het voorwerp van algemeenen afschrik, en na zijnen val van alle partijen verwenscht werd, is ons weinig meer bekend, dan dat *Arras* zijne geboorteplaats was, waar hij in 1759 ter wereld kwam. Zijn vader, die aldaar pleitbezorger was, alle zijne goederen doorgebragt hebbende, ruimde *Frankrijk*, en liet zijnen zoon in behoeftige omstandigheden achter. Deze, ook zijne moeder verloren hebbende, werd door tusschenkomst van den bisschop van *Arras*, VAN GANGLÉ, te *Parijs* in het collegie *Louis-le-Grand* opgenomen, en door zijne liefderijke bezorging ook verder ondersteund. Men weet niet, welke vorderingen hij hier in de wetenschappen maakte; doch gaf hij reeds toen proeven van zijn geheimzinnig karakter. Nadat hij het collegie verlaten had, bepaalde hij zich tot het beroep van pleitbezorger; doch hiermede in *Parijs* geen opgang makende, keerde hij naar *Arras* terug. Sedert verliest men hem op zijne toenmalige loopbaan geheel uit het oog, en vindt men hem eerst als afgevaardigde van den burgerstand van *Arras*, ter Nationale vergadering, weder. In de eerste zitting gelukte het ROBESPIERE niet, der natie een gunstig denkbeeld van hem in te boezemen, offchoon hij door verscheidene redevoeringen de oplettendheid van dezen en genen tot zich trok. Opmerkelijk is het, dat hij in die zitting beweerde, dat de monarchale regering, voor eenen zoo uitgebreiden staat, als *Frankrijk*, de eenige geschikte was, en voor de afschaffing der doodstraf pleitte. In de daad hij gedroeg zich in 1791, en gedeeltelijk 1792, nog zeer gematigd. Men wilde hem tot openlijk aanklager bij het lijfstraffelijk geregtshof benoemen, maar hij wees dien gewigtigen post van de hand; doch had zich toen reeds met DANTON en MARAT verbonden, nam een levendig deel aan de Jakobijner klub, en gaf een Journaal uit, onder den titel: *le Defenseur de la Constitution.* Hij werd nu, wegens *Parijs*, tot lid der Conventie benoemd; en met dien tijd nam zijn verschrikkelijk leven eigenlijk eenen aanvang.

Zoodra had ROBESPIERE in dezelve geene zitting genomen, of hij liet alle gematigdheid varen; vervolgde den koning met de grootste woede, en drong, zonder eenig uitstel, op zijne teregtstelling aan, welke hij uitschreeuwde, *dat een groot voorbeeld voor de wereld en het werk der Voorzienigheid was.* Na de teregtstelling des konings wilde hij de geheele koninklijke familie, en de *Girondisten*, voor het revolutionair geregtshof brengen. De laatste, reeds zijne heerschzucht ken-

kennende, beschuldigden hem in de Conventie, dat hij naar de alleenheersching stond; en nu ruste ROBESPIERE ook niet, voor dat hij hen op het schavot gebragt had. Van nu af beheerschte hij de geheele Nationale conventie. De gemeente van *Parijs* was geheel aan hem onderworpen, en onder zijn opzigt werd 'er een comite van algemeen welzijn (*comité de salut public*), met 12 commissien, opgerigt, en daardoor de grond voor het volgend schrikbewind gelegd. Aanklagten en veroordeelingen waren nu in *Frankrijk* aan de orde van den dag. De handlangers van ROBESPIERE rigtten geregtshoven in de provincien op, die, even als het committé van algemeen welzijn in *Parijs*, de ongehoordste gruwelen en onregtvaardigheden uitoefenden. De partij van HEBERT en DANTON, die hem in het eerst zeer behulpzaam geweest was, doch naderhand door hem werd verdacht gehouden, werd almede het slagtoffer zijner bloeddorst; terwijl hij zich in de Conventie als gebieder van *Frankrijk* gedroeg, en zich als zoodanig liet eerbiedigen.

Wat het eigenlijk doel van hem bij zoo vele gruwelen was, valt moeijelijk te bepalen, daar het niet mogelijk is, om den sluijer op te ligten, welke de toenmalige omstandigheden bedekte: zooveel is zeker, dat de herstelling der monarchie, in den eigenlijken zin, zijn doel niet kan geweest zijn. Zonder ons echter hieromtrent in eenig verder onderzoek in te laten, zullen wij nog alleen de omstandigheden opgeven, die zijnen val ten gevolge hadden. De hooge achting, waarin hij bij de lage volksklasse stond, en die somtijds in eene dweepzieke veréering van zijnen persoon ontaarde, haalde hem, onder de overige volksmenners, vele benijders op den hals. Het grootste gedeelte der bergpartij had van tijd tot tijd ontdekt, dat hij alleen als een werktuig gebruikt werd, en dat, behalve ROBESPIERE, slechts eenige leden van het Comité van algemeen welzijn de eigenlijke magt in handen hadden; en hieruit ontstond natuurlijk eene geheime jaloezij in de Conventie en het genoemde Comité. BARRERE, BILLAUD DE VARENNES en COLLOT D'HERBOIS aan de eene, ROBESPIERE, COUTHON en ST. JUST aan de andere zijde, vormden twee verschrikkelijke driemanschappen, die elkanders val zochten te bewerken. ROBESPIERE had de gemeenteraad en de gewapende magt op zijne zijde, en zoude ongetwijfeld de overwinning hebben weggedragen, indien niet eenige andere bijkomende omstandigheden het volk tegen hem ingenomen hadden. Men wist, dat ROBESPIERE, COUTHON en ST. JUST in het Comitté van algemeen welzijn het departement der algemeene politie waarnamen, en hield hen dus voor de eenige bewerkers der tallooze teregtstellingen, welke in Lente- en Zomerm. van 1794 tot eene afgrijselijke hoogte geklommen waren. Het volk leerde den tiran heimelijk verachten, maar durfde, uit vrees, zijn misnoegen niet openlijk te kennen te geven. ROBESPIERE, intusschen, van dit alles niet onkundig, en deszelfs gunst pogende te herwinnen, besloot, om wederom eene schaduw van godsdienst

dienst in te voeren, waarop het beruchte decreet verscheen, waarin de republiek een Hooger wezen erkende, en hetgeen door een feest gevolgd werd, waarbij hij als voorzitter der Conventie eene redevoering hield, in welke hij zich beroemde, de hersteller van het geloof aan God en zedelijk gevoel te zijn. Eene zoodanige taal in den mond van een man, die zelf zedelijkheid en deugd met den voet vertrapte, moest de inwoners van *Parijs*, die meest alle bij dit feest tegenwoordig waren, stuiten. Het algemeen misnoegen nam hand over hand toe, en de schrik voor de *proscriptie-lijst* hield nog alleen zijn gezag staande. Toen echter verscheidene afgevaardigden in de Conventie, en ettelijke leden uit het Comité van algemeen welzijn vernamen, dat ook hunne namen op de lijsten stonden, waagden zij den 27 van Hooim. 1794, terwijl St. Just eene redevoering over nieuwe zamenzweringen tegen de republiek hield, eenen aanval tegen Robespierre, die hierop het spreekgestoelte beklom, om de onderwerping van het meer genoemde Comité aan de Conventie te betoogen. Dan Tallien liet hem niet eindigen; maar wierp hem van het gestoelte, en eischte met een vuur, dat naar vertwijfeling geleek, van de Conventie, om het juk der tirannie af te werpen. Deze, gewoon, om zich voor Robespierre te vernederen, wankelde in het eerst; doch daar verscheidene afgevaardigden nu ook hunne stem verhieven, werd eindelijk tot een decreet van aanklagte tegen hem en zijne medestanders besloten. Nog voor het einde der zitting was dit besluit door geheel *Parijs* bekend. De pogingen van den gemeenteraad, om hem te redden, waren vruchteloos. Hij werd in de zaal der Conventie gevat, bij welke gelegenheid hij uitriep: *les brigands triomphent, et la République est perdue.* Den volgenden dag werd hij, met 22 zijner medepligtigen, naar de strafplaats gevoerd, waar zijn hoofd onder de bijl van het verschrikkelijk werktuig viel, waaronder zoo ontzettend vele, onder zijn wreedaardig bestuur, hun leven moesten eindigen.

ROBIJN. Een edel gesteente, tot het Thoongeslacht behoorende, en naast den Diamant het hoogst in waarde gehouden. De Robijn heeft eene roode kleur in velerlei afdalingen, en van hier ook verschillende benamingen: wordende de ponceau roode *Spinell*, de rozen-roode *Balzis*, de in het hijacint-roode vallende *Rubicell* enz. genoemd. Somtijds valt hij ook in het blaauw, wit enz. Zijne kristallizatie is zeer verschillende; doch meest als eene dubbelde vierzijdige piramide, of als eene zeskantige zuil of tafel in velerlei verscheidenheden. Den echten Robijn vindt men op *Ceilon*, in *Pegu* enz., doch ook een slechter soort in *Boheme* en de *Silezische* gebergten. De echte Robijn wordt in het vuur nog schooner en glansrijker.

ROBINSON. Onder dezen titel verschenen, in de eerste helft der 18de eeuw, een aantal romans, verhalen van zeldzame lotgevallen te water en te land bevattende. Tot den eersten van dien aard gaf het volgende aanleiding: Alexander Selkirk, uit *Largs* in *Schotland*, omstreeks het jaar 1680 geboren, diende van zijne jeugd af ter zee,

en vergezelde, als opperbootsman, den beroemden Engelschen zeekapiten, DAMPIER, op eenen togt naar de *Zuidzee*; geraakte met dezen in twist; werd in 1705 op het toenmaals onbewoonde eiland *Juan Fernandez*, achter *Chili*, terug gelaten; na een eenzaam en kommerlijk verblijf van 4 jaar en 4 maanden, in 1709 door kapitein WOODES ROGER, bij zijne reis rondom de wereld, weder aan boord genomen, en na verloop van twee jaar weder in *Engeland* terug gebragt. SELKIRK beschreef hierop zijne lotgevallen, en overhandigde zijne papieren aan eenen toenmaals bekenden schrijver DANIEL DE FOE, om dezelve na te zien, en voor de drukpers in orde te brengen. Deze ontvreemde echter daaruit de bouwstoffen voor eenen roman, en gaf den bedrogenen zeeman zijne papieren terug. Hij veranderde nu tijd, plaats en naam; plaatste het tooneel op eene der Karaïbische eilanden, aan den mond van de *Oronoko*; noemde zijnen avanturier ROBINSON; liet hem door storm en schipbreuk op hetzelve vervallen; verlengde zijn verblijf tot 28 jaar, en verplaatste de geschiedenis in het midden der 17de eeuw, waaruit dan de bekende, door ontelbare *Robinsonaden* gevolgde, roman van ROBINSON CRUSOË ontstaan is. ROUSSEAU vond dit boek bijzonder aanbevelingswaardig voor zijne EMILE: en, in de daad, het is ook bij uitmuntendheid geschikt, om de jeugd van de noodzakelijkheid te overtuigen, om zich vroeg aan vlijt en naarstigheid; aan oplettendheid en huisselijke en burgerlijke bezigheden; aan onafhankelijkheid van uitwendig gemak; aan eene behoorlijke waardschatting van de goederen des levens; aan het gebed en vertrouwen op de Voorzienigheid; aan het beoefenen van den geest in allerlei uitvindingen; aan de waardering van vele niet genoeg erkende weldaden van het maatschappelijk leven te gewennen, en vele heilzame regelen van opvoeding aan te wijzen. Schrijfwijze en inkleeding echter waren te zeer verouderd, hetgeen WEZEL deed besluiten, om dezen Engelschen ROBINSON te bekorten, om te arbeiden, en stuksgewijze in den tweeden jaargang van het Desfausche Philantropisch leerboek te plaatsen. CAMPE had gelijktijdig hetzelfde denkbeeld; maakte zijn voornemen onder een nieuw gezigtpunt bekend, en beiden lieten hun werk na elkander, de een te *Leipzig*, de andere te *Hamburg* drukken; doch de ROBINSON van CAMPE overtreft door inkleeding, den gemakkelijken en onderhoudenden toon van verhalen, door zijne, inzonderheid voor kinderen, zoo leerrijke aanmerkingen over het menschelijk leven, de natuurlijke geschiedenis, aardrijks- en zeevaartkunde, niet alleen verre het oorspronkelijke, maar verdient zelfs boven den door WEZEL, voor kinderen min bevattelijken, bearbeiden ROBINSON den voorrang.

ROBINSON (ROBERT), in 1735 te *Swaffham*, in het graafschap *Norfolk*, geboren, was de zoon van eenen komies op een accijnskantoor. Na den dood zijns vaders kwam hij op de Latijnsche school te *Swarming*, en legde hier den grond tot zijne volgende geleerd-

 heid;

heid; doch de bekrompene omſtandigheden zijner moeder noodzaakten haar, om, na weinige jaren, hem van deze ſchool te nemen, en tot een ambacht op te leiden. Hij werd in 1749 bij eenen kapper te *Londen* beſteed; doch legde zich, gedurende dezen zijnen dienst, met zoo veel ijver op de letteroefeningen toe, als zijn toeſtand gedoogde. Veel op hebbende met ROMAINE en WHITHEFIELD, kreeg hij al vroeg lust tot het predikambt onder de Methodisten; verkreeg, voor het einde zijner leerjaren, ontſlag van zijnen meester, en begaf zich naar *Norwich*, waar hij weldra predikant werd bij eene gemeente van Independenten, waarvan het bekend is, dat zij zich aan geene vaste geloofsformulieren of kerkelijke regels verbinden. In 1761 vertrok hij naar *Cambridge*, en aanvaardde hier het leeraarambt bij eene Doopsgezinde gemeente; doch kort te voren gehuwd zijnde, begaf hij zich ter woon naar *Houſton*, een dorp, niet ver van gemelde ſtad. Zijne ſtulp was klein, zijne inkomsten waren gering, en hij kreeg weldra een zeer talrijk gezin. Een minzaam voorkomen, en een menschlievend hart bezittende, werd hij de afgod der armen, en won een ieders achting. Naderhand verhuisde hij naar *Chesterton*, een ander dorp, mede in de nabuurſchap van *Cambridge*, waar hij 's zondags preaikte; terwijl hij op andere dagen dikwijls den dienst op de nabijgelegene dorpen waarnam.

Te midden van zijnen arbeid, beiden als leeraar en landbouwer, (want zijn aangroeijend huisgezin had hem eene boerderij doen huren) zette hij zijne letteroefeningen vlijtig voort, en ſchreef deze en gene ſtukjes, welke de oplettendheid tot zich trokken. Het eerſte, waardoor hij als ſchrijver eenen naam verwierf, beſtond in eene reeks van brieven aan eenen vriend, en verſcheen in 1775 onder den titel van: *Arcana, the first principles of the late petitioners to Parliament, for relief, in the matter of Subſcription*, (*Arcana*, of eerſte gronden der laatſte verzoek- inleveraars bij het parlement, om ontheffing op het ſtuk der onderteekening), door welk ſtuk hij zich zeer vele achtingswaardige vrienden onder de Disſenters verwierf. In het volgende jaar kwam zijn *Plea for the Divinity of our Lord Jeſus Christ* (Pleit voor de Goddelijkheid van onzen Heer JEZUS CHRISTUS) in het licht, hetgeen hem den vleijendſten lof deed behalen. ROBINSON's kenmerkende trek was liefde voor de vrijheid, en velen zijner ſchriften waren gerigt tegen burgerlijke en kerkelijke dwingelandij. *The History and Mistery of good Friday* (de geſchiedenis en het geheim van den Goeden vrijdag) was een vinnige en wat ruwe aanval op die kerkgenootſchappen, welke het vieren van feestdagen, en andere bijgeloovige praktijken, zoo als zij door anders denkende genoemd worden, voorſchrijven, en werd gevolgd door zijn' *Syllabus of lectures on Nonconformity* (Schets van lesſen over de kerkelijke afzondering); bevattende eene korte opgave van het geheele geſchil tusſchen de Disſenters en de kerk van *Engeland*, en het plan van eenen ſysthemati-

tifchen aanval op hetzelve aan de hand gevende. In 1778 gaf hij eene vertaling uit van CLAUDE's *Esfay on the Compofition of a Sermon* (Proeve, om eene Leerreden op te ftellen) met aanmerkingen, waarop hij in 1784 de hand legde aan eene *History of the Baptists* (Gefchiedenis der Doopsgezinden), welk werk hem eenige jaren druk bezig hield, en niet voor 1790 het licht zag. In dien tijd dikwijls naar *Londen* moetende reizen, om bouwftoffen voor dit zijn werk te verzamelen, geraakte hij aldaar in kennis met lieden van eene verfchillende godsdienstige denkwijze, en predikte in de vergaderingen van de onderfcheidene foorten van Presbyterianen, Independenten en Doopsgezinden, waarmede hij echter niet weinig aanftoots gaf aan deze en gene meer regtzinnige kerkgenootfchappen. ROBINSON befteedde de laatfte jaren zijns levens aan geleerden arbeid, ter voltooijing zijner Doopsgezinde Gefchiedenis, en zijne *Ecclefiastical Refearches;* (Kerkelijke Nafporingen) — werken, welke overvloeijen van keurige berigten en treffende aanmerkingen — en werd een te vroegtijdig flachtoffer van zijn onvermoeid letterblokken, en mogelijk ook wel van al te groote bekommering voor zijn talrijk huisgezin. Zich federt eenen geruimen tijd in eenen afnemenden en neerflagtigen ftaat bevonden hebbende, deed hij een reisje naar *Birmingham*, om Dr. PRIESTLEIJ te bezoeken; predikte aldaar op zondag, den 6den van Zomerm., tweemaal; werd den volgenden dag door eene benaauwde ademhaling overvallen; doch vervrolijkte hij nog 's anderen daags het gezelfchap met zijne gewone levendigheid. Des woensdags morgens vond men hem dood op zijn bed liggen, zonder dat de lakens verfchoven, of zijne gelaatstrekken misvormd waren. Hij ftierf, aan het huis van zijnen vriend WILLIAM RUSSEL, in den ouderdom van ruim 58½ jaar.

ROBINSON was ongemeen ijverig, en nimmer was er iemand, op wiens deur van zijne ftudeerkamer de fpreuk beter paste, welke HENRY WOLTON op de zijne had: *ledige uren niet ledig doorgebragt.* Hij was altijd bezig, en kon echter zoo vrolijk wezen als iemand. Niemand hing minder den fchoolvos uitdan hij; doch hij had, fchoon in eenen eigenlijken zin een zedig man zijnde, nogtans gevoel van zijne uitnemende talenten. Zijne geliefkoosde letteroefeningen waren de Talen, Boven- Natuur-, Zede-, Staatkunde, Regtsgeleerdheid en Gefchiedenis. Ook had hij fmaak in de fchoonheden der Griekfche en Latijnfche klasfieke fchrijvers, waarvan hij vele had gelezen. Hij was in het Fransch zeer bedreven, en had veel op met de Fraufche fchrijvers, inzonderheid met VOLTAIRE en ROUSSEAU. De Godgeleerdheid was zijne beroepsftudie, en hij had in den vroegften tijd zijns levens veel over godgeleerde gefchillen gelezen. Met de gefchiedenisfen van het oude en nieuwe Verbond was hij door en door bekend; doch voor eene kritiek had hij te weinig kunde en een te oppervlakkig oordeel. — In gezelfchap was hij zeer onderhoudend en onderrigtend, en eer gefchikt, om te ondervragen, dan te redentwis-

twisten. Zijn vlugge geest was altoos vaardig; zijne spotternij, bij gepaste gelegenheden, zeer scherp, en zijn vermogen, om de lieden aan het lagchen te houden, ongemeen. — Als leeraar van den godsdienst was hij eenig in zijne soort. Zijne stem was ongemeen welluidend; zijne oogen waren in eene gestadige beweging, en hij was gewoon, om naauwkeurig te letten op het gelaat en de houding zijner toehoorders. Zijne beste leerredenen waren zulken, die bij deze of gene gelegenheden gehouden werden, en zijne beelden waren altijd ontleend van dagelijksche voorwerpen. Het kerkelijk gewaad, of zelfs voor het Domine spelen, viel niet in zijnen smaak; integendeel schertste hij er dikwijls mede, zoo in gezelschap als op den predikstoel. Zijn doel was alleen, om de menschen voor zich zelven te leeren denken en handelen; en nogtans had niemand meer gezag over zijne gemeente, dan hij. Nergens deed hij zich voordeeliger op, dan onder de armsten derzelve, en wijdde elken zondag de tusschenuren, tusschen den ochtend- en avonddienst aan vriendelijke gesprekken, wanneer hij zich het genoegen gaf, hunne rampspoeden te vernemen, hunne zwarigheden op te losfen, en hunne nooden naar zijn beste vermogen te verligten.

ROCHE. (MARIA SOPHIA LA) geboren GUTERMAN, is als eene voorname schrijfster bekend. Zij werd in 1731 te *Kaufbeuren* geboren, bezat reeds vroeg eenen sterken leeslust, en vond op haar 17de jaar te *Augsburg*, werwaarts zij met haren vader vertrokken was, door Dr. BIANCANI, uit *Bologne*, gelegenheid, om hare wetenschappelijke beschaving te volmaken. Deze nam het levendigst aandeel aan hare opvoeding, en maakte haar met de beste dichters zijner natie, en de kunstwerken van *Griekenland* en *Rome* bekend; doch verzocht haar tevens, in zijn 82 jaar, ten huwelijk. Dan deze verbindtenis, hoe zeer door haar gewenscht, kwam niet tot stand, hetgeen haar tot een afgezonderd leven, alleen aan de wetenschappen en letteren gewijd, deed besluiten. Zij begaf zich met twee harer zusters en haren eenigen broeder naar haren grootvader GUTERMAN te *Biberach*, bij wien zij tot aan zijnen dood bleef; doch sedert met hare zusters een tijd lang hare eigene huishouding deed. Naderhand nam zij haren intrek ten huize van WIELAND, een harer bloedverwanten, die toen aldaar predikant was, en leerde hier den jongen WIELAND kennen, die haar met de beste voortbrengsels der Duitsche letterkunde bekend maakte, en eene sterke genegenheid voor haar opvattede, welke door haar niet geheel onbeantwoord bleef. Dan verscheidene omstandigheden verhinderden het gevolg hiervan, zonder dat echter daardoor hun onderlinge vriendschapsband verbroken werd. LA ROCHE, die haar gedurende eene lange afwezigheid van WIELAND had leeren kennen, verwierf hare hand. Hij was een edel en vrijdenkend man, die echter zich te veel met staatkundige zaken ophield, en voor alle andere ongevoelig scheen. Met dit alles leefden zij, schoon ieder zijnen eigenen weg ging, in onderling genoegen en eendragt. LA RO-

CHE naderhand als ſtaatsraad naar *Koblentz* verplaatst zijnde, woonde zij hier 10 jaar aan de oevers van den bekoorlijken *Rijn*, en geraakte bekend met vele aanzienlijke en voortreffelijke menſchen. Eindelijk verloor haar echtgenoot zijnen post, waarvan de ware oorzaken onbekend zijn; doch waartoe zijne brieven over het monnikswezen zekerlijk veel toebragten. SOPHIA leefde ſedert met haren gemaal in ſtille afzondering, eerst te *Spiers* en naderhand te *Offenbach*, alwaar hij in 1789 ſtierf. Dit verlies, en nog meer het in 1791 daarop volgende van haren zoon FRANS, dompelde haar in eene diepe droefgeestigheid, onder welke het beſef, van nog eenen anderen zoon, KAREL, geheim-bergraad te *Berlijn*, te bezitten, haar nu en dan opbeurde; doch ook zij betaalde eindelijk, in 1807, den tol der Natuur. Zij vereenigde de zeldzaamſte voorregten van ligchaam en ziel in zich; was eene teederhartige moeder harer kinderen, de gevoeligste gade, en eene warme vriendin van alle menſchen. Jegens hare meerderen beſcheiden, zonder laagheid; omtrent hare minderen goedhartig en vriendelijk, boezemde zij allen achting en eerbied in. Haar onderhoud was aangenaam en leerrijk; het verlies van een groot deel van haar vermogen konde haren moed niet doen wankelen; over het algemeen was zij onder het gevoel van vreugde of ſmart zeer gematigd, en alleen het verlies van hare dierbare panden maakte op haar eenen ſterken indruk. —

Als ſchrijfſter beſchouwd, heeft zij een aantal werken geſchreven van eenen onderhoudenden en leerrijken aard. Haar eerſte werk was *die Geſchichte des Fräuleins von* STERNHEIM, waarvoor WIELAND eene voorrede ſchreef, hetgeen door verſcheidene anderen gevolgd werd, waarvan de voornaamſte deze zijn: ROSALIENS *Briefe; mein Schreibetisch;* POMONA; ROSALIE *und* CLEEBERG; *Briefe an* LINA; *Briefe über Manheim; Geſchichte der Miſs* LONI; *Erſcheinungen am See Oneida; Moraliſche Erzählungen*; FANNIJ *und* JULIE; *das ſchöne Bild der Reſignation; Herbsttage;* verſcheidene kleine reisbeſchrijvingen, enz. Haar laatſte werk, waarmede zij haren letterarbeid beſloot, was MELUSINENS *Sommerabende*, hetgeen in 1805 verſcheen, waarvoor WIELAND eene voorrede ſchreef, waarin deze opmerkelijke bijzonderheid voorkomt, dat hij, die haar voor 35 jaar, door haren STERNHEIM, op de letterkundige loopbaan gebragt had, haar nu, in 1806, van dit tooneel terug voerde.

ROCHEFORT. Eene ſterke, regelmatig gebouwde zeeſtad, door LODEWIJK XIV aangelegd, in het Franſche departement *Neder-Charente*, met 15,000 inwoners. Zij heeft eene, door onderſcheidene forten verſterkte, oorlogshaven, uitgebreide zee-magazijnen, een tuighuis, geſchutgieterij, touwfabrijken, en eene ſchool voor het zeewezen.

ROCHELLE. Eene beroemde Franſche zee- en handelſtad, in het departement *Neder-Charente*, aan de *Atlantiſche zee*, met eene ſterk bevestigde en wel aangelegde haven, en 17,500 inwoners. Zij heeft

heeft 6 kerken, eene akademie van fraaije kunsten en wetenfchappen, eene openbare boekerij, een kabinet van natuurlijke zeldzaamheden, eene fchool voor de zeevaart, fcheepstimmerwerven, fuikerrafinerij. en, traankokerijen, porcelein- en glasfabrijken. De ingezetenen drijven eenen aanzienlijken zeehandel in wijn en zout, — *Rochelle* fpeelde in de burgerlijke onlusten in *Frankrijk*, door godsdienstige twisten veroorzaakt, ten tijde der koningen uit het huis van *Valois*, alsmede onder de opvolgende *Bourbons*, als hoofd- en wapenplaats der *Hugenooten*, eene gewigtige rol, tot dat zij eindelijk in 1668, na eene belegering van 13 maanden, onder het bevel van RICHELIEU, in handen der Katholijken viel, waardoor de ondergang der Protestantfche partij in *Frankrijk* beflist werd.

ROCHETTA. Is eene foort van potasch of foda, die van *Acre* en *Tripolie* naar *Sirie* komt, en tot het maken van glas gebruikt wordt. De laatfte echter is niet zoo goed als de eerfte.

ROCHOW. (FREDERIK EBERHARD VAN) Deze, voor de opvoeding der jeugd, zoo verdienstelijke man, zag in 1734 te *Berlijn* het eerfte daglicht, en genoot een gedeelte zijner opvoeding op de ridder-akademie te *Brandenburg*. Hij trad reeds vroeg in den krijgsdienst, en woonde den 7 jarigen oorlog bij, waarin hij tot 2 maal gewond werd, en ten laatfte zijne regterhand verloor. Sedert keerde hij naar zijne goederen op *Rekahn* terug, en wijdde zich voortaan aan het landleven en de verbetering van het fchool-onderwijs ten platten lande, hetgeen toen zeer verwaarloosd was. Zelfs fchreef hij een werkje: *Verfuch für Kinder der Landleute* (*Berlin* 1772), waarin hij eene betere manier van onderwijs poogde aan de hand te geven. De goedkeuring, waarmede hetzelve werd ontvangen, deed hem van nu af befluiten, om zijne daarin vervatte voorflagen in praktijk te brengen, en zich op de verbetering van het fchoolwezen op zijne landgoederen met ernst toe te leggen. Zijne pogingen werden met het beste gevolg bekroond; want niet alleen openbaarde zich fpoedig de weldadige invloed hiervan op de jeugd, onder zijn gebied behoorende, maar ook zag men eerlang, door het volgen van zijn voorbeeld, er de heilzaamfte vruchten van; zoodat de opgevolgde verbetering der landfcholen, in Pruisfifche en andere ftaten, grootendeels als zijn werk kan befchouwd worden. Ook als fchrijver voor kinderen onderfcheidde hij zich op eene gunstige wijze, en zijn *Kinderfreund*, in 1776 in het licht verfchenen, en federt mede in het Nederduitsch vertaald, werd met volle goedkeuring ontvangen. ROCHOW was over het algemeen in alle zijne betrekkingen een zeer braaf man, wiens pogingen, ter bevordering van den landbouw in de *Marken*, mede ten hoogfte prijzenswaardig zijn. Hij leefde fteeds in de naauwfte vriendfchap met GELLERT, en ftierf in het jaar 1806; den roem nalatende van een nuttig en regtfchapen man, die zijn leven aan het heil der menschheid had toegewijd.

RODENBURGH. Een oud adelijk Nederlandsch leengoed en eene heer-

heerlijkheid, niet ver van de ftad *Leijden*, buiten de Hooge-woerdfche poort gelegen; in fommige kaarten en plans ook *Roonburgh* en *Roomburgh* genoemd, welligt, om dat in de nabijheid een vrouwenklooster van den laatften naam geftaan heeft. Sedert Oogstm. 1528 was dit goed onafgebroken in het bezit van het geflacht van den tegenwoordigen heer, den fchout bij nacht CORNELIUS DE JONG *van Rodenburgh.* VAN DER HOUVEN, S. VAN LEEUWEN en HALMA houden het voor het *pretorium Agrippina*, een wapenhuis, blokhuis en korenfchuur der *Romeinen;* gelijk er ook in 1502 en 1520 onderfcheidene Romeinfche oudheden van vele waarde aldaar zijn opgedolven. In de Lente van het jaar 1824 werden er, bij het uitdiepen van eene floot, weder fchroeven van eene doodkist en een bekkeneel gevonden, en bij het uitrooijen der aardappelen eene dergelijke fchroef, dat thans evenwel zeldzamer wordt; doch de vorige pachter heeft meermalen fchroeven en ringen van doodkisten opgegraven. Het was voorheen zeer uitgeftrekt, en HEDA verhaalt, dat reeds in de IX eeuw goederen, onder *Rodenburgh* gelegen, aan de kerk van *Utrecht* werden gefchonken. Het had, zelfs nog in de laatfte tijden, een aantal achterleenen, en heeft een eigen zegel. In het jaar 1313 werd het door WILLEM, graaf van *Henegouwen*, aan PHILIP van *Santhorst* verleid, gelijk ook AELBRECHT GERRITZ HERTOGE, de voorvader van genoemden Schout bij nacht DE JONG, door wien het in 1528 door aankoop in dat geflacht kwam, door keizer KAREL *de Vde* er mede is verleid geworden. Het beftond reeds toen, en beftaat nog in eenige ftukken lands, waarvan één tot op dezen dag den naam draagt van *binnenhof*, en met elkander federt onheugelijke tijden bij den landman den naam van *'s Gravenland* dragen. De Rodenburgerlaan, die nog even zoo als voor eeuwen beftaat, heeft ook fteeds zijnen naam behouden.

ROEBEL. Eene Rusfifche zilveren munt, die 10 griwen of 100 kopecken heeft. Volgens Duitsch geld bedraagt de zilveren Roebel, in onderfcheiding van de papieren, ongeveer 1 daalder en 3 of 4 grosfen. Er zijn ook gouden en koperen Roebels; doch de eerfte zijn zeldzaam. In 1654 werden de eerfte Roebels in *Moskou* geflagen.

ROELL, (HERMANNUS ALEXANDER) geboren op het landgoed *Dolberg*, in het graaffchap *Marck*, in het jaar 1653, ftudeerde te *Ham*, *Utrecht*, *Groningen*, *Bremen*, *Marburg*, *Heidelberg*, *Aurich* en *Leijden;* en legde zich vooral toe op de godgeleerde wetenfchappen. Na het volbrengen zijner ftudien, werd hij eerst hofprediker bij ELISABETH, dochter van FREDERIK, koning van *Boheme*, die abdisfe van *Heiford* was, en vervolgens bij ALBERTINA, prinfes van *Oranje*, weduwe van prins WILLEM FREDERIK, ftadhouder van *Vriesland*. In het jaar 1682 werd hij predikant te *Deventer*, in 1686 gewoon Hoogleeraar in de Wijsbegeerte en buitengewoon in de Godgeleerdheid te *Franeker*, en eindelijk in 1704, Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te *Utrecht.* Hij ftierf te *Amfterdam* den 12 van

Hooim. 1718, en heeft verfcheidene geleerde fchriften nagelaten. Hij was vrij in denken, en leerde edelmoedig, hetgeen hij geloofde. Van hier, dat hij gewikkeld werd in twisten over eenige punten der godgeleerdheid; die thans alle belang verloren hebben; maar toen zeer gewigtig werden befchouwd. Langen tijd heeft men dan ook in verfcheidene provincien de kandidaten der H. bediening verpligt, na afgelegd examen, de gevoelens van Roëll plegtig te verzaken; en na zijnen dood zijn dezelve, in het jaar 1723, opzettelijk onderzocht en veroordeeld door vier Leijdfche Hoogleeraren in de Godgeleerdheid.

ROERDOMP. (*Ardea Stellaris*) Deze vogel behoort tot het geflacht der reigers. Hij heeft eenen bijna gladden kop; het lijf van boven is panrood met dwarsfe ftrepen, en van onder bleeker met langwerpige bruine vlekken. Hij eet visch en kikvorfchen; legt 4 of 5 bleek-olijfgroene eijeren in een nest op den grond, en verdedigt zich met zijnen fcherpen bek. De Roerdomp houdt zich in de gematigde ftreken van het Noorder-werelddeel op, bij ons in de rivieren, en is een langzaam en traag dier, dat eene grove, zware ftem heeft, en, vooral bij regenachtig weer, een brommend geluid maakt.

ROERMOND. De hoofdplaats van het arrondisfement van dien naam, in de Nederlandfche provincie *Limburg*, aan de *Roer*, welke hier in de *Maas* valt, met ruim 4,200 inwners, eene kerfpel-, voorheen bisfchoppelijke kerk, aan St. Christoffel gewijd, en eene Hervormde gemeente. Zij was voorheen de hoofdftad van *Opper-Gelder*, (het oudfte gedeelte van *Gelderland*, doch werd naderhand er van afgefcheurd), en voormaals eene tamelijke goede vesting, in welker beleg, in 1632, de dappere en krijgskundige graaf, Ernst Kasimir van *Nasfau*, ftadhouder van *Vriesland*, fneuvelde. In 1702 viel zij, na een beleg van 10 dagen, in handen der bondgenooten. Voormaals was hier de zetel van een bisdom, en der Oostenrijkfche regering over *Opper-Gelderland*, welke hier eenen tol aan de *Maas* hief, gelijk de *Hollanders* van hunne zijde te *Venlo* deden.

ROEST. Onder dezen naam verftaat men in het algemeen die zelfftandigheid, die men op het ijzer waarneemt, wanneer hetzelve langen tijd aan eene vochtige lucht heeft blootgeftaan. De vereenigde werking van water en lucht oxydeert in zoodanig geval het ijzer, terwijl zich een gedeelte koolftof-zuur uit den dampkring met het oxyde tot *fubcarbonas ferri* verbindt. Daar nu het ijzer-roest niet anders als een metaal-oxyde is, zoude men alle overige metaal-kalken roest kunnen noemen: dan, hoe zeer men ook blik- en koper-roest kent, verftaat men gewoonlijk onder de enkele benaming van Roest niet anders dan ijzer-roest. De planten-roest heeft met deze laatfte niets gemeens dan de kleur. Men neemt denzelven aan plantgewasfen waar, waarbij deze Roest waarfchijnlijk uit achtergeblevene, in de lucht verharde, en tot ftof gewordene planten-fappen geboren wordt.

ROEST. (JAN VAN DER) Deze verdienstelijke man was leeraar bij de Hervormde gemeenten van *Blaauw-kapel*, *Elst*, *Amersfoort* en *Haarlem*, bij welker laatste hij eenen geruimen tijd het leeraarsambt bekleedde. Hij muntte uit door eenen schat van verkregene kundigheden in velerlei wetenschappen, vooral door zijne uitmuntende predikwijze, waarvan hij de schoonste proeven geleverd heeft in zijne uitgegevene Leerredenen over *eenige Bijbelsche tafereelen van leerzame sterfgevallen;* over *de genoegens van den godsdienst* enz. Hij stierf in het begin dezer eeuw, en heeft zich den roem verworven, van niet weinig te hebben toegebragt tot de zoo aanmerkelijke verbetering der predikwijze in de helft der verloopene eeuw.

ROET. Eene bekende zelfstandigheid, die bij de verbranding van vele bewerktuigde ligchamen geboren wordt, vooral, wanneer dezelve vele harsachtige en olieachtige deelen bevatten, en de lucht tot dezelve geenen genoegzamen toegang heeft.

Het Roet is onderscheiden naar de verschillende ligchamen, waaruit het gevormd is. Behalve de koolstof, die van alle roetsoorten een voornaam bestanddeel uitmaakt, bevat hetzelve ook meestal eene *empyreumatische* (brandige) olie, en verschillende zouten. Zoo bevat het Roet, dat men in *Egypte*, bij de verbranding van den mest der huisdieren verkrijgt, zeer veel *sal ammoniak*, zoo dat men, ter vervaardiging van dit zout, genoemde stof opzettelijk verbrandt. Het houtroet vooral, hetgeen zich in de binnenste deelen der schoorsteenen aanzet, en door de *Duitschers Glanz-rusz* genoemd wordt, bevat, behalve koolstof, eene teerachtige olie en hout-azijn. De bestanddeelen van het turf-roet verschillen naar mate de turf, die verbrand wordt, onderling in hoedanigheid onderscheiden is. BERGSMA vondt, volgens opgave, in zijne bekroonde akademische prijsverhandeling over den turf, in het turf-roet, behalve de koolstof en de empyreumatische olie, ook zwavelzure *ammonia* (*Sulphas ammonia.*)

Het zwartsel (*Kien-rusz*) of lampzwart, wordt op vele plaatsen in *Duitschland* in het groot bereid uit dennenhout, dat vooraf van deszelfs harsdeelen bevrijd is. (Zie: ZWARTSEL). — Het Roet is, door den aard zijner bestanddeelen, een bijzonder geschikt middel ter bemesting en vruchtbaarmaking van landerijen, en heeft in dit opzigt in vele gevallen boven de gewone meststof veel vooruit. De ouden, en daaronder GALENUS en DIOSCORIDES, hebben het Roet, en wel dat, hetwelk door verbranding van de pek verkregen wordt, als geneesmiddel opgegeven, ten welken einde het gewoon Roet ook thans nog, doch zeer zeldzaam, wordt aangewend. Als verwmiddel, en vooral ter vervaardiging van boekdrukkers inkt, wordt het Roet gebruikt: tot dit laatste bedient men zich inzonderheid ook van het genoemde zwartsel (*Kien-rusz*).

ROG. (*Raia*) Een geslacht van visschen, tot de orde der kraak-

beenvinnige (*Chondropterygii*) behoorende met 5 luchtgaten onder aan den hals; het lijf neergedrukt plat, en den bek onder den kop: een zonderling gevormd, en zelfs in sommigen opzigte zonderling bewerktuigd diergeslacht. Verscheidene soorten heeft men voormaals, door allerhande kunsten, tot zoo gewaande basilisken enz. vervormd en gedroogd. Sommige schijnen ook bij eenige gelijkenis, die het onderste gedeelte van hunnen kop met een menschen aangezigt heeft, tot het sprookje omtrent het bestaan van *Sirenen* iets te hebben toegebragt. Niettegenstaande zij maar één ei telkens leggen, zoo teelen zij echter zoo sterk voort, dat de zee in verscheidene streken daarvan wemelt. De eijeren zelve hebben eene hoornachtige schaal of schil, die van 4 punten voorzien is, en in de wandeling *zee-muizen* genoemd worden. Onder dit dierengeslacht verdienen eene bijzondere opmerking *R. Torpedo.* (De Trilrog, of krampvisch) Het lijf is overal glad met 5 rondachtige vlekken op den rug. Deze soort komt vooral in de *Middellandsche zee* voort, en is de meest bekende van die visschen, welke eene elektrieke kracht bezitten. Men vindt aan beide zijden van dezen visch een zonderling toestel, uit kleine vliesachtige buisjes zamengesteld, die naauwkeurig aan elkander sluiten, en met horizontale plaatjes voorzien zijn, welke celletjes daarstellen, die met een slijmerig vocht zijn gevuld. Tevens ontdekt men hier aanmerkelijke zenuwtakken, die allen van het achtste paar afkomen. Dit toestel geeft aan dit soort de elektrieke kracht, welke deze visschen zoo beroemd gemaakt heeft, en waarvan zij hunnen naam ontleend hebben. Zij kunnen namelijk den genen, die hen aanraken, geweldige schokken mededeelen, waarvan zij zich ook waarschijnlijk bedienen, om hunne prooi meester te worden. Men heeft hiervan verscheidene soorten opgegeven, door Linnaeus en zijne opvolgers eenigzins verward, onder den naam van *Raja Torpeao*, als de gewone opgegevene soort, vervolgens onder dien van *Torpedo unimaculata* Riss. pl. 3. fig. 3.; *T. marmorata* Rondel. 362, en *T. Galvanii* Rondel. 363. *f.* 1. — De Vleet (*R. Batis*), een ander soort, bont van kleur; de rug in het midden glad, de staart met eene rij stekels gewapend, komt voor in de Europische zeeën. Hij wordt omtrent 200 pond zwaar. Zijn vleesch is bij uitstek smakelijk. De Pijlstaart-Rog (*R. Pastinaca*), met een glad lijf; aan den staart een lange stekel, die voorwaarts op de zijden als eene zaag getand is, en met een ongevormden rug, houdt zich in vele groote zeeën, op, en wordt in Oogstm., ook wel te *Katwijk*, gevangen. Zijn staart-angel is wel niet giftig; maar dient aan het dier zelve tot een wapen, waartoe ook sommige wilde volkeren denzelven gebruiken.

ROGGE. Van dit nuttig, en het minst te ontberen graangewas, is ons het eigenlijk vaderland onbekend. Het heeft als voedsel, boven andere granen, daarin den voorrang, dat het gemakkelijker en algemeener dan tarwe kan verbouwd worden. De Rogge is gewoonlijk een wintergewas; echter kan, op eenen warmen lossen grond, ook zomer rogge, doch zeer vroeg, gezaaid worden. Zij verkiest ee-

eenen minder kleiachtigen ſtijven grond, dan de tarwe, en wordt dus op losſer, en voornamelijk op zandgronden, verbouwd, hetgeen, indien het land wel toegemaakt is, het vroegst geſchieden kan. De Rogge wordt ligt door den regen benadeeld, en loopt ſpoedig uit, weshalve zij, zoo ſchielijk als zij droog is, te huiswaarts moet gebragt worden. De Zomer-rog levert in hoedanigheid en hoeveelheid veel minder dan de Winter-rogge op, welke laatſte zich bij ons door grooter halmen en zwarer aren onderſcheidt. De *Archangelſche* Rogge munt boven andere in pracht van gewas, maar niet in deugd uit: de halmen worden wel van 6 tot 8 voet hoog, en hebben lange aren, doch leveren ſlechter en minder koren dan de gewone Rogge op. De *Egyptiſche* of *Jeruzalemſche*, in den *Paltz* ſterk aangekweekt, wordt zeer geroemd. Uit *Polen* en *Pruisſen*, en over het algemeen uit de *Oostzee*, wordt eene verbazende hoeveelheid Rogge naar andere landen vervoert, die doorgaans in *koude* beter dan in *warme* landen voort wil.

ROGGE (CORNELIUS) werd in het jaar 1762 te *Amſterdam* geboren, en gaf reeds in zijne vroege jeugd blijken eener ſterke neiging tot de wetenſchappen. Nog naauwelijks 16 jaar oud, oordeelden verzorgers van de kweekſchool der Remonſtrantſche Broederſchap in gemelde ſtad, na een zorgvuldig onderzoek zijner gemaakte vorderingen in de Griekſche en Latijnſche talen, hem waardig en bekwaam, om de lesſen der Hoogleeraren met vrucht te kunnen bijwonen. Door een min gezond geſtel en ongelukkig uitwendig voorkomen, niet voor die tijdverſpillende en den geest verwilderende vermaken geſchikt, welke, helaas, aan zoo vele jongelingen, der wetenſchappen toegewijd, maar al te veel nadeels doen, vond men hem den meesten tijd van den dag, althans van bijkans elken avond, in zijn ſtudeervertrek, aan het huis zijns toen nog levenden braven vaders, en oefende hij zich hier zoo vlijtig, eerst in de geleerde talen en Wijsbegeerte, en vervolgens in de Godgeleerdheid, dat hij, bij ieder gewoon halfjaars onderzoek, altijd een loffelijk bewijs van vlijt en vorderingen gaf, en, na 5 welbeſtede jaren, tot proponent bij de Remonſtrantſche broederſchap werd aangenomen. Reeds de eerſte, en, als ſtudent geleverde, proeven van zijnen kanſel-arbeid behaagden ongemeen, en vervolgens hoorde men hem ook, als proponent, overal, waar hij predikte, met bijzonder genoegen, inzonderheid te *Rotterdam*, alwaar hij eenen geruimen tijd de ledige Predikantsplaats vervulde. Het was dus niet te verwonderen, dat hij weldra, door verſcheidene Remonſtrantſche gemeenten als predikant begeerd werd. *Noordwijk* en *Berkel* mogten het eerst door hem geleerd en geſticht worden, en op beide plaatſen ſpreekt men nog heden algemeen tot zijnen lof. In de eerſte jaren van zijnen predikdienst, gelegenheid tot meerdere afzondering en meer gezetten letterarbeid mogende genieten, vergaderde hij zich eenen ſchat van kundigheden, dien hij tot het einde van zijn leven, onvermoeid bleef vermeerderen, en

gaf in 1794, bij J. MEIJER te *Rotterdam*, terwijl hij nog leeraar te *Berkel* was, eene uitvoerige verhandeling in het licht *over het ware wezen van het Christendom, volgens de uitfpraken van* JEZUS *en zijne Apostelen*, welke, teregt, voor een zijner beste ftukken gehouden wordt. Naderhand, te *Leijden* beroepen, dong hij met 3 beroemde mannen, de weleerw. heeren J. BROUWER, A. HULSHOFF en W. DE VOS, alle leeraren bij de Doopsgezinden, de eerfte te *Leeuwarden*, de beide laatften te *Amfterdam*, naar den gouden eereprijs, door TEIJLERS godgeleerd genootfchap opgehangen voor het best gekeurde antwoord, op de vraag over het *al of niet voldoende van het inwendige bewijs voor de Goddelijke afkomst van de Christelijke leer*, en behaalde denzelven met den meesten roem. (*)

De onvermoeide ROGGE leverde, behalve een aantal boekbeoordeelingen in meer dan één tijdfchrift, en eene menigte meestal oorfpronkelijke godgeleerde en zedekundige ftukken, in het mengelwerk van deze en gene maandwerken, en inzonderheid in de *Bijdragen tot het menfchelijk Geluk*, ook nog in het 3de ftuk der godgeleerde *wijsgeerige* en *zedekundige Mengelingen*, in 1794 te *Leijden* bij D. DUMORTIER en ZOON uitgegeven, eenige aanmerkingen tegen de *proeve van een fchriftmatig bewijs, dat* JOZEF *de ware vader van* CHRISTUS *is*, welke, offchoon niet geheel van hem oorfpronkelijk, hem nogtans tot eer verftrekken. Boveral was het de ftaatsomwenteling in ons vaderland, in 1795, welke ROGGE aanleiding tot menig fchoon gefchrift gaf. Hij fchetfte van haar een uitvoerig en belangrijk *Tafereel*, fchreef vervolgens de *Gefchiedenis der Staatsomwenteling voor het Bataaffche volk* (beiden te *Amfterdam* bij J. ALLART, het eerfte in 1796, en de laatfte in 1799 uitgegeven) en voorts verfcheidene deels zeer bekende kleine fchriften, waaronder men tellen kan: *de Kerk afgezonderd van den Staat; de Armen, kinderen van den Staat*; zijne belangrijke *Voorrede* voor de *Volledige verzameling van alle ftukken, betreffende de affcheiding der Kerk van den Staat door de Nationale Vergadering, reprefenterende het volk van Nederland*, benevens zijne verhandeling over *den invloed van het Burgerlijk beftuur op zaken van den Godsdienst*, welke TEIJLERS godgeleerd genootfchap den derden zilveren eerpenning waardig keurde. (†)

ROGGE was niet alleen een ijverig en ftandvastig voorftander van godsdienstige en burgerlijke vrijheid, maar tevens een hartelijk menfchenvriend, wien de wezenlijke volksverbetering zoo naauw aan het hart lag, dat hij zich mede aan alles toewijdde, wat daartoe flechs eenige betrekking had; en van hier, dat hij een groot bevorderaar was der verdienstelijke Maatfchappij: *Tot Nut van het Algemeen*. Hij fchreef in haren geest vier *Leerredenen voor den huis-*

fe-

(*) Men vindt deze Verhandeling, benevens de met zilver bekroonde zijner mededingeren, in het XV deel der werken des genoemden genootfchaps geplaatst.

(†) Geplaatst in het XVII van de werken des genootfchaps.

felijken Godsdienst van den gemeenen man, die geheel voor deszelfs behoeften berekend waren, en liet zich door het Uitvoerend bewind belasten met het fchrijven en verzamelen der *Bijdragen, betrekkelijk den ftaat en de verbetering van het Schoolwezen*, waarvan de keurige inleiding, over *het onderwijs der jeugd, als den grondflag van Nationale zedelijkheid en welvaart*, de ftelligfte bewijzen oplevert, zoo wel van zijnen onvermoeiden ijver, als zijne bevoegdheid tot dit vak. Ook fchreef hij voor genoemde Maatfchappij, onder anderen, *het zedekundig Leesboek, in den vorm van gefchiedenisfen, ten dienste der Scholen*, hetgeen onder de beste harer uitgegevene werken van dien aard mag geplaatst worden, alsmede het ftukje, zoo rijk in vernuft, getiteld: *Reis van den jongeling* AGATHON *naar het land van geluk*, in 1805 te *Leijden* bij D. DU MORTIER en ZOON uitgegeven. Voor *Leijdens* departement der genoemde Maatfchappij was hij alles, en men kan hem den ftichter van deszelfs fchool noemen. Voor hare jeugd deed hij, onder meer anderen, de gedrukte fraaije redevoeringen: JEZUS *een voorbeeld voor de jeugd*, en *de gevolgen der losbandigheid, naar aanleidlng van* JEZUS *gelijkenis van den Verloren zoon.* Voorts fchreef hij *Levensgefchiedenisfen voor jonge lieden*, waarvan 3 deeltjes bij zijn leven het licht zagen, en vindt men ook van hem in het 4de ftukje van het IV deel der bovengenoemde *Bijdragen*, eene uitmuntende redevoering *over de opvoeding der Meisjes*, voor het *Leijdfche* departement uitgefproken. Nog gaf hij in druk uit, ter gelegenheid, dat de Remonftrantfche broederfchap, in 1797 en 1798, een voorftel van verbroedering deed aan de geheele Protestantfche Christenheid in *Nederland*, eene Leerreden, *over de voordeelen van de vereeniging der Christenheid*, benevens eene Verhandeling, ten opfchrift hebbende: *de Kerk één en ondeelbaar*; beide ftrekkende, om het genoemde voorftel, ook buiten zijne gemeente, te onderfteunen.

Bij alle deze blijken van uitftekende bekwaamheden, bezat ROGGE een godsdienstig menschlievend hart, waaraan alles dierbaar was, wat hem als waar en heilzaam voor de menschheid, het redelijk goede en fchoone, en ter verbreiding van Gods koningrijk op aarde, in den hoogen geest en de bedoelingen van JEZUS, bevorderlijk voorkwam. Hij was onverfchillig omtrent roemzucht en menfchelijke eer; doch waardeerde, als Christen, de menfchelijke natuur zeer hoog, en was en deed voor haar alles. Veel gemak en vermaak gaf hij zich zelven niet. De toonkunst was zijne geliefde uitfpanning, en voor deze was hij geheel gevoel; verkeering met verlichte mannen, en huisfelijke gezelligheid verfchaften hem ook veel genoegen, alhoewel hij niet dan onder gemeenzame vrienden fpraakzaam, vrolijk en tot fcherts geneigd was. Voor het overige was zijn leven noch door voor, noch door tegenfpoeden bijzonder gekenmerkt. Tot omtrent een jaar voor zijnen dood behield hij altijd eenen kalmen geest; doch toen verloor hij, in eene ziekte, een zijner oogen,

werd vervolgens van tijd tot tijd droefgeestiger en waterzuchtiger, en stierf eindelijk aan een toeval van beroerte op den 27sten van Oogstm. 1806, zonder blijkbare onrust of smart; nalatende eene bedrukte weduwe en 3 kinderen, die zijn vaderlijk onderwijs en opzigt nog zeer behoefden. Na zijn overlijden heeft de weleerw. C. W. WESTERBAAN, Leeraar bij de Remonstrantsche gemeente te *Amsterdam*, eenen bundel kerkelijke Leerredenen in het licht gegeven, met een voorberigt, waaruit wij deze levensschets getrokken hebben. Deze Leerredenen, offchoon wel niet van eenen uitlegkundigen aard, kenmerken zich door rijkheid en het gewigt van zedekundige leeringen, door juistheid der aanmerkingen, en door derzelver menschkundige toepassing op de behoeften der onderscheidene rangen en standen des menschelijken levens; doch vooral door eene edele eenvoudigheid, welke geene gekunstelde wendingen toelaat, noch dien hoogen toon bezit, welken veler wansmaak van den godsdienstleeraar vergt, en hem doen vergeten, dat hij den armen het Evangelie verkondigt, en dat eenvoudigheid het zegel der waarheid is.

ROIJAARDS. (Dr. HERMANNUS) Beroemd Godgeleerde en Evangelie-prediker, onder de Hervormde Christenen in de *Nederlanden*. Hij werd geboren in het jaar 1753, te *Zaltbommel*, alwaar zijn vader ALBERTUS ROIJAARDS de Geneeskunde beoefende. Op zijn zeventiende jaar ging hij, wel voorbereid, naar de akademie te *Utrecht*, met oogmerk, om zich insgelijks op de geneeskundige wetenschappen toe te leggen; doch een onverwinnelijke afkeer van het zien bloeden eens menschelijken ligchaams, deed hem, bij de ontleedkundige lessen zoodanig huiveren, dat hij zijne keus spoedig, en ter goeder ure, op de Godgeleerdheid bepaalde. Al wat nu strekken konde, om hem hiertoe wel voor te bereiden, en tot eenen geleerde in dit vak te vormen, beoefende hij met zoo veel vlugheid en ijver, dat hij aan elk, die hem gadesloeg, eene groote verwachting inboezemde. Reeds in dien jeugdigen leeftijd schreef hij, als lid van een toen opgerigt akademisch gezelschap, vier Latijnsche verhandelingen: ééne, over deszelfs zinspreuk: *tandem fit surculus arbor;* twee, *de decoro;* en ééne, *de dono linguarum*, welke alle onder de werken van dat genootschap zijn uitgegeven. Vooral verwierf hij zich veel lof door ééne *Diatribe*, *de emendandis plurimis veterum Scriptorum Graecorum locis*, *uti et de hecatombis, Homerique oceano*, welke hij, in het openbaar, onder voorzitting van den beroemden SEGAAR, verdedigde. Behalve dezen had hij, in het vak der Godgeleerdheid, tot zijne leermeesters de Hoogleeraren BURMANNUS, RAU, BONNET en vooral VOS. Na zich dus acht jaar lang te hebben geoefend, trad hij in den dienst der Hervormde Kerk, en nam, gedurende tien jaar, het leeraars- en opzienersambt waar, eerst te *Scherpenzeel*, in de provincie *Utrecht*, voorts te *Elburg*, daarna te *Alkmaar*, vervolgens te *Middelburg*, en eindelijk te *'s Gravenhage*. In deze betrekking verwierf hij zich den roem van een der meest welsprekende kanselredenaars van zijnen

tijd te zijn, onder die, welke bijzonder met den naam van *Ernstigen* bestempeld werden. In het jaar 1788 werd hij beroepen tot het ambt van Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Akademie-prediker aan de *Utrechtsche* Hooge school, hetwelk hij aanvaardde met eene redevoering, *pro ordinis ratione, qua Deus in patefacienda religione usus sit.* Hij bekleedde dit ambt, gedurende vijf en dertig jaar, met veel toejuiching, en bragt het zijne toe, aan den bloei der Hooge school, ook in eenen voor dezelve hachgelijken tijd. Een aantal voortreffelijke Leeraars werden mede in zijne school gevormd, en onder deze sommigen, welke tot het Hoogleeraarsambt bevorderd zijn. Zijne denkwijze en leertrant in de uitlegkunde der Heilige schriften, en de Godgeleerdheid, heeft hij vooral kenbaar gemaakt door eene Latijnsche verhandeling, *de divinitate* JESU CHRISTI *vera*, en door eene Nederduitsche, *over den waren aard van* JEZUS *koningrijk*, beide te *Utrecht* uitgegeven, de eene in twee stukken, in 1790 en 1791, de andere in 1799. Driemaal stond hij, als *Rector magnificus*, aan het hoofd der akademie, en telkens droeg hij die waardigheid over met Latijnsche redevoeringen, die daarna in het licht verschenen zijn. Als lid van het Zeeuwsch genootschap der wetenschappen schreef hij eene *verhandeling over het ware grondbeginsel der Zedeleer*, welke in het XIII deel van des genootschaps verhandelingen is gedrukt. Vele jaren was hij, met onvermoeide vlijt, werkzaam als medebestuurder van het Genootschap *tot verdediging van den Christelijken Godsdienst*, opgerigt in *'s Hage*, en deed, in betrekking als voorzitter, voor hetzelve viermaal, naar tijdsgelegenheid, eene aanspraak of redevoering, welke in de werken des Genootschaps, voor het jaar 1793, 1799, 1807 en 1816, zijn uitgegeven. Ten jare 1823, den ouderdom van zeventig jaar bereikt hebbende, werd hij, volgens de nieuwe akademische verordening, *Emeritus;* doch hij bleef met het houden van akademische lessen voortgaan, zoolang het zijne ligchaams krachten gedoogden. In de laatste jaren zijns levens leed hij veel aan podagreuse en andere ongemakken, welke eindelijk den 15 van Louwm. 1825, eindigden in eenen zachten dood, dien hij met eene voorbeeldige kalmte te gemoet ging. Te *Middelburg* had hij zich in den echt begeven met jonkvrouwe JOHANNA HENRIETTE SCHORER, welke vóór hem overleed. Hij liet ééne dochter en drie zonen na, alle geacht en gezien, van welke de jongste, HERMAN JOHAN, de opvolger van zijnen vader werd, in het jaar 1823, en aan zijne gedachtenis, in 1825 eene kerkelijke redevoering wijdde, en in het licht gaf. Ook de Hoogleeraar J. HERINGA, ELIZA'sz. heeft, in zijne jongste redevoering, ter gelegenheid der inwijding van de nieuwe akademische gehoorzaal, zijnen overledenen ambtgenoot op eene hem waardige wijze gedacht: welke redevoering, volgens de wet, in de *Acta Academiae* van 1824 en 1825 moet worden gedrukt.

ROIJEN, (ADRIAAN VAN) eerst van 't jaar 1729 lector in de kruidkunde aan 's lands Hooge school te *Leijden*, werd hij 3 jaar later tot

Hoogleeraar in dezelfde wetenfchap en in de geneeskunde aangefteld. Het onderwijs in de Kruidkunde nam hij tot het jaar 1754, niet zonder groot voordeel en luister der akademie, waar, toen hij daarvan vrijwillig afftand deed. Dat in de Geneeskunde zette hij tot in het jaar 1775 met bijzonderen lof voort, en verkreeg toen van Heeren Bezorgeren der Hooge fchool een eervol ontflag. Nog omtrent 4 jaar leefde hij federt in geletterde rust, tot hij, op den laatften van Sprokkelm. van het jaar 1779, in ver gevorderden ouderdom, overleed. Men heeft van hem drie Latijnfche redevoeringen, gehouden bij de nederlegging van het driemaal door hem gevoerde rectoraat der Hooge fchool, met name *de historia morbi*, *primo et perpetuo Therapiae Medicae fundamento; de justo motuum corporis animique moderamine;* en *de morbis aetatium.* De beide laatfte, in dichtmaat vervat, komen voor in de verzameling zijner Latijnfche gedichten, in het jaar 1778 uitgegeven, aan welken hij zijnen roem bij de nakomelingfchap voornamelijk te danken heeft. Deze verzameling bevat, behalve de twee reeds genoemde, nog 5 grootere dichtftukken in de voetmaat der eligie, van welke dat: *de amoribus & connubiis plantarum*, bij de aanvaarding van het Hoogleeraar-ambt in de kruidkunde uitgefproken, en zijn *Carmen Seculare in natalim ducintefimum Academiae Batavae*, *quae est Leidae*, de bekendfte zijn. — Vooral prijst zich het eerstgenoemde dichtftuk door bevalligheid, levendigheid, zoetvloeijendheid en gelukkige vinding aan, en geeft zijnen maker onder de vele uitmuntende Latijnfche dichters, waarop *Nederland* roem mag dragen, eene aanzienlijke plaats. Eindelijk verdienen ook de kleinere dichtftukken, met welke de verzameling befloten wordt, eene loffelijke melding, als van welke de meeste met regt fraai mogen genoemd worden.

ROLANDS-ZUILEN, of *Rulands-zuilen*, zijn fteenen, meestal ruwe en flecht gevormde beeldzuilen, welke men hier en daar in Duitfche fteden op vrije pleinen, markten enz. vindt opgerigt, en gewoonlijk een gewapend man, met een zwaard in de hand, voorftellen. Sommigen meenen, dat deze zuilen haren naam van zekeren KAREL ROLAND, een veldheer van KAREL *den Grooten*, voor wien men zoodanig eene zonde hebben opgerigt, ontleend zouden hebben; doch men kan niet denken, dat de *Duitfchers*, inzonderheid de *Sakfen*, juist zeer genegen zullen geweest zijn, om voor den veldheer van hunnen grooten onderdrukker, KAREL, eene gedenkzuil te ftichten, die, zoo hij al immer beftaan hebbe, zijne heldendaden in *Frankrijk* en *Spanje* verrigte. Waarfchijnlijker is het, dat deze *Rolands-zuilen*, welker oorfprong men bovendien in lateren tijd, dan dien van KAREL, meent te moeten zoeken, dezelfde beteekenis hebben met diegene, die men aan de grensfcheiding van verfcheidene fteden vindt, en de *Duitfchers* een *Weichbild* (afgeleid van het woord *Weich*, *Wijk*, dat is ftad of plaats) noemen. Zulk een beeld is namelijk een teeken van het regtsgebied, en beteekent, dat de ftad

ftad haar eigen regtsdwang en ftatuten heeft, en hoe ver zich deze plaatfelijk uitftrekt. De benaming van *Rolands-* of *Rulands-zuilen* ontleent, echter, welligt haren oorfprong van het, door verloop van tijd, verbasterde woord *Roge* of *Ruge*, hetwelk eertijds zoo veel als geregt beteekende, zoodat de naam eigenlijk *Rugelands-zuilen*, dat is zoodanige, die een bijzonder regtsgebied aanwijzen, zoude moeten wezen.

ROLLIN. (Charles) Een Fransch gefchiedfchrijver, in de laatfte helft der 17de eeuw te *Parijs* geboren, waar zijn vader een handwerksman was, waartoe ook de zoon in den beginne werd opgeleid. De jonge Rollin echter verkoos de ftudie, waarin hij door eenen Benediktijner monnik werd voortgeholpen. Na dat hij op het collegie *du Plesfis* zijne ftudien volbragt had, beoefende hij 3 jaar de Godgeleerdheid in de *Sorbonne*, en verkreeg kort daarna de plaats eens leeraars in de Welfprekendheid, en vervolgens het rectoraat bij de univerfiteit te *Parijs*. In dezen post, dien hij 2 jaar bekleedde, legde hij zich bijzonder toe op het onderwijs in de Griekfche taalkunde en Bijbelkennis, en werd naderhand beftuurder van het collegie te *Beauvais;* doch moest in 1712 dien post nederleggen, omdat de Jezuiten hem van verkleefdheid aan de leer van Jansenius befchuldigden. Van nu af wijdde zich Rollin aan het bearbeiden zijner gefchiedkundige werken, welke voornamelijk zijnen roem gevestigd hebben, en ftierf te *Parijs* in het jaar 1741. Zijne vertrouwde briefwisfeling met Frederik II van *Pruisfen* is een blijk van de hooge achting, in welke hij niet alleen bij zijne landgenooten, maar ook bij buitenlanders, en de voornaamfte perfonen van zijnen tijd ftond. De werken, die hem als gefchiedfchrijver hebben beroemd gemaakt, beftaan in zijne *Histoire ancienne* enz. (*Parijs* 1730 — 1733, 13 *Vol.* in 12mo), bevattende eene gefchiedenis der oude *Egyptenaren*, *Karthagers*, *Asfyriers* en *Babyloniers*, en zijne *Romeinfche Gefchiedenis, van de grondlegging der ftad tot op den flag bij Actium*, welk laatfte werk door zijnen leerling Crevier, en later door de Beau is voortgezet (*Amft.* 1742 — 1750 16 *Vol.* 8vo). Ook van Rollins Oude Gefchiedenis is eene voortzetting, onder den titel van *Nieuwe Gefchiedenis*, in *Frankrijk* verfchenen. Behalve deze beide werken heeft hij ook nog gefchreven in 4 deelen 12mo: *Aanwijzing ter beoefening der fchoone Wetenfchappen*, en heeft eindelijk Bastien eene volledige verzameling van alle de werken van Rollin, met derzelver vervolgen van Crevier en Beau, in 60 deelen, uitgegeven. Offchoon Rollin niet alle eifchen bevredigt, welke men van eenen klasfieken gefchiedfchrijver kan vorderen; verdient hij echter onder de beste gefchiedfchrijvers van zijnen tijd en zijner natie geplaatst te worden.

ROMA, Volgens de fabelleer eene godin bij de *Romeinen*, welker afbeeldfel kenbaar is aan het befchermend *Palladium* in de eene, en eene fpies in de andere hand.

ROMAN. Algemeen is men van gevoelen, dat deze tot het gebied der dichtkunst, en wel tot de Epifche, behoort, en dus tot de eigenlijk verhalende poëzij, dat is tot die dichtfoort, welke de gebeurtenisfen, als werkelijk gefchiedt, en tot haren eindelijken afloop voorftelt. Karakter-teekening der menschheid is het hoofddoel van den Roman; hare individuele opvoedings-gefchiedenis, het leven en de lotgevallen van een bijzonder perfoon, van zijne geboorte af tot zijne volkomene ontwikkeling, voorgefteld, maken deszelfs voornamen inhoud uit. Het wonderbare behoort niet tot zijn gebied, en dus ook niet de ridder-romans, en vele andere van dien ftempel: hij is kopij van perfonen en voorvallen, zoo als zij werkelijk beftaan, met eene verklaring van den aard en de wijze, waarop zij dit geworden zijn, of waardoor zulks veroorzaakt is. Voor den Roman is de vorm van proza, en wel over het algemeen die bedaard vloeijende, edele, niet opgefmukte ftijl, bijzonder gefchikt, waarvan ons GÖTHE in zijnen WILHELM MEISTER een voorbeeld gegeven heeft, en waarin onze landgenooten LOOSJES, de jufvrouwen WOLF en DEKEN, en anderen, zich niet minder onderfcheiden hebben. Niets is voorts natuurlijker dan dat een Roman met onderfcheidene bij-verdichtfels (*Epifoden*) doorvlochten zij, en dat zelfs de loop der gebeurtenis door nuttige leeringen en verhevene befchouwingen, tusfchen beide, worde afgebroken. Voegen wij hier nog bij, dat in eenen Roman alle die ontkennende eigenfchappen, in ieder dichterlijk werk noodzakelijk, moeten voorkomen, zoo als aanleg en éénheid van plan, waarvan zich de menigvuldige grondftoffen tot een fchoon, overeenftemmend geheel vereenigen, eene levendige verbeelding enz., dan bekleedt de Roman, in het gebied der kunst, ongetwijfeld, eene gewigtige plaats.

Ondertusfchen kan men niet ontkennen, dat het fchrijven van eenen goeden Roman een zeer moeijelijke taak is. Het is daartoe niet genoeg, eene reeks van natuurlijke gebeurtenisfen, alleen dienende, om de lezers met fchrik en afgrijzen te vervullen, en zwakke zenuwen in den war te helpen, bij een te zamelen en op het papier te brengen; hetgeen even min als een zedelijk verhaal, in eene fentimentele manier voorgedragen, den naam van Roman verdient. De ware Romanfchrijver moet niet alleen de diepfte plooijen der menfchelijke natuur hebben ontdekt; maar ook een duidelijk, levendig denkbeeld van de ware zuiverheid en natuurlijke volmaking der menfchelijke karakters, in derzelver verfchillende afdalingen, van den grijsaard tot het kind, van den aanzienlijken man tot den geringen daglooner, diep in zijne ziel geprent hebben. Onder de voornaamfte Romanfchrijvers van dezen ftempel behooren: CERVANTES, STERNE, FIELDING, RICHARDSON, ROUSSEAU, GÖTHE, SCHILLER, WIELAND, en onze landgenooten de jufvrouwen WOLF en DEKEN, A. LOOSJES Pz. en anderen.

ROMANCE. De eigenlijke dichtfoort der Romantifche poëzij,

bijna hetzelfde beteekenende als *Ballade* is de *epische*, in den uitgestrektsten zin des woords, maar ligt tusschen het heldendicht van HOMERUS, en de Noordsche dramatische verhalen in. Zij staat dus tot het heldendicht, aan de eene zijde, in verhouding, als de *Novelle* tot den Roman, en bezit, aan de andere, het gedrongene en schielijke van den dramatischen voordragt, en is geheel haar oorsprong aan het individuele der romantische beschaving verschuldigd. De Romance konde zich nooit door hare vrolijkheid en zuiverheid tot den ernst der Noordsche dichtkunst verheffen; maar is ook te veel voor genot berekend, en te zinnelijk en betooverend, om op de denkbeeldige eenvoudigheid en duurzaamheid van den bedaarden en stillen gang van het Grieksche heldendicht aanspraak te kunnen maken. Gedrongenheid, vrolijkheid, menigvuldigheid, en bovenal het schoone, verheven licht van het *Zuiden*, zijn de hoofdeigenschappen van de Romance. Zij bevat het verhaal eener gebeurtenis of omstandigheid, en is in vorm en inhoud *romantisch*. Zoo onderscheiden, echter, het heldendicht van het drama zijn kan, zoo verschillend kan ook de Romance zijn: zij kan komisch, tragisch, en zelfs satiriek en ironisch zijn; doch alles moet met den romantischen geest, schoone eenvoudigheid, en verhevene menigvuldigheid overeenstemmen.

Zonder hier nader over uit te weiden, of den onderscheidenen geest der volken, die de Romances verder hebben ontwikkeld, op te geven, zullen wij nog maar alleen iets over hare geschiedenis aanvoeren. *Spanje* is haar hoofdland, en de gedurige twisten met de *Mooren* leverden de rijkste en schoonste stoffe op voor die soort van dichtstukken. In het oude *Frankrijk* had men er ook geen gebrek aan, offschoon zij aldaar onder eenen anderen naam voorkwamen. In het oude en nieuwe *Engeland* vloeide ook deze dichtsoort rijkelijk; zoo als ook bij iedere natie, welke er gevoel voor had; doch in den jongsten tijd, waarin, van langzamerhand, alle schatten van kunst en wetenschap een gemeen erfdeel van alle volken geworden zijn, is naauwelijks eene dichtsoort schooner ontwikkeld, en zorgvuldiger en meer beoefend geworden, dan de Romance. — In de muzijk of het gezang, moet zij mede een eenvoudig, treffend karakter, zonder eenige sieraden, bezitten, en in eenen behagelijken en natuurlijken toon gestemd zijn, die op zich zelven, zonder het kunstige van den voordragt, de behoorlijke uitwerking te weeg brengt.

ROMANSCHE TALEN. Zoo noemt men die talen, welke zich in de Europische landen, tot het Romeinsche rijk behoorende, ten tijde van het verval en den ondergang van het Westersch-Romeinsche keizerrijk, in den mond der landsbewoners, en derwaarts gekomene Barbaren vormden. Zij bestaat uit een mengsel der Latijnsche en van verschillende talen der Barbaren; doch maakt de eerste bij allen den grondslag en het hoofdbestanddeel er van uit. Tot deze talen behooren de Italiaansche, Portugeesche, Spaansche, Fransche (in het Noordelijk gedeelte *langue d'oui*, in het Zuidelijk

lan-

langue d'or), en de Rhätifche of Romaanfche in eenen meer bepaalden zin.

ROME. Deze ftad, met welke zich bijna al het groote en gedenkwaardige verbindt, dat federt 2,500 jaar is voorgevallen, en die eerst door het zwaard, en naderhand door de meer krachtige wapenen des geloofs, eeuwen lang het gebied over de geheele wereld voerde, levert thans flechts een fchaduwbeeld van hare voormalige kracht en grootheid op; terwijl hare reusachtige bouwvallen ons, meer dan iets anders, aan het wisfelvallige en vergankelijke van aardfche grootheid herinneren. — Het oude *Rome*, ftond bijna op de plaats van het tegenwoordige. Het lag in *Latium* aan de rivier de *Tiber*, omftreeks hare uitwatering in de *Middellandfche zee*, en op zeven heuvels, aan beide zijden der genoemde rivier; doch bevond zich het voornaamfte aan derzelver Oostelijke zijde; terwijl de *Appenijnen* ten Noordwesten lagen. De omvang en volksmenigte van *Rome* waren natuurlijk op onderfcheidene tijden verfchillende. PLINIUS ftelt de uitgeftrektheid der ftad, ten tijde van den keizer AURELIANUS, op 15,000 fchreden, of 2½ mijl: het getal der bewoners bedroeg mogelijk 3 millioen; doch dat der burgers beliep nooit over de 300,000. Reeds ROMULUS had de ftad met eenen muur, of liever aarden wal, omringd, en voorzag haar van 4 poorten, de *Carmentalifche*, de *Pendanifche* of *Saturnifche*, de *Romeinfche* en *Mugonifche*, van welke echter de eerfte alleen is overgebleven. Behalve deze poorten had *Rome* nog verfcheidene anderen: PLINIUS telt er 37, waarvan nog eenige onder veranderde namen voorhanden zijn; alsmede een aantal bruggen, van welke fommige nog kunnen gebruikt worden. De ftraten waren, zelfs na de herbouwing der ftad onder NERO, zeer onregelmatig, en men had er eene menigte pleinen, die men onderfcheidde in *Areae*, voorpleinen van paleizen en tempels; *Campi*, vrije met gras begroeide plaatfen, die deels ter beraadflaging des volks en openbare optogten, en ook tot wapenoefeningen der jeugd en het verbranden der lijken dienden, en in *Fora*, welke geplaveid waren, en of tot bijeenkomsten des volks, tot het verrigten van verfcheidene burgerlijke zaken, of ten verkoop van verfchillende waren, eindelijk ook wel alleen tot fieraad dienden. Onder de laatfte waren het *forum Romanum* (*Zie:* FORUM) en het *Marsveld* de voornaamfte. De oudfte verdeeling van *Rome* gefchiedde door SERVIUS TULLIUS, die de ftad in 4 kwartieren verdeelde. Dit bleef zoo tot op AUGUSTUS, die haar in 14 wijken (*regionen*) fplitfte, en welke gewoonlijk in de befchrijving van het oude *Rome* gevolgd wordt.

Ons beftek laat niet toe, om deze verdeeling in het breede op te geven: wij zullen dus nog alleen van de merkwaardigfte openbare gebouwen en gedenkteekens fpreken, welke het oude *Rome* verfierden. Onder de eerften behooren de tempels, het *Kapitool*, aan JUPITER CAPITOLINUS gewijd, en het *Pantheon*, van welke beide wij voorheen afzonderlijk gefproken hebben. Naast deze waren de merkwaardig-

digste: de tempels van AESKULAAP, thans de *St. Bartholomeus* kerk; die van ANTONINUS en FAUSTINA, tegenwoordig de kerk van *N. Lorenzo* in *Miranda*; de kostbare tempel van APOLLO, door AUGUSTUS midden in het *Palatium* van wit marmer gebouwd, om daarin de Sibillynsche boeken te bewaren; bevattende, behalve vele kostbaarheden, eene fraaije boekerij, en dienende voor de dichters tot eene verzamelplaats, waarin zij hunne werken voorlazen: voorts de tempel van alle keizers (*Templum Caesarum*), welke met hunne gezamenlijke beeldzuilen pronkte; die der *Dioscuren* op het *forum Romanum*, onder den Palatijnschen berg, die ter eere van de beide jongelingen gesticht werd, welke in den slag, aan het meer *Regillus*, op de *Romeinen* de zege bevochten, en men voor CASTOR en POLLUX hield; de tempel der godin SEJA, onder genoemden berg, welke SERVIUS TULLUS liet bouwen, doch NERO bij zijn gouden paleis trok, en met doorschijnend Capadocisch marmer deed bekleeden; de Verbondstempel, onder den naam van *Templum Dianae commune* bekend, op den Aventijnschen berg; de tempel van JANUS, op het *Tiber*-eiland, een der schoonste van het oude *Rome*; die van het geslacht van FLAVIUS, waarin DOMITIAAN begraven ligt, en nog tegenwoordig op de *Piazza Romana* voor handen is; de tempel van HERKULES en der *Zanggodinnen*, door M. FULVIUS *Nobilior* gesticht; de tempel der *Eer en deugd*, door M. MARCELLUS gebouwd; die van JUPITER *Stator*, aan de afhelling van den Palatijnschen berg; van JUPITER *Tomans*, door AUGUSTUS met veel pracht op den Kapitolijnschen berg gesticht; van JUPITER *Lycaonius*, een fraai gebouw op het *Tiber* eiland; twee tempels van ISIS en SERAPIS; de tempel van JUNO *Moneta*, op den burg van laatstgenoemden berg; die van *Libertas*, door GRACCHUS gebouwd, en ASINIUS hersteld, die in zijn *Atrium* de eerste openbare boekerij aanlegde; die van MARS aan de Oostzijde van den Appischen weg, waarin de senaat aan de veldheeren, die om de eer van den triumf verzochten, gehoor verleende, en op welks puinhoopen de kerk *delle Palme* staat; de tempel van MARS *Ultor*, door AUGUSTUS met veel pracht gebouwd; die van MINERVA, door DOMITIAAN op het *forum* van *Nerva* gesticht; een ander, aan dezelfde godin toegewijd, door POMPEJUS op het *Marsveld* gebouwd, doch door AUGUSTUS met erts overtrokken; de tempel des *Vredes*, een der schoonste en rijkste van *Rome*, door VESPASIANUS op de *Via Sacra* gesticht, en die de schatten van den Jeruzalemschen tempel, eene fraaije boekerij en vele andere kostbaarheden bevattede, doch onder COMMODUS in éénen nacht afbrandde; de tempel der godin SALUS; die van SATURNUS, door den jongen TARQUINIUS gebouwd, en welke naderhand de schatkamer en bewaarplaats der Archiven van *Rome* werd; de tempel der *Zon*, door AURELIANUS gesticht, en waarvan nog de bouwvallen voorhanden zijn; verscheidene tempels van VENUS, en inzonderheid de prachtige van VENUS *Genitrix*, en van VENUS en ROMA, welke laatste door HADRIANUS, volgens zijne eigene gemaakte teekening, gebouwd

bouwd werd, en eindelijk de tempel van VESTA, een der belangrijkste en oudste, door NUMA' gesticht, en waarin de heiligdommen van den staat, het *Palladium*, het heilig vuur, en meer anderen bewaard werden.

Onder de eigenlijke paleizen van het oude *Rome* noemen wij alleen het keizerlijke, als het voornaamste, hetwelk door AUGUSTUS op den Kapitolijnschen berg gebouwd werd. Het was met het front naar de *Via Sacra* gekeerd, en rondom met eiken beplant; terwijl in deszelfs omtrek de tempel van VESTA, en de nog veel voortreffelijker van APOLLO, dien AUGUSTUS tot eenen hoofdtempel van *Rome* wilde verheffen, gelegen was. Het werd onder de volgende keizers meer uitgebreid en verfraaid, onder NERO in de asch gelegd; doch onder dezen weder herbouwd, die het dermate vergrootte, dat het niet alleen den geheelen Palatijnschen berg, maar ook de vlakten tusschen dezen, den Coelischen en den Esquilijnschen berg, ja zelfs een gedeelte van den laatsten besloeg. Bovedien was het met edele gesteenten, goud, zilver, standbeelden, schilderijen en allerlei kostbaarheden zoo rijkelijk versierd, dat het teregt den naam van *Domus aurea* droeg, en werd naderhand nog door VESPASIANUS en TITUS aanmerkelijk vergroot. Onder COMMODUS verbrandde een groot gedeelte van hetzelve; doch het werd naderhand weder herbouwd, totdat eindelijk dit verbazend gebouw onder zijnen eigen last bezweek. Thans staan op deszelfs plaats het *Farnezisch* paleis met deszelfs tuinen, benevens de *Villa Spada*. — Onder de schouwburgen waren die van POMPEJUS, CORNELIUS BALBUS en MARCELLUS de voornaamste. POMPEJUS bouwde den zijnen na zijne terugkomst uit *Griekenland*, en versierde denzelven met de voornaamste en beroemdste Grieksche standbeelden. Hij werd eerst onder CALIGULA voltooid, en konde 40,000 menschen bevatten: men ziet er nog heden eenige weinige overblijfsels van bij het paleis *Ursini*. De schouwburg van BALBUS stond op het *Marsveld*, en die van MARCELLUS werd door AUGUSTUS, ter eere van zijnen neef MARCELLUS gesticht, en door VESPASIANUS vernieuwd: dezelve kon 22,000 menschen bevatten, en er zijn nog fraaije bouwvallen van voorhanden. — Ook vond men in *Rome* eene menigte van amphitheaters, waaronder dat van TITUS VESPASIANUS (zie hiervan onder COLISEUM) het merkwaardigste was. Ook de *Circus Maximus* van CARACALLA (zie: CIRCUS) was zeer beroemd. Bovendien had men meer andere *Circi*, waaronder de *Circus* AGONALIS, de *Circus* AURELIUS, de *Circus* FLAMINIUS, op welker puinhoopen tegenwoordig de kerk *St. Catarina de Funari* en het paleis *Maffii* staan; de *Circus* van *Flora*, op den tegenwoordigen *Piazza Grimana*, waar de tallooze Floralien gehouden werden, en eindelijk de *Circus* van NERO, in de nabijheid van de tegenwoordige *Pieterskerk*, benevens de *Circus* van SALUSTIUS, waarvan bij de Collijnsche poort nog overblijfsels te zien zijn. Zonder ons hier met de *Naumachien* op te houden, waarvan wij in een afzonderlijk art. gespro-

fproken hebben, melden wij verders, dat *Rome* almede vele *Portici* (gaanderijen op pilaren) had, waarvan deze de voornaamfte zijn: de *Porticus Argonautarum*, ook *Neptuni*, *Agrippae* of *Vipfanii* genoemd; de prachtige *Porticus* der EUROPA; die van *Hecatonftylon*, naar zijne honderd zuilen aldus genoemd; die van LIVIA, door AUGUSTUS gebouwd, doch door NERO vernield; die van METELLUS *Milliarenfis*, de duizendzuilige, waarvan nog fporen in den tuin van den hertog MUTI te vinden zijn, en van OCTAVIA, door AUGUSTUS gebouwd; voorts de *Porticus Polae*, door M. VIPSANIUS AGRIPPA gefticht; die van POMPEJUS, naar zijne zuilen ook de Corinthifche genoemd, en eindelijk die der *Zon (P. Solis)*, welke AURELIANUS liet bouwen. — Onder de *Bafilica (zie aldaar)* was dat gebouw, aan de Noordzijde van het *Forum Romanum*, door PAULUS AEMILIUS gefticht, en naar hem genoemd, het fraaifte; ook de prachtige *Bafilica Julia*, aan de Zuidzijde van gemelde *forum* door JULIUS CAESAR gebouwd, was, onder anderen, mede opmerkenswaardig, zoo als ook de *Bafilica Portia*, die de oudfte was, en door CATO *Cenforinus* gefticht werd.

Het getal van openbare baden in het oude *Rome*, die meestal naar uitgeftrekte paleizen geleken, en ongemeen prachtig waren, was zeer groot. Sommigen bepalen het op 22 warme en 856 koude, behalve nog 880 afzonderlijke baden. MAECENAS, en na hem AGRIPPA, legden de eerfte openbare baden aan, die echter later door die van CARACCALLA, en deze wederom door die van DIOCLETIAAN, waarvan nog overblijffels voorhanden zijn, overtroffen werden. — Ook was *Rome* rijk in prachtige tuinen, waaronder die van LUCULLUS, ASINIUS POLLIO, JULIUS CAESAR, MAECENAS *Heliogabalus* en andere de voornaamfte waren, en niet minder in triumfbogen, waaronder die van KONSTANTIJN, waarvan nog overblijffels zijn; van DRUSUS op den Appifchen weg; van GALLIENUS, en de nog wel bewaard geblevene triumfbogen van SEVERUS en TITUS, de meest beroemde zijn. — Onder de eerzuilen was de Trojaanfche de fchoonfte: zij heeft eene hoogte van 118 voet, en is nog in wezen; doch draagt, in plaats van de beeldzuil des keizers, thans het metalen ftandbeeld van den heiligen PETRUS, van 23 voet hoog, hetgeen SIXTUS V er op liet zetten. De *basreliefs* verbeelden de daden van TRAJANUS, en bevatten omtrent 25,00 halve en geheele menfchelijke gedaanten. — Onder de waterleidingen van *Rome* telde men 20, en onder de praalgraven waren het *Maufoleum* van AUGUSTUS, en van SEPTIMUS *Verus* de prachtigfte. — Wij zouden deze flaauwe fchets van het oude, wereldbeheerfchend, *Rome* nog merkelijk kunnen uitbreiden, al ftonden wij flechts alleen bij die gedenkftukken ftil, waarvan nog heden overblijffels voorhanden zijn; doch onze fchets van eene ftad, zoo vol van allerlei prachtige, bijzondere gebouwen, en kunstfchatten van allerlei aard, zou dan nog, bij ons bepaald beftek, zeer gebrekkig blijven. Wij gaan derhalve over tot eene korte befchrijving

van

van het nieuwe *Rome*, hetgeen geene mindere belangstelling verdient.

Het tegenwoordige *Rome*, de hoofdstad van den Kerkelijken staat, de zetelplaats van den paus, en nog tegenwoordig die der kunsten, bevat thans eenen omvang van 13 Italiaansche mijlen, en, volgens de telling van 1823, 36,269 zielen (behalve 7,000 Joden) onder welk getal zich 27 bisschoppen, 1393 priesters, 1565 monniken, en 1370 nonnen bevinden; wordende hetzelve door den *Tiber* in twee deelen verdeeld. De kerken, paleizen, pleinen, fonteinen, waterleidingen, oudheden, bouwvallen enz. — alles kenmerkt nog hare vorige pracht en luister. Wij bepalen ons slechts tot de merkwaardigste gedenkstukken.

Onder de Kerken noemen wij, in de eerste plaats, de bewonderenswaardige *Pieterskerk*, welligt het schoonste gebouw der geheele wereld. Meer dan eene eeuw werd er aan hare geheele bouwing besteed, en 45 millioen Romeinsche daalders werden er aan te koste gelegd; terwijl de kunststukken, welken zij bevat, boven alle verbeelding voortreffelijk zijn. Hare lengte van binnen bedraagt 575, en hare geheele hoogte 142 Parijs. voeten. Boven het schip der kerk verheft zich, behalve de zijkoepels, de hoofdkoepel, ter hoogte van 622 palmen, ruim genoeg, om 15 personen gemakkelijk te kunnen plaatsen, en op eene kolonnade rustende. Midden onder dezen hoofdkoepel staat het groot altaar, dat 90 voet hoog is, door 4 gedraaide kolommen, van gemengde bouworde, en verguld metaal, gedragen wordt, en rondom hetwelk dag en nacht meer dan 100 lampen branden. Op den achtergrond van het schip van dezen tempel staat den predikstoel, die langs 2 trappen van Porphyrsteen beklommen wordt. De geheele vloer van het gebouw, de muren, pilaren, kapellen, trappen en nissen zijn overal met het keurigst marmer, van de onderscheidendste soorten, bekleed, en het is alleen het gewelf, dat gestukadoord, doch bovendien met mozaïk versierd is. Rondom in de kerk ziet men eene menigte kapellen, en nog een grooter getal altaren, die of met mozaïke, of met de uitmuntendste schilderijen in olieverw pronken; gelijk men ook van alle kanten eene menigte standbeelden en voortreffelijke praalgraven aantreft. De altaren prijken met zuilen van het kostbaarst marmer, van *giallo-antico*, zwart Oostersch graniet, *Nero antico*, *Porta santa marmor*, groen en witachtig *Cipollino*, aschgraauw *Bigio-antico*, *Verde antico*, donker graauwe *Bardiglio*, en geel Oostersch albast, die meest alle van onder de puinhoopen zijn gedolven. Naast de *St. Pieters-kerk* zijn die van *St. Johannis van Lateran*, en de *Santa Maria Maggiore* de fraaiste. De eerste werd door Konstantinus *den Grooten* gesticht; is de parochie van den paus, die in dezelve tot bisschop van *Rome* gekroond wordt, en noemt zich: *Omnium urbis et orbis ecclesiarum mater et caput.* Men ziet er in verscheidene zuilen van graniet, *Verde antico* en verguld brons. De bouworde is van A. Galileij, en het altaar-schilderstuk van mozaïk, door Guido ver-

vervaardigd. Het fchip van de kerk van *St. Maria Maggiore* wordt door 40 Jonifche zuilen, van Grieksch marmer, gedragen, die uit eenen tempel van JUNO LUCINA genomen zijn; terwijl de zoldering met het beste goud uit *Peru* verguld werd. De kerk van LAURENCIUS bevat zeldzame gedenkftukken der oudheid, en die van *St. Piedro* in *Vincola* prijkt met het beroemde ftandbeeld van MOZES, door M. ANGELO vervaardigd. De grootfte kerk van *Rome*, naast die van *St. Peter*, is de *Bafilica di S. Paolo fuori delle mura*, op den weg naar *Ostia*. Zij is merkwaardig wegens hare oudheid, welke tot op THEODOSIUS opklimt, en bevat eene menigte prachtige zuilen, mozaïken, kostbaar marmer, oude deuren van brons, de afbeeldfels van alle paufen enz. In de *St. Agnes-kerk*, door RINALDI begonnen, en door BARROMINO voltooid, en inzonderheid met nieuw beeldhouw-werk verfierd, ziet men voor de *Porta pia*, onder vele fraaije zuilen, 4 van porphier, die het hoog-altaar fchragen, en als de fchoonfte van geheel *Rome* befchouwd worden; in eene kleine kapel vindt men het borstbeeld van JEZUS, door M. ANGELO, dat voor een waar meesterftuk gehouden wordt; in de *Augustijner-kerk* bewondert men een fraai beeld van RAPHAËL, den *propheet* JEZAIAS verbeeldende, benevens eene *Hemelvaart* van LANFRANCHI. Het klooster bezit eene aanzienlijke boekerij, onder den naam van *Angelika* bekend, welke door die van den kardinaal PUSSIONEI vermeerderd is. Behalve de reeds genoemde kerken verdienen, wegens hare fraaije bouworde, en de kunstftukken, die zij bevatten, eene bijzondere opmerking die van *St. Ignatius*, *St. Cecilia*, *St. Andrea della Balle*, *St. Andrea del Noviziato*, het *Pantheon*, de *Rotunda* genoemd, en vele anderen, met welker eenvoudige optellling wij ons hier moeten vergenoegen, daar alle kerken van *Rome*, 343 in getal, zoo vele merkwaardigheden van kunst of oudheid bevatten, dat een geheel boekdeel voor derzelver befchrijving niet genoegzaam zou zijn.

Wij gaan derhalve tot de openbare paleizen over, onder welken het *Vatikaan*, een zeer groot gebouw, het voornaamfte is, en waarin de kostbaarfte gedenkftukken der oudheid, en de werken der grootfte nieuwere meesters bewaard worden. Men vindt in hetzelve het *Mufeum pro Clementinum*, door CLEMENS XIV opgerigt, en door PIUS VI uitgebreid, en de beroemde Vatikaanfche boekerij, welke 70,000 boekdeelen, waaronder 40,000 handfchriften, bevat. De door de *Franfchen* weggevoerde fchatten zijn weder terug gekomen; doch daartegen is de *Heidelbergfche* boekerij door den paus weder terug gegeven. Onder de fchilderftukken van het Vatikaan verdienen inzonderheid die *en fresco* van RAPHAËL de hoogfte bewondering; zoo als in de *Sixtijnfche* kapel het *laatfte Oordeel* van MICHEL ANGELO. Het *Monde Cavallo*, of *Quirinaalfche* paleis, met zijne uitgebreide, fraaije tuinen, en overheerlijk uitzigt, is het gewone verblijf der paufen; het *Lateraanfche*, door den beroemden FONTANA, onder SIXTUS V.

 op

op nieuw herbouwd, is sedert 1693 een armenhuis. Voor het overige vindt men onder de merkwaardigste openbare gebouwen het paleis der *Apostolische* kanzelarij, dat der *Conservatoren*, van St. MARCUS, het akademie gebouw, en meer anderen. Onder de bijzondere paleizen is het *Barbarinische*, door BERNINI in eenen fraaijen stijl gebouwd, het grootste. Het pronkt met de schoonste stukken van CARAVAGGIO van *Crotona*, en anderen, en bevat de uitmuntendste werken van beeldhouwkunst, benevens eene aanzienlijke boekerij, een kabinet van bronsen, edele gesteenten en medailles. Het paleis BORGHESE, door BRAMANTI gebouwd, is zeer uitgestrekt en van eene fraaije bouworde. Men vindt in hetzelve eene talrijke verzameling van schilderijen, zeldzame beeldhouw-werken, kostbare tafels, en verder huisgereedschap, van rood porphier, gebloemd albast enz. De bovenzaal is onvergelijkelijk schoon, en versierd met de groote landschappen van VERNET. Het paleis van ALBANI, welks ligging alleraangenaamst is, bezit eene aanzienlijke boekerij, een groot aantal schilderstukken van CARACCI, POLIDORO, LANFRANCHI, SPANGNOLETTO, CICNANI en anderen; dat van ALFIERI, in eene eenvoudige bouworde, bevat een aantal zeldzame handschriften, medailles, schilderijen enz. In het paleis COLONNA vindt men mede eene rijke verzameling van schilderstukken van de eerste meesters. De gallerij, inzonderheid, behoort onder de eerste van *Europa*, en in den tuin ziet men de bouwvallen van de baden van KONSTANTIJN, en van den tempel der *Zon*. Het paleis ALDOBRANDINI bezit het schoonste gedenkstuk der oude schilderkunst, namelijk, de *Aldobrandinische bruiloft*, in overheerlijk *fresco*, en waarvan de teekening de hoogste bewondering verdient; terwijl dat van FARNESE, naar de teekening van SANGALLO voltooid, zoowel door zijne schoonheid als kunstschatten beroemd is. CARACCI en DOMINICHINO hebben door hunne *fresco*-schilderstukken, waarmede de galerij pronkt, hunne namen vereeuwigd. Behalve de opgenoemde bezit *Rome* nog verscheiden andere afzonderlijke paleizen, als: van CARSINI, GIUSTINIANI, SPADA, PAMFILI, CHIGI, MATTEI enz. welke allen voor den liefhebber van oudheid en kunst eenen ruimen voorraad van beschouwing en bewondering aanbieden; gelijk ook in de nabijheid der stad een groot aantal landhuizen (*Villas*) gevonden worden, die in rijkdom aan kunstschatten uitmunten. — Van het *Kapitool* hebben wij in een afzonderlijk artikel gesproken, waarnaar wij derhalve den lezer verwijzen.

De Fonteinen maken een der hoofdsieraden van de pleinen van *Rome* uit. Die op de *Piazza Ravona* is de prachtigste, en met 4 kolossale standbeelden voorzien, de 4 hoofdrivieren der wereld voorstellende. De fontein *del Termino* is met 3 reliefs, welke MOZES, die water uit de rots slaat, vertoont, en met zijn kolossaal standbeeld, en 2 Egyptische leeuwen van basalt versierd, terwijl die van *Trevi* ongemeen prachtig is. Onder de bruggen is de *Engelenbrug* (voorheen

pons

pons Aelius), 300 voet lang, en onder de poorten de *Porta del Popolo* (*porta Flaminia*) de voornaamste. Onder de oude gedenkstukken, die nog geheel of gedeeltelijk voorhanden zijn, behooren inzonderheid het *Pantheon*, het *Coliseum*, de kolommen van TRAJANUS; van ANTONIANA; het amphiteater van VESPASIANUS; het Mausoleum van HADRIANUS; (tegenwoordig den *Engelenburg*) het Mausoleum van AUGUSTUS; de triumfbogen van SEVERUS, TITUS, KONSTANTIJN, JANUS, NERO, DRUSUS; de bouwvallen van den tempel van JUPITER *Stator*, JUPITER *Tondus*, van *Concordia*, van *Sol* en *Luna*, van ROMULUS, ROMULUS en REMUS, van PALLAS, van *Fortuna Virilis*, van *Fortuna Muliebris*, van *Virtus*, BACCHUS, VESTA, MINERVA *Medica*, VENUS en CUPIDO; de overblijffels van de baden van DIOCLETIANUS, van CARACALLA en TITUS, en van vele anderen; voorts de bouwvallen van den schouwburg van POMPEJUS, bij de *Curia Pompeji*, waar CAESAR vermoord werd, benevens die van MARCELLUS; de puinhoopen van het oude *Forum* (thans het *Campo Vaccino*); de overblijffels van den grooten *Circus*, van dien van CARACALLA, van het huis van CICERO, van de *Curia hostilia*, van de tropheën van MARIUS, van de *Porticus* van PHILIPPUS en OCTAVIUS, van het landhuis van MECENAS, en de Claudiaansche waterleiding; wijders de grafzuilen van de Arunzische familie, der SCIPIO's, van METELLUS, de gevangenis van JUGURTHA, en de nog in haar geheel bewaarde grafzuil van CAJUS CESTIUS, naast welke de Protestanten begraven worden; de door TARQUINIUS gebouwde *Cloaca Maxima* enz.

Rome bezit verscheidene inrigtingen ter bevordering van wetenschap en kunst. Het hoofd-kollegie van de universiteit, *della sapienza*, is een prachtig gebouw, waarin 8 Hoogleeraren in de godgeleerdheid, 6 in de regten, 8 in de geneeskunde, 5 in de wijsbegeerte, 1 in de fraaije wetenschappen, en 4 in de Grieksche, Hebreeuwsche, Syrische en Arabische talen onderwijs geven. Van andere kollegies, voor wetenschappelijk en taalonderwijs, is inzonderheid merkwaardig het *Collegium de Propagando fide*, met eene aanzienlijke boekerij, waarin de schriften van 30 verschillende oude en nieuwe talen gevonden worden, en waarbij eene bezienswaardige boekdrukkerij behoort; voorts het *Collegium Nazarenum*, het *Collegium Clementinum* en het *Collegium Romanum*; verscheidene inrigtingen, voor het onderwijs in de Oostersche talen; het Hongaarsche en Duitsche kollegie enz. — Onder de akademien en geleerde genootschappen zijn die der Romeinsche geschiedenis, aardrijkskunde, kerkelijke geschiedenis, *Arkadiers* enz. de voornaamste; terwijl onder de akademien der kunsten voornamelijk behoort die der schilderkunst van den heiligen LUCAS, waar schilders, bouwmeesters, en plaatsnijders, uit alle natien, hunne talenten kunnen ontwikkelen, en, zonder onderscheid van godsdienst, naar den prijs dingen. — Onder de schouwburgen bekleeden die van ALIBERTI en ARGENTINA, waarin heroïke zang-

ſpelen en balletten gegeven worden, den eerſten rang; hierop volgen de ſchouwburgen *della Balle* en *di Capranica*, voor komiſche zang- en blij-, en ook ſomtijds voor treurſpelen, en eindelijk die van *La Pace* en *La Palla corda*, waarin zang- en kluchtſpelen voor het volk gegeven worden; doch worden deze ſchouwburgen ſlechts eenen korten tijd in het jaar geopend.

Wij eindigen deze onze beſchouwing van *Rome* met de volgende gemengde aanmerkingen. De lucht is er van Hooi- tot Wijnmaand zeer ongezond, en de vreemdeling, inzonderheid, is er aan gevaarlijke koortſen blootgeſteld. De, onder den naam van *Sirocco* bekende, Zuidewind verlamt de veerkracht der ſpieren, zonder echter verder gevaarlijk te zijn. De teringziekte is in *Rome* zeer kwaadaardig; terwijl zij zich niet alleen door het gebruik van kleederen en huisraad, maar ook van woning, aan gezonden mededeelt, en zelfs door boeken kan worden voortgeplant. — Het water der ſtad is van verſchillende deugd: de fontein van *Trevi* levert het gezondſte; doch dat uit de baden van DIOCLETIAAN en de fontein van *Gianicolo* is ſchadelijk, en wordt niet gedronken. De ſtraten zijn ſlecht geplaveid en, zoo als ook de huizen en paleizen, zeer morſig. De voornaamſte wandelplaats is de *Corſo*, die van 22 tot 24 uur (men telt in *Rome*, zoo als in meer ſteden van *Italië*, de uren tot 24) met voetgangers en rijtuigen bedekt is. De handel is er van weinig belang, en de voortbrengſels van nijverheid bepalen zich ſlechts tot reukwerken, pomade, galanterie-waren, kunstige bloemen, afgietſels in gips (van welke laatſte geheele fabrijken voorhanden zijn), pater-nosters, reliquiën enz. — De inwoners bezitten het tegenovergeſteld karakter hunner voorvaderen; lust tot lediggang en ſchouwſpelen, een mengſel van trotschheid en ellende, een ſijn gevoel voor kunst, met ruwe zedeloosheid gepaard, maken er de hoofdtrekken van uit. Zij zuchten onder den ijzeren ſchepter van domheid en onkunde, waarin zij door abten en monniken gehouden worden. Bij iedere kerk, bij elke kapel leest men in het Italiaansch, met groote letters: *volle aflaat* voor 4, 5 *en* 10 *jaar*. Hierdoor laat zich het volk misleiden, dat nu de kerk liever heeft, dan zijne werkplaats, en het bedrog voor gemakkelijker houdt, dan de winst van eerlijken arbeid; want voor het eerſte ontvangt men volkomen kwijtſchelding, en de laatſte verkrijgt men niet, dan met moeite, welke men als de pest ſchuwt. Van hier de menigte bedelaars in *Rome*, die ſomtijds zeer onbeſchaamd zijn, en voor welke men op geene plaats veilig is. — Zoo veel van het tegenwoordige *Rome*, van welks geſteldheid en kunstgewrochten ons UKLANSKI, in zijn 2de deel der *Brieven over Polen enz. den Kerkelijken Staat en Napels*, eene breedvoerige beſchrijving gegeven heeft, waartoe wij derhalve den lezer wijzen.

ROMEINSCHE GESCHIEDENIS. De geſchiedenis van *Rome* bevat, volgens haren aard, drie groote tijdvakken, namelijk: 1. dat, waarin *Rome* een *koningrijk*; 2. eene *republiek*, en 3. een *keizer-*

rijk

rijk was. In het *eerste tijdvak*, loopende van de bouwing der stad tot het jaar 245, werd ROMULUS derzelver eerste koning door verkiezing; maar zijne en zijner opvolgeren magt was zoo bepaald, dat *Rome* toen reeds eigenlijk eene republiek was. Er bestond eenen raad en erfelijken adel van *Patriciers;* terwijl in volksvergaderingen de godsdienstige inrigtingen en burgerlijke instellingen, in den naam van den raad en het Romeinsche volk, werden vastgesteld. ROMULUS, die den grond tot de volkplanting legde, en het getal der burgers, door de oprigting eener wijkplaats en de vereeniging met een gedeelte der *Sabijnen*, vermeerderde, regeerde van 1 tot 37; NUMA POMPILIUS, de stichter van den Romeinschen staatsgodsdienst, van 39 tot 82; TULLUS HOSTILIUS, die *Alba* overwon, en den grond tot *Rome's* heerschappij over *Latium* legde, van 82 tot 114; AUCUS MARTIUS, die de volkplanting en haven van *Ostia* aanlegde, van 114 tot 138; TARQUINIUS PRISCUS, die zich reeds met de *Etruskers* kon meten, van 138 tot 176; SERVIUS TULLIUS, de merkwaardigste van allen, die *Rome* aan het hoofd van het Latijnsche verbond plaatste, en het volk, naar ieders vermogen, in 6 klassen verdeelde, waarop de gewigtigste inrigtingen van *Census* en *Comitia Centuriata* gebouwd werden, van 176 tot 220, en eindelijk TARQUINIUS SUPERBUS, van 220 tot 245. Deze laatste koning, die naar eene onbepaalde magt streefde, verbitterde door zijne dwingelandij, volk en patriciers dermate, dat hij verdreven werd, waarop men 509 jaar vóór onze tijdrekening *Rome's* staatsgesteldheid geheel veranderde. (*Men vergelijke hierbij de artikelen* ROMULUS, NUMA en TARQUINIUS.) Reeds in dit tijdvak vertoonen zich de *Romeinen* als een manuelijk, vrij en moedig voortstrevend volk, welks voornaamste bezigheden in den landbouw en oorlog bestonden.

In het *tweede tijdvak* van *Rome*, dat der *Gemeenebest-regering* (van 245 tot 277 der stad), werd de koninklijke magt genoegzaam even onbepaald, als zij voorheen door de koningen was uitgeoefend, aan twee *Consuls* opgedragen, die jaarlijks verkozen werden. Al aanstonds, bij den aanvang der nieuwe regering, moest *Rome* tegen de *Etruskers* en *Latijnen* voor zijne vrijheid strijden. De harde onderdrukkingen der Patriciers, die alle magt aan zich trokken, verwekten een billijk misnoegen onder het volk, en hadden, in het jaar 262 van *Rome*, de invoering van volkstribunen (*tribuni plebis*) ten gevolge, welke hunne regten en vrijheden tegen den adel moesten beschermen. Sedert ontstond er een' langdurigen twist tusschen de voorstanders des volks en de Patriciers, gedurende welken de tribuun C. TERENTIUS ARSO de magt der consuls, door het invoeren van een bepaald wetboek, trachte te beteugelen. Na langen tegenstand der Patriciers werden in 352 der stad, werkelijk gezanten naar *Griekenland* gezonden, om de aldaar plaatshebbende wetten af te schrijven, en 10 mannen (*Decemviri*), uit de Patriciers gekozen en met dictatoriale magt bekleed, verkregen volmagt, om uit de-

zelve een algemeen wetboek voor *Rome* zamen te ſtellen, hetwelk onder den naam van: *wetten der 12 tafelen (leges duodecim tabularum)* bekend is. Offchoon nu wel de nieuwe wetten de wezenlijke betrekkingen van alle burgers bepaalden, bleef echter het ſtaatsbeſtuur in handen der aristokraten, die, door het verbod der huwelijken, van de *Plebejers* volkomen geſcheiden bleven. Hieruit ontſtond een nieuwe twist, die met de intrekking van dat verbod eindigde, waardoor de *Plebejers* ten laatſte nu ook deel aan het conſulaat kregen. Gedurende deze onlusten werd het ambt van *Cenſor* ingevoerd.

Intusſchen bevond zich *Rome* in aanhoudende kleine oorlogen met de naburige kleine volken, en werd door de Sennoviſche *Galliers*, in het jaar 365 der ſtad, veroverd en in de asſche gelegd. CAMILLUS werd *Rome's* redder, en zettede de herbouwing der ſtad door. In 388 werd eindelijk de eerſte conſul uit de *Plebejers* gekozen, en nu nam het volk eerlang aan alle regeringsposten deel; eene volkomen ſtaatkundige gelijkheid tusſchen den adel en den burgerſtand greep plaats; de inwendige onlusten hielden op, en de krachten van den ſtaat, naar buiten, namen in gelijke mate toe. Gedurende al dezen tijd hadden de *Romeinen* nog geheel de oude eenvoudigheid en ruwheid van zeden behouden: eigenlijke beſchaving, fraaije kunsten en wetenſchappen, waren hun nog vreemd; alhoewel zij reeds burgerlijke kunsten, bekwaamheden, handel, ſcheepvaart en handwerken bezaten. De landbouw was echter nog de hoofdbron van 's volks rijkdom.

Rome begon thans het luisterrijk tijdperk zijner veroveringen; behaalde verſcheidene overwinningen op de *Galliers;* ſloot in het jaar 400 een nieuw verdrag van koophandel met *Karthago;* geraakte in eenen verſchrikkelijken oorlog met de *Samniten,* die van 411 tot 464 duurde, en den *Romeinen* den weg baande, om geheel *Italië* onder het juk te brengen. Toen zij, nadat zij de *Samniten* overwonnen hadden, hunne magt in *Neder-Italië* wilden vestigen, riepen de *Tarentijnen*, in het jaar 473 van *Rome*, den Epiriſchen koning PYRRHUS tegen hen ter hulp; doch deze moest, in weerwil zijner Macedoniſche krijgskunst, ten laatſte bukken, en in 479 *Italië* ruimen. *Rome* beheerschte thans, daar *Tarente* in 483 mede in zijne magt viel, geheel *Italië*, en deszelfs roem klonk reeds tot in *Egypte*, welks koning, door gezanten, om zijne vriendſchap liet verzoeken. Het voorname middel, waar door *Rome* zijne heerſchappij over de overwonnen volken vestigde en handhaafde, beſtond in het aanleggen van *kolonien* van Romeinſche burgers, die voor de ingenomene ſteden tevens ter bezetting dienden; terwijl ieder kolonie haar eigen beſtuur had, aan het Romeinſche gelijkvormig. Reeds hield *Rome* eene oorlogsvloot in zee, en ſtelde *Duumviri navales* aan, die het opzigt over het zeewezen hadden. Ook de beſchaving van den geest nam langzamerhand toe; de ſchilderkunst werd door

F. Pictor in *Rome* ingevoerd; L. Papirius Cursor bragt (461) den eerſten zonnewijzer derwaarts; Sp. Carvillius liet eene beeldzuil van Jupiter gieten, en de werken van Appius, benevens de tempel der *Eendragt* van Camillus bewijzen, hoe ver men het toen reeds in de bouwkunde gebragt had. Ondertusſchen beſpeurt men, bij de ſchoonſte proeven van zedelijkheid, matigheid, braafheid en vaderlandsliefde, reeds eenige voorbeelden van weelde, verwijfdheid en ontaarding.

In dit tijdvak deed *Rome* den eerſten ſtap tot de heerſchappij der wereld; ondernam in 3 oorlogen, de *Puniſche* genoemd, den vreesſelijken ſtrijd met *Karthago*, en bragt deze zijne mededingſter te onder. (Zie: KARTHAGO, HANNIBAL, FABIUS, SCIPIO enz.). De eerſte oorlog met *Karthago* werd om *Sicilië* gevoerd; duurde van het jaar 490 tot 513 der ſtad, en eindigde met de verdrijving der *Karthagers* uit hetzelve, aan welke de *Romeinen* in 517, te midden van den vrede, ook *Sardinië* ontrukten. Door hunne overmagt in de Adriatiſche zee vernederden zij den ſtaat der Illyriſche zeeroovers, waarvan het gevolg was, dat verſcheidene Griekſche ſteden, die hen als hunne redders en helpers beſchouwden, zich geheel aan hun onderwierpen; terwijl de *Achajers*, *Etoliers* en *Atheners* onderling wedijverden, om den *Romeinen* hunne dankbaarheid te bewijzen. Terwijl *Karthago* zich in *Spanje* poogde ſchadeloos te ſtellen, voerde *Rome* eenen nieuwen bloedigen oorlog met de *Galliërs*, die deszelfs heerſchappij in het Noordelijk *Italië* vestigde; doch naauwelijks was dezelve geëindigd, of de tweede Puniſche oorlog nam eenen aanvang, die van 536 tot 543 duurde. *Karthago*, welks legermagt door den grooten Hannibal werd aangevoerd, deed den aanval, en verplaatſte het oorlogstooneel naar *Italië;* doch moest, na verſcheidene ſchoone zegepralen, eindelijk bezwijken. Aan het einde van dezen oorlog was *Rome*, niettegenſtaande het groot verlies van volk en de verwoesting van *Italië*, veel magtiger dan bij deszelfs aanvang. *Sicilië*, *Sardinië*, *Korſica* en een gedeelte van *Spanje* en *Gallië* waren Romeinſche wingewesten, en *Karthago* was van hetzelve geheel afhankelijk. Daarentegen vormden in het Oosten de Macedoniſche rijken, benevens de Griekſche republieken, afzonderlijke ſtaten, welker betrekkingen in zich zelven zeer ingewikkeld, doch eerst met *Rome*, ſedert den Illyriſchen oorlog, en de verbindtenis van Philippus met Hannibal, ontſtaan waren. Van 3 mogendheden van den eerſten rang, *Macedonië*, *Syrië* en *Egypte*, waren de beide eerſte tegen de laatſte verbonden, die echter met *Rome* in goede verſtandhouding ſtond. De mogendheden van den tweeden rang, het Etolisch bondgenootſchap, de koningen van *Pergamus*, de republiek *Rhodus* en andere kleinere ſtaten, zoo als *Athene*, waren reeds, ſedert het verbond tegen Philippus (543), bondgenooten van *Rome;* doch waren de *Achajers* daarentegen op de zijde der *Macedoniërs*.

Naauwelijks was de vrede met *Karthago* gesloten, toen de oorlog met PHILIPPUS van *Macedonië* begon. In het eerst streden de *Romeinen* ongelukkig, tot dat T. QUINCTIUS FLAMINIUS, door staatkunde en krijgsbeleid, *Rome*'s magt in het Oosten vestigde. PHILIPPUS verloor, na den laatsten beslissenden slag bij *Kynoskephala*, (553) zijne zeemagt en zijnen invloed op *Griekenland*, welks afhankelijkheid van *Rome*, juist door de vrijheid, welke QUINCTIUS aan de *Grieken* schonk, het meest verzekerd werd. De vrede met PHILIPPUS legde den grond tot een' nog grooteren oorlog met ANTIOCHUS, vermits *Rome* van hem de Grieksche staten terug vorderde, welke PHILIPPUS in *Azië* bezeten, en ANTIOCHUS bezet had. De laatste werd ter zee en te land overwonnen, en zag zich, na den slag van *Magnesia* (564) tot eenen vrede gedrongen, waardoor hij van *Rome* geheel afhankelijk werd. Te gelijker tijd duurden de bloedige oorlogen in *Spanje* en *Opper-Italië* voort. Die met PERSEUS van *Macedonië*, een zoon van PHILIPPUS, eindigde, door de overwinning van PAULUS AEMILIUS bij *Pydna*, met den geheelen ondergang van dat rijk. Na de verovering van hetzelve bewerkte *Rome* de verdeeling van *Egypte*, bragt *Syrië* onder zijn gebied en maakte het weerloos. Thans moest ook het trotsche *Karthago*, na voorbeeldelooze mishandelingen, te onder gebragt worden, hetwelk in den derden Punischen oorlog, die van 604 tot 608 duurde, in het jaar 608 van *Rome*, door deszelfs verovering, geschiedde. Gelijktijdig werd er eenen nieuwen oorlog in *Macedonië* tegen ANDRISCUS gevoerd, die zich aan het hoofd der misnoegden gesteld had, doch reeds in 606 voor METELLUS moest bukken. Onmiddellijk hierop begon de *Achaïsche* oorlog, welke de ontbinding van het Achaïsch verbond ten doel had, en MUMMIUS, in 608, met de verwoesting van *Corinthe*, eindigde, waarna *Griekenland* en *Macedonië* Romeinsche provincien werden. Onder dit alles werden de oorlogen in *Spanje* met woede en verbittering voortgezet. SCIPIO maakte er in 621 wel een einde aan; doch het Noordelijk gedeelte van *Spanje* had zich nog niet onderworpen. In hetzelfde jaar erfden de Romeinen van ATTALUS het koningrijk *Pergamus* in *Azië*, en met de in bezit neming van hetzelve eindigden, gedurenden eenigen tijd, de buitenlandsche oorlogen; doch daarentegen werd *Rome* door binnenlandsche onlusten geteisterd, die zich met zekere tusschenpoozen openbaarden, en ten laatste op hevige burgeroorlogen uitliepen. De onbepaalde magt van den senaat had eene hatelijke familieregering ten gevolge, waartegen zich de volks-tribunen verzetteden, en waaruit eenen veel verderfelijker twist tusschen deze partij en die der volks-vrienden voortvloeide, dan de vroegere tusschen de Patriciers en Plebejers geweest was. P. SEMPRONIUS GRACHUS (*zie aldaar*) drong, ter verlichting der lagere volksklassen, op eene betere verdeeling van de landerijen van den staat aan, en sneuvelde in eenen volks-opstand; doch de doorgedrevene wet ten dezen aan-

aanzien bleef in ſtand, tot dat Cajus Grachus, in 631, als volkstribuun optrad, de wet omtrent de verdeeling der landerijen vernieuwde, en nog gevaarlijker onlusten dan zijn broeder verwekte. De ſenaat, echter, wist ook zijnen val te bewerken. Hij werd in eenen grooten volks-opſtand in 633 vermoord, en de Aristokraten bedienden zich van deze zege, om de wet omtrent de landerijen geheel af te ſchaffen.

Ondertusſchen had het karakter van het Romeinſche volk, ſedert den tweeden Puniſchen oorlog, eene groote verandering ondergaan, waartoe de volksberoeringen aanmerkelijk bijdroegen. Op de zeden had dit een en ander eenen nadeeligen invloed. De legers waren in de overige werelddeelen tot verwijfdheid vervallen; derzelver terug gebragte buit had de burgers tot een onmatig leven en hebzucht verleid, en hun het ongelukkig denkbeeld ingeboezemd, dat alle volken der aarde van hun bevelen moesten ontvangen; de wetten hadden hunne kracht verloren; overdaad, weelde, ongebondenheid en omkooping verkregen de overhand, welke laatſte inzonderheid blijkbaar was in den oorlog met Jugurtha, die van 636 tot 648 duurde, en juist daardoor verlengd werd. Het einde van dezen bloedigen krijg baande eenen Plebejer, C. Marius, den weg tot de hoogſte ſtaatsbediening, waardoor der aristokratie een gevoelige ſlag werd toegebragt. Hij bekleedde 4 jaar achter den anderen het conſulaat; doch moest eindelijk in 654 naar *Afrika* wijken. Tot 663 genoot de Romeinſche ſtaat eene tamelijke rust; doch de magt van den ridderſtand werd een nieuwe bron van misbruiken, daar de ſenaat van denzelven afhankelijk was. De eerſte verloor wel door den tribuun Livius Drusus veel van zijne vermeende voorregten; doch de wijze, waarop dit geſchiedde, ſtookte het vuur tot eenen bondgenootſchappelijken oorlog aan. Livius, namelijk, er op aandringende, dat den bondgenooten het burgerregt zoude gegeven worden, verwekte daardoor zulk een hevig misnoegen, dat hij verraderlijk werd omgebragt, waarop al de volken van *Italië* te wapen ſnelden, om zich van *Rome* onafhankelijk te maken. Van wederzijden vertoonden zich groote veldheeren en mannen van talenten, en de oorlog werd van 653 tot 658 met afwisſelend geluk gevoerd, zonder dat *Rome* dien anders, dan door het toeſtaan van de eiſchen der bondgenooten, konde eindigen; waartoe het door de toerustingen van Mithridates en de twisten tusſchen Marius en Sylla gedrongen werd. (*zie verder* MARIUS en SYLLA). De ſenaat had aan Sylla het bevel opgedragen, hetwelk hem door Marius, die zich met den tribuun Sulpicius verbonden had, betwist werd; doch Sylla verdreef hem aan het hoofd van zijn leger uit *Rome*, herſtelde het gezag van den ſenaat, en begaf zich naar zijne beſtemming, na alvorens, om volksgezind te ſchijnen, zijne tegenpartij Cinna tot het conſulaat verheven te hebben. De gevolgen hiervan waren een oorlog, die van 656 tot 659 duurde, en in 671, toen

SYLLA naar *Rome* terug keerde, door eenen verschrikkelijken burgerkrijg gevolgd werd, die, eerst in 673, met zijne verheffing tot dictator, een einde nam. Hij poogde, gedurende zijn bewind, de volkspartij te onderdrukken; doch POMPEJUS en CRASSUS bewerkten de volkomene herstelling van de magt der tribunen. De zamenzwering van CATILINA (*Zie aldaar*) werd wel door CICERO verhinderd; doch de staat helde gestadig naar zijnen ondergang. Weelde, door Aziatische rijkdommen gekweekt, had de oude deugd verstikt, en trotschheid en eigenbaat waren de heerschende neigingen der grooten. Thans (695) vormde CAESAR, met POMPEJUS en CRASSUS, het eerste *triumviraat*, waardoor de eerste tot consul verheven werd, en zich daardoor den weg tot dictator baande. Hij liet zich de provincie *Gallië* voor den tijd van 5 jaar toedeelen; verwijderde nog voor zijn vertrek, door den tribuun CLODIUS, de hoofden van den senaat, CICERO en CATO, en voltooide, gedurende zijn bestuur over *Gallië*, de verovering dezer provincie van 696 tot 704. De twist, tusschen hem en POMPEJUS en CRASSUS, in zijn afwezen ontstaan, werd wel bijgelegd; doch toen CRASSUS tegen de *Parthers* gesneuveld was, was de burgeroorlog onvermijdelijk. CAESAR trok over den *Rubicon*, noodzaakte POMPEJUS, uit *Rome* te vlugten, en de begonnen burgerkrijg werd in 706 bij *Pharsalia* beslist. Thans tot dictator, met de onbepaaldste magt, opgeklommen, wilde CAESAR de partij van POMPEJUS geheel te onder brengen, en de orde in het verscheurde *Italië* weder herstellen; doch hij werd in 711 in den senaat vermoord. Reeds had zich in dat jaar een nieuw driemanschap tusschen OCTAVIUS, ANTONIUS en LEPIDUS gevormd, hetwelk de vernietiging der republikeinsche partij ten doel had; maar ook onder hen ontstond tweespalt, en het burgerbloed stroomde op nieuw, tot dat eindelijk de slag bij *Actium* het lot der republiek besliste.

Thans zijn wij tot het *derde tijdvak* der geschiedenis genaderd, waarin *Rome* in een keizerrijk herschapen werd. OCTAVIUS was de eerste vorst, zonder dien naam te voeren; vergenoegende zich slechts met den bijnaam van AUGUSTUS. Hij aanvaarde de regering in 725, bestuurde het rijk, onder den vorigen republikeinschen vorm, nog met veel gematigheid, en breidde deszelfs grenzen zoo aanmerkelijk uit, dat hetzelve alle de kustlanden der *Middellandsche zee* tot aan den *Rijn*, den *Donau*, den *Kaukasus*, den *Euphraat*, den *Arabischen* en *Lybischen* zeeboezem bevatte. Hij stierf, na meer dan 40 jaar geregeerd te hebben, in het jaar 765 van *Rome*, het 14de onzer jaartelling, en werd door zijnen schoonzoon TIBERIUS opgevolgd, die een wreed en geveinsd vorst was; zich in de laatste jaren van zijn bewind door den booswicht SEJANUS liet leiden; zich met den dood van GERMANICUS bezoedelde, en de deugdzaamste raadsheeren aan zijn wantrouwen of wraakzucht opofferde. CALIGULA, die hem in het 37ste jaar onzer tijdrekening opvolgde, was een mon-

monſter, en werd door Cassius, bijgenaamd Cherea, omgebragt, na nog geene 4 maanden geregeerd te hebben. Zijn opvolger Claudius verligtte de wingewesten van de zware belastingen; ſchonk aan de ſteden derzelver voorregten weder; voltooide verſcheidene fraaije werken in *Rome*, en eindigde den oorlog met *Groot-Brittanje*, door nieuwe veroveringen, binnen 6 maanden; doch liet zich ten laatſte alleen door zijnen vrijgelatenen beſturen. Hij regeerde 13 jaar, werd door Agrippina omgebragt, en door haren zoon Nero in het 54ſte jaar onzer tijdrekening opgevolgd. Deze was een huichelaar, een brooddronken en wreedaardig tiran. Hij werd de moordenaar van zijne moeder, zijne gemalin en zijnen leermeester. Het krijgsvolk ſtond tegen hem op, en, van elk verlaten, benam hij zich zelven het leven, na 14 jaar geregeerd, het grootſte deel van *Brittanje* tot een Romeinsch wingewest, en den oorlog in *Armenië*, tegen de Joden gelukkig gevoerd te hebben. Na zijnen dood volgden voor het Romeinſche rijk hevige ſtormen, zoodat, binnen den tijd van 2 jaren, 3 keizers zich van den troon meester maakten, als: Galba, die door het krijgsvolk werd omgebragt; Otto, die zich zelven uit wanhoop het leven benam, en Vitellius, die door de woede des volks en door beuls handen omkwam. Na den val des laatſten beklom Vespasianus, in het jaar 69 onzer tijdrekening, den troon. Hij was een verdienstelijk vorst, die de wanorde in het rijk poogde te herſtellen; voor het openbaar onderwijs zorgde; het beſtuur der geldmiddelen regelde, en onder wien *Rome* weder adem ſchepte. Onder zijn bewind viel de belangrijke oorlog met den Bataaf Civilis voor, en de geheele verovering van *Brittanje* door Agricola. Zijn zoon, en in het 79ſte jaar onzer tijdrekening, zijn opvolger, Titus was een zeer beminnelijk en letterlievend vorst, die zich van *Jeruzalem* meester maakte; doch deszelfs verwoesting afkeurde. Hij regeerde ſlechts ruim 2 jaar, en werd door zijnen broeder Domitianus opgevolgd. Deze was de afſchuwelijkſte dwingeland, die *Rome* ooit beheerschte, en een vervolger der Christenen. Onder zijn beſtuur ontſtond de oorlog met Decedalus, koning der *Daciërs*, waaruit de voor *Rome* zoo ongelukkige oorlogen met de *Marcomannen*, *Quaden* en andere Germaniſche volken voortvloeiden. Dit monſter regeerde ruim 16 jaar, en werd in zijn paleis vermoord.

Op deze 12 Romeinſche keizers, welker levensbeſchrijvingen ons door Suetonius zijn nagelaten, en waaromtrent men, onder hunne bijzondere artikels, in dit ons werk nadere bijzonderheden kan vinden, — volgden de roemrijke regeringen van Nerva, Trajanus, Hadrianus, Antoninus *Pius* en Marcus Aurelius. Onder Antoninus was *Rome* het gelukkigst; onder Marcus Aurelius, echter, werd het rijk door groote onheilen en bloedige oorlogen met de *Katten*, *Parthers*, en voornamelijk met de *Marcomannen*, verontrust; doch zijne wijsheid wist de wonden te heelen. Hij regeerde

19 jaar, en met hem nam het bloeijend tijdvak van *Rome* een einde. Zijn zoon en opvolger, COMMODUS (*zie aldaar*) die in 181 onzer tijdrekening den troon beklom, was een wreed tiran, en werd omgebragt. PERTINAX en M. DIDEUS JULIANUS waren zijne opvolgers, en regeerden slechts 2 jaar, waarna het leger in *Illyrië* SEPTIMUS VERUS, en dat in *Syrië* PESCENNIUS NIGER tot keizer verkoos, waarvan de eerste de *Parthers* en *Brittanniërs* beoorloogde. Zij werden in 211 door CARACALLA, een dwingeland, opgevolgd, die zijne regering met den eigenhandigen moord van zijnen broeder GETA begon, en door eenen kapitein zijner lijfwacht werd doorstoken. Na hem geraakten MACRINUS in 218; HELIOGABALUS, een schaamteloos wellusteling, in het volgende jaar; ALEXANDER SEVERUS, een uitmuntend vorst in 223; MAXIMUS in 236, aan het bewind. Terwijl de laatste, die het willekeurig gezag der legers ten top voerde, in *Duitschland* oorloogde, benoemde de senaat den ouden GORDIAAN tot keizer, en, na zijnen dood, MAXIMUS PUPINUS en CLODIUS BALBINUS: beiden werden door de *Pretorianen*, die den jongen GORDIAAN tot keizer uitriepen, omgebragt. M. JULIUS PHILIPPUS volgde hem in 245 op, en na hem regeerden TRAJANUS DECIUS, die door de *Gothen* geslagen werd, TREBONIANUS GALLUS, AEMILIUS AEMILIANUS, P. LICINIUS VALERIANUS, P. LICINIUS GALLIANUS, onder wien zich bijna alle stadhouders tot keizers opwierpen, en de *Duitschers* en *Perſen* over de *Romeinen* zegepraalden: voorts M. AURELIUS CLAUDIUS, die de *Alemannen* en *Gothen* sloeg; DOMITIANUS AURELIANUS, die alle verloren landen weder aan het rijk bragt, en *Dacië* vrijwillig ruimde; M. CLAUDIUS TACITUS, PROBUS, M. AURELIUS CARUS en M. AURELIUS NUMERIANUS, die in het jaar 284 onzer tijdrekening door DIOCLETIANUS werd opgevolgd. Hij nam M. VALERIUS MAXIMINIANUS tot deelgenoot in het rijksbestuur, en verkoos nog bovendien C. GALERIUS en FLAVIUS CONSTANTIUS CHLORUS tot zijne ambtgenooten (*Cesares*). Deze verdeelden, zonder benadeeling van de eenheid des rijks, hetzelve onder zich, en breidden het in het Oosten tot aan den *Tiger* uit. Beide keizers deden in 304 afstand van de regering, waarop GALERIUS in de Oostersche en CONSTANTIUS in de Westersche landen DIOCLETIANUS opvolgden. GALERIUS benoemde 2 ambtgenooten, namelijk: FLAVIUS SEVERUS en MAXIMINUS. CONSTANTIUS stierf, en liet zijne landen aan zijnen zoon CONSTANTINUS, bijgenaamd *den Grooten*, die in 306 keizer werd. De Christelijke godsdienst was omtrent dezen tijd algemeen; doch CONSTANTINUS nam denzelven uit staatkunde aan, en hierdoor werd het christendom de heerschende godsdienst. Onder zijn bestuur hield het willekeurig gezag der legers op; het rijk werd op nieuw verdeeld, en de zetel des rijks naar *Konstantinopel* verlegd, waardoor *Rome* en *Italië* van derzelver inwoners beroofd werd. Hij stierf, na eene regering van ruim 30 jaar, waarna zijne drie zonen, CONSTANTINUS,

CON-

CONSTANTIUS en CONSTANS, het rijk onder zich verdeelden. CONSTANTIUS, die zijne beide broeders overleefde, werd in 361 door JULIANUS, *de afvallige*, een verstandig en braaf vorst, doch die tot het heidendom terugkeerde, en deze wederom in 364 door IOVIANUS opgevolgd. Na hem regeerde VALENTIANUS I. in het Westen, en VALENS, onder wien de *Hunnen* naar *Europa* kwamen, in het Oosten. Hunne opvolgers, in beide gedeelten des rijks, waren GRATIANUS en VALENTIANUS II. naar wier dood THEODOSIUS in 392 onzer jaartelling alleen keizer werd. Hij verdeelde het rijk onder zijne beide zonen ARCADIUS en HONORIUS, en sedert bleef hetzelve in het Oostersche en Westersche keizerrijk verdeeld, tot dat eindelijk het geheele Romeinsche rijk ophield, en er niets dan den naam zijner vorige hoofdstad van overbleef.

ROMEINSCHE LETTERKUNDE. Deze kan men in 4 tijdvakken verdeelen, namelijk: 1. van den tweeden Punischen oorlog tot op CICERO; 2. van daar tot op den tijd van AUGUSTUS, de gouden eeuw genoemd, offchoon reeds eenige vroegere schrijvers daaronder geteld worden; 3. van genoemden vorst, tot op den dood van TRAJANUS, de zilveren geheeten, en 4. van dit tijdstip tot op de verovering van *Rome* door de *Gothen*, welk tijdvak men gewoonlijk de ijzeren eeuw noemt. De dichtkunst, gelijk in alle talen, zoo ook in de Romeinsche, het proza voorafgaande, moeten wij van haar het eerst spreken. Zij behoorde oorspronkelijk te *Rome* niet te huis; maar was eene kunstige plant, grootendeels op Griekschen bodem, en later ook door de rederijkkunst en derzelver school gekweekt. De eerste proeven in de dichtkunst waren de *Attellanen* (*Fabulae Attellanae*), oorspronkelijke schouwspelen van de *Oskern* ontleend, die spoedig in kluchtspelen ontaarden, welke door de jonge *Romeinen* zelven werden uitgevoerd, en vele overeenkomst met de satyrspelen der *Grieken* hadden. Ook de volgende proeven waren, met weinige uitzondering, dramatisch. LIVIUS ANDRONICUS, een gevangen *Griek* uit *Tarente*, leverde, ruim 500 jaar na de bouwing van *Rome*, het eerst aan de *Romeinen* de *Odyssê*, en maakte hen door Latijnsche treur- en blijspelen, uit het Grieksch overgezet of nagevolgd, met den dramatischen rijkdom der *Grieken* bekend. Op hem volgden NAEVIUS, die ook een geschiedkundig dichtstuk over den eersten Punischen oorlog schreef; de beide treurspel-dichters PACUVIUS en ATTIUS; doch voornamelijk ENNIUS, de eerste epische dichter en grondlegger der Romeinsche poezij, die ook door latere schrijvers, inzonderheid CICERO en VIRGILIUS, werd hoog geschat. Hij schreef Romeinsche jaarboeken in 18 gezangen, een episch gedicht, 6 boeken satiren, verscheidene blij- en treurspelen enz., waarvan alleen fragmenten voorhanden zijn. Van PLAUTUS, een tijdgenoot van ENNIUS, bezitten wij nog 21 stukken: zijne voornaamste kracht vertoont hij in het lage komieke. Voorts behooren onder de dichters van zijnen tijd CAECILIUS, van wien wij uit titels en fragmenten 45 stukken kennen,

nen, en TERENTIUS, die een gelukkig navolger was van MENANDER en anderen, en zich zoo wel door eene befchaafde taal, als door eene planmatige fchikking zijner Griekfche karakters onderfcheidt. Deze drie blijfpeldichters namen de *nieuwere* komedie der *Grieken* ten voorbeeld (*Commoediae palliatae*), waartegen AFRANIUS, en weinige anderen, de Romeinfche zeden op het tooneel bragten. (*Commoediae togatae*) Kort na hem kwam LUCILIUS te voorfchijn, die een groot talent voor de fatire bezat, en onder de *Romeinen* de eerfte in dit vak was.

Wij zien uit dit alles, dat dit volk geene uitftekende fchouwtooneelen had, en hunne drama's meestal overzettingen of navolgingen van Griekfche fchrijvers waren. De *Mimen* (komifche *Monodramen*) van LABERIUS en SYRUS kennen wij niet genoeg, om haar in eenen eenigzins aanzienlijken rang te plaatfen, alhoewel zij geprezen worden: ook de latere treurfpeldichters, uit den tijd van AUGUSTUS, zoo als ASINIUS POLLIO, VARIUS met zijnen *Thyestes*, en OVIDIUS met zijne *Medea* worden zeer geroemd; doch het treurfpel konde, om ligtelijk te vermoeden redenen, nooit op Romeinfchen bodem tieren. Bij een volk, dat zijne koningen in triumf rondvoerde, en naderhand in den kerker liet zuchten, en dat in menfchen- en dierengevechten behagen vond, konde men nooit de reiniging der hartstochten van ARISTOTELES, het doel van het Attisch treurfpel, verwachten. Het eenige proefftuk van tragedifche dichtkunst, uit lateren tijd, vinden wij in de treurfpelen van ANNAEUS SENECA, welke echter, en mogelijk niet te onregt, aan meerdere fchrijvers worden toegefchreven, en eerder wanvoegelijke declamaties, zonder eenige inwendige waarheid, uit de fcholen der redenaars afkomftig, verdienen genoemd te worden. LUCRETIUS, die onder de vroegere dichters van *Rome* eenen geheel nieuwen weg betrad, vervaardigde, volgens het ftelfel van EPIKURUS, een wijsgeerig gedicht, over *de Natuur der dingen*, in 6 boeken, hetgeen hij rijkelijk met dichterlijke kleuren heeft opgefierd, en waarin dezelfde geest, als in verfcheidene, wetenfchappelijke gedichten der *Grieken* doorftraalt. In eene andere foort van dichtftukken vertoonde zich CATULLUS, namelijk in het gewone lied en de elegie, alsmede in de epigrammen. Hij bezit veel fijnheid van gevoel, en is tevens gelukkig in bevallige fcherts; doch neemt de zedelijkheid in zijne uitdrukkingen niet genoeg in acht. Veel zuiverder en zachter is TIBULLUS in zijne elegien. Hij behandelt de liefde het minfte ruw, en vertoont over het geheel een waar kunsteloos gevoel.

Met de eeuw van AUGUSTUS, die nu aanvangt, openbaart zich in de Romeinfche letterkunde een nieuwe geest. AUGUSTUS zelf en MAECENAS onderfteunden de dichterlijke talenten. De eerfte dezer begunftigde dichters is VIRGILIUS, die in zijne *Aeneade*, een eigenlijk nationaal epos, de landing van AENEAS en de vestiging zijner heerfchappij in *Latium* voorftelt. Dit ftuk, offchoon zich door vader-

derlandsch gevoel, beſchaafden kunstzin en zuivere dichterlijke taal kenmerkende, wordt echter door zijn gedicht *Georgica* (over den landbouw) overtroffen. Gelijk VIRGILIUS als de voortreffelijkſte epiſche en didactiſche dichter der *Romeinen* kan beſchouwd worden, zoo heeft dit ook met HORATIUS plaats ten aanzien van het Lyriſche vak, alhoewel men over den meerderen of minderen graad zijner dichterlijke zelfſtandigheid, bij het gemis zijner Griekſche voorbeelden, met geene genoegzame zekerheid kan oordeelen: levenswijsheid en de edelſte aandoeningen, zoo als zij eenen *Romein* voegen, ſtralen nogtans in zijn gezang ten ſterkſte door. In vele gezangen is hij geheel patriot, en anderen zijn vol bevalligheid; terwijl hij niet minder lof verdient in de Satire, welke dichtſoort aan de *Romeinen* bijzonder eigen was, en het karakter hunner letterkunde ſchijnt te bepalen. Ook in de meeste Epoden en Brieven ſtelt hij meer het ongerijmde, dan het ſchandelijke voor; alhoewel ook dit uit zijne levensſchetſen niet is uitgeſloten. Tot de eeuw van AUGUSTUS behooren ook nog onder de Elegien-dichters, wier ſtukken nog voorhanden zijn, PROPERTIUS en OVIDIUS. PROPERTIUS betreedt, als eerſte priester der Griekſche Elegie, het gewijde boschje van CALIMACHUS en PHILETAS, om in Helleniſche koren, Romeinſche *Orgiën* te vieren; doch laat nogtans, offchoon niet zelden in gewrongen denkbeelden en uitdrukkingen, eene zekere ernſtige verhevenheid doorſtralen. OVIDIUS bezit het vruchtbaarſte, dichterlijk talent, en eene gemakkelijke verſificatie; alleen tracht hij te zeer door zijnen overvloed van gedachten te behagen, en verliest niet zelden in zijne elegiſche klagten het mannelijke uit het oog. Het beste zijner dichtſtukken is de *Fasti*, of dichterlijke beſchrijving van de Romeinſche feesten en hunnen oorſprong; doch niet zoo gelukkig zijn zijne *Heroïden* uitgevallen, van welke verachtelijke dichtſoort hij de ſchepper is. Van de overige dichters, tot den tijd van AUGUSTUS behoorende, valt weinig te zeggen. De werken van CORNELIUS GALLUS zijn bijna geheel verloren geraakt. Een gedicht over den *Aetna*, hetgeen aan CORNELIUS SEVERUS wordt toegeſchreven, bezit te weinig ſcheppende kracht; terwijl de leergedichten van GRATIUS FALISCUS over de Jagt (*Cynegeticon*), zoo als ook die van MANILIUS over de ſterrenkunde, hunne waarde meer van derzelver ſtoffe, dan van den vorm ontleenen.

Het derde tijdvak, na den dood van AUGUSTUS, neemt met PHEDRUS zijnen aanvang. Hij was een navolger van AESOPUS, en verdient meer uit hoofde van zijne taal, dan wel wegens zijne vinding en behandeling, geprezen te worden. In den duisteren PERSIUS vertoont zich reeds de ontaarde geest der Romeinſche dichtkunst, en hij, zoowel als de latere JUVENALIS, beklagen zich reeds openlijk over de ſlechtheid van hunnen tijd; doch bezitten, in zoover, meer zedelijke, dan kunst-waarde. Wanneer wij bij de hoofden dezer latere dichtkunst ſtil ſtaan, bij LUCANUS, die door het bezingen van den bur-

ger

ger-oorlog tusschen CAESAR en POMPEJUS tot het historisch heldengedicht terug keerde, of bij den zwellenden STATIUS, die eene *Thebaide* en het begin eener *Achilleide* dichte — dan ontdekken wij een doorgaand gebrek aan scheppende verbeelding, en eene koelheid, welke te vergeefsch, door redekunstig vuur, ons hart tracht te verwarmen. Bovendien was voor deze dichters de poëtische wereld, en zelfs de zin voor republikeinsche vrijheid, voor lang verdwenen, en konden alleen dichters als STATIUS en MARTIALIS, bij zulke overspande karakters, als de *Romeinen* bezaten, eenigen roem behalen. Intusschen vindt men in LUCANUS, bij al het gebrekkige in aanleg, en bij eene dikwijls lakenswaardige vleijerij, somtijds, een verrassend edel gevoel, kracht van uitdrukking, en eene gelukkige daarstelling der karakters. VALERIUS FLACCUS, die den togt der *Argonauten*, naar het voorbeeld van APOLLONIUS RHODIUS, bezong, tracht meer door geleerdheid dan door oorspronkelijkheid, en frisch koloriet, te schitteren; terwijl SILIUS ITALICUS, die den tweeden Punischen oorlog tot een onderwerp van een heldendicht verkoos, alleen als historisch dichter kan beschouwd worden.

In het vierde tijdvak vertoont zich het verval der Romeinsche dichtkunst meer en meer. De 24 fabelen van AVIANUS zijn in eenen harden, te zeer afgemeten stijl geschreven; doch daarentegen onderscheiden zich het gedicht van REMESIAN over de Jagt, en de 7 *Eclogen* van CALPURNIUS, door tamelijke zuiverheid en gemakkelijkheid van taal. AUSON maakt in zijne Epigrammen en zoogenoemde Idyllen, inzonderheid in zijn gedicht over *de Moezel*, de grensscheiding tusschen de oude en nieuwe wereld uit: alleen CLAUDIANUS verschijnt in deze ijzeren eeuw bijna als een wonder; en offschoon hij van de zucht, om door geleerdheid te pronken, niet vrij is, munt hij echter boven zijne tijdgenooten uit, en helt dikwijls tot eenen bloeijenden kunststijl over. Zijne gedichten zijn ten deele bij bijzondere gelegenheden vervaardigd; andere zijn kleine *Epopoien*, waaronder de roof van PROSERPINA en eene *Gigantomachie*, beide onvoltooid, uitmunten: ook door twee grootere satirike gedichten, 47 Epigrammen en andere kleine dichtstukjes, steekt hij boven de menigte uit. Wij besluiten deze rij van dichters met NUTILIUS NUMATIANUS, die zijne zeereize naar *Gallië*, in elegische versmaat, niet geheel zonder verdiensten, bezongen heeft, en met twee Christen-dichters, PRUDENTIUS en SEDULIUS, waarin wij bijna alleen hedendaagsche toonen hooren, en de eerste beginsels van het kerkgezang ontdekken.

In de *Prozaïsche* Letterkunde, die men over het geheel nog hooger dan de dichterlijke kan stellen, hebben zich de *Romeinen*, hoofdzakelijk in het vak van *welsprekendheid*, *geschiedenis*, *wijsbegeerte* en *regtsgeleerdheid* onderscheiden. Van hunne redenaars, almede naar Grieksche voorbeelden gevormd, kennen wij velen alleen bij den naam, of door den lof, dien andere schrijvers hun toezwaaijen, zoo als: CORNELIUS CETHEGUS, TIBERIUS GRACHUS, COTTA, SULPICIUS,

in-

inzonderheid LICINIUS CRASSUS, ANTONIUS, HORTENSIUS en zelfs CAESAR. Geen van allen bezat echter als redenaar zulke uitstekende verdiensten dan CICERO, van wien wij niet alleen in 59, nog voorhanden zijnde, redevoeringen, de schoonste voorbeelden van welsprekendheid bezitten, maar die ook in onderscheidene redekunstige werken als leeraar optrad, en, over het algemeen, aan de vestiging van de prozaische letterkunde der *Romeinen* het beslisendst aandeel had. In de eeuw van AUGUSTUS, na den dood van den laatsten handhaver der Romeinsche vrijheid, verloor wel de Welsprekendheid veel, en werd nog alleen in de geregtszalen, en als eene aangename en genoegelijke begaafdheid beoefend; doch bleven de werken van dit en latere tijdvakken, meer of minder, van dien ouden geest doordrongen. Met één woord, men kan de lofrede van den jongen PLINIUS op TRAJANUS, die te gelijk als geregtelijk redenaar te *Rome* in aanzien stond, en QUINTILIANUS, een tijdgenoot van hem, als den laatsten adem der Romeinsche Welsprekendheid beschouwen. Vroeger reeds, in het bloeijends tijdvak der Romeinsche Letterkunde, poogden, benevens CICERO, CAESAR en TERENTIUS VARRO door hunne taalkundige schriften, de grondslagen tot eene wetenschappelijke kennis der taal te leggen, en haar daardoor eene blijvende gedaante te geven. VARRO, de geleerdste taal- en oudheidkundige van zijnen tijd, schreef een werk over de Latijnsche taal, hetgeen oorspronkelijk uit 24 boeken bestond, waarvan nog maar alleen 6 in hun geheel zijn overgebleven. Onder de latere taal- en letterkundigen, uit den tijd der ANTONIJNEN, behooren AULUS GELLIUS, CENSARINUS, NONIUS MARCELLUS, POMPONIUS FESTUS, MACROBIUS, DONATUS, PRISCIANUS DIOMEDES en CHARISIUS, die alle, gedeeltelijk door taalkundige onderrigtingen, gedeeltelijk door ophelderingen van oudere schrijvers, en door belangrijke fragmenten uit dezelve, voor geleerden van veel gewigt zijn.

Met de Letterkunde der Romeinsche Taal en Welsprekendheid staat die der Geschiedenis in verband, vermits zich deze met en door gene ontwikkeld heeft. De eerste historische schriften bestonden enkel uit drooge verhalen van gewigtige gebeurtenissen, die door de *Annalen* der opperpriesters (*Pontifices Maximi*), op eene tafel in hunne woning, en door de berigten der consuls, met de voornaamste voorvallen, in den tempel van *Moneta* (*libri lintei*) bewaard werden. FABIUS PICTOR, ALBINUS POSTHUMUS, de oudste CATO, COELIUS FANNIUS, VALERIUS uit *Antium*, en anderen, waren de eerste Romeinsche geschiedschrijvers, doch misten allen historische kunst; en het was eerst in het luisterrijkste tijdvak van *Rome*, dat zich eenige groote meesters opdeden. Onder dezen behooren: JULIUS CAESAR, bekend door zijnen levendigen, eenvoudigen, en doelmatigen schrijftrant, en nog meer door zijne berigten omtrent den, door hem zelven gevoerden, Gallischen en burgerlijken oorlog; SALLUSTIUS, in wiens taal men wel hier en daar iets gedwongens vindt, doch die zeer
 zorg

zorgvuldig is in zijne verhalen en het ſchilderen van karakters, en allerwege eenen rijkdom van denkbeelden en een ſchrander oordeel aan den dag legt, en LIVIUS, die, wanneer wij de verloren geraakte univerſele geſchiedenis, van TROGUS POMPEJUS, uitzonderen, als de grootſte uitvoerige Romeinſche geſchiedſchrijver moet beſchouwd worden. Zijne geſchiedenis liep van de aankomst van AENEAS in *Italië* tot het jaar 744 der bouwing van *Rome;* doch er zijn ſlechts weinige boeken van overgebleven. Naast deze drie groote geſchiedſchrijvers verdient CORNELIUS NEPOS, ten minſte door zijnen zuiveren ſtijl, met zijne levensſchetſen van voorname veldheeren, eene plaats: jammer is het, dat een voornaam geſchiedkundig werk van hem niet meer voorhanden is. — Onder het knellend juk der overheerſching ontaarde thans ook de geſchiedenis, die door de *Romeinen* met het gelukkigst gevolg beoefend was; zoo als uit de ſchriften van VELLEJUS, FLORUS, VALERIUS MAXIMUS en anderen blijkbaar is. SEUTONIUS bepaalde zich, bij zijne overige taal- en redekundige werken, alleen tot levensbeſchrijvingen der keizers, wier inhoud voor het overige niet onbehagelijk is. In dezen verdorven tijd verhief zich TACITUS door echt Romeinsch gevoel, doordringend verſtand, en die kracht van zich uit te drukken, welke dikwijls nagevolgd, maar nimmer is geëvenaard geworden. Met hem verdwenen de belangrijkſte geſchiedſchrijvers, vermits de Griekſche Letterkunde hare regten weder deed gelden, en de Romeinſche geſchiedenis zelve door verſcheidene *Grieken* bearbeid werd.

In de *Wijsbegeerte* waren de *Romeinen* mede navolgers der *Grieken;* doch vond zij, in *Rome's* bloeijendst tijdvak, in de aanzienlijkſte ſtaatsmannen hare vrienden en vereerders; zoo als te dezen aanzien, onder de oude *Romeinen*, inzonderheid LAELIUS, de jonge Afrikaſche SCIPIO en LUCULLUS, met lof verdienen vermeld te worden. Later waren LUCRETIUS en HORATIUS vlijtige beoefenaren dezer wetenſchap; doch CICERO verwierf ook hier, door de invoering van de hoogere zedelijke Wijsbegeerte der *Grieken*, eene onſterfelijke verdienste ten aanzien van de beſchaving van zijn volk. Hij verloor zich wel niet in den doolhof der beſpiegeling, maar keerde in geluk en ongeluk ſteeds tot de Wijsbegeerte terug, en droeg haar in zijne klasſieke taal voor. Offchoon oorſpronkelijk een aanhanger van PLATO zijnde, ging hij echter dikwijls tot de zedeleer der *Stoïcijnen* over, of, zoo hem derzelver ſtrengen ernst mishaagde, tot die van ARISTOTELES. Het ſtelſel van EPIKURUS alleen keurde hij geheel af, uit hoofde van deszelfs nadeeligen invloed op de menſchen, en inzonderheid op de burgers van den ſtaat. Men vindt in zijne werken tevens veel leerrijks omtrent de geſchiedenis der oude Wijsbegeerte, b. v. in zijne *Tusculaniſche onderzoekingen*. Alhoewel deze wetenſchap ſomtijds hare tegenſtanders vond, had zij nogtans in *Rome* hare beoefenaars, waar bijna ieder van derzelver ſchool hare aanhangers had; doch zij vertoonde zich meer in geſprekken, in de ſchool en het leven

zel-

zelven, dan in geschriften. Vroeger had de oudere akademie en de school van EPIKURUS de meeste aanhangers; later gingen de meesten tot de *Stoa* over, die door hare sierlijke uitspraken zelfs op eenige dichters, b. v. LUCANUS werkte. De wijsgeer ANNAEUS SENECA, uit den tijd van NERO, van wien wij, behalve andere werken, 12 wijsgeerige schriften bezitten, schiep behagen in kunstig gescherpte stellingen en bedriegelijke anthitesen; doch vindt men ook bij hem vele voortreffelijke, en zeer schoon voorgedragene denkbeelden. — De *Briefstijl* staat met de Welsprekendheid in verband; gelijk dan ook de Romeinsche Letterkunde eenige verzamelingen van uitmuntende brieven bevat. Die van CICERO, welke ontelbaar zijn, werden meestal, over wezenlijke voorvallen, aan de grootste mannen van dien tijd geschreven; bevatten, in eenen zuiveren en sierlijken stijl, gewigtige bouwstoffen voor de geschiedenis van die dagen, en zijn tevens de laatste gedenkteekens der republiek. De brieven van den jongeren PLINIUS kenmerken zich door eene gelijke zuiverheid en sierlijkheid van stijl en leveren ons een beminnelijk beeld van derzelver schrijver. De 124 brieven van ANNAEUS SENECA aan LUCULLUS hebben grootendeels hunne betrekking tot de Stoïsche Wijsbegeerte, en zijn meer uit hoofde hunner stoffe, dan de vorm, die de bekende fouten zijner schrijfwijze draagt, merkwaardig. Nog moeten wij hier noemen de brieven van SYMMACHUS, uit het laatst der 4de eeuw, en die van den nog lateren SIDONIUS APOLLINARIS, die ook als dichter niet onbekend is. In die des eersten erkent men eenen niet ongelukkigen navolger van den jongeren PLINIUS; die des laatsten dragen daarentegen de schuld zijner eeuw; alhoewel zij door hunnen inhoud belangstelling verwekken. In de *Mythologie*, of Godenleer, schepten de Romeinsche schrijvers meestal uit Grieksche bronnen, en bezitten daarom ook weinig eigendommelijks. HUGIN, wiens leeftijd niet zeker kan bepaald worden, heeft ons eene verzameling van 227 mythologische vertelsels geleverd, die niet onwaarschijnlijk voor schetsen van oude treurspelen gehouden worden. In een *Astronomikon Poetikon* van denzelfden schrijver worden de dichterlijke sterrenbeelden opgehelderd. Even onzeker is men omtrent den leeftijd van FULGENTIUS, van wien wij 3 boeken met Mythologische fabelen bezitten. LACTANTIUS PLACIDUS, uit een zeer laat tijdvak, schreef een uittreksel uit de *Metamorphosen* van OVIDIUS, terwijl PETRONIUS, een tijdgenoot van NERO, een *Satyrikon* leverde, waarin hij het zedenbederf zijner eeuw met veel vernuft en levendigheid voorstelt, en ook eenige dichterlijke proeven van zijne hand gevonden worden.

Ook in de *Wis-*, *Aardrijks-*, *Genees-* en *Huishoudkunde* waren de *Grieken* veelal de leermeesters der *Romeinen*, die in alle deze vakken, wanneer men de Huishoudkunde uitzondert, geene oorspronkelijke verdiensten verworven hebben. Onder de wiskundige schrijvers komt VITRUVIUS voornamelijk in aanmerking: hij was zelf een bouwkun-

kundige, en zijn werk over de Bouwkunst is nog steeds in achting. FRONTIN schreef over de waterleidingen, VEGETIUS over het krijgswezen, en, na hem, FIRMICUS MATERNUS eene Wiskunst in 8 boeken, welke eigenlijk sterren-wigchelarij is, even als het werk van JULIUS OBSEQUENS over de *Wonderteekenen*. — Als aardrijkskundigen zijn POMPONIUS MELA en BIBIUS SEQUESTER bekend, waarvan de laatste eene niet onbelangrijke naamlijst der rivieren, meeren en bergen, bosschen enz. geleverd heeft. Ook TACITUS, die de geschiedenis van het oude *Germanië* beschreven heeft, behoudt in dit vak zijnen roem. — De *Geneeskunde* was eerst sedert CAESAR en AUGUSTUS in achting. De 8 boeken van CELSUS over deze wetenschap, die alleen, ten deele, eene groote Encyklopedie uitmaken, zijn uit hoofde van hunnen inhoud en schrijftrant zeer belangrijk. AEMILIUS MACER en AULUS APULEJUS schreven over de krachten der kruiden; SCRIBONIUS LARGUS en MARCELLUS EMPIRICUS over de geneesmiddelen, doch hunne schriften zijn van weinig belang; terwijl SERENUS SAMMONIACUS zelfs een geneeskundig gedicht vervaardigde. Van de *Huishoudkundige* werken der *Romeinen* zijn er velen verloren gegaan. Onder den naam van den *ouderen* CATO bezitten wij er een over den *Landbouw;* doch van meer belang zijn de 3 boeken van den geleerden VARRO over de *Landhuishoudkunde*, die over het geheel veel leerrijks bevatten: ook verdienen de werken van COLUMELLA en PALLADIUS over hetzelfde onderwerp, en gedeeltelijk in een dichterlijk gewaad gekleed, allen lof. Behalve CELSUS schreef de oudere PLINIUS eene Natuurlijke geschiedenis, waarvan SOLENUS een uittreksel geleverd heeft, waarin hij tevens de *Kosmographie* (wereldbeschrijving), de Aardrijks-, en Geneeskunde met vele geleerdheid, maar in eenen gedwongen schrijfstijl, verhandelt, en daardoor getoond heeft, wat de *Romeinen*, met hunne tallooze hulpmiddelen, ter uitbreiding van menschelijke kennis, zouden hebben kunnen verrigten. Eindelijk schreef MARCIANUS CAPELLA in de 5de eeuw, in eene barbaarsche taal, eene soort van Encyklopedie in 9 boeken, onder den titel van *Satirikon*, waarin hij over verscheidene wetenschappen en hunne voornaamste leerstelsels handelt. Men ziet uit dit overzigt der Romeinsche Letterkunde, dat haar eigenlijke bloei slechts van korten duur was, namelijk van CICERO tot op TRAJANUS; dat de Proza eenen hoogeren trap dan de dichtkunst bereikte, en dat, bij al het goede, wat men van de Romeinsche kunst en wetenschap zeggen kan, de *Grieken*, zoo wel in getal van schrijvers, als in inwendige volmaking, de *Romeinen* overtreffen. Mogelijk had hunne letter-, ten minste dichtkunde, eene hoogere vlugt genomen, wanneer zij minder navolgers geweest, en meer bij de oorspronkelijke Romeinsche denkbeelden gebleven waren. Alleen in de *Regtsgeleerdheid* handhaaft hunne Letterkunde, tot haren roem, een geheel aan haar eigen karakter, hetgeen zich ook tot in de laatste tijden heeft staande

de gehouden, en tot alle hedendaagfche natien der wereld is overgegaan.

ROMEINSCHE SCHOOL. (Zie: ITALIAANSCHE KUNST).

ROMEINSCHE TAAL. De *Oud-Latijnfche* en *Romeinfche taal* verfchillen van elkander. Uit de eerfte, waarvan men nog fporen in de wetten der 12 Tafelen vindt, en die weldra zoo zeer verouderd was, dat men ten tijde van CICERO de gezangen der SALIERS (priesters van MARS) niet meer verftond, vormde zich, na de invoering der genoemde wetten, niet zonder den invloed der Griekfche taal, de Romeinfche. Zij verdeelde zich ten aanzien van hare tongvallen, in de *fermo urbanus*, *rusticus* en *peregrinus*. De eerfte had in *Rome* zelve, de tweede op het land, en de derde in de provincien plaats. Wanneer wij nog de *Origines* van den ouderen CATO bezaten, zouden wij over de oudfte bewoneren van *Italië*, en dus ook over den oorfprong der Latijnfche moedertaal, met zekerheid kunnen oordeelen; doch thans blijkt alleen uit de verftrooide berigten der ouden, dat de *Oenotriërs*, die van Arkadifche of liever van Pelasgifche afkomst moeten geweest zijn, de *Aufoniërs* (waaronder de *Oskiërs* en *Volskers*), de *Sabellers* of *Sabijnen*, de *Tyrrheniërs* (*Tuskiërs*, *Hetruskiërs*), van welken de *Romeinen* de waarzegkunde en het priesterdom ontleenden, en eindelijk de *Ombriërs* voor de voornaamfte oorfpronkelijke volken van *Italië* moeten gehouden worden, en waarmede zich naderhand de oude *Latijnen* of *Aborigines* vereenigden. Met dezen verbonden zich de *Trojanen* onder AENEAS, wier getal echter, offchoon zij onder vreemde heerfchappij kwamen, van te weinig belang was, om eenen beflisfenden invloed op de Latijnfche taal te oefenen. Van meer belang zijn in dit opzigt de Griekfche volksplantingen der *Achajers*, *Lokriërs* en *Doriërs*, die in middel- en beneden-*Italië* woonden, en hunne befchaving, zelfs het dagelijks gebruik hunner taal, buiten hunne grenzen, in *Italië* verfpreidden, waardoor noodzakelijk veel van dezelve in de Latijnfche taal moest overgaan. Behalve de *Oud-Latijnfche* vindt men ook nog van *Etruskifche*, *Oskifche*, en *Volskifche* talen gewag gemaakt, die welligt alleen verfchillende tongvallen geweest zijn. De *Oskifche* vertoonde zich later nog in de zoogenoemde *Atellanen*. — Met de verovering van het Zuidelijk *Italië* en *Sicilië*, *Macedonië* en van *Achaja*, moest de Griekfche taal onder de *Romeinen* meer bekend, en haar invloed alzoo op de befchaving der Romeinfche nog belangrijker worden. Ook vinden wij in de afleiding van vele woorden, zoo als ook in de woordvoeging der laatfte, menigvuldige fporen van Griekfche afkomst, en juist bij de oudfte Romeinfche fchrijvers, b. v. PLAUTUS, TERENTIUS, LUCRETIUS, en zelfs CATULLUS, vindt men vele *Graecismen*.

ROMELIE, *Rumili*, het voormalig *Thracië*, tegenwoordig een belangrijk ftadhouderfchap van het Turkfche rijk, hetgeen door eenen *Beglerbeg* (vorst der vorsten) beftuurd wordt, die te *Sophia* zijn

verblijf houdt. *Romelie* wordt door hooge bergketens (*Haemus* en *Rhodope*) doorfneden, en grenst aan de *Zwarte zee* en den *Archipel. Konftantinopel* ligt binnen deszelfs omtrek.

ROMULUS. De grondlegger en fiichter van *Rome*, en deszelfs eerfte koning, wiens geboorte en afkomst, zoo als van alle groote mannen der grijze oudheid, in het duister ligt. Zijne moeder RHEA SYLVIA was eene dochter van NUMITOR, koning van *Alba*, en eene van de priesteresfen van VESTA, die, als het heilig vuur dezer godin onderhoudende, uit dien hoofde tot de ftrengfte kuischheid verpligt was. Zij werd door haren oom AMULIUS, die haren vader van den troon berooid had, tot den dienst van VESTA beftemd, ten einde voor te komen, dat geene nakomelingen van haar hem weder van den troon zouden ftooten. Ondertusfchen werd dit plan van den trotfchen AMULIUS verijdeld. De koninklijke maagd vergat hare gelofte van kuischheid, en een paar tweelingbroeders was het gevolg harer heimelijke liefde. Om de verfchrikkelijke ftraf te ontwijken, welke de wet over de Vestaalfche maagden, die haren pligt vergaten, uitfprak, gaf zij voor, dat de oorlogsgod MARS de vader was harer kinderen; en door deze list reddede zij zich zelve en haar kroost. De tweelingen werden, op last van AMULIUS, naar eene woeste landftreek, aan den oever van den *Tiber*, gebragt, opdat zij een vroege prooi van den dood mogten worden, en hier, volgens het verhaal, door eene wolvin zoolang gezoogd, tot dat het toeval eenen goedhartigen landman derwaarts voerde, die de beide kinderen met zich nam en opvoedde. ROMULUS en REMUS bragten hier hunnen jeugdigen leeftijd met de jagt, en ook met den roof door.

Toen nu naderhand de jongere broeder, REMUS, door een van de bedienden van AMULIUS werd gevangen genomen, verzamelde de moedige ROMULUS een klein getal ondernemende medgezellen, waarmede hij zoo gelukkig was, (zijnde zijne en zijns broeders aanzienlijke afkomst intusfchen bekend geworden), om niet alleen REMUS te bevrijden, maar ook, om aan AMULIUS den onregtvaardig verkregenen troon te ontrukken, en zijnen ouden grootvader NUMITOR er weder op te plaatfen. Na deze daad befloot ROMULUS, in vereeniging met zijnen broeder, om zelf eene ftad te bouwen, waartoe de goden hem bij een plegtig offer, door de vlugt van 7 adelaars, de plaats zouden hebben aangewezen; en alzoo werd dan *Rome* in 752, volgens anderen 754 jaar, voor onze tijdrekening gebouwd.

De eensgezindheid, tot dus ver onder de beide broeders plaats gehad hebbende, werd met deze onderneming verbroken. ROMULUS bezoedelde, uit nijd of trotschheid, zijne handen met het bloed zijns broeders, die door hem, volgens het berigt der meeste historiefchrijvers, werd omgebragt; offchoon anderen hem, voor den toorn van ROMULUS, over de *Alpen* laten vlugten, en meenen, dat hij de fiichter van *Rheims* geweest zij. Intusfchen was het klein aantal getrouwe vrienden, die ROMULUS tot hiertoe gevolgd waren, op verre

na

na niet toereikende, om zijne ſtad te bevolken, zoodat hij zich genoodzaakt zag, om haar tot eene ſchuilplaats voor vlugtelingen te maken. Hierdoor werden wel mannen gewonnen; doch het ontbrak eerlang den Romeinſchen burgers aan vrouwen; terwijl hunne vriendelijke pogingen, om de jonge dochters der naburige ſteden naar *Rome* te lokken, door de ouders, die jaloersch op den aangroei der nieuwe ſtad waren, verhinderd werden. Romulus beſloot nu tot eene daad van geweld. Hij gaf een godsdienstig volksfeest, en noodigde daartoe de *Sabijnen* (*zie aldaar*) met hunne vrouwen en dochters. Zij verſchenen alle onbezorgd; doch in het midden van het feest werden zij overvallen en van hunne dierbare panden beroofd. Verbitterd ſnelden de *Sabijnen* te wapen, en er ontſtond eenen oorlog tusſchen de beide volken; doch het ſmeken der geroofden, die zich tusſchen de ſtrijdende partijen wierpen, veroorzaakte eindelijk den vrede, en *Rome* won, door de vereeniging met de *Sabijnen*, aanmerkelijk in bevolking; terwijl verſcheidene gelukkig gevoerde oorlogen, die altijd met de vermeerdering van land en volk voor den nieuwen ſtaat eindigden, zijne verdere duurzaamheid bevestigden, en aan den zegevierenden moed der eerſte *Romeinen* reeds de grootheid voorſpelde, waartoe *Rome* eenmaal geraken zoude. De regering van Romulus was geſtreng en gewelddadig, mogelijk te geſtreng ten aanzien van zijne onderdanen, die zich vrijwillig aan hem onderworpen hadden, en zijne onverwachte verdwijning verwekte een niet ongegrond vermoeden, dat hij door de hand eens misnoegden werd omgebragt. Volgens het verhaal voer hij ten hemel na de ſchaar der Goden, toen hij zijn werk voltooid, en de grondſlagen tot *Rome* gelegd had. Mogelijk is hij ook wel door den blikſem getroffen; want zijne verdwijning zoude gedurende een onweder gebeurd zijn, hetgeen plaats had, terwijl hij zich buiten de ſtad, bij de moerasſen van *Caprea* bevond, om zijn leger te monſteren. Hoe dit zij; het dankbare Romeinſche volk bewees hem, als den ſtichter van *Rome*, in eenen aan hem afzonderlijk gewijden tempel, tot op de aanneming van het Christendom, eene goddelijke eer. Hij regeerde bijna 37 jaar, en zijne wel ruwe, doch aan tijd en omſtandigheden voegende, verordeningen en wetten, welken hij aan zijn volk gaf, getuigen van zijne bekwaamheid in de kunst van regeren. Toen Romulus ſtierf, zou de ſtad, volgens eene kort voorheen door hem bevolene telling, tusſchen de 3 en 4,000 weerbare mannen bevat hebben. (*Vergelijk hiermede art.* ROME.)

Tot dus verre het gewone geſchiedverhaal aangaande Romulus en *Rome's* oorſprong, waarvan het laatſte gedeelte zeker minder aan bedenking onderhevig is. Dan wat den koninklijken oorſprong van Romulus, het verhaal van zijnen broeder Remus, en de grondvesting van *Rome* betreft, hieromtrent is het gewone verhaal aan zoo vele zwarigheden onderhevig, dat daarvan, bij eene nadere overweging, vele hoofdpunten moeten wegvallen. Het beſtek van dit werk

gedoogt niet, hierover in bijzonderheden te treden, en elk punt van zwarigheid te toetsen; doch het lust ons, korteiijk ons gevoelen over den oorsprong der Romeinsche heerschappij op te geven. Dat er vóór de *Romeinen* in *Italië* een hoogst beschaafd volk gebloeid heeft, bekend met Griekfche kunsten en wetenschappen, is, ook bij het verlies van geschiedkundige berigten omtrent dat volk, eene niet te betwijfelende waarheid, die alleen door de schoone overblijffelen van Etrurische kunststukken genoegzaam bevestigd wordt: dat ROMULUS niet de eigenlijke stichter der stad *Rome* is geweest, wordt door het getuigenis van verscheidene schrijvers gestaafd, en dat de taal der *Romeinen* gedeeltelijk van Keltischen, gedeeltelijk van *Griekschen* oorsprong is, kan niet geloochend worden: wij stellen dus, dat, even gelijk naderhand de *Romeinen* door de volken, die over de *Alpen* in *Italië* vielen, op meer dan eenen tijd met den ondergang bedreigd werden, ook de *Romeinen* zelven eenmaal over de *Alpen* in *Italië* zijn gevallen, en onder de aanvoering van eenen stouten ondernemer, dien de vleijerij met den naam van *Romus*, naderhand *Romulus*, d. i. *den sterken* heeft vereerd, de toen reeds verzwakte magt dier beschaafde volken hebben gefnuikt, ja misschien wel eene hunner beroemdste volkplantingen, naderhand *Rome* geheeten, in het bezit genomen, en in vervolg van tijd de geschiedenis dier volken zoodanig met de hunne hebben weten in een te smelten, dat de waarheid zelve hierdoor geheel verduisterd is geworden; terwijl intusschen de beschaving der vroegere bewoners niet heeft kunnen nalaten, eenen duurzamen invloed op die woeste veroveraars te oefenen, zoodat zelfs *Romeinen* en *Etruriers* van tijd tot tijd onder elkander zijn versmolten. Van dezen invloed der vroegere beschaving, en van deze vermenging der overheerschers met de overwonnelingen, vindt men in de geschiedenis en de inrigtingen, zoowel als in de taal der *Romeinen* zoo vele sporen, dat men er eene afzonderlijke verhandeling over zou kunnen schrijven; en neemt men deze onze veronderstelling aan, dan worden vele duisterheden in de Romeinsche geschiedenis volkomen opgehelderd.

RONDEEL. Zoo noemt men in eene stad een groot rond gebouw of slot, dat met eenen muur omringd is, en in oude tijden in plaats van een bolwerk gebruikt werd.

ROODE ZEE, ook *Arabische zeeboezem*, *Schelpzee*, en door de *Turken* de *zee van Mekka* genoemd, is een zeeboezem van den Indischen Oceaan, die omtrent 300 Duitsche mijlen lang, en op zijn hoogst 60 gelijke mijlen breed is, en, in eene rigting van het Zuiden naar het Noord westen, zich tusschen *Arabië* en de Oostkust van *Afrika* tot de landengte van *Suez* uitstrekt, die dit werelddeel met *Azië* verbindt, en de *Roode zee* van de *Middellandsche* afscheidt. Niettegenstaande hare groote uitgestrektheid, ontvangt de *Roode zee* nergens eenige rivier van aanbelang; is van alle kanten met zandachtig strand, klippen en woestijnen omringd, en eindigt ook

ook in het Noorden in de laatfte. De fcheepvaart op dezelve is gevaarlijk en moeijelijk, en haar mond aan de *Arabifche zee*, een gedeelte van den Oostelijken of *Indifchen Oceaan*, vormt de zee-engte *Bad-el-Mandea* (de poort des gevaars), welke 5 mijlen breed is. Zij wordt door het eiland *Perim* in de fmallere *Arabifche* en de breedere *Afrikafche* ftraat verdeeld, waarvan de eerfte 40 tot 60 voet diep is.

ROOD-KRIJT. Is eene zware donker-roode aarde, eigenlijk eene met thoon- of klei-aarde vermengde ijzerkalk, die inzonderheid in *Engeland* en bij *Neurenberg* gegraven wordt. De gemeene foort wordt in de geneeskunde tot bloedftelping, en door fchrijnwerkers, timmerlieden enz. tot het afteekenen van hun werk gebruikt; de fijne daarentegen, die men fplijten kan, wordt als potlood in hout gezet, of in lange ftukken als eene pennefchacht in den handel gebragt.

ROOK. Een zigtbare damp, die bij het verbranden van vele zelfftandigheden geboren wordt, en, ligter zijnde dan de dampkringslucht, in dezelve opftijgt. Dit laatfte geldt alleen bij de gewone drukking van den dampkring; terwijl op zoodanige plaatfen, b. v. op hooge bergen, waar de lucht veel dunner is, de rook wordt nedergeflagen.

De Rook beftaat in het algemeen uit zoodanige deelen, die uit het brandend ligchaam ontwikkelt worden, en, door de warmte tot damp uitgezet, vervliegen. Deze damp beftaat voor een groot deel uit koolftof, die zich in de gedaante van Rook aan de nabij gelegene voorwerpen hecht, en dezelve zwart maakt. Behalve koolftof, bevat de Rook nog andere, vooral ook zoodanige bijtende en prikkelende zelfftandigheden, die een pijnlijk gevoel in de oogen te weeg brengen. Men zie omtrent deze zelfftandigheden het artikel ROET.

ROOK-TOPAAS. Deze fteenfoort, die als eene aanverwandte bijfoort van het berg-kristal kan worden aangemerkt, en hierom ook wel *Rook-kristal* genoemd wordt, is rook-bruin van kleur in alle trapswijze afklimmingen, waarvan men de donkerfte *Morion* noemt. Men vindt dezen fteen, onder anderen, in *Boheme*.

ROOMSCH-KATHOLIJKEN. Zoo noemt zich die Christelijke godsdienstige partij, welke den bisfchop van *Rome*, als haar zigtbaar hoofd, erkent, in onderfcheiding van de Griekfche kerk, die zich ook wel eene *Katholijke* (algemeen geldende) kerk noemt; maar geene bevelen van den paus ontvangt. Zij is in aanhang en omvang zeer uitgebreid, en was, behalve in *Rusland* en *Turkije*, tot op de hervorming, in *Europa* de heerfchende. Het geftadig pogen der Roomsch-Katholijken, om zich ten koste der Griekfche kerk uit te breiden, heeft van tijd tot tijd 2 millioen aanhangers der laatfte, in *Europa*, onder de geestelijke opperheerfchappij van den paus gebragt, en zij befteden geen minder ijver, althans de Jezuiten, ter bekeering der Protestanten, vermits hun leerftelfel is, dat niemand buiten hunne

kerk kan zalig worden. Ondertusfchen werkt de geest van onze dagen dit doel van het pausdom zoo krachtig tegen, dat niet alleen de Katholijken, in Protestantfche landen wonende, daardoor geleerd hebben, zich van de hatelijke profelieten-makerij te onthouden, maar ook ontelbare van hunne geloofsgenooten de meer vrije denkwijze der Protestanten over den godsdienst, in ftilte, huldigen. Dit blijkt inzonderheid in *Duitschland*, waar de invloed van JOZEPH II, de opgeklaarde denkwijze van fommige aartsbisfchoppen, en voornamelijk het meer levendig, letterkundig verkeer onder de Katholijken zelve, eene partij tegen het Roomfche wezen gevormd heeft, en ook in ons vaderland, waar vele geestelijken en leeken van die gezindheid de verlichte gevoelens der Protestanten meer en meer naderen; offchoon het ook hier en elders aan geene duisterlingen mangelt, die dezelve trachten tegen te werken, en hunne oogen voor het helder en fteeds toenemend licht der waarheid fluiten.

ROOS. (DE) Een geflacht onder de bloemen, hetgeen tot de 5de orde der 12de klasfe van de *Icofandria Polygynia* behoort. Het getal der foorten, door WILDENOW op 39 opgegeven, wordt door anderen op 100 en meerder gefteld. Bovendien heeft men door kunst eene menigte van fpeelfoorten gekweekt, die meer of minder van de hoofdfoort afwijken, en de bepaling der bijzondere foorten moeijelijk maken. Men brengt alle foorten onder 2 familien, als onder bijna *kegelronde* en *eironde*. Tot de eerfte behoort de Pimpernel-bladige, de Provincie-, de kaneel- of fuiker-, de geele-, de zwavel-geele- en de zachtharige Roos: onder de tweede vindt men de honderd bladige, of gemeene Tuinroos, (*R. Centifolia*) de fchoonfte van alle, die door den wortel wordt voortgeplant; de Azijn-, de Damascener-, de welriekende of Wijn-, de Mos-, de Bizam-, de witte, en de gemeene wilde Roos. Men heeft een prachtwerk over de Rozen, getiteld: *les Rofes*, *par* J. E. REDOUTÉ, en een ander van ROSSIG, onder den naam van *die Rofen*. — Behalve, dat deze bloem onder een der fchoonfte fieraden onzer tuinen behoort, levert zij ook het Rozenwater en den Rozenolie op, welke laatfte tot de welriekendfte en kostbaarfte behoort. Van hier, dat de Rozen een belangrijk artikel in den handel uitmaken. Die van *Provins* (eene ftad in *Brie*) wordt in ons werelddeel het meest naar vreemde landen, zelfs naar de *Indiën* gezonden, waar zij, in verfcheidene ftreken tegen goud betaald wordt. — Over de Roos van *Jericho*, zie men JERICHO.

ROSA, (SALVATOR) een der beroemdfte fchilders en graveerders van *Italië*, en tevens een geacht fatiriek dichter, uit de 17de eeuw, had *Revella*, in het koningrijk *Napels*, tot zijne geboorteplaats. De verfchrikkelijkfte wildernisfen, waarvoor de ftoutmoedigfte man zelfs onwillekeurig terug deinst, waren zijne meest geliefkoosde fchilderftukken, welke hij met herders en roovers, foldaten en banditen, zoodanig wist op te vullen, dat zij daardoor veel karakteristieks en

aantrekkelijks verkregen. Offchoon zijne teekeningen niet altijd naauwkeurig waren, heerscht er in dezelve veel leven en eene bewonderenswaardige vlugheid en verfcheidenheid. Zijne ftukken kenfchetfen zich, niet door het beminnelijke en zachte, maar alleen door het verfchrikkelijke en ontzettende, waaruit men zou moeten opmaken, dat Rosa van een fomber en melankoliek geftel was; doch juist had het tegendeel plaats, en was hij vrolijk, geestig en van eenen fatirieken aard, welke laatfte zich in twee zijner fchilderftukken, *de Vergankelijkheid van het menfchelijk leven*, en *de Godin des geluks*, zoo als zij hare gaven aan onwaardigen uitdeelt, zoo duidelijk vertoonde, dat hij zich daardoor vele vijanden op den hals haalde, en van *Rome* naar *Florence* den wijk nam, waarvoor hij door verfcheidene van zijne ftukken de goedkeuring van den toenmaligen hertog wegdroeg. Naderhand keerde hij weder naar *Rome* terug; doch zijne bittere fpotternijen omtrent zijne kunstgenooten, inzonderheid Bernini, vermeerderden het getal zijner vijanden, alhoewel hij ook door zijnen aangenamen gezelligen omgang en vele andere beminnelijke eigenfchappen, aan den anderen kant, vele vrienden verwierf. Zijn fpotlust verliet hem zelf op zijn fterfbed niet. Zeer vertrouwelijk tot hiertoe met zijne oppaster geleefd hebbende, oordeelde zijn biechtvader, dat hij haar moest trouwen, indien hij anders in het paradijs wilde komen. „Ik heb er niet tegen" antwoorde Rosa, „als men er toch zonder hoorns niet komen kan." Hij ftierf te *Rome* in het jaar 1673, het 57fte zijns ouderdoms. Engelfche kunstenaars hebben vele van zijne fchilderftukken (waaronder de landfchappen boven de historieftukken den voorrang verdienen) in het koper gebragt. Van zijne 6 fatiren, *de Toon-*, *Dicht-*, *Schilderkunst*, *de Oorlog*, *Babilonia* en *de Nijd*, heeft Fiorillo de *Dichtkunst*, benevens eene levensbefchrijving van dezen kunftenaar, in 1785 te *Göttingen*, in 8vo uitgegeven.

ROSCIUS, (Quintus) een *Gallier* van geboorte, was een der grootfte fchouwfpelers van het oude *Rome*, en een tijdgenoot van Cicero, bij wien hij in hooge achting ftond, en die hem in eene redevoering, welke wij nog bezitten, tegen Fannius verdedigde. Hij was tevens een man van uitmuntende zeden, werd niet minder door Sylla en Piso geacht, en ontving van den fenaat een jaargeld van 30,000 gulden. Het verrukte *Rome* hield niet op zijne kunst te bewonderen, waarin hij zoowel het treur- als blijfpel tot zulk eenen trap van volkomenheid, volgens het gevoelen zijner tijdgenooten, gebragt had, dat men gewoonlijk van eenen ieder zeide, die in de eene of andere kunst of wetenfchap uitmuntte: *hij is een* Roscius *in zijn vak*. Het behoort onder de verdiensten van dezen kunstenaar bij het Romeinfche tooneel, dat zijn huis eene foort van akademie was, waar zich door zijn onderwijs bekwame tooneelfpelers vormden, ja dat Cicero, die hem eens in een pleitgeding verdedigde, zijn vriend was, die zich zijne lesfen ten nutte maakte voor de uiterlijke Welfpre.

ſprekendheid. Dat hij echter de masken op het tooneel zoude hebben ingevoerd, is bezijden de waarheid; hij vond die reeds, en bediende er zich van, volgens het gebruik van dien tijd. Hij ſtierf omſtreeks het jaar 61 voor onze tijdrekening.

ROSEE (N. N.) was eene niet onbevallige Nederlandſche ſchilderes, die *Leijden* tot hare geboorteplaats had, inzonderheid beroemd uit hoofde eener kunst, in welke niemand haar kon navolgen, noch wist, door welke middelen zij dezelve te werk ſtelde. Zij wist, namelijk allerlei kleuren van geraſelde of uitgeplukte zijde zoodanig op het paneel te plaatſen, dat zij landſchappen, bloemen, menſchen, dieren, en verſcheidene andere voorwerpen, zoo natuurlijk en fraai op eenigen afſtand vertoonden, als of dezelve door een fiks penſeel geſchilderd waren. Zoo vervaardigde zij op deze wijze een kunstſtuk, onder anderen, den ſtam van eenen ouden boom, eene ſpin in haar web, en een landſchap verbeeldende: men zag op den ſtam de ſchors, de kwasten en het mos, en de ſpin was in haar web omwonden. Zij verkocht dit ſtuk voor 500 Gl.; terwijl een ander van hare hand, voor eene aanzienlijker ſom, het eigendom werd van den groothertog van *Toskane*. Deze kunstenares ſtierf in 1682, het 50ſte van haar leven.

ROSENMULLER, (Johan George) eerſte Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en ſuperintendent te *Leipzig*, zag in het laatst van 1736 in *Ummerſtadt*, eene kleine ſtad in het *Hildburghauſche*, waar zijn vader op dien tijd lakenwever was, het eerſte daglicht. Na de Latijnſche taal beoefend te hebben, begaf hij zich in 1751 naar de ſchool te *Neurenberg*; hoorde vervolgens de voorlezingen van de hoogleeraren bij het *Gymnaſium* te *St. Aegidien*; ging, door de vriendſchap van Solgers onderſteund, in 1757 naar de univerſiteit te *Altdorff*; bragt vervolgens eenige jaren als huisleeraar in het Paltziſche door, en keerde eindelijk naar *Ummerſtadt* terug, om aldaar den predikant M. Schuffner in zijn dienstwerk te onderſteunen. Door dezen werd hij aan den beſtuurder van het *Gymnaſium*, Fromenan, (naderhand abt van *Kloosterbergen*) aanbevolen, die hem ter voltooijing van zijn eerſte werk aanmoedigde, en hem eene huis-leeraarsplaats te *Hildburghauſen* bezorgde, waar hij zich door eenige namiddags-leerreden zoo zeer aanbeval, dat hij aldaar in 1767, in het volgende jaar te *Herzberg*, en in 1772 te *Konigsberg*, in *Franken*, predikant werd. Onverwacht kreeg Rosenmuller, die er nimmer aan gedacht had, om Hoogleeraar te worden, het beroep van profeſſor in de Godgeleerdheid naar *Erlangen*, waar hij in 1775 de waardigheid van doctor in de Theologie aannam, en alle aanzoeken, om zijnen leerſtoel met dien van *Konigsberg* in *Jena*, te verwiſſelen, van de hand wees; en het was alleen op raad van geneeskundige vrienden, die verandering van verblijf, ter herſtelling zijner gekrenkte gezondheid, voor noodzakelijk hielden, dat hij in 1783 zijn geliefd *Erlangen* verliet, en het beroep als eerſte Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Opvoedingskunde te *Giezen* aannam. Van hier werd hij als leeraar bij

de *Thomas*-kerk, als fuper-intendent en vierde Hoogleeraar in de Theologie, in 1785, naar *Leipzig* beroepen; klom allengskens tot eerften Hoogleeraar op, en ftierf in die ftad in Lentemaand van het jaar 1815, als toenmaals de oudfte godgeleerde van alle Hooge fcholen in *Duitschland*.

ROSENMULLER genoot bij zijn leven eene hooge achting, en zijn dood werd diep betreurd. In *Leipzig* legde hij den grond tot eene meer en meer gezuiverde *Liturgie* (kerkgebruiken); bevorderde de invoering van een beter gezangboek; gaf de eerfte aanleiding tot de ftichting van een werkhuis voor vrijwilligers, en de arm- en burgerfcholen, en werd de bevorderaar van een verbeterd fchoolwezen. — Als leeraar was hij een voorbeeld van edelen volkstoon: hij verloor bij zijne voordragt het beoefenend gedeelte van zijn onderwerp niet uit het oog, en wist zelfs met bekende waarheden denkbeelden te verbinden, die zelfs de belangftelling van den denker opwekten; terwijl de hartelijkheid, waarmede hij fprak, dikwijls zijnen eenvoudigen vorm van voordragt tot dien van eenen waren redenaar verhief. Als fchrijver leverde hij bijna 100 fchriften. Zijne leerboeken voor het onderwijs der jeugd beftaan in de volgende: *Christl. Lehrbuch für die Jugend*, 11de druk, 1812.; *Erfter Unterricht in der Religion für Kinder*, 2de druk 1807, dat mede in het *Wendisch* is overgezet., 1799; *Religions Gefchichte für Kinder*, 8fte druk, 1804. Ook fchreef ROSENMULLER verfcheidene fchriften ter godsdienstige ftichting en opbouwing, onder anderen: *Morgen und Abend Andachten*, 5de druk 1799; *Betrachtungen über die vornehmften Wahrheiten der Religion, auf alle Tage des Jahrs*, 4 deelen 1801; *Betrachtungen über merkwürdige Begebenheiten des 18ten Jahrhunderts, mit Rückficht auf Religion und Sittlichkeit*, 1801; *Etwas zur Beherzigung für unfre Zeiten*, 1785; *das Reich Jefu*, 1802; *Warum nennen wir uns Protestanten?* 1790; *der Todt des Christen, unter dem lehrreichen Bilde des Schlafs*, eene leerrede, na den dood van MORUS. Bovendien fchreef hij nog, ten behoeve van akademifche voorlezingen: *Pastorale Anweifung*, 1787; *Anleitung für angehende Geistliche*, 1792; *Beiträge zur Homeletik*, 1814. Onder zijne fchriften voor toekomstige Godgeleerden bezitten zijne *Scholia in N. T.* 6de druk van 1804 — 1808, nog fteeds vele waarde; terwijl zijne *Historia interpretationis libror. Sacr. in eccles. Christi*, 5 deelen, *Leipzig* 1795 — 1814, nog heden als eene hoofdbron voor de gefchiedenis der uitlegkunde, bij de meesten, gehouden wordt. ROSENMULLER bezat een opgeklaard verftand, en kenmerkte zich door waarheidsliefde, zachtmoedigheid, infchikkelijkheid, befcheidenheid, nooit rustende werkzaamheid, en echte godsvrucht. Zijn fprekend afbeeldfel is door BAUTZE in folio gegraveerd, en men vindt een kleiner in 8° in het *Jahrbuch der häuslichen Andacht* van VATER; terwijl de voorrede voor zijn laatfte werk: *Lehren der Weisheit nach Seneca*, eene levensbefchrijving van hem, door DOLZ vervaardigd, bevat.

ROSENMULLER liet twee zonen na, namelijk: de in 1825 nog levende ERNST FRIEDERICH KAREL, een beroemd Oosterling, van wien verscheidene belangrijke werken voorhanden zijn, en JOHAN CHRISTIAN, een vermaard ontleed- en natuurkundige, die mede in deze vakken veel belangrijks gearbeid heeft, doch reeds in den aanvang van 1820 stierf.

ROSETTE. Eene stad in *Egypte* met eene haven, niet ver van de monden van den *Nijl.* Bij de ouden droeg zij den naam van *Metelis*, mogelijk ook *Canopus*, offchoon het tegenwoordig *Abukir* meestal daarvoor gehouden wordt. *Rosette* heeft 40,000 inwoners, vele Grieksche en Koptische kerken, en is de stapelplaats tusschen *Cairo* en *Alexandrië;* want alle waren, die den *Nijl* opwaarts gaan, moeten hier gebragt worden. De stad heeft zoowel door de schoone landstreek, waarin zij ligt, als door de menigte tuinen en met smaak gebouwde huizen, een zeer vrolijk aanzien. Bijzonder schoon is het marktplein, waarop meest kunstenaars wonen, wier huizen niet alleen fraai gebouwd en met kunstwerken door hun versierd zijn, maar die ook door hunne opene winkels menigerlei nieuw en heerlijk genot aanbieden. De levensmiddelen zijn hier zeer goed koop en menigvuldig; doch het welwater is hier zeldzaam, en in de zomermaanden moeten zich de inwoners alleen met het water uit de regenbakken vergenoegen. Onder de zeldzaamheden dezer landstreek behoort eene soort van bokken, die zulke lange ooren hebben, dat dezelve op den grond slepen, offchoon zij van derzelver wortel af nog 3 duim om hoog staan. *Rosette* is in onze dagen, inzonderheid, geschiedkundig merkwaardig geworden, door de landing der *Franschen.*

ROSOGLIO. (Zie: BRANDEWIJN.)

ROSSI. (JEAN BERNARD DE) Een geleerd Oosterling, in Wijnm. 1742 te *Castel-Nuovo* in *Piemont* geboren. Reeds vroeg tot den geestelijken stand bestemd, begaf hij zich naar *Turin*, om zich in de Godgeleerdheid te oefenen, en legde zich, ingevolge de regels der universiteit, inzonderheid op het Hebreeuwsch toe, waarin hij zulke verbazende vorderingen maakte, dat zijne bestemming van dien tijd af bepaald werd. In 1766 werd hij priester; leerde, zonder meester, het Rabijnsch, Chaldeeuwsch, Arabisch en Syrisch, en droeg in 1768 aan den heer DE RORA, bij gelegenheid zijner benoeming tot aartsbisschop van *Turin*, zijne *Carminae Grientalia* op. In het volgende jaar verkreeg hij eene bediening bij het muzeum, hetwelk met de koninklijke boekerij van *Turin* verbonden, en met de universiteit vereenigd was, en werd gelijktijdig, door den hertog van *Parma*, als Hoogleeraar in de Oostersche talen, aan de Hooge school zijner hoofdstad beroepen, welken post hij gedurende 40 jaar met roem bekleedde. In 1778 deed hij eene reis naar *Rome;* verzamelde, in de rijkste boekerijen dier stad, een aantal belangrijke bouwstoffen, en gaf in 1782 het *programma* zijner *Variae lectiones* ve-

veteris Testamenti in het licht. Hij voltooide dit werk in 1788, en voegde er 10 jaar later nog een aanhangſel bij. Hierdoor, en door eene menigte werken van zijne hand, over de geſchiedenis der Hebreeuwſche boekdrukkunst, werd de rijkdom zijner verzameling van handſchriften van den Bijbel, en van Hebreeuwſche uitgaven van de 15de eeuw, alom in *Europa* bekend, en deden de keizer, de koning van *Spanje* en de paus PIUS VI. herhaalde voordeelige voorſlagen aan ROSSI, om dezen kostbaren ſchat aan hun af te ſtaan; doch hunne pogingen waren vruchteloos. In 1814 bood men hem de plaats van bewaarder der koninklijke boekerij te *Turin* aan, en nu eerst verkocht hij zijne gemelde kostbare verzameling aan de hertogin van *Parma*. Onder zijne talrijke ſchriften noemt men verſcheidene, die zijnen roem gevestigd hebben. Zijne kennis van handſchriften is niet minder uitſtekend, dan de boeken, die er het onderwerp van uitmaken, zeer zeldzaam zijn.

ROSSIJN. (JOANNES THEODORUS) Een doorkundig Nederlandsch Hoogleeraar in de beſpiegelende Wijsbegeerte, eerst ſedert 1765 aan de Harderwijkſche, en naderhand ſedert 1775 aan de Utrechtſche Hooge ſchool, alwaar hij, met vele grondige geleerdheid en ongemeene duidelijkheid, wijsgeerige en wiskundige lesſen gaf, en zelfs, nadat hij, bij de nieuwe inrigting der Nederlandſche Hooge ſcholen, met het Emeritaat werd begunstigd, nog met eenen voorbeeldigen ijver zijne collegien over de *Logica* en *Metaphyſica* vervolgde, en daarmede tot de laatſte dagen zijn levens onvermoeid aanhield. Hij ſtierf aan een ſpoedig verval van krachten in het laatst van Winterm. van het jaar 1817, en liet vele vrienden na, die zijn verlies betreuren. Ook wij deelen hierin, daar de man een ijverig medearbeider was van ons Woordenboek, waarin van hem belangrijke bijdragen gevonden worden, tot welker mededeeling hij altoos zeer bereidwillig was.

ROSTOCK. De grootſte ſtad van het groothertogdom *Mecklenburg-Schwerin*, aan de bevaarbare rivier *Warnow*, die 2 mijlen van dezelve in de *Oostzee* ſtort. Zij heeft een vrolijk aanzien, en beſtaat uit de Oude ſtad, Middelſtad en Nieuwſtad; geniet vele bijzondere voorregten, b. v. eene geheel vrije regeringsgeſteldheid en het muntregt, en bevat een nonnen klooster, 9 kerken, waaronder die van *St. Marie*, het gebeente van HUGO DE GROOT bevattende, uitmunt; een tuig- en weeshuis, 2 hospitalen, en 14,300 inwoners. In 1419 werd hier door de hertogen JOHANN en ALBRECHT, in vereeniging met het ſtadsbeſtuur, eene univerſiteit opgerigt, in welke die van *Butzon* in 1760 werden ingelijfd. Zij heeft 4 faculteiten, en tegenwoordig 22 gewone Hoogleeraren, als 4 voor het godgeleerde, 4 voor het regtsgeleerde, 4 voor het geneeskundige, en 10 voor het wijsgeerig vak. Bij dezelve behooren eene boekerij, eenen kruidtuin, een kabinet van munten, een muzeum, een godgeleerd ſeminarium, en een natuurkundig genootſchap; terwijl zich nog bovendien,

op

op het nabij gelegen *Karels-hof*, eene vee-artſenij ſchool bevindt. Behalve de talrijke handwerkers en kunstenaars heeft men in *Roſtock* ééne ſtijffel-, zeep- en chikorei-, 3 tabaksfabrijken, en 2 ſuiker-raffinerijen. De ſtad drijft eenen aanzienlijken handel in wol, koren en vee, en heeft eene jaarmarkt. Van hier, dat men onder de inwoners 171 kooplieden, 59 brandewijnſtokers, en 98 ſchippers telt. De haven ligt aan de uitwatering der *Warnow* in de *Oostzee*, bij het vlek *Warnemunde*, waar jaarlijks omtrent 700 ſchepen in- en uitloopen.

ROSTRA. Zoo noemde men bij de ouden het ſpreekgeſtoelte, waarop de Romeinſche redenaars hunne openlijke voordragten aan het volk deden. Zij ontleende haren naam van veroverde ſcheepsnebben, waarmede de *Romeinen*, na den eerſten gewonnen zeeſlag op de *Karthagers*, tot een aandenken van deze naauwelijks verwachte zege, voortaan de redenaars geſtoelten verſierden, welke tot dien tijd *Suggestus* genoemd werden.

ROTGANS. (Lukas) Een beroemd Nederlandsch dichter, omſtreeks de helft der 17de eeuw, te *Amſterdam*, van aanzienlijke ouders geboren. Dezelve vroeg verloren hebbende, werd hij door zijne grootmoeder overeenkomstig zijne geaardheid en omſtandigheden opgevoed, en wijdde zich aan de beoefening der fraaije letteren, vooral op het lezen der Latijnſche dichters; verpozende ſomtijds zijnen geest door het vervaardigen van kleine Nederduitſche dichtſtukjes. Zijne grootmoeder had een buitengoed aan de *Vecht*, tusſchen de dorpen *Breukelen* en *Maarsſen*, *Kromwijk* geheeten, waar de jonge Rotgans zijnen meesten leeftijd doorbragt, en door zijnen opmerkzamen geest gelegenheid had, om het karakter en de zeden der landlieden van nabij te leeren kennen. Ondertusſchen werd zijne rust in dit ſtille landverblijf door het rampzalig jaar 1672 geſtoord, toen hij, daar elk ter redding van het vaderland toeſnelde, oordeelde, niet te mogen ſtil zitten. Hij verzocht en verkreeg een vaandel; gedroeg zich twee jaar als een braaf krijgsman; doch verliet ten laatſte den dienst, omdat hij, bij het gedurig voortrekken zijner ſpitsbroederen, geen uitzigt op bevordering had. Hij keerde nu naar het aangenaam *Kromwijk* terug, dat door de *Franſchen* verwoest, maar ſedert luisterrijker, dan voorheen, herbouwd was, en wijdde zich op nieuw aan de zanggodinnen. Na het ſluiten van den vrede, tusſchen het Franſche rijk en de *Vereenigde gewesten*, bekroop onze Rotgans de nieuwsgierigheid, om dat koningrijk, doch vooral *Parijs*, te bezoeken, en huwde, van deze reize op *Kromwijk* terug gekeerd, aan Anna Adriana de Salingre, de zuster zijns ſchoonbroeders, welke hem echter in 1689 door den dood ontrukt werd, en 2 dochtertjes naliet. Om zijn leed te verzetten, gaf hij zich nu geheel aan het beoefenen der dichtkunst over, waardoor hij eerlang onder de beste Nederlandſche dichters beroemd werd. Met erkentenis ontvingen deze zijnen Willem *den III*, koning van *Groot Brittanje*, een uitmuntend Heldendicht, hetgeen eerlang door zijne Ze-

de-

de lesſen uit de oude verdichtſelen gevolgd werd. Bovendien zag men van hem, van tijd tot tijd, in het licht verſchijnen kleine dichtſtukken, tot deze of gene voorvallen en gelegenheden betrekking hebbende, als: mengeldichten, zegezangen, landgedichten, huwelijks- en lijkzangen, en anderen. 's Mans bekende tooneelſtukken: ENEAS en TURNUS, en SCILLA werden meermaal, op den ouden Amſterdamſchen ſchouwburg, met toejuiching ten tooneele gevoerd; doch dragen de kenmerken eener jeugdige pen, en zijn, in later tijd, door eenen zijner vrienden met zoo veel oordeel en omzigtigheid beſchaafd geworden, dat men er eene vreemde hand moeijelijk kan in ontdekken. ROTGANS, in 1710 van de kinderziekte overvallen, overleed aan dezelve op den 3den van Slagtm. van dat jaar, op het meer gemelde landgoed *Kromwijk*, wanneer zijn ſtoffelijk overblijffel in de voorouderlijke kapel, in de kerk van het dorp *Breukelen*, ſtatig werd bijgezet.

ROTTERDAM. Hoofdplaats van het arrondisſement van dien naam, in de provincie *Zuid-Holland* van ons koningrijk, gelegen aan de *Maas*, ter plaatſe waar de *Rotte* en *Schie*, die er door ſtroomen, en die rivier uitloopen. De zeedijk deeldt de ſtad in twee, vrij gelijke deelen, welke gewoonlijk de binnen- en buiten-ſtad genoemd worden. De grond der buitenſtad is voor en na aan de *Maas* ontwoekerd, en deze rivier vormt er verſcheidene grachten, havens genoemd, waarin zeeſchepen, tot eene aanmerkelijke grootte, voor de huizen der kooplieden kunnen laden en losſen. In dit opzigt, en door de fraaiheid, luchtigheid en de dagelijkſche ververſching van drinkbaar water door eb en vloed, welke deze havens veroorzaken, vindt deze ſtad welligt nergens hare wedergade. De handel, waarvoor zij dus ook zoo bijzonder goed gelegen is, en die ſedert de inlijving van ons vaderland in *Frankrijk* verlamd was, is, na de omwenteling in 1813, aanmerkelijk toegenomen, en heeft plaats op alle oorden der wereld. Die op *Engeland*, *Schotland* en *Ierland* was voorheen de voornaamſte, en is nog in een' redelijken bloei, waardoor dan ook 's wekelijks geregeld verſcheidene ſloepen en twee ſtoombooten op *Londen* varen; behalve eene menigte andere vaartuigen op deze en andere plaatſen der genoemde rijken. De vaart op de *Oost-Indië* is ſedert 1813 ook merkelijk toegenomen, terwijl die op den *Rhijn* mede vrij aanmerkelijk is. Een groot aantal *Engelſchen* en *Duitſchers* zijn hier gevestigd. De ſtad drijft ook eenen aanzienlijken binnenlandſchen handel, en mag eene ſtapelplaats van granen, vlas en meekrap genoemd worden. — Van alle binnenlandſche plaatſen komen er geregeld vaartuigen aan, terwijl de communicatien buiten dat aanmerkelijk bevorderd worden door vele ſtoombooten, zoo van onderſcheidene ſchippers-vereenigingen als van de Nederlandſche ſtoomboot-maatſchappij, welker directie hier gevestigd is. *Rotterdam* heeft vele fabrijken en manufakturen; waaronder 3 touwſlagerijen; eene menigte tabaks- en carotten-fabrijken; 10 ſuikerraffine-

 rij-

rijen; 9 bier- en azijnbrouwerijen; omtrent 30 branderijen, moute-rijen en fijnstokerijen; 1 glasblazerij; 1 buskruid-fabrijk; 3 zoutkeeten, alsmede zeepziederijen, looijerijen, verwerijen, loodwit-, sterkwater-, sacharum saturni-; chocolaad-, lakmoes- en blaauwsel-fabrijken; een groot aantal houtzaag-, (waaronder eene die door stoom gedreven wordt) olie-, pel-, mout-, verw- en snuif-molens: men is ook bezig aan de oprigting van eene fabrijk voor de gaz-verlichting. Behalve de na te melden 's lands werf, zijn er vele partikuliere scheepstimmerwerven, welke thans door den aanbouw van nieuwe schepen in volle werking zijn. Het stadhuis van *Rotterdam* was, nog voor een paar jaren, een ouderwetsch gebouw, dat niet beantwoordde aan het aanzien der stad; thans wordt hetzelve herbouwd, en het reeds vernieuwde gedeelte doet zien, dat het een fraai en aanzienlijk gebouw zal worden. Onder de kerken munt de groote of St. LAURENS kerk uit, niet alleen wegens de graftomben der Nederlandsche zeehelden, DE WITTE, KORTENAAR, VAN BRAKEL en DE LIEFDE, en de begraafplaatsen van JAN en AART VAN NES, KORNELIS MATELIEF en MOOI LAMBERTUS; maar ook door een uitmuntend koorhek van marmer en geel koper, en een uitstekend groot en fraai orgel, hetwelk welhaast voltooid zal zijn. Behalve deze worden er door de Nederduitsche Gereformeerden nog 4 kerken gebruikt, en bovendien hebben de Waalsche, de Engelsche Presbyteriaansche en de Schotsche Gereformeerden ieder eene bijzondere kerk: de Roomschen bezitten er 5, waarvan er eene zeer bezienswaardig is, en 2 door de zoogenoemde Jansenisten gebruikt worden; de Remonstranten 2, de Lutherschen, Doopsgezinden en Engelsche Episcopalen ieder ééne kerk; terwijl de Joden in eene prachtige synagoge, onder de *Boompjes*, op eene zeer fraaije met boomen beplante kaai langs de *Maas*, vergaderen. Voorts onderscheiden zich in de stad het gemeene Landshuis van *Schieland*; de aanzienlijke Landswerf met hare prachtige en uitgestrekte gebouwen; het Arsenaal der marine, dat tevens de caserne der mariniers bevat; de groote en schoone Beurs; de stads Armen-inrigting; het voormalig Oost-Indisch huis, thans 's rijk entrepôt; het Zeekantoor; het sedert eenige jaren nieuw gebouwd paleis van Justitie, voorheen den stadsdoele: de Tuin, achter dit gebouw, met prachtige muzijk, dans- en andere zalen en gebouwen, wordt door eene partikuliere societeit gebruikt, en levert een geheel op, dat op die wijze zeker nergens in ons vaderland gevonden wordt, en op de jaarlijksche kermis, wanneer het tot eene vauxhall wordt ingerigt, eenen toevloed van vreemdelingen derwaarts lokt; voorts het gereformeerde Weeshuis, het Proveniers- en oude Mannenhuis en vele andere publieke en partikuliere godshuizen, onder welke de hofjes van DE KOKER en KUIJL verdienen genoemd te worden; de Concertzaal en de fraaije Schouwburg op een der singels buiten de stad. De stad heeft 7 land- en 3 waterpoorten, waaronder de *Delfsche* en *Wester-nieuwe hoofdpoort* niet onaanzienlijk zijn. Hoezeer de om-

stre-

ſtreken der ſtad voor de wandelaars niet dat aangename opleveren, hetwelk andere ſteden van *Zuid-Holland* onderſcheidt, heeft men hier echter twee openbare wandelwegen langs de *Maas*, namelijk: *de plantagie* en *het nieuwe werk*, die wezenlijk ſchoon mogen heeten. *Rotterdam* heeft eene zeer bloeijende Latijnſche ſchool, *de Erasmi-aanſche* genoemd, naar den grooten ERASMUS, wiens uitmuntend metalen ſtandbeeld de groote markt verſiert; voorts het Bataafſch Genootſchap van proefondervindelijke Wijsbegeerte, in 't jaar 1769, door STEVEN HOGENDIJK geſticht, met een fraai kabinet van Natuurkundige werktuigen, modellen, en naturalien, eene goede boekerij en eene *chambre obscure* van eene nieuwe zamenſteling, door den opzigter des genootſchaps uitgevonden; de letterkundige maatſchappij *Verſcheidenheid en Overeenſtemming*; een departement van de maatſchappij *tot Nut van het Algemeen*, dat, behalve hare talrijkheid van leden, door verſcheidene nuttige inrigtingen uitmunt. De gehoorzalen van deze twee maatſchappijen (welke ieder een eigen gebouw hebben), zijn fraai, en die van de laatſte zeer groot; eene afdeeling van de Hollandſche maatſchappij van fraaije Kunsten en Wetenſchappen; een Teekengenootſchap, waarin ook de bouw, wis- en doorzigtkunde worden onderwezen; bloeijende afdeelingen van het Bijbel- en Zendelings Genootſchap, van welk laatſte het hoofdbeſtuur alhier gevestigd is, alsmede eene der talrijkſte afdeelingen van het Nederlandſche genootſchap tot Zedelijke verbetering der gevangenen; een weldadig genootſchap, onder de ſpreuk: *Nederig en Menschlievend*; een ſoortgelijk door vrouwen, inzonderheid voor kraamvrouwen; een tot bevordering der koepok-inenting en een collegie tot redding van drenkelingen. De Nederlandſche huishoudelijke maatſchappij, het Groninger Inſtituut voor Dooſſtommen, en het Amſterdamſche voor Blinden, hebben hier ook belangrijke departementen. *Rotterdam* heeft al verder eene Regtbank van eerſten aanleg; eene van koophandel; eene kamer van koophandel, en fabrijken; eene maatſchappij tot nut der Zeevaart; eene reeds in het jaar 1720 opgerigte maatſchappij en verſcheidene ſocieteiten van asſurantie, discontering en beleening; eene Brandwaarborg maatſchappij en verſcheidene andere nuttige inrigtingen van velerlei aard, waaronder de welgeſlaagde Zondagsſcholen te regt verdienen genoemd te worden; terwijl men ook bij enkele partikulieren verzamelingen van ſchilderijen en voorwerpen uit de Natuurlijke historie vindt. De ſtad heeft ruim 60,000 inwoners, en mag zich beroemen, de geboorteplaats te zijn van DESIDERIUS ERASMUS, HUIBERT DUIFHUIS, DIRK DUIFHUIS, DIRK SMITS, DAVID VAN HOOGSTRATEN en anderen, en, onder de nog levenden, van G. K. VAN HOGENDORP, J. H. VAN DER PALM en H. TOLLENS Cz.

ROTUNDA Zoo kan men, over het algemeen, ieder gebouw noemen, hetgeen van binnen en buiten rond is, zoo als b. v. het bekende *Pantheon* te *Rome* (*zie aldaar*). Men bedient zich van de-

zen vorm veel bij tempels, tuinzalen en dergelijke; doch zeldzamer bij gebouwen, die tot dagelijks gebruik moeten dienen.

ROUAN. De hoofdplaats van het departement der *Neder-Seine*, in *Frankrijk*; eene groote, doch niet fraai gebouwde ſtad, in eene ſchoone, door heuvels omringde, vlakte, aan den regter oever der *Seine* liggende, en 87,000 inwoners bevattende. Zij heeft 6 voorſteden, waarvan die van *St. Sever*, aan den linkeroever der *Seine* gelegen, met de ſtad door eene ſchipbrug verbonden is, die, offchoon geplaveid, met ebbe en vloed rijst en daalt, en de lengte van 270 ſchreden heeft. Onder de openbare gebouwen verdient eene bijzondere opmerking de Domkerk, met haren fraaijen, 396 voet hoogen toren, welke in 1822 geheel, met een gedeelte der kerk, is afgebrand: voorts zijn de fraaije voormalige abtdij *St. Ouen*, het paleis van het geregtshof en den ſchouwburg merkwaardig, zoo als ook op de markt *aux vaux* de beeldzuil van het meisje van *Orleans*, in 1460 aldaar door de *Engelſchen* verbrand. *Rouan* heeft eenen aartsbisſchop, een koninklijk geregtshof, eene kamer en geregtshof van koophandel, en verſcheidene wetenſchappelijke inrigtingen, waaronder eene akademie van kunsten en wetenſchappen, een genootſchap *d'émulation*, een *lyceum*, eene ſchool voor de zeevaart, eene teeken-, genees- en verloskundige ſchool, eene openbare boekerij en verzameling van ſchilderijen, een kabinet voor de Natuurlijke historie, en eenen botaniſchen tuin behooren. De nijverheid is hier inzonderheid van veel belang, zoo als blijkt uit de talrijke manufakturen en fabrijken van katoene en wolle ſtoffen, inzonderheid van nankin, pikée, ſhawls, hals- en zakdoeken, linnen, papieren behangſels, ſpeelkaarten, lakens, gewascht linnen, ijzer- en koperwerk enz. De handel is zeer uitgebreid; want met den vloed kunnen zwaar geladene ſchepen tot aan de kaaijen van de *Seine* naderen, van waar de waren langs die rivier verder vervoerd worden. De ingezetenen drijven met de in den omtrek groeijende renet-appelen en *poires de bon chrétién* (welke voorheen veelal naar *Portugal*, *Spanje*, *Duitschland* enz. gingen), alsmede met ingemaakte vruchten, en voornamelijk met appelen- en besſen-gelei, eenen aanzienlijken handel.

ROUANETTE. Een nieuw werktuig, ter vervanging van den *Scaphander* (*zie aldaar*), om het verdrinken voor te komen uitgevonden. Het ontleent zijnen naam van dien van deszelfs uitvinder de heer ROUAN, onderwijzer te *Parijs*; is van blik, en heeft de gedaante van twee ſpinroks-wijze verlengde kegels, die ſtevig aan elkander zijn bevestigd. Het wordt onder de okſels vast gemaakt, en iemand, er van voorzien, kan veilig zonder de minſte vrees, zelfs met een last beladen, eene rivier overgaan. Men heeft in de zwemſchool te *Gros-Caillon*, in tegenwoordigheid eener groote menigte, op den 23ſten van Lentem. 1823, met dit werktuig, een half uur lang, bij herhaling de proef genomen door 4 perſonen, waaronder zich de uitvinder en een klein kind bevonden, hetwelk volſtrekt

niet

niet zwemmen kon. De proefneming gefchiede in eene waterkom van 100 voet lang, 20 breed en tusfchen de 7 en 8 voet diep, en flaagde volkomen.

ROUPIJ. Eene Oost-Indifche zoo wel gouden als zilveren munt, waarop gewoonlijk de naam, en titel van den Nabob, onder wien, alsmede van de provincie, en het jaar getal, waarin dezelve geflagen is, gevonden wordt. De gouden Roupijen, waarvan er echter vele van verfchillend gehalte zijn, worden tegen omtrent 16 gulden gerekend; de zilveren, insgelijks in gehalte en koers verfchillende, gelden, ten minfte de gangbaarfte, omtrent 18 Duitfche grosfchen. Voor het overige maken 100,000 van deze Roupijen een *Lack*, en 100 Lack een *Croxe* uit.

ROUSSEAU. (JEAN BAPTISTE) Een der beste Franfche dichters, die onder de *Lyrifche* zijner natie nog fteeds de eerfte plaats bekleedt. Hij was de zoon van eenen fchoenmaker; werd te *Parijs* geboren, en genoot, offchoon van eene geringe afkomst zijnde, eene voortreffelijke opvoeding. Het hem ten deel gevallen onderwijs van BOILEAU wekte reeds vroeg zijnen dichterlijken geest op, zoodat hij alrede als jongeling kleine dichterlijke proeven leverde, welke vol geest en verbeeldingskracht waren. De werken van ROUSSEAU, in 1723 te *Londen*, waar hij zich toen bevond, door hem in 2 deelen in 4° uitgegeven, beftaan in 4 boeken met *Liederen*, waarvan het eerfte uit de Pfalmen genomen is. In deze laatfte foort is ROUSSEAU de eerfte Franfche dichter: zuiverheid en fierlijkheid in uitdrukking, zoo alsmede een edele en fchoone versbouw, vereenigen zich daarin met uitmuntende, godsdienstige denkbeelden; voorts in *Cantaten*, in welke dichtfoort, waarvan hij de fchepper is, hij inzonderheid fchittert; *Brieven in verzen en proza; Allegorien; Epigrammen; Blijfpelen in* dichtmaat en onrijm, en eindelijk in *Zangfpelen*. Bij deze uitgave voegde hij nog een *Supplement*, waarna in 1726 te *Amfterdam* eene eenigzins vermeerderde, in 3 deelen in 8° in het licht verfcheen. Hij ftierf te *Brusfel* in 1743 in bekrompene omftandigheden.

ROUSSEAU (JEAN JACQUES) was de jongere zoon van eenen horlogiemaker, en werd in 1712 te *Geneve* geboren. Van zijne vroegfte jeugd af een vurig temperament verradende, en verfcheidene proeven van onbuigzaamheid en overzettelijkheid van karakter gegeven hebbende, betoonde hij weinige neiging voor het beroep zijns vaders; verliet, 16 jaar oud zijnde, heimelijk, het ouderlijk huis; doolde in *Savoije* rond, en veranderde, uit hoofde zijner behoeftige omftandigheden, van godsdienst. Men onderwees hem in een klooster, waaruit hij echter eerlang ontfnapte. Na vele zonderlinge lotgevallen, geraakte hij eindelijk, door aanbeveling van eenen Savooifchen landgeestelijken, bij zekere mevrouw van WARRENS in *Annecy* bekend, die hem in haar huis nam, in de wetenfchappen en de muzijk liet onderwijzen, en hem als haren eigen zoon beminde, maar

ook vertroetelde. In zijn 20ste jaar ging hij naar *Frankrijk*, in hoop van hier door zijne kennis van de muzijk zijn onderhoud te zullen vinden; doch keerde in 1742 naar zijne weldoenster terug, en werd geheimschrijver bij den Franschen gezant in *Venetië*. Na verloop van 18 maanden verliet hij dezen, en begaf zich naar *Parijs*; verkreeg zijn onderhoud door het schrijven van muzijk; besteedde zijne ledige uren aan de beoefening der Natuur- en Scheidkunde, en behaalde in 1750 den prijs op de bekende vraag der akademie te *Dyon: of de herstelling der kunsten en wetenschappen eenen voordeeligen invloed op de verbetering der zeden gehad hebbe?* Zijne paradoxe stelling, dat de kunsten en wetenschappen verderfelijk geweest zijn, werd ten sterkste wederlegd, en in *Spanje* mengden zich zelfs het hof en de inquisitie in deze zaak. Zijn klein zangspel, *Devin du village*, waartoe hij de muzijk zelf gesteld had, verwekte eene algemeene goedkeuring; doch toen hij in 1753 zijnen beroemden brief over de Fransche muzijk uitgaf, waarin hij de onvolkomendheid derzelve aantoonde, geraakte alles tegen hem in opstand, en moest hij naar *Geneve* vlugten, waar hij wederom tot den Gereformeerden godsdienst overging, en in zijne regten van een vrij burger hersteld werd. Van daar reisde hij naar *Savoije*, en schreef in *Chambery* zijne verhandeling *sur l'inégalite parmi les hommes* (over de ongelijkheid onder de menschen), welke nog meer opziens baarde, dan zijne beantwoording der genoemde prijsvraag, en waarin hij de menschen tot den ruwen natuurstaat wilde terug voeren.

Ondertusschen was de haat, dien men in *Parijs* tegen hem gevoed had, bekoeld, zoo dat hij, op sterken aandrang, naar *Frankrijk*, doch niet naar de hoofdstad terug keerde, maar *Montmorency* tot zijn verblijf verkoos. In deze gelukkige eenzaamheid schreef hij zijn *Contrat Social* (Maatschappelijk verdrag), de *nieuwe* HELOISE en EMILE, *ou l'éducation*, door welke werken hij op zijne eeuw eenen krachtdadigen invloed oefende. In het laatste had hij de bespiegelende waarheden van den godsdienst van diegene afgezonderd, welker invloed op ons leven niemand ontkennen zal. „ Zoodra gij „ , zegt hij, „ de schriften van het Evangelie met een onbevoordeeld gemoed „ doorbladert, zult gij hare verhevene waarde gevoelen. Haar verkondiger was zekerlijk geen bedrieger, gelijk ook niet die genen, die van „ hem getuigden. In zijne leer en zijn leven is hij verheven boven allen, die vóór hem waren, en zijn dood is het heengaan eener in „ menschheid gehulde godheid. Gij vindt echter in die zelfde schriften „ zaken, die door het verstand wederspreken worden. Kunt gij nu de „ zwarigheden niet oplossen, onderzoek dan niet verder, maar blijf in „ eenen heiligen twijfel: verootmoedig u voor de hoogste Wijsheid en „ bid dat zij uw verstand verlichte, en wees zoo veel te ijveriger en getrouwer in alles, wat ieder redelijke ziel daarin voor goed en waar erkennen moet. Eene onvrijwillige dwaling van het verstand zal u niet „ ongelukkig maken; want gij wordt naar uwe daden geoordeeld." —

Naau.

Naauwelijks was EMILE, met deze geloofsbelijdenis, in het licht verschenen, of het parlement liet het boek, uit hoofde der gewaagde oordeelvellingen over het stellige van den godsdienst, den 4 van Zomerm. 1762 verbranden, en veroordeelde den schrijver tot den kerker. ROUSSEAU wilde nu naar *Geneve* vlugten; doch zijne geboorteplaats wilde hem niet alleen niet ontvangen, maar dreigde hem insgelijks met gevangenis, en liet het eenige exemplaar, hetgeen men van de EMILE had, door beulshanden verbranden. Hij nam de wijk naar *IJverdun* in het gebied van *Bern*, en van daar naar *Moitiers-Travers*, een klein dorp in het graafschap *Neufchatel*, waar hij in den meer eenvoudigen godsdienst der gemeente aldaar behagen vond, de kerk vlijtig bezocht; zich zelven en anderen stichte, en de vriendschap van den predikant en de achting der geheele gemeente verwierf; doch men weigerde zijn verzoek, om hem tot het avondmaal toe te laten. Toen nu de geestelijkheid in *Geneve* hem openlijk van den predikstoel ten toon stelde, schreef hij tegen deze lasteringen, en het onwettig gedrag van den Geneefschen senaat in zijne zaak, en gaf op raad zijner vrienden zijne brieven van *den Berg* in het licht, die echter, met zijnen brief aan den aartsbisschop van *Parijs* en zijne *Dictionaire Physique*, in 1765 in die stad openlijk verbrand werden. Hij leefde hierop 2 jaar, die hem als zoo vele eeuwen toeschenen, op het *Pieters*-eiland aan het *Bieler*-meer, en het is aan zijne beoefening der kruidkunde aldaar, dat men zijnen *Botaniste sans maitre* te danken heeft.

ROUSSEAU werd echter ook hier niet lang geduld; maar moest, op last der regering van een Duitsch kanton, het *Pieters*-eiland dadelijk ruimen. Door zijne vrienden verkreeg hij eenen brief van vrijgeleide naar *Parijs*, waar de wijsgeeren, welken zijnen moed en zoo veel overtuiging hinderden, hem even liefdeloos bespotteden, als de geestelijken hem vervolgd hadden. Hij vertrok dus met HUME naar *Engeland*, en werd in *Londen* met de uitbundigste achting ontvangen; doch verliet ook dit land, hetwelk hij als het laatste oord van zijne toevlugt beschouwd had, en keerde in 1667, onder heimelijke begunstiging, naar *Parijs* terug, waar hij in het eerst overal door nieuwsgierigen omringd, maar naderhand niet meer opgemerkt werd. In 1768 liet hij zijn muzikaal Lexicon drukken, en kort daarna verscheen zijn *Pygmalion*; een melodrama, door hem zelven uitgevonden en voortreffelijk uitgevoerd. Hoe ouder ROUSSEAU werd, zooveel te hooger rees zijn afkeer van de wereld en zijn inwendig verdriet, zoodat hij niets vuriger wenschte, dan elders een hoekje te mogen vinden, waar hij gerust konde sterven. Zijn verlangen werd door den markies GIRARDIN vervuld, die hem zijn landhuis *Ermenonville*, in de nabijheid van *Parijs*, tot zijn verblijf aanbood. ROUSSEAU trok in bloeim. 1778 derwaarts; doch stierf reeds den 1sten van Hooim. daaraanvolgende, toen hij van eene wandeling te huis kwam, zeer onverwacht, in den ouderdom van 66 jaar. Zijn ligchaam werd gebalzemd, in eene loden kist gelegd, en binnen den om-

omtrek van *Ermenonville*, op het zoogenoemde Populieren-eiland, begraven, waar men op zijn graf een gedenkteeken, ter hoogte van omtrent 6 voet, heeft opgerigt. Zijne nagedachtenis werd op alle mogelijke wijze vereerd. In Herfstm. 1791, vierde men te *Montmorency*, ter zijner eere, een luisterrijk landfeest, en in Winterm. 1794 werd zijn gebeente, met vele plegtigheid, naar het Pantheon te *Parijs* overgevoerd; terwijl aan zijne weduwe THERESE LEVASSEUR, voorheen zijne huishoudster, doch die hij in 1769 uit dankbaarheid gehuwd had, op voordragt van BARRERE, in 1799, door de nationale vergadering een jaargeld van 1200 livres werd toegelegd.

ROUSSILLNON-WIJN. Zoo noemt men, in het algemeen, de wijnen uit de provincie van dien naam. De beste gewassen ter verzending zijn die van *Baix*, *Tormilla*, *Saltes*, *Rivesaltes*, *Spira*, *Callioure*, *Bagnols*, *St. André* en meer anderen. De roode soorten zijn dik, gedekt, van eene schoone kleur, en voornamelijk tot het versnijden en verbeteren van andere wijnen bruikbaar. De *Grenoche* is eene bijzondere soort van wijn, die in het eerst donkerrood is, en naar den Alicantwijn gelijkt; doch met de jaren zijne kleur verliest, en in het 6de of 7de jaar veel met den beroemden kaapwijn overeenkomt. Onder den witten *Roussillon* is de *Maccabeo* de aangenaamste en kostbaarste.

ROZENKREUTZER. Zoo noemden zich de leden van een geheim genootschap, welks aanwezen in het begin der 17de eeuw, onverwacht, door verscheidene schriften, de zonderlingste gevoelens bevattende, bekend werd, en hetgeen, zoo als men voorgaf, eene algemeene verbetering der kerk, alsmede het vestigen van eene duurzame welvaart van den staat en deszelfs burgers, ten doel had. Dan, deze fraaije woorden waren loutere klanken, en het uithangbord, om de ten allen tijde ligtgeloovige menigte te lokken; gelijk dan ook bij nader onderzoek bleek, dat het sedert vele jaren in de hersens der menschen zwevend, onzinnig denkbeeld, tot het zoeken van den steen der wijzen, die alleen heil over de aarde zoude brengen, ten minste in vervolg van tijd, het bijkomend hersenschimmig doel was dezer orden. Wie of haar eigenlijke stichter geweest zij, weet men niet: de meesten houden er VALENTIJN ANDREA voor, een geleerde, die in het begin der 16de eeuw in het Wurtembergsche leefde, en waarschijnlijk het reeds vroeger, door AGRIPPA VAN NETTESHEIM, opgerigte geheim genootschap, door dat der *Rozenkreutzer* wilde doen herleven, vermits de bewaring of herstelling van den zuiveren godsdienst, in zijnen tijd meermaal door ijdele schoolsche twisten ontluisterd, hem na aan het harte lag; doch dit gevoelen wordt met dat van anderen, die eenen CHRISTIAAN ROZENKREUZ, welke in de 14 eeuw leefde, voor den stichter dezer orden houden, almede betwist. Zooveel is intusschen zeker, dat de *Rozenkreutzer*, nadat zij door een aantal schriften eensklaps algemeen waren bekend geworden, spoedig weder in vergetelheid geraakten, en alleen nog in de ontstelde

herfens van windbuilen en goudzoekers hunne rol fpeelden. In de laatfte helft der afgeloopene eeuw ftaken zij het hoofd weder op, waartoe de vernietiging van de orden der *Jezuiten* en derzelver geheime aanflagen, alsmede de bedriegerijen van den dus genoemden CAGLIOSTRO (*zie aldaar*) aanleiding gaven; doch dit duurde niet langer, dan tot dat de wereld door het duister weeffel heenzag, en het rampzalig uiteinde van den bekenden SCHRÖPFER, in 1774, te *Leipzig* voorviel.

ROZENOBEL. Eene oude Engelfche munt, wegende 140 azen goud, en doende 11 guld. 11 ft. Op de eene zijde ftaat eene roos, met dit opfchrift: *Jesus autem tranfens per medium illorum ibat.*

RUARDI. (Mr. JOANNES) Een uitmuntend kenner en vlijtig beoefenaar der oude klasfieke Letter- en Dichtkunde, gedurende 35 jaar een fieraad der Hooge fchool van *Groningen.* In het jaar 1745 of 1746 te *Leeuwarden* geboren, werd hij daar tijdig voorbereid tot den zuiveren fmaak voor het fchoone en verhevene der klasfieke fchrijvers van *Rome* en *Griekenland.* Aan *Vrieslands* voormalige Hooge fchool verder gevormd door VALCKENAER, SCHRADER, CANNEGIETER en WIGERI, werd hij in 1771 te *Deventer*, bij het Athenaeum aangefteld tot Hoogleeraar in de Gefchiedenis, Welfprekendheid en Griekfche taal, welken post hij met roem bekleedde; maar in 1781 verwisfelde met het Hoogleeraarambt aan de Hooge fchool te *Groningen*, in de Latijnfche en Griekfche Letterkunde, Griekfche oudheden en Welfprekendheid. Hier, zoo wel als te *Deventer*, heeft hij vele uitmuntende leerlingen gevormd, welke, en in 's lands hoog beftuur, en op akademifche leerftoelen, beroemd zijn geworden of nog zijn: onder de eerften mag men, om van geene anderen te fpreken, den voormaligen Raadpenfionaris R. J. SCHIMMELPENNINCK noemen, en onder de laatften den *Leijdfchen* Hoogleeraar P. HOFMAN PEERLKAMP. — Behalve eenige akademifche redevoeringen en weinige losfe Dichtftukken in de Latijnfche taal, is er weinig van hem in openbaren druk verfchenen, maar zoo veel te meer fchriftelijk nagelaten, hetwelk 's mans, misfchien te groote zedigheid en prijswaardige kieschheid belet heeft uit te geven; hierin veelal gelijkftaande met zijnen vriend en raadsman RUHNKENIUS.

Zijn zwanenzang aan WILLEM I, toen Souverein Vorst, en koning der *Nederlanden*, ter gelegenheid van het jubilé der *Groninger* Hooge fchool, (Wijnm. 1814) reciteerde hij, in eenen bijna 70 jarigen ouderdom, met jeugdig vuur, op eene bevallige, mannelijke wijze met zigtbaar gevoel, in gekuischte, krachtige, maar duidelijke taal; een gedicht, hetwelk, zelfs buitenlands, als een fchoon gewrocht van ware Romeinfche poëzij, openlijk geprezen is.

In zijn akademisch onderwijs, bevalligheid met ernst en waardigheid parende, wist hij de aandacht zijner hoorderen te boeijen, de leerlust op te wekken, den regten fmaak voor de geleerdheid te bevorderen, en zijnen leerlingen niet alleen grammatikale en kritifche ken-

kennis in te prenten; maar hij deed hen ook indringen in den waren geest der onderfcheidene fchrijvers, welke men behandelde. Zijne leerlingen aanmoedigende tot het geftadig Latijn fpreken en het in het Latijn fchrijven van brieven, korte redevoeringen en andere opftellen, wilde hij, dat zij zich de taal en den ftijl van CICERO zouden eigen maken, en gaf aan de verstgevorderden meermalen gelegenheid tot oefening, door hen in het openbaar ftellingen (*thefes*) over taal-, gefchied- en oudheidkundige onderwerpen te doen bepleiten. In het beoordeelen van zoodanige jeugdige voortbrengfelen was hij over het algemeen fpaarzaam in het prijzen, fpaarzamer in het laken, maar overvloedig in befcheidene teregtwijzingen en aanmoediging. Om het regte onderfcheid te doen begrijpen tusfchen woorden en woorden, fpreekwijzen en fpreekwijzen, welke men doorgaans van gelijke beteekenis waande, liet hij veelal Latijn in Latijn overgieten, waarbij dan vooral het verfchil van taal, bij gefchied- of brieffchrijvers, redenaars enz. kennelijk moest uitkomen. Had iemand fmaak voor de oudere Dichtkunde, hij werd door RUARDI wel tot oefening aangemoedigd, maar tevens voorzigtig beftuurd. Somtijds, hoewel fpaarzaam, trad iemand zijner leerlingen op, om in dit vak zijne bekwaamheid te toonen, door het openbaar voordragen van eenig Latijnsch dichtftuk van eigen maakfel, onder welke het genoeg zal zijn te noemen dat van den thans beroemden, ftaatsman en geleerde Jr. H. COLLOT D'ESCURIJ VAN HEINENOORD, ter viering van het vijf- en twintig-jarig huwelijks-feest van de doorluchtige ouders van onzen tegenwoordigen Koning (Wijnm. 1792). Een wijsgeerig taalkenner zijnde, beoefende RUARDI niet alleen de oude, maar ook de moderne talen; doch vergat vooral ook niet onze fchoone moedertaal, tot welker kennis hij zijne leerlingen opleide, en zelfs vrijwillig de taak opnam, om in gewone lesfen deswegens onderrigt te geven, lang voor dat men hier te lande er aan dacht, om in het akademisch onderwijs een afzonderlijk vak voor de Nederlandfche ftijl- en taalkennis aan te wijzen.

Wegens zijn deugdzaam, godsdienstig, openhartig en minzaam karakter bij ieder bemind, maar vooral door zijne leerlingen als een voortreffelijk, onvermoeid en altijd liefderijk leermeester betreurd, ftierf deze verdienstelijke geleerde op een buitengoed na bij *Groningen*, op den 25 van Zomerm. 1815, in het 70fte jaar zijns ouderdoms, waarbij het te bejammeren is, dat van zijne veelvuldige opftellen, aanmerkingen over Griekfche en Latijnfche fchrijvers en andere geleerde ftukken, welligt weinig zal uitgegeven worden, wegens 's mans bovengemelde zedigheid en kieschheid.

RUBENS, (PIETER PAULUS) of RUBBENS, zoo als fommigen fchrijven, was de voornaamfte fchilder van zijnen tijd, en van alle volgende eeuwen, en de zoon van eenen aanzienlijken regtsgeleerden te *Antwerpen*, welke ftad hij, uit hoofde van de ongunftige tijden verliet en met *Keulen* verwisfelde, waar ook zijn gemelde zoon in 1577 geboren werd. De vader, na het bemagtigen van *Antwerpen*, door

den hertog van *Parma* derwaarts terug gekeerd, bestemde zijnen zoon tot de Regtsgeleerdheid; doch 's jongelings hoofdneiging tot de Teeken- en Schilderkunst overhellende, vierde zijne moeder, na den dood van haren man, dezelve bot, en liet hem eerst door ADAM VAN NOORT en vervolgens door OCTAVIO VAN VEEN onderwijzen. RUBENS maakte de uitstekendste vorderingen, en besloot, toen hij 23 jaar bereikt had, tot eene reis naar *Frankrijk* en *Italië*. Zijne opvoeding en beschaafdheid, zoowel als zijn kunstvermogen, bezorgden hem overal, waar hij vertoefde, eenen vrijen toegang tot lieden van het eerste aanzien. VINCENT DE GONZAGUE, hertog van *Mantua* en *Montferrat*, bediende zich niet slechts van zijn penseel, maar ook van zijne kunde in andere zaken, en zond hem onder andere naar *Spanje*, om den koning PHILIPS III van zijnen wege eenige aanzienlijke geschenken ter hand te stellen, welken last hij op eene wijze uitvoerde, die hem 's konings hoogachting bezorgde.

RUBENS deed vervolgens, mede op last van genoemden hertog, eene reis naar *Rome*, van daar naar *Venetië*, om in die stad TITIAAN en PAUL VERONEZE de kunst af te zien, en eindelijk naar *Genua*, waar hij langer dan in eenige stad van *Italië* vertoefde. Hij liet overal blijken achter van zijn uitnemend talent, door het schilderen van altaar- en andere stukken, alsmede van portretten van heilige en doorluchtige mannen. Ook beoefende hij bovendien de Bouwkunde, en maakte verscheidene plans van de schoonste kerken en de aanzienlijkste paleizen, welke hij vervolgens liet graveren, en waarvan hij eene verzameling in het licht gaf. Gedurende zijn verblijf te *Genua* ontving hij berigt, dat zijne moeder zeer ziek was. Pligt en liefde deden hem, in 1609, in allerijl terug reizen naar *Antwerpen;* doch hij vond haar reeds overleden. Diep getroffen door dit verlies, zocht hij troost en opbeuring in den godsdienst, en begaf zich daartoe in de abtdij van ST. MICHIEL, waar hij eenigen tijd in godsdienstige verrigtingen, en met de bezigheden van zijn wonderdoend penseel doorbragt.

Toen de smart van RUBENS eenigzins geweken was, meende hij naar *Italië* terug te keeren; doch dit zijn plan werd door de aanzoeken van lieden van den eersten rang, en zelfs van den aartshertog ALBERT en de Infante IZABELLA, die hem verscheiden werken voorstelden, verhinderd. Hij besloot dan, om zich in zijn vaderland neder te zetten; huwde kort daarna met ELIZABETH BRANT, dochter van den griffier van *Antwerpen*, en betrok sedert een huis, hetwelk de aandacht van alle liefhebbers, uit hoofde van de menigte en den goeden smaak van kunststukken en een kostbaar kabinet van Natuurlijke zeldzaamheden, tot zich trok, en van binnen met antieke beelden versierd was. RUBENS legde zich thans met al zijn vermogen toe, om zijn vaderland met die onnavolgbare kunststukken te begiftigen, welke de verwondering van alle eeuwen zullen opwekken. Om den tijd, dien hij aan het schilderen besteedde, dubbel nuttig door te bren-

brengen, deed hij zich intusfchen het een of ander ftuk van kunst of fmaak voorlezen; terwijl zijne bedrevenheid in zeven talen, welke hij niet alleen verftond, maar ook fprak, hem den weg baande, om met de vruchten van vlijt en vernuft van alle befchaafde landen zijn voordeel te doen. Intusfchen verloor hij, na eenen echt van flechts vier jaar, zijne huisvrouw; een flag, die hem zoo gevoelig trof, dat hij ter leening zijner boezem-fmart, tot eene reis door *Holland* befloot, ten einde de beroemde kunstenaars van dien tijd te bezoeken, en derzelver werkftukken te bezigtigen. Sedert hervatte hij het penfeel, waaruit naderhand die verhevene kunstgewrochten vloeiden, welke in *Brusfel* en *Antwerpen*, nog heden, als onwaardeerbare fchatten bewaard worden. Maria de Medicis ontbood hem eerlang te *Parijs*, om eene der galerijen van haar nieuw paleis te fchilderen, hetgeen hij zoo uitmuntend uitvoerde, dat zijn werk de verwondering van geheel *Europa* tot zich trok.

Rubens was niet alleen een uitmuntend fchilder, maar ook ervaren in de ftaatkunde, en bezat vooral eene naauwkeurige kennis van den toeftand en de belangen der Nederlandfche gewesten. Het belang des konings van *Spanje* vorderende, dat hij van den toeftand van *Vlaanderen* en andere provincien volkomen onderrigt werd, zond de aartshertogin Rubens daartoe aan dien vorst, en hij kweet zich met zooveel ijver en bekwaamheid van den hem opgedragenen last, dat de koning hem eenen diamant van groote waarde fchonk, en bovendien met den titel van fekretaris van zijnen geheimen raad vereerde. Naderhand werd hij naar *Engeland* gezonden, om den vrede tusfchen dat rijk en *Spanje* tot ftand te brengen, welken last hij met zoo veel beleid uitvoerde, dat de zoen nog voor het einde van 1630 getroffen werd. De koning van *Engeland* floeg hem niet flechts tot ridder, maar fchonk hem ook den degen, waarmede hij die plegtigheid verrigt had, benevens een kostbaar zilveren tafel-fervies; terwijl de Spaanfche vorst hem verfcheidene blijken van toegenegenheid en hoogachting betoonde. De goede uitflag, welke dit werk bekroond had, gaf aanleiding dat Rubens, niet lang daarna, tot foortgelijke onderhandelingen elders gebruikt werd, zoo als, onder anderen, tot een beftand tusfchen de *Spaanfche Nederderlanden* en de *Vereenigde Gewesten*; doch hetgeen toenmaals, door den dood van prins Maurits, niet tot ftand kwam.

Onder zoo vele verfchillende werkzaamheden, gevoelde Rubens de verzwakkingen van den toenemenden ouderdom. Hierbij kwam, weinige jaren voor zijnen dood, eene beving in de handen, welke hem in de behandeling van het penfeel zoo zeer belemmerde, dat hij zich alleen tot kleine ftukken moest bepalen, die hij met behulp van den maatftok op den ezel fchilderde. Eindelijk overviel hem eene ziekte, welke op den 30ften van Louwm. (volgens anderen Bloeim.) 1640, aan zijn welbefteed leven een einde maakte. Zijn ftoffelijk overblijffel werd te *Antwerpen*, in de kerk van *St. Jan*, met ee-

eene ſtatelijkheid begraven, aan zijne vermaardheid en voortreffelijkheid voegende. — RUBENS is tweemaal gehuwd geweest; het eerst, zoo als wij berigt hebben, aan ELIZABETH BRANT, bij welke hij geene kinderen had, en vervolgens aan HELENA FORMOND, die van eene uitſtekende ſchoonheid was, en bij welke hij, onder anderen, eenen zoon verwekte, ALBERT genoemd; een man van uitgebreide geleerdheid, en geheimſchrijver van de ſtaten van *Braband*, van wien verſcheidene werken het licht zien, onder andere eene verhandeling: *de re Vestiaria et de lato Clavo*, alsmede eenige Latijnſche gedichten, en eene *Verklaring over de Munten der Graven van Aarſchot*, welke, ſchoon door ſommigen aan zijnen vader toegeſchreven, door den geleerden VOSSIUS, mede als eene lettervrucht van hem beſchouwd wordt. — Door den uitgebreiden roem, dien RUBENS had verworven, en de hooge waarde, waarin, reeds in zijnen leeftijd, zijne kunstſtukken werden gehouden, had hij een aanzienlijk vermogen bij een verzameld. Tot getuige hiervan verſtrekt zijn prachtig huis te *Antwerpen*, waarin hij eene zaal had laten bouwen in den ſmaak van de *Rotunda* te *Rome*, die alleen door eene opening in het dak van boven haar licht ſchepte, en eenen ſchat der heerlijkſte Italiaanſche, Franſche en Nederlandſche ſchilderſtukken, alsmede eenigen van zijne eigene hand, bevattede. Schoon in alle opzigten de meeste andere ſchilders van zijnen tijd overtreffende, deed hij echter nimmer zijne meerderheid door een trotsch of onbeſcheiden gedrag gevoelen. Wat zijn penſeel betreft; hij arbeidde met eene losheid, die verwondering baart; is voortreffelijk in zijn koloriet, en heeft zijne groote meesters in het beſturen en verdeelen van licht en ſchaduw geëvenaard.

RUBICON. Eene rivier, ten tijde der *Romeinen* de grensſcheiding tusſchen *Gallië* en *Italië* uitmakende. Wanneer een Romeinsch veldheer dezelve met de wapenen overtrok, verklaarde hij zich voor eenen vijand der republiek: zoo ook CAESAR (*zie aldaar*).

RUDBECK. (OLAUS) Een beroemd Zweedsch geleerde, die te *Aroſen*, in *Westermanland*, in 1630 geboren werd, en, behalve de Geneeskunst, ook de Muzijk, Werktuig-, Schilder- en Oudheidkunde beoefende, en, reeds als 21 jarig jongeling, door de ontdekking der watervaten, veel roem verwierf. Zijne verhandeling: *Nova exercitatio anatomica exhibens ductus hepatis aquoſos*, in 1655 te *Aroſen* over dat onderwerp uitgegeven, kan men ook vinden in het 2de deel van MANGETS *Bibliotheca anatomica*. Nadat hij van eene geleerde reis naar *Holland* was teruggekeerd, leerde hij te *Upſal* de Kruidkunde, legde eenen kruidtuin aan, en werd vervolgens Hoogleeraar in de Ontleedkunde, eindelijk curator der univerſiteit, en ſtierf in 1702. Zijn meest bekende, en zeldzaam werk, hetgeen rijk is in hypotheſen, voert den titel van: *Atlantica ſive Manheim, vera Japheti posterorum, ſedes ac patria. Upſal* 1675—98, 3 deelen, in folio. Hetgeen de ouden van hunnen *Atlantis* verhalen, past RUDBECK in dit werk op

Zweden toe, en beweert met zeer veel oudheid- en gefchiedkundige belezenheid, dat *Zweden* de ware *Atlantis* van PLATO zij, en dat *Grieken*, *Romeinen*, *Engelfchen*, *Deenen*, *Duitfchers* en verfcheidene andere volken uit *Zweden* afftammen enz. Door eenen in *Upfal*, in 1702, plaats gehad hebbenden brand, zijn andere belangrijke werken van dezen fchrijver deels geheel vernietigd, en deels zeer zeldzaam geworden. — Zijn zoon, insgelijks OLAUS geheeten, was de opvolger zijns vaders, en ftierf in 1740. Hij fchreef een werk over *Lapland* (*Lapponia illuftrata*, *Upfal* 1701), eene *Ichthyologia Biblica*, *Upf.* 1705 — 22, en meer andere. — Een dichter C. J. RUDBECK, die in 1756 te *Stokholm* geboren werd, en aldaar in 1777 ftierf, is door 2 fchoone historifche komifche heldendichten, de *Borasfade* en *Neri*, bekend geworden.

RUFINUS. Deze was eene dier lage zielen, die hunne talenten misbruikende tot overheerfching en geweld, geene misdaden te groot rekenen, om tot hun doel te geraken. Door keizer THEODOSIUS *den Grooten*, uit eenen nederigen ftand, tot hooge eereposten verheven, had hij het zoo ver weten te brengen, dat deze vorst hem bij zijnen dood tot voogd over zijnen zoon ARCADIUS aanftelde. Doch ook nu openbaarde hij al ras zijnen toeleg, om zich van den troon meester te maken; heulde heimelijk met de barbaarfche volken, die het rijk bedreigden, en ftond op het punt, om door eenen verraderlijken dood van ARCADIUS zijnen toeleg te bezegelen, toen dezelve nog tijdig ontdekt werd, en hij zelve in eenen fmadelijken en fmartelijken dood het loon zijner euveldaden vond. De dichter CLAUDIANUS heeft, in een uitgebreid gedicht, het lot van dezen RUFINUS ten grondflag gelegd van die eeuwige waarheid, dat de euveldaden door de Voorzienigheid ten eenigen dage op hare uitvoerders worden verhaald, hoelang fomtijds de ftraf moge wegblijven, en dat, naarmate men hooger door dezelve geklommen is, men des te dieper valt.

RUGEN. Het grootfte van de tot *Duitschland* behoorende eilanden in de *Oostzee*, dat flechts een vierde van eene mijl van het vaste land der provincie *Pommeren* verwijderd is, waarmede het waarfchijnlijk oudtijds is vereenigd geweest. Het bevat 7 mijlen in de lengte en breedte, en in 2 fteden, 2 vlekken en 67 dorpen 27,000 inwoners. Het kanaal, tusfchen dit eiland en het vaste land, noemt men het *Nieuwe Diep*. De zee dringt overal in het land, en vormt verfcheidene boezems, die hier *Boöden* of binnenwaters geheeten worden, en het land tot eilanden en fchier-eilanden vormen. De groote zeeboezem, tusfchen de fchier-eilanden *Jasmund* en *Wittow*, wordt *Tromper-wiek* genoemd; zijn ruime mond ligt tegen het Noordwesten, waardoor de fchepen, die bij donkere nachten of mistig weder, door ftorm, denzelven te nabij komen, dikwijls gevaar loopen, om te ftranden. Dit eiland, rijk in fchoonheden der Natuur, verheft zich van binnen en aan de Noordelijke kusten, welke meestal uit fteile krijt-

krijtrotsen bestaan. Bij de hoofdstad *Bergen* ligt de *Rugard*, een der aanienlijkste heuvels in het binnenste des eilands, waarop weleer het slot der oude vorsten van *Rugen* stond. De hoogste streek dezes eilands is de *Stubben-Kammer*, een voorgebergte aan de Noord oostelijke punt van het schier-eiland *Jasmund*, waar het aanzienlijk krijtgebergte, aan den zeekant, lijnregt is afgesneden, en eene der schoonste rotspartijen vormt, welker gezigt door het onafzienlijke der zee, die hier den voet der krijtpilaren bespoeld, nog verhoogd wordt. Op hetzelfde schier-eiland ligt de *Stubbenitz*, een aanzienlijk beukenbosch, met het *Borg-meer*; zijnde eene ovale, met eenen hoogen wal omgevene, plaats, waar de oude *Rugiërs*, volgens TACITUS, waarschijnelijk, de godin HERTHA vereerden. Op het schier eiland *Wittow* bevindt zich het voorgebergte *Arkona*, de Noord-westelijke kust van *Duitschland*, waar men nog overblijffels van den wal ziet, die eertijds de Slavonische vesting *Arkona* omringde, welke voortijds de zetel van den voornaamsten afgod (*de vierhoofdige Schwantewiths*) der heidensche *Rugiërs* was. Dit, 200 voet hooge, voorgebergte bestaat uit mergel en krijt, en men ziet van hetzelve duidelijk het Deensche krijt-eiland *Moen*, hetgeen er 7 mijlen af ligt.

Het weer op het eiland *Rugen* is meestal ruw en veranderlijk, en de lucht dikwijls zeer nevelachtig. De Lente is er door den droogen Oostenwind onaangenaam, en de Herfst maakt het schoonste gedeelte van het jaar uit. *Rugen* heeft geene rivieren, en naauwelijks eene aanmerkelijke beek. De grond is er, met uitzondering van eenige streken zand en turfmoer, zeer vruchtbaar. Men heeft er goede weilanden en vruchttuinen. *Jasmund* ligt het hoogst, en heeft meer hout; *Wittow* is eene uitgebreide vlakte met graanlanden, en is zeer voordeelig voor de schapenteelt. Van hier, dat *Rugen* veel koren, zelfs voor den uitvoer, oplevert; maar geen genoegzaam hout, waarvan het ontbrekende uit *Pommeren* moet worden aangevoerd. De inwoners zijn over het algemeen zeer vlijtig, goede schippers en visschers, en ongemeen gastvrij. Men vindt er veel adel, die hier talrijke landgoederen bezitten. Het *Zweedsch Pommeren*, waarvan ook *Rugen* een bestanddeel was, werd in 1815 aan *Pruisfen* afgestaan, waardoor het eiland sedert aan dat rijk behoort, en tegenwoordig den *Bergschen kreits* uitmaakt. Behalve de hoofdstad *Bergen*, 2000 inwoners bevattende, zijn bijzonder merkwaardig, het markvlek *Sagard*, met eene gezondheidsbron, en het dorp en slot *Pythus* met zeebaden, aan de vorstelijke familie van dien naam toebehoorende.

RUHNKENIUS. (DAVID) Hoogleeraar in de geschiedenis en welsprekendheid te *Leijden*, en een der geleerdste mannen van zijnen tijd, die zich inzonderheid door zijnen eenvoudig schoonen, waarlijk klassieken stijl onderscheidde. Hij zag op den 2den dag des jaars 1723, te *Stolpe* in *Achter Pommeren*, het eerste daglicht, en werd door zijne gegoede ouders tot de studien bestemd, die hem vooreerst naar

naar het Frederiks collegie te *Konigsberg* zonden, waar hij niet alleen met de klasfieke fchrijvers der oudheid bekend werd, maar zich ook in de muzijk en andere fchoone kunsten oefende. Achttien jaar oud zijnde, begaf hij zich naar de Hooge fchool te *Göttingen*, om aldaar, volgens zijns vaders begeerte, de Godgeleerdheid te beoefenen; doch welk vak niet in zijnen fmaak viel. Op zijne reis derwaarts kwam hij over *Wittenberg*, welke ftad toen in den beroemden letterkundigen BERGER en den geleerden uitgever van den *Codex Theodofianus*, RITTER, twee verdienstelijke mannen van den eerften rang bezat, die den jongeling dermate boeiden, dat hij befloot, om hier te blijven, zich van hun onderwijs bediende, en vlijtig de Wolfiaanfche wijsbegeerte beoefende. Twee jaar bragt hij te *Wittenberg* door, toen het beroep van den grooten TIBERIUS HEMSTERHUIS naar *Leijden* hem deed befluiten, om het onderwijs van dezen grondigen kenner der Griekfche taal zich aldaar ten nutte te maken. HEMSTERHUIS, die weldra gelegenheid had, om zijn talent en zijne geleerheid te bewonderen, behandelde hem met de hoogfte belangftelling, en werd eerlang zijn vriend en raadgever. Zes jaar befteedde RUHNKENIUS, om, onder het geleide van dezen grooten leermeester, den geheelen kring der ftudien nog eens te doorloopen, en gaf vervolgens de eerfte vruchten van zijnen arbeid in 2 *Epistola criticis* (1749 en 1751) in het licht, waarvan de eene de gezangen van HOMERUS, HESIODUS en de Griekfche Anthologie, en de andere CALLIMACHUS, APOLLONIUS, en ORPHEUS ten onderwerp had.

Tegenwoordig wenschte hij niets meer, dan de bevordering tot een gepast leeraarambt aan eene der Hollandfche Hooge fcholen; doch hiertoe mangelde het hem aan vooruitzigt, weshalve hij, op raad van HEMSTERHUIS, het reeds onder RITTER beoefend Romeinsch regt weder opvatte, ten einde zich in ftaat te ftellen, om in alle gevallen ook in dit vak een Hoogleerambt te kunnen bekleeden. Zonder zich daardoor van zijne aanhoudende beoefening der Griekfche letterkunde te laten aftrekken, ondernam hij eene bearheiding van PLATO, waartoe hij zich uit de Sangermanfche boekerij te *Parijs*, een affchrift van de eenige, nog voorhanden zijnde, codex van TIMAEUS woordenboek over PLATO aanfchafte. Dit werk, eenen fchat van oordeel- en taalkundige geleerdheid bevattende, was genoegzaam, om RUHNKENIUS in den rang der eerfte letterkundigen te plaatfen. Behagen fcheppende in de vrije en ongedwongene levenswijze in *Holland*, wees hij verfcheidene eervolle aanzoeken, tot Hoogleeraar buiten 's lands, van de hand, en befloot tot eene letterkundige reis, waarop hij de voornaamfte boekerijen van *Europa* bezoeken wilde. Hij aanvaarde dezelve in 1755, en ging het eerst naar *Parijs*, waar hij een geheel jaar de fchatten der koninklijke boekerij doorfnuffelde, handfchriften affchreef en uittrekfels maakte. Op het punt, om naar *Spanje* te reizen, waar de boekerij van het Eskuriaal hem eenen rijken voorraad voor zijne weetlust aanbood, werd hij door HEMSTERHUIS

uit-

uitgenoodigd, om naar *Leijden* terug te keeren, aan wien hij als lector der Griekſche taal werd toegevoegd. Hij aanvaardde dien post in 1757, en werd 4 jaar later, na den dood van OUDENDORP, tot werkelijk Hoogleeraar in de Geſchiedenis en Welſprekendheid benoemd. Onder vele geachte werken van dezen geleerden, waartoe zijn gedenkſchrift op HEMSTERHUIS, zijne uitgave van MURETUS enz. behooren, munt bovenal uit zijn VELLEJUS PATERCULUS; een waar voorbeeld van bearbeiding van Latijnſche klasſieken, zoowel ten aanzien van de beoordeeling van den tekst, als met opzigt tot de gramaticale verklaring van denzelven. In 1780 gaf hij een Homerisch gezang op CERES in het licht, hetgeen door MATTHEÏ in *Moskou* ontdekt, en waarvan hem door dezen een afſchrift gezonden was. Van zijne uitgave van PLATO, welke hij had voorgenomen, had hij alleen de *Scolien* afgewerkt, toen de dood, den 14den van Bloeim. 1798, zijn werkzaam leven eindigde.

RUIMTE. De verklaring van Ruimte heeft de ſchranderſte denkers veel werks verſchaft, en tot de verſchillendſte ſtelſels aanleiding gegeven. Nu eens verſtond men onder Ruimte de onzigtbare vloeiſtof, de *aether;* dan eens de lucht, die den afſtand der ligchamen, b. v. der ſterren vervult; ja men verhief haar bij verwisſeling, en door een verkeerd denkbeeld van de goddelijke alomtegenwoordigheid, tot de Godheid zelve. LEIBNITZ, daarentegen, neemt Ruimte voor het denkbeeld der verhouding en orde, waarin ligchamelijke dingen tot elkander ſtaan; doch ook deze verklaring is onvoldoende, om dat men zich bij algemeene denkbeelden, zoo als van *grootte*, *hardheid*, *zwaarte* enz. noodzakelijk een voorwerp in onze gedachten moet voorſtellen, wanneer deze woorden en hunne beteekenis geen onzin zijn zullen, hetgeen echter bij het denkbeeld van Ruimte, die zonder verder voorwerp zeer wel beſtaan kan, niet noodzakelijk is. Volgens KANT is de Ruimte de oorſpronkelijke vorm der aanſchouwing, de voorwaarde, onder welke zich het objective aan onze uiterlijke zinnen vertoont, waaruit dan ook de onmogelijkheid volgt, om de Ruimte weg te denken, alzoo dezelve blijft, offchoon ook ons verſtand de geheele ſchepping in gedachten omvatte. In de Wiskunde wordt de Ruimte als een vaste grondregel (*axioma*) verondersteld. De regels der meetkunde: „ de Ruimte heeft ſlechts 2 afmetingen (hoogte, lengte en breedte), en twee dingen kunnen niet „ dezelfde ruimte innemen," maken wel de grondſlagen dezer wetenſchap uit, maar kunnen nooit bewezen worden. Wat de onbepaaldheid der Ruimte betreft, deze kan door ons, als eindige wezens, uit de ondervinding niet worden aangetoond, alzoo dezelve zich alleen tot bepaalde voorwerpen kan uitſtrekken, die juist door hunne bepaaldheid voorwerpen voor onze zintuigen worden. Ruimte is er voor het overige niet, alzoo datgeen, wat wij er onder verſtaan, ſlechts *een gedeelte eener Ruimte* uitmaakt.

RUISCH. (FREDERIK) Een beroemd ontleedkundige, te *'s Hage*

ge in 1638 geboren. Daar hij zich tot het geneeskundig vak bepaald had, zoo ging hij naar de Hooge fchool te *Leijden*, om zich in de Ontleed-, Scheid-, Kruid- en Geneeskunde te oefenen, en van daar naar *Franeker*, waar hij, na het verdedigen eener disfertatie over *het zijde-wee*, of *de ontfteking van het borstvlies*, tot doktor in de Geneeskunst bevorderd werd. Voorzien van een rijken voorraad der vereischte kundigheden, keerde hij naar zijne geboorteplaats terug, om er de praktijk uit te oefenen, en befteedde, behalve tot andere nafporingen, den tijd, dien hij van zijn beroep konde uitwinnen, voornamelijk, tot het verder voortzetten eener ontdekking der klapvliezen in de melk- en watervaten, zoo van menfchen als dieren, van welke hij voorheen reeds de blijken meende befpeurd te hebben. Eene herhaalde ontleeding van allerlei doode ligchamen bevestigde hem in zijn gevoelen, van welke gegrondheid hij eerlang zoo volkomen overtuigd werd, dat hij zijne ontdekking in eene verhandeling *Dilucidatio Valvularum in Vafis lymphaticis et lacteis*, in 1665, aan de geleerde wereld mededeelde. RUISCH behaalde veel lof door deze ontdekking, en de wijze, waarop hij dezelve voordroeg; en het eerfte gevolg er van was, dat de bezorgers van het doorluchtig fchool te *Amfterdam* hem in het volgende jaar tot Hoogleeraar in de Ontleed- en Heelkunde aanftelden, waarbij, na den aanleg van den *Hortus Medicus*, 20 jaar later, ook het onderwijs in de Kruidkunde gevoegd werd.

Intusfchen bleef de ontleedkunde bij aanhoudendheid zijn meest geliefkoosde vak, tot welks verdere beoefening hij hier eene ruime gelegenheid had, door de lijken van allerlei zieken uit het gasthuis, en van misdadigers, die hem, zoo dikwijls hij die begeerde, ten zijnen huize bezorgd werden. Hij bragt de ontleedkunde tot eenen trap van volkomenheid, die tot dus verre onbekend was. Langen tijd had men zich in deze wetenfchap met de voorhanden zijnde inftrumenten, alleen dienende, om de grove deelen te ontleeden, beholpen, toen R. DE GRAAF, een boezemvriend van RUISCH, eene nieuwe foort van fpuit uitvond, waarmede hij eene gekleurde ftof in de vaten bragt, en dus den geheelen omloop des bloeds daarmede aanwees; doch daar de ftof gedurig uitvloeide, zoo werd de infpuiting eerlang nutteloos. De beroemde SWAMMERDAM verhielp wel het gebrekkige in de uitvinding van DE GRAAF, door zich van eene warme ftof te bedienen, die, koud wordende, naarmate zij in de vaten vloeide, aldaar zoodanig verdikte, dat zij aan de uiterfte einden ophield te vloeijen, en ook door dit middel de flagaderen, en de haarfijne aderen van het aangezigt zigtbaar maakte; doch liet de verdere voortzetting zijner uitvinding fteken, welke hij echter aan zijnen vriend RUISCH mededeelde, die haar nu verder tot eene aanmerkelijke volkomenheid bragt. De deelen waren met zijn vocht zoo volmaakt opgefpuit, dat de uiterfte takjes van vaatjes, nog fijner dan fpinrag, zigtbaar werden, en wel, hetgeen nog meer verwondering verdient, alleen door

het

het vergrootglas. Men zag nu, door deze allerfraaiſte uitvinding, kleine deelen, die men noch in levenden, noch in verſche lijken, kan ontdekken: zelfs de lijken van kinderen werden geheel opgeſpuit. Ondertusſchen ſcheen deze bewerking in lijken van volwasſenen niet mogelijk te zijn; doch Ruisch ondernam dezelve echter, op verzoek van 's lands ſtaten, in het jaar 1666, aan het lijk van den geſneuvelden vice-admiraal W. van Bercleij, ſchoon hetzelve reeds vrij wat bedorven was, en ſlaagde hierin boven alle verwachting. — Alles, wat door onzen Ruisch opgeſpuit was, behield zijne ſtevigheid en vastheid, zijne weekheid en buigzaamheid, en werd zelfs fraaijer door den tijd, omdat de kleur, tot eenen zekeren trap toe, allengs levendiger werd; terwijl alles, door zijn geheim, voor bederf bewaard bleef. Bovendien ontdekte hij, door zijn onvermoeid ontleeden van menſchelijke ligchamen, velerhande bijzonderheden, die voorheen geheel of ten deele onbekend geweest waren, en plaatſte dezelve in een helderer licht.

Ruisch bezat een kabinet, waarin zoovele zeldzaamheden zamenvloeiden, dat men het voor den geleerdſten ſchat van een groot vorst zoude aangezien hebben. Niet te vreden met den rijkdom en de zeldzaamheid van hetzelve, wilde hij daar ook het vermaak bijvoegen; vermengde bouquetten van bloemen, planten en ſchelpen op eene bevallige wijze onder de treurige doodsbeenderen, en verrolijkte alles nog bovendien door bevallige en gepaste bijſchriften of verzen uit de beste Latijnſche dichters. Dit kabinet was voor vreemdelingen een der grootste wonderen van *Holland*: vreemde koningen en vorsten, zoowel als partikulieren, kwamen het bezigtigen. Czaar Peter I, toen hij in 1663 voor de eerſte maal hier te lande kwam, was er geheel verrukt over; kocht het, bij zijne tweede reis in 1717, en zond het naar *Petersburg*. Ruisch, nu 79 jaar oud, begon een nieuw kabinet aan te leggen, welken arbeid hij in 14 jaar ten einde bragt. Onder zoovele werkzaamheden behield hij een zeer gezond en ſterk geſtel, en had het geluk, bij het genot zijner zintuigen, eenen hoogen ouderdom te bereiken. Hij ſtierf den 12 van Sprokkelm. 1731 in den ouderdom van bijna 93 jaar, en heeft verſcheidene werken van zijne hand nagelaten, onder anderen: *Theſauri Anatomici decem*, in 10 ſtukken, waarvan het laatſte in 1715 verſcheen; *Adverſarium Anatomico-Chirurgicorum decades tres* 1723, waarbij 2 brieven, de een van den grooten Boerhave, en de tweede het antwoord van onzen ontleedkundigen op denzelven, de *fabrica glandularum:* voorts, in 1724 een vervolg van zijn ontleedkundig kabinet, onder den titel van: *Curae poſteriores*, *ſive Theſaurus Maximus*, en eindelijk in 1728 *Curae renovatae*, *ſive Theſaurus novus*, welk laatſte werk hij aan de koninklijke maatſchappij der wetenſchappen te *Parijs*, die hem tot lid verkozen had, uit erkentenis opdroeg. In hetzelve geeft hij de ſterkſte blijken van zijne meer verhevene ontleedkundige kennis van het dierlijk ligchaam, en zijne weergalooze bedrevenheid in het maakſel der bladen, vruchten en planten, en tevens van zijne voorbeeldelooze handigheid, om al-

alle vezeldraden, vochtbuisjes en het geheele gestel van die voorwerpen, even als de deelen van het dierlijk ligchaam, kunstig te ontleeden. 's Mans werken zijn meestal uit het Latijn overgezet, en, met oorspronkelijke Nederduitsche stukken vermeerderd, in 1644, in 3 stukken in 4to, te *Amsterdam* in onze taal uitgegeven.

RUISCH, (RACHEL) de dochter van bovengemelden, werd in 1664 te *Amsterdam* geboren, en, sedert haar huwelijk met den portretschilder JURRIAAN POOL, gewoonlijk RACHEL RUISCH POOL genoemd. Hare aangeborene zucht tot de Teeken- en Schilderkunst bewoog haren vader, om die neiging bot te vieren, die haar den vermaarden bloem- en fruitschilder GUILLEL VAN AALST tot leermeester gaf. De ongemeene vorderingen, welke zij in dit vak der kunst maakte, bezorgden haar eenen zoo grooten naam, dat zij in 1708 tot hofschilderes van den keurvorst van den *Paltz* bevorderd werd. Zij hield echter haar vast verblijf in hare geboortestad, alwaar zij ook in 1750, in het 86 jaar haars levens, gestorven is.

RUISDAAL, (JAKOB) geboren te *Haarlem* in het begin der 17de eeuw, werd oorspronkelijk tot de Geneeskunst bestemd, welke hij ook naderhand te *Amsterdam* uitoefende: ook schijnt hij daarmede de heelkunde gepaard te hebben; althans vindt men wegens hem aangeteekend, dat hij verscheidene heelkundige bewerkingen, met lof en een goed gevolg, verrigt heeft. Ondertusschen was de Schilderkunst zijn hoogste lust, en schijnt hij in de laatste jaren zijns levens, welke hij in zijne geboortestad doorbragt, daarvan zijn hoofdbedrijf gemaakt te hebben. Zijn smaak viel, inzonderheid, op het schilderen van landgezigten, zoo in- als buitenlandsche, en vooral van zulken, waarin hij loopende, ruischende, of nederstortende rivieren of beeken wist te brengen. Zoo wist hij een voorkomen, als of het leven had, te geven aan water, dat al schuimende en bruisende van de eene rots op de andere nederstortte; gelijk mede aan de onstuimige zee, klotsende tegen klippen en duinen, of onder de gedaante van zoogenoemde branding. Hij stierf te *Haarlem* in het jaar 1681.

RUITER. (MICHIEL ADRIAANSZ. DE) Een zeeheld, die met regt onder de drie grootste mannen, welke *Nederland* heeft opgeleverd, kan geteld worden. Hij werd den 24 van Lentem. 1607, te *Vlissingen*, uit geringe, doch eerlijke ouders geboren, en in een tijdperk, hetwelk voor de Republiek der 7 veréénigde provincien even belangrijk, als merkwaardig was. Na alvorens de kinderscholen doorloopen te hebben, werd hij al vroeg in de lijnbaan der heeren ADRIAAN en KORNELIS LAMPSENS besteld; twee gebroeders en te dier tijd aanzienlijke kooplieden binnen de gemelde stad, alwaar hij, voor een sober loon, in daghuur werkte. Van een levendig en woelig temperament zijnde, bleek het welras, dat hij voor dit ambacht ongeschikt, maar meer voor de zeevaart was berekend. Zijne ouders volgden hier in wijsselijk de leiding, die de Natuur, of liever zijne geäardheid, hun aanwees, en lieten hem dienvolgens in den rol der schepelingen inschrij-

schrijven, waardoor hij op den 26 van Winterm. 1618, en alzoo op het 11de jaar zijn's levens, in hoedanigheid van opper-bootsmans leerling, voor het eerst naar zee vertrok. Hij gaf in deze nieuwe loopbaan dadelijk reeds vele blijken van een' ingetogen aard, en daarbij van zulk eene mate van leergierigheid, dat dit alles iets meer dan gewone gaven in hem voorspelde, en tevens te weeg bragt, dat hij daardoor zoo wel de bescherming en genegenheid zijner meerderen, als de achting van het overige scheeps-volk genoot.

Hierdoor aangemoedigd, bleef DE RUITER het vak der zeevaart kiezen, en maakte daarin zulke ongemeene vorderingen, dat hij, binnen 13 jaar tijds, reeds stuurman werd. Door alle scheeps-rangen opgeklommen, en daarbij tevens in kunde en ondervinding toegenomen zijnde, kon het niet misfen, of een jongeling van zulk eenen leergierigen aard, ongemeenen moed en dapperheid, welk drietal hoedanigheden hij thans reeds bij verschillende voorvallen, zoo ten oorlog, als dan weder ter koopvaardij varende, had aan den dag gelegt, moest voorzeker eenmaal iets grootsch en gewigtigs, ten dienste van zijn vaderland, verrigten. Het duurde dan ook niet lang, of na eenigen tijd, als kommandeur op een der kruisers, ten dienste der Hollandsche kooplieden, tegen de Duinkerker kapers gevaren te hebben, kreeg hij in het jaar 1640 zelf een schip, en voer voor rekening zijner oude patronen, de heeren LAMPSENS naar *Fernambuk* in *Brazilien*.

Die reis tot tweemaal gelukkig volbragt, en daarbij de voornaamste West-Indische kolonien bezocht, en tevens zich bij uitstek bevlijtigd hebbende op het verkrijgen van zulke kundigheden, die hem bijzonder te stade kwamen, (gelijk onder anderen het houden der journalen, het vergelijken en bestuderen der zeekaarten, de berekening der lengte en breedte op zee, naar aanwijzing van het kompas), zoo keerde hij in 1641 naar *Vlissingen* terug. Nu werd de naam van DE RUITER meer en meer bekend, en daar hij het geluk had, van in een tijdperk te leven, hetwelk niet slechts vruchtbaar in groote gebeurtenissen was, maar waarin tevens de Republiek meer en meer in magt begon te klimmen, zoo dat zeevaart en koophandel bekwame en eerlijke zeelieden noodig hadden, beschikte het der Voorzienigheid zoodanig, dat DE RUITER, bij de toenmalige Admiraliteits-kollegien, ja zelfs bij den prins van *Oranje*, FREDERIK HENDRIK, in aanmerking kwam. Deze vorst vereerde hem, ten zelfden tijde, met eene aanstelling, ter gelegenheid van de uitrusting naar *Portugal*, en droeg hem niet alleen den rang van bevelhebber over het schip: *de Haaze* op, maar ook die van schout bij nacht bij de vloot, onder het opperbevel van den admiraal A. GIJZELS; eene eer, welke sedert nimmer aan eenig koopvaardij-schipper is te beurt gevallen. — Op dezen togt beantwoordde hij volkomen aan de opgevatte verwachting, en had het geluk van door JOHAN de IV, koning van *Portugal*, na afloop der zaak, met eene gouden medaille, hangende aan eene keten van hetzelve metaal, vereerd te worden.

DE RUITER keerde nu tot den ambteloozen kring van gewoon koopvaardij-schipper terug, en voer gedurende elf jaren tijds op de *West-Indien*, ten dienste der koopvaart, zonder dat hij van zijnen kant eenig aanzoek deed, om in den voorgemelden rang weder geplaatst te worden. Dan in 1652, toen de Republiek in oorlog met *Engeland* kwam, besloten 's lands staten, om, behalve de vloot, die reeds onder het gebied van den admiraal TROMP, tot beveiliging der Hollandsche scheepvaart in zee kruiste, nog eene tweede onder het bevel van een bekwaam vlootvoogd uitterusten, en vestigden het oog eenparig op DE RUITER. — Hoezeer voorgenomen hebbende, om niet weder zee te kiezen, maar zijne overige dagen op het vaste land door te brengen, te meer daar zijne toenmalige echtgenoote ANNA VAN GELDER, weduwe van den koopvaardij-schipper JAN PAULUSZOON, (met wien hij nu in een derden echt was vereenigd) hem zulks afried, liet hij zich echter uit liefde voor zijn vaderland, op aanhoudend aanzoek der staten van *Zeeland*, wederom bewegen, en aanvaardde, den 29 van Hooim. 1652 de kommissie van kommandeur over de vloot, die omtrent de *Wielingen* zou worden verzameld. Het voorname oogmerk dezer uitrusting was, om de koopvaardij-schepen, die in *Tessel* zeilree lagen, om naar de *West* te stevenen, door het kanaal te geleiden, en dan in het kanaal te kruisen, om de schepen, die men uit *Spanje* en andere landen, om de *West*, verwachte, weder binnen te brengen. DE RUITER, hieraan voldoende, kwam bij *Pleimouth*, en ontmoette aldaar eene Engelsche vloot, onder het bevel van den admiraal GEORGE ASKUE, tegen wien hij in een bloedig gevecht geraakte, zoo dat hij zich tot tweemaal toe door de Engelsche vloot heen sloeg en het gevecht, door de vlugt der vijanden, op eene luisterijke wijze, ten voordeele van den staat, deed eindigen „ Van dien tijd af (zegt de geschiedschrijver BRANDT,) „ nam de kommandeur DE RUITER, door wiens beleid en dapperheid, „ onder de goddelijke hulp, deeze zege was verworven, mee„ nig zeemans hart in, en zijn naam had hierdoor in deezen oorlog, „ een doorluchtigen opgang."

Dezelfde dapperheid kort daarop, in een volgend gevecht tegen den Engelschen admiraal BLAAKE betoonende, doch door de overmagt des vijands genoodzaakt, om den vice-admiraal DE WIT alle verdere vervolging te ontraden, bragt hij door deze welgeplaatste voorzigtigheid de vloot behouden in het vaderland, en hervatte zijn besluit, om voortaan aan land te blijven; te meer daar hier bij kwam, dat hij den nijd en de afgunst, als de schaduw van groote mannen en van voortreffelijke deugden zijnde, niet ontgaan kon, alzoo sommige kapiteinen, die onlangs hem in rang gelijk waren, de spijt niet konden onderdrukken, dat hij hun boven het hoofd werd gesteld, en die derhalve zijn' verkregen roem, door vuige achterklap, poogden te verdonkeren. Dan de Staten en eenige der voornaamsten in 's lands bestier, nu eerst regt bezeffende de waarde van een man als DE RUITER, die in nederig-

righeid en deugd aan eenen CATO gelijk was, ontraadden hem dit voornemen, en trokken niet alleen zijne zaak zich aan, maar veréérden hem, den 6den van Winterm. 1652, met eenen nieuwen lastbrief, waarbij hij, onder den admiraal TROMP, over het fmaldeel van den vice-admiraal DE WIT gefteld werd. Als toen viel die beruchte driedaagfche zeeflag bij *Portland* voor, waarin het fchip van DE RUITER, met een fchip van 34 ftukken, tegen een Fregat van 44 flaande, ten eenemaal reddeloos gefchoten werd, zoo dat hij binnen *Vlisfingen* gefleept moest worden. Kort hierop hem de waardigheid van vice-admiraal van *Holland*, onder het kollegie ter admiraliteit van *Amfterdam* opgedragen wordende, bedankte hij voor dien post uit nederigheid; dan de ftaten, hierop aandringende, en hem, met eenen zeer vereerenden brief nader uitnoodigende, om bij een mondeling gefprek de redenen zijner bezwaren open te leggen, wist de fchrandere JOHAN DE WIT, door zijne welfprekendheid, die men zegt, dat zoo groot was, dat hij zelden met iemand fprak, dien hij niet tot zijne meening wist overtehalen, het zoo ver te brengen, dat DE RUITER's bezwaren, door bondige redenen, werden opgelost, en hij tot de aanvaarding van dien post zijne toeftemming gaf.

Van toen af was de roemrijke loopbaan van DE RUITER voor altoos gevestigd, en fcheen de zon van zijn geluk met onbewolkten glans; eene loopbaan, dien hij opende met eenen zeeflag op den 10 van Oogstm. 1653, en op welke hij zich, tot aan het einde van zijn leven, aan den ftaat, en ten uitgebreiden nutte van den koophandel volijverig toewijdde, vooral ook, nadat hem in het jaar 1665, den luit. admiraals-ftaf, in plaatfe van den overledene WASSENAAR *van Obdam*, was aangeboden, en hij alzoo in ruimer kring kon werkzaam zijn.

Ons beftek gedoogt niet, om alle de zeeflagen, heldendaden, onderhandelingen met vreemde Mogendheden, en luisterijke verrigtingen, welke DE RUITER gedurende den tijd van 58 jaar, ten dienste van het vaderland, in zeven onderfcheidene oorlogen, en in meer dan veertig gevechten, (waaronder 15 groote zeeflagen kunnen geteld worden) heeft betoond, in het breede alhier op te fommen, vooral daar dezelve op de naauwkeurigfte wijze, door zijnen gefchiedfchrijver BRANDT, zijn geboekt; doch wanneer wij uit die keurige aaneenfchakeling en rijke bron van daadzaken, waarover zelfs een foliant befchreven is, flechts eenige der voornaamfte alhier zullen aanftippen, dan verdienen inzonderheid, met name, te worden genoemd: vooreerst zijn togt naar de *Sond* in 1659, toen de ftaten generaal eene vloot hadden uitgerust, om den koning van *Denemarken* te onderfteunen, en zijn rijk tegen de aanvallen van KAREL GUSTAAF te beveiligen, op welken hij zich zoodanig van zijnen post en pligt gekweten heeft, dat de koning van *Denemarken*, na afloop van dezen togt, hem met brieven van adeldom, en daarenboven met eenen gouden eerpenning, hangende aan eene keten van groote waarde, vereerde: ten anderen

die vermaarde zeeflag van den 11den van Zomerm. 1666, waarin hij vier volle dagen pal ftond, en de overwinning op de *Engelfchen* behaalde; een zeeflag, waarover de gefchiedfchrijvers het eenparig eens zijn, dat onze vrije ftaat nooit grooter roem in eenen flag behaalde, dan in dezen, en die daar en boven den *Engelfchen*, zoo aan dooden, als gekwetften, omtrent 5 à 6000 koppen van onderfcheiden rangen heeft gekost: ten derden, die zoo veel kunde en beleid ademende aftogt, van den 4den en 5den van Oogstm. daaraanvolgende, toen DE RUITER, zonder eenig fchip van zijn hoofd- eskader te verliezen, de *Spleet* in zeilde, en voor den *Doorlo* ten anker kwam; eene krijgsverrigting, waarover zelfs LODEWIJK de XIV verbaasd ftond, en hem, bij eenen eigenhandigen brief, als fteunende op het getuigenis der Franfche edellieden, die bij hem aan boord waren geweest, de volgende lofſpraak deed toekomen. „ *Qu'il avoit fait des chofes de* „ *coeur, et de teste, qui pasfent les forces humaines, estimant plus* „ *fa retraitte, que s'il avoit gaigné la bataille, aiant resisté avec* „ *huit vaisfeaux à vingt deux des plus grands d'Angleterre, et* „ *aux deux admiraux.*" ten vierden, dat beroemd geval, hetwelk op den 22ften en 23ften van Zomerm. 1667 plaats had, toen DE RUITER op het fchip *de 7 Provincien*, met eene vloot van 62 welbemande kielen, in tegenwoordigheid van den *Ruwaard* VAN PUTTEN, in zee ftak, de *Theems* opzeilde, naar *Chattam* zich begaf, en aldaar den ijzeren ketting verbrijzelde, die over de rivier beneden het kasteel van *Upnor* gefpannen was, ten einde alzoo eene regtvaardige wraak te oefenen over de geweldenarijen der *Engelfchen*, in het vorig jaar, aan vele weerlooze koopvaardij-fchepen op *Terfchelling* gepleegd: en eindelijk die beruchte zeeflag van den 21ften van Oogstm. 1673, bij *Kijkduin* voorgevallen, toen DE RUITER tegen de vereenigde Engelfche en Franfche vloten ftreed, en gelukkig de zege behaalde, zoodat hij voor *den Redder van het vaderland* gehouden werd. „ Toen vertoonde zich, (zegt de gefchiedenis) „ de fchrik- „ kelijkheid van den oorlog, aan alle kanten, want de ganfche zee „ ftond in vuur en vlam, die door den dikken rook, gelijk blikfem- „ ftralen, uit eene donkere lucht uitborst." Alle deze zeeflagen dragen de kennelijkfte proeven van een talent, waarmede flechts weinige vlootvoogden, zoo voor als na zijnen tijd, zijn bedeeld geweest.

In 1674 keerde DE RUITER op eenen togt van *Martinique* naar het vaderland terug, en meende in den fchoot zijner vrienden en betrekkingen zijne overige levensdagen door te brengen, toen de *Misfinezen*, door *Franfchen* bijftand gefterkt, in 1675 tegen *Spanje* in opftand geraakten, waaruit tusfchen dat en het Franfche rijk eenen oorlog ontftond. De koning van *Spanje*, den bijftand der Republiek verzoekende, begeerde, dat de admiraal DE RUITER het opperbevel over de vloot, die uitgerust ftond te worden, mogt voeren. DE RUITER, hoezeer liever van deze eer wenfchende ontflagen te zijn, offchoon onpasfelijk, en door drie kwalen te gelijk aangetast, ja niettegenftaande hij

hij zelf zwarigheid maakte over het gering getal fchepen, (*) waarmede hij, in vergelijking der overmagt van *Frankrijk*, den *Castilliaan* moest bijfpringen, gaf echter gehoor aan de ftem des vaderlands, en vertrok met een zeker voorgevoel, dat dit zijn laatfte togt zoude zijn, naar de vloot; nam het bevel op zich; ftreed op nieuw met fieren moed, en had, na reeds eenmaal de Franfche vloot geflagen te hebben, het ongeluk van in een' tweeden aanval, bij den berg *Etna* in *Sicilien*, te bezwijken. Hij ftierf den 29ften van Grasm. 1676, in den ouderdom van ruim 69 jaar, aan de gevolgen eener wonde aan den linker voet, met daarbij komende beenbreuk, welke hij op den 22ften dier zelfde maand, ftaande op het hooge campanje, en al vechtende tegens het admiraalfchip van den Franfchen vlootvoogd DUQUESNE, bekomen had; terwijl hij midden door de linie van den vijand was gedrongen.

Zoodanig was het uiteinde van eenen man, die, fchoon in een' nederigen ftand geboren, en zonder eenige voorfpraak, of gunst van aanzienlijken, de wereld intredende, zelf zijn eigen fortuin en den luister zijn's naam gefchapen heeft. Blonk DE RUITER uit in heldenmoed, zoodat hij door vreemde Mogendheden, als *Denemarken*, *Frankrijk* en *Spanje* met brieven van adeldom, ridder-orders, ja zelfs met een Hertogdom in het rijk van *Napels* werd bekroond; niet minder was de roem, die van hem uitging wegens zijne ervarenheid in den krijg; zoo dat zijn fchip, als het ware, eene kweekfchool voor de zeevaart gerekend, en door de meeste vreemdelingen en Franfche edellieden bezocht werd, om getuigen van zijne manoeuvres te zijn, en de eer te genieten van zulk een groot vlootvoogd tot hunnen leermeester te hebben. Was hij voorts van deze zijde vermaard, niet minder was hij het als onderhandelaar, waarvan menig een vredesverdrag met die van *Tunis* en *Algiers*, ja zelfs met *Engeland*, in 1674 gefloten, ten bewijze dient; terwijl, vooral het laatfte, tot eene eeuwigdurende glorie voor DE RUITER verftrekte, die, volgens het getuigenis van zeker Engelsch fchrijver, daardoor de Republiek als een atlas onderfteunde en bewaarde. Eindelijk waren het niet flechts deze talenten, waardoor hij fchitterde, als wel voornamelijk van wegens zijne overige zedelijke hoedanigheden, waarin hij als mensch, als burger, als echtgenoot en huisvader, ja als christen, uitblonk. Met eene zeldzame nederigheid bezield, gepaard met een medelijdend hart en ongekreukte regtvaardigheid, was hij dikwijls de fteun en redder der verdrukte onfchuld, waarvan menig eene proef in de gefchiedenis van zijn leven ftaat geboekt, en een aantal Hongaarfche predikanten, die te *Napels* op de galeijen gekluisterd waren, en door zijne voorfpraak verlost zijn, konden getuigen, zoo dat

(*) Het getal der Holl. fchepen beftond uit 18 van oorlog, 6 fnauwen, 4 branders en 2 proviantfchepen, die van *Spanje* uit 10 oorlogfchepen, 1 petasque en een brander, waartegen de magt van *Frankrijk* uit 30 fchepen van oorlog, 3 fregatten en 7 branders beftond.

dat DE RUITER door alle deze voortreffelijke hoedanigheden, welke alle als in één en hetzelfde brandpunt in hem zich veréénigden, en die hij tot den laatften adem zijn's levens, volgehouden heeft, met regt voor den grootften en voortreffelijkften vlootvoogd mag gehouden worden, welke immer *Europa* heeft opgeleverd. Driemaal in den echt verbonden zijnde, liet hij bij zijn verfcheiden vier kinderen uit onderfcheidene huwelijken na, als: eene dochter, met name KORNELIA, getrouwd met den zeekapitein JOHAN DE WITTE; ALIDA, eerst gehuwd aan JOHAN SCHORER, en na zijn overlijden met den heer THOMAS POTS, predikant te *Vlisfingen*; ENGEL DE RUITER, te dier tijd fchout bij nacht, en daarna vice-admiraal van *Holland*, en MARGARETA, in zijn laatfte huwelijk verwekt, huisvrouw van den toenmaaligen *Amfterdamfchen* predikant B. SOMER.

In het begin van Zomerm. 1676, kwam de droeve maar van 's mans overlijden in het vaderland, en veroorzaakte alom eene onuitfprekelijke droefheid. Van alle kanten ontving zijne weduwe brieven van rouwbeklag, zoo van de ftaten als van den prins van *Oranje*, tot zelfs van vreemde gekroonde hoofden. De koning van *Spanje* liet door zijnen gezant DE LIRA den titel van hertog, waarmede hij reeds den admiraal onder het getal van 's rijks grooten had ingefchreven, benevens eene jaarwedde van 2000 dukaten op het eerfte leen, dat aan de kroon op de landen van *Italië* vervallen zou, zijnen zoon ENGEL DE RUITER, tot eene erkentenis voor de groote diensten zijns manhaften vaders, aanbieden. Het lijk, gebalzemd zijnde, kwam in de lente van het volgende jaar hier te lande, en werd naar *Amfterdam* gevoerd, alwaar het op den 18den van Lentem. 1677, met eene lijkftaatfie, welkers wedergade, bij zeldzame gelegenheden, flechts heeft plaats gehad, werd ten grave befteld; terwijl de Staten generaal, op 's lands kosten, een heerlijk praalgevaarte, uit marmerfteen gehouwen door den kundigen ROMBOUT VERHULST, en met toepasfelijke zinnebeelden en zinfpreuken voorzien, ter eere van den gefneuvelden held, boven deszelfs graftombe in de nieuwe kerk, aan het einde van het koor, deden oprigten. Onder des admiraals liggend beeld leest men een opfchrift, met gulde letteren in zwarte toetfteen gebeiteld, waarvan de laatfte regel is:

IMMENSI TREMOR OCEANI.

De Hollandfche dichter ARNOLD MOONEN, wiens lijkzang onder de menigvuldige rouwklagten van zijnen tijd, ons het beste beviel, fchreef een graffchrift, waarvan het 2e. couplet aldus luidt:

Hier rust het lijf, het hart op fyrakuzes ftrant,
Des dappren RUITERS, *die door alle zeen en kusten,*
Van daer de Noordftar blinkt, tot daer de kreeftzon brant,
Met zijne daden leeft: magh hij in vrede rusten!
Zijn faem en eergraf leert twee werelden haer plicht,
En d' Amftelaer ontfteekt zijn krijgsmoed aan dit licht.

RUITER. (HERMAN DE) Een osfenkooper uit *'s Hertogenbosch*, en dus niet opgeleid tot het aanvallen en bemagtigen van fterkten, ftaat nogtans in 's lands gefchiedenis wegens eene daad bekend, waardoor hij zich eenen onvergankelijken roem verworven heeft. Den prins van *Oranje* toegedaan, en het belang van het flot *Loevenftein*, gelegen aan het einde van den *Bomeler-waard*, alwaar de *Maas* en *Waal* zich vereenigen, voor den bezitter kennende, kwam hij, op het laatst van 1570, op den inval, om gemelde fterkte voor den prins te nemen. Zijne magt te gering zijnde, om dit door openlijk geweld te bewerkftelligen, moest er list te baat genomen worden, en hij deelt daartoe aan den grave VAN DEN BERGE, 's prinfen zwager, zijn plan mede. Deze, hem hulp belovende, indien hij gelukkig flaagde, volvoerde hij zijn plan op de volgende wijze: vergezeld van 3 ftoute gasten, begeeft zich DE RUITER, in eene monnikskap gedoken, naar het flot, en verzocht binnen gelaten te worden, onder voorgeven, dat hij eene boodfchap aan den flotvoogd had: dit gelukte; doch naauwelijks was hij er binnen, of hij maakte den bevelhebber van het flot af, en verzocht voorts, door een afgefproken fein, den graaf VAN DEN BERGE om de beloofde hulp; welke echter door de vorst en het hooge bovenwater (het was in Slagtm.) niet opdaagde. De dappere DE RUITER verloor hierom den moed niet, maar voorziende, dat men hem de overrompelde fterkte weldra zoude betwisten, verzamelde hij in allerijl 24 man, en verfterkte het flot zoo veel doenlijk. Het gerucht dezer ftoute daad kwam den hertog van ALVA niet zoodra ter kennis, of hij zond den Spaanfchen hopman, LORENZO PEREA, met 300 man en eenige arbeiders uit *Gorkum* en *Woudrichem* af, om *Loevenftein* te hernemen. Men wachtte den *Spanjaard*, die het flot opeischte, af; doch een bars antwoord ontvangende, liet hij er het grof gefchut op fpelen, en drong over de vesten binnen de fterkte, waar nu een bloedbad ontftond, waarbij menig man van beide kanten fneuvelde. DE RUITER nu alleen bedacht, om zijn leven ten duurfte te verkoopen, begaf zich in een binnenvertrek, alwaar hij den grond vooraf met busskruid beftrooid had, en, flingerende zijn flagzwaard met beide vuisten, deed er vele fneven; doch zich ten laatfte overweldigd ziende, ftak hij den brand in het buskruid, en deed zich zelven en zijne tegenftrevers met eenen flag in de lucht vliegen. Alhoewel niet van onbezonnenheid vrij te pleiten, had DE RUITER nogtans, door dit bedrijf, eene eerlijker behandeling verdiend, dan hem bejegende. De *Spanjaards* zochten het hoofd onder de geknotte ligchamen en verfcheurde ledematen op, en deden het in *'s Hertogenbosch* aan de galg fpijkeren; want de hertog van ALVA befchouwde 's prinfen aanhangers voor een' hoop muitemakers, en wilde hun geen krijgsregt doen wedervaren.

RUM. Eene foort van brandewijn, die uit het fap van fuikerriet, of liever uit de overgeblevene onzuiverheden van de fuiker bereid

heid wordt. Zij is sterker dan de gewone brandewijn, doch niet zoo sterk als de arak, en komt uit de Europische volkplantingen in *Amerika*, voornamelijk van de eilanden *Barbados* en *Jamaika*. De laatste is de beste, en de *Engelschen* drijven met dit artikel eenen aanzienlijken handel, alzoo de Rum meer dan de arak, en bij voorkeur tot het maken van *Punsch* gebruikt wordt.

RUMFORD, (BENJAMIN TOMPSON, *Graaf van*) werd in 1752 op het klein eiland, dat zijnen naam draagt, geboren. Bij het uitbarsten van den oorlog, tusschen *Engeland* en *Amerika*, begaf hij zich in Britschen dienst, en maakte zich door zijne kunde, bijzonderlijk door zijne plaatselijke kennis, belangrijk. Na het einde van dezen oorlog naar *Londen* terug gekeerd, werd hij door den koning tot ridder geslagen, en sedert door den keurvorst van *Paltz-Beijeren* naar *Munchen* geroepen, waar hij zich door het weeren der bedelarij, het aanleggen van eene werkplaats ter verzorging van behoeftigen, het invoeren van spaarovens, en voornamelijk door de na hem genoemde soep, grootelijks verdienstelijk maakte. De keurvorst verhief hem tot graaf van *Rumford*; bevorderde hem tot den rang van luitenant-generaal, en versierde hem met meer dan één ordeteeken. Ook in *Engeland* verspreidde hij zijne nuttige uitvindingen; schonk, als tweede voorzitter van de maatschappij van wetenschappen, aan dezelve aanzienlijke sommen tot het uitdeelen van prijzen voor de gewigtigste uitvindingen; legde in 1800, onder den naam van *koninklijk Instituut*, te *Londen* eene leerschool aan voor landlieden, kunstenaars en handwerkers; bezocht in 1802 *Frankrijk* en werd door BUONAPARTE met vele onderscheiding ontvangen. Hij hield zich vervolgens langen tijd te *Parijs* op, en stierf op zijn landgoed *Auteuil* den 21sten van Oogstm. 1814.

RUNDVEE, RUNDER-TEELT. Het zoo nuttig Rundvee leeft onder alle luchtstreken, waar nog gras voor zijn gewone voedsel groeit. Ons tegenwoordige mag men tot het wilde ras terug brengen, hetgeen in de Noordelijke deelen van *Europa*, *Polen*, *Rusland*, *Lithauwen*, en *Siberië* nog heden gevonden wordt, voorheen veel Westelijker, en toen ook in *Duitschland* en de hooge deelen van ons vaderland, zijn verblijf hield. Volgens BUFFON en BLUMENBACH zouden dus de wilde stieren, de *Urus*, *Bonasus* en de *Bison* der oude wereld het stamras van ons hoornvee zijn. Luchtstreek, voedsel, behandeling en kruisende koppelingen hebben eene groote verscheidenheid van rassen veroorzaakt. In *Zwitserland*, *Denemarken*, *Hongarije*, *Polen*, het *Holsteinsche*, *Oost-Vriesland*, *Vriesland* en *Groningerland* vindt men het meest gezochte en beste van *Europa*, waarvan ons vaderland, uit hoofde van deszelfs grazige weiden zoo zeer voor deze veeteelt geschikt, reeds zeer vroeg een uitnemend ras bezat, hetgeen zich, doch bij afwisseling en met verscheidenheid, tot in dezen tijd heeft staande gehouden. Voor het *oude Friesche* ras (hetgeen men echter beweert, dat niet meer in die volkomenheid be-

ſtaat) hield men, ruim eene halve eeuw geleden, koeijen van 2 el lang, met korte halzen, eene gezonken borst, geſloten ſchoft, breeden rug, en plat over het kruis, aangevuld, of gezonken van lig. chaam, met fijne ſchenkels en hoorns, en die regt op de pooten ſtonden, en rood en roodbont haar hadden; doch over het algemeen kan men voor een ſchoon ras van Rundvee houden, dat van achteren, langs de zijden aangezien, van boven tot bijna aan de hakken toe regt is, niet op al te hooge maar op regte, welgeſpierde pooten ſtaat, ſterke zware knieën, breede waaijen, groote voeten, en eenen langen fijnen ſtaart en eene groote witte pluim heeft; dat digt is van leden met matig vleesch, plat van ſtaartbeen, fijn van heupen, rond en lang van ribben, breed en diep van borst en welgezonken van lijf, en voorts van eenen breeden, regten, en van weerszijden welgevulden, ſterkgeſpierden rug, eenen korten, dikken hals, luchtig gebogene, fijne, witte hoornen, en van ſterke, regt afſtaande ooren aan eenen eenigzins ingebogenen kop voorzien is; terwijl een groote en eenigermate langwerpig vierkante uijer, met vier regt neerhangende, witte ſpeenen, een weinig ver naar achteren geplaatst, eene koe bovendien bij uitſtek verſieren, en de grootte der melkaders, die van den navel tot den uijer zeer zigtbaar loopen, benevens het welgezonken lijf, hetgeen eene grootere hoeveelheid van voetſel doet gebruiken, eene langere herkaauwing toelaat en eene betere ſpijtvertering ten gevolge heeft, kenmerken eener veel melkgevende koe opleveren.

Tot het aankweeken van een edel ras van Rundvee komt het voornamelijk op de deugd van den ſpringſtier aan, die voor het ras en den ouderdom der koeijen moet geſchikt zijn, en over het algemeen zich onderſcheiden door eenen korten dikken kop met veel wit haar, heldere oogen, een breed voorhoofd, lange fijne goedſtaande hoornen, een ſterken en vlezigen hals, eene breede borst, ſterke ſchouders, zware, vlezige lendenen, zware achterpooten en eenen losſen, moedigen gang, en niet voor het derde jaar tot het beſpringen moet worden toegelaten. In *Engeland* legt men zich bijzonder op voortreffelijke ſpringſtieren toe, en heeft men het met dezelve tot eene hooge volkomenheid gebragt; terwijl men ook in ons vaderland, door de jaarlijkſche keuring en het uitloven van premien, de aanfokking daartoe aanmerkelijk bevordert. — Gewoonlijk bepaalt men den ouderdom van het Rundvee naar de kerven of ringen op de hoornen, doch zekerder kan men dien naar de tanden opmaken. De koeijen worden doorgaans in Zomer- of Hooim. tuchtig, en brengen, na eene dragt van 280 dagen, of omtrent 9 maanden, in Lente- of Grasm. de kalveren voort, juist in den tijd, dat de Lente daar is, en het voedzame gras zich ontwikkelt. In den huisſelijken ſtaat handelt men, echter, wel eens tegen deze vaste orde, met de koeijen op andere tijden te doen beſpringen, omdat men ſteeds hare voortbrengſels verlangt. Wanneer men den ſtier bij de koe niet toelaat, voor dat zij ruim

2 jaar oud is, wordt zij aanmerkelijk zwaarder, dan wanneer dit met $1\frac{1}{4}$ jaar of daaromſtreeks geſchiedt; dan, daar de koeijen, door dus een jaar overteloopen, ook meestal grof van leden en hoog van ſtaartbeen worden, zoo houden het vele veehouders voor verkieslijker, om haar het eerſte jaar, als zij jonge vaarzen zijn, te melken, en dan een jaar te laten overloopen, waarneer zij te gelijk zwaar worden en veel fijner blijven; doch moet in dezen ook bijzonder het voeder in aanmerking worden genomen, hetwelk aan het vee gegeven wordt.

De koe brengt gewoonlijk één, zeldzaam twee, en nog minder drie, kalveren ter wereld. Twee kalveren brengende, en het één een bul en het andere een kuischkalf zijnde, zoo is het laatſte onvruchtbaar, en wordt *kween* genoemd. De verlosſing geſchiedt meestal door eigene krachten, doch moet men er bij tegenwoordig zijn, den arbeid echter nooit aanzetten, of de verlosſing ontijdig verhaasten, vermits men daardoor het dier niet ſlechts doet lijden, maar ook vele nadeelige gevolgen veroorzaakt. (*) Na de verlosſing wordt de koe eenig verſterkend voedſel toegediend, b. v. melk met roggenmeel en eijeren, bier met eijeren, lijnzaad- of raapkoeken, benevens goed hooi enz., doch eigen melk of de biest haar te laten drinken, geeft wel eens aanleiding, dat de koe zich zelve zuigt. Men kan niet ontkennen, dat de moedermelk voor het kalf het natuurlijkste en voordeeligste voedſel is, en dat het zuigen der moeder de voorkeur verdient; (zoo als, volgens den kundigen THAER, in *Engeland* zelden een kalf anders wordt opgebragt) doch het huishoudelijk voordeel ſtrijdt hier tegen, en men neemt terſtond het kalf van de koe weg; plaatst het in een afgezonderd hok op droog ſtroo; geeft het een weinig zout; wrijft daarmede, tamelijk ſterk, de tong en den mond; ſtrijkt het ſlijm af; doet dit bij het drinken in eenen emmer, dat men aan de koe geeft, en maakt voorts het kalf, door wrijving met ſtroo over het geheele lijf, van onder tot boven, geheel ſchoon, en het haar los. Na verloop van 6 of 8 uur geeft men het kalf de eerſte biest van zijne moeder, met $\frac{1}{3}$ water verdund, waarmede men 3 maal daags eenige dagen aanhoudt, en waaromtrent geene verkeerde ſpaarzaamheid moet plaats hebben. Voorts geeft men aan de kalveren, gedurende 2 of 3 weken, melk, zoo als die van de koeijen komt, met $\frac{1}{4}$ water, en gaat zoo allengkens tot gekarnde melk over; terwijl zij ook hooi beginnen te eten. Omtrent 10 weken oud, kan men de kalveren in het land brengen, onder toediening van afgeroomde melk, karnemelk of hui, tot dat het nagras komt, wanneer zij aan hun vorig voedſel kunnen worden ontwend. Wil men de kalveren vet mesten, dan worden zij in zeer enge, donkere hokken opgeſloten, driemaal daags

(*) Over de natuurlijke, moeijelijke en tegennatuurlijke verlosſingen van het vee zie men het uitmuntend werk van A. NUMAN, *Handboek der genees- en verloskunde van het vee*, alsmede bij LE FRANCQ VAN BERKHEY, *Nat. Historie van het Rundvee*, ſtuk IV bladz. 8, en *Verhand. van de maatſchappij van Landbouw*, Deel IX, en X, ſt. 1.

daags met warme, onvervalschte melk gevoederd, en alzoo in weinige weken tot eene aanmerkelijke zwaarte en vetheid gebragt. Bulkalveren, waarvan ſlechts weinige tot de voortteling worden aangehouden, worden op verſchillenden ouderdom, naar het gebruik, dat men er wil van maken, geſneden. Moeten zij als Osſen worden vetgeweid, dan geſchiedt zulks het best eenige dagen na de geboorte, waardoor zij een meer malsch en ſmakelijk vleesch opleveren, alzoo het dier, bij deze bewerking, in plaats van vast in een gedrongene, zoo als bij den ſtier, fijnere ſpiervezelen verkrijgt, die week, en, bij mindere vastheid, van eene grootere uitgebreidheid zijn. Wil men echter de bulkalveren tot trekosſen opleiden, dan is de tijd, om hun van het voortteling- vermogen te berooven, wanneer zij omtrent bronzig worden, op welken tijd zij den vollen wasdom en alle ſpierkracht genoegzaam verkregen hebben; doch worden zij eerst op hun derde of vierde jaar aan den arbeid gewend.

De koe wordt na de verlosſing, gedurende eenige dagen, 3 maal daags gemolken, hetgeen vervolgens tweemaal geſchiedt. Men moet haar altijd ſchoon uitmelken, want dikwijls zijn ſlappe melkers de oorzaak, dat de koeijen taai in het melken worden, en telkens minder geven (*); terwijl bovendien de ondervinding leeraart, dat de laatst uitgemolken melk veel meer room, dan de eerst gemolkene, oplevert: ook geeft de morgenmelk meerder room dan de avondmelk; doch is het opmerkelijk, dat in de eerſte en niet in de middag- of avondmelk, een vrijzuur beſtaat, hetgeen lakmoespapier rood verft. (†) — Zooveel verſchil er in het ras van het Rundvee, deszelfs gewigt of grootte is, zooveel heeft er ook in het melkgeven plaats. Alhoewel de beste melkgeefſters, overeenkomſtig de voordeelen daarvan, altijd moeten gekozen worden, moet men nogtans met den aard van den grond en het gegeven voedſel raadplegen, en het is voordeelig, dat men het vee van mindere tot betere weiden overbrengt, alzoo het tegendeel eene nadeelige uitwerking heeft; en in deze wetenſchap beſtaat het fijne der koemelkerij en vetweiderij, zoo dat men zich tot die beesten bepalen moet, welke met het land overeenkomen. — De ſtalvoedering van het Rundvee bepaalt zich bij klaver, hanekammetje of esparcette, ſpurrie, mangelwortels, geele wortelen of peen, alsmede bij boonen, wikken, cicers, koolplanten, aardappelen, knollen en cichorei. Zij is van Duitſchen oorſprong, bijzonder in *Engeland* algemeen, en in vele andere landen, ook in onze Zuidelijke provincien, ingevoerd; doch ſtemt weinig met de uitmuntende weiden in het Noordelijk gedeelte onzes vaderlands overeen. Men onderſcheidt de ſtalvoedering in geheele en halve, waarvan de laatſte meestal boven de eerſte in landen, waar deze manier

(*) De wilde koe geeft ſlechts zooveel en zoo lang melk, als het jonge kalf tot zijne voeding behoeft. Zie: Uilkens, *Handboek van vaderl. Landhuishoudkunde* § 260.

(†) Hermbstadt *Agr. chem.* boek VI.

nier van voederen in gebruik is, verkozen wordt. Bij de winter ſtalvoedering is het toevoeren met voedergewasſen, ſtokers drank, lijn- en raapkoeken zeer nuttig; doch moet men hierbij naar de bedoeling van melkgeving en vetwording te werk gaan, alzoo het voedſel op het een en ander eene onderſcheiden werking heeft.

De ſtaat van het Rundvee in ons koningrijk (*Luxemburg* er onder begrepen) was, volgens het verſlag, door de commisſie van den landbouw, namens het gouvernement, bekend gemaakt, deze. Het Rundvee beſtond

In 1816, *boven* de 2 jaar, uit	. . . . . .	1,462,763
— 1817 uit	. . . . . .	1,334,201
— 1818 —	. . . . . .	1,313,801
— 1819 —	. . . . . .	1,323,178
— 1820 —	. . . . . .	1,323,085
En *beneden* de 2 jaar		
in 1816 uit	. . . . . .	553,438
— 1817 —	. . . . . .	473,978
— 1818 —	. . . . . .	520,066
— 1819 —	. . . . . .	573,125
en 1820 —	. . . . . .	597,865

Men ziet hieruit, dat, zoo de Runderteelt in ſommige jaren niet ongunſtig ware geweest, dezelve hier te lande merkelijk zoude zijn vooruitgegaan.

RUNEN, RUNENSCHRIFT. Over den ouderdom van dit ſchrift, aan de Noordſche volken (*Germanen* en *Skandanaviers*) eigen, zijn het de geleerden niet eens. Volgens ſommigen heeft hetzelve reeds voor onze Christelijke tijdrekening beſtaan; doch volgens anderen is hetzelve eerst na de geboorte onzes Zaligmakers te zoeken. Het laatſte gevoelen komt ons het aannemelijkſte voor, en dwalen dus diegenen, die het *Runen*-ſchrift geheel van het Romeinſche alphabet afleiden. De overeenkomst, welke ſommige letters derzelve met de aan hun verwandte Romeinſche hebben, bewijst niets, alzoo zij alleen ten aanzien van *enkelde* plaats heeft; maar bij de overige volſtrekt niet kan aangetoond worden. Bovendien bevat ook het alphabet der *Runen* ſlechts 16 letters; een gebrek, hetgeen bezwaarlijk verklaard kan worden, wanneer de volken, die zich van dit ſchrift bedienden, hetzelve naar het zoo rijke Romeinſche alphabet gevormd hebben. Daar men nu niet wel van de Noordſche volken, die zoo lang in onkunde leefden, de uitvinding van letterſchrift kan veronderſtellen, zoo doet men het best, wanneer men het gevoelen van F. SCHLEGEL, in zijne voorlezingen over *oude* en *nieuwe* letterkunde, volgt, volgens hetwelk het letterſchrift door de *Pheniciers*, die reeds in de hoogſte oudheid de zeeën, en ook de *Oostzee*, bevoeren, aan de bewoners van die kusten bekend werd, waaruit zich vervolgens de hun eigene *Runen* gevormd hebben, welker gebruik door de tamelijke geheimzinnige priesters bewaard, en tot velerlei magiſche en voor-

voorgewende tooverkunsten gebezigd werd. De gelijkheid met verscheidene schrifttekens der *Romeinen* doet hiertegen niets af, alzoo zij deze, ja zelfs hun schrift, uit dezelfde Oostelijke bron verkregen hadden, waardoor er noodzakelijk eene oorspronkelijke verwantschap moest plaats hebben. Dat ook in *Spanje*, en andere Zuid-westelijke Europische landen, *Runen* en *Runen-steenen* met hunne schriftletters gevonden worden, die tot grafteekens, merkpalen enz. dienden, kan men uit de oorspronkelijke verwantschap verklaren, waarin de nieuwere bewoners dezer landen, sedert den tijd der volksverhuizing, met de inwoners van het oude *Germanië* en *Skandinavië* stonden.

RUSLAND. Bij de beschouwing van den tegenwoordigen staat van dit rijk, zal het niet ongepast zijn, eene vlugtige schets van deszelfs geschiedenis te laten voorafgaan, die wij echter, uit hoofde van ons bestek, niet hooger dan van PETER I. kunnen ophalen. Toen deze uitmuntende vorst, in 1689, den troon beklom, strekte zich *Rusland* van *Archangel* tot *Azow* uit; doch was nog van de *Oostzee* afgescheiden. De bewoners maakten, nogtans, *eene* natie uit, en vonden daarin een krachtig steunsel tegen hunne vijandelijke naburen. De regering werd eene alleen-heersching, en de zeden regelden zich, langzamerhand, naar de Europische beschaving. PETER, die in 1723 den titel van *Keizer* aannam, werd de hervormer en wetgever van zijn rijk; hij veroverde, op *Zweden*, *Lief-*, *Esth-* en een gedeelte van *Finland;* bevoer met zijne eigen bijeengebragte vloot zeegevierend de *Oostzee;* bouwde *Petersburg* en *Kroonstadt;* vergrootte zijn rijk door Perzische provincien, en bragt binnen hetzelve de belangrijkste hervormingen te weeg. Zijne gemalin en opvolgster, KATHARINA I, regeerde slechts ruim 2 jaar tot in 1727, onder het geleide van MENZIKOF, en was alleen op het inwendige van haar land bedacht, zonder zich met buitenlandsche betrekkingen optehouden. Onder het bestuur van PETER II, die reeds in 1730 stierf, bemoeide men zich even weinig met dezelve, daar de DOLGORUCKI's, die den val van MENZIKOF bewerkt hadden, genoeg met hunne partij te doen hadden. Onder zijne opvolgster, ANNA, beproefden wel de grooten, om de hoogste magt te beperken; doch met geen ander gevolg, dan dat zij hunnen eigen val berokkenden. Deze vorstin benoemde tot haar kabinet alleen vreemdelingen; verhief AUGUSTUS III van *Sakse* op den *Poolschen* troon, en voerde eenen gelukkigen oorlog tegen de *Turken;* doch liet de Perzische provincien varen. Zij benoemde in 1740 IWAN III, een neef harer zuster, onder de voogdijschap van haren gunsteling BIRON, tot haren opvolger; maar de laatste werd tot ballingschap verwezen; terwijl de jonge vorst door de prinses ELIZABETH, jongste dochter van PETER *den Grooten*, reeds in 1741, onttroond, en naar den kerker gevoerd werd. Onder hare regering werden de grootkanselier OSTERMAN, de veldmaarschalk MUNNICH, benevens verscheidene uitstekende mannen, naar *Siberië* gezonden, en het scheen, als of zij, door het verbannen van alle vreemdelingen

uit het rijk, de vorige ruwheid in *Rusland* weder wilde invoeren. Ondertusfchen was het juist onder haar beftuur, dat zich de hoogst belangrijke invloed van dit rijk, op de overige Europifche ftaten, het eerst vertoonde. Door eenen oorlog met *Zweden*, haar door *Frankrijk* berokkend, geraakte zij in het geheele bezit van *Finland*; terwijl door het verkrijgen van de vesting *Nijflot*, en de grenzen van de rivier *Kymine*, de ftad *Petersburg* verzekerd, en haar invloed op *Zweden*, welks troon haar neef, ADOLPH FREDERIK van *Holftein* beklom, volkomen bevestigd werd. In 1743 verklaarde zij haren neef KAREL PETER OLRICH van *Holftein-Gottorf* tot haren opvolger op den Rusfifchen troon; doch de Rusfifche ftaatkunde veranderde, en de Oostenrijkfche partij verkreeg zoo zeer de overhand, dat ELIZABETH in 1747, met MARIA THEREZIA en *Engeland*, hare vorige verbindtenisfen vernieuwde; een leger naar *Duitschland* tegen *Frankrijk* zond, en daardoor eeniger mate den Akenfchen vrede befliste. In 1754 verbond zich *Rusland* nog naauwer met *Oostenrijk* tegen *Pruisfen*, en nam daardoor aan den 7 jarigen oorlog deel, gedurende welken *Europa* de uitwerkfels zag van het nieuwe, Rusfisch krijgswezen. Nadat ELIZABETH in 1762 geftorven was, beklom haar bovengenoemde opvolger, onder den naam van PETER III, een vriend en vereerder van FREDERIK II, en tevens een verbitterd vijand van *Denemarken*, den troon, en floot aanftonds den vrede met *Pruisfen*. Dan, eene zamenzwering, die in Hooim. 1762 losbarste, beroofde hem van den troon en zijn leven, waarna zijne gemalin, KATHARINA II tot keizerin werd uitgeroepen. Deze vorftin bouwde op den grondflag voort, dien PETER I tot vergrooting en befchaving van het Rusfisch rijk gelegd had. Zij zorgde, wel is waar, voor deszelfs bloei en welvaart, maar nog meer voor haren roem. Zij maakte vooreerst haren lieveling PONIATOWSKY tot koning van *Polen*; floot een verbond met *Pruisfen*; befchermde de Poolfche Disfidenten en geconfedereerden, en bewerkte, in 1772, de eerfte verdeeling van *Polen*, waardoor zij een gedeelte van *Lithauwen* met haar rijk vereenigde. De Turkfche oorlog was het fchitterendst tijdvak harer regering. Hare vloten en legers behaalden talrijke overwinningen, en verfpreidden den fchrik tot in *Konftantinopel*; terwijl, bij den vrede van *Kimburn*, *Azow*, een gedeelte van den *Krim* enz. in Rusfifche magt bleven; de vrije vaart op de *Zwarte* en *Witte zee* bedongen, en de onafhankelijkheid der vrije *Tartaren* verzekerd werd. KATHARINA bragt, vervolgens, in 1779, den vrede in *Duitschland* tot ftand, en floot op raad van PANIN, in 1780, een verbond van *gewapende Neutraliteit* met *Zweden*, *Denemarken*, den Duitfchen keizer, *Pruisfen* en *Portugal*, waartoe ook ons vaderland toetrad. Inmiddels legde zij zich toe op de inwendige inrigting van haar rijk, welke zij aanmerkelijk verbeterde; en men kan zeggen, dat zij door den nieuwen regeringsvorm, dien zij in 1786 invoerde, haren ijver voor den bloei van kunften en wetenfchappen, voor befchaving en bevolking van

het

het Rusfifch rijk, meerder roem heeft nagelaten, dan door den oorlog met *Zweden*, dien zij in 1789, wel zonder verlies, maar zonder eer eindigde, en den nieuwen Turkfchen oorlog, waarbij zij in 1791 flechts eenige vestingen won, doch menfchen en landen verwoestte, en, eindelijk, bij de 2de en 3de verdeeling van *Polen* (1793 en 1795), waardoor zij bijna geheel *Lithauwen*, *Koerland*, *Podolië* en *Wolhijrsk* met haar rijk vereenigde. Zij ftierf in Slagtm. 1796, en werd door haren eenigen zoon, PAUL I, opgevolgd. Deze floeg eenen geheel anderen weg in dan zijne groote voorgangfter, die, fchoon wel met *Engeland* en *Oostenrijk* tegen *Frankrijk* verbonden, echter, eene dadelijke medewerking niet raadzaam oordeelde. PAUL, daar en tegen verbond zich, toen BUONAPARTE den togt naar *Egypte* ondernam, met *Napels* en de *Porte*; vernieuwde zijne verdragen met *Engeland* en *Oostenrijk*, en zond talrijke legers tegen de *Franfchen*, die wel het eerst *Italië* moesten ruimen, doch ten laatfte het Rus. Oostenrijks leger noodzaakten, om over ongebaande *Alpen* naar *Opper-Duitschland*, al vechtende, terug te trekken. De ongelukkige uitflag dezer onderneming; de hieruit gevolgde vredebreuk met *Engeland*, gevoegd bij vele verkeerde maatregelen, die hij ten aanzien van het binnenlands beftuur nam, berokkende hem 's volks misnoegen, hetgeen in 1801 zijnen rampzaligen dood ten gevolge had. Zijn zoon, (in Winterm. 1825 overleden) ALEXANDER I, beklom nu den Rusfifchen troon, en verklaarde zich voor *Engeland* en den vrede; bewerkte naderhand, onder zijne bemiddeling, dien van *Luneville*, en bragt het plan van Duitfche fchadeloosftelling fpoedig tot ftand. Sedert maakte hij onderfcheidene weldadige en nuttige inrigtingen voor het geluk van zijn rijk, en de verbreiding der kunsten en wetenfchappen. Dan, hij werd fpoedig op nieuw in den oorlog met *Frankrijk* betrokken, eerst met *Oostenrijk* en naderhand met *Pruisfen*, in welke beide oorlogen de verbonden mogendheden zoo ongelukkig waren, dat *Frankrijk* hun in 1807 te *Tilfit* den vrede voorfchreef. *Rusland* verkreeg een ftuk van *Polen*, en ftond daartegen *Jever* af; ontruimde *Cattaro* en *Corfu*; maakte zich van alle verbindtenisfen met *Engeland* los, en verklaarde aan het nog alleen voor dat rijk ftrijdend *Zweden* den oorlog, die in 1809, door den vrede van *Frederikshams* eindigde, waarbij *Finland* en *Oost-Bothnië*, met *Tornow* en de *Alands-eilanden* aan *Rusland* werden afgeftaan. Aan den oorlog tusfchen *Frankrijk* en *Oostenrijk*, in 1809, nam het rijk weinig deel; doch werd die met de *Turken* en *Perzen* krachtdadig voortgezet. In den bekenden Rusfisch-Franfchen oorlog, van 1812, waarin eerlang alle Europifche mogendheden gewikkeld werden, en die 3 jaar duurde, leed *Rusland* wel aanmerkelijke verliezen, maar leerde ook zijne krachten kennen; werd geducht voor het Zuiden en Westen van *Europa*, en had zich niet alleen door de verkrijging van *Polen*, hetgeen als koningrijk in het onafmetelijk Rusfisch rijk werd ingelijfd, naar het Westen toe verfterkt en beves-

 tigd;

tigd; maar verwierf ook eenen belangrijken invloed op *Europa*. Bovendien had ALEXANDER, intusschen, den oorlog met de *Turken* en de *Perzen* geeindigd: bij den vrede met de eersten geraakte het rijk in het bezit van *Moldavië* tot aan de *Pruth*, *Besfarabië* en de hoofdmonden van den *Donau*, en bij dien met de laatsten verkreeg het, nadat reeds in 1801 *Grusinië* met *Rusland* was vereenigd geworden, alle de landen ten Westen van de *Kaspische zee*, tusschen de *Kur* en *Aros*, met de uitsluitende vaart op dezelve; doch strekt zich deze aanwinst aan de Oostelijke kunst niet verder dan de golf *Vulkan* uit. (*Men zie verder de artikelen* PETER I, II en III, ELIZABET (PETROUWNA), KATHARINA I en II en PAUL I).

Na deze korte schets gaan wij over tot de aardrijkskundige en statistieke beschrijving van het Russische rijk. Het bevat een groot gedeelte van het Noordelijk *Europa* en *Azië*, alsmede belangrijke groepen eilanden in den Oostelijken en Noordelijken *Oceaan*, en beslaat omtrent het negende gedeelte der bewoonde aarde. Het grenst ten Noorden aan de *Oostzee*, *Noorwegen* en de *IJszee*; ten Oosten aan den *Oceaan*; ten Zuiden aan *China*, het meer *Aral*, het vrije *Tartarije*, de *Kaspische-zee*, *Perzië*, Russisch *Georgië*, aan de *Zwarte-zee* en *Turkije*, en ten Westen aan *Gallicië*, *Krakau*, *Posen*, *Pruisfen*, *Zweden* en *Noorwegen*. Het heeft eene uitgestrektheid in de lengte van 35 tot 227°, en in de breedte van 40 tot 78°, en bevat, behalve de eilanden, de Amerikasche bezittingen en de nieuw verkregen landen aan den *Kaukasus*, 343,828 v. m., waarvan omtrent 80,000 voor het Europisch, en de overige voor het Aziatisch gedeelte komen. — De grond in *Rusland* is grootendeels vlak; doch Zuidelijk vindt men eene weldadige afwisseling van berg en dal. Tusschen de *Kaspische* en *Zwarte-zee* ligt den *Kaukasus*: die zich omtrent 70 mijlen ver uitstrekt, en zoo wel eeuwige sneeuw- en ijstoppen, als heete Naphta-bronnen bevat. Ten Zuidwesten van *Gallicië* liggen de *Karpaten*, en in het Noordwesten de hooge vlakten van *Wolchonski-Waldes*; terwijl zich de *Ural*, onder den naam van *Worchoturi*, ten Oosten, tusschen *Europa* en *Azië*, tot aan de *IJszee* uitstrekt, en van dezen berg verscheidene bergketens door het *Aziatisch Rusland* loopen. Het Zuidwestelijk gedeelte des rijks bestaat uit woestijnen, welke of onbewoond zijn, of aan talrijke zwervende volken ter veeteelt dienen. — De luchtgesteldheid is in dit rijk zeer verschillend. In het Zuidelijk gedeelte heeft men korte en zachte Winters, een vroegtijdige Lente, eenen heeten en langen Zomer met weinig regen, en eenen laten Herfst. In het middelste gedeelte van *Rusland* zijn de Winters ruwer en langer, inzonderheid in het Oostelijk gedeelte, en de Zomers korter; terwijl in het Noordelijk deel de kwik zoo sterk somtijds bevriest, dat men dezelve in warme kamers nog smeeden kan, en de rivieren van Wijn. tot in het laatst van Bloeim. met ijs bedekt zijn. Wanneer de graanoogst

oogst in het middelste gedeelte des rijks nog gelukt, zoo is dezelve in het Noordelijk, daarentegen, zeldzaam en onzeker. In den Arktischen kreits heeft men lange zomerdagen, waarop het ijs echter niet smelt, en lange winternachten, die door het Noorderlicht beschenen worden. Onder de Wateren van *Rusland* behooren de *Witte zee*, de meeren *Ladoga* en *Onega*, de *Finsche golf*, de meeren *Peipus* en *Azof*, de rivieren *Petchora*, de *Dwina*, de *Duna*, de *Dnieper*, de *Don*, de *Wolga*, de *Ural*, de *Newa*, de *Niemen* enz. De verbinding der onderscheiden zeeën, rivieren en meeren wordt door kanalen bewerkt, en meer en meer doelmatig ingerigt. Belangrijk zijn het kanaal *Wischnei-Wolotschok*, hetgeen *Petersburg* met *Astrakan* verbindt, hetwelk mede door het nieuwe kanaal van *Nowgorod* geschiedt; het kanaal van *Beresina*, dat de *Oost-* met de *Zwarte zee* vereenigt, en dat van *Ladoga*, waardoor de scheepvaart op het stormachtig meer van dien naam kan ontweken worden. Het groote *Siberische* kanaal strekt zich van den Chineschen muur tot *Petersburg*, *Archangel* en *Riga* uit, waardoor men in *Kolywar*, *Tomsk* en *Jekutzk* alle Europische waren tot billijke prijzen kan bekomen.

Onder de voortbrengsels van *Rusland* wordt jaarlijks aan koren voor 130 millioen roebels meer verbouwd, dan het rijk gebruikt; en nogtans worden er tot hiertoe niet meer dan 160,000 v. m. tot den landbouw gebezigd. Ooft, wijn, zelfs Zuidelijke vruchten, en de veel suiker opleverende *Arbusen*, worden er in menigte geteeld. Ook het houtgewas levert, behalve voor het sterk gebruik van eigen behoefte, eenen rijken voorraad tot uitvoer op, die zekerlijk nog belangrijker zou zijn, indien het niet aan bekwame bosch-opzieners mangelde; hebbende men, eerst sedert 1804, dezen tak van landhuishoudkunde wetenschappelijk beginnen te behandelen. Moerbezieboomen worden jaarlijks aangekweekt: alleen in 1802 werden er meer dan een millioen boomen geplant. Het land levert bijna alle soorten van tuinvruchten op, en de runder-, paarden-, schapen-, en bijenteelt, door welke laatste jaarlijks 600,000 pond was en honig worden uitgevoerd, leveren veel voordeel op; gelijk ook de zijdeteelt, waarmede men jaarlijks 16,000 pond zijde wint. Voorts vindt men in *Rusland* kameelen, buffels, beeren, sabels, hermelijnen, hazen, die in den winter wit worden, en alle soorten van wilde dieren, zelfs gemsen en steenbokken, en berekent men, dat de visscherij jaarlijks een voordeel van 15 millioen roebels aanbrengt. De *Beresowsche* bergwerken leveren goud, de *Kolywanische* en *Nertschinskische* zilver, koper, ijzer, zink, kwikzilver, aluin en zout, (jaarlijks 500 millioen pond) op; ook worden er andere delfstoffen, als: uitmuntend marmer, edelgesteenten, kalk, zwavel enz. in het rijk gevonden; wordende het jaarlijks beloop van alle ruwe Natuur-produkten op meer dan 40 millioen roebels geschat.

De inwoners, wier getal men, met de jongste aanwinsten, in 1818 buiten *Polen*, op 53 millioen stelde, zijn naar hunne onderscheidene ta-

talen in 10 volksstammen verdeeld, als: *Slaven*, waartoe de *Russen* ten getale van meer dan 38 millioen, de *Kosakken*, omtrent 600,000 weerbare mannen sterk, en de *Polen* behooren; de *Finnen*, die zich van de *Tornea* en de *Niemen* tot aan de *Obi* uitstrekken; de *Tartaren*, die van de *Dniester* tot aan den *Kaukasus* wonen, meestal onder een eigen stam bestuur leven, geen landbouw hebben, en zonder snaphanen zijn; de *Georgiers* en *Tscherkassen*; de *Samojeden*, *Mandschuren* en *Mongolen*, tot welk laatste de *Kalmukken* behooren; *Oostlijke volken*, waaronder de *Tschuktschen*, *Kurilen* en *Aleuten* geteld worden; *Joden*, inzonderheid in de Poolsche provincien, waar zij vele voordeelen genieten, en eindelijk *Uitlanders*, bijna uit alle landen van *Europa* en *Azië*, zelfs *Indianen* en *Zigeuners*. — Manufakturen en Fabrijken van leder, juchten, talk, zeep, grove linnens, metalen en matten uit linden-bast, zoo als ook verwerijen enz. had men reeds in *Rusland* voor PETER *den Grooten*; doch sedert hebben niet alleen deze eenen zeer aanmerkelijken trap van volkomenheid bereikt, maar zijn ook nog door ontelbare anderen vermeerderd, zoo dat men in 1815 niet minder dan 3,258 volkomene fabrijken, die nog in hare beginselen waren, in het rijk telde, waaronder 23 lakenfabrijken, die verpligt zijn, voor de regering te werken, en jaarlijks aan haar voor 700,000 roebels aan lakens leveren. Bovendien zijn er nog 181 afzonderlijke fabrijken van die stoffe; 45 werkplaatsen voor de bereiding van apothekerswaren en het stoken van brandewijn, waarvan jaarlijks 6 millioen emmers in het land gebruikt worden; alsmede voor het zieden van zout, waarvan 800 millioen ponden 's jaars vervaardigd worden. Onder de metaal fabrijken zijn die van geweren de belangrijkste: in *Tula* alleen worden jaarlijks, door 6,000 werklieden, meer dan 17,000 snaphanen, 6,500 koppel-pistolen, en 16,000 zijdgeweren vervaardigd. Het kollegie voor manufakturen in *Moskow*, met deszelfs kantoor te *Petersburg*, behandelt alle fabrijk-zaken van *Rusland*, over het algemeen, en heeft het oppertoezigt over dezelve.

De Russische handel wordt te land en ter zee gedreven. De inlandsche wordt noch door tollen noch door stapelplaatsen belemmerd; maar door meren, bevaarbare rivieren, kanalen, langdurende sledebanen, en door de groote jaarmarkten, inzonderheid in *Makariow*, aanmerkelijk bevorderd. De uitvoer uit alle havens en grensplaatsen is vrij; maar voor den invoer van geoorlofde waren zijn alleen *Petersburg*, *Riga* en *Odessa* bestemd. De buitenlandsche landhandel wordt in *Azië* op *China*, *Perzië*, *Bucharije* en de landen van den *Kaukasus*, en in *Europa* op *Turkije*, *Gallicië*, *Pruissen*, *Silezië* en *Sakse* gedreven. Gelijk de *Armeniers*, *Bucharen* en Joden aan den buitenlandschen landhandel, voornamelijk, deel hebben, zoo hebben de *Engelschen* in den zeehandel een beslissend overwigt. Men rekent den invoer ter zee jaarlijks op 28, en den uitvoer op 45 millioen roebels, hetgeen dus een voordeelige balans van 17 millioen oplevert. *Rusland* heeft slechts 2 handel-maatschappijen,

de *Amerikasche* en die van de *Witte-zee*, welker aktien echter eene hooge waarde hebben. Het kollegie van koophandel te *Petersburg* is het hoogste geregtshof in zaken, den handel betreffende.

De *Regeringsvorm* des rijks is eene onbepaalde monarchale. Het opperhoofd van den staat heet *Keizer* en zelfbeheerscher aller *Russen*. Sedert 24 van Lentemaand 1801, stond ALEXANDER I, die sints 1815 tevens koning van *Polen* was, aan het hoofd. De keizer zelf heeft de hoogste magt in handen, en wordt door den hoogen staatsraad voor de buitenlandsche zaken, daartoe geroepen wordende, ondersteund; terwijl de senaat voor het binnenlandsch bestuur zorgt, en de monarch uit beiden eenen hoogen rijksraad tot zijn kabinet verkiest. De senaat bezit de opperste regterlijke magt, en er zijn maar weinige gevallen, waarin men zich van dit geregtshof op den keizer kan beroepen; doch mogen deszelfs Ukazen niet met die van den vorst strijden. Er zijn 8 ministerien, als: van buiten- en binnenlandsche zaken, van oorlog, van het zeewezen, van regtsoefening, van geldmiddelen, van koophandel en volksverlichting. — Het geheele rijk is in 53 gouvernementen verdeeld, waarvan 40 tot *Europa*, zonder het land der *Donsche* Kozakken, de Kozakken aan de *Zwarte-zee* en het koningrijk *Polen* te rekenen, en 13 tot *Azië* behooren. — De Inkomsten van den staat bedragen jaarlijks over de 120 millioen roebels, en de in 1818 in het grootboek ingeschrevene staatsschuld beliep 50 millioen guldens Hollandsche geldleeningen, en 215 millioen roebels aan bank- assignatien. — De landmagt bedroeg, op het einde van 1817, zoo aan voet- als paardevolk, 730,033 man. De gewone ligting van 1 van de 500 levert omtrent 36,000 man op. De Zeemagt heeft haren hoofdzetel aan de *Oostzee*, en bestaat, behalve de Scheeren-vloot van 200 zeilen, uit 58 groote oorlogsschepen, die hunne voorname legplaats in *Kroonstadt* hebben; terwijl de vloot uit de *Zwarte zee*, te *Sebastopol* ankerende, 20 oorlogsschepen sterk is, en zich op de *Kaspische-zee* eenige fregatten en kleine oorlogsloepen bevinden. De geheele vloot, 346 zeilen sterk, bestaat uit 3 smaldeelen, die de *witte*, *blaauwe* en *roode* vlag voeren; 3 admiraals en 6 vice-admiraals aan het hoofd hebben, en waartoe 80,000 matrozen en zee-soldaten behooren. Geenen Europischen staat kost het onderhoud zijner land- en zeemagt zoo weinig, dan den Russischen; wordende hetzelve op zijn hoogst op 10 millioen gerekend.

De *Grieksche kerk* is de heerschende godsdienst in *Rusland*; doch genieten alle andere Christenen gelijke regten, en worden alle overige godsdienstige gezindheden geduld. Behalve de belijders van de Grieksche kerk, heeft men in *Rusland*, volgens de jongste opgave, 3,500,000 Katholijken, 1,400,000 Lutherschen, 38,000 Gereformeerden, 9,000 Hernhutters, 5000 Doopsgezinden, 60,000 Armeniers, 3,000,000 Mahomethanen, 300,000 Lamaiten, en 600,000 afgodendienaars. De regering zorgt met ongemeen veel ijver voor de aankweeking en beschaving van Kunsten en Wetenschappen. Voor alle

 vak-

vakken van onderwijs heeft men talrijke en doelmatige inrigtingen, die door boekerijen, verzamelingen van allerlei aard, en geleerde genootschappen bevorderd worden. Er zijn in het rijk 7 Hooge scholen, als: te *Moskow*, *Petersburg*, *Kiew*, *Wilna*, *Charlow*, *Dorpat* en *Kasan*, waarbij zich 500 leerscholen met 1500 leeraren en omtrent 34,000 scholieren bevinden, en welker onderhoud, behalve de afzonderlijke bijdragen, der kroon alleen 2 millioen roebels kost. Bovendien zijn er nog verscheidene instituten van opvoeding en onderwijs, welke door de regering met eene bijna gelijke som ondersteund worden. Sedert 1818 heeft men in *Rusland* scholen ingevoerd, naar de Lancastersche leerwijze ingerigt, en telde men in het rijk 128 Bijbelgenootschappen, welke met dat van *Petersburg*, door den keizer vorstelijk ondersteund, verbonden zijn. Voor anderhalve eeuw waren er slechts 2 boekdrukkerijen in *Rusland*; thans zijn er meer dan 50. Bovendien heeft er ook de graveerkunst eenen aanmerkelijken trap van bloei bereikt, en blijft de jagt-muzijk, gelijk ook de zangkunst, nog steeds een nationaal eigendom der *Russen*. — De toestand der inwoners, inzonderheid der landlieden, is onlangs aanmerkelijk verbeterd: ook heeft de burgerstand veel in aanzien gewonnen, en verdeelt zich in 5 klassen; doch bezit de adel nog aanzienlijke voorregten.

RUSSISCH BAD. Dit bestaat in eene enkele zaal van hout, waarin zich een' groote metalen kagchel bevindt, welke met rivierkiezels bedekt is, die door de hette van de kagchel, rondom welke banken geplaatst zijn, worden gloeijend gemaakt. Wanneer men in de zaal komt, wordt men dermate getroffen, dat iemand, die er niet aan gewoon is, het er slechts weinige oogenblikken kan uithouden. Diegene echter, welke in staat zijn, om eenigen tijd in dezen dampkring te kunnen vertoeven, ontkleeden zich, en strekken zich op een der banken, of liever op eene daarop liggende matras uit, waarna koud water op de gloeijende steenen gegoten wordt, waaruit oogenblikkelijk een dikke heete damp opstijgt, die den zich dus badenden omringt, en dermate verhit, dat het zweet over zijn geheele ligchaam uitbreekt. Om de dampen te behouden giet men ieder 5 minuten nieuw water op de steenen; terwijl de thermometer in dezen verhitten dampkring gewoonlijk tot 40 of 45° REAUMUR rijst. Heeft nu de *Rus* op deze wijze zijn bad gebruikt, dan laat hij zich nog met geweekte berken-roeden slaan; ter vermindering van het zweet met zeep wrijven, en hierop met laauw, en eindelijk met koud water wassen, van welk laatste hem eenige emmers vol over het hoofd gegoten worden. Bij gebrek aan koud water springt hij ook wel, onmiddellijk na dit zweet-bad, in eene rivier of kanaal, of wentelt zich in de sneeuw. De aanzienlijke *Rus* gebruikt naderhand eenen drank, uit Engelsch bier, witte wijn, geroosterd brood, suiker en citroenen zaamgesteld, en rust op zijn bed uit; maar de gemeene man drinkt, daarentegen, nadat hij zich in de sneeuw heeft

af-

afgekoeld, eenige glazen brandewijn, en gaat weder aan zijnen arbeid. De *Rusſen* bedienen zich van deze zweet-baden zeer menigvuldig. Zij zijn eene behoefte voor het volk, en men vindt er in ieder dorp. Ook heeft men ſoortgelijke baden in *Finland.*

RUSSISCHE LETTERKUNDE. De beginſelen der Russiſche Letterkunde, voor zoover zij tot den kring der fraaije wetenſchappen behoort, moeten in de oude volksliederen gezocht worden, die echter door de hand des tijds verbeteringen ondergaan hebben. Vroeger verwaarloosd, hebben zij, eerst in lateren tijd, wegens hunne overeenkomst met de Romanzen der *Spanjaarden*, *Engelſchen* en *Skandinaviers*, de opmerkzaamheid der *Rusſen*, door het aanmoedigend voorbeeld van buitenlanders aangeſpoord, tot zich getrokken. Zij ſchijnen, even als gene Romanzen, een zamenhangend volksverhaal ten grondſlag te hebben, hetwelk mogelijk nog zal opgeſpoord worden. De Nationale dichtkunst had zich in het tijdvak, waartoe deze oude liederen behooren (1015 — 1224), nog niet van de oud-Slaviſche fabelleer losgerukt. Vorst WLADIMIR met zijne ridders was het voorname onderwerp van deze volksverhalen, welken men met de avonturen van KAREL met zijne grooten, en den koning ARTHUR met de ridders der tafelronde, vergelijken kan. De helden DOBRENJA RIKITITSCH en TSCHARILO PLEUKOWITSCH en anderen traden hier in de plaats van de beroemde en welluidender namen van DOOLIN, RINALDO en AMADIS. Ondertusſchen is men buiten 's lands voor als nog, over het geheel, meerder opmerkzaam geweest op deze Oud-Rusſiſche volksverhalen, dan in *Rusland* zelve, want IGARS *zug gegen die Polowzer*, uit het Oud-Rusſisch van J. MULLER, *Praag* 1811 en 1812, is nog niet in het oorſpronkelijk Rusſisch uitgegeven, zoo als ook vorst WLADIMIR *en diens Tafelronde*, en de Oud-Rusſiſche *Helden-gezangen*, alleen nog in *Duitschland*, *Leipzig* 1819, zijn overgezet. Het is echter te wenſchen, dat *Rusland* ook in dezen het voorbeeld der buitenlanders zal volgen, en het oog vestigen op den *Geist der Rusſiſche Poëſie*, *oder Sammlung alter Rusſ. Dichtungen*, van den prins ZERTELOW, 2 deel. *Petersburg* 1822, waaruit op nieuw eene volks-dichtkunst zoude kunnen geboren worden. Het waren inzonderheid de geestelijken, die in het opgemelde tijdvak eene grootere werkzaamheid van geest aan den dag legden; doch bleven ook wereldlijke grooten in dezen niet geheel ten achter; en ofſchoon de berigten hieromtrent ſlechts door de derde hand tot ons gekomen zijn, noemt echter NESTOR, een monnik in een klooster te *Kiow*, op wiens getuigenis voornamelijk de oude Slaviſche geſchiedenis berust, in zijn *Jaarboek der Rusſiſche geſchiedenis*, loopende van 862 tot 1110 ingeſloten, en in de Slaviſche grondtaal geſchreven, (doch overgezet en opgehelderd door A. L. SCHLÖZER, 5 deelen *Göttingen* 1802 en vervolgens) verſcheidene aanzienlijke mannen, welke aan deze werkzaamheid deel namen. Het werk van NESTOR zelf is voor ons de zekerſte maatſtaf ter beoordeeling van

die tijden, en althans, door de voorafgaande aardrijkskundige fchets van het Sinnisch en Slawisch Noorden, de veiligfte bron voor onze kennis van die landen. Hetzelve is door den bisfchop SYLVESTER, te *Perejaslow*, en twee ongenoemden, tot 1203 voortgezet.

Ondertusfchen konden deze eerfte beginfels der Letterkunde van geene duurzame gevolgen zijn, alzoo er geene inrigtingen van hooger onderwijs beftonden, welke een overzigt der hoofdwetenfchappen en der daartoe noodige hulpmiddelen aan de hand gaven, en ook omdat de Griekfche opzieners der openbare fcholen te *Wladimir*, *Smolensko* en *Halitsch* — zonderling genoeg voorzeker — de zucht voor de Griekfche oudheid niet aanmoedigden, welke een duurzame voormuur tegen alle verwildering zijn moest. — Het Mongolfche tijdvak was voor de Letterkunde zeer nadeelig. Slechts in de rijke kloosters werden nog eenige overblijffels van haar bewaard; en het is in deze, dat de jaarboeken, in de oude kerktaal vervat, van SIMON den *Heiligen*, bisfchop van *Schuxdal* (geft. 1226), met anderen te voorfchijn kwamen, die als zoovele hulpmiddelen voor de gefchiedenis van dien tijd kunnen befchouwd worden. Deze en de levensbefchrijvingen van ALEXANDER den *Grooten*, de Romeinfche keizers MARCUS ANTONIUS en CLEOPATRA waren de eenigfte boeken, welke ten behoeve van leesgierigen konden dienen, en wel, omdat de fchrijvers, de gezellige taal verachtende, welke door Tartarifche bijvoegfels eene vreemde, het volk zelf onbehagelijke, gedaante verkregen had, zich alleen van de Slavonifche bedienden, waardoor de leeslust voor altoos binnen enge grenzen bepaald werd. Tot op PETER den *Grooten*, was *Rusland* bijna geheel van het westelijk *Europa* gefcheiden, en alles, wat in wetenfchap en kunst van verre werd aangevoerd, beftond alleen in zoodanige kundigheden, welke voor het dagelijksch leven bruikbaar waren. Daar de *Rusfen* niet reisden, noch eene vreemde taal beoefenden, zoo mangelde het hun aan een letterkundig punt van vereeniging met het overige gedeelte van *Europa*. Scholen had men in *Groot-Rusland* volftrekt niet, en toen men eindelijk te *Moskow*, door de oprigting der Slavisch-, Grieksch-, Latijnfche akademie van het Saikonosfpostisch klooster, op eene fchool, naar het voorbeeld der geestelijken, te *Kiew* bedacht werd, verhinderde het plan van onderwijs in onverftaanbare talen het mogelijk goed gevolg. Hierbij had de drukpers weinigen invloed, omdat zij bij uitfluiting der kerke ten dienfte ftond, en de vermaken te ruw waren, om voor edeler genietingen vatbaar te zijn. Wel is waar, in het hier bedoelde tijdvak valt het begin der Dramatifche kunst, zoo hier van kunst kan gefproken worden; want zij bepaalde zich tot geestelijke onderwerpen, welke door de Kiewfche ftudenten, gedurende den vacantie-tijd, in de fteden werden voorgedragen, en in welke Drama's de tooneelen, waarin ATOFERNA den koning het hoofd affloeg, waarin ARTAXERXES bevel geeft, om HAMAN te hangen, alsmede de 3 mannen in den gloei-

gloeijenden oven, de meeste goedkeuring verwierven, waaruit men den fmaak dier tijden kan opmaken. De Slavonifche- Rusfifche, Drama's van den priester-monnik SIMEON van *Pototsk* (1628 — 1680), welke ten tijde van FEDOR III, eerst in het klooster, en vervolgens ten hove gegeven werden, waren beter; kunnende men zijnen NEBUKADNEZAR, en zijnen *Verloren zoon* in het 8fte deel van den Oud-Rusfifchen Bijbel, en de meeste overigen in handfchrift in de Synodale boekerij te *Moskow* vinden. Het eerfte Blijfpel, hetwelk men in het Rusfisch overzette, was de *Arts tegen wil en dank* van MOLIERE, welk ftuk door de Zarin SOPHIA ALEXIEWNA en hare hofdames werd uitgevoerd. De *Polen* ftrekten den *Rusfen* overal ten voorbeelde, zelfs in hunne dichtftukken, waaronder de overzetting der Pfalmen van DAVID, van ftraks genoemden SIMEON (1680) eene bijzondere melding verdient; doch ook deze is niet vrij van vreemden invloed. Reeds in de 17de eeuw vindt men proeven eener zekere versmaat, waarin men het eigenaardige der Griekfche, in lengte en kortheid, poogde te volgen; doch zij bleven zonder duurzamen invloed.

PETER de *Groote* bedoelde de hoogere befchaving van zijn volk; doch ging met te veel overhaasting te werk. Nog vruchten van zijne pogingen wenfchende te zien, bevorderde hij de boekdrukkunst, en vond zelf in 1704 een letterfchrift uit, hetgeen, het Latijnfche nader komende, de mededeeling van wederzijdfche denkbeelden met het overige gedeelte van *Europa* minder moeijelijk moest maken. Het eerfte nieuwsblad werd er op de geestelijke drukkerij te *Moskow* in 1705 mede gedrukt, waarna in 1714 van de ukazendrukkerij, in 1711 aangelegd, de eerfte Petersburgfche dagbladen verfchenen. Overzettingen van buitenlandfche, meest Duitfche, werken moesten de leeslust opwekken, en door jonge *Rusfen*, die hij liet reizen, hoopte hij de voorregten der befchaving aan zijn volk fmakelijk te maken. Bij zijnen dood waren er 51 volks-, 56 garnizoens-fcholen en 26 andere inrigtingen voor kinderen van geestelijken in zijn uitgebreid rijk, die de zoo langzaam voortgaande befchaving weinig bevorderden. Door KATHARINA I, werd in 1725 de akademie der wetenfchappen geopend, welke PETER I ten oogmerk had, naar het plan van LEIBNITZ, op te rigten. Zij bevorderde en verhoogde de wetenfchappelijke rigting, welke de werkzaamheid van den geest genomen had, omdat men nog weinige behoefte tot eene eigenlijke Letterkunde ontwaarde; want zelfs langen tijd na hare ftichting kon men haar meer voor een gewenscht fieraad, dan wel voor een noodzakelijk deel van den geheelen kring van befchaving houden. Dagelijks vermeerderden echter de inrigtingen van onderwijs en opvoeding; doch het was inzonderheid KATHARINA II, die de ftoute ontwerpen van PETER in derzelver omvang ter harte nam, en, begunftigd door kunften en wetenfchappen, vooral in haren gezelligen kring, achting voor het fchoone en nuttige inboezemde,

en met eenen standvastigen ijver en welberaden spoed aan de voltooijing der zoo dikwijls vernietigde of tegengewerkte plannen arbeidde. Het streven, om van buitenlanders te leeren en hen na te volgen, werd nu algemeener, en won onder het verstandig gedeelte van den adel en der ambtenaren zoo veel veld, dat PAUL I, uit bezorgdheid gebood, om het land te sluiten, waarvan de hardheid door het geheele volk ondervonden werd. ALEXANDER I, volgde in de eerste jaren zijner regering het voetspoor zijner grootmoeder met geestdrift. Hij stichtte, zelfs nog in de laatste jaren van zijn leven, volksscholen en andere inrigtingen voor onderwijs; zorgde voor eene betere opleiding der geestelijkheid, en ondersteunde met eene keizerlijke edelmoedigheid ieder talent; doch hield een streng toezigt op den volksgeest en zijn streven naar wetenschap en kennis.

Bij alle navolging der van buiten 's lands ontleende dichterlijke vormen, hield zich echter in de dichtkunst het nationale lied nog staande, hetgeen nu eens liefde, dan oorlog bezingt, nu weer bij spelen, kerkelijke feesten en maaltijden, en dan weer bij nationale vermakelijkheden wordt aangeheven. Onder de oudere gezangen waren die van den kozak SEMEN KLIMOUSKY, in 1725 gestorven, zeer geliefd. Sedert door KNÄS KONSTANT. DEMETR. KANTEMIR, overleden in 1744, de *Prosodie* naauwer bepaald werd, beproeft men alle dichtsoorten, van de *Dithyrambe* tot het *Madrigal* toe. KANTEMIR was bekend in *Satiren;* doch schijnt men in de *Elegische* dichtsoort, volgens de daarin geleverde proeven van JELAGIN, BATJUSCHKO en SHUKOUSKY te oordeelen, bijzonder te slagen. Zelfs heeft men zich in de *Epische* geoefend, zoo als uit de *Rosfiade* en *Wladimir*, beide van M. M. CHERASKOW, kan blijken. Meer aantrekkelijk, echter, zijn de Romantische heldendichten van HIPPOLYT, BEGD-ANONITSCH (gest. 1803), PSYCHE, naar den Russischen naam DUSCHENKA (1775), en *Ludmilla* en *Ruslau* van A. PUSCHLIN. SACHOWSKIJS, *geroofde Pelsen* behooren tot de gelukkigste proeven in het komisch *Epos*. De dichterlijke vertellingen zijn bearbeid geworden door SSUMAROKO, KRULO, ISMAILOW, BADJUSCHKO en anderen. — Over de eerste beginsels van het tooneel hebben wij hiervoor gesproken. In 1758 werd te *Jaroslaw* een afzonderlijk tooneel opgerigt, hetgeen spoedig naar de residentie verlegd werd, en, door de vooringenomenheid van KATHARINA II met het drama, eerlang ook de liefde des volks verwierf. SSUMAROKOW schreef de eerste regelmatige treurspelen, en werd door KNIÄSHUIN gevolgd, die ook in bet blijspel arbeidde. Met hem wedijverde ILIJN, wiens *Lisa* (*Petersb.* 1803) algemeene toejuiching ontving. — Het zangspel moest bij een prachtlievend hof, als het Russische, eene levendige deelneming vinden. Het eerste van SSUMAROKOW werd in 1764 te *Petersburg* ten tooneele gevoerd, en sedert heeft dit vak bij voortduring bearbeiders gevonden. — In het leergedicht houdt men CHERASKOWS *vruchten der wetenschappen* voor het beste;

ge-

gelijk ook de fabelen van CHEMITZER, KAULOW en PITIN, zelfs in overzettingen, zeer getrokken worden. Kleinere dichtfoorten, als *Madrigals*, *Charaden* en *Triolets* worden gretig in de 21 Rusfifche letterkundige tijdfchriften opgenomen, en vinden goedkeuring bij het fteeds nog klein publiek. Over het algemeen maken de reisbefchrijvingen dat gedeelte der Rusfifche Letterkunde uit, hetgeen gefchikt is, om bij vreemden de lust tot verder onderzoek meer en meer op te wekken, alzoo op kosten der regering en van afzonderlijke perfonen reizen naar de afgelegendfte landen ondernomen, en derzelver uitgegevene werken hierover begunftigd worden. Sedert de eerfte reis der *Rusfen* rondom de wereld, op de fchepen *Nadeschda* en *Newa*, onder kapitein KRUSENSTERN, hebben de Amerikafche kompagnie, of bijzondere perfonen, naar de Noordwestkust van *Amerika* fchepen afgezonden, en COLOWNINS reize in 1807—1814, ter befchrijving der *Kurilifche* eilanden; die van den luitenant van KOTZEBUE, op kosten van den graaf ROMANZOW ondernomen; die van den luitenant LASAROW, van BELLINGSHAUZEN en WASSILJOW; van den luitenant WRANGEL; MUVAWIEWS landreizen, en BRONTUSKIS onderzoekingen van *Taurië* — om hier alleen van de jongfte reizen, te fpreken — zijn allen voor de wetenfchappen hoogst belangrijk geweest. In vele dezer reisbefchrijvingen ontdekt men de fporen der zich meer en meer ontwikkelende taal in plaatfen, die door hare voordragt, tot de belangrijkfte in ieder vak van Letterkunde behooren. — In de Rusfifche proza heeft men het, ontegenzeggelijk, nog niet zoo ver gebragt, als in de poezij. In godsdienstige redevoeringen, waarin zij het eerst tot meerdere volkomenheid ontwikkeld werd, heeft men eene *bombastifche* (verwarde) redekunst behouden, waaronder men dikwijls het gering gehalte derzelve bedekken moest; zoo als de *Homiliën* van FESAN PROKOPOWITSCH (geft. 1786), GEDEON, PLATON, ANASTASII, GEORGII en anderen dit voldoende bewijzen. De wereldlijke redevoeringen, waaraan, bij voorb. LOMONOSSOW zijnen roem te danken heeft, zijn ten deele in eenen *panegyrifchen* ftijl gefteld, die aan de echtheid der overtuiging, en aan het inwendig warm gevoel van den fpreker doet twijfelen. Zoo heeft men LAMONOSSOWS redevoering op PETER den *Grooten*, den 26 van Grasm. 1755 gehouden, dikwijls tot een voorbeeld van een *Elogium* (lofrede) aangevoerd. Aan de tegenwoordige vereischten van zoodanige voordragt beantwoordt KARAMSINS redevoering, uitgefproken in de vergadering der Rusfifche akademie den 5den van Wintermaand 1818; gelijk ook zijn naam, in dit opzigt, in alle vakken, met onderfcheiding verdiend genoemd te worden. Sedert heeft hij zich met ernst op de gefchiedenis toegelegd, en *Rusland* een werk geleverd, dat onder de gefchiedboeken van ieder volk mag genoemd worden. Zijne *Rusfifche Gefchiedenis* (*Petersb.* 1816, 8 deel), waarvan de 2de uitgave in 1818—1821, in 9 deelen en het 10de onlangs verfchenen is, is bijna in alle talen overgezet, en verwierf de verdien-

de

de goedkeuring. Ondertusschen is het te beklagen, dat de uitstekendste geleerden en staatsmannen van *Rusland*, in hunne werken, aan de buitenlandsche talen de voorkeur geven, en daardoor hun vaderland eenen roem onthouden, die mogelijk tegen dien van eene staatkundige beteekenis zoude opwegen. De *gedenkschriften* van SCHACHOWSKOI (1821, 2 deel.), MUNNICK (1818), SSUWAROW (1819, 2 deel.) en WEJASEMSKY maken van deze laakbare manier eene prijzenswaardige uitzondering.

RUSSISCHE TAAL. Meer dan 84 millioen menschen spreken de zoo krachtige als welluidende Russische Taal, welke een tak is van de *Slavische*. Slechts door gebrekkige opgaven van PROKOPIUS, en door eenige, zoo het schijnt, verminkte namen, welke bij de Byzantijnsche geschiedschrijvers gevonden worden, zijn er proeven van gene oorspronkelijke grondtaal bewaard gebleven, die allen aan Slavische stammen gemeen waren. Hunne taal of spraak zelve is nergens meer voorhanden; doch hebben nieuwere geleerde spraakkenners, in den Russischen tongval, bijzondere kenmerken van verwantschap met hare oude moeder trachten op te sporen, en meenen eene blijkbare gelijkvormigheid, en haren naasten oorsprong ontdekt te hebben. (Men zie: ANTON *de lingua Rosſica, ex eadem cum ſancre danica matre orientali prognata*, 1819; ADELUNG *Rapports entre la langue Sanscrite et la langue Ruſse*, *Petersb.* 1811, en *Obſervations ſur la resſemblance frappante, que l'on decouvre entre la langue des Ruſes et celle des Romains*, (*Milaan* 1817.) De Russische tongval, zoo als zij thans is, heeft zich in hare wezenlijke bestanddeelen van gene oorspronkelijke niet verwijderd, die ten tijde der grondlegging van den staat van *Nowgorod* in gebruik was, zoo als hare oudste gedenkstukken, namelijk: OLEIJS *Traktaat van vrede en koophandel*, van het jaar 912; IGERS *verdrag met de Turksche keizers*, van 945; het *Nowgorodsche stadsregt* van 1019, en zelfs de *Annalen* van NESTOR, van het jaar 1100, hiervan ten bewijze kunnen strekken. Dan door buitenlandsche betrekkingen heeft de taal zoo veel vreemdaardigs verkregen, dat de tegenwoordige gezellige spraak van die der oude gedenkstukken, welke tot een tijdvak behooren, waarin buitenlandsche invloed nog niet zoo aanmerkelijk was, veel verschilt. Reeds de verbreiding van het Christendom door Grieksche monniken werkte daartoe, in haar vroegste tijdvak, niet weinig mede, waarna zij in later tijd, zoo door den inval der Mongolsche Tartaren, als naderhand onder de vorsten uit het huis van ROMANOW, bijzonderlijk onder PETER den *Grooten*, die vreemde legers in het land bragt, nog meer verbasterde. Hier door ontstond eene volkomene scheiding tusschen de oude geleerde- of kerktaal, welke door de overzetting der Heilige Schrift door KYRIL (*) en zijnen broe-

(*) Volgens A. AFFEMANI en DOBROWSKY stierf KYRIL in het jaar 868. Men zie verder het belangrijk werk van DOBROWSKY: *Kritik und Method. der Slaven Apostel*, (*Praag* 1825.)

broeder METHODIUS van *Thesfalonica*, die inzonderheid voor de *Moravifche* en *Bulgarifche Slaven* gefchikt, en dus in hunnen tongval gefchreven was, een fteunpunt verkregen had), en alzoo tusfchen de fpraak, die in *Rusland* inzonderheid de Slavonifche genoemd wordt, en de tegenwoordige, in de burgerlijke zamenleving gebruikelijk, welke echter door het opnemen van eene menigte van Mongoolsche, Tartarifche, Poolfche, Duitfche en Franfche woorden, en eenige gramatikale vormen en wendingen, zich van gene gefcheiden heeft. Het toenemend buitenlandsch verkeer heeft in later tijd deze vreemde invoegfels flechts vermeerderd, en veel bijgedragen, om aan het uitwendige der taal die eigendommelijkheid te ontnemen, welke haar, uit hoofde van derzelver oorfpronkelijke gronden, anders eigen is. Het zal een verdienftelijk werk der Rusfifche akademie zijn, in 1783 gefticht, het fchrijvend publiek op deze gronden fteeds meer en meer te wijzen, en men twijfelt niet aan den goeden uitflag der pogingen van een aantal genootfchappen, welke zich ter befchaving der Rusfifche taal vereenigen. Gewigtig was reeds, voor hare verbetering en vastftelling der fchrijfwijze, de invoering van een Rusfisch loopend fchrift, waardoor de moeijelijke fchriftteekens buiten gebruik geraakten, welke door KYRIL waren ingevoerd, die ter aanwijzing der klanken, aan de Slavifche talen eigen, en waar hij met de Griekfche letters niet teregt kon, fchriftteekens van de Aziatifche alphabets ontleende, welker vorming aan de fchriftelijke overlevering bij een volk, bovendien weinig fchrijvens gezind, zeer hinderlijk was. Omtrent het einde der 17de eeuw werden de thans gebruikelijke letters door ELIAS KOPIEWITSCH ingevoerd, voor welker fierlijkheid in de laatfte 10 jaar zoo veel gedaan is, dat het Rusfifche fchrift, in behagelijkheid van vorm, thans met ieder Europisch kan wedijveren. Inzonderheid verdient hier melding gemaakt te worden van de lettergieterij van den Heer SCHNOORS, welke voor *Rusland* van even zoo veel belang geworden is, als die van BODONI en DIDOT voor het in het Latijn fchrijvend *Europa*. De gefchiedenis van den Slavifchen druk heeft in lateren tijd tot vlijtige nafporingen aanleiding gegeven, en het is den hofraad VAN KOPPEN gelukt, er een van 1475 te ontdekken, die dus den *Slavonifchen Pfalter*, *Krakau*, 1481, en den *Pfalter* van *Kiow*, 1551 (de oudfte in *Rusland* gedrukte *Incunabel*) in oudheid overtreft. De Rusfifche taal, zoo als men uit het gezegde reeds kan opmaken, werd eerst zeer laat gramatikaal vastgefteld; doch zoo veel te ijveriger werkt men in onze dagen aan hare verbetering. Behalve oudere werken), en de *Spraakkunst* der Rusfifche akademie, *Petersb.* 1802, verdienen die van VATER, *Leipz.* 1808, en, uit hoofde van de gelukkig gekozene voorbeelden en de praktifche aanwijzingen, die van TAPPE, *Petersb.* en *Riga* 1810 (5de druk 1820) alle aanprijzing. Over de woordenboeken voor de Rusfifche Taal van RODDE, HEYM en anderen, kan men door een overzigt van SCHLÖZER, in de *Gött. gel. Anzeigen*, No. 47, een nader onderrigt erlangen. RUS-

RUSSISCH-GLAS, of *Vrouwenglas*, is eene delfstof, uit het geslacht der Thoonaarde, en wel eene soort van Glimmer. Men pleeg het ook wel *Mariënglas* te noemen, offchoon deze benaming eigenlijk meer aan het *Vrouwenijs* (*zie aldaar*), waarmede men het niet verwisfelen moet, toekomt. Het Rusfisch glas bestaat uit dunne, glinsterende en doorschijnende bladen, die zich laten spleiten, en wordt in *Rusland* en *Siberië*, waar men het in groote stukken vindt, tot venster-ruiten gebruikt. Men heeft het van eene bruine en witte kleur.

RUTGERS, (JANUS) in het laatst der 16de eeuw uit geene onaanzienlijke ouders te *Dordrecht* geboren, had het geluk in zijne eerste leerjaren het onderwijs te genieten van den beroemden geleerde G. J. VOSSIUS, waarna hij naar Leijdens Hooge school vertrok, en aldaar het onderwijs genoot der vermaardste mannen, die toen aldaar leeraarden. Onder dezen had hij tot den beroemden J. SCALIGER den vrijen toegang, die zoo veel op had met de aanmerkingen van RUTGERS, op HORATIUS, dat hij dezelve eene plaats waardig keurde onder zijne, in zijn exemplaar geschrevene, aanmerkingen op dien dichter. Met dit alles was de Regtsgeleerdheid zijn hoofdvak, waarin hij den doktoralen graad bekwam, en zich daarna te *'s Hage* nederzette, om door de pleitzaal zijn bestaan te vinden. Hier maakte hij echter, om onbekende redenen, weinig opgang, zoodat hij zich gretig van de gelegenheid bediende, om in het gevolg van den heer JAKOB VAN DIJK, die in gezantschap naar *Zweden* ging, derwaarts te vertrekken. Hier verwierf hij zich spoedig de achting en genegenheid van den rijkskanfelier A. OXENSTIERNA, die hem in de gunst van den koning aanbeval, met dat gevolg, dat hij, schoon slechts 23 jaar oud, met eene plaats in den koningsraad vereerd werd. Sedert bekleedde hij onderscheidene gezantschappen tot genoegen van zijnen koninklijken meester, die hem dan ook eerlang met de ridderlijke waardigheid begiftigde. Ondanks de eer, die RUTGERS aan het Zweedsche hof genoot, keerde hij eerlang naar zijn vaderland terug, en nam op nieuw zijn verblijf te *'s Hage*; doch stierf aldaar, te vroeg voor het rijk der wetenschappen, in het laatst van Wijnm. 1625, in den ouderdom van weinig minder dan 36 jaar. 's Mans dichtwerken worden bij alle kenners en hoogschatters der Latijnsche poëzij in hooge waarde gehouden; alsmede bij deskundigen zijn werk: *Lectiones Variae*; zijnde hij in de voltooijing zijner *Lectiones Venusinae* door den dood verhinderd.

RUTULIERS. Een oud volk van *Latium*, welks hoofdstad *Ardea* was. Ten tijde, dat AENEAS in *Italië* kwam, was TURNUS hun hoofd, die echter geen eigenlijk koning schijnt geweest te zijn.

S.

S. Deze letter van ons alphabet wordt in onderfcheidene beteekenisfen gebruikt. Op de voorfchriften der geneesheeren beteekent *S. Signatur*, (het worde geteekend, dat is: men fchrijve er op, hoe het moet gebruikt worden.) Op fommige voorfchriften vindt men wel eens *S. A.* of *f. a.*, hetgeen dan zeggen wil *Sine acido*, bijzonder bij het *Elixer proprietatis*, wanneer het beteekent, dat dit elixer zonder zuur moet worden toebereid. — *S. P. Q. R.* voerden de *Sabijnen* gewoonlijk in hunne vaandels, en moesten dan zoo veel beteekenen als: *Sabulo Populo Quis Resistet.* Naderhand hebben zich ook de *Romeinen* van deze letters bediend, en verftonden er door: *Senatus Populus Que Romanus*; door *S. S. S. Stratum Super Stratum*, en door *S. S. Semi Sectus.* — In de Romeinfche opfchriften beteekent *S. Solvit*, *Sepulcrum*, *Stipendium*, *Singuli*, *Secundus*, of *Sextus*; *S. C. Senatus Confultum*; *S. C. D. S. Sibi Curavit De Suo*; *SC. P. Sacrum Palatium*; *S. ET S. Sibi Et Suis*; *S. F. Sacris Faciundis*; *S. L. M. Solvit Libens Merito*; *SP. Spectatus*; *S. P. P. C. Sua Pecúnia Ponendum Curavit*; *S. P. Q. S. Sibi Posteris Que Suis*; *S. P. V. S. Sicut Promiferat Votum Solvit*; *S. Q. Sine Querela*; *S. S. P. E. Sibi Suisque Posteris Eorum*; *S. S. S. Supra Scriptae Summae*, of *Soli Sanitisfimo Sacrum*; *S. T. S. B. Sic Tibi Sit Bene*; *S. V. P. Sibi Vivus Pofuit*; *S. U. P. HAC. F. Sponsiome Utriusque Partis Hac. Facta*; *S. H. A. G. Secundus Heres Agens Gratis*; *SUB A. D. Sub. Ascia Dedicavit S. S. Suo Sumtium* enz. — Op Romeinfche munten beteekent *SARM. Sarmaticus*; *SALL. Sallustia*; *S. C. Senatus Confulta*; *SEPT. Septimus*; *SER. Servius* of *Sergius*; *SEV. Severus*; *SEX. Sextus*; *SCIP. AFR. Scipio Africanus*; *STABIL. Stabilita*, namelijk *Terra*, en *SEC. ORB. Securitas Orbis.* — Eindelijk is S. op Franfche munten het kenmerk, dat zij te *Troyes* geftempeld zijn.

SAALE. (De) 1. Eene rivier in *Duitschland*, gewoonlijk de *Frankifche Saale* genoemd, die alleen door den kreits van den *Beneden-Main* van het koningrijk *Beijeren* loopt; hier uit de *Saalbron*, boven de ftad *Koningshoven*, ontfpringt; de kleine rivieren *Milz*, *Strey*, *Brend*, *Lauer*, *Thulba*, *Shandra* en *Sinn* ontvangt; bij *Neuftadt*, *Kisfingen* en *Homburg* voorbijftroomt, en zich bij *Gemunden* in den *Main* ontlast. 2. Eene rivier in *Thuringen*, de *Thuringfche Saale* genoemd, welke in den *Opper-Mainkreits* van het koningrijk *Beijeren*, op den *Fichtelberg*, uit de *Saalbron*, in het *Mondsberger Woud*, aan den Westelijken uithoek van *Walftein*, ontfpringt. Bij *Zelle* heeft de *Saale* reeds zooveel water, dat zij eene molen aan den gang houdt. Door vele riviertjes verfterkt, vormt zij eenen tijd lang de grenzen tusfchen den *Opper- Main-kreits* en de *Reuszifche* landen; dringt door een naauw dal, en verlaat, na eenen loop van 8 mijlen, het *Beijerfche* gebied. Hierop ftroomt zij door de *Reuszifche* landen, het Coburgfche

gedeelte van het prinsdom *Altenburg;* het vorstendom *Schwarzburg-Rudelſtadt;* het Gothaſche gedeelte van het prinsdom *Altenburg;* het vorſtendom *Weimar;* het Merſeburger gedeelte van de provincie *Sakſe* en het *Anhaltſche*, en vereenigt zich, ten Zuiden van *Balbi*, bij *Saalheim* met de *Elbe*. De *Saale* loopt van het Zuiden naar het Noorden door zeer aangename en ſchilderachtige landſtreken, inzonderheid van *Saalberg* tot *Naumburg*, en wordt, van *Halle* af, door middel van verſcheidene ſluizen, eerst bevaarbaar, en zal dit nog verder tot *Naumburg* gemaakt worden. De belangrijkſte ſteden aan de *Saale* zijn: *Hof*, *Rudelſtadt*, *Jena*, *Naumburg*, *Weiszenfels*, *Merſeburg*, *Halle*, *Bernburg* en *Calbe*. 3. De Salzburgſche *Saale* loopt voorbij *Reichenhall*, en tusſchen *Oostenrijk* en den Beijerſchen *Iſarkreits*, en valt bij *Salzburghoff* in de *Inn*.

SABA, een der *Lewards-eilanden*, aan ons Vaderland behoorende, is eene groote rots, van 4 uur in den omtrek, zonder eenige reede voor ſchepen, met ſlechts ééne landingsplaats in eene kreek, aan de Zuidzijde. Er onthouden zich op dit eiland eenige Nederlandſche huisgezinnen met derzelver ſlaven, te zamen op 450 inwoners gerekend. Volgens den generaal van den Bosch, houden er de Blankén de Europiſche kleur. De vrouwen zijn er ſchoon, en breijen kouſen van het katoen, hetgeen hier geteeld wordt: ook verbouwt men er een weinig indigo, aloë en levensmiddelen. Er loopt eene bank 33 uur ver Zuidw. van dit eiland, welke 2 uur breed is, en tusſchen de 7 en 10 vademen waters heeft. Aan haar Zuidelijk uiteinde vindt men *Aves*, of het *Vogel-eiland*, eene hooge rots, op welke zich vele zeevogels onthouden.

SABA. De oude hoofdſtad van *Gelukkig Arabië*, niet verre van de *Roode-zee*, tegen over het Egyptische *Ptolemais*, vooral beroemd door haren handel in wierook, balſem en reukwerken, waarom de oude dichters dikwijls van *Sabaëisch reukwerk* ſpraken, om daardoor deszelfs voortreffelijkheid aan te duiden.

SABBATH, Rustdag was bij de *Hebreeuwen*, en is ook nog bij de tegenwoordige Joden, de Zaturdag, of zevende dag der weke, op welke zij, volgens de Mozaïſche inſtelling, rusten moeten van allen arbeid, en zich aan de vereering van God toewijden. Zij worden hierin gevolgd door de ſekte der *Sabbathianen*. Daar de Joden zich op den *Sabbath* niet ver van de plaats van hun verblijf, omtrent $\frac{1}{2}$ uur, verwijderen mogten, zoo noemde men dezen afſtand eene *Sabbaths-reize*.

SABEL, (De) of *het Sabeldier*, (*Mustela Zibellina*) behoort tot het geſlacht van den Wezel, en bewoont de digte en eenzame bosſchen van het Noorder-werelddeel, inzonderheid *Siberië;* nestelt in holle boomen, of onder derzelver wortels in den grond; is zeer vlug, en ſpringt van den eenen tak op den anderen met veel vaardigheid; ſlaapt bij dag, maar gaat bij nacht op zijn' prooi uit, welke in kleine zogende dieren en vogels beſtaat; doch hij eet ook vruchten, wanneer het jaarſaizoen die oplevert. Het wijfje werpt van 2 tot 6 jongen. — De kleur der Sabels is zwart-grijs, bleek-rood, bruin

of zwart; doch worden die vellen het meest geacht, welke donker zwart-bruin, dik behaard en glanzig zijn. De Sabeldieren zijn niet alleen ten aanzien van kleur, maar ook met opzigt van de deugd hunner vellen, naar de verschillende streken, waar zij zich ophouden, onderscheiden. Die, welke van het groot gebergte af, hetwelk *Rusland* van *Siberië* scheidt, tot aan de rivier *Oby* gevangen worden, zijn de slechtste. Hoe meer de landschappen naar het Oosten liggen, zoo veel te schooner zijn deze dieren; doch de schoonste en talrijkste vindt men aan den vloed *Lena*, in het landschap *Jakutskoy*.

De eigenlijke Sabelvangst duurt van Slagt- tot Sprokkelm. Men vangt ze met strikken, of schiet ze dood; doch ook wel met stompe pijlen, om het vel niet te beschadigen. Gewoonlijk vereenigt zich tot deze vangst een gezelschap van 10 of 12 man, die zich eenen aanvoerder kiezen, aan wien zij gehoorzamen, en alle Sabels, die zij vangen, onder zich verdeelen. Zij bouwen tot hun oogmerk aan eene geschikte plaats eene hut, voorzien zich, voor eenen geruimen tijd, van den noodigen leeftogt, en zetten dan hunne strikken uit, waarin zich de Sabel vangt. De *Tartaren* leggen zich, bijzonder, op deze jagt toe, en weten de Sabels op allerlei wijze te vervolgen. Wanneer het dier zich niet weet te redden, kloutert het in eenen hoogen boom: de *Tartaren* steken dien in brand, en wanneer de Sabel naar beneden springt, vangt hij zich in de in het rond gespannen netten, en wordt dood geslagen. De Sabels zijn eigenlijk een inkomen van de kroon, welke derzelver vangst alleen aan die inwoners van *Siberië* heeft overgelaten, die daarmede een gedeelte van hunne schatting betalen moeten. Er worden, echter, tegenwoordig minder Sabels aan de kroon geleverd, dan voorheen; want eensdeels zijn zij, omdat men er te veel heeft weggevangen, in getal over het geheel afgenomen, en ten anderen zijn de *Tartaren* wijzer geworden; verkoopen de gevangene Sabels aan sluikhandelaars voor eenen hoogeren prijs, en betalen hunne schatting in andere dierenvellen, of ook wel in baar geld. In vroegeren tijd, toen men dit peltwerk nog zoo bragt, als het gevangen werd, kwamen er dikwijls Sabels, van hooge waarde bij de keizerlijke ontvangers. De geleverde vellen werden met een zegel gemerkt, en naar *Petersburg* gezonden; doch, in weerwil van 's keizers bevel, om ze *allen* te leveren, werden er zeer vele heimelijk verkocht. De prijs der vellen is, naarmate van derzelver deugd zeer verschillend: ook hunne grootte, meerdere of mindere dikte van haar en eenen zekeren glans, dien de oude, verlegene verliezen, komen hierbij in aanmerking. Voor de goede vellen wordt voor het stuk tusschen de 5 en 10 roebels betaald. Men heeft ook witte en grijze Sabels, voorts kastanjebruine met een' gomglans, en zwarte met een zilverglans. De witte zijn zeer zeldzaam, en worden uit dien hoofde duur verkocht; voor de kastanjebruine betaalt men voor het stuk van 20 tot 40 roebels.

SABELLIUS, een Christen-leeraar te *Ptolomais*, die een gebo-

ren *Afrikaan* was, en omstreeks het jaar 250 leefde, verdient als stichter van eenen aanhang in de Christelijke kerk onze opmerking, die, van het leerstuk der Drieëenheid, zoo als het naderhand in de kerk geleerd werd, daarin afweek, dat men den Zoon en den Heiligen Geest niet als bijzondere personen der Godheid, maar alleen als verschillende *openbaringen* of *vertooningen van kracht* van den eenigen God, beschouwde. Naar hunne denkwijze vertoonde zich de Drieëenheid slechts als eene drievoudige wijze van werking, als eene drieërlei betrekking van God tot de wereld. Hetgeen de Evangelist JOHANNES het Woord (*Logos*), en de Christelijke kerk den Zoon van God noemt, vergeleek SABELLIUS bij eene straal, die de zon uitzendt, om te verlichten en te verwarmen, en is derhalve van oordeel, dat deze *Logos*, of straal der oorspronkelijke Goddelijke kracht, alleen in en door den mensch JEZUS werkzaam geweest zij, om het werk der verlossing te volbrengen; maar in geenen deele een van het leven van den eenigen God afgezonderd of verschillend bestaan, of wezen, hebbe uitgemaakt. De *Sabellianen* werden in de 4de eeuw door de Orthodoxe kerk onderdrukt; doch hun gevoelen vond altijd voorstanders; en nog tegenwoordig straalt het in de verklaringen van nieuwere godgeleerden door, die, offchoon de kerkelijke leer aangaande de Drieëenheid pogende staande te houden, haar echter voor het verstand meer bevattelijk en aannemelijk trachten te maken.

SABEÏSMUS. (Uit het Grieksch *Zaba*, Heer, waarvan *Zebaoth*, Heer van het Hemelsche heerleger). Zoo noemt men die godsdienstige sekte, welke de hemelsche ligchamen, inzonderheid de zon en maan, als goden vereert. De waarneming van den veel vermogenden invloed der sterren op de jaarlijksche veranderingen in de Natuur, en op het daarmede verbonden welzijn der menschen, bragt het denkbeeld hunner goddelijkheid voort; terwijl de betrekking tot de sterren, waarin sommige dieren en planten, gelijk de in hen werkende Natuur-krachten over het algemeen, of door bepaalde afhankelijkheid staan, of door zinnebeeldige verklaring gebragt kunnen worden, ook deze in den kring der verschijnsels voerde, waarin het *Sabeïsmus* eene goddelijke kracht en voorwerpen van vereering erkent. Het gronddenkbeeld van voortbrengen, ontvangen en baren, uit de beschouwing der geslachtsbetrekking onder de levende schepselen voortgevloeid, in de Indiche mythen het heerschende, en in de zinnelijke denkwijze der eerste wereld, de plaats van het begrip van oorzaak en werking vervangende, werd langs den historischen weg met het godsdienstig inzigt van het *Sabeïsmus* versmolten, waardoor dit de rigting en vorm verkreeg, waarin het zich in de goden-geschiedenis der *Voor-Aziatische* volken vertoont; want *Egypte*, *Arabië*, en inzonderheid die landen, welke ten Oosten aan den *Euphraat* en *Tiger*, ten Westen aan de *Middellandsche zee*, en ten Oosten aan de *Zwarte-zee* grenzen, waren, volgens de ons bekende mythologische overleveringen, het gebied, waarin het *Sabeïsmus*, vóór onze Christelijke tijdrekening,

ning, heerschte; en zelfs de *Hebreeuwen*, die tot de kennis van den eenigen waren God werden opgeleid, hadden eene sterke neiging voor den Natuurdienst, waarin de godsvereering van het *Sabeïsmus* ontaarde. HERODOTUS beschrijft ons deze godsdienstige vereering als een louter spel met de scheppende en onderhoudende krachten der Natuur, hetgeen de verbeeldingskracht moet opwekken, en alle zinnen en zinnelijke driften in beweging houden. Wie de geschiedenis der *Chaldeërs*, *Assiriërs*, *Syriërs* en der volken van *Klein-Azië* kent, zal het oordeel niet te hard vinden, hetgeen de propheten van het O. Testament uitspreken, wanneer zij de godsvereering dezer heidenen eene hoererij noemden, die de woeste, zich zelve ondermijnende, zinnelijke begeerte ten grondslag had.

SABIËRS, of *Zabiërs*, ook JOHANNES-Christenen genoemd, waren de aanhangers eener godsdienstige sekte, welke zich uit die leerlingen van JOHANNES *den Dooper* vormde, die niet tot het Christendom wilden overgaan. Zij ontstond kort voor de oprigting der Christelijke gemeente uit het Jodendom, van welke zij zich afscheidde, en trok van den oever der *Jordaan*, die haar heilig was, naar *Chusistan* in *Perzië*, waar zij in de 17de en 18de eeuw door Christelijke reizigers omtrent *Schuster* (het oude *Susa*) gevonden werd. Het duister, hetgeen voorheen de geschiedenis, leer en inrigtingen der *Sabiërs* bedekte, is in de vorige eeuw nog weinig, door de onderzoekingen onzer Oosterlingen van eenige losse stukken van hunne godsdienstige schriften, opgehelderd geworden, doch zooveel houdt men thans voor zeker, dat zij JOHANNES *den Dooper* als den stichter van hunnen aanhang en voornaamsten propheet veréeren, aan eenen eenigen God en de zending van eenen godmensch gelooven, dien zij *Manda di Chaie*, dat is woord (*logos*) des levens, en zich zelven naar hem *Mandeërs* noemen. Deze godmensch zou van JOHANNES gedoopt, en korten tijd op aarde zigtbaar, maar in geenen deele eenerlei persoon met den stichter van het Christendom geweest zijn; verklarende zij JEZUS voor een bloot mensch en eenen valschen *Messias*, alhoewel datgeen, wat zij van de daden en lotgevallen van hunnen godmensch opgeven, met de Evangelische berigten omtrent CHRISTUS zeer vele overeenkomst heeft, en daaruit schijnt ontleend te zijn. Men ontdekt in hunne gevoelens, omtrent de betrekking van God tot de wereld en de leer der *Daemons*, kennelijke sporen van inmengsels uit de leer van ZOROASTER, en vele overeenkomst met die der *Aeonen*, waardoor het waarschijnlijk wordt, dat zich hun leerbegrip eerst gedurende hun verblijf in *Perzië* ontwikkeld heeft. Ten aanzien van hun geloof aan de Voorzienigheid en Onsterfelijkheid komen de *Sabiërs* nader aan dat der Christenen, en het weinige, hetgeen men van hunne godsdienstige gebruiken en kerkelijke vaststellingen weet, doet vermoeden, dat zij door de Nestoriaansche Christenen, met welke zij, onder derzelver patriarchen in *Babylon*, tot 1480 in kerkelijke gemeenschap leefden, de bij hen nog tegenwoordig plaats hebbende inrigting van den

priesterstand onder bisschoppen, het vieren van den zondag en de vereering van het kruis overgenomen hebben. Hun voornaamste gebruik is de Doop, dien zij, volgens andere berigten, dagelijks herhaalden, en in den naam van de *logos* des levens geschiedde. Uit hunne geloofs-schriften ziet men wel, dat zij niet geheel zonder letterkunde zijn; doch heeft er onder hen veel bijgeloof plaats, waarvan zich de priesters, ter handhaving hunnes gezags, bij den lagen stand bedienen. De pogingen der Pausen, om hen aan zich te onderwerpen, zijn van geen gevolg geweest. Zij verachten de *Turken* en hunnen godsdienst over het algemeen, en niet minder de leer der R. Katholijken. Van de Mahomethanen, waaronder zij leven, zonder zich met hun te vemengen, onderscheiden zij zich door eene zachtere, meer met het Christendom overeenkomende, levenswijze.

SABIJNEN. Eertijds een oude volksstam in *Italië*, waarschijnlijk afstammende van de *Ausoniërs*. Zij waren een zeer talrijk volk, dat vele volkplantingen aangelegd had; in de bergachtige streken van hun land, de *Appenijnen*, voornamelijk als herders, van de veeteelt leefden, en welks oude braafheid, gastvrijheid en eenvoudigheid van zeden door HORATIUS geroemd worden. Hun land werd ten Westen door den *Tiber* van *Etrurië*; ten Zuiden door de *Anio* van *Latium*; ten Noorden door de *Nar* van *Umbrië* gescheiden; terwijl de Sabijnsche kolonien der *Vestinen* en *Marrecinen* het van de zee afzonderden. Het land bevatte dus, grootendeels, bergachtige landstreken van de *Appenijnen*; het was vruchtbaar en rijk aan uitmuntende weilanden, en bragt olie, ooft en wijn voort: ook vond men er goede eikenbast. De Sabijnen waren reeds ten tijde, dat de Romeinsche magt gevestigd werd, een gezeten en beschaafd volk, gelijk zij dan ook met die eerste ruwe stichters niet wilden te doen hebben, tot dat de bekende *Sabijnsche maagdenroof*, en de daaruit gevolgde oorlog met de Romeinen den grond leiden tot eene verbroedering, welke den gunstigsten invloed op den nieuwen staat ten gevolge gehad heeft. (Zie ROME).

SABITHA. Eene Egyptische maat, van $4\frac{1}{2}$ Antwerpsche stoop.

SACHINI. (ANTONIA MARIA GASPARO) Een, met roem, bekend Italiaansch componist, die in 1735 geboren werd, en te *Parijs* in 1786 stierf. In zijne jeugd studeerde hij verscheidene jaren onder den beroemden DURANTE, te gelijk met PICCINI, TRAETTA en GUGLIELMI, en begon zich vervolgens door zijne eigen werken bekend te maken. Sedert 1762 was hij, gedurende 7 of 8 jaar bij het tooneel te *Rome*; bezocht intusschen de schoonste steden van *Italië*, en werd in 1769, tot opvolger van GALUPPI, naar *Venetië*, tot het bestuur *Ospodabetto*, beroepen. Behalve zijne opstellen voor kerkmuzijk, welken hij hier uitgaf, vormde hij verscheidene uitmuntende zangeresfen, waaronder DI GABRIËLLI, CONTI, PASQUALI en anderen. Toen hij door zijne werken in *Engeland* bekend werd, wenschte men hem te *Londen* als componist te bezitten; doch, voor dat hij aan dit aanzoek voldeed, bezocht hij *Duitschland*; reisde

de over *Stutgard* en *Munchen*, waar hij de grootfte goedkeuring verwierf, en kwam in 1771, over *Holland*, te *Londen*. Hier ftelde hij voor den Italiaanfchen fchouwburg de muzijk voor onderfcheidene uitmuntende, lyrifche Treurfpelen, als: de *Montezuma*, *Perfeus*, de *Cid* en anderen; doch zijne verkwistende uitgaven aan de vrouwen, hoe voordeelig ook anders zijn toeftand ware, noodzaakten hem, om, met achterlating van fchulden, het land te verlaten. Hij ging naar *Parijs*, waar hem het beftuur van de opera werd opgedragen, en hij de muzijk voor *Renaud* in 1782 uitgaf, welke door die van *Chimene* en *Dardanus* gevolgd werd. Daar SACHINI in eenen tijd optrad, waarin de *Franfchen*, door GLUCK en PICCINI, aan vreemde muzijk waren gewoon geworden, zoo verwekte hij in het eerst niet die geestdrift, die men mogt verwachten; en zelfs werden zijne eerfte ftukken met eene foort van onverfchilligheid ontvangen. Zoodanig was niet het geval met zijne *Oedipe a Colone*, welk ftuk in alle opzigten zeer vele goedkeuring verwierf. Voor dat hij het ten tooneele konde brengen, had hij met ongelooflijke zwarigheden te worftelen, zoodat hij befloot, om *Parijs* te verlaten, en naar *Engeland* terug te keeren; doch zijn dood verhinderde dit zijn plan: SACHINI ftierf te *Parijs* in Wijnm. 1786. Zijn zangfpel *Arvire*, hetgeen hij onvoltooid achter liet, werd door zijnen muzijkalen vriend REIJ naar genoegen voltooid. Men telt van hem 50 zangftukken. Hij verftond de moeijelijke kunst, om gezang en declamatie, deze zoo gewigtige en bijna tegenftrijdige eigenfchappen, met elkander te vereenigen. Zijne harmonie is zuiver en vol, en hij munt uit in den ftijl van het godsdienstig gezang. Zijn borstbeeld van marmer werd in het pantheon te *Rome*, naast de gedenkzuil van RAFAËL, geplaatst.

SACRISTY. Zoo noemt men in de Roomfche kerk een vertrek, bijzonderlijk beftemd ter bewaring der heilige boeken, vaten enz., alsmede tot het verblijf der geestelijken, en het verrigten van kerkelijke handelingen, die niet openlijk mogen gefchieden. — *Sacrist* is bij de Katholijke Domftichten diegene der jonge geestelijken, die den fleutel der Sacristy heeft, en voor hetgeen zich in dezelve bevindt, moet zorg dragen.

SADDER is de naam van het oude heilige boek der *Perzen*, hetwelk de geleerde THOMAS HYDE ons in *Europa* heeft doen kennen, en verhevene denkbeelden en uitmuntende voorfchriften van zedekunde bevat.

SADI. (MUSLADIN) Een beroemd Perzisch dichter en wijsgeer der 13de eeuw. Hij werd te *Schiras* geboren, en aan het hof van ABUBEKIR opgevoed; doch moest, daar de *Turken* zijn vaderland vermeesterden, hetzelve verlaten, en bijna 40 jaar in vreemde landen rondzwerven. Hij geraakte te *Tripoli* in flavernij, uit welke hij eindelijk, na het ondergaan van vele harde behandelingen, door eenen maarfchalk van *Aleppo* verlost werd. De *Perzen* fchatten hem zeer hoog, vooral uit hoofde zijner gulden fpreuken, die zij als eenen fchat van ware levenswijsheid befchouwen, en zijnen bevalligen, onge-

meen fierlijken, doch tevens eenvoudigen fchrijftrant. Wij bezitten van hem: 1. Eene *verzameling van Syrifche gedichten* in de Arabifche en Perzifche taal, beftaande uit minnezangen, en opwekkingen tot een edel levensgenot, vermengd met ernftige befchouwingen. 2. Een zedekundig werk in proza en verzen, getiteld: *Gulistan* (Roozenhof) in 8 boeken; handelende over den geest en de zeden der koningen en der Derwifchen, over de rust en het genoegen der weltevredenheid, het nut der ftilzwijgenheid, de liefde en jeugd, zwakheid en ouderdom, de opvoeding der kinderen, goede zeden, en de kunst, om met menfchen te verkeeren. 3. *Bostan* (Boomgaard), in verzen, bevattende eene verzameling van gefchiedenisfen, fabelen en zedekundige lesfen. En 4. *Pendnameh* of *Molamaat*, mede in verzen, en uit zedefpreuken beftaande. De gezamenlijke werken van Sadi zijn te *Calcutta* in 2 deelen in groot 4o. in het Perzisch verfchenen; de *Gulistan* is door Gentius in die taal en in het Latijn uitgegeven, en de *Pendnameh* is in het Perzisch en Engelsch in de *Oost-Indien* en *Engeland* afzonderlijk gedrukt geworden; terwijl de *Bostan* en *Gulistan* in verfcheidene talen, onder anderen in het Hoogduitsch door Olearius, zijn overgezet.

SADUCEEN. Waren eene van de 4 hoofdfekten der Joden, waarvan Sadoc, een Rabbi, die omtrent 200 jaar voor onze tijdrekening leefde, de ftichter was. De leer zijns meesters Antigones, „dat men de „deugd om haar zelf wil, zonder eenig opzigt op belooning, moest „uitoefenen," bragt hem tot het denkbeeld, dat er in een ander leven belooning noch ftraf plaats had. Zijne aanhangers loochenden derhalve de opftanding en de onfterfelijkheid der ziel, en geloofden aan Engelen noch geesten; doch waren zeer ftreng van zeden, weshalve onze Zaligmaker, in weerwil zijner befchuldiging, dat zij de fchriften niet verftonden, hen wegens hun zedelijk gedrag nooit berispte. Ook geraakten zij tot de hoogfte waardigheden, en bekleedden zelfs het Hoogepriester-ambt. Nog tegenwoordig beftaat deze fekte onder de *Karaïten*.

SAFFIER. Een fteen, die, offchoon hij onder de edele geteld wordt, tot het thoongeflacht behoort. Zijne kleur is blaauw in velerlei afdalingen tot in het witte, velen vallen zelfs in het wijngeele, en onder dezen vindt men ftukken, die blaauw en geel te gelijk zijn. De heldere Saffieren noemt men *Lux-Saffieren*, of *vrouwelijke*, doch de donkeren *mannelijke*. De meeste zijn half doorfchijnende, vele echter eenigzins dof. Deze fteen overtreft alle overige van het thoongeflacht in hardheid, en behoeft zelfs onder de edele gefteenten, ten dezen aanzien, voor den diamant en robijn niet te wijken. Zijne kristallifatie is eene zeszijdige enkelde of ook wel dubbelde piramide, en zijn zamenftel gedeeltelijk even middelpuntig (*concentrisch*), weshalve hij, wanneer de punt ftomp geflepen wordt, bij een regt daarop vallend licht, eene bewegelijk zesftralige fter vertoont, en hierom ook *Ster-Saffier* genoemd wordt. In het vuur verliest deze fteen zijne kleur; en van deze eigenfchap bedient men zich wel eens, om hem, gebrand en geflepen, voor eenen diamant te doen doorgaan. Volgens Klaproth beftaat het gehalte van den Saffier uit 98½ deelen thoon-aar-

de, 1 deel ijzer kalk en ½ deel kalkaarde. Men vindt denzelven in het kwarts en het zand der rivieren. De Oosterfche Saffieren, welke inzonderheid *Ceilon* oplevert, zijn de kostbaarfte en duurfte, en hebben meest de kleur van Berlijnsch blaauw of van fmalte; de Perziaanfche zijn niet van zoo veel waarde; doch beter dan de Europefche, welke in *Frankrijk*, *Bohemen*, *Silezië*, *Sakfe* en *Hongarije* gevonden worden.

SAFFRAAN. Eene eenjarige verfplant (*Carthamus tinctorius L.*), flechts uit eenen enkelden ftengel beftaande, waarop eene foort van distel groeit, die zich eindelijk opent, en welker bloefems tweederlei verfftof, roode en geele, bevatten. Zij is uit *Egypte* afkomstig, en wordt in *Duitschland*, inzonderheid in *Thuringen*, bij *Erfurt* en *Langenfalza*, veel gebouwd. De bloemen worden, zoodra zij beginnen te verwelken, geplukt, en in de fchaduw gedroogd. De Turkfche of Oosterfche Saffraan, welke uit den *Levant*, over *Livorno* en *Marfeille*, in balen tot ons gebragt wordt, is de beste, frisch en fchoon, minder geel en donkerder van kleur dan de Duitfche, die vuurrood is, geele punten heeft, en in zakken wordt verzonden.

SAGALIN. Dit eiland, tot het Oostelijk *Tartarije* behoorende, wordt door de *Mantchous*, *Sachalin* of *Sagalin*, door de inboorlingen *Karafta* en *Sandan* genoemd. LA PEYROUSE noemde het *Tschoka*, doch dit is de naam van het Z. gedeelte. Het werd het eerst door de nederl. zeereizigers DE VRIES en SKHAAP bekend gemaakt. Hetzelve reikt van 46 tot 55° breedte. Deszelfs Westzijde werd door LA PEYROUSE opgenomen, die het befchrijft als omtrent het midden hoog en Zuidw. vlak van grond, waardoor het voor bebouwing vatbaar fchijnt; ten minfte is de plantengroei er fterk, en groeijen er de eiken-, dennen- berken- en wilgenboomen zeer weelderig. De lagere gronden zijn er met rozen, angelica's, farona's enz. bedekt. KRUZENSTERN zag er bebouwde velden, beeren, otters, vossen, rendieren en honden. De zee bevat veel visch, en in de rivieren vindt men zalm en forellen. Men vindt er onder de bergen de hooge *Piek*, *Spanberg* en vele kapen en baaijen. Ten W. is eene kleine Japanfche volkplanting; de oorspronkelijke bewoners zijn van hetzelfde geflacht als de *Ainos* van *Jesfo*, en vinden hun onderhoud in de jagt en visfcherij; terwijl de *Japanezen* hier komen handel drijven, doch waarschijnlijk niet verder dan tot aan de baai *Anewa*, waar zij een fort hebben. —

SAGE. (ALAIN REUÉ LE) Een beroemd Fransch roman- en blijfpeldichter, te *Ruis* in *Bretagne* geboren. Hij begaf zich reeds vroeg naar *Parijs*, en zijn eerfte werk, waardoor hij zich bekend maakte, was eene vrije overzetting van de Griekfche brieven van ARISTAENETUS. Zijne kunde van de Spaanfche taal- en letterkunde bezigde hij tot eene vrije bearbeiding van verfcheidene Spaanfche verhalen en romanzen, of wel om Spaanfche zeden en plaatfelijke omftandigheden in zijne werken te vlechten. Zijn eerfte roman van dezen aard was *Guzman d'Alfarache*; doch hij verhief zich in eenen hoogeren fchrijftrant in den *Bachelier de Salamanque*, en naderhand, en wel bijzonder, in de Avontures van GIL BLAS DE SANTILANE, waardoor

hij in geheel *Europa* bekend werd. Zijne zeden- en karakterfchetfen zijn altijd levendig en onderhoudend; doch zondigt hij fomtijds tegen de regels van zedekunde. Aan het laatstgenoemde werk is LE SAGE zijn grootfte roem verfchuldigd, alhoewel ook zijn *Diable boiteux*, eene zamenhangende reeks van karakters en gefchiedenisfen, uit hoofde van zijnen aangenamen, afwisfelenden inhoud, veel is gelezen geworden. Voorts fchreef hij: *Nouvelles avantures de Don Quichotte; Estavanille, ou le Garcon de bonne humeur*, en vertaalde BOJARDO's *Orlando Innamorato*. LE SAGE was gehuwd, en had verfcheidene kinderen, en ftierf te *Bologne* in het jaar 1747. Zijne fchriften, inzonderheid zijn GIL BLAS, onderfcheiden zich door eenen gemakkelijken, zuiveren en fmaakvollen fchrijftrant; terwijl hij zelf een zachtaardig karakter bezat, en zeer onderhoudend in gezelfchap was.

SAGO-PALM, of *Sagoboom*, groeit op de *Molukfche* eilanden, in *China*, *Japan* en andere provincien van *Azië*, in moerasfige gronden. De hoogte van dezen boom bereikt van de 30 tot 50 voet; de omtrek is 6 voet; de bladftelen, van onder met fcherpe dorens, en van boven met fmalle blaadjes bezet, zijn omtrent 20 voet. Volgens fommigen draagt de Sagoboom eenmaal vruchten, en fterft dan. Het hout van den ftam is flechts ruim een duim dik, en het overige van denzelven bevat een, met vele vezelen doorweven, week merg. Wanneer de boom tot zijne behoorlijke dikte is uitgegroeid, wordt hij omgehakt, in 5 of 6 ftukken gefneden, en het merg er uit genomen. Uit het houtachtig gedeelte van den ftam maakt men dan eene foort van trog, waarin men het merg doet, daarop water giet, en dit mengfel zoo lang wrijft en flaat, tot zich de vezelen affcheiden, en het zuiver meel naar beneden zinkt. Hierop giet men het water af; doet het grondzetfel in korven, of zeefvormige vaten; verdunt het andermaal met water, en doorkneedt het, waardoor het fijnfte meel in daaronder geftelde vaten loopt en het grovere in de korven terug blijft. Van dit fijne meel laat men het water weder afloopen, wanneer men het droogt, en het vervolgens als ons korenmeel gebruikt wordt: of men maakt het tot korrels, zoo als de Sago het meest in *Europa* wordt ingevoerd, omdat die duurzamer dan het meel zijn. Hiertoe laat men het meel alleen zoo ver droogen, dat het behoorlijk ftijf is, om zich tusfchen de handen te laten wrijven, wanneer de korrels gedroogd, door zeven van het meelftof gezuiverd, en naar hunne grootte uitgezocht worden. De fijnfte en blankfte noemt men *bloem van Sago*.

Men kan op eenen akker van 43,500 vierkante voeten 4350 Sagoboomen planten, en ieder boom levert ten minfte 300 pond meel op, hetgeen om deszelfs voedende en verfterkende kracht zeer hoog gefchat, en door de geneesheeren dikwijls aan zwakke menfchen voorgefchreven wordt. In *Indiën* bakt men van het Sago-meel brood, en gebruikt men den uitgeholden ftam des booms tot troggen enz.; de punten der bladftelen worden als moes gegeten, en van de jonge knop-

knoppen der bladen fpint men garen. Bijna alle fchepen brengen de Sago uit de *Oost-Indien* naar *Europa*, waar jaarlijks verfcheidene 100,000 ponden worden ingevoerd.

SAGRES. Een dorp en fort, 4 mijlen ten Oosten van de Kaap *St. Vincent*, op eene landtong tusfchen twee inhammen, die beide eenen goeden ankergrond hebben, en, naar dat de wind is, beurtelings luwte opleveren. Deze plaats is in de gefchiedenis eenigzins vermaard, door dat prins HENDRIK, de groote voorftander en bevorderaar der Portugeefche ontdekkings-reizen, als hij aan land was, aldaar zijn verblijf plagt te houden.

SAGUNTUM of SAGUNTUS. Eertijds eene beroemde ftad in *Spanje* over den *Ebro*, niet verre van de *Balearifche zee*. Het gerucht was, dat zij door eene volkplanting uit *Zacynthus* gefticht en vervolgens door andere kolonisten uit *Italië* vergroot was. Men vond in haren omtrek uitmuntende leem, die de bewoners tot het vervaardigen van allerlei aardewerk bezigden, waarin zij eenen aanzienlijken handel dreven. Trouwe bondgenooten van de *Romeinen* zijnde, werd hunne ftad door HANNIBAL belegerd, en zoo naauw ingefloten, dat alle hoop op behoud van de hulp der *Romeinen* afhing; deze niet opdagende, befloten de *Saganters* hunne ftad in den brand te fteken, liever dan of het verbond van trouw te fchenden, of levend in 's vijands handen te vallen. En zoo werd *Saguntum* verwoest in het jaar 535 van *Rome*.

SAIS. Eene ftad in de Delta van *Egypte*, eertijds de hoofdplaats van *Neder-Egypte*, waar de koningen afwisfelend met *Tanis* en *Bubastus* hun verblijf hielden. Men vond er eenen beroemden tempel van *Minerva*.

SAKRAMENT, (*Sacramentum*) bij de *Romeinen* de Soldaten-eed, is eene uitdrukking, die alleen daarom in de Christelijke kerkelijke taal eene godsdienstige beteekenis verkregen heeft, omdat zij in de *Vulgata*, ter vertaling van het Griekfche woord *Mysterion*, was gebezigd geworden. Bij de oude Latijnfche kerkelijke fchrijvers beteekent hierom *Sacramentum* eene geheimzinnige of zinnebeeldige godsdienstige handeling; doch eerst in de 12de eeuw begon men dit woord te bezigen voor die heilige verrigtingen, welke nog heden bij de Roomfche kerk Sakramenten heeten, zonder eenen genoegzamen grond aantewijzen, waarom er juist zeven zijn moeten. De hervormers der 16de eeuw maakten de leer der Sakramenten tot een verfchilpunt met de Roomfche kerk; bewerende, dat een Sakrament eene plegtigheid moest zijn, door CHRISTUS zelven ingefteld, waarbij diegenen, welke een waardig gebruik van haar maakte, door zinnelijke middelen en teekenen, zekere goddelijke genadegaven deelachtig werd. Dit denkbeeld, naauw genomen, past alleen op den Doop en het Avondmaal, waarom dan ook zoowel de Wittembergfche als Zwitferfche hervormers weigerden, om andere godsdienftige handelingen voor Sakramenten te doen gelden; doch LUTHER en MELANG-

TON

TON voegden er ook, in het eerst, de boete of *abfolutie* bij, welke zij, in later tijd, flechts ftilzwijgend, als eene voorbereiding tot het Avondmaal behielden. De bekende twist onder de hervormers over de Sakramenten ftrekte zich zelfs uit tot de vraag: of CHRISTUS bij het heilig Avondmaal *ligchamelijk*, of *geestelijk*, tegenwoordig geweest was, en begon tusfchen LUTHER en KARLSTADT in 1524; en daar ZWINGLIUS zich met den laatften eenparig tegen de ligchamelijke tegenwoordigheid verklaarde, zoo duurde dezelve, tusfchen de Zwitferfche en Wittembergfche hervormers, voort tot in het jaar 1536, wanneer BUCERUS de Wittembergfche *Concordia*, een vergelijk tusfchen de *Zwitfers* en LUTHER, tot ftand bragt. De laatfte begon, echter, in 1544 den twist op nieuw, en, op zijn voorbeeld, ging zijne partij daarbij met eene hardheid en twistzucht te werk, welke haar een' billijke afkeuring op den hals haalde. Deze twist was, zoo als bekend is, de voorname oorzaak der fcheiding tusfchen de Gereformeerden en Lutherfchen, en van de harde vervolgingen, welke de aanhangers van het Zwitferfche gevoelen, omtrent de Sakramenten, moesten verduren.

Intusfchen is, onder alle deze rampzalige twisten, die de fchroomlijkfte gevolgen hadden, de Gereformeerde met de Lutherfche kerk het daarin eens gebleven, dat er flechts twee Sakramenten zijn, door onzen Zaligmaker zelven, om wijze redenen, ingefteld, namelijk, Doop en Avondmaal, en dat deze alleen, onder voorwaarde van een waardig genot, de kracht bezitten, om de Goddelijke genade door CHRISTUS deelachtig te worden. Geheel ftrijdig met dit gevoelen was dat van de kerkvergadering, in 1547 te *Trente* gehouden, die de bekende 7 Sakramenten bij de Roomfchen vastftelde, en tot geloofsartikelen maakte, met verdoeming van allen, (voorzeker niet vredelievend, noch in den geest van het Evangelie) die aan de genade-kracht dezer handelingen, zelfs door het bloote gebruik, twijfelden. De *Griekfche* kerk ftemt met dit gevoelen der Roomfchen meestal overeen. De *Socinianen* houden de Sakramenten voor willekeurige plegtigheden, zonder bijzondere goddelijke kracht op haar zelve, waartoe geen Christen noodzakelijk verpligt is. De *Kwakers* flaan tot een tegenovergefteld uiterfte over: zij befchouwen de Sakramenten als inwendige handelingen van het gemoed, welke niets uiterlijks bezitten. Men ziet uit dit een en ander, welks verdere ontwikkeling ons beftek niet toelaat, dat de oneenigheid van partijen in dit opzigt uit de verfchillende verklaring van het woord Sakrament ontftaat, en waarvan het Latijnfche eene veelvuldige beteekenis toelaat; maar ook tevens, dat dit verfchil moeijelijk is te vereffenen, omdat het gebruiken betreft, wier inachtneming het voornaamfte, uiterlijk kenmerk van het godsdienstig karakter der Christelijke volken uitmaakt, en uit dien hoofde in vorm en begrip, niet minder, dan de wetenfchappelijke voordragt van leerftellingen, eene verandering gedoogt.

SAKSE. Dit koningrijk, dat tusfchen *Pruisfen*, aan welken kant het geheel open is, *Boheme*, *Beijeren* en de Sakfifche hertogdommen ligt,

ligt, bevat tegenwoordig 340 vierkante Duitfche mijlen, met 1,230,000 inwoners, en maakt den vierden ftaat van het Duitfche verbond uit. Het wordt verdeeld in de *Meisnifche*, *Leipziger-*, *Ertsgebergtfche-*, *Voigtlandfche-* en *Opper-Laufitzer*-kreitzen. Onder de voornaamfte fteden telt men *Dresden*, *Leipzig*, *Meisfen*, *Freijburg*, *Chimnitz*, *Plauen* en *Bautfen*, en onder de rivieren de *Elbe*, de beiden *Mulden*, de zwarte en witte *Elster*, de *Pleisfe* enz. Offchoon de koning den R. Katholijken godsdienst belijdt, kan men den Lutherfchen als den heerfchenden befchouwen; doch genieten de Katholijken, Gereformeerden enz. gelijke regten als de Lutherfchen. Weinig landen zijn er, die zoo goed als *Sakfe* van hunne voortbrengfels gebruik maken. De belangrijkfte zijn rundvee, fchapen (veredelde Spaanfche) en bijen; koren, aardappelen en ooft; zilver, koper, lood, arfenik, kobalt, thoon- en porfelein-aarde, fteenkolen enz. De fabrijken en manufakturen in linnens, kanten, lakens, katoenen, moufelinen, porfelein enz. beftaande, en met de beste buitenlandfche wedijverende, maken, benevens den koophandel en landbouw, de hoofdtakken van het beftaan der ingezetenen uit; terwijl *Sakfe* tevens, door de jaarmarkten te *Leipzig*, als een voornaam punt van den Europifchen land-, en als het middelpunt van den Duitfchen boekhandel kan befchouwd worden. In weinige Duitfche ftaten wordt, echter, ook zoo veel voor het hooger en lager onderwijs gezorgd, als in *Sakfe*, waar zelfs de laagfte ftanden gewoonlijk vaardig lezen, fchrijven en rekenen kunnen, en de Leipziger vrijfchool, als een voorbeeld voor ftedelijke middelfcholen, federt 1792 niet zonder navolging gebleven is.

SAKSERS. Deze oude en beroemde ftam onder de Germaanfche volken verdient hier wel eene korte vermelding. Deszelfs oorfprong verliest zich in het duister. PTOLEMAEUS maakt reeds in het jaar 130 gewag van de *Sakfers*, en plaatst hen over de *Elve* langs de Noordzee. Hun voornaamfte zetel was naderhand *Holftein*, van waar zij in de 4de en 5de eeuw, als zeeroovers, op de kusten van *Frankrijk* en *Engeland* ftroopten; zich bedienende van ligte vaartuigen, deels van hout, deels van leder zamengefteld. Toen de *Britten*, na den aftogt der Romeinfche legioenen in 427, zich tegen de invallen der *Schotten* en *Picten* niet meer redden konden, riepen zij, op aanraden van VORTIGER, de *Sakfers* ter hulp. Zij boden hulp; doch veroverden tevens in 449 het eiland, met de vernieling van bijna alle *Britten*. Intusfchen hadden de *Sakfers* zich in *Duitschland* over de *Elve* en de *Wefer* tot aan den *Rijn* uitgebreid, en met de *Franken* en *Friefen* verbonden, tot dat zij eindelijk met de eerften in oorlogen geraakten, welke met afwisfelend geluk werden gevoerd tot op KAREL *den Grooten*, die hen over de *Elve* terug drong, en den Christelijke godsdienst deed aannemen. Zij waren fteeds fterk van ligchaam en dapper van aard.

SALADIN, of SALAHEDDIN. Een beroemd fultan van *Egypte*

te en *Syrië*, die in de 12de eeuw leefde. Hij was een *Curde* van geboorte, diende onder zijnen vader en oom, en gaf zoo vele blijken van dapperheid, dat NOURADIN, koning van *Syrië*, hem aan het hoofd van het leger plaatſte, hetwelk hij naar *Egypte* zond, om FATIMITE CALACH ADHEB tegen den vizier IHAWER te hulp te komen. ADHEB op dezen togt geſtorven zijnde, maakte SALADIN in 1171 aan de dynastie der Fatimitiſche kalifs een einde; nam zijne ſchatten in bezit; beſloot, om zich onafhankelijk te maken, en trachtte tot dat einde, door eene zachte en verſtandige regering, de liefde en achting der *Egyptenaren* te verwerven; doch hij geraakte bij NOURADIN, offchoon hij hem in zijne onderneming tegen de Christenen onderſteunde, in verdenking, zoodat deze vorst met een talrijk leger naar *Egypte* opbrak. Een minnelijk vergelijk kwam echter nog de vijandelijkheden voor; maar zoodra was niet NOURADIN in 1174 geſtorven, en had zijn minderjarige zoon, AL-MALEK den troon niet beklommen, of SALADIN nam maatregelen, om, onder voorwendſel van zijne bezittingen te willen beſchermen, zich van denzelven meester te maken. Hij onderwierp *Damaskus* en andere plaatſen van *Syrië* aan zijn gebied; belegerde *Aleppo*, waarin zich AL-MALEK bevond; doch zonder gevolg, en beproefde even vruchteloos, om de *Franken* van de zeekusten van *Palestina* te verdrijven. AL-MALEK ſtierf in 1181, en twee jaar daarna gaf zich *Aleppo* aan SALADIN over, die nu, onder den titel van eenen ſultan, geheel *Syrië* en *Egypte* bezat. Zijn godsdienstijver en ſtaatkunde ſtrekten thans alleen, om de Christenen uit *Palestina* te verdrijven en *Jeruzalem* te veroveren. De eerſten, zijne gramſchap, door het overvallen der pelgrims, die naar *Mekka* reisden, aangevuurd hebbende, werden door hem in 1187, in de vlakte van *Tiberias* volkomen geſlagen, bij welke gelegenheid GUIDO DE LUSIGNAN, koning van *Jeruzalem*, benevens CHATILLION, den grootmeester der tempelheeren, en eene menigte ridders gevangen genomen werden. De gevangenen werden allen omgebragt; CHATILLION, die door den overgang tot het Mahomethanendom zijn leven niet wilde koopen, viel onder het eigen zwaard van SALADIN; en alleen LUSIGNAN werd verſchoond, en met eerbied behandeld. Deze overwinning had het innemen van *Acre*, *Seid* enz. met de belegering van *Jeruzalem*, ten gevolge, hetgeen zich eindelijk, na eene hardnekkige verdediging, aan hem overgaf, onder beding, dat de Christenen met hun eigendom onverhinderd konden aftrekken; doch dat de *Franken* voor ieder hoofd een losgeld betalen, of anders ſlaven zijn moesten. SALADIN trok nu zegevierend binnen *Jeruzalem*; vervulde naauwkeurig het gemaakt verdrag, en belegerde vervolgens *Tyrus*; doch deze onderneming mislukte, alzoo zijne vloot door de *Franken* geſlagen werd. Op het berigt van de overgave van *Jeruzalem* maakten de keizer FREDERIK BARBAROSSA, de koningen van *Frankrijk*, *Engeland* en meer andere vorsten aanzienlijke toerustingen. Dit bemoedigde de Christenen

nen te *Tyrus*, die in 1189 *Acre* aan de *Turken* ontrukten. SALADIN schoot spoedig toe; en gedurende 2 jaar waren de velden rondom *Acre* het tooneel der bloedigste en hardnekkigste gevechten. Ondertusschen had de dood van BARBAROSSA, die met een leger in *Azië* gekomen was, den Muzelmannen nieuwen moed ingeboezemd, tot dat RICHARD LEEUWENHARD en PHILIPPUS AUGUSTUS met nieuwe talrijke legerbenden verschenen, waarop *Acre* zich in 1191 aan hun overgaf. PHILIPPUS keerde vervolgens naar *Europa* terug; doch RICHARD bleef; sloeg SALADIN in twee veldslagen; nam *Cesarea* en *Jasfa*, en bedreigde *Jeruzalem*. De ridderlijke dapperheid van dezen vorst verdonkerde voor eenigen tijd den roem des sultans, die de voortgangen van zijne partij met alle zijne magt tegenging. Eindelijk werd er een verdrag tusschen beide vorsten gesloten, volgens hetwelk de kusten van *Jasfa* tot *Tyrus* aan de Christenen werden ingeruimd; *Askalon* geslecht werd, en SALADIN in het bezit van het overige van *Palestina* bleef. Deze overleefde echter dit verdrag niet lang; maar stierf, kort na het vertrek van RICHARD, te *Damaskus* in 1193, in het 56ste jaar zijns ouderdoms. Men kan hem den roem van een dapper en schrander vorst, die de geregtigheid beminde, en altijd aan zijn woord getrouw was, niet betwisten.

SALAMANDER (DE) behoort tot het geslacht der hagedissen, en is omtrent eene span lang, een duim dik, gewoonlijk zwart en geel gevlekt, en houdt zich aan duistere en schaduwachtige plaatsen op. De dieren, tot dit geslacht behoorende, zijn volstrekt onschadelijk en in geenen deele vergiftig. Dat de Salamander niet in het vuur zoude verbranden, is geheel bezijden de waarheid. Wanneer hij in benaauwdheid is, dringt uit zijnen mond en zijne waterachtige huid een melkachtig vocht, waardoor hij wel gedurende eenige minuten tegen een zwak vuur bestand is; maar een sterk, aanhoudend vuur kan hij niet weerstaan. Bij de ouden was hij een zinnebeeld van het vuur; en van hier, dat men de *Vuurgeesten* in de fabelleer ook Salamanders noemde.

Dr. PAOLO SAVY, bijgevoegd hoogleeraar in de kruidkunde aan de universiteit te *Pisa*, heeft in verschillende streken van de *Appenijnen* eene nieuwe soort van Land-Salamander ontdekt, merkwaardig wegens zijne gedaante en kleuren, en door hem: *Salamandra perspicillata quinque palmis plantisque tetra dactylis*, genoemd. Hij heeft op het bovenste van den kop eene vlek, die veel naar een bril gelijkt; doch hetgeen hem vooral kenmerkt zijn 4 vingeren aan ieder poot, zoo dat men hem niet met den 3 vingeren Salamander moet verwarren, waarvan LACEPEDE spreekt in zijne *Histoire nat. des quadrupèdes ovipares et des Serpens. Tom. VI pag.* 496. Eene breedvoerige beschrijving dezer Salamander-soort vindt men in *Bibl. Italienne* N. 66 van het jaar 1821.

SALAMIS, thans *Colouri*, een merkwaardig Grieksch eiland, in de nabijheid van *Attica*, tegen over *Eleusis*. Het heeft door de roemrijke over-

overwinning van de vereenigde vloten der *Grieken* over de veel ſterkere der *Perzen* (480 jaar voor onze tijdrekening), in de geſchiedenis eenen onſterfelijken naam verworven (Zie: THEMISTOKLES). Het werd door eene ſmalle zee-engte van het landſchap *Attica* geſcheiden, en in *Oud-* en *Nieuw-Salamis* verdeeld; bedragende deszelfs omtrek 4 vierkante mijlen. Onder de vorsten van vroegere tijden behoort inzonderheid AJAX, dien HOMERUS onder eenen der grootſte helden in den Trojaanſchen oorlog plaatst. Zijn vader TELAMON was koning van het eiland, hetwelk eenige eeuwen na den Trojaanſchen oorlog door de *Megarenzers* vermeesterd werd, die echter naderhand door de *Athenienzers* weder werden verdreven. Eerst onder keizer VESPASIANUS werd *Salamis* een wingewest der *Romeinen*. Deszelfs bewoners waren zeer bekwame zeelieden. Aan den Oosthoek van *Oud-Salamis* ſtond het gedenkteeken van de behaalde overwinning op de Barbaren. Ook voerden oudtijds eene ſtad op het eiland *Cyprus*, door TEUCER, zoon van TELAMON, na zijne terugkomst van *Troje* gebouwd, en de hoofdplaats van het geheele eiland, den naam van *Salamis*.

SALEE, of *Sla*. Eene ſtad van *Marokko*, volgens HOST met 16, volgens JAKSON met 18, en volgens RILEN met 40,000 inwoners. Zij beſtaat uit 2 ſteden, de *oude* ſtad, of het eigenlijke *Salee*, op den Noorder-oever der rivier *Buragrag*, waar deze de *Wiaro* ontvangt, en in de *nieuwe* ſtad, op den Zuider-oever liggende, en *Rabat* genoemd. Deze ſteden waren voormaals onafhankelijk, en de wijkplaats der beruchte roovers van *Salee*, tot dat SIDI MOHAMMED, keizer van *Marokko*, haar bemagtigde, en aan de rooverij een einde maakte. Zij worden verdedigd door een oud kasteel van 20 ſtukken, en eene redoute aan den mond der rivier. Deze mond is ſlechts 240 voet diep, en er ſtaat bij ebbe ſlechts 5 voet water en bij ſpringvloed 15 of 16 voet. Niet ver van de oude ſtad vindt men nog de overblijffels van een gebouw ter hoogte van 160 voet, en *Hassans-toren* geheeten, waarvan nog ſlechts de 4 buitenmuren overeind ſtaan: ook ziet men hier omſtreeks eene oude, rondom bemuurde ſtad, welke men voor eene van diegenen houdt, die de *Karthagers* hier geſticht hebben, en door de *Mooren* voor zoo heilig beſchouwd wordt, dat zij er geen Christen willen binnen laten.

SALEM. Eene Noord-Amerikaſche zeeſtad, met 10,000 inwoners, goede ſcholen en veel handel op de *West-Indië*. Er worden vele ſchepen gebouwd. Zij ligt tusſchen 2 rivieren, die eene zomer- en winterhaven vormen. Behalve dit *Salem* zijn er nog wel een 30 tal plaatſen in *N. Amerika*; eene geheele provincie in *O. Indië*, en een *Beijersch* en *Badensch* dorp van dien naam.

SALERNUM, of SALERNO. Eene oude ſtad in *Beneden-Italië*, inzonderheid vermaard door de alom beroemde *Civitas Hippocratica*, of geneeskundige leerſchool, die reeds in de 12de eeuw onzer tijdrekening aldaar bloeide, en in alle geneeskundige vakken de kweekſchool voor Europa geworden is. Sa.

SALIËRS. 1 Bij de *Romeinen* priesters van MARS, wier getal onder NUMA 12, maar onder TULLIUS HOSTILIUS meer bedroeg. De aanleiding tot derzelver instelling wordt aldus opgegeven. Toen ten tijde van NUMA eene hevige pest in *Italië* woedde, en zich tot in *Rome* verspreidde, lieten de goden het *Ancile* (een schild van eene bijzondere gedaante) van den hemel nederdalen, waarna de pest ophield. Men raadpleegde de waarzeggers, die van oordeel waren, dat dit schild een teeken der steeds voortdurende heerschappij van *Rome* was, en den raad gaven, om nog elf soortgelijke te doen vervaardigen, op dat het echte schild niet zoo gemakkelijk konde ontvreemd worden. Dit geschiedde, en de gezamenlijke *Ancilen* werden in de *Curia* bewaard; doch jaarlijks op den 1sten van Lentem., wanneer de *Saliërs* aan MARS offerden, door de stad rondgedragen, wanneer zij dezelve tegen elkander sloegen, en onder krijgsdansen, oude liederen, (Salische gezangen) tot lof van MARS en andere Goden, ook van beroemde mannen, namelijk MEMURIUS, die de overige elf schilders vervaardigd had, opzongen. De kleeding der *Saliërs* bestond uit eene purperen *Tunica* met goud geborduurd, die door eenen gordel van erts werd vastgehouden; over deze hing een Toga met eenen purperen rand, en op het hoofd droegen zij eene kegelvormige muts: zij hadden een zwaard op zijde; in de regterhand eene spiets of roede, en hielden in de linker het schild. Alleen jongelingen van *Patriciërs*, wier ouders nog leefden, werden onder de *Saliërs* opgenomen.

2. Men noemt ook *Saliërs*, *Salische Franken*, zekeren volksstam, die het eerst op het eiland der *Batavieren*, en toen zij van daar verdreven werd, ten Zuiden van de *Maas*, onder de *Chamaven*, verscheen. Zoo lang men van *Cheruskers* spreekt, hoort men niets van *Saliërs*; doch zoodra deze op het tooneel verschijnen, verdwijnen gene. Waarschijnlijk hebben zij den naam van *Saliërs* eerst aangenomen, toen zij in *Batavia*, waaraan zij grensden, aankwamen, en wel naar den naam der rivier in hun oud vaderland. Of deze de Frankische of Saksische *Saale* geweest zij, is onzeker; waarschijnlijk beide, want het is niet onwaarschijnlijk, dat de *Maringers* uit *Franken* zich weder met hunne oudere broeders vereenigd hebben, omdat de koningen der Saksische *Franken*, en naderhand alle *Franken* over het algemeen, hunnen oorsprong uit den Maringischen, zoo als de *Vandalen* uit den Astingischen stam afleiden. Vermoedelijk ontving de Frankische *Saale* haren naam eerst van de *Maringers*, tot een aandenken van de rivier in hun oud vaderland, en uit hoofde der zoutbronnen, die zij aan beide rievieren vonden.

SALISCH WETBOEK. Dit oudste gedenkstuk van geschrevene wetten, is van de genoemde *Saliërs* afkomstig. Het werd nog voor CHLODEWIG, toen zij nog geene koningen, maar alleen aanvoerders hadden, door 4 der aanzienlijkste mannen, AROGAST, BODOGAST, SALOGAST en WINDOGAST, bijeenverzameld, en waarschijnlijk in de Latijnsche taal opgesteld. Het bleef gedeeltelijk in werking tot in de

11de en 12de eeuw, en bijzonder opmerkelijk is daarin het 62ste art., waarbij de dochters van de erfenis der Salifche goederen en bezittingen, dat is van zoodanige, welke de Salifche *Franken* in *Gallië* en het tegenwoordig *Frankrijk* veroverd hadden, werden uitgefloten, en alleen de zonen tot dezelve werden geregtigd verklaard. Niettegenftaande dit art. alleen over goederen van bijzondere perfonen handelt, heeft men het op de kroon zelve toegepast, gelijk het dan ook zeker is, dat, van de eerfte tijden der Franfche monarchie af, nimmer Franfche prinsesfen opvolgfters op den troon geweest zijn, zonder dat daarvoor eene andere wet, dan deze, werd aangevoerd. Eerst bij de oneenigheden, welke tusfchen PHILIPPUS VI van *Frankrijk* en EDUARD III van *Engeland*, over de Franfche kroon, plaats hadden, bediende men zich van de Salifche wet tegen den laatften, en federt is dezelve onveranderlijk gevolgd geworden.

SALLUSTIUS. (CAJUS CRISPUS) Een Romeinsch gefchiedfchrijver, die 86 jaar voor onze tijdredening, te *Amiternum* in het Sabijnsch gebied, geboren is. Zijne levendige geaardheid, driftig en onrustig karakter deden hem in zijne jeugd vele buitenfporigheden bedrijven; doch hij was mogelijk niet zoo geheel bedorven van hart, als gewoonlijk van hem verhaald wordt. Ook moet men, bij de beoordeeling zijner fouten, den heerfchenden zedelijken toeftand zijner eeuw in aanmerking nemen; doch uit zijne getrouwe en krachtige fchildering van de bedorven zeden der *Romeinen* ziet men, dat hij dezelve zeer wel kende, en er zelve niet geheel vrij van was. Door de gunst van CAESAR werd hij tot *Praetor* benoemd, en naar *Numidië* gezonden, waar hij aanzienlijke fchatten vergaderde; en van hier, dat hij, na zijne terugkomst te *Rome*, eene luisterrijke rol fpeelde. In later tijd fchijnt hij zijne jeugdige dwaasheden te hebben ingezien, en matiger geleefd te hebben. Hij ftierf te *Rome* in het 719de jaar der ftad. Gedurende zijn ambteloos leven maakte hij de vaderlandfche historie tot zijne hoofdftudie; doch het is te bejammeren, dat wij van de uitvoerige gefchiedenis, waarin hij de tijden na SULLA's dood tot op de zamenzwering van CATILINA befchreef, flechts eenige ftukken bezitten. Twee andere gefchiedkundige gefchriften, welke in hun geheel tot ons gekomen zijn, bevatten de oorlogen der *Romeinen* tegen den Numidifchen koning JUGURTHA, en de zamenzwering van den ftouten CATILINA. De uitftekende waarde dezer beide historifche werken wordt algemeen erkend, want zij prijzen zich niet minder aan door de manier van verhalen en derzelver inhoud, dan door hunnen fchrijftrant. Hij fchijnt de Griekfche fchrijvers, inzonderheid THUCYDIDES, ten voorbeeld genomen te hebben, dien hij, volgens QUINTILIANUS, zelfs overtreft. De voornaamfte uitgaven zijn van HAVERKAMP, *Amft.* en *Utrecht* 1742. Men kan zijne fchriften met het volfte regt der meer gevorderde jeugd aanbevelen, alzoo zijn ftijl niet alleen krachtig en zuiver is, maar ook het verhevene, ftoute, ware en duidelijke der daarin vervatte denkbeelden hunne lezing aangenaam en nuttig maken.

SALM. Eene Siciliaansche maat, houdende 16 *Tumani*, en is tweeërlei: 8 groote en 10 kleine maken een Amsterdamsch last.

SALMASIUS, (CLAUDIUS) eigenlijk CLAUDE DE SAUMAISE, een man van veel omvattende geleerdheid, werd te *Saumaise*, een dorp in *Bourgondiën*, in het laatst der 16de eeuw geboren. Zijn vader, die een aanzienlijk magistraatspersoon, heer van gezegd dorp en een geleerd man was, onderrigtte hem zelf in de oude talen en zond hem vervolgens naar *Parijs*, om zich in de Wijsbegeerte te oefenen. Hier maakte hij de uitstekendste vorderingen, en ging vervolgens naar *Heidelberg*, om onder den beroemden GOTHOFRIDUS de Regtsgeleerdheid te leeren; vond hier kostbare handschriften en gedrukte werken in overvloed, om door derzelver gebruik zijne leergierigheid te bevredigen, en zich door de uitgave van geleerde schriften te kunnen kenmerken. Naderhand (1610) naar *Frankrijk* terugkeerende, wijdde hij zich geheel aan de geleerdheid, en zijn geheel volgend leven kenmerkte zich door kritische werkzaamheden en geleerde twisten. Van zijne moeder, tot de aanhangers van CALVINUS behoorende, had hij reeds vroeg zoodanige indrukken ontvangen, dat hij tot diens leer overhelde, en zelfs in 1623 aan de dochter van een aanzienlijk protestant, JOSIAS MERCIER, huwde. Eenige jaren later hield hij zijn verblijf op het landgoed zijns schoonvaders bij *Parijs*, en voltooide hier zijn groote werk over PLINIUS en SOLINUS. In 1631 werd hij te *Leijden* als honorair Hoogleeraar, in de plaats van JOZEPH SCALIGER, beroepen. Hier vertoefde hij eenigen tijd en deed toen eene reis naar *Frankrijk*, waar hij den titel van staatsraad en de orden van *St. Michael* ontving, en zijne vrienden vele pogingen deden, om er hem te houden. In 1645 schreef hij een werk over het primaat van den paus, waarover hij van den kant der Fransche geestelijkheid eenige onaangenaamheden had; doch het hof liet de beslissing der zaak aan de godgeleerden over. De gebannen koning van *Engeland*, KAREL II, bewoog hem, 4 jaar later, tot het vervaardigen van een Latijnsch gedenkschrift voor zijnen vader, hetwelk, onder den titel van *Defensio regis pro* CAROLO I, in het licht kwam, en zooveel opziens baarde, dat het parlement, door de pen van MILTON, daartegen een heftig en bitter antwoord liet opstellen, hetgeen hem zooveel te gevoeliger trof, daar zijne republikeinsche vrienden in *Holland* zijnen ijver, ter verdediging van het koningschap, afkeurden. Onder deze omstandigheden voldeed hij aan de dringende uitnoodiging der koningin CHRISTINA, om *Zweden* te bezoeken; doch de luchtstreek hier voor zijne gezondheid nadeelig zijnde, keerde hij, over *Denemarken*, in het volgende jaar naar *Holland* terug; begaf zich in 1653 naar de baden te *Spa*; doch vond hier reeds in Herfstm. deszelfden jaars zijn graf. — Onder zijne uitgegeven schriften zijn de volgende de belangrijkste: *Plinianae exercitationes in Solinum*, en de uitgave der *Scriptores historiae Augustae*; voorts *de Homonymis Hyles latricae; de Mutuo; de Modo usurarum;*

rum; de foenore trapezitico; de re militari Romanorum; de lingua Hellenistica; Observationes in jus atticum et Romanum, epistolae enz. Alle deze schriften dragen kenmerken van zijne diepe en veel omvattende geleerdheid, doch minder van zijnen smaak en oordeel. Geholpen door een ongemeen sterk geheugen, arbeidde hij zeer gemakkelijk en spoedig, zonder aan zijn werk iets te beschaven. Onder zijne tijdgenooten had hij door zijne scherpe schrijfwijze zich vele vijanden op den hals gehaald; doch bij de geleerdsten onder hen stond hij in groot aanzien.

SALMONEUS. Een persoon uit de fabeleeuw der Grieksche geschiedenis, waarvan veelvuldig gebruik gemaakt werd tot een leerrijk voorbeeld voor allen, die, door trotschen waan verblind, zich boven hunnen medenmensch pogen te verheffen. Als koning van *Elis* kon Salmoneus zich met deze hoogste waardigheid niet vergenoegen, en wilde zijne onderdanen door de daad overtuigen, dat hij meer dan een mensch, dat hij een god was. Te dien einde liet hij over een gedeelte der stad een koperen verhemelte maken, over hetwelk hij met zijn vierspan reed, om aldus den donder na te bootsen; terwijl hij naar dezen en genen eene brandende fakkel wierp, en, om de kracht zijner mogendheid te doen gevoelen, hem, naar wien hij geworpen had, liet ombrengen. Doch Jupiter, vertoornd op den trotschen dwaas, slingerde zijnen bliksem, en stortte hem naar de benedenwereld.

SALMONIAK. (Zie: AMMONIAKZOUT.)

SALOMO. De zoon van David en Bathseba, en op hare voorspraak, met uitsluiting zijner oudere broeders, erfgenaam van den troon der *Hebreeuwen*. Hij genoot, gedurende eene langdurige, vreedzame regering, (van 1015 tot 975, voor onze tijdrekening), de vruchten van de daden zijns vaders. In zijne jeugd door koninklijken luister omgeven, bragt hij het gevoel zijner grootheid, en de wijsheid, welke zijnen roem verbreidde, en die hij door de onderrigtingen van David en de wijzen aan zijn hof had verkregen, mede, toen hij met de gestrengheid en koelzinnigheid van eenen Oosterschen monarch, als jongeling, den troon beklom. Om zich in zijn rijksbestuur te bevestigen, liet hij zijnen broeder Adonai en eenige misnoegde grooten van kant helpen, en ging staatkundige verdragen aan met buitenlandsche koningen. In zijne treffende regterlijke uitspraken legde hij een uitmuntend verstand aan den dag, hetgeen hem onder het geheele volk deed eerbiedigen; terwijl hij eenen onsterfelijken roem verwierf door het bouwen van den tempel, die in grootte, pracht en schoonheid alles overtrof, wat men tot hier toe van werken van bouwkunst gezien had, waardoor aan den eerdienst der *Hebreeuwen* een luister werd bijgezet, die hen op nieuw aan hunne nationale heiligdommen moest verbinden. De rijkdom, dien Salomo door een verstandig gebruik der geërfde schatten; door de voordeelen van den handel, waarbij hij de *Hebreeuwen* het eerst met de scheepvaart bekend maakte; door eene naauwgezete besteding der koninklijke inkomsten, die hij door 12 stadhouders liet invorderen,

ren, en door vermeerdering van belastingen zich wist te bezorgen, ſtelden hem tot het bouwen van dezen tempel, en van andere paleizen, ſteden en vestingen, alsmede tot het houden van eenen kostbaren, luisterrijken hofſtoet, in ſtaat, waardoor wel aan den eenen kant 's volks welvaart vermeerderd, de beoefening der kunsten, en de beſchaving, over het algemeen, bevorderd werd; doch waardoor ook, aan den anderen, eene verderfelijke weelde niet weinig voedſel ontving, en eene langzame verwijdering van de oorſpronkelijke geſtrengheid der Mozaïſche bedeeling geboren werd. De bewondering zijner wijsheid en koninklijke heerlijkheid, waardoor eene grootere menigte vreemdelingen naar zijne hoofdſtad vloeiden, verſtikte ſommige zaden van misnoegen; terwijl zijne regtvaardigheid hem de achting des volks deed behouden, en hij tegen het gemor der Heidenſche volken, door zijnen vader DAVID aan het Hebreeuwſche rijk onderworpen, en door hem tot geregelde leendiensten verpligt, een leger van 12,000, op de Egyptiſche wijze gewapende ruiters, met 1400 ſtrijdwagens, gereed had. Ook ſcheen de fortuin dezen grooten vorst langen tijd te begunſtigen, en het Joodſche volk, onder het genot van deszelfs welvaart, naauwelijks te gevoelen, dat hij meer en meer de houding van een Oostersch despoot aannam. Geheel tegen de Mozaïſche wet, ontving hij buitenlandſche vrouwen in zijn talrijk Serail, en was uit liefde tot deze, in zijnen ouderdom, verdraagzaam of zwak genoeg, om haar de vrije oefening van haren afgodendienst toeteſtaan, en er zelfs aan deel te nemen. Nogtans konden zijne tegenſtrevers, die op het einde van zijn leven naar den troon dongen, tegen zijne magt niets uitrigten. Eerst na zijnen dood brak 'svolks misnoegen in eenen openbaren opſtand uit, en zijn onwaardige zoon REHABEAM konde de verdeeling des rijks niet verhinderen. De 40 jarige regering van SALOMO, die hij wel zwakker en met minder roem eindigde, dan hij haar begon, zal echter, uit hoofde van haren luister en gelukkigen vrede, door de *Israëliten* als een der helderſte lichtpunten in hunne geſchiedenis geroemd worden; terwijl het geheele Oosten haar als eene gouden eeuw beſchouwt, welker beelden de Oosterſche dichtkunst aan den onafmetelijken roem van dit koningrijk verbindt. In de daad, SALOMO behoorde meer tot het Oosten, dan tot zijn volk: zijne denkwijze was veel vrijer, dan eenen *Hebreeuw* betaamde. In de ſchriften, in den Bijbel onder zijnen naam geplaatst, en die, ofſchoon dan ook derzelver zamenſtelling aan later tijd moge worden toegeſchreven, tog ontegenzeggelijk, in derzelver grondſtoffen van SALOMO afkomſtig zijn, ſtraalt eenen wijsgeerigen geest door, die zich verre boven dien der *Hebreeuwen* verheft. Zijne *Spreuken* zijn rijk aan geestige en ſchrandere gezegden; zijn *Prediker* herinnert ons aan de levenswijsheid, welke verſtandige grooten en wereldlingen, gewoonlijk, onder het vervelende van een langdurig, weeldrig levensgenot, uit den ſchoot hunner ondervindingen, eindelijk opdoen, waartegen ons het *Hooglied* den geheelen gloed en al het zoete eener jeugdige

 lief-

liefde affchetst, en, offchoon dan ook het werk van eenen lateren dichter zijnde, ons echter, in den geest van SALOMO, vertoont, hoe gelukkig hij ook in de liefde was.

SALOMONS-EILANDEN (De) liggen ten Oosten van *Afrika*, op 5°, 33′, en maken, op een vak van 5 mijl in de lengte, eene groep van 11 eilandjes uit, die gezamenlijk aan de Noord-westzijde eene halfronde kom vormen, aan welker ingang eene bank met flechts 3 vadem water ligt, terwijl er binnen dezelve van 10 tot 15 vadem ftaat. Deze groep levert kokosnoten op, en men vindt er zoet water, als men putten van 5 tot 6 voet diepte graaft. Kapitein BLAIR, die deze eilanden, en de gemelde bank opnam, meent, dat zij eerder gvormd zijn, dan de overige, vermits de grond er dieper en be.er is, en boomen voortbrengt, die 130 voet hoog en 4 voet over kruis zijn, en van den grond tot de eerfte takken ftammen van 40 voet lengte hebben. Tegenwoordig houdt men, algemeen, voor de *Salomons-eilanden* dien keten van eilanden, welke N. W. en Z. loopt, ten O. van *Loufiade*, en ten Z. O. van *Nieuw-Ierland*, en door MENDANA in 1568 ontdekt, naderhand door SURVILLE en BOUGAINVILLE, weder bezocht, en door hen verfchillend benoemd zijn. De *Salomons-eilanden* zijn meestal hoog van grond, en men acht den berg *Lamena*, op het eiland *Guadal-canal*, even hoog als de *Piek van Teneriffe*. De inwoners zijn sterk, welgemaakt, koperkleurig en zwart, zij gaan allen naakt, doch verder weten wij niets van hunne zeden en gewoonten. De vruchtbaarheid dezer eilanden blijkt uit de hooge boomen, die de toppen der bergen bedekken. Onder de plantgewasfen onderfcheidt men den Broodboom (*zie aldaar*), en verfcheidene boomen, die welriekenden gom verfchaffen. Gevogelte is er in overvloed, en men fchijnt er ook zwijnen en honden te houden.

SALONICHI, voorheen *Thesfalonica* genoemd. Eene groote, aanzienlijke ftad in *Macedonië*, naast *Kanftantinopel* de belangrijkfte koopftad in *Europisch Turkije*. Zij is met hooge muren en vestingwerken omringd; ligt aan het einde van den bijna verdroogden Thermeïfchen zeeboezen, aan de fteile afhelling van den berg *Kurtjah;* heeft de gedaante van eenen driehoek, en onderfcheidt zich van andere Turkfche fteden door eene meerdere zindelijkheid. Zij heeft 5 poorten, 10 groote en verfcheidene kleine moskeen, 9 baden, en 70,000 inwoners, waaronder 10,000 *Grieken* en 23,000 Joden, welke laatfte hier eene hooge fchool hebben, die men *Hora* noemt. De voornaamfte moskeen zijn twee voormalige Griekfche kerken, voorheen aan de H. SOPHIA en ST. DEMETRIUS toegewijd. In de laatfte telt men 360 zuilen, die het dak en 2 gaanderijen fchragen. Ook heeft men hier eenige Griekfche kerken, eenen Griekfchen aartsbisfchop, en eenige kloosters, benevens eene Katholijke kerk. De haven der ftad is veilig; kan 300 fchepen bevatten en wordt door fchepen uit alle Turkfche havens en uit verfcheidene Christelijke landen bezocht. Van het kasteel, dat 7 torens heeft, gedeeltelijk op eenen heuvel ligt en de ftad dekt, heeft men een

verrukkend gezigt op den ganſchen zeeboezem, de ſtad, de onafzienbare vlakte van *Macedonië*, en de rivieren, die haar doorſtroomen. Noordwaarts van deze vlakte loopt een bergketen, thans *Xerolivado* genoemd, en binnen en buiten de ſtad vindt men nog vele oudheden met bijſchriften. *Salonichi* is ſedert de 17de eeuw eene belangrijke koopſtad; de invoer beſtaat in lakens, bonten, metalen en glaswerk, ſpiegels, papier, zijden en andere wollen ſtoffen, en ſnaphanen; de uitvoer daarentegen in katoen, was, zijde, huiden, corduaan- leder, koper, wijn, en eene ſoort van ſlechte, witte ſtof, *Abes* genoemd. De *Engelſchen* vooral, brengen naar *Salonichi* lakens, ſpecerijen, tin, lood, horlogies, juweelen, ijzer, verfwaren, ſergies enz. en ontvangen daarvoor zijde en katoen. Uit *Duitschland* brengt men derwaarts koper en ijzerwaren, Boheemsch glaswerk, uurwerken, fijne en grove lakens, katoenen, linnens en porſelein. De *Grieken* en Joden drijven eenen aanmerkelijken handel op *Oostenrijk* en de *Leipziger* jaarmarkten, en zenden eene groote hoeveelheid van boomwol, meerſchuim voor tabakspijpen, leder, Levantſche koffij enz. derwaarts; bedragende de invoer uit *Duitschland* aan waarde 2, en de uitvoer 5 millioen piasters. *Zweden*, *Denemarken*, de *Nederlanden*, *Rusland* en *Napels* hebben hier wel conſuls; maar hun handel is niet van zooveel belang, als die der genoemde Natien; doch wordt die van *Rusland*, in zijde en pelterijen, jaarlijks gewigtiger. Tot hiertoe was de handel der *Franſchen*, die lakens, koffij, ſuiker, (uit hunne West-Indiſche kolonien), Lyonſche zijden-ſtoffen, ſpecerijen, gouden waren enz. in-, en daartegen, boomwol, zijde, wol, koorn, ſlechte witte lakens, was, en koper uitvoerden, boven die van alle andere natien, van het meeste belang. Onder de manufakturen der ſtad behooren de aanzienlijke ſpinnerijen van Turksch garen, tapijten en zijden kleederen, de lederfabrijken en verwerijen, en is de wiſſelhandel er vrij ſterk.

SALPETER (afkomſtig van het woord, *Sal Petrae*). Een wit zuilvormig zout, uit een eigen zuur, Salpeterzuur genoemd, en potasch bestaande, en van eenen verkoelenden, ſcherpen ſmaak. Het Salpeter is ſedert vele eeuwen in gebruik. Volgens Martini kenden en gebruikten de *Chinezen* het reeds voor de aankomst der *Europeërs*; en Geber bediende er zich reeds van, om ſterk- en koningswater te bereiden (*zie Lib. fornacum*, *cap.* 9). Het komt op verſcheidene plaatſen, wanneer deszelfs beſtanddeelen aldaar voorhanden zijn, natuurlijk voor, b. v. in beestenſtallen, op kerkhoven enz. In *Oost-Indië* vormt zich het Salpeter aan de Noord- en Oost-zijde van verſcheidene heuvels en muren, ten Oosten van de *Ganges*. In *Wolfetta* kristalliſeert het zich in eenige holen; doch in *Hongarije* komt hij in vlotbergen voor. Ook in *Spanje* en *Napels* vindt men het Salpeter natuurlijk. Zeer groot is de hoeveelheid, die in *Oost-Indië* gewonnen wordt, alwaar het een voorname tak van handel voor de *Hollanders* uitmaakt, die, volgens opgave van ſommigen, jaarlijks alleen 10,000 centenaars naar *Europa* bragten. Daar nogthans de

hoeveelheid van dit zout, naar *Europa* uit de *Indien* overgebragt, altans in oorlogstijden, niet genoegzaam was, heeft men op onderfcheidene plaatsen, door de kunst, veel Salpeter voortgebragt, waarvan de volgende manier de meest gewone, en door de kortheid des tijds, die er toe vereischt wordt, de beste is. Men voegt namelijk 100 deelen van eene losfe leem of kalkaarde bij elkander, begoten met rottende pis, of gier van mesthoopen; ftrooit er vervolgens 15 deelen fijne, ongebluschte kalk over, en dekt dan alles met 120 deelen groeijende en dierijke zelfftandigheden, als: mest, bloed, huiden, haar, hoorns, rottend ftroo enz., waarop de hoop met mestwater weder begoten, en eindelijk nog met eene loog van 50 deelen haardasch overgoten wordt. Zulk een Salpeterberg wordt in eene fchuur voor regen bewaard; doch ter zijde aan de lucht blootgefteld, om de 2 maanden omgefpit, en alles door elkander gearbeid, waarna men denzelven, gedurende 2 jaar, telkens met pis en gier befproeid. Na dezen tijd, tot de uitlooging van het Salpeter overgaande, bedekt men den bodem van eenige kuipen met ftroo; fpreidt daarover een mengfel van twee kruiwagens houtasch, en een kruiwagen ongeleschte kalk; ftampt dit wel vast, en brengt er vervolgens 20 kruiwagens van den Salpeterberg in, welk alles 4 duim onder water gezet wordt. Gedurende een etmaal laat men dit water ter uittrekking van het Salpeter ftaan; tapt het dan af, en doet het in kuipen, die op gezegde wijze gevuld zijn; doch waarbij nu geen water gegoten wordt, zoodat door de loog der eerfte kuipen, ter uittrekking der andere kuipen met Salpeter-ftof dienende, dezelve eene vereischte fterkte bekomt, of met veel Salpeter bezwangerd is. Alsdan doet men deze loog in kookketels; fchuimt dezelve, onder het koken, gedurig af, en, de noodige dikte verkregen hebbende, ftort men dezelve, doorzijgende, in de kristallizeer-tobben over, wanneer, na twee of drie dagen, het ruwe Salpeter aanfchiet, dat alsdan door verdere rafinering van vele vreemde deelen en zouten moet beroofd worden, waartoe men hetzelve fijn flaat; met koud water herhaalde maal aanmengt, en omroert; vervolgens met zuiver water tot de vereischte dikte kookt, en in eenen kristallizeerbak overgiet, uit welke de dan fteeds aanfchietende kristallen met fchuimfpanen gefchept, in manden gedaan, en in ketels bij eene warmte van 130° FAHR. gedroogd worden. In *Frankrijk*, en wel in *Parijs*, bedient men zich ter bereiding van het Salpeter van den kalk, die bij de slooping van oude gebouwen, inzonderheid van dat gedeelte, hetwelk het digtst aan den grond geftaan heeft, verkregen word, en het rijkfte aan Salpeterzuur zout is. Dit laatfte wordt door uitloging met water gelost en door middel van gewone potasch of ook wel zwavelzure potasch ontleed; waarna de loog door herhaalde oplosfing, affchuiming en kristalfchieting gezuiverd wordt. Deze wijze om het Salpeter te vervaardigen, is boven de eerfte te verkiezen, doch alleen op zulke plaatfen, gelijk *Parijs*, met goed gevolg in 't werk te ftellen, waar vele zulke gebouwen

te

te ſloopen zijn. Het Salpeter is een zeer nuttig zout. In de huishouding gebruikt men het tot inzouten; in de geneeskunde tot luchtzuiverende bereidingen, en tot vervaardiging van verſchillende geneesmiddelen. Met zwavel en houts-kool vermengd, levert het het buskruid, en is een voornaam middel bij de bereiding van zwavelzuur (Vitriool-olie). Men zie voorts over eene en andere manier van rafinering van het Salpeter A. Ypeij Scheidkunde, I deel; Chaptal, *Chimie appliquée aux arts*, IV. *fol.* 121, *Ann. de chim. et de Phys.* IV. pag. 173 IX pag. 200.

SALPETERZUUR, STERKWATER. Dit zuur, welks vervaardiging het eerst door Raimundus Lullius is opgegeven, wordt op vele plaatſen, in de zoogenaamde ſterkwater-ſtokerijen, fabrijkmatig bereid. De wijze van bereiden is niet overal dezelfde, want offchoon het Salpeter, zoo even beſchreven, wel overal dat ligchaam uitmaakt, waaruit men het Salpeterzuur verkrijgt, is men het ten aanzien van de middelen, om het Salpeterzuur uit zijne verbinding met de potasch te ſcheiden, niet eens: de een gebruikt daartoe thon- of kleiaarde, de andere ijzervitriool, en ſommigen zwavelzuur. Op alle wijze nu verkrijgt men Salpeterzuur, dat echter in ſterkte en in zuiverheid verſchilt. Het zoogenaamde Sterkwater, dat men in den handel vindt, is eene heldere, eenigzins geelachtig witte vloeiſtof, die eenen ſterken Salpeterachtigen reuk bezit, en aan de lucht geelachtige dampen uitſlaat: dit zuur is tot velerhande gebruik zuiver genoeg; tot geneeskundig gebruik, echter, is het niet voldoende, en van daar, dat de apotheker volgens de wet verpligt is het Salpeterzuur zelve te bereiden. De bereiding daarvan geſchiedt met zwavelzuur, en wanneer dit laatſte in eenen niet al te zeer verdunden toeſtand genomen wordt, verkrijgt men een zuur, dat eene roodbruine kleur heeft, en, aan de lucht blootgeſteld, eene zeer groote hoeveelheid, roodbruine verſtikkende dampen uitſlaat. Dit laatſte zuur nu is eene verſtikking van Salpeter en Salpeterzuur, en wordt door koken, zoowel als door de blootſtelling aan de dampkringslucht en vermenging met water, in een vast, helder volkomen Salpeterzuur verandert. Het Salpeterzuur is zeer bijtend, ontleedt de huid en kleurt dezelve geel. Deze kleur verdwijnt niet, voor dat de opperhuid vernieuwd is.

Alle, zoo enkelvoudige als zamengeſtelde, brandbare ligchamen worden door het Salpeterzuur ontleed. Plantaardige en dierlijke ligchamen, uit waterſtof, zuurſtof, en ſtikſtof zamengeſteld, ontleden het Salpeterzuur, en benemen aan hetzelve de zuurſtof, waardoor alsdan meer of minder Salpetergaz geboren wordt en ontwijkt. De meeste metalen vereenigen zich gemakkelijk met het Salpeterzuur, of worden door hetzelve geoxydeerd, waarbij altijd eene ontwikkeling van Salpetergaz plaats heeft. Is het Salpeterzuur zuiver, dan lost zich het zilver en lood daarin op, zonder eenige verandering; is het daarentegen met andere zuren, bijzonder met zo zuur vereenigd, dat meestal plaats heeft, zoo ontſtaat er een wit bezinkſel (*praecipitaat*),

uit zoutzuur, zilver of lood beſtaande. Met loogzouten, aarden en metaal- oxydes vereenigt zich het Salpeterzuur tot Salpeterzure zouten, welker voornaamſte eigenſchap deze is, dat zij met brandbare ligchamen in het vuur ontploffen (*detonneren*) en daardoor ontleed worden. Met zoutzuur verbonden, vormt het het zoogenaamde koningswater, (*aqua regia*), waarvan men zich tot het oplosſen van goud en platina bedient.

SALPINGORGANON. Een Muzijk-inſtrument, door de Heeren C. VAN OECKELEN en *zonen* te *Breda*, uitgevonden en vervaardigd, hetgeen, zoowel uit hoofde van deszelfs kunstige zamenſtelling, als om de kracht en zuiverheid der toonen, de opmerking alleszins waardig is. Deszelfs uitwendige gedaante prijst zich door ſmaakvolle fierlijkheid aan. Het beſtaat uit een zeer net gewerkt mahonyhoute voetſtuk, van omtrent 5 Rijnl. voet hoogte en 3½ voet breedte en diepte, binnen hetwelk, als in eene kas, die aan den voorkant en de beide zijden kan geopend worden, het raderwerk, dat het ſpeeltuig in beweging brengt, verborgen is. Boven op dit voetſtuk ziet men eene fierlijke krijgs-trophee, gedeeltelijk door eene wolk gedekt, uit welke een twintigtal, alle ſprekende krijgstrompetten ſteken, die, in verband ſtaande met het raderwerk, en in het voetſtuk aanwezige, veldtrommen, een triangel en een paar Turkſche bekkens, een fraai krijgs-concert maken. Door middel van 8 onderſcheidene cilinders, welke er achtervolgelijk in geplaatst zijn, en door de makers met nog een achttal andere zouden kunnen vermeerderd worden, voert dit werktuig, zonder eenige andere hulp, dan alleen het raderwerk, verſchillende muzijkſtukken, met eene bewonderingswaardige juistheid en zuiverheid uit, en overtreft derhalve den door KAUFFMAN te *Weenen* vervaardigden, en ook in ons vaderland genoeg bekenden, *Automaat-Trompetter* van MAELZEL, die niet meer dan vijf verſchillende toonen kan voortbrengen. Bijzondere opmerking verdienen het *Wilhelmus van Nasſauwen*, het *Volkslied* van TOLLENS, *Iö vivat*, (uitmuntend gevarieerd), en inzonderheid de ouverture der *Freyſchütz*, waarin de trompetten volkomen den tongſlag nabootſen. Ook is de wijze, op welke de bovengemelde trommen geſlagen worden, zoo juist en kunstig, dat dezelve door menſchen behandeling niet kan worden overtroffen. Men één woord, dit kunstſtuk, thans het eigendom van den heer G. VEENSTRA VAN VLIET, die hetzelve in de voornaamſte ſteden onzes rijks heeft doen hooren, verdient allezins de aandacht der beminnaren van muzijk en werktuigkunde, en plaatst zijne uitvinders teregt onder de meest vernuftige en bekwame werktuigkundigen, zoo wel van dit als van andere landen.

SALUS. Eene Romeinſche godheid, voor welke men eenen tempel bouwde. Onder haren naam verſtond men nu de gezondheid, en dan weder het welzijn van den ſtaat.

SALZBURG was, na den Westphaalſchen vrede tot 1802, behalve de 3 geestelijke keurvorſtendommen, het eenig aartsbisdom in *Duitsch-*

Duitschland. Het lag in den Beijerschen kreits tusschen het hertogdom *Beijeren*, *Oostenrijk*, *Kärnthen* en *Tyrol;* had eenen omvang van bijna 180 mijlen, en telde oudtijds 250,000 inwoners. Dit land leed door den blinden godsdienstijver van den dweepzieken aartsbisschop FIRMIAN (van 1729 tot 1733) een aanmerkelijk verlies, alzoo 30,000 vlijtige inwoners zoo heftig, alleen omdat zij protestanten waren, vervolgd werden, dat zij hun vaderland moesten verlaten, en naar andere oorden den wijk nemen, waardoor de volksmenigte in later tijd naauwelijks 109,000 bedroeg. Deze uitgewekenen werden in *Holland*, *Engeland*, *Rusland*, *Zweden* en *Noord-Amerika* overal met blijdschap ontvangen, en werkten door hunne nijverheid en kunstvlijt krachtdadig mede tot den bloei van hun nieuw vaderland. Het doordringen der *Franschen* tot in het hart van *Oostenrijk*, in 1797, bragt *Salzburg* in nieuw gevaar. Het viel in 1802, tot schadeloosstelling voor *Toskane*, aan den aartshertog van *Oostenrijk* en groothertog van *Toskane*, FERDINAND, ten deel; terwijl hetzelve voor een wereldlijk aartsbisdom verklaard, en genoemde groothertog onder de keurvorsten werd opgenomen. Door den *Presburger* vrede (1805) kwam *Salzburg* onmiddellijk aan *Oostenrijk*, en *Eichstadt* en *Passau* aan *Beijeren*, waartegen de Aartshertog-keurvorst *Wurzburg* verkreeg; bij dien van *Weenen* in 1809, werd het land aan de beschikking van BONAPARTE overgelaten, die het aan *Beijeren* afstond, hetwelk het, na den vrede van *Parijs*, weder aan *Oostenrijk* verruilde, met uitzondering van het aan gene zijde der *Salza* gelegene gedeelte, hetgeen aan *Beijeren* is gebleven, en een deel van den *Izar*-kreits uitmaakt. Het Oostenrijksch gewordene gedeelte van *Salzburg* vormt thans, met uitzondering van een klein gedeelte, dat bij *Tyrol* gevoegd is, den *Salzach-* of *Salzburger-kreits* van het land, of de *Ems*. — Het *Salzburgsche* is bergachtig, en bevat slechts een uitgebreid dal langs de *Salza*, waarop ter zijde vele kleine dalen uitloopen. Het wordt aan de Zuidzijde des lands door verscheidene hooge bergen ingesloten, waarvan vele altijd met sneeuw bedekt zijn, en alle verschijnsels der *Zwitzersche Alpen*, Gletschers, sneeuwvallen, watervallen, kloven enz. opleveren. Aan de Noordzijde is het land open, en heeft men schoone vlakten. De lucht is er zuiver en gezond; de winters zijn er streng en aanhoudend; de zomers zijn in de naauwe dalen zeer heet; de meeste bergen zijn vruchtbaar, en aan hunnen voet verbouwd men koorn; terwijl hoogerop zich bosschen, en vervolgens uitmuntende weilanden bevinden, die men *Almen* of *Alben* noemt. Tusschen de bergen zijn vele vruchtbare dalen, waar men zich bijzonder op den landbouw toelegt; nogtans brengt het land aan veldvruchten, voornamelijk aan koorn, niet zooveel voort, als tot eigen gebruik noodig is. De bosschen zijn van veel belang, en nog meer de grasteelt, waardoor die van het vee aanmerkelijk bevorderd wordt. Het vee is van eene ongewone grootte; de paardenfokkerij, alhoewel niet van een schoon, maar van een sterk ras, is er mede aanzienlijk, en aan wild heeft men grooten overvloed. Ook de Delfstoffen zijn hier

hier van veel belang, en onder dezen is het steenzout het voornaamste; doch vindt men er ook goud, zilver, koper, lood, ijzer, kobalt, arsenik, bergkrijstal, marmer, salpeter, bruinsteen, speksteen, serpentijn, asbest, turf en minerale bronnen. De bearbeiding dezer bergstoffen maakt bijna het eenige fabrijkwezen des lands uit; doch wordt nog veel hiervan ruw uitgevoerd. De landman verbouwt gewoonlijk het voor zijne behoefte noodige vlas en de wol, die hij zelf bearbeid, en maakt lakens, linnens, kousen en schoenen voor zijn eigen gebruik. — De hoofdstad des lands, insgelijks *Salzburg* geheten, is aan 3 zijden met bergen, en ten Noorden van eene vlakte omringd, en heeft eene bekoorlijke ligging aan beide zijden van de *Salza*, over welke eene brug ligt, die 370 voet lang en 40 voet breed is, en bevat 13,000 inwoners. Zij heeft regelmatige pleinen, en meestal in den Italiaanschen smaak gebouwde huizen, en wordt door eenige vestingwerken omringd. Onder de merkwaardigste gebouwen behooren het aartsbisschoppelijk paleis; de prachtige domkerk met 2 torens, in de manier van de Pieterskerk gebouwd, en voor welke de beeldzuil van de maagd MARIA geplaatst is; de gebouwen van het *Lyceum*, of de voormalige universiteit, met eene fraaije kerk; het kapittelhuis; de aartsbisschoppelijke stal, met een in rotsen uitgehouwen amphiteater, en verscheidene paleizen van den adel. Het voormalig zomerverblijf van den vorst, *Mirabella* geheeten, is in 1818, met een aanmerkelijk gedeelte der stad, afgebrand. Behalve het *Lyceum* vindt men nog in *Salzburg* eene genees- en heelkundige school, een *Gymnasium*, een *Seminarium* voor priesters, een ander voor schoolleeraars, en verscheidene boekerijen en kunstverzamelingen. Voorts telt men onder de fabrijken eene draadtrekkerij, twee ijzersmederijen, vier tabaks- en even zoo vele stijfsel- en poederfabrijken, benevens eene van katoen, zegellak en leder. De stad drijft eenen sterken handel, en jaarlijks worden er twee missen, of markten gehouden. In hare nabijheid liggen de beide vorstelijke lustsloten *Hellbrun* met kunstige waterwerken, en *Kloszheim*, met eene faisanterie; het grafelijk Firmiansche slot *Leopoldskron*, bekend wegens zijne overheerlijke galerij van schilderstukken, en het slot van den prins van *Schwarzenberg* met zijne fraaije tuinen.

SALZMAN, (CHRISTIAAN GOTTLIEB) de beroemde stichter van het opvoedings-instituut te *Snepfenthal*, werd in 1744 te *Sommerda* in het Erfurtsche geboren. Tot predikant opgeleid, werd hij in 1768 te *Rohrhorn*, en vervolgens in 1772 bij de *Andreas*-kerk te *Erfurt* beroepen. Hier verwierf hij door zijne gemeenzame (*populaire*), hartelijke predikwijze vele goedkeuring; doch vond ook, uit hoofde zijner onbevooroordeelde manier van denken, velen tegenstand. Hij had zich vroegtijdig aan eigen onderzoek gewend, en zich aan de zijde der toen nog zeldzame vrienden eener verlichte godsdienstige denkwijze gevoegd. Door ROUSSEAU en BASEDOW opgewekt, en vol gevoel voor de stem der Natuur, vestigde hij zijne oplettendheid op

op zijne eigen kinderen, en volgde bij hunne opvoeding den weg, dien zijne eigene neiging tot het eenvoudige en natuurlijke hem voorfchreef. Hierbij ontwikkelden zich zijne bekwaamheden als fchrijver voor de jeugd, en tevens als praktikaal opvoeder derzelve. In 1778 verfchenen zijne *Unterhaltungen für Kinder und Kinderfreunde*, welke door zijn uitmuntend *Krebsbüchlein*, en door zijn gefchrift *über die besten Mittel, Kindern Religion bei zu bringen*, gevolgd werden. Vol geestdrift voor de onderneming van Basedow, deed hij van zijne geestelijke bediening te *Erfurt* vrijwillig afftand, en voegde zich bij de Philantropijnfche fchool te *Desfau;* doch vond hier, uit hoofde van het gebrek aan eenheid in het beftuur van dit inftituut, offchoon met gelijk gezinde onderwijzers werkende, voor zich zelve geene genoegzame bevrediging. Hoe hij als godsdienstleeraar werkte, getuigen zijne leerredenen, bij de godsvereering der genoemde inrigting gehouden. Zij verfchenen van 1781 — 1783 in 4 deelen, en waren door hunne bevattelijkheid en zachte warmte bijzonder gefchikt voor de jeugd. Zijn Roman Carl von Carlsberg, *oder über das menfchliche Elend*, waarvan in 1785 het 6de en laatfte deel verfcheen, baarde bij velen niet weinig opziens. Op zijnen letterkundigen roem fteunende, en wenfchende, om op zich zelven te arbeiden, verliet hij in 1784 *Desfau*, en ftichtte op het door hem gekocht, en, uit hoofde van deszelfs gezonde en aangename ligging, tot zijn oogmerk bijzonder gefchikt, landgoed *Schnepfenthal*, een opvoedings-inftituut, waarop zich in het eerst alleen zijne kinderen, en een gering aantal anderen, aan zijn onderwijs toevertrouwd, bevonden. Hoe zeer door den hertog van *Gotha* ruim onderfteund, en bovendien, ter bevordering van zijn plan, vele vrijheden en voorregten genietende, was dit alles echter niet genoegzaam, om de onderfcheidene, benoodigde gebouwen van het inftituut daarteftellen; doch hij vond vrienden, die hem onderfteunden, zoowel als bekwame mede-arbeiders, waaronder bovenal de Natuurkundige Bechstein behoorde, die te *Schnepfenthal*, in 1787, eene fchool voor jonge dochters oprigtte, welke in 1790 door hem naar *Gotha* verlegd werd. Ook Glatz, Gutsmuth, Weiszenhorn, Blasche, Ausfeld en anderen, werkten, door hunne opvoedingsfchriften, ter bevordering van zijn weldadig plan, mede. Het vrolijk leven, de ligchamelijke oefeningen, de reizen, welke Salzman met zijne kweekelingen ondernam, en zijne fchriften voor de jeugd, waaronder voornamelijk zijn *Moralifches Elemantarbuch* behoort, waren welgekozene middelen, om het publiek in zijn belang te brengen. Uit *Duitschland*, *Zwitferland*, *Engeland*, *Portugal* en de *Noordelijke* rijken, ontving hij jongelingen, en zelfs 2 prinfen van *Hesfen-Philipsthal*, die aan zijne zorg werden toevertrouwd, zoodat het getal zijner kweekelingen in 1803 tot het getal van 61 was aangegroeid, waartoe zijn, in 1797 uitgegeven, *Himmel auf Erde* veel bijdroeg.

Schnepfenthal nam, door de verftandige maatregels van Salzman rig-

meer en meer in bloei toe. Sedert 1788 kwam uit de aldaar opgerigte boekdrukkerij, thans met eenen boekhandel vereenigd, zijnen *Thuringer bode*, een veel gelezen weekblad, met eene menigte van opvoedings-en kinderfchriften, te voorfchijn, waardoor SALZMAN en zijne medearbeiders, met een goed gevolg, op een talrijk publiek werkten. Daar deze medearbeiders in grondbeginfels, zoowel als ten aanzien der geheele inrigting, volkomen met hem inftemden, en 6 derzelven bovendien zijne fchoonzonen werden, droeg dit een en ander niet weinig bij, om het inftituut verder uit te breiden en in ftand te houden. Twee zijner zonen werden door hem tot leeraars opgeleid, en eenige zijner dochters gaven zelve onderwijs; terwijl de betrekking hunner echtgenooten tot den gemeenfchappelijken huisvader bijzonder medewerkte ter bewaring van eensgezindheid, en tot beftrijding der kosten. Omringd van welgeaarde kinderen en dankbare voedfterzonen, onder het genot van eene tamelijke welvaart, en geacht bij zijne tijdgenooten, ook als fchrijver, konde men SALZMAN boven vele anderen gelukkig noemen; doch tijd en omftandigheden waren federt 1807 voor zijne inrigting niet gunftig, zoodat het getal zijner kweekelingen in 1809 reeds tot op 36 verminderd was. Nadat zijne waardige gade hem in 1810 was voorgegaan, en zijne, fchoon anders duurzame, gezondheid door hevige aanvallen van jicht was ondermijnd geworden, ftierf ook hij in Wijnmaand des volgenden jaars, in het 68fte van zijn leven. Zijn dood vernieuwde in geheel *Duitschland* het aandenken aan zijne groote verdiensten; trouwens men kan niet ontkennen, dat hij als opvoeder en volks-fchrijver veel goeds gefticht heeft. Een flierboom, het beeld van zijn algemeen nuttig ftreven, bedekt zijn graf, en duizenden, door hem ter deugd gevormd en tot echte levenswijsheid opgeleid, zegenen zijne nagedachtenis. Het fchoone opvoedings-inftituut te *Schnepfenthal* beftaat nog tegenwoordig, onder het beftuur van zijnen zoon KAREL SALZMAN.

SAMARITANEN. Na den ondergang van het koningrijk *Israël*, ontftond er op deszelfs gebied, uit de achtergeblevene Israëliten van de ftammen *Efraim* en *Manasfe*, en de met hun vermengde Asfyrifche kolonisten, een volk, hetgeen door de *Grieken* naar de ftad *Samaria*, omftreeks welke het woonde, *Samaritanen* genoemd werd. Toen nu de Joden, na hunne terugkeering uit de Babylonifche gevangenis, den tempel te *Jeruzalem* weder opbouwden, wilden de Samaritanen daaraan deel nemen; doch werden door hun afgewezen omdat zij hen, uit hoofde der gemelde vermenging met de Heidenen, voor onrein hielden, en zich niet met hun van gelijke afkomst befchouwden. De *Samaritanen* wisten hierop uit wraakzucht, de verdere opbouwing van de ftad en den tempel, voor eenigen tijd, te verhinderen; en hieruit ontftond dien onderlingen haat tusfchen de Joden en Samaritanen, die ten tijde van onzen Zaligmaker, toen de laatften binnen eene kleine ftreek lands, tusfchen *Galilea* en *Judea*, beperkt waren, tusfchen

deze beide naburige volken alle gemeenfchap verhinderde, welke nog tegenwoordig voortduurt. De Samaritanen, nooit tot zelfsftandigheid geraakt, hebben in de lotgevallen van hun land moeten deelen, en zijn door de onderdrukking der *Turken* zoo aanmerkelijk in bevolking afgenomen, dat niet alleen hunne, in de 17de eeuw nog bloeijende, volkplantingen in *Egypte* tegenwoordig geheel zijn uitgeftorven, maar ook te *Naplufa* (het oude *Sichem*) en *Jasfa*, de eenige plaatfen, waar nog *Samaritanen* gevonden worden, flechts, volgens eene door hunnen priester *Salameh* in 1811 gedane opgave aan Silvestre de Sacy te *Parijs*, 30 huisgezinnen wonen, die te famen 200 perfonen uitmaken. Volgens dit berigt, en andere brieven, door Duitfche en Engelfche geleerden in de 16de en 17de eeuw omtrent de Samaritanen ontvangen, kan men hen, in een godsdienftig opzigt, als eene aan de Joden, inzonderheid aan de *Karaïten*, die den *Talmud* verwerpen, zeer na verwantfchapte fekte befchouwen, en onderfcheiden zij zich ook van de Rabbijnfche Joden alleen daarin, dat zij, behalve de 5 boeken van Mozes, die zij als van goddelijken oorfprong befchouwen, benevens het boek van Jozua, geene bijbelfche boeken hebben, of voor zoodanig erkennen; doch den *Talmud*, gelijk alle Rabbijnfche bijvoegfels, verwerpen, de gebruiken, zeden en kerkelijke inrigtingen alleen in zoover ftipt in acht nemen, als de Mozaïfche wet uitdrukkelijk gebiedt, en in plaats van den tempel te *Jeruzalem* den berg *Garizim* in *Samaria*, waar zij in gelukkiger dagen hunne feesten vierden en offerden, voor heilig houden. De vereering van den eenen waren God, de befnijdenis, de reinigingen en feesten, het *Purim* of het inwijdingsfeest van den tempel uitgezonderd, hebben zij met de Joden gemeen: ook gelooven zij aan het beftaan van Engelen, aan eene opftanding en eenen ftaat van vergelding in eene andere wereld, en verwachten eenen Mesfias, dien zij zich, volgens de voorfpelling van Mozes, flechts als eenen profeet voorftellen. Hunne priesters zijn uit den ftam van *Levi*, en worden door hun als hunne overften geëerbiedigd. Wegens hunne armoede offeren zij flechts eenmaal in het jaar, op Pafchen, een lam in hunne Synagoge, alwaar zij hunne gebeden en voorlezingen in den Arameïfchen- Samaritaanfchen tongval verrigten, en in het wit gekleed zijn. In andere gevallen fpreken zij meest Arabisch; onderfcheiden zich door eenen witten tulband, en zoeken hun beftaan in geldhandel en handwerken. Zij vermijden elke naauwe gemeenfchap met hun, die niet tot hunne fekte behooren, en huwen alleen onder elkander, zoodat een man voor zijn eerfte huwelijk twee vrouwen mag hebben; doch wanneer eene derzelve fterft, geene andere mag huwen, dan nadat ook de tweede overleden is, in welk geval hij ook alleen aan eene mag trouwen. Dit, van langzamerhand, naar zijnen ondergang hellend volk is hierom van eenig belang, omdat het eene zeer oude, zooal niet, gelijk fommigen beweren, de oudfte codex der 5 boeken van Mozes bezit.

SAMARANG is eene *Nederlandſche* reſidentie op het eiland *Java*, met ongeveer 400,000 inwoners. Het heeft hooge en brandende bergen, ſchoone natuurtooneelen, eenen vruchtbaren grond en is gedeeltelijk gezond, waarom de militairen hier veelal hun verblijf houden. De voortbrengſelen zijn rijst, mais, koffij, ſuiker, indigo en tabak. De hoofdſtad van dienzelfden naam ligt niet ver van de rivier van dien naam en telt met de voorsteden 30,000 inwoners; deels *Nederlanders*, deels andere *Europeërs*, *Chinezen* enz. Zij is in rang de tweede Nederlandſche koopstad op het eiland, en eene der 3 ſteden, buiten welke geene vreemde ſchepen op *Java* mogen losſen of laden (*), en is tevens de ſtapelplaats van den geheelen binnenlandſchen handel. Zij heeft een goed kasteel met eenige buitenwerken, en bovendien eene bezetting, gewoonlijk van 150 *Europeërs* en 450 Inlanders. De reede ligt open, en er is een uur van den wal ſlechts 3, en op 1 uur afſtands 5 vademen water. Zij heeft verſcheidene moskeën, eene Hervormde kerk, openbare school; ook voor kadetten, ſterrenwacht, ſchoone burg, enz. De rivier voert veel ſlijk aan, waardoor in haren mond banken gevormd worden, die ſlechts een vaarwater voor booten open laten.

SAMEQUIN. Eene ſoort van koopvaardijſchepen bij de *Turken*, die nogtans niet diep in zee komen.

SAMIËL. Dit is de naam van eenen wind, die dikwijls ſtootsgewijze, of bij rukken, in de Arabiſche woestijnen waait, en van verre door zijnen eigenaardigen reuk kan gekend worden. Hij vertoont zich gewoonlijk in Hooi- en Oogstm.; wordt zeer ſnel voortgedreven, en is in zijne werking verſtikkend, dikwijls doodelijk. Daar hij echter tot eene zekere hoogte boven de oppervlakte der aarde zich verheft, zoo ontwijken de inwoners zijnen ſchadelijken invloed, door voorover op den grond te gaan liggen, hetgeen zooveel te eerder geſchieden kan, vermits hij zich door zijnen reuk, gedruisch en ſtofwolken reeds van verre aankondigt. In *Italië* en *Dalmatië*, werwaarts hij zich insgelijks uitſtrekt, heeft hij door den langen togt over zeeën en bergen reeds veel van zijne kwaadaardigheid verloren. Hij wordt hier *Sirocco* genoemd; vertoont zich gewoonlijk na Paſchen; waait 14 tot 20 dagen Zuidelijk; is droog; verzengd de jonge uitſpruitſels der planten, en verwekt bij de inwoners, die zich door het ſluiten van deuren en venſters voor denzelven trachten te beveiligen, eene ſterke ſpanning en matheid. Hij volgt gewoonlijk op den Westenwind; begint met wervelwinden, en bedaart des nachts eenigermate. De *Italianen* visſchen gaarne bij zulken wind, en de bergbewoners beſchouwen hem als een gunſtig voorteeken voor den Oogst. Volgens HUMBOLDT zouden zoodanige verzengende winden door gebrek aan groeijing, en de daar ontbrekende afkoeling van den grond, veroorzaakt worden. Er ontſtaan aan zoodanige plaatſen regtſtandige (per-

(*) Zie het Algemeen verſlag nopens Neerlands kolonien, II deel bladz. 118.

pendiculaire) ſtroomingen, die elke nederdaling van water belemmeren, en de lucht verhitten. (Zie zijne: *Anſichten der Natur*, 1 Theil.)

SAMNITEN. Bewoners van het voormalig landſchap *Samnium* in *Beneden-Italië*, die de *Peligner*, *Marſen*, *Campaniers*, *Lucaniers* en *Apuliers* tot hunne naburen hadden, en in vroegeren tijd over het grootſte gedeelte dezer landen verſpreid waren. Wij ontmoeten hen dikwijls in de Romeinſche geſchiedenis, en leeren hen hier als een krijgszuchtig en vrijheidminnend volk kennen, hetgeen de *Romeinen* niet dan na langdurige en bloedige oorlogen, die met eenige tusſchenpoozen bijna 70 jaar duurden, konden te onder brengen. De eerſte vijandelijkheden tusſchen de beide ſtaten ontſtonden in het jaar 411 van *Rome*, wanneer de door de *Samniten* hard onderdrukte *Campaniers* de *Romeinen* te hulp riepen, en, om hen daartoe te bewegen, hun geheele land onder hunne beſcherming ſtelden. Daar nu de *Samniten* *Campanië* niet wilden ruimen, zoo trok de Romeinſche conſul VALERIUS CORVUS tegen hen op, en noodzaakte hen, na eenen bloedigen veldſlag, om binnen hunne grenzen terug te trekken; terwijl een ander Romeinsch leger het gebied der *Samniten* aanviel, en insgelijks, na eenen wanhopigen ſtrijd, door de dapperheid van den jongen PUBL. DECIUS MUS, eene overwinning op hen behaalde. Zij moesten om den vrede ſmeeken; doch hielden dien ſlechts zoolang, tot zij zich van hunne nederlaag herſteld hadden; want in het jaar 426 van *Rome* ontſtond er eenen nieuwen oorlog, nog bloediger, dan de eerſte, welke zooveel te hardnekkiger gevoerd werd, daar ook andere ſtaten van *Beneden-Italië* den *Samniten* te hulp kwamen. Ofſchoon nu wel de *Romeinen* gewoonlijk zegevierden, geraakte hun leger echter bij de ſtad *Candium* zoo geheel in de engte, dat zij tot den vrede moesten beſluiten, die dan ook door de gevangen conſuls voorwaardelijk geſloten werd; doch de ſenaat weigerde zijne bekrachtiging, leverde den bewerker daarvan aan de *Samniten* uit, en zond dadelijk nieuwe veldheeren tot voortzetting van den oorlog, waarin het den dapperen PAPIRIUS CURSOR gelukte, om den geleden hoon aan den vijand te wreken. De krijg duurde nogtans met klimmende verbittering voort, vermits de bondgenooten der *Samniten*, die de opperheerſchappij der *Romeinen* verachtten, hen dadelijk onderſteunden, en de oorlogzuchtige koning van *Epirus*, PYRRHUS, op aandrang der ſtad *Tarente*, tegen de *Romeinen* het harnas had aangegord. Dan, de Romeinſche legerhoofden behaalden op den vijand meer dan eene overwinning, en de *Samniten*, benevens hunne bondgenooten, zagen zich, na de verſchrikkelijkſte nederlagen en de geheele vermeestering van hun land, genoodzaakt, om den vrede te ſmeeken, die dan ook in het jaar 482 van *Rome* geſloten werd. Toen echter de Italiaanſche bondgenooten, ten tijde van SULLA, tegen *Rome* opſtonden, waagden de *Samniten* nog eens eenen oorlog tegen hunne onderdrukkers, en ſtreden met eene verbittering, die bijna aan woede grensde; doch SULLA vernederde hen zoo geheel en al,

dat hij 4 duizend gevangenen, 3 dagen na den slag, op het Mars-veld liet nedersabelen. Het gering overschot der *Samniten* leefde sedert verstrooid in de dorpen. Voor het overige kan men omtrent dit volk nog aanmerken, dat zij kunsten en handwerken beoefenden, en hunne beschaafde naburen in *Beneden-Italië*, de *Grieken*, op hen eenen weldadigen invloed hadden: zelfs moeten zij hunne wetten en staatsinrigting, welke laatste van eenen demokratischen aard was, grootendeels van dezelven ontleend hebben.

SAMOJEDEN. Dit volk, welks oorsprong onbekend is, woont tegenwoordig in Europisch en Aziatisch *Rusland*, van het Jugrisch gebergte tot aan de *Lena*, en behoort tot de onbeschaafdste en onkundigste volken der wereld. De koude luchtstreek langs de *IJszee* heeft den groei van hun ligchaam dermate verhinderd, dat zij naauwelijks 4 voet lang zijn. Door hun verblijf in de onreinste hutten, waarin niet eens eene opening is, om den rook door te laten, zijn zij zeer morsig, en hebben een walgelijk aanzien. Ten aanzien hunner godsdienstige gevoelens erkennen zij een Hoogst Goed, en tevens een, aan hetzelve ondergeschikt, kwaad wezen; doch bidden beiden even zoo min aan, als hunne afgodsbeelden, en gelooven voor het overige aan eene soort van zielsverhuizing. Zij leiden een zwervend leven, en hun eenige rijkdom bestaat in het rendier, hetgeen hun voedsel, kleeding, ja bijna alle de behoeften des levens oplevert. Zij betalen aan *Rusland*, bijna sedert 3 eeuwen, eene jaarlijksche schatting; terwijl ieder mansperfoon, die pijl en boog kan voeren, verpligt is, om voor $\frac{1}{4}$ van een roebel peltwerk te leveren.

SAMOS. Een eiland in den Grieksche *Archipel* tegen over *Ephezen*, (thans *Susfani Adasfi* genoemd) met eene stad van denzelfden naam, vooral beroemd in de vroegste geschiedenis van *Griekenland*. Eene volkplanting uit *Cephalonia* stichtte de stad, die oorspronkelijk eene vrije regering had; doch ten tijde van den Perzischen koning CAMBYSES onder de alleenheersching van een harer burgeren, den vermaarden POLYCRATES geraakte, onder wien zij bijzonder bloeide, vooral door handel en scheepvaart. In de Perzische oorlogen boden de *Samiërs* magtigen bijstand aan de *Grieken*; doch toen vervolgens *Athene* de beheerscheresse der zee werd, verloor *Samos* allengs haren glans, en werd naderhand afhankelijk van *Pergamus*. AUGUSTUS gaf haar hare vrijheid terug; maar VESPASIANUS maakte haar tot een Romeinsch wingewest. Daar *Samos* voor de geboorteplaats van JUNO gehouden werd, had die godin er eenen prachtigen tempel; doch meer nog mag zij zich beroemen het vaderland geweest te zijn van PYTHAGORAS. — Vóór de tegenwoordige onlusten bevatte het 50,000 inwoners. Het heeft vele bergen en brengt uitmuntende muskaatwijn, rozijnen, olijfolie, vele fijne boomvruchten, katoen, zijde en veel hout voort. Ook was er geiten- en schapenfokkerij en veel wild, marmer, goud, zilver, ijzer, lood enz. *Samos* was ook de naam van *Cephalonia* (*Zie aldaar*).

SAMOTHRACIA. Een eiland in de nabijheid van *Thracië*. In de vroegste tijden was het zeer beroemd door de *Mysteriën* der oude *Caibiren*, en er was een tempel, bijna even zeer vermaard, als de Delphische. De stad droeg denzelfden naam: de tegenwoordige is *Samondrachi*.

SANDALE was bij de *Grieken*, inzonderheid bij de vrouwen, eene soort van pantoffel, of liever pantoffel-zool, die alleen in de kamers gebruikt werd. Van langzamerhand werd de weelde hieromtrent zoo groot, dat de aanzienlijke vrouwen bijzondere pantoffeldraagsters hadden. — Voorts geeft men ook in den *Levant* den naam van *Sandale* aan een vaartuig, hetgeen dient, om groote schepen te ligten; wordende anders ligters genoemd.

SANDELHOUT. Is een hard, digt, zwaar hout, van den stam van eenen Oost-Indischen boom, inzonderheid op het eiland *Timor*, de kust van *Coromandel*, *Cochinchina* enz. gevonden wordende, die de hoogte van eenen eik bereikt. Er is *wit* en *geel* Sandelhout, waarvan het laatste, hetgeen van oude boomen genomen wordt, en eenen sterken, aangenamen, specerijachtigen reuk heeft, het beste is. In de *Indiën* stampt men het tot een poeder, en maakt er een' pap van; de *Chinezen* rooken er mede, en in *Duitschland* en elders wordt het veel door kunstdraaijers gebruikt. Men heeft ook nog eene derde soort van *rood* Sandelhout, hetgeen voornamelijk tot verwen gebezigd wordt; doch van eenen geheel anderen boom afkomstig is.

SANCHONIATON was, zoo als men voorgeeft, de naam van een Phenicisch schrijver, waarvan echter de tijd, waarin hij leefde, zoowel als zijn geheele aanwezen, duister is. Sommigen plaatsen hem lang voor den Trojaanschen oorlog, en wel in den tijd van SEMIRAMIS; anderen eerst in den tijd na ALEXANDER, en nog anderen houden hem voor een geheel verdicht persoon. Het gevoelen van den geleerden BECK, hetwelk ons niet onwaarschijnlijk voorkomt, is, dat wij onder den naam van SANCHONIATON, in de Grieksche overzetting van PHILO van *Biblus*, een tijdgenoot van VESPASIANUS, nog eenige losse stukken bezitten, welke in geenen deele voor een verdichtsel van den laatsten, maar, ten minste gedeeltelijk, voor echte fragmenten uit de annalen van SANCHONIATON moeten gehouden worden; offchoon men niet ontkennen kan, dat zij mogelijk vervalscht zijn. De ouden hebben deze annalen onder verschillende benamingen aangevoerd, en uit den inhoud der fragmenten blijkt, dat zij over de oorspronkelijke, godsdienstige en staatkundige geschiedenis der oude *Egyptenaren* en *Pheniciers* geloopen hebben. Zij waren in de Phenicische taal geschreven, uit het onderwijs van zekeren hoogepriester HIEROMBALUS of JAROBALUS, (waarover veel is getwist geworden) uit de jaarboeken van verscheidene steden en uit gedenkzuilen van tempels opgezameld, en aan den koning van *Berytus*, ADIBAL, opgedragen.

SANDIFORT (Eduard) werd den 14den van Slagtm. 1742 te *Dordrecht* geboren, en in 1771 aan *Leijdens* Hooge fchool tot buitengewoon Hoogleeraar in de Ontleed. en heelkunde beroepen, welken post hij in Bloeim. deszelfden jaars aanvaardde, met eene verhandeling: *de Pelvi, ejusque in partu dilutatione.* Reeds in het volgende jaar, in dezelfde vakken benoemd, hield hij bij die gelegenheid eene redevoering: *de circumfpecto cadavorum examine.* Zes jaar later droeg men hem het Hoogleeraar-ambt in de Geneeskunde op, en twee maal bekleedde hij het rectoraat aan de akademie, hetgeen hij in 1782 voor de eerfte maal nederlegde met eene redevoering: *de Officio Medicis perquam difficili, a multis pesfime neglecto*, welke hij 3 jaar daarna in het licht gaf; zijnde die, welke hij bij eene gelijke gelegenheid in 1802 hield, *de* Bernardo Siegfried Albino *Anatomicorum, quotquaet elapfo floruerunt feculo, facile Principe, Phyfiologorum vere fui temporis fummo*, niet gedrukt geworden. — Om de fchriften niet op te tellen, wier uitgave hij bezorgde, noch die, welke hij uit het Zweedsch, Engelsch of het Hoogduitsch in het Nederduitsch overbragt, zal de volgende opgave zijner oorfpronkelijke werken genoegzaam zijn, om een onbetwistbaar bewijs zijner volhardende vlijt op te leveren: *Obfervatio de Foetu monftrofo, cujus viscera abdominalia omnia una cum corde extra corpus probendebant;* te vinden in de *Actis Helveticis, vol.* VII. *pag.* 86. — *Obfervatio de Puero monftrofo;* geplaatst in de *Novis Actis Phys. Med. Acad. Nat. cur. Tom.* IV. *pag.* 150. — *Descriptio morbi Contagiofi, qui in Belgio A.* 1769, *inter boves faeviit;* voorkomende in *Suenka Vetensk. Acad. Handiingar* van het jaar 1769, bl. 325. — *Obfervationes de ufu ligni Quasfiae in Arthitride;* te vinden in dezelfde verzameling van het jaar 1770, bladz. 168. — *Verhandeling over eene Slagader-breuk in de groote Slagader;* *'s Gravenhage* 1765 in 8°. met platen. (Deze wordt in het Latijn vertaald gevonden in *Novis Actis Phyf. Med. Acad. Nat. cur. Tom.* IV. *pag.* 40. — *Natuur- en Geneeskundige Bibliotheek; 's Gravenhage* 1765 — 1775, XI deelen in 8o. — *Thefaurus Disfertationum, Programmatum aliorumque opusculorum, Lugd-Bat.* 1768 — 1778, 3 *vol. cum fig.* — *Descriptio muscolorum hominis; Lugd. Bat.* 1781. — *Obfervationes Anatomicae Pathologicae; Lugd. Bat.* 1777 — 1781., 4 *vol. cum fig.* — *Tabulae Intestini Duodeni; Lugd. Bat.* 1781. — *Exercitatoines Academicae; Lugd. Bat.* 1783 — 1785. — *Anatome infantis Cerebro destituti; Lugd. Bat.* 1784, *cum fig.* — *Descriptio Osfium hominis; Lugd. Bat.* 1785. (Deze 8 laatfte alle in 4to.) — *Mufeum Anatomicum, Academiae Lugduno Batavae; Lugd. Bat.* 1793, 2 *vol. in fol. cum fig.*

Dat 's mans verdiensten niet onopgemerkt bleven, bleek daaruit ten duidelijkfte, dat hij van 1766 — 1809, tot lid van *een en twintig* onderfcheidene maatfchappijen en akademien, zoo binnen als buitenlands, verkozen werd: zij werden erkend zoowel in zijn vaderland,

als

als in verfchillende fteden van *Duitschland*, in *Zwitserland*, *Zweden*, *Engeland*, *Schotland* en *Frankrijk*. Hij ftierf in Sprokkelmaand 1814.

SANDWICH-EILANDEN. Zoo noemt men eene groep van 11 bewoonde en 2 onbewoonde eilanden, welke door COOK op zijne derde reis ontdekt, en door hem naar zijnen befchermheer SANDWICH, toenmaals eerften lord van de admiraliteit, aldus genoemd zijn. Deze eilanden liggen in het Noordelijk gedeelte van den *Stillen Oceaan*, tusfchen de 18 en 24° Noorder-breedte en 154 tot 160° Westelijke lengte van *Greenwich*. Zij zijn te zamen 360 v. m. groot; fchijnen van eenen vulkaanfchen oorfprong te zijn, en bevatten vele bergen en vruchtbare dalen. De luchtftreek is aan de West Indifche gel k; maar alleen nog gematigder. In de beken en rivieren heeft men overvloedig water. De voortbrengfels beftaan in zwijnen, waterhoenders, visfchen, broodvruchten, jams, nagelen, pifang, fuikerriet, ananasfen, pataten, kokosboomen, aardappelen, marmer, flijpfteenen enz. De bewoners, wier getal door COOK op 400,000 gefchat wordt, behooren tot het Maleitfche ras; zijn wel gemaakt, en van eene donkerer kleur, dan de *Otaheiters;* bezitten een zacht karakter, en zijn vlijtig en vindingrijk. Akkerbouw, vogelvangst, visfcherij en manufakturen maken hunne voornaamfte bezigheid uit, en in het vervaardigen van zeilen en touwwerk hebben zij het zoo ver gebragt, dat de zeelieden er zich reeds van voorzien, en dit takelwerk voor duurzamer houden, dan het Europifche. Ook maken zij matten, die in fijnheid, fchoonheid, en duurzaamheid alle andere overtreffen; alsmede vischangels uit paarlemoere fchelpen, beenderen of hout, en bouwen fchepen op de Europifche wijze. Dikwijls komen deze en Noord-Amerikafche fchepen derwaarts, welke door de bewoners, tegen Europifche waren, van verfche levensmiddelen voorzien worden; en het is dit levendig handel vertier, hetgeen op de befchaving dezer eilanders eenen zoo grooten invloed gehad heeft, dat deze natie zoo zeer is voorwaarts gegaan, en zich fpoediger dan de overige *Zuidzee*- eilanders, tot eenen befchaafden handelftaat zal opheffen. Velen der inboorlingen worden reeds voor timmerlinden, kuipers, fmits en kleermakers gebruikt, en leveren zulk volkomen werk, als de *Europeërs*, en niet weinigen doen reeds reistogten na *China*, de Noordwest-kust van *Amerika*, en zelfs na de vereenigde Noord-Amerikafche Staten. — De voormalige koning, TAMANAH, had alle deze eilanden, behalve twee, aan zich onderworpen; en maakte een nuttig gebruik van het aanhoudend verkeer met de zeelieden der Noord-Amerikafche vrijftaten, en de zich hier ophoudende blanken, waaronder vele *Engelfchen*, om zijne onderdanen meer en meer te befchaven. Hij onderhield meer dan 30 overdekte vaartuigen, allen door zijne eigene fcheepstimmerlieden, meest inboorlingen, gebouwd, en bezat een Amerikasch fchip, van 200 ton, hetgeen hij van eenen Noord-Ame-

rikaſchen kapitein, die er op de kusten van *Californië* mede vervallen was, gekocht had; terwijl hij tot herſtelling hiervan en van andere ſchepen eene eigene werf had aangelegd. De koning bewoonde een huis, in den Europiſchen ſmaak gebouwd, waarvoor 15 ſtuk geſchut geplant waren, en waarbij 50 man, met ſnaphanen en bajonetten gewapend, de wacht hielden. Hij had eenen aanzienlijken ſchat in Dollars verzameld, en bezat eenen grooten voorraad van Europiſche artikelen van allerlei aard, inzonderheid van wapenen en verdere krijgsbehoeften. Zijne verblijfplaats op het eiland *Woahu* was in de ſtad *Honarura*, welke eene haven heeft, die door eene zandbank gevormd wordt, welke haar voor de zee beſchermt, en waarin de ſchippers, bij allen weder en wind, kunnen binnen loopen. Sedert hij zijne magt gevestigd had, volgde hij in zijn gedrag zoo ſtipt de regels van billijkheid en regtvaardigheid, dat de vreemdelingen altijd in zijne haven zoo veilig waren, als in die eener beſchaafde natie, weshalve ook ieder ſchip hier aanlegde, om te kalefateren, of om zich van verſche levensmiddelen te voorzien. — Deze eilanders hebben wel den Christelijken godsdienst aangenomen; doch koesteren hieromtrent nog zeer bekrompene denkbeelden, evenwel zijn de voormalige menſchen-offers bij hen niet meer in gebruik.

SANHEDRIN, *Synedrium*, oorſpronkelijk een Grieksch woord, dezelfde beteekenis met het Latijnſche *Conſesſus* bezittende, en in de Hebreeuwſche taal overgenomen, om daardoor elke vergadering van regters of volksvertegenwoordigers aan te duiden. In deze algemeene beteekenis gebruiken latere Rabbijnſche ſchrijvers het mede van den raad van 70 mannen, dien MOZES inſtelde, offchoon de benaming zelve nergens in de ſchriften des Ouden Verbonds voorkomt. In eenen meer bepaalden zin verſtaat men er inzonderheid door die beroemde Raadsvergadering, die zich, onder den naam van het *groote Sanhedrin*, te *Jeruzalem* bevond, en, zonder dezelfde als het Mozaïsch Sanhedrin te zijn, nogtans eene dergelijke inrigting had; beſtaande, onder het voorzitterſchap van den Hoogepriester, uit 70 bijzitters, meest uit den ſtam van LEVI, oudſten des volks, en uitleggers der wet, of ſchriftgeleerden. Behalve deze vergadering te *Jeruzalem*, die de hoogſte geestelijke en wereldlijke magt in handen had, en de *groote raad*, of overſten des volks genoemd werd, had men nog verſcheidene ſoortgelijke kleinere vergaderingen in de landſteden voor zaken van minder belang; zelfs waren er zoodanige in *Jeruzalem*. De groote raad werd echter door de Romeinſche landvoogden in zijne magt aanmerkelijk bepaald; zoodat zij zelfs in zaken, de opvolging der Mozaïſche wet betreffende, geen doodvonnis, dan met hunne toeſtemming, mogten uitvoeren. Na de verwoesting van *Jeruzalem* door de *Romeinen*, werd deze aanzienlijke vergadering, te gelijk met den Joodſchen ſtaat, ontbonden. Het groote Sanhedrin, in 1806 door NAPOLEON te *Parijs* bijeengeroepen, was

ſlechts

ſlechts een voorbijgaande maatregel, en diende alleen, om de burgerlijke betrekkingen der Joden, in *Frankrijk*, te regelen.

SANSCRIT is de moeder van alle, op het Westelijk Schier-eiland der *Indiën*, geſproken wordende, talen, waarin, behalve vele wetenſchappelijke ſchriften, de godsdienstige en burgerlijke wetten der *Hindus* geſchreven zijn. Zij was de taal der *Braminen*, die zich van haar bedienden, om hunne meerdere kundigheden voor het volk te verbergen en hunne magt uit te breiden; doch is voorlang uitgeſtorven, en werd eerst ſedert de helft der 18de eeuw aan de *Europeanen* bekend, ſedert welken tijd er van deze taal verſcheidene ſpraakkunsten zijn uitgegeven, zoo als, onder anderen 6 Engelſche waarvan er 4 te *Calcutta* en 2 te *Serampore* bij Careij, in 1806 gedrukt zijn. Ook zijn er nog gedenkteekens met Sanscritiſche bijſchriften, waarvan een, volgens Colebrooke, in de *Asiat. Res.* deel IX, te *Benares* ontdekt, en van het jaar 192 onzer tijdrekening is. De overigen zijn van de 12 — 14 eeuw; doch die lang voor onze jaartelling geplaatst worden zijn verdicht, en alleen door de *Braminen* verzonnen, om door zulke valſche diploma's, even als de monniken der middeleeuwe in het Westen, giften of erfmakingen van landerijen te bewijzen.

SAN-SALVADOR. De hoofdſtad der provincie *TodosSantos* in *Brazilië*. Zij was, voor dat het koninklijk hof naar *Brazilië* verhuisde, en zich liever in de nabijheid der goudmijnen van *Rio Fucro* verkoos neder te zetten, waar het luchtgeſtel tevens met dat van *Portugal* meer overeenkomt, de ſterkſte ſtad des geheelen lands. Zij ligt aan de Oostzijde der baai, op eenen rotſigen en 600 voet hoogen berg, een uur van de kaap *Salvador*, waar ten Oosten de mond is van de *Allerheiligen-baai*. De ſtraten dezer ſtad zijn breed, maar zoo ſteil, dat verreweg de meeste rijtuigen die niet kunnen gebruiken. De huizen, 2000 in getal, zijn meestal van gehouwen ſteen, en hecht en ſterk gebouwd. Godsdienstige geſtichten heeft men hier, zoo als door het geheele land, vele en zeer rijke, inzonderheid de *San-Salvadors* hoofdkerk, en de gewezen Jezuiten-kerk, die van Europisch marmer gebouwd is; zijnde het Jezuiten-collegie in een hospitaal veranderd. De bevolking van *San-Salvador* wordt op 30,000 Blanken, en 70,000 Inlanders en Negers geſchat; en men vindt er goudſmeden, juweliers, leerlooijers en kooplieden in huiden en de verdere voortbrengſels des lands, die van hier in menigte over zee verzonden worden. De ſtad heeft gemeenlijk 5000 man geregeld krijgsvolk, behalve eene ſterke bezetting van blanken en zwarten, alsmede ſterke vestingwerken, ter harer verdediging, onder welke het fort *Antonio* de ruime haven dekt. De marine heeft er magazijnen, en bouwt er oorlog- en groote koopvaardij ſchepen.

SANSSOUCI. Een beroemd, koninklijk Pruisſisch lustſlot, hetgeen op eenen berg voor de Brandenburgſche poort van *Postdam* ligt, en waarop Frederik *de Groote* zich het liefst ophield, die ook hier-

hierom de wijsgeer van *Sansfouci* genoemd werd. Het ſlot heeft ſlechts ééne verdieping; is klein; doch van eene uitmuntende bouworde, en van binnen zeer fraai. In de ronde, marmeren zaal bewondert men de pilaren, de ſchilderſtukken, en den vloer, die met Florentijnsch bloemwerk is ingelegd, en onder de verdere vertrekken is er een van cederhout, met verguld loofwerk bedekt, en van eene koninklijke huisboekerij voorzien. Van den berg af, waarop *Sansfouci* ligt, heeft men een overheerlijk gezigt over de ſtad, en hare omſtreken. Voor zich ziet men den wijnberg met zijne 6 terrasſen, waarvan ieder 12 trappen heeft, en de beste wijngaardranken onder glazen ramen gekweekt worden. Aan den voet des bergs ligt een aangenamen lusttuin, met eene fraaije kom, of vijver, en 12 marmeren beelden en groepen; terwijl onder de overige merkwaardigheden de beide pavilloens ter regter- en linkerzijde, de orangerie, en de overheerlijke galerij van ſchilderſtukken enz. behooren. Uit den tuin komt men in het park, waar ter linker zijde van de hoofdlaan een Japansch huis ſtaat. Aan beide kanten van de ſteenen brug zijn fraaije tempels, waarvan eene de kostbare koninklijke verzameling van gesneden ſteenen en oudheden, uit de nalatenſchap van den baron van STOSCH en den kardinaal POLIGNAC, bevat. Het *nieuwe Slot*, of paleis, door FREDERIK *den Grooten* na den vrede van *Hubertsburg* gebouwd, is bij uitſtek fraai, prachtig en vol ſmaak. Het geheele gebouw is met glazen deuren, die met de overige venſters eenerlei gedaante hebben, zoo dat de ingangen en trappen niet in het oog vallen. De koning FREDERIK WILHELM II bouwde nog het marmeren huis, en liet eenen fraaijen Engelſchen tuin aanleggen, waarin eene heerlijke kolonade is opgerigt.

SAPANHOUT. Een verfhout, hetgeen naar het Brazilie-hout gelijkt, en door de *Hollanders* uit *Japan* gebragt wordt. Men onderſcheidt het in klein en groot Sapanhout.

SAPOR. Is de naam van eenige koningen van het nieuwe Perziſche rijk, welke de Romeinſche keizers veel afbreuk hebben gedaan.

SAPPHO. Eene der beroemdſte Griekſche vrouwen, welke voornamelijk haar roem aan de Lyriſche dichtkunst verſchuldigd is, waarin zij eene meesteres was, en welke haar den naam van de tiende *Zanggodin* heeft bezorgd. Zij werd te *Mytilene*, op het eiland *Lesbos*, geboren, en leefde en bloeide omtrent 600 jaar voor onze tijdrekening. Zij werd door ALCEUS, insgelijks een groot Lyrisch dichter, bemind, doch ſchijnt zij zijne liefde door geene wederliefde beantwoord te hebben. Volgens het verhaal huwde zij aan zekeren KERKOLAS, die echter ſpoedig ſtierf, waarna zij zich geheel aan de dichtkunst toewijdde, en door hare uitſtekende talenten de algemeene bewondering tot zich trok; doch zich ook daardoor aan velerlei laster, en zelfs vervolgingen, zag bloot geſteld, hetgeen haar beſluiten deed, om haar vaderland vaarwel te zeggen. Zij bezat bij hare levendige en ſcheppende verbeelding, tevens eene ongewone hartstogte-

lijkheid, welke haar eindelijk het leven koste; want, zoo verhaalt men, toen zij zag, dat PHAON, een fchoon jongeling, hare vurige liefde verachtte, dreef de wanhoop haar naar de Leucadifche rotfen, van welke zij zich in de *Middellandfche zee* ftortte. Het fchijnt echter tevens moeijelijk, haar vrij te pleiten van de befchuldiging, dat zij zich aan verboden wellust zou hebben overgegeven. — De ouden fchrijven haar verfcheidene foorten van gedichten toe, namelijk: Oden, hymnen, elegien en epigrammen, over welker dichterlijke waarde zij zeer gunftig oordeelen; en in de daad, men kan niet ontkennen, dat hare dichtftukken de teederfte, levendigfte, en dikwijls de verhevenfte aandoeningen ademen, welke door eenen fchoonen, wel gevormden ftijl nog meerder bevalligheid verkrijgen. Men fchrijft haar de uitvinding van verfcheidene versmaten toe, ten minfte wordt eene er van, nog tegenwoordig, naar haren naam de *Sapphifche* genoemd. Van hare talrijke ftukken bezitten wij alleen nog 2 geheele Oden, die gewoonlijk bij de Anakreonfche liederen gevoegd zijn.

SARA. SAHARA. Door dezen naam, in het Arabisch de *Woestijn* beteekenende, verftaat men gemeenlijk de grootfte zandwoestijn der aarde, welke zich in *Afrika* van de Westkust, tusfchen den ftaat van *Marokko* en de rivier *Senegal*, naar het Oosten door dit geheele werelddeel tot aan *Egypte*, en gedeeltelijk door *Nubië* tot de *Roode zee* uitftrekt. Men vindt in deze zandzee flechts hier en daar bronnen en vruchtbare plaatfen (Oasen), die naar eilanden gelijken. *Berbern*, en naar den kant van de *Senegal* Moorfche ftammen, bewonen het betere gedeelte der woestijn, en drijven handel met zout en gom.

SARAGOSSA (verbeterd uit het oude *Caefar-Augusta*) De hoofdftad van het Spaanfche koningrijk *Arragon*, liggende in een bosch van olijven, waar de *Ebro* de *Gallego* en *Guerva* ontvangt. Over de eerstgenoemde rivier voert eene fraaije fteenen brug, die 600 voet lang is. Voor de laatfte belegering, van Winterm. 1808 tot Sprokkelm. 1809, had deze ftad eene Hooge School, 2 openbare boekerijen, eene akademie van kunsten, een vaderlandsch genootfchap, onderfcheidene inrigtingen tot nijverheid, 18 kerken en 40 kloosters, en bevattede 40,000 inwoners. Merkwaardig is de nieuwe domkerk, een majestueus gebouw met 5 koepels, en een *Maria*-beeld, hetgeen op eene zuil van fijn jaspis rust. De ftad heeft brandewijnftokerijen, zijden-, wollen-, leder- en hoedefabrijken, en drijft handel met *Bayonne*, *Bilbao*, *Madrid* en *Barcelona*. In de rijk bebouwde landftreek liggen ettelijke kloosters, met het oude koninklijk flot *Aljuferia*, en beneden de ftad ftort het *Arragonfche kanaal*, dit uitmuntend werk van D. R. PIGNATELLI, in de *Ebro*, en verbindt *Navarre* en *Arragon* met de *Middellandfche zee*.

SARCHIANI. (GINSEPPE) Een groot letterkundige, die in 1746 te St. *Casciano* in *Italië* geboren werd, en in het jaar 1821, in den ouderdom van 75 jaar, te *Florence* ftierf. Na de eerfte gronden ge-

legd te hebben begaf hij zich derwaarts, om de wijsbegeerte en wiskundige wetenschappen te beoefenen, maar vooral om zich op het Grieksch toe te leggen. Hij werd aan de universiteit te *Pisa* docter in de Regtsgeleerdheid; doch verwaarloosde, schoon het ambt van pleitbezorger moetende uitoefenen, de letteren niet, en had de beroemde levensbeschrijver FABBRINA en de geleerden LAMI, COCCHI en LESCY tot zijne bijzondere vrienden, die hem groote achting toedroegen. Hij hield zich tevens met de Staatshoudkunde onledig, waarover hij 2 werken uitgaf, namelijk: *Rageonamenti sul commerco artie manifatture della Tocsana*, en *Memorie economische é politiche.* Hij waagde het, de afschaffing, der *fidei commissen* voor te stellen, en de groothertog LEOPOLD, verre van de waarheid te vreezen, stelde er zijne eer in, om zijne voordragt een gunstig onthaal te doen erlangen, en bragt de leer des wijsgeers in werking. SARCHIANI werd eindelijk op den Hoogleeraars-stoel der Grieksche letterkunde en Toskaansche taal geplaatst, welke reeds door het Florentijnsche gemeenebest gesticht was, ter verklaring van de *Comedie divine* van DANTE, en dien BOCACIUS het eerst bekleed had. In zijne lessen beijverde hij zich inzonderheid, om de werken van TASSO te verdedigen tegen de aanvallen zijner landgenooten SALVIATI en den jongen GALILEI. Hij werd vervolgens tot bestuurder van de diplomatische archiven van *Florence*, en secretaris van de maatschappij *Gergefilé* benoemd, en was een der afgevaardigden van de akademie *della Crusca*, belast met het in orde brengen der bouwstoffen, om haar woordenboek te vermeerderen en te verbeteren. Zijn zedelijk gedrag verdiende, niet minder dan zijne letterkundige bekwaamheden, een ieders achting; terwijl zijne geschiktheid, om met grooten om te gaan, gepaard ging met die, om met geleerden te verkeeren.

SARCASME. Beteekent eigenlijk het beleedigend gejuich over den gevallen vijand; doch in den gewoonlijken, algemeen aangenomen zin verstaat men er door bijtende spotternij, bittere smaadredenen; en noemt men iemand, of ook zijn vernuft, *Sarcastisch*, die gewoon is, zich zoodanige bitterheden omtrent anderen te veroorloven.

SARDANAPAL. De laatste onder de Assyrische koningen, die, volgens het berigt van JUSTINUS, een verwijfd vorst en groot wellusteling was, en in plaats van op het behoud van zijn rijk bedacht te zijn, hetgeen zijne voorgangers NINUS en SEMIRAMIS zoo aanmerkelijk hadden uitgebreid, en hetzelve van weldadige wetten te voorzien, integendeel alleen voor de vrouwen leefde, en ingevolge hiervan ook als eene vrouw zich gedroeg. Het was derhalve niet te verwonderen, dat de Stadhouders der provincien *Medië* en *Babylon*, die zijne zwakheid kenden, eindelijk tegen hem opstonden en hem beoorloogden, wanneer het aan den eersten, ARBACES, gelukte, om hem van den troon te stooten, en het oude Assyrische rijk in een nieuw, het *Medische*, te herscheppen. SARDANAPAL, zich door ARBACES overwonnen en geene uitkomst ziende, nam de vlugt in zijn pa-

paleis te *Ninive*, ſtak het in brand, en werd met alle zijne vrouwen, dieren en ſchatten eene prooi der vlammen, nadat hij 20 jaar geregeerd had. Er heerscht intusſchen veel duisters over dezen perſoon, en men is thans algemeen van gevoelen, dat er meer koningen dezen naam gedragen hebben.

SARDES, de oude hoofdſtad van het Lydisch rijk, lag aan de rivier *Paktolos*, omtrent den berg *Tmolos*. Onder de Perziſche koningen was zij eene prachtige en zeer levendige ſtad, inzonderheid door dien de weg voor de koopwaren, die uit *Azië* naar *Europa* gevoerd werden, door dezelve liep. Ook was zij de voornaamſte markt voor den ſlavenhandel. Zij werd door eene verſchrikkelijke aardbeving verwoest; doch door den keizer TIBERIUS herbouwd. Tegenwoordig ligt op hare plaats een armoedig dorp, in welks omtrek nog heden aanzienlijke bouwvallen gevonden worden, die van de grootheid en pracht van het oude *Sardes* getuigen.

SARDINIE. Een eiland in de *Middellandſche zee*, hetwelk den titel van een koningrijk voert, doch waarbij als zoodanig dan *Piemont*, *Savooije* en *Genua* op het vaste land behooren, en dat onder *Italië* gerekend wordt. Deszelfs grootſte lengte van het Noorden naar het Zuiden bedraagt 36, en de grootſte breedte 18 mijlen. Het grenst ten Oosten aan de *Tyrrheniſche*, ten Zuiden aan de *Afrikaſche*, ten Westen aan de *Sardiniſche zee*, en ten Noorden aan het kanaal *Bonifacii*, door welk laatſte het van *Corſika* geſcheiden wordt. De grond is zeer vruchtbaar aan olie, koren, wijn, vijgen, en andere voortreffelijke boomvruchten. De bergen leveren overvloedig hout op; doch uithoofde der ſlechte, onbruikbare ſtraten en wegen, moeten de zeeſteden het meeste van *Corſika* halen, en het is om dezelfde reden, dat *Sardinië* nog geene posterijen heeft. De paarden, welke in ſommige ſtreken in het wild loopen, gelijk ook het hoornvee, zijn klein, maar vlug en wel gemaakt. De visſcherij is van veel belang, en men maakt er zout en kaas, van welke laatſte veel naar buiten 's lands gezonden wordt. De handel met koren, echter, wordt door de zware belasting op den uitvoer, belemmerd. Het eiland *Sardinië* telt 530,000, het koningrijk 3,860,000 inwoners, die, gelijk de *Corſen*, onverzoenlijk, wraakgierig, maar arbeidzaam, vrolijk en vindingrijk zijn. De gemeene man gelijkt in zijne kleeding naar eenen wilden; hij draagt dezelve van leder, en wikkelt zich ſomtijds in eene ſchapen-vacht. De inwoners worden voor het overige zeer zacht geregeerd, en behouden hunne oude regten en gebruiken; doch maken de geestelijkheid en adel de meest bevoorregte ſtanden uit. Aan fabrijken en manufakturen ontbreekt het bijna geheel en al, en het geheele eiland bezit niet één ſchip, om deszelfs voortbrengſels zelf te kunnen uitvoeren. Zelfs wordt de visſcherij van thonijnen en koralen door andere natien, als: *Engelſchen*, *Franſchen*, *Genuezen*, *Sicilianen* enz., tegen betaling van eene belasting voor deze vergunning, gedreven. De zeemagt, voorheen ſlechts uit één fregat van 36 ſtukken beſtaande, is ſedert de laatſte jaren aanmer-

merkelijk vermeerderd. Van de landmagt, de landweer er onder begrepen, ftaan 120,000 man op het papier; maar er zijn flechts 36,000 van in dienst, De ftaats-inkomsten bedroegen, volgens het budget van 1816, 48 en de uitgaven 56 millioen franken. De inwoners belijden den Katholijken godsdienst, en fpreken verfcheidene tongvallen, die gedeeltelijk een mengfel van het Spaansch en Italiaansch zijn; doch onder de meer aanzienlijken fpreekt men zuiver Italiaansch. *Spanjaarden*, *Napolitanen* en *Sicilianen* hebben nog aanmerkelijke goederen en bezittingen op dit eiland, hetgeen *Cagliary* (*zie aldaar*) tot hoofdftad heeft.

SARDONISCHE LACH. Hierdoor verftonden de ouden gemeenlijk het lagchen van iemand, die zich in een groot, onvermijdelijk gevaar bevond, waarom nu nog de geneeskundigen den ftuipachtigen lach van eenen zieken, die in doodsgevaar is, gewoonlijk den *Sardonifchen lach* noemen: een fpreekwoord, waarvan de oorfprong op verfchillende wijze verklaard wordt (*).

SARDONIX. (Zie: ACHAAT.)

SARKOPHAAG, woordelijk *vleeschvreter*, was oorfpronkelijk bij de ouden eene doodkist, uit den ligten, fponsachtigen fteen, bij de de ftad *Asfus* in *Myfien* gedolven wordende, vervaardigd, en die, volgens PLINIUS, de eigenfchap bezat, om het vleesch van den geftorvenen, behalve de tanden, in 40 dagen te verteeren. Naderhand werd deze benaming van elken kunstmatig gevormden grafzerk, of grafteeken gebruikt.

SARMATEN. Waren bij de Ouden de Slavifche en andere natien, die de Noordelijke landen van *Europa* en *Azië* bewoonden. Het Europisch *Sarmatië* bevatte, volgens GATTERER, (die het echter te ver uitftrekt), *Polen*, van de *Weichfel* af, *Pruisfen*, *Koerland*, *Lijfland*, *Rusland* en Europisch *Tartarijen* met de *Krim*, Aziatisch *Rusland*, *Siberië*, en *Mongolië*. De *Sarmaten* leiden een zwervend leven. Zij worden voor afftammelingen der *Mediërs* gehouden; woonden oorfpronkelijk in *Azië* tusfchen de *Don*, *Wolga* en den *Caukafus*; waren bondgenooten van MITHRIDATES VI, koning van *Pontus*; hielden zich toen reeds aan deze zijde van de *Don* op; doch breidden zich naderhand tusfchen deze rivier en den *Donau* uit, en waren nu, federt eenigen tijd de fchrik der Aziatifche vorsten. Zij voerden met de *Romeinen* lange en bloedige, doch meestal ongelukkige oorlogen. In het jaar 407 onzer tijdrekening trok een gedeelte van hun met de *Barbaren* naar *Gallië*; terwijl de achter geblevene door ATTILA bedwongen werden. Na deszelfs dood onderwierpen zij zich aan den keizer MARCIANUS, die hun woonplaatfen aan den *Donau* aanwees, waar zij zich later met de *Gothen* tot één volk vereenigd hebben.

SARMATIË. Onder dezen naam verftonden de ouden de Noordelijke landen van *Europa* en *Azië*, en verdeelden hetzelve ook in Eu-

(*) Men zie: ERASMUS, in zijn Latijnfche werk: *over de Spreekwoorden*.

Europisch en *Aziatisch Sarmatië.* Het eerste bevatte het land van den *Weichsel* af tot aan den *Don*, en van het *Carpatisch* gebergte, tot aan de *Oostzee*, alzoo *Rusland* en *Polen.* Het andere grensde tegen het Oosten aan de *Caspische* zee en de *Wolga*, ten Zuiden aan den *Caukasus*, ten Westen aan het *Maeotische* meer en de *Don*, door welke het van het *Europisch Sarmatië* gescheiden werd, en tegen het Noorden aan het bij de ouden onbekende gedeelte der aarde De bewoners behoorden tot de *Schytische* stammen, en bestonden uit zwervende Nomaden.

SARPEDON. Een der helden in de *Ilias* van HOMERUS. Hij was de zoon van JUPITER en LAODAMIA, en kwam als koning van *Lyciën* PRIAMUS met troepen te hulp, aan wier hoofd hij vele roemrijke daden verrigtte, tot dat hij eindelijk door de hand van PATROCLUS sneuvelde.

SARRACENEN, Oostlanders: zoodanig noemden zich de *Arabieren* in *Europa*, alzoo de naam *Arabieren*, Westlanders, dien zij in *Azië* voerden, in *Europa* niet gepast was.

SARTI. (GINSEPPE) Een beroemd Italiaansch toonzetter. In 1756 werd hij hof kapelmeester te *Koppenhage*, en tevens muzijk- en zangmeester van de jonge prinsen; vertrok in 1763 naar *Engeland*, en kort daarna naar *Venetië*, waar hij tot kapelmeester van het *Conservatorie della pietà* werd aangesteld. Sedert dit tijdstip klonk zijn roem door geheel *Italië*: men prees zijne opstellen als eene hemelsche muzijk, en op alle tooneelen zag men zijne stukken uitvoeren. Onder zijne zangspelen heeft de *Giulio Sabino* den meesten opgang gemaakt, hetgeen hij in 1781 voor den schouwburg te *Venetië* gesteld had. In het volgende jaar werd hij, uit verscheidene kundige mededingers, tot kapelmeester bij de domkerk te *Milaan* verkozen, en in 1785 door de Russische keizerin bij de kapel te *Petersburg* beroepen, waar hij een begin maakte met eene muzijk voor goeden vrijdag en met eenige Psalmen. Deze muzijk werd door 66 zangers en 100 Russische hoorns, behalve de gewone snaar- en blaas-speeltuigen uitgevoerd; doch dezelve nog niet sterk genoeg oordeelende, voegde hij bij een *Te deum*, hetgeen hij bij de feestviering van de overwinning van *Oczakow* liet uitvoeren, ook nog kanonschoten, waartoe eenige stukken geschut van onderscheiden kaliber in den tuin van het slot geplaatst waren, hetgeen, daar zij op verscheidene plaatsen den bas speelden, eene zeer zonderlinge werking deed. Na de uitvoering zijner *Armide*, in 1786, schonk hem de keizerin eene gouden doos en eenen diamanten ring. Verscheidene kabalen tegen hem zamenspannende, nam de prins POTEMKIN hem onder zijne bescherming, en rigtte hij op een hem geschonken dorp eene zangschool op; doch werd in 1793 op nieuw tot hof-kapelmeester aangesteld. De keizerin benoemde hem tot bestuurder van het *Conservatorium Catharinoslaw*, met een jaarlijks inkomen van 33,000 roebels en vrije woning; schonk hem vervolgens 15,000 roebels

bels voor reiskosten, en verhief hem tot den hoogsten Russischen adelstand. SARTI stierf op eene reis naar *Italië*, te *Berlijn* in 1802, in den ouderdom van 74 jaar. De hoogachting, die hij als componist zoowel buiten 's lands als in zijn vaderland genoot, schijnt hem in *Duitschland* in eenen minderen graad ten deele gevallen te zijn, waarvan zijne zangspelen slechts eenige komische, b. v. *Fra i due litiganti il terro gode*, hebben staande gehouden.

SASSEFRAS. Eene soort van hout, of liever een wortel, die van buiten eene witachtig rosse kleur heeft; sponsachtig en ligt, van binnen aschkleurig is; eenen scherpen, zoetachtigen en specerijachtigen smaak, en eenen doordringenden reuk heeft, eenigzins met dien van anijs en venkel overeenkomende. Men verkrijgt dezen wortel van eenen boom, die in *Virginië*, *Brazilië*, *Florida*, en verscheidene andere landschappen van *Amerika* groeit. Hij is eene soort van laurierboom, wiens stam kaal, zeer regt en een weinig verheven is. Zijne takken spreiden zich tot zijnen top uit, gelijk die van den pijnboom; zijne bladen zijn groenachtig aan de boven- en witachtig aan de onderzijde, en zijne bloemen, waarop beziën volgen, gelijkvormig aan die van den laurierboom, zijn in trossen bijeen gevoegd, en in 5 deelen ingesneden. Deze boom schijnt ook in *Frankrijk* te worden aangekweekt, offchoon hij er nog zeldzaam is.

SASSO. Een Venetiaansch gewigt van $1\frac{1}{2}$ *tarma*, of 3 *Scropoli*. Zes *Sassi* maken eene *Onza*, en 12 *Onza* een pond klein gewigt.

SATELLITEN, of *Wachters*, zijn in de Sterrenkunde die kleine planeten, welke rondom eene groote planeet loopen, en haar gestadig verzellen. Zoodanige hebben SATURNUS en JUPITER. Derzelver verduisteringen, inzonderheid van die der laatstgenoemde planeet, zijn voor de Sterrenkunde hoogstbelangrijk, alzoo men daardoor den afstand der aarde naauwer heeft leeren bepalen, en den tijd aanwijzen, binnen welken het licht zich door eene ruimte beweegt, voor dat het tot ons komt. De verduisteringen dezer Satelliten vertoonen zich namelijk altijd later, hoe verder zich de aarde van JUPITER beweegt, en daarentegen het vroegst, wanneer deze planeet en de aarde met de zon in conjunctie staan. Ook kan men door het waarnemen van de verduistering dezer Wachters de lengte der plaatsen op de aarde bepalen.

SATERS, *Satyren*. De Grieksche fabelleer stelt onder deze benaming, gelijk onder die van *Silenen*, *Faunen* en *Panen*, eene soort van wezens voor, die min of meer in de dierlijke Natuur, inzonderheid, de gedaante der bokken nabij komen. Zij waren oorspronkelijk Peleponnesische boschgoden, die hunne verdere volmaking aan het Attisch drama, voornamelijk aan het satirieke, te danken hebben. Het geheele geslacht der *Saters*, *Silenen*, *Faunen* en *Panen* beteekent over het algemeen, bij de ouden, goden van de bosschen en het landleven, omtrent wier oorsprong de gevoelens zeer verschillende zijn. Zij worden met de *Silenen* steeds onder het ge-

gevolg van Bacchus gevonden, op wier feesten zij altijd dansten en muzijk maakten, om welke reden sommigen meenen, dat zij hun aanwezen aan deze feesten te danken hebben; doch waarschijnlijk is hun oorsprong aan de dieren-vellen toe te schrijven, waarvan zich de oude wereld, in plaats van kleederen, bediende, en mogelijk diende het beeld alleen, om de ruwe, wilde en onbeschaafde Natuur der menschen te verzinnelijken. Zij waren wellustig en beminden de muzijk, en worden door de latere kunstenaars met hoornen en bokspooten afgebeeld.

SATH. Eene Hebreeuwsche maat, houdende 2 *Hin*. Zij komt overeen met der *Romeinen Sesquimodius*, en 3 *Sath* maken eene *Epha* uit.

SATIRE. Hierdoor verstaat men, in eenen meer uitgebreiden zin, ieder vernuftige spotternij omtrent fouten of gebreken van anderen; (en van daar ook een *Satiriek* mensch, eene *satirieke luim*), waartoe ook Satirieke afbeeldsels, of spotprenten, b. v. die van Hogarth, Gilreij enz. behooren. In eenen meer bepaalden en eigenlijken zin is Satire een gedicht, dat in eenen luimigen of bitteren toon de fouten en dwaasheden der menschen van derzelver belagchelijke zijde voorstelt, of met den geesfel der spotternij vervolgt. Deze dichtsoort heeft haren oorsprong van de *Romeinen*, en hare benaming is van het Latijnsche woord *Satur* (niet van *Satyr*) ontleend, en zij heeft voornamelijk betrekking tot de vermenging der voorwerpen en versmaten, welke in de vroegere werken van dezen aard plaats had. De Satire behoort tot het *Leergedicht*, en ten haren aanziene geldt ook, hetgeen van hetzelve reeds voorheen is gezegd geworden. Gewoonlijk onderscheidt men eene *ernstige* en *vrolijke* soort van Satire: de eerste tast grove misslagen en wezenlijke ondeugden aan; vertoont haar in derzelver verachtelijke en afzigtige gedaante, en bestraft dezelve met ernst en nadruk; terwijl de laatste, daarentegen, mindere fouten en dwaasheden schildert, die meer het uitwendig gedrag, dan het inwendig karakter, meerder de uiterlijke welvoegelijkheid dan de zedelijkheid ontsieren, en deze met vernuft en luim belagchelijk afschetst. Inzonderheid zijn die ondeugden en dwaasheden een voorwerp der Satire, welke in de menschelijke maatschappij over het algemeen, of in den een of anderen staat, stand, of eeuw, de heerschende geworden zijn; want eigenlijk moet de bestraffing van den Satirieken dichter meer tegen de zaak dan den persoon gerigt zijn, en de door hem geschilderde personen moeten hunne soort vertegenwoordigen. De trekken, die de dichter in bijzondere individu's heeft waargenomen, moet hij in hen tot een behoorlijk geheel vereenigen; en hieruit blijkt dat de voornaamste eigenschappen, welke een Satiriek dichter moet bezitten, de volgende zijn: schranderheid in het opmerken van menschelijke ondeugden en dwaasheden, en dus eene naauwkeurige kennis van de menschen en hunne zeden; voorts een levendig gevoel van hetgeen, wat hij schildert, bestraft, en bespot, ten einde het in alle zijne verachtelijkheid en on-

onwelvoegelijkheid te kunnen inzien en voordragen, en eindelijk, een' natuurlijke ſatirieke luim, waarvan de grondſlag zelf in dien hoogeren graad van ſchranderheid en een levendiger gevoel te zoeken is, en met eene in het oogloopende geestigheid van denkbeelden en uitdrukkingen moet gepaard gaan.

De Satire kan zich in de dichtkunst, ten aanzien van vorm en inkleeding, op velerlei wijze vertoonen: zij kan in brieven, verhalen, geſprekken, ſchouwſpelen, (zoo als bij ARISTOPHANES), in liederen, epopoien enz. het hoofdkarakter en den heerſchenden toon uitmaken; doch moet alleen als een afzonderlijk deel worden aangewend. De meest gewone vorm der dichterlijke Satire, echter, is de Didactiſche; alleen onderſcheidt zij zich daardoor van het eigenlijk Leergedicht, dat de leeringen zich meer tot de gevolgen der wanbedrijven, dan tot derzelver oogmerken bepalen. De ouden verkozen tot versmaat der Satire den Jambus of Hexameter; de latere en nieuwere dichters over het algemeen den Jambus, en wel nu eens den Alexandrijner, dan eens den vijfvoetigen, en bezigden den laatſten of in onrijm of in den een of anderen gerijmden vorm. De eigenlijke Didactiſche Satire ontſtond eerst bij de *Romeinen*, en was haar oorſprong aan LUCILIUS verſchuldigd: de vrolijke ſoort derzelve werd naderhand door HORATIUS, en de ernſtige door JUVENALIS en PERSIUS tot meerdere volkomenheid gebragt. De nieuwere Satirendichters hielden zich meestal aan hunne Romeinſche voorgangers. Zoo vervaardigde ARIOSTO, onder de *Italianen* 7 Satiren, in den ſmaak van HORATIUS, en werd door ALAMANNI gevolgd; PIETRO ARITINO was de geesſel der vorsten, en SALVATOR ROSA was, even als in zijne landſchappen, ſomber in zijne ſchildering en zijne karakters en zeden; doch CARLO GOZZI overtrof allen in hartstogtelijkheid en blinden haat tegen alles, wat nieuw was. De *Franſchen* hadden onder hunne dichters van deze ſoort REGNIER, BOILEAU, MERCIER en VOLTAIRE; de *Engelſchen* DONNE, ROCHESTER, POPE, SWIFT, YOUNG, CHURCHIL en JOHNSON; de *Polen* KRASICZKI; de *Portugezen* CAMOENS, die door zijne *Indiſche dwaasheden* zich de verbanning naar *China* op den hals haalde; de *Spanjaarden* M. CERVANTES, ſchrijver van den *Don Quichot*, *Que vedo* van LOPE DE VEGA, en DIEGO SAVEDRA; de *Duitſchers* MAURER, FISCHART, ROLLENHAGEN, HALLER, RABENER, STOLBERG, KÄSTNER, LICHTENBERG, FALK, TIECK, HAUG enz., en onder de *Nederlanders* telt men onder de Satirendichters VONDEL, HUIGENS, DE DEKKER, VOS en anderen.

De *Grieken* kenden de eigenlijke Satire niet: het gedicht van ARCHILOCHUS, ZOO als ook van SIMONIDES, was meer een ſpotſchrift, en de *Sillen* hadden waarſchijnlijk wel eenen Didactiſchen vorm, maar behoorden meer tot parodiën. — Geheel verſchillend van de Satire, echter, was het *Drama Satiricum* der *Grieken;* zijnde eene vermenging van het tragediſche, ten minſte heroïke, met het komieke. Deze Drama's dienden tot na- en tusſchenſpelen, en waren van een De-

knag-komisch- burlesk karakter. Wij bezitten van deze laatfte foort van hun alleen nog de *Cyklops* van EURIPIDES.

SATRAPEN. Zoo noemt men de ftadhouders der bijzondere provincien van het Perzifche rijk; dragende hunne ftadhouderfchappen den naam van *Satrapyen*.

SATURNALIEN. Een feest, bij de *Romeinen* gevierd wordende, ter gedachtenis van den gelukkigen tijd, onder de heerfchappij van SATURNUS over de wereld, toen gelijkheid en vrijheid onder de menfchen woonden; getrouwheid en onderlinge liefde allen verbroederde, en onderdrukkingen en beroeringen van de aarde verbannen waren. Deze feesten duurden in den aanvang flechts éénen dag, naderhand 3, vervolgens 5, en onder de *Caefars* 7 dagen, wanneer zij van den 17 tot den 25 van Winterm. gehouden werden. Het feest begon, zoodra de wollen band, waarmede de beeldzuil van SATURNUS, gedurende het geheele jaar omwonden was, was weggenomen, wanneer men in zijnen tempel eene menigte waskaarfen ontftak, ten teeken, dat er geene menfchen meer zouden geofferd worden. De flaven waren thans vrij; droegen den vrijheids-hoed op hunne hoofden, en waren in eenen met purper belegden rok en met de witte Toga gekleed. Heeren en flaven verruilden hunne rollen, en terwijl de laatfte en verdere bedienden aan tafel zaten en aten, werden zij door de eerften en hunne gasten bediend, die, wanneer zij hun werk niet naar behooren verrigtten, zich allerlei belagchelijke ftraffen moesten laten welgevallen. In de laatfte dagen, die er in later tijd bij kwamen, zond men elkander gefchenken, namelijk: kleine afgodsbeelden, *Sigilla*, waarom ook deze dagen *Sigillarien* genoemd werden, en begroette de een den ander met de uitroeping: *Io Saturnalia; bona Saturnalia* (Heil de Saturnalien! goede Saturnalien!) Ook werden op deze feesten eenige gevangenen losgelaten, die hunne kluisters aan SATURNUS toewijdden.

SATURNUS. Oorfpronkelijk eene oud-Italiaanfche godheid, welke naderhand met den Griekfchen KRONOS verwisfeld werd, van wien het volgende verhaald wordt. De jongfte der 6 *Titanen*, uit URANUS en GAEA gefproten, was KRONOS (de tijd) geheeten, die, toen URANUS zijne kinderen in den kerker opfloot, door zijne vertoornde moeder deswege tot wraakoefening aangefpoord werd. URANUS werd door hem ontmand, en van de heerfchappij ontzet, waarna de *Titanen* hunne gevangene broeders in vrijheid ftelden, en KRONOS in het bewind geplaatst werd. Deze huwde aan RHEA, bij welke hij verfcheidene zonen en dochters verwekte; doch, wel voorziende, dat ook hem de onttrooning door eenen zijner zonen te wachten ftond, verflond hij zijne pas geborene kinderen; alleen ZEUS werd gered, terwijl RHEA zich op *Creta* fchuil hield, waar GAEA beloofde voor zijne opvoeding te zullen zorgen. RHEA reikte hierop aan KRONOS eenen fteen toe, in doeken gewonden, dien hij, in plaats van het pas geboren kind binnen flokte; doch door een aan hem,

door Gaea en Metis, toegediend braakmiddel, benevens alle de verslondene kinderen, weder loosde, met wier bijstand Zeus hem en de *Titanen* 10 jaar lang beoorloogde, en ten laatste van den troon stootte. Kronos werd hierop met de *Titanen* in den *Tartarus* geworpen, waaruit latere dichters hen verlost hebben; doch Zeus erkende, volgens Pindarus, Kronos als beheerscher van het gelukkig eiland in den Westelijken *Oceaan*. Men hield het nog onbekende *Hesperien* voor het land, waar Uranus en de volgende *Titanen* zouden geheerscht hebben. Toen men echter in later tijd dit land nader leerde kennen, werd Kronos en met hem de gouden eeuw naar *Italië* verplaatst, en Kronos nu met Saturnus vermengende, dichte men, dat de laatste, van het bewind ontzet en voor zijne zonen vlugtende, *Italië* tot zijne wijkplaats verkoos, en zich in *Latium* (van *latere*) schuil hield. Hier deelde de overoude koning Janus de heerschappij met Saturnus, die op den Capitolijnschen, voorheen Saturnischen, berg de stad *Saturnia* liet bouwen. Op het *forum* te *Rome* stond zijn tempel, waarin men den openbaren schat bewaarde. De Saturnische tijd is als de *gouden eeuw* onvergelijkelijk gebleven, en door de dichters om strijd bezongen en hoog geprezen geworden: de jaren rolden vreedzaam heen, en ieder oogenblik leverde een zuiver, ongestoord levensgenot, en reine, onverbitterde genoegens op.

SAURIN. (Jaques) Een Fransch Protestantsch geestelijke en beroemd Kansel-redenaar, de zoon van een voornaam regtsgeleerde te *Nismes*, waar hij in 1677 geboren werd. Toen het edikt van *Nantes* werd herroepen, ging hij met zijne familie naar *Geneve*, waar hij aanmerkelijke vorderingen in de wetenschappen maakte. In zijn 17de jaar begaf hij zich in den krijgsdienst; woonde onder de Engelsche hulpbenden van den hertog van *Savooije* verscheidene veldtogten tegen *Frankrijk* bij; hervatte in 1696 zijne studien te *Geneve*, en wijdde zich aan de beoefening der Godgeleerdheid. Hierop reisde hij naar *Holland* en *Engeland*, en predikte te *Londen*, gedurende zijn vijfjarig verblijf, met vele goedkeuring. Nadat hij hier gehuwd was, keerde hij naar *Holland*, en wel naar '*s Hage*, terug, alwaar hij als predikant der *Franschen* bij de hof-kapel van den erfstadhouder werd aangesteld, en dezen post tot het einde van zijn leven met vele goedkeuring bekleedde. Hij had een belangrijk uiterlijk voorkomen; bezat eene volle stem; veel vuur in zijne voordragt, en had altijd talrijke en aanzienlijke toehoorders; doch zijn roem ontstak den nijd, en dit wikkelde hem in onaangenaamheden, die de laatste dagen zijns levens niet weinig verbitterden. Hij was een uitmuntend geleerde, en een vroom Christen, die eenen diepen afkeer had van alle ondeugd, en geheel vervuld was van liefde voor God en de menschen. zijn leven eindigde in het jaar 1730, in het 53ste zijns ouderdoms, en zijn dood werd door allen, die hem kenden, hartelijk betreurd. zijne leerredenen, die in verscheidene talen zijn over-

overgezet, zijn te '*s Hage* uitgegeven onder den titel: *Sermons sur divers textes de l'Ecriture Sainte, par* JAQUES SAURIN, 1749, 10 *vol.* Bovendien heeft hij verscheidene godgeleerde werken nagelaten, die echter minder bekend zijn geworden.

SAUSSURE. (HORACE BENOIT DE) Een zeer uitmuntend natuuronderzoeker. Hij werd te *Geneve* geboren, en was de zoon van N. DE SAUSSURE, die als schrijver, door zijne werken over den landbouw, bekend is, en lid was van den raad van 200 te *Geneve*. Door den omgang met zijnen vader en andere natuurkundigen in zijne geboortestad, werd in hem de lust voor de wetenschappen het eerst opgewekt, waarin hij zulke snelle vorderingen maakte, dat hij reeds in zijn 22ste jaar tot Hoogleeraar in de Wijsbegeerte in zijne vaderstad werd aangesteld. Hij bekleedde dien post gedurende 25 jaar met veel roem; besteedde den tijd, die hem overig was, tot reizen, en bezocht tweemaal *Frankrijk;* eens, om de Vulkanische bergen in *Viennois*, *Forez* en *Auvergne* te onderzoeken, en op eenen anderen keer, om zich de noodige kennis van den luchtbol van MONTGOLFIER te verschaffen. Ook *Holland* en *Engeland* liet hij niet onbezocht, en geraakte in het laatste land met den beroemden FRANKLIN bekend. Het nasporen van de gesteldheid en de hoogte der bergen, was een voorwerp zijner meest geliefkoosde beoefening. In *Italië* bezocht hij de ijzermijnen op *Elba* zeer naauwkeurig; beklom met W. HAMILTON den *Vesuvius*, en mat de hoogte van den *Aetna*. De Kruidkunde beminde hij even zeer; ontdekte verscheidene soorten van mossen, en bewees in eenen brief aan SPALLANZANI, dat de Infusie-diertjes, zoo als de polijpen, zich zelven voorttelen. Ook bezat hij zeer veel vaardigheid in het uitvinden van natuurkundige werktuigen, b. v. van eenen elektrometer, hygrometer, heliöthermometer en anderen; doch het meest maakte hij zich beroemd door zijne onderzoekingen van de bergen, waartoe hij, zoo als eenige *Engelschen* reeds voor hem gedaan hadden, de ijsbergen van *Chamouny* bezocht, en jaarlijks eene reis naar de *Alpen* deed, die hij in 1779 reeds 14 maal van 8 kanten beklommen had. In 1787 besteeg hij den top van den *Montblanc*, en mat, volgens waarnemingen met den barometer, deszelfs hoogte. Hij werd, uit hoofde zijner talrijke en voortreffelijke schriften, door de meest beroemde genootschappen tot medelid verkozen, en door de aanzienlijkste en geleerdste reizigers, die te *Geneve* kwamen, bezocht, ten einde zijne onderrigtingen te ontvangen, en zijn rijk kabinet van natuurlijke zeldzaamheden te beschouwen. In zijne geboortestad rigtte hij een genootschap van kunsten op, waarvan hij tot zijnen dood voorzitter bleef, en hetgeen zich ten aanzien van den bloei der fabrijken zeer verdienstelijk maakte; zoo als hij over het geheel het algemeene welzijn op allerlei wijze poogde te bevorderen. Toen *Geneve* met *Frankrijk* was vereenigd geworden, werd de SAUSSURE tot afgevaardigde bij de Nationale vergadering benoemd; doch deze staatsomwenteling beroofde hem grootendeels van zijn vermo-

gen en zijne gemoedsrust. Hij ſtierf in Louwm. 1798 in het 58ſte jaar zijns ouderdoms. Onder zijne talrijke ſchriften onderſcheiden zich zijne *Esſais ſur l'Hygromètre*, in 1787 verſchenen, met eene menigte van nieuwe en juiste aanmerkingen van eenen metrologiſchen aard; alsmede zijne *Voyages dans les Alpes*, welke hij van 1779 tot 1796 in 4 deelen in 4to heeft uitgegeven.

SAUVAGE (Pierre) werd in het jaar 1744 te *Doornik* geboren en ſtierf aldaar in den Herfst van 1818. Zijn vader, een glazenmaker, wilde hem in zijn beroep opbrengen; maar de jongeling verkreeg weldra zulk eene ſterke zucht voor de kunsten, dat hij zich aan de beoefening der Teekenkunst overgaf, en de ſchool zijner geboorteſtad, toen in hare opkomst, mogt hem onder hare kweekelingen tellen. Hij verliet die, na de eerſte prijzen behaald te hebben, en werd bij de akademie te *Antwerpen* aangenomen, alwaar hij, door zijne ſnelle vorderingen, de vriendſchap van den vermaarden Gherars verwierf, en in de werkplaats van dezen meester ſmaak voor het *basrelief* kreeg. Van *Antwerpen* begaf hij zich naar *Parijs*; bezocht de akademie van *St. Lukas*; behaalde de eermedaille, en werd tot lid en Hoogleeraar bij deze ſchool aangenomen. De deuren der Franſche akademie ſtonden voor hem open, en zijne ſchilderij bij den ontvangst, die men nog te *Verſailles* ziet, is een meesterſtuk van ſmaak en uitvoering. Schilder des konings geworden; in de *Louvre* gehuisvest, en van eerbewijzen omgeven, wist hij aan zijne kunst eenen hoogen graad van volkomenheid bij te zetten. Onder dit alles vergat hij noch zijne familie noch zijnen vroegeren ſtaat. Zijn meesterſtuk van glasmakerij, en het portret zijns vaders, waren te midden der voortbrengſelen van zijn kunsttalent, in zijne werkplaats zigtbaar, en nooit verzocht een ongelukkig landgenoot hem te vergeefsch om raad of onderſteuning. In het jaar 1808 te *Doornik* terug gekeerd, nam hij den post van Hoogleeraar bij de akademie-ſchool dier ſtad aan, en werd ten zelfden tijde lid van de koninklijke maatſchappij van ſchoone kunsten te *Gent*, en in 1816 lid korrespondent van het koninklijk inſtituut der *Nederlanden*. Deze ſchilder werkte voor alle hoven van *Europa*, en zijne voornaamſte ſtukken bevinden zich te *Parijs*, of in de paleizen en kasteelen in de omſtreken dezer ſtad. Het platfond van de kapel van *St. Cloud*, en de groote zaal van het legioen van eer, beide van zijne hand, zijn uitſtekend fraai. De leden der maatſchappij van ſchoone kunsten, waarvan hij voorzitter was, hebben ter zijner eere een grafteeken, in eenen antiken ſtijl, opgerigt; terwijl de heer Renard, zijn vriend en waardige ambtgenoot, in eene gepaste lijkrede zijne verdiensten gehuldigd heeft.

SAVE. (De) Eene groote rivier, welke in *Opper-Krain* uit eene dubbelde bron ontſpringt; tusſchen *Slavonië*, *Kroatië* en *Bosnië* heenſtroomt, en zich bij *Belgrado* met den *Donau* vereenigt. Zij is bevaarbaar; doch heeft verſcheidene watervallen, en werpt dikwijls asch, en naar zwavel riekende ſteenen op.

SAVOOIJE. Een hertogdom, tot het koningrijk *Sardinië* behoorende, grenzende aan *Helvetië*, *Piemont* en *Frankrijk*. Het bevat 180 v. m., met 400,000 inwoners, en is voor het grootfte gedeelte door de hooge *Alpen* en bosfchen bedekt, tusfchen welken fmalle dalen gevonden worden. De Cottifche en Penninifche *Alpen* behooren er gedeeltelijk toe, en de Grayïfche fcheiden *Savooije* van *Piemont*. De hoogfte berg van *Europa*, de *Montblanc*, ligt in het genoemde hertogdom, en verheft zich tot eene hoogte van 14,676 voet: ook de *Iferau*, de kleine *St. Bernhard*, de berg *Cenis*, over welken een kunstweg van *Savooijë* naar *Piemont* voert, behooren tot dit land. Vele dezer Savooifche bergen zijn met ijs en fneeuw bedekt. Het land wordt inzonderheid door de *Rhone*, als grens-rivier, door de *Ifere*, *Arne* en *Arc* befpoeld. Behalve het Geneeffche meer zijn er nog kleinere, zoo als dat bij *Bourges* en *Annecy*. De luchtftreek is er zeer veranderlijk, en gaat dikwijls op éénen dag van de ftrengfte koude tot hitte over. Meermalen groeit en bloeit alles in de dalen, wanneer de toppen der bergen met ijs en fneeuw bedekt zijn. De grond is hier meestal fteenachtig, en daardoor weinig vruchtbaar: daar, waar hij oorbaar kan gemaakt worden, brengt hij koren, doch niet genoegzaam, wijn, hennep, vlas, aardappelen, ooft en kastanjes voort, en op de bergen vindt men veel wild, mormeldieren, gemfen en fteenbokken. Het Delfftoffelijk rijk levert zilver, koper, lood, ijzer, fteenkolen, molenfteenen, marmer, ferpentijnfteen en zout op. De inwoners, die men *Savoijaarden* noemt, fpreken gedeeltelijk de Italiaanfche, gedeeltelijk de Franfche taal, en zijn wegens hunne trouw, eerlijkheid, arbeidzaamheid en armoede bekend. Niettegenftaande hunne vlijt, levert de grond voor hunne behoeften niet genoeg op, zoodat zij genoodzaakt zijn, om in andere landen hun beftaan te zoeken, van waar zij dan naderhand met de vruchten hunner nijverheid in hun vaderland terug keeren. De hoofdftad van *Savooije* heet *Chambery*, en heeft 12,000 inwoners. Het land behoorde in de oudfte tijden aan *Gallië*, en de *Allobrogers* hadden hier hunnen zetel. Tot 400 bleef het onder de *Romeinen*; tot 530 behoorde het tot *Bourgogne*; tot 879 aan *Frankrijk*; tot 1000 onder het Arelatisch koningrijk, wanneer het BEROALD tot graaf verkreeg, en in 1416 werd het tot een hertogdom verheven. In 1718 verkreeg de hertog VICTOR AMADEUS, te gelijk met de koninklijke waardigheid, het land, en federt maakt *Savooije* een gedeelte van den Sardinifchen ftaat uit. In 1792 werd het door de *Franfchen* veroverd, en, onder den naam van het departement *Montblanc*, in hun rijk ingelijfd; doch bij den vrede van *Parijs* van 1814 werd een gedeelte, en bij dien van 1815 het geheele land aan den koning van *Sardinië* afgeftaan, hetgeen nu in 6 provincien verdeeld is.

SAXE. (CHRISTOPHORUS) Een beroemd oudheid- en letterkundige, die in Zomerm. van het jaar 1714 te *Eppendorf*, in *Sakfe*, geboren werd, en te *Utrecht* in Bloeim. van het jaar 1816 ftierf,

alwaar hij den post van gewoon Hoogleeraar in de Algemeene en Vaderlandsche geschiedenis, in de Oudheden en Welsprekendheid bekleedde. Zich te *Leipzig*, onder de leiding vooral van JOAN, FRIEDR. CHRIST. en JOAN, AUGUST ERNESTI, op eene grondige beoefening der oude Letterkunde zoodanig toegelegd hebbende, dat hij een waardig leerling van deze beroemde leermeesters mogt genoemd worden, werd hij in 1748 tot *artium et philosophiae Magister* bevorderd. Reeds een jaar vroeger was hij als schrijver opgetreden, door de uitgave van een stuk, ten titel hebbende: *Vindicia secundum libertatem, pro Maronis Aeneïde*, tegen HARDINNIGS gerigt, bij welke gelegenheid hij zijnen eigenlijken geslachtnaam SACHSE in SAXE, en in het Latijn SAXIUS, veranderd en sedert behouden heeft. Na zijne bevordering is hij, bijna tot aan zijnen dood, onvermoeid bezig geweest zoo wel met het opstellen van grondige beoordeelingen in onderscheidene tijdschriften, als het bearbeiden van geleerde onderwerpen, en het uitgeven van een aantal werken, welke hem alomme, ook buiten 's lands, eenen grooten roem verworven hebben. Het zoude noodeloos zijn, dezelven hier allen op te noemen, daar zij naauwkeurig zijn opgegeven in het *Onomasticum Literarium*, dat door hem zelven vervaardigd, en in 8 deelen te *Utrecht* is uitgegeven, uit welk werk (*) tevens blijkt, dat hij zich, na zijne bevordering, eenigen tijd met het privaat onderwijs van eenige jonge lieden, van aanzienlijke geslachten, heeft bezig gehouden, en hij het voornemen gehad heeft, om zich als *Magister* te *Leipzig* neder te zetten, en onder dien titel openlijke lessen voor de aldaar studerende jeugd te houden; doch weldra zag hij van dit zijn voornemen af, daar hij door eene uitlokkende en vereerende uitnoodiging van den heer J. DE BACK bewogen werd, om naar '*s Hage* over te komen, ten einde aldaar de geleerde opvoeding der zonen van dezen staatsman op zich te nemen. Het gevolg hiervan was, dat SAXE weldra als geleerde hier te lande meer bekend werd, en men de keuze van heeren bestuurderen der *Utrechtsche* Hooge school zeer billijkte, toen hij, op dezer voordragt, in 1752, als buitengewoon Hoogleeraar in de Oudheden en fraaije Letteren werd aangesteld. Dat SAXE volkomen aan de verwachting voldaan heeft, welke men van hem had opgevat, kan daaruit blijken, dat hij reeds in 1755 tot gewoon Hoogleeraar benoemd werd, en hem op onderscheidene tijden het onderwijs van nieuwe vakken der oude Letterkunde en Geschiedenis werd opgedragen.

Van nu af beschouwde hij *Nederland* als zijn tweede vaderland, en lag zich op eene grondige beoefening onzer vaderlandsche, zoowel staat- als letterkundige Geschiedenis toe, zoo als niet alleen uit zijne gewone lessen, maar ook uit onderscheidene werken geredelijk kan worden opgemaakt, welken hij na dien tijd heeft uitgegeven. De twist, dien hij met den Hoogleeraar P. BURMANNUS *secundus*

(*) Zie 8e deel, pag. 25, SAXE.

dus gevoerd heeft, moest natuurlijk 's mans levensgenoegens eenigen tijd verbitteren; maar floeg hem evenwel niet zoo ter neder, dat daardoor zijn werkzame geest belemmerd werd, of dat hij de pligten van zijnen post minder getrouw waarnam: trouwens dezen lag hem zoo na aan het hart, dat hij, nog als een negentigjarig grijsaard, aan denzelven voldeed, en alleen door de zwakheden des ouderdoms, twee jaar voor zijnen dood, genoodzaakt werd, zijne lesfen te ftaken en eene vereerende rust te genieten aan de Hooge fchool, welker fieraad hij meer dan eene halve eeuw geweest was. Schoon Saxe de oude Letterkunde in haren geheelen omvang beoefende, zoo waren het evenwel vooral de *Historia Literaria* en Oudheidkunde, waarin hij bijzonder uitmunte: waarom men het te meer moet bejammeren, dat hij door hoogen ouderdom belet is geworden, het *Eponymologicum* van Heinsius, met zijne verbeteringen en bijvoegfels, uit te geven, waaraan hij in zijne hooge jaren fteeds met zoo veel ijver werkzaam was. Zoo wij ons niet bedriegen, zijn de papieren en ftukken, tot dit werk behoorende, door 's lands Hooge regering van zijne weduwe overgenomen, om in de koninklijke boekerij in *'s Gravenhage* geplaatst te worden.

SBIRREN waren voorheen zekere geregtsdienaars of ambtenaars van de burgerlijke regering, in *Italië*, die onder eenen aanvoerder, Barigello genoemd, op eenen militairen voet gebragt waren; doch door de buitengewone confulta in 1809 zijn afgefchaft geworden.

SCAGLIOLA. Hier onder verftaat men eenen groenachtigen *Selenit*, die in *Toskane* en andere landen veel gevonden wordt. Men bedient zich van dezen fteen tot fchilderftukken, die men *Sagliola-werk* noemt, door namelijk dien eerst tot kalk te branden, vervolgens fijn te ftampen, en er dan een deeg van te maken, waaruit men platen vormt, waarop het fchilderij gebragt wordt. De hard gewordene platen worden gepolijst, en hebben het voorkomen van marmer. Deze kunst is door H. Hugfort, in 1771 overleden, tot meerdere volkomenheid gebragt, en de galerij te *Florence* bevat verfcheidene van zulke *Sagliola*-ftukken, onder anderen eene *Madonna* van Guido door Lambroto Gori.

SCALIGER, (Julius Cesar) wiens gefchiedenis, inzonderheid zijne afkomst, zeer duister is, was buiten twijfel een man van vele bekwaamheden, en ftierf te *Agen*, eene ftad in *Frankrijk*, in 1588, het 75fte jaar zijns levens. Weinigen beklommen, ten aanzien van wetenfchappelijke kennis, in zijnen tijd zulk eenen hoogen trap, dan hij: hij bezat een fterk geheugen en vlug verftand, en was vrij, fchoon niet altijd juist, in zijne denkwijze. Onder zijne werken over de Natuurkunde en Natuurlijke Historie behooren inzonderheid *Exercitationum exotericarum Lib.* XV; *de fubtilitate ad Cardanum Par.*, 1557, in 4°, *Hanover* 1734 in 8°; *Commentariën* van Hippocrates *de Infomnis*; benevens een werk over Theophrastus en Aristoteles over de planten, en over de Natuurlijke Gefchiedenis der

dieren van laatstgenoemden schrijver, met eene overzetting. Als letterkundige gaf hij 2 redevoeringen tegen den *Ciceriarus* van ERASMUS in het licht, waarin hij dezen met vele bitterheid behandelt; alsmede een uitmuntend werk over de Latijnsche taal, de *Causis linguae Latinae, Lib.* XVIII *Lugd.* 1540 in 4to, en *Geneve* 1580 in 8vo, hetgeen als het eerste, naar eenen wijsgeerigen leertrant ingerigte, werk over dit onderwerp beschouwd wordt; doch vele nuttelooze en overdrevene scherpzinnigheden bevat. Door zijn boek: *de arte poetica Lib.* VIII, 1563 in fol., *Lugd. Batav.* 1691 in 8vo, behaalde hij veel roem, en het was ongetwijfeld het geleerdste werk, van dien aard, het welk tot dien tijd verscheen; offchoon hij daarin meer gramaticale kennis, dan dichterlijk oordeel aan den dag legde. Zijne eigene gedichten zijn niets minder dan voortreffelijk, en zijne brieven dikwijls duister en hoogdravend geschreven. Over het geheel stemmen nieuwere oordeelkundigen niet overeen met de lofspraak, die LIPSIUS, CASOUBONUS, VOSSIUS en anderen hem hebben toegezwaaid.

SCALIGER. (JOSEPHUS JUSTUS) De zoon van den beroemden JULIUS CESAR SCALIGER. Hij werd te *Agen* in *Guienne* in 1540 geboren; leide de eerste gronden zijner volgende uitgebreide geleerdheid te *Bourdeaux*; genoot naderhand aan de Hooge school te *Parijs*, van den vermaarden ADRIANUS TURNEBUS, het onderwijs in het Grieksch, en wijdde zich vervolgens aan de beoefening der Oostersche talen. In zijnen meer gevorderden leeftijd schijnt SCALIGER zich aan geene vaste woonplaats gebonden te hebben; doch zijn reeds verkregen roem was zoo algemeen bekend, dat bezorgers der Hooge school te *Leijden* hem aanzochten, om zijne woonplaats in die stad te nemen, onder aanbod van den titel van *Professor honorarius*, benevens eene vaste jaarwedde, en zonder verpligting tot het geven van onderwijs. Hij voldeed aan deze uitnoodiging en kwam in 1593 te *Leijden*, alwaar hij, onder de afwisseling van aanhoudenden letterarbeid en verkeering met geleerde vrienden, zijne dagen sleet tot in 1609, wanneer hij aan de waterzucht, in het 69ste jaar zijns levens stierf. Zijnen rijken boekenschat, uit eene menigte Grieksche, Hebreeuwsche, Chaldeesche, Syrische, Arabische, Perzische en Ethiopische schriften bestaande, maakte hij aan de Hooge school, om in hare openbare boekerij geplaatst te worden. — SCALIGER was een der geleerdste mannen van zijnen tijd, die eenen onsterfelijken roem behaalde door zijne ontdekkingen, aanmerkingen en verbeteringen omtrent de Tijdrekenkunde, waarvan 's mans werk, *de Emendatione Temporum*, ten bewijze kan verstrekken. Zijne uitvinding van de dus genoemde *Periodus Juliana*, of *Juliaanschen Tijdkring*, alsmede het vaststellen van zekere bepaalde tijdstippen, waartoe de voornaamste gebeurtenissen der wereld kunnen gebragt worden, zijn ontdekkingen, welke zelfs door zijne vijanden geroemd werden; en dezen had hij vele, uit hoofde van zijn onverdragelijk zwak, hetgeen hem met eene versmadende minachting op de meeste geleerden van

zij-

zijnen tijd deed nederzien, en de beleedigende namen en verwijtingen, die hij hun naar het hoofd wierp. Daarenboven bezielde hem een' kinderachtigen hoogmoed op zijne geboorte, en beweerde hij niet alleen, maar wilde het ook daarvoor van anderen gehouden hebben, dat hij van de heeren of prinſen van *Verona* afkomstig was.

SCALONA, het oude *Ascalon* in *Syrië*, is een arm dorp, van waar men in *Europa* het eerst de Chalotten kreeg, welker naam eene verbastering van *Ascolonſche ajuin* is.

SCAMANDER. Eene der twee hoofdrivieren van het Trojaanſche grondgebied, aan welker naam de beroemdſte daden der *Grieken* en *Trojanen* in den zoo vermaarden krijg verbonden zijn. Zij vloeid van den berg *Ida*, en, eertijds vereenigd met de *Simoïs*, ſtortte zij nabij *Ilium* in zee. Volgens HOMERUS noemden de goden haar *Xauthus*, de menſchen *Scamander*. De Trojaanſche maagden, wanneer zij op het punt ſtonden, om te huwen, waschten zich in dezelve, en riepen haar met deze woorden aan: *Scamander neem gij mijn maagdom.* Ook zoude zij de bijzondere eigenſchap gehad hebben, om aan het haar en de vacht der ſchapen eenen buitengewonen glans bij te zetten, waarom ook de drie godinnen, alvorens voor PARIS te verſchijnen, zich in dezelve zouden hebben gebaad.

SCANDINAVIE. De 3 Noordſche rijken: *Denemarken*, *Noorwegen* en *Zweden*. De bewoners van het Noordelijk *Scandinavië* waren bij de ouden genoegzaam onbekend. TACITUS ſpreekt van de *Sueonen* (*Zweden*) als een zeevarend volk. PLINIUS maakt gewag van een ſchier-eiland *Nerigon* (*Noorwegen*, in het Zweedsch *Norrige*, in het Deensch *Norge*); doch den naam van *Danus* vindt men het eerst bij GREGORIUS VAN TOURS in de 6de eeuw vermeld. *Zweden*, *Noorwegen*, *Denemarken* en *Jutland* werden oudtijds door eenen Germaniſchen ſtam bewoond, waarbij zich in afzonderlijke rijken horden van Sinniſche afkomst voegden. Reeds 100 jaar voor onze tijdrekening, verſchijnen in de Romeinſche geſchiedenis de inwoners van *Jutland* en *Schleeswijk* onder den naam van *Kimberen*, en omtrent 250 jaar na CHRISTUS beginnen de fabelen van ODIN, OTHIN of WODAN. Het Scandinavisch Noorden bleef alzoo tot in de helft der 9de eeuw in het duistere, hetgeen eerst door de ſtoute invallen der *Scandinaviers* in het Zuidelijk en Westelijk rijk van *Europa*, alsmede door het Christendom, hetwelk zich omtrent het jaar 1000 in *Scandinavië* uitbreidde, werd opgeklaard. Om dezen tijd waren de bewoners van *Scandinavië*, even als de *Tartaren*, in horden verdeeld, en leefden in de 9de en 10de eeuw grootendeels van de zeeroverij. Zij worden bij de Westelijke geſchiedſchrijvers *Deenen* en *Noormannen*, in de Engelſche jaarboeken van dien tijd *Casterlings*, in de Rusſiſche *Varagi* (*Wäringer*), en in de Spaansch-Arabiſche *Mantſchu* genoemd. De zee-avonturiers, langs de nabij- en afgelegene kusten der Oostzee, trokken uit *Zweden*, *Noorwegen*, de *Deenſche eilanden*, *Jutland* en *Schleeswijk*, naar *Nowgorod*, *Kiemen* en

Plotzk, naar *Engeland*, *Ierland*, *Holland*, *Frankrijk*, *Duitschland*, *Spanje* en *Italië*, waar zij weldra alles plunderden en verwoesten, maar ook fpoedig nieuwe rijken fichtten.

SCAPHANDER. Is de naam van een zeer ligt, drijvend kleed, door ANDRIES SCHEERBOOM te *Amfterdam* uitgevonden, die daarvoor door de Maatfchappij van wetenfchappen met den eerprijs is bekroond geworden. Dit kleed kan in onderfcheidene fatfoenen vervaardigd worden, en dient: 1 voor den zeeman die, zich in tijd van nood met hetzelve omgordende, gerust kan zijn, dat hij door de golven niet zal worden verflonden, offchoon dan ook zijn fchip vergaan of zinken moge. 2. Op rivieren en ftroomen, bij gevaarlijke overtogten met ftorm en ijsgang, of bij overftroomingen. 3. Tot een waarborg bij het pasferen van gevaarlijk ijs. 4. Om zich met zekerheid te kunnen baden, zoo wel in zee als in rivieren. En 5. Om de kunst van zwemmen, op eene gemakkelijke wijze en zonder gevaar, te kunnen leeren.

SCAPHISMUS was weleer eene gruwelijke en onmenfchelijke doodftraf bij de *Perzianen*, die fommige misdadigers levend door de wormen en het ongedierte lieten verteren. Men ftak, namelijk, den misdadiger in eenen uitgeholden boom, met 5 gaten voor zijn hoofd, armen en voeten; beftreek die met honig en melk, om de bijen, vliegen en andere ongedierte te lokken; ftelde hem aan de zon bloot, en liet hem zoolang in dezen verfchrikkelijken toeftand, tot dat hij den geest gaf.

SCAURUS. (MARC. AEM.) De naam van 2 *Romeinen*, vader en zoon. De eerfte was in het jaar 639 van *Rome* conful, en werd later *Princeps Senatus*. Hij was beroemd als redenaar, en onderfcheidde zich door geftrengheid en de waardigheid, welke hij zich wist te verfchaffen, weshalve hij dan ook bij den Senaat en het volk in groote achting ftond. Bovendien was hij een zeer doortrapt man, die zijne baatzucht en trotschheid behendig wist te verbergen. Ook als veldheer muntte hij tegen de *Galliers* uit, en genoot bij zijne terugkomst de eer van den triomf. Niet zoo loffelijk gedroeg hij zich in den oorlog met JUGURTHA, offchoon hij fchrander genoeg was, om te bewerken, dat hij nogmaals tot conful en zelfs tot cenfor verkozen werd. Zijn zoon onderfcheidde zich als *Aedilis Curilis*, door een fchitterend vertoon, dat hij maakte; liet eenen ongemeen prachtigen en grooten fchouwburg oprigten, en gaf kostbare en nog nooit vertoonde wedftrijden. CICERO was zijn verdediger, toen hij wegens onderdrukking in de provincie *Sardinië* werd aangeklaagd.

SCELET, SKELET, SQUELET, BEENGESTEL, noemt men het zamenftel van alle de beenderen van een dier. Gewoonlijk rekent men daartoe ook de tanden, hoewel deze geene ware beenderen zijn, maar van dezelve in oorfprong, groei enz. verfchillen, en tot de bijkomende deelen, even als de nagels, haren, enz. moeten gebragt worden. Een eigenlijk Scelet vindt men niet dan bij de *gewervelde dieren*, terwijl bij de *ongewervelde*, de infekten, enz.

een

eene verharde huid deels de verrigtingen daarvan uitoefent. Zoo b. v. dienen de fchilden en hoornachtige omkleedfels bij hen ter inhechting van fpieren, ter vorming van geledingen, ter bevestiging van den geheelen ligchaamsvorm: al hetwelk ook een Been-fcelet doet. De Natuur zelve heeft van de uitwendige harde bekleedfels tot het inwendig Scelet als 't ware een' trapsgewijzen overgang bepaald, door de aaneengehechte of losfe fchubben der visfchen en kruipende dieren, de fchilden der fchildpadden, enz. tot die dieren, welke de meest volmaakte Sceletten bezitten; doch uitwendig flechts hier of daar, of geheel geene, harde deelen vertoonen, die met de weeke deelen, vooral de fpieren, in verband ftaan. Geenzins evenwel ligt de hoofdverrigting of het hoofddoel van het Been geftel in de aanhechting van de fpieren en het vormen van tevens bewegelijke en hechte ledematen, maar ook in het bedekken, omhullen en befchermen van het zenuwgeftel, en deszelfs middenpunten, die bij de meest ontwikkelde dieren in het beenen-hoofd, en de ruggegraat gelegen zijn. De vorm en inrigting voorts van het geheel Scelet, alsmede die der bijzondere beenderen, fchijnt af te hangen of bepaald te worden door den invloed van de aangehechte en bevatte deelen; doch hierdoor willen wij volftrekt niet te kennen geven, dat zich de beenderen mechanisch fchikken rondom of in andere deelen: neen, zij hebben, als alle levende deelen, hunne eigene ontwikkeling, die in den gezonden toeftand hare eigene grenzen heeft, welke de grond legt voor eenen eigendommelijken, oorfpronkelijken vorm. Een voorbeeld zal de zaak duidelijker maken. In het beenen-hoofd van den Leeuw vindt men nagenoeg dezelfde beenderen, als in dat van den mensch: doch welk een verfchil van vorm! Bij den eerften nu is het herfengeftel weinig, het fpiergeftel fterk ontwikkeld; daarom vormen de beenderen inwendig flechts een klein hol, doch uitwendig fterke uitfteekfels en verdiepingen ter inplanting der fpieren: bij den laatften is het inwendig hol bij uitftek groot, doch de uitwendige oppervlakte bijkans glad, Aldus maakte de harmonie, tusfchen alle deelen van één geheel, dezen vorm bij den mensch, genen bij den leeuw noodzakelijk; doch geen der omringende deelen werkte hier als mechanifche oorzaak, zoodat die beenderen deze en volftrekt geene andere gedaante aannamen. Men heeft te lang, onzes inziens, deze beide zaken verward, en velen zijn nog gewoon het Scelet uit een te pasfief oogpunt (om zoo te fpreken) te befchouwen. Onze landgenoot, de Hoogleeraar J. W. Ermerins heeft zeer goed over de verhouding, die er tusfchen den vorm der beenderen en van andere deelen des menfchelijken ligchaams is, gehandeld. (*) — Bij de meest ontwikkelde der weekdieren vindt men de eerfte fporen van een Scelet, doch altijd in eenen onvolmaakten ftaat, d. i., in dien van kraakbeen (*cartilago*), welke zelfftandigheid ook in de meest vol-

(*) *Disfert. Med. inaug. de Ratione inter formam osfium aliarumque partium corporis humani*; *auct.* J. G. Ermerins. *L. Herdingh* 1824.

volmaakte dieren het ware been voorafgaat; of, om duidelijker te spreken, de Natuur vormt overal eerst kraakbeen, hetwelk in eenige dieren gedurende het geheele leven zich zelven gelijk blijft, doch in vele daarentegen hard been wordt, of *verbeent*. In het eerste geval verkeeren de zoogenaamde Inktvisschen, en de kraakbeenige visschen; in het laatste de beenige visschen, kruipende dieren, vogels en zoogdieren

Men verdeelt gewoonlijk het Scelet in beenderen van het *hoofd*, de *trunk* en de *ledematen*. Onze kundige JAN VAN DER HOEVEN, heeft eene meer phisiologische verdeeling voorgesteld in zijne verhandeling over het Scelet der visschen. (*) Hij onderscheidt de beenderen in die van het dierlijk en in die van het organisch leven: onder de eerste brengt hij die, welke de zenuw-middelpunten omhullen, die van de zintuigen en die van de bewegingswerktuigen; tot de laatste die der voedingswerktuigen, der ademhaling en der voortteling. Men beschouwe dit evenwel slechts als eene proeve tot zulk eene verdeeling. In bijzonderheden, ten opzigte der Sceletten van verschillende dieren, te treden, komt hier niet te pas. De mensch heeft het meest ontwikkeld en schoonst Scelet, waarvan het getal der beenderen 243 is. Hiervan behooren tot het hoofd 63, met name een voorhoofdsbeen, 1 achterhoofdsbeen, 2 wandbeenderen, 2 slaapbeenderen, 1 wiggebeen, 1 zeefbeen, 2 bovenkaaksb. 2 jukb., 2 traanb. 2 neusb., 2 verhemelteb., 2 onderste sponsbeenderen, 1 ploegb., 1 onderkaak-, 1 tongbeen, benevens 2 hamers, 2 ambeelden, 2 ronde beentjes, 2 stekkenhuizen in de gehoorholten, en 32 tanden. Tot de trunk rekent men, 7 halswervels, 12 rugwervels, 5 lendewervels, 24 ribben, 1 borstbeen, 2 ongenoemde beenderen, 1 heiligbeen, 4 staartbeentjes, dus te zamen 56 beenderen. Tot de bovenste ledematen behooren 2 sleutelbeenen, 2 schouderbladen, 2 armbeenen, 2 groote ellepijpen, 2 kleine ellepijpen, 2 schuitwijze, 2 halfmaanwijze, 2 beitelswijze beenderen, 2 ronde beentjes, 2 groote veelhoekige, 2 kleine veelhoekige, 2 gehoofde, 2 haakswijze beentjes, (makende de voorhand), 8 nahandsbeenderen van de vingers, 2 nahandsbeenderen van de duimen, 28 kootbeentjes, d. i. te zamen 64 beenderen. De onderste ledematen zijn zaamgesteld uit 60 beenderen, als: 2 dijebeenderen, 2 scheenbeenderen, 2 kuitbeenderen, 2 knieschijven, 2 kootbeenderen, 2 hielbeenderen, 2 schuitbeenderen, 6 wiggebeenderen, 2 taarlingbeenderen, 10 navoetsbeenderen, 28 teen- kootjes. Men kan het geheele getal met anderen ook wat hooger stellen, door de verdeeling van het tong- en borstbeen aan te nemen. Alle de vermelde beenderen zijn in het Scelet onderling of onbewegelijk, of middellijk, of door ware geledingen verbonden. Elk dezer vereenigingswijzen is juist berekend voor het plaatselijk doel en gebruik van ieder deel.

SCENITEN. Het Zuidelijk gedeelte van *Mesopotamië* werd door de

(*) *Diss. Philos. de Sceleto Piscium. L. Bat. ap. Herdingh.* 1822. Deze Verhandeling gevoegd bij de uitmuntende *Osteographia piscium* (*Groning.* 1822) van den. Hoogl. G. BAKKER, leveren belangrijke bijdragen op tot de kennis van het Scelet der visschen.

de *Arabieren* bewoond, waarom het ook den naam van *Arabië* voerde, en was door den *Euphraat* van het eigenlijk woest *Arabië* gescheiden, en het waren bijzonderlijk deze *Arabieren*, die *Sceniten* of *Tentbewoners* genoemd werden.

SCEPTIKERS. Dus werden de volgelingen en navolgers van den wijsgeer PIJRRHO geheeten, gelijk deszelfs wijsbegeerte de *Sceptische*, genoemd werd, van een Grieksch werkwoord, hetwelk *overwegen* beteekent, omdat men volgens de leer van PIJRRHO niets voor waar kon aannemen, maar alles slechts ons toeschijnt zoo, of zoodanig te zijn.

SCHAAKSPEL. Onder alle ontelbare spelen is er geen, dat zoo oud, uitgebreid, geacht, moeijelijk en zinrijk is, als dit. In het laatste opzigt kan men het bijna niet onder de spelen rekenen, alzoo hierbij niets aan het toeval wordt overgelaten; maar oordeel en voorzigtigheid alleen de overwinning beslissen. Het is het oudste spel; ten minste beweren de *Chinezen* het reeds 200 jaar voor onze tijdrekening gekend te hebben. Dan, hoe dit zij: zeker is het, dat het reeds in de 6de eeuw uit *Indien* naar *Perzië* overgebragt, en door de *Arabieren* en de kruisvaarders over de geheele oude wereld verspreid werd; zoodat er thans geen, eenigzins, beschaafd land in de 5 werelddeelen gevonden wordt, waarin het niet met eenige wezenlijke of niets beduidende veranderingen bekend is. Voornamelijk echter is het algemeen verspreid in het geheele Oosten, waar het in *China*, of, volgens sommigen in de *Indien*, uitgevonden is. De geheele zamenstelling en benaming der hoofdfiguren van het spel bewijst dit. In de *Indien* wordt het *Tschaturanga* genoemd; een woord, hetgeen de voorname deelen van een (aldaar oud) leger, *Olifanten*, *voetvolk*, *wagens* (strijdwagens namelijk) en *paarden* aanduidt; doch werd deze benaming door den Perzischen *Shah*, *Schach* (koning) verdrongen, welke dan ook het schaakspel in alle talen behouden heeft. Gewoonlijk wordt het door 2 personen op een bord, in 64 gelijke vierkante tafeltjes of vakjes verdeeld, gespeeld, zoodanig, dat ieder op de 16, die het naast bij hem liggen, in de voorste eerste rij, 8 zoogenoemde *boeren*, in de tweede, onmiddellijk voor hem liggende, in het midden eenen *koning* en eene *koningin*, en aan beide zijden 2 *loopers*, 2 *springers* en 2 *kasteelen* of torens plaatst. Het oogmerk van het spel is, om den koning van zijne partij zoo geheel in het naauw te brengen, dat hij geen zet meer doen kan, hetgeen men in de kunsttaal: de *koning is mat*, noemt. De namen van alle deze figuren, met uitzondering van den koning, waren en zijn, naar de zeden en gewoonten der onderscheidene volken, zeer verschillende. In het Oosten is de koning en de veldheer (*Fers*); bij de *Engelschen*, *Franschen* enz. zijn de *springers ruiters*, of *ridders*; in *Engeland* heeft men de loopers in eenen *bisschop*, en in *Frankrijk*, in eenen *zot* (*fou*) herschapen: oorspronkelijk waren zij olifanten met ruiters, en zijn de torens, of kasteelen, in *Indië* strijdwagens. De boeren heette men bij de Duitsche voorvaders *Wenden*, om daardoor de

de vernedering van dezen, door de *Duitschers* overheerden, volksstam aanteduiden. — Als spelers en schrijvers van het schaakspel hebben zich het meest beroemd gemaakt de hertog van *Brunswijk* in de 17de eeuw, en PHILIDOR in *Londen*, in het laatst der 18de; terwijl de *Codex der Schachspielkunst* van KOCH, waarvan de 3de uitgave van 1813 — 1815 in *Maagdenburg* verscheen, alle aanprijzing verdient bij allen, die eene grondige kennis van dit spel begeeren. — Minder gewoon is het Schaakspel met 3 of 4 personen, en even zeldzaam en ongemeen moeijelijk het daaruit ontstane *Koerierspel* met 24 figuren, op een bord van 96 vakken, en het nog meer ingewikkeld *krijgsspel* door VENTURINI uitgevonden. Voor omtrent 30 jaar heeft KEMPELEN een werktuig in de gedaante van een' *Turk* vervaardigd, die door zijn juist en zeker spel de bewondering der eerste schaakspelers en werktuigkundigen wegdroeg, zonder dat aan iemand het geheim bekend werd.

SCHAAP. (HET) Dit nuttig dier behoort oorspronkelijk op de gebergten van *Azië* te huis, waar het in eene hooge, koele, drooge lucht van voedzame planten en kruiden leefde. Van hier heeft de mensch het over den aardbol verspreid, en in alle luchtstreken overgevoerd. Hierdoor heeft het Schaap in gestalte, wol, grootte als anderzins, eene aanmerkelijke verandering ondergaan, welke niet slechts naar iedere luchtstreek, maar zelfs naar elke gesteldheid van den grond onderscheiden is; en van hier de menigvuldige soorten, rassen en verscheidenheden dezer dieren, waarvan F. L. WALTHER, in de *Ann. der Veteranischen Gesellschaft für die gesammte Naturkunde*, B. I en II, 1809 en 1810, meer dan 80 beschreven heeft. Onder de verschillende rassen der Schapen verdienen onze bijzondere opmerking de *Tibetsche*, uit wier ongemeen zachte wol de *Schawls* bereid worden, en de *Spaansche*, die men in vele landen en ook in ons vaderland heeft ingevoerd, klein zijn, en de fijnste, en het sterkst krimpende wol opleveren. Men onderscheidt dezelve in wandelende Schapen, *ambulantes*, en blijvende *estantes*: onder de eersten hebben de *merinos*, waarvan men in *Gelderland*, *Overijssel* en *'s Hertogenbosch* eenige kudden houdt, de fijnste wol; de laatsten verreizen niet, worden des nachts op stal gehouden, en hunne wol is van eene minder fijne soort. Op de Spaansche volgen de Engelsche Schapen, die in 14 rassen verdeeld worden; en wier wol die der eersten evenaart, en zelfs van sommigen overtreft. Het Schotlandsche ras, dat op de eilanden tusschen *Schotland* en *Noorwegen*, ten getale van omtrent 100,000, gehouden wordt, levert de fijnste, zachtste en glansrijkste wol op, die niet geschoren, maar, zoo als nog tegenwoordig in *Perzië*, ten tijde, dat zij van zelf zou afvallen, geropt wordt. De IJslandsche Schapen zijn merkwaardig om hunne 4 of 6 hoornen, en de *Arabische* om hunnen grooten vetstaart, die somtijds 40 pond weegt; terwijl de Schapen tusschen de keerkringen, in plaats van de gewone gekroesde wol, meestal sluik geiten-haar, en die van het

Zui-

Zuidelijk *Afrika* nog bovendien lange neerhangende ooren hebben. — Ook in ons vaderland vindt men aanmerkelijk verfchillende rasfen van Schapen. Die van *Drenthe* en de *Vriefche wouden* hebben meest hoornen; eenen langen ruigen ftaart; leveren flechts ten naasten bij 2 pond wol op; wegen haak-fchoon tusfchen de 30 en 40 pond, en hebben zeer fmakelijk vleesch. De *Vriefche* zijn groot, hebben eenen langen kop, grootere ooren, eenen korteren ftaart, langere en kalere pooten, en minder wol onder het lijf, welke, over het geheele ligchaam veel fijner, doch zonder krimp is. Deze Schapen leveren van de 8 tot 12 pond wol op; zijn niet zoo fterk, en gevoeliger voor de koude; brengen 2 tot 4 lammeren voort; wegen van de 60 tot 100 pond haak-fchoon, en worden niet in koppels, maar bij het melkvee geweid. De *Groninger* Schapen, eindelijk, hebben eenen korten kop, breeden bek, leveren minder fijne wol, dan de Vriefche; zijn digt geleed; hebben een korten plat breeden ftaart; meer wol onder het lijf; zijn ruiger van pooten; werpen meestal 2 lammeren, en bereiken haak-fchoon de zwaarte van 40 tot 60 p.

De ouderdom van het Schaap kan men uit de tanden opmaken. In het eerfte jaar zijn de 8 tanden voor in den mond fpits; in het tweede vallen de beide middelfte uit, waarvoor 2 grootere en breedere in de plaats komen, en in het derde en vierde jaar verliest het dier telkens op nieuw 2 tanden, en wel die, welke aan weerszijden van de gewisselde ftaan, waarop eindelijk in het vijfde jaar de hoektanden verwisselen, zoodat het Schaap met 8 gewisfelde tanden 5 jaar oud is. Een verdere ouderdom wordt aan het brokkelige der tanden gekend. De Schapen tieren niet wel in moerasfige ftreken, op natte weiden of bij faprijke planten, en ftaan hier aan vele ziekten bloot. Drooge, hooge ftreken zijn voor dezelve het best gefchikt, en op de velden, waar vele kudden grazen, bevinden zij zich bij het korte, fijne gras, en andere ziltige planten zeer wel. Bij gebrek aan de laatfte of aan aromatieke planten, geeft men hun eens of tweemaal in de week eenig zout, het geen dienftig is, om vervuiling, verflijming en andere ziekten te verhoeden. Het Schaap draagt 21 of 22 weken. In onze Noordelijke provincien brengt men in Wijn- of Slagtmaand de ram bij de ooijen, omdat zij in Lente- of Grasmaand de lammeren zouden werpen, die met den ouderdom van ongeveer 2 maanden gefpeend worden, wanneer de Schapen, die bij het melkvee gehouden worden, den geheelen zomer worden gemolken; doch meenen fommigen, dat de lammeren langer moeten zuigen, om dat zij anders hun geheele leven door flecht blijven. De mannetjes-lammeren worden, wanneer zij 14 dagen oud zijn, gefneden, en dan *hamels* genoemd; ook gefchiedt dit op fommige plaatfen aan de ooilammeren; doch hier te lande is dit zelden in gebruik. De Schapen zijn doorgaans wit; fomtijds ook bruin, zwart of gespikkeld; doch de witte worden uit hoofde van hunne wol, die van meer nut is, voor de beste gehouden. Op fommige plaatfen worden zij jaarlijks maar eens, op an-

anderen 2 maal geschoren; echter is de wol der eerste schering altijd zachter en fijner dan die van de tweede.

De allereerste veefokkerij heeft zich mogelijk alleen tot de Schapen bepaald, die bij de aartsvaders een voornaam gedeelte van hunnen rijkdom uitmaakten. Zij zijn van een ongemeen nut. Hunne melk levert aangename kaas; hun vleesch dient tot spijze; van de darmen worden snaren gemaakt; van de beenderen wordt lijm bereidt; de drekstoffen dienen tot mest in tuinen, op tabakslanden, enz. en van de huid vervaardigt men perkement. Bovenal echter is het de wol, die het meeste voordeel aanbrengt; wordende dezelve tot het maken van onze hoeden, en tot zeer vele van onze kleedingstukken verarbeid. Daar nu deze vreedzame dieren van zooveel nut zijn, behoeft men zich niet te verwonderen, dat ook duizenden derzelve in ons vaderland gevonden worden, waar hun getal, volgens eene wegens het gouvernement gedane opgave, in 1820, (het groothertogdom *Luxemburg* mede gerekend) niet minder dan 1,372,856 bedroeg, en dus merkelijk meerder, dan in de 3 voorgaande jaren.

SCHAAP-KEMEL, (*Camelus Vicugna*, L.) in het Fransch *La Vigogne*, is een viervoetig dier, met gespleten hoeven, hetgeen eenige overeenkomst met het kameel heeft, hoewel hetzelve veel kleiner is, en geene bulten op den rug draagt. Het gelijkt echter nog meer naar den *Lama;* alhoewel het de helft kleiner is. Zijne huid is met eene zeer fijne en zachte wol bedekt; die van de borst en van het uiteinde van den staart is de langste; onder de kin is zij wit, onder aan den buik witachtig, en overigens roodbruin. Dit dier is eigen aan het hoog gedeelte van *Peru;* het bewoont, in grootere of kleinere troepen, de hooge, met sneeuw en ijs bedekte bergen, vooral het gedeelte der *Cordillera's*, dat aan de provincien *Copiapo* en *Coquimbo* behoort, en loopt en beklimt de rotsen, met dezelfde, ja met nog meer vaardigheid dan de Gems; maakt een scherp geluid, dat hij dikwerf herhaald, en meer overeenkomst heeft met het fluiten van een vogel, dan met de stem van een viervoetig dier. Zeer vreesachtig en listig, laat de Schaap-kemel zich niet naderen; doch laat zich door moeijelijke en gevaarlijke, maanden lang durende, drijfjagten troepsgewijze vangen. Sommige der jagten brengen van 500 tot 1000 vellen op. De *Peruvianen* hebben de wreedheid, alle de Schaap-kemels, die ingesloten zijn, te vermoorden, en laten niet een dier onschuldige diertjes ontsnappen. Zij verkoopen het vel met de wol; want men zou de wol afzonderlijk niet koopen, wijl zij menigmaal met die van de *Paco* wordt vermengd, die dezelfde kleur heeft, doch minder fijn is. De opkoopers verzenden dezelve naar *Spanje*. De zucht naar winst is in *Peru* oorzaak, dat men langzamerhand deze, voor den koophandel zoo kostbare, diersoort eindelijk geheel en al zal uitrooijen. Het kost thans reeds veel moeite de wol te verkrijgen. Er zijn ten aanzien van deugd, drie verschillende soorten van deze wol, volgens welke zij tot lakens en stoffen, hoeden

of tapijten verwerkt worden. De *Amerikanen* gebruikten ze reeds tot hoeden, toen de *Europeanen* tot hen overkwamen. Men heeft het beproefd, om den Schaap-kemel naar *Europa* over te planten; doch hij konde hier niet aarden, waarschijnlijk, omdat men denzel en in het te heete klimaat van *Andaluzie* bragt, daar hij veel meer aan koudere gewesten gewoon is.

SCHACH, (*Scheich.*) Een Arabisch woord, zooveel als oudften beteekenende. Men noemt aldus de bevelhebbers der Arabifche ftammen of horden, die bijzonder trotsch op hunnen ouden adel zijn, en voornamelijk de ftamhoofden der *Beduïnen*. Sommigen van hun voeren ook wel den titel van *Emir*, zonder dat zij tot het geflacht van MAHOMETH behooren. De vorst van *Mekka* noemt zich *Scheich* van *Mekka*, die zich voor eenen echten nakomeling van MAHOMETH uitgeeft, en van de karavanen gefchenken vordert. Ook noemen de *Mahomethanen* den opziener hunner kloosters *Scheich*, en de Turkfche Mufti wordt fomtijds *Scheich-Ulislam* (opperh. der regtgeloovigen) geheeten.

SCHAFHAUSEN. Een der kleinfte Zwitferfche kantons, aan den regter oever van den *Rijn*, door welke het van de kantons *Zurich* en *Thorgau* wordt afgefcheiden. Het bevat 8 vierkante mijlen, met 30,000 bewoners, meestal van de Hervormde godsdienst. De grond behoort tot den vruchtbaarften van *Zwitferland*, en beftaat uit vruchtrijke heuvels en uitgestrekte dalen. De eerfte bevatten velerlei verfteeningen en uitmuntenden ijzer-erts. De bewoners houden zich meestal met den wijn- en landbouw bezig, alsmede met de ooft- en veeteelt, welke laatfte hier met vele kennis behandeld wordt. De fabrijken zijn, zelfs in de hoofdftad, niet van bijzonder belang. Deze, insgelijks *Schafhaufen* genoemd, ligt aan den regter Rijn-oever, aan de afhelling van eenen heuvel; wordt door kleine bergen ingefloten, en telt 7,000 inwoners. Zij heeft, fchoon de ftraten niet effen zijn, echter geen onbevallig aanzien, en verfcheidene wel gebouwde huizen. Over den *Rijn* ligt eene brug van 120 fchreden lang, aan welker einde het *Zuricher* gebied begint. In het hoogste gedeelte der ftad ligt de oude vesting *Unnoth* of *Meinoth*. Onder de wetenfchappelijke inrigtingen behooren het collegie *Humanitatis*, waar 9 Hoogleeraren voor de Godgeleerdheid, Natuur, Wis-, Gefchiedkunde, Wijsbegeerte en oude Talen onderwijzen; het Gymnafium, en de ftads Boekerij, welke door de verzameling van JOHANNES VON MULLER, die alhier geboren werd, aanmerkelijk is vermeerderd. Men heeft in *Schafhaufen* eene ftaalgieterij, fabrijken in wollen- en zijden ftoffen, eene groote Indifche drukkerij, aanzienlijke looijerijen, en eene katoen-spinnerij. Voor het overige beftaan de ingezetenen het meest van de verzending en van den handel met de voortbrengsels des lands, zoo als, wijn, koren, enz. Onder de wandelplaatfen behooren de *Fäfenstaub*, aan de Westzijde der ftad, met eenen fraaijen tuin; de nieuwe wandeling; het bekoorlijk *Muhlthal* en de *Klus*; liggende de beroemde Rijnval, (*zie aldaar*) slechts een uur van de ftad.

SCHAGEN. Eene kleine ſtad in *Noord-Holland*, ten Zuidwesten van *Alkmaar*. Zij is van eene zeer hooge oudheid, en mag onder de oudſte ſteden van dit oord gerangſchikt worden. In 1166 werd zij door de *Haarlemmers* en *Alkmaarſchen* ingenomen. In de vijftiende eeuw ontving zij ſtads geregtigheden, en tevens in 1404 eenen heer van grafelijken huize, ſchoon het meer waarſchijnlijk is, dat *Schagen* vroeger heeren gehad hebbe. Zeer bloeijend was toen deze ſtad; maar zag dien bloei ſedert aanmerkelijk verminderd. Men vond er in vroegeren tijd zeer vele fabrijken en neeringen, die bijna allen tot niet geloopen zijn, zoodat de landbouw thans het voorname middel van beſtaan uitmaakt. Het getal der inwoners bedraagt 1,558. Het vlek zelf heeft 240 huizen, en met die, welke onder hetzelve behooren, 344. — Het marktveld van *Schagen* is een ruim plein, waarop men het kerkgebouw der Hervormden vindt. In dit fraai geſticht treft men, behalve eenen zeer kunſtig bewerkten predikſtoel en kap, in het koor de grafsombens van verſcheidene heeren en vrouwen van *Schagen* aan; onder anderen eene in zwarten toetſteen, die van JAN VAN SCHAGEN en zijne gemalin ANNA VAN ASSENDELFT. Aan dit zelfde marktplein ſtaat ook het ſlot der heeren van *Schagen*, eertijds zeer aanzienlijk, thans geheel vervallen, op welks voorhof verſcheidene vonnisſen, ook door SONOIJ geveld, zijn ten uitvoer gebragt. De zuilen van marmer, die den ſchoorſteenmantel in een der zalen ſchraagden, zijn vervolgens in het koor der kerk overgebragt; doch in 1821 door den heer opgeëischt, en naar *Brusſel* vervoerd. Veel is over deze zuilen gezegd, die men voorgeeft van de puinhoopen van *Carthago* afkomſtig te zijn. Onwaarſchijnlijk ondertusſchen is derzelver echtheid niet, wanneer men in aanmerking neemt, dat inwoners van *Schagen*, (onbeſlist latende, of er voor 1404 heeren geweest zijn) WILLEM I op den kruistogt naar *Damiate* verzeld hebben, en zij op den terugtogt zeer mogelijk bij *Tunis* geland, eenig marmer van de aloude wereldſtad ingeſcheept hebben.

SCHAGEN. (ADRIANA VAN) geboren MAAS, eene tooneelſpeelſter te *Amſterdam*, bezat, bij eene uitſtekende ligchamelijke ſchoonheid, veel natuurlijken aanleg voor het tooneel, eene verwonderlijke declamatie, maar geringe kunstkennis. STIJL heeft weinig met hare bekwaamheden op gehad; doch CORVER roemde haar als de beste actrice, die het Amſterdamſche tooneel, zoover hem heugde, gehad heeft. Hare zedelijke hoedanigheden waren oorzaak, dat zij reeds voor haren dood, in 1741 of 1742, het tooneel verlaten moest.

SCHALKEN, (GODFRIED) in *Dordrecht* geboren, gaf van jongs af blijken eener overhellende neiging tot de Schilderkunst, waaraan hij al den tijd, dien hem van zijne taalkundige oefeningen overſchoot, te koste legde. S. VAN HOOGSTRATEN en G. DOU waren zijne leermeesters, en in de behandeling des laatſten ſlaagde hij vrij gelukkig, waarvan hij de merkwaardigſte proeve leverde in een ſchilderſtuk, bij kunstkenners altoos in hooge waarde gehouden, en onder den naam

van,

van, *Vrouwtje koom ten hove*, bekend; verbeeldende een zeker ſpel, het geen ten zijnen tijde onder jonge lieden, in een vrolijk gezelſchap, in gebruik was. Dit ſtuk had hem vele moeite, en alleen het tapijt op den grond eene maand ſchilderens gekost. Voor het overige legde hij zich in zijne geboorteſtad, voornamelijk, toe op het ſchilderen van portretten, waarin hij zeer gelukkig ſlaagde, en waarvan nog tegenwoordig onder de aanzienlijkſte familien te *Dordrecht* eenige voorhanden zijn. Intusſchen verſpreide zich de roem van zijn kunstvermogen tot in *Engeland*, werwaarts men hem, onder voordeelige beloften, wist te lokken. Hij vertoefde er verſcheidene jaren, en had het genoegen, dat zijn penſeelwerk rijkelijk betaald werd. Hierdoor eene aanzienlijke ſom bijeen gebragt hebbende, keerde hij naar zijn vaderland terug; doch verkoos nu *'s Gravenhage* tot zijne woonplaats, waar hij in Slagtm. 1706, in den ouderdom van 63 jaar ſtierf. Behalve de reeds gemelde blijken van zijn kunst-vermogen, roemt men in hem zijne zeldzame gave, om het kaarslicht na te bootſen, hetgeen hij zoo natuurlijk en krachtig wist te ſchilderen, dat het een ieders verwondering opwekte. Niet minder gelukkig ſlaagde hij in het ſchilderen van het dag- of zonlicht, door welks glans hij zijne ſchilderſtukken eenen zeer bevalligen luister wist bij te zetten.

SCHALMEI, (*bombyx*), in het Fransch *Chalumeau;* eene herdersfluit, gewoonlijk van riet; doch geeft men ook dien naam aan een klein blaasinſtrument van palmboomhout, hetgeen 7 gaten, 2 koperen kleppen, en bij de onderſte nog eene bijzondere opening heeft. Het loopt van *f* tot de twee geſtreken *a* en *b*, en ook wel tot de 3 geſtreken *c*. Sedert de hobo echter, onder de blaasſpeeltuigen, eene aanzienlijke plaats heeft ingenomen, is deze Schalmei bijna geheel in onbruik geraakt. Voor het overige geeft men ook wel den naam van Schalmei aan de pijp van den doedelzak, en heeft men bij ſommige orgels een register, hetgeen almede dezen naam voert.

SCHAMANEN. Zoo noemt men, in *Mongolië* en *Groot-Tartarije*, een gedeelte van *China*, in *Siberië* en *Kamſchatka*, de priesters, die tevens geneesheeren, tooveraars en geestbezweerders zijn. Waarſchijnlijk werd de godsdienstleer der *Schamanen*, die uit de zotſte denkbeelden van God en godsdienst beſtond, het eerst in de Zuidelijke ſtreken van *Azië*, door die van CONFUCIUS en ZOROASTER verdrongen. De nieuwe godsdienstleer, in een gedeelte van *China* en *Mongolië* nog tegenwoordig plaats hebbende, is een mengelmoes van het oude Schamaniſche heiden- en van het Nestoriaansch Christendom, en wordt de *Lamaſche* of *Schiagamaniſche* genoemd, die zich in *China*, door de *Mandſchu*, verſpreid heeft, en aldaar de godsdienst van het hof is, en bovendien in *Tibet*, een gedeelte van *Oost-Indië*, in *Tartarije*, *Mongolië* en onder de *Kalmukken* de heerſchende uitmaakt. De zielsverhuizing, en de vereering van den afgod Fo, maken een gedeelte van de nieuwe Schamaniſche godsdienst uit. De oude was nog

veel bijgelooviger, en leerde hoofdzakelijk het volgende: er zijn ontelbare gefchapene en ongefchapene goden, die gedeeltelijk in hemelfche ligchamen, gedeeltelijk in andere levende en levenlooze fchepfelen beftaan, of ook door menfchen willekeurig gevormd zijn; ook zijn er goede en kwade geesten. De menfchen duren na hunnen dood in eenen treurigen toeftand voort, die noch door goede of kwade bedrijven kan verhinderd worden, alzoo de goden, in hun werkeloos leven, zich niet over hen bekommeren. De geheele godsdienst der *Schamanen* beftaat diensvolgens in offeren, gebeden, gezangen en allerlei plegtigheden, waardoor zij de gunst der goede goden trachten te winnen, en de kwade te verzoenen; terwijl de priesters zich de offers en gefchenken trachten ten nutte te maken. De benaming van *Schaman* beteekent, voor het overige, in de heilige taal, in *Siam* een' *Kluizenaar*, een *Hermiet*.

SCHARLAKENKLEUR ftaat tusfchen rood en geel in. Men bereidt dezelve uit Fernambukhout of Cochenille (zie SCHILDLUIZEN.) Daar echter deze verwftoffen flechts een karmozijnrood opleveren, zoo doopt men de ftof, die men verwen wil, in eene oplosfing van tin of tinzout, om de Scharlakenkleur te verkrijgen. Deze kleur, uit Fernambukhout bereidt, is wel fraaijer dan die uit Cochenille; maar de laatfte is alleen duurzaam.

SCHARLAKENKOORTS behoort onder de koortsachtige huidziekten; welke doorgaans besmettelijk zijn, en zich door haar eigen gift voortplanten. De ziekte beftaat in den haar eigenen fcharlakenkleurigen uitflag en eene koorts, die nu eens zacht, dan eens hevig, fomtijds goed-, doch ook dikwijls kwaadaardig is. De uitflag beftaat in donkerroode vlekken, die zich over de huid verfpreiden, en zich nu eens in eene onbepaalde groote, ongelijkvormige gedaante afgezonderd vertoonen, en dan weer in elkander loopen. Hierbij openbaart zich telkens eene ontfteking aan den hals en de halsklieren. De loop der ziekte blijft zich in alle gevallen wel niet volkomen gelijk; doch houdt 4 perioden, welke onder alle afwijkingen altijd merkbaar blijven. De eerfte kan die van de uitberfting der ziekte, de tweede die van de ontfteking, de derde van den uitflag, en de vierde of laatfte van de vervelling der huid genoemd worden. De koorts met hare toevallen openbaart zich het eerst, en neerflagtigheid, ongefteldheid, matheid, misfelijkheid, dikwijls tot brakens toe, pijn in de keel bij het flikken, zijn de ziekelijke verfchijnfels der 2 tot 3 eerfte dagen; terwijl bij velen nog aanftonds zware hoofdpijn, flapeloosheid en ijlhoofdigheid komt. Op den derden, en in zeldzame gevallen, wanneer de ziekte hevig en onftuimig is, reeds op den tweeden dag, komen de vlekken op de huid te voorfchijn, die eerst klein zijn, en als door de huid fchemeren; doch langzaam grooter worden, in elkander vloeijen, eene hoogere kleur verkrijgen, en zich gewoonlijk het eerst in het aangezigt, daarna op het lijf, en vervolgens aan handen en voeten vertoonen. Deze vlekken blijven plat in de huid

zit-

zitten, en hare roode kleur vermindert, wanneer men ze drukt, maar keert aanſtonds weder, zoodra de drukking ophoudt. De hitte, het branden van de huid, en de hevigheid der koorts nemen nu dagelijks tot op den vijfden en zesden dag toe, en de zieken zijn nu of onrustig en ſlapeloos, of liggen geheel buiten kennis, en worden dikwijls ijlhoofdig. De geheele huid gloeit van den brand; die deelen, waaraan zich inzonderheid roode vlekken vertoonen, zwellen eenigermate op, en vooral beſpeurt men dit aan de handen tot aan de toppen der vingers, en aan de voeten; de ontſteking aan den hals wordt ſomtijds ſterker, en de zwelling der halsklieren neemt tevens zoodanig toe, dat de lijders niet meer ſlikken kunnen, en hun zelfs het ſpeekſel uit den mond loopt. Wanneer de ziekte eenvoudig is, en haren gewonen loop houdt, dan heeft de zwaarſte ontſteking en koorts op den vijfden dag plaats; maar dikwijls duurt de laatſte tot den zevenden, negenden, ja niet zelden tot den veertienden dag, en nog langer voort. Gewoonlijk neemt de koorts, echter, met den zesden en zevenden dag af, wordt nu van langzamerhand minder, en verdwijnt dikwijls zoo ſpoedig, als zij gekomen is, wanneer tevens de ijlhoofdigheid ophoudt, en door den ſlaap vervangen wordt; de brand der huid vermindert, en het hoog rood der vlekken neemt langzaam af, zoodat meestal de handen en voeten nog rood, gezwollen en pijnlijk zijn, wanneer de huid, het aangezigt, de hals, enz. bijna hunne natuurlijke kleur weder herkregen hebben; de pijn aan den hals verdwijnt nu geheel; doch waar de halsklieren gezwollen zijn, is zij meestal hardnekkiger. Zoodra de hooge roode kleur der vlekken verſlaauwt, vertoonen zich reeds de eerſte ſporen der vervelling van de opperhuid, die eenige dagen daarna volkomen wordt, wanneer de oude door de nieuw gevormde wordt verdrongen, en zich bij geheele ſtukken laat wegnemen. Op de borst, aan armen, handen en voeten is deze vervelling het ſterkſte. Bij de regelmatige en eenvoudige Scharlakenkoorts is de ziekte, met de volbragte vervelling der huid, geëindigd; doch geheel anders is het met deze ziekte gelegen, wanneer er andere gevaarlijke toevallen bijkomen, die of door de hevigheid, of kwaadaardigheid der koorts, of door het overgaan der ontſteking op inwendige deelen, of door verwaarloozing, door verkeerde behandeling, en andere omſtandigheden, kunnen worden veroorzaakt.

De eenvoudige Scharlakenkoorts beſtaat eigenlijk in eene eigendommelijke ontſteking der huid, waarvan de roode vlekken, de brand en uitzetting der huid het bewijs opleveren; terwijl de aanſtekende toeſtand van het fijne vaatſtelſel der huid tevens oorzaak is, dat er meerder bloed derwaarts ſtroomt, dan in eenen gezonden ſtaat, en ook de afwisſeling der ſtof, inzonderheid het vrij worden der warmteſtof, in de huid, ſpoediger geſchiedt. Het meest gevaarlijk is de Scharlakenkoorts door de ontſteking der inwendige deelen, welke zoowel door de oorſpronkelijke aanwakkering der koorts, als door de verdere ver-

ſpreiding der hoofdontſteking onſtaan kan. Het meest heeft dit in de herſens plaats door eene ophooping van bloed in het hoofd, welke zoo veel te gevaarlijker wordt, daar reeds in eenen gezonden ſtaat eene zoo aanmerkelijke hoeveelheid bloeds naar het hoofd ſtroomt; en van hier, dat bij de Scharlakenkoorts zoo menigvuldig, en dikwijls zeer ſpoedig, hoofdpijn, ijlhoofdigheid, ſlaapzucht, kramptrekkingen, en beroerte ontſtaan. Zij kan in alle tijden van het jaar, bij allerhanhande weder, en op elke plaats heerſchen; overvalt het meest kinderen; doch zijn ook volwasſenen, ſchoon zeldzamer, aan deze ziekte blootgeſteld. Wanneer in een huis, waar meer kinderen zijn, één er van door wordt aangetast, ſlaat dezelve veelal tot de anderen over; nogtans blijven ook enkelden, voor eenen korteren of langeren tijd, en velen zelfs voor hun geheele leven, er bevrijd van. Uit deze omſtandigheid zoude men kunnen beſluiten, dat de Scharlakenkoorts geen gevolg eener bijzondere geſteldheid van lucht is, of van eene beſmettende geſteldheid van het weêr afhangt, noch eene noodzakelijke ziekte is, die de menſchen eenmaal moeten doorloopen; maar dat zij door eene ſmetſtof wordt veroorzaakt, welke telkens in het wezenlijke dezelfde ziekte voortbrengt, en door haar wederom op nieuw gevormd wordt, op gelijke wijze als bij de kinderpokken plaats heeft. Evenwel moet hierbij ook nog eene bijzondere, tot hiertoe nog niet genoeg gekende, geneigdheid der menſchelijke bewerktuiging komen, om deze ſmetſtof op te nemen, en daardoor de ziekte te weeg te brengen, waartoe de vatbaarheid waarſchijnlijk door de luchtsgeſteldheid kan bevorderd worden.

De geneeswijze der Scharlakenkoorts is in alle tijden, naar gelang der gevoelens van de geneesheeren en het volk, omtrent haren wezenlijken aard, zeer verſchillende geweest, en is dit ſomtijds nog. In alle gevallen moet een arts, wil hij deze ziekte behoorlijk behandelen, het ware wezen derzelve, hare veranderingen en verbindingen, onder welke zij voorkomt, naauwkeurig kennen, den mogelijken invloed van het voorafgaande en tegenwoordige wêer onderzoeken, en dan het karakter der koorts opſporen; alsmede welk gevaar tegenwoordig het dringendst is, en welk waarſchijnlijk nog kan plaats grijpen; hij moet zorgvuldig opmerken, enz. ten einde niet te vele middelen, om haar tegen te gaan, te bezigen; maar ook geene gevaren, die afgewend kunnen worden, door het verzuimen der noodige behoedmiddelen, vergrooten. Sommigen zijn van oordeel, dat men de behandeling der Scharlakenkoorts alleen aan de natuur moet overlaten, en bij dezelve niets gebruiken; doch dit is ſlechts ten halve waar. De ziekte zelve kan wel niet meer onderdrukt worden, wanneer de ſmetſtof in het ligchaam is, en zich begint te ontwikkelen; doch de regeling van het gedrag, hetgeen de kranke in iedere periode derzelve moet houden, de matiging, der koorts, de tijdige afwending van dreigende gevaren, de verwijdering van nadeeligen invloed op den zieken, en meer andere omſtandigheden, zijn voorwerpen van het grootſte

belang voor de zorg van eenen geneesheer, waaraan de groote hoop echter niet denkt, die eerst dan den arts roepen, wanneer de kranke reeds met gevaarlijke toevallen te worſtelen heeft, die den inwendigen ſtrijd tusſchen leven en dood aanduiden, en den geneesheer den treurigen roem overlaten, van den laatſten te moeten voorſpellen, en te zien gebeuren.

SCHAWL. (*Schaul*) Zoo noemt men eigenlijk de fijnſte onder alle tot hiertoe bekende wollen ſtoffen, die in het Oosten vervaardigd wordt. De wol daartoe wordt van de in *Tibet* gevonden wordende ſchapen genomen, en heet aldaar *Touz*. Zij is zachter en fijner dan het beste beverhaar. In *Caschmir* maakt men er hoofddoeken van, waar voor de *Mongolen* en *Indianen* 100 dukaten en meerder voor het ſtuk betalen. Ook bij ons te lande komen zoogenoemde Turkſche *Schawls*, voor omſlagdoeken, welke tot zeer hooge prijzen verkocht worden. Over het algemeen, noemt men alle groote omſlagdoeken der vrouwen, *Schawls*; deze worden van zijde, wol en katoen, van verſchillende grootte en kleuren, doch het best in *Frankrijk* en *Engeland*, vervaardigd.

SCHEDEL is de uit beenderen zamengeſtelde grondſlag van het hoofd, waarvan men de herſenpan (*cranium*), en de beenderen van het aangezigt onderſcheidt. In eenen naauweren zin verſtaat men er ook wel alleen de herſenpan door, die bij de menſchen uit 8 beenderen beſtaat, namelijk: het voorhoofdsbeen (*os frontale*), de beide kruinbeenderen (*osſa parietalia s. bregmatis*), het achterhoofdsbeen (*os occipitis*), de beide beenderen aan de ſlapen van het hoofd (*osſa temporum*), het wigbeen (*os ſphenoideum*) en het neusbeen (*os ethmoïdeum s. cribriforme*). In ſommige van deze beenderen bevinden zich holligheden, beſtemd, om de voornaamſte werktuigen onzer zinnen op te nemen: voor het overige zijn zij meestal plat; beſtaan uit twee beenplaten, tusſchen welke zich de *diploe* (eene zekere ſponsachtige ſtof) bevindt; vormen eene groote holte, waarin de groote en kleine herſens beſloten liggen; zijn van verhevenheden en verdiepſels van de naast liggende deelen voorzien, en hebben verſcheidene openingen, door welke vaten en zenuwen loopen. Zij zijn onder elkander verbonden, bij volwasſenen door vaste, onbewegelijke naden, doch hangen bij kinderen deze beenderen alleen door eene vliezige ſtof te zamen, waardoor het hoofd (zoo als bij de geboorte) zamengedrukt en verkleind kan worden: zelfs zijn zij in dat tijdſtip nog zoo weinig gevormd, dat men huidachtige knorbeenige tusſchenruimten ontdekt, waardoor men de beweging der herſens kan waarnemen, en die *fontanellen* heeten. Alleen tusſchen de ſlaapbeenderen en de onderſte kinnebak, gelijk ook tusſchen het achterhoofdsbeen en den eerſten rugwervel vindt men een vrijer gewrigt. De aangezigts-beenderen zijn bij de menſchen de volgende: de opperkaakbeenderen (*osſa maxillaria ſuperiora*); twee neusbeenderen (*osſa naſi*); twee traanbeenderen (*osſa lacrymalia*); twee jokbeende-

deren (*osſa Zygomatica*); twee beenderen voor het verhemelte (*osſa palatina*); de beiden onder de neusſpieren (*osſa ſpongioſa*); het ploogſchaarbeen (*vomer*), en het onderſte kaakbeen (*os maxillare inferius*). In het laatſte, zoo als ook in het opperkaakbeen, zijn de 32 tanden verdeeld. De gezigts-beenderen vormen verſcheidene holten, welke de werktuigen onzer zinnen bevatten, en als het begin van de borst- en buikholte kunnen worden aangemerkt; terwijl door dezelve de lucht tot de eerſte, en ſpijs en drank tot de laatſte gevoerd worden. Bovendien bepalen zij den vorm van het gelaat, en veroorzaken de wijze, hoe de gezigts-beenderen, inzonderheid de bovenkaak, tot de eigenlijke ſchedel-beenderen geplaatst zijn: verſcheidenheden, waardoor zich het menſchelijk aangezigt van dat der dieren onderſcheidt; gelijk ook vele nationale verſcheidenheden daarin kenbaar zijn, dat de bovenkaak of meer vooruit ſteekt of ingedrukt is. Zinrijk is Okens vergelijking van den ſchedelbouw met de rugswervelbeenderen, en belangrijk het zamenſtel van vele dier-ſchedels, welke Spir in een groot prachtwerk (*Chephalogeneſis s capitis osſei ſtructura et ſignificatio etc. acc. tabb.* XVIII, *Munchen* 1815) heeft medegedeeld.

SCHEDELLEER. Deze leer, door Dr. Gall te *Weenen* uitgevonden, en die men gelaatkunde van den herſen-ſchedel zoude kunnen noemen, ſteunt op de volgende hoofdſtellingen: „ men moet de „ herſens als het algemeen werktuig van alle geestvermogens beſchouwen: zij zijn uit even zoo vele afzonderlijke werktuigen, als er „ ziels-vermogens zijn, zaamgeſteld. Naar mate het eene werktuig „ boven het andere geoefend wordt, neemt het, zoo als ieder ander „ lid, in masſa toe, verheft zich boven de omliggende werktuigen, „ zoodat ten laatſte de ſchedelvorm zich naar die verheffing verandert, „ die uitwendig kenbaar wordt." Op het laatſte heeft hij eene *Cranioscopie* gegrond, dat is de mogelijkheid, om uit de verhevenheden en diepſels van het uitwendige van den ſchedel vermoedelijke gevolgen te trekken op de meer of mindere ontwikkelde, en bovendrijvende vermogens en neigingen van 's menſchen ziel. Gall heeft deze zijne leer niet in eigen ſchriften uit een gezet, maar bij mondelinge voordragt op zijne reis, in de groote steden en aan Hooge ſcholen van *Duitschland*. Sedert eenige jaren, echter, arbeidde hij met zijnen vriend, Dr. Spurzheim te *Parijs*, waar hij, onder afwisſelende goedkeuring, voorlezingen gehouden heeft, aan een uitgebreid werk in de Franſche taal, hetgeen echter niet in het licht verſchenen is. Onder anderen bewees hij, hetgeen men voorheen ſlechts vermoedde, dat de hersens in de mergachtige zelfſtandigheid van den ruggraad hunnen aanvang nemen, zich van daar netvormig ontwikkelen, en zich in de groote en kleine hersens vervolgens verdeelen. Een van Galls ſcholieren, Adelon, gaf in 1808 eene *Analyſe d'un Cours du Dr.* Gall, door hem nagezien en goedgekeurd, in het licht, en met Spurzheim heeft hij in 1810 zelf uitge-

ge-

geven: *Anatomie et Physiologie du Systhème nerveux en general, sur celui du cerveau en particulier*, 4 deelen in folio, waarvan het eerste deel, en de eerste afdeeling van het 2de, in 1820 nog alleen in het licht waren. Dat de leer van GALL, zoowel in *Duitschland*, als in *Frankrijk* en elders, veel tegenspraak ontmoette, was natuurlijk. Hij verdedigde zich tegen verscheidene, hem gemaakte, tegenwerpingen, inzonderheid van Parijsche geleerden, in een geschrift: *des dispositions innées de l'ame et de l'esprit, ou du Materialisme &c. Parijs* 1812. Later heeft SPURZHEIM zich van GALL afgezonderd, en in *Engeland* en *Schotland*, over het stelsel des laatsten, voorlezingen gehouden. Ook heeft hij te *Londen*, in 1815, een werk over zijne en zijns meesters ontdekkingen in het licht gegeven, hetgeen echter zeer streng is beoordeeld geworden.

SCHEEL, over dwars zien. Hieraan zijn de kinderen veelal onderhevig, omdat de voedsters geene zorg dragen, om hen naar het licht te keeren, wanneer zij ze te slapen leggen. De kinderen, wakker wordende, zoeken het licht, hetgeen, daar het schuins op hen valt, hun het gezigt derwaarts doet wenden, waardoor de oogen van langzamerhand gewoon worden, om de voorwerpen verkeerd te beschouwen.

SCHEEPS-BOUWKUNDE. De scheepsbouw verliest zich in de grijze oudheid. Ruwe boomstammen waren, ongetwijfeld, de eerste vaartuigen, welke het menschelijk vernuft tot vlotten vereenigde, waarop men zijne kleine watertogten deed, en die naderhand van roeiriemen voorzien werden; doch langen tijd de eenige vaartuigen bleven, waarmede men langs de oevers en zeekusten voer, zonder dat men zich op de ruime vlakte durfde wagen. Het onvolkomene en ongemakkelijke van deze vaartuigen bleek weldra, en hij, die op den eersten inval kwam, om eenen dikken boomstam uit te hollen, en zich in deze holte te plaatsen, verbeterde wel den Scheepsbouw aanmerkelijk; doch het moeijelijke, om daartoe boomen van genoegzame dikte te vinden, deed de mensch de kunst te hulp roepen. Hij vereenigde de dunne stammen in de gedaante van eenen uitgeholden boom, en bediende zich van dieren-vellen, of andere voorwerpen, om zich tegen het indringen van het water te beveiligen; en toen eerst kon men zeggen, dat de Scheepsbouw begon, waarvan de uitvinding aan de *Pheniciers* wordt toegeschreven. Sedert onderging dezelve aanmerkelijke verbeteringen; doch er waren eeuwen noodig, voor dat hij tot den tegenwoordigen trap van volkomenheid gebragt, en kunstmatig beoefend werd.

De Scheeps-bouwkunde leert aan de bijzondere deelen van een schip de behoorlijke gedaante te geven, en tot een doelmatig zeegebouw onderling te verbinden. Zij maakt een gedeelte der Technologie uit, en rust op een wetenschappelijk onderzoek, uit de Werk- en Waterbouwkunde afgeleid, van de eigenschappen van een schip, voor zoo ver die op het evenwigt en de beweging van hetzelve invloed

hebben. Het is hier de plaats niet, om het schip uit een wetenschappelijk oogpunt te beschouwen, noch om aan te toonen, hoe de drukking van het zwaartepunt der waterruimte opwaarts, en die van het zwaartepunt van het schip lijnregt op de kiel werkt, noch beiden vereenigd streven, om de op de kiel lijnregt vallende linie loodregt te houden: liever willen wij een vlugtig oog werpen op het binnenste van een linieschip van den eersten rang; en hier ontdekken wij al aanstonds de verwonderlijkste oeconomie in een gebouw, dat meer dan 1200 man en 120 stukken kanon draagt, waarvan de benedenste lagen met 36 ponders en de bovenste met stukken van ligter kaliber bezet zijn; boven hetwelk meer dan 6,500 vierkante ellen aan zeilen zweven, waaronder het groote marszeil alleen omtrent 30 el hoog, en 25 tot 40 el breed is; waaruit masten van 70 tot 117 voet hoog oprijzen; welks ankers, ter zwaarte van 2 tot 8,000 pond, aan 9 of 10 zware touwen, ieder van 13,000 pond, behalve het kabeltouw, hetgeen 5,000 pond weegt, hetzelve in de diepte vasthouden, en dat, met al den noodigen voorraad, in eene ruimte ter lengte van ongeveer 180 tot 190 ellen, ter breedte van 50, en bij eene diepte van 25 voet, eenen juist verdeelden last van meer dan 5 millioen ponden bevat. In zulk een verbazend gevaarte ziet men voorts, hoe de ballast het zwaartepunt van het schip naar onder drukt, om deszelfs zwaarte boven het water, benevens het geschut, in evenwigt te houden; alsmede de door beschotten en zolders afgezonderde verdeelingen van het binnenste van het schip, als: de keukens, de bergplaats voor het water voor de pompen en kogelbakken, de kruidkamer, benevens de geheele tot het schip behoorende amunitie; verders de bottelarij, welke niet alleen uit verscheidene kamers bestaat, ter bewaring van het brood, maar daarenboven ook nog andere verdeelingen heeft voor de onder-chirurgijns, waarin de gekwetsten gebragt en verbonden worden; wijders de provisiekamer, waarin zich de mondkost voor het gezamenlijke scheepsvolk bevindt; het kabelgat, waarin alle zware ankertouwen en anderen bewaard worden; slaapplaatsen voor de onder-officiers en minder scheepsvolk; wel gemeubelde kajuiten, onderscheidene hutten, zoo voor de stuurlieden, als den schrijver van het schip, den opper-chirurgijn, den kommandant van de soldaten, den predikant, enz. Van zulk een reusachtig gevaarte telt *Engeland* in zijne havens meer dan 2,000, en welke sommen gelds zijn er dus niet noodig, om den Scheepsbouw te ondersteunen. In 1805 kostte een oorlogschip van 100 stukken, aan bouwen en uitrusten, omtrent 80,000 p. st., en deszelfs maandelijks onderhoud werd op 3,400 geschat.

De koopvaardijschepen hebben eene andere inrigting, die echter naar de lading, en de eigenschappen der zee, welke zij bevaren moeten, vele verscheidenheid toelaten. De grootte van zulk een schip wordt naar de maat van het gewigt zijner lading bepaald, het-

hetwelk men ton of last noemt. De galeijen, of groote roeifchepen, hebben eene andere foort van bouworde, gelijk ook de paketen ftoombooten, die van de eene naar de andere bepaalde plaats zeilen; van het noodige gemak voor de reizigers voorzien zijn, en door hunne fnelheid den weg fpoedig kunnen afleggen. — Wanneer een fchip op het *fleeptouw* genomen wordt, verftaat men daardoor, dat het zich door een ander zeilend vaartuig laat trekken: wanneer dit door een roeijend vaartuig gefchiedt, noemt men het *boegferen.* De plaats, tot den Scheepsbouw ingerigt, heet de *fcheepstimmermanswerf;* legt men den kiel op klosfen en andere houten, dan zegt men, zoo lang hij in dien toeftand blijft, *het fchip ftaat op ftapel;* doch zoo de kiel, of het onderfte gedeelte van het fchip, herftelling behoeft, wordt het op de *helling* gebragt, en daartegen door gepaste werktuigen opgewonden, welk laatfte door groote waterkommen, of dokken, aanmerkelijk verligt wordt.

SCHEEPVAART. (Zie ZEEVAART.)

SCHEEREN. Zoo noemt men de zeeklippen aan de kusten van *Zweden* en *Finland*, inzonderheid voor *Stokholm*, die zich 16 of 17 mijlen ver in zee uitftrekken, en het binnenloopen in de havens onveilig maken. Van hier de naam van *Scheeren-vloot*, welke tot dekking van den ingang in de Scheeren dient, en uit vaartuigen beftaat, die ook over ondiepten heen kunnen.

SCHEERNES. Eene ftad aan de Oostkust van *Engeland*, aan de Noord-westpunt van het eiland *Scheppey*, en den mond der rivier *Medway.* De ftad bevat 2000 inwoners; heeft een koninklijk fcheepstuighuis, en was tot aan 1781 van versch water verftoken; doch toen boorde men er een' put, ter verbazende diepte van 328 voet, en 150 voet beneden eene krijtbedding, wanneer men eindelijk eensflags water kreeg, dat met zoo veel geweld uit den grond oprees, dat men de werklieden nog ter naauwernood bij tijds konde ophalen. Het water ftond binnen 6 uur in den put 189 voet hoog, en bereikte in weinige dagen, op 8 voet na, den top.

SCHEIDIUS (EVERARDUS) Hoogleeraar in de Oosterfche Talen, en Joodfche Oudheden, eerst te *Harderwijk*, waar hij ook de Griekfche letteren onderwees, en vervolgens te *Leijden.* De laatfte Hooge fchool mogt hem flechts zeer korten tijd bezitten, daar hij aan dezelve den 19 van Wijnm. 1793 zijn ambt aanvaardde, en reeds den 27 van Grasm. des volgenden jaars overleed. Groot waren zijne verdiensten omtrent de Oosterfche, Griekfche, en Latijnfche letteren. Getuigen hiervan zijn een aantal, door hem uitgegevene, geleerde fchriften, onder welke vooral verdienen genoemd te worden: zijne *Overzettingen* en *uitgaven* van Arabifche fchriften; Aanteekeningen op *Genefis* en het lied van *Hiskia;* zijne Aanteekeningen op de gefchriften van VAN LENNEP over de *Etymologie* en *Analogie* der Griekfche taal; op de *Minerva* van SANCHIUS enz. alle in het Latijn gefchreven.

SCHEIDIUS, (JAN FILIP) een Geldersch Regtsgeleerde, die van het einde der XVIII tot in het begin der XIX eeuw zijn vaderland in onderſcheidene betrekkingen ten dienste ſtond, was de oudſte zoon van EVERARDUS SCHEIDIUS en vrouwe ANNA MARIA FEIFFERS. Hij werd den 14den van Wijnm. 1767 te *Harderwijk* geboren, alwaar zijn vader destijds het Hoogleeraarambt in de Godgeleerdheid en Oosterſche talen, en naderhand, in die zelfde vakken, te *Leijden* bekleedde; ontving in zijne geboorte-ſtad, onder de leiding van den verdienstelijken DE ROOIJ, het onderwijs in de Latijnſche en Griekſche talen; legde zich vervolgens op de voorbereidende wetenſchappen toe, en beoefende daarna, gedurende 3 jaar, de Geneeskunde, welke hij tot het vak zijner beſtemming gekozen had. Dan, toevallig, te *Amſterdam* de teregtſtelling van een' perſoon, tot de doodſtraf verwezen, bijwonende, trof hem het plegtſtatige en edele van het regterlijk vak, bij de zoogenaamde *kapitale voorſtelling*, (*) toenmaals plaats hebbende, dermate, dat hij van dat oogenblik af beſloot, om de Geneeskunde met de wetenſchap des Regts, te verwisſelen, welke hij dan ook niet lang daarna, onder de leiding van de Hoogleeraren ROSKAM en de RHOER, destijds ſieraden der Gelderſche Hooge ſchool, beoefende. Na eenigen tijd derzelver onderwijs genoten te hebben, begaf hij zich naar *Leijden*, waar in dien tijd de wetenſchap des Regts, vooral van het Romeinſche en Natuurregt, tot den hoogſten trap geklommen was; oefende zich hier, aan de Hooge ſchool dier ſtad, 3 jaar in alle de vakken, tot gemelde wetenſchap behoorende, en vertrok in 1789 naar *Harderwijk*, alwaar hij eene regtsgeleerde verhandeling ſchreef, ten titel voerende: *Miscellanea juris publici et privati*, welke hij aan den toenmaligen ſtadhouder WILLEM V opdroeg, en den 25ſten van Herfstm. daaraanvolgende openlijk verdedigde.

Thans tot doctor in de beide Regten, in zijne geboorteſtad, bevorderd zijnde, zette SCHEIDIUS zich als Advokaat te *Arnhem* neder, en beoefende aldaar bijna een jaar, de regterlijke praktijk; wanneer zijn roem, door zijne Akademiſche verhandeling verworven, gevoegd bij zijne uitſtekende talenten en kunde, de Bezorgers der Hooge ſchool te *Franeker*, in 1790, deden beſluiten, om hem, nog ſlechts 23 jaar oud, den openſtaanden leerſtoel in het Romeinſche en Hedendaagſche regt op te dragen. Hij aanvaardde dezen zijnen post, op den 6den van Zomerm. 1791, met eene ſierlijke en welbewerkte Redevoering: *de Eloquentia fori*, (*over de kunst van Welzeggen voor de Balie*), bij welker voordragt hij niet alleen toonde meer dan gewone kundigheden, voor eenen jeugdigen redenaar, te bezitten, maar ook reeds dadelijk de voordeelen ontwikkelde, welke *Vrieslands* jongelingſchap, der Regten toegewijd, onder zijne leiding, te wachten had; wijzende daartoe, in het eerſte deel de-

zer

(*) Wie van dit plegtſtatige, zoo als hetzelve bij dergelijke teregtstellingen, voormaals te *Amsterdam* plaats had, iets naders weten wil, leze CASPARUS COMMELIN, in zijne beſchrijving der ſtad *Amſterdam* 2 deel.

zer Redevoering, de voorname wetenſchappen aan, met welke de aanſtaande pleitbezorger, ter balie verſchijnende, behoort te zijn toegerust, en in het tweede uitweidende over den aard eener ware Welſprekendheid, in de behandeling der regtzaken, zoo bij monde, als in geſchriften, in onderſcheiding van al hetgeen daarvan afwijkt, gezocht, of daarmede onbeſtaanbaar is. SCHEIDIUS kweet zich met veel lofs van zijne hem opgedragene waardigheid; terwijl hij, bovendien, zich alle gepaste gelegenheden ten nutte maakte, om zijnen geest met nieuwe kundigheden te verrijken, waartoe onder anderen eene reisſtrekte, welke hij in eene der zomer vakantien door een gedeelte van *Duitschland*, inzonderheid naar de univerſiteit van *Göttingen*, ondernam.

De omwenteling van 1795, bijzonder voor *Vriesland*, van eenen nadeeligen naſleep zijnde, uithoofde van de willekeurigſte gevangennemingen en vervolgingen, en het in ſtand brengen van reglementen, zoo met betrekking tot de Hooge ſchool, als in de beheering der juſtitie, ſtiet onzen SCHEIDIUS geweldig tegen de borst, en het kon niet anders, of dit alles moest bij hem, die door opvoeding, als anderzins een tegenovergeſteld gevoelen aankleefde, en daarbij een voorſtander en vriend van orde was, eene gedurige botſing in zijn onderwijs te weeg brengen. Hij verkoos derhalve, om zijn ontſlag als Hoogleeraar te vragen, liever dan zijne regts-theorie naar den geest dier tijden te plooijen. Hij verkreeg hetzelve, en keerde tot zijne vorige loopbaan, als Advokaat voor het toenmalig Provinciaal geregtshof van *Gelderland*, terug; trad den 1ſten van Grasm. 1798 in het huwelijk met jongvrouwe URSULA MARTHA VAN BRAAM, dochter van den Vice-admiraal JACOB PIETER VAN BRAAM; zette zich nu weder te *Arnhem* neder, en beoefende aldaar, met veel lof en toenemenden aanwas van zaken, de regtsgeleerde praktijk; terwijl hem tevens het beſtuur van het Rentambt van den *Doorenweert*, door den toenmaligen eigenaar, werd opgedragen. In de meeste zaken, als de voorſpraak der verdrukte onſchuld, of wel voor crimineele gevangenen, wier beſchuldiging niet bewezen was, of die het zij ligtvaardig vervolgd, of door verleiding van anderen, van het pad der deugd waren afgedwaald, als verdediger bij voorduring optredende, konde het niet anders, of SCHEIDIUS genoot een' algemeenen bijval en de toejuiching van het publiek, doch hetgeen meer zegt, het vertrouwen van den regter; van hier dat hem niet alleen, van heinde en ver, de meeste regtsgedingen ter beſcherming opgedragen en met het aller gewenscht gevolg door hem behandeld werden, maar dat ook toen een der raadheers plaatſen in den Hove van Gelderland eenigen tijd daarna open viel, de vervulling daarvan, op eene dringende wijze door het toenmalig Beſtuur dier provincie hem werd aangeboden. Dan hij weigerde zulks heusſelijk, als verkiezende liever bij voortduring meer ten algemeenen nutte, en in eenen onbeperkten kring werkzaam te zijn. Niet lang duurde het echter, of ANDRINGA DE KEMPENAAR, een Vriesch edelman, en toenmaals Prefekt van het

de-

departement van den *Boven-IJsfel*, meer met het plaatfelijke, en de belangen zijner provincie, dan die van *Gelderland* bekend, zocht een man, met wien hij over alles, wat de belangen van deze laatst gemelde provincie betrof, kon te rade gaan. Zijne keuze viel op SCHEIDIUS, wiens kunde hij reeds voorheen in *Vriesland* had leeren kennen; en nu moest hij zich de voordragt tot Secretaris Generaal laten welgevallen, waartoe hij dan ook kort daarna werd aangefteld. Door deze nieuwe betrekking, met werkzaamheden van eenen anderen aard overladen, deed hij weinig meer aan de beoefening der regtsgeleerde praktijk, vooral daar de in 1811 ingevoerde Franfche Wetgeving hem minder genoeglijk, met onze vaderlandfche zeden niet ftrookende voorkwam. Hij kweet zich derhalve met den meest ijver in de waarneming van zijnen nieuwen post, niettegenftaande al het moeijelijke en omflagtige, des tijds daaraan verbonden, tot op de verandering van zaken in 1813, wanneer de post van Secretaris Generaal, onder de benaming van Griffier der Staten, op derzelver voordragt, door den Souvereinen Vorst aan hem werd opgedragen. Hij bekleedde dien tot zijnen dood, en gaf bij verfchillende gelegenheden, de ondubbelzinnigfte bewijzen, dat hij voor denzelven volkomen berekend was.

Ondertusfchen bleef hem, zelfs onder de beflommeringen van zijnen post, fteeds eene warme belangftelling bij voor alles, wat tot de Regtsgeleerdheid eenige betrekking had, zoodat hij, hoe zeer ambtenaaar zijnde, in merkwaardige delicten, zich altijd een getrouw verdediger der onfchuld betoonde, wanneer hij daartoe geroepen werd, en de zaak daarvoor vatbaar was, waarvan wij verfcheidene voorbeelden zouden kunnen aanwijzen, moesten wij ons niet bekorten. Lid van het Provinciaal Utrechts genootfchap van Kunsten en Wetenfchappen zijnde, toonde hij ook, dat hij de overige wetenfchappen in zijne fnipper-uren niet verzuimde, maar op het voetfpoor van een' NOORDKERK, CRAS, KEMPER en andere beroemde Regtsgeleerden, de dorre wetenfchap des Regts, met hare zusteren, de Wijsbegeerte, Nederduitfche Taal en fraaije Letteren, vereenigende: (*) onttrok hij zich, nimmer, wanneer zich gepaste gelegenheden opdeden, om, ook buiten het regterlijk vak, nuttig te kunnen zijn; zoo als verfcheidene redevoeringen, te *Arnhem* in het Natuurkundig Genootfchap *prodesfe conamur* uitgefproken, daarvan de bewijzen opleveren. Zoo rolden zijne dagen zachtkens heen, tot dat zijne gezondheid, inzonderheid in de laatfte jaren, door gedurige aanvallen van jicht, dermate gefchokt werd, dat hij op den 17den van Louwm. 1821, in den ouderdom van 53 jaar, ontfliep; nalatende eene bedroefde weduwe en 2 kinderen, waarvan de zoon de praktijk als Advokaat, bij de Regtbank van eerften aanleg te *Arnhem*, uitoefent. — SCHEIDIUS bezat, bij zijne uitgebreide Regtskunde, eene fterke zucht voor alles, wat billijk was,

(*) Men zie 's mans aangehaalde Redevoering, bladz. 10, 14, 24 en 25.

was, een fijn oordeel, een helder vernuft, en een zeer sterk geheugen; en was bij dit alles een edel en belangeloos menschenvriend. Zijn stoffelijk deel ligt in de *St. Eusebius-* of groote kerk te *Arnhem*, om eenmaal uit zijne rustplaats heerlijker te verrijzen.

SCHEIDKUNDE is dat gedeelte der natuurkundige wetenschappen, hetwelk den aard en de eigenschappen der bestanddeelen van de ligchamen, door scheiding en zamenvoeging, onderzoekt en verklaart. Deze wetenschap is dus van eenen grooten omvang en van het uitgebreidste nut, zoowel in het dagelijksche leven, als in de meeste kunsten, vermits men, bij het verwerken van onderscheidene ligchamen, zich nooit van eenen goeden uitslag kan verzekerd houden, wanneer men derzelver bestanddeelen, en de werking, welke zij op elkander oefenen, niet kent.

De oorsprong der Scheidkunde wordt door velen tot de oudste tijden terug gebragt, en aan de *Egyptenaren* toegeschreven; doch hunne werkzaamheden schijnen meer op werktuigelijke oefening, dan op wetenschap gesteund, en zich enkel tot de zuivering van metalen bepaald te hebben. Bij de *Grieken* legden zich EMPEDOKLES en anderen op dezelve toe, doch met geen aanmerkelijk voordeel voor de wetenschap. De *Arabieren* beoefenden haar vlijtig in de middeleeuwen; pasten haar op de Geneeskunde toe, en leerden brandewijn stoken en suiker bereiden; doch verspilden tijd en moeite, om door de Scheidkunde den dus genoemden *steen der wijzen* te vinden, waardoor zij waanden alle metalen in goud te kunnen veranderen. Deze zucht, om goud te maken, verspreide zich, kort na het eindigen der kruistogten, ook onder de *Europeërs*, zoodanig, dat er bijna geen volk was, waar zich deze razernij niet vertoonde. Dit alles, gaf echter tot nieuwe Scheidkundige waarnemingen en ontdekkingen aanleiding; maar was tevens oorzaak, dat zich de wetenschap in eenen doolhof van dwaasheden verwarde. Eerst sedert de 13de eeuw werd de Scheidkunde in *Europa* algemeen bekend, en maakte sedert snelle vorderingen, tot dat zij eindelijk, in het laatst der vorige eeuw, eene geheel andere gedaante verkreeg door de gedane ontdekkingen, zoowel van PRIESTLEY en anderen, als voornamelijk van den Franschen geleerden LAVOISIER, die de vorige stelsels, inzonderheid het toen aangenomene van STAHL, verwierp, en het zijne met de overtuigendste proeven zoodanig gestaafd heeft, dat de voornaamste Scheidkundigen hetzelve, na een voorafgegaan scherp onderzoek, aangenomen hebben. Dit stelsel noemt men *Antiphlogistische* Scheidkunde, in tegenoverstelling van dat van STAHL, die, om de verbranding te verklaren, eene brandbare grondstof onderstelt, door hem *Phlogiston* genoemd; doch welk gevoelen door LAVOISIER, die de ware oorzaak der verbranding ontdekt heeft, verworpen is geworden.

Van het oogenblik, dat LAVOISIER zijn stelsel aan het licht bragt, tot op onze dagen, is de Scheidkunde met rasse schreden vooruitgegaan;

gaan; en hoezeer de ontdekkingen en proefnemingen van zoo vele beroemde mannen, als de laatst verloopene jaren hebben opgeleverd, vele veranderingen en wijzigingen aan dit ſtelſel hebben gegeven, is en blijft hetzelve ſteeds de grondſlag, waarop alle nieuwere ſtelſels gebouwd worden. Hebben de menigvuldige belangrijke ontdekkingen; de daarſtelling van meer zuivere en op proefnemingen gegronde theoriën; heeft inzonderheid de toepasſing van de Meetkunde op de Scheidkunde, deze wetenſchap tot die hoogte opgevoerd, waarop zij thans ſtaat, — zij gaven even zeer aanleiding, dat een Chaptal, Hermbstädt, Davy en meer anderen de gronden dezer edele wetenſchap op een aantal bedrijven der menſchelijke zamenleving toepasten, en daardoor verbeterden en uitbreidden. Wanneer er eenmaal onder de menigte betere begrippen van de Scheidkunde zullen gevonden worden, waartoe de maatſchappij, *tot Nut van het Algemeen*, hare pogingen reeds in het werk ſtelde, dan zal men van de toepasſing der Scheidkunde in het dagelijkſche leven meer nut kunnen verwachten; vooral, wanneer hare beoefenaren beſtendig dat voetſpoor bewandelen, dat ſedert Lavoisier voor het beste gehouden is, en zich niet met bloote theorie vergenoegen, maar alles zoo veel mogelijk proefondervindelijk bevestigen.

SCHELDE. (De) Eene rivier in de *Nederlanden*, die in het Franſche departement *Aisne* op den berg *St. Martin*, uit een klein meer, bij het vlek *Beaurevoir*, ontſpringt; Noordwaarts door het *Kamerijkſche* en *Henegouwen* ſtroomt; bij *Condé* de *Haine*, en kort daarna de bevaarbare *Scarpe* ontvangt. Bij *Doornik* treedt de Schelde in ons koningrijk; loopt voorbij die ſtad, vervolgens door *Oudenaarde*, *Gent*, *Dendermonde* en *Antwerpen*. De *Lijs*, de *Dender* en de *Rupel* ontlasten zich inmiddels in deze rivier, die zich niet ver van *Lillo* en *Liefkenshoek* in twee armen verdeelt, waarvan de eene *Zeeland* van *Vlaanderen* ſcheidt, en de *Hont* of WesterSchelde genoemd wordt. Deze valt bij *Vlisſingen* in de *Noordzee*; terwijl de andere, onder den naam van *Ooster-Schelde* bekend, langs *Bergen op Zoom*, zich in de *Zeeuwſche* ſtroomen uitſtort. De WesterSchelde was in den beginne ſlechts eene gracht, door keizer Otto III omſtreeks 980 gegraven, en *Hotſund* (*Otto's water*) geheeten, waarvan men bij verkorting *Hont* gemaakt heeft; dan eene geweldige overſtrooming ſcheurde dit kanaal open, en verwijdde het tot den breedſten arm der rivier. De *Schelde* heeft, 4 mijlen ten Noorden van *Antwerpen*, eene breedte van 1800 en eene diepte van ruim 40 voet. Sedert den Munſterſchen vrede werd zij door de toen *Vereenigde Nederlanden* geſloten, zoodat alle Zeeſchepen eerst in *Holland* moesten last breken, en vervolgens hunne koopgoederen in kleine vaartuigen naar *Antwerpen* brengen; doch in 1792 werd dezelve door de *Franſchen* geopend, en deze orde van zaken, die bij de oprigting van het koningrijk der *Nederlanden* met geene billijkheid te veranderen was, duurt daarom voort. Dit breed vaarwater draagt

thans eene menigte fchepen van allerlei natien, en de handel heft het hoofd weder omhoog.

SCHELE. (Radboud Herman) Deze edelman werd in 1622 uit een overoud, adelijk, Overijsfelsch geflacht geboren. Zijn vader, terwijl hij op de Hooge fchool te *Leijden* was, hem door den dood ontrukt zijnde, verliet hij die ftad, met oogmerk, om onder vreemden, in vreemde gewesten, de onderlinge betrekkingen van het menschdom gade te flaan; zich aan eenen gemakkelijken omgang met allerlei foorten van menfchen te gewennen, en de buitenlandfche regeringen, wetten en gewoonten op te merken, ten einde naderhand daarvan een nuttig gebruik te maken. Hij nam zijne reis door *Frankrijk* en *Italië;* hield zich eenen geruimen tijd op aan het hof van den Groot-hertog van *Toskane*, en nam dienst onder de krijgsbenden van dezen vorst, ten einde zich in den wapenhandel verder te oefenen, en te beproeven, of er voor hem nog iets te leeren ware in de kunst, om legerplaatfen wel te kiezen en te bevestigen, in het fchikken van flagorders, of het belegeren van fteden. Vooral legde hij zich toe, om de toenmalige wijze van oorlogen met die der ouden te vergelijken; en deze neiging was het, waarin hij het meeste vermaak fchiep, en waaraan men naderhand zijne geleerde ftukken over de legeringen en krijgsorde der *Romeinen* verfchuldigd was.

Na 4 jaar buiten 's lands vertoefd te hebben, keerde hij naar zijn vaderland terug; gaf zich geheel aan zijne geliefde letteroefeningen en het voltrekken dier geleerdheid over, over welke federt de geheele wereld verbaasd ftond. Al wat *Grieken* en *Romeinen* ons uitmuntendst, in zoo vele heerlijke boeken, nalieten, doorbladerde hij thans niet ter loops, maar doorkroop het; maakte zich alle de fchriften der ouden volkomen eigen, en voltooide door het lezen der oude gefchiedfchrijvers, redenaars, dichters en wijsgeeren zijne regeer- en ftaatkunde, waarbij de beste Christen-kerkvaders niet vergeten werden. Hij wilde zoowel in Goddelijke als menfchelijke wetenfchappen uitmunten, en dit oogmerk bereikte hij; terwijl alles, wat hij op het papier bragt, in vloeibaarheid van ftijl, rijkdom van gedachten, en kracht en fchoonheid van zeggen uitftak. Zijne onvergelijkelijke fchriften over de krijgskunde der *Romeinen*, en andere ftukken over verfchillende takken van geleerdheid, door hem gedurende zijn ftil verblijf op zijn voorouderlijk landgoed *Welberg*, bij *Steinfurt*, vervaardigd, getuigen van zijne uitftekende kundigheden in de geleerde talen en de geleerde oudheid.

Intusfchen waren zijne braafheid, en uitmuntende deugden, zijn doorzigt en kennis van zaken, en dus zijne gefchiktheid voor een bij uitftek bekwaam regent, meer en meer bekend geworden, waarvan het gevolg was, dat die van *Overijsfel* zich van zijnen mond en raad bedienden in de inwendige beroerten en onderlinge gefchillen, welke het landfchap eenige jaren achter een verdeelden, en waarin hij de partij dier ftaatsleden, welke zich voor de vrijheid in de bres

ftelden, en hare belagers tegengingen, manmoedig handhaafde. Na zich allerloffelijkst in het ftillen dezer onlusten gekweten te hebben, verfcheen hij eerlang op een luisterrijker tooneel, waarop hij het gemeene vaderland door de aanmerkelijkfte diensten voor altijd aan zich verbond. Na het overlijden, namelijk, van prins WILLEM II, werden uit alle vrije gewesten afgevaardigden der hooge bondgenooten, ter vastftelling der regering van den ftaat, in 1651 naar *'s Hage* geroepen; en tot deze groote vergadering werd SCHELE, van wege de ridderfchap van *Overijsfel* onder de eerften afgezonden, om 's lands welzijn voor te ftaan, hetgeen hij met de grootfte wakkerheid volvoerde. Merkwaardig is het berigt, hetgeen de geleerde GRAEVIUS hieromtrent geeft, namelijk: *dat hij dezen last niet om voordeel, maar alleen uit zucht en liefde tot zijn vaderland, op zich nam; zijnde dit blijkbaar, wijl hij tot goedmaking van de kosten, die tot het ophouden van de waardigheid van den perfoon, dien hij verbeeldde, vereischt werden, nimmer iets van den lande genoot. Ja, fchoon hij eenige jaren in 's Hage, van 's lands wege, met een aanmerkelijk deel der regering bezwaard bleef, ging hij van deze gewoonte, om fteeds van het zijne te leven, niet af.* Bij dit waarlijk zeldzaam voorbeeld van belangeloosheid voegde hij, bovendien, alle die voortreffelijke deugden, welke een waar vader des vaderlands volmaken. Zoo wel als hij geene gebreken in zich zelven over het hoofd zag, zoo verfchoonde hij ook niet, hetgeen anderen misdreven. Van den anderen kant vonden alle brave en eerlijke lieden, van allerleijen ftaat en rang, in hem eenen edelmoedigen, fchranderen en ftandvastigen raadsman en befchermer; en zoo algemeen was zijne verworvene achting, dat hem het Drostambt van *IJsfelmuiden*, eene der eerfte waardigheden van *Salland*, niettegenftaande het groot getal der zulken, die er zich door lage middelen van zochten meester te maken, met eenparige ftemmen werd opgedragen. Dan hij overleefde deze eer niet lang; want hij was pas 2 maanden Drosfaard geweest, toen eene felle en brandende koorts, den 16 van Hooim. 1662, hem wegrukte. Zijn overfchot werd te *Borne*, een klein dorp in *Twente*, plegtig ter aarde befteld, en de beroemdfte dichters van dien tijd betreurden, zoo in Latijnfche als Nederduitfche lijkzangen, zijnen vroegen dood; terwijl de Hoogleeraar J. G. GRAEVIUS inzonderheid het zijne toebragt, om zijne nagedachtenis in eene plegtige lijkrede, in 1662 te *Utrecht* gehouden, te vereeuwigen.

Onder 's mans nagelatene fchriften, na zijnen dood in het licht verfchenen (*), noemen wij vooreerst: de *Protrepticus de Pace ad Christianos Principes* (aanfporing tot vrede, gerigt aan de Christen vorsten) welke door hem, onder den verfierden naam van *Publius Demophi-*

(*) Men vindt dezelve alle in het Latijn bijeen verzameld, onder den titel van *Politieke ftukken van* R. H. SCHELE enz. in het 3de deel der *Analecta Belgica* van den Hr. BURMAN.

philus, in 1646 werd uitgegeven, en de zuiverste beweeggronden tot den vrede bevattede. Voorts zijn vertoog over de *Oorzaken van den eersten Engelschen Oorlog*, waarin zijne liefde tot zijn vaderland ten sterkste doorstraalt, en een naauwkeurig verslag van dien oorlog, den staat op de onregtvaardigste en baldadigste wijze door *Engeland* aangedaan, gevonden wordt. Verders vloeide almede uit de pen van SCHELE een niet minder gewigtig stuk, getiteld: *Libertas publica* (Algemeene vrijheid), hetgeen meermaal in het Nederduitsch overgezet en herdrukt is, en waarin hij de vrijheid, met eene mannelijke welsprekendheid, op het aanlokkendst afmaalt en verdedigt tegen hare heimelijke en openbare benijders en vijanden; terwijl hij, aan den anderen kant, door bevalligheid van voordragt, zijne medeburgers opwekt, om dit onwaardeerbaar pand hoog te 'schatten en in alle gevallen kloekmoedig te verdedigen. Eindelijk verscheen eene door hem geschrevene verhandeling: *de Juro imperii* (over het regt van Oppermagt), welke inzonderheid gerigt was tegen een geschrift van C. SALMASIUS, toenmaals buitengewoon Hoogleeraar aan de Hooge school te *Leijden*, waarin deze den moord, aan den Engelschen koning KAREL I gepleegd, poogde te verdedigen tegen de parlements- of gemeenebestgezinden, door alle burgerlijke vrijheid den bodem in te slaan, en de willekeurige regering op den troon te vestigen. Onze SCHELE, doordrongen van vrijheidlievende gevoelens, en in echte staatkunde verre boven SALMASIUS verheven, kon zijne slavernij predikende taal niet verkroppen, en schreef dus genoemde verhandeling, welke echter niet dan na zijnen dood door HOOGERS in 1671 werd uitgegeven, en waarin hij zich in het begin dus uitdrukt: „Onlangs verscheen in ons *Nederland* een boek, dat, hoe verfoeijelijk en „vloekwaardig, den schoonschijnenden titel voert van *Koninglijke verdediging*, daar het de afschuwelijkste en goddelooste bedrijven der „koningen (een gevoelen, waarvan zelfs de woeste, en tot dienstbaarheid geboren en gewende volken eenen afschrik moeten hebben) als een koninglijk regt beschouwende, alles aan de willekeur „van dien alleenheerscher onderwerpt; even als of het verdedigen „van de geheiligde hoogheid der koningen bestond in het vertreden „der regten van het geheele menschdom." Het was dus niet te verwonderen, dat de staten van *Holland*, bij openbaar besluit van 26 van Slagtm. 1694, dit verachtelijk stuk van SALMASIUS deden verbieden. — De schriften van SCHELE verdienen door een ieder, die eenige ware kundigheden van het staatsregt verlangt, inzonderheid door onze vaderlandsche jeugd, gelezen en beoefend te worden, en het is te wenschen, dat het onder ons nimmer aan soortgelijke voorstanders onzer geheiligde regten moge ontbreken, als deze groote en edele staatsman was.

SCHELPDIEREN, CONCHYLIEN (*Conchiferae*), zijn dieren welke eene afzonderlijke klasse uitmaken, en van de *Mollusca* onderscheiden zijn door bijzonderheden in hunne organisatie. Zij hebben

ben in het algemeen eene fchaal of fchelp, een week, flijmachtig ligchaam, geen hoofd, geene oogen, en de bek verborgen, altijd van harde deelen beroofd. Hun ligchaam is geheel en al omwikkeld door eenen breeden mantel, die uit twee groote kwabben beftaat, welke vrij of van voren vereenigd zijn. Hunne voelhoorns zijn doorgaans groot, dubbeld, uitwendig en tusfchen het ligchaam en den mantel geplaatst, en aan weerszijde een of twee. Ook bezitten deze dieren een volledige bloeds-omloop; een klein hart, veel moeijelijker te ontdekken, dan dat der *Mollusca*, en tegen den rug geplaatst; alsmede slagaderlijke en aderlijke vaten. Hunne lever is groot, en omvat de maag en een groot gedeelte van het darmkanaal. Zij fchijnen tweeslachtig te zijn. Alle de zoogenaamde *Conchiferae* hebben eene tweekleppige fchelp, waarvan de twee deelen met elkander door een fcharniergewricht en eenen lederachtigen band vereenigd zijn. Men verdeelt deze dieren in twee rangen, die te zamen zestien familien bevatten.

SCHERIFF, (*edel*, *heilig*), beteekent bij de *Turken* eenen man van hooge waardigheid, en is inzonderheid de titel der nakomelingen van Mahometh, uit zijne dochter *Fatima* en haren echtgenoot Ali gefproten, die ook *Emirs* genoemd worden. Er is ook eene gouden Turkfche munt, welke denzelfden naam draagt.

SCHEURBUIK. (*Scorbutum*) Eene ziekte, welke in koude, Noordelijke landftreken, inzonderheid langs de zeekusten, en voornamelijk in eene vochtige koude lucht, het meeste gevonden wordt; en van hier, dat zij aan de Hollandfche kusten, en de landen naar de Noordpool, b. v. in *Groenland*, te huis behoort, en ook voorheen op de fchepen plaats had. De toevallen dezer ziekte zijn verfchillend, naar gelang zij eenen geringeren of hoogeren graad bereikt. Het begin derzelve vertoont zich door eene gemelige, fombere en neerflagtige gemoedsftemming, en door een gevoel van loomheid, welke laatfte van langzamerhand zoo zeer toeneemt, dat zij in groote zwakheid en matheid verandert, waardoor de ademhaling bij elke beweging moeijelijker wordt. Ontwikkelt zich de ziekte verder, dan wordt het tandvleesch donker blaauw, zelfs zwartachtig, en zwelt op; bij de minfte belediging geraakt het aan het bloeden; de adem wordt ftinkend; de tanden worden bros, en vallen eindelijk uit. Hierbij wordt de kleur van het aangezigt bleek; er komen paarfche vlekken op de huid, inzonderheid aan armen en beenen, die zich echter ook over het geheele ligchaam verfpreiden. De overige verrigtingen van het werktuigelijk geftel gaan nu nog wel een tijd lang ongehinderd voort; doch de pis is zeer donker, en gaat fpoedig tot bederf over. De voortdurende gemoedsftemming en zwakheid van den lijder verhinderen bij hem bijna alle bewegingen, hoe heilzaam zij ook zijn mogen, en hoe zeer hij daartoe wordt aangemoedigd. Klimt de ziekte tot eenen hoogeren graad, dan nemen alle de genoemde toevallen toe; en nu wordt bij hem alle beweging bij-

na onmogelijk; want bij de minste poging daartoe overvalt hem eene hevige kortademigheid, die tot stikkens toe dreigt over te gaan. De zwakheid gaat ligtelijk in onmagt over, en de kranke gevoelt smartelijke gewaarwordingen door alle zijne leden, welke tot in het gebeente doordringen; terwijl het tandvleesch, naar koudvuur gelijkende, vlekken verkrijgt, en die, welke zich in de huid bevinden, tot gezwellen overgaan, die ligtelijk bloeden. Deze geneigdheid van het bloed, om zich door de vaten uit te storten, neemt zoo aanmerkelijk toe, dat, bij eene nog hoogere klimming der ziekte, bloedvloeijingen ontstaan, die moeijelijk te weren zijn, en de zwakheid van den lijder tot het hoogste voeren. Dikwijls volgt op zulk eene sterke bloedvloeijing den dood. De brand verspreidt zich verder, en tast geheele leden aan, die zwart worden. Ten laatste volgt eene algemeene opzwelling van het geheele ligchaam, met eene volkomene verlamming van alle deszelfs deelen, en de dood maakt een einde aan dit treurig tooneel.

Men ziet uit dit alles, dat tot het ontstaan dezer ziekte, invloeden op het ligchaam moeten plaats hebben, welke de werktuigen, tot onderhouding van het leven bestemd, verzwakken, en eindelijk van alle kracht berooven: van hier, niet alleen het gevoel van loomheid en afmatting, maar van wezenlijke verslapping, en verlamming van alle spiervezelen, welke eindelijk ook tot de aderen en alle vaten overgaat. Daar echter van de krachtdadige werking der levenswerktuigen ook de gezonde gesteldheid van de sappen van het ligchaam afhangt, zoo vermindert ook deze te gelijk met de verzwakking der spiervezelen en andere vaste deelen, en er ontstaat dan een bederf van het bloed en van de overige vloeistoffen van het ligchaam, welke zich door te groote waterachtigheid, door neiging, om zich door de adertakken uit te storten, en door eenen spoedigen overgang tot rotting openbaart. De invloeden, welke zoo nadeelig op het leven werken, zijn zoodanige, die te zamen in het levend ligchaam een gebrek aan de zoo weldadige levensprikkeling in den omloop van het bloed te weeg brengen, en daarentegen het oplosfend beginsel, in het *lymphadisch* (waterachtig) stelsel, de overhand hebbende, begunstigen. Vochtigheid en koude zijn voor alle bewerktuigde, en dus ook voor dierlijke wezens schadelijk; en van hier, dat, zoo als wij boven aanmerkten, deze ziekte het meest in die landen en plaatsen ontstaat, waar nat, koude en het genot van slecht bedorven voedsel dikwijls met elkander gepaard gaan. Deze waarneming, doch nog meer het inwendig instinkt der Natuur, heeft dan ook de menschen de middelen tegen deze ziekte aan de hand gegeven; en het is opmerkelijk, dat in landen, waar de luchtgesteldheid inzonderheid haar zoo zeer begunstigt, zoo als in de koudste kustlanden van het Noorden, voornamelijk in *Groenland*, ook tevens een onfeilbaar middel tegen dezelve, het lepelblad (*cochlearia officinalis*) in overvloed groeit. De Natuur zelve verdert, in deze ziekte,

dit en soortgelijke middelen, vooral zuurachtige en scherpe, die de spijsvertering bevorderen, en over het algemeen het reproductief stelsel opwekken. Citroenzuur, azijn, kors, mostaard, ramenas, enz. zijn voor den lijder bijzonder aangenaam, en de beste geneesmiddelen. Op de schepen is de hoogst mogelijke zindelijkheid volstrekt noodzakelijk: men moet ze dikwijls en van alle kanten luchten, inwendig schoon houden, en, waar het slechts geschieden kan, afspoelen; terwijl zich de manschap in ledige uren beweging moet verschaffen, en zich op het verdek ophouden. Bij den scheepsvoorraad behoort meer keuze, en de meest mogelijke zuiverheid in acht genomen, en vooral voor eene aanzienlijke hoeveelheid van zuurkool gezorgd te worden, welke ter verhoeding van de Scheurbuik het eenvoudigste en goedkoopste middel uitmaakt.

SCHIBBOLETH. Een woord, of eene uitdrukking, waardoor men zich verraadt, dat men niet tot eene zekere partij behoort. Het was, namelijk, dit woord, hetgeen de lispelende *Ephraëmiten*, volgens het bijbelsch verhaal in het boek der *Rigteren*, hoofdstuk XII, v. 6., op de aanvraag der *Gileaditen*, niet anders dan als *Sibboleth*, konden uitspreken, waardoor zij zich zelven verraadden, en, ingevolge hiervan, door de laatsten aan de *Jordaan* geslagen werden, en 42,000 man daarbij van hun het leven lieten.

SCHIEDAM. Eene stad van het koningrijk der *Nederlanden* in de provincie *Holland*, Zuidelijk gedeelte, aan de *Schie*, en aan de *Maas*, een uur ten Zuidwesten van *Rotterdam*, met eene bevolking van ruim 10,000 inwoners. Oudtijds waren aldaar de Haringvisscherij, en het breijen van netten voor dezelve, de voorname middelen van bestaan; naderhand hebben scheepsbouw, koopvaardijvaart, reederijen, de vaart naar *Groenland* en Zalmvisscherij er ook gebloeid; doch deze takken van nijverheid zijn geheel vervangen door de korenwijnbranderijen, en den met die fabrijken verbonden handel in granen en steenkolen. Het getal der branderijen, hetwelk in de 17de eeuw slechts 12 was, was in 1775 tot 120, en in 1798 tot 237 geklommen: het getal der werkende branderijen is thans weder vermeerderd tot 167. Sedert 1817 blijven de fabrijken steeds kwijnende, waartoe de oprigting van Branderijen in andere landen; de belemmering, welke de invoer van Jenever buiten 's lands ondervindt, en eene veranderde wijze van stooken, ten gevolge der met dat jaar, ingevoerde belasting op het gedisteleerd, veel bijdragen. Van het draf der gestookte granen, of spoeling, werden in vroeger tijden tusschen de 20 en 30,000 varkens gevoert: thans wordt het gebruikt tot voeding van eenige duizend stuks hoornvee in den omtrek van 2 á 3 uren rondom *Schiedam*. Men vindt er nog 56 Mouterijen, 19 wind-koren- en moutmolens, 1 loodwitmolen, 1 brouwerij, 1 azijnmakerij, en 2 houtzaagmolens.

De stad is luchtig, wel bebouwd, en met grachten en wateren tot in de geringste buurten doorsneden. Door den gestadigen rook der steen-

ſteenkolen hebben de gebouwen een eenigzins ſomber aanzien. De buiten- en binnenhavens zijn ruim: de laatſte wordt door 2 kapitale ſluizen van de *Maas* afgeſloten. Een aanvoer van 13,000 lasten granen, van 20,000 hoed kolen, en de verzending van 40,000 ſtukken jenever verlevendigen de binnen- en buitenlandſche ſcheepvaart. De ſtad heeft 4 poorten, eene Hervormde, Walſche, Lutherſche en twee Roomsch Katholijke kerken; voorts een goed ſtadhuis, eene fraaije koopmansbeurs, eene Latijnſche ſchool, eene teekenſchool, eene veel bijval vindende ſpaarbank, twee weeshuizen, een proveniershuis en gasthuis, een huis voor krankzinnigen, en andere liefdadige geſtichten. De ſtraat naar het hoofd van de *Maas*, alwaar de zalmviſſchers hun beroep uitoefenen, de plantage aan de eene zijde der ſtad, en het *Frankenland* buiten dezelve, leveren zeer aangename wandelingen op.

SCHIEFER, of SCHIEFERSTEEN, is eene gemeene, zeer verſpreide delfſtof van onderſcheidenen aard. Eigenlijk noemt men alle grof-bladerige ſteenen, die zich in platte, ondoorſchijnende bladen laten ſplijten, Schiefer. Men heeft *Kalk-* en *Thoon Schiefer*. Van de laatſte zijn 2 ſoorten, namelijk de *Schiefer-thoon*, welke meestal eene rookgraauwe, naar het zwart trekkende kleur heeft, ſchilferig van breuk en ſchijfvormig is, en gedeeltelijk aan de tong kleeft, hetgeen inzonderheid bij die aschgraauwe Schiefer plaats heeft, welke in de nabijheid der *Wolga* gevonden wordt, en waarvan men de Lowitſche hygrometers, of vochtmeters vervaardigt. Men ontmoet in de Schiefer-thoon dikwijls afdrukſels van kruiden of plantgewasſen, en dan heet zij *Kruiden-Schiefer*. Men vindt haar gewoonlijk in de nabijheid van ſteenkolen-mijnen, en zij vormt dikwijls geheele vlotbergen. Wanneer dezelve met aardhars doortrokken is, noemt men ze *Brand-ſchiefer*, of *Kolen-ſchiefer*, die, wanneer zij gebrand wordt, eenen harsachtigen reuk van zich geeft, en daardoor meer helder, wordt. Vele van deze Schiefers gaan in *Thoon-* of *Aluin-Schiefer* over, en maken de tweede ſoort dezer aardachtige delfſtoffen uit. De hoofdkleur van de *Thoon-Schiefer* of *Leiſteen*, ook *Wacke* genoemd, is graauw, en loopt door verſcheidene afdalingen in het zwart en zwart-blaauwe. Gewoonlijk vindt men er roode en witte ſtrepen en vlekken in, en vele ſoorten glinſteren als zijden ſtoffe. Uit hoofde van de aardhars, welke zij bevat, vat de Thoon-ſchiefer, of Leiſteen, ligt vuur. In de hitte verandert dezelve zijne kleur, en ſmelt tot een ligt, ſchuimachtig, op het water drijvend glas. De Thoon-ſchiefer is harder dan de Schiefer-thoon, en laat zich gemakkelijker in bladen ſplijten. Zij draagt naar derzelver fijnheid van korl onderſcheidene namen, als: *Toetſteen*, *Tafel-ſchiefer*, *Dak-ſchiefer*, en naar de vreemde ſtoffen, waarmede zij vermengd is, dien van *Kiezel-ſchiefer*, *Glimmer-ſchiefer*, enz. Eene bijzondere ſpeelſoort is het *Zwartkrijt*, hetgeen, daar het zacht is en afverwt, tot teekenen gebruikt wordt. De *Metaal-ſchiefers* be-

hooren niet tot de opgenoemde, maar tot de ertsen. De Thoonschiefer vindt men in gang- en vlotbergen, en zoowel hare ligging en schichten, als de afdruksels van planten, visschen enz., zijn blijken, dat zij in het water haren oorsprong moet hebben. De eigenlijke Thoon schiefer wordt gebruikt tot tafelbledden, leijen, om op te cijferen, en om er daken mede te beleggen. Zulk een goed dak duurt niet zelden 100 jaar, zonder aanmerkelijke verbetering te behoeven. Alleen moet deze leisteen, voor dat hij tot daken gebruikt wordt, onderzocht worden, of hij ook in het vuur springt, of in het water bevriest, zonder te bersten. Beide eigenschappen zijn tot een goed leidak noodzakelijk; doch is zoodanig een, bij brand, altijd gevaarlijk, alzoo de beste Schiefer, uit hoofde van hare vermenging met aardhars, vuur vat, hetgeen voortgaat en zich verder verspreidt. De asch van de Schiefer, welke men door het fijn maken van den afval verkrijgt, is een middel tot het bemesten der wijnbergen.

SCHIJNDOOD is die toestand bij den mensch, waarin alle uitwendige kenmerken van leven, welke door anderen kunnen waargenomen worden, ontbreken; terwijl in het binnenste des ligchaams nog leven voorhanden is. In zulk eenen toestand kan de mensch dus volkomen dood schijnen, en echter kan hij, na verloop van eenigen tijd, wederom in het leven terugkomen. De uitwendige bewegingen, waardoor zich het leven openbaart: die der spieren; het gebruik der zintuigen; de spraak en willekeurige bewegingen; de ademhaling; de warmte van het ligchaam; de roodheid der huid; het slaan van het hart en de polsaderen — alle deze verschijnsels kunnen zich niet vertoonen; en evenwel zijn de inwendige vereischten tot het leven, de ongestoorde werking van de daartoe noodzakelijke deelen van het ligchaam, en van deszelfs vloeistoffen, nog niet zoo geheel vernietigd, dat zij voor het leven volslagen onvatbaar zouden zijn; zoodat het niet onmogelijk is, dat ook in die deelen, welke reeds levenloos schijnen, het leven weder kan worden opgewekt. Zoo zien wij b. v. aan bijzondere, bevrozene leden van het ligchaam, dat zij gevoelloos, verstijfd, ijskoud zijn, en gestorven schijnen; terwijl de ondervinding leert, dat zij, wanneer hunne inwendige bewerktuiging niet gestoord is, door behoorlijke middelen, weder tot het leven kunnen worden teruggebragt. Voorts zien wij bij flaauwten, dat de mensch eenigen tijd, zonder eenig bewijs van leven, liggen kan, niettegenstaande niemand gelooft, dat er geen leven meer in hem is, vermits deze toestand gewoonlijk niet lang duurt, maar alle levensverschijnselen binnen korten tijd weder terug keeren. Ondertusschen kan ook de toestand eener diepe onmagt zoo lang aanhouden, dat iemand wezenlijk dood schijnt te wezen; en evenwel kan nog het leven in hem even zoo verborgen liggen, als bij eene gewone flaauwte. Een mensch, die aan eene onmagt of stilstaanden polsslag (beroerte, *apoplexie*) ligt, heeft aanstonds, van het be-

begin af, den schijn van levenloos; doch schoon vele in dezen toestand wezenlijk gestorven zijn, werden er echter ook menige gered, en aan het leven terug gegeven. Ondertusschen heeft men ook verscheidene voorbeelden, dat niet alleen uitwendige invloeden, welke de verrigtingen des levens gedurende eenigen tijd kunnen stremmen, (zoo als bij bevrozenen en gewurgden het geval is) eenen Schijndood kunnen veroorzaken; maar deze ook door inwendige oorzaken kan worden te wege gebragt, en niet slechts de uiterlijke teekenen van leven, maar daardoor ook alle verrigtingen van hetzelve eenigen tijd kunnen belemmerd worden. 's Menschen inwendig leven, met alle daaruit voortvloeijende uitwendige kenmerken ligt voornamelijk in het bloed, hetgeen aan alle werktuigen in het ligchaam het *materiele* mededeelt, en in de zenuwen, die het prikkelend, voortbrengend, en regelend beginsel bevatten. Wanneer het een van het ander gescheiden wordt, kan geen levend wezen bestaan. Wordt het zenuw-beginsel aan het materiele ontnomen, dan stroomt het tot andere deelen mede over, en prikkelt deze, of keert in zich zelven rustende terug. Hier uit ontstaan, na een bovenmatig verlies van bloed, dikwijls kramp- en stuiptrekkingen, of onmagt en Schijndood. Wordt echter door te sterke spanning van de zenuwen, door tegenstrijdige, regtstreeksche invloeden van de ziel op dezelven, hare vloeistof (*fluidum*) verzwakt, in derzelver verrigtingen gestoord, en haar invloed belemmerd, of wordt de éénheid er van uit haar centrum in de hersens verbroken, en naar een ander middelpunt (de groote zonnevlecht van het zenuwstelsel) verplaatst, dan vertoont zich dat deel van het ligchaam, hetgeen aan den invloed der zenuwen onttrokken wordt, als eene doode stof, zonder beweging of leven. Van hier, dat ziekten, inzonderheid zenuwziekten, eenen toestand kunnen te weeg brengen, waarin de mensch eenen dooden gelijk wordt, schoon bij hem nog een inwendig leven voorhanden is. Ook hiervan heeft ons de ondervinding voorbeelden genoeg opgeleverd. Wij weten, dat personen, die b. v. aan eene koorts met hevige zenuwtoevallen ziek lagen, eindelijk in eene zoo groote zwakheid en verstijving vervielen, dat zij algemeen voor dood gehouden, en zelfs in de kist gelegd werden, en echter, boven allen vermoeden, nogtans weder hersteld werden. Hysterike vrouwen vervallen, na hevige kramppijnen en stuiptrekkingen, niet zelden in onmagt, waaruit zij zeer moeijelijk, en eerst na eenen geruimen tijd, weder bijkomen. Ook kunnen beroerte in het hoofd en kramp door het geheele ligchaam dikwijls zulk eene mate van hevigheid en hardnekkigheid bereiken, dat zulke zieken welligt door onkundigen voor dood zullen gehouden worden. Vele, die in schijn dood zijn, hebben daarbij hunne volkomene bewustheid, anderen volstrekt niet; en onder de eersten zijn er, die nog door het gehoor, hetgeen onder alle zintuigen alleen vatbaar blijft, weten, wat er buiten hen omgaat. Bij andere Schijndooden is het zenuwgestel zoo zeer

gekrenkt, dat het middelpunt van de werkzaamheid van de zenuwaether van de hersens naar het zenuwgestel verplaatst is, en de ziel nog wel bewustheid bezit; maar hare werkzaamheid niet meer in het hersengestel, als het eigenlijk werktuig der ziel, maar in een der vlechten van het zenuwgestel plaats heeft, en diensvolgens ook van het willekeurig gebruik van hare bewegings-spieren, en de waarneming door de zinnen beroofd is. Deze toestand is wel nog niet dikwijls genoeg waargenomen, noch naauwkeurig genoeg onderzocht; doch heeft menigvuldiger bij zenuwziekten plaats, dan men tot hiertoe vermoedde. Zoo verhaalt RENARD in *Mainz*, in het *Journal der practischen Heilkunde* van HUFELAND en HARLES, 1816, II stuk, van eenige beroerden, die zich in eenen dood schijnenden toestand bevonden, zoodat zij door de zinnen niet het minste waarnamen van hetgeen hen omringde; niets hoorden van hetgeen men hun zeide, of luid tegen hen sprak, en geene kracht bezaten, om eenen enkelden vinger te kunnen bewegen: Dan, dit alles veranderde, zoodra de geneesheer in onmiddellijke aanraking met den kranken kwam, hem bij de hand vattede, en de zijne op de kuil van het hart legde. Hetgeen de geneesheer alsdan tegen hen, offchoon zagtkens zeide, verstonden zij volkomen: zij wisten, bij nog krampachtig geslotene oogen, wie in het vertrek tegenwoordig was; doch konden alleen die bewegingen met hunne leden verrigten, welke hun door den arts bevolen werden. Tevens hadden zij hunne bewustheid, en kenden hunnen toestand: ook wisten zij, dat zij er niet in blijven zouden.

Men kan uit dit een en ander gemakkelijk opmaken, in welken pijnigenden angst zich diegenen moeten bevinden, die eene volkomene bewustheid en hun gehoor bezitten, en zich echter in het geringste niet bewegen, noch eenige blijken van leven geven kunnen. Dan, ofschoon ook al een Schijndoode zijne bewustheid of zijn gegehoor verloren heeft, blijft nogtans bij allen de mogelijkheid over, om uit dezen toestand tot hunne bewustheid en het leven te kunnen terugkeeren; en zelfs kan dit in het graf plaats hebben, waar de doodkisten en grafkelders dit begunstigen. De mogelijkheid van Schijndood neemt in waarschijnlijkheid toe, naar gelang der betrekkingen, waarin de gevallen van diegene staan, waar het leven onmogelijk is, tot de zoodanigen, wier leven, slechts voor eenen korten tijd, door bijkomende omstandigheden, of door oogenblikkelijke stremming van de daarop werkende levensgeesten, schijnt op te houden. De waarschijnlijkheid van den Schijndood is derhalve niet altijd in gelijken graad voorhanden. Men zoude de zaak overdrijven, wanneer men, bij eene ongeneesbare krenking van een, tot het leven onmiddellijk behoorend, gedeelte van het ligchaam aan eenen Schijndood zoude denken; evenmin kan men dien van gestorvenen, welke aan langdurige ziekten, met vernieling der inwendige ingewanden verbonden, aan longteering, lever-verrotting enz. leden, verwachten. Daarentegen wordt de Schijndood waarschijnlijker, wanneer iemand, voor het overige ge-

gezond en in zijne inwendige deelen niet gekrenkt, aan enkele uitputting van levenskracht, of verlies van bloed, gestorven is, en verkrijgt zelfs meerder zekerheid, hoe sneller deze oorzaak van den Schijndood, op anders gezonde en inwendig welgestelde personen, gewerkt heeft, en nog meer, wanneer zich meer dergelijke oorzaken vereenigen. Het meest moet men hier omtrent bij kraamvrouwen op zijne hoede zijn, inzonderheid, wanneer zij aan kramppijnen of bloedvloeijingen sterven, waaromtrent KLEIN, in het *Journal der Practischen Heilkunde van* HUFELAND, voor Herfstm. 1816, een soortgelijk geval verhaalt. Eene kraamvrouw, namelijk, had telkens, bij de verlossing, hevige stuiptrekkingen; na dezelve verviel zij in eenen Schijndood, die 12 uur duurde, waarbij warmte, pols, ademhaling en beweging zoo lang achterbleven, dat men haar voor de eerste maal voor dood verklaarde, en reeds aan het schrijven van rouwbrieven bezig was. Ook voor haar was deze toestand zeer beangstigend, omdat zij alles hoorde, wat rondom haar voorviel, zonder dat zij zich in het geringste konde bewegen. Aanhoudend verdriet, gepaard met hevige toevallen op de zenuwen, kan almede zwakheid en onmagt veroorzaken, welke laatste zoo groot, hardnekkig en aanhoudend worden kan, dat zij tot den Schijndood voert. Zulk een geval verhaalt KLUGE in zijn werk: *über den animalischen Magnetismus.* Ook bij pas geborene kinderen gebeurt het niet zelden, dat zij Schijndood ter wereld gebragt worden. De zoodanige, derhalve, die zich in dien toestand bevinden, mogen van geene gemakkelijke en geschikte legerstede vervoerd worden, voor dat men alle mogelijke proeven ter hunner herleving genomen heeft; maar zelfs ook dan, wanneer deze te vergeefsch zijn, moet men hen nog niet grafwaarts brengen, zoolang men niet volkomen overtuigd is, dat bij hen geen vonkje van leven meer plaats heeft, hetgeen door het te spoedig begraven zoude kunnen worden uitgebluscht. De behandeling van eenen Schijndoode moet zacht, trapswijze en krachtig zijn; maar nimmer bij overhaasting of verward geschieden, opdat het zwak, verborgen vonkje van leven daardoor niet verloren ga. (*Vergelijk hiermede art.* DOOD.)

SCHILDERKUNST. Deze behoort onder de zoogenoemde beeldende kunsten, waarvan zij de laatste en bloeijendste is, en bestaat eigenlijk in het zigtbaar voorstellen van zinnelijke voorwerpen door gedaanten en kleuren. Zij heeft de Teekenkunst ten grondslage, en moet de volgende hoofdregels in acht nemen. 1. Het *voorwerp* moet wel gekozen, en, zoo mogelijk, door den kunstenaar nog veredeld of geïdealiseerd worden. De schilder moet te gelijk geschiedkundige, dichter en wijsgeer zijn; doch zich als schilder van alle de voordeelen zijner kunst weten te bedienen, en het ontbrekende in dezelve weten te verbergen. 2. De *uitdrukking* moet aan het voorwerp en het karakter der voorgestelde personen voegen, en zoo sprekend zijn, dat zij volkomen en gemakkelijk kan begrepen worden;

en van hier, dat ieder deel van een schilderstuk, de kleuren, draperien, bijwerk, de achtergrond, en inzonderheid licht en schaduw, het haar in de trekken der figuren, tot dit oogmerk moeten mede werken. 3. Er moet in een schilderstuk één hoofdlicht zijn: dit en de daaraan ondergeschikte lichten zoowel, als de heldonkere plaatsen en slagschaduwen, moeten tot eene zuivere overeenstemming in een gesmolten worden, en grootere massa's vormen; de afzonderlijke deelen moeten, niettegenstaande derzelver terugkaatsing, tot éénheid worden gebragt, opdat het geheel voor het oog worde, hetgeen een voortreffelijk muzijkaal toonstuk voor het oor is. Dit noemt men *houding*, waardoor een schilderstuk niet alleen eene hoogere schoonheid, maar ook eene meerdere duidelijkheid verkrijgt. 4. De *Teekening* moet juist zijn, en niets onregelmatigs bezitten; de omtrekken moeten naauwkeurig en zuiver zijn, zonder hard of angstvallig stijf te worden; terwijl de aangenomene verhoudingen met het karakter van het voorwerp moeten overeenstemmen, hetwelk men wil afbeelden. 5. Het *Koloriet* moet waar, natuurlijk, zuiver, schoon, en aan het oog welgevallig zijn, zoowel in de schaduw-partijen, als in de lichten en middeltinten. 6. *Natuur* en *waarheid* moeten den grond van een kunststuk uitmaken; doch de Natuur kan niet alleen veredeld en verfraaid worden, terwijl men het zeldzamere in haar liever voorstelt, dan het gewone alledaagsche, maar zij wordt dit ook in eenen veel hoogeren graad door het ideaal, hetgeen de kunstenaar voor den geest zweeft. Wordt nu het ideaal zuiver en overeenstemmend voorgesteld, dan bezit het stuk eene hoogere *waarheid*, dan de bloote navolging der Natuur immer bereiken kan; en hiertoe behoort eenen geoefenden *smaak*. De schoonheid der Natuur, op haar zelve, kan wel door de hand van den kunstenaar nooit verbeterd, ja zelfs niet eens volkomen getrouw weder gegeven worden; maar de denkende en gevoelige schilder kan uit haar de schoonheden van bijzondere deelen uitkippen, en haar tot een onberispelijk geheel vereenigen; hij kan het vergankelijke in deze schoonheden weglaten, en haar in derzelver oorspronkelijken, zuiveren bloei vertoonen; hij kan het hoogste en belangrijkste oogenblik van uitdrukking kiezen, en zijne beelden in het voordeeligste licht plaatsen; eindelijk kan hij al het omringende zoo gunstig schikken en regelen, dat het geheel eene betooverende werking doet, welke zich in de wezenlijke Natuur, bijna nooit, of ten minste slechts spoedig voorbijgaande, vertoont. Zijne keus, ten aanzien van een en ander, is te belangrijker, omdat in de naarvolging doorgaans een groot gedeelte van het levend, bekoorlijke en van de Natuurkracht verloren gaat.

Men onderscheidt de Schilderkunst naar de verschillende stoffen, waarmede, en op welke men een beeld daarstelt, en naar de wijze van behandeling derzelve, in *fresco-*, *olie-*, *pastel-*, *water-* of *miniatuur-*, *enkaustische-* of *was-* en *emailleer-*Schilderkunst. Het schilde-

deren *al fresco* geschiedt op de muren en zolderingen van vertrekken, en trotseert het meest den invloed der lucht. Men vrijft hiertoe de verwen met water, en lost ze op. Tot wit neemt men lang voorheen gebluschte, min of meer stijve kalk, en marmerpoeder; tot rood en geel oker-aarde; tot blaauw kobalt, smalte, lazuursteen en aardgroen, en tot zwart krijtäarde. De meeste kleuren worden helderer, wanneer de kalk, waarop zij gebragt worden, droogt. Men moet zulke schilderstukken spoedig voltooijen, terwijl de kalk nog nat is, op dat de kleuren zich geheel met haar kunnen verbinden. De Venetiaansche edelman, BALBI, heeft in 1816 een middel uitgevonden, om fresco-schilderstukken van eenen muur op doek over te brengen, en dit op de Venetiaansche stukken toegepast, die van de Romeinsche en Florentijnsche school daarin verschillen, dat de laatste op den verschen muur, die slechts dun aangelegd, en vooraf geheel effen gemaakt is, gebragt worden; terwijl de Venetiaansche meesters op den geheel verschen, dik opgelegden, en niet effen gemaakten kalk, hunne kleuren leggen, die daardoor geheel met denzelven in een vloeijen. De heerlijkste gedenkstukken dezer kunst, vindt men in *Italië*, in het vatikaan van RAFAËL, en in de Sixtijnische kapel van MICHEL ANGELO BUONAROTTI.

Het schilderen met *Olieverwen*, door onzen landgenoot JAN VAN EIJK in 1410 uitgevonden, geschiedt op schilders-doek, hout, marmer, gyps, koper of papier. Ieder dezer stoffen moet men vooraf *gronden*. Het doek, waarvan afzonderlijke fabrijken zijn, spant men op een raam en bestrijkt het met een' meelpap en lijnwater, waarna het met een' puimsteen wordt afgewreven, om alle oneffenheden te verdrijven. Zoodra het doek droog is wordt er oker, in olie gewreven, opgebragt, die, met loodwit vermengd, beter droogt. Het doek, droog zijnde, wordt wederom met puimsteen geschuurd, en er eene tweede laag verw opgelegd, die nu sterker van kleur zijn kan, doch met terpentijn gebroken of gedood, dat is, van allen glans moet beroofd zijn. Hierna wordt de teekening met houtskool en krijt op het doek ontworpen, en het beeld zelf met eene dunne verf, welke veelkleurig, de schaduwen in het grijze spelende, zijn moet, overtrokken, waarbij *de geest* van het stuk juist moet getroffen, en het geheel zacht versmolten worden. Is het doek geheel droog, dan tracht men het *ligchaam* van het stuk te vormen, waarbij er eene volle kleur, bijzonder in de lichtpartijen, die daardoor uitkomen, moet worden opgebragt; de schaduwen daarentegen moeten met dunner en doorschijnender verw bedekt worden. Na dit alles moet het schilderstuk in lucht en zon weder volkomen droogen, voor dat men het weder overzien en verbeteren kan. Dit geschiedt met eene zeer dunne verw, waarbij de onderste kleuren doorschijnen, en alleen de tinten gloeijender en meer in een gesmolten worden. Men kan dit, waardoor de eigenlijke *ziel*, het teederste der uitdrukking verkregen wordt, meermalen herhalen; doch moet telkens het stuk tusschen beiden droogen

gen. Hierom moet men ook elke partij denzelfden dag, als zij nog nat is, voltooijen. Bij het overschilderen trekken de kleuren in den grond, en verliezen spoedig derzelver kracht en luister, en dit noemt men: het schilderstuk is *ingeslagen*, dat is, heeft zijnen glans verloren: hier werken de kleuren scheidkundig op elkander, en verbinden zich onderling, of verwoesten zich zelven, naar mate de schilder dezelve heeft weten te kiezen. Eerst, wanneer het stuk gereed en volkomen droog is, kan men de kleuren weder ophalen, door het schilderij met geklopt eiwit, of een ligt mastik- vernis, te overtrekken. Gebleekte papaver-olie is het beste tot schilderen. Stukken met olieverw moeten aan lucht en licht blijven blootgesteld, wanneer zij niet donkerer zullen worden.

Het schilderen met *Pastel* geschiedt best op perkement met gekleurd teekenkrijt in stiften, hetgeen met den vinger door elkander gewreven en verdreven wordt. Zulk een stuk moet onder glas bewaard worden en verbleekt ligt. Deze manier van schilderen is het meest geschikt voor koppen van portretten, en grenst in zeker opzigt aan de teekenkunst, weshalve zij ook door sommigen eene gemengde teekening genoemd wordt.

Het schilderen met *Waterverwen* geschiedt op papier, waarop de met gom gemengde kleuren door het penseel gelegd worden. — Het schilderen in *Miniatuur* wordt geheel gepunkteerd, (*pointiller*), op perkement of elpenbeen, en onderscheidt zich van de andere soorten van Schilderkunst daardoor, dat zij veel fijner is, en dus van nabij moet gezien worden. Men spaart den grond van het perkement tot de hoogste lichten uit: zelfs gebruiken sommigen om deze reden geen wit. De beste kleuren hiertoe zijn die, welke het minste ligchaam bezitten, als: karmin, ultramarin, de lakken enz. die, om ze zeer fijn te hebben, in water ontbonden, vervolgens afgegoten en gedroogd worden. Voor het overige vordert deze soort van Schilderkunst, uit hoofde der fijne punten, waaruit zij bestaat, en welke zoo zuiver naast elkander moeten geplaatst worden, dat zij als verdreven en met elkander vereenigd schijnen, den meesten tijd.

De *Enkaustische* Schilderkunst, of het *schilderen met was*, was bij de ouden in gebruik (zie ENKAUSTIEK), die door het was aan de kleuren luister bijzetteden, en ze voor den invloed des tijds bewaarden. Deze kunst was langen tijd geheel verloren, en werd eerst in 1749 door BACHELIER weder opgewekt, hetgeen de graaf CAIJLUS in 1753 openlijk bekend maakte. *Miss* GREEN bragt het daarin zeer ver; deelde hare behandeling aan het genootschap van kunsten te *Londen* mede, en behaalde den prijs. Hare manier is de volgende: men neemt één once wit was, en even zoo veel gestooten mastik-korrels, en zet het was, in 'eenen aarden, verglaasden pot, boven een zeer zacht vuur; wanneer het was geheel opgelost is, strooit men er de mastik van tijd tot tijd in, en roert dit mengsel zoolang om, tot alles geheel gesmolten en met elkander verbonden is. Hierop giet men de-

deze stoffe in koud water; neemt ze er uit, zoodra zij hard is; droogt ze af, en stampt ze in een' mortier; doet ze in een linnen zakje, opdat er het water inzuige, waarna zij zich eerst tot een fijn poeder laat stampen, hetgeen door digt gaas moet kunnen gezift worden. Men moet dezelve op eene koude plaats, en slechts weinig te gelijk, stampen, omdat anders het was en de mastik weder zacht, en tot een deeg zouden worden. Hierop bereidt men een sterk gomwater van Arabische gom, en mengt, wanneer men schildert, daarmede eenige hoeveelheid van dit poeder onder de verwen: bij heldere kleuren heeft men slechts weinig noodig, doch donkere vorderen meer, en zwarte zooveel poeder, als men verw gebruikt. Wanneer men zooveel verwen gemengd heeft, als men kan gebruiken, voor dat zij droogen, legt men dezelve op het stuk, en behandelt ze even als waterverwen. Wil men er mede op hout schilderen, dan moet men het met eene even zoo toebereide gepaste verw gronden. In *Italië* gebruikt men daartoe gewoonlijk walnooten of eiken hout. Het schilderstuk moet zorgvuldig worden uitgevoerd, anders schijnen de tinten, wanneer zij gevernisd zijn, niet behoorlijk versmolten. Is het schilderij volkomen droog, dan wordt het altijd, naar ééne zijde, met eenen stijven kwast met witte was bestreken, welke in eenen aarden pot, boven langzaam vuur, gesmolten en warm moet gehouden worden; doch waarbij men naauwkeurig moet acht geven, dat zij niet aan het koken geraakt. Vervolgens houdt men het schilderstuk, zoo na voor een vuur, dat het was in elkander smelt, zonder dat het wegvloeije; laat dan dit was-vernis koud en hard worden, en wrijft het zacht met eenen linnen doek af. Om een schilderstuk in was schoon te maken, kan men het, even als een in olie, met zuiver water, zachtkens afwasschen.

Eindelijk is er nog eene soort van Schilderkunst, die men *Emailleren* of *met brandverwen schilderen* noemt, en op gouden en zilveren, gewoonlijk op wit geëmailleerde koperen platen geschiedt. Deze manier wordt wegens de haar eigene levendigheid, en duurzamen luister der kleuren, hoog geschat, en gewoonlijk in het miniatuur-schilderen gebezigd; want zij wordt moeijelijker naar gelang de stukken grooter zijn, vermits zij bij de behandeling aan velerlei toevallen is blootgesteld. Wanneer alle de kleuren op het schilderstuk gelegd zijn, wordt het boven een zacht vuur langzaam gedroogd, opdat alle olie vervliege; hierop wordt de plaat in het vuur gloeijend gemaakt, ten einde de kleuren smelten en zich met het email vereenigen; vervolgens worden de deelen van het schilderstuk, die in het vuur geleden hebben, weder nagezien en hersteld; schaduwen en kleuren versterkt, waarna alles weder in het vuur versmolten, en dit zoo dikwijls herhaald wordt, tot dat het geheele stuk voltooid is. De grootste zwarigheid hierbij is, dat vele kleuren in het vuur geheel veranderen: buiten dien kunnen zij den tijd verduren, en blijven altijd zoo frisch, als of zij eerst uit de hand van den schilder kwamen.

Behalve in deze opgegevene hoofdfoorten, verdeelt men de Schilderkunst ook nog in vakken, als; in landfchappen, historien, veldflagen, ftille levens, zee-gezigten, portretten, dieren, bloemen, plantgewasfen enz., alle welke gewoonlijk hunne bijzondere beoefenaars hebben. In velen dezer vakken levert *Nederland* uitmuntende meesters op, waarvan de jaarlijkfche ten toonftelling hunner kunftftukken een doorflaand bewijs opleveren.

SCHILDERS-VERWEN zijn gedeeltelijk voortbrengfels der Natuur, en worden gedeeltelijk door kunst vervaardigd. Voornamelijk levert het delfstoffelijk rijk dezelve op; en ofschoon zij ook al haar koloriet van dieren of planten mogen ontleenen, zijn zij echter altijd met eenige delfstoffen, (aarde of metaalkalk) verbonden, omdat de zuiver dierlijke of plantaardige verwstoffen (die uit fappen voortkomen) op zich zelven geen ligchaam bezitten; maar dit eerst door een bergftoffelijk bijvoegfel verkrijgen. Verwers kunnen deze in water oplosbare verwstoffen zeer wel zonder zulk een bijvoegfel gebruiken, om dat hunne kunst daar henen ftrekt, om het doek, enz. met de verw te doordringen; doch de fchilder moet die alleen op de oppervlakte brengen, hetgeen zoo veel te beter gefchiedt, naar mate de verw minder in dezelve doordringt. De verwen worden met de eene of andere vloeiftof, die fpoedig opdroogt en waarvan de kleur niet veranderd (gomwater, papaver, of lijnolie) gewreven en gemengd: voor het olie fchilderen zijn de delfstoffelijke verwen beter, dan die van fappen van planten (lak-verwen), die met delfstoffelijke ligchamen verbonden zijn, alzoo de laatfte door het bijmengen van olie altijd donkerer worden. De delfstoffelijke verwen beftaan alle uit metaalachtige kalken, (Oxyden), of zuurftofverbindingen of uit metale zouten, en zwavelverbindingen; doch verdienen de eerfte boven de laatfte, uit hoofde van derzelver onveranderlijkheid, de voorkeur. Tot de metaal-oxyden, die tot verwen gebruikt worden, behooren: van lood de roodachtig gele menie, en het gele mastikot; van ijzer de onderfcheidene okers, de Chinefche en onbereide, die door het gloeijen eene donkere kleur verkrijgen; van koper het bergblaauw, en van kobalt de fmalte. Andere zoutachtige en naar zout gelijkende metaal verbindingen zijn: van lood het (koolzure) loodwit, en Kremnitzerwit, het (zoutzure) Kaslergeel; van ijzer het (blaauwe zure) Berlijnsch blaauw; van koper de (azijnzure) groenfpan- of koperbloem, het (koolzure) berggroen, het (zoutzure) Brunswijker groen, en het (azijn-zure) Scheelfche groen. Onder de zwavelhoudende metaalverwen behooren het vermillioen van het kwikzilver, en het gele operment van de arfenik. Lakverwen hebben tin of aluinaarde tot ligchamelijken grondflag, en zijn hare kleur aan eene dierlijke of plantaardige verwftof verfchuldigd. Hieronder telt men, de roode lakken die uit konzenille met aluin of tin, uit meekrap, en de flechtere uit braziliehout foorten; de geele, die uit geelhout, boonkruid of wouw; de bruine, die uit verfcheiden andere kleurende basten getrokken wor-

worden, en eindelijk de Indigo, ofschoon die volgens haren oorſprong geheel plantaardig is. — Bij het porſelein- en glasſchilderen kan men zich alleen van metaal-verwen bedienen, die in het vuur niet vervliegen en aan geene merkelijke verandering onderhevig zijn. Hiertoe gebruikt men tinhoudend goud tot purper; nikkel tot groen; kobalt tot blaauw, en het zwart en bruin wordt van ijzer en bruinſteen verkregen; terwijl het *Uranium* eene gele, en het *Chronium* eene groene kleur oplevert. — Het ſchilders- of musſief-goud wordt grootendeels van tin, kwikzilver, ſalmiak en zwavelbloemen bereid, en alleen wegens zijne ſchoone, goudgele kleur tot vergulden, ſchilderen en verſierſels gebruikt, en meest door de ſchilders zelven vervaardigd. Op gelijke wijze wordt ook het musſief-zilver uit tin, bismuth en kwikzilver zamengeſteld, en gebruikt.

SCHILDKLAVER. Deze zonderlinge plant, zich boven anderen door eene in het oogloopende en onafgebrokene bewegelijkheid kenmerkende, werd in *Bengalen*, op vochtige en kleiachtige plaatſen door Milady MONSON ontdekt, die door hare zucht voor de Natuurlijke geſchiedenis tot eene reis naar de *Oost-Indiën* gedreven werd. BROUSSONET verkreeg van den ridder BANKS hare nagelatene handſchriften, en uit dezen heeft hij de waarnemingen getrokken, welke de bewegingen dezer plant betreffen. De *Indianen* noemen haar *Burum chandali*; LINNEUS plaatst haar onder het geſlacht der *Hedyſarum*, en heeft ze door het woord *Gyrans* omſchreven; doch BROUSSONET wil den naam van *Saintfoina oscillant* behouden, dien DAUBENTON in 's konings kabinet aan dezelve gegeven heeft, om dat hij oordeelt, dat deze benaming meer voegzaam de beweging van hare blaadjes te kennen geeft. Herfstm. is de tijd, waarin deze plant in *Bengalen* bloeit. In Slagtm. heeft het peulgewas reeds zijne volkomene rijpheid, en laat alsdan zijne boonen vallen. Zelden bloeitdeze plant in *Europa*, en hare oppasſing vordert vele zorgvuldigheid; moetende men haar in een warm ſtookhuis houden, en er nooit buiten brengen. Geen deel dezer plant geeft teeken van eenige prikkelbaarheid, wanneer men haar ſteekt. Bij dag is het middelblad lijnregt uitgeſtrekt en onbewegelijk; maar gedurende den nacht buigt het zich achter over, en begint op zijne takjes te liggen. De zijblaadjes, die eenen kringboog beſchrijven, zijn altijd in beweging en gaan gedurig bij afwisſeling op en neder, welke geheele beweging in den ſteel ligt, die zich ſchijnt te verdraaijen. In *Oost-Indien* hebben de blaadjes tot hunne beweging niet meer dan 2 minuten noodig; doch zoo ſnel heeft BROUSSONET ze nooit in de Europiſche planthuizen waargenomen. De beweging, die hen nederwaarts drijft, is veel ſneller dan de opwaartsgaande: ook is de eerſte niet gelijkvormig, maar de laatſte daarentegen altijd. Zeer dikwijls beweegt zich ieder blad naar eene tegenovergeſtelde ſtreek, namelijk zoo, dat de eene nederwaarts gaat, wanneer de andere dit opwaarts doet. Ook ſtaat ſomtijds het blaadje ſtil, terwijl zich een ander beweegt; en de-

deze beweging is zoo natuurlijk, dat, wanneer men haar stoort, door een van de blaadjes vast te houden, het terstond zijne beweging weder hervat, zoodra men het loslaat. Zoo ras de groote bladen door den wind bewogen worden, houden zich de kleine stil. Ook wanneer de zon zeer heet schijnt, zijn ook de bladeren van deze plant onbewegelijk; doch daarentegen, wanneer het weder warm en vochtig is, bewegen zij zich zeer goed. Deze beweging schijnt voor de plant noodzakelijk; want zoodra de eerste blaadjes zijn uitgebot, bespeurt men haar aanstonds: zelfs duurt zij bij nacht voort, doch neemt met den tijd af. In de Europische planthuizen heeft zij over het algemeen slechts het eerste jaar plaats; in het tweede bespeurt men ze zeer weinig. In haar vaderland zijn alle de bladen der plant in beweging; doch in *Europa* heeft BROUSSONET dit nooit van allen ontdekt. Is zij in den volsten bloei en de bevruchting aanstaande, dan beweegt zij hare bladen het sterkste; doch zoodra deze tijd voorbij is, houdt de beweging op, die bij deze plant zoo natuurlijk is, dat zij niet alleen 2 of 3 dagen lang bij de bladeren van eenen afgesnedenen en in het water gestoken tak aanhoudt, maar zelfs bij zulke bladeren nog eenigen tijd voortduurt, die aan de afgesneden takken zitten, welken men in het water gelegd heeft.

SCHILDKNAAP. (*Schilddrager*, *Jonker*) Zoo noemde men in de middeleeuw zoodanig iemand, die onder de bevelen en de leiding van eenen wezenlijken ridder tot den krijgsdienst en de ridderspelen werd opgeleid. Toen de laatsten op het einde der 11de eeuw in zwang geraakten, en algemeen beoefend werden, behandelde men dezelve gewoonlijk als een voorbereidingsmiddel tot den krijgsdienst. Een ieder, zonder onderscheid van geboorte, die eenmaal ridder wilde zijn en genoemd worden, en als zoodanig aan de ridderspelen deelnemen, moest zich aan alle hieromtrent plaats hebbende schikkingen onderwerpen. Men verdeelde de ridders doorgaans in natien of tongen, waarvan ieder een' aanzienlijk' en geacht' ridder, *Tourneerkoning* genoemd, aan het hoofd had, aan wien alle overige ridders, ofschoon van eene hoogere geboorte, ondergeschikt waren; terwijl ieder ridder weder soortgelijke jongelingen onder zich had, die, omdat zij nog niet tot ridders geregtigd waren, *Schildknapen* geheeten werden, en velerlei verpligtingen omtrent den ridder moesten in acht nemen, die hun leermeester was. Zoo moesten zij, b. v. op de Tourneerdagen zijne ridderlijke wapens en zijnen geheelen toestel aanvoeren, en hem op zijnen burg opwachten en bedienen. Zelfs jonge vorsten in *Duitschland* onderwierpen zich gaarne aan dit dienstwerk, alhoewel zij van eene aanzienlijker afkomst, dan hun meester waren. Om echter Schildknaap te worden, moest men tot den tijd van keizer FREDERIK II vrij geboren zijn, en een tot den ridderstand noodig inkomen bezitten; terwijl deze keizer bepaalde, dat alleen diegenen tot leerlingen der ridderspelen mogten aangenomen worden, die geboren ridders waren, of door den vorst, uit hoofde

hun-

hunner verdiensten, met dit voorregt begunstigd werden. Hierbij bleef het tot aan het einde der 16de eeuw; doch voor het overige hing het van den meester der jonge Schildknapen af, om hen tot den ridderslag, of die plegtige handeling, toe te laten, uit kracht van welke, zij door eenen slag tot ridder geslagen werden. Deze mededeeling der ridderlijke waardigheid geschiedde door keizers, koningen en beroemde vorsten, inzonderheid, bij plegtige gelegenheden; zelfs konde geen vorst huwen, wanneer hij niet vooraf tot ridder ware geslagen geweest.

SCHILDLUIZEN. Dus noemen wij een zeer belangrijk geslacht van Insekten, dat bij LINNEUS *Coccus* heet. De soorten van dit geslacht dragen den naam van *Schildluizen*, deels, omdat zij in gedaante naar die insekten gelijken, welke wij *luizen* noemen, deels omdat vooral de wijfjes, in verscheidene soorten van dit geslacht, als met een schild bedekt zijn, of liever, omdat meest allen, na verloop van eenigen tijd, aan de boomen en planten, op welke zij huisvesten, zich hier en daar vastzetten, en, de ringen van derzelver ligchaam verdwijnende, zich als dekseltjes of schilden vertoonen, en, door zwelling, de figuur van uitwassen aannemen. Deze schilden of dekseltjes zijn eene soort van doppen, welke dienen, ter verberging der eitjes, of jongen dezer diertjes, waardoor zij zich in sommigen als bessen vertoonen. Onder deze zijn er, welke keurlijke verfstoffen opleveren; zoo als de dus genoemde *Scharlaken bezien*, of *Grana-kermes*. (*Coccus Ilicis* L.); het Poolsch Grein, (*Coccus Polonicus* L.), ook *Scharlaken grein* en *Kermes der Wortelen* geheeten; de *Konchenieltje* (*Coccus cacti opuntia* L.), en de *Gomlak* (*Coccus Lacca* L.)

SCHILDPAD. (*Testudo*) Deze diersoort behoort tot de *Reptilien* of *loopende* Amphibiën, die allen, ten minste, wanneer zij hare volkomene gedaante verkregen hebben, van 4 pooten, naar derzelver verschillende woonplaatsen geschikt, voorzien zijn. (Zie *Amphibiën*). De meeste Schildpadden zijn met eene harde schaal of schild bedekt, waarvan het bovenste of rug-schild met den ruggraad en de ribben van het dier aan elkander gegroeid, en met breede, hoornachtige schubben bedekt is, die bij vele soorten zoo sterk en schoon van kleur zijn, dat zij tot velerlei kunstzaken gebruikt worden. Dit schild bestaat uit twee deelen, welke bij de Land-schildpadden door eenen beenigen naad, bij de andere door eenen kraakbeenigen of vliezigen, onderling vereenigd zijn. Gewoonlijk liggen er 15 dergelijke schubben in het midden van dit schild, en 24 of 25 rondom den rand. Het onderste deel van hetzelve, of het buikschild, is een weinig kleiner, dan het bovenste, en voor den kop, pooten en staart als uitgesneden. De Schildpadden hebben naakte kaken en geene tanden. De tong is met groote tepels voorzien. Het trommelvlies is soms met eene hoornachtige zelfstandigheid bedekt; terwijl zij echter zeer goed horen. Zij beminnen het water, en leven van planten, vis-

visſchen, vruchten, wormen en inſekten; planten zich voort door eijeren, die zij in het zand begraven, en door de zon laten uitbroeijen; groeijen langzaam; ſchijnen eenen hoogen ouderdom te kunnen bereiken, en bezitten bovendien eene zoo ſterke levenskracht, dat zij aan vochtige plaatſen maanden lang zonder voedſel kunnen leven, en dikwijls eerst na verloop van eenige dagen, nadat hun de kop is afgehouwen, ſterven. De eijeren en het vleesch leveren een zeer goed voedſel op. Het wit der eijeren verkrijgt door het koken nooit eene volkomene hardheid.

Men heeft onderſcheidene ſoorten van Schildpadden. LACÉPÈDE heeft 24 ſoorten beſchreven, LATREILLE 35, en DAUDIN 57. De *Caret-Schildpad*, (*T. Imbricata*), heeft pooten als vinnen, een hartvormig ſchild, een weinig gekield, en aan den rand zaagswijze getand: de ſchubben liggen als kleine breede dakpannen op elkander, en de ſtaart is geſchubd. Men vindt haar in de beide *Indiën* en ook in de *Roode zee*, die de beste Schildpadden oplevert. Hun vleesch kan niet gegeten worden, omdat het braking veroorzaakt. Zij worden van 150 tot 800 pond zwaar. De *groene Reuzen-* of *Mydas-Schildpad* (*T. Mydas*), met pooten als de voorgaande, een eirond ſchild, en de randen der kaken getand, is de grootſte en ſterkſte; weegt ſomtijds wel 800 pond, en kan eenen last van meer dan 600 pond op haren vlakken rug voortſlepen. Zij heeft haren naam van hare lichte olijfgroene kleur, en van haar zonderling donker groen, ſmakelijk vet verkregen: ook haar vleesch is aangenaam. Zij onthoudt zich in zee; komt inzonderheid in Zomermaand aan land, doch meestal op onbewoonde eilanden, zoo als b. v. op die in de *West-Indiën* en den *Stillen Oceaan*, om aldaar hare eijeren te leggen, wier getal eenige honderd beloopt. Hun voedſel beſtaat meestal uit een ſoort van zeegras. Wanneer zij gegeten hebben, begeven zij zich meestal naar de rivieren, om adem te halen. Zij worden meest gevangen, als zij zich uit de zee op het land begeven. De *Rivier-Schildpad* (*T. Orbicularis*), met gevliesde pooten, en eene ronde en platachtige ſchulp, woont in de warmſte deelen van *Europa*, en wordt, om haar ſmakelijk vleesch, veel gegeten. Zij eten ſchelpdieren en planten. De *Land-Schildpad* (*T. Graeca*) leeft in *Sardinië*, *Italië* en *Afrika* in de bosſchen. Zij heeft een zwart, van achter bultig ſchild; aan de voeten vrije vingers, en laat zich gemakkelijk temmen. Zij beweegt zich zeer langzaam; kan lang vasten en ſlaapt in den winter. Zoo heeft BLUMENBACH eene Schildpad, gedurende 9 maanden, zonder eenig voedſel levend gehouden. Hun voedſel beſtaat uit wortels, planten, wormen en inſekten. Het wijfje legt 4 à 5 witte eijeren, die even als haar vleesch gegeten worden. Deze ſoort komt het meest voor. Met deze heeft vele overeenkomst de *Geometriſche* of *geſternde Schildpad* (*T. Geometrica*), met gevinde achterpooten, en een zeszijdig regelmatig geel en zwart geteekend, verheven bovenſchild. Zij heeft de grootte van een' hand, en behoort in de *Oost-*

In-

Indiën te huis. De *Karolinifche Schildpad* (*T. Carolina*), die in *Karolina* enz. haar verblijf houdt, heeft gevingerde pooten, een bultig fchild en geen' ftaart. Zij is klein, en haar vleesch is eetbaar. — Over het algemeen leven de Landfchildpadden troepswijze bij elkander, en, volgens BLUMENBACH, voegen zich, zoo als b. v. op *Isle de France*, verfcheidene van hen, des nachts, bij geheele fcharen bijeen, zoodat de grond met dezelve als bevloerd fchijnt, en men er wel 100 fchreden in het rond over gaan kan, zonder dat men eenen voet op den grond behoeft te zetten.

SCHILLER. (FRIEDERICH CHRISTOPH VON) Een beroemd Duitsch dichter, die te *Mauburg*, in het *Wurtembergfche*, in 1759 geboren werd, en zich reeds als jongeling door eene vurige, levendige verbeeldingskracht kenmerkte. Zijn eerfte onderwijs van den predikant MOSER te *Lorch*, een dorp in het *Wurtembergfche*, genoten hebbende, begaf hij zich vervolgens naar de Latijnfche fchool te *Ludwigburg*, welke hij in 1773 met de krijgskundige kweekfchool te *Stutgard* verwisfelde. Hier befloot hij, om zich op de Regtsgeleerdheid toe te leggen; doch in dit vak maakte hij geringe vorderingen, zoodat hij zich reeds in 1775 tot de Geneeskunde bepaalde, tot welker beoefening aan deze fchool gelegenheid was. Dan zijne levendige verbeeldingskracht en fterke zucht voor de Dichtkunst verkregen bij hem de overhand, en ontvingen door de ftrenge bepalingen van gemelde inftituut nog meerder voedfel. SHAKESPEAR, met wien hij zich reeds vroeg had bekend gemaakt, vervulde zijne geheele ziel, en zoo ontftond zijn eerfte merkwaardig ftuk die *Räuber*, hetgeen hij, hoe gunftig ook in *Duitschland* en elders ontvangen, naderhand zelf afkeurde. Van *Stutgard* vertrok hij naar *Rauerbach* bij *Meinungen*, waar hij zijnen vroeger begonnen FIESKO en zijn treurfpel *Cabale und Liebe* voltooide. In 1783 begaf hij zich naar *Manheim*, alwaar IFFLAND, BECK, BEIL en KAROLINA BECK toen op het tooneel fchitterden, en hij, inzonderheid door medewerking van DALBERG en A. VON KLEIN, tot tooneeldichter werd aangefteld, en tot lid van het Keur-Paltzisch Duitsch gezelfchap in genoemde ftad aangenomen. Hier was hij de huisvriend van gemelden VON KLEIN, wiens RUDOLF van *Habsburg* hem deed befluiten, om zijnen CARLOS, waartoe hij toen reeds het plan ontworpen had, in Jambifche dichtmaat te brengen; doch dien hij eerst naderhand, bij zijn beurtelings verblijf in *Dresden* en *Leipzig*, voltooide.

Met het jaar 1789 begon eigenlijk SCHILLERS *geleerde* tijdvak. Nadat hij eenigen tijd te voren zijn verblijf te *Leipzig* en *Dresden* met dat te *Weimar* verwisfeld had, werd hij door medewerking van GÖTHE, na het vertrek van EICHHORN, tot Hoogleeraar in de Gefchiedenis en Wijsbegeerte te *Jena* beroepen, alwaar hij zich onvermoeid met geleerden arbeid bezig hield, en binnen weinige jaren verfcheidene zijner gefchiedkundige werken in het licht gaf. Onder deze behooren: zijne *Memoiren von 12ten Jahrhundert an bis auf die*

Neuesten Zeiten; Geschichte des 30 jährigen Krieges; Geschichte des Abfals der Vereinigten Niederlanden von der Spanischen Regierung, welke hij echter niet voltooide, en naderhand door C. CURTH is vervolgd geworden; voorts *Geschichte der merkwürdigsten Revolutionen und Verschwörungen*, waarvan maar één deel verschenen is, enz. In 1791 overviel SCHILLER eene zware ziekte, die hem op den rand van het graf bragt; doch naauwelijks was hij weder hersteld, of hij vervatte met nieuwen lust zijnen letterarbeid; doch bepaalde zich sedert voornamelijk tot de Dichtkunst, aan welke hij in de laatste jaren niet veel gedaan had, en gaf reeds in 1791 zijne schoonste lyrische en didactische gedichten in het licht. Hij keerde echter eerlang tot het drama terug, en leverde eerst zijnen WALLENSTEIN, vervolgens MARIA STUART, *die Jungfrau von Orleans*, *die Braut von Mesina*, (welk laatste stuk eene proeve bevat, om het koor der *Grieken* op het Duitsche tooneel over te brengen) en eindelijk zijnen WILHELM TELL, waarin de eenvoudige zeden van een vrijheidlievend, nog onbedorven volk, hetgeen in eene gelukkige afzondering leeft, en in den strijd tegen geweld en onderdrukking als overwinnaar wordt voorgesteld, zoo innemend als overeenkomstig met de waarheid worden afgeschetst. — Onder zijne Lyrische stukken verdienen inzonderheid genoemd te worden: *die Götter Griekenlands*; *Resignation*; *die Ideale*; *das Reich der formen*; *die worte des Glaubes*; *die worte des Wahns*; *das Lied von der Glocke*; *die würde der Frauen*; de voortreffelijke *Hymnus an die Freude*, en verscheidene didactisch-lyrische stukken: bovenal echter onderscheiden zich door hartelijkheid en teederheid: THEKLA's *liebliche Geisterstimme*; *das Mädchen aus der Fremde*, eene schoone Allegorie enz. — Onder zijne *Balladen* en *Romancen*, die, zonder die eenvoudigheid te bezitten, welke tot deze dichtsoort behoort, het hart diep troffen, behooren voornamelijk: *der Täufcher*; *die Kraniche des Ibicus*; *der Ritter* GEORG; *der gang nach dem Eisenhammer*, en anderen; doch vooral de *Ridder* TOGENBURG. Uitmuntend zijn zijne didactische *Epigrammen*, welke van zijn schrander vernuft de duidelijkste blijken opleveren; doch in het bearbeiden van hexameters en pantometers was hij geen groot meester; gelijk hij zich ook in andere versmaten en in rijm vele onnaauwkeurigheden veroorloofde, die hij gemakkelijk had kunnen verbeteren, wanneer hij er meerdere waarde aan gehecht had. Van zijne uitmuntende talenten als *Roman-dichter* gaf SCHILLER slechts eenen, doch eenen belangrijken, wenk, die hem als een meester in deze soort kenmerkt. Behalve zijnen *Geisterseher*, heeft men nog van hem den schoonen Roman *Sonnenwirth*, benevens eenige Fragmenten en zijne kleine Prozaïsche schriften.

SCHILLER verliet in 1801, uit hoofde van den zwakken staat zijner gezondheid, op raad van zijnen geneesheer, *Jena*, en leefde sedert voor zich zelven in *Weimar*. Hij genoot hier echter niet lang de voordeelen zijner stille afzondering, alzoo eene zenuw- en borstziekte, in Bloeimaand

maand 1805, in het 46ste jaar zijns ouderdoms, een einde aan zijn leven maakte. Zijn stoffelijk overblijfsel werd op het *St. Jakobs-kerkhof* te *Weimar* begraven, en zijn dood werd algemeen betreurd. Hij bezat niet alleen zeldzame vermogens van geest, maar ook uitmuntende hoedanigheden van hart. Een welmeenende ijver voor het ware en schoone, een diepe eerbied voor al wat heilig was, vervulde zijne geheele ziel, en door zijnen vertrouwelijken en openhartigen omgang won hij spoedig eens ieders achting; terwijl trotschheid en verheffing op eigen verdiensten aan zijn karakter geheel vreemd waren, en hij hoogst afkeerig was van alles, wat naar valschheid of onregtvaardigheid zweemde. Men had in *Duitschland*, op den voorslag van Becker, ten oogmerk, om zijnen naam op eene wijze te vereeuwigen, die hem niet minder dan zijn vaderland tot eer zoude verstrekt hebben; doch de sedert zijnen dood plaats gehad hebbende krijgsbewegingen, en andere oorzaken, hebben dit plan tot dus verre verhinderd.

SCHIMMEL. (De) Deze plant beschouwde men voorheen, en mogelijk nog tegenwoordig bij sommigen, als een aanvankelijk bederf der ligchamen, waarop zij zich vertoont; doch is, wanneer men haar door een vergrootglas ziet, een geheel bosch, dat zeer vele onderscheidene gewassen vertoont, die hunnen stam en kruin hebben, en met de zoo verschillende gedaanten der paddenstoelen overeenkomen, zoodat ook deze allereerste, ras vergankelijke, teedere bewerktuigde ligchamen des groeijenden rijks onder dit planten-geslacht behooren. De voortplanting der Schimmel is, intusschen, tot hiertoe een geheim, ofschoon men ook over het algemeen zaden bij dezelve aanneemt. Dat vochtigheid en warmte haar spoedig doen ontstaan, is bekend; terwijl men door dagelijksche ondervinding weet, dat zij op vele ligchamen, als brood, vleesch, oud hout en water kan groeijen.

SCHIMMELPENNINCK, (Rutger Jan) den 31 van Wijnm. 1761 te *Deventer* uit een oud Overijsselsch geslacht geboren, ontving van zijne ouders eene waardige opvoeding, en werd voor de pleitzaal bestemd. Na de voorbereidende studien in zijne geboorteplaats volbragt te hebben, begaf hij zich in 1780 naar de Hooge school te *Leijden*, waar hij zich inzonderheid, onder de beroemde Hoogleeraren Pestel en van der Keessel, in het Regtsgeleerde vak oefende. Zijne uitstekende talenten en ongewone vorderingen deden hem spoedig de hoogachting en toegenegenheid zijner onderwijzers, en zijne minzame vriendschap het vertrouwen zijner makkers verwerven, waarvan de laatste hem een treffend bewijs gaven, door hem in 1784, bij gelegenheid eener opschudding binnen de stad, tot welker demping de studenten de wapenen hadden opgevat, tot hun opperhoofd te verkiezen, in welke betrekking hij, in die hagchelijke oogenblikken, zoo veel voorzigtigheid en moed betoonde, dat de regering van *Leijden* besloot, om hem eenen eerpen-

 ning,

ning, ter erkentenis van zijn loffelijk gedrag, aan te bieden. In Winterm. van hetzelfde jaar aanvaardde SCHIMMELPENNINCK zijne waardigheid in de Regten, bij eene openlijke dissertatie: *de imperio populari caute temperato*, waarin hij den geschikten vorm eener democratische regering verdedigde; zijnen afkeer van het despotisme, onder welke gedaante ook, aan den dag legde, en rondborstig voor eene verstandige vrijheid, door goede wetten bepaald, uitkwam. (*)

SCHIMMELPENNINCK verkoos nu *Amsterdam* tot de plaats van zijn verblijf, en maakte eerlang, als Regtsgeleerde, aldaar zoo veel opgang, dat er naauwelijks binnen die stad eene zaak bepleit werd, waarin hij het woord niet voerde. In de onlusten van 1785, 1786 en 1787, koos hij de partij van hen, die verandering in den regeringsvorm verlangden, en verklaarde zich openlijk voor de invoering van het vertegenwoordigend stelsel, waarbij de heilige regten der burgers erkend werden; maar verzette zich tevens ten sterkste tegen alle woelingen van hen, die de beginselen woest overdreven, waarvan hij zich een voorstander betoond had. De onlusten binnen ons Vaderland, door de Pruissische wapenen, in 1787, gestuit zijnde, bleef hij rustig, onder het voortzetten zijner regtsgeleerde praktijk, te *Amsterdam;* doch de groote omwenteling van 1795 opende voor hem eene geheel nieuwe loopbaan. Hij werd tot Voorzitter van de Municipaliteit benoemd, en aanvaardde dien post, ofschoon met weerzin; maar legde, desniettegenstaande, in deze zijne nieuwe betrekking, zoo veel voortvarenheid, moed en klem aan den dag, dat zijne reeds verworvene hoogachting bij zijne medeburgers daardoor aanmerkelijk vermeerderde. Zijne aanspraak, bij het aanvaarden van dezen zijnen post gedaan, muntte even zeer uit door verstandig inzigt, als door de vastheid van zijn stellig besluit, om voor de veiligheid van personen en bezittingen te zullen waken: zij had in die oogenblikken van overspanning eene heilzame uitwerking, en heeft welligt, met een besluit der Municipaliteit van *Amsterdam*, van Sprokkelm. 1795. op zijn voorstel genomen, en waarbij hij de beginselen nader ontwikkelde, die hij tot grondslag der nieuwe orde van zaken noodig oordeelde, het meest bijgedragen tot die gematigde rigting der omwenteling, welke men haar naderhand zag nemen.

Altijd wijs en gematigd, bragt SCHIMMELPENNINCK dezelfde gevoelens over in de Nationale Vergadering, bij welke hij als afgevaardigde optrad: alle zijne hier gehoudene redevoeringen ademden een echt vaderlandsch gevoel, en kenmerkten zich door regtschapenheid en eene wegslepende welsprekendheid, zoodat zij waardig zijn, ten nutte van de beminnaars van fraaije letteren, verzameld te worden. SCHIMMELPENNINCK werd bij de tweede Nationale Vergadering, in

(*) Deze Dissertatie genoot de zeldzame eer, dat zij, kort na de uitgave, door den Advokaat SWART te *Leijden*, in het Nederduitsch vertaald werd.

in Louwm. 1798, verkozen; doch ziende, dat hij bij de toenmalige stemming der gemoederen zijn vaderland van geen dienst kon zijn, weigerde hij de gevorderde verklaring der leden af te leggen; verwijderde zich van het staatstooneel, en keerde naar *Amsterdam* terug, waar hij zijne vorige praktijk hervatte, in hoop, van daarvan niet weder te zullen afgetrokken worden. Dan, het viel anders uit, door de omwenteling van den 12den van Zomerm. deszelfden jaars. Men had toen te *Parijs* een Hollandsch gezant noodig, die met de beginsels der zegepralende partij instemde, ten einde bij het Uitvoerend bewind van *Frankrijk* de volstrekte noodzakelijkheid der plaats gehad hebbende verandering aan te toonen; en SCHIMMELPENINCK, door het bewind dringend aangezocht, aarzelde niet, daar hij nu oordeelde, zijn vaderland van wezenlijken dienst te kunnen zijn, de staatkundige loopbaan weder in te treden. Hij had het genoegen, in het oogmerk zijner zending volkomen te slagen; doch deze gelukkige uitslag had voor hem ongewenschte gevolgen. Het Bataafsch gouvernement hield zijne belofte niet, dat hij, namelijk, na afloop zijner zending, naar *Amsterdam* zoude kunnen terugkeeren, om aldaar naar welgevallen als ambteloos burger te leven; maar deed bij hem de dringendste aanzoeken, om bij voortduring 's lands tolk bij het Fransche bewind te zijn, en benoemde hem tot blijvend Ambasfadeur te *Parijs*. SCHIMMELPENNINCK, het vertrouwen van de hoofden van het toenmalig Fransche staatsbestuur wetende te winnen, beantwoordde volkomen aan de verwachting van zijn gouvernement, en handhaafde de onafhankelijkheid der Republiek, die toen, ondanks hare onnoemelijke gedane opofferingen voor derzelver behoud, zeer veeg stond.

BUONAPARTE, tot eersten Consul benoemd zijnde, gaf den Ambasfadeur SCHIMMELPENNINCK herhaalde blijken van hoogachting; terwijl het nieuwe Fransche gouvernement van hem verlangde, dat hij het Congres te *Amiens*, als Hollandsch gezant, zoude bijwonen. SCHIMMELPENNINCK voldeed aan dezen wensch, die ook de zijne was; en men moet het aan zijn beleid, en zijnen vredelievenden aard, alsmede aan het vertrouwen toeschrijven, dat hij den Engelschen gevolmagtigden, den markies CORNWALLIS, en den Franschen, JOZEF BUONAPARTE, broeder van den eersten Consul, wist in te boezemen, dat de onderhandelingen niet werden afgebroken, en ten laatste door een verdrag van eenen lang gewenschten vrede gevolgd werden. Niet slechts het Bataafsche bewind, maar ook *Frankrijk* en *Engeland*, gaven hem de vleijendste bewijzen hunner erkentenis, en wel het eerste, onder anderen, door zijn verzoek in te willigen, om de ambasfade van *Parijs* met die van *Londen* te verwisselen. Behalve de blijken van hoogachting, die hij van Lord CORNWALLIS, de ministers, en de aanzienlijksten te *Londen*, over het geheel ontving, verwierf hij ook die van den Franschen gezant, den veldheer ANDREOSSY, dien hij reeds in *Parijs* had leeren kennen; doch SCHIMMELPENNINCK bespeurde, onder dit alles, weldra, dat de stemming tus-

 schen

fchen beide gouvernementen geene hoop gaf op eenen duurzamen vrede, en deszelfs plotfelinge verbreking regtvaardigde zijne vrees maar al te zeer. Zijne pogingen, om der Republiek eene zoo zeer gewenschte onzijdigheid te doen genieten, ofschoon *Engeland* daartoe niet ongenegen fcheen, waren, uithoofde van den heftigen tegenftand van BUONAPARTE, vruchteloos: zij werd daardoor in den nieuwen oorlog gewikkeld, die voor haar zeewezen en haren handel zoo noodlottig was, en de terugroeping van haren gezant ten gevolge had. SCHIMMELPENNINCK verliet nu *Londen*, met het leedwezen, uit zijne te leurgeftelde hoop voortvloeijende, en vertrok, met het vast befluit, om de ftaatkundige loopbaan niet weder te betreden, naar zijn landgoed in *Overijsfel*, ten einde er zijnen tijd tusfchen letterkundigen arbeid en de genoegens van een ftil leven, te midden van zijn huisgezin, te verdeelen.

Naauwelijks was SCHIMMELPENNINCK op zijn landgoed, of zijne ontwerpen werden op nieuw verijdeld. BUONAPARTE noodigde hem, bij eenen brief uit *Brusfel*, op het dringendst, om zich derwaarts te begeven, tot een mondgefprek over zaken, voor beide gouvernementen van het hoogfte belang, en aan deze uitnoodiging, door het Bataaffche bewind aangedrongen wordende, voldeed hij, om zich op nieuw in eene loopbaan te begeven, welke hij onlangs verlaten had, alleen met oogmerk om zijn vaderland, zoo mogelijk, nogmaals nuttig, te zijn. Te *Brusfel* had hij verfcheidene conferentien met den eerften Conful, voornamelijk het ftaatsgeftel der Republiek betreffende, waarin deze tevens zijn verlangen te kennen gaf, dat hij voortaan haar gezant te *Parijs* mogt zijn. Op aandrang van zijn gouvernement voldeed hij hieraan; vertrok op het einde van 1803 derwaarts, en wendde alles aan, om de onafhankelijkheid van zijn vaderland te verzekeren. Dan, hij doorgrondde weldra de ware oogmerken van den Conful, die hem ten laatfte met duidelijke woorden verklaarde, dat de Europifche ftaatsgefteldheid niet langer gedoogde, dat de Conftitutie onzer Republiek bleef, zoo als zij was, en het Uitvoerend bewind noodzakelijk vervangen moest worden door een meer geconcentreerd gouvernement, in handen van één enkel perfoon. Alle pogingen, om BUONAPARTE van dit befluit af te brengen, waren te vergeefs, en kort nadat hij zich als keizer had laten uitroepen, drong hij op deszelfs uitvoering ten fterkfte aan, en liet in den Herfst van 1804 te *Keulen*, werwaarts hij zich toen begeven had, den Bataaffchen gezant bij zich roepen, die hier uit zijnen mond vernam, dat er voor zijn gouvernement geene andere partij open ftond, dan eene inlijving der republiek in het Franfche rijk of de conftitutie te veranderen, en een enkel perfoon aan het hoofd des bewinds te ftellen; tevens zijn verlangen betuigende, dat de keuze daarvan op zijn perfoon mogt vallen. SCHIMMELPENNINCK gaf hiervan dadelijk kennis aan zijn gouvernement, het welk, liever dan de onafhankelijkheid der natie, die ten minfte nog in naam beftond, ge-

geheel te zien vernietigen, tot de gevorderde verandering der constitutie besloot, en zijnen gezant gelastte, om de onderhandelingen met den Franschen keizer voortte zetten, en met hem over den aard en vorm van het nieuwe gouvernement te spreken. Deze onderhandelingen hadden te *Parijs* plaats, wanneer SCHIMMELPENNINCK den keizer een ontwerp van constitutie voor de Bataafsche Republiek aanbood, hoofdzakelijk met die der *Vereenigde staten* van *Amerika* overeenkomende; doch NAPOLEON verklaarde zich heftig tegen de bepalingen, waarbij het gouvernement in handen van eenen *verkiesbaren* president gesteld werd, en het was niet dan met vele moeite, dat hij 's keizers toestemming tot eene constitutie verwierf, waarbij ten minste de republikeinsche vorm behouden bleef. Dezelve hield onder anderen in, dat het hoofd van het bewind den titel van *Raadpensionaris*, waartoe de Heer SCHIMMELPENNINCK voor zijn leven benoemd werd, en het wetgevend ligchaam dien van *Hoog Mogende Heeren* zoude voeren, en werd door het volk bijna eenparig aangenomen.

In het begin van Lentem. 1805 werd de Heer SCHIMMELPENNINCK in zijne nieuwe waardigheid bevestigd, en deed bij de aanvaarding van het nieuw bestuur eene aanspraak, waarbij hij de beginselen ontwikkelde, waarnaar hij dacht te handelen. Hij bleef, gedurende de 15 maanden van zijn bewind, aan dezelve getrouw: door de invoering van een nieuw algemeen stelsel van finantien, welke het algemeen krediet herstelde, en den staat voor een gevreesd bankroet bewaarde, terwijl de openbare rust nergens in het land gestoord werd; en er geenerlei in hechtenisneming wegens staatsmisdrijf plaats had. Zoodanig was de staat van zaken, toen NAPOLEON, dronken van zijnen voorspoed in den nu geëindigden oorlog tegen *Oostenrijk*, het plan vormde, om verscheidene dynastiën in *Europa* te veranderen, en zijne broeders op verschillende troonen te plaatsen. Onze republiek moest LODEWIJK BUONAPARTE als koning ontvangen; doch de Raadpensionaris weigerde, bij de onderhandelingen hierover, standvastig; om tot eenen maatregel mede te werken, die de vernietiging der Republiek ten doel had, welker onafhankelijkheid hij gezworen had te zullen handhaven, en begaf zich naar zijn landgoed in *Overijssel*, om er voortaan als een eenvoudig burger te leven. Gedurende de regering van koning LODEWIJK mogt hij dit genoegen smaken; maar bij de inlijving van *Holland*, in het Fransche rijk, hield zulks op. Na eene benoeming tot Rijksgraaf en Groot-thesaurier der orde van de 3 gulden vliezen, volgde die tot lid van den behoedenden Senaat, welken post hij met weerzin aannam; doch zoodra had zijn vaderland de onafhankelijkheid niet herwonnen, door de inneming van *Parijs* door de verbondene mogendheden, of hij spoedde zich naar zijn vorig verblijf in *Overijssel*, waar hij stil leefde, tot dat hij in 1815 tot lid van de eerste kamer der Staten Generaal benoemd werd, in welke betrekking hij gebleven is tot aan zijnen dood, die op den 15den

van Sprokkelmaand 1825 aan zijn nuttig leven een einde maakte. Minzaam en vrolijk van karakter was hij steeds de vreugde van den kring, die hem omringde, zelfs nog in de laatste dagen zijns levens, toen zijn anders kloek ligchaamsgestel door eene bijna geheele verlamming, alle kracht, om zich zelf te bewegen, verloren had. Zijne gesprekken waren steeds van het hoogste belang, en moesten den opmerkzamen eene onbeperkte bewondering afpersen voor den man, die, gedurende eene reeks van jaren van het gezigt beroofd, nimmer eene klagt ontboezemde over zijnen toestand, en zich met eenen ieder zoodanig wist te onderhouden, als het meest met deszelfs eigenaardigen toestand overeenkwam, met de kinderen zelfs dartelende en over hunne kinderspelen sprekende, zoodat niemand immer van hem ging, zonder iets nuttigs gehoord en geleerd te hebben. Te wenschen is het, dat eenmaal de stukken, welke SCHIMMELPENNINCK voor eene eigene biographie verzameld heeft, in handen van een bekwaam man gesteld worden, die zeker uit dezelve een gewigtig geschrift zal knnnen zamenstellen, hetwelk ons dezen man in alle zijne beminnelijke grootheid zal doen kennen, en bijzonderheden aan den dag brengen over het tijdperk, in hetwelk hij eene zoo luisterrijke rol speelde.

SCHIP-NOBEL. Eene gouden en ook zilveren munt in *Engeland*, ter waarde van *f* 7 - 10, ook wel meerdere koers. Zij wordt aldus genoemd, omdat op de eene zijde een schip zonder roos staat, ter onderscheiding van den Rozen-nobel.

SCHIPPOND. Een gewigt, in alle koopsteden van de *Oost-* en *Noordzee* in gebruik, en naar hetwelk zware lasten berekend worden. Deszelfs zwaarte is verschillend; doch gewoonlijk wordt het op 300 pond gerekend, en komt omtrent met de *Cargo* der *Italianen*, *Spanjaarden* en *Franschen* overeen.

SCHISMATIKEN. Zoo noemt men diegene, welke zich van hunne kerk afzonderen, omdat zij ten aanzien van den kerkelijken vorm anders denken, als derzelver overige leden.

SCHLEESWIJK. Een Deensch hertogdom, dat het Zuidelijk gedeelte van *Jutland*, of Zuid-*Jutland* uitmaakt, ten Noorden aan Noord-*Jutland*, ten Zuiden aan het hertogdom *Holstein* (waarvan het door de *Eider* en het kanaal van *Kiel* gescheiden wordt), ten Westen aan de *Duitsche zee* en ten Oosten aan de kleine *Belt* grenst, en 162 vierkante mijlen met 288,000 inwoners bevat, die tot de Luthersche godsdienst behooren, en deels van Duitsche, deels van Vriesche volkstammen afkomstig zijn. Het land is geheel vlak. Aan de Westzijde liggen lage en vette marslanden, die door dijken voor het indringen van het zeewater moeten beveiligd worden. Midden door het land loopt eene zandachtige heide, die met turfmoer afwisselt: de Oostkust is niet zoo laag als de Westelijke; doch niet minder vruchtbaar. Bergen vindt men er geheel niet, maar alleen heuvels en hoogten. De luchtstreek is er over het algemeen ma-

matig en gezond; alleen aan de Westkust is zij vochtiger. Het land is rijk aan koren, waarvan jaarlijks 150,000 ton worden uitgevoerd; aan rundvee, waarmede insgelijks niet alleen eenen aanzienlijken handel gedreven wordt, maar hetgeen ook boter en kaas voor den uitvoer levert; en aan paarden, waarvan jaarlijks meer dan 3000 buiten 's lands verkocht worden: ook is de handel in visch van belang; doch heeft men aan timmer- en brandhout gebrek. Fabrijken vindt men alleen in de groote ſteden; doch zijn van weinig belang; die van kant en wollen kouſen zijn de voornaamſte. De hoofdſtad van dit Hertogdom draagt zijnen naam; ligt aan de *Schlei*, en bevat 6800 inwoners, behalve de bezetting. De huizen, ten getale van 1200, zijn meestal wel gebouwd, waaronder inzonderheid het Raadhuis uitmunt, dat, benevens den Dom, bezienswaardig is. Men vindt hier verſcheidene weldadige ſtichtingen, waaronder het *graauwe klooster*, het werk- en weeshuis, benevens het inſtituut voor Doofſtommen, de voornaamſte zijn: op *den Holm*, waar men langs eene ſchipbrug komt, ligt het St. *Johannis*-klooster. Onder de Fabrijken telt men eene van aardewerk, van zeildoek, kouſen en baptist, alsmede eene ſuiker-raſinerij. De ſcheepvaart is er, door het bevaarbaar maken van den verzanden mond van de *Schlei*, door middel van een kanaal, zeer levendig. Niet ver van de ſtad ligt het ſlot *Gottorp* op een eiland der genoemde rivier, voorheen het verblijf der hertogen van *Schleeswijk-Holſtein*; doch thans de zetel van den koninklijken ſtadhouder, en van de hoogſte beſturen der beide hertogdommen van dien naam.

SCHLEGEL. (Johann Rudolph) Deze uitmuntende geleerde, in 1729 geboren en in 1790 geſtorven, was Rector der Latijnſche ſchool te *Heilbron*, opziener van de openbare boekerij, medelid van het koninklijk inſtituut der historiſche Wetenſchappen, en lid honorair van het Latijnsch genootſchap te *Jena*. De Griekſche en Romeinſche Letterkunde, alsmede de Kerkelijke Geſchiedenis waren de vakken, waarin hij met een gelukkig gevolg gearbeid heeft. Zijne overzetting van Mosheims Kerkelijke Geſchiedenis zal, ondanks eenige gebreken, welke haar mogen aankleven, een duurzaam gedenkteeken zijner geleerdheid, lust tot onderzoek, en onvermoeiden ijver blijven, en men zal haar ſteeds onder de voornaamſte werken in dat vak mogen tellen. Bij het *Gymnaſium* te *Heilbron* maakte hij zich ongemeen verdienstelijk, en zijn vlijt en aanhoudend pogen, om nuttig te worden, bleef ook niet onbeloond. *Duitschland* is aan hem de eerſte opleiding verſchuldigd van verſcheidene verdienstelijke geleerden, en eene feeks van nuttige burgers voor den ſtaat. Hij was een vlijtig medearbeider aan de *Algemeine Litteratur Zeitung*, en ſchreef ook eenen geruimen tijd aan de *Algem. Deutſche Bibliotheek*.

SCHLOZER. (August Ludwig) Een Duitsch geſchiedſchrijver, in 1737 te *Jagſtad* aan de *Jart* geboren, waar zijn vader predikant was. Door het vroeg overlijden van dezen, werd hij bij bloedver-

verwanten opgevoed, die hem het noodig onderwijs in de Latijnsche, Grieksche, Hebreeuwsche, Chaldeeuwsche, Syrische en Fransche talen lieten geven, en hem hierop in 1751 naar *Wittenberg* zonden, om zich in de Godgeleerdheid te oefenen. Dan, zijn uitgestrekt verlangen, om het *Oosten* te bezoeken, hetgeen echter nooit vervuld werd, deed hem besluiten, om zich meer bijzonder op de Oostersche Talen toe te leggen. Van *Wittenberg* ging hij in 1754 naar *Göttingen*, waar hij zijne studien vervolgde; doch schijnbare voordeelige aanbiedingen voerden hem als huisleeraar naar *Zweden*, alwaar hij zoo te *Stokholm* als *Upsala* 3½ jaar vertoefde, en in 1758 zijne proeven eener *Handel-geschiedenis* in de Zweedsche taal uitgaf. In 1759 keerde hij weder naar *Göttingen* terug; beoefende, behalve de Oostersche talen, inzonderheid de Arabische, waarin hij spoedig anderen konde onderwijzen; legde zich vervolgens met veel ijver op de Geneeskunde toe, en had reeds eenige honderd dukaten tot zijne voorgenomene reis bijeen verzameld, toen een aanzoek van den Rijks-historieschrijver MULLER, om als zijn huisleeraar en medewerker in het letterkundig vak naar *Petersburg* te komen, zijn geheele levensplan verijdelde. Het hem gegeven uitzigt op eene volgende aanstelling bij de Petersburgsche akademie, deed hem, in hoop dat dit zijn ontwerp tot eene reis door het *Oosten* zou bevorderen, den voorslag aannemen, en in 1761 naar *Petersburg* vertrekken. Nadat hij zich hier op de Russische taal had toegelegd, beoefende hij de Oud-Russische jaarboeken; doch juist daardoor wekte hij de jaloezij van MULLER op, die buitendien noch voor zijn reisplan, noch voor zijne aanstelling bij de Akademie, veel ijver betoonde. SCHLOZER, ofschoon zijne vooruitzigten zoo onaangenaam verijdeld ziende, voer echter voort met de bearbeiding der middel-geschiedenis van *Rusland*, werd in 1762 als adjunct bij de akademie, en als leeraar bij het Rasinowskisch Opvoedings-Instituut aangesteld, en scheidde zich van MULLER af, die van nu af zijn volslagen vijand werd, en zijnen haat zoover dreef, dat hij, toen SCHLOZER in 1764 als Hoogleeraar naar *Göttingen* beroepen werd, het zoo ver wist te brengen, dat de Senaat een stellig bevel gaf, om zijn vertrek derwaarts te verhinderen, en hem zijne geschiedkundige verzamelingen af te vorderen. Ofschoon dit laatste wel niet geschiedde, moest hij echter blijven. Eindelijk, na verscheidene onderhandelingen, bewilligde de regering in zijne vroeger gedane aanzoeken, en benoemde hem tot Hoogleeraar bij de akademie op een jaargeld van 860 roebels, waarbij hem inzonderheid het onderwijs en de bearbeiding der Oude Russische geschiedenis, als zijn hoofdwerk, werd opgedragen. Ook verkreeg hij 3 maanden verlof tot eene reis naar *Duitschland*, die hij dan ook aanstonds aanvaardde. Na zijne terugkomst bleef hij nog 2 jaar te *Petersburg*, en keerde toen weder met verlof naar *Göttingen* terug, waar hij tot Hoogleeraar in de Staatkunde benoemd werd.

Van dit tijdstip af begon eigenlijk SCHLOZER's algemeen nuttige en

en uitgebreide werkkring, waarin hij rusteloos arbeidde. Onder zijne geschiedkundige werken, sedert uit zijne pen gevloeid, verdienen zijne *Algemeine Nordische Geschichte*, het eerst in 1772, en *Nestor*, van 1802 — 1809 in het licht verschenen, inzonderheid genoemd te worden. Met niet minder ijver bearbeidde hij de *Statistiek* en verspreidde over de Algemeene geschiedenis een nieuw licht en leven; gelijk uit zijne *Welltgeschichte*, in 1792 uitgegeven, alsmede uit zijne *Vorbereitung* tot dezelve voor kinderen blijkbaar is. Nog niet te vrede met hetgeen hij reeds verrigt had, wilde hij ook nog het geheele vak van Staatkunde in alle hare voorname deelen bearbeiden; doch er verschenen slechts 2 stukken van dit zijn werkje in het licht. Hij verkreeg eenen aanmerkelijken invloed op *Duitschland*, door zijne *Briefwechsel* (van 1776—1782) en zijne *Staatsanzeigen* (van 1782 — 1803), waarvan het voorname oogmerk was, om misbruiken en gebreken onbeschroomd ten toon te stellen. Ook als Akademisch leeraar maakte hij zich zeer verdienstelijk: hij hield met vele goedkeuring voor talrijke toehoorders voorlezingen over de Geschiedenis der Europische staten, het Staatsregt, de Staatkunde en Noordsche geschiedenis tot op zijn 70ste jaar, wanneer hij zich aan alle werkzaamheden onttrok; de laatste jaren van zijn leven, onder het smartelijk gevoel van den treurigen toestand zijns vaderlands, doorbragt, en eindelijk in 1809, als Justitie-Raad en lid van verscheidene geleerde genootschappen, stierf.

SCHMAUS. (JOHANN JAKOB) Een beroemd Duitsch geleerde in het Staatsregt, die in het laatst der 17de eeuw te *Landau*, in den *Elzas*, geboren werd. In 1734 ging hij als Hoogleeraar in het Natuurregt en in dat der Volken naar *Göttingen*, in 1743 als Hoogleeraar in het Staatsregt naar *Halle*; doch keerde in het volgend jaar naar *Göttingen* terug, waar hij in 1757 stierf. Hij hield aldaar, met vele goedkeuring, voorlezingen over het Staatsregt en de Geschiedenis, en was een groot kenner en bearbeider dezer wetenschappen, inzonderheid van de nieuwere Geschiedenis, waarin hij aanleiding tot vele nieuwe denkbeelden gaf. Jammer was het, dat zijn karakter door grove fouten bezoedeld werd: hij was een tiran in zijn huis, en een man van ruwe en aanstootelijke zeden. Onder zijne schriften verdienen opmerking: *Corpus Juris publici Sacri Romani imperii academicum*, *Lips.* 1745, met aanmerkingen van SCHUMANN; *Corpus Juris gentium academicum*, *Lips.* 1730; *Einleitung zu der Staatswissenschaft*, *Leipzig* 1741; *neues systhem des Rechts der Natur*; *Göttingen* 1753, hetgeen, uit hoofde der daarin voorkomende nieuwe denkbeelden, opmerking baarde, en zijn *neuester staat von Portugal*, *Halle* 1714, welke vele oordeelkundige aanmerkingen bevat.

SCHMIDT, (JOHAN ANDREAS) abt van *Marienthal*, zag in 1652 te *Worms* het eerste daglicht, van waar hij, in zijn 14de jaar naar *Augsburg* ter schole vertrok. Hij zette vervolgens zijne akademische studien te *Altdorf* en naderhand te *Jena* voort, in welke laatste stad

ſtad hij in 1683 tot Hoogleeraar in de Redeneer- en Bovennatuurkunde werd aangeſteld. In 1695 verwisſelde hij dezen post met dien van Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Kerkelijke Geſchiedenis te *Helmſtad*, alwaar hij in Zomerm. 1726, het 74ſte zijns arbeidzamen levens, ſtierf. 's Mans deugden, waardoor hij de achting zijner ambtgenooten en leerlingen verworven had, worden zeer geroemd; doch niet minder wordt zijne geleerdheid door de bevoegſte beoordeelaars geprezen, onder welken de voortreffelijke MOSHEIM den eerſten rang bekleedt, bij wien hij bekend ſtaat als een ſchrander en verlicht Philoſoof, die het juk der Aristoteliſche wijsbegeerte trachtte te verbrijzelen, en in die onderneming, welke voor *Duitschland* toen ten tijde vrij hagchelijk was, niet ongelukkig ſlaagde. Hij was bovendien een ſcherpzinnig Geſchiedſchrijver, die zoowel de klippen van ligtgeloovigheid als van twijfelarij wist te vermijden, en ook het vak der Kerkelijke Historie van vele fabelen gezuiverd heeft. Hij drukte de voetſtappen van zijnen leermeester KASPER SAGITTARIUS, en ſtrekte ten wegwijzer van den grooten MOSHEIM, die echter hem op eenen aanmerkelijken afſtand achter zich liet. Hij was eindelijk een zeer bezadigd godgeleerde, die het geluk had, de waarheid te leeraren, zonder zich vijanden te maken, daar allen over de eenvoudigheid zijner leerwijze zich te vrede toonden. MOSHEIM houdt hem voor den grootſten Godgeleerde van zijnen tijd, althans wil hij, dat men hem onder de grootſten plaatſe, die toen leefden.

SCHNEIDER. (J. G.) Een beroemd oud taalkundige, te *Colm* in het *Meiszniſche*, in 1752 geboren, en te *Breslau* in 1822 geſtorven. Hij was eene reeks van jaren een der verdienstelijke leeraren aan de Hooge ſchool te *Frankfort*, en, ſedert derzelver verlegging naar *Breslau*, Hoogleeraar in de Welſprekendheid en Griekſche taal, en tevens eerſte boekbewaarder van de univerſiteit aldaar. SCHNEIDER was niet alleen een groot taalkenner; maar onderſcheidde zich ook door zijne uitgebreide kunde in verſcheidene takken der Natuurlijke Historie, der vergelijkende Ontleedkunde, van kunst enz. waardoor zijne verſchillende uitgaven van Griekſche ſchrijvers, boven die zijner voorgangers, eene aanmerkelijke waarde ontvingen. Alle zijne werken op te tellen, is hier de plaats niet. Wij noemen er dus alleen van zijne uitgaven van OPPIANUS, XENOPHON, NIKANDER, THEOPHRASTUS, VITRUVIUS, zijne *Ichthyologiae veterum ſpicimina*; doch vooral zijne verbeterde en vermeerderde uitgave van het Grieksch en Hoogduitsch woordenboek, hetgeen alleen toereikend ware geweest, om zijnen roem te vestigen, en waarvan in 1819 reeds een derde druk verſcheen. De beste *Grieken* uit geheel *Duitschland*, waaronder de Heer JAKOBS van *Gotha*, WEIGEL van *Dresden*, STRUVE en LUBECK van *Konigsbergen*, BUTMAN van *Berlijn*, en andere geteld worden, leverden tot dit belangrijk werk hunne bijdragen.

SCHOENUS. Eene Egyptiſche maat, die bij HERODOTUS op 60 ſtadiën wordt gerekend, doch naderhand weder van 30 tot 120 ſta-

ſtadien werd bepaald, zoodat de juiste grootte hierdoor zeer onzeker is.

SCHOL. (*P. Plateſſa* Linn. *La Plie.*) Deze visch met na te noemen ſoorten tot het geſlacht der *Platvisſchen* (*Pleuronectes*) behoorende, heeft aan den kop 6 knobbeltjes; de kaken zijn met kleine ſtompe tandjes voorzien; de onderkaak is langer dan die van boven; de mond klein; in de keel bevinden zich twee beentjes, ſcherp als eene rasp; de oogen zijn rond, aan de regterzijde uitpuilende; de oogappel is blaauwachtig; de *iris* geelachtig groen; het lijf aan de bovenſte zijde is bruin en graauw gemengd, en met vele oranjekleurige vlekjes beſprengd; de onderzijde is wit, en met dunne zachte ſchubbetjes bezet, welke als in groefjes geplaatst zijn. In de rugvin zijn 68, in die van de borst 12, van den buik 6, van den aars, welke een' ſcherpen ſtekel heeft, 54, en van den ſtaart 19 beentjes. De Schol is ½ — 2 voet lang. Men vindt haar in de *Noordzee*, in diep water; des zomers komen zij naar de kusten, en worden in tallooze menigte door onze ſtrandvisſchers gevangen. Hun voedſel beſtaat uit kleine visſchen en ſchelpdieren. De rijtijd valt in Sprokkel- en Lentemaand wanneer zij hare kuit ſchieten tusſchen de ſteenen en zeeplanten, welke digt onder het ſtrand groeijen. Zij zoeken het verſche water. Bij de groote Schollen ontbreken ſomtijds de roode vlekken.

P. Limanda Linn. *De* Ruwe Schol heeft eenen kleinen langwerpigen kop; de kaken zijn met vele lange, ſpitſe, kromme en van elkander afstaande tanden voorzien; de gaping van den mond is wijd; de oogen zijn uitpuilende; aan de regterzijde is de oogappel zwart; de *iris* is geel; het lijf is van boven zwartachtig, van onderen wit, en met ſchubben gedekt, die met haartjes omzet zijn; aan den rug en de aarsvinnen ſtaan ſcherpe ſtekels; de borstvinnen zijn langer dan bij de gemeene Schol, en de ſtaartvin is bijna halvemaansgewijze uitgeſneden. Hare lengte is 5 — 8 duim. De rugvin heeft 75, de borstvinnen 11, de buikvin 6, de aarsvin 61, de ſtaartvin 15 beentjes. Hare woonplaats is in de *Noordzee*: zij eet velerlei zee-inſekten, inzonderheid kleine krabbetjes. De rijtijd valt in Bloeim., bij koud weder eerst in Zomerm., dus merkelijk later dan bij de gewone Schol. Zij komt bij ons ſlechts zeldzaam voor. Zij heeft met de gewone Schol vele overeenkomst en is bijzonder ſmakelijk.

P. Limandoïdes. Linn. *De* ruwhuidige Schol met uitpuilende oogen, aan de regterzijde een blaauwen oogappel; een witte *iris*, en wijde gaping van den mond. Het lijf is met groote ſcherpe ſchubben bezet; de zijſtreep breed en regt, welke beide haar van de gewone Schol onderſcheiden; van boven is zij bruinachtig, van onderen wit; de rugvin heeft 79, de borstvinnen 11, de buikvinnen 6, de aarsvin 63, de ſtaartvin 15 beentjes. Offchoon deze Schol weinig op onze markten gebragt wordt, kan men dezelve echter onder de visſchen van onze zeeſtranden brengen. Men vindt deze Schol in de

Noordzee, waar zij van kleine krabbetjes leeft. Tot dit zelfde geslacht behooren verder, de

Pl. Flesus. LINN.; *De* BOT. *Le Flez.* De bovenkaak van deze is langer dan de onderste; de opening van den mond klein; in de keel zijn twee ronde, ruwe beentjes; de oogen zijn uitpuilende; aan de regterzijde is de oogappel zwart; de *iris* is geel; het lijf van boven donkerbruin, met olijfkleurige, groengele en zwarte vlekken, en van onderen wit met zwart gesprenkeld; de zijstreep is regt, en in de rugvin bevinden zich 59, de borstvin 12, de buikvin 6, de aarsvin 44, en in de staartvin 16 beentjes: tusschen de buik- en aarsvin staat een scherpe stekel. Hare lengte is 7—12 duim, en zij wordt gevangen in de *Noord-* en *Zuiderzee*, het *Y* en de *Zeeuwsche* stroomen.

Pl. Hippoglossus. LINN. *De* HEILBOT, *Le Flet*, met eenen kleineren kop, bewegelijke bovenkaak, beide met vele lange, spitse, gekromde en van elkander afstaande tanden voorzien. De gaping van den mond is wijd; de oogen zijn groot; aan de regterzijde digt bij elkander; de oogappel is zwart; de *iris* wit; het lijf van boven leverkleurig, van onderen wit, met schubben gedekt, en met slijm als overtogen. De rugvin heeft 107, de borstvin 15, de buikvin 7, de aarsvin 82, de staartvin 16 beentjes. De lengte is 2—5 en nog meerdere voeten. De *Heilbot* woont in de *Noordzee*, en komt in het voorjaar digt onder het land; eet Rog, Schelvisch, krabben, maar inzonderheid de Snottolf (*Cyclopterus lumpus* L.) naar welke zij zeer graag zijn. De rijtijd is in het voorjaar, wanneer het wijfje hare bleekroode kuit langs het strand tusschen de steenen schiet. Op den grond der zee liggen zij in reijen met opgesperden mond op de zwemmende visschen te loeren. Bij grooten honger, zegt men, dat zij elkander den staart afeten.

P. Maximus. LINN. *De* TARBOT, *Le Turbot*, heeft de oogen aan de linkerzijde, en eenen breeden kop; de onderkaak is langer dan de bovenste, en beide zijn met verscheidene rijen tanden voorzien; de oogen zijn groot; de oogappel is zeegroen; de *iris* bruin; het lijf langwerpig rond; de huid met zeer kleine schubbetjes bedekt, en bovendien met beenachtige stompe knobbeltjes, welke aan de bovenzijde grooter zijn dan van onderen, hier en daar bezet; van boven is zij donkergraauw en geelachtig als gemarmerd, en van onderen wit met bruine vlekken. De vinnen zijn geelachtig met zwarte vlekjes en punten. In de rugvin zijn 67, borstvin 10, buikvin 6, aarsvin 46, staartvin 15 beentjes. Zij wordt soms tot de zwaarte van 20 — 25 pond aangetroffen; in de *Noordzee* in vrij groote menigte, en door onze kustvisschers veel gevangen. Zij eten insekten, wormen en kleine krabbetjes. De *Tarbot* is zeer roofzuchtig; komt somtijds voor de zeegaten; kruipt in het zand, en lokt, door de beweging harer baardjes, de visschen tot zich, om dezelve te vangen en te verslinden.

Merkwaardig zijn de Platvisschen, door dat zij hunne beide oogen aan de eene zijde van den kop dragen. Men treft onder hen zelden mis-

misgeboorten aan, die tegen den gewonen regel de oogen aan de verkeerde zijde hebben. Ook liggen de beide neusgaten even eens dwars ter zijde, en zwemmen zij in eene fchuinfche rigting, met de zijde, waarop de oogen geplaatst zijn, naar boven gekeerd.

Onder onze inlandfche foorten van Platvisfchen behooren ook nog de *Pl. Cynoglosfus* LINN., *de* SCHARRETONG. *La Pole; P. Soleo*, LINN. *De* TONG, *La Sole; P. Linguatula* L. De SCHAR, *La Languette; P. Rhombus*, L. *De* GRIET, *Le Carrelet.* en *P. Pasfer* L. *De* KAAN, *Le Moineau.*

SCHOLARCHEN. Zijn Opzieners van *Lyceën*, en *Gymnafiën.*

SCHOLASTIEKEN. Met dezen naam beftempelden de *Romeinen* de leeraren in de Welfprekendheid. In de middeleeuw voerden de beroemdfte godgeleerden en wijsgeeren dien naam, en hierdoor ontftond een afzonderlijke aanhang van *Scholastici*, of van *Schoolfche Wijsbegeerte*, welke gewoonlijk in 3 voorname tijdvakken verdeeld wordt, waarvan het eerfte met ROSCELIN en ABELARD (1120) begint, en met ALBERT *den Grooten* (1250) eindigt; het tweede tot op DURANDUS (1330) loopt, en het derde tot op de herftelling der wetenfchappen in de 16de eeuw zich uitftrekt. De fchriften van ARISTOTELES, en inzonderheid zijne verhandelingen over de Redekunst, Kathegorien en Syllogismen (fluitredenen) waren de grondflagen, waarop de Scholastieken het ftelfel hunner Wijsbegeerte bouwden. Men bediende zich echter daarbij niet van den Griekfchen tekst, maar van zeer gebrekkige Latijnfche overzettingen uit het Arabisch, die tevens uitleggingen van AVICENNA en AVERROES bevatteden. Het voornaamfte oogmerk, waarmede men de tot hiertoe gebruikelijke leerboeken tegen deze nieuwe verwisfelde, was geen ander, dan om daardoor gelegenheid te krijgen, om in het redentwisten te fchitteren, waarbij het dikwijls zoo heet toeging, dat men met elkander handgemeen werd. Zich niet over het ware oogmerk bekommerende, hetgeen door de wetenfchappen moet bereikt worden, ftelden zij hunnen eenigen roem in eene menigte nuttelooze en fpitsvoudige vragen op elkander te hoopen; ongerijmde ftellingen aan te voeren; in onnutte verklaringen en onderfcheidingen, en in de vaardigheid, om opgeworpene twijfelingen, op wezenlijke of fchijnbare gronden, aanftonds te kunnen oplosfen, of om zijne partij door kunstige woordfpelingen in verlegenheid te brengen. In hunne fchriften heerschte dezelfde verwarring. Aan eene zamenhangende voordragt werd zelden gedacht: men fchreef de ftelling, die men verdedigen wilde, ter neder; ontwikkelde dezelve in verfcheidene vragen; gaf vervolgens de bewijzen er tegen op, en befloot eindelijk met bevestigende gronden. Uitvoerige ophelderingen oordeelde men met de Redekunst onbeftaanbaar; en van hier, dat men er zich bijna nooit van bediende. Nog minder legde men zich op de duidelijkheid toe, om dat deze voor de twistzucht ongunftig was.

Ondertusfchen was deze leerwijze, die in de Wijsbegeerte haren aan-

aanvang nam, zoo geheel met den ſmaak der eeuw overeenkomſtig, dat men haar weldra op alle overige wetenſchappen, inzonderheid op de Godgeleerdheid, toepaste; en hieruit werd naderhand dat gedrogtelijk leerſtelſel geboren, waardoor de Christelijke godsdienst, gedurende de middeleeuwen, op het belagchelijkst misvormd, en geheel onkenbaar gemaakt werd. Men liet daarbij deszelfs gewigtigſte en troostelijkſte leeringen onaangeroerd, om zich alleen bij de zoodanige te kunnen ophouden, die de meeste ſtof tot twisten aan de hand gaven, en waarbij men de vermetelſte en godslasterlijkſte vragen konde opperen. Op den Bijbel, dit heilig boek, ſloeg men in het geheel geen acht, en zelfs was hij aan velen geheel onbekend. Ook in de Wijsbegeerte vergat men, bij de belagchelijkſte ongerijmdheden, het onderzoek van belangrijke zaken. Men moet voor het overige in het oog houden, dat de Latijnſche taal, door de Scholastieken, in een barbaarsch *Gallimathias* (*zie aldaar*) ontaarde, hetgeen door den geoefendſten oordeelkundigen zeer moeijelijk te verſtaan was. Verwaarloozing van alle regels eener goede ſchrijfwijze; het ophoopen van *partiekels*, die men dikwijls van een teeken voorzien moest, om niet met hun groot aantal in de war te geraken; het ſcheppen van nieuwe, hoogst onaangenaam klinkende woorden, en de grootſte verwarring in het voordragen van denkbeelden — zie daar de karakteristieke kenteekenen, waardoor zich de Scholastieke ſchrijvers van alle anderen onderſcheidden. Somtijds ſtoot de lezer op geheel onverſtaanbare plaatſen; waarbij men veilig kan veronderſtellen, dat de ſchrijver zelf die niet verſtaan heeft.

Onder de Scholastieken had men verſcheidene aanhangen, waarvan de *Realisten* en *Nominalisten* de beroemdſte zijn. Men twistte, namelijk, daarover, of de algemeene denkbeelden ook buiten het verſtand aanwezig, dan of zij bloote uitvloeiſels van de ziel waren; en deze twist werd eeuwen lang met de grootſte hevigheid gevoerd, zonder dat men tot eenige beſlisſing kwam. Ten tijde der hervorming werd de Scholastieſche leer-methode langzamerhand verdrongen, en het waren hier en daar ſlechts enkelden, in Katholijke landen, in kloosters en op *Gymnaſiën*, die nog aan haar gehecht bleven, tot dat BACO *van Verulam*, eindelijk, in het begin der 17de eeuw, eene geheele hervorming in de Wijsbegeerte te weeg bragt, en haar van alle Scholastieke vormen bevrijdde.

SCHOLIEN, SCHOLIASTEN. *Scholien* zijn korte of langere verklaringen van Griekſche of Latijnſche ſchrijvers, welke voornamelijk door de oude ſpraakkunstenaars, die het beoefenend gedeelte dezer wetenſchap leeraarden, gegeven en bij dezelve gevoegd werden. De ſchrijvers nu van zulke *Scholien* noemt men *Scholiasten*. Wij bezitten nog een aantal zoodanige verklaringen van Griekſche, minder echter van Latijnſche dichters en ſchrijvers; doch derzelver opſtellers zijn ons meestal onbekend. Zij bezitten eene ongelijke waarde, en zijn ook dikwijls door de afſchrijvers verminkt geworden,

den, weshalve men bij het gebruiken der Scholiasten zeer behoedzaam zijn moet. Ondertusschen zijn wij aan hun vele ophelderingen verschuldigd, waarvan wij buiten dien zouden zijn verstoken gebleven.

SCHONCK (EVERHARD JAN BENJAMIN) geb. in 1745, was Rector der Latijnsche scholen te *Nijmegen*, welken post hij eene reeks van jaren met lof bekleedde. Verscheidene voortbrengsels van zijnen geest hebben hem, als Nederduitsch dichter, van eene gunstige zijde leeren kennen. Behalve eenige kleinere stukjes, bezitten wij van hem: *Hekeldichten*, *Fabelen* en *Vertelsels*, 3 deelen in groot 8vo, waarvan een 2de druk is verschenen; *de Dood van Abel*, naar het Hoogduitsch van S. GESSNER, in 4to; *de Bonheurs uit de mode*, een heldendicht in 3 zangen; *Proeve van Zangstukken op de geboorte, het lijden en de verheerlijking van* JEZUS CHRISTUS; *Nieuwe Kindergedichten*, en meer andere. Ook leverde hij onderscheidene proeven van zijnen lust voor de beoefening der Dichtkunde in de *Kleine Dichterlijke handschriften*, en de *Dichtvruchten van den Vriendenkring*, onder de zinspreuk: *Kunst door Vriendschap volmaakter:* zelfs werd nog, weinige jaren voor zijnen dood, die den 13 van Zomerm. 1821 voorviel, door hem een gedicht uitgegeven, getiteld: *Nijmeegsch Alzigt op den Hofberg, van ouds het Valkhof genaamd*, van welk laatste hij vroeger de *Lotgevallen* bezongen had.

SCHONEN, een landschap in *Zweden*, en wel in het Zuidelijk gedeelte van *Gothland*, gelegen; grenzende ten Noorden aan de Zweedsche provincien *Bleekingen*, *Smaland* en *Halland*, en ten Oosten, Zuiden en Westen aan de *Oostzee* en de *Sond*. Het bevat op eene uitgestrektheid van 188 geographische v. m. 270,000 inwoners, die zich door hunnen bijzonderen tongval, zoowel als door hunne zeden, van de overige *Zweden* onderscheiden. Dit landschap is niet alleen een der schoonste en vruchtbaarste gedeelten van geheel *Zuid-Gothland*, maar over het algemeen van geheel het Zweedsche rijk. Het is vlak, en alleen aan de Noordzijde vindt men eenige bergruggen; alwaar het land boschrijker en niet zoo goed bebouwd is als aan de Zuidelijke. Men vindt er over het algemeen overvloed van koren, eene uitmuntende veeteelt, aanzienlijke bosschen, en eene zachte luchtstreek: ook verbouwt men er tabak, en een weinig hop. Paarden, zoowel als runderen, vallen in *Schonen* grooter, en zijn sterker, dan in het overige van *Zweden*, en aan de bijënteelt wordt veel zorg en vlijt te koste gelegd. Visch is er in overvloed, en het delfstoffelijk rijk levert slijp- en molensteenen, aluin-schiefer, kalk, steenkolen en lood-erts op. De voornaamste artikelen van uitvoer, zoo naar de overige provincien als buiten 's lands, bestaan in koren, vee en hout. *Schonen* is de eenige Zweedsche provincie, waarin men ooijevaars en nachtegalen vindt. Deszelfs aanzienlijkste steden zijn *Malmoe*, *Christiaanstad* en *Landskroon*.

SCHOONHOVEN. In de provincie *Zuid-Holland*, de eenigste stad in den *Krimpener-waard*, met ongeveer 2500 inwoners, aan de ri-

rivier *de Lek*, 2¼ uur van *Gouda*, 6 uren van *Rotterdam* en bijna 5 uren van *Dordrecht* liggende. Behalve eene Hervormde kerk, welhe met een deftig, van kunstrijk lof- en snijwerk voorzien, heeregestoelte prijkt, — is er ook eene Roomsche- en eene oud-Roomsche Katholijke kerk, benevens eene Israëlitische bijkerk: zijnde de Remonstrantsche kerk, om de kleinheid der gemeente, voor korte jaren, afgebroken. Men vindt er ook een fraai raadhuis, met toren en carillon; met eene spatieuse doele, weeshuis, rijks- magazijn, kazerne, waag, (waarop nog veel hennep gewogen wordt), en, onder anderen, eene belangrijke loodwitmakerij en aardappel-siroop-fabrijk. *Schoonhoven*, hetgeen voorheen grooten handel dreef, doch naderhand, grootendeels, van goud- en zilversmederijen, koperslagerijen, koekbakkerijen, hoedenmakerijen, en pijpenmaken bestond, (en oudtijds kunstig tapijtwerken opleverde), heeft door de omstandigheden zeer veel geleden, waartoe ook niet weinig heeft bijgedragen, dat in 1795, de zoo beroemde en door de stad, van koning PHILIPS II, gekochte Zalm-afslag, ten gevolge der gebeurtenissen van dat jaar, voor het grootste gedeelte, naar het een half uur lager liggende *Ammerstol*, werd overgebragt. — Men treft er echter, nog meer dan 40 goud- en zilversmederijen aan, benevens 3 koekbakkerijen eenige koperslagerijen en een paar hoedemakerijen; terwijl de stad, door hare ligging, nette huizen, met boomen beplantte haven en wallen, een sierlijk en zelfs welvarend voorkomen heeft. Zij herrinnert ons aan den Hollandschen REGULUS, ALBERT BEIJLING, die, toen de stad, in 1426, door vrouwe JACOBA was ingenomen, ter dood veroordeeld zijnde, na met verlof eene maand afwezig te zijn geweest, ten gevolge van zijn gegeven woord van eer, ten bepaalden tijde terug kwam, en levend onder de aarde bedolven werd. De eerste Hollandsche reiziger rondom de wereld, OLIVIER VAN NOORT, hoogst waarschijnlijk alhier geboren, ligt in de groote kerk begraven, alwaar een Latijnsch grafschrift zijne rustplaats aanwijst. Deze stad is ook de geboorte plaats van ARRIANUS, bisschop van *St. Asaph*, in het prinsdom *Wallis*; CHRISTOFFEL LONGOLIUS; JOHANNES VAN SCHOONHOVEN enz.: en heeft verder dit merkwaardigs, dat zij reeds in 1297 (en dus het eerste van alle Nederlandsche steden), burgemeesteren heeft gehad, zoo als uit eene privilegie van dat jaar is gebleken. — *Schoonhoven* heeft ook andere belangrijke pri ielegien en charters, en er ligt van het manuscript register derzelven een keurig exemplaar in de verzameling van 's Rijks archieven te *'s Gravenhage*. Men vertoont er ook nog, als zeldzaamheden, eene zilveren ringkraag, door vrouwe JACOBA aan de schutterij geschonken, de tooverzak van MARGJE AFIËNS, aldaar, om tooverij, openlijk verbrand; enz.

SCHOPFLIN. (JOHANN DANIEL) Een beroemd Duitsch geschied. en oudheidkundige, te *Salzburg* in het Breisgausche geboren. Sedert 1720 Hoogleeraar in de Geschiedenis en Welsprekendheid aan de

de Univerſiteit te *Straatsburg*, verwierf hij in de waarneming van dezen post zoo veel roem, dat hij van verſcheidene vorsten en Hooge ſcholen de voordeeligſte aanbiedingen ontving, die hij echter allen van de hand wees. In het jaar 1726 ondernam hij eene reis door *Frankrijk*, *Italië* en *Engeland*; verkreeg na zijne terugkomst eene domheersplaats bij *St. Thomas*, en werd tevens tot Fransch historieſchrijver benoemd. Hij vormde het plan tot eene geſchiedenis van den *Elzas*, en bezocht, om daartoe de noodige bouwſtoffen te verzamelen, de *Nederlanden*, *Duitschland* en *Zwitſerland*, waarna in 1751 het eerſte deel zijner *Alſatia illustrata* in het licht verſcheen. Dit werk aan den koning van *Frankrijk* overhandigende, bediende hij zich van deze gelegenheid, om de voorregten en vrijheden der Proteſtantſche Univerſiteit te *Straatsburg* aan dien vorst aan te bevelen, met dat gevolg, dat zij daarin door hem bevestigd werd. Het tweede deel zag in 1761 het licht, en intusſchen gaf hij de *Vindiciae Celticae* uit, waarin hij aantoonde, dat de *Kelten* een van de *Germanen* geheel verſchillende volksſtam waren. Hij had ten oogmerk, om nog, tot een aanhangſel op zijne geſchiedenis van den *Elzas*, eene verzameling van oorkonden en geſchiedſchrijvers te leveren; doch dit werk werd eerst na zijnen dood door Koch, onder den titel: *Alſatia diplomatica* en *Alſaticarum rerum ſcriptores*, uitgegeven. Zijn laatſte werk was de Geſchiedenis van zijn geboorteland, *Historia Zuringo-Badenſis*, hetgeen van 1763—1766 in 7 deelen in 4to verſcheen. Van zijne kleinere verhandelingen zijn verſcheidene in de denkſchriften van de Akademie der Bijſchriften geplaatst. Schopflin ſtierf te *Straatsburg*, in 1771, aan welke ſtad hij, bij uiterſten wil, zijne fraaije boekerij en rijk Muzeum, door Oberlin in zijn *Muſeum Schopfiinianum* beſchreven, gemaakt heeft.

SCHORL of SCHIRL. Zoo noemen ſommige Natuur-onderzoekers zekeren ſteen, tot het Thoon-geſlacht behoorende. Men vindt denzelven in 3 hoofdkleuren, zwart, bruin en groen; deels glas-, deels vetglanzig; meest ſchulpachtig van breuk, en gewoonlijk in 3, 6 of 9 zijdige, over langs geſtreepte zuilen, met eene driezijdige korte punt aan het einde. Verſcheidene van de drie bovengemelde kleuren bezitten de zonderlinge elektrieke kracht, dat zij, namelijk, tot eenen zekeren trap van hitte gebragt zijnde, asch enz. aantrekken en wegſtooten; en deze noemt men *Tourmalinen*, of *asſchentrekkers*. Men kan zoowel door wrijving, als door dezelve in warm water te leggen, de elektriciteit in deze ſteenen opwekken; doch op de laatſte manier vertoont zich dezelve veel ſterker en aanhoudender, en zelfs dan nog, wanneer de ſteen reeds eenige uren is koud geweest.

SCHORPIOEN. (*Scorpio*) Linn., en andere. Een geſlacht van dieren onder de *Arachniden* behoorende, met 8 pooten, en bovendien 2 ſcharen aan het voorhoofd; op den rug 2 oogen; 2 ſchaarvormige voelertjes; een' langen ſtaart, geleed en in een krom, boogvormige punt uitloopende; van onderen tusſchen de borst en

het achterlijf met 2 kammen. Bij een ontleedkundig onderzoek vindt men langs den rug een spiervezelig vat, hetwelk aan een beursje eene slagader en ader geeft, uit welke andere takjes voortkomen voor andere deelen. Het darmkanaal is regt en dun, en de lever is zamengesteld uit vier klierachtige bundeltjes, die hun vocht in 2 puntjes van het darmkanaal uitstorten. Het mannetje heeft 2 roeden, die bij de kammetjes uitkomen, en het wijfje 2 scheeden, die in de baarmoeder uitloopen, welke zamengesteld is uit meerdere kanalen onderling vereenigd, en men kort voor den barenstijd met levende jongen opgevuld vindt; zijnde de ballen insgelijks uit kleine vaatjes zamengesteld. Men vindt den Schorpioen in de heete en warme luchtstreken; zij leven op den grond; verbergen zich onder steenen en andere ligchamen, meest op donkere en koele plaatsen, en zelfs binnen in de huizen; zij loopen snel, als wanneer zij den staart boogsgewijze naar den rug buigen; wenden denzelven naar alle kanten, en bedienen er zich van als een aanvullend en verdedigings wapen. Zij vangen met hunne scharen insekten, waarmede zij zich voeden; steeken dezelve met den angel, en brengen ze naar voren. Zij zijn zeer gulzig naar de eijeren van spinnen en andere insekten.

De steek van den Europischen Schorpioen is gewoonlijk niet gevaarlijk; gevaarlijker is die van dien van *Souvinargues*, volgens Maupertius, of van de *Scorp: Occitanus*, hetgeen Dr. Maccarij bij zich zelven beproefd heeft. Het gift schijnt naar den ouderdom werkzaam te zijn. Het wijfje brengt hare jongen voort in Oogstm., alvorens van vel veranderd te zijn. Bij de paring ligt het wijfje op den rug, volgens de proeven van Maccarij: in de eerste dagen na de baring draagt het hare jongen op den rug, komt alsdan niet meer uit hare schuilplaats te voorschijn, en waakt tot behoud van haar kroost langer dan ééne maand. Het is niet dan na verloop van twee jaar, dat zij tot de voortteeling geschikt zijn. Sommige hebben 8 oogen, en vormen het geslacht *Buthus* van Leach. Hiertoe behoort de *Scorpio afer*. (Linn. Fab. Rosel, 3, pl. 65. Herbst *Monograph. Scorp.* I.) van vijf tot zes duim lang, zwartachtig bruin, de kammen met 13 tandjes, de scharen hartvormig en harig. Men vindt hem in *Oost-Indien* en *Ceylon*. *De Scorpio Occitanus* (verkeerdelijk door Cuvier onder de zesoogige geplaatst) die geel of rosachtig van kleur is, den staart iets langer dan het ligchaam, en welks kammetjes van 28 en meer tandjes voorzien zijn, vindt men in het Zuiden van *Europa*, *Barbarijen* en zeer algemeen in *Spanje*.

De soorten, die slechts zes oogen hebben, maken het eigenlijke geslacht *Scorpio* van Leach uit, en hiertoe behooren de *Scorpio Maurus* L. Fab. welks staart korter dan het ligchaam, de angel eenvoudig is, en de kammetjes ieder met 10 tanden voorzien zijn, en die in het Noordelijk *Afrika*, te huis behoort; alsmede de *Scorpio Europaeus* Linn. Fab., of de *Europische Schorpioen*, die min of meer donker bruin van kleur is, welks scharen hoekig, de kammen van

18

18 tandjes voorzien zijn, en die in het Zuiden van *Europa* gevonden wordt. Meerdere foorten vindt men in het aangehaalde werk van HERBST.

SCHORPIOEN-SPIN. (*Galeode Araneoïde*, SONN.) Deze fpin heeft, in verfcheidene opzigten, zeer vele overeenkomst met de *Phalangi* (Kreeftfpinnen). Men kan haren kop naauwelijks van de borst onderfcheiden, en het geheel, waaruit zij is zamengefteld, heeft nagenoeg de gedaante van eenen ftompen kegel, waarvan de voet van voren geplaatst is. Zij is omtrent een duim lang, en van eene ligtgele kleur; heeft lange overeind ftaande, op vele plaatfen ftekelachtige haren; draagt een fterk venijn bij zich, en loopt verbazend fnel, waardoor zij ligtelijk hare vernietiging ontfnapt, waarop de menfchen, uit hoofde van het gevaarlijke harer beet, en de fterke kracht van haar venijn, geftadig loeren. De deelen, die er door geraakt worden, zwellen oogenblikkelijk op, en de lijder gevoeld hevige pijnen, welke eenen wisfen dood ten gevolge hebben, wanneer men niet aanftonds gepaste hulpmiddelen bezigt, waartoe men het uitwendig gebruik van olie en verfterkende en zweetverwekkende dranken voor de beste houdt. Men vindt de Schorpioen-fpin in verfcheidene ftreken van den *Levant*, in *Arabië*, *Syrië*, *Perzië*, *Klein-Azië* tot in de landen, tusfchen de *Donau* en de *Wolga* liggende; voorts in den omtrek der *Caspifche zee*, en waar de luchtftreek heeter is, dan men in de zoo zeer Noordelijk gelegene landen kan verwachten. De *Arabieren*, die de geneesmiddelen tegen de beet van dit Infekt niet kennen, zijn er zeer bevreesd voor. — Men vindt eene uitvoerige befchrijving, met eene afbeelding van deze fpin, in SONNINI's *Reize door Griekenland en Turkije*; deel I, Bladz. 102 en vervolgens. *Hage* bij J. C. LEEUWENSTIJN, 1802.

SCHOTANUS. (BERNARDUS) Een Vriesch van afkomst, eerst Advokaat bij het hof van *Vriesland*, naderhand Hoogleeraar in de Regten aan de Hooge School van dat gewest, en vervolgens te *Utrecht* in hetzelfde vak en in de Wiskunde, waar hij de bijzondere eer genoot, van voor zijn leven, althans zoo lang hij te *Utrecht* bleef, tot *Rector Magnificus* te worden verkozen. Niet lang echter had hij genot van deze hooge waardigheid; want hij werd naar *Leijden* beroepen; verfpreidde hier den glans zijner kundigheden meer en meer, en werd met den titel van *Profesfor juris primarius et confiliarius Academiae* vereerd. Hij ftierf in laatstgenoemde ftad in Wijnm. 1652, nalatende, onder andere werken, zijn *Examen juridicum* en *commentarius ad Pandectas*.

SCHOTANUS, (CHRISTIANUS) waarfchijnlijk een zoon van bovengemelden, beklom, na eenigen tijd het leeraarambt te hebben waargenomen, omftreeks 1655, den leerftoel aan de Hooge fchool te *Franeker*, alwaar hij eerst onderwijs gaf in de Griekfche Taal, vervolgens in de Kerkelijke Gefchiedenis, en eindelijk ook in de Godgeleerdheid. Hij heeft verfcheidene, meest godgeleerde, werken in de

Latijnsche taal nagelaten; doch is bij de beoefenaren der Vriesche Oudheden inzonderheid bekend door zijne zoo kerkelijke als wereldlijke geschiedenissen van *Oost-* en *West Friesland*, van de vroegste tijden tot het jaar 1573.

SCHOTLAND, in het Latijn *Scotia*, bevatte oudtijds twee kleine koningrijken, die zich gezamenlijk, als een eenig rijk, tegen hunnen vijand, de *Romeinen*, verdedigden en handhaafden. Het eene rijk was dat der *Picten*, het andere dat der *Skoten*. Na den dood van den koning HUNGIUS, echter, in de 9de eeuw, met wien de Pictische mannelijke stam ophield, wist de toen regerende koning der *Skoten*, KENNETH II, die van de zuster van HUNGIUS afstamde, zich van het kleinere Pictische rijk meester te maken, en beide rijken onder zijne magt te vereenigen. Van dien tijd af dragen zij den naam van *Schotland*, of *Skotland*, welk rijk sedert nog altijd door zijne eigene inlandsche koningen afzonderlijk, zelfs door diegenen geregeerd werd, die door regt van opvolging den Engelschen troon beklommen. JAKOB I, die na den dood der koningin ELIZABETH het rijksbestuur in handen kreeg, wenschte wel, *Schotland* volkomen met *Engeland* te vereenigen; doch de *Schotten* verzetteden er zich ten sterkste tegen, en het gelukte eerst eene eeuw later, in 1707, aan de koningin ANNA, jongste dochter van JAKOB II, om deze vereeniging door te zetten. Sedert wordt *Schotland* door de koningen van *Groot-Brittanje*, te zamen met *Engeland*, naar dezelfde wetten geregeerd, en heeft het zijn evenredig geval afgevaardigden in het parlement.

Het tegenwoordig *Schotland* heeft met zijne eilanden (de *Hebridische*, *Orcadische* en *Schotlandsche*) eene oppervlakte van 1441 v. m., ligt van 9° tot 17° Oostelijke lengte, en van 54°,46° tot 60°, 44′ Noorder breedte, en grenst ten Zuiden aan *Engeland*, waar de rivier de *Tweed* voor een gedeelte de grensscheiding uitmaakt, ten Noorden en Oosten aan de *Noord-* en ten Westen aan de *Caledonische zee*. Het wordt, uit hoofde van deszelfs natuurlijke gesteldheid, in het *Neder-* en *Hoogland*, of meer gewoonlijk in *Zuid-*, *Midden*, en *Noord Schotland* verdeeld, en bevat 33 *Shires* en *Stewartrys*, of landschappen. Het *Nederland* strekt zich van de grenzen van *Engeland* tot aan de monden van de *Tay* en *Clyde* uit. Deszelfs oppervlakte is wel meer bergachtig, als in dit rijk; doch tusschen de bergen vindt men vruchtbare dalen, waarvan eene aanmerkelijke uitgestrektheid gronds bebouwd is, die zelfs tot 57° breedte, koren oplevert. Het *Hoogland* loopt van *Dunbarton* tot aan het Noordelijk einde van *Schotland*. Het beslaat bijna een derde van het land, en bestaat enkel uit bergen, die weinig voor bebouwing geschikt zijn. Daar, waar men nog vlakten vindt, is de grond moerassig en bevat veel turf; doch de dalen zijn steenachtig, en slechts in enkelde streken voor den landbouw geschikt. De natuurlijke schoonheden, de zoo rijke *Grampians-hills*, die uit het schier-eiland *Kantyre* oprijzen, en

ten Noorden en Noord-Oosten van het meer *Lowond* tot aan het voorgebergte *Kinnaird*, en ten Noordwesten tot aan het meer *Nesf*, in *Invernesf*, loopen, maken de natuurlijke grenzen tusfchen het *Hoog-* en *Nederland* uit, en zijn de hoogfte bergen van *Groot-Brittanje*. Bijna overal ziet men rotfen op rotfen geftapeld, en naast dezelve verfchrikkelijke diepten en kloven; terwijl enge pasfen en gangen door deze verbazende rotsgevaarten voeren, en den weg uit het *Neder* naar het *Hoogland* openen. Ten Noordwesten breekt de keten dezer Schotfche bergen, die nu onregelmatig tot de Noordelijke graaffchappen voortloopen. Geheele ftreken zijn onbewoonbaar en voor bebouwing ongefchikt; de eene wildernis wisfelt met de andere af, en naauwe dalen en vervaarlijke kloven vertoonen zich hier aan het oog. In de laatfte jaren werd het *Hoogland* meer dan eens door reizigers bezocht, omdat het een grootsch tafereel der Natuur oplevert, en door de rijkfte afwisfeling der treffendfte gezigten de moeite van den opmerkzamen wandelaar beloont.

Schotland heeft langs zijne kusten verfcheidene zeeboezems en baaijen; terwijl de zee diep landwaarts indringt, en aldaar vele rivieren doet opzwellen, die gewoonlijk eenen fterken ftroom hebben. Zij maken dikwijls den eenigften weg uit door ontoegankelijke bergen; breken er meermaal doorheen, en komen vervolgens aan hunnen voet, als een nieuwe ftroom, weder te voorfchijn. De voornaamfte rivieren zijn de *Tweed*, *Clyde*, *Forth*, *Tay*, de *Dee* en de *Spey*. De *Clyde* en *Forth* worden door het *Glasgowfche* kanaal vereenigd; terwijl het *Caledonifche*, federt 1811 geopend, dient, om de zee van dien naam met de *Noordzee* te verbinden. *Schotland* heeft voorts verfcheidene aanzienlijke meeren, welke insgelijks de heerlijkfte gezigten opleveren, en waaronder het *Loch-Lowond*, in *Dunbarton*, 5 mijl lang en 2 mijl breed, en *Loch-Nesf*, dat eene lengte van 9 uur heeft, inzonderheid behooren. In het eerfte liggen 30 eilanden, waarvan verfcheidene bewoond zijn; anderen zich als klipachtige rotfen verheffen, en fommigen met houtgewas bedekt zijn. Het laatfte levert de fchoonfte gezigten aan deszelfs Zuidzijde, waar de heerlijkfte Natuurtooneelen elkander afwisfelen; kunnende men van de woeste rotsklompen eenflags het oog naar afgezonderde dalen wenden, die door zacht vlietende, kronkelende beken befproeid worden.

De luchtftreek van het *Nederland* komt met die van *Engeland* veel overeen. De zeelucht maakt den Zomer frisch en koel, en matigt de geftrengheid van den Winter. In het *Hoogland* heeft men, zoo als in alle bergachtige landen, eene ftrenge koude en zware hitte, en alleen daar, waar de zee diep landwaarts indringt, zijn beide gematigder. Over het algemeen heeft de luchtftreek in *Schotland* op het leven en de gezondheid eenen weldadigen invloed; en van hier, dat een gezonde ouderdom in dit rijk niet zeldzaam is. Rundvee, paarden en fchapen vallen in *Schotland* doorgaans klein, maar fterk, en in de laatfte jaren heeft men er veel oplettendheid voor de vee-

teelt befleed. In het *Hoogland* is het rundvee het kleinfte van het geheele Britfche rijk; doch kan tegen het ftrengfte klimaat; vergenoegt zich met het flechtfte en fchraalfte voedfel; wordt hierom in de gewone weilanden fpoedig vet, en is zeer fijn en fmakelijk van vleesch. Ook ontbreekt het *Schotland* niet aan wild: men vindt er herten, hazen, wilde zwijnen, vele zee-vogels, en onder anderen op de eilanden donsvogels, fneeuw- en korhoenders. De Schotfche kusten leveren rijkelijk visch op, inzonderheid haring, kabeljaauw en zalm, welke laatfte mede een voornaam artikel van uitvoer uitmaakt. Voorts bouwt men in *Schotland* koren, doch meer in het *Nederdan* in het *Hoogland*, en wel het meest gerst en haver; wijders aardappelen, vlas, hennep, tabak, tuinvruchten, ooft en rhabarber, waarvan fommige wortels 50 pond wegen. Verders vindt men er aanzienlijke bosfchen van eiken- en andere boomen, en onder de delfftoffen lood en koper; bijna in al de gebergten ijzer, fraai marmer, leijen, ferpentijn- of flangen-fteen, wetfteenen, jaspis, karneool, fmaragden, zout, turf, en in onderfcheidene ftroomen goud: ook heeft men er minerale bronnen.

In het *Nederland* heerscht overal nijverheid. De linnen-weverijen, voorheen zoo belangrijk, zijn wel federt de laatfte jaren in verval, doch daartegen verwerkt men thans de katoen, inzonderheid in de westelijke deelen van *Schotland*, tot in de fijnfte artikelen. Het voortreffelijk Schotsch garen behoudt fteeds zijnen ouden roem, en de inlandfche wol wordt tot onderfcheidene ftoffen gebruikt. Inzonderheid is het breiden van koufen zeer algemeen, en een weldadige tak van beftaan voor de behoeftige volksklasfe. De Schotfche tapijten zijn bekend. De *Tartan*, eene wollen ftof, welke voornamelijk de nationale kleeding der *Hooglanders* uitmaakt, is bij uitfluiting aan *Schotland* eigen, en wordt van het fijnfte *Worfted*-garen in onderfcheidene kleuren geweven. In *Edinburg*, *Glasgow* en andere fteden heeft men fabrijken van aardewerk, glas, papier, zeep, kaarfen, fuiker enz. Onder de werkplaatfen voor ijzer zijn de *Carron-Works* de voornaamfte, welke aan 1500 ambachtslieden werk verfchaffen, en jaarlijks 5000 ftuk kanon vervaardigen. De *Whisky*, of korenbrandewijn ftokerijen, zijn zoo aanmerkelijk toegenomen, dat zij in 1791 reeds 1,700,000 galonnen leverden, welke hoeveelheid, federt, jaarlijks nog aanmerkelijk geklommen is. *Schotland* neemt aan den Britfchen handel een zeer wezenlijk deel, en deszelfs zeehandel is in de laatfte jaren niet weinig toegenomen, zoodat in 1802 het getal der Schotfche fchepen en vaartuigen reeds meer dan 2300 bedroeg, en de uitvoer, in het jaar te voren, op 26 millioen guldens gefchat werd. *Edinburg*, met *Leith*, *Glasgow*, *Dundee* en *Grenock* zijn de voornaamfte havens.

De bewoners van *Schotland* zijn of oorfpronkelijke *Hooglandfche* of *Berg-Schotten*, die allen eene afzonderlijke taal, de *Gallifche* of *Caledonifche*, fpreken, en het *Hoogland* bewonen; of *Engelfchen*, die in

in het *Nederland* hun verblijf houden. Op de *Sketlandſche* eilanden, die benevens de *Orcadiſche* en *Hebriden* tot *Schotland* behooren, bevinden zich meestal *Noorwegers*, die de Noordſche taal ſpreken. De *Berg-Schotten* onderſcheiden zich blijkbaar in hunne zeden van de bewoners van het *Nederland*. Genoegzaam afgeſcheiden van de beſchaafde wereld, ſtonden zij nog voor 50 jaar te dezen aanzien op den trap der middel-eeuwen; doch zijn in de laatſte jaren in beſchaving merkelijk gevorderd. Hunne hutten zijn wel eenvoudig en armoedig; doch doorgaans de woonplaatſen van vrede en eensgezindheid. De mannen houden zich met de visſcherij, de jagt, en veehoederij bezig; de vrouwen bezorgen de huishouding, en beſteden den overigen tijd met weven, breijen, leerlooijen en het vollen van ſtoffen. Hun voedſel beſtaat in haver, meel en haver-koeken, met water beſlagen, en hun drank in melk: doch de gegoede lieden drinken koren-brandewijn, waarvan het gebruik ook onder hen, helaas! meer en meer vermenigvuldigt. De *Berg-Schot* draagt eene ſoort van vrouwen rok, die tot even boven de knie hangt, en halve kouſen met roode en witte ruiten: hij bemint het gezang, de muzijk en den dans, en zijne vermakelijkheden gaan gewoonlijk met ligchaams oefeningen gepaard. — De Presbyteriaanſche kerk is in *Schotland* de heerſchende; doch vindt men er ook vele Episcopalen en Disſenters. — In *Edinburg*, *Glasgow*, *Aberdeen*, en *Invernesſ* vindt men Hooge ſcholen, met verſcheidene wetenſchappelijke inrigtingen.

SCHOUWBURGEN. Deze waren bij de *Grieken* en *Romeinen*, naast de tempels, de voornaamſte gebouwen, die niet enkel tot vermaak, maar ook gedeeltelijk tot godsdienstig en ſtaatkundig gebruik beſtemd waren. Als aan BACCHUS gewijd, werden zij ook dikwijls *Dionyſiſche* of *Lenaeiſche* theaters, de daarop vertoonde ſtukken *Dionyſika*, en de ſchouwſpelers *Dionyſiſche* kunstenaars genoemd. Zoo laag in den beginne de tooneelkunst ſtond, zoo ſlecht waren ook in het eerst de plaatſen, waarvan men zich hier toe bediende. Eene hut of tent, zonder eenige kunst van boomtakken opgetrokken, was de plaats, waarin op de feesten van BACCHUS, voor het verzameld volk, de *Dithyramben* (eene ſoort van gedichten) ter eere van deze godheid gezongen werden. THESPIS reed met eenen wagen *rond*, en vertoonde daarop zijne ruwe ſtukken; SUSATRION zijne ſatyrieke op een van planken opgeſlagen theater; doch van langzamerhand ontwikkelde zich het genie der *Grieken* voor die meesterſtukken van bouwkunst, waarvan wij de overblijfsels nog heden bewonderen. De *Romeinen*, hunne navolgers, overtroffen dezelve in pracht en uitgeſtrektheid, en de eerſte ſteenen Schouwburgen werden in de Griekſche volkplantingen in *Etrurië* en *Beneden-Italië* gebouwd; en te *Adria*, eene kolonie der *Etruskers*, vindt men nog tegenwoordig de bouwvallen van eenen Schouwburg, welke de oudſte en meest bekende is. Ook in *Sicilië* had men, vroeger dan in *Griekenland*, Schouwburgen

gen van steen. Nog in de 70 olimpiade was die te *Athene* van hout; doch toen zij, bij de vertooning van een stuk van PRATINAS, uit hoofde der groote menigte volks, instortte, begon men, ten tijde van THEMISTOKLES, aan het bouwen van eenen steenen Schouwburg, dien van BACCHUS geheeten, welke de eerste in *Griekenland* was, en naderhand aan alle overigen tot een model diende. Ook bij de *Romeinen* waren zij langen tijd van hout, waaronder die, door SCAURUS en CURIO gebouwd, zich door uitgestrektheid en pracht onderscheidden; doch na de geëindigde spelen weder afgebroken werden. De Schouwburg van MARCUS AEMILIUS SCAURUS, een *aedilis curilis*, en tijdgenoot van CICERO en CESAR, was buitengewoon prachtig, en zoo groot, dat dezelve 80,000 menschen konde bevatten. Het tooneel was met 3 rijen zuilen boven elkander versierd, die te zamen 360 bedroegen. De benedenste rij, 38 voet hoog, was van marmer, en prijkte in de tusschen rijen met 3000 standbeelden; de tweede was van glas, en de derde van verguld hout. SCAURUS liet alle kostbare tapijten, prachtige schilderstukken en versierfels, waarvoor in den Schouwburg geen' plaats was, naar zijn huis in *Tusculum* brengen; doch zijne slaven staken er uit kwaadaardigheid den brand in, en de veroorzaakte schade beliep omtrent 100 millioen *Sestertien* (50 millioen daalders.)

POMPEJUS liet in *Rome* den eersten Schouwburg van steen bouwen, op welks puinhoopen thans het paleis van URSINI staat; doch hij werd eerst onder CALIGULA voltooid, en konde 40,000 menschen bevatten: tegenwoordig ziet men, echter, er slechts weinige bouwvallen van. Naderhand werden niet alleen in *Rome*, maar ook in andere steden van het Romeinsche gebied, de Schouwburgen van steen gesticht; terwijl tevens, van dien tijd af, het tooneel met marmer bekleed, en door marmeren zuilen werd ingesloten. Bij gelegenheid van zekere feesten en spelen werden zij nog bovendien met grooter pracht opgesierd. Zelfs werd, op NERO's bevel, het tooneel met goud overtrokken; en, daar de omvang van hetzelve, met alles, wat er opgebragt werd, verguld of met goud opgesmukt was, werd de dag, waarop dit plaats had, de *gouden* dag genoemd. Ook achter het tooneel hadden de Romeinsche Schouwburgen, zoo als ook die van POMPEJUS, eenen zuilengang, die voor de aanschouwers bij slecht weer tot eene wijkplaats diende. Dezelve omvatte een groot, met boomen, van lanen doorsneden, beplant, en met eene fontein en standbeelden versierd plein, en het was eerst na den Punischen oorlog, dat men om het onaangename van het weder te vermijden, zeilen over de Schouwburgen spande. Dit gebruik werd door QUINTUS CATULUS uit *Campanië* naar *Rome* gebragt, waar hij er purperkleeden toe gebruikte. Over het geheel bediende men zich daartoe van linnen, met purper, en andere levendige kleuren geverwd. Later nam men tot dat einde het fijnste en kostbaarste buitenlandsche linnen, en NERO gebruikte er zelfs een tapijt toe, dat met goud versierd,

en

en waarop zijne beeldtenis, zoo als hij, door ſterren omgeven, den zonnewagen mende, geborduurd was. Ter matiging van de hitte, door de menigte van aanſchouwers in zulke overdekte Schouwburgen veroorzaakt, liet POMPEJUS, het eerst, de gangen en trappen naar de zitplaatſen met water beſproeijen; doch naderhand gebruikte men daartoe een mengſel van wijn met water, waarin men den besten Ciliciſchen ſaffraan liet uittrekken, om eenen aangenamen geur door het gebouw te verſpreiden. Men leidde dezen gemengden wijn door buizen, die in den muur van den Schouwburg verborgen waren, door middel van een perstuig, naar de bovenſte zitplaatſen, waar de buizen zeer kleine openingen hadden, waardoor de wijn als een fijne regen, naar beneden daalde, en dus door den geheelen Schouwburg eene aangename koelte verſpreidde. Somtijds mengde men ook onder den wijn kostelijken balſem, en dikwijls werden in de ſtandbeelden, die tot ſieraden dienden, en van binnen hol waren, buizen gebragt om den wijn door het gebouw te verſpreiden.

De Schouwburgen werden altijd, zoo veel mogelijk, aan de afhelling van eenen heuvel of berg geplaatst, om daardoor de plaatſen voor de aanſchouwers, zoo veel te gemakkelijker, trapswijze boven elkander te kunnen brengen; doch waar de grond effen was, moest men daartoe een hooger fundament leggen, hetgeen echter bij de *Grieken* zeldzamer, dan bij de *Romeinen*, het geval was. De gedaante der Schouwburgen was een halve cirkel, welks beide einden eenigermate verlengd, en door een dwars gebouw verbonden waren. In dit laatſte bevond zich het tooneel; terwijl het orchest tusſchen hetzelve en de aanſchouwers geplaatst was. Behalve de reeds genoemde, bevonden zich de voornaamſte Schouwburgen te *Segaste*, *Syrakus* en *Agyrium* op *Sicilië;* doch houdt men die te *Corinthe*, en *Sparta*, waarvan nog bouwvallen over zijn, alsmede van *Epidaurus* en *Megalopolus*, op het eiland *Ægina*, voor de fraaiſte en prachtigſte van geheel *Griekenland*. Van dien van *Epidaurus* vindt men nog belangrijke overblijfsels. Van de menigvuldige Schouwburgen, in de Italiaanſche ſteden, noemen wij alleen den in lateren tijd weder ontdekten te *Herculanum* en *Pompeji*, benevens die te *Iguvium* in *Umbrië*, te *Antium* en *Polo*. Te *Rome* waren, behalve de Schouwburg van POMPEJUS, die van CORNELIUS BALBUS en MARCELLUS (die 22,000 menſchen kon bevatten) de voornaamſte. Van alle deze ſchouwburgen verſchillen onze tegenwoordige, zoo wel ten aanzien der in- als uitwendige inrigting, aanmerkelijk. Men vindt wel in *Engeland*, *Frankrijk*, *Duitschland*, de *Nederlanden* enz. daartoe ingerigte, en onder deze zelfs fraaije gebouwen; doch geen derzelve kan bij de Griekſche of Romeinſche Schouwburgen in bouwkunst, pracht en uitgeſtrektheid vergeleken worden.

SCHRADER, (JOHAN) in 1721 te *Tonnewaard* in *Vriesland* geboren, werd in 1747 buitengewoon *Lector*, en in het volgende jaar, gewoon Hoogleeraar in de Welſprekendheid, Algemeene-, en in 1754 ook

ook in de Vaderlandsche geschiedenis. Volgens het getuigenis van WIJTTENBACH was hij een voortreffelijk oordeelkundige, die door voorbeeld, leer en uitgegevene schriften uitmuntte, gelijk zijne *Observationes* en *Emendationes* op Latijnsche dichters bewijzen. Hij had ten oogmerk, om het aardrijkskundig werk van AVIENUS uitte-geven, doch werd daarin door zijn overlijden in 1783 verhinderd. SCHRADER had ook zijne menschelijke zwakheden. Na den dood van OUDENDORP wenschte hij, gelijk BURMAN II, dezen te *Leijden* op te volgen, in welker nabijheid beiden een buitengoed hadden, en nam het zeer euvel, dat men aan RUHNKENIUS boven hem de voorkeur gaf. Hij vormde voortreffelijke leerlingen; was een goed Latijnsch dichter, en in 1742 uitgever van het bekende dichtstuk MUSAEUS op NERO en LEANDER, met aanteekeningen van FRANCIUS. Dezelfde Griekſche dichter was 6 jaar vroeger door MATTHEUS RÖVER te *Delft* uitgegeven.

SCHREDE is eene lengtemaat van $2\frac{1}{4}$ — $2\frac{1}{2}$ voet. Om den afstand naar schreden te meten, bedient men zich van een werktuig, *Schreden-teller* genoemd, hetgeen in een raderwerk bestaat, hetwelk door een koord aan den voet van het paard, of aan het wagenrad, wordt vast gemaakt, en dermate in beweging gebragt wordt, dat bij iedere schrede, of elke omdraaijing van het rad, een wijzer, even als op eene cijferplaat, een graad voorwaarts springt. Is nu deze wijze een bepaald getal graden, mogelijk 100 of 1000 voorwaarts gegaan, dan beweegt zich een tweede wijzer een graad, en neemt nu de vorige 100 als eenheid aan enz., zoodat men, zonder zelf te tellen, altijd weten kan, hoe ver men gegaan is, in de vooronderstelling, dat men altijd evenwijdе schreden gedaan heeft.

SCHREKKENBERGER. Eene munt, die haren oorsprong heeft van het jaar 1499, wanneer zij van het Schrekkenberger zilver, hetgeen men bij *Anneberg* gevonden had, gemunt werd. Zij heeft de waarde van 5 st. 13 penn. Hollandsch; doch wordt weinig meer gevonden.

SCHRIJFKUNST is de kunst, om door letters, of andere teekens, zijne gedachten op papier of eenige andere stoffe mede te deelen. De eerste grondslagen der Schrijfkunst waren beelden, waardoor men het aandenken aan merkwaardige personen en gebeurtenissen in het geheugen bewaarde, en waaruit naderhand de Hieroglyphen ontstaan zijn. De uitvinding der Schrijfkunst stamt waarschijnlijk uit *Egypte* af, van waar zij tot de *Pheniciers* is overgegaan, en door CADMUS, omtrent 1800 jaar vóór onze tijdrekening, in *Griekenland* werd overgebragt. Dat de oudste schriften, die wij bezitten, in Hebreeuwsch letterschrift geschreven zijn, is nog geen bewijs, dat de Hebreeuwsche schriftteekens de oudste zijn en uit den tijd van ESRA (450 voor CHRISTUS) afkomstig. De *Pheniciers* leerden, zoo als wij boven aanmerkten, de Schrijfkunst aan de *Grieken*, die haar vervolgens tot de *Hetruskers*, en deze wederom tot de *Romeinen* overbrag-

bragten, door welken zij meer verspreid werd. — Volgens HUGO, *de prima artis scribendi origine* (van TROTZ te *Utrecht* 1738) zijn er 24 soorten van schrijfwijze. De oudste, bij de *Pheniciers*, *Egyptenaren*, *Syriers* en *Hebreeuwen*, was van de regter- naar de linkerhand. De regtstandige schrijfwijze vindt men inzonderheid bij de *Chinezen*, de kringvormige bij de Noordsche volken. Men schreef in het eerst, b. v. in *Indiën*, op palmbladen, vervolgens op huiden, boomschorsfen, steenen of looden tafels, op linnen, en voornamelijk op de bladen van den Egyptischen *Papyrus*. Tot het schrijven bediende men zich van een griffel van erts of beenderen, van een penseel, of van eene pijp van hard riet, en eerst na onzes Zaligmakers geboorte van pennefchachten. De inkt vervaardigde men uit het sap der zeespinnen, ook wel uit vermillioen, of uit purperverw; een voorregt, hetgeen alleen de Oost-Romeinsche keizers hadden. De *Codex argenteus*, te *Wolfenbuttel* en *Upsala*, bestaat uit purperkleurige perkament bladen, met zilveren letters.

SCHRIKKELJAAR. De bepaling van de lengte van het zonnejaar, welke eene diepe kennis van de Sterrenkunde en naauwkeurige waarnemingen vordert, konde eerst in de jongste tijden met juistheid bepaald worden. Volgens HERODOTUS waren het onder de oudste volken de *Egyptenaren*, wier bepalingen dienaangaande de waarheid het naast bijkwamen. Zij verdeelden het jaar in 12 maanden, ieder van 30 dagen, zoodat hun jaar 360 dagen bevatte. De bewoners van *Thebe* echter, die op den loop der maan geene acht gaven, voegden er nog 5 dagen bij. Naderhand bespeurden zij wel, dat de hondster (*Sirius*), welker wederverschijning, voor zonnen-opgang, de overstrooming van den *Nyl* aankondigde, elke vier jaar eenen dag later verscheen; doch met hun jaar van 365 dagen stond hunne feest-rekening in zulk een naauw verband, dat eene verandering in dezen moeijelijk was. Men hield dus deze tijdsbepaling, tot dat *Egypte* onder de heerschappij der *Romeinen* kwam, wanneer JULIUS CESAR eene andere tijdrekening invoerde. In *Griekenland* had men het jaar meer juist op 365 dagen en 6 uur bepaald, en de Grieksche sterrenkundige SOSISENES legde deze bepaling tot eenen grondslag van den Juliaanschen tijdwijzer.

De beroemde sterrenkundige HIPPARCHUS, te *Alexandrië*, had reeds omtrent 150 jaar voor onze jaartelling opgemerkt, dat het zonnejaar 5 minuten korter was, dan 365 dagen en 6 uur; maar zijne voorslagen, ter verbetering, werden niet aangenomen. De naauwkeurigste berekeningen nu van later tijd hebben geleerd, dat het jaar 11 minuten en 15 sekonden korter is, dan het Juliaansche. LA LANDE bepaalt het op 365 dagen, 5 uur, 48 minuten, 35 seconden en 30 tertien; VON SACH op even zoo veel dagen, uren, en minuten, doch op 48,016 sekonden. Deze zoo naauwkeurige berekening noemt men het *sterrenkundig* jaar, waarvan men het *burgerlijke* wel moet onderscheiden. Het laatste heeft, omdat men hier de dagen

niet deelen kan, slechts een rond getal van 365 dagen, en stemt dus met het sterrenkundige jaar niet volkomen overeen. Daar nu de overschietende 5 uur, 48 minuten enz. elke 4 jaar nagenoeg een dag, uitmaken, zoo voegt men ieder 4 jaar, na den 24sten van Sprokkelmaand, een dag in, dien men *Schrikkeldag* noemt; terwijl het jaar, hetgeen daardoor 366 dagen bekomt, *Schrikkeljaar*, doch elk ander een gemeen jaar geheeten wordt. (*Men vergelijke hierbij*: KALENDER en ZONNEJAAR.)

SCHRÖCK (JOHANN MATTHIAS), in 1733 te *Weenen*, van Luthersche ouders geboren, werd door de onderdrukkingen, welke deze godsdienstige gezindheid toenmaals van de R. geestelijkheid in *Hongarijë* en *Oostenrijk* lijden moest, tot het besluit gebragt, om onder haar predikant te worden, ten einde eenmaal hare regtvaardige zaak te verdedigen. In 1750 begaf hij zich naar de Akademie te *Göttingen*, waar hij het onderwijs van MOSHEIM in de Kerkelijke geschiedenis en Historiekunde, en van MICHAËLIS in de Oostersche talen genoot, en zijne vroegere keuze tot den predikdienst liet varen, ten einde zich geheel aan de akademie toe te wijden. Door zijnen oom, den Hoogleeraar BEL, naar *Leipzig* geroepen, en door dezen rijkelijk ondersteund, hield hij aldaar, sedert 1756, als akademisch onderwijzer, voorlezingen over de boeken des Ouden Testaments, en begon aan zijne *Lebensbeschreibungen berühmter Gelehrten*, en de *algemeine Biographie*, welke van 1767—1792 in 8 deelen verscheen. Door dit laatste werk vestigde hij zijnen roem als Geschiedschrijver. *Leipzig* hem geene geschikte gelegenheid ter zijner verdere bevordering aanbiedende, aanvaardde hij in 1767 het hem opgedragen beroep van Hoogleeraar in de Dichtkunde te *Wittenberg*. Schoon klassiek gevormd, muntte hij echter door zijne voorlezingen over Hebreeuwsche en Latijnsche dichters niet bijzonder uit; en hij kwam eerst in zijnen regten werkkring in 1775, toen hij als Hoogleeraar in de Geschiedenis optrad. Sedert wijdde hij zich aan dit vak geheel en al, onderwees de Kerkelijke geschiedenis en Godgeleerdheid, de Christelijke oudheden, benevens de Letterkundige-, Rijks-Staats- en Saksische geschiedenis, met een voor zijnen roem gelukkig gevolg. Onder zoo vele werkzaamheden brak de ongelukkige oorlog los, die in 1806 *Sakse* in de magt der *Franschen* bragt, en ook in *Wittenberg* de gewone orde omkeerde. Door deze gebeurtenis, en zijn overmatig werken aan zijne Kerkelijke geschiedenis, namen eensklaps zijne krachten af; terwijl een bijkomende beenbreuk, waaraan hij zes dagen leed, in 1808, in den ouderdom van 76 jaar, zijn leven eindigde.

SCHRÖCK bezat, bij zijnen onvermoeiden ijver tot verzamelen en onderzoeken, een fijn gevoel voor het ware en goede, en eene voorbeeldige getrouwheid, waardoor zich alle zijne geschiedkundige werken kenschetsen. Zijne taal is niet verheven, maar edel, en zijn stijl eenvoudig, duidelijk en gemakkelijk. Van hier de verre verspreiding

zij

zijner *Weltgeschichte für Kinder*, welke het eerst van 1779 tot 1784 in 4 deelen met 100 platen verscheen; zijne *Historische-Compendien*, en zijne genoemde *algemeine Biographie*. Ook heeft hij voor de uitgave van GUTHRI's en GRAY's *algemeine Weltgeschichte* de Italiaansche, Fransche, Nederlandsche en Engelsche geschiedenis (1770 — 1775) met zoo veel oordeel en zorgvuldigheid bearbeid, dat deze overzettingen den voorrang boven de oorspronkelijke uitgave verdienen. Den meesten roem echter heeft hij door zijne Kerkelijke geschiedenis verworven, welk werk in het eerst niet voor eenen zoo grooten omvang aangelegd was, doch waarvan het plan, onder de bearbeiding, zich verder ontwikkelde. Zij verscheen van 1768-1803 in 33 deelen, onder den titel van: *christliche Kirchengeschichte*, loopende tot den tijd der hervorming, en werd van 1804—1812 gevolgd door zijne *Kirchengeschichte seit der Reformation*, 10 deelen, waarvan de twee laatsten door TZSCHIRNER zijn bezorgd geworden. Dit werk van SCHRÖCK is buiten twijfel de rijpste vrucht van zijnen onvermoeiden arbeid, en bevat het volkomenst, zamenhangend tafereel van menschen en gebeurtenissen, welke sedert 18 eeuwen in de Christelijke kerk merkwaardig geweest zijn.

SCHRÖDER. (FRIEDRICH LUDWIG) Een, zoowel als tooneelspeler en dramatisch dichter, dan als mensch, uitstekend man, die in 1744 te *Schwerin* geboren werd. Zijne moeder, SOPHIA CHARLOTTE, geboren NIEREICHEL, was de gade van eenen organist, van wien zij echter, omdat hij geene wijs op zijne zaken stelde, moest scheiden; doch zich in 1744 weder met hem vereenigde. Onze SCHRÖDER was de vrucht dezer hereeniging; doch zijne moeder hertrouwde in 1749, na den dood haars mans, in *Moskau*, aan den beroemden tooneelspeler KONRAD ERNST ACKERMAN, en beiden rigtten in *Königsberg* eenen eigen schouwburg op. Hier ontving onze SCHRÖDER zijn eerste schoolonderwijs, figureerde reeds als een kind van 2 jaar op het tooneel, en vertoonde reeds in 1748, ruim 4 jaar oud zijnde, te *Petersburg*, de rol der onschuld, die hij zoo meesterlijk uitvoerde, dat de keizerin hem op haren schoot nam, en een geschenk gaf. Na verschillende reizen door *Pruissen*, *Polen*, *Zwitserland* en langs den *Rijn*, kwam hij met zijne ouders te *Hamburg*, waar ACKERMAN in 1764 zijn tooneel opende, en de grondlegger van den tegenwooordigen vasten schouwburg werd. SCHRÖDER bekleedde hier tevens de plaats van balletmeester, en verwierf de hoogste goedkeuring. Toen ACKERMAN, 3 jaar later, zijn tooneel aan SEYLER overliet, verliet SCHRÖDER hetzelve, omdat men geene balletten meer gaf; doch reeds in 1768 aanvaarde hij, bij het tooneelgezelschap van SEYLER, zijnen vorigen post op nieuw. Kort daarna kwam het bestuur over hetzelve in handen van ACKERMAN, en na diens overlijden in die van SCHRÖDER, die door zijne ijverige zorg voor de zedelijke en verstandige volmaking der tooneelspelers, en door zijnen eigen voorbeeldigen wandel, bijna boven alle tooneel-

bestuurders roemrijk uitmuntte. In 1771 verscheen hij het eerst, als dramatisch schrijver, met zijn Blijspel, *der Arglistige*, ten tooneele, hetgeen sedert door verscheidene, deels oorspronkelijke, deels op nieuw bearbeide buitenlandsche stukken gevolgd werd. In 1771, nadat hij aan ANNA CHRISTINA HART, insgelijks eene uitmuntende tooneelspeelster, gehuwd was, ging SCHRÖDER tot het treurspel over. Hij verstond den dichter volkomen, en had bovendien zijne spraak, de bewegingen van zijn ligchaam en zijne verbeeldingskracht geheel in zijne magt. Zijne gade schitterde inzonderheid als OPHELIA in HAMLET, zoo als hij zelf in koning LEAR de maatstaf voor de beoordeeling van de vertooning van het Treurspel was. In het jaar 1780 bezocht hij *Parijs*, speelde te *Berlijn*, *Weenen*, *Munchen* en *Manheim*, en werd in het volgende jaar bij het tooneel te *Weenen* beroepen. In 1782 vertoonde zich SCHRÖDER op het luisterrijkst als dichter. Zijn *Testament*, de *Murrkopf* en *Fähndrich* werden, tot verbazends toe, menigvuldig maal gespeeld, en verwierven de luidste goedkeuring. In 1786 met zijn tooneel-gezelschap naar *Hamburg* vertrokken zijnde, opende hij aldaar het tooneel; doch liet in 1798 hetzelve aan andere ondernemers over, en vertrok naar zijn landgoed *Relling*. In 1811 nam hij echter het bestuur op nieuw op zich, en behield hetzelve tot aan zijnen dood, die in Herfstm. 1816 voorviel. Zijne begravenis was, inzonderheid door de deelneming van het genootschap der Vrijmetzelaars, waarvan hij een werkzaam lid en ijverig voorstander was, prachtig en statig. SCHRÖDER bezat, ongetwijfeld, als dramatisch dichter uitstekende verdiensten; doch was als mensch zekerlijk eene der voortreffelijksten van zijnen stand, die door zijne medeburgers ten hoogste geacht en bemind werd. Men vindt van hem eene karakterschets, door zijnen vriend SCHINCK geschreven, in de *Zeitgenossen*, het 9de stuk; terwijl de Hoogleeraar F. L. M. MEIJER onlangs eene uitvoerige levensbeschrijving van hem geleverd heeft.

SCHROEDER, (N. G.) in 1721, te *Marburg* geboren, alwaar zijn vader den post van Hoogleeraar in de Grieksche en Oostersche talen, Joodsche Oudheden, en Kerkelijke Oudheden bekleedde, werd door dezen reeds vroeg tot de wetenschappen opgeleid, en bragt het zoover, dat hij reeds met zijn 13de jaar de akademische lessen konde bijwonen. Gedurende eenige jaren hoorde hij zijn vader over het Grieksch, Hebreeuwsch, en alle deelen der Physologie, en den Hoogleeraar HARTMAN over het Latijn, de Historie en Romeinsche Oudheden, en had vervolgens CH. WOLF tot leermeester in de Wijsbegeerte en de Wiskundige wetenschappen, waarna hij eindelijk de godgeleerde lessen van de beide KIRCHMEIJERS en CHRISTIANI bijwoonde. Zich echter, van jongs af, op de kennis der Oostersche talen hebbende toegelegd, bleven deze steeds het voorname oogmerk zijner beoefening. In 1739 de Saksische Hooge scholen bezoekende, en eenigen tijd te *Leipzig* vertoevende, gaf hij eene eerste proeve zijner vorderingen in het licht, namelijk: *de vier eerste hoofd-*

hoofdstukken van Genesis in het Turksch, met de Latijnsche vertaling en eenige aanteekeningen, en overgenomen uit de ongedrukte Turksche overzetting der V boeken van Mozes, waarvan het echte handschrift zich in zijns vaders boekerij bevond. Hij droeg dit werkje op aan Albert Schultens, voor wien hij toen reeds eene bijzondere achting had, en dien hij tot zijnen voornamen leidsman in de gronden der Oostersche talen had verkozen.

Na zijne Akademische loopbaan geëindigd te hebben, werd hij, na het verdedigen eener verhandeling, *de Libertati Dei*, tot meester der vrije kunsten, en leeraar der Wijsbegeerte bevorderd, en kort daarna tot Hoogleeraar in de Oostersche talen aangesteld. Hij verligtte, langs dien weg, zijnen vader en ambtgenoot, in zijnen gevorderden leeftijd, gedurende eenigen tijd in zijnen arbeid; doch deed vervolgens eene reis naar *Holland*, om in de kennis der Oostersche talen nog verder te vorderen, waartoe hij zich 1½ jaar te *Leijden* ophield, en zoo door zijnen gemeenzamen omgang met de beroemdste geleerden aldaar, als door het gestadig gebruik der Oostersche handschriften van de Akademie-boekerij, zich geen gering voordeel verschafte. Inzonderheid deelde hij in de gunst van den Hoogleeraar A. Schultens, met wiens voorkennis en medehulp hij eene verhandeling: *de Vestitu mulierum Hebraearium ad Jes.* 2. 18 enz. in het licht gaf, welk werkje Schultens met eene voorrede aanprees. Op zijne terugreis naar het vaderland in 1745, bezocht hij *Vriesland* en *Groningen*, en de Hoogleeraren aan de beide Hooge scholen; werd bij zijne terugkomst te *Marburg*, in de plaats zijns vaders, tot Hoogleeraar in de Oostersche talen en het Grieksch aangesteld, en kweet zich in dien post bij uitstek in zijn onderwijs aan de jeugd; doch werd op het einde van 1747 naar *Groningen* tot Hoogleeraar in de Oostersche en Grieksche talen beroepen, welken post hij in Zomerm. 1748 dan ook aanvaardde met eene redevoering: *de fundamentis, quibus solida linguae Hebraeae cognitio superstruenda.* Hij gaf echter niet langer dan 4 jaar onderwijs in het Grieksch, alzoo curatoren het voor den luister der akademie noodig oordeelden, om het onderwijs in het Grieksch bij dat der Latijnsche taal te voegen, en dit een en ander aan den beroemden van Lennep, en in plaats hiervan, aan Schroeder de Romeinsche oudheden, als meer eigenaardig bij de Oostersche talen passende, opdroegen.

Onder de stukken, door Schroeder in het licht gegeven, verdienen, inzonderheid, genoemd te worden, zijne *Institutiones et fundamenta Linguae Hebraeae*, welke hij ten dienste der studerende jeugd opstelde, en zoo veel genoegen gaven, dat zij door Hoogleeraren aan verscheidene akademien bij hunne lessen gebruikt, en zoo wel te *Groningen*, als in sommige steden van *Duitschland*, herdrukt werden; voorts 5 Verhandelingen, vervattende *Observationes Selectas ad origenes Hebraeicas*, waarin de ware en oorspronkelijke beteekenis van deze en gene moeijelijke Hebreeuwsche woorden, uit den Arabischen

tongval, worden opgehelderd, en langs dien weg over niet weinige plaatsen der H. Schrift een nieuw licht verspreid wordt. Deze verhandelingen zijn, in onderscheidene jaren, openlijk verdedigd geworden, en door Profesfor ROSENMULLER, bij elkander, te *Leipzig* uitgegeven, in zijne *Sylloge Disfertationum Philologicarum*. Bovendien zijn onder zijn opzigt nog 9 *Disfertationes Philologicae* in druk verschenen, die alle van tijd tot tijd door schrandere en bij uitstek geoefende jongelingen, bij hunne bevordering aan de Hooge school of in de kerk, als proeven hunner bekwaamheid in de Oostersche talen, werden opgesteld, en onder zijn voorzitterschap openlijk verdedigd. Deze verhandelingen zijn, behalve de laatste, van zijn broeders en ambtsgenoots zoon J. W. A. SCHROEDER, naderhand predikant te *Nijmegen*, *in Canticum Chabacuci*, bij elkander gevoegd in een *Sylloge Disfertationum Philologicae-exegeticarum*, welke in 1772 te *Leeuwarden* in 2 deelen is uitgegeven.

SCHROEDER bekleedde 3 maal het Rectoraat bij de akademie, hetgeen hij telkens, naar gewoonte, met eene redevoering nederlegde; handelende de eerste derzelve, op last van curatoren en op 's lands kosten gedrukt, *de confutione fermoris Babelica*, de tweede *de caufis, fundatae et stabilitae inter Arabes, religeonis Mohammedicae*, en de derde, door SCHEIDIUS, met zijne goedkeuring, in het 3de deel van diens uitgegevene *Opuscula de ratione studii* geplaatst, *de caufis criticae, quae in facro V. T. codice exercetur, contemtae anthac et neglectae, nunc autem in pretio habitae diligenterque excultae.*

Behalve de waardigheid van Hoogleeraar bekleedde SCHROEDER nog federt 1768, den post van opziener der Latijnsche scholen te *Groningen*, en sedert 1782 dien van Bibliothecarus der akademie: ook nam de maatschappij van wetenschappen te *Haarlem*, in 1777, hem onder het getal harer leden op. Schoon van een vast gestel, en eene doorgaande gezondheid genietende, schijnt echter zijn aanhoudend zitten en gestadig blokken, altans in den laatsten Winter van zijn leven, zijne krachten ondermijnd te hebben; ten minste bespeurde men bij hem eene zigtbare verzwakking, die allengkens dermate toenam, dat hij onder eene bijkomende aanhoudende koorts-ziekte, den 21 van Bloeim. 1798, bezweek. Hij paarde bij een schrander vernuft, een staal geheugen, onvermoeide vlijt en algemeene geöefendheid, de uitmuntendste deugden, en zijn dood werd dus te regt door allen, die zijne waarde kenden, en zijne geleerdheid wisten te schatten, hartelijk betreurd.

SCHROEF (DE) behoort onder de enkelvoudige werktuigen, en bestaat uit een cilinder of rol, rondom welke een draad, overal evenwijdig, geslingerd is, en uit eene holle uitgekeepte opening, waarin het eerste stuk sluiten moet. Men kan met eene Schroef de meeste kracht met de minste magt oefenen. De last ligt op de Schroef, en wordt de hoogte van eenen schroefdraad opgewonden, wanneer de magt den geheelen omtrek van den boom of kruk heeft doorgeloopen,

pen, waaraan zij werkt. De magt tot den last, in de Schroef, is derhalve als de wijdte van iederen schroefdraad tot den omtrek of boom van de Schroef, die men opschroeft. Verbeelden wij ons nu, zoo als veelal plaatst heeft, eene Schroef, waarvan de schroefdraden ½ duim van elkander liggen, en aan het andere stuk een boom van 8 voet, dat is de omtrek van 24 voet, zoo legt de magt 24 voet wegs af, als de last ½ duim rijst; dus de magt tot de last als ½ tot 24 maal 12, is 288 duim, als 1 tot 576. Met het vermogen dus van 1 pond kan men 576 pond tegenwerken. De Schroef is van een uitstekend gebruik bij het persen van lakens en linnens, bij het stempelen van munten, aan raderwerken, en vooral bij vijzels, waarmede men de grootste gebouwen kan opligten.

SCHROEF ZONDER EIND. Zoo noemt men eene soort van Schroef, welke uit eene spil en een getand rad zoodanig is zamengesteld, dat de draden van de Schroef tusschen de tanden van het rad grijpen en den eenen tand na den anderen voortschuiven, en op deze wijze het rad ronddraaijen. Men geeft haar dien naam, omdat de schroefspil, bij de gedurige terugkeering van het rad, zich onophoudelijk kan blijven bewegen, zonder dat zij, gelijk bij de gewone Schroef, ten laatste op een vast punt komt.

SCHROOT. Hier door verstaat men bij het muntwezen den stempel of de uiterlijke waarde, het gewigt, de uitwendige gedaante eener munt, in tegenoverstelling van *korn*, hetgeen het inwendig gehalte, het *allooi*, derzelve beteekent. Ook wordt het woord Schroot gebruikt voor allerlei stukjes oud ijzer, welke men somtijds op het geschut laadt, om eene te grooter slagting onder den vijand aan te rigten.

SCHUBART, (Christian Friedrich Daniel) werd te *Obersontheim*, in het Zwabisch graafschap *Limpurg*, in het jaar 1739 geboren. In zijne vroege jeugd gaf hij weinig blijken van vatbaarheid; doch naderhand ontwaakten eensklaps de vermogens van zijnen geest, zoo dat hij eerlang alle zijne mede-scholieren voorbij streefde; terwijl hij tevens een verwonderlijk muzikaal genie aan den dag legde. In 1753 zond hem zijn vader naar het lyceum te *Nordlingen*, waar hij de Grieksche en Romeinsche klassieken las, de werken der Duitsche dichters beoefende, en, behalve Latijnsche en Duitsche opstellen, ook volksliederen vervaardigde, waartoe hij de muzijk zelf componeerde. In 1756 werd hij naar *Neurenberg* gezonden, waar hij voor zijne kunst voedsel vond; doch hij verwisselde in 1758 deze stad met *Erlangen*, en geraakte hier, door zijn ongebonden leven, in schulden, zoodat zijne ouders, de kosten voor zijne studien en zijn verkwistend gedrag, niet langer kunnende goedmaken, hem naar *Aalem* terugriepen. Na dat Schubart een korten tijd huisleeraar bij den Hr. Bletzinger te *Königsbronn* geweest was, zocht hij zijnen kost te verdienen door voor de geestelijken te *Aalem* en in den omtrek van tijd tot tijd te prediken; wijdde zich voorts aan zijne mu-

muzijkale ſtudien; oefende zich op het orgel en klavier, en werd in 1762 te *Geiszlingen* tot tweede preceptor en organist aangeſteld.

In 1764 trad SCHUBART in het huwelijk met HELENE BÜHLER, dochter van den opper-tolontvanger te *Geiszlingen*. Vader en dochter waren brave en eerlijke lieden, die het naamloos leed, hetwelk hij hun veroorzaakte, met eene zeldzame onderwerping en lijdzaamheid verdroegen. Zijn ſchoonvader bediende zich wel van zijn wettig gezag, toen het lijden der ongelukkige vrouw, door het onberaden gedrag van haren man, ten toppunt ſteeg, en nam haar met hare kinderen in zijn huis; doch zijn woelzieke geest deed hem van de eene plaats naar de andere trekken, zonder dat hij ergens een vast verblijf hield. In 1768 werd hij, op voorſpraak van zijnen vriend, den hoogleeraar HAUG, tot organist in *Ludwigsburg* en beſtuurder der ſtads-muzijk aangeſteld; vertrok in den Herfst derwaarts, en ontving kort daarna van zijne beminnelijke vrouw eenen brief, met verzoek, om haar en hare kinderen te komen halen. Hij deed dit, en verzoende zich met zijnen ſchoonvader; terwijl zijn gemelde vriend zich vele moeite gaf, om hem in de beste gezelſchappen te brengen, en overal belangſtelling in zijn talent te verwekken. SCHUBART legde nu weldra den zwarten rok en mantel af; maakte zich met alle virtuoſen van het hof bekend; hield voorlezingen voor eenige officieren over de Aesthetica, en voerde in *Ludwigsburg* eene kerkmuzijk in, zoo als men zelden in *Duitschland* hoorde. Zijn roem klom van dag tot dag; de aanzienlijkſte vrouwen van het hof, zelfs eenige *Italianen*, en een groot getal jonge lieden uit de ſtad zochten zijn onderwijs; eer, aanzien en geld vloeiden hem van alle kanten rijkelijk toe, en hij had in *Ludwigsburg* gelukkig kunnen zijn, indien zijn geluk zelf hem niet bedwelmd, zijn gebrek aan levenswijsheid, en zijn zedeloos gedrag hem de goedkeuring en deelneming zijner vrienden niet hadden doen verliezen. Zich, in de liederlijkſte gezelſchappen, aan alle aanſtootelijke vermaken overgevende, gaf een verdachte omgang met een meisje, in de eerſte plaats, aanleiding, dat hij voor het geregt geroepen, en, terwijl zijne ongelukkige vrouw aan het ziekbed van haren eenigen zoon treurde, vervolgens in eenen naren kerker geworpen werd, en wel in hetzelfde hok, waarin voorheen een moordenaar gelegen had, dien hij voor weinige dagen had zien te regt ſtellen.

Na zijne herkregen vrijheid beloofde hij zijner getrouwe gade, voortaan bedachtzamer te zullen handelen, en nam dit ook ernſtig voor; doch kort daarna, in 1772, werd hij, uit hoofde van een ſatiriek gezang op eenen aanzienlijken hoveling, en eene parodie van de litanij, eindelijk van zijnen post ontzet en uit het land gebannen. Slechts met éénen daalder in zijnen zak verliet hij zinneloos *Ludwigsburg*; terwijl zijne troostelooze vrouw naar het ouderlijk huis met hare kinderen terugkeerde; hare moeder en broeder in eene heete koorts vond, en eindelijk ook zelve op het ziekbed werd nedergeſtort.

Waar

Waar haar man was, wist zij niet. Deze had zich intusfchen naar *Heilbron*, toen eene vrije rijksftad, begeven, waar hij door onderwijs in de muzijk zijn onderhoud vond. De gedachte echter aan zijn ongelukkig huisgezin dreef hem naar *Heidelberg*, en eindelijk naar *Manheim*, alwaar de menschlievende graaf van NESSELRODE hem met onderfcheiding ontving, in zijn huis nam, en zijnen, in de muzijk en wetenfchappen, niet onervaren zoon tot gezelfchap gaf. SCHUBART beleefde nu, in zeker opzigte, gelukkige dagen in *Manheim*, en ontving eindelijk van den keurvorst van den *Paltz* bevel, om zich, als een uitnemend toonkunstenaar, voor hem te laten hooren. Zijn fpel beviel den keurvorst uitnemend wel, en hij had op bevordering kunnen hopen, indien hij zich niet, door eene onbedachtzame beoordeeling omtrent de akademie van *Manheim*, de ongenade van den vorst had op den hals gehaald. De graaf SCHMETTAU nam hem hierop bij zich, en beveiligde hem voor volflagen gebrek. Naderhand werd hij, bij den Beijerfchen gezant aan het Paltzifche hof, den baron VAN LEIJDEN, bekend, die hem raadde, om tot den Roomsch Katholijken godsdienst over te gaan; doch voor dat hij hiertoe befloot moest hij nog *Munchen* verlaten, en ging naar *Augsburg*, waar hij zijne *Deutfche Chronik* fchreef, die in korten tijd veel opgang maakte. Hij gaf onderwijs in de muzijk en wetenfchappen; fchreef; maakte gedichten, en hield lees-kollegien, waarin hij de nieuwfte ftukken der Duitfche dichters met vele bevalligheid voorlas. Voor dit alles werd hij rijkelijk betaald; maar door zijn onbezonnen en buitenfporig gedrag, inzonderheid omtrent de geestelijkheid, met welke hij openlijk den fpot dreef, maakte hij zich vele vijanden, en werd op last van den katholijken burgemeester gevat, en genoodzaakt, om de ftad te verlaten. Hij ging naar *Ulm*, zette aldaar zijne Kronijk voort; verzoende zich weder met zijn huisgezin; doch had ook hier zoo vele vijanden als vrienden. Als een aangenaam man in gezelfchap had hij zich vele achting verworven; maar moest eerlang op aandrang van den keizerlijken minister, den generaal RIED, gevangen genomen worden, om dat hij in zijne Kronijk gemeld had, dat de keizerin MARIA THERESIA door eene beroerte overvallen was. SCHUBART werd op eene verraderlijke wijze in het Wurtembergfche gelokt; in Louwm. 1777 te *Blaubeuren*, op hoog bevel, gevat, en naar de vesting *Asperg* gevoerd. De bevelhebber der vesting, een menschlievend man, die zelf voorheen 4 jaar op eene vesting gezeten had, vertroostte den ongelukkigen, en bezorgde hem geestelijke boeken, die van eenen mistieken inhoud waren, en op de ziel van SCHUBART eenen aanmerkelijken invloed hadden.

In Sprokkelm. 1778 werd zijne gevangenis eeniger mate verzacht, en verkreeg hij eindelijk, in Bloeim. 1787, na 10 jaar, zonder eenig verhoor, in den kerker gezucht te hebben, zijne volkomene vrijheid; terwijl hij tevens tot beftuurder van het tooneel en hofdichter te *Stutgard* benoemd werd. Nog gedurende zijne gevangenis had hij zij-

zijne Gedichten uitgegeven, welke door zijne talrijke vrienden met de meeste goedkeuring ontvangen waren. Thans vervolgde hij zijne *Deutsche Chronik* onder den titel van *Vaterländische*, die hij nevens zijne muzijkstukken in het licht gaf, en begon aan zijne Levensbeschrijving; doch stierf reeds, voor dat hij de laatste had voltooid, in Wijnm. 1791, in het 52 jaar zijns ouderdoms. SCHUBART was geen klassiek dichter noch proza-schrijver, maar een man van veel genie en een doordringend verstand, wiens zonderlinge lotgevallen, dwaasheden en verkeerdheden hem niet minder merkwaardig maken, dan zijne talenten. Zijne Kronijk was een echt volksblad over Staat-, Letterkunde, Kunst en Vaderlandsche zeden, aan hetwelk hij door zijne nooit uitgeputte luim, door gedurig afwisselende vormen, door vrijmoedigheid, volksgezindheid en hartelijkheid steeds eene nieuwe belangstelling wist bij te zetten. Zijne gezamenlijke Gedichten werden te *Frankfort* aan den *Mein* in 1787, in 2 deelen in 8° uitgegeven; doch werd eene betere en uitgezochte uitgave derzelven door zijnen zoon, in 1802, mede aldaar, en insgelijks in 2 deelen, bezorgd. Onder dezelven munten inzonderheid uit: de *Hymnus auf Friedrich den Groszen; die Fürstengruft; der ewige Jude*, en zijn krachtig volkslied: *Auf, auf, ihr Brüder und seyd stark!* Nog gaf zijn gemelde zoon, in 2 deelen, te *Zurich* in 1812 uit: CHRIST. FRIEDR. DAN. SCHUBART *Ideën zur Aesthetik der Tonkunst*, en *Vermischte Schriften* zijns vaders, welke mede, ofschoon slechts bij fragmenten, niet onbelangrijk zijn.

SCHUBART *van Kleefeld* (JOH. CHRISTIAN) werd te *Zeizt* in 1734 uit burgerlijke ouders geboren, en begaf zich in dienst van eenen ambtman aldaar; doch werd spoedig hofmeester bij den Keur-Saksischen gezant aan het hof van *Weenen*. Na het einde van den zevenjarigen oorlog keerde hij als Engelsch krijgs-kommissaris, en als *Hessendarmstads* hofraad, naar zijn vaderland terug, alwaar hij in 1768 en 1774 de landgoederen *Wurchwitz*, *Pobles* en *Kreitscha* kocht, en zich hier geheel met de verbetering der Landhuishoudkunde bezig hield. Hij behaalde bij de Akademie van wetenschappen te *Berlijn*, op de door haar uitgeschrevene vraag: *omtrent den aanbouw van beesten-voeder*, den uitgeloofden prijs, en stelde nu een nieuw-stelsel van Landhuishoudkunde op, hetgeen de afschaffing van het braakleggen der landerijen ten grondslage heeft, om daardoor den aanbouw van voederkruiden te bevorderen, waardoor men dan een grooter aantal vee op de stallen zoude kunnen houden, meerder mest verkrijgen, en langs dien weg den graanbouw verdubbelen, en de aankweeking van andere nuttige gewassen mogelijk maken. Ook het verbouwen van tabak, meekrap en mangelwortels wordt in zijn stelsel van Landhuishoudkunde opgenomen. Men vindt zijne gewigtigste voorslagen ter verbetering in zijne *Oekonomische cameralistische Schriften*, 6 deelen *Leipzig* 1786, alsmede in zijnen *Oekonomischen Briefwechsel*, 4 stukken, in hetzelfde jaar aldaar uitgegeven. Hij vond vele aanhangers

en navolgers; doch berokkende zich ook, door de hevigheid en onverdraagzaamheid, waarmede hij de gevoelens van anderen bestreed, vele vijanden, en stierf in 1787.

SCHULTENS, (ALBERT) wien met regt onder de grootste geleerden, op welke ons vaderland roem mag dragen, eene aanzienlijke plaats wordt toegekend, werd op den 23 van Oogstm. des jaars 1686 te *Groningen* geboren. In Herfstm. des jaars 1700, en dus in den ouderdom van naauwelijks veertien jaar, onder de kweekelingen der Hooge school in zijne vaderstad opgenomen, met oogmerk om zich in de Godgeleerdheid te oefenen, leide hij zich, gedurende zes jaar met zoo veel ijver, en een' zoo gelukkigen uitslag, op de verkrijging van die kundigheden toe, welke ter vorming van den uitmuntenden Godgeleerde noodzakelijk zijn, dat men zich toen reeds alles groots van hem voorspellen durfde. In het bijzonder maakte hij werk van de studie der Hebreeuwsche Taal, en vereenigde daarmede die van de overige Oostersche taaltakken, voornamelijk van het Arabisch, welks grondige kennis, tot hiertoe door de uitleggers van het O. verbond te veel verwaarloosd, hij toen reeds duidelijk inzag, dat voor deszelfs regte verklaring van het grootste belang was, en daarover een nieuw licht verspreiden kon. Hij leide deze zijne overtuiging voor de geleerde wereld open in eene Akademische verhandeling *over het Nut der Arabische taal bij het uitleggen der H. schrift, (de utilitate linguae Arabicae in interpretanda S. Scriptura)* welke hij in het begin des jaars 1706 leverde, onder voorzitting van zijnen leermeester, den Hoogleeraar J. BRAUNIUS, die even als zijn ambtgenoot, P. HULSIUS, hem tot het inslaan en vervolgen van den boven aangewezenen weg van taalbeoefening, en de daarop gebouwde schriftverklaring krachtig had opgewekt. Niet minder werd hij daartoe aangemoedigd door de vier beroemde Godgeleerden VAN DER MARCK, WITS, VAN TIL en FABRICIUS, en de niet minder beroemde Letterkundigen, PERIZONIUS en GRONOVIUS, die destijds de Leijdsche Hooge school, naar welke SCHULTENS nog in het genoemde jaar vertrok, tot sieraad strekten. Hier werden hem ook door VAN TIL eenige Arabische Handschriften medegedeeld, en tevens het uitzigt geopend, om toegang te verkrijgen, tot den schat van Oostersche Handschriften, in de openbare Boekerij bewaard. Van *Leijden* begaf hij zich het volgende jaar naar *Utrecht*, en genoot aldaar eenige maanden het bijzonder onderwijs en den huisselijken omgang van den vermaarden A. RELAND, waarin hij eene nog sterkere aansporing vond ter voortzetting zijner geliefde studien. Tevens maakte hij hier, op raad van denzelfden uitmuntenden geleerde, eenen aanvang met het ter perse leggen van zijne *Aanmerkingen over* JOB *(Animadversiones in Jobum)*, welke nog in het jaar 1708 in het licht verschenen.

Inmiddels was hij naar *Groningen* teruggekeerd, en aldaar op zijn twee en twintigste jaar, onder het getal der proponenten opgenomen. In het volgende jaar werd hij ook tot Doctor in de Godgeleerd-

leerdheid bevorderd, en gaf nog dat zelfde jaar eene derde proeve van zijne ongemeene vorderingen in de Oosterſche Talen, en Bijbelſche uitlegkunde in het licht; beſtaande in *Aanmerkingen op verſchillende plaatſen van het O. Verbond* (*Animadverſiones ad Varia loca V. Testamenti*). Niet lang daarna zag hij, door het hem toegeſtane gebruik der Oosterſche Handſchriften, in de Leijdſche Boekerij voorhanden, zijnen hoogſten wensch vervuld, en bragt omſtreeks twee jaar met het doorzoeken en beoefenen van dezelve door. Terwijl hij hiermede onvermoeid bezig was, werd hij in het jaar 1711 tot predikant te *Wasſenaar* beroepen, welken post hij nagenoeg twee jaar, tot geen gering nut voor zijne gemeente, en tot groot genoegen voor zich zelven, bekleedde. In het jaar 1713 werd hem het ambt van Hoogleeraar in de Hebreeuwſche Taal aan de Akademie te *Franeker* opgedragen; een ambt, dat met zijne heerſchende neiging, ter beoefening der Oosterſche letterkunde, te zeer ſtrookte, dan dat hij hetzelve niet geredelijk zou aanvaard hebben. Vier jaar later werd hierbij nog de post van Akademieprediker gevoegd, in welke betrekking hij der Akademiſche jeugd mede nuttig trachtte te zijn, door haar in het bijzonder eene handleiding tot de manier van prediken mede te deelen. Zestien jaar was hij aan deze Hooge ſchool, tot geen gering nut en luister voor dezelve, werkzaam, en inzonderheid een krachtig bevorderaar van de ſtudie der Arabiſche Taal en hare oordeelkundige aanwending tot verklaring van de ſchriften des O. Verbonds, toen hij in het jaar 1729 naar *Leijden* vertrok, om aldaar het opperbeſtuur van het dus genaamde Staten-kollegie te aanvaarden, waarbij kort daarna ook de vrijheid tot het geven van onderwijs in de Oosterſche talen, en de titel van *Uitlegger der Handſchriften van het Legaat van* WERNER gevoegd werd. Drie jaar later werd hem aan dezelfde Hooge ſchool ook het gewoon Hoogleeraarambt in de ſtraks genoemde talén opgedragen. Onberekenbaar was het nut, in deze dubbele betrekking, en vooral in de laatstgenoemde, door hem geſticht, zoo door het allezins voortreffelijk onderwijs, hetwelk hij der Akademiſche jeugd mededeelde, en zijne bereidvaardigheid, om alle weetgierige jongelingen van dienst te zijn, als door vele geleerde ſchriften, deels ter bevordering der Uitlegkunde van het O. V., deels tot uitbreiding van de kennis der Arabiſche taal- en letterkunde, welke hij in het licht zond.

Door dit een en ander werd zijn roem door het geletterd *Europa* meer en meer verbreid, en hem door verre de meesten zijner kundige tijdgenooten de lof toegekend, van dieper, dan iemand zijner voorgangeren, tot den waren aard en de grondige kennis der Oosterſche talen te zijn doorgedrongen, en over de Uitlegkunde van het O. V. een nieuw en glansrijk licht ontſtoken te hebben; een lof, door latere beoefenaars der Oosterſche Letterkunde ten volle bevestigd, die hem als den leidsman vereerden, door wien zij op het regte ſpoor gebragt werden. Er waren nogtans eenigen, die zijne nieu-

nieuwe wijze van beoefening der Hebreeuwsche taal, en daarop gebouwde schriftverklaring afkeurden, van welke drie, met name de in hunnen tijd vermaarde Godgeleerden A. DRIESSEN en T. H. VAN DEN HONERT, en de buiten tegenspraak geleerde (doch om de overhaasting waarmede hij dikwerf zijne schriften afwerkte, en zijne onbillijkheid omtrent andere, vooral Hollandsche geleerden, door velen niet ten onregte berispte) Letterkundige J. J. REISKE, die aan zijne overige kundigheden ook geene geringe bedrevenheid in de Arabische Taal en Letterkunde paarde, door hem met de eer der beantwoording en wederlegging verwaardigd werden. Bitter en scherp vooral waren de aanmerkingen des laatsten, en persten alzoo den hevig aangevallen man eene krachtige verdediging af. Niet lang na de uitgave der twee daartoe ingerigte Brieven, viel SCHULTENS in eene ziekte, die in het eerst weinig gevaarlijk geacht werd, doch hem, na verloop van zeven weken, op den 26 van Louwm. des jaars 1750, in den ouderdom van ruim 63 jaar, in het graf sleepte, tot groote droefheid van alle hoogschatters van uitstekende verdiensten, en onherstelbare schade van de Hooge school en het gemeenebest der Letteren. Ook als mensch wordt SCHULTENS door allen, die hem kenden, wegens zedigheid, dienstvaardigheid, minzaamheid en ongeveinsde godsvrucht grootelijks geprezen. De talrijke schriften, die buiten de reeds genoemde van hem voorhanden zijn, en niet slechts van eene zeer uitgebreide en grondige kennis der Oostersche, maar ook van eene ongemeene bedrevenheid in de Grieksche en Romeinsche Letterkunde, getuigenis dragen, vindt men naauwkeurig opgegeven in het bekende werk van VRIEMOET, getiteld *Athenae Frisiacae*, pag. 768 — 771, waaruit ook de bovengemelde bijzonderheden grootendeels ontleend zijn.

SCHULTENS, (JAN JAKOB) zoon van ALBERT, en vader van HENDRIK ALBERT SCHULTENS, werd in het jaar 1716 te *Franeker* geboren, en door zijnen beroemden vader tot hetzelfde vak van studiën opgeleid, waarin deze een' zoo grooten naam verworven had. De zoon drukte op het loffelijkste de voetstappen van een' zoo uitmuntend voorganger, en gaf daarvan in het jaar 1742 eene schoone proeve in het licht, bestaande in eene, onder voorzitting van zijnen vader verdedigde, Akademische verhandeling: *de utilitate Dialectum Orientalium ad tuendam integritatem codicis Hebraei.* Niet lang hierna werd hij tot Hoogleeraar in de Godgeleerdheid aan de Hooge school te *Herborn* beroepen. Van daar ging hij in het jaar 1749, tot bekleeding van dezelfde waardigheid en die van Hoogleeraar in de Oostersche Talen, naar die van *Leijden* over, en werd in het negende jaar, dat van het overlijden van zijnen vader, mede in diens plaats tot bestuurder van het Staten-kollegie aangesteld. De laatste van dezen driedubbelen post, waarvan hij de werkzaamheden met de grootste getrouwheid, en tot geen gering nut en luister voor de Hooge school waarnam, maar vooral de rampzalige Godgeleerde twis-

twisten van zijnen leeftijd, in welke de beminnelijke man kunstiglijk gewikkeld werd, en waarin hij zich steeds een bescheiden, geleerd en vurig voorstander van gematigdheid en verdraagzaamheid betoonde, waren oorzaak, dat hij geen tijd kon vinden, om, even als zijn vader, de wereld met geleerde schriften te verrijken, en daardoor zijnen roem, even als deze, wijd en zijd te verspreiden. Grootelijks is dit te bejammeren, omdat hij naar de getuigenis van zijnen zoon, bevestigd door die van allen, die het voorregt genoten van hem tot leermeester te hebben, zijnen beroemden vader in bondigheid en rijkdom van kennis niet slechts volkomen evenaarde, maar zelfs meer Arabische schrijvers, dan deze, gelezen had, waarvan het woordenboek van GOLIUS door de drie SCHULTENSEN gebruikt, en met eenen grooten schat van bijvoegselen verrijkt, volgens verzekering van hen, die hetzelve mogten inzien, de duidelijkste bewijzen droeg. Desgelijks behoorde hij tot de geleerdste beoefenaars der Nederlandsche Taal, waarvan nog heden bewijzen voorhanden zijn in den voorraad van belangrijke aanteekeningen, uit verschillende, vooral oude schrijvers, door hem gevoegd bij het door hem gebruikte exemplaar van het *Woordenboek van* KILIAAN, *de Proeve van* HUIJDECOPER en de *Geslachtlijst van* HOOGSTRATEN, thans met het grootste gedeelte der Bibliotheek, door de SCHULTENSEN verzameld, het eigendom van den beroemden Leijdschen Hoogleeraar J. H. VAN DER PALM. Onze SCHULTENS eindigde zijn nuttig, werkzaam en door het deel, dat hij, tegen zijnen dank, aan Godgeleerde geschillen nemen moest, veelal onrustig leven, op den 27 van Slagtm. des jaars 1778, in den onderdom van ruim 62 jaar. Zij, die hem gekend hebben, geven niet slechts grooten lof aan zijne zeldzame geleerdheid, waarvan door bovengemelde oorzaken, helaas! weinige of geene proeven tot de nakomelingschap zijn overgegaan, aan de bondigheid en voortreffelijkheid van zijn onderwijs, en zijne gematigde en verlichte denkwijze in zaken van den Godsdienst, maar ook aan de edele regtschapenheid en beminnelijke opregtheid van zijn karakter. Dubbel derhalve had hij verdiend, dat een bekwaam schrijver eene Lijkrede of uitvoerige levensbeschrijving van hem had in het licht gegeven; doch tot ons leedwezen zien wij ons buiten staat onzen lezeren een zoodanig stuk aan te wijzen.

SCHULTENS. (HENDRIK ALBERT) Deze niet minder beroemde geleerde zag in 1749 te *Herborn*, waar zijn vader Hoogleeraar in de Godgeleerdheid was, het eerste daglicht; doch had naauwelijks iets meer, dan zijne geboorte, aan *Duitschland* te danken, alzoo hij naauwelijks een half jaar oud was, toen hij met zijne ouders naar *Leijden* verhuisde, alwaar zijn vader tot Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Oostersche talen beroepen was. Reeds vroeg bleek zijn vlug en snel vernuft, zijn vast en doordringend oordeel, zijnen zuiveren smaak en zijne levendige verbeelding. Naauwelijks 7 jaar oud, begon hij te *Leijden* het onderwijs in de oude talen te genieten,

ten, en toen reeds fchijnt hij zijne medeleerlingen in vlugheid van begrip overtroffen te hebben; maar ook losfer dan zij, en minder tot gezetten arbeid geneigd te zijn geweest, hetgeen in kinderen van eene levendige geaardheid niet ongewoon, ja zelfs natuurlijk is. Naderhand echter, toen hij aan de *Haarlemfche* fchool kwam, en een leerling en huisgenoot van den verdienstelijken Petrus Dausy werd, vermeerderde, onder diens verftandig geleide, zijne arbeidzaamheid, en maakte hij zulke fnelle vorderingen, dat hij reeds met zijn 13 jaar eene redevoering hield, en bekwaam geoordeeld werd, om de akademische lesfen bij te wonen. De roem, door zijne voorouders in de Oosterfche letterkunde verworven, fpoorde Schultens aan, om hetzelfde vak te kiezen. Hij legde zich derhalve, toen hij te *Leijden* terug kwam, onder het opzigt zijns vaders, met ijver op het Arabisch toe; las met Everard Scheidius, die een paar jaar bij zijne ouders inwoonde, verfcheidene Arabifche fchrijvers door; vertrok met denzelven, toen deze naar *Harderwijk* beroepen was, derwaarts, en kwam na 2 jaar te *Leijden* terug. Hij had zijne Oosterfche ftudien, volgens den raad der grootfte mannen, met het Arabisch begonnen, en wijdde daar zelfs 2 volle jaren aan, eer hij de eerfte beginfelen van het Hebreeuwsch aanroerde; en waarfchijnlijk was het volgen van deze leerwijze eene der redenen, waarom hij aan de Arabifche taal altijd de voorkeur gaf. Hij was echter te wel van de onberekenbare voordeelen der Latijnfche en Griekfche letterkunde overtuigd, dan dat hij zich niet vlijtig op hare beoefening zoude hebben toegelegd; en hierin had hij de grootfte mannen, T. Hemsterhuis, D. Rhunkenius en E. C. Valckenaer, tot zijne leermeesters. De leerwijs volgende, door dezen aanbevolen, begon hij met den oudften fchrijver, daalde allengs tot de nieuweren af, en las met eenen voorbeeldigen ijver de gedichten van Homerus door, in eenen leeftijd, waarin velen nog bij de eerfte beginfelen ftaan blijven. De ware Wijsbegeerte, de ontdekfter der geheimen van 's menfchen hart, en de beftuurfter van deszelfs neigingen en hartstochten, en de leermeesteres des levens; de Gefchiedenis, volgens het voetfpoor der ouden wijsgeerig behandeld; de Oudheidkunde, Aardrijksbefchrijving, en andere wetenfchappen, zonder welke men bij de behandeling van oude fchrijvers in vele misflagen vervalt, werden door hem met vlijt beoefend; terwijl hij, bij zijne welgeplaatfte liefde voor de ouden, de beste onder de nieuwere fchrijvers niet voorbij zag, onder welken de Engelfche hem het meest behaagden, en Shakespear zijn lieveling was.

Schultens gaf het eerfte openbaar blijk zijner vorderingen in zijne *Anthologia Sententiarum Arabicarum*, in 1772, in den ouderdom van 23 jaar door hem uitgegeven, en waarover hij van de meest bevoegde regters de vereerendfte loffpraken ontving. Kort na deze uitgave vertrok hij naar *Engeland*, inzonderheid, om Meidani's verzameling van Arabifche fpreuken, met Pococke's verta-

ling

ling en aanteekeningen, af te fchrijven. Hij volvoerde dit werk met eene zeldzame naarftigheid; gaf er in 1773 een *fpecimen* van uit; zette intusfchen zijne overige ftudien voort; begon op raad van JONES met het Perzisch, en maakte zich door zijne kunde, vlijt en karakter zoo bemind bij de voornaamfte Engelfche geleerden, dat hij in Bloeim. 1773 tot *Magister artium*, bij *Diploma*, bevorderd werd: eene eer, die, met uitzondering van eenige vorsten, nog nimmer eenen vreemdeling was te beurt gevallen. Na nog eenigen tijd te *Cambridge* vertoefd te hebben, waar hij insgelijks eene groote achting verworven had, keerde hij naar zijn vaderland terug, waar hij in Oogstm. 1773, te *Amfterdam*, in plaats van W. KOOLHAAS, tot Hoogleeraar in de Oosterfche talen beroepen werd, en dien post, in Slagtm. daaraanvolgende aanvaarde met eene redevoering: *de finibus literarum O. O. proferendis.* Hier fchreef hij eenige fchoone beoordeelingen in de *Bibliotheca critica*, door WIJTTENBACH uitgegeven, en hield, behalve de lesfen voor de ftuderende jongelingfchap, verfcheidene kollegien in de Nederduitfche taal voor de ingezetenen dier ftad, over de Joodfche Oudheden en Oosterfche gefchiedenis. In Winterm. 1778 werd hij, in plaats van zijnen vader, naar *Leijden* beroepen, waar hij zijnen post, in Lentem. van het volgende jaar, aanvaardde met eene redevoering: *de ftudio Belgarum in literis Arabicis excolendis.* Door zijn vernuft, zijnen fmaak en zijne geleerdheid; door zijne bevallige leerwijze, waardoor hij zelfs aan de ftroeve eerfte beginfelen eene medeflepende aangenaamheid wist bij te zetten; door den minzamen omgang met zijne leerlingen, en de moeite, die hij zich gaf, om hunne oefeningen gemakkelijk en aangenaam te maken — door dit alles ontvlamde hij bij velen eenen warmen ijver, ook voor die takken zijner ftudie, die anders zeldzaam beoefend worden. Zijne verdiensten, in de uitlegging der gewijde fchriften, waren boven allen lof verheven; tot de herftelling en uitbreiding van ware Bijbelfche oordeelkunde, in ons vaderland, bragt hij zooveel toe als iemand; terwijl zijne wijsgeerige befchouwing der Mozaifche wetten aan de beoefening der Joodfche Oudheden eene geheel andere rigting gaf. Nimmer zag men hier te lande eene zoo groote kracht van Welfprekendheid, als bij hem, wanneer hij in het openbaar fprak; en zelfs hadden, in de bijzondere verkeering, zijne gefprekken, en vooral zijne oogen, eene verbazende en heilzame kracht op de genen, die hem omringden.

Behalve de reeds gemelde redevoering, en eene andere: *de ingenio Arabum*, bij het nederleggen van het rectoraat der Akademie, door hem uitgefproken, gaf hij nog te *Leijden* uit de volgende fchriften: *Pars verfionis Arabicae libri Colaila wah Dimna, five Fabularum* BIDPAI; *Supplements et Additions à la Bibliotheque Orientale de* HERBELOT, en eene Nederduitfche vertaling van het boekje van EICHHORN *over de letterkundige verdiensten van* MICHAËLIS. De redenen waarom SCHULTENS niet meer heeft uitgegeven, vindt men

men in de keurige redevoering van den verdienstelijken KANTELAAR, ter zijner gedachtenis, in het Taal- en Dichtlievend genootfchap te *Leijden*: *Kunst wordt door arbeid verkregen*, uitgefproken, en waaruit deze fchets grootendeels getrokken is, breeder ontwikkeld. Bij zijnen dood, liet hij nog twee belangrijke werken achter, die onvoltooid waren, en na zijn overlijden zijn in het licht verfchenen, als: *het boek* van JOB, uit het Hebreeuwsch vertaald, met aanteekeningen, verder afgewerkt, en uitgegeven door H. MUNTINGHE, *Amſt.* 1794, en MEIDANI's beroemde verzameling van Arabifche fpreekwoorden, waarvan de uitgave, op zijn uitdrukkelijk verlangen, door den Hoogleeraar SCHROEDER van *Groningen* in 1795 bezorgd werd. In het eerstgenoemde werk loopen, volgens de voorrede van den uitgever, de vertaling en aanteekeningen van SCHULTENS niet verder dan van hoofdftuk III tot XXIX, onder welke laatfte inzonderheid uitmunten die op hoofdftuk XIX v. 25, welke vermaarde plaats hij zich bijzonder bevlijtigd heeft opteheldeRen, en daarbij aan te toonen, dat hierin op de Evangelifche leer der opftanding *niet* gezinfpeeld wordt. In de fpreuken van MEIDANI, een getal van 454, dus naauwelijks een twaalfde gedeelte van de geheele verzameling van dien geleerde bevattende, maken de erklaringen het beste gedeelte des werks uit. Zij geven den zin, oorfprong, de gelegenheid en bronnen der fpreuk of vergelijking aan de hand, en maken daardoor dit werk tot eene rijke goudmijn van narigten aangaande Oude Arabifche zeden, denkwijs en ftam-gefchiedenis.

SCHULTENS huwde in 1774 aan CATHARINA ELIZABETH DE SITTER, welke hij met 3 zoons en 2 dochters naliet. Hij was als mensch niet minder groot, dan als geleerde; bezat een fijn gevoel voor het ware en fchoone; was toegevend omtrent zwakheden; had eenen diepen afkeer van alle fnode kunstgreepen; leefde zeer ingetoogen; was onkreukbaar regtvaardig in alle zijne betrekkingen; grootmoedig doch tevens ongemeen zacht en vreedzaam van aard; een hartelijk deelnemer in het lot zijner vrienden, en een algemeen menfchenvriend, die een werkzaam medelijden bezat met ongelukkigen, en aangedane verongelijkingen geredelijk vergaf: de teederfte liefde omtrent ouders, gade en kroost, doordrong zijne ziel; hij ftond onwrikbaar pal in rampen en gevaren; was getrouw aan zijnen pligt, ook dan, wanneer men hem daarom de gevoeligfte flagen poogde toetebrengen; bezat de vurigfte liefde jegens God, in wiens handen, als in die van zijnen goeden vader, hij zijn lot en dat der zijnen met een onbepaald vertrouwen ftelde. Hij ontfliep den 12 van Oogstmaand 1793 aan de gevolgen eener borstziekte, uit eene kwaadaardige zinkingkoorts hem bij gebleven, en werd zoo algemeen betreurd, als weinige menfchen.

SCHULZ. (JOHAN CHRISTOPH FRIEDERICH) Hoogleeraar in de Gefchiedenis bij het Akademisch *Gymnaſium* te *Mitau*, werd in 1762

te *Magdenburg* geboren, en verkreeg door de flaafsche opvoeding van zijnen geftrengen vader, eene zekere foort van vreesachtigheid, welke hij eerst in latere jaren geheel overwon. Op zekeren tijd, door de vertooning van een tooneelftuk in verrukking gebragt, ontliep hij zijne ouders, om fchouwfpeler te worden; doch hij werd niet aangenomen, en door zijnen vader met flagen weder tot de vorige orde van zaken teruggebragt. Nadat hij zich, in zijne vroege jaren, inzonderheid, op de Franfche taal had toegelegd, begaf hij zich naar *Halle* op de Univerfiteit, waar hij flechts 7 daalders aan geld met zich bragt. Door zijne kennis van de Franfche taal verfchafte hij zich in het eerst, hetgeen hij tot zijn noodzakelijk onderhoud behoefde, waarna hij, vervolgens Bolts *Berigten omtrent den tegenwoordigen toeftand van Bengalen* overzette. Voor het overige wist hij bij alle zijne vrienden en landgenooten, door zijn fchrander vernuft en vrolijken luim, onderfteuning en een gastvrij onthaal te verwerven; doch konde hem dit alles, nu en dan, voor geen gebrek behoeden. Bij eene dezer gelegenheden ontwaakte bij hem op nieuw zijne vroegere neiging voor het Tooneel. Hij ging in 1780 naar *Dresden*, om hier fchouwfpeeler te worden; dan dit zijn plan andermaal mislukkende, befloot hij, om in die ftad, door letter-arbeid, zich een beftaan te bezorgen, en fchreef, omtrent dezen tijd, zijnen Carl Treumann, en Wilhelmine Rosenfeld; Ferdinand von Löwenhain; Fritz, *oder die Gefchichte eines Belletristen*, en meer andere. In den aanvang waren zijne omftandigheden te *Dresden* niet zeer gunstig; doch zij verbeterden, toen zijn perfoon en zijne fchriften meer algemeen bekend werden. Van *Dresden* begaf hij zich voor eenen korten tijd naar *Berlijn*; hield zich, vervolgens, gedeeltelijk hier, gedeeltelijk te *Weenen* en *Weimar* op, en bragt den overigen tijd tot 1791 met reizen door, zonder ergens een vast verblijf te hebben. Het langst echter vertoefde hij in *Weimar*, waar hij zich vele vrienden maakte; eenige Franfche werken van fraaije Letterkunde bearbeidde, en zijne beide Romans voor kinderen, Moritz en Leopoldine, fchreef, die eene algemeene goedkeuring wegdroegen. De jaren 1789 en 1790 bragt hij in *Parijs* door, gedurende welken tijd hij zijne *Gefchichte der groszen Revolution in Frankreich*, en zijn werk over *Paris und die Parifer* een levendig en kennelijk tafereel dier kleine wereld, vervaardigde. Hij verliet *Parijs* in 1790, en keerde naar *Berlijn* terug, waar hij het beroep tot Hoogleeraar in de Gefchiedenis bij het Akademisch *Gymnafium* te *Mitau* ontving, en ook aannam. In *Mitau* werd hij niet alleen als leeraar en als mensch hooggefchat, maar had hij ook gelegenheid, om, als afgevaardigde van den burgerftand van *Koerland*, in 1791, op den rijksdag te *Warfchau*, eene luisterrijke rol te kunnen fpelen; en men kan het aan zijne bemoeijingen toefchrijven, dat de zaak der burgers, gelijk ook die van den hertog, in weerwil van den tegenftand des adels, eene gunstige wending nam. Ofschoon deze zijne vaderlandfche pogingen wel niet de bedoelde heilzame ge-

vol-

volgen hadden, hebben wij echter aan zijne reis naar *Warschau* zijne *Reise eines Liefländers durch Polen* te danken. In 1793 bezocht hij *Italië*, van waar hij in het volgende jaar terug keerde, en zich vervolgens beurtelings te *Weenen*, *Berlijn*, *Weimar* en *Jena* ophield. In 1795, werd hij, uithoofde van staatkundige gebeurtenissen, naar *Mitau* teruggeroepen, en nu nam zijn reeds ziekelijke toestand dermate toe, dat hij zinneloos werd, en kort daarna, in Wijnm. 1797, daaraan stierf. Zijne *Italienische Reisbeschreibung*, van welke hij slechts eenige losse stukken naliet, is naderhand door eenen anderen geleerde voltooid, en, zoo wij meenen, in 1798 uitgegeven geworden.

SCHURMAN, (ANNA MARIA VAN) dikwijls verkeerdelijk SCHUURMAN of SCHUURMANS genoemd, werd den 5 van Slagtm. 1607 te *Keulen* geboren, werwaarts hare ouders, ter oorzaak van godsdienstige vervolging, gevlugt waren. Door ouderlijk onderrigt werd haar geest reeds vroeg gevormd, zoo dat zij, drie jaar oud, naauwkeurig las. Door huisselijk onderwijs leerde zij schrijven en rekenen, zang- en toonkunst; ja, op hare eigene begeerte, ook Latijn en Grieksch. Groot waren hare vorderingen gedurende haar verblijf te *Utrecht* en *Franeker*, zoodat zij alle de levende Europische talen leerde kennen, en zich met de beoefening der oude zoodanig bezig hield, dat zij het Latijn keurig schreef, het Grieksch in alle zijne fijnheden doorgronde, ja de meeste Oostersche volkomen meester was. Ook de wetenschappen waren het voorwerp harer onvermoeide oefening, als: de Bespiegelende en Zedelijke Wijsbegeerte, de Redeneerkunde, de Wiskunde, de Natuurkunde, de Sterrenkunde, de Geschiedenis, en vooral de Godgeleerdheid, die zij in alle hare deelen beoefend had. Behalve deze letteroefeningen hielden haar ook, buiten de gewone vrouwelijke handwerken, de kunsten bezig. Spinnen en borduren, knippen en teekenen waren reeds vroeg hare bezigheid. Later schilderde zij zelfs in olieverw; sneed met een mes afbeeldingen van palmhout; boetseerde in was; graveerde in glas en koper, zoodat ieder zich verwonderde. Haar schrift in alle talen was keurig en sierlijk; haar gezang zuiver en bevallig. Zij sloeg de luit met vaardigheid en smaak; dichte in onderscheidene talen, het beste in het Latijn, en was bij dit alles in huisselijke zaken niet onbedreven. Zij muntte uit door velerlei deugden, door opregtheid, ouderliefde, ootmoed en godsdienstigheid. De vereeniging van alle deze hoedanigheden maakte haar zeker tot de uitmuntendste en meest begaafdste vrouw, die ooit uit Nederlandsche ouders geboren is; en het kan ons niet bevreemden, dat vorstelijke en koninklijke personen haar bezochten. Het laatste gedeelte van haar leven was wisselvallig en onbestendig, vooral toen haar godsdienstige ernst ontaarde in volslagene dweeperij, en slechts de bekende LABADIE haar gemoed konde roeren. Achtervolgens strekten *Lexmond*, *Middelburg*, *Veere*, *Amsterdam*, *Herfort* in *Westphalen*, en *Altona* in *Holstein* haar ter woon-

 plaats.

plaats. In dezen tijd verachtte zij alle kunst en wetenschap; was onverschillig omtrent de wereld, en leefde alleen voor zelfverloochening en gebed. Na LABADIE's dood nam zij zich de kudde aan, die haren herder verloren had; voerde dezelve naar *Wiewert* in *Vriesland*, waar zij den 4 van Bloeim, 1678 haar leven eindigde, en onder den muur der kerk begraven werd. — Hare gedichten, brieven en verhandelingen, van vroeger tijd, zijn op aandrang harer vrienden door haar uitgegeven in 1648, en vermeerderd in 1652, onder den titel: *Opuscula Hebraea, Graeca, Latina, Gallica, Prosaica et Metrica.* In hare Ευκληρια *Melioris partis electio*, welk boekje zij in 1673 te *Altona* uitgaf, heeft zij haar vroeger leven beschreven en hare geloofsbelijdenis voor de wereld blootgelegd. Onderscheidene tegenstrevers traden tegen haar op, die zij getracht heeft in een tweede deel te wederleggen, dat eerst in 1684 in het Hollandsch, en in 1685 in het Latijn werd uitgegeven. Hare *Uitbreiding over de drie eerste kapittels van Genesis in dichtmaat*, zag eerst in 1732 het licht. RIVETUS, VOSSIUS, SPANHEIM, VAN BAERLE, HUIJGENS en anderen hebben haren lof vermeld, doch vooral JACOB CATS en JOHAN VAN BEVERWIJCK, die benevens de *Eucleria* de beste bronnen zijn tot de kennis van haar leven en bekwaamheden. De overblijfselen van haar kunstvermogen, waaronder eene beeldtenis van haar zelve in crayon geteekend, berusten in de Boekerij van het Athenaeum te *Franeker*.

SCHWARTZWALD. Een aanzienlijk gebergte in *Duitschland*, naar de digte, duistere dennebosschen op hetzelve aldus genoemd, hetgeen gedeeltelijk aan het groothertogdom *Baden*, en deels aan het koningrijk *Wurtemberg* behoort, en ten Zuiden door den *Rijn*, doch ten Noorden door de vlakten tusschen de *Enz* en de uitwatering van de *Neckar* in den *Rijn*, bepaald wordt, en in deszelfs grootste uitgestrektheid eene streek van 18 mijlen bevat; doch van het Oosten naar het Westen merkelijker smaller is. Aan de Westzijde van dezen bergketen storten, de uit denzelven voortkomende stroomen in den *Rijn*, en aan de Oostzijde gedeeltelijk in den *Donau*, welke met vele andere rivieren in dit gebergte zijnen oorsprong heeft, welks toppen, van Herfst- tot Zomerm., veelal met sneeuw bedekt zijn. Aan den Westkant, of aan de *Rijn*-zijde, heeft deze bergketen eene steile, doch naar het Oosten, naar den kant van den *Donau* en *Neckar*, eene langzame afhelling. De stroomen aan de Westzijde, met een verdoovend geruisch, langs smalle kloven nederstortende loopen grootendeels in de rigting van het Noordwesten naar den *Rijn*, en vormen, bij derzelver vereeniging met die rivier, eenen meer of minderen spitsen hoek; terwijl die aan de Oostzijde, integendeel in verscheidene bogten, zachtkens door langzaam afdalende weilanden, naar den *Donau* en *Neckar* vlieten. Onder de menigvuldige dalen, welke deze rivieren vormen, is inzonderheid het *Morgthal*, uithoofde zijner natuurlijke schoonheden, beroemd. De geheele keten van den

den *Schwartzwald* behoort onder de oorſpronkelijke bergen, en beſtaat geheel uit graniet; alleen zijn de hoogere punten met zandſteen bedekt, en door ſlotbergen omringd. Aan den voet van het gebergte, voornamelijk aan deszelfs Westelijke afhelling, vindt men Gneis, en op verſcheidene hoogten Porphier en Thoonſchiefer. Ook levert het vele delfſtoffen, als zilver, lood, koper, ijzer, kobalt enz. benevens veel houtgewas op. De landbouw bepaalt zich meestal tot zomerrog, haver en aardappelen; doch naar den kant van *Pforzheim* verbouwt men ook wintervruchten en ooft, en op ſommige plaatſen zelfs wijn. In de dalen heeft men vette weilanden, weshalve ook de veeteelt hier den voornaamſten tak van landhuishoudkunde uitmaakt. In het eigenlijke *Schwartzwald* vindt men weinige geregelde dorpen, maar verſpreid liggende hofſteden en huisjes, die ſlechts van hout en met ſtroo gedekt zijn. Deszelfs bewoners leven over het geheel huishoudelijk en ſpaarzaam, en lijden dus, in weerwil van den ſchralen grond, geen gebrek. Voor zoo ver deszelfs voortbrengſels voor hun onderhoud niet genoegzaam zijn, trachten zij dit gebrek door handel en kunstvlijt te vergoeden. Over het algemeen bezit de *Schwartzwalder* vele natuurlijke ſchranderheid en verſtand. Tot de 17de eeuw had hij geen denkbeeld van industrie; en het waren eerst de oorlogen van dien tijd, welke in hem de verborgen liggende zaden van nijverheid ontwikkelden. Sedert heeft zich de handel in glas en ſtroohoeden, en inzonderheid het vervaardigen van houten uurwerken, te gelijk met derzelver vertier, zoo aanmerkelijk uitgebreid, dat van de laatſten, waaronder zelfs vele kunst- en ſpeelwerken, jaarlijks meer dan 180,000 ſtuks vervaardigd worden, waarvan de waarde ten minſte een half millioen guldens bedraagt. Het middelpunt van den handel in uurwerken, die zich over geheel *Europa* en *Amerika* uitſtrekt, is te *Neuſtadt* en *Furtwangen*. Ook vervaardigen de *Schwartzwalders* meer andere houten waren, waarmede zij insgelijks eenen vrij goeden handel drijven.

SCHWEIGGER (August Friedrich) werd in Herfstm. 1783 te *Erlangen* geboren. Na het overlijden zijns vaders, een verdienstelijk predikant in die ſtad, voltooide hij zijne ſtudien aldaar, die niet alleen aan de Genees-, maar ook vooral, onder Schreber, aan de Natuurkunde toegewijd waren. Hij werd in 1804 tot Docter in de Geneeskunde bevorderd, bij welke gelegenheid zijne verhandeling in een *Specimen Florae Erlangenſis* beſtond; zette zich te *Berlijn* als Geneesheer neder, en had aldaar gelegenheid, om zijne uitgebreide Botaniſche kennis en zijn beminnelijk karakter aan aanzienlijke ſtaatsdienaren kenbaar te maken, hetgeen eenen beſlisſenden invloed op zijn geheel volgend leven had. Hij ontving van den ſtaat onderſteuning tot eene reis naar *Parijs*, ter verdere uitbreiding zijner natuurkennis, en nam tevens op zich, om aldaar de noodige aankoopen voor de Erlangſche univerſiteit te doen; doch naauwelijks had hij 2 maanden in *Frankrijks* hoofdſtad doorgebragt, toen de ſlag bij

Jena hem van zijn vaderland fcheidde, en eerst, tot dat de familie toetrad, van alle onderfteuning uit hetzelve beroofde. In deze verlegenheid, door de gefloten aankoopen nog vermeerderd, befloot hij beftendig te *Parijs* te blijven, en naar eigen vermogen verder voor de Natuurkunde te leven. Hij trad openlijk als geneesheer te voorfchijn, vond eerlang meer dan het noodig onderhoud, en wijdde den hem overfchietenden tijd aan de Natuurkennis. Reeds vroeg in 1809 werd hij tot gewoon Hoogleeraar in de Kruidkunde aan de Hooge fchool te *Koningsbergen* beroepen, trok in den Herfst van dat jaar derwaarts, en verordende verfcheidene inrigtingen. In Bloeim. 1810 werd den eerften fteen tot de voortreffelijke Oranjerie gelegd, welk groot gebouw door de onvermoeide werkzaamheid van den bouwmeester en raadsman bij het collegie van Curatoren, den heer SCHULZ, fpoedig naar boven rees, en door de vereenigde pogingen van twee, in de wetenfchappen ingewijde, mannen de doelmatigfte inrigting ontving.

Intusfchen had de onvermoeid werkzame SCHWEIGGER gezorgd, dat reeds in Herfstm. 1500 foorten van gewasfen in de uitgeftrekte zalen voor eene verfchillende temperatuur ingerigt, geplaatst werden. Zijne inwijdings-verhandeling was een *Prodromus monographiae fhelonionum* (ook in het *Koningsberger Archif* geplaatst), waarna hij in 1812 zijne *Enumeratio plantarum hortis botanici Regiomontani* in het licht gaf. Zijne zorg voor de gedurige uitbreiding van den Botanifchen tuin bleef aanhouden; doch zoodra was dezelve niet geheel tot ftand gebragt, en hij van den geregelden voortgang van alle inrigtingen verzekerd, of hem bekroop de lust, om door waarnemingen buiten 's lands het gebied der Natuurkunde uittebreiden. Hij reisde eerst naar *Zweden*, waar hij bij de aldaar plaats hebbende geleerde inrigtingen een goed onthaal en vele hoogachting genoot, en werd later door zijne vrienden, die vreesden, dat hij het flagtoffer van zijnen ijver zoude worden, met moeite van eenen togt teruggehouden naar de Noordelijke kusten van *Zuid-Amerika* om de aldaar nog weinig bekende Natuur waar te nemen. Hij zag dan van dit plan af, en deed in den Zomer van 1815 eene reis naar *Engeland*, van waar hij zaden en planten naar *Koningsbergen*, en vele hem opgedragene, aangekochte voorwerpen voor de rijke Berlijnfche verzamelingen overzond. Van daar vertrok hij door *Frankrijk* naar deszelfs Zuidelijke kusten, langs welke hij, tot *Nizza* toe, inzonderheid de fchaaldieren waarnam. De vruchten dezer reis waren: *Beobachtungen auf Naturhistorifchen Reifen; Anatomisch-Phyfiologifche Beobachtungen über Corallen*, en *Bemerkungen über den Bernftein*, benevens zijn *Handbuch der Naturgefchichte der Skelettlofen ungegliederten Thiere*, met eene *Einleitung in die Zoölogie überhaupt*; terwijl *Nachrichten über den Botanifchen Garten zu Königsberg*, gelijktijdig, in de *Hagenfchen Beyträgen zur Kunnde Preusfens*, in het licht verfchenen.

Na zulke kostbare reizen, waarop zijne nafporingen koninklijke onder-

derfteuning ontvingen, wist hij, met eene zeldzame zucht tot orde, zijne huishoudelijke belangen weder op eenen effenen voet te brengen; doch fcheen in twijfel te ftaan, of hij een huisfelijk leven zou aanvangen, ter voltooijing van wetenfchappelijke boeken, of nieuwe natuurkundige waarnemingen in het Zuidelijk *Italië* en *Griekenland* in het werk zou ftellen. Zijne geestdrift voor de laatfte kreeg de overhand, en hij nam zijne laatfte reis over *Warfchauw*, en liet tot afscheid een ftukje na, onder den titel van: *de Plantarum clasſificatione naturali, disquiſitionibus anatomicis et phiſiologicis ſtabilienda.* Hij werd door den ftaat onderfteund, en alle op de reis bij eengebragte verzamelingen zouden deszelfs eigendom zijn. SCHWEIGGERS vrolijkheid herleefde geheel onder den Zuidelijken hemel: te *Florence*, *Rome* en *Napels* vond hij, even als in *Palermo*, een voor zijne onderzoekingen bevorderlijk onthaal. Ondertusfchen was het juist in eenen tijd, dat tusfchen *Rome* en *Napels* velen door roovers overvallen werden; doch hij was altoos zoo gelukkig, om de laatfte plaats te bereiken, en vertrok, na den inmarsch der *Oostenrijkers*, naar *Sicilië*. Dit eiland, dat zijn graf werd, had hij reeds doorkruist, met zijne gewone voorzigtigheid den voerman kiezende, dien de overheid voor vertrouwd verklaarde. In plaats van regtftreeks naar de hoofdftad terug te reizen, wilde hij nog eens *Camarata* bezoeken, om planten te befchouwen, die hij vroeger niet in bloei gevonden had, maar zich nu daarin vertoonden. Toen hij bukte, het zij om planten te bezigtigen, of om uit eene bron te drinken, troffen hem de flagen van eenen nieuwen, door eenen vriend, hem met het beste oogmerk aanbevolen voerman, waardoor zijn geheele, aan de wetenfchappen toegewijd, leven plotfeling een einde nam.

SCIO, of CHIO. (bij de Ouden *Chios*). Een der voornaamfte eilanden van den Griekfchen *Archipel*, hetgeen ten Oosten door een fmal kanaal, *Stretto di Capo bianco* genoemd, van *Natolië* gefcheiden wordt. Het bevat in zijnen omtrek 128 Italiaanfche mijlen, en telt op 24 v. m. omtrent 160,000 zielen, meestal Christenen. — De voornaamfte rijkdom des eilands beftaat in zijde, uitmuntende mastik, katoen, terpentijn, marmer, oranje-appelen, was, olie en ingemaakte vijgen, die naar de groote fteden van *Turkije* vervoerd worden. Ook de wijnftok is er een voornaam voorwerp van aankweeking en oplettendheid, en levert, onder anderen, den bij de ouden zoo zeer beroemden Malvazij-wijn op, onder den naam *Chierwijn* bekend. De hoofdftad van gelijken naam, met 30,000 inwoners, was fierlijk gebouwd, en had eene aangename ligging; doch werd in 1822, in den ftrijd der *Grieken* voor hunne onafhankelijkheid, door de Barbaarfche *Turken* geheel verwoest, die duizenden van Christenen daarbij om het leven bragten. Zij heeft eene fterke citadel; eene niet ruime noch diepe haven, welker ingang door rotfen belemmerd wordt, en alleen voor kleine vaartuigen gefchikt is; was de zetel van eenen Griekfchen Aarts- en

Roomschen bisschop, en had belangrijke fabrijken in zijden fluwelen, damasten en stoffen van onderscheidene soort, die echter onder het Turksch bestuur weinige aanmoediging vonden.

Tegen over de stad *Scio*, op het vaste land, ligt de golf en kleine stad *Sschesme*, die ten eeuwigen gedenkteeken verstrekken van de vernieling en schande der Ottomannische zeemagt. Het was in de haven van laatstgemelde stad zelve, dat in Hooim. 1770 de vloot der *Turken*, 25 zeilen sterk, waaronder 12 groote *Caravellen*, door een *Russisch* smaldeel van 9 linieschepen en 6 fregatten, onder bevel van den graaf ALEXIS ORLOFF, geheel vernield werd. Alle Turksche schepen werden aan de vlam opgeofferd, en sprongen met een vreesselijk geweld in de lucht; van de manschap werd bijna niemand behouden, en de *Turken* hielden, na dezen slag, van hunne geheele zeemagt slechts 2 schepen, die zich niet bij de vloot hadden kunnen voegen, en nog een oud schip, dat buiten dienst gesteld was, en in de haven van *Konstantinopel* lag, over.

SCIPIO. Het Patricische geslacht der SCIPIO's was van de vroegste tijden af beroemd in de Romeinsche geschiedenis, en werd gerekend als stamvader te hebben CORN. SCIPIO, die zijnen blinden vader tot staf (in het Lat. *scipio*) zou gediend hebben. Om nu van vroegere namen, die den luister van dit geslacht handhaafden, niet te gewagen, zoo verdienen vooral, buiten die twee beroemde mannen, aan welken de volg. art. bijzonder gewijd zijn, hier eene korte vermelding, de gebroeders PUBLIUS en CNEUS SCIPIO, die in den tweeden Punischen oorlog, hebben uitgeblonken. De eerste was consul met TITUS SEMPRONIUS LONGUS, toen deze oorlog uitbarstte. Met een leger naar *Spanje* vertrokken, om HANNIBAL tegen te houden, vernam hij spoedig, dat de Cartaagsche veldheer in *Gallië*, de *Rhone* was overgetrokken, en besloot hem zijnen verderen togt te beletten. Derhalve een gedeelte zijner troepen aan zijnen broeder gegeven hebbende, om tegen HASDRUBAL in *Spanje* op te trekken, begaf hij zich zelf naar het leger, dat aan de *Po* stond. Hier leverde hij HANNIBAL slag bij de rivier *Ticinus*, doch hij werd overwonnen, en zoude, gewond zijnde, in handen zijner vijanden geraakt zijn, had zijn zoon PUBLIUS hem niet gered. Nadat hij vervolgens met zijnen broeder vele voortreffelijke daden in *Spanje* had uitgevoerd, werd hij, die veel minder in magt was, door list des vijands en verraad der zijnen overwonnen en gedood. CNEUS, den dood zijns broeders vernomen hebbende, begaf zich in eene verschansing, die echter eerlang door de *Carthagers* in brand gestoken werd, waardoor ook hij omkwam. Intusschen hebben de heldhaftige krijgsbedrijven dezer twee dapperen, door ENNIUS *de twee oorlogs-bliksems* geheeten, den *Romeinen* onschatbare voordeelen aangebragt, door te beletten, dat HASDRUBAL zijne magt met die van HANNIBAL, die *Italië* bezette, kon vereenigen, en dus te bewerken, dat de laatste eindelijk met zijn leger moest aftrekken.

SCIPIO. (PUBLIUS CORNELIUS) *de oudere*, met den bijnaam van AFRIKANUS, de overwinnaar van HANNIBAL in den tweeden Punischen oorlog, verbond met de uitstekendste talenten eens veldheers eenen door de wetenschappen beschaafden geest. Reeds met zijn 20ste jaar had hij zoo vele blijken van moed en dapperheid, in de bloedige veldslagen, aan de rivier *Ticinus* in *Opper-Italië* en bij *Cannae*, aan den dag gelegd, dat de *Romeinen* hem, uit erkentenis, tot de waardigheid van *Aediles Curilus* verkozen, en weinige jaren daarna tot Pro-consul in *Spanje* aanstelden, om aan de zaken van dezen staat eene gunstiger wending te geven. Hij toonde zich eerlang dezen gewigtigen last ten volle waardig, en wist niet alleen door zijnen heldenmoed en schrander beleid, maar ook door zijne regtvaardigheid en zijn edel, menschlievend gedrag, de vijanden te overwinnen. Zijne eerste belangrijke onderneming was de verovering van *Carthago nova*, de voornaamste wapenplaats der *Carthagers*, welke stad hij aan de zorg van zijnen dapperen vriend LAELIUS overliet. De gevangene *Afrikanen* werden als slaven verkocht, doch de *Spanjaards* daarentegen in vrijheid gesteld, hetgeen op de laatsten eenen zoo gunstigen invloed had, dat zij de zijde der *Carthagers* verlieten. Nog meer won hij de achting en liefde der oorlogszuchtige *Celtiberiers*, toen hij de schoone bruid van den jongen vorst ALLUCIUS, welke hem als gevangene gezonden was, en op zijn hart eenen diepen indruk gemaakt had, niet alleen aan hare ouders terug zond, zoodra hij hoorde, dat zij reeds verloofd was; maar ook nog bovendien het aanzienlijk losgeld, door dezen hem opgedrongen, aan het jonge paar, ter vermeerdering van deszelfs bruidschat ten geschenke gaf. ALLUCIUS, dankbaar voor deze edelmoedige daad, diende sedert met eene uitgelezene ruiterij onder SCIPIO, en bewees hem gewigtige diensten. In het volgende jaar bragt hij HASDRUBAL, den broeder van HANNIBAL, eene volkomene nederlaag toe, en noodzaakte hem, om naar de bergachtige streken der *Pyreneën* te vlugten, waardoor de *Carthagers* nog meer aanhangers in *Spanje* verloren. Na dezen beslissenden slag gaf SCIPIO weder een nieuw blijk van edelmoedigheid, door eenen bloedverwant van den magtigen MASINISSA, koning van *Numidië*, in vrijheid te stellen, en hem zelfs met geschenken te overladen, waarvan het gevolg was, dat hij zoo geheel de achting der *Numidiërs* won, dat dit zijn gedrag aanleiding gaf tot de voordeeligste verdragen, welke kort daarna door *Rome* met dezen vorst gesloten werden.

SCIPIO, *Spanje* aan de *Romeinen* onderworpen hebbende, trok met een genoegzaam aantal troepen en eene vloot naar *Sicilië*, en van daar naar *Afrika*, om den vijand in zijn eigen land aan te tasten, waar van beide kanten met afwisselend geluk gestreden werd; doch de *Romeinen* ten laatste overwinnaars bleven. Ondertusschen werd HANNIBAL door de *Carthagers* uit *Italië* terug geroepen, om zijn bedreigd vaderland, zoo mogelijk, te redden; maar zijn voorheen zoo

geducht leger aanmerkelijk gesmolten zijnde, sloeg hij den weg van onderhandeling in, en verlangde een mondgesprek met de *Romeinen*, hetgeen dan ook tusschen de beide grootste veldheeren hunner eeuw, in het gezigt der wederzijdsche legers, omstreeks de stad *Zama*, plaats had. HANNIBAL zocht den vrede, en sprak van de veranderlijkheid der fortuin; doch SCIPIO, eene onbepaalde onderwerping der *Carthagers* vorderende, en HANNIBAL slechts den afstand van alle buitenlandsche bezittingen belovende, scheidden de beide legerhoofden, onverrigter zake van elkander, en kwam het kort daarna tot eenen beslissenden veldslag, wanneer HANNIBAL eene zoo volkomene nederlaag ontving, dat hij zich naauwelijks door de vlugt konde redden, en om den vrede moest smeken, die nu alleen onder harde voorwaarden door de *Romeinen* werd toegestaan. SCIPIO keerde hierop naar *Italië* terug; deed den luisterrijksten intogt binnen *Rome*, dien men immer gezien had, en verwierf den roemrijken bijnaam van AFRIKANUS. Hierop bekleedde hij, op eene alleszins loffelijke wijze, de waardigheid van *Censor*, en ging eenigen tijd later, bij het uitbarsten van den oorlog tegen den Syrischen koning ANTIOCHUS, naar *Griekenland*, en van daar naar *Azië*, om hier nieuwe lauweren in te oogsten. Hij noodzaakte ook dien vorst, in het jaar 189 voor onze tijdrekening, tot den vrede, en kwam, zegepralend, binnen *Rome* terug; doch moest hier de schandelijkste ondankbaarheid zijner medeburgers ondervinden. Door CATO, bijgenaamd *Censorinus*, bij herhaling aangeklaagd, werd hij voor het openbaar geregt geroepen, om van het bestuur van het ontvangen geld rekenschap te geven. SCIPIO verscheen; vertoonde aan het volk zijne deswege gehoudene aanteekeningen; scheurde dezelve daarna voor het oog der menigte in stukken, en sprak op eenen bedaarden toon en met een rustig gelaat: „ heden is het de dag, waarop HANNIBAL geslagen en *Carthago* is bedwongen geworden: waarom verspillen wij den tijd „ met nuttelooze gesprekken, daar de Goden ons op het kapitool „ verbeiden? Volgt mij, gij *Romeinen!* en laten wij de Goden danken." Het volk, door deze taal des grooten mans getroffen en te gelijk beschaamd, volgde hem aanstonds, en liet zijne nijdige aanklagers alleen op het *Forum* achter. SCIPIO werd echter, in weerwil dezer openlijke vrijspraak, andermaal door zijne vijanden aangeklaagd, en voor de openbare regtbank geroepen; doch verscheen thans niet, maar verliet de ondankbare stad, en begaf zich naar zijn landgoed *Linternum*. Dan, daar men hem ook hier nog vervolgde, zoo nam de welsprekende volkstribun, TIBERIUS GRACCHUS, ten laatste zijne verdediging op zich, en toonde aan het Romeinsche volk, hoe laaghartig en onregtvaardig het ware, eenen hoogst verdienstelijken burger zoo schandelijk te behandelen. Sedert hielden wel de vervolgingen op; doch de diep gegriefde SCIPIO stierf kort daarna in zijne stille afzondering, 3 jaar na zijn vertrek uit *Rome*, en in het 182 voor onze tijdrekening, in hetwelk ook de

gevaarlijke vijand der *Romeinen*, HANNIBAL, zijn leven in *Bithynië* eindigde. Zijn stoffelijk deel werd op zijn landgoed begraven, waar zijne gemalin, volgens zijn uitdrukkelijk bevel, op zijne grafzerk deze woorden liet plaatsen: „ ondankbaar Vaderland! zelfs mijn ge„ beente zal bij u niet rusten."

SCIPIO. (PUBLIUS CORNELIUS) *de jongere*, mede bijgenaamd AFRIKANUS. Deze, zijner voorvaderen zoo waardige, *Romein* was de zoon van AEMILIUS PAULUS, en een aangenomen zoon van SCIPIO AFRIKANUS *den ouderen*, waarvan in het vorig artikel gesproken is. Hij was een man van een uitmuntend verstand en edel hart, als veldheer niet minder groot, dan als mensch, die door zijn beminnelijk karakter en zijne zachte zeden zich de algemeene liefde en achting zijner medeburgeren verwierf. Zijne staatkundige loopbaan nam met zijn 30ste jaar eenen aanvang, toen de Romeinsche senaat besloot, om een nieuw leger naar het onrustig *Spanje* te zenden, waartegen zich het volk echter hardnekkig verzette, vermits zoo vele pogingen, om deze volken te onder te brengen, tot hiertoe mislukt waren. SCIPIO, echter, wist het volk, door eene krachtige redevoering, voor het oogmerk van den Senaat zoo geheel te winnen, dat eene menigte *Romeinen*, uit allerlei klasfen, zich vrijwillig tot den krijgsdienst aanboden. SCIPIO zelf ging als legioens-tribun, met den Consul LUC. LUCINIUS LUCULLUS naar *Spanje*, waar hij zoowel door zijn onbaatzuchtig, edelmoedig en toegeeflijk gedrag, als door zijnen heldenmoed en tegenwoordigheid van geest, de hoogste achting en liefde van het leger verwierf. Nog roemrijker voor hem zelven, en voordeeliger voor *Rome*, waren de overwinningen, welke hij door zijn grootmoedig en menschlievend gedrag op de harten der *Spanjaarden* behaalde. LUCULLUS echter, jaloersch op den jongen held, zond hem naar den koning MASSINISSA, om uit *Afrika* olifanten te halen. Hij werd door dien vorst met de meeste onderscheiding ontvangen; bereikte ten volle het oogmerk zijner zending, en keerde hierop naar *Spanje* terug. Weinige jaren daarna (149 voor CHRISTUS,) toen de 3de Punische oorlog begon, trok hij andermaal naar *Afrika*, diende onder den Consul M. MANLIUS NEPOS. en bewees ook hier den *Romeinen* de gewigtigste diensten, zoodat niet alleen het leger zijnen moed en schrander beleid bewonderde, en hem de hoogste achting toedroeg; maar zelfs de menschenhatende CATO hem zijne goedkeuring niet konde weigeren, en, stervende nog voorspelde, dat alleen door dezen man *Carthago*, deze gevaarlijke mededingster van *Rome*, konde te onder gebragt worden. Ook zijn opperbevelhebber MANLIUS konde niet nalaten, om den jongen held op het nadrukkelijkst bij den senaat aan te bevelen, die hem dan ook reeds in het volgende jaar, tegen het gewoon gebruik, met algemeene stemmen, tot Consul en aanvoerder van het leger tegen de *Carthagers* benoemde. Vergezeld van LAELIUS, den waardigen zoon van denzelfden LAELIUS, die zich in den tweeden Punischen

oorlog zoo roemrijk maakte, als mede van den grooten Griekfchen gefchiedfchrijver POLYBIUS, trok hij andermaal naar het vijandelijk land, en maakte, daar de vijand ver terug gedrongen was, de ernftigfte toebereidfels, om de ftad *Carthago* te vermeesteren; doch dit plan werd, door den wanhopigen tegenftand der belegerden, dit maal verijdeld, en gelukte niet voor in het volgende jaar (607 van *Rome*), wanneer SCIPIO op het vijandelijk leger, met overmagt, eenen woedenden aanval deed, hetzelve geheel verftrooide, en, na twintig dagen tegenftands, eindelijk *Carthago* ftormenderhand veroverde, bij welke gelegenheid LAELIUS het eerst, met zijne foldaten, de muren der ftad beklom, die vervolgens, op uitdrukkelijk bevel van den fenaat, verbrand en geflecht werd. (*Men zie verder Artikel* CARTHAGO). Dit verfchrikkelijk tooneel trof den gevoelvollen overwinnaar, die den vijand gaarne meer verfchoond had, zoo zeer, dat hij zijne tranen daarbij niet konde weerhouden. Na het eindigen van dezen oorlog deed SCIPIO eenen zegevierenden en luisterrijken intogt te *Rome*, en verwierf den eervollen bijnaam van *den jongeren Afrikanus*.

Na dat SCIPIO eenigen tijd, in ftille afzondering, te *Rome* had doorgebragt, werd hij, met eenige gezanten, naar *Egypte* tot den koning PTOLOMEUS EVERGETES gezonden, bij wien hij door zijne echt Romeinfche matigheid en edel gedrag de hoogfte bewondering verwekte. Van daar te *Rome* terug gekeerd, verkoos men hem, in het jaar 611, en andermaal in 629 tot Cenfor, om den oorlog met de dappere Spaanfche ftad *Numantia* ten einde te brengen, hetgeen hem echter eerst in het volgende jaar gelukte, wanneer zich die ftad, na den hardnekkigften tegenftand, eindelijk door hongersnood moest overgeven, en de Romeinfche fenaat aan haren overwinnaar niet alleen den triumf toeftond, maar hem tevens met den bijnaam van NUMANTINUS vereerde. — Zoo had dan SCIPIO *Rome* van zijne gevaarlijkfte vijanden bevrijd; en echter moest ook hij, even als zijn dappere en verdienstelijke voorganger, in de laatfte dagen zijns levens, veel leeds van zijne ondankbare medeburgers ondervinden. Inzonderheid haalde hij zich, door zijne afkeuring van de wet op eene gelijke verdeeling der landerijen, bij het volk vele vijanden op den hals, hetgeen hem deed befluiten, om zich met zijnen getrouwen vriend LAELIUS naar een landgoed bij *Napels* te begeven, waar hij eenigen tijd afgezonderd leefde. Toen hij echter naar *Rome* weder was terug gekeerd, en verdacht werd gehouden, dat hij naar het dictatorfchap ftond, vond men hem 's morgens dood in zijn bed. Waarfchijnlijk werd hij door eenen zijner vijanden omgebragt; zelfs was men algemeen van gevoelen, dat zijne eigene gemalin SEMPRONIA, eene zuster der GRACCHUSSEN, die de gemelde wet met alle kracht wilden doordrijven, aan deze gruweldaad zoude deel gehad hebben. SCIPIO ftierf in het jaar 624 van *Rome*, het 56fte zijns ouderdoms. Zijne onbaatzuchtigheid en matigheid waren zoo groot, dat men na zijn overlijden niet meer dan 2½ pond goud, en nog geen 32 pond zilver,

bij hem vond. Alle *Romeinen*, die zijne verhevene deugden kenden, betreurden in hem den dood eens mans, die dapperheid met grootmoedigheid, schranderheid met toegeeflijkheid, vaderlandsliefde met matigheid en een helder verstand, en belangeloosheid met onwrikbare braafheid vereenigde.

SCRIVERIUS. (PETRUS) Deze ijverige beminnaar der Nederduitsche Taal zag te *Haarlem* het eerste daglicht, en stierf in het jaar 1660. Hij leefde in geletterde rust, meest te *Leijden*, in omgang met HEINSIUS, RUTGESIUS, MEURSIUS, en vroeger met den ouden VAN DER DOES en SCALIGER. Groot is het getal zijner uitgegevene werken; doch zijne Nederduitsche gedichten zijn weinig, maar doorgaans sierlijk, bevallig, of gloeijende van liefde voor het vaderland, de vaderlandsche taal en zijne geboortestad. Vooral handhaafde hij de eer van *Haarlem* ten aanzien van de uitvinding der Drukkunst; schreef aan de eene zijde hevige verzen tegen die van *Mentz* en aan den anderen kant eenen *Lauwerkrans* voor LAURENS KOSTER, ter viering van het 2de eeuwfeest zijner uitvinding. Een man, zoo gehecht aan den letterroem zijns vaderlands, konde deszelfs grootste sieraad, DE GROOT, niet anders dan hoogachten. Hij bedacht een' aardigen vond, om denzelven, toen gevangen maar nog niet gevonnisd, door middel van proefbladen eener nieuwe uitgave van JANUS SECUNDUS, de berigten te zenden, waardoor de gevangene in Latijnsche verzen van den staat van 's lands zaken onderrigt werd. Ook maakte hij een vers onder de afbeelding van HOOGERBEETS, eindigende met de vraag: *waar het loon bleef voor zoo vele verdiensten?* welke uitboezeming hem eene boete van 200 gulden kostte, die hij zich bij panding of executie liet afhalen. (*) Behalve de genoemde gedichten, bestaan dezelve uit gelegenheids-verzen en vertalingen. Ook gaf hij nog uit VEGETIUS, FRONTINUS en andere schrijvers over het krijgswezen, benevens aanteekeningen op MARTIALIS; de oude Romeinsche Treurspel-dichters; het Leven van ERASMUS, en eenige werkjes omtrent de oude gesteldheid en lotgevallen des vaderlands.

SCRUPEL. Is het $\frac{1}{3}$ gedeelte van een drachma, en houdt 20 grein.

SCUTARI, vroeger *Scrodra*, is eene stad van *Albanië*, uit de hooge oudheid afkomstig, en van geene geringe vermaardheid ten tijde der geschillen tusschen den koning van *Macedonië*, PERSEUS, en het Romeinsche volk. De praetor ANICIUS keerde haar om, en de *Barbaren* vernielden alle hare gedenkstukken. waarna zij eene Romeinsche volkplanting en eene oorlogsplaats werd, en in nieuwere tijden overging onder het bestuur van de koninklijke familie der *Balstchiërs*, waarvan een afstammeling, GEORGE geheeten, het eigendom over dezelve aan Sultan AMURAT I opdroeg; doch eerlang weder in haar bezit hersteld werd, onder voorwaarde, dat hij aan den Sultan eene jonge bloedverwante van hem zoude afstaan. Dan, die

(†) WAGENAARS *Vaderlandsche Historie*, X deel bladz. 305 en 306.

diezelfde onftandvastige vorst droeg daarna dit zijn eigendom aan den Venetiaanfchen Senaat op, die het weder in den oorlog tegen de *Turken* verloor.

Scutari ligt 7 uur van zee en 5 van den *Drino*. Ten Westen heeft de ftad het meer *Labeatis* of *Iscoudar*, waaruit de rivier *Bofana* voorkomt, waarop deze ftad Noordwaarts het uitzigt heeft. Zij is de fchoonfte en rijkfte der wereld, uit hoofde harer vruchtbaarheid, inzonderheid in olijfboomen en wijngaarden. Men ziet er eene menigte verfpreide gehuchten en huizen, en overal vertoont zich overvloed. De landlieden brengen in vrede, gezondheid en matigheid hunne dagen door. Groene heuvels, boschrijke bergen, boven welke ruwe kruinen uitfteken, terwijl zich het fneeuwgebergte in het verfchiet vertoont — zie daar de zoo zeer contrasterende partijen dezes fchilderachtigen landfchaps. Het meer *Labeatis* of *Iscoudar* is omtrent 3 uur lang en 1½ breed, en is zijnen oorfprong aan de *Bofana* verfchuldigd, die, midden in de bergen ingefloten, door de werking van verfcheidene eeuwen, het onderfte gedeelte der, bij *Scutari* liggende, bergruggen heeft doorgewoeld. Dit meer heeft overvloed aan allerlei fmakelijke visch, welke door de ingezetenen der ftad rijkelijk gebruikt wordt. Niet minder vischrijk is de *Bofana*, die 5 of 6 uur meer Noordwaarts ontfpringt, en haar water in deze kom uitftort.

Te midden dezer ligging, op eene voordeelige plaats ter verdediging, ligt nu de ftad *Scutari*, door de *Turken* nog *Iscodaw* of *Iscoudar* genoemd. Half op eene opene vlakte, half op eene afhelling gebouwd zijnde, vertoont zij de verfcheidenheid en het bonte gelaat der rijke Oosterfche fteden; bevat 12,000 inwoners, deels *Mahomedanen*, deels Griekfche en Latijnfche Christenen, en wordt door een klein kasteel beftreken, dat in eene rots gehouwen is. De Griekfche Christenen hebben er eenen bisfchop, en de Roomfche worden er door eenige zendelingen geleerd en gefticht, welke het hof van *Rome* naar een land afvaardigt, waar zij meer van de *Grieken*, die op hunne Latijnfche geloofsgenooten zeer gebeten zijn, dan van de *Muzelmannen* te vreezen hebben.

SCYLLA, tegenwoordig *Siglio* genoemd, is een rotsachtig voorgebergte aan de zee-engte van *Sicilië*, en werd bij de ouden, die er ons veel fabelachtigs van verhaald hebben, voor de zeelieden voor niet minder gevaarlijk gehouden, dan de zoo beruchte draaikolk *Charybdis*; doch is thans voor eenigzins in de fcheepvaart ervarenen op verre na niet zoo verfchrikkelijk meer.

SCYTEN, of *Skyten*, een oud, ruw, oorlogzuchtig volk, hetwelk het Europisch en Aziatisch *Scytië* bewoonde; zich van den *Donau* langs de *Zwarte zee*, den *Kaukafus*, en de *Kaspifche zee* tot aan de *Oostzee* uitftrekte, en in de lengte meer dan 1000 en in de breedte meer dan 500 mijlen bevatte. Over de benaming van *Scyten* hebben onderfcheidene gevoelens plaats. De *Grieken* gaven dien

aan

aan alle volken, die aan den *Donau* en over die rivier in de Noordfche landen woonden; doch dikwijls noemden zij ook zoodanig alle volken, van welken zij niet wisten, waartoe zij behoorden. Zij waren in ontelbare kleine natien verdeeld, en trokken in de vroegfte tijden van de eene plaats naar de andere, terwijl zij vrouw en kinderen met zich voerden, en hun vee voor zich heen dreven; doch leefden onder elkander zeer vreedzaam, en kenfchetften zich door getrouwheid en vriendfchap. Woest en wreedaardig omtrent hunne vijanden, dronken zij het bloed uit de herfenpan der verflagenen; doch dat zij menfchen zouden gegeten hebben is bezijden de waarheid. Onder hunne Goden vereerden zij voornamelijk JUPITER, bij hen *Papaeus* genoemd, benevens MARS en DIANA. Zij hadden hunne koningen, die zeer ftreng regeerden, en wanneer er een van ftierf, werden alle zijne hofbedienden bij zijn graf gewurgd, opdat zij in de andere wereld aanftonds hun ambt hervatten konden. Zij gaven den *Romeinen* veel te doen, onderwierpen onder hunnen koning, ALDATHYRSO, een groot gedeelte van *Azië* aan hunne heerfchappij, en floegen CYRUS met zijn leger op de vlugt; zelfs werd ALEXANDER door hun gewond, en de Perzifche koning DARIUS volkomen geflagen. In de 5de eeuw onzer jaartelling ging een gedeelte der *Scyten* tot het Christendom over.

SEA. Eene Hebreeuwfche korenmaat, houdende 30 pond tarwe of $1\frac{1}{2}$ *modius* bij de *Romeinen*.

SECCHIO, in het Latijn *Hydria*, is eene Venetiaanfche wijnmaat, houdende 4 pond.

SECT. Eene zekere krachtige, Spaanfche wijn, inzonderheid in den omtrek van *Sevilla* vallende, witte kostelijke *Xeres-wijn*. Hij maakt voor vele fteden, inzonderheid voor *Cadix*, *Malaga*, *Hamburg* enz. een aanzienlijk artikel van buitenlandfchen handel uit.

SEELAND, aan *Denemarken* behoorende, is het grootfte en gewigtigfte eiland van dat rijk. Het ligt tusfchen de *Sont*, groote *Belt*, *Gabbe* en *Ulfs-font;* is 16 — 17 mijlen lang, en 13 — 14 mijlen breed, en bevat 330.000 inwoners. Het is zeer vlak, en behalve aan de kust, weinig boven de oppervlakte der zee verheven, en levert veel koren op; doch heeft inzonderheid eene uitmuntende runder- en paardenteelt. Het heeft verfcheidene zeeboezems, waaronder vooral de *Ifefiord*, en vele meren en kleine rivieren: de luchtsgefteldheid is er zeer onbeftendig maar zacht. Ook liggen op hetzelve, behalve verfcheidene middelmatige en grootere fteden, de koninklijke lustfloten, de bekende vesting *Helsingör*, en de hoofd- en refidentie ftad *Koppenhagen*.

SEETZEN (U. I.) Was een man, die, zich de aangenaamheden van het huisfelijk en maatfchappelijk leven ontzeggende, en zich de grootfte ongemakken getroostende, zijne gezondheid en zijn leven veil hand voor de uitbreiding van den kring van menfchelijke kennis, en dus de bewondering en erkentenis zijner natuurgenooten verdien-

diende. Hij werd in het vorstendom *Oost-Vriesland*, in *Westphalen*, geboren; oefende zich te *Göttingen*, onder den beroemden Blumenbach, in de Natuurkundige wetenschappen, en maakte zich, naauwelijks van de Hooge school teruggekomen, reeds door verscheidene schriften, over onderwerpen van Natuurlijke historie, Statistiek en Staatshuishoudkunde, voordeelig bekend. Zich tot zijn toen reeds gevormd plan, om het *Oosten* en de binnenlanden van *Afrika* te bezoeken, voorbereidende, waren de hertogen Ernst en August van *Sakse-Gotha* hem in deszelfs uitvoering behulpzaam, de eerste door hem eenige werktuigen tot het doen van sterrenkundige waarnemingen te bezorgen, en de laatste door hem, gedurende zijne afwezenheid, zoo tot het goedmaken van de kosten zijner onderneming, als tot aankoop van belangrijke voorwerpen voor kunsten en wetenschappen, een aanzienlijk jaargeld toetestaan.

Seetzen ging in Oogstmaand 1802, verzeld van een zijner landgenooten, Jacobsen, op reis, kwam in Winterm. te *Konstantinopel*, en ontving van den Russischen staatsraad Froding, die langen tijd in de stad *Mocha*, in *Zuid-Arabië*, gewoond had, alsmede van den geleerden Oosterling Hammer, eene menigte nuttige berigten omtrent de landen, die hij meende te bezoeken. Na een verblijf van 6 maanden verliet hij de Turksche hoofdstad; begaf zich over land naar *Smirna*; bezocht in het voorbijgaan den berg *Olympus* in *Mysië*, en bepaalde de aardrijkskundige ligging van verschillende punten. Ofschoon door zijnen reisgenoot, die de Aziatische lucht niet kon verdragen, verlaten, zette Seetzen echter zijne reis voort, en vertrok in Wijnm. 1803, met eene karavaan, over den bergketen van den *Taurus*, naar *Aleppo*. Hier vertoefde hij meer dan een jaar, gedurende welken tijd hij de Arabische taal beoefende, en zich met het opsporen van Oostersche handschriften voor de boekerij van *Gotha*, en het opstellen van verschillende verhandelingen bezig hield, die in onderscheidene Duitsche tijdschriften zijn opgenomen. In Grasm. 1805 nam hij de reis aan naar *Damaskus*, en, de Arabische taal genoeg meester, om geen tolk te behoeven, konde hij nu verscheidene deelen van *Syrië* en *Palestina* bezoeken, die geen *Europeaan* nog doorreisd had, en met vrucht de voorheen zoo rijke en vermaarde streken beschouwen, waar de steden *Phiadelphia*, *Gudara*, *Geraza*, *Capitolien* enz. weleer bloeiden. Als een *Arabier* gekleed, en onder den naam van Musa, verliet hij *Damaskus*, werd nu eens door *Grieken*, dan door *Drusen*, dan weer door *Mahomedanen* verzeld, en reisde somtijds geheel alleen. Hij zag de provincien *Trachonites* en *Auranitis*, zoo befaamd onder de *Romeinen*, en vorderde tot de oostelijke grens van *Nauren*, door de *Drusen* bewoond. Het aantal opschriften en bouwvallen, die hij aantrof, gaat allen denkbeeld te boven. Op eene kleine uitgestrektheid gronds vond hij 12 tempels van Romeinsche bouworde; een vrij wel bewaard amphitiater; eene waterleiding van 20 mijlen lang; oude praalgraven van gedaante als die van *Palesti-*

ëina; 3 uitsteekend fraaije stadspoorten, en vele andere bouwvallen, die van den tijd der Grieksche keizers schijnen te dagteekenen. De huizen in deze gewesten zijn allen van Basaltsteen gebouwd, en deze zwarte klompen te midden een landschap zonder boomen, leveren een zonderling gezigt op.

In Zomerm. 1805 kwam SEETZEN te *Damaskus* terug, doch ging kort daarna op nieuw op reis; bezocht de hoogten van den *Libanon*; het beroemde cederbosch; de prachtige bouwvallen van *Baalbek*; den tempel van VENUS *Aphacita*, aan den oorsprong der rivier *Ibrahim* liggende; eenen tempel, door KONSTANTIJN *den Grooten* verwoest, en alle oude tot heden onbekende gedenkteekenen. Onder anderen zag hij er een opschrift in de rots gesneden, bij den mond der rivier *Keib* (de *Lycus* der ouden), het geen bewijst, dat MARCUS AURELIUS den weg, die ter dezer plaatse langs de zee loopt, deed aanleggen. Op den *Libanon* en *Anti-Libanon* vond onze reiziger twee vreemde kloosters: dat van *Kurskeja*, door Maroniter monniken bewoond, heeft eene Syrische, en dat van MAR. JOHANNA SCHEVOIER, van den Griekschen eeredienst, eene Arabische drukkerij. Andermaal te *Damaskus* teruggekomen, maakte hij zich gereed, om den Oostelijken oever der *Jordaan* en *Doode zee*, alsmede de provincien te bezoeken, die, ten tijde der *Romeinen*, *Moabitis*, *Ammonitis*, *Amoritis Galaditis* enz. genoemd werden. Hoe zeer hem deze reis als hoogst gevaarlijk werd ontraden, volharde hij echter in zijn voornemen, en verliet in het begin van 1806 *Damaskus*, onder het geleide van eenen koopman uit die stad, die 30 jaar lang met de Arabische volkstammen gehandeld, en zich tot gids aangeboden had. Na *Hasbeïa*, *Cesarea*, en het meer *Tabariën*, of *Tiberias*, bezocht te hebben, kwam hij in een dorp, door Grieksche Christenen bewoond, die hem aanrieden, om zich van alles te ontdoen, wat de begeerlijkheid der *Arabieren* konde opwekken, indien hij zijne reis ten Oosten de *Jordaan* en de *Doode zee* wilde voortzetten. Hij vermomde zich dus in een gescheurd hembd van blaauw doek en in eenen ouden nachtrok; bedekte zijn hoofd met een' slechten, katoenen zakdoek; doorreisde in dit gewaad deze ongastvrije oorden barrevoets, en moest dikwijls onder den blooten hemel overnachten. Op dezen togt zag hij de door menschen handen uitgegraven holen, waarmede de provincie *El Botthyn* is opgevuld, en vond hier eenen kleinen volksstam, die geene andere woningen dan onder den grond heeft. Zijne belangrijkste ontdekking echter was die der prachtige bouwvallen van *Dschevrasch* (het oude *Gerasa*) bij het dorp *Szuf*, 20 mijlen ten zuiden *Damaskus*, die, volgens zijne beschrijving, voor die van *Palmyre* en *Baalbeck* niet behoeven te wijken; alsmede ontelbare brokken van kolommen, tempels en paleizen; 2 overheerlijke, marmeren amphitheaters; een overblijfsel van een' ringmuur van eene mijl lang, en eene groote straat, ter wederzijden met eene reeks kolommen van de Corinthische bouworde bezet, waarvan een der ein-

einden aan een cirkelvormig plein ftootte, dat met 60 Jorifche kolommen omgeven was. Ook *Amman*, het oude *Philadelphia*, leverde onzen reiziger een groot aantal fraaije bouwvallen op, die wel een zorgvuldig onderzoek zouden verdienen.

Seetzen doorkruiste vervolgens de rotfen en fteilten, waarmede de Oostelijke en Zuidelijke oevers der *Doode zee* bezet zijn, en kwam, na 8 dagen vol vermoeijenisfen en gevaren, in het klooster *Terrafanta* te *Jeruzalem*, waar hij met de grootfte gastvrijheid ontbaald werd; doch hij verliet in Bloeim. 1806 reeds deze ftad, begaf zich over zee naar *Jasfa* en van daar naar *Acre*, waar hij tot het einde des jaars bleef, om zijn dagboek in orde te brengen, zijne verzamelingen te fchikken, en zich tot eene nieuwe reis naar het Zuiden van *Arabië* gereed te maken. Het fchijnt uit eenen brief, den 3den van Slagtmaand 1806 uit *Acre* aan een' zijner vrienden in *Europa* gefchreven, dat hij in dien tusfchentijd voor de tweede maal de Oostelijke ftreken van *Syrië* en *Palestina* doorreisd heeft; doch de bijzonderheden hier van zijn ons onbekend, en mogelijk gingen zijne brieven verloren. Wij ontmoeten hem eerst weder, in Lentem. 1807, te *Jeruzalem*, van waar hij in het laatst dier maand, onder het geleide van een' gids, zijnde een *Beduin*, zich op weg begaf, en, na den berg *Ti* (in den Bijbel *Seier* genaamd) gedurende verfcheidene dagen beklommen, en 12 dagen te voet afgelegd te hebben, in welken tijd hij noch woning noch menfchelijk wezen ontmoet had, in het klooster *St. Katharina* op den berg *Sinaï* aankwam. Hier vertoefde hij 10 dagen, beklom den top van dien berg en *Horeb*; bepaalde, door middel van fterrenkundige waarnemingen, de ligging van het klooster, en verzamelde vele gewigtige berigten omtrent deze, voor de gefchiedenis van het menfchelijk geflacht, zoo belangrijke oorden. In het laatst van Grasm. verliet Seetzen den berg *Sinaï*, en begaf zich over *Suez* naar *Cairo*, welke ftad, als eene plaats van doortogt zijnde, waar men vele karavanen ontmoette, hem de gunftigfte gelegenheid verfchafte, om de verfchillende tongvallen der Arabifche taal te leren kennen; om berigten in te winnen, omtrent de gewesten van *Azia* en *Afrika*, welke hij wilde bezoeken; om vele Oosterfche handfchriften magtig te worden, en eene menigte voorwerpen, voor de Oudheidkennis en Natuurlijke historie hoogst belangrijk, te verzamelen. Hij omhelsde te *Cairo* openlijk den Mahomedaanfchen godsdienst, als het eenige middel, om zich zonder gevaar naar de heilige fteden *Mekka* en *Medina*, alsmede naar alle provinciën, door de *Wechabiten* bezet, te kunnen begeven. Van *Cairo*, na een tweejarig verblijf, naar *Suez* teruggekeerd, bekwam hij op dien togt zekerheid van het beftaan eens alouden kanaals, het geen de *Roode zee* met den *Nijl* in gemeenfchap bragt, en waarvan het bed 150—180 voet breed is. Het begint aan het Noordelijke gedeelte van de golf van *Suez*; rigt zich Noordwaarts naar het meer *El-Memlah*, 9 mijlen van *Suez* gelegen; loopt vervolgens

gens door eene lange, ſmalle vlakte, en kwam waarſchijnlijk in den *Nijl* bij *Bisket Hadsch* uit. Omtrent de helft van Bloeim. vertrok onze reiziger naar *Akaba* en *Wadij- Muſa*; doch hij kon tot deze twee laatſte plaatſen niet doordringen, uit hoofde de *Bedouins* hem zulks beletteden. Hij moest derhalve naar *Suez* terug keeren; doch ging van daar weldra over zee naar *Jenbua* en *Dſchidda*, twee havens der *Roode zee*, van waar hij, in het gewaad eens pelgrims, naar *Mekka* vertrok, om er in de maand *Ramadan* de groote vasten door te brengen.

SEETZEN keerde in Slagtmaand naar *Dſchidda* terug, waar hij verſcheidene belangrijke handſchriften aankocht, en volbragt in Louwmaand 1809 eene tweede pelgrimaadje naar *Mekka*, welke ſtad thans een geheel ander en woeliger tooneel, dan bij het feest van *Ramadan*, opleverde. Door eenen inwoner van *Mekka* bij deszelfs huisgezin geheel toegelaten, werd hij in alle de geheimen van het *Islaismus* ingewijd; bleef ruim 2 maanden te *Mekka*, en teekende de gezigten van deszelfs omſtreken. Hoe moeijelijk het ook ware, dezen arbeid aan het oog der Muzelmannen te onttrekken, gelukte het hem echter, om het plan der ſtad en de kaart van haren omtrek op te nemen, en 16 verſchillende gezigten van de heilige moskee afteteekenen. Ook bepaalde hij, door ſterrenkundige waarnemingen, de ligging van *Mekka*, waarin hij door een kundig inboorling geholpen werd. In de Lente van 1810 keerde onze reiziger naar *Dſchidda* terug, ging van daar, in gezelſchap van eenen geleerden Arabier, naar *Jemen*, en bezocht, in *Bet-el ſakih*, *Sebid*, de koffijplantaadjen van *Hadye*, *Kusma*, *Doran*, *Sana*, *Taes*, *Aden* en *Mocah*, in welke laatſte ſtad SEETZEN de *Europeanen*, den kapitein RUDLAND, den geneesheer BARTHOW en den koopman BENZONI ontmoette. De brief, dien hij van *Mocha*, den 17den van Slagtmaand 1810, aan den Hr. v. LINDENAU ſchreef, en eene opgave van zijn verder reisplan behelst, is de laatſte, dien men van hem ontving. Dezelve kwam in 1811 in *Europa*, en ſedert verliepen er verſcheidene jaren, zonder dat men iets wegens zijn lot vernam, toen een Engelsch reiziger, de Hr. BUCKINGHAM, aan den heer VAN HAMMER in 1815 de volgende bijzonderheden mededeelde. „ Gedurende de reis van *Dſchidda* naar *Mocha* „ had SEETZEN verſcheidene handſchriften en vele voorwerpen der „ Natuurlijke historie bekomen, die hij naar *Europa* wilde zenden; „ doch naauwelijks kwam hij te *Mocha*, of de Dola (gouverneur „ der ſtad) maakte er zich meester van, meenende, dat zij ſchatten „ behelsden. Niets er in van zijne gading vindende, zond hij die aan „ den Iman van *Sana*, onder voorgeven, dat de eigenaar er van zich „ van tol-betooveringen bediende. Onze reiziger, vruchteloos op de te- „ ruggave zijner verzamelingen aangedrongen hebbende, was in Wijnm. 1811 naar *Sana* vertrokken, om zich bij den Iman te vervoe- „ gen; doch weinige dagen na zijn vertrek vernam men te *Mocha* „ van de *Arabieren*, dat hij plotsling te *Taes* overleden, en, naar

„ allen schijn, op last van den Iman vergiftigd was. Voor *Mocha* „ te verlaten, had SEETZEN zijne belangrijkste papieren aan den koopman BENZONI toevertrouwd, om dezelve aan zijnen beschermer, „ den hertog van *Gotha*, te bezorgen; doch BENZONI, door eene ge„ vaarlijke ziekte aangetast, voor dat hij zich van zijnen last had „ kunnen kwijten, had deszelfs papieren aan een hoofd der *Banianen*, „ in dienst der Engelsche O. I. Comp., ter hand gesteld, aan wien „ de Dola, hiervan onderrigt, dezelve ontnam; zoodat men het „ reisverhaal van SEETZEN in *Arabië*, en de verzamelingen, aldaar „ bijeen gebragt, voor ons kan verloren rekenen." Andere reizigers geven voor, dat hij nog levend in de handen van den Iman van *Sana* was; maar deze berigten verdienen weinig geloof, alzoo ooggetuigen zijnen dood gestaafd hebben.

Hoe kort ook de loopbaan van SEETZEN was, hetgeen hij verrigte plaatst hem naast de beroemdste reizigers. Zijne talrijke sterrenkundige waarnemingen dienen, om met meer naauwkeurigheid de aardrijkskundige ligging van verscheidene steden in *Syrië*, *Palestina* en *Arabië* te bepalen; de kaart der *Doode zee* en haren omtrek, welke hij opnam, geeft ons een klaar denkbeeld dezer zoo weinig bekende landstreek; de ontdekking der bouwvallen van *Dscherrasch* en *Philadelphia* opent eene nieuwe loopbaan voor de oudheidkenners, en de opschriften, die hij medebragt, zullen waarschijnlijk een nieuw licht over de geschiedenis dezer oude streken verspreiden. Zijne beschrijvingen van *Damaskus*, *Acre*, *Cairo*, *Suez*, *Dschidda*, *Sana*, *Mocha*, en vooral van de heilige steden *Medina* en *Mekka*, behelzen meer bijzonderheden dan eenige andere, welke wij bezitten; terwijl de Oostersche handschriften, die hij aan den hertog van *Sakse-Gotha* zond, met de oudheden en Natuurlijke voortbrengsels, voortreffelijke bouwstoffen opleveren voor hen, die de taal en Natuurlijke historie van het Oosten willen beoefenen. Men vindt in verscheidene Duitsche tijdschriften eenige der brieven van SEETZEN aan de Hrn. VON ZACH, VON HAMMER en V. LINDENAU; terwijl het reisverhaal, sedert zijn vertrek in 1802, tot zijne reis van *Cairo*, in Grasm. 1809 door hem zelven in orde gebragt, in handen zijner familie gekomen is, die voornemens was, hetzelve in het licht te geven.

SEGRIJN, in den *Levant Saghir* genoemd, is eene soort van sterk en hard leder, hetgeen op de nerfzijde kleine, korlachtige verhevenheden of heuveltjes heeft, ligtelijk allerlei kleuren aanneemt, en in water zacht wordt. De *Tartaren*, *Russen* en *Tripolitanen* bereiden dit artikel van handel van de huiden van Bucharische woudezels; doch te *Astrakan* in *Rusland*, en in geheel *Perzië* bedient men zich daartoe van die deelen der paardenhuiden, welke het uiterste einde van den rug en de lendenen bedekken, en in de gedaante van eene halve maan worden uitgesneden. Men spant dezelve volkomen onthaard, en van vet en vleesch gezuiverd, op een raam, bedekt ze aan de haarzijde met de harde zandkorrels van eene soort van Melde

(*Che-*

(*Chenopodium Album*), en drukt deze door het treden met den voet in de oppervlakte der huid. Hierna legt men de huiden op eene tafel of planken te droogen, en dit gefchiedt zijnde, neemt men door een daartoe gefchikt, zeer fcherp mes de door de indrukfels van de zand-korrels verhevene kanten, aan dezelfde zijde, weg; terwijl deze korrels, wanneer het leder in water geweekt wordt, er van zelve uitvallen, om aan de eene zijde kleine verhevene en aan de andere gelijke holligheden achter te laten. Na dit alles worden de huiden eerst geverwd, meestal zeegroen (door middel van kopergruis en eene oplosfing van *Salmiak*); doch ook blaauw, rood en aschgraauw. De *Bulgaren* looijen de geheele ezelshuiden; maar de fijne, inzonderheid fraai geverwde huiden, welke *Astrakan* en *Perzië* leveren, worden uit de genoemde deelen van die der paarden bereid. Aan de *Zwarte Zee*, voornamelijk bij *Chöslewow*, gefchiedt dit bij duizende, die inzonderheid naar *Bender*, *Kauchan* en *Konftantinopel* verzonden, en aldaar tot fcheden voor mesfen en fabels gebruikt worden. De geringere Segrijnfoorten komen uit de ftreken van de Barbaryfche kust, voornamelijk uit *Tripoli*, en de flechtfte zijn die, welke in *Duitschland*, hier en daar zelfs van geitenvellen, of wel van corduaan-leder, vervaardigd worden. — Men geeft ook den naam van Segrijn aan de huiden van otters, zeehonden en eene foort van zeekatten, die met harde en fcherpe korrels worden bereid.

SEILER. (Georg Friedrich), had *Creisfen* bij *Baireuth* tot zijne geboorteplaats, waar zijn vader een' pottenwinkel had. Hij verhief zich, door zijne talenten en vlijt, uit dezen geringen ftand, tot eenen der eerfte godgeleerden en volkfchrijvers van zijnen tijd; ontving te *Baireuth* en *Erlangen* zijne geleerde opvoeding, en hield zich vervolgens met het onderwijs der jeugd onledig. Zijne eerfte proeve als fchrijver was een gedicht, ten titel voerende: *Baireuth, der Kunst-Sitz unter der Regierung* Friedrichs, hetgeen in 1757 verfcheen; doch meer opmerkzaamheid verwekte zijne overzetting uit het Engelsch van Robertsons *Gefchiedenis van Schotland*, zoo wel door den fchoonen ftijl, als door zijne daarbij gevoegde aanmerkingen. In *Coburg*, waar hij in 1764 diaken geworden was, gaf hij zijn werk over den *Geist und die Gefinnungen des vernunftmäszigen Christenthums* in het licht, hetgeen in 6 jaar 10 maal gedrukt werd, en zoo wel zijne wetenfchappelijke kennis als zijne verlichte denkwijze kenmerkt. In 1770 werd hij tot gewoon Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te *Erlangen*, in 1772 tot Akademie-prediker, en in het volgende jaar tot eerften werkelijken Confiftoriaal raad te *Baireuth*, en beftuurder van het door hem opgerigt Inftituut van Zedekunde en fraaije wetenfchappen te *Erlangen* aangefteld, waarbij in 1788 nog kwam zijne benoeming tot fuper-intendent, pastoor bij de hoofdkerk en fchoolraad bij het Gymnafium aldaar. In alle deze ambtsbetrekkingen was hij niet alleen een bevorderaar der Godgeleerde wetenfchappen, maar tevens, onder de akademifche geleerden een man,

die in zijnen kring door eene zeldzame werkzaamheid uitmuntte. Door zijne wijsgeerige fchriften vertoonde hij zich als een vriend van een gezuiverd geloof aan de goddelijkheid des Christendoms, welke hij roemrijk tegen deszelfs beftrijders verdedigde; doch nog belang- en heilrijker was zijn invloed op de verbreiding eener redelijke godsdienstkennis onder de min geoefenden. De *Gefchichte der geoffenbarten Religion* en *das kleine biblifche Erbauungsbuch* werden 8 maal herdrukt, en zelfs voor de Katholijken bearbeid. Zijne Opvoedings-fchriften bragten mede een algemeen nut te weeg, en de volksfcholen ontvingen door hem een uittrekfel uit den Bijbel met aanmerkingen, alsmede leesboeken en fabelen, welke in en buiten *Franken* en in het *Wurtzbergfche*, op last van den bisfchop, in de fcholen werden ingevoerd. De *Religion der Unmündigen* moest men 17, en het *Lefebuch für den Bürger und Landmann*, buiten twijfel het beste en nuttigfte zijner volksfchriften, 14 maal ter perfe leggen. Bovendien bezitten zijne letterkundige fchriften, kerkelijke Redevoeringen, en de *gemeinnützigen Betrachtungen der neuesten Schriften über Religion, Sitten und Besferung des menschlichen Gefchlechts* (een oordeelkundig tijdfchrift, hetgeen hij van 1776—1800 uitgaf) geene geringe verdiensten. Ondertusfchen was het natuurlijk, dat, bij zoo veel letterkundigen arbeid, niet alle zijne fchriften, die het getal van 170 beloopen, eene gelijke waarde konden hebben, maar er ook middelmatige, en zoodanige, die alleen voor het tegenwoordige berekend waren, onder gevonden werden; doch kan men niet loogchenen, dat zijne gemakkelijke voordragt en wijsgeerige duidelijkheid voor de vatbaarheid van mingeoefenden, inzonderheid van den gemeenen man, bij uitftek gefchikt was; terwijl zijn letterarbeid bovendien eene nog grootere waarde ontving, vermits hij daardoor niet verhinderd werd, om aan de ftad en Akademie, aan welke hij door zijn beroep verbonden was, duurzame gedenkteekens van zijnen ijver voor menfchen geluk na te laten. SEILER ftierf in Bloeim. 1807, in den ouderdom van 74 jaar, en werd algemeen betreurd.

SEINE. (De) Eene der grootfte rivieren van *Frankrijk*, welke in het departement *Côte d'Or* uit twee bronnen, bij *Chameaux* en *le Bourg de St. Seine*, ontfpringt; bij *Troyes* bevaarbaar wordt; door *Parijs* loopt, en zich, na eenen loop van 96 mijlen, in het Britfche kanaal ontlast. Deze rivier ontvangt, voornamelijk, de *Aube*, de *Yonne*, de *Marne* en de *Oife* met de *Aisne*. Zij heeft van de zee af tot op 50 mijlen ebbe en vloed, draagt tot aan *Rouan* de zwaarfte fchepen; doch het inkomen is voor zeefchepen, en, uithoofde eener zandbank, gevaarlijk. Voor kleinere fchepen is zij naar boven tot *Mery* bevaarbaar, hetgeen zeer voordeelig voor *Parijs* is, welke ftad haren meesten toevoer langs de *Seine* ontvangt, die men, door nog niet geheel voltooide kanalen, met andere rivieren, inzonderheid met de *Loire*, tracht te vereenigen. De voornaamfte fteden, aan hare oevers liggende, zijn *Parijs*, *Troyes*, *Rouan* en *Havre de Grace*.

SE-

SEJANUS. Een berucht gunsteling van keizer TIBERIUS, de zoon van een Romeinsch ridder, en een man van een heerschzuchtig en trotsch karakter, die geene middelen ontzag, om deze neigingen te bevredigen. Hij wist het vertrouwen van den achterdochtigen TIBERIUS zoo geheel te winnen, dat hij hem volkomen beheerschte; terwijl de flaafsche fenaat, gedeeltelijk zijn werk, hem den grootften eerbied betoonde. Ook wist hij de Pretoriaanfche Cohorten aan zich te verbinden; en dus ftond hem niets ter bereiking van zijn oogmerk, om het oppergezag alleen en voor altijd in handen te krijgen, in den weg, dan DRUSUS, de zoon van TIBERIUS, en de zonen van GERMANICUS, die door den keizer tot erfgenamen verklaard waren. Den eerften liet hij door vergif ombrengen, en en laatfte werden met de moeder gebannen en vervolgens in den kerker gezet, waarop eerlang hunnen dood volgde. Verfcheidene aanzienlijke *Romeinen*, vrienden van GERMANICUS, werden op zijnen aandrang te regt gefteld, en toen zich eindelijk TIBERIUS voor altijd uit *Rome* verwijderde, en zich geheel aan het bewind onttrok, heerschte SEJANUS met eene onbepaalde magt, en verordende de fenaat, dat de voor hem in *Rome* opgerigte beeldzuilen openlijk moesten vereerd worden. Dan, juist toen hij het hoogfte toppunt van magt en aanzien bereikt had, verkreeg TIBERIUS, dien men gewaarfchuwd had, achterdocht, en nam zulke fchrandere en omzigtige maatregels, dat SEJANUS er niets van ontdekte, voor dat hij openlijk bij den fenaat door den keizer aangeklaagd, gevangen genomen en ter dood veroordeeld werd, welk vonnis nog op denzelfden dag aan hem werd uitgevoerd. Van het verbitterd volk onderging hij niet alleen de bitterfte verwijtingen, maar zelfs na zijnen dood de gruwzaamfte mishandelingen; terwijl zijne eerzuilen werden omver gehaald, en velen zijner vrienden en begunftigers ter dood veroordeeld.

SELENIT, ook wel *Gips-Spaath*, *Vrouwen-ijs* of *Marienglas*, genoemd, is een doorfchijnende fteen, door BLUMENBACH onder de kolenzure kalkfoorten geplaatst. Somtijds is de Selenit ongekleurd, helder als water, meestal witachtig, in het rook- graauwe, honig- geele enz. vallende. Hij is van een bladderig zamenftel, een weinig buigzaam, doch zonder aanmerkelijke veerkracht; laat zich gemakkelijk door een mes in blaadjes fplijten; is veeltijds ongevormd, fomtijds echter dikwijls ook als een tweelingskristal, doch zelden als eene achtzijdige zuil, enz. gekristallifeerd.

SELENIUM. Eene nieuwe delftof, door den *Zweed* BERZELIUS voor ettelijke jaren ontdekt. Zij heeft in de meeste eigenfchappen met de zwavel vele overeenkomst; doch derzelver damp riekt naar radijs, en haar glans is ook fterker dan die van de zwavel. Men vindt haar als erts, met zilver en koper gemengd, in het kerfpel *Tryferum* in *Smalland*.

SELEUCUS NICANOR, een zoon van ANTIOCHUS, was een

 der

der dapperfte veldheeren van ALEXANDER *den Grooten*, die hem het ftadhouderfchap van *Babylon* en *Medië* opdroeg, en na wiens dood hij zich tot koning van *Syrië* verhief, wanneer hij alle Oostelijke landen van dit rijk, van den *Hellespont* tot *Indië*, aan zijn gebied onderwierp. Zijne nakomelingen noemden zich, naar hem, *Seleuciden*, en voerden, 12 jaar na ALEXANDERS dood, eene eigene tijdrekening in, welke onder den naam van *Aera Seleucidarum* bekend is. Na het voeren van verfcheidene gelukkige oorlogen tegen ANTIGONUS, DEMETRIUS en LYSIMACHUS werd hij in zijn 78 jaar, toen hij nog tegen *Thracië* en *Macedonië* te velde wilde trekken, door eenen zijner hovelingen, PTOLOMEUS CERAUNIUS, vermoord. Dapperheid en ondervinding, verftand en menfchenliefde verfierden dezen beroemden vorst, die een vader en weldoener was zijner onderdanen en een beminnaar der wetenfchappen. Onder anderen zond hij aan de *Grieken* de boeken en kostbare gedenkteekens terug, welken XERXES hun ontroofd had, waarvoor de *Atheners* uit dankbaarheid zijn ftandbeeld aan den ingang van de gallerij der akademie plaatften. SELEUCUS liet in *Azië* 34 fteden bouwen, die hij met Griekfche kolonisten bevolkte.

SELTZER-WATER, eigenlijk *Selterfer-water*, naar de plaats *Nieder-Selters*, omtrent *Limburg* in het Nasfaufche, waar de bron gevonden wordt, die hetzelve oplevert, en welke in de eerfte helft der 16de eeuw ontdekt werd. In den aanvang der 18de eeuw bragt deze bron nog weinig voordeel op: in 1763 werd zij reeds voor 14,000 gl. verpacht, en tegenwoordig is die fom tot de aanmerkelijke hoogte van 80,000 gulden geklommen. Haar beroemde water bevat in één pond water de volgende beftanddeelen: $18\frac{11}{2}$ grein keukenzout in kristallen, $16\frac{77}{100}$ grein mineraal alkali in krist., $2\frac{11}{25}$ gr. koolzure kalkaarde, $1\frac{57}{100}$ gr. koolzure bitteraarde, $\frac{8}{25}$ gr. koolzure ijzeroxyde, $\frac{6}{25}$ gr. kiezelaarde, en 124 kubikduim koolzure lucht in 100 gelijke duimen water. Het *Seltferwater* is een aangename en verfrisfende drank, en bezit vele genezende krachten; doch bij neiging tot bloedfpuwing in deszelfs gebruik zeer nadeelig. Jaarlijks worden er meer dan 1 millioen kruiken van gevuld, waarvan ieder volkomen 2 pond water bevat, en die naar alle werelddeelen, zelfs naar de beide *Indiën*, verzonden worden. In de magazijnen betaalt men voor 100 welgevulde en met pek of hars geflotene kruiken 11 Rijnfche guldens.

SEMILO'R, of, zoo als anderen fchrijven, *Semil'or*, ook wel *Manheimer-goud* genoemd, is, volgens fommigen, eene zamenftelling van 4 deelen koper en 1 deel zink, welke onder elkander gefmolten worden; doch volgens anderen beftaat het alleen uit gezuiverd, door het herhaald fmelten en uitrekken verfijnd koper. Men meent dat het beste *Semil'or* in *Manheim* vervaardigd wordt, en maakt er ringen, horologie-kettings, hals-fnoeren, oorhangers enz. van, die, nieuw zijnde, de vertooning van goud maken, maar door het behandelen en in de lucht fpoedig zwart worden.

SE-

SEMINARIUM, *Kweekſchool*, is de benaming van een inſtituut voor jongelingen, die zich ter waarneming van geestelijke bedieningen of tot ſchoolleeraars willen vormen. De oudſte Seminarien zijn de kweekſcholen, waarin de Katholijke kerk hare geestelijken tot hunnen ſtand opleidt, hoedanige in de meeste plaatſen, waar bisſchoppen zijn, en in vele kloosters gevonden worden, en die alleen beſtemd zijn voor hen, die hunne akademiſche loopbaan reeds volbragt hebben. De letterkundige Seminarien aan de univerſiteiten zijn geſchikt, om leeraren voor de Hooge ſcholen, en de Godgeleerde, om toekomende predikanten te vormen; terwijl, daarentegen, de in *Duitschland* en op andere plaatſen opgerigte Seminarien voor ſchoolleeraars alleen dienen, om bekwame onderwijzers voor de volksſcholen opteleiden.

SEMIRAMIS. Koningin van *Asſyrië*, in de oude wereld zeer beroemd, doch welker geſchiedenis zoo zeer in den ſluijer der verdichting gehuld is, dat men daarvan weinig zekers kan zeggen. Zij moet omtrent 900 jaar voor onze tijdrekening geleefd hebben, en regeerde na den dood van haren gemaal NINUS over het groote *Asſyriſche Babyloniſche* rijk, hetgeen zij door nieuwe veroveringen in *Lybië* en *Ethiopië* aanmerkelijk vergrootte. Men verhaalt zoo veel van hare ſchoonheid, uitnemend verſtand, en werkzamen ijver ter bevordering van kunstſtukken, en het oprigten van kostbare gebouwen, en andere werken van pracht, dat men er veel van voor fabelachtig moet houden: zelfs de bekende *hangende tuinen* in *Babylon* (*Zie aldaar*) worden aan haar toegeſchreven. Meer zeker is het, dat zij na den dood van NINUS eenen togt naar *Indiën* ondernam, die echter zoo ongelukkig uitviel, dat zij met een derde gedeelte harer krijgsmagt naar *Bactra* terugkeerde. Haar zoon NINYAS bewerkte eene zamenzwering, die haar of het leven kostte, of ten minſte noodzaakte, om, na eene regering van 42 jaar, van den troon afstand te doen. Hoe zeer nu wel de geheele geſchiedenis van SEMIRAMIS met de verwonderlijkſte fabelen is doorweven, en in den geest van het *Oosten* wordt voorgedragen, kan men echter haar geſchiedkundig aanwezen, op zich zelven, niet in twijfel trekken.

SEMMLER (JOHANN SALOMO). Een kundig godgeleerde der 18de eeuw. Hij werd in 1725 te *Saalfeld* geboren; genoot aldaar zijn eerſte onderwijs, en begaf zich in 1742 naar de hooge ſchool te *Halle*, waar hij, als lid van het theologisch *Seminarium*, de getrouwſte leerling, en tevens de huisgenoot van den beroemden S. J. BAUMGARTEN werd. In den dagelijkſchen omgang met dezen vaderlijken vriend leerde hij het uitgebreid gebied der Godgeleerdheid uit het geſchiedkundig oogpunt beſchouwen; had de hand in de uitgave eener *Halliſchen Bibliothek*, en in de *Baumgartenſche Welthistorie*, waarvoor hij overzettingen uit het Engelsch met eigen aanmerkingen leverde, en verzamelde eenen ſchat van historiſche kundigheden, welke hij tot eenige kleine ſchriften aanwendde. Door deze proeven

van zijnen vlijt werd hij onder de Duitfche geleerden, en door zijne verdediging van de echtheid van eenige plaatfen van het Nieuwe Testament tegen den Engelschman WHISTON, ook buiten 's lands van eene voordeelige zijde bekend. SEMMLER ging nu in 1749 naar *Coburg*, waar hij den titel van Hoogleeraar ontving, en in 1750 de redactie van de *Coburger Zeitung* op zich nam; doch werd in het volgende jaar tot Hoogleeraar in de Gefchiedenis en Dichtkunde te *Altdorf*, en in 1752 tot Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te *Halle* beroepen. Hier koos hij de zijde van zijnen weldoener BAUMGARTEN; verzette zich tegen de godsdienftige dweeperij, welke aldaar bij de Godgeleerde faculteit heerschte, en moest deswege niet weinige onaangenaamheden ondervinden. Bovendien kostte het hem vele moeite, om in de Godgeleerde wetenfchappen, tot hiertoe bij zijne vorige ftudien minder beoefend, in te dringen; doch hij overwon door zijn genie en vlijt alle zwarigheden, zoodat hij eerlang bij zijne voorlezingen over de Kerkelijke gefchiedenis, Uitlegkunde en Dogmatiek ettelijke honderd toehoorders konde tellen. In 1757, na den dood van BAUMGARTEN, verkoos men hem tevens tot beftuurder van het theologisch *Seminarium*, bij welke gelegenheid hij aan 's mans familie, met eene zeldzame opoffering, zijne dankerkentenis betoonde. Erfgenamen van den roem zijns grooten leermeesters, werd hij een der grootfte fieraden der hooge fchool te *Halle*; leefde gaarne met zijne ambtgenooten, hoe dikwijls ook met hun in het ftrijdperk moetende treden, in vrede, en behield altijd een groot aantal toehoorders; doch bezat geene genoegzame wereldkennis, noch gefchiktheid, om met lieden van hooger ftand omtegaan. Zijne toegeefIijkheid omtrent den minister van ZEDLITZ, wien ten gevalle hij uit het fonds van het Godgeleerd *Seminarium*, in 1777, een philantrophynsch opvoedings Inftituut oprigtte, moest hij duur betalen, alzoo diezelfde ftaatsdienaar hem, 2 jaar later, het beftuur over beiden, fchoon door hem naar behooren waargenomen, door eene enkele magtfpreuk ontnam. SEMMLER getroostte zich echter deze en foortgelijke beleedigingen, en trachte dezelven te verzetten door mineralogifche wandelingen en fcheidkundige proeven, waaraan hij bij ongunftig weder zijne uren van uitfpanning befteedde, en meende in een der laatfte jaren van zijn leven, dat hij zelfs de levenstinktuur genoegzaam had uitgevonden, waarna destijds door fommigen zeer fterk gezocht werd. Dat een man, die fteeds voor de regten van het gezond verftand geijverd had, nu een adept en goudmaker wilde worden, viel natuurlijk in het oog; maar bij hen, die zijne fteeds levendige verbeeldingskracht en zijn afgezonderd leven kenden, en wisten, dat mistieke en tooverboeken van den wijden omvang zijner lektuur niet waren uitgefloten, vond deze zwakheid ligtelijk eenige verfchoning, inzonderheid daar hij zich, voor het overige, als een moedig tegenftander van allen bijgeloof vertoonde. Meer nadeelig was voor hem het gebrek aan wijsgeerige orde en aan eenen bevalligen fchrijftrant,

waar-

waardoor zijne fchriften op fommige lezers weinig of geen' invloed hadden. Van de vorderingen in de Duitfche Wijsbegeerte en Taal wist hij weinig; doch was zooveel te meer bedreven in de Christelijke oudheid, en een vlijtig onderzoeker der gefchiedkundige waarheid, waardoor hij eene menigte oude vooroordeelen in de Godgeleerde wetenfchappen verdreef, en den weg tot een vrijer onderzoek opende. Wie weet niet hoeveel lichts hij door zijne *Anmerkungen zu* WETSTEINS *Prologomenen,* door zijne *Vorbereitung zur theologifchen Hermeneutik,* en door zijne *Abhandlungen von feiner Unterfuchung des Canons* over de Gefchiedenis van den tekst der Bijbelfche boeken verfpreid; wat hij tot eene juiste verklaring van de fchriften des nieuwen Testaments bijgedragen; met welke overtuigende gronden hij de veranderlijkheid van godsdienstige begrippen, en den menfchelijken oorfprong van vele theologifche leerftelfels bewezen heeft; hoe veel invloed hij aan den geest van godsdienftige verdraagzaamheid toegekend, en met welk eenen belangloozen en onverfchrokken ijver hij het regt van een vrij, geleerd onderzoek in zaken van de godsdienst heeft gehandhaafd. SEMMLER, oordeelende dat de godsdienst, die de menfchen zaligt, geheel iets anders was, dan de wetenfchappelijke Godgeleerdheid, zoo als hij ze vond, maakte dus tusfchen *zedelijke* godsdienst, een werkdadig geloof en Christelijken levenswandel, en *gefchiedkundige* godsdienst, of de historifche ontwikkeling en vastftelling van het kerkelijk leerbegrip, een wezenlijk onderfcheid, en noemde de eerfte, voor zoo ver dezelve, naar mate van den graad van kennis en de betrekkingen van verfchillende *individus*, voor veelvuldige wijzigingen vatbaar is, *afzonderlijke*, en de laatfte *openlijke* godsdienst, voor zoo ver deze aan bepaalde, kerkelijk voorgefchrevene leerftelfels en gebruiken is verbonden. Ten aanzien van gene wilde hij, dat men ieder in zijne *fubjective* overtuiging volkomen moest vrijgelaten; terwijl, naar zijn gvoelen, de regeringen dezen moesten handhaven, op dat er iets vast voor allen mogt plaats hebben. Overeenkomftig deze zijne grondbeginfels tastte SEMMLER met dienzelfden ijver, waarmede hij vroeger de aanmatingen der *Pietisten* en dweepers beftreden had, het ftelfel der *Wolfenbüttelfche Fragmentisten*, en der fchoole van BASEDOW en BAHRT, in gefchriften aan; oordeelende, dat beide partijen de regten van het geweten en den openlijk aangenomen geloofsregel te na kwamen. Hierbij konde hij reeds, uit hoofde van de onbepaaldheid zijner uitdrukkingen, de befchuldiging van tegenftrijdigheid en vele ergerlijke twisten niet ontwijken; en toen hij eindelijk in 1788 het Pruisfisch *Religions-edict* verdeedigde, verbitterde men zelfs zijne laatfte levensdagen door hatelijke aanvallen op zijn karakter, hetgeen echter bij allen, die hem van nabij kenden, boven allen blaam van valschheid en huichelarij verheven was; zoo als dan ook na zijnen dood, die in Lentem. 1791 voorviel, zijn edel en waarlijk godvruchtig hart, zijne zeldzame deugden, en zijne onfterf-

lij-

lijke verdiensten ten aanzien der wetenschappen, bij zijne vrienden en de duizenden, die hij door zijn mondeling en schriftelijk onderwijs had voorgelicht, niet zijn vergeten geworden.

SENAAT, ook Volks- of Rijks- Senaat genoemd, is een op zich zelven staande opperbestuur, bij het staats-verdrag opgerigt, het geen tusschen de regeerders, en die geregeerd worden in staat; volgens de staatswet wordt benoemd of verkozen; in zijne werkzaamheid van eenen staatkundigen aard is; het volk vertegenwoordigt; het opzigt heeft over het geheel; de raadsman en deelhebber is aan de wetgeving, en de beschermer der vastgestelde staatsregeling. In eene onbepaalde monarchie staat wel de Senaat tusschen het volk en den alleenheerscher in; maar hangt van de benoeming van den laatsten af, en rust op geen grondverdrag. Bij den *Romeinschen* Senaat, tusschen de regterlijke en burgerlijke magt des konings geplaatst, was de verkiezing aan het Censorschap verbonden. Een Censor las bij ieder *Lustrum* de namen der Senatoren voor, en wel den waardigsten onder hen het eerst; en dezen noemde men dan *princeps Senatus*; wordende de onwaardigen alleen door het niet oplezen van hunnen naam uitgesloten. De Ridderschap, *ordo equestris*, was de eigenlijke kweekschool van den Senaat. Een senator moest in de schatting (*Census*), ten tijde der republiek, een vermogen van 25,000, en onder AUGUSTUS van 37,000 Daalders, Duitsche munt, bezitten. De opperste ambtenaren der regering riepen den Senaat bij een, welke op de aan hem voorgedragene zaken, punt voor punt, bij meerderheid van stemmen besliste: zulk een eenvoudig besluit noemde men alleen een *Senatus consultum*; doch verzette een tribun (gemeensman) er zich tegen, of was de Senaat niet voltallig, dan was het niet meer, dan eene bloote goedkeuring van den Senaat (*Senatus auctoritas*), en werd aan het volk ter bekrachtiging voorgelegd. De volkstribunen konden het besluit, op iedere voordragt, door de magtspreuk *Veto*, tegenhouden. Alle zaken van staatsbestuur, de verkiezing van staatsbeambten, de wetgeving, en de beslissing over vrede of oorlog behoorden aan den Senaat, die tevens het toezigt over het staatsvermogen had. Ten tijde der republiek noemde men den geheelen omvang der regten dezer vergadering *auctoritas*, gezag, en die van het volk *potestas*, magt: de eerste nam besluiten, *decernebat*, het laatste gaf bevelen, *jubebat*; doch bleef het gezag van den Senaat ook dan nog groot genoeg, wanneer zijn gevoelen aan de besluiten van het volk, *plebiscita*, werd onderworpen. Onder de keizers verloor de Romeinsche Senaat zijnen staatkundigen invloed; doch noemde men nog, sedert TIBERIUS tot op KONSTANTIJN *den Grooten*, vele wetten, die hij op last des keizers nam, *Senatus Consulta*, die de plaats der volkswetten, *leges*, vervingen. Het duurde echter niet lang, of deze weleer zoo aanzienlijke vergadering werd zoo geheel afhankelijk, dat zij over de voordragt des keizers dikwijls volstrekt niet meer raadpleegden, maar die blindelings door luide toejuiching (*acclamatio*) in een besluit veranderde.

Met

Met den Romeinschen Senaat onder de keizers heeft de *Russische* minder overeenkomst, dan de *voormalige Fransche* Rijks-Senaat. De *bestuurende Rijksraad*, door keizer ALEXANDER, op 1sten van Louwm. 1810, opgerigt, bestaat uit 32 leden en 4 voorzitters, die alle door den keizer benoemd worden. Zijn werkkring is zeer uitgebreid; doch kan hij nimmer den wil van den onbepaald regerenden keizer bepalen, waarvan hij het werktuig is. Hij staat, om zoo te spreken, tusschen den keizer en zijne onderdanen in, daar alle rijkszaken door zijne handen gaan. Met de buitenlandsche aangelegenheden heeft deze raad niets te doen. De keizer zelf is er voorzitter van; doch bij zijne afwezendheid dat lid, hetgeen hij daartoe benoemd heeft. Aan den Rijksraad worden alle wetten, verordeningen en inrigtingen, medegedeeld, die hierop dezelve onderzoekt, en vervolgens aan den monarch ter uitvoering voorlegt. Bij gemelden raad, welke in vier departementen, dat van wetgeving, van het hoogste beroep in geestelijke en wereldlijke regtszaken, van krijgsmagt ter zee en te lande, en van staatshuishoudkunde, verdeeld is, zijn bovendien nog 3 Commissies, als: voor het stellen der wetten, voor verzoekschriften en voor de rijks-kanzelarij.

De voormalige *Fransche Rijks-senaat* werd de behoedende Senaat (*senat conservateur*) genoemd, en bij de 4de staatsregeling van 15den van Winterm. 1799 ingesteld. Dezelve bestond uit 80 leden, ten minste van 40 jaar oud, die op de voordragt van den eersten Consul, het Tribunaat en de Wetgevende vergadering zich zelven verkozen; voor het bewaren der staatsregeling zorgen; de besluiten van het wetgevend ligchaam onderzoeken, en de Consuls, de leden van het tribunaat, en de wetgevers, uit de door de departementen ingezondene lijsten, verkiezen, en tevens voor de opengevallene plaatsen, uit eene door de overige 3 deelen van het staatsbestuur voorgedragene 3 personen, een nieuw lid benoemen moesten. Ieder senator, of raadsheer, had jaarlijks een inkomen van 25,000, naderhand, behalve de senatorien, van 36,000 Franc; doch hunne vergadering werd weldra in de handen van den eersten consul het werktuig, om den republikeinschen regeringsvorm van *Frankrijk* in eenen monarchalen te veranderen, hetgeen dan ook plaats had, toen de Senaat het hem voorgedragene senaats-besluit, waarbij de staatsregeling eenen nieuwen vorm ontving, onmiddelijk goedkeurde. De waardigheid der Consuls was daar bij voor hun leven bepaald, en de Senaat werd van den eersten consul afhankelijk, die het regt behield, om de leden er van grootendeels te kunnen benoemen of te kiezen, welk regt hij zelfs tot de benoeming van staatsdienaren, gezanten enz. konde uitstrekken; doch moest de eerste Consul den Senaat van alle verdragen, voor hij die bekend maakte, kennis geven. In later tijd bestond deze senaat uit keizerlijke prinsen, rijksambtenaren en 156 leden, en had uit zijn midden 2 Commissien, voor de persoonlijke vrijheid, en die van de drukpers, welke echter aan den wil des keizers onderworpen

wa-

waren. Voor het overige is het bekend, dat de Fransche Senaat, die BUONAPARTE, bij een senaats-besluit van den 18 van Bloeim. 1804, tot keizer verklaard had, wederom door een besluit van den 3den van Grasm. 1814, hem wederom van den troon vervallen verklaarde; doch ook, door den nieuwen regeringsvorm van LODEWIJK XVIII, als zich de achting der natie hebbende onwaardig gemaakt, opgeheven en door de kamer der Pairs werd vervangen.

SENECA, (MARCUS ANNAEUS) te *Corduba*, eene stad in *Spanje*, geboren, begaf zich onder de luisterrijke regering van AUGUSTUS naar *Rome*, en gaf verscheidene jaren, niet zonder bijval, onderwijs in de Welsprekendheid. Volgens de getuigenis van sommige spraakkenners, schreef hij verscheidene boeken, wier inhoud tot de rhetorische behandeling van belangrijke regtsgevallen betrekking had, en waarvan wij nog eenige losse stukken bezitten. Zijn stijl is kort en nadrukkelijk, doch niet zelden te onnatuurlijk en te hoogdravend.

SENECA. (LUCIUS ANNAEUS) De zoon van den vorigen, mede te *Corduba*, in *Spanje*, in het 2de jaar na CHRISTUS geboren. Hij werd te *Rome* opgevoed; beoefende inzonderheid de Stoïcijnsche wijsbegeerte, welke met zijn ernstig karakter zeer naauw overeenstemde; was de opvoeder van den jongen NERO, en bekleedde verscheidene aanzienlijke posten. Ondertusschen was zijn leven niet onberispelijk, en werd hij van geldzucht, en eene te verregaande toegeeflijkheid omtrent zijnen onwaardigen kweekeling beschuldigd. Hij verloor zijnen weldadigen invloed, dien hij in den beginne op de regering van NERO oefende, naarmate deze ophield, mensch te zijn, en werd zelfs door dezen vorst genoodzaakt, om den gruwelijken moord zijner moeder te verontschuldigen. Gelasterd door laaghartige vijanden, bij den kwaaddenkenden vorst verdacht gehouden, en mogelijk ook wel uithoofde van zijn aanzienlijk vermogen, werd hij te *Rome* met verscheidene andere edelen ter dood veroordeeld, en ontving van den tiran alleen de gunst, dat de wijze van denzelven aan hem werd overgelaten. Hij liet zich hierop de aderen openen; doch dit middel te langzaam werkende, zoo nam hij vergift, en werd nog ten laatste in een heet bad gelegd, waarin hij zijn leven, in het 66ste jaar onzer tijdrekening, met de bedaardheid van eenen Stoïcijnschen wijsgeer, eindigde. Wij bezitten van hem nog verscheidene prozaïsche en poëtische schriften. De eerste bevatten brieven en verhandelingen over verschillende wijsgeerige onderwerpen; de laatste zijn treurspelen. Men bewondert wel in gene eene menigte van schoone, der behartiging waardige denkbeelden en de poging des schrijvers, om in zijne lezers gevoel voor deugd op te wekken; doch zijn gekunstelde schrijftrant, zijne vermoeijende tegenstellingen, en zijn angstvallig streven, om altijd iets nieuws en schoons te zeggen, verzwakken bij eene herhaalde lezing den indruk aanmerkelijk. Ondertusschen bezitten zijne brieven, en eenige wijsgee-

geerige fchriften, eene beflisfende waarde boven de treurfpelen, van welke het nogtans niet volkomen zeker is, of zij wel allen, die men aan SENECA toefchrijft, door hem zijn vervaardigd. De OCTAVIA ten minfte is geheel onecht, om dat haar dood, die het onderwerp van het ftuk uitmaakt, eerst na zijn overlijden is voorgevallen. Zij zijn navolgingen van Griekfche treurfpelen; doch moeten, van welken kant men dezelve ook moge befchouwen, in waarde verre voor dezelve wijken, en leveren, ofschoon enkelde welgelukte plaatfen, en treffende tooneelen bevattende, echter geen zeer gunstig denkbeeld van deze laatfte overblijfsels des Romeinfchen treurfpels op. Eenheid in den zamenhang der bijzondere deelen van het drama, waarheid, verhevenheid van denkbeelden, en lyrifche vlugt in uitdrukkingen worden er meestal niet in gevonden, en men ftoot overal op drooge, gekunftelde plaatfen, welke ons opgegeven denkbeeld omtrent dit vak van kunst bij de *Romeinen* bevestigen. De Treurfpelen, aan SENECA toegefchreven, zijn 10 in getal. De beste uitgave van 's mans wijsgeerige fchriften is die van ELZEVIER, *Amft.* 1672, 3 deelen, en die van RUHKOPF, *Leipzig* 1797—1808, 5 deelen, en die zijner treurfpelen van GRONOVIUS, *Amfterdam* 1682, benevens die van SCHRÖDER, *Delft* 1728.

SENEGAL. (De) Eene der grootfte rivieren in *Afrika*, die onder den 9° lengte, en 11° breedte, in het gebergte *Kongo*, 16 mijlen van den oorfprong des *Nigers*, en 20 mijlen van dien der *Gambia*, ontfpringt. Zij loopt eerst tusfchen bergketens heen, waar zij inzonderheid de *Kokoro*, *Bafing* en *Faleme* ontvangt, en ter plaatfe, waar de beide eerstgenoemde rivieren zich met haar vereenigen, de watervallen van *Govina*, en 20 mijlen verder, door beddingen van rotfen ftroomende, die van *Felu* vormt. Beneden deze watervallen wordt de *Senegal* eene fchoone, zacht vlietende rivier, welker helder water over een bed van kiezelfteen-zand ftroomt; terwijl men langs hare oevers bouwland vindt. Zij loopt in groote kromten verder naar het Noord-westen, verdeelt zich vervolgens in 2 armen, en vormt de eilanden *Bilbas* en *Morfil*, waarop zij zich weder vereenigt en naar het Westen ftroomt. Op eenigen afftand van de zee, echter, verdeelt zij zich op nieuw in verfcheidene armen; neemt eene Zuidelijke rigting, en ftort, zich wederom vereenigende, door eenen breeden mond in zee. Deze groote rivier, welker loop zich meer dan 160 geographifche mijlen uitftrekt, draagt reeds op eenen afftand van 60 mijlen van haren mond, vaartuigen van 40 tot 50 ton; is hooger op tot aan de genoemde watervallen bevaarbaar, en aan geregelde afwisfelende overftroomingen onderworpen, die in den regentijd het aangrenzend land ongezond maken. De *Senegal* loopt 15 mijlen van haren mond paralel met de zee, van welke zij door eenen natuurlijken dam van zandduinen gefcheiden wordt, die dikwijls flechts 100 roeden, fomtijds eene mijl breed is, en in eene landtong uitloopt, *de punt van Barbarije (pointe de Barbarie)* ge-

genoemd, waarop eene kleine fchans, het fort *Guetandar* en een Negerdorp ligt. Niet ver van haren mond vormt de rivier verfcheidene eilanden, waaronder het *Senegals-* of *St. Lodewijks-eiland*, hetgeen de hoofdbezitting der *Franfchen* is, die hier eene ftad en een fort, *St. Louis* genoemd, hebben. Zij ligt in eenen zandgrond, en bevat 10,000 inwoners. Goud maakt geen artikel van uitvoer in het etablisfement van *Senegal* uit; maar wel gom, onder den naam van *Senegalfche gom* bekend, die het voorname voortbrengfel des eilands en bijna eenige artikel is, dat tegenwoordig nog wordt uitgevoerd, en jaarlijks op 1000 ton gefchat wordt. De rivier *Senegal* heeft goed water, en levert eene menigte visfchen, maar ook krokodillen en zeepaarden op. Haar mond is eene halve mijl breed, doch wordt door eene zandplaat, *de Barre* genoemd, vernaauwd, die het inkomen, door de fterke branding, zeer gevaarlijk maakt; kunnende men alleen bij ftillen wind, zonder fchipbreuk te lijden, in de rivier binnen loopen. — Onder den naam van *Senegal* wordt ook, wanneer er van bezittingen en handel gefproken wordt, de geheele reeks van kusten van de witte Kaap (*Cap blanc*) tot aan de *groene* (*Cap verd*), en dus de uitgeftrektheid van den 15 tot den 22° verftaan (*zie hier onder* SENEGAMBIE.)

SENEGAMBIE. Zoo noemt men dat gedeelte van het Westelijk *Afrika*, hetgeen zich van de *Witte Kaap* tot aan de rivier *Nunnez*, in eene lengte van 180 geographifche mijlen, uitftrekt, zijnen naam van de rivieren *Senegal* en *Gambia* ontleent, en fomtijds ook *West-Nigritië* genoemd wordt. Dit kustland, waarfchijnlijk aan de *Romeinen* onbekend, werd reeds in de middeleeuw door de *Arabieren* bezocht, die aan de rivier *Senegal*, naar een aldaar wonend volk, *Senhagi*, haren tegenwoordigen naam gaven. *Opper Senegambië* noemt men dat gedeelte, hetgeen tusfchen de *Witte Kaap* en de genoemde rivier ligt, en behoort eigenlijk tot de groote woestijn *Sahra* of *Sahara*. De inwoners zijn geene Negers, maar Mooren; belijden den Mahomethaanfchen godsdienst, en drijven eenen fterken gomhandel met de *Europeërs*, inzonderheid met de *Franfchen* en *Engelfchen*, welke laatfte hier verfcheidene bevestigde Faktorijen hebben. *Middel-Senegambië* bevat de aan de *Senegal* liggende landen, van de kusten af, opwaarts, en heeft eene uitgeftrektheid van het Noorden naar het Zuiden van ongeveer 50, en van het Oosten naar het Westen van omtrent 150 geographifche mijlen. Het wordt door Negers bewoond, die in vele volksftammen verdeeld zijn, waarvan de *Foulahs*, *Jolofs* en *Mandingues* de voornaamfte uitmaken, die allen eene afzonderlijke taal fpreken; den Mahomethaanfchen godsdienst belijden; in landbouw, handel, en ook in eenige handwerken hun beftaan vinden, en onder verfchillende regeringsvormen leven. Men heeft er doorgaans eene zeer heete, en in de moerasfige landen ongezonde luchtsgefteldheid, hetwelk het verblijf in dit anders fchoon land, voor vreemdelingen, moeijelijk maakt. De grond is vlak; beftaat uit zand

en thoonaarde; is bijna overal zeer vruchtbaar, en levert koren, wortel- en hulsgewasfen, zuidelijke vruchten, dadels, kokosnoten, katoen, indigo, tabak, peper, enz. in overvloed op. Wild vindt men er menigvuldig, alsmede olifanten, rhinocerosfen, rivierpaarden, wilde osfen, en verfcheidene foorten van antilopen; als ook leeuwen, tijger-katten, panters enz. Bovendien vindt men er alle foorten van tam vee, kameelen, vogels en visfchen in menigte. De binnenlanden zijn over het algemeen rijk in goud; doch zilver heeft men er weinig, maar veel ijzer en een weinig zout. — *Neder-Senegambië*, de landen aan de *Gambia* en Zuidwaarts tot de *Nunnez* bevattende, heeft met de vorigen gelijke bewoners, voortbrengfels en luchtftreek. De aardrijkskundigen ftemmen in de bepaling der uitgeftrektheid van *Senegambië* niet overeen. Sommigen beperken dezelve alleen tot de landen tusfchen de *Senegal* en *Nunnez*, anderen van het Noordelijke der eerstgemelde rivier tot de *Witte Kaap*, en dus tot 22°, 55′ Noorderbreedte, volgens welke bepalingen *Senegambië* nu eens op 16,000, dan op 50,000 vierkante mijlen gefchat wordt. (*Men zie*: Durants *Nachrichten von den Senegalländern*, benevens Rubaults *Landreife nach Galam* enz. uit het Fransch van Th. Fr. Eherman, *Weimar* 1803, en vooral de reis van Mollien, de werken van Bandich, en de onderfcheidene jongfte berigten der *Engelfchen* van de *African Inftitutions*).

SENNAAR. Een landfchap in Afrika, dat gewoonlijk onder *Nubië* gerangfchikt wordt, en tusfchen den *Nijl* en de *Takazza* gelegen is. Het grenst ten Noorden aan *Nubië*; ten Oosten aan eenen bergketen, waardoor het van de kusten der *Roode zee* gefcheiden wordt; ten Zuiden aan *Habisfinië*; ten Westen aan *Nigritië* of *Soudan*, en wordt in zijne uitgeftrektheid op 6000 v. m. gefchat. De grond is er meestal vlak, in fommige ftreken woest, maar aan de oevers van den *Nijl* en *Takazza* vruchtbaar en wel bebouwd. Behalve kameelen, rundvee, fchapen, zwijnen, gevogelte, en Afrikafche wilde dieren, levert dit land koren, rijst, meloenen, tabak, fuiker, fennebladen, ebben-, en fandelhout, palmen enz. op. De luchtftreek is er zeer warm, en in den Zomer zelfs ondragelijk heet, waarop dan regen volgt, die de lucht zeer ongezond maakt en velen doet fterven. De tegenwoordige bewoners, op 2 millioen gefchat, zijn Negers, die den naam van *Schelluks* dragen, en in 1504 het land aan de *Arabieren* ontnomen hebben. Zij hebben de Mahomethaanfche godsdienst aangenomen; zijn tamelijk ruw en onkundig, en ftaan onder het willekeurig beftuur van eenen koning, die echter onder deze voorwaarde den troon beklimt, dat hij fterven moet, zoodra deszelfs ministers zijnen dood voor 's lands welzijn noodzakelijk oordeelen: zelfs moeten, na het overlijden van eenen vorst, alle zijlingfche, mannelijke bloedverwanten van denzelven vermoord worden, waarfchijnlijk, om alle twisten omtrent de kroon voor te komen. De koning is verpligt, om jaarlijks in Bloeim. in eigen perfoon, eenen akker te beploegen en te bezaai-

en. Behalve de *Schelluks*, die de grootste in getal zijn, vindt men in *Sennaar* ook zwervende *Arabieren* of *Beduinen*, die schatting-pligtig zijn, en *Daberas*, heidensche *Nubiers*, welke deels als slaven gekocht, deels uit naburige landen geroofd worden. De *Daberas* maken de voornaamste krijgsmagt des rijks uit: 14,000 van hun met schild- en speer gewapend, en 1800 *Schelluks* te paard, dienen voornamelijk ter bescherming der hoofdstad, die insgelijks *Sennaar*, ook wel *Medinet*, *El fun*, of *Fungi* heet. Deze ligt op eenen heuvel aan den Westelijken oever van den *Nijl*, heeft eenen omtrek van bijna 1½ mijl, en 100,000 inwoners. De huizen zijn zeer slecht gebouwd, meest al van ééne verdieping en met platte daken; in de voorsteden zijn het zelfs ellendige hutten van riet; terwijl het uitgebreide koninklijk paleis van leem is, en door eenen hoogen, steenen muur omringd wordt. Eigenlijke fabrijken vindt men in dit rijk niet; doch de handel is er van veel belang, en wordt door karavanen, inzonderheid op *Suakem*, *Dshidda*, *Mekka*, *Habissynië*, *Nigritië* en *Egypte* gedreven. Over het algemeen komen slechts weinig *Europeërs* derwaarts; waarom ook het land, over het geheel, weinig bekend is. — BURCKHARDT heeft ons omtrent hetzelve de nieuwste berigten geleverd.

SENNE-BLADEN. (*Folia Sennae.*) Een geneesmiddel, hetwelk zeer algemeen gebruikt wordt, om ontlasting te verwekken, zelfs als zoogenaamd huismiddel: eene omstandigheid, die de regte kennis derzelven, voor zoo verre dit hier te pas komt, des te noodzakelijker maakt. Het zijn de bladen van een zomergewas, hetwelk jaarlijks scheuten geeft van 2 tot 3 voet, met gevinde, 6 parige bladen, hebbende geene klieren aan den bladsteel, en lange sikkelvormige of lange niervormige haauwen, met hartvormige zaden, terwijl de bloem geel is. Het vaderland van dit nuttig gewas is *Egypte*, *Arabië*, *Syrië*, *Perzië*, *Nubië;* doch hetzelve wordt aangekweekt in *Italië*, *Spanje* en *Frankrijk*. In de 10de klasse, 1ste orde, vindt de Senne hare plaats bij LINNAEUS, en wordt door hem *Cassia Senna* genaamd. Evenwel moet men nog twee hoofdverscheidenheden, of volgens vele kruidkundigen twee soorten, dezer gewassen onderscheiden, waarvan de eene spitse bladen heeft, en de andere rondachtige; zijnde dan de eerste de *Cassia lanceolata* van FORSKÄL, LAMARCK en anderen, en de laatste de *Cassia obovata* van COLLADON, welke meer verbouwd en voor minder krachtig gehouden wordt. — In den handel onderscheidt men vier soorten, naar de plaats, van waar ze komen, genoemd. 1. De *Alexandrijnsche*, zijnde de beste, die van *Caïro* komen. De *Franschen* noemen dezelve *Sené de la Palte*, naar zekeren tol, door den sultan van dezelve geheven. De bladen zijn meest spits, doch veelal loopen er rondachtige tusschen, die of in *Egypte* of in de Europische zeehavens er onder gemengd worden. NECTOUX verzekerde zich zelfs ter plaatse, dat men er andere, dan Senne-bladen, onderschuift, en wel bijzonder van de *Cynanchum Argel Delillii*, eene vijfmannige plant.

Ech-

Echte Alexandrijnsche Senne-bladen zijn lancetvormig, bleekgroen, eenigzins dik en stijf, van eene in de lengte loopende hoofdrib voorzien, die aan de eene zijde des blads verheven is. De geur is walgelijk, de smaak bitterachtig, scherp en slijmerig. Hieronder behoort ook de sterk en pijnlijk purgerende, weinig geribde, zoogenaamde *Argel-Senne*. 2. De *Italiaansche*, *Provinciaalsche* of *Aleppische*, komende uit *Italië* en *Provence* in *Frankrijk*, zijn breeder van blad, elliptisch, verkeerd-eivormig, donkerder van kleur, sterker geribd, dunner en brozer dan de vorige. Geur en smaak zijn een weinig zwakker. Zij worden wel vermengd met bladen van de *Colutea arborescens*, welke men kent aan de omgekeerde hartvormige gedaante. 3. De *Tripolitaansche*, uit het koningrijk *Tripoli* in *Barbarije* afkomstig. Zij zijn grooter dan de Alexandrijnsche, doch spits toeloopende als dezen; overigens ruw op het gevoel en veel minder krachtig dan de vorige. Het verschil van vaderland schijnt ze voornamelijk te doen verbasteren. 4. De *Arabische*, *Mockasche* of *Mochasche* is de minste soort. Zij overtreft de vorigen in lengte, is spitser, zwakker van geur. PFAFF wil, dat zij niets anders zijn, dan de bladen des genoemden *Cynanchum*; doch GUIBOURT, houdt ze voor eene door verandering van vaderland verbasterde Alexandrijnsche soort. Dit verdient echter nader onderzoek. — De zoogenaamde *kleine Senne*, (*Fol. Sennae parvae.*), hoewel soms van goede kwaliteit zijnde, mag niet in de apotheken worden toegelaten, dewijl men er de soort van bladen en de bijmengsels niet van onderscheiden kan. Om dezelfde reden, en om het spoedig verdroogen en vervliegen der geurige deelen, moest men geen poeder van Senne-bladen nahouden, maar voor het gebruik dadelijk bereiden. De zaadhaauwen (*Folliculi Sennae*) zijn in *Frankrijk* ook in gebruik, en worden aldaar onderscheiden in *Alexandrijnsche*, *Tripolitaansche* en *Mockasche*: bij ons wil men de Senne-bladen van dezelve gezuiverd hebben, alzoo hunne werking zwakker is, hoewel sommigen meenen, dat zij meer krimping veroorzaken. BOUILLON LA GRANGE heeft de beste Senne-bladen scheidkundig ontleed. (zie WERKHOVEN's *Chem. Oefen.* 6 *St.*); FENEULLE, ontleedde daarentegen nieuwelings de Senne haauwen. LAISSAIGNE en de evengenoemde vonden in dezelve, en in de bladen, in 1820, het werkzaam bestanddeel of *alkaloïd*, door hun *Cathartin* genoemd. Over deze ontledingen uit te weiden, is hier de plaats niet.

SENNEN. Zijn in *Zwitserland* veehoeders, die des Zomers het vee op de *Alpen* weiden, en derzelver melk dikwijls gepacht hebben. Zij zijn doorgaans eerlijke lieden, en in hunnen handel en wandel een voorbeeld van Zwitsersche eenvoudigheid. Hunne hutten, *Senhutte* genoemd, zijn van op een gestapelde stukken hout gebouwd; met basten van dennen-boomen gedekt, en in twee vertrekken verdeeld, waarvan het een de kaas- en het ander de melkkamer uitmaakt. De kudden, die zij weiden, dragen den naam van *Senne*, en de veehoederij zelve dien van *Sennerei*.

SENONES. Een magtig volk aan de *Sequana*, waar deze zich met de *Icauna*, (*IJonne*) vereenigt. Zij zijn reeds vroeg in de Romeinsche geschiedenis bekend; trokken onder de regering van TARQUINIUS PRISCUS over de *Alpen*; zetteden zich in *Italië* neder; namen naderhand *Rome* in, en verbrandden die stad.

SEPIA (Zie ZEE-KAT).

SEPIA-TEEKENING. Eene manier van éénkleurige teekeningen, door den Hoogleeraar SEYDELMANN in *Dresden*, in 1778, uitgevonden, en tevens tot eenen aanmerkelijken trap van volkomenheid gebragt. De verw, waarvan men zich bedient, is de bruine gal van de zeekat (*zie aldaar*) of *Sepia*, die met Biester, eene nog helderer bruine kleur, gemengd wordt. Zij wordt met water op wit papier gebragt, en alle lichten worden uitgespaard. SEYDELMANN heeft door deze soort van teekeningen eenen uitstekenden roem verworven, en veel voor *Engeland*, en den kunstlievenden keizer van *Rusland* gearbeid, voor welken laatsten hij niet alleen de beroemde MADONNA van RAPHAEL, maar ook de gezamelijke altaarstukken van CORREGGIO, de VENUS van TITIAN enz. in dezelfde grootte als de oorspronkelijke, in Sepia teekening gebragt heeft. Men bedient zich van deze manier tegenwoordig ook veel tot landschappen, welke daarin ongemeen voldoen; doch inzonderheid is dezelve voor de eenvoudig groote en sombere tooneelen der Natuur geschikt.

SEPTEMBER. Deze maand noemen wij Herfstmaand, om dat de najaars nachtevening, waarmede de Herfst aanvangt, op den 22sten dag derzelve invalt, wanneer zich de zon in het teeken van de Weegschaal bevindt. Bij de oude *Romeinen* droeg zij den naam van *September*, omdat zij de zevende maand is, van Lentem. afgerekend, met welke zij hun jaar begonnen; voegende Louw- en Sprokkelm. achter Winterm. Keizer KAREL *de Groote* noemde haar in de oude Duitsche taal Wildmaand, omdat op *St. Aegidius. dag*, zijnde den 1sten van Herfstm. de bronstijd bij de herten gewoonlijk begint.

SEPTUAGINTA. Zoo noemt men de overzetting van het oude Testament uit het Hebreeuwsch in het Grieksch, omdat zij, volgens het fabelachtig voorwendsel van ARISTEUS, dien ook JOZEPHUS in zijne *Joodsche Oudheden* gevolgd heeft, op bevel van den koning van *Egypte*, PTOLEMEUS PHILADELPHUS, door 70 geleerde Joden, (van hier den naam van *Septuaginta* of 70) daartoe naar *Alexandria* gekomen, en hierom ook wel de *Alexandrijnsche Overzetting* genoemd, zoude zijn vervaardigd geworden, en die, in zoo vele afzonderlijke vertrekken verdeeld, letterlijk in de vertaling met elkander overeenstemden, en dus door Goddelijke ingeving den Hebreeuwschen grondtekst in het Grieksch zouden hebben overgebragt. Volgens EICHHORN werd er alleen, onder de regering van PTOLOMEUS *Lagi* en PHILADELPHUS, en dus omtrent 285 jaar voor de geboorte van CHRISTUS, eene overzetting van de 5 *Boeken van* MOZES, ten ge-

gebruike der Synagoge te *Alexandria*, vervaardigd, en door de leden van het Sanhedrin, als gefchikt tot de voordragten in de Synagogen, bekrachtigd. De overige boeken van het oude Testament werden later overgezet, zonder dat men den juisten tijd, wanneer, of de perfonen door wien zulks gefchied zij, naauwkeurig kan bepalen: alleen kan men aantoonen, dat zij in de 2de eeuw voor CHRISTUS in het Grieksch voor handen waren.

SEPTUAGESIMA, *de zeventigfte*, is de benaming van eene der bewegelijke feestdagen, bij de Roomsch-Katholijke kerk ingefteld, en tot diegene behoorende, welke naar het Paaschfeest geregeld worden, waardoor zij dus niet altijd op dezelfde dagen en in dezelfde maanden voorkomen. De genoemde feestdag, altijd op den 9den Zondag voor Pafchen invallende, is niet de 70fte maar de 63fte dag voor dit feest; zoodat men het woord *Septuagefima* meer eigenlijk moet opvatten, als den 9den Zondag voor Pafchen, en wel den eerften aanduidende, gewijd aan de overdenking der lijdensgefchiedenis onzes Zaligmakers. — Dezelfde aanmerking geldt ook omtrent drie andere foortgelijke feestdagen, namelijk: *Sexagefima*, de zestigfte, *Quinquagefima*, de vijftigfte, *Quadragefima* de 40fte dag, waarvan de eerfte altijd 8 weken, en dus maar 56, de tweede 7 weken, en dus flechts 49, en de derde 6 weken, en alzoo maar 42 dagen voor Pafchen invalt. De reden van de opgegevene benamingen dezer feesten, die allen eene gelijke bedoeling hebben, zal men derhalve hierin moeten zoeken, dat dezelve in vroeger tijd, misfchien, niet aan den Zondag bepaald waren; maar ieder op den dag voor Pafchen, dien hunne benaming aanduidt, gevierd werden, welke benaming zij, naderhand, toen men derzelver viering op Zondag vastftelde, hebben behouden.

SEQUANI. waren ten tijde van CAESAR eene der aanzienlijkfte volken. Zij werden door AUGUSTUS tot *Gallia Celtica* gebragt; waren door het gebergte *Jura* van *Helvetiën* gefcheiden, en woonden in het tegenwoordig *Franfche Comté*, en wel in dat gedeelte, hetgeen aan *Bourgogne* grenst tot aan den *Rijn*.

SEQUINEN. Eene gouden munt in *Egypte*, die uit het Moorenland derwaarts gebragt is, aldaar vermunt, en vervolgens in de fchatkamer van den grooten heer geleverd wordt. Men heeft ook eene Italiaanfche munt van dien naam, bedragende 18 *Carlins*, of ruim 5 guld. van ons geld.

SERAFS. Zoo noemen de profeten des ouden Testaments de opperften der Engelen, die rondom den troon van God ftaan. De Hebreeuwsche uitdrukking beteekent *edelen*, *aanzienlijken*, die den troon van den vorst omringen. Van hier, dat de Engelen van de hoogfte orde, in de gewijde dichtkunde, onder den naam van *Serafs* of *Serafynen* worden voorgefteld.

SERAIL, (Het) eigenlijk *Serai* of *Sarai*, (een paleis of liever groot gebouw), is de naam van het flot van den Turkfchen Sultan. Het ligt aan het eene einde van *Konftantinopel*, in een heerlijk oord, op

op eene landtong, die in zee uitsteekt. Deszelfs ringmuur heeft eenen omtrek van 4 uur gaans, en bevat verscheidene moskeën, en groote tuinen en gebouwen, waarin 20,000 menschen kunnen geherbergd worden; doch bedraagt het getal dergenen, die in het huis des Sultans of in het Serail wonen, niet boven de 10,000. Van den zeekant levert dit verbazend paleis een uitstekend schoon gezigt op; doch zoodra men aan land stapt, houdt al het bekoorlijke op, en de ontzettende muren, die hetzelve omringen, vervullen de ziel met sombere denkbeelden, inzonderheid, wanneer men aan de hoofdpoort van den ingang naar het paleis de naauwelijks afgeslagene hoofden van menschen ziet liggen. De *Harem* (*zie aldaar*) maakt een gedeelte van hetzelve uit, en is het verblijf der vrouwen van den Sultan, waarvan de 7 wettige ieder haar afzonderlijk huis, tuin en slavinnen hebben. Men beweert, dat het Serail verbazende schatten bevat; houdende men de regering van eenen Sultan zooveel te gelukkiger, hoe meer hij er heeft opgestapeld. Het is, namelijk, gebruikelijk, dat ieder Sultan, gedurende zijne regering, eene afzonderlijke schatkamer opligt: met het einde van ieder jaar wordt door den *Kislar-Aga* opgemaakt, hoeveel beurzen er zijn ingekomen, die hierop in eene kist gesloten en door den Grooten heer eigenhandig verzegeld worden. Bij den dood van iederen Sultan wordt de schatkamer gesloten, en met vergulde letters er opgesteld: *hier ligt de schat van den Sultan.* Deze schat van het Serail mag alleen in den dringendsten nood worden aangetast, en een Turksch keizer zoude zich liever door de afschuwelijkste wreedheden geld verschaffen, dan tot dezen schat zijne toevlugt te nemen. De zusters van den Sultan wonen niet in het Serail; doch zijne moeder houdt er haar verblijf. Zij kan van haren zoon berigt van alle staatszaken vorderen; heeft veel invloed op het begeven van ambten en alle openbare aangelegenheden, en zelfs mag haar zoon, zonder hare bewilliging, geene nieuwe minnares kiezen. De overige bewoonsters van het Serail, of de eigenlijke *Harem*, worden ten strengste bewaakt; zijn niet beter dan slavinnen; moeten niet zelden van hunne ontmande oppassers de verachtelijkste behandeling, zelfs somtijds zweepslagen, verduren, en mogen geene andere mannen, buiten derzelver geneesheer en naaste bloedverwanten, zien. De prinsen en prinsessen worden onder het opzigt hunner moeder opgevoed. De eerste krijgen met hun 6de jaar gesnedenen tot onderwijzers, en de laatste, die men ook *Sultanes* noemt, moeten haar geheele leven in het Serail doorbrengen, zoo niet een pascha haar zijne hand biedt. Na het overlijden des Sultans worden de Sultanes in een oud Serail overgebragt, om aldaar den dood van hunnen gebieder hun leven lang te betreuren. Men kan wel tot het Serail toegang verkrijgen, maar volstrekt niet tot den Harem.

SERAPHINI. Eene gouden munt in *Turkije*, ter waarde van omtrent een rijksdaalder Hollandsch. Zij werd het eerst onder den sultan MELICH SERAPH geslagen, en naar hem genoemd.

SERAPIS. Eene Egyptifche godheid, en in *Alexandrië* de voornaamfte. Hij had talrijke tempels, waarvan het *Serapkïon* bij *Memphis* de beroemfte was. Volgens ZOEGA beteekent *Serapis* vader, of heer der duisternis.

SERASKIER. Zoo noemt men bij de *Turken* den opperbevelhebber over een geheel leger. Hij bezit eene zeer uitgeftrekte magt; doch ftaat onder den grootvizier, en wordt uit de pacha's van 2 of 3 paardeftaarten gekozen. Somtijds geeft men, echter, ook aan mindere bevelhebbers dien naam.

SERENADE. Is in *Spanje* en *Italië* een gezang, hetwelk ter eere van iemand, en wel onder de venfters van zijn huis, gezongen wordt, en dus doorgaans van eenen verliefden, ten minfte aangenamen, inhoud is. Men geeft echter dezen naam ook aan een bloot muzijkftuk, dat des avonds voor iemands woning ter zijner eere, of wel bij de eene of andere gelegenheid van gelukwenfching, wordt uitgevoerd, en, bij de ftilheid van den nacht en eenen helderen hemel, eenen zooveel te aangenameren indruk te weeg brengt. Het karakter van zulk een toonftuk beftaat in een eenvoudig, vloeijend gezang, waarbij men zich tevens van zoodanige, voornamelijk blaasfpeeltuigen, bedient, die in de open lucht de beste uitwerking doen. Hiervan verfchilt de *Serenade*, waardoor men in *Italië* eene bijzondere foort van muzijk verftaat, en wel zulk eene *Cantate*, die een dramatisch onderwerp ten grondflag heeft, en dus in zeker opzigt dat geen, hetwelk, ten aanzien der geestelijke muzijk, het *Oratorium* is.

SERIES. Bij de wiskundigen eene reeks van getallen, die elkander in eene geregelde orde en evenredigheid opvolgen.

SERINGAPATAM, gewoonlijk *Seringapatnam* geheeten, is de hoofdftad der provincie *Myfore* in *Oost-Indië*. Zij ligt op een eiland van gelijken naam, hetwelk door de hier zeer breede en fnel ftroomende rivier *Kawerij* gevormd wordt. Zij werd door den dapperen HYDER ALI op de Indifche wijze bevestigd, en het getal harer inwoners, met de voorfteden, werd in 1800 op omtrent 32,000 zielen gefchat; terwijl het geheele eiland, onder de regering van genoemden vorst, 150,000 telde, welk getal echter, na zijnen val, aanmerkelijk is toegenomen. HYDER ALI's paleis, of *Laul Baugh*, ligt aan het Oosteinde des eilands, en is, ofschoon van leem gebouwd, zeer prachtig. Naast hetzelve is zijn *Maufoleum*, waar hij, zijne gemalin en TIPPO in grafkelders van zwart marmer rusten. Het paleis in de ftad is een zeer groot, met eenen hoogen en zwaren muur omringd, gebouw, dat van buiten, zoo als alle openbare gebouwen der ftad, weinige vertooning maakt, en wordt thans door den wondheeler bewoond. Het Serail van HYDER ALI is een Europisch hospitaal; terwijl dat van TIPPO tot eene barak voor de artillerie dient, en zijne ftaats-vertrekken door Europifche foldaten bewoond worden. Alle deze gebouwen hebben, door gebrek aan venfters, een fomber aanzien, en ook de ftraten der ftad zijn naauw

en zeer flecht. Den 4den van Bloeim. 1799 beftormde het Engelsch leger, onder den veldheer HARRIS, de ftad, waarbij een groot gedeelte der bezetting werd neergefabeld, en TIPPO zijn graf vond. Bij de overgave der ftad en vesting aan de *Britten*, verfterkten dezen de wallen met 900 ftukken gefchut, en maakten bijna 100,000 geweren buit. Behalve eene zeer wel voorziene fchatkist, vond men eene kostbare Indifche boekerij van 2000 boekdeelen. Sedert ftaat *Seringapatam* onder het prefidentfchap van *Madras*, volgens anderen onder dat van *Bombai*.

SERPENT is een blaas-fpeeltuig in de gedaante van eene gekronkelde flang, van dun geel koper, of zwart hout met leder overtrokken, en van 5 tot 6 voet lang. Het is voorzien van 6 gaten en eene klep; wordt bijna als de fagot, doch door een metalen mondftuk geblazen; werd in *Frankrijk* door eenen kanunnik van *Auxerre*, COME GUILLAUME, in 1590 uitgevonden, en van daar in *Duitschland* en ook hier te lande overgebragt, waar men er zich bij krijgsmuzijk van bedient, waartoe het bijzonder gefchikt is. De omvang van dit fpeeltuig is van de contra B. tot de kleine *d.* en het bekleedt in deze muzijk de plaats van de *Contrabas*.

SERPENTIJN-STEEN behoort tot het Talkgeflacht, en valt in velerlei, meest donkere of vuilgroene, fomtijds ook in graauwe, donker-roode kleuren; is geäderd, gemarmerd of gevlekt enz.; meestal flechts aan de kanten doorfchijnend; klein fplinterig; vetachtig op het aanvoelen, en doorgaans polijstbaar. Zijn gehalte is, volgens KIRWAN, = 23 talk-, 45 kiezel-, 18 thoonaarde, 3 ijzerkalk en 12 water. Somtijds vindt men er roode granaten in gemengd, en hij wordt, aan de lucht blootgefteld, tamelijk hard. Men vindt den Serpentijn-fteen in vele landen in lagen, welke dikwijls geheele bergen en rotfen vormen. Diegene, welke bij *Zöplitz* in *Sakfe* gevonden worden, houdt men in *Duitschland* voor de beste, en worden in dat ftadje, in aanzienlijke menigte, en met veel voordeel verarbeid. Ook in andere ftreken van *Sakfe* en *Duitschland* ontmoet men dezen fteen; ook in *Italië*, op *Corfika* en in *Zweden* worden er vele gevonden, en in het Baireutfche fmelt men er eene foort van glas van, waarvan men koralen en rozenkranfen vervaardigt. Bijzonder merkwaardig is de *Serpentijn-rots*, door A. VAN HUMBOLT bij den *Fichtenberg* ontdekt, waarvan zelfs de kleinfte ftukjes eene zonderlinge aantrekking der poolen vertoonen. STEINHÄNSER in *Plauen* heeft naderhand bevonden, dat, voornamelijk, de donker-groene Serpentijn-fteenen gemakkelijk door kunst tot zwakke magneeten kunnen gebragt worden. WERNER noemt eene doorgaans donkere- ook groene bijfoort, naar den Nierfteen (*Lapis nephriticus*) gelijkende, *edele* Serpentijn-fteen. Dezelve is doorfchijnende en een weinig harder, dan de gemeene, en wordt in verfcheidene Italiaanfche marmerfteenen, namelijk in eene foort van zoogenoemde *Verde antico* en in de *Polzevera*, gevonden.

SER-

SERRA DE ESTRELLA (*Mons Herminius*). Een ruw Graniet-gebergte, het grootste en hoogste in *Portugal*, hetwelk zich door het landschap *Beira*, tusschen den oorsprong der rivieren *Mondego* en *Cecere*, uitstrekt, en waarvan zich de hoogste top, de *Cantaro Delgado*, 8000 voet boven de oppervlakte der zee verheft, en van Wijn.. tot Zomerm. met sneeuw bedekt is. Deze bergketen vormt eene ware Alpische landstreek, die men in dit warme land niet zou zoeken. Opmerkelijk zijn op denzelven verscheidene meeren, die ten deele laauw-warm zijn, blazen opwerpen, en water zoo helder als kristal opleveren. Het benedenste en kleinste heet het *ronde meer*, en is door hooge rotsen ingesloten; hierop volgt het hooger liggend *lange*, en eindelijk het allerhoogste, het *duistere meer*, waarvan zich de beide laatsten door bergstroomen in de *Rio de Alva* ontlasten. De bergbeken *Condicira* en *Unheas* vormen, door derzelver val over de rotsen, fraaije watervallen. Rondom dit gebergte liggen vele dorpen, wier bewoners grootendeels van de voortbrengsels der omliggende landstreken leven, welke niet alleen zeer schoon en van vele beken doorsneden zijn, maar ook voortreffelijk ooft, en vette weilanden opleveren, waarop in den Zomer talrijke kudden grazen, die in den Winter naar het zachte klimaat van *Alentejo* gedreven worden. Men maakt hier ook uitmuntende schapenkaas, die veel verzonden wordt.

SERTORIUS. (QUINTUS) Een uitmuntend Romeinsch veldheer, in het Piemontesche geboren, en door den beroemden MARIUS gevormd, van wien hij alle goede hoedanigheden bezat, zonder zijne gebreken te hebben overgenomen. Nog jong zijnde streed hij met roem tegen de *Kimbren* en in *Spanje*, en kwam als questor in *Gallië* aan deze zijde, in het jaar 663 van *Rome*, in den bondgenootschappelijken oorlog, zijn vaderland met eene versterking van *Galliërs* te hulp, streed met eene voorbeeldelooze dapperheid, en verloor een oog. Aan den twist tusschen MARIUS en SULLA nam hij in den aanvang geen deel, doch koos naderhand, toen de laatste hem in het dingen naar het consulaat tegenwerkte, de partij van CINNA, waardoor hij, tegen zijn oogmerk, wederom in gemeenzame betrekking met MARIUS kwam. Toen echter, na den dood van MARIUS en, CINNA, de partij van SULLA weder de overhand kreeg, ging hij als praetor naar *Spanje*, waar zijn genie eenen ruimen werkkring vond. Terwijl hij 's volks liefde poogde te verwerven, nam hij maatregels van verdediging tegen SULLA, die een aanzienlijk leger ter onderwerping van *Spanje* had afgezonden; doch, de krachten te ongelijk zijnde, scheepte hij zich te *Rome* in, en landde, na eenen langen en gevaarlijken togt, bij den mond der *Boetis*, waar hij vernam, dat er in *Afrika*, tusschen ASCALIS, koning van *Mauritanië*, en zijne onderdanen, eenen oorlog was uitgebarsten. Hij snelde derwaarts; voegde zich bij de laatsten, behaalde verscheidene overwinningen, en maakte de *Mauritanen* vrij. Zijn roem tot de *Lusitanen* zijnde doorgedrongen, die

door den Romeinschen veldheer ANNIUS met eenen oorlog bedreigd werden, verkozen de eersten hem tot hun opperst legerhoofd, waardoor hij weder gelegenheid had, om tegen SULLA te kunnen te velde trekken. Door zijne uitstekende krijgstalenten weerstond hij, met 8000 man, vier Romeinsche veldheeren, die 120,000 man voetvolk, 6000 ruiters en 2000 slingeraars onder hunne bevelen hadden: zelfs MARCELLUS, die naderhand door SULLA tegen hem afgezonden, en gedurig door nieuwe troepen versterkt werd, leed meer dan eene gevoelige nederlaag. Niet beter ging het den toenmaals nog jongen POMPEJUS, die na den dood van SULLA een leger naar *Spanje* voerde, en met MARCELLUS gemeenschappelijk handelde. Ondertusschen kwam de groote roem, dien SERTORIUS allerwege behaalde, ter ooren van MITHRIDATES, die hem 3000 talenten en 40 wel uitgeruste oorlogschepen aanbood, indien hij met hem een verbond wilde aangaan. Uit noodzaak tegen *Rome* de wapens opvattende, zonder dat zijn oogmerk was, om het te willen verzwakken of vernederen, sloot hij het verdrag met genoemden vorst; doch onder voorwaarde, dat deze zich alleen met de herovering van *Bithynië* en *Kapadocië* zoude vergenoegen. SERTORIUS ontving nu de bepaalde som, en zond daarentegen hulptroepen naar *Azië*; maar werd, terwijl hij de nadrukkelijkste maatregelen nam, tot voortzetting van den oorlog, door zijne vrienden verraden. Zekere PERPENNA, een der veldheeren, die onder hem stond, en naar het opperbevel dong, bewerkte eene zamenzwering tegen SERTORIUS, en vermoorde hem bij eenen maaltijd in het jaar 682 van *Rome*, hetwelk daardoor van eenen tegenstander bevrijd werd, die in krijgstalenten de beroemdste helden der oudheid evenaarde, en in deugden en goedheid van hart de meesten overtrof. De onwaardige PERPENNA aanvaardde nu het opperbevel, doch werd door POMPEJUS geslagen en gevangen genomen. Om zijn leven te redden, bood hij hem alle papieren van SERTORIUS aan, ten einde hij alle de oproerigen, en de verbindtenissen, die zij zelfs in *Rome* hadden, naauwkeurig mogt leeren kennen; maar POMPEJUS wees deze nieuwe verraderij met verachting van de hand, liet alle papieren verbranden, en PERPENNA ter dood brengen, waarna *Spanje* onder de Romeinsche heerschappij terug keerde.

SERVIE. Eene provincie van Europisch *Turkije*, en een gedeelte van het oude *Illyrië* uitmakende; grenzende aan *Wallachije*, *Bulgarië*, *Macedonië*, *Albanië*, *Bosnië* en *Hongarije*, van welk laatste zij door den *Donau* gescheiden wordt. Volgens de gewone opgaaf bevat *Servië* 1750 vierkante mijlen met 960,000 inwoners, welke geringe bevolking gedeeltelijk aan de verwoestende oorlogen, die dit land sedert eeuwen teisterden, maar voornamelijk aan de harde onderdrukkingen der *Turken*, moet worden toegeschreven. Men vindt er wel vele bosschen; doch de grond is zeer vruchtbaar, en gewoonlijk zoo vet en zwaar, dat men dikwijls verscheidene ossen voor den ploeg moet spannen: ook is de veeteelt van belang; doch be-

behalve eenige katoenweverijen vindt men er bijna geene manufakturen of fabrijken. De *Turken* hebben het land in 4 gouvernementen, *Belgrado*, *Semendria*, *Kratowo* en *Nowibafar*, verdeeld, die door eenen pacha worden geregeerd, welke in *Belgrado*, de hoofdftad des lands, zijn verblijf houdt. Het grootfte gedeelte van *Servië*, namelijk het Noordelijk gedeelte, met de hoofdftad *Belgrado* tot aan de rivier *Timock* en het gebergte *Bujukdash*, kwam bij den *Pasfarowitzer* vrede van 1718 aan *Oostenrijk*, hetwelk echter dit geheele ftuk, door den nadeeligen vrede van *Belgrado* van 1739, weder aan de *Turken* moest afstaan, die er tot 1801 ongeftoorde bezitters van bleven. Sedert waren de *Serviërs*, uit hoofde van de willekeurige onderdrukkingen hunner gebieders, in gedurigen opftand. Een ftoutmoedig man, GEORGE PETROWITSCH, beter onder den naam van CZERNY GEORGE bekend, ftelde zich aan het hoofd der misnoegden; ftreed 11 jaar voor de onafhankelijkheid van zijn vaderland met eenen voorbeeldeloozen moed, en bragt den *Turken* verfcheidene gevoelige flagen toe. In 1806 verklaarde *Rusland* zich openlijk voor de *Serviërs*, en kwam hun met een leger in *Moldavië* te hulp; terwijl CZERNY, nog in hetzelfde jaar en later, ook de vestingen *Schabacz* en *Nisfa* veroverde. De Servifche oorlog werd federt van eenen anderen aard. De *Serviërs* waren nu meesters van hun land; doch onder Rusfisch beftuur. Hun leger beftond uit 80,000 man, en werd voor de *Turken* nog geduchter, toen zich in 1807 een Rusfisch leger met hun vereenigde. Het gevolg hiervan was, dat de *Turken*, die bij herhaling geflagen werden, in Hooim. 1808 eenen wapenftilftand moesten fluiten. CZERNY GEORGE, door de Servifche natie tot vorst des lands aangefteld, door *Rusland* als zoodanig erkend, en tevens tot luitenant generaal van het Rusfifche leger, en tot ridder van de ALEXANDER-NEWSKY's orde benoemd, beijverde zich met andere hoofden des volks, om een nieuw ftaatsbeftuur daar te ftellen, en onderfteunde in 1809 met alle zijne magt de Rusfifche wapenen in den oorlog tegen de *Porte*, die echter in 1812, bij den inval der *Franfchen* in *Rusland*, door den vrede van *Bucharest*, een onverwacht einde nam. Bij dezen vrede werden wel de belangen der *Serviers* niet geheel vergeten; doch de voorwaarden er van waren van dien aard, dat dezelve in *Servië* eenen onaangenamen indruk veroorzaakten. De voordragt van den Rusfifchen opper-veldheer aan de Servifche natie, dat zij alleen op onderfteuning konden hopen, wanneer zij alle verfterkte plaatfen en verfchanfingen, zonder uitzondering, aan de bewaring van Rusfifche troepen zouden overgeven, en alle gewapende manfchappen onder onmiddellijk bevel van dat rijk zouden ftellen, werd niet alleen van de hand gewezen, maar zelfs verklaarden zich de *Serviers*, vrij onbewimpeld, dat zij op deze wijze grootelijks in hunne verwachting waren te leur gefteld. De Rusfifche troepen verlieten vervolgens, nog in het genoemde jaar, *Servië* en andere landfchappen, en het land werd aan zijne eige-

gene verdediging overgelaten. De *Serviërs* beproefden wel den weg van onderhandeling te *Konstantinopel*, en naderden meer *Oostenrijk*; maar te vergeefsch, alzoo de pacha's last ontvingen, om de aan *Servië* grenzende landen met geweld tot onderwerping te dwingen. De oorlog begon nu in 1813 op nieuw, en werd met de grootste verbittering, onder afwisselend geluk, gevoerd; doch moest de aanmerkelijk verzwakte magt der *Serviers*, na eenen strijd van 4 maanden, voor de overmagt der *Turken* bezwijken. Czerny George en vele anderen namen de vlugt in de naburige landen; terwijl de achtergeblevene door de *Turken* met de grootste wreedheid behandeld werden. Het land, waarin alles weder, zoo als gewoonlijk, op den ouden voet hersteld werd, geleek eene woestijn, en de latere pogingen der volkswoede werden door gestrenge maatregelen verijdeld: zelfs die van Czerny George, in 1817, waarvan het eigenlijk oogmerk niet zeer duidelijk is, mislukten, en kostten hem het leven; zonder dat er van de zijde van *Rusland* eenigen bekenden stap gedaan werd, om wegens de teregtstelling van eenen zijner veldheeren eenige genoegdoening te vorderen. Aangaande het verder lot der *Serviërs* weet men alleen zooveel, dat zij door de *Turken* zachter en gematigder behandeld worden, dan anders hunne gewoonte is; echter zijn zij zeer woest en bijgeloovig; kunsten en wetenschappen zijn er volstrekt onbekend, en zelfs de geestelijken zijn zeer onwetend.

SERVIUS TULLIUS. Een der merkwaardigste Romeinsche koningen, en wel de 6de van diegene, die van het jaar van *Rome* 173 — 207 regeerden. Hij onderscheidde zich door verstand en dapperheid, en maakte zich bij *Rome* verdienstelijk door verscheidene nuttige inrigtingen, onder anderen door de stad en haar gebied in districten (*tribus*), de burgers zelven in 6 klassen, en deze wederom in *Centurien* te verdeelen; alsmede door de invoering van de *Census* (*zie aldaar*). Hij versterkte de magt van *Rome* door een verbond met de *Latijnen* en *Sabijnen*, en liet, zoo als men meent, het eerste geld munten. Dan, hoe weldadig ook zijn bestuur voor de magt en grootheid zijns lands ware, kwam hij nogtans aan een droevig einde: zijn eigen schoonzoon, Tarquinius Superbus verklaarde hem voor een onwettig regent, en bragt hem om het leven.

SESOSTRIS. Een der beroemdste en grootste beheerschers van *Egypte*, ten tijde, waarin de geschiedenis dezes lands nog zeer duister is, die volgens Bredow in de 13de eeuw voor Christus zoude geregeerd hebben. Hij voerde gelukkige oorlogen tegen de *Aethiopiërs*, *Arabieren*, *Mediërs*, enz. en liet overal heerlijke gedenkteekens zijner zegepralen achter. Van den behaalden buit liet hij verscheidene prachtige tempels bouwen en verfraaijen; rigtte 2 obelisken op, waarvan ieder 126 el hoog was; liet door geheel *Egypte* breede dijken aanleggen, waarop de menschen, bij de overstroomingen van den *Nijl*, zich in veiligheid konden stellen; deed, ter bevordering van den handel, verscheidene kanalen graven, en bevestigde het

het land aan de Oostzijde, tot op 7 mijlen afstands, tegen de invallen der *Syriers* en *Arabieren*. Volgens de verzekering van DIODORUS van *Sicilië* zoude hij ten laatste blind geworden, en in het 33ste jaar zijner regering zijn gestorven.

SETUVAL, in *Estremadura*, is de derde handelstad van *Portugal* en heeft 12000 inwoners, enge straten en kleine slecht gebouwde huizen. De toegang tot de haven loopt door eene groote baai en is vol zandplaten, zoo dat er voor groote schepen slechts een naauw vaarwater overbijft, dat ter halver ebbe 3 vademen diep is. Aan dit vaarwater staat de toren *Oatoa*, en nabij denzelven eene vuurbaak, alsmede eene mijl beneden de stad het fort *St. Philippus*. Er zijn 15 handelhuizen. De uitvoer bestaat in eenige china-appelen en wijn, maar vooral in zout uit de naburige zoutwerken der rivier (*Sadao* oudtijds *Calipas*), hetgeen inzonderheid bij de Noordsche visscherijen gebruikt wordt.

SEVASTOPOL, voormaals *Aktikar*, of *Witte rotsen*, is eene nieuwe stad met eene uitmuntende haven, zelfs voor de grootste schepen, die door 3 takken gevormd wordt, en eenigzins naar de haven van *Maltha* gelijkt. Zij is de voornaamste oplegplaats voor de Russische vloot aan de *Zwarte zee*, waartoe zij zelfs bij uitsluiting bestemd is, zoo dat er geen koopvaardijschip, dan alleen in gevalle van nood, mag binnen loopen. Aan hare binnenzijde ziet men de bouwvallen der forteres van *Inkerman*, met eenige zeldzame holen, die voor het werk van monniken uit de middeleeuwen gehouden worden.

SEVECOTIUS, (JACOB) in 1596 in *Gent* geboren, en in 1642 gestorven, was sedert 1626 Hoogleeraar aan de Hooge school te *Harderwijk*, en is eerst meer algemeen bekend geworden door de *Euterpe* van de heeren SIEGENBEEK en KANTELAAR, bladz. 69 — 97. Hij was een Augustijner monnik, die, na eene reize naar *Italië* gedaan te hebben, naar *Holland* vertrok; aldaar den geestelijken stand en de Roomsche godsdienst vaarwel zegde; door zijnen stadgenoot en bloedverwant, HEINSIUS, werd voortgeholpen, en door P. CUNAEUS het Hoogleeraarambt in de Geschiedenis en Welsprekendheid, te *Harderwijk*, bezorgd werd. Hij wijdde zijn leven aan de verdediging der vrijheid, en voer, in zijne aanteekeningen op den JULIUS CAESAR van SUETONIUS en op FLORUS, hevig uit tegen het *Spaansche despotismus*; terwijl hij in zijn treurspel met rijen, *het beleg en ontzet der stad Leijden*, dat in 1626 in het licht verscheen, met de zinnebeeldige personen *Vrijheid*, *Honger* en *de Goddelijke regtvaardigheid*, de Natie inzonderheid opwekte, om nimmer eenen *Spanjaard*, een slaaf van geestelijke en wereldlijke dwingelandij, te vertrouwen. Het blijkt uit verscheidene proeven in de *Euterpe*, uit dit stuk medegedeeld, dat deze schrijver, alhoewel hij in den ouden trant van VONDEL gedicht heeft, vuur, kracht en beeldrijkheid bezat. In zijne jeugd had hij eenige zinnebeelden en mengeldichten vervaardigd, waaronder vooral zijne minne-zangen uitmunten.

SEVENNEN. Een aanmerkelijk gebergte in het zuiden van *Frankrijk*, hetwelk zich uit de *Pyreneën* met vele lage bergen verheft; zijnen naam en grootste hoogte aan de Noordzijde van het voormalig *Languedoc* in de provincie *Auvergne* ontvangt; vervolgens zich gedeeltelijk aan de *Rhone* sluit, en gedeeltelijk naar het Noorden voortloopt. De berg *Cantal*, die zich 5900 voet boven de oppervlakte der zee verheft, maakt een der hoogste toppen uit. De bewoners van de ruwste streken van dit gebergte leven meestal van de veeteelt en de kastanjes, welke de talrijke bosschen opleveren; doch in de afhellingen, waar de luchtstreek zachter is, vindt men, behalve veeteelt, ook koornbouw en manufakturen. De *Sevennen* dienden aan de zoo lang vervolgde *Hugenooten* tot een hunner voornaamste wijkplaatsen; doch toen men hen, in het begin der 18de eeuw, ook hier vervolgde, en de koninklijke ambtenaren met eene ongehoorde gestrengheid van hun de belastingen vorderden, snelden de verbitterde bergbewoners, door voorgewende profeten en hoop op buitenlandsche hulp aangevuurd, te wapen. Hunne godsdienstige dweepzucht, die voor vrijheid van geweten en vermindering van lasten streed, maakte dit verachte volk (*Kamizaards*) in het eerst zeer geducht; terwijl de steile bergen hen bijna onverwinnelijk deden voorkomen. Lodewijk XIV moest zelfs vele krijgsbenden, en eenige zijner beste veldheeren, waaronder de maarschalk Villars, tegen hen doen optrekken, eer het hem gelukte, om hen te onder te brengen. Tegenwoordig echter wonen nog vele Gereformeerden in deze streken.

SEVERUS. (Cornelius) Een Romeinsch dichter, uit de eeuw van Augustus, en de schrijver van een gedicht, *Atna* getiteld, waarvan in 1707 eene sierlijke uitgave in 12° te *Amsterdam*, en in 1769 eene overzetting te *Brunswijk* van C. A. Schmid verschenen is. Volgens Quintilianus zoude hij ook eene geschiedenis van den Siciliaanschen oorlog, in verzen, geschreven hebben.

SEVERUS (Lucius). Een Romeinsch keizer, te *Leptis* in *Afrika*, in het 146ste jaar onzer tijdrekening geboren. Zijn vader, Septimius Geta, was een Romeinsch patriciër, en de beide broeders van dezen waren consuls. Hij genoot eene voordeelige opvoeding, en bragt het ver in de Welsprekendheid; doch eerzucht en vermaken waren zijne hoofdneigingen. Hij kwam te *Rome*; werd door Marcus Aureleus tot raadsheer verheven; bekleedde spoedig, na elkander, bijna alle Romeinsche staats-bedieningen; ging als *questor* naar *Afrika*; bragt naderhand eenigen tijd in *Athene* door; doch werd spoedig stadhouder in het distrikt van *Lyon*; consul, en eindelijk bevelhebber der troepen aan de oevers van den *Donau* in *Hongarije*, welken laatsten post hij bij den dood van Commodus verkreeg. Toen Didius Julianus, na den dood van den keizer Pertinax, zich van het rijk meester maaakte, liet zich Severus in 193, door zijne Pannonische legioenen, tot keizer verklaren, hetgeen eenen oorlog ten gevolge had, welke ten nadeele van den eersten uitviel. Severus

drong

drong zonder merkelijken tegenſtand in *Italie*, en ontving, bij zijne nadering van *Rome*, het beſluit, dat hij tot keizer verkozen was, terwijl zijn mededinger afgezet en omgebragt werd. Zijne eerſte daad was, dat hij diegenen van de Pretoriaanſche wacht ſtrafte, welke aan den moord van PERTINAX deel hadden; doch dit was ook het eenige bloed, hetgeen bij zijne beklimming van den troon vergoten werd. Dan niettegenſtaande hij de overige, oproerige leden der genoemde wacht verſchoonde, zag hij zich echter genoodzaakt, om haar geheel aftedanken, en de manſchap 20 mijlen van de hoofdſtad te verwijderen; doch bleef zijn troon wankelende daar hij nog met PESCENNINUS NIGER, ſtadhouder van *Syrië*, en den bevelhebber in *Brittannië* te ſtijden had. SEVERUS hem, zonder voorafgaande oorlogsverklaring, aanvallende, behaalde bij herhaling de overwinning, zoo dat P. NIGER naar den *Euphraat* vlugtte, en op dezen togt ſneuvelde. Hij bediende zich van deze zijne zegepraal als een tiran; bande eerst de zonen van NIGER, en liet hen naderhand ombrengen; ſtrafte de ſteden, die het met zijnen mededinger gehouden hadden, met geldboeten, doch liet de raadsheeren, die in zijn leger gediend hadden, van kant helpen; terwijl hij *Byzantium*, na een langdurig beleg in zijne handen gevallen, zoo geheel verwoeste, dat het naauwelijks een dorp bleef, en de inwoners van hunne bezittingen beroofde.

SEVERUS bleef, na zijne zegepraal op PESCENINUS NIGER, eenigen tijd in *Azië*, en behaalde verſcheidene overwinningen op de *Parthers* en andere Barbaarſche volken; doch werd nu te magtig, om nog langer eenigen mededinger te dulden. Hij beroofde ALBINUS van zijne voorregten en titel als *Ceſar*; ſloeg hem, aan het hoofd van 150,000 man, bij *Lyon*, en zag zich, daar ALBINUS zich zelven ombragt, nu meester van het geheele rijk. Thans ſtapelde hij de eene wreedheid op de andere. Niet alleen liet hij de familie des laatſten, en de aanzienlijke krijgsgevangenen, benevens een groot aantal inwoners van *Gallië*, die zijnen mededinger onderſteund hadden, van kant helpen; maar deed ook den Romeinſchen ſenaat, die ALBINUS niet ongenegen was, zijne geſtrengheid gevoelen; bewees tot dat einde aan de nagedachtenis van COMMODUS, die voor eerloos verklaard was, eene goddelijke eer; hield, na zijne komst te *Rome*, aan den verzamelden ſenaat eene bedreigende, en met verwijtingen doormengde, redevoering, en liet aanſtonds, zonder eenig verhoor, 29, volgens anderen 41, van deszelfs leden te regt ſtellen. Wetende, hoe zeer hij door zijne euveldaden bij de aanzienlijke ſtanden gehaat was, zocht hij door ſchouwſpelen, bevrijding van drukkende lasten enz. de gunst van het volk te winnen; en van hier, dat onder zijne regering vrede en welvaart in zijn rijk heerschten. Inzonderheid legde SEVERUS zich toe op de liefde en achting zijns legers, door de ſoldy te verhoogen, en aan hetzelve voorregten en vrijheden te vergunnen, die tot de ontzenuwing van alle krijstucht aanleiding gaven, en als eene der voornaame oorzaken van het verval van het Romeinſche rijk kunnen be-

beschouwd worden, Na verscheidene gelukkige oorlogen tegen de *Parters*, *Armeniers*, *Arabieren* enz. keerde hij, na eene afwezigheid van 5 of 6 jaar, naar *Rome* terug; ondernam, aan het hoofd van een aanzienlijk leger, eenen veltogt naar *Engeland*, waar hij het zuidelijk gedeelte van *Caledonië*, (het tegenwoordig *Schotland*) tot aan de rivieren de *Clyde* en *Forth*, veroverde. Verscheidene aanslagen van zijnen onnatuurlijken zoon CARACALLA op zijn leven, gepaard met zijne jaren en zwakheid, bragten hem in zijne laatste dagen in eenen jammerlijken toestand, zoowel naar ziel als ligchaam, ten gevolge van welke hij in het jaar 209 te *Choraceum* (*York*) in het 66ste zijns ouderdoms, stierf. SEVERUS was in het eerst het Christendom toegedaan, en liet zijnen zoon CARACALLA in hetzelve onderwijzen; doch deszelfs spoedige aanwas verontruste hem dermate, dat hij naderhand alle bekeeringen tot het Joden- en Christendom, krachtdadig tegenging.

SEVILLA. De hoofdstad van de provincie van dien naam, de grootste in *Spanje*, liggende in eene vlakte, aan de *Guadalquivir*. Zij heeft met de voorsteden eenen omtrek van 3½ Geographische mijl, eenen aartsbisschop, 12 poorten, 29 parochie-kerken, 82 kloosters, 24 hospitalen, eene hooge school, eene akademie van schoone wetenschappen, bouw-, beeldhouw- en teekenkunde, een huishoud- en heelkundig genootschap, eene stuurmans school, 22 vrijschoolen, eene geschutgieterij, eene munt, een goed bewaard Romeinsch amfitheater, en 100,000 inwoners. De stad is voor het overige slecht gebouwd en de grond zeer moerassig, weshalve ook vele huizen op palen rusten. Onder de merkwaardigheden behooren: 1. de groote en prachtige Domkerk, een oude moské met 182 altaren: zij is 420 voet lang, 263 breed en 126 hoog; heeft een orgel met 5000 pijpen en 110 klavieren; is rijk aan kostbaarheden en schilderstukken, en pronkt met eenen toren van de hoogte van 350 voet, waarin 22 klokken hangen. 2. De *Alcazar*, of het oude paleis der Moorsche koningen. 3. De waterleiding. 4. Het amfitheater voor de stierengevechten, het grootste van dien aard in *Spanje*; bevattende van binnen in middellijn 240 voet. 5. De groote, koninklijke tabaksfabrijk, waarin 1700 menschen arbeiden, en 100 paarden en muilezels 40 molens aan den gang houden. Zij voorziet het geheele rijk van rook- en snuiftabak, en brengt aan de kroon 12 millioen op. Ook zijn hier eene salpeter-siederij, eene kopergieterij, en leder-, zijde- en wolfabrijken. *Sevilla* drijft nog eenen belangrijken handel; ofschoon dezelve veel van zijnen vorigen bloei verloren heeft, toen de stad de stapelplaats van geheel het nationaal vertier was, en de grootste schepen tot voor dezelve komen konden; doch thans is de rivier zoo verzand, dat alleen kleine schepen tot aan den zoogenoemden *Torre del oro* naderen kunnen, waar zij moeten laden en lossen. In de nabijheid van *Sevilla* ziet men nog de bouwvallen van een amfitheater en stad, welke voor het oude *Italica* gehouden, en tegenwoordig gewoonlijk *Oud-Sevilla* genoemd wordt.

SERVAAS, (WILLEM) een verdienstelijk *Nederlander*, niet genoeg naar waarde bekend, zag in 1739 het eerste daglicht. Hij behoorde tot die schuilende vernuften van ons vaderland, die in en om zijnen kring veel nuts stichtte, zoo in de waarneming van eene meer dan 50 jarige allergelukkigste geneeskundige praktijk in de gemeente van *Delfshaven*, als in het geheel belangeloos opleiden van verscheidene jonge lieden tot verschillende vakken van studie voor de Hooge scholen; terwijl hij tevens aan onderscheidene, afzonderlijke liefhebbers, in het een of ander vak, als: Meet-,Stel-, Natuur-, Sterren- Zeevaartkunde, en vooral in het Latijn, enkel uit liefde voor de kunst, tot aan zijnen dood, onophoudelijk onderwijs gaf. De genoemde taal was inzonderheid zijne geliefkoosde, niet zoo zeer uit hoofde van zijne, eigenlijk zoogenoemde, taalkennis; maar omdat hij daarin zijnen geliefden CICERO en VIRGILIUS, en vooral zijnen SENECA konde lezen en verstaan, welken laatsten hij dikwijls tot in den nacht doorbladerde. Ook vele oudvaders en wijsgeeren, van vroeger' en later' tijd, strekten hem tot vermaak, en ter vervulling zijner wetenschappelijke behoefte; terwijl hij de stellingen der meesten wist, en hunne theorie met éénen blik doorgronde. — Om zich een juist denkbeeld van zijne vlugge bevatting te vormen, behoeft men alleen aantemerken, dat hij, in zijne jeugd het Latijn leerende, tweemaal ter weke, en wel 2 uur ver, eene les moest halen, en in 2 jaar het zoo ver bragt, dat hij naar de Leidsche akademie trok, aldaar den geheelen omvang der Geneeskunde, wederom in gelijken tijd, zoo stellig leerde, dot hij, bij zijn examen, eene verhandeling schreef: *in fundamenta et certitudinem Medicine inquirens*, en op den 20sten van Zomerm. 1766 openlijk verdedigde, waarna hij in 1775 de twee bekende redevoeringen van den grooten GAUBIUS: *de regimine mentis*, *quod Medicorum est*, zoodanig vertaalde, dat deze geleerde man, aan hem deszelfs toestemming tot den druk vragende, betuigde, dat hij de eerste was, die zijne mening goed gevat had. Afzonderlijke werken van eenigen omvang heeft hij niet geschreven, maar vele losse verhandelingen in afzonderlijke tijdschriften, met of zonder zijnen naam, die van zijnen smaak getuigen. Voorts hield hij steeds eene uitgebreide geleerde briefwisseling, zoo als met den bijzonderen JAN VAN DER KEMP, zoowel in zijne verlichte als in zijne duistere tijdvakken, in welker eerste hij hem in zijnen PARMENIDES behulpzaam was, en in zijne laatste van sommige overdrevene gevoelens trachte aftebrengen; met C. W. VAN DEN HEUVEL, die in 1787 te *Leijden* zijne schoone Nosologische verhandeling schreef en verdedigde, en naderhand in *Amerika* eenen openbaren leerstoel verkreeg; met P. VAN HEMERT, zijnen kritischen vriend; met zijnen neef N. BONDT, hoogleeraar te *Amsterdam*, een der eerste en voornaamste scheidkundigen van dien tijd; met de Hn. VAN EIK, FLORIJN, LUBLINK en anderen.

Behalve alle deze talenten, bezat SERVAAS een beminnelijk karak-

ter, waardoor hij door velen gezocht, geacht en bemind werd. Hij ſtierf den 20ſten van Herfstm. 1825 te *Breda*, ruim 86 jaar oud, werwaarts hij zich federt Bloeim. begeven had, in de armen zijner kinderen en kleinkinderen, die hem bij uitſtek beminden, en hem tot aan zijnen dood als den besten Vader eerden en voorbeeldig dienden. Hij was een beminnaar van de vrijheid van zijn vaderland, en een menſchenvriend, in den volſten zin van het woord, en niemand vroeg hem te vergeefsch hulp, waar hij die verleenen konde. Alleen tegen trotschaards en huichelaars was hij ſtreng en zelfs ſcherp, en tegen wijsneuzen en betweters ſpotachtig; en hier kon men zien, dat hij JUVENALIS gelezen had.

SEWEL (WILLEM), behalve door andere ſchriften, door zijn *Engelſch en Nederduitsch Woordenboek*, en zijne *Spraakkunst*, bij ons genoeg bekend, werd in 1654 te *Amſterdam* geboren, en door zijne ouders op een handwerk beſteld; doch zijne zucht tot taalkennis en andere oefeningen, was bij hem zoo ſterk, dat hij in zijne uren van uitſpanning daarin zulke vorderingen maakte, dat hij zijn handwerk liet varen, en in het ſchrijven voor de drukpers zijn beſtaan zocht te vinden. Behalve in de Franſche, Engelſche en Hoogduitſche talen, was hij ook in de Latijnſche merkelijk gevorderd, en in de Griekſche niet geheel onbedreven. Hij ſchreef eenige jaren de Amſterdamſche Courant, en leverde, behalve zijn gemelde *Woordenboek* en *Spraakkunst*, verſcheidene vertalingen van zijne meer of min uitgebreide werken, waarvan die van de *Historie des Ouden en Nieuwen Testaments*, en van de *Joodſche geſchiedenisſen*, van FLAVIUS JOZEPHUS, de voornaamſte zijn. SEWEL hield zich echter niet alleen met vertalen onledig; maar verhefte zich ook tot en rang van oorſpronkelijk ſchrijver, door het zamenſtellen van zijn beroemd werk, *Historie der Kwakers*, waaraan hij 25 jaar arbeidde, welke in 1717 verſcheen, en ſteeds den roem van geſchiedkundigen heeft weggedragen. Tot een ander ſoortgelijk geſchrift, onder den titel van: *Historia quakeriana*, door GERARD CROEZE, het geen reeds in 1695 het licht zag, had hij, volgens zijne eigene betuiging, de beste ſtukken geleverd. Deze arbeidzame man overleed in Lentem. 1720, en liet, volgens algemeen getuigenis, den ſchoonen roem na van een godvruchtig man. Hij behoorde van zijne vroegſte jeugd af, tot aan zijnen dood, tot de gezindte der kwakers, waartoe zijne ouders, eerst leden van de gemeente der zoogenoemde *Vlaamſche Doopsgezinden* te *Amſterdam*, naderhand waren overgegaan.

SEXTANT, of *Sector*, is een ſterrenkundig, koperen werktuig, nagenoeg uit een zesde gedeelte van eenen cirkel beſtaande, welks rand in graden, en gewoonlijk nog in onderdeelen verdeeld is. Het dient, even als het quadrant, om den zenith-afstand der ſterren te meten, en wordt ook, op gelijke wijze, daartoe gebruikt. Inzonderheid bedient men er zich van, om het muurquadrant te verifiëren.

ren. — De befchrijving van een ander fterrenkundig werktuig, van gelijken naam, zoeke men op SPIEGEL-SEXTANT.

SEXTARIUS. Eene Romeinfche maat, die, met honig gevuld, 16, met olie 12, en met water 20 oncen houdt. Behalve deze *Sextarius* hadden de oude *Romeinen* nog eene andere, bij hen *Castrensis* of veldkan genoemd, die het dubbeld van de gewone inhield. Ook droeg eene zekere maat voor drooge waren bij hen den naam van *Sextarius*.

SEXTUS EMPIRICUS. Een der beroemdfte *Sceptici*, die in het begin der 3de eeuw, ten tijde van keizer SEVERUS, bloeide. Van zijn leven en omftandigheden weten wij niets anders, dan dat hij tot de Empirifche fekte behoord heeft; maar die zich door zijne *Inftitutiones Pyrrhoniae*, en zijne elf boeken tegen de *Mathematici* niet alleen omtrent de *Sceptifche Wijsbegeerte*, maar ook ten aanzien der historie van de geleerdheid der ouden in het algemeen, en omtrent die der Wijsbegeerte in het bijzonder, zeer wel gekweten heeft; alhoewel zijne fchriften met omzigtigheid moeten gelezen worden.

SEXTUS RUFUS. Een Romeinsch gefchiedfchrijver, die omftreeks het jaar 370 onzer tijdrekening leefde, en van wien wij nog een *Breviarium de victoriis et provinciis pop. rom.*, en eene verhandeling: *de regionibus urbis Romae* bezitten.

SHAFTESBURY. (ANTON ASTHLEY COOPER, Graaf van) Een kleinzoon van den, in de Engelfche gefchiedenis, genoeg bekenden ftaatsdienaar, met wien hij dikwijls is verwisfeld geworden. Hij werd n *Londen* in het jaar 1671 geboren, en was een der beroemdfte wijsgeerige fchrijvers van *Engeland*. Hij genoot eene opvoeding overeenkomftig zijnen ftand; kende met zijn 11de jaar reeds de Latijnfche en Griekfche talen, en bezocht de fchool te *Winchester*; doch verliet dezelve in 1686, om onder het geleide van een bekwaam man de meest befchaafde fteden van *Europa* te bezoeken. Hij hield zich in *Frankrijk* en *Italië* het langst op, en legde hier den grond tot de kennis en den fmaak in de fchoone kunsten, die naderhand in zijne fchriften doorftraalden. Bij zijne terugkomst in *Engeland*, in 1690, werd hem eene plaats in het parlement opgedragen; doch hij wees die voor als nog van de hand, en werd eerst na verloop van 5 jaar, gedurende welke hij zijnen lust tot letteroefening vlijtig volgde, er lid van. SHAFTESBURY bezat het zeldzaam vermogen, om zijne liefde voor de vrijheid, die hij zijn geheele leven behield, krachtig uit te drukken, en de achting van het parlement te winnen. Hij onderfteunde onvermoeid iederen maatregel, welke op het bewaren van dit dierbaar pand, en de bevordering van het algemeene welzijn eenigen invloed konde hebben, en liet zich nimmer door eenige partij van dit zijn oogmerk afbrengen. Ondertusfchen verliet hij, uit hoofde zijner zwakke gezondheid, deze loopbaan, en reisde naar *Holland*, waar hij langer dan een jaar vertoefde, en met BAILE, LE CLERC en andere geleerden gemeenzaam omging. Na den dood zijns vaders,

kort na zijne terugkomst in *Engeland* voorgevallen, werd hij graaf van *Shaftesbury*; doch bekleedde eerst nog, op raad van zijnen vriend SOMMERS, in 1700, eene plaats in het hoogerhuis, waar hij de maatregelen van koning WILLEM zoo ijverig onderſteunde, dat deze hem den post van Secretaris van ſtaat aanbood, dien hij echter van de hand wees. Toen de koningin ANNA den troon beklom, onttrok hij zich aan alle publieke zaken, en reisde andermaal naar *Holland*, waar hij 2 jaar onder zijne geleerde vrienden verkeerde. Kort daarna, toen door Franſche dweepers eene aanmerkelijke gisting in *Engeland* werd veroorzaakt, en men tot geweldige maatregelen tegen de bewerkers er van neigde, gaf hij zijnen *Letter concerning Enthusiasm* in het licht, waarin hij tot zachtheid raadde, alzoo men door geſtrengheid het misnoegen eerder zoude vermeerderen dan verminderen. In 1711, toen hij zich in het huwelijk had begeven, deed hij met zijne gade eene reis door *Frankrijk* naar *Italië*, en verkoos *Napels* tot zijn verblijf, waar hij reeds in 1713 ſtierf. SHAFTESBURY was een wijsgeer, die voor zijne vrienden en boeken leefde, het hofleven niet zocht, maar ook niet ontweek; die zijne eergierigheid wist te matigen, en zijnen grootſten roem ſtelde in goed te doen. Als ſchrijver werd hij hoog geſchat. Hij toonde zich in al zijne ſchriften als een ijverig verdediger der vrijheid, als een vroom aanklever van den Natuurlijken godsdienst, en een warm vriend der deugd. Zijn voornaamſte werk draagt den titel van *Characteristiks*, (*Londen* 1737, 5 deelen), waarin hij tracht te betoogen, dat het ongeluk van ieder afzonderlijk mensch ten beste van het geheel verſtrekt, en dat er dus eigenlijk volſtrekt geen kwaad in de wereld plaats heeft.

SHAH ALLUM, (dat is: *Heer der wereld*), voor zijne komst tot den troon ALI-GOHER genoemd, was de laatſte vorst in *Hindostan*, uit het geſlacht der TIMURS. Hij werd in 1723 geboren, en door zijnen vader in 1756 tot onderkoning van *Djedjer* benoemd; bekleedde deze waardigheid met moed, en bragt een klein leger bijeen, om den trotſchen vizier zijns vaders, die dezen in de hoofdſtad des rijks gevangen hield, het hoofd te bieden; rukte met hetzelve in 1758 naar *Dehly*; trok niet eerder terug, voor dat hij de gevorderde ſchattingen ontvangen had, en ging hierop naar *Bengalen*. Hier was hij echter niet zoo gelukkig: hij werd door de vereenigde Indiſche en Engelſche troepen gevangen genomen; doch verkreeg, op het bijna gelijktijdig ontvangen berigt, dat zijn vader ALLUM-GUYERS, op last van zijnen verachtelijken ſtaatsdienaar, was vermoord geworden, aanſtonds weder zijne vrijheid, en beklom in 1759 den troon. SHAH-ALLUM was echter te zwak, om zich op denzelven te handhaven, en werd beurtelings de ſpeelbal van magtiger Indiſche vorsten en de *Engelſchen*: zelfs zocht hij in 1764 in het leger der laatſten zijne toevlugt, die het met de ſtaatkunde overeenkomstig rekenden, om den gevlugten vorst met onderſcheiding te behandelen, en plegtig weder naar *Allah-Abad* te geleiden. Vier jaar leefde hij hier

in rust, tot dat verveling en verdriet over de gewelddenarijen der *Engelschen* hem bewogen, om naar *Dehly* te trekken, waar hij in Winterm. 1771 zijnen plegtigen intogt deed, door welken stap hij zich aan de bescherming der *Engelschen* onttrok. Later, in 1785, begaf hij zich onder de bescherming der *Maratten*, wanneer de bekende *Rajah* SCINDIAH, een tijd lang, de plaats van regent des Mogolschen rijks bekleedde, dat onophoudelijk door onderscheidene partijen verontrust werd. Meermaal moest hij zijne provincie, zijne hoofdstad, ja zelfs zijn paleis tegen de oproerigen, die hij gedeeltelijk met weldaden overladen had, verdedigen, tot dat hij eindelijk door eene zamenzwering, waarvan een uit de natie der *Rohillas*, GHOLAM-CADYR, de bewerker was, in Oogstm. 1788 van den troon gestooten, in zijn Harem opgesloten, van zijn gezigt beroofd, en zijn schat geplunderd werd. Zijne tegenpartij werd wel door de *Maratten*, die ter zijner hulp toeschoten, verdreven, en hij weder op den troon hersteld; doch het einde zijner regering was nog van minder beteekenis, dan derzelver begin. Afhankelijk van de *Maratten* en *Engelschen* zocht hij zijnen troost in de eenzaamheid, en, onder het verschrikkelijke van zijn lot, in de dichtkunst; en men heeft nog van hem eenige Elegien, welke eene stille droefgeestigheid kenmerken. De ongelukkige SHAH-ALLUM bragt 18 jaar in dezen toestand door, en stierf ten laatste te *Dehly*, den 16 van Oogstm. 1808, in den ouderdom van 82 jaar zijns rampvollen levens. Zijn zoon sultan ACKBAR II. was de erfgenaam van zijnen titel; doch uit hoofde zijner volslagene afhankelijkheid van de *Engelschen* kan men rekenen, dat de dynastie der TIMURS met SHAH-ALLUM een einde heeft genomen.

SHAKESPEARE. (WILLIAM) Deze, met roem bekende Engelsche dramatische dichter werd in 1564, te *Straffort* in het graafschap *Warwick*, geboren. Van de levensbijzonderheden zijner jeugd is weinig meer met zekerheid bekend, dan dat hij in zijne geboorteplaats door zijnen vader, die een wolhandelaar was, werd ter school besteld; met zijn 15de jaar dezen in zijn beroep behulpzaam was, en nog geen 18 jaar bereikt had, toen hij aan ANNA HADHAWAY huwde, die hem 2 dochters en eenen zoon ter wereld bragt. Kort na zijn huwelijk vertrok hij met zijne vrouw naar *Londen*, waar hij zich aan het tooneel toewijdde, en als dramatisch schrijver veel roem behaalde. Hij genoot de gunst van de koningin ELIZABETH en van JAKOB I. in eene groote mate, en verwierf zelfs van den laatsten, in 1600, de vrijheid, om met HENNING en CONDEZE eenen nieuwen schouwburg op te rigten, waaraan die vorst tevens zulke aanzienlijke voordeelen verbond, dat SHAKESPEARE zijn reeds niet gering vermogen, binnen 3 à 4 jaar, nog aanmerkelijk konde vermeerderen. Na dien tijd keerde hij naar zijn stil landverblijf te *Straffort* terug, leefde hier met zijne vrouw, en omringd van zijne beide gehuwde dochters, in de zaligste rust tot aan zijnen dood, die in het jaar 1616 voorviel. In de groote kerk te *Straffort*, aan de Noordzijde van den predik-

ftoel, waar zijn ftoffelijk deel begraven ligt, ziet men tegen den muur, een eenvoudig gedenkftuk geplaatst; verbeeldende SHAKESPEARE, in eene zittende en peinzende houding, met een kusfen voor zich, eene pen in de regterhand, en onder de linker eene rol papieren. Boven in de kroonlijst leest men deze regels:

Indicio Pyladem, genio Socratem, arte Mavonem
Terra tegit, populus moeret, Olympus habet.

In *Londen* echter, waar deze groote dichter zoo veel roem en achting verworven had, dacht men er eerst in 1741 aan, om aan 's mans nagedachtenis eene welverdiende hulde te betoonen, door hem in de abtdij van *Westminfter*, bij infchrijving, een gedenkteeken van wit marmer op te rigten; vertoonende het beeldtenis van SHAKESPEARE in eene ftaande houding, en in de kleederdragt van zijnen tijd: ter zijde ftaat een altaar, waarop eenige boeken liggen, op welken hij met zijnen regter elleboog rust, en van hetwelk eene half ontrolde rol nederhangt, waarop het volgend bijfchrift, uit een zijner eigen ftukken, *the Thempest*, gelezen wordt:

The cloudcapp'd-towers, the gorgeous palaces,
The Solemn temples, the great globe itfelf
Yes, all which it inherit, fhall disfolve;
And, like this insubstantial pageant faded,
Leave not a wrack behind.

Acht en twintig jaar later, in 1769, bereidde GARRICK, die aan hem zijnen roem te danken had, ter zijner eere, in zijne geboorteplaats, een prachtig en zinrijk vreugde-feest; beftaande in eenen ftatigen optogt van zegewagens, op welken koning LEAR, RICHARD III, MACBETH, ROMEO en JULIA, onder trompetten, hoorns en ander muzijk, en omringd van eene tallooze, juichende menigte volks, zich naar eenen verlichten eertempel begaven, waar redevoeringen, en gezangen elkander beurtelings verwisfelden. *Straffort* was des avonds verlicht, en overal werden vuurwerken afgeftoken; terwijl een gemaskerd bal het genoegen der aanwezigen aanmerkelijk verhoogde.

Men heeft van SHAKESPEARE 43 dramatifche ftukken, waarvan er 8 door Engelfche fchrijvers niet aan hem worden toegefchreven, en de meesten derzelve in verfcheidene talen, en ook in de onze, zijn overgezet. De 35 overigen, aan hem, zonder tegenfpraak, toegekend, zijn van 1591 — 1614 gefchreven, en onder dezen houdt men koning LEAR, HAMLET, OTHELLO, MACBETH en de ROMEO en JULIA voor de beste. Daarenboven bezitten wij van SHAKESPEARE ook eenige leergedichten, onder anderen de VENUS en ADONIS, en de *roof van* LUCRETIA, alsmede nog 154 *Sonnetten*, die mede eene bijzondere belangftelling verwekken.

SHARKS- of DIRK- HARTOGS-BAAIJ, (De) van DAMPIER, met zandige maar houtrijke oevers, waarvan DAMPIER berigt, dat hij er konijnen met zeer korte voorpooten gezien heeft, die zekerlijk *Kanguro's* waren, welk belangrijk en meestal op de achterpooten loo-

loopend dier toen nog bij geen Europeër bekend was. De Fransche Natuurkenners hebben waargenomen, dat deze kusten met versteende schelpen bedekt waren, en zich er met zulk eene ontzettende snelheid eene versteeningskorst vormde, dat zelfs de uitwerpsels der dieren daarmede omkleed werden. *Perons* schier-eiland verdeelt *Sharksbaaij* in 2 golven, die beide eene goede rede, maar geen versch water hebben.

SHEFFIELD. Eene stad in het graafschap *York* in *Engeland*, aan den mond van de *Sheaf*, met 35,800 inwoners, beroemd door hare staal- en ijzerfabrijken, die zich tot verscheidene mijlen boven de stad uitstrekken. Behalve snij-instrumenten, waaronder alle soorten van mesfen (van $2\frac{1}{2}$ stuiv. tot 90 guld. het stuk) zagen, vijlen, scharen, lancetten en seizen behooren, en waarin *Sheffield* boven *Birmingham* en andere Britsche fabrijken den voorrang heeft, vervaardigt men er spaden, schoffels, allerlei waren van gegoten ijzer, aanbeelden, plated-waren, optische instrumenten, kammen enz. Hoorn wordt het best in *Sheffield* geverwd, alwaar tevens 2 geschutgieterijen, een groot ijzerwerk, eene garenspinnerij, en eene fabrijk van loodwit en menie gevonden worden. De stad heeft goede straten, vijf kerken, welker torens men reeds op eenen grooten afstand zien kan, en in haren omtrek eenen overvloed van steenkoolen, waardoor de fabrijken en de stoommachines met weinige kosten kunnen aan den gang gehouden worden.

SHEFFIELD. (John Baker Holroid, *Lord*) Een beroemd Engelsch landbouwkundige, staatsman en staatkundig schrijver, omstreeks het jaar 1742 geboren. Door den dood zijns broeders in het bezit van een aanzienlijk vermogen gesteld, begaf hij zich in 1767 in het huwelijk met de eenige dochter van een zeer gegoed edelman, en werd sedert een vlijtig landhuishoudkundige, die zijn landgoed *Sheffield-house* in *Susfex* aanmerkelijk verbeterde. Uit hoofde van kennis van den handel door de stad *Bristol* tot haren representant verkozen, verwierf hij door zijne moedige pogingen, tegen de afschaffing van den slavenhandel, de achting zijner kiezers, en betoonde naderhand, toen hij in 1805 tot pair benoemd werd, in het hoogerhuis dezelfde onafhankelijkheid van geest, welke hij in het lagerhuis had aan den dag gelegd. Voor het overige was lord Sheffield de vertrouwdste vriend van den geschiedschrijver Gibbon, wiens gedenkwaardigheden en nagelatene werken door hem in 5 deelen in 4° zijn uitgegeven. Hij zelf heeft onder anderen geschreven: *Beschouwingen over den handel der Noord-Amerikasche staten*, waarvan in 1784 de 6de uitgave verscheen; *Beschouwingen over de manufakturen, den handel, en tegenwoordigen staat van Ierland*, in 1792 voor de derde maal gedrukt; *Beschouwingen over het plan ter afschaffing van den slavenhandel*, 1789, en meer anderen.

SHERIDAN (Richard Brinsley) was de derde zoon van Thomas Sheridan, even beroemd als tooneelspeler, dan als uitstekend

redenaar; doch bijzonder door zijn Engelsch woordenboek over de uitfpraak, en door meer andere werken. Zijne moeder *Mis-triss* SHERIDAN was insgelijks eene vrouw van een uitmuntend verftand en de voortreffelijkfte grondbeginfels, en de fchrijffter van SIDNEY BIDULPH, een roman; van NOURJAHAD, eene Oosterfche vertelling, en van verfcheidene blijfpelen. Zij was de vertrouwdfte vriendin van Dr. SAMUEL JOHNSON, en van anderen in de geleerde wereld beroemde perfonen. RICHARD werd op zijn 7de jaar met zijnen ouderen broeder CHARLES FRANCIS onder het opzigt van S. WHYTE van *Dublin*, een vriend huns vaders, gefteld; maar zijne jeugdige jaren leverden toen nog geen uitzigt op de fchitterende bekwaamheden op, welke zich naderhand in hem ontwikkelden. In 1768 werd RICHARD te *Harrow* ter fchool befteld, van waar hij als ftudent, eenige jaren daarna, zich in het regtsgeleerd kollegie in *Londen*, *Middle Temple* geheten, begaf; doch ook hier beantwoordde zijne vlijt niet aan de verwachtingen zijns vaders. Hij huwde aan *Miss* LINLEY, de dochter van eenen componist, en de geliefkoosde zangeres op het tooneel van *Drurylane*, en bragt zich daardoor in drukkende omftandigheden; fchoon hij nimmer, niettegenftaande de gunftigfte aanbiedingen, gedogen wilde, dat zijne vrouw weder het tooneel betrad.

SHERIDAN, nu met de zorg voor een huisgezin belast, gevoelde de noodzakelijkheid, om in deszelfs dringendfte behoeften te voorzien. Reeds had hij bij onderfcheidene gelegenheden geenen geringen naam als dichter verworven, en dus, genoodzaakt, om op de gunst van het publiek aanfpraak te maken, begon hij met zich aan het blijfpel toe te wijden. Zijn eerfte ftuk, *the Rivals*, werd in 1775 vertoond, en eerlang door het kluchtfpel *St. Patricks-day, or the Sheming Lieutenant*, door zijne komieke opera *the Duenna* en anderen gevolgd, die alle met ongemeene goedkeuring ontvangen werden. In 1776, toen GARRICK befloten had, om van zijn aandeel in den fchouwburg van *Drurylane* af te zien, kochten Dr. FORD, de Hr. LINLEY en SHERIDAN hetzelve voor 30,000 p. ft., en voerden nu terftond ten tooneele *the Trip to Scarborough*, veranderd naar van BURGS blijfpel *the Relapfe*, welk ftuk door *the School for Scandal* fpoedig gevolgd werd, hetgeen te regt zijnen roem boven alle dramatifche fchrijvers verhief, en der Britfche komedie, naar het gevoelen van vreemde letterkundigen, eenen luister bijzettede, die haar tot dus verre ontbroken had. In 1771 verfcheen zijn *Tempest altered*, en zijne *Critic*, naar het model van BUCKINGSHAM *Rehearfal* zoo meesterlijk gefchreven, dat het boven allen fchijn van navolging verheven was, en eindelijk in 1799 PIZARRO, *altered from* KOTZEBUE; wordende een muzijkaal ftuk, getiteld *the Camp*, ten onregte aan SHERIDAN toegekend. — Ondertusfchen nam zijne verlegenheid om geld, in weerwil van de voordeelen, van zijne ftukken getrokken, en het aandeel, dat hij in het tooneel had, door de kostbaar-

baarheid en ongeregeldheid zijner huishouding, zoodanig toe, dat hij op raad van zijnen vriend Fox besloot, om naar eene plaats in het huis der gemeente te dingen. Hij werd in 1780 voor *Straffort* verkozen, en ondersteunde sedert krachtdadig de maatregelen der oppositie-partij; werd in 1782 tot tweede secretaris van Fox, toen secretaris van staat voor de buitenlandsche zaken, en in het volgende jaar tot secretaris van de Thesaurie aangesteld. Toen de heer Pitt kort daarna den hertog van Portland als eersten lord der thesaurie opvolgde, en er eene geheele verandering van personen en maatregels plaats greep, verdedigde hij de beroemde O. I. bill van Fox; onderscheidde zich door plaatselijke naauwkeurigheid, en hield over dit onderwerp eene zoo meesterlijke redevoering, dat het publiek gevoelen hem in de tweede klasse der parlements-sprekers rangschikte. Het deel, dat hij aan de voorstellen omtrent *Ierland* nam, was bijzonder in het oog loopend, en sedert werdt hij door Pitt als zijne geduchte tegenpartij beschouwd. Reeds had Sheridan, als redenaar, eenen hoogen trap van volkomenheid bereikt, toen de beschuldiging van den heer Hastings hem gelegenheid aanbood, om vermogens te ontwikkelen, die toen geene wedergade hadden. Hij ondersteunde de aanklagt, en zijne redevoering, in Grasm. 1787 in het parlement gehouden, was eene der meest bewijzende en bezadigste, die immer in het Engelsch parlement uitgesproken werden. Hij boeide de aandacht van het huis der gemeente meer dan 5 uur, bevestigde de wankelenden in hun gevoelen, en bewerkte bij een vierde gedeelte, dat men ongenegen vooronderstelde, dat de zaak verder werd voortgezet. Sheridan was in drieërlei opzigten welsprekend: zijn stijl was duidelijk en onopgesmukt; zijne redevoeringen waren breedvoerig, aandoenlijk en vol vuur; doch er was niets overtolligs of gemaakt, niets valsch schitterende, noch eene verkeerde verhevenheid in te vinden. Mededoogen en verontwaardiging werden beurtelings opgewekt, en de wonderdadige uitwerksels, die men van *Griekenlands* en *Romes* Welsprekendheid verhaalt, werden vernieuwd. Burke en Fox gaven hem de uitbundigste lofspraak, en zelfs Pitt erkende, „ dat hij de Welsprekendheid van oude en hedendaagsche tijden, in „ gemelde redevoering, had overtroffen." Ondertusschen was dit niet de eenige gelegenheid, waarin Pitt voor de meerdere welsprekendheid zijner tegenpartij buigen moest: hij zag zich genoodzaakt, om de zaak te verschuiven, als de voornaamste reden daartoe opgevende, „ dat het huis tot geene onpartijdige beslissing konde ko- „ men, zoo lang het zich nog onder de roede van den toovenaar „ bevond."

Na dit schitterend tijdstip in het leven van Sheridan, speelde hij, bij gelegenheid van de ongesteldheid van den koning, waardoor in de uitoefening van het koninklijk gezag moest voorzien worden, de eerste rol, om den prins van *Wallis* tot regent te verklaren, onder zulke bepalingen, als het parlement zou goedvinden; bewerende, dat

de onmiddellijke opvolging van den erfgenaam van den troon, volgens constitutioneel regt, behoorde plaats te hebben. SHERIDAN bleef een vlijtig tegenstrever van PITT's bestuur, en stond, ten gevolge van het vertrek van FOX, aan het hoofd der oppositie-partij. Hij had, gelijk velen zijner vrienden, veel op met de Fransche omwenteling, en beschouwde de staatsinrigting, door haar gevormd, als een werkstuk van menschelijke wijsheid daargesteld, ter volmaking van menschengeluk; doch toen hij zag, dat die staatsinrigting naderhand door de dolle staatkunde van op een volgende regeerders werd bezoedeld, ging hij geredelijk, met anderen, over, om misslagen af te keuren, die regtstreeks strijdig met de beginsels waren, volgens welke de omwenteling oorspronkelijk werd daargesteld.

SHERIDAN huwde, na den dood zijner eerste vrouw, in 1795 aan *Miss* OGLE, de dochter van den domdeeken van *Winchester*, bij welke hij, zoo als ook uit zijn eerste huwelijk, eenen zoon had, die beiden hem overleefden. Toen zijne partij, na den dood van PITT, weder de overhand verkreeg, werd hij schatmeester van het zeewezen; doch toen, 9 maanden daarna, het ministerie weder veranderd werd, bezorgde hem de prins van WALLIS den post van hoofdontvanger van het hertogdom *Cornwallis*, welke 2000 p. st opbragt, waarbij hij nog medebestuurder bleef van het tooneel in *Drurylane* tot aan zijnen dood. Met eenige orde in zijne zaken had hij een rijk man kunnen worden; doch zijne verkwistende levenswijze, gepaard met onderscheidene verdrietelijkheden, die hem ten laatste in slecht gezelschap voerden, veroorzaakten bij hem zulk een groot gebrek aan geld, dat hij tot allerlei onbetamelijke middelen zijnen toevlugt nam. Hij overleed in Hooim. 1816, en men weet met zekerheid, dat hij weinige weken voor zijnen dood, door zijne schuldeischers, in de gevangenis zoude geworpen zijn, indien niet zijne kundige geneesheeren, BAILE en BAIN, dit hadden voorgekomen. Ondertusschen gevoelde hij tot het laatste oogenblik de aangenaamste vertroosting, die een hart gevoelen kan, in de liefderijke overeenstemming en oppassing zijner beminnelijke gade en zoons, waarvan de eerste zijne legerstede niet verliet, en hem met de grootste naauwgezetheid oppaste. SHERIDAN was een der schitterendste lichten van zijn tijdvak; en ofschoon hij met grooten luister in het parlement schitterde, werd zijne welsprekendheid door zijne uitstekende talenten als blijspeldichter nog overtroffen. Zijn stoffelijk deel werd, met vele staatsie, in de abtdij van *Westminster* begraven, en ligt in den dichtershoek, juist tegen over het gedenkteeken, voor Dr. GOLDSMITH opgerigt, met dat van SHAKESPEARE aan het eene en van HANDEL aan het andere einde. Op de zerk leest men dit eenvoudig opschrift: *The right honourable* RICHARD BRINSLEY SHERIDAN *died 7the July* 1816, *aged 65 Years.*

SHERIF. Zoo noemt men in *Engeland* den regter over een geheel graafschap (*Shire*). Voor ieder is er een, doch voor *Middles-*

lesex zijn er twee, waarvan er een alleen voor de ſtad *Londen* beſtemd is. De *Sherif* heeft nog een *Onder-Sherif* en gezworenen (*Jury's*) onder zich, die, nadat hij zijn onderzoek voltooid heeft, het vonnis uitſpreken, door hem zelven voorgedragen, en bij de zittingen en verhooren worden bij een geroepen. Het ambt van een *Sherif* is uitgebreid en aanzienlijk; hij moet zorgen voor de policie, de invordering der koninklijke taxen, boeten en confiscatie-gelden, en bovendien de koninklijke ſtrafvonnisſen ter uitvoer brengen, en in burgerlijke zaken regt ſpreken. De *Opper-Sherif* wordt jaarlijks door den koning benoemd, maar de *Onder-Sherif* voor zijn leven aangeſteld.

SHETLAND, of *Shetlandſche eilanden*. Een aantal eilanden, tot *Schotland* behoorende, die door Hollandſche, Deenſche en andere Noordſche ſchippers ook wel *Hitland* genoemd worden. Het ligt Noordelijk, tusſchen *Schotland* en *Noorwegen*, en bevat 46 groote en 40 kleine eilanden, waarvan 26 door 20,000 menſchen bewoond en de overigen tot de veeteelt gebruikt worden. De grond dezer eilanden is over het algemeen bergachtig en moerasſig, en geheel van houtgewas ontbloot: alleen naar den kant der kusten vindt men vruchtbare en bebouwde ſtreken, en van granen wordt er alleen eenige gerst en haver verbouwd. Met de aardappelenteelt is men eerst in later tijd begonnen. Het ontbrekend hout ontvangen de eilanders van de *Orcadiſche* eilanden, en wordt voor het overige door heide en turf vergoed. Men heeft er klein rundvee, gelijk ook paarden en ſchapen, waarvan de laatſten zeer fijne wol opleveren, alsmede een klein ſoort van zwijnen. De kusten zijn van bogten en havens voorzien, die alle geriefelijkheden opleveren, om de ſterke vischvangst, in deze ſtreken, ten meesten voordeele te kunnen aanwenden: inzonderheid is de haringvisſcherij der *Hollanders* hier van veel belang. Behalve in de visſcherij vinden de inwoners hun beſtaan in ſpinnen en breijen van inlandſche wol, hetwelk meestal door de vrouwen en kinderen verrigt wordt. Men breidt zoowel zeer grove als zeer fijne kouſen, waarvan eene groote hoeveelheid wordt uitgevoerd. Ook brengen de eilanders boter, traan, vellen van zeehonden en otters naar andere plaatſen. De voornaamſte handel is op *Leith*, *Londen*, *Hamburg*, *Spanje* en de *Midellandſche zee*. De inwoners zijn Protestanten en ſpreken Noordsch; doch ook, uit hoofde van den menigvuldigen omgang met Hollandſche ſchippers, veel Nederduitsch. De Zomer is op deze eilanden zeer kort; de Herfst nat en nevelachtig, en zelden heeft men Lente. De Winter duurt lang, maar brengt weinig vorst en ſneeuw, doch veel regen en ſtorm met zich, wanneer geen ſchip de havens kan bereiken, en de inwoners dikwijls 5 of 6 maanden geheel van de overige wereld zijn afgeſneden. Het grootſte eiland heet *Shetland* of *Mainland*, waarop het vlek *Lerwick*, met 1200 handeldrijvende ingezetenen, gevonden wordt; het Noordelijkst, *Unst* genoemd, bevat groote en bewonderenswaardige

ho-

holen in de rotſen langs de kust, en op dit eiland is de langſte dag van 19 uur 15 minuten, en de kortſte van 4 uur 45 minuten.

SIAM. Een uitgeſtrekt koningrijk van 6000 vierkante mijlen, op het Indisch ſchier-eiland aan gene zijde der *Ganges;* grenzende ten Oosten aan het keizerrijk *Anam*, en de daartoe behoorende *Laos* en *Cambodſcha*, ten Zuiden aan *Malakka* en de golf van *Siam*, ten Westen aan het *Birmaniſche* rijk, en ten Noorden aan hetzelve en aan *China*. Het ligt tusſchen den 10 en 15den graad N. B., en bevat een uitgebreid dal, hetwelk door de breede rivier *Menam* doorſtroomd, rondom door bergen ingeſloten en door de overſtroomingen dezer rivier ongemeen vruchtbaar gemaakt wordt, weshalve men in hetzelve ook verſcheidene kanalen heeft aangelegd. Dit dal is de eenige bebouwde landſtreek; zijnde de heuvels en bergen, die het omringen, meestal met verſchrikkelijke bosſchen bedekt, waarin vele wilde dieren, als: olifanten, rhinocerosſen, tijgers, carakals enz. zich ophouden. De voortbrengſels van *Siam* beſtaan voornamelijk in moes, rijst, hulschvruchten, watermeloenen, kaneel, koffij, katoen, bétel, zuikerriet, edele zuidvruchten, bambus, verwhout, goud, koper, ijzer, lood, tin, magneetſteen, ſalpeter, zwavel en diamanten. De inwoners, waarvan men het getal niet weet, zijn gedeeltelijk *Siameſen*, gedeeltelijk *Malaijers*, en de heerſchende godsdienst is de Buddhistiſche. De kunstvlijt bepaalt zich tot het weven van zijden- en katoenen-ſtoffen, en het bewerken van eenige metalen. De handel is van weinig belang, en de buitenlandſche is meestal in handen van de *Portugezen* en *Britten*. Ofschoon de inwoners hun land, in hunne taal, *Muan-Thay* (het land der *vrije* lieden) noemen, leven zij echter onder eene volſtrekt despotieke regering: de koning heeft eenen uitſluitenden alleenhandel, en zijne onderdanen moeten, zonder kost of loon, 6 maanden in het jaar voor hem arbeiden. De hoofdſtad des rijks heet *Schubia* of *Siam*, en ligt op een eiland der rivier *Menam*, hetwelk omtrent 2 Duitſche mijlen in den omtrek heeft, en, even als de ſtad, door vele kanalen wordt doorſneden. Men heeft er 3 koninklijke paleizen, en verſcheidene aanzienlijke gebouwen. Binnen en buiten de muren van het nieuwe paleis, dat een vierkant vormt, heeft men ſtallen voor meer dan 100 olifanten. Men kan hetzelve alleen naderen langs eenen morſigen weg, en over voetplanken, die er gelegd worden. Voor het overige is *Siam* in het boven- en beneden einde verdeeld, welke beiden wederom in 12 provincien, en deze wederom in districten gesplitst worden.

SIBERIE. Een belangrijk gedeelte van *Aziatisch Rusland;* grenzende ten Noorden aan de *IJszee*, ten Zuiden aan Chineesch *Tartarije* en *Mongolië*, ten Oosten aan den Oostlijken Oceaan, en ten Westen aan *Rusland*. Het bevat, zonder de eilanden, die er onder begrepen worden, eene oppervlakte van 211,846 v. m., en 1,604,500 inwoners. In het laatst der 16de eeuw kwam *Siberië* onder Rusſisch beſtuur, en onder PETER I., die het belang van dit landſchap zeer

wel

wel inzag, werden er verfcheidene fabrijken aangelegd, om van de natuurlijke voortbrengfels des lands een nuttig gebruik te maken. Door den menigvuldigen toevloed van *Rusfen* en de ballingen vermeerderde de bevolking, ofschoon deze aan de uitgeftrektheid des lands nog in geenen deele evenredig is. De luchtftreek is in dit opzigt een groote hinderpaal; want het Noordelijk gedeelte des lands, hooger dan den 60ften graad liggende, is door de felle koude onbebouwd, en de bewoners leven hier alleen van de visfcherij en de jagt: wordende hun uit de Zuidelijke ftreken eenig koren toegevoerd. In deze laatften is de koude wel zoo ftreng en aanhoudend niet; maar de lucht is er zuiver en gezond, en de grond ongemeen vruchtbaar. De bebouwde ftreken, ofschoon velen door de traagheid der inwoners verwaarloosd worden, brengen veel koren voort, en hebben eene uitmuntende veeteelt; terwijl het gebrek aan tuinvruchten en gewasfen door den buitengewonen overvloed in het dierenrijk, voornamelijk van visch, inzonderheid fteur, vergoed wordt. Het Noordelijk *Siberië* levert wel genoegzaam geen houtgewas op; doch in het overige gedeelte des lands vindt men fchoone, uitgeftrekte bosfchen, waarin zich vele, in *Europa* niet gewone, dieren ophouden, zoo als fabels, hermelijnen, zwarte vosfen, enz. wier vellen zeer hoog gefchat worden, en voorheen als eene fchatting aan de regering moesten worden uitgeleverd; doch die federt eenen geruimen tijd in vellen van andere dieren, of in geld, wordt opgebragt. Dat de Rusfifche regering aan ftaats- en krijgsgevangenen, of allerhande misdadigers, naar *Siberië* in ballangfchap gezonden, het vangen der fabels tot eene ftraf zoude opgelegd hebben, is bezijden de waarheid.

Siberië wordt niet alleen door aanzienlijke bergketens van andere landen, zoo als van *Rusland*, de *Kalmukken* en *Mongolië*, afgefcheiden, maar wordt ook zelf van vele bergen doorfneden, die echter eenen rijken fchat van delfftoffen bevatten, als: edele gefteenten, goud, zilver, koper, ijzer-erts, enz. Nog onlangs heeft men aanzienlijke goudmijnen ontdekt. Ook zijn er vele zoutbronnen en zoutmeeren. Het Siberisch koper wordt in *Duitschland* hoog gefchat, en in klompen derwaarts gebragt. Onder de merkwaardigheden des lands behooren, onder anderen, de mammouths-tanden, of beenderen, die hier in menigte langs de rivieren gevonden worden. Behalve in de groote fteden, vindt men in *Siberië* weinige manufakturen en fabrijken; doch is er de handel zeer belangrijk zoo in eigene voortbrengfels des lands, als in waren, die uit naburige landen komen, of derwaarts gebragt worden. Onder de fteden, die op *China* handel drijven, zijn *Irkutsk* en *Kjachta* de beroemdfte: in *Tobolsk*, voorheen de hoofdftad van geheel *Siberië*, doch thans alleen van het landfchap van gelijken naam, is de ftapelplaats der pelterijen, en wordt een fterke tranfito-handel gedreven. Deze ftad is in de laatfte jaren door de menigte ballingen, en de aldaar geblevene krijgsgevangenen, aanmerkelijk in uitgebreidheid en bevolking, zoo wel als in bloei en welvaart toegenomen.

Siberië wordt door onderscheidene natien bewoond. Behalve diegene, die als staats- en krijgsgevangen, of als misdadigers, herwaarts gebragt worden, bevinden er zich vele *Russen*, die zich hier hebben neergezet. De *Tartaren* maken den talrijksten en voornaamsten volksstam uit. Zij zijn grootendeels Mahomedanen of heidenen, en men vindt er weinige Christenen onder, en dan nog maar naar het uiterlijke. Zij houden zich met den handel, de veeteelt en jagt onledig. De eigenlijke inboorlingen des lands zijn *Ostiaken*, *Samojeden*, *Tungusen*, *Bureten*, *Jakuten*, *Kamschadalen* enz. die in levenswijze, godsdienstige gebruiken, gestalte en spraak aanmerkelijk van elkander verschillen, en, met weinige uitzondering, alle nog heidenen, en vijanden van den landbouw zijn. *Siberië* is in 3 stadhouderschappen, *Tobolks*, *Tomsk* en *Irkutsk*, verdeeld: tot het laatste behooren het ruw en woest schier-eiland *Kamschatka*, de deels onbewoonde *Aleutische*- en een gedeelte van de onvruchtbare *Kurilische*-eilanden.

SIBYLLINISCHE BOEKEN. Onder de *Sibyllen*, van welke men oudtijds waande, dat zij, door den invloed eener Godheid in heilige verrukking gebragt, de toekomst voorspelden, was de *Cumanische* de beroemdste, en van haar oordeelde men, dat die verzameling van voorzeggingen en Grieksche verzen afkomstig was, welke onder den naam van *Sibyllinische boeken* bekend is. Zij werden, volgens het verhaal, door de Cumanische Sibylle zelve, of, volgens anderen, door een' onbekenden grijsaard, aan den Romeinschen koning TARQUINIUS *de oude*, ten getale van 9, ten verkoop aangeboden. Men vroeg er eene verbazende som voor; doch de vorst daarvoor den koop weigerende, verbrande de grijsaard er 3 boeken van, en vroeg voor de overige 6 dezelfde som: dan de koning bij zijne weigering volhardende, verbrandde hij nogmaals 3 boeken, en eischte ook nu voor de overige 3 de volle som, waarvoor dan de vorst dezelve eindelijk kocht, en ze, als eene godspraak van gewigtige staatsgebeurtenissen onder de bewaring van 2 mannen stelde, die naderhand tot 10, en door SYLLA tot 15 vermeerderd werden. Bij het verbranden van het kapitool met den tempel van JUPITER, waarin deze boeken bewaard werden, gingen zij verloren; doch na de herbouwing van het kapitool liet de senaat uit alle Grieksche en Italiaansche steden alles, wat hier van de Sibyllinische werken voorhanden was, bijeenverzamelen, en, na eene zorgvuldige afzondering der onechte, omtrent 1000 wederom in den nieuwen tempel van den capitolinischen JUPITER in bewaring brengen. Daar men echter zijn doel zoude gemist hebben, wanneer er, behalve de geheime godspraken der *Sibylle*, nog andere bestonden, zoo liet de senaat meer dan eens alles, wat van de Sibyllinische voorspellingen onder bijzondere personen berustende was, opzoeken en verbranden. Hetzelfde deed ook AUGUSTUS, als *Pontifex Maximus*, van 2000 zoodanige boeken doch liet de echte, na eene herhaalde toetsing, in 2 gouden kistjes, onder het voetstuk van den Palatijnschen APOLLO bewaren. Onder-

tusſchen namen al deze voorzorgen het geloof aan alle voorſpellingen, die men ſlechts voor Sibylliniſche uitgaf, zoo weinig weg, dat TIBERIUS in het jaar 772 op nieuw alle ſoortgelijke ſchriften liet onderzoeken, en er ettelijke van behield, waarop men reeds in 785 weder de aanneming van een nieuw boek voorſloeg. Intusſchen bleven de Sibylliniſche boeken bij de *Romeinen*, langer dan de orakels bij de *Grieken*, hun aanzijn behouden; en ofschoon zij onder NERO ten tweedenmale verbrandden, ſtemden echter eenige leden van den ſenaat, onder AURELIANUS, in het 270ſte jaar onzer tijdrekening, er voor, om dezelve over den uitſlag van den Marcomaniſchen oorlog te raadplegen. Voor het overige waren zij toen reeds zoo zeer vervalscht, dat zelfs Christenen, enkel uit zucht, om bekeerlingen te maken, er voorſpellingen aangaande den MESSIAS in vonden. Dan, ook deze verzameling verbrandde onder JULIANUS, in het 363 jaar onzer jaartelling: zelfs werd, onder HONORIUS, in het 395ſte jaar, door STILICHO, een vierde aan de vlam opgeofferd, zonder dat men in later tijd opgehouden heeft, de voorhanden zijnde verzameling voor echt te houden, en zelfs aan eene vijfde geloof geſlagen heeft. Toen BELISARIUS, in het midden der 6de eeuw, in *Rome* door de *Gothen* belegerd werd, wilde men uit 2 Sibylliniſche verzen voorſpellen, dat de belegering ſlechts tot in de vijfde maand zoude duren; maar dit gebeurde niet. Over het algemeen was de uitlegging van het Sibyllinisch orakel zeer willekeurig. De nog voorhanden zijnde verzameling, het volledigst door GALLAEUS (*Amſt.* 1689) uitgegeven, is van later tijd, en wordt voor onecht gehouden.

SICARD. (*de Abt* ROCHE AMBROISE) De waardige opvolger van den beroemden abt DE L'EPEE, die, even als deze, zijn geheele leven aan de volmaking van eene der belangrijkſte, en voor de menschheid nuttigſte uitvindingen toewijdde. Geboren in het jaar 1742, te *Fousſeret* bij *Toulouſe*, volbragt hij zijne ſtudien ter laatſte plaatſe; wijdde zich aan den geestelijken ſtand; werd kanunnik in *Bourdeaux*, en naderhand lid van de akademie en het muſeum dier ſtad. Hier rigte hij eene ſchool voor doofstommen op, waarin hij de ontwikkeling van eenen zijner belangrijkſte kweekelingen, den bekenden MASSIEU, met de grootſte zelfvoldoening, mogt ontwaren. SICARD, zich bij het overlijden van DE L'EPEE in 1789 te *Parijs* bevindende, werd, bij het inſtituut voor doofstommen aldaar, tot deszelfs plaatsbekleeder, uit onderſcheidene, die naar dien post dongen, door de Franſche akademie verkozen. Schoon hij in de woelingen der omwenteling tweemaal uit zijnen werkkring gerukt werd, eens ter gevangenis, ja zelfs ter dood veroordeeld, waarvan hem gelukkig een horologiemaker, MONNOT, redde, en later naar *Guiana* gebannen, hetwelk hij door de vlugt ontkwam, zette hij echter, na de regeringsverandering van 18 *Brumaire*, toen hij naar *Parijs* terugkeerde, zijnen menschlievenden arbeid, met geestdrift, onverhinderd voort, en genoot zelfs de beſcherming der opvolgende beſturen

ren. Zijne bijzondere verdienste bestond daarin, dat hij de uitvinding van L'Epee, die zich meest tot stoffelijke zaken bepaalde, ook tot bovennatuurlijke uitstrekte. Sicard stierf in Bloeim. 1822 in den ouderdom van bijna 80 jaar. Behalve de menigvuldige blijken van liefde, die hij van zijne leerlingen ontving, genoot hij van onderscheidene hoven en vorsten de vleijendste betuigingen en bewijzen van hoogachting. Hij was lid van het instituut, en heeft de volgende schriften in het licht gegeven: *Memoire sur l'Art d'instruire les Sourds-muets de naissance*, 1789 in 8°; *Cathéchisme et Instruction chrétienne a l' usage de Sourds-muets* 1796 in 8°; *Manuel de l'Enfance, contenant des éléments, de lecture et des dialogues instructifs et moraux*, 1796 in 12°; *Éléments de la Grammaire générale, appliquée a la langue Francaise*, 1799, 2 *vol.* 8°; *De l'Homme et de ses facultés phisiques et intellectuelles, de ses devoirs et de ses espérances*, 1802, 2 *vol.* 8°; *Théorie de Signes*, 1808, 2 *vol.*; *Passigraphie* enz.

SICHEUS. De gemaal van Dido, die groote rijkdommen bezat, waarover zijn zwager Pigmalion hem zoo zeer benijdde, dat hij hem ombragt. Zijne teedere gade vlood voor de wreedheid haars broeders, en wijdde aan de nagedachtenis van haren vermoorden man eenen tempel in haar paleis.

SICILIAANSCHE VESPER. Hieronder verstaat men den beruchten moord der *Franschen*, op het eiland *Sicilië* in 1282 voorgevallen. Karel van *Anjou*, een broeder van Lodewijk IX, koning van *Frankrijk*, maakte zich, na de onregtvaardige teregtstelling van den Zwabenschen prins, Konradijn, van het koningrijk *Napels* en *Sicilië* meester. Door zijne strenge regering en het trotsch gedrag der *Franschen*, die zich de ongehoordste onderdrukkingen en schreeuwendste onregtvaardigheden omtrent deze ongelukkige eilanders veroorloofden, rees het misnoegen der *Sicilianen* eerlang zoo hoog, dat zij zich met Peter III, koning van *Arragon*, verbonden, om het Fransche juk af te werpen. Een zekere Procida stond aan het hoofd der zamenzwering, welke op Paschen van 1282 losbarstte, en waarvan het begin der Vesper het afgesproken teeken was. Meer dan 8000 *Franschen* werden op dezen dag vermoord, waarop Peter kort daarna bezit van *Sicilië* nam, zonder dat Karel, schoon ondersteund door Philippus III, koning van *Frankrijk*, en den paus Martin, die Peter had in den ban gedaan, hem daaruit konde verdrijven.

SICILIANA. Zoo noemt men in *Sicilië* een' herdersdans, die aldaar dikwijls in gebruik is, en in eene langzame beweging bestaat. De muzijk voor dezen dans wordt gekenmerkt door *alla Siciliana;* komt met het langzame van den dans overeen, en is gewoonlijk in de $\frac{6}{8}$ maat.

SICILIE. Dit merkwaardig eiland, het grootste, vruchtbaarste en meest bevolkte der *Middellandsche zee*, heeft eene uitgestrektheid van

van 587 vierkante mijlen, met 1,650,000 inwoners; ligt in het Zuidelijk gedeelte van *Italië*, en wordt door de ééne halve mijl breede zeeengte, of de straat van *Messina*, van *Calabrië* gescheiden, waarmede het eertijds, hoogstwaarschijnlijk, is vereenigd geweest. In 1817 werd het eiland, in plaats van in 3 provincien, in 7 intendantschappen verdeeld, welke de namen van derzelver hoofdplaatsen, *Palermo*, *Messina*, *Catanea*, *Girgenti*, *Siracusa*, *Trapani* en *Caltanisfetta*, voeren. Tot *Sicilië* behooren ook nog eenige eilanden aan de kust, als: aan de Noordzijde de *Liparische*, van eenen vulkanischen oorsprong; aan de Westzijde de *Aegatische*, en aan de Zuid-oostzijde het vruchtbaar eiland *Pantalaria*, en meer andere. De luchtstreek is er zeer warm; maar gezond. Onder de vele bergen, die het eiland bevat, is de *Aetna* (*zie aldaar*), door de inwoners *Monte Gibello* genoemd, de hoogste: hij staat geheel op zich zelven, en zijne menigvuldige uitbarstingen, gelijk mede de gedurige aardbevingen, waaraan *Sicilië* is blootgesteld, hebben somtijds groote verwoestingen te wege gebragt. De sterkste aardbeving was in 1693, wanneer 40 steden en dorpen of gedeeltelijk verwoest, of geheel door den grond verzwolgen werden. In 1785 trof de stad *Messina* een dergelijk lot (*zie aldaar*). Ook de aardbeving van den 22sten van Sprokkelm. 1818 was verschrikkelijk; doch minder nadeelig de uitbersting van den *Aetna* (na 7 jaar in rust geweest te zijn) in Bloei- en Zomermaand 1819.

Sicilië is ongemeen vruchtbaar in koren, inzonderheid in voortreffelijke tarwe, wijn, olie, rijst, zuidelijke vruchten, saffraan, suiker, honig en zout. Het eiland werd eertijds reeds de korenschuur van *Rome* genoemd, en er wordt nog tegenwoordig veel graan naar *Napels* en den *Kerkelijken staat* uitgevoerd. Onder de wijnen is de *Syrakuser* de beroemdste. De zijdeteelt, welke in 1130 hier werd ingevoerd, en sedert zich verder in *Italië* heeft uitgebreid, is zeer aanzienlijk, en er wordt jaarlijks veel van verzonden. Al het vee is bij uitstek goed; de visscherij, inzonderheid van thonijnen en sardellen, is belangrijk; zelfs vangt men aan de Westkust koralen. Het delfstoffelijk rijk levert edele en andere metalen, edele gesteenten, marmer en albast op. Ondertusschen is, bij al dezen rijkdom der Natuur, het grootste gedeelte der inwoners arm, vermits het aan manufakturen en fabrijken mangelt, welke zich bijna alleen tot het bewerken van zijde, in eenige der voornaamste steden, bepalen. Eene andere oorzaak van deze armoede is het onevenredig getal der geestelijken, die op 60,000 geschat worden, en vele goederen bezitten, alsmede de talrijke adel, die grootendeels eigenaar van den grond is. Men rekent omtrent 230 adelijke familien, die de onderscheidene titels van prinsen, hertogen, markiezen, graven en baronnen voeren. De zware tollen, welke op de gewone artikelen van uitvoer gelegd zijn, bezwaren en beperken den handel aanmerkelijk. — Het nationaal karakter der *Sicilianen* is oploopend en

wraakgierig, en de veiligheid der reizigers, vooral in den omtrek van den *Aetna*, wordt dikwijls aangerand: nog onlangs hielden zij zich met pasfen van het hoofd eener roeverbende voor veiliger, dan onder de befcherming der politie, die zoo veel te werkzamer omtrent de zoogenoemde *Carbonari* is. De *Sicilianen* zijn niet zonder talenten, inzonderheid ten aanzien der dichtkunst.

Sicilië is een land, om welks bezit reeds meermaal geftreden is. Deszelfs eerfte bewoners kwamen waarfchijnlijk van het vaste land van *Italië*. *Pheniciers*, *Grieken* en *Karthagers* legden er volkplantingen aan, waaronder *Syrakufa* de rijkfte en magtigfte, zoowel als, wegens hare regenten, oorlogen, en hoogen trap van wetenfchappelijke befchaving, de beroemdfte was. Naast *Syrakufa* waren *Agrigentum* (thans *Girgenti*) en *Zancle* of *Mesfana* (het tegenwoordig *Mesfina*) gefchiedkundig merkwaardig. *Agrigentum* werd, bij het begin van den eerften Punifchen oorlog, door de *Karthagers* tot eene wapenplaats gemaakt; doch reeds in 262 door de *Romeinen* ingenomen, waarop geheel *Sicilië* onder Romeinfche heerfchappij kwam, en tot de helft der 5de eeuw er onder bleef, toen het door den koning der *Vandalen*, Genserich, met de overige eilanden der *Middellandfche zee* veroverd werd. Belisarius, de veldheer van Justinianus, verdreef hen in 535 van het eiland, hetgeen nu onder het gebied der Griekfche keizers kwam, welken het in 827 door de *Saracenen* weder ontrukt werd. De *Noormannen*, die reeds in *Napels* het gebied voerden, maakten zich in 1072 ook van *Sicilië* meester, hetwelk de paufen hun als een leen overlieten, waarop Roger de II, een magtig Noormansch vorst, in 1102 den titel van koning van *Sicilië* aannam, en dit eiland met *Napels*, onder den naam van het *koningrijk der beide Siciliën*, vereenigde. (*zie het volgende artikel.*)

SICILIËN. (*Het koningrijk der beide*) Sedert de vereeniging van *Napels* met *Sicilië*, voor Roger II, beftond dit rijk $1\frac{1}{2}$ eeuw; doch het geflacht der Tancreds, met den kleinzoon van genoemden vorst, Willem *de goede*, uitgeftorven zijnde, maakte de Duitfche keizer Hendrik VI, uit het huis van *Hohenftaufen*, voor zijne gemalin Constantia, eene dochter van Roger II, op *Napels* en *Sicilië* aanfpraak; doch de *Sicilianen*, de Duitfche heerfchappij verachtende, verkozen Tancred, eenen natuurlijken zoon, van Roger, en, na diens fpoedig overlijden, zijnen onwaardigen zoon, Willem III, tot koning. Hendrik VI, nu hierop andermaal in het rijk dringende, pleegde, ter handhaving van zijn gezag, de onmenfchelijkfte wreedheden; liet den jongen vorst en vele zijner aanhangers de oogen uitfteken; anderen levend verbranden; eenen nieuwen mededinger naar de kroon op eenen gloeijenden ftoel van ijzer martelen, en eene kroon van gelijk metaal op het hoofd nagelen; terwijl hij de aanzienlijkfte mannen door paarden liet van een fcheuren. Schoon zijn aandenken natuurlijk bij alle *Sicilianen* een gruwel was, gehoorzaam-

zaamden zij echter zijnen 3 jarigen zoon FREDERIK II (1197), onder wiens roemvolle regering *Napels* de zetel des rijks werd. Dan, de nabuurschap van het magtig keizerlijk huis niet met *Spanje's* belang strookende, schonk URBANUS IV, na den dood van keizer KONRAAD IV (1254) het rijk der beide *Siciliën* aan den broeder van LODEWIJK IX van *Frankrijk*, KAREL van *Anjou*, die den regtmatigen erfgenaam, KONRADIJN van *Zwaben*, in 1269 liet ombrengen. *Sicilië* bevrijdde zich echter reeds in 1282 van het harde juk der *Franschen*, door de medewerking van PETER III van *Arragon*, die door KONRADIJN tot zijnen erfgenaam verklaard was, en wiens gemalin CONSTANTIA de dochter van MANFRED (een natuurlijke zoon van den Hohenstaufschen keizer FREDERIK II) was. Sedert bleef *Sicilië* 160 jaar van *Napels* gescheiden, en erkende PETER III van *Arragon* als zijnen beheerscher, die dit koningrijk aan zijnen jongeren zoon JAKOB naliet. De koningen van *Arragon* onttrokken het eiland aan de pauselijke leenheerschappij, en *Sicilië* behoorde, in vervolg van tijd, aan *Spanje*, tot den Spaanschen successie-oorlog. In *Napels* handhaafde zich het huis van *Anjou*, welks koning KAREL zich tot eene aanzienlijke jaarlijksche schatting aan den paus verpligtte. Zijn achterkleinzoon, KAREL ROBERT, koning van *Napels*, werd in 1307 door de Hongaarsche standen tot koning verkozen; doch in *Napels* ontstond na zijnen dood, onder de regering van de koningin JOHANNA I, groote verwarring, vermits URBANUS VI *Karin* van *Durazzo*, uit het huis van *Anjou-Napels* in *Hongarije*, de kroon van het rijk van *Napels* op het hoofd zette. Deze liet de koningin JOHANNA ombrengen; vereenigde *Hongarije* en *Napels*; voerde eenen gelukkigen oorlog tegen LODEWIJK van *Anjou*, haren aangenomen zoon; veroverde *Rome*, en meende reeds geheel *Italië* tot één rijk te vereenigen, toen hem de dood in 1414 overviel. Hierop verdreef ALPHONSUS V, koning van *Arragon* en *Sicilië*, door JOHANNA II in 1420 tot zoon aangenomen, zijnen mededinger, den Franschen prins LODEWIJK III van *Anjou*, in 1458 uit *Napels*, en hierdoor werd de jaloezij tusschen *Frankrijk* en *Spanje* ontstoken, die met het einde der 15de eeuw geheel *Italië* in vuur en vlam zette. ALPHONSUS V werd in *Napels* door zijnen natuurlijken zoon, FERDINAND I, opgevolgd, wiens kleinzoon FERDINAND II, door KAREL VIII van *Frankrijk*, die voor de eischen van *Anjou* streed, aangevallen, en wiens tweede zoon, koning FREDERIK III, door FERDINAND *den Katholijken*, koning van *Spanje* en *Sicilië*, in vereeniging met LODEWIJK XII van *Frankrijk*, in 1501 van zijnen troon beroofd werd.

Ondertusschen werden de veroveraars het oneens over de verdeeling van *Napels*, en wist FERDINAND *de Katholijke*, die reeds bezitter van *Sicilië* was, door list en geweld, in 1504 zich alleen in het bezit er van te stellen, en liet beide rijken aan zijne opvolgers tot in het begin der 18de eeuw. Het volk zuchtte onder slavernij

en armoede, en alleen de geestelijkheid wist zich te verrijken. Na den dood van KAREL II, koning van *Spanje*, werd het koningrijk der beide *Siciliën* als een erfgoed behandeld, waarover deze vorst bij uiterften wil even zoo willekeurig, zonder de ftanden te kennen, befchikt had, als naderhand door *Engeland* en *Frankrijk* bij den Utrechtfchen vrede in 1713, en de viervoudige alliantie van 1718 gefchiedde. KAREL had beide rijken aan het huis van *Bourbon* en PHILIP V gemaakt; doch bij den Utrechtfchen vrede werd, volgens het plan van *Engeland*, *Napels* aan *Oostenrijk* en *Sicilië* aan *Sardinië* toegedeeld. Toen echter *Spanje* in 1717 eenen aanval op *Sicilië* en *Sardinië* ondernam, ruilde *Oostenrijk*, ten gevolge van de quadrupel-alliantie, van *Savooije* tegen *Sardinië*, *Sicilië*. Sedert maakte het rijk der beide *Siciliën* een gedeelte der Oostenrijkfche monarchie uit, en eerst in den Poolfchen fuccesfie-oorlog (1734) veroverde *Spanje* hetzelve, en behield het bij den *Weener* vrede van 1735, voor den Spaanfchen infant *Don* CARLOS, die, toen hij in 1759 den troon, onder den naam van KAREL III, beklom, het koningrijk der beide *Siciliën* aan zijnen derden zoon FERDINAND overgaf, onder bepaling, dat het nimmer met het Spaanfche rijk weder zoude vereenigd worden. Hij regeerde federt in de beide *Siciliën* onder den naam van FERDINAND IV, dien hij, toen hij al zijne ftaten aan deze en gene zijde der zee-engte, in 1816 tot een rijk der beide *Siciliën* vereenigd had, met den titel van FERDINAND I verwisfelde.

Het tegenwoordig *koningrijk der beide Siciliën* heeft eenen omvang van 2,034 v. m., en bevat 6,619,000 bewoners, waarvan voor *Sicilië* aan *deze* zijde der zee-engte, of het koningrijk *Napels*, 1447 mijlen met 4,963,500 inwoners komen. (Over *Sicilië*, aan *gene* zijde, *zie men het vorig artikel*). Het rijk van *Napels* grenst ten Noorden aan den *Kerkelijken ftaat*, en voor het overige aan de *Middellandfche* en *Adriatifche zee*. De grond is overal van eenen vulkaanfchen oorfprong, en wordt dikwijls door aardbevingen van een gefcheurd; doch is zeer vruchtbaar. Het land heeft flechts kustrivieren van eene matige groote, b. v. de *Garigliano*, *Volkurno* en anderen. De kale *Appenijnen*, die het hoofdgebergte uitmaken, en ter zijde van welke vruchtbare dalen naar de zee loopen, eindigen ten Zuid-oosten in het voorgebergte *Finis Terra* (*Leuca*), en ten Zuidwesten in *Spartivento*. De *Gran Sasfo d'Italia* en *Vefuvius* zijn de voornaamfte bergen: de eerfte reikt 8255 en de laatfte 3659 voet boven de oppervlakte der zee. Aan het *Mare Morto*, omftreeks de Elyzeefche velden, vindt men de prachtigfte overblijffsels der oudheid; in den omtrek van de hoofdftad *Napels* het meer *Agnano*, een ingeftorte vulkaan, en in deszelfs nabijheid de beroemde *Hondsgrot*. — De luchtftreek is warm; alleen in *Abruzzo* heeft men een' ftrengen winter. De lentelucht brengt reeds in Louwm. de aardbezien tot rijpheid; de zomer is heet, en dikwijls waait uit het Zuid-oosten de afmattende *Sirocco*. De voornaamfte

voort-

voortbrengfels van dit nog niet genoeg bebouwd land, bestaan in uitmuntende tarwe, maïs, edele zuidvruchten, olie, hennep, vlas, katoen, wijnen (waaronder de *Lacrymae Christi*), saffraan enz. De Napelfche paarden, de zwijnen in *Abruzzo*, de zijdeteelt, de buffelfokkerij, de muilezels, de wachtelvangst, het gevogelte enz. zijn er beroemd; doch men vindt er ook wolven, tarantula's en fcorpioenen. De Puzzolana-aarde, het zee- en fteenzout, ijzer, albast, marmer, de zwavel, jaspis, lava, aluin, falpeter enz. brengen veel voordeel aan; maar aan hout heeft men gebrek, zoodat men hier en daar de mist van de buffels moet branden. Intusfchen tieren in dit warme land de dadelboomen, het Spaansch riet, de aloë en Indiaanfche vijgen zeer goed.

De *Napolitanen* zijn van eene levendige geaardheid, fchrander en goedhartig; doch het volk, door de onderdrukking der leenheeren en de gebreken der regtspleging verbitterd, veroorloofde zich tot hiertoe grove buitenfporigheden; en van hier, dat de ftoute roovers en banditen nog niet uitgeroeid zijn. Hun tongval wijkt verre van de Italiaanfche af. Ten zuiden naar *Otranto* vindt men nog dorpen, door *Arnauten* en *Grieken*, ten getale van 40,000, bewoond. — De nijverheid is in *Napels* grooter, dan in *Sicilië*; doch moet het eerstgenoemde land ook vele voortbrengfels van kunst van buiten 's lands ontvangen. *Napels* heeft zijde-, wolle-, katoen-, linnen- en metaalfabrijken, en men vervaardigt er onderfcheidene kunstftukken uit marmer en edele fteenfoorten; maar de bergbouw is er verwaarloosd. De zeehandel bepaald zich genoegzaam alleen tot natuurlijke voortbrengfels, en de binnenlandfche wordt door gebrek aan goede wegen, kanalen en bevaarbare rivieren zeer geftremd. De voornaamfte koopfteden zijn *Napels*, *Palermo* en *Mesfina*; zijnde men aan de voltooijing van den landweg, tusfchen beide laatstgenoemde plaatfen, eerst in 1818 begonnen. — Ook ten aanzien der wetenfchappelijke befchaving is de natie ten achter: het volk is hoogst onkundig, en leert door de *Lancasterfche* manier van onderwijs, welke men wil invoeren, ten minfte lezen en fchrijven. Onder den befchaafden ftand, echter, vindt men mannen van uitftekende talenten, vooral onder de *Napolitanen*; doch van de Oudheidkunde wordt het meeste werk gemaakt, en met de muzijk heeft men ongemeen veel op. *Sicilië* is het vaderland der Bukolifche dicht- en redekunst. Men heeft tegenwoordig in *Napels*, *Palermo*, *Salerno* en *Calabria* univerfiteiten; in beide eerstgenoemde fteden akademien; in *Napels* muzijkfcholen en kunstverzamelingen, (onder anderen het *Museo Bourbonico* waarin eene afzonderlijke zaal voor de fchilderftukken der Napelfche fchool), benevens 4 openbare boekerijen en 43 boekdrukkerijen; in *Portici* het Herkulanisch muzeum, en in *Palermo* een munt-kabinet en eene fterrenwacht.

Het koningrijk aan deze zijde der zee-engte (*Napels*) bevat 144 fteden en 2067 vlekken en dorpen; terwijl *Sicilië* aan de andere zij-

de, flechts 45 fleden en 552 vlekken enz. telt: *Napels* werd in 1817 in 15 provinciën verdeeld. Het vereenigd koningrijk der beide *Siciliën* vormt, volgens de grondwet van Wintern. 1816, eene conftitutionele monarchie, erfelijk in de mannelijke en vrouwelijke linie. De koning bezit de hoogfte uitvoerende magt, en de natie wordt door de parlementen van *Napels* en *Sicilië* vertegenwoordigd. Zij raadplegen over de door den koning voorgedragene wetten; doch heeft deze het regt, om dezelve te bekrachtigen en bekend te maken. Wanneer de koning niet in perfoon in *Sicilië* tegenwoordig is, bekleedt een ftadhouder (tegenwoordig de kroonprins), die te *Palermo* zijn verblijf houdt, 's vorsten plaats. Alle openbare ambten moeten op het eiland door inboorlingen worden waargenomen. Het leenftelfel is reeds vroeger in *Napels*, maar ook tegenwoordig geheel in *Sicilië*, afgefchaft. Door het in 1818 met den paus gefloten concordaat werd de leenverpligting, tot het opbrengen eener jaarlijkfche fchatting, geheel vernietigd, en de magt van dien kerkvoogd, over het geheel, bepaald. De talrijke geestelijkheid in de beide *Siciliën* bezit bijna $\frac{1}{3}$ van het land; en in *Napels* alleen vindt men 47,000 wereldlijke priesters, en 52,000 monniken en nonnen. De inquifitie werd ook in *Sicilië*, reeds in 1782, opgeheven, en in 1818 door den koning (zoo als vroeger reeds in *Napels* gefchied was) het *fidei-commis* afgefchaft. Ook werden de misbruiken in de regtspleging en den ftaat der gevangenhuizen van langzamerhand verbeterd, en ontvingen de geregtshoven in 1818 eene geheel nieuwe inrigting. De land- en zeemagt zijn mede federt 1816, op eenen beteren voet gebragt. De eerfte bedraagt 30,000 man, en de laatfte beftaat uit 1 liniefchip en 5 fregatten. — Onder de nieuwfte werken over dit rijk behooren: *Mémoires historiques, politiques et litter. fur le royaume de Naples avec des notes par* M. A. DUVAL, *Paris* 1819, door den Rusfifchen fenateur, den graaf ORLOW; alsmede *Conftituzione del Regno di Sicilia stabilita del Parlamento dell'a* 1812: VII *ediz. Palermo* 1813, 2 *vol.*

SICYON. Eene der beroemdfte, oudfte en fraaifte fteden van het oude *Griekenland*, in *Peloponnefus* (het tegenwoordig *Morea*), niet ver van *Corinthe*, nabij de zee gelegen, met eene haven. Zij was voorheen in groot aanzien en bloei, door de menigvuldige kunftenaars, inzonderheid fchilders en beeldhouwers. Zij had eene eigene fchilderfchool, die zeer beroemd was, en men vervaardigde er ook vele kunstftukken uit metaal, waarmede een fterke handel werd gedreven. In rijkdom en prachtige gebouwen muntte zij uit boven de overige Griekfche fteden; gelijk zij dan ook om een tempel van VENUS (ook *Sicyonia* geheeten) beroemd was. Reeds in de hooge oudheid vormde *Sicyon*, met hare omliggende ftreken, eenen kleinen afzonderlijken ftaat, en men noemt verfcheidene koningen of vorften, die toen ten tijde over denzelven zouden geregeerd hebben. Naderhand voerde men er de volksregering in, en het behield zijne on-

af-

afhankelijkheid tot na de Perzische oorlogen; doch leed veel door de burgerlijke twisten der *Grieken*, waarin het nu vóór dan tegen *Athene* partij koos. Sommige gezagvoerders het volk onderdrukkende, bevrijdde ARATOS, even groot als krijgsman dan als mensch, zijne vaderstad, en bewoog haar, om tot het Achaïsche verbond toe te treden, waarin *Sicyon* eenigen tijd eene gewigtige en luisterrijke rol speelde; doch ook later in het lot van dit verbond moest deelen, en onder de heerschappij der *Romeinen* geraakte.

SIDA. Volgens de fabelleer eene gemalin van ORION, die zich, vol ijdelheid en hoogmoed op hare schoonheid, boven JUNO verhief en door deze daardoor voor hare vermetelheid gestraft werd, dat zij haar levend in den *Tartarus* stortte.

SIDON. Eene zee- en hoofdstad van *Phenicië*, oudtijds, en voor dat *Tyrus* zich boven haar verhief, eene der belangrijkste steden van dezen staat. Derzelver bewoners waren wegens hunne schranderheid bekend; bragten de reken- en sterrenkunde tot de *Grieken* over, en waren in werktuigelijke kunsten mede zeer bedreven. Tegenwoordig is *Sidon* onder den naam van *Sayd* of *Saida* bekend; heeft, gelijk meest alle Turksche steden, een slecht, onzindelijk aanzien; doch drijft nogtans, daar zij de voornaamste stapelplaats van *Damascus* en van binnen 's lands is, eenen tamelijken handel, voornamelijk in zijde, en ruwe en gesponnen katoen. De inwoners, die men op 3000 schat, houden zich inzonderheid met het spinnen van laatstgemelde stoffe bezig.

SIENA. Eene oude en groote stad in het groothertogdom *Toskane*, in eene provincie, welke haren naam draagt. Zij ligt in eene schoone landstreek op 3 heuvels, en was in de middeleeuw eene der magtigste, vrije steden van *Italië*, welke meer dan 170,000 inwoners bevatte; doch die met het verlies harer vrijheid zoo zeer in verval geraakt is, dat zij tegenwoordig slechts 24,000 telt, die in manufakturen, fabrijken van wollestoffen, hoeden, leder en darmsnaren, grootendeels, hun bestaan vinden. De aartsbisschoppelijke kathedrale kerk is rijkelijk met wit, zwart en aschgraauw marmer belegd, en pronkt met standbeelden van pausen, en andere merkwaardigheden. In het klooster bij de nieuwe Augustijner kerk is eene openbare boekerij, en in de overige kloosters der stad vindt men kostbare schilderstukken. De universiteit, door keizer KAREL V gesticht, doch thans van weinig belang, bezit aanzienlijke voorregten; eene uitgebreide boekerij met vele zeldzame boeken en handschriften, en heeft 60 hoogleeraren, benevens eene uitmuntende rijschool. Ook zijn er in *Siena* verscheidene akademien. Het marktplein, waarop ten tijde van het karneval, het paardrennen en de vuistgevechten der edellieden gehouden worden, heeft eene schelpvormige gedaante, en is waardig, om bezigtigd te worden. Ook het nieuwe operahuis, de poort *Camollia*, en de fonteinen op de groote markt, *Fonte Gaja*, zijn zeer schoon. Men spreekt in *Siena*, de geboorteplaats van het beroemde ge-

geflacht der PICCOLOMINI's, het fierlijkfte. Gedurende de Franfche heerfchappij was de ftad de hoofdplaats van het departement *Ombrone*.

SIERRA beteekent in het Spaansch een' berg of bergketen, die in *Spanje* grootendeels hunnen oorfprong uit de *Pyreneën* ontleenen, en door bijnamen, b. v. *Sierra Morena*, *Revada* enz. onderfcheiden worden.

SIERRA LEONA, of *Liona*. Een landfchap aan de kust van *Opper-Guinea* in *Afrika*, met eene rivier en eenen langen bergketen van gelijken naam. Het ftrekt zich uit van de kaap *Verga* tot aan de rivier *Mezurado*, en is omtrent 33 mijlen lang en 60 breed. Behalve het hooge bergachtig fchier-eiland aan de rivier *Sierra Leona* is de grond langs de kusten over het geheel vlak, laag, grootendeels moerasfig, en wordt van ontelbare beken doorfneden. Meer landwaarts verheft zich de grond langzamerhand, en wordt drooger. Dit landfchap heeft eigenlijk geene bergen, maar flechts eenen keten van heuvels; kunnende de *Sierra Leona* langs de kust onder de hooge bergen niet geteld worden. Het is over het algemeen vruchtbaar in citroenen, vijgen, dadels en fuikerriet. De Engelfche handel-maatfchappij legde hier, in 1793, aan de zuidzijde der rivier, eene volkplanting en ftad aan, onder den naam van *Freetown*, van 400 huizen, welker bewoners grootendeels uit vrije negers beftonden, die in den Amerikafchen oorlog de zijde der *Engelfchen* gekozen hadden, en van alle noodzakelijke levensbehoeften, en middelen ter hunner verdediging, rijkelijk voorzien werden: doch reeds in 1794 werd deze volkplanting door eene Franfche vloot geplunderd en voor het grootfte gedeelte verwoest. De meeste inwoners reddeden zich en zochten nieuwe onderfteuning, hetwelk hun ook in zoo ver gelukte, dat zij de ftad ten deele konden herbouwen. Om echter voor foortgelijke invallen van den zeekant voor het vervolg veilig te zijn, heeft men in 1809 begonnen met het bouwen der ftad *Kingston*, 3 Engelfche mijlen van de kust, en in eene vruchtbare landftreek gelegen; terwijl reeds een groot getal *Afrikanen* zich verledigd hebben, om den hun aangewezen grond te bebouwen, en door de *Engelfchen* tot verdere befchaving gebragt zijn. Volgens de jongfte berigten telde men er reeds 14 tempels en 12,500 inwoners, waarvan er 2400 de fcholen bezoeken, waarin de noodige onderwijzers zijn aangefteld. Meer dan 17,000 negers zijn aan de flavernij ontrukt; wonen in gemakkelijke huizen, in fteden en dorpen, en leven in wettige huwelijken; terwijl de *Europeanen* zich aan de luchtsgefteldheid gewend hebben. Behalve *Freetown* en *Kingston* vindt men er nog de fteden *Wellington* en *Kunah*.

SIEVEKING (GEORG HEINRICH) werd in 1757 te *Hamburg* geboren; leerde bij zijnen vader den koophandel, en vestigde zelf in genoemde ftad een der aanzienlijkfte handelhuizen. Hij bezat uitgebreide kundigheden en eenen werkzamen geest, en diende zijn vaderland in verfcheidene belangrijke posten. Bovendien was hij een der arbeidzaamfte leden van het genootfchap ter bevordering van kunften

ften en nuttige handwerken binnen genoemde ftad, en fchreef: *Uber den Hamburgischen Münzfusz*; (*Hamb.* 1789); *Materialen zu einem volftändigen und fysthemathifchen Weckfelrecht*, (mede aldaar 1792 en naderhand in 1802 met eene voorrede en aanmerkingen door C. U. D. VON EGGERS te *Koppenhage* uitgegeven), en eindelijk *Fragmenten über Luxus, Bürgertugend und Bürgerwohl*. (*Hamb.* 1797) SIEVEKING ftierf in Sprokkelm. 1799, en genoot niet alleen in zijne geboorteftad en *Duitschland*, maar ook bij vreemde natien, de uitftekendfte achting.

SIGEUM, SIGEISCHE BIJSCHRIFT. *Sigeum* is een in de oudheid beroemd voorgebergte van de Aziatifche kust, omftreeks *Troje*, in welks nabijheid zich het Griekfche leger in den Trojaanfchen oorlog bevond. Hier haalde ACHILLES zijne vloot aan het ftrand, en ook hier werd hij met zijne vrienden, PATROKLUS en ANTILOCHUS, begraven. Men vindt er nog oude, groote grafheuvels, die men voor de hunne gehouden heeft. Bijzonder merkwaardig is het oude bijfchrift, het *Sigeifche* genoemd, hetgeen men aldaar op eene marmere zitplaats vindt, en gedeeltelijk, voor zoo veel er van in de Aeolifche taal voorhanden is, voor ouder dan de dichter SIMONIDES gehouden wordt. De aangrenzende inwoners befchouwden dit gedenkftuk der oudheid als eene foort van waarborg tegen ziekten, en de kranken zetteden of legden zich op hetzelve neder, waardoor het fchrift veel geleden heeft. Hetzelve is echter voor lang afgefchreven, en door lord ELGIN zelven, onlangs, in perfoon naar *Londen* overgebragt.

SIKKEL. Eene oude Joodfche zilveren munt van tweederlei foort, waarvan de eene op omtrent 28 ftuivers, en de andere op de helft gerekend wordt; alsmede eene gouden munt, ter waarde van omtrent 20 gulden.

SILBERMANN. (GOTTFRIED). Deze groote werktuigkundige was een uitmuntend muzijkaal inftrumentmaker, de uitvinder der *Cymbaal d'amour*, en de vervaardiger van zeer vele voortreffelijke klavieren, fortepiano's en orgels. De zuiverheid en duurzaamheid zijner werken; de groote eenvoudigheid bij derzelver inwendigen aanleg; de heldere en heerlijke klank, zoo wel als de ligte en gemakkelijke claviatuur, zetten zijne ftukken eene buitengewone waarde bij. De fraaije orgels in *Freiberg*, *Dresden* in de Katholijke flotkerk, en in de Vrouwen- en *Sophia*-kerk, en meer anderen, zijn merkwaardige gedenkftukken van dezen grooten kunstenaar, die in 1796 ftierf. Zijn broeder te *Straatsburg*, bij wien hij het orgelmaken geleerd had, liet 3 zonen na, waar van de oudfte, JOHANN ANDREAS, als orgelmaker, en de jongfte, JOHANN HEINRICH, als vervaardiger van fortepiano's, in *Straatsburg*, en over het geheel in *Frankrijk*, den roem van dezen naam hebben voortgeplant.

SILBERSCHLAG (JOHANN ESAIAS), opper-konfistorie-raad, pastoor bij de drievuldigheids kerk te *Berlijn*, alsmede lid van de aka-

akademie van wetenschappen aldaar, was een man van uitgebreide kundigheden; doch die zich door zijne strenge orthodoxie van vele kanten onaangenaamheden op den hals haalde. Hij had buiten tegenspraak een groot deel aan het bekende *Religions-edict*, en de kerkelijke hervormingen, die onder FREDERIK WILHELM II geen gunstig onthaal genooten, en derzelver bewerkers aan de billijke berisping van alle verstandigen, die de behoefte van den tijd wisten te waardeeren, blootstelden. Zijne *Geogenie* (3 deel. *Berlijn* 1780), en *Chronologie der Welt* (mede aldaar 1789) en anderen zijn in den opgegeven geest geschreven. Ondertusschen bezat hij als wis-, natuur- en bouwkundige vele verdiensten, waarvan zoowel zijne schriften als zijne praktische werken, werktuigen enz. een onloochenbaar bewijs opleveren. Hij stierf in 1791 te *Berlijn* in den ouderdom van 70 jaar.

SILENUS. Deze man, die de opvoeding van BACCHUS op zich nam, bezat uitgebreide kundigheden. In de fabelleer wordt hij, gewoonlijk, in het gevolg van den God des wijns voorgesteld, als zittende op eenen ezel, dronken, en met het hoofd vooroverhangende. Toen hij zich eens in het gewoel verloren had, en dronken was ingesluimerd, werd hij door herders gevonden, welke hem naar den Phrigischen koning MIDAS bragten, die hem wegens de uitmuntende leeringen, welke uit zijnen mond vloeiden, zeer lief kreeg. Op de vraag van MIDAS, wat hij het best voor de menschen oordeelde? gaf hij ten antwoord: „ nooit geboren te worden, of kort „ na de geboorte te sterven."

De dichters laten hem in eene rivier veranderen, welke straf APOLLO hem oplegde, omdat hij de vermetelheid had, zich met hem in eenen wedstrijd over de Toonkunst in te laten. In *Elis* had hij eenen afzonderlijken tempel. Men kan, in het gevolg van BACCHUS, den dikbuikigen langoor op den ezel gemakkelijk kennen. Op eenen anticken, gesneden steen wordt SILENUS afgebeeld met eene bijl in de eene, en eene lier in de andere hand.

SILEZIË. Een hertogdom, voorheen tot *Boheme* doch tegenwoordig gedeeltelijk aan *Pruisfen* en *Oostenrijk* behoorende. Aardsrijkskundig wordt het in *Opper-* en *Neder-Silezië*, en staatkundig in *Pruisfisch* en *Oostenrijksch* verdeeld. *Neder-Silezië* bevat de vorstendommen *Breslau*, *Brieg*, *Schweidnitz*, *Jauer*, *Liegnietz*, *Wohlau*, *Glogau*, *Carolath*, *Munsterberg*, *Sagau*, *Ols*, *Trachenberg* enz. *Opper-Silezië* bestaat in de prinsdommen *Oppeln*, *Ratibor*, *Neisze*, *Troppau*, *Jägerndorf*, *Teschen*, *Bielitz*, benevens eenige stadhouderschappen en heerlijkheden; wordende het graafschap *Glatz* onder *Pruisfisch Silezië* geteld. Sedert de nieuwe verdeeling van *Pruisfen*, heeft de omvang van *Pruisfisch Silezië* verandering ondergaan; zijnde de voormalige *Schwibuser* kreits van het prinsdom *Glogau* bij de provincie *Brandenburg* gevoegd, en, benevens *Glatz*, ook een klein gedeelte van *Neumark*, en het bij de acte van het *Weener* congres van 1815, afgestane gedeelte van

Op-

Opper-Lauzits, met eenige geringe uitzondering, met *Pruisisch Silezië* vereenigd geworden. Deze landen maken nu te zamen de provincie *Silezië* uit, welke, volgens de nieuwe verdeeling van den Pruissischen staat, ten Oosten aan de provincie *Posen*, het koningrijk *Polen* en *Krakau*; ten Zuiden aan het *Oostenrijksch Silezië*, *Moravie* en *Boheme*; ten Westen aan *Boheme*, *Sakse* en *Brandenburg*, en ten Noorden aan *Brandenburg* en *Posen* grenst. *Silezië* is de gewigtigste provincie van den Pruissischen staat. Het bevat 720 v. m. met (in 1817) bijna 2 millioen bewoners. Het Westelijk en Zuidelijk gedeelte des lands is bergachtig, omdat hier de *Sudeten* met derzelver onderscheidene takken liggen. De bergketen, welke aan de *Oueis* aanvangt en tot aan het graafschap *Glatz* reikt, heet het *Iser-* en *Reuzen gebergte*, het welk *Silezië* van *Boheme* scheidt; terwijl de Oostenlijke arm der *Sudeten* het *Moravisch* gebergte vormt, hetwelk door *Glatz* en het Zuidelijk deel van *Silezië* loopt, en bij *Zahlunka* (in *Oostenrijks Silezië*) tegen het *Karpatisch* gebergte stoot. Aan den kant van *Brandenburg* en *Posen* is het land vlak, gedeeltelijk zandig en moerassig; doch over het geheel voor den landbouw geschikt. De *Oder* maakt de voornaamste rivier van *Pruisisch Silezië* uit, en doorstroomt in de lengte het geheele land, dat over het geheel zeer vruchtbaar, en rijk in allerlei koren en ooft is.

De bergachtige streken, minder voor den koren- en tuinbouw geschikt, zijn met houtgewas of goede weilanden bedekt. Vlas wordt er veel verbouwd, en maakt een voornaam artikel voor de fabrijken en den handel uit. Hennep heeft men voor eigen gebruik niet genoeg; doch de handel buiten 's lands in meekrap is zoo veel te aanmerkelijker. Ook verbouwt men er, inzonderheid in het land van *Munsterberg*, veel hop, en sedert eenige jaren ook tabak. De runder- en paardenteelt leveren niet genoeg voor de behoeften des lands; wordende het noodige slagtvee uit *Polen* en *Hongarije* ingevoerd. De inlandsche schapenteelt is veredeld, en de wol wordt voor de fijnste van den geheelen Pruissischen staat gehouden; terwijl de bijenteelt, vooral in de heerlijkheid *Muskauen* en *Opper-Silezië*, van veel belang is. Het delfstoffelijk rijk levert veel ijzer, koper, lood, eenig zilver, arsenik, galmei, vitriool, zwavel, steenkolen, kalk, gips, mergel, marmer, schiefer, en slijpsteenen, jaspis, agaat, topazen, karneolen, amethist, enz. op. De manufakturen van *Silezië*, inzonderheid die van linnen, en de daartoe behoorende spinnerijen en bleekerijen, zijn zeer beroemd; ook vindt men er papier-, tabaks- en aardewerk-fabrijken. Onder de voornaamste artikelen van uitvoer behooren garen, linnen, lakens-, katoenen stoffen en meekrap. De meeste inwoners bestaan uit Lutherschen en Katholijken; doch genieten ook andere godsdienstige gezindheden eene volkomene vrijheid. Te *Breslau*, de hoofdstad van het geheele hertogdom *Silezië*, is eene universiteit, waarmede in 1811 de Protestantsche te *Frankfort* is vereenigd geworden; ook vindt men aldaar, en in verscheidene ande-

dere plaatſen, gymnaſien en geleerde genootſchappen. Te *Breslau* en *Glogau* heeft men Joodſche geleerde ſcholen, en hebben de Hernhutters te *Riesky* een Akademisch kollegie, het geen in het godgeleerde vak de plaats der univerſiteit vervangt. Over het algemeen wordt, zoowel op het platte land als in de ſteden, op de best mogelijke wijze, voor het openbaar onderwijs gezorgd.

Onder *Oostenrijksch Silezië* verſtaat men dat gedeelte, hetwelk bij den vrede van *Hubertsburg* in 1763 aan het huis van *Oostenrijk* gebleven is. Het grenst aan *Pruisſisch Silezië*, *Hongarije* en *Moravië*, en bevat, zoo als wij boven reeds opgaven, de prinsdommen *Teschen* en *Bielitz*, het grootſte gedeelte van *Tropau* en *Jägerndorf*, een gedeelte van het prinsdom *Neisze*, met eenige heerlijkheden enz.; zijnde het geheel, ſedert 1784, in den *Troppauer-* en *Teschnerkreits* verdeeld, en bij *Moravië* gevoegd. *Oostenrijksch - Silezië* bevat 86 (volgens LICHTENSTEIN 129) v. m. en 347,864 inwoners. Het land is zeer bergachtig, want in het Oosten liggen het *Karpatisch* en in het Westen de *Moraviſche* gebergten; nogtans is er de lucht gematigd, en alleen in het Oosten ruw en koud. Het grootere Zuidelijk gedeelte van den *Teschnerkreits* is, uit hoofde van den ſteenachtigen grond, minder vruchtbaar, dan de *Troppauer*, waar zelfs de boom- en tuinvruchten eenen ruimeren oogst opleveren. Over het algemeen is de landbouw ſedert 30 jaar aanmerkelijk verbeterd: behalve kooren, boom- en tuinvruchten, teelt men zeer veel vlas, en heeft men aanzienlijke bosſchen van ſparren-boomen. De vee- en paardenfokkerij konden echter van meer belang zijn; wordende het ſlagtvee uit *Hongarije* en *Gallicië* getrokken; doch daarentegen is de ſchapen- en bijenteelt beter. Men vindt in *Oostenrijksch Silezië* aanzienlijke fabrijken van lakens, wollen-ſtoffen en linnens; alsmede ijzer- en kolenmijnen-, en drijft er eenen voordeeligen handel. De Katholijke godsdienst is er de heerſchende; doch genieten er de Protestanten ook vrijheid, om de hunne openlijk te kunnen uitoefenen. Te *Tropau*, *Teſchen* en *Weiszwasſer* heeft men gymnaſiën.

SILHOUET. Een Fransch woord, waaronder men het ſchaduwbeeld van een mensch verſtaat, wanneer deszelfs omtrek met eene donkere verw overtrokken is, in welke de binnenſte linien ſomtijds door witte ſtrepen luchtig geteekend zijn: dikwijls echter neemt men ook dit woord alleen voor een zoodanig ſchaduwbeeld, hetwelk uit papier geſneden, en op eenen lichten grond wordt vast gehecht. Zulke beelden ontvingen, in het eerst ſpottender wijze, den naam van *Silhouetten* naar den Franſchen Financieminister ETIENNE DE SILHOUETTE die, toen hij in 1759 tot den post van Generaal-controleur en ſtaatsdienaar geraakte, 's Rijks ſchatkist door eenen verwoestenden oorlog vond uitgeput. Dit drukkende, door hervormingen en eene ſtrenge ſpaarzaamheid in alle vakken van beſtuur, willende verhelpen, verſchoonde hij daarbij noch vermogende rijken noch bankiers; benadeelde daardoor het crediet, en haalde zich zoo

zeer

zeer den algemeenen haat op den hals, dat hij, in weerwil zijner loffelijke oogmerken en letterkundige kennis, genoodzaakt was, om, na verloop van 9 maanden, zijnen post neder te leggen. Ondertusschen hadden alle modes in *Parijs* het karakter van stijfheid en armoedigheid aangenomen: men droeg opperkleederen zonder plooi, tabaksdoozen van ruw hout, en, in plaats van portretten te schilderen, teekende men den omtrek der schaduw met potlood op wit papier, en vulde die vervolgens met O. I. inkt aan. Alle deze modes noemde men *la Silhouette*; doch alleen deze laatste soort van portretten behield dezen naam. — Men kan Silhouetten op porselein en glas schilderen en inbranden, waarin de overleden glasschilder MOHN, te *Dresden*, zeer bedreven was. Ook heeft men de proef genomen, om dezelve, op eenen donkergroenen achtergrond, in goud te graveren, hetgeen wel eene schoone uitwerking had; maar waarbij de schitterende glans van het goud belettede, om over het welgelijken van het beeld naauwkeurig te kunnen oordeelen.

Het Silhouetteren geschiedt het naauwkeurigst, wanneer men het *Silhouet* niet uit de hand teekent, of uit een papier snijdt, maar wanneer men het schaduwbeeld zelf, dat door een kaarslicht wordt veroorzaakt, met houtskool of krijt omschrijft, en daarna door middel van een werktuig, Ooijevaartsbek, ook wel *Pantographum*, genoemd, verkleind. De beste inrigting nogtans, voor het Silhoutteren is deze: op eene bank, waarop de teekenaar en de persoon, waarvan hij het Silhouet wil nemen, zitten kunnen, is tusschen hun beiden een staand raam vast gemaakt, met een helder vlak glas, waartegen, door middel van een paar schroefjes, een dun geölied en wel gedroogd papier wordt vastgehecht. Het glas moet men hooger of lager kunnen schuiven naar de grootte van den persoon; terwijl de bank van eene leuning moet voorzien zijn, waaraan deze zich kan vasthouden, ten einde alle hinderlijke beweging voor te komen. Door middel van een zon-vergrootglas kan men den omtrek van een profiel nog scherper, zuiverder en treffender teekenen, dan naar het kaarslicht.

De Silhouetteer-kunst, de moeder der schilderkunst, is al van hooge oudheid. Men meent, dat zij toevallig werd uitgevonden door een Corinthisch meisje, de dochter van den pottebakker, naderhand boetseerder, DIBUTADES, bij gelegenheid, dat haar minnaar haar verlaten moest. Niets vuriger wenschende, dan om een afbeeldsel zijner trekken te mogen behouden, viel de schaduw van den van haar scheidenden, en gestadig naar haar terugzienden, jongeling op den muur, en nu bragt de vindingrijke liefde haar op den gelukkigen inval, om die in allerijl met eene lijn te omschrijven. Het meisje begreep niet, dat zij de uitvindster eener kunst was; doch hare proeve legde den grondslag ter verdere beoefening, zoodat nu de fabel zeggen kon: PHOEBOS APOLLON zelf heeft de teekenkunst op de aarde gebragt, en EROS zijne pijl, als de eerste griffel, aan de maagdelijke hand toevertrouwd. Men kan den tijd dezer uitvinding stellen omstreeks het

het tijdvak van de vernieuwing der Olympifche fpelen, kort voor de verdrijving der Bacchiaden uit *Corinthe*, welke ftad, benevens *Sicyon* de eerfte leerftoelen der teeken- en fchilderkunst bleven. Eerst drukte men de gedaante der voorwerpen door eenvoudige lijnen uit; vervolgens ging men over, om dezelve ook zonder behulp der fchaduw te fchetfen, en eindelijk, om ze met kleuren op te fieren. Men houdt KRATO van *Sicyon*, PHILOKLES uit *Egypte*, en KLEANTHES uit *Corinthe* voor de uitvinders dezer vorderingen: zij fchilderden *Monochromen*, of eenkleurige beelden. Op dezen trap bleef de Silhouetteerkunst ftaan; doch eerlang werd zij ook tot grooter voorwerpen gebezigd, zoo als SAURIAS van *Samos* de fchaduw van zijn geheel paard op den muur ontwierp. In hoe veel achting deze fchaduwbeelden bij de ouden waren, en hoe juist en fchoon zij werden uitgevoerd, kan men uit vele fchilderftukken van Hetrurifche vafen opmaken, die allen tot deze foort van kunst behooren. (*Men zie ook* TEEKENKUNST.)

SILIUS, (CAJUS) met den bijnaam van ITALICUS, was een Romeinsch dichter uit de eerfte eeuw onzer jaartelling. Omtrent de juiste plaats zijner geboorte is men niet volkomen zeker: ook van zijne levensgefchiedenis is ons weinig meer bekend, dan dat hij verfcheidene jaren fijndicus in *Rome* was, en meer dan eens den post van conful bekleedde. Als proconful in *Azië*, zoo als ook in zijne vroegere ambtsbedieningen, behaalde hij veel roem, waarop hij zich aan alle openbare werkzaamheden onttrok, en federt als een aanzienlijk, geacht burger, door niemand benijd, en onder het genot van een ruim vermogen, zijnen tijd aan de beoefening der wetenfchappen doorbragt. CICERO was in de Welfprekendheid, en VIRGILIUS in de Dichtkunst zijn voorbeeld, hetwelk hij zich tot navolging voorftelde. Hoe weinig hij, echter, dat des laatften bereikt heeft, blijkt uit het tot ons gekomen gedicht, op den tweeden Punifchen oorlog, hetgeen hij onder de regering van DOMITIANUS vervaardigde. De waarde van dit *epos* moet men minder in de Dichtkunst, dan wel in gefchiedkundige naauwkeurigheid zoeken, waarmede de gebeurtenisfen verhaald worden, in welk laatfte opzigt dit dichtftuk niet weinige opheldering aan vele gefchiedkundige omftandigheden heeft bijgezet. PLINIUS heeft deszelfs dichterlijke waarde reeds juist beoordeeld, en noemt het meer een werk van vlijt, dan van dichterlijk genie. Ondertusfchen ontbreekt het dit ftuk niet aan enkelde plaatfen, die zich door eene hoogere vlugt en eenen grooteren rijkdom van fchoone denkbeelden onderfcheiden, b. v. zijne befchrijving van den togt van HANNIBAL over de *Alpen*. SILIUS ITALICUS ftierf in het 2de jaar van TRAJANUS, in het 73fte jaar zijns levens, aan eenen vrijwilligen hongersnood, dien hij verkoos, om zich van de fmarten van een onherftelbaar, pijnlijk ongemak te bevrijden. De beste uitgave van zijn voornoemd dichtftuk is die, welke in 1717 door DRAKENBORCH te *Utrecht* is uitgegeven.

SILVANUS. Deze godheid had het opzigt over bosfchen, velden en de aldaar weidende herders. Hij werd voornamelijk in *Italië* vereerd, en het mannelijk geflacht offerde hem melk en zwijnen. Zijne geftalte was die der Saters; bokspooten en ooren waren insgelijks zijne fieraden; de flapen van zijn hoofd waren met bloemen bekransd, en hij droeg eene cypres in zijne hand.

SIMON. (RICHARD) Een beroemd Fransch geestelijke en fchrijver, die meestal te *Parijs* zijn verblijf hield, en in 1712 in zijne geboorteftad *Diepe* ftierf. Hetgeen hij in het vak van Bijbelfche kritiek en Kerkelijke gefchiedenis gefchreven heeft, is over het geheel voortreffelijk, en zelfs de Protestanten hebben, eerst op het einde der 18de eeuw, dezen grooten man juist leeren waarderen, die, offchoon hij niet altijd de waarheid aan zijne zijde heeft, nogtans den weg heeft aangewezen en voor zijne tijdgenooten gebaand, langs welken men haar kan vinden. Van zijne talrijke fchriften noemen wij alleen zijne *Histoire critique du Texte du Nouveau Testament*, 1684; *Histoire critique du Verfions du Nouveau Testament*, 1690; *Histoire critique des principaux commentateurs du N. T.* 1693, en *Nouvelles Obfervations fur le texte du N. T. par R. S. P.* (RICHARD SIMON, *Pretre*); alle welke werken te *Rotterdam* zijn uitgegeven, en bij elkander behooren. Zij zijn bij wijze van uittrekfels, doch niet geheel overgezet, onder den titel van: R. SIMONS *kritifche Historie des Textes des neuen Testaments*, van H. M. A. CRAMER, met aanmerkingen van J. S. SEMMLER, *Halle* 1776, en RICHARD SIMONS, *kritifche Historie der Uberfetzungen des N. T.* mede aldaar 1777, in 2 afdeelingen.

SIMONIDES. Een tijdgenoot en gunsteling van den tiran HIPPARCHUS te *Athene*, en een inboorling van *Ceos*, een der Cycladifche eilanden. Volgens het algemeen gevoelen werd hij in het jaar 575 voor onze tijdrekening geboren. Hij kwam als zanger naar *Athene*, waar hij zich eenen geruimen tijd ophield, met ANAKREON en THEOGNIS bekend werd, en nog den grooten Treurfpeldichter AESCHYLUS zag optreden. In *Thesfalië* was hij bij de *Scopaden*, onder de aanzienlijke mannen, een aangenaam huisvriend; bezong hier de overwinningen, welke zij bij de plegtige fpelen in *Griekenland* behaald hadden, en in *Sparta* den heldendood van LEONIDAS, in verfcheidene gezangen. Later begaf hij zich, op de uitnoodiging van den koning HIERO, naar *Syrakuza*, en werd door dien vorst zoo hoog gefchat, dat hij ten zijnen huize blijven moest. Na zijnen dood in het jaar 467 voor onze tijdrekening, liet HIERO, in de nabijheid van *Syrakuza*, een fraai grafteeken voor hem oprigten. Bekend is zijn gegeven antwoord aan HIERO op de vraag: „Wat is God?" Hij verzocht om te antwoorden eerst éénen dag, daarna twee, vervolgens vier dagen en zoo vervolgens eenen geruimen tijd uitftel, telkens het verzochte getal van dagen verdubbelende. De vorst hierover verwonderd, verlangde de reden er van te weten. „Het is ," gaf SIMONIDES ten antwoord,

„ om-

„ omdat ik het onderwerp uwer vrage, hoe meer ik het bepeinze, „ hoe langer hoe onbegrijpelijker vinde." — Zijne zangen worden door de ouden zeer geprezen; doch er zijn slechts weinigen van tot ons gekomen, welke door BRUNCK zijn bijeen verzameld.

SIMONS (MENNO), naar wien eene bekende godsdienstige gezindheid in ons vaderland *Mennoniten* genoemd is, (doch waarvan de voornaamste gemeenten de voorkeur aan den naam van *Doopsgezinden* geven, omdat zij geen menschelijk gezag in zaken van godsdienst erkennen, en zich door den bejaarden doop voornamelijk van andere Christenen onderscheiden) werd in 1496 in het Vriesche dorp *Witmarsum* bij *Bolsward* geboren. Hij was eerst priester te *Penningum* of *Pingjum*; predikte met veel ijver de leer der Roomsche kerk, en verzettede zich tegen de predik- en handelwijze der Munstersche Wederdoopers. Naderhand verliet hij den Roomsche godsdienst, en liet zich door eenen herdooper, UBBO PHILIPS, andermaal doopen. Schoon hij wel in zoo ver met de Wederdoopers het eens was, dat hij op den herdoop aandrong, moet men hem echter met hun niet gelijk stellen, alzoo hij hunne handelingen en voorwendsels ten hoogste afkeurde. Hij verwierf door zijne schriften, die te *Amsterdam* in 1651 en naderhand in 1681, in eenen bundel zijn uitgegeven, groote achting bij zijne geloofsgenooten, welke ook lang heeft stand gehouden, doch tegenwoordig genoegzaam is verloren gegaan. In *Vriesland*, te *Groningen* en *Embden*, in *Westphalen*, *Gelderland*, *Holland*, *Braband*, aan de *Oostzee* en elders had hij vele aanhangers. Hij was zeer zorgvuldig in het onderwijs zijner leerlingen, die hij allen tot verdraagzaamheid aanmaande, ofschoon men hem beschuldigt, dat hij hieromtrent wel eens tegen zijn eigen gevoelen handelde. Omtrent zijne wezenlijke gevoelens aangaande eenige duistere stukken, is men het niet volkomen eens. Meer duidelijk verklaarde hij zich tegen den wederstand, wanneer men aangevallen wordt, tegen het bekleeden van het overheidsambt, hetgeen hij, ten minste den Christen ontraadt, en tegen het eedzweren.

In het jaar 1540 kwam KAREL V in de *Nederlanden*, en gaf, op aanstoking der monniken en verdere geestelijkheid, een gestreng plakkaat tegen de Luterschen en Doopsgezinden uit, hetgeen niet weinige vervolging na zich sleepte, en ten gevolge van welk in 1543, op het lijf van MENNO 100 gulden gezet werd, met belofte van vergiffenis en het burgerregt aan den ontdekker, indien deze tot zijne aanhangers mogt behooren. Bekend is het verhaal van hetgeen met hem zoude voorgevallen zijn op eenen postwagen, waarmede hij zijne reis vervolgde. Na eenen onvermoeiden ijver en veel omzwervens stierf hij in 1561, in het 66ste jaar zijns ouderdoms, omtrent een uur van *Oldeslene*, tusschen *Hamburg* en *Lubek*. Al zijne godgeleerde werken zijn bij elkander in folio uitgegeven. (Men zie verder het artikel DOOPSGEZINDEN.)

SIMPLICIUS, uit *Silicië* afkomstig, leerde de Aristotelsche en Pla-

Platonifche, dat is de Elektifche Wijsbegeerte van AMMONIUS, waarin hij het zoo ver bragt, dat men hem onder de voornaamfte uitleggers van ARISTOTELES telt; zoo als er dan ook nog geleerde uitleggingen van hem voor handen zijn. Hij beminde echter, en verklaarde ook PLATO en de *Stoïcynen;* en van hier, dat men van hem eene uitlegging heeft van het handboek van EPIKTETUS. Hij ftreed voor de eeuwigheid der wereld tegen J. TELOPONIUS, en leefde onder JUSTINIANUS, omtrent het midden der 6de eeuw.

SIMPLON. (De) Een berg, 10,327 voet hoog, in het Helvetisch kanton *Wallis*, aan de grenzen van het *Lombardisch-Venetiaansch* koningrijk, en wel in dat gedeelte der hooge *Alpen* gelegen, hetwelk van den *Montblanc* naar den *Gothard* loopt, en *Zwitserland* van *Italië* fcheidt. Daar op dezen berg een dal ligt, hetgeen den bergketen doorfnijdt, en echter de fneeuw-linie niet bereikt, zoo liet NAPOLEON in 1801 hier eene der merkwaardigfte wegen aanleggen, welke in 1806 voltooid werd. Deze weg, de eenige, langs welken men uit *Zwitferland* over de *Alpen* rijden kan, is 14 uur lang, overal 25 voet breed, nergens fterk klimmende, en daardoor zelfs voor de zwaarfte vrachtwagens bruikbaar. Dezelve behoort tot de grootfte en verbazendfte ondernemingen, alzoo de weg over fteile afgronden, in wier diepten geheele, bruisfchende waterftroomen nederftorten, en door gaanderijen van rotfen loopt, die in de lengte van ettelijke honderd fchreden zijn doorgebroken, waarin zich openingen bevinden, waardoor de weg licht ontvangt. Buiten deze rotfen treedt men in aangename dalen, met herdershutten, en heeft men het gezigt over zwarte dennen-bosfchen en hoogere fneeuwbergen; terwijl ontzag verwekkende bruggen, over verfchrikkelijke afgronden, van den eenen berg tot den anderen reiken. Aan de Italiaanfche zijde biedt de *Simplon* een fchooner gezigt aan, dan aan de Helvetifche, omdat de rotfen daar fteiler en oneffener zijn. Men vindt ook aan genen kant de langfte gaanderij, ter lengte van 685 voet, welke in eene granietrots is uitgehouwen, die *Frifione* genoemd wordt, naar de beek die aldaar eenen prachtigen waterval vormt. De weg begint een kwartier uur ten Westen van *Brieg*, en loopt over de *Saltina*-brug: boven het dorp *Ried* komt men, door een fchoon bosch, aan de eerfte gaanderij, en vervolgens langs eene 80 fchreden lange brug te *Perfak*. Hier beginnen de afgronden, en uithoofde der fneeuwvallen, gevaarlijke plaatfen, weshalve de weg vele krommingen neemt. Aan gene zijde van den derden rotsgang, of gaanderij, bereikt men de grootfte hoogte van den weg, die 6174 voet boven de oppervlakte van de zee ligt, en van waar men in een half uur aan eene herberg komt; liggende in de laagte, ter regterzijde, van het oude, en aan den weg van het nieuwe hospitaal. Anderhalf uur verder ligt het dorp *Simpelen*, 4548 voet boven de oppervlakte der zee. Langs de rivier *Veriola* loopt de weg vervolgens voort tot in de nabijheid van *Domo d'Osfila*. Te *Gunt* is eene herberg, en een vierde gedeel-

e van een uur verder, bij eene kapel, houdt het gebied van *Wallis* op, en komt men aan het eerste Italiaansche dorp *St. Marco*. In 1799 streden de *Franschen* en *Oostenrijkers* op dezen weg tegen elkander, en in 1814 drong een Italiaansch legerkorps over den *Simplon* door, die door de *Oostenrijkers* zwak bezet was; doch werd door het *Wallischer* landvolk overvallen en verstrooid.

SINAÏ. Een berg in het steenachtig *Arabië*, aan den oever der *Roode zee*, waarvan de berg *Horeb* een gedeelte uitmaakt. Men vindt op denzelven verscheidene kapellen, welke door pelgrims bezocht worden.

SINCLAIR, (JOHN) lid van het Engelsch parlement, en voorzitter van de maatschappij van den Landbouw, werd in 1754 geboren, en ontving zijn onderwijs op de Hooge scholen te *Edinburg*, *Glasgow* en *Oxfort*. Reeds vroeg kwam hij in het parlement, waar hij zich eenen geruimen tijd aan de zijde van PITT hield, doch ten laatste tot de oppositie-partij overging, ofschoon hij zich tegen de afschaffing van den Slavenhandel verklaarde. Hij was steeds ijverig werkzaam in de verbetering van den Landbouw; gelijk ook de oprigting der gemelde maatschappij, en van een genootschap tot verbetering der Engelsche wol, aan zijne bemoeijingen is toe te schrijven. Hij heeft een groot aantal schriften uitgegeven, die meestal op huishoud- en staatkundige voorwerpen, inzonderheid zijns vaderlands, betrekking hebben, alhoewel ook sommigen derzelve voor buitenlanders hoogst belangrijk zijn. Onder deze laatste behooren zijne *History of the public revenue of the Britsch Empire* in 4° 1785, waarvan de 3de uitgave in 1805, in 8° verschenen is, en zijn *Statitiscal account of Scotland* enz. 4 deelen in 8° *Edinburg* 1792—1799, van welk laatste werk door J. P. EBELING (*Leipzig* 1794—1806) een uittreksel in 2 deelen in het Hoogduitsch is geleverd. Nog verdient genoemd te worden zijn *Code of he alth and longevity*, 4 deelen 1807, welke door CURT SPRENGEL bij wijze van uittreksel overgezet, en onder den titel van *Handbuch der Gesundheid* enz. bij BROCKHAUS te *Leipzig* verschenen is.

SINTOÏSTEN. Eene sekte van Wijsgeeren in *Japan*, alsdus genoemd, omdat zij de huisgoden eerden, en geloofden dat de opperste Godheid zich niet stoort aan het doen en laten der menschen, weshalve men zich ook maar alleen omtrent tijdelijke gelukzaligheid bekommeren moest. Deze sekte beweert ook, dat God de wereld niet geschapen heeft, maar dat zij van zelve is ontstaan.

SIRENEN waren, volgens de fabelleer, jonge dochters, die zich in de zee-engte, tusschen *Sicilië* en *Italië*, op eene met klippen omgeven rots, ophielden, en door haar liefelijk gezang de voorbijvarenden dermate betooverden, dat zij op derzelver eiland aan land stapten; doch ook door haar werden omgebragt. Derzelver getal, zoo wel als afkomst, wordt verschillend opgegeven. Gewoonlijk houdt men haar voor dochters van den Aetolischen rivier-god ARCHELOUS,

en voor gevleugelde jonge dochters, die met arends-klaauwen en den staart van eenen vogel worden afgebeeld. Als nimfen onder het gevolg der prinses PERSEPHONE, wilden zij, toen deze ontvoerd werd, haar op zee opzoeken, en ontvingen op hare begeerte vleugels; doch lieten zich, vermoeid van het vruchteloos zoeken, op eene rots neder, waar zij van verdriet stierven, omdat zij ULYSSES, die zich aan de mast bond, en zijne togtgenooten de ooren stopte, door haar betooverend gezang niet konde verleiden. Van hier noemt men dan ook een' *Sirene* iemand, die alleen de zinnen streelt, en waarvan de onbepaalde gehoorgeving den mensch dikwijls in een onvermijdelijk verderf stort. *Sirenen-zangen* zijn diensvolgens aanleidingen tot ondeugd.

SIRIË of SYRIEN. Een land, onder het Turksche rijk behoorende, liggende in het Westen van *Azië* aan de *Middellandsche zee.* In de Heilige schrift komt het voor onder den naam van *Aram;* doch de *Arabieren* noemen het *Al-scham*, of *Barrel Cham*, en de *Turken* en *Perzen* *Sur* en *Suristan.* Het grenst ten Noorden aan *Klein Azië*, ten Oosten aan den *Euphraat* en de groote woestijn, ten Zuiden aan het steenachtig *Arabië*, en ten Westen aan de *Middellandsche zee.* Het ligt tusschen den 31 en 37sten graad breedte en den 32 en 37sten graad lengte van den meridiaan van *Parijs.* Een lange bergketen, tot den *Taurus* behoorende, strekt zich van het Noorden naar het Zuiden uit, en wordt *Libanon* genoemd; (*zie aldaar*) tot welks voorgebergten de berg *Carmel* behoort, die zich tot *Suez* en het steenachtig *Arabië* uitbreidt. Deszelfs hoogste top is in het middelste gedeelte van *Sirië*, en bereikt eene hoogte van 9,600 voet. De bergen *Tabor* en de *Olijfberg*, bij *Jeruzalem*, die mede een gedeelte van dezen bergketen uitmaken, zijn uit de Bijbelsche geschiedenis bekend.

Men kan *Sirië*, volgens zijne natuurlijke gesteldheid, in drie voorname deelen verdeelen, als: in de hooge vlakte, of het *Plateau*, ten Oosten van den bergketen; in den breeden bergketen zelven, en in de smalle kuststreek, of de Sirische zeekust. In de eerste vindt men uitgebreide woestijnen, zandgronden en rotsen, met onafzienbare vlakten, die zich meer dan 2000 voet boven de zee verheffen. Het tweede gedeelte, namelijk dat van den bergketen zelven, wordt door den *Jordaan* en *Orontes* van het vorige afgescheiden, ten Westen van welke rivieren zich ontelbare steile klippen, lange dalen en smalle dwarswegen bevinden. Alle Oostelijke afhangen van dezen bergketen, naar den kant der woestijn, zijn kaal, en vertoonen slechts treurige berg-woestijnen; terwijl de Westelijke afhellingen de bekoorlijkste landstreken vormen, met rivieren doorsneden, ongemeen vruchtbaar en sterk bevolkt zijn. De kuststreek, eindelijk, onderscheidt zich door hare geringe breedte, groote vruchtbaarheid, zwoele hitte en een ongezond klimaat van de koudere, ruwe bergstreken, en de drooge, Oostelijke, hooge vlakten van *Sirië.*

Voorname rivieren vindt men in *Sirië* niet: de merkwaardigfte zijn de *Orontes* en de *Jordaan*. Onder de meren zijn de *Doode zee*, het meer van *Tiberias* (in de Heilige fchrift het meer *Kinnareth*, het meer *Genezareth* enz.) de meest bekende. — De voortbrengfels des lands zijn zeer menigvuldig en belangrijk. Men vindt er allerlei graanfoorten, maïs, rijst, fefam, durra, olijven, dadels, granaatappels, citroenen, orange-appelen, vijgen, perfiken, abrikozen, appelen, pruimen, St. Jans brood, pistaches, wijn, tabak, eiken, cipresfen, ceders, moerbezieboomen, mastik, katoen, buffels, fchapen met vetftaarten, bokken, gazellen, kameelen, gemfen, zwijnen, bijen, zijwormen, en aan de kusten de purper-flak, ijzer, marmer en kalk. Het getal der inwoners wordt op 2,305,000 begroot. Zij beftaan uit *Grieken*, *Arabieren*, *Turken*, *Joden*, *Franken*, *Armeniërs*, *Turkomannen*, *Kurden*, *Beduinifche Arabieren*, *Rufchowanen*, *Anfariërs*, *Maroniten*, *Drufen* en *Metualies*. De algemeene landtaal is de Arabifche volgens verfcheidene tongvallen: alleen de foldaten en leden der regering fpreken Turksch; doch van de oude Sirifche fpraak is geen fpoor meer te vinden. De bewoners zuchten onder de harde dwingelandij der *Turken*; met uitzondering van de *Drufen* en *Maroniten*, die onder hunne vorsten een beter lot genieten. Zij leven zeer eenvoudig, en er heerscht overal de diepfte onkunde en het donkerst bijgeloof. Het geheele land bevat (zonder de Sirifche woestijn) 1812 v. m., en wordt in vier Pafchaliks, namelijk van *Haleb*, *Tripoli*, *Acre* en *Damaskus*, verdeeld. — Dit land herinnert ons aan groote gebeurtenisfen. Hier was het beloofde land der *Hebreën*, en de wieg van de Christelijke godsdienst; hier ftreden bij afwisfeling en op onderfcheidene tijden *Asfiriërs*, *Grieken*, *Parthers*, *Romeinen* enz.; hier fchitterden NINUS, SEMIRAMIS, SESOSTRIS, ALEXANDER, POMPEJUS, MARIUS, ANTONIUS, CESAR, TITUS, AURELIANUS, GOTTFRIED VAN BOUILLON en al de Christelijke helden, in het oorlogsveld, en ook hier ftreed in onze gedenkwaardige eeuw NAPOLEON BUONAPARTE; doch van al deze roemrijke daden, zoo min als van alle vroegere befchaving, zijn thans geen fpoor meer te vinden.

SIRIUS, of de *Hondfter*, onder het fterrenbeeld van den *Hond*, de meest lichtgevende en grootfte onder alle vaste fterren, die Ooswaarts onder den *Orion* ftaat. Reeds HOMERUS en HESIODUS maken van deze fter gewag. In de dichtkunst wordt *Sirius* de *Orion* de *Hyaden*, de *Plejaden* enz. genoemd. Sommigen leiden de benaming van *Sirius* van *Ofirus* af, omdat de *Egyptenaren* meenden opgemerkt te hebben, dat, bij de verfchijning van deze fter, de *Nijl* altijd begon te rijzen. De fabel heeft nu eens *Sirius* tot den hond van ORION of ERIGONE, en dan weder als een geleider van ISIS of CHEPALUS verklaard.

SISTRUM. Is de naam van een muzijkaal fpeeltuig, bij de *Egyptenaren*, die er de uitvinders van zijn, bij de godsdienst van

I-

Isis, en ook nog heden onder hen, en in *Abysfinië* in gebruik. Het beſtaat uit eenen langwerpig ronden ring, waar aan een handvatſel is, waardoor gaten geboord zijn, in welken zich metalen ſtaafjes bevinden, die bij de beweging van het ſpeeltuig een geruisch veroorzaken. Het geluid van hetzelve is zoo veel te aangenamer, naar mate van de voortreffelijke ſoort van het metaal, en naar gelang de verhouding tusſchen de gaten meer juist getroffen is.

SIX, (Joan) uit een oud aanzienlijk geſlacht geſproten, werd in 1618 te *Amſterdam* geboren, en vond zijn beſtaan in den koophandel; doch oefende zich reeds vroeg in de Latijnſche en Nederduitſche dichtkunde, en maakte in beide meer dan gewone vorderingen. Hij ſchreef eenige dichtſtukken, onder welken zijn treurſpel Medea het bekendſte is. Six bekleedde van tijd tot tijd verſcheidene aanzienlijke posten; aanvaardde nog in zijn 73ſte jaar de burgermeesterlijke waardigheid, en ſtierf in 1700, het 82ſte zijns ouderdoms.

SIX VAN CHANDELIER (Joan) zag, omſtreeks 1610, te *Amſterdam* het eerſte daglicht. Hij legde zich toe op den handel in droogerijen; doch beſteedde zijne ſnipper-uren tot het beoefenen der Nederduitſche dichtkunde. Hij bezong meermaal de wateren van *Spa*, welker gebruik hem, op zijn 30ſte jaar, van eene hardnekkige mildzucht herſteld had; deed vervolgens, onder andere en wel voornamelijk, tot voortzetting van zijnen koophandel, eene reis door *Frankrijk*, *Spanje* en *Italië*, welke 10 jaar duurde, en ſchreef op zijnen doortogt door het laatstgemelde gewest een dichtſtukje, waaraan hij den naam van *'s Amſterdammers Winter* gaf, en hetgeen door kenners voor het geestigſte werkje wordt gehouden, dat uit 's mans pen gevloeid is. Kort na het afloopen dezer reis deed hij, met hetzelfde oogmerk, eenen keer naar *Engeland*, en arbeidde onder dit alles, van tijd tot tijd, aan het beſchaven zijner dichtſtukken, die hij in 1657 in eenen bundel, onder den titel van *Poëzij*, in het licht gaf. Six van Chandelier is nooit gehuwd geweest; was een man van een gering vermogen, en bragt hierom zijne laatſte levens-jaren, meestal in ſtilte, op een buitengoed in de *Diemermeer* door, hetgeen aan zijne grootmoeder Catharina Jeheu toebehoorde, en na haar overlijden aan hem te deel viel, alwaar hij eene nieuwe berijming der Pſalmen bearbeidde en voltooide, welke hij in 1674 in het licht gaf. De tijd van 's mans overlijden is niet bekend.

SIXTUS V behoorde onder de zeldzaamſte mannen zijner eeuw, en als regent onder de waardigſte opperhoofden der kerk, die immer den pauſelijken ſtoel beklommen. Hij was van eene geringe afkomst, de zoon van eenen daglooner te *Montalto*, waar hij in 1521 geboren werd. Zijn eigenlijke naam was Felix Perettu. In zijne jeugd moest hij de zwijnen hoeden, en ſcheen alle vooruitzigt, ter beſchaving van zijnen geest, voor hem geſloten. Gelukkig kreeg hij ſpoedig kennis aan eenen medelijdenden Franciskaner monnik te *Montalto*, die hem met zich naar het klooster nam, waar zijn ijver ter uitbrei-

breiding zijner kennis hem de harde behandeling deed vergeten, welke hij hier naderhand ondervond. Het meest oefende hij zich in het prediken, omdat hij zich daardoor aanzien bij het volk hoopte te verschaffen; doch zijn vlugge geest omvatte ook spoedig de schoolsche Wijsbegeerte en Godgeleerdheid, benevens de Romeinsche letterkunde. Reeds in 1544 leerde hij het kanoniek regt te *Rimini*, en in 1546 te *Siena*, en werd in 1548 priester, dokter in de Theologie en bestuurder van de kloosterschool te *Siena*. Als een bekwaam redenaar en prediker te *Rome* bekend geworden zijnde, verschaften hem eenige kardinalen aldaar een verblijf, en vond hij hier in de pausen Pius V en Gregorius XIII twee veel vermogende begunstigers; ofschoon zijn driftig temperament, en dikwijls te ver getrokken ijver in de waarneming van zijn ambt, hem ook vele vijanden berokkenden. Gedurende zijn verblijf te *Rome* schreef hij zijn werk over de geheimzinnige Godgeleerdheid, zijn gouden Register, een uittreksel uit de schriften van Aristoteles, en zijnen *Commentator* van Averroes; predikte naderhand in de voornaamste steden van *Italië*, en onder anderen te *Venetië*, waar hij in 1556 tot bestuurder van de Franciskaner school en tot generaal-Inquisiteur benoemd werd. Hij nam beide posten met de uiterste naauwgezetheid waar; doch haalde zich ook daardoor den haat der *Venetianen* op den hals, die tegen de inquisitie waren, zoodat hij met blijdschap in 1560 naar *Rome* terug keerde, alwaar hem de paus tot consulator van het heilig officie (de inquisitie) en tot Hoogleeraar bij de universiteit benoemde, en hem in 1570 tot kardinaal verhief. Sedert liet hij zich Montalto noemen, omdat de kardinalen, van lage afkomst, doorgaans de gewoonte hadden, hunnen familienaam met die hunner geboortestad te verwisselen.

Montalto begon van dit oogenblik af meer ernstig het oog op den pauselijken stoel te vestigen, dien hij het zekerst meende te zullen verkrijgen door een gedrag, hetgeen de naijver niet opwekte. Hij maakte zich van alle verbindtenissen los, en leidde verscheidene jaren een zoo afgezonderd leven, dat niemand deze plotselinge verandering in zijn gedrag konde verklaren. Reeds beschouwde men hem als voor de wereld geheel verloren, toen de dood van Gregorius XIII de verkiezing van eenen paus noodzakelijk maakte. Montalto, allen hierdoor omtrent zijn waar karakter misleid hebbende, verscheen als een afgeleefd, krachteloos man in het conclave, en wachte met ongerustheid den uitslag der keuze af, welke, daar sommige kardinalen zich vleiden, onder zijn zwak bestuur zelven te zullen regeren, ten zijnen voordeele uitviel. Hij werd den 24 van Grasm. 1585, onder den naam van Sixtus V tot paus verkozen; vertoonde zich sedert, tot verbazing van allen, als een sterk, krachtig man, en legde van dat oogenblik af dien zelfstandigen geest aan den dag, die hem gedurende zijne regering zoo zeer kenmerkte. Hij strafte ieder misdaad met eene onverbiddelijke gestrengheid, en hield zich on-

onafgebroken met de verbetering zijns lands, en de uitbreiding van de eer der kerke bezig. Alleen ten schrik der boozen willende verstrekken, was hij de beschermer der onderdrukte onschuld, en een verzorger der armen, die hij uit zijne magazijnen spijzigde; terwijl hij aan duizend lediggangers werk verschafte, en daardoor *Rome* aanmerkelijk verfraaide. De naar hem genoemde waterleiding *Aqua Felica*, de groote obelisk op het plein bij de *Pieters* kerk, de triumfboogen van Trajanus en Marcus Aurelius, die hij met veel kosten herstelde, en het hospitaal aan den *Tiber* zijn zoo vele gedenkstukken zijner zorge voor den luister en het algemeen welzijn zijner hoofdstad. Bovenal verwierf hij eenen duurzamen roem door het aanleggen van de Vatikaansche boekerij, voor welke hij een prachtig gebouw liet oprigten, en daarbij eene eigene drukkerij voor de uitgave van de werken van kerkelijke schrijvers voegde, op welke zijne volledige uitgave van de schriften van den heiligen Ambrosius, benevens de door hem verbeterde *Vulgata*, zijn gedrukt geworden. In *Fermo*, in den kerkelijken staat, vestigde hij eene universiteit; te *Rome* het kollegie van Bonaventura, voor jonge *Franciskanen*, en te *Bologna* het kollegie *Montalto*; zijnde een opvoedings-instituut voor jongelingen uit de mark *Ancona*. In *Rome* poogde hij handel en nijverheid door de opheffing van lastige tollen, en door het oprigten van wolle- en zijde-fabrijken, aan te moedigen; in het burgerlijk en finantieel bestuur maakte hij betere inrigtingen, en verzamelde daardoor in den *Engelenburg* eenen schat van 3 millioen *Scudi*, om in geval van algemeene behoeften te kunnen gebruiken. In zijne eigene hofhouding was hij ten uiterste spaarzaam, en schoon hij zijne vorige begunstigers rijkelijk bevoordeelde, bezorgde hij zijn eigen bloedverwanten niets meer dan hun noodzakelijk onderhoud In zijn kerkelijk bestuur maakte hij de gewigtige verandering, dat hij het getal der bisschoppen slechts tot 70 bepaalde. In godgeleerde twisten volgde hij de regels eener verstandige onzijdigheid, en legde de Jezuïten, waarvan hij over het geheel geen vriend was, en die met de universiteit van *Leuven* over hoop lagen, het stilzwijgen op; doch nam een meer dadelijk deel in de staatkundige handelingen van zijnen tijd. *Spanje* en de *Ligue* wilde hij nooit tegen de Protestanten met ernst ondersteunen, omdat hij de oogmerken van Philips II wantrouwde; en, ofschoon hij dezen vorst, aan den anderen kant, onderstand verleende tot uitrusting eener vloot tegen *Engeland*, gaf hij echter de *Engelsche* onderhandelaars te kennen, dat hij eene krachtdadige deelneming aan den toenmaligen oorlog der *Nederlanders* met *Spanje* niet zoude afkeuren. Bij dit alles gaf hij geene onkennelijke blijken van zijne oogmerken, ter uitbreiding zijner kerkelijke en wereldlijke magt. *Napels* noemde hij altijd zijn koningrijk, en deed den onderkoning, bij alle gelegenheden, het gewigt zijner nabuurschap gevoelen. *Rusland* wilde hij, door den koning Stephanus Bathord van *Polen*, en *Egypte* door den grootdertog van

Toskane aan zijnen stoel onderwerpen; doch verijdelde de dood van deze beide vorsten dit plan. Ook SIXTUS moest eindelijk dezen onvermijdelijken tol der Natuur betalen: hij stierf den 24sten van Oogstm. 1590, wel niet bemind maar algemeen gevreesd, nadat hij slechts 3 jaar de pauselijke waardigheid bekleed had. Het volk, door drukkende belastingen verbitterd, haalde de beeldzuil, door den Senaat op het kapitool voor hem opgerigt, omver. Het vermoeden, dat zijn dood door het Spaansche hof, hetgeen zijn vriend niet was, door middel van vergif, zoude verhaasd zijn, rust op geene genoegzame gronden; doch zoo veel is zeker, dat de vorsten zich gelukkig rekenden, dat zij van hem als paus ontslagen waren.

SKALDEN. Gelijk wij bij de Keltische volken, in de *Barden*, zangers ontmoeten, die, even als de dichters der *Grieken*, den lof der Goden en de daden der helden bezongen, zoo vinden wij ook bij de volken van Skandinavischen oorsprong, inzonderheid bij de krijgshaftige *IJslanders*, de *Zweden* en *Deenen*, mannen, die in de liederen en gezangen, van onderscheidenen aard, als dichters en leermeesters, de beschaving hunner natie in eenen tijd bevorderden, waarin van de Grieksche naauwelijks een spoor meer te vinden was. Zij werden hier *Skalden* genoemd, die er hun werk van maakten, om de geheimen van de godsdienst, de daden der helden van vorige tijden, als mede van hunne tijdgenooten, door gezang en muzijk te verheffen. In de *Edda* vindt men nog, offchoon dan ook door verloop van tijd veranderd, gezangen, die oorspronkelijk van hun afkomstig zijn; de oudere waren van eenen fabelachtigen, de lateren van eenen geschiedkundigen aard. De *Skalden* verzelden de vorsten overal, zoowel ten hove als op het slagveld, en bezongen de daden van den voorledenen en tegenwoordigen tijd. Ook lag er de vorsten veel aangelegen, door zulk een *Skalde* bezongen te worden, en dikwijls bepaalden zij aanzienlijke beloningen voor eenen dichterlijken wedstrijd, wanneer het bekroonde gezang in steen werd uitgehouwen. In later tijd werd het ook de taak der *Skalden*, om gedenkwaardige bedrijven in liederen te bewaren, welke daardoor tevens bronnen voor de Geschiedenis geworden zijn. Zij gingen van mond tot mond, en werden door het volk van buiten geleerd; en zelfs vindt men voorbeelden, dat zij in Runen-schrift op staven zijn gesneden geworden. Inzonderheid deelden de *Skalden* hunne gezangen aan elkander mede, en ontrukten de mondelinge Geschiedenis daardoor aan de vergetelheid. Zij waren dus de eigenlijke geschiedkundigen, en over het algemeen de geleerden van hunnen tijd. De IJslandsche *Skalden* werden in *Zweden* en *Noorwegen*, als ook in *Engeland*, werwaarts zij dikwijls reisden, bijzonder geacht. In de 9de, voornamelijk de 10de en beide volgende eeuwen, waren de liederen der *Skalden* het meest in zwang, en vindt men nog in de 13de neuw van 4 soortgelijke zangers gewag gemaakt. Van de Deensche en Zweedsche *Skalden* is weinig bewaard gebleven; doch meer van de

de Noorweegfche. De beroemdfte echter van alle Noordfche *Skalden* is de *Noorman* EYWIND SKALDA SPILDER.

SKALHOLT, in de aardrijkskundige boeken verkeerdelijk de hoofdftad van *IJsland* genoemd, waarfchijnlijk, omdat een der twee bisfchoppen aldaar woont, beftaat flechts uit het huis van den kerkvoogd, de kerk en eenige houten hutten. Elders zijn de woningen, zelfs der gegoedfte *IJslanders*, armzalige lootfen van turf, zonder venfters, en de hutten van het gemeene volk zulke ellendige fpelonken, dat het bijna onbegrijpelijk is, hoe eenig menfchelijk wezen er in kan leven en ademen.

SKOLIEN waren de eigenlijke tafel- of liever drinkliederen der oude *Grieken*. Men was in *Griekenland* gewoon, dat bij maaltijden, nadat door het geheele gezelfchap de gewone lofzangen opgezongen waren, door de gasten afzonderlijk liederen werden aangeheven. Een ieder zong, wanneer het zijne beurt was, met eenen mirthen tak in de hand, die de een aan den ander, naar den rang, waarin men aan tafel geplaatst was, overgaf — dus *beurt-* of *rond-gezangen*. Toen de toonkunst eenen hoogeren trap van volkomenheid bereikt had, en men zich, op maaltijden, bij het gezang, van de lier bediende, werden tot het zingen van drinkliederen muzijkale talenten en kundigheden vereischt, die natuurlijk niet een ieder bezat, zoodat nu alleen de bekwaamfte in ftaat waren, om over tafel te zingen; en hunne liederen noemde men *Skolien*, die bij de *Grieken* met meerder regt drink-, dan tafelliederen kunnen genoemd worden, alzoo zij niet dan omtrent het einde van een gastmaal werden aangeheven. De inhoud dezer liederen was zeer verfchillend, dikwijls ernftig of zedelijk, meermalen fatiriek of luimig, en niet zelden waren liefde en wijn de voorwerpen, die men bezong. ILGEN heeft eene verzameling van zoodanige *Skolien* uitgegeven, getiteld: *Scolia h. e. carmina convivalia Graecorum etc. Jen.* 1798.

SKOTEN. (Zie: SCHOTLAND.)

SLAAP (De) is die toeftand, waarin de werktuigen, welke aan onzen wil onderworpen zijn, rusten, ten einde zich nieuwe krachten tot voortzetting van het leven te bezorgen. Men ontdekt bij de menfchen twee, merkelijk van elkander verfchillende, ftelfels van werktuigen: het eene gehoorzaamt aan den wil, en de werktuigen, daartoe behoorende, zijn allen dubbeld, zoo als de handen, voeten oogen, ooren, en de geleidende fpieren en zenuwen; terwijl het andere zijn werk verrigt zonder eenigen invloed van den wil, en zijne werktuigen enkelvoudig zijn, b. v. de maag met de ingewanden. — Het eerfte vertoont een hooger, dierlijk leven, en is onmiddellijk met bewustheid verbonden; deszelfs werktuigen vorderen eene veel grootere mate van kracht, en bezitten ook meerder voedend bloed, dan die van het tweede ftelfel; zij putten hunne krachten ligter uit, en behoeven dus rustpunten, om de verlorene te herftellen. Deze rust nu verfchaft de Slaap; en van hier mangel aan bewustheid, eene

doodelijke rust, en de versterking, welke eenen gezonden slaap, zoowel voor onzen geest als voor ons ligchaam, verschaft. De enkelvoudige werktuigen, daarentegen, behoeven, geene zoo blijkbare rustpunten: zij verrigten in den gezonden staat hun werk onafgebroken, zonder zich door onzen wil daarin te laten stooren of belemmeren. Een ziekelijke slaap moet derhalve als eene ongesteldheid der zenuwen worden aangemerkt, en ontstaat of door eene werktuigelijke stremming van derzelver verrigtingen in de hersens (door uitstorting van water, of ontsteking), of door verlamming en verzwakking der zenuwen, en daar uit voortvloeijende ongeschiktheid tot derzelver verrigtingen.

SLAAPBOL. *Maankop.* De zoogenaamde Slaapbollen, die hoofdzakelijk beroemd zijn door het opleveren van het heulsap of opium (*z. dit woord*), zijn planten, welke bij de Botanisten onder den naam van *Papaver somniferum* L. bekend zijn. Behalve dat men de geheele plant in het Nederduitsch zoo noemt, verstaat men ook dikwijls onder Slaapbollen alleen de gedroogde en in de apotheken voorhandene zaadhuisjes. — De plant behoort tot de 13de klasse van het stelsel van LINNEUS, 1ste orde; hebbende dus één stijltje en een aantal meeldraadjes, die op het ontvangbed zijn geplaatst. De kelk is tweebladig, de bloemdkroon vierbladig, het zaadhuisje kogelvormig, éénhokkig, onder den overblijvenden stempel met langachtige spleten openberstend. De bladen omvatten den stengel, zijn ingesneden, zonder haren, blaauwachtiggroen van kleur, even als of er eene soort van waas over legt. Men vindt dezelve op eenige plaatsen in ons vaderland in het wild, zoo als bij *Zwol*, *Nijmegen*, *Leijden*, *Haarlem* en *Utrecht* (z. v. HALL, *Flora* p. 403); doch schijnt hier oorspronkelijk niet te huis te zijn.

Men heeft gewild, dat deze plant in *Perzië* eene hoogte van 40 duitsche voeten zoude bereiken (z. OPIUM *en een aantal handboeken der Apothekerskunst*, enz.), zoodat onze inlandsche voorwerpen verre beneden dien graad van ontwikkeling zouden blijven; doch de ijverige Natuuronderzoeker C. L. BLUME zegt hierover uitdrukkelijk: „deze aangifte is of door een abuis vertienvoudigd, daar dit gewas „zelden hooger dan 4 — 6 voet wordt, of de een of ander, in de „Botanie onervaren, reiziger heeft verschillende planten met elkan„der verwisseld, en daardoor dien misslag veroorzaakt." (*Z. Bijdragen tot de Flora van Nederl. Indiën* 2de *st.* pag. 92.) Ook de Resident OVERBEEK, die over het aankweeken van de Slaapbol in *Bengalen* en het inzamelen des opiums aan BLUME berigt gaf, meldt niets van die buitengewone grootte der plant. — De kleur van de bloem is wit, doch ook onderscheiden bont gekleurd. In de tuinen vindt men ze veelal door aankweeking dubbeld van bloem. — Men kweekt deze plant om de hoofden of zaadkoppen (*Capita papaveris albi*), die of in hun geheel bij slaapwekkende en verzachtende dranken gekookt worden en ter vervaardiging van soortgelijke syropen dienen, of men neemt er het zaad (*Semina P. a.*) uit, waaruit eene zeer goede, blanke

verw.

verw-olie geperst wordt, van welke men soms ook in de Geneeskunde gebruik maakt. Men pleeg, volgens PLINIUS, aan de koppen van de Slaapbollen, die op drooge en onvruchtbare oorden groeiden, tot geneeskundig gebruik de voorkeur te geven. Hij berigt, dat het opium erlangd wordt uit de zaaddoozen der *Papaver sativum* (dezelfde plant als boven vermeld is); doch dat eene mindere soort, *meconium* genaamd, uit de geheele plant getrokken wordt. Dikwijls vindt men van deze planten gewag gemaakt bij de ouden: b. v.

Urit enim lini campum seges; urit avenae,
Urunt Lethalo perfusa papavera somno. — VIRG. *Georg. L. I.*

SLAG- of POLS-ADERS, (*Arteriae*) noemt men die welke het bloed uit het hart voeren, in de tegenoverstelling van de Bloedaders (*Venae*), die hetzelve derwaarts terug leiden. (*Men zie verder:* ADERS en POLS).

SLAGGOUD, SLAGZILVER. enz. Onder dezen naam verstaat men de vereeniging van goud of zilver met ammoniak, welker voorname eigenschap deze is, dat zij, bij wrijving of door blootstelling aan eene verhoogde temperatuur, met een sterk geluid, als dat van een pistool, ontploffen, vanwaar zij dan ook den naam van *Slag-* of *Donder-goud* en *zilver* (*aurum fulminans*, *argentum fulminans*) verkregen hebben. Het Slaggoud wordt verkregen, wanneer men in eene oplossing van zoutzuur-goud vloeibare ammoniak druppelt, waarbij zich geelverwige vlokken uitscheiden, die bij eene zachte warmte gedroogd worden en het bedoeld Slag-goud opleveren.

Het Slag-zilver, door BERTHOLET ontdekt, wordt op de volgende wijze verkregen: men neemt eene oplossing van salpeterzuur-zilver, en voegt er vloeibare potasch, soda, of ook wel kalkwater bij; van het verkregen nederplofsel neemt men op zijn hoogst 3 greinen; doet dezelve in een horlogieglaasje; voegt er vervolgens eene genoegzame hoeveelheid ammoniak bij, en laat het mengsel aan zich zelve over, tot alles droog geworden is: dit Slagzilver, ontploft ligt, zoo dat het niet geraden is, veel in voorraad te maken.

Het Slag-kwikzilver verkrijgt men door, bij de gewone temperatuur, één deel kwik en 12 deelen salpeterzuur op te lossen, en er 11 deelen alkohol bij te voegen; het mengsel wordt in een waterbad zoo lang verwarmt, tot zich zeer dikke dampen beginnen te ontwikkelen; men neemt dan het vat uit het waterbad, en gedurende de verkoeling wordt het poeder in kleine kristalletjes nedergeploft. Het Slag-kwikzilver is wit of wit grijs; het ontploft zeer sterk door den slag; op gloeijende kolen geworpen brandt het met eene lichte blaauwe vlam, die vergezeld gaat van eene geringe ontploffing.

Uit het geen er bij de ontploffing dezer ammoniak houdende metalen plaats heeft, blijkt, dat beide de ligchamen, het ammoniak zoo wel als het metaal- oxyde, ontleed worden. Terwijl zich de zuurstof van het oxyde met de waterstof van het ammoniak vereenigt en het

het metaal uitscheid, wordt de ſtikſtof uitgedreven: het ſterk geluid, dat hierbij plaats heeft, wordt veroorzaakt door dien het water en de ſtikſtof, in één oogenblik, tot den ſtaat van gaz overgaande, eene zeer groote ruimte beſlaan, waardoor de deeltjes der lucht in beweging gebragt worden. Zeer onlangs hebben de heeren LIEBIG en GAY LUSSAC eene verhandeling over het ammoniak houdende zilver in het licht gegeven, en daarin een groot licht verſpreid over de eigenlijke beſtanddeelen van hetzelve. (Zie *Ann. de Chim. et Cursio Phisyque Tom. XXV.*) Het gebruik dezer zelfſtandigheden is van weinig belang. Het Donder-zilver wordt veelal gebruikt, om kantonne en ballen te maken, die, boven het licht gehouden, of op den grond geworpen, ontploffen. Ook gebruikt men hetzelve tegenwoordig op jagt- en andere ſchietgeweren.

Zij die den aard van deze ligchamen niet kennen, zullen wel doen, zich voor dezelve te wachten. Meer dan eens zijn er vele ongelukken door ontſtaan, en de bekwame ſcheidkundige D'AILLY te *Amſterdam* heeft daardoor een' arm verloren.

Het Slagpoeder, eindelijk, beſtaat uit een mengſel van 3 deelen ſalpeter, 2 deelen gedroogde wijnsteen, en 1 deel zwavel. Zonder ergens in besloten te zijn verbrandt het, zelfs in eene geringe hoeveelheid, met eenen hevigen ſlag, wanneer het in eenen lepel boven gloeijende kolen langzamerhand verwarmd wordt.

SLANGEN (*Serpentes*) behooren tot de 2de orde, en wel tot die der *kruipende* amphibiën, en worden zoodanig genoemd, omdat zij zich door haar rolrond, lang, uitgeſtrekt ligchaam in velerlei kronkels kunnen bewegen, en om andere ligchamen ſlingeren. Hierdoor en door het volſlagen gemis van alle uitwendige ledematen ter beweging, zoowel van pooten als vinnen, onderſcheiden zij zich genoegzaam van de overige amphibiën; doch bewegen zich, in weerwil hiervan, uithoofde dat ieder deel van hun ligchaam veerkrachtig is, met eene ongemeene ſnelheid; ſlingeren zich met eene ongeloofelijke vaardigheid rondom de boomen, en heffen zich, inzonderheid wanneer zij getergd, of door liefdedrift verhit worden, op derzelver geringden ſtaart, met het voorſte van het ligchaam omhoog. De Slangen bezitten insgelijks geene uit- maar wel inwendige gehoorwerktuigen, en hooren tamelijk wel. De verhouding van den kop tot den romp, zoo als ook deszelfs gedaante is zeer verſchillend; de oogen zijn ſchoon en levendig; de opening van den mond is ongemeen wijd en de kaken kunnen, daar de kinnebakken ſlechts door elastieke banden aan elkander hangen, zoover van elkander verwijderd worden, dat zij andere dieren, dikwijls aanmerkelijk grooter dan zij zelve, geheel en al kunnen inzwelgen, waarbij de ſlokdarm zich tot eenen krop uitzet. De tong ligt in eene ſcheede verborgen, is lang en geſpleten, en beweegt zich verbazend ſnel, inzonderheid wanneer het dier getergd wordt. De randen der kinnebakken zijn van tanden voorzien, die echter niet dienen tot het kaauwen der ſpijzen, maar

al-

alleen, om den behaalden prooi vast te houden. Slechts eenige hebben vooraan een paar langere tanden, geschikt, om wonden toe te brengen: zij zijn hol, bewegelijk, in een vast been besloten, en staan met de speeksel-klier in verband. Zij kunnen door eene beweging van de onderkaak, en door middel van eenige spieren, uitgezet en ingetrokken worden. Achter derzelver wortel liggen kleine blaasjes, waarin zich uit de speeksel-klier een gift afzondert, hetgeen zich bij den beet van de Slang, door middel van eene klier, in de holle tanden, en door eene zeer fijne opening aan de punt derzelve in de wond uitstort. Verscheidene Slangen, inzonderheid in heete landen, hebben een zoo gevaarlijk vergif bij zich, dat het binnen weinig tijds, ja zelfs somtijds onmiddellijk, den dood ten gevolge heeft. Hetzelve dient voor deze dieren niet alleen ter bevordering der spijsvertering; maar ook tot het vangen van hunne prooi en tot zelfverdediging.

Ten aanzien van het uitwendig bekleedsel staan de Slangen tusschen de visschen en hagedissen in. De schubben, die bij de meesten het uiterlijk overtreksel uitmaken, verschillen in grootte en gedaante bij de onderscheidene soorten merkelijk van elkander, en op derzelver getal en zamenvoeging berusten meestal de kenmerken der geslachten en soorten, ofschoon men op deze kenteekens niet geheel zeker af kan. Het beengestel der Slangen is hoogst eenvoudig, en bestaat, behalve uit den schedel, in eene van den kop loopende rij van wervelbeenderen, die aan het achterste in een kogel uitloopen, welke in de kast van het volgende wervelbeen eene vrije speling heeft. Aan beide zijden derzelve zijn de ribben, die zich in verschillende rigtingen buigen. Naar het einde van den staart hebben de wervelbeenderen noch ribben noch takken; makende voor het overige deze beenderen de eenige vaste deelen van den romp der Slangen uit, waarvan de inwendige zachte alleen door de breede buikschubben, en door eene aanmerkelijke laag van vet, tusschen de huid en ingewanden, beschut worden. — De grootte der onderscheidene Slangensoorten is zeer verschillende: sommigen zijn 30 en meer voeten, anderen slechts eenige duimen lang; terwijl de teekeningen en kleuren bij anderen zoo prachtig zijn, dat men ze onder de schoonste dieren kan tellen.

De Slangen vindt men alleen in de heete en gematigde luchtstreken, maar niet binnen den poolcirkel. Zij zijn zeer zeldzaam in *Siberië;* ook ontmoet men ze geenszins op hooge bergen. In de heete landen binnen de keerkringen zijn de meeste, de grootste, de schoonste; maar ook de gevaarlijkste. Men ontmoet verscheidene soorten, zoowel in de oude als nieuwe wereld. Bijna alle beminnen vochtige, bedompte, doch warme plaatsen. In de grootste hitte van den zomer zijn zij het levendigst; doch de vergiftige ook het gevaarlijkst. Daarentegen worden zij in den Herfst trager, en verstijven ten laatste, wanneer de Winter slechts eenigermate gestreng is.

In dezen winterflaap blijven zij tot aan het voorjaar, wanneer zij vervellen. De grootere Slangfoorten zijn aan dezen winterflaap niet onderhevig, vermits zij alleen in heete landen zich ophouden, en ook minder gezellig; terwijl de kleinere, daarentegen, zich meermalen bij geheele troepen en in elkander geflingerd, in holen in den grond enz. ophouden. Alle Slangen kunnen in het water leven, en zoeken aldaar ten deele hun voedfel; doch moeten geftadig lucht fcheppen, om niet te ftikken. Het voedfel der Slangen bepaalt zich tot het dierenrijk. De kleinere foorten vangen allerhande infekten en wormen; de grootere, echter, loeren op de grootfte zoogdieren, en vermeesteren dikwijls zelfs panthers en luipaarden, gelijk de *Boa constrictor*. De Slangen kaauwen hunne prooi niet, maar flikken die of geheel door, of vermalen dezelve, wanneer zij daartoe te groot is, door hare kronkelingen. De fpijsvertering der met huid en haar ingeflokte dieren fchijnt bij de Slangen veel tijd te vereifchen, om welke reden haar voedfel in de maag zelfs tot verrotting overgaat; en hieruit kan men den ftank verklaren, die men bij alle Slangen ontwaar wordt, en mogelijk wel de oorzaak is, waarom men deze dieren voorheen eene bedwelmende tooverkracht toefchreef. Meest alle Slangen leggen eijeren, die als in eene darmvormige buis beflooten en zamengehecht zijn: fommigen echter broeijen de eijeren in het lijf door hare eigene warmte uit; en deze noemt men hierom levend barende of adders (*viviparae*). Onder de geflachten der Slangen verdienen de *Ratelflang*, de *Boa*, of *Reusflang* (*zie beiden aldaar*), benevens de *Karmozijn-flang* eene bijzondere opmerking. De laatfte vindt men in *Florida*, en *Nieuw-Spanje*; heeft 175 buikfchilden en 35 ftaartfchubben; is geheel onfchadelijk; eenen vinger dik, en omtrent 2 voet lang. Zij is uitnemend fchoon van kleur, en heeft 20 groote, zeer regelmatig langs den rug loopende, karmozijn-roode vlekken, die met zwarte randjes omgeven zijn, welke wederom door citroen-geele dwarsftreepen van elkander zijn afgezonderd. Dit allerfchoonst diertje is voor de meisjes in *Florida* een voorwerp van fieraad en opfchik; wordende hetzelve door deze als een halsband of in het haar gevlochten, enz. gedragen.

SLAVEN, of SLAVONIËRS, (van *Slava*, zoo veel als *roem* beteekenende) is de naam van eene eertijds zeer magtige natie, de tweede Europifche volks-familie uitmakende, welke haar oorfpronkelijk karakter behouden heeft, en zich door *Hongarije*, *Polen*, *Rusland*, *Pruisfen*, *Pommeren*, *Silezië* enz. uitbreidde. Zij kwamen omftreeks de 6de of 7de eeuw uit het binnenfte van *Scytië*; drongen met eene verbazende krijgsmagt in *Europa*; bedwongen *Thracië Myfië*, *Macedonië*, een gedeelte van *Hongarije* enz.; trokken over de *Weichfel*, en bragten alle landen tot aan de *Elbe* en de *Baltifche-* of *Oostzee* onder hun gebied. Men verdeelt dit volk gewoonlijk in: 1. *Oostelijke Slaven*, die in den beginne onder de Griekfche keizers ftonden, en naderhand zelve een koningrijk, *Moravië*, oprigtten, het-

hetgeen ook tot op KAREL *den Grooten* ſtand hield; doch eindelijk door HENDRIK I, uit hoofde van hun onrustig gedrag, vernietigd werd; en 2. in *Noordelijke Slaven*, waartoe de *Wenden*, *Sorben*, enz. behoorden. Zij waren voor het overige oorſpronkelijk afgodendienaars; doch omhelsden in later tijd het Christendom, wanneer zij, onder alle *Europiſche* volken, de eerſte waren, die de Heilige ſchrift in hunne moedertaal overbragten. In *Polen*, *Gallicië*, *Rusland Boheme*, *Moravië*, *Slavonië*, *Serbië*, *Bosnië*, *Kroatië*, *Illyrië* en *Dalmatië* zijn de meeste bewoners nog van Slaviſchen oorſprong. Hun getal wordt op 50 millioen geſchat, waarvan 5 millioen tot de Zuidelijke *Slaven* behooren, wier tongval de *Illyriſche* en *Serbiſche* genoemd wordt. Over het algemeen zijn de *Slaven* moedig, vrolijk en gastvrij, en hebben veel op met de nationale zeden en den volksroem; doch beminnen den drank. Zij zijn vlijtig, en houden zich meestal met den landbouw, of, zoo als de *Illyriërs*, ook gedeeltelijk, met den wijnbouw bezig. Hunne taal, in vele opzigten met de Griekſche, Latijnſche, en Duitſche overeenkomende, wordt door meer dan 60 volken van de Oostelijke landen aan de *Adriatiſche zee*, tot aan de oevers van de Noordelijke *IJszee*, en van de zwarte *Elſter* (op den regter oever der *Elbe*) tot aan de eilanden van den Rusſiſchen, Noordelijken *Archipel*, en de Westkust van *Amerika* geſproken. Volgens DOMBROWSKY is zij eene dochter der niet tot ons gekomene, oorſpronkelijke Slavoniſche taal, welke in 2 voorname tongvallen, de *Antiſche* en *Slaviſche*, ontaard is. De eerſte was de taal der *Oostelijke Slaven* of *Anten*; de laatste die der *Westelijke*. Beiden verdeelt gemelde ſchrijver wederom in 3 takken, te weten: de *Antiſche* tongval in den *Rusſiſchen*, *Serbiſchen*, en *Kroatiſchen*, en de *Slaviſche* in den *Boheemſchen*, *Sorbiſchen* en *Poolſchen*. Over het algemeen zijn de Slaviſche talen minder beſchaafd, dan die der Europiſche, letterkundige volken.

SLAVONIË. Een koningrijk, aan den keizer van *Oostenrijk* behoorende. Het grenst ten Westen aan *Kroatië*, en wordt ten Zuiden, Noorden en Oosten door de rivieren den *Donau* de *Drave* en de *Save* van *Hongarije*, *Servië* en *Bosnië* geſcheiden. Het ontleent zijnen naam van de *Slaven* (*zie aldaar*), die zich in het begin der 7de eeuw hier nederzetteden; bevat in zijnen omtrek 308 v. m., en wordt in de lengte door eenen keten van bergen doorſneden, die uit *Kroatië* komen, en verſcheidene dalen vormen. Voor het overige beſtaat *Slavonië* gedeeltelijk uit mindere, vruchtbare heuvels, en gedeeltelijk uit ſchoone, uitgeſtrekte vlakten, en men vindt er over het geheel veel houtgewas. Ten aanzien van de vruchtbaarheid van den grond ſtaat dit rijk met dat van *Hongarije* gelijk, met uitzondering van de bergachtige ſtreken. De beide rivieren de *Drave* en de *Save* brengen het land vele voordeelen aan; doch veroorzaken ook vele overſtroomingen. De voortbrengſels beſtaan, behalve de gewone huisdieren, in gevogelte, wild, visch, bijen, zijde, koren,

(ſchoon

(schoon de landbouw hier nog veel ten achter is), meloenen, tabak, veel wijn, ooft enz. De bergen bevatten waarschijnlijk metaal-ertsen; doch men bemoeit zich met den bergbouw niet. Minerale bronnen zijn er vele, en ijzer en steenkolen heeft men er gevonden. De inwoners, die men op 528,000 schat, behooren grootendeels tot den Slavonischen volksstam; doch men vindt er ook *Magyaren*, *Zigeuners*, *Duitschers*, *Grieken*, *Joden* en *Armeniërs*. De Roomsch-, de Grieksch-Katholijken en de niet vereenigde *Grieken* zijn het meest door het land verspreid, waarin slechts weinige Protestanten gevonden worden. De nijverheid is bij de inwoners bijna onbekend. De hoofdstad des lands is *Esfek:* zij ligt in eene schoone, vruchtbare vlakte, op den regter oever der *Drave*, is eene vesting, en telt 9500 inwoners. *Semlin*, tegen over *Belgrado*, is eene belangrijke koopstad, en het middelpunt van den handel tusschen *Turkije* en de *Oostenrijksche* staten.

SLEUTEL. *Muzijk-* of *Nooten-sleutel.* Voorheen bediende men zich in de muzijk, ter aanwijzing der toonen, van velerlei Sleutels; doch tegenwoordig slechts van drie, namelijk: 1. van den *F. Sleutel*, waardoor alleen de lagere helft der toonen van ons toonstelsel wordt aangewezen, en dien men daarom ook den *Bassleutel*, of het Basteeken noemt; en aanduidt, dat op de linie, waarop hij geplaatst wordt, de kleine *f* staat, en dat van daar af de overige toonen moeten geteld worden. Deze Sleutel komt tegenwoordig nog alleen op de tweede linie van boven voor. 2. De *G. Sleutel*, dienende voor de hoogere helft der toonen, en ook den *Viool-Sleutel* genoemd, wordt aangewezen door een teeken, aanduidende, dat op de linie, waarop het staat, de één gestreken *g* is. Deze sleutel vindt men thans alleen op de tweede linie. 3. De *C. Sleutel*, aanwijzende, dat de linie, waarop hij geplaatst is, de één gestreken *C.* is Men bedient zich van denzelven in het muzijk-schrift tegenwoordig, voornamelijk, voor de *Discant-*, *Alt-* en *Tenor-*stem. Voor de *Discant* wordt hij op de onderste linie gezet, en heet dan *Discant-Sleutel*, voor de *Alt* op de middelste linie geplaatst, en *Alt-Sleutel* genoemd, en voor de *Tenor* op de tweede linie van boven gesteld, en *Tenor Sleutel* geheeten.

SLIJP- of WETSTEEN (De) behoort tot het geslacht der thoon- of Aluin-aarde. Hij is doorgaans groen of geelachtig graauw; slechts aan de kanten een weinig doorschijnend; flaauw schemerende, schilferig van breuk; somtijds splinterig; half hard, en komt in gang- of aderbergen, inzonderheid in den *Levant*, voor; doch vindt men dien ook in *Duitschland*, waar hij echter niet zoo fijn is.

SLINGER. Zoo noemt men ieder zwaar ligchaam, dat van onder aan een koord, draad of staaf zoodanig is vast gehecht, dat het zich rondom een onbewegelijk punt, waaraan het hangt, vrij kan bewegen. Dit punt moet met het zwaartepunt van den slinger in dezelfde loodregte (*verticale*) linie liggen, wanneer de Slinger rusten

zal.

zal. Brengt men den Slinger in eene zijlings hellende rigting, zoo dat zijn zwaartepunt zich niet meer met het punt, waaraan hij hangt, in dezelfde loodregte linie bevindt, dan tracht het ligchaam tot den verticalen ſtand terug te keeren, en beſchrijft door deszelfs beweging eenen cirkelboog, waarvan het laagſte punt met het ſlingerpunt in de zelfde verticale lijn gelegen is. In dit laagſte punt gekomen, heeft de Slinger, volgens wetten die in de Mechanica bewezen worden, eene ſnelheid verkregen, om aan de andere zijde der loodlijn, insgelijks in eenen cirkelboog, zoo hoog op te klimmen, als hij voorheen gevallen is. Is hij nu zoo veel geklommen, dan bevindt hij zich in denzelfden ſtand, waarin hij te voren was, toen hij in eene zijlings neigende rigting gebragt werd, en moet de geheele cirkelboog de beide zijden der loodlinie weder doorloopen, en zich zoo bij aanhoudendheid heen en weder bewegen. Deze beweging noemt men ſchommelingen. Wanneer men zich den draad, waaraan het ligchaam hangt, als eene bloote linie zonder zwaarte voorſtelt, dan ziet men den eenvoudigen of mathematiſchen Slinger; maar wanneer men, zoo als in het werkdadige altijd plaats heeft, aan den draad ook zwaarte toekent, dan noemt men den Slinger zamengeſteld.

Men kan de uitvoerige leer van den Slinger, zonder de Wiskunde en figuurlijke afbeeldingen, niet duidelijk genoeg verklaren, weshalve wij hier nog alleen het volgende bijvoegen. Een Slinger op de boven gezegde wijze in beweging gebragt, zoude niet ophouden zich in de gemelde cirkelbogen, aan beide zijden van de loodlinie, te bewegen, wanneer hij niet door de onvermijdelijke wrijving van den draad en den tegenſtand der lucht van langzamerhand in rust gebragt werd. Deze beide oorzaken kan men nooit geheel wegnemen; maar wel door eene zorgvuldige bearbeiding en linſenvormige gedaante van het gewigt aanmerkelijk verminderen. De tijd, welken een Slinger behoeft, om zijne ſchommelingen te volbrengen, hangt van drie omſtandigheden af, als: 1. van de grootte van den hoek, welken de Slinger met de loodlinie maakt. 2. Van de lengte van den Slinger, en 3 van de aantrekkingskracht. Zijn al deze omſtandigheden bij twee Slingers volkomen gelijk, dan maken zij ook even veel ſlingeringen in een en denzelfden tijd; doch verſchilt ſlechts één derzelve van de overige, dan vallen ook de ſlingeringen van beide ongelijktijdig uit. Dus ſlingert een korte Slinger, voor het overige alles gelijk ſtaande, ſneller dan een langere; en hierin heeft de wet plaats, dat de lengten der Slingers evenredig zijn aan de vierkanten (quadraten) der tijden, in welke de ſchommelingen volbragt worden, en dus de laatſte aan den quadraatwortel van de lengte van den Slinger. Een Slinger, die viermaal langer is, dan een andere, zal dus tweemaal langzamer ſlingeren, of de viermaal kortere Slinger zal twee ſlingeringen doen; terwijl de langere, in denzelfden tijd, ſlechts ééne volbrengt. Een Slinger, onder de breedte van *Parijs*, zal hij in ſekonden ſlingeren, moet 36 duim 867 lijnen, of

3,1663 Rijnlandsche voet lang zijn. Na den *aequator* der aarde is de Slinger korter dan bij de polen, en insgelijks korter op hooge bergen, dan op de oppervlakte der zee. Het is opmerkelijk, dat dezelfde Slinger niet op alle plaatsen der aarde zijne slingeringen in den zelfden tijd volbrengt; en hierbij komt de boven aangevoerde 3de omstandigheid in aanmerking, waarvan de tijd der slingeringen afhangt. De zwaartekracht, of hetgeen hier hetzelve is, de aantrekkingskracht der aarde, werkt overal niet even sterk op den Slinger, welke zich hierom op sommige plaatsen langzamer, dan op andere, beweegt. De rede hiervan moet men eensdeels zoeken in de middelpunt-schuwende kracht, die door de omdraaijing der aarde om hare as wordt te weeg gebragt, en anderdeels in de wezenlijke vermindering der zwaartekracht, welke laatste zooveel te aanmerkelijker is, naar mate de plaats, waar de Slinger wordt waargenomen, nader aan den *aequator* ligt; terwijl integendeel de aantrekkingskracht toeneemt, hoe meer men tot de polen nadert, waarvan de afplatting der aarde aan de polen eenvoudig de oorzaak is.

Behalve de wrijving van den draad of stang, en de wederstand der lucht, zijn er nog andere oorzaken, die de ongelijkheid in de beweging van den Slinger voortbrengen, b. v. de afwisseling van koude en warmte. Daar alle ligchamen door de warmte worden uitgezet, zoo moet dit ook met den Slinger het geval zijn. De stang wordt bij eene hoogere temperatuur merkelijk langer; in de koude daarentegen korter: van hier, dat de Slinger in den Zomer zich langzamer beweegt, dan in den Winter, en de gewone slingeruurwerken in het laatste jaarsaizoen, wanneer zij niet in verwarmde vertrekken staan, dagelijks eene halve minuut voor uit loopen, en zelfs, wanneer zij des nachts aanmerkelijk verkoelen, eenen onregelmatigen gang hebben. De compensatie-slingers, uit verscheidene paralellen met elkander verbondene staven van twee verschillende metalen bestaande, zijn in hunnen gang het minst aan verstooringen van dien aard onderhevig, en vinden uit dien hoofde veel bijval. — De Slinger is een uitmuntend middel, om aan de uurwerken eenen gelijkvormigen gang te verschaffen. Onze verdienstelijke landgenoot Chr. Huigens was de eerste, die er zich tot dat einde van bediende, en moet dus als de uitvinder der Slinger-uurwerken worden aangemerkt.

SLOTHOUWER (Valentinus). Het strekt tot geene geringe aanbeveling voor onzen landaard, welk een aantal van uitstekende geleerden zij ook kan aanwijzen, wanneer men een ruim getal mannen van uitmuntende verdiensten aantreft, die zich, met minderen roem vergenoegende, vrijwillig eenen meer nederigen stand uitkozen, waarin zij hunne eerzucht genoeg voldaan achteden, wanneer zij, in plaats van eenen schitterenden naam te bejagen, hunne kundigheden in stilte mogten blijven beoefenen, en ten algemeenen nut besteden. Tot dezen kring behoorde Slothouwer, die in Louwm. 1738 te *Arnhem* geboren werd. Zijn vader, Organist der groote kerk, zorgde reeds

vroeg

vroeg voor eene, naar zijn vermogen, doelmatige opleiding in de Oude talen. De Latijnsche scholen in zijne geboortestad, aan welker hoofd zich toen HENRICUS CANNEGIETER bevond, doorloopen hebbende, werd hij voor de Akademische lessen genoegzaam bekwaam verklaard; doch de huisselijke omstandigheden zijner ouders geene meerdere uitgaven voor de voortzetting zijner verdere studie gedogenden, scheen het als of onze jonge SLOTHOUWER dezelve voor altijd zoude moeten vaarwel zeggen. Hij bleef dus nog 3 jaar aan de leiding van zijnen leermeester CANNEGIETER toevertrouwd; en mogelijk heeft de nu naauwere omgang met dezen geleerde op de bijzondere neiging van zijnen leerling, voor de Land- en Volkengeschiedenis, en de opsporing van de zeden en gewoonten der Ouden, eenen aanmerkelijken invloed gehad. Eindelijk mogt het hem gebeuren, de akademische loopbaan in te treden. Hij vertrok naar de Geldersche Hooge school; hoorde hier de lessen van J. C. STRUCHTMEIJER over de Latijnsche en Griekische Letterkunde, vooral over de Aardsrijkkunde en Geschiedenis, met dat gevolg, dat deze hem, na een verblijf van slechts 2 jaar, bekwaam oordeelde, om niet als praeceptor, maar aan het hoofd eener Latijnsche school geplaatst te worden. Zich zelve echter voldeed hij niet genoegzaam, en, niettegenstaande den lof van Hoogleeraren en anderen, waande hij, uit een te ver gedreven wantrouwen op zijne gemaakte vorderingen, minder geschikt voor de beoefening der oude Letterkunde te wezen. Hij zocht dus voor eenigen tijd *Athene* en *Rome* uit het hoofd te verbannen, en woonde vlijtig de lessen bij van den hoogleeraar TH. SCHELTINGA in de Oostersche talen en Kerkelijke oudheden, alsmede die van F. L. CREMER in de eigenlijk gezegde Godgeleerdheid. De laatste, spoedig zijne buitengewone gaven van geheugen, oordeel en vaardige bevatting ontwarende, en vooral zijne buitengewone werkzaamheid bewonderende, schroomde niet, om van zijnen geliefden kweekeling, openlijk het vereerends getuigenis af te leggen. Dan hoe vleijend ook dit voor hem ware, ondervond hij wederom gewigtige zwarigheden in het voortzetten van zijn nieuwe studieplan, zoo als hij in latere dagen openhartig erkende. Hij beleefde een tijdvak van godgeleerde geschillen, wier herinnering elken godsdienstvriend bedroeven moet, en waarin zijn vriend en leermeester, CREMER, niet weinig gewikkeld werd. Voor eenen jongeling van eene levendige geaardheid viel het bezwaarlijk, zich binnen de naauwe grenzen te bepalen, waaraan men ten onregte den naam van regtzinnigheid verkwistte. Hij bezat eenen onbepaalden eerbied voor het Christendom; doch waardeerde niet minder vrijheid van denken in min gewigtige geschilpunten. Hierbij hadden de oude letteren, in weerwil van zijnen kortstondigen uitstap in een ander vak van geleerdheid, nog hare vorige aantrekkelijkheid voor zijn hart niet verloren, en dus nam hij gretig den voorslag van een aanzienlijk Vriesch edelman, J. v. DOYS, aan, om als huisonderwijzer de opvoeding van deszelfs eenigen zoon te besturen.

SLOTHOUWER genoot 3 jaar in deze nieuwe betrekking alle aanmoediging; doch de vroegtijdige dood van zijnen kweekeling beroofde hem van het genoegen, om duurzame vruchten van zijne welbeſtuurde pogingen in te oogſten. In Hooim. 1762 ontving hij eene aanſtelling als Rector der Latijnſche ſcholen te *Harlingen*, en naar verloop van nog geen 2 jaar, bij een beſluit van de regering van *Leeuwarden*, het aanzoek ter vervulling van het Rectoraat, aldaar door het vertrek van den eerbiedwaardigen M. TYDEMAN open gevallen. Bijna 58 jaar ſtreefde hij onvermoeid in deze loopbaan voort, zonder dat aanbiedingen van aanzienlijker leerſtoel in ſtaat waren, om hem van dezen post, den lust zijns levens en het toppunt zijner eerzucht, te verwijderen. Men vindt op de breede lijst der genen, die, gedurende dit aanzienlijk tijdvak, hunne eerſte opleiding tot geleerdheid en beſchaving aan hem te danken hebben, een aantal in het vak der letteren beroemde namen, als van TH VAN KOOTEN, JOH. AD. NODELL, HERM. en JOH. BOSSCHA, R. v. OMMEREN, J. PIERSON THOLEN, A. YPEY, E. TINGA, L. SURINGAR, R. KOOPMANS, G. DE WALL en anderen, die alle door uitgegevene ſchriften of letterkundige eerposten overal bekend zijn geworden. De getrouwe waarneming van zijnen post verhinderde hem in geenen deele in de gedurige voortzetting en aankweeking zijner geliefkoosde ſtudien. In 1785 zag men hem wedijveren in den letterſtrijd, door TEYLERS Godgeleerd genootſchap geopend, over de vraag: „ Hoedanig was de ſtaat der Christenheid, vooral in de Oosterſche „ kerk, ten tijde der opkomst van den zoogenaamden propheet MAHOMED; en heeft dezelve niet zeer veel toegebragt ter aanvankelijke verſpreiding zijner leer?" Geene der ingekomen ſtukken verwierf den gouden, maar 4 verhandelingen, waaronder die van SLOTHOUWER (†) verkregen den zilveren eerprijs. Behalve dit waarlijk wijsgeerig ſtuk, waarin eene grondige kennis van de geſchiedenis der middeleeuwen en eenen echt liberalen geest doorſtraalt, en waarvan nog op dit oogenblik de lezing zeer belangrijk blijft, verſcheen van hem in het licht: *Diatribe Philoſophico-grammatica de origine caſuum praeſertim in Graecâ et Latinâ linguâ* (*Leovardiae* 1791, 8°): een werk, waarvan buitenlanders (*) met lof melding maakten, en waarin zij den levendigen en onderhoudenden ſchrijfſtrant, waarmede dit afgetrokken onderwerp behandeld is, inzonderheid bewonderden.

SLOTHOUWER bezat een ſtaal geheugen, hetgeen hij in volle kracht behield tot weinige dagen voor zijn overlijden. Door dit zeldzaam voorregt geholpen, wist hij over alle voorkomende onderwerpen eenen voorraad van geſchied- en letterkundige bijzonderheden, van vertellingen uit de Geſchiedenis der volken, zoowel als uit die der dagelijkſche zamenleving, in eene, wel is waar ſoms zonderlinge, doch behagelijke mengeling te verhalen, en geleerden en ongeleerden hoorden

(†) Te vinden in het 5 Deel TEYLERS *Godgeleerde verhandelingen*.

(*) Zie: *Göttinger Anz.* van 26 Jan. 1793.

den hem gaarne. Dezelfde opgeruimdheid van geest bezielde hem in den huisfelijken omgang. In 1764 huwde hij aan R. Rienstra; doch rampen van velerlei aard troffen zijn huisgezin; onverdiende teleurftellingen en treurige verliezen verijdelden dikwijls de ontwerpen, die de zorgdragende vader tot het geluk of beftaan zijner kinderen gevormd had. Nogtans erkende hij altijd met een levendig gevoel de weldadige befchikkingen der Voorzienigheid ten zijnen opzigte; vond in zijne letteroefeningen genoegen en verftrooijing, en in het bijzijn van zijne leerlingen het grootfte vermaak van zijn leven. Na bijna onafgebroken, gedurende meer dan een halve eeuw, onder het genot eener vaste gezondheid, zich aan de zorg voor de aankweeking der fchooljeugd toegewijd, en den ouderdom van 83 jaar bereikt te hebben, befloot hij fchoorvoetende, om zich bij de ftedelijke regering te vervoegen ter verkrijging eener welverdiende rust, welke men hem dan ook op de meest vereerende en eene voordeelige wijze verleende; terwijl het zijner Majesteit den koning behaagde, het gedeelte van 's lands traktement, aan zijnen post verbonden, er bij te voegen, als eene allezins gepaste belooning (het zijn de woorden van het befluit van den Minister voor het publiek onderwijs) „ voor „ den Nestor der Latijnfche onderwijzers, die, grijs geworden in „ de onvermoeide uitoefening van zijnen belangrijken post, denzelven „ niet had willen verlaten, voor dat hij in eenen zeldzamen ouderdom „ zijne krachten voelde bezwijken." In zijne betrekking van Curator der Latijnfche fcholen bleef hij, na de aanftelling van zijnen opvolger, met dezelfde deelneming voor de belangen der fchooljeugd waken, toen hij, na eene ongefteldheid van weinige dagen, den 27ften van Bloeim. 1822, zachtkens ontfliep; nalatende een waarlijk verheven voorbeeld van werkzaamheid en beroepsijver.

SLUIS, met den bijnaam *in Vlaanderen*, ligt in het 4de arrondisfement der Nederlandfche provincie *Zeeland*, hetwelk het Westelijk gedeelte van het voormalig *Staats-Vlaanderen* bevat, met 14,785 inwoners. De ftad van dien naam is er de hoofdplaats van; ligt aan den zeeboezem *het Zwin*, tegen over het land van *Kadzand*, 3½ uur ten Noord-Oosten van *Brugge*, en 5 of 6 van *Middelburg*. Zij was vóór de komst der *Franfchen* eene bevestigde ftad, met een oud en zeer fterk kasteel; doch deze deden beide fpringen, zoodat *Sluis* thans eene opene plaats is. Zij ontleent haren naam van eene zeefluis, en hare haven, oudtijds eene der vermaardfte van *Nederland*, kon 500 fchepen bevatten; maar is thans geheel verzand, en alleen voor kleine vaartuigen bruikbaar. Ook was *Sluis*, ten tijde van den bloei van de ftad *Brugge*, eene zoo aanzienlijke koopftad, dat in 1468 niet minder dan 150 koopvaardij-fchepen, uit onderfcheidene landen van *Europa*, aldaar ten anker kwamen; terwijl zij 82 jaar vroeger (1386) aan koning Karel VI van *Frankrijk* ter uitrusting van 1400 vaartuigen, tot eene zoo genomene landing in *Engeland*, diende. — De vrij ruime omtrek der ftad, binnen de wallen, wordt

meestal door tuinen en bleekvelden ingenomen; de huizen, ten getale van 400, beslaan er slechts een klein gedeelte van, en de inwoners rekent men op ruim 1200. Zij bestaan gedeeltelijk van de bezetting, gedeeltelijk ook van den handel in granen, den sluikhandel met uitgevoerden korenbrandewijn, en de vischvangst; gelijk er ook vele visch wordt ingezouten. Een naburig moeras maakt de lucht hier zeer ongezond; doch minder voor de inwoners, aan het klimaat gewoon, dan wel voor het krijgsvolk, hetwelk van tijd tot tijd de bezetting uitmaakt. Men vindt in *Sluis* een burger Wees- en Gasthuis. De fraaije groote kerk is voor weinige jaren, door de onvoorzigtigheid van een' leidekker, afgebrand.

Het arrondissement *Sluis* bevat de kleine stad *Aardenburg*, de geboorteplaats van onze nog levende, doch blinde, dichteres PETRONELLA MOENS, met 1100 inwoners, en eene Gereformeerde, Doopsgezinde en Roomsche kerk. In 1672 leden hier de *Franschen*, die er eenen aanslag op maakten, een aanmerkelijk verlies, door den moedigen tegenweer der inwoners, die den veel sterkeren vijand tot den aftogt noodzaakten, bij welke gelegenheid de Aardenburgsche vrouwen wonderen van dapperheid deden. Voorts *Biervliet*, waar WILLEM BEUKELZ:, de uitvinder van het haringkaken, geboren werd en begraven ligt, en tot wiens gedachtenis nog een geschilderd glasraam in de kerk gezien wordt. De inwoners van dit dorp waren in 1204 de eerste, die, onder graaf BOUDEWIJN, de wallen van *Konstantinopel* beklommen: ook zijn zij door meer heldendaden, onder anderen in 1383 tegen de *Gentenaars* en *Engelschen*, en in 1488 tegen keizer MAXIMILIAAN, bekend. Wijders *Breskens*, een dorp tegen over *Vlissingen*, naar hetwelk alhier eene overvaart is; en met welke stad deze plaats, door hare batterijen, den mond der *Westerschelde* bestrijkt; voorts de dorpen *Katzand*, *Eede*, *Groede*, met eene Luthersche gemeente, *Oostburg*, *IJzendijke*, met een stadhuis met eenen toren, eene Hervormde en Roomsche kerk, en meer andere kleine plaatsen.

SMAAK. Dit woord wordt in eenen tweeledigen, eenen *Physiologischen* en *Aesthetischen*, zin genomen. In den eersten verstaat men er door dat vermogen, of zintuig van den mensch, waarvan de tong het werktuig is, waardoor men zekere eigenschappen der voorwerpen (zoo als scherpte, zuur, zout, zoet, bitter enz.) waarneemt. De zenuw-wratjes, zich boven op, en aan de zijranden van de tong bevindende, brengen den Smaak voort; de kliertjes der tong doen de zouten smelten, welke alsdan opgelost worden, en in de zenuw-Wratjes dringen, en dat gevoel verwekken, hetgeen wij den Smaak noemen; terwijl door drie zenuwen, die aan iedere zijde in de tong loopen, en met de hersfens en het ruggemerg in verband staan, den ontvangen indruk wordt voortgeleid. — In den tweeden, *Aestetischen*, zin verstaat men door Smaak het vermogen, om het *schoon* in de voorwerpen te beoordeelen. Men ziet dus ligtelijk de over-

overeenkomst in, welke tusfchen dezen en den Phyfiologifchen Smaak plaats heeft: beiden hebben voor ons iets aangenaams of onaangenaams, en te dezen aanzien is onze onderfcheiding flechts onbepaald, omdat dezelve meer een uitwerkfel van ons gevoel, dan van het voorwerp zelve is; en van hier ook het zeggen, dat men niet wel over den Smaak kan oordeelen.

SMAKSCHIP is een Hollandsch vaartuig, van achter en van voren even breed, met een' gaffelmast, boegfpriet en zwaarden voorzien. Het heeft een eenigzins verheven verdek, een groot roer, en wordt in *Holland* meest op binnenwaters gebruikt; doch in *Duitschland* op de *Elbe* en *Wezer*. Ook bedient men er zich van, om grootere fchepen te ligten, en men vindt er, die 50 tot 60 last voeren.

SMALKALDISCH VERBOND. Zoo noemt men de vereeniging, welke het eerst in 1531, door 9 Protestantfche vorsten en graven, en 11 Rijksfteden, ter gemeenfchappelijke verdediging hunner godsdienstige gevoelens, en van derzelver ftaatkundige zelfstandigheid, tegen keizer KAREL V en de Katholijke ftenden, te *Smalkalden*, in het *Hennebergfche* voorloopig voor den tijd van 6 jaar, tot ftand gebragt; nog in hetzelfde jaar in de bijeenkomsten te *Frankfort* bekrachtigd, en in 1535, in eene vergadering te *Smalkalden*, door de toetreding van nieuwe leden, de verlenging voor 10 jaar, en door het befluit, om een ftaand verbondsleger van 12,000 man te onderhouden, aanmerkelijk verfterkt werd; terwijl, bovendien, dit verbond door de artikelen, door LUTHER, ter nadere opheldering der *Augsburgfche* belijdenis opgefteld, door de aanwezende godgeleerden onderteekend, en onder den naam van *Smalkaldifche artikelen* bekend, een nieuw en krachtig fteunfel ontving, ofschoon men daar door het eigenlijk beoogde doel met dezelve miste. (*Men vergelijke hiermede het art.* LUTHER).

SMARAGD. Deze kostbare fteenfoort, tot het kiezelgeflacht behoorende; welke op zich zelve in het vuur niet fmeltbaar is, en ook in de lucht onveranderlijk blijft, was reeds bij de ouden bekend, en men heeft er verfcheidene fteenen van onder de bouwvallen van *Rome*, *Herculanum* en *Pompeji* gevonden. Waarfchijnlijk is zij toen uit *Egypte* gekomen. In *Azië* wordt de Smaragd, zoover men weet, niet gevonden, maar wel in *Amerika*, en bepaaldelijk in het ftadhouderfchap *Santa Fé*, en in het dal *Tunka*. Deze fteen dient tot fieraad, waartoe hij, uithoofde zijner zuivere, overheerlijk groene kleur, bijzonder hoog gefchat, en duur betaald wordt. Hij wordt gewoonlijk tafelvormig, met weinige facetten op de kanten gellepen, omdat hij zich dan op het fchoonst vertoont. Het fpecifiek gewigt van den Smaragd is — 2757, en zijn gehalte (volgens KLAPROTH) — 6625 kiezelaarde, 31,25 Thoon-aarde en 0,50 ijzerkalk. VAUQUELIN verfchilt echter hierin, en geeft flechts 14 deelen Thoonarde, en daarentegen 13 *Glucina* (in verfcheidene eigenaardige bij-

zonderheden van de Thoonaarde, waarnaar zij anders gelijkt, verschillende) en 3,50 Chromium-kalk op. Deze steen is harder dan het berg-kristal, koud op het gevoel, niet zeer zwaar, en somtijds doorschijnend. Men kan ook door een zeker smeltzel van glas eenen fraaijen Smaragd voortbrengen. Ook heeft de Hoogleeraar STRUVE, voor ettelijke jaren, in den *Dolomiet* van den *St. Gothard*, eene delfstof ontdekt, die, volgens hare uiterlijke kenmerken, (kristallisatie, hardheid, gewigt, enz.), op de weinig bleekere kleur na, den echten Smaragd nabij komt.

SMELT. (De) Bij dezen naam is, vooral in *Zeeland*, een klein vischje bekend. Zijn kop is zijlings zamengedrukt; de bovenlip dubbeld; de onderste kaak langer, dan de bovenste; de tanden zijn naaldachtig; de kieuwenhuid heeft 7 stralen; het lijf is min of meer spilrond, en de staart afzonderlijk gevind. Dit vischje, door de Duitschers *Sandfisch, Sandaal* en *Tobiasch-visch* genoemd, zoude weinige opmerking verdienen, indien het niet ware, uit hoofde der zonderlinge wijze, waarop het in opgemelde provincie van ons vaderland gevangen wordt. Men is, namelijk, inzonderheid op het Zeeuwsche eiland *Walcheren*, gewoon, om de in den nazomer droog geloopene stranden met eene spade om te spitten, of ook wel om te ploegen. Bij deze gelegenheid ziet men eene zoo groote menigte van deze vischjes uit het zand te voorschijn komen, dat men vrij wat handen noodig heeft, om dezelve bij een te verzamelen; en is men daarmede niet spoedig genoeg gereed, dan weten zich deze kleine diertjes spoedig weder in het zand te verbergen. Deze zonderlinge visscherij wordt te regt aangemerkt als niet een van de minste van *Zeelands* landvermaken, waarop MATTHEUS GARGON, in zijne *Walcherens Arkadia*, de volgende dichtregels geplaatst heeft, die wij hier woordelijk afschrijven:

Zwijg, oude beuzeleeuw van zeven wonderheden!
Stil Memfis! *roem niet meer grootsprekend* Griekenland!
'k Zie duizend wondren aan Walchers *dijk en strand.*
Het land wordt hier tot zee, de zee tot schoone steden.

De vreemdeling staat verrukt, waar dat hij rigt zijn schreden;
Men vangt hier visch te paard, men grijpt die met de hand;
't Ploeg ijzer is ons net; men vischt hier in het zand.
De Spaa verrast den Smelt, die wegschiet na beneden.

Waar ziet men wonderen, zoo wonderlijk als dit?
Men zet geen netten uit, maar ploegt, en graaft en spit;
Zoo haalt men visschen, uit den droogen grond, van onder.

Spaait, Landman, ploegt en werpt het koren in de voor!
De Smelt springt voor ons op in 't zandig kouterspoor:
Zoo baart een kleine visch 't vermakelijkst wereld-wonder.

SMERDIS. De zoon van een der Magi, bevelhebber van *Babylon*, en opvolger van CAMBYSES op den Perzifchen troon, voor wiens omgebragten broeder, mede zijnen naam voerende, hij zich uitgaf, en waarom hij ook de *Pfendo* SMERDIS, of *valfche* SMERDIS, genoemd werd. Hij huwde bovendien met ALOSSA, de weduwe van CAMBYSES; doch werd eindelijk, toen het bedrog ontdekt werd, door DARIUS HYSTASPES vermoord, en in het rijksgebied opgevolgd.

SMERGEL. Is eene fteenfoort, tot het geflacht der granaten behoorende, en eertijds in *Sakfe*, in verharde talk gevonden wordende. Dezelve is blaauw-zwart en zeer hard, en wordt uit dien hoofde tot het fteenfnijden en polijsten fterk gezocht. De *Folith*, van de kaap *Gades*, in *Spanje*, heeft er vele overeenkomst mede. Voorheen werden ook granaten, ijzer-kiezel enz., tot het fteenfnijden verkocht.

SMIRNA, in het Turksch *Ismir*, is eene aanzienlijke ftad aan de Westkust van *Natolië*, met eenen zeeboezem, die omtrent 10 Duitfche mijlen landwaards in loopt; doch uit hoofde der menigvuldige zandbanken niet voor alle groote fchepen toegankelijk is. Zij ligt in eene bekoorlijke landftreek, die rijk aan de edelfte vruchten is, en is haar oorfprong aan de *Grieken* verfchuldigd, die uit *Ephezus*, herwaards kwamen, zich langs een gedeelte der golf in afzonderlijke dorpen uitbreidden; en daar aan den naam van *Smirna* gaven. ALEXANDER, hen tot een geheel willende vereenigen, liet aan de rivier *Meles* eene ftad bouwen, die eerlang, daar zij in het verbond der Jonifche fteden werd opgenomen, het middelpunt werd van den handel van *Klein-Azië*. De kunften bloeiden binnen hare muren; uit haar kwamen prachtige gedenkftukken der Bouwkunst te voorfchijn, en vreemdelingen uit allerlei natien vloeiden derwaarts, om hare bekoorlijkheden te genieten. Door den invloed, echter, van onrustige tijden ging in lateren tijd al haar welvaart verloren, en in het begin der 13de eeuw waren er alleen de puinhoopen van over. Toen de *Turken* volkomen meester van het rijk waren geworden, herrees *Smirna* weder uit zijnen diep vervallen ftaat. — De ftad loopt aan den zeeoever tegen eenen berg op, waarop een oude burgt ftaat, in welker nabijheid een klein flot ligt. Het door de *Europeërs* bewoonde gedeelte noemt men de *Franken-ftraat*: de huizen zijn er flechts van hout en ééne verdieping; doch het is het fraaifte der ftad, en ligt geheel aan de zee. Rijtuigen zijn hier niet in gebruik; en van hier dat de ftraten naauw zijn. Het gewoel in deze uitmuntende koopftad van den *Levant* is ongewoon groot. Men fchat het getal van derzelver inwoners op 120,000, waaronder zich 65,000 *Turken*, 23,000 *Grieken*, 7000 *Armeniërs*, en meer dan 12000 *Joden* bevinden; makende het getal der *Europeërs*, die men *Franken* noemt, flechts een gering getal uit. Er is in *Smirna* eene Griekfche gemeente met eenen aartsbisfchop, gelijk ook eene Armenifche, eene Roomfche met eenen bisfchoppelijken Vicaris, en eene Protestantfche, die hare gods-

dienst in de kapellen der Engelſche en Duitſche conſuls verrigt; alsmede een Franciskaner- en Kapucyner-klooster. De Joden hebben 3 ſynagogen, en de *Grieken* een kolegie met 100 ſtudenten, waarin onderwijs in de Griekſche taal en Wiskunst gegeven wordt. Voor de Oosterſche en Westerſche Christenen heeft men hospitalen aangelegd, en de meeste Europiſche mogendheden hebben er hunne conſuls. De ſtad is, nevens haar gebied, het eigendom van de moeder des ſultans; doch een *Kadi* oefent er het bewind uit in hare plaats, en in zijnen naam; terwijl een *Musſelim* de inkomſten inzamelt. Zij is dikwijls aan de pest, aardbevingen en brand onderworpen. Men vindt er eene ruime reede, en de ſchepen kunnen digt aan land veilig het anker werpen. Ook heeft men er verſcheidene fabrijken, inzonderheid van de zoo zeer beroemde tapijten. De koophandel is er bloeijend; talijke karavanen brengen er uit het binnenſte des lands geſponnen katoen, fijne ſchaapsvachten van *Angora*, zijde en tapijten uit *Perzië*, droogerijen van allerlei aard, was, vijgen, ſchoone gedroogde razijnen, en zelfs koopwaren uit het Zuidelijk *Indië*, langs den weg van *Perzië* en *Aleppo*; terwijl de ſchepen van allerlei handeldrijvende natien in *Europa* en die van *Amerika*, met goederen geladen, in menigte er aankomen. — *Smirna* is eene der ſteden, die zich op de geboorte van HOMERUS binnen hare muren beroemen. Aan de oevers van de heldere rivier *Meles* vertoont men het oord, waar zijne moeder hem ter wereld bragt, en de plaats, waar hij in een ſomber hol zijne onſterfelijke gedichten vervaardigde. Een klein uur van daar, bij het bad van DIANA, meent men overblijfsels van haren ouden, prachtigen tempel ontdekt te hebben.

SMITH. (A.) Een beroemd Engelsch ſchrijver, te *Kerkalby* in *Schotland*, in 1723 geboren. Schoon tot de Godgeleerdheid beſtemd, verkoos hij naderhand het vak der Wijsbegeerte; wijdde zich aan het akademisch leeraar-ambt, en ging naar *Edinburg*, waar hij voorlezingen over de Welſprekendheid en fraaije Wetenschappen hield, en eerlang met den beroemden HUME bekend werd, die naderhand een zijner vertrouwſte vrienden was. In 1751 werd hij te *Glaſgow* tot Hoogleeraar in de Redeneer- en Zedekunde beroepen, en bekleedde dien post, den tijd van 13 jaar, met veel roem. Als ſchrijver trad hij eerst in 1754 te voorſchijn met zijn werk: *Theory, of moral ſentiments*, het geen veel opziens baarde, en ook in andere talen werd overgezet. In 1764 en 1765 verzelde hij den hertog BUSCLOUGH op eene reis door *Frankrijk* en *Italië*, wanneer hij de beroemdſte Franſche geleerden, D'ALEMBERT, HELVETIUS, NECKER, TURGOT en anderen, leerde kennen. Na zijne terugkomst vertoefde hij 10 jaar in zijne geboorteſtad als een ambteloos burger, en wijdde zich alleen aan zijne ſtudien; en het is aan deze zijne afzondering en zijn' onvermoeide vlijt, dat wij zijn onſchatbaar werk, *Nature and Cauſes of the wealh of Nations*, het geen in 1776 verſcheen, en hem door geheel *Europa* beroemd maakte, te danken hebben. Hij bedoelde daarin hoofdzakelijk, om aan te toonen, hoe de Natuur, door

den oorfpronkelijken aanleg van 's menfchen geest, en de uitwendige omftandigheden, waarin zij dezen plaatst, voor de trapswijze vermeerdering van den rijkdom der volken gezorgd heeft, en tevens, om te bewijzen, dat het krachtdadigfte, of liever het eenigfte middel, om een volk groot, bloeijend en rijk te doen worden, daarin gelegen zij, dat men de Natuur in hare inrigtingen volge, en aan eenen ieder, zoo lang hij de eeuwige en onveranderlijke wetten van regtvaardigheid (niet de willekeurig gegevene of door den ftaat gewijzigde) niet overtreedt, vrij laat, om zijn voordeel langs zoodanige wegen, als hij goedvindt, te behartigen, en zoowel zijne vlijt als vermogen (kapitaal), met de vlijt en het vermogen zijner medeburgers, vrij en ongehinderd, daartoe aan te wenden. Ieder regering, die of door buitengewone aanmoedigingen tot eenen bijzonderen tak van nijverheid een grooter deel van het kapitaal der maatfchappij befteedt, dan haar natuurlijk zoude toevloeijen, of die door buitengewone bepalingen aan eene andere foort van nijverheid dat gedeelte van het kapitaal onttrekt, hetgeen door haar op eene andere wijze zoude kunnen befteed worden, verijdelt het groote doel, hetwelk zij zich voorftelt. Alleen door eene geheele bevrijding van alle gewelddadigheden, leeraart onze fchrijver, en van bepalingen en belastingen van allerlei aard, waardoor men den handel leiden wil, doch die denzelven alleen verlammen en onderdrukken, kan het vermogen van den ftaat, en gevolgelijk zijne kracht, worden vermeerderd. Volgens Smith moet er in den handel geen verbod van in- of uitvoer, onder welke benaming ook, moeten er geene tollen, geene premien, geene begunftiging van bijzondere fabrijken of derzelver ondernemers, geene monopolien noch verkorting van de regten van den mensch en burger plaats hebben: boven al beveelt hij de regeringen de uitoefening van den pligt van regtvaardigheid aan, welker uitoefening, naar zijn gevoelen, het geluk en den welvaart van *Grootbrittannië* gevestigd heeft. Men ziet, dat dit ftelfel, hetgeen men gewoonlijk het *Indrustie ftelfel* noemt, in den eerften opflag vele overeenkomst heeft met het *Phyfiokratifche*; alleen verfchillen Quesnay en Smith in den weg, langs welken ieder tot zijn bijzonder gevoelen gekomen is. De eerfte befchouwt den grond alleen als nationale rijkdom, en deszelfs zuivere opbrengst als het nationaal inkomen, en wil alleen dit belast hebben, omdat al het overige, wat een ftaatsburger voortbrengt, of door hem verworven wordt, flechts fchijnbaar is; terwijl Smith, daarentegen, drie foorten van *producenten* (voordeel aanbrengende burgers) in den ftaat erkent, namelijk: dezulke, die aan de Natuur hare voortbrengfels zelve ontwringen; 2. die van de renten van hun kapitaal leven, en 3. die van het loon van hunnen handarbeid beftaan, dien zij voor anderen verrigten, welke laatfte hij in *productive* en *niet productive* (al of niet voordeel aanbrengende) burgers onderfcheidt. De eerfte zijn zoodanige, die voor hun arbeidsloon eene grootere waarde

de teruggegeven, de laatste, welke dit niet doen. SMITH heeft dus een geheel ander stelsel van belasting dan de Physiokraten. Hij houdt den handwerksman, manufakturist en koopman voor wezenlijk voordeel aanbrengende burgers; nijverheid en arbeid voor een hoofdvereischte van het nationaal inkomen.

SMITH verwief door dit zijn werk ongemeen veel roem, en werd, zoo in zijn vaderland als elders, als een man van een uitstekend verstand, als de grootste, beoefenende wijsgeer, en als een weldoener der menschheid bewonderd. Hij bragt het laatste gedeelte van zijn leven in *Edinburg* door, waar hij, 2 jaar na de uitgave van zijn laatstgenoemde werk, tot koninklijk commisfaris van de tollen in *Schotland* werd aangesteld, en in het jaar 1790 stierf. Hij genoot niet alleen in het tijdvak van 15 jaar, dat hij zijn werk overleefde, het genoegen, dat de tegenspraak tegen zijne theorie allengkens ophield, maar was ook getuige van den weldadigen invloed, dien zijne schriften, op sommige takken van handelbestuur, in zijn vaderland te weeg bragten.

SMITS (DIRK) zag in 1702 te *Rotterdam* het eerste levenslicht. Zijne ouders, van den geringen burgerstand zijnde, konden hem alleen de voor alle standen noodzakelijke kundigheden laten leeren; doch de fraaije kunsten boeiden hem reeds vroeg: als kind beminde hij de muzijk; maakte op zijn 14de jaar verzen, en las eerlang de groote meesters HOOFT, VONDEL en vooral DE DECKER, met wiens dichttrant de zijne het meest overeenstemde, waartoe misschien gelijksoortige uiterlijke omstandigheden het hare bijdroegen. SMITS moest, even als DE DECKER, zijn geheele leven tegen de ongunstige bedoelingen der fortuin worstelen, en hetgeen zij beiden waren, werden zij uit zich zelven, met dit onderscheid, dat de eerste geen' kunstlievenden vader had, zoo als de laatste. SMITS schepte uit de genoemde dichters zijne voorbeelden, taal- en kunstregelen, gelijk POOT, met wien hij onbedrevenheid in de oude talen gemeen had; doch in de hedendaagsche, met name de *Engelsche*, was hij doorkundig, zoo als blijkt uit zijne fraaije vertaling, of navolging van PIPES brief van HELOÏZE aan ABEILLARD, welke echter door die van zijnen stadgenoot TOLLENS verre overtroffen werd. SMITS werd ongelukkig in den draaikolk der dichtgenootschappen medegesleept, en wel in een der meestberoemde en minstbeduidende tevens, *in Natura et arte*, waarin mannen, als VAN DER POT en VERSTEEG den toon gaven. Nogtans moet men erkennen, dat SMITS, aan den anderen kant, hier eene juistheid van uitdrukking verkreeg, welke hem tot zijne nette en keurige schilderingen niet weinig behulpzaam was, zonder den gloed van zijn dichtvuur geheel te kunnen verdoven. Hij geraakte ook bekend met den Doopsgezinden leeraar P. FONTEIN en den taalkundigen JOZUA VAN DER POORTEN. Zijn eerste dichtwerk, dat hij in 1734 uitgaf, was een Bijbelsch tafereel, doch levendiger en schilderachtiger, dan de toenmalige trant met zich bragt, getiteld *Israels Baäldienst.* Zijn tweede, in 1740 uitge-

gegeven, was een bundel van Bijbelſtoffen en andere onderwerpen, welke in 1743 gevolg werd door eene navolging (volgens eene overzetting in onrijm) van het werk van BURMAN, *de Enthuſiasmo Poetico.* Bekrompene, huisſelijke omſtandigheden (want zijn postje op een wijnkantoor was voor vrouw en 5 kinderen niet genoegzaam) deden SMITS, alhoewel tegen zijnen zin, in 1746, het geenzins voordeelig ambt van kommisſaris ter monſtering der oorlogſchepen te *Hellevoetſluis* aannemen, waar hij, afgeſcheiden van zijne kunst- en andere vertrouwelijke vrienden, als in ballingſchap leefde. Het is waar, de omwenteling van 1747 en de gunst van WILLEM IV, wien hij in 1750 zijnen *Rotteſtroom* opdroeg, bezorgde hem wel eenen voordeeliger post, doch altijd te *Hellevoetſluis*, waar de lucht voor zijne gezondheid nadeelig ſcheen, en de moeijelijkheid van het bezoeken der oorlogsſchepen, in allen wind en weder, dezelve eerlang zoo geheel ondermijnde, dat deze verdienstelijke dichter, bijkans even geprezen als VONDEL, doch ook verwaarloosd als deze, eindelijk ſtierf. — De dichttrant van SMITS bezit geene ſtoutheid of hooge vlugt: zelden zweeft hij, gelijk een adelaar, boven de wolken, noch overziet van daar, met éénen blik, de aarde en haar gewoel: hij ſleept ons zelden tot diepen weemoed mede; maar is onbeſchrijfelijk kiesch, bevallig, en dikwijls ook zeer ſchilderachtig.

SMITS (LUDOLF) had *Groningen* in 1649 tot zijne geboorteſtad; werd door zijne ouders tot de beoefening der wetenſchappen opgeleid, en bepaalde zich tot de Geneeskunde, welke hij in zijne vaderſtad uitoefende. Gedurende dezen tijd veranderde hij van godsdienstige belijdenis, en ging van de gezindte der Roomschgezinden, onder welke hij geboren en opgevoed was, tot de Hervormden over. Niet lang daarna, in 1684 of 1685, vertrok SMITS naar *Amſterdam*, om er insgelijks de Geneeskunde te oefenen, zoo als hij ook tot zijnen dood toe gedaan heeft. Reeds in zijne vroege jeugd vele geſchiktheid voor de Dichtkunde bezittende, leverde hij, in zijnen verder gevorderden ouderdom, van tijd tot tijd, daarvan eenige proeven. Aangemoedigd door kunstbroederen te *Amſterdam*, legde hij zich, ſedert zijn verblijf in die ſtad, meer en meer op de Dichtkunde toe, waarvan verſcheidene tooneelſtukken de vruchten waren, onder welken een der meest bekenden is zijn KONRADIJN, hetgeen veel maal ten Amſterdamſchen tooneele gevoerd werd. Bovendien ſchreef hij, in Nederduitsch onrijm, eene *Chronijk van het oorlogend Europa;* vervaardigde eene uitgave van VALENTIUS *vertaling der werken van* OVIDIUS, met uitvoerige aanteekeningen van zijne hand, en was de ſchrijver van de bekende *Schatkamer der Nederlandſche Oudheden;* terwijl ook nog eenige Latijnſche werken van hem voorhanden zijn. SMITS ſtierf te *Amſterdam* in Bloeim. 1720, was tweemaal gehuwd geweest, maar heeft geen kinderen nagelaten.

SMOLENSKO. Eene der oudſte ſteden van het Rusſiſche rijk, de ſleutel van het binnenſte gedeelte van hetzelve, en van waar de weg

naar

naar *Moskau* loopt. Zij is de hoofdplaats van een gouvernement van denzelfden naam; ligt aan den linkeroever der *Dnieper;* bevat 14 Griekfche kerken, 1 Roomsch en Luthersch bedehuis, vele liefdadige inrigtingen, een gymnafium, een feminarium voor priesters, een adelijk kadettenhuis en vele fabrijken; aanzienlijken handel, en telt 12,000 inwoners. Onder hare muren viel in Oogstm. 1812, den gedenkwaardigen veldflag tusfchen de *Rusfen* en *Franfchen* voor, waarbij de laatften, na den geduchtften tegenftand, de fterk bevestigde ftad in brand fchoten en veroverden. *Smolensko* werd, zoo door den brand als plundering, voor meer dan twee derde, in een' puinhoop veranderd, en het verlies der wederzijdfche ftrijdenden was zeer aanmerkelijk; doch bereikten de *Franfchen* hun plan niet, om het Rusfisch leger in *Smolensko* gevangen te nemen, of aan hetzelve den weg naar *Moskau* af te fnijden. De ftad is fraaijer dan voorheen herbouwd.

SMOLLET (Tobias). Een beroemd Engelsch fchrijver, in 1720 te *Dalghuren*, in *Schotland*, geboren. Zijne natuurlijke neiging leidde hem tot de Dichtkunst, voornamelijk tot de fatire. Door nood gedrongen, om in letterarbeid zijn beftaan te zoeken, fchreef hij verfcheidene Romans, en leverde eene gefchiedenis van *Engeland*, van Julius Cesar af tot op den vrede van *Aken*, benevens een vervolg op dezelve van de omwenteling af, waarmede Hume zijn werk befluit. Dit werk is in eenen fchoonen ftijl gefchreven, en bevat ook vele wetenswaardige zaken; doch is niet van partijdigheid vrij te pleiten. In 1755 was hij de oprigter van het geacht en nog beftaande tijdfchrift, *Critical Review*, waardoor hij zich dikwijls in eenen nadeeligen pennenftrijd wikkelde. Zijne reis, die hij van 1763 tot 1765 door *Frankrijk* en *Italië* deed, en eene latere in 1770, heeft hij in twee onderfcheidene werken befchreven; de laatfte onder den titel van: *Reize van* Humphry Klinker, welke zich door luim, fatire en eenen fchoonen fchrijftrant onderfcheidt. Ook ververvaardigde hij eenige Lyrifche gedichten, die zich door een teeder gevoel en verhevene vlugt kenmerken. Smollet ftierf in 1770 in de nabuurfchap van *Livorno*, en was buiten twijfel een fchrijver van uitftekende talenten.

SNEEK. In het boeren-vriesch *Snits;* eene bloeijende koopftad, in de provincie *Vriesland*, met ruim 6000 inwoners. Zij ligt niet ver van het groote *Sneeker - meer;* is omringd door uitftekende weilanden, en heeft de grootfte boter- en kaasmarkt van het gewest. Er zijn 2 Gereformeerde kerken, de groote of *St. Martini*, en de kleine kerk genoemd; liggende in de groote kerk de vermaarde zeefchuimer, *de Groote* Pier, begraven, en wordende de kleine kerk thans tot een gevangenhuis gebezigd; voorts 2 Doopsgezinde, benevens eene Roomfche: ook vindt men er eene Latijnfche fchool, een burger-, een diakonie- en een Roomsch wees- of armhuis. Het ftadhuis is een fraai gebouw, en werd in en na het jaar 1760 in den heden-

daag-

daagſchen ſmaak vertimmerd. *Sneek* heeft eenen bloeijenden handel, alsmede fabrijken, lijnbanen, (wordende hier ook bindgaren gemaakt, dat nergens anders in *Vriesland* geſchiedt) looijerijen en eene zout keet, en was de geboorteplaats van verſcheidene geleerde en voorname mannen, als, onder anderen: van ALVINUS FRISIUS, in de 14de eeuw geboren, en in de Geſchiedenis van zijn vaderland en de Dichtkunde, naar den ſmaak der eeuwe, bedreven, van welk een en ander hij eene proeve gaf in een kort begrip der Historie van *Vriesland*, ſints de vroegſte tijden, tot op KAREL *den Grooten*, in Vrieſche verzen; wijders VOLKERIUS SIMONIS, die omſtreeks 1496 bloeide, en eene kronijk van dat gewest in de Latijnſche taal ſchreef; JOACHIMUS HOPPERUS, in 1623 geboren, en meer anderen. — Als eene bijzonderheid verdienen hier nog twee perſonen onze opmerking, te weten: een man, onder den naam van de LANGE JAKOB van *Sneek* bekend, die geene mindere lengte dan van 8 voet had, en eene vrouw uit *Waddingsveen* bij *Gouda*, niet minder merkwaardig om hare korte, dan hij om zijne hoogopgeſchotene geſtalte. Hij begaf zich met deze in het huwelijk, en beider afbeeldingen zijn nog in wezen. Onder 's mans portret leest men, nevens de woorden, LANGE JAKOB van *Sneek*, *oud* 40 *jaar*, deze regels:

'k Ben JAKOB, *buiten groot, en onbezuisd van leden,*
Doch binnen in 't gedarmt en maag ook groot en wijd;
Dus als mij ſpijs en wijn, vereenigd, tegentreden,
Blijf ik verwinnaar, en zij ſneuvelen in den ſtrijd.

En onder dat der vrouw het volgende:

KLEIN JANNETJE *van Waddingsveen bij Tergou, oud* 46 *jaar, lang iets meer dan* 3 *voet*,

Met dit bijſchrift:

't Is korte JANNETJE, *aan een' langen vent getrouwd;*
Een wijzen karel, die deez' gulden ſpreuk onthoudt:
Een vrouw is kwaad, een pest in 't huis; en wil je mallen,
(of liever moet je) kies dan het kleinſte kwaad van allen.

Vele gehuwde mannen zullen deze uitſpraak niet gaarne toeſtemmen.

SNEEUW (De) is een voortbrengſel van waterdampen, die in de lucht bevriezen. Deze doorzigtige elastike waterdampen worden in de hoogere luchtgewesten, door koude, tot wolken, dat is tot kleine dampdeeltjes gevormd, en ſchieten, wanneer zij door de koude alle warmteſtof verloren hebben, onder zekere omſtandigheden, in ijsnaaldjes aan, die zoo lang in de lucht blijven zweven, tot dat de wolk, waartoe zij behooren, hare elektriciteit verloren heeft, wanneer zij naar beneden vallen, en elkander onderling op hunnen weg aantrekken en afstooten, en zich vervolgens meestal onder hoeken van 60, ook van 30 en 120 graden aanzetten. Naar de geſteldheid van den dampkring en andere omſtandigheden, verbinden zich de

de genoemde ijsnaaldjes nu eens meer, dan eens minder, met elkander, en zoo wordt de sneeuwvlok geboren, die eenen zeer regelmatigen vorm heeft; bestaande dezelve uit enkelde, zeshoekige sterretjes, van verschillende grootte, die (de zeshoekige gedaante uitgezonderd) van eene oneindige verscheidenheid zijn, en waarvan ieder voor den opmerkzamen beschouwer een schoon en verrukkelijk gezigt oplevert. Hoe kouder de lucht is, zoo veel te kleiner, maar ook regelmatiger, zijn de vlokken, die met Noord-westen, Noorden- of Noord-oosten wind de fraaiste figuren opleveren. De sneeuwvlokken zijn, daarentegen, grooter, naar mate het weer zachter is, omdat de elektriciteit dan minder is. De Sneeuw daalt, uit hoofde van hare ijlheid, langzaam neder, zakt in elkander, wanneer zij eenigen tijd gelegen heeft, en levert, naarmate van haar *volumen*, weinig water op. Zij is, gelijk water en ijs, aan uitdamping onderhevig, inzonderheid bij hevige, alhoewel koude winden.

De Polaarlanden zijn het regte vaderland der Sneeuw. Rondom de polen zelve sneeuwt het bijna onophoudelijk, zelfs in den Zomer, en de Sneeuw pakt zich hier tot eene verbazende hoogte op. Om streeks 140 tot 150 mijlen aan deze zijde van de noordpool sneeuwt het, ten minste in verscheidene streken, in Hooi- en Oogstm. niet. Hoe meer men de zuidpool nadert, zoo veel te korter duurt de Sneeuw-tijd. In het Noordelijk *Duitschland* kan men, over het algemeen, vaststellen, dat het in Bloei-, Zomer-, Hooi-, Oogst- en Herfstm. niet sneeuwt; in het Zuidelijk *Duitschland*, de hooge bergstreken uitgezonderd, valt nog minder Sneeuw; in *Opper-Italië*, daarentegen, heeft men veel Sneeuw, doch blijft zij zelden zoolang liggen, dat men er een sledevaart op houden kan. In het koningrijk *Napels* valt in de vlakten bijna geen sneeuw, en dooit zij insgelijks spoedig weg. Nader aan de keerkringen, op *Malta* en in *Noord-Afrika*, kent men bijna geen Sneeuw, en onder de heete luchtstreek nog minder. Aan geene zijde van den Zuidelijken keerkring begint de Sneeuw weder vroeger te vallen, en na de zuidpool ontmoet men veel eerder aanhoudende sneeuw-buijen, dan na den kant der noordpool. De toppen der hooge bergen, die zich tot eene zekere hoogte boven de oppervlakte der zee verheffen, zijn met eene eeuwige Sneeuw bedekt, zoo als b. v. de Zwitsersche *Alpen*, de *Aetna*, de sneeuwbergen in *Zuid-Afrika*, en zelfs de *Andes* en *Corderillas* onder of bij den *aequator* in *Zuid-Amerika*.

De bedoelingen der Voorzienigheid met de Sneeuw zijn, zoo als met andere geschapene wezens, hoogst wijs en weldadig. Door hare ligtheid valt zij zoo wel bij stil weder, als bij eenen loeijenden wind, door de toenemenden zwaarte der benedenlucht, ongemeen langzaam op de aarde neder; kwetst of beschadigt in haren val door hare zachtheid niet; maar ondersteunt integendeel de teederste spruitjes van het wintergraan en andere planten, wier toppen zij als met een zacht kleed bedekt, en tegen de gestrenge vorst beschermt.

Door hare ijle zelfstandigheid, voorts, blijft zij luchtig op het aardrijk liggen, en laat de luchtvormige vloeistof, die in de plant door den groei bewerkt was, niet alleen door, maar begunstigt zelfs deze uitwasfeming, welk laatste bij eenig ander bedeksel der planten het geval niet is. Wijders beschut de Sneeuw het dierlijk ligchaam tegen de verwoestende uitwerksels eener bovenmatige koude. Reizigers, door de koude verstijfd, die onder de Sneeuw ontdooid waren, herleefden weder; terwijl zij, aan de vrije lucht bloot gesteld, zouden zijn omgekomen: en van hier, dat zich de bewoners der Polaarlanden, wanneer zij door vermoeidheid, of uit hoofde van den nacht, hunne winterwoningen niet kunnen bereiken, zich zoo diep mogelijk onder de Sneeuw begraven, en, na eenige uren zich verkwikt te hebben, hunne reis verder voortzetten. Voorts, daar het bekend is, dat alle ligchamen, aan rotting onderhevig, in eene koude van 32° FAHR. voor bederf bewaard blijven, zoo wederstaat de Sneeuw, die altijd ten minste dezen graad van koude bezit, en nog eenen veel lageren dan die van 32° kan aannemen, de verrotting, en kan men een gedood dier, of stuk vleesch, onder dezelve begraven, goed houden. Verders is de Sneeuw, door hare zuivere witheid, voor die volken, die meer Noordelijk dan wij wonen, en in welker landen de winterdagen naauwelijks half zoo lang zijn, onontbeerlijk ter verlichting der lange, duistere nachten, vermits zij millioenen lichtstralen terugkaatst, en daardoor de duisternis vermindert. Eindelijk heeft de Sneeuw, door hare langzame smelting en het water, dat zij daardoor oplevert, zulke vruchtbare en menigvuldige gevolgen, dat wij ons hier alleen tot een der nuttigste moeten bepalen. Zij vormt, namelijk, zoowel als de regen, de rivieren, die, in vele landen van *Europa*, van het *Alpisch* en *Pyreneesch* gebergte haren oorsprong ontleenen. Zoo geven de sneeuwrijke *Alpen*, die *Italië* van *Frankrijk* scheiden, en zich, van nabij de *Middellandsche zee*, tot digt aan een gedeelte van de golf van *Venetië* uitstrekken, den oorsprong aan den *Rijn* in *Duitschland*, de *Rhone* in *Frankrijk*, de *Arva* in *Savooije*, de *Po* in *Italië*, en aan verscheidene kleinere rivieren; terwijl de *Pyreneën*, de scheidsmuur tusschen *Frankrijk* en *Spanje*, en van de *Middellandsche zee* tot aan den *Oceaan* loopende, mede aanmerkelijke rivieren vormen door de langzame smelting der Sneeuw, die de kruinen van dit gebergte onophoudelijk bedekt. Het nuttige en aangename, uit het afstroomend water van de bergen, is hierdoor onberekenbaar, en een bewijs van de zorg der Voorzienigheid voor het menschdom, zoo als ieder oplettend beschouwer gereedelijk zal in het oog vallen.

SNELLIUS, (WILLEBRORDUS) in het laatst der 16de eeuw te *Leijden* geboren, werd door zijnen vader, die aldaar Hoogleeraar was in de Hebreeuwsche Taal- en Wiskunde, tot eenen Regtsgeleerden opgeleid; doch zijne sterke zucht voor de beoefening der Wiskunde deed hem dit vak verkiezen, waarin hij zulke bui-

tengewone vorderingen maakte, dat hij met zijn 19de jaar openlijk het groote ſterrenkundig werk, *den Almagest*, van PTOLOMEUS verklaarde. Na vele moeite verkreeg hij van zijnen vader de toeſtemming tot reizen. In *Duitschland* maakte hij kennis met de grootſte ſterrenkundigen van zijnen tijd, vooral te *Praag* met TYCHE BRAHÉ en KEPLER; van daar bezocht hij *Frankrijk* en *Zwitſerland*, en volgde, na zijne terugkomst, zijnen vader als Hoogleeraar in de Wiskunde op; doch zijn leven was van geen langen duur. Hij overleed in 1626, het 35ſte jaar zijns ouderdoms. SNELLIUS maakte het eerst eenen boog van de middellijn tusſchen de paralellen van *Bergen op den Zoom* en *Alkmaar*, en was dus in zekeren zin de voorlooper der beroemde Franſche *Academisten*, die ruim eene eeuw later de lengte der middellijn bepaalden. Hij gaf voorts het Wiskundig werk van APOLLONIUS VAN PERGEN, *de Sectione determinata*, in het licht; een bewijs van hoe veel nut voor eenen Wiskundigen ook de beoefening der oude talen is.

SNEPPER of SNIPPER. In de Hand-artſenijkunst beſtempelt met den naam van Snepperwerktuigen in het algemeen, ſcherpſnijdende mesjes, die door een veer in werking gebragt worden, en op het oogenblik dier werking buiten de magt van den operateur zijn. Deze heeft dus niets te doen, dan het werktuig goed te plaatſen en de veer te ontſpannen. Meest bekend is de Snepper, welke bij aderlatingen, zoowel van menſchen, als bij het vee gebezigd wordt. Beider inrigting is gelijkſoortig. Men wil dat dezelve eene Hollandſche uitvinding is. DZONDI heeft er vele verbetering aan toegebragt. De inrigting komt hierop neer, dat een meer of min breed, als driehoekig lancetje aan een veer gehecht is, die in een koperen of zilveren omkleedſel of doosje vervat is; voorts vindt men een ſpanner, die door een geringe drukking met den vinger de veer beſlaat, en alzoo het mesje beweegt. Het oordeel over het gebruik van het inſtrument verſchilt onder de geleerden: er zijn, die deszelfs gebruik geheel afkeuren, en uitſluitend het gewoon lancet ter aderlating willen aangewend hebben; terwijl anderen het, zoo al niet de voorkeur geven, ten minſte er geen kwaad inzien. Ook maakt men in de eene provincie veel meer gebruik van Sneppers, dan in de andere: in *Groningen* b. v. is hetzelve algemeen, in *Vriesland* veel zeldzamer. De gewoonte, om met Snepper of met lancet dagelijks om te gaan en te werken, moet noodwendig zeer veel invloeds hebben op die beoordeeling; zij draagt zeer zeker veel toe, dat met de Snepper niet zoo vele ongelukken gebeuren, als men *a priori* zoude vermoeden.

Minder algemeen bekend is een Snepperwerktuig bij de operatie van de cataract in gebruik. De hoofdinrigting komt weder met de vorige overeen, doch wordt in de beste inrigtingen met een' ſoort van oogſpiegel verbonden. Men vindt onder anderen zoodanige werktuigen afgebeeld in het werk van den Hoogleeraar ENS, *Historia Extractionis Cata-*

rac-

ractae (Worcumi 1803) , *Tab.* IV. GUERIN, eerste chirurgijn in het hospitaal *Hotel-Dieu*, vond zoodanig werktuig uit; terwijl naderhand ECKHOLT hetzelve verbeterde. Later stelde onze kundige VAN WIJ wederom het gebruik van een' Snepper bij meergemelde operatie voor; doch schijnt het, dat dezelve geene vrij algemeene navolging gevonden heeft. Laatstelijk heeft de Hoogleeraar HENDRIKS een verbeterde Snepper van GUERIN aanbevolen in *zijne Heelk. Operatiën, verrigt in het Nosoc. Acad. te Groningen* (*Gron.* 1816); doch is, zoo verre ons bekend is, het gebruik van mesjes boven dat van Sneppers bij de cataract-operatie in ons land algemeen gevolgd. Wijlen de Hoogl. JOH. MULDER pleeg zich, onder anderen, uitdrukkelijk tegen Sneppers te verklaren; zoo als blijkt, behalve uit het aangehaalde werk van ENS, uit 's mans *Overzigt van de voornaamste gevallen, welke in het ziekenhuis te Groningen zijn waargenomen* enz., *uitgegeven door deszelfs zoon* C. MULDER (*Amst.* 1824). Ook buiten lands geeft men de voorkeur aan mesjes.

SNIP. (*Scolopax*). Van dit, meestal door zijn smakelijk vleesch, sterk gezocht vogel-geslacht, tot de orde der Steltloopers (*Grallae*) behoorende, zijn reeds meer dan 50 soorten bekend, waarvan omstreeks 14, nog niet naauwkeurig genoeg bepaalde soorten, in *Duitschland* te huis behooren. De Natuur-onderzoekers verdeelen de Snippen, naar de verschillende rigting van den snavel, in 3 geslachten, namelijk: 1. in Snippen, met eenen benedenwaards gekromden: 2. met eenen regten, en 3. met eenen opwaarts gekromden bek. Zij houden zich meestal op den grond, slechts zelden op de boomen op; beminnen poelen en moerassen, en voeden zich met wormen en insekten; doch eten ook verschillende bladen van planten. De hout-Snip (*S. Rusticola*), met eenen regten, aan het grondstuk, rosachtigen bek, aschgraauwe pooten, en over het voorhoofd eene zwarte streep, wordt in de warmere streken der Noordelijke oude wereld; de gewone water-Snip (*S. Gallinago*), met eenen regten en geknobbelden bek, bruine pooten, en 4 bruine streepen op het voorhoofd, ook in de nieuwe wereld bijna overal gevonden, en beiden worden ook hier te lande veel gevangen.

SOCIETEITS-EILANDEN, ook wel de *Gezelschaps-eilanden* geheeten, en 11 in getal, liggen in *Australië*. Het grootste en volkrijkste derzelve is *O-Taite*, of *Otaheiti* (*zie aldaar*). Deze eilanden liggen zeer hoog, en onder eene zachte luchtstreek. Suikerriet, broodvruchten, eene soort van vijgen, pisang, kokosnoten enz. maken de voornaamste voortbrengsels des lands uit. Onder de tamme dieren heeft men varkens, honden en sommige vogels; tegenwoordig ook hoornvee, schapen, geiten, paauwen, kalkoenen, ganzen en eenden; terwijl de zee veel visch, krabben, mosselen, oesters, paarlen enz. en het mineraalrijk aluinaarde, zwarte bazalt, zwavel, lava, en andere delfstoffen oplevert. De inwoners, op 120,000 geschat, en gedeeltelijk van eene blanke kleur, met bruingeel vermengd,

mengd, behooren tot de befchaafdfte van de geheele *Zuidzee*, zijn goedhartig, gastvrij, en zindelijk, maar beprikt; beminnen de muzijk, en behoeven, uit hoofde van de vruchtbaarheid des lands, weinig te arbeiden, alzoo 5 brood-vruchtboomen genoegzaam zijn, om één mensch te voeden. Men vervaardigt er doekwerk van boomfchors, gevlochten matten, vischtuig, en wapenen van fteenen en beenen. De *Engelfchen* hebben, door zendelingen, de Christelijke godsdienst op deze eilanden ingevoerd, federt welken tijd de afgodsbeelden verdwenen, en de verfchrikkelijke menfchenoffers en kindermoorden opgehouden hebben. Op de boekdrukkerij door het zendeling-genootfchap van *Londen* derwaarts overgebragt, heeft men reeds een gedeelte der Evangeliën in de landtaal gedrukt.

SOCINUS (Lelius) was de eigenlijke ftichter van den godsdienstigen aanhang, naar zijnen naam genoemd. Hij fproot uit het edel geflacht der Sozzini, dat langen tijd te *Siena*, eene ftad in het groothertogdom *Toskane*, bloeide, en werd aldaar in 1525 geboren. Zijn vader, een vermaard Regtsgeleerde, beftemde hem tot het beoefenen dezer wetenfchap, waarin hij zelf, aan meer dan eene Hooge fchool, met roem had onderwezen. Lelius, zijn vaders neiging volgende, fpoorde al vroeg de gronden der Regtsgeleerdheid op uit de Heilige Schrift, en ontdekte hierdoor weldra, dat verfcheidene leerftellingen der Roomfche kerk regelregt tegen de Openbaring ftreden. Hierdoor aangemoedigd, om den waren zin van Gods woord meer en meer te doorgronden, legde hij zich tot dat einde toe op de beoefening der Griekfche en Hebreeuwfche, zelfs der Arabifche taal, en verliet tevens weldra *Italië*, om zoodanige landen te bezoeken, over welke het licht der hervorming reeds eenigermate zijnen weldadigen invloed verfpreidde. Hij begon zijne reizen in 1547, bezocht *Engeland*, *Frankrijk*, de *Nederlanden* en *Duitschland*, en nam, naar verloop van 4 jaar, zijn vast verblijf te *Zurich*, in *Zwitferland*. Hij won door zijne geleerdheid, gepaard met zachtmoedigheid en liefde tot den vrede, de achting der kundigfte en befcheidenfte mannen zijner eeuw, zelfs van Calvinus, die hem raadde, om zijnen onderzoeklust te beteugelen, ten einde zich geene onaangenaamheden op den hals te halen.

Ondertusfchen ontmoette Lelius op zijne reizen verfcheidene perfonen, die zijne gevoelens gretig waren toegedaan; inzonderheid onder dezulken, die, om het aankleven van meer zuivere begrippen van ware godsdienst, hun vaderland hadden moeten verlaten, en in *Duitschland* en *Polen* omzwierven. Eenigen tijd nadat hij *Zurich* tot zijne vaste woonplaats verkozen had, deed hij andermaal, in 1558, eene reis naar *Polen*, waar hij de gunst der rijks-grooten in zulk een mate genoot, dat hij zelfs niet alleen van dezen, maar ook van den koning, brieven van voorfchrijving aan den Hertog van *Toskane* en den Doge van *Venetie* ontving, om aldaar eenigen tijd een veilig verblijf te kunnen genieten, ter bezorging zijner huisfelijke belangen; hetgeen

geen voor hem van veel gewigt was, alzoo zijn vader in dien tijd was gestorven, en hem deszelfs nalatenschap betwist werd. Terwijl hij hier met het vereffenen van dit geschil bezig was, overkwam zijn geslacht een zwaar onheil: hij viel onder vermoeden van ketterij, hetgeen het gevangen nemen van zijnen broeder CAMILLUS, en de vlugt van anderen, waaronder zijn neef FAUSTUS (*zie van hem beneden*) ten gevolge had. LELIUS zelf keerde naar *Zwitserland* terug, en overleed te *Zurich* in Bloeim. des jaars 1562, het 37ste zijns ouderdoms.

SOCINUS. (FAUSTUS) De neef des vorigen, mede aan de edelste geslachten van *Italië* vermaagdschapt, zag in het begin van Winterm. 1539 te *Siena* het eerste daglicht. Door het voorbeeld zijns vaders, een beroemd regtsgeleerde, dien hij vroeg verloor, niet kunnende worden aangespoord, om de loopbaan der letteren in te treden, liet hij in zijne vroegste jeugd weinig lust tot de wetenschappen blijken, en had zich tot zijn 23ste jaar slechts in de eerste gronden der Letterkunde en Regtsgeleerdheid geoefend. Ondertusschen had hij reeds zoo veel van de begrippen zijns ooms LELIUS ingezogen, die deze door brieven aan zijne bloedverwanten mededeelde, dat hij, benevens velen van zijn geslacht, bij de inquisitie in het oog liep, en hierom besloot, om zijn vaderland te verlaten, en in *Frankrijk* eene schuilplaats te zoeken. Hij bevond zich te *Lyon*, toen het berigt van zijns ooms overlijden hem bewoog, om zich naar *Zurich* te begeven, alwaar hij tijdig genoeg kwam, om zich in het bezit van 's mans nagelatene schriften te stellen, waarvan hij naderhand in het ontwerpen van een Godgeleerd stelsel gebruik maakte. Na verloop van eenigen tijd, toen de omstandigheden een weinig gunstiger waren, waagde hij het, om naar *Italië* terug te keeren; won hier de gunst van den Groothertog van *Toskane*; werd met achting aan zijn hof behandeld, met eerambten overladen, en bragt dus 12 jaar, onder het onafgebroken genot van de vermaken eener prachtige hofhouding, door. Afkeerig geworden van aardsche genoegens, en het nasporen der Evangelische waarheden boven de geneugten des levens stellende, besloot hij thans, om den aandrang zijns gemoeds te volgen, en vertrok, daar hij aan de bewilliging van den groothertog hiertoe met reden twijfelde, heimelijk in 1574 naar *Duitschland*, in het 35ste jaar zijns ouderdoms. Nadat hij *Italië* had verlaten, en herhaalde dringende aanzoeken van gemelden vorst, om weder te keeren, beleefdelijk doch ernstig had van de hand gewezen, vond hij, ter bevordering zijner oogmerken, een vreedzaam verblijf te *Bazel*, alwaar hij zich, met de meeste inspanning, op het nasporen van Godgeleerde kundigheden toelegde; makende hiertoe, behalve van de schriften van zijnen oom LELIUS, inzonderheid gebruik van de Heilige Schrift. Hij vertoefde hier 3 jaar, en schreef in dien tijd zijne verhandeling over JEZUS CHRISTUS, den Zaligmaker, waarna hij zich uit hoofde der pest, die toen in *Bazel* woedde, naar *Zurich* begaf, en aldaar

met den vermaarden godgeleerde, FRANCISCUS PUCCIUS, een openbaar twistgeding voerde.

Intusſchen ontſtond er, omtrent dezen tijd, in de kerken van *Zevenbergen* door de gevoelens van den beruchten FRANCISCUS DAVIDS, over de eer en magt van JEZUS CHRISTUS, vrij wat opſchudding, om welke te ſtillen SOCINUS van wege den prins derwaarts werd genoodigd. Hij voldeed in 1578 aan dit verzoek; doch zijne pogingen waren vruchteloos. DAVIDS bleef onverzettelijk in zijne gevoelens volharden, en zocht dezelve met zoo vele hevigheid te verſpreiden, dat hij eerlang op bevel van den prins van *Zevenbergen* in den kerker geworpen werd, waarin hij niet lang daarna overleed. De aanhangers van DAVIDS hielden SOCINUS verdacht, als of hij, bij mangel aan bewijzen, tegen zijne partij, op deze wijze de overwinning had zoeken te behalen; doch anderen hebben hem van dezen blaam gezuiverd, door aan te merken, dat niets duidelijker ſtreed tegen zijne begrippen, dan het gebruiken van geweld in zaken van de godsdienst. SOCINUS bleef, echter, niet lang in *Zevenbergen*, maar vertrok in 1579, uithoofde eener landziekte, naar *Polen*, alwaar hij onder de Unitarisſen begeerde te worden aangenomen; doch waarin hij veel tegenſtands ontmoette. Zelfs behandelden zij hem zeer hard, niettegenſtaande hij vele ſchriften ter hunner verdediging in het licht gaf, en wist men ten laatſte den koning zoo zeer tegen hem in te nemen, dat hij het veilig oordeelde, om *Krakau* te verlaten; bedienende zich zijne vijanden daartoe van het boek, hetgeen hij tegen zekeren JACOBUS PALEOLOGUS ſchreef, en waarvan zij voorgaven, dat het ſchadelijke gevoelens tegen de rust der zamenleving bevattede, ofschoon het niets ſterker dan oproerigheid veroordeelde. SOCINUS zocht nu eene veilige ſchuilplaats bij zekeren Poolſchen edelman CH. MORSTINIUS, die hem minzaam ontving en herbergde. Hier leefde hij gerust en veilig den tijd van 3 jaar; huwde intusſchen aan de dochter van zijnen weldoener, welke hem in 1587 eene dochter ter wereld bragt; doch hij verloor deze zijne echtgenoote nog in dat zelfde jaar, welk verlies hem dermate trof, dat hij in eene gevaarlijke ziekte verviel, en eenige maanden zijne ſtudiën moest ſtaken, waarbij nog kwam, dat hij door het overlijden van zijnen beſtendigen begunſtiger, FRANCISCUS DE MEDICIS, groothertog van *Toskane*, van de inkomsten zijner goederen verſtoken werd, welke hij jaarlijks uit *Italië* trok.

Te midden dezer rampſpoeden beſloot SOCINUS in 1588, om naar *Krakau* terug te keeren; en het eenige, hetgeen hem hier onder zijne ongelukken gebeurde, was, dat hij het getal zijner aanhangers van tijd tot tijd zag toenemen, waaronder zich zeer vele geestelijken en mannen van het hoogſte aanzien bevonden. Hier genoot hij, ofſchoon dikwijls den haat van andersdenkende moetende ondervinden, ettelijke jaren een tamelijk gerust verblijf, tot dat eindelijk in 1598 zijne vijanden uit zekere, door hem in het licht gegevene, verhande-

deling gelegenheid namen, om de heffe des volks tegen hem op te ruijen, met dat gevolg, dat men in zijn huis drong, hem half gekleed uit zijne slaapkamer rukte, door de voornaamste straten der stad rondvoerde, mishandelde, en dreigde op te hangen; en het was niet dan met vele moeite, dat hij door zekeren Hoogleeraar uit de handen van het woeste graauw gered werd. Intusschen werd zijn huis geplunderd en zijn huisraad geroofd of vernield; doch de smart hierover kon in verre na niet opwegen tegen het leed, dat hij over het verlies van eenigen zijner schriften gevoelde, inzonderheid over eene verhandeling tegen de godverzakers, welke hij ten oogmerk had, om in het licht te geven. SOCINUS verliet nu *Krakau*, en vertrok naar zeker dorp, 9 mijl van gemelde stad, alwaar ABRAHAM BLONSKI, een Poolsch edelman, hem eene plaats in zijn huis en hart schonk. In deze afzondering leide hij nog eenige jaren een gerust en vreedzaam leven, en stierf op den 3den van Lentem. 1604, in het 65stezijns ouderdoms.

SODA NATRUM. Onder deze benaming verstaat men een loogzout, dat in vele opzigten met de potasch overeenkomt, en wel door zijn bijtend vermogen, smeltbaarheid, smelting met kiezelaarde, werking op dierlijke zelfstandigheden enz.; maar van dezelve blijkbaar onderscheiden is, doordien het zeer gemakkelijk in kristallen aanschiet, en met zuren geheel andere zouten vormt als de potasch. Voormaals noemde men dit loogzout delfstoffelijk, om dat het in sommige landen van zelve op de oppervlakte van den grond uitvloeit, en in vele wateren aangetroffen wordt.

Men onderscheidt de *Soda* in natuurlijke en door kunst voortgebragte. De eerste vindt men in sommige meren en wel in *Hongarije*, op vele plaatsen in *Amerika*, voornamelijk echter in *Egypte*. De *Soda* wordt uit deze meren, door de uitdamping van het water, gedurende den Zomer, uitgescheiden.

Daar de meeste planten, die langs de stranden der zee, voornamelijk langs die der *Middellandsche* groeijen, *Soda* bevatten, worden dezelve zorgvuldig verzameld, gedroogd en, even als de gewassen, waaruit de potasch vervaardigd wordt, in kuilen tot asch verbrand. Door de hitte, die hierbij plaats heeft, gaat deze asch tot eene harde zaamgepakte, half gesmolten zout-massa over, die zonder verdere bewerking als ruwe *Soda* in den handel gebragt wordt. Deze *Soda* is zoo zuiver niet als die, welke uit de zoo evengenoemde meren verkregen wordt, daar zij met allerlei verschillende zelfstandigheden vereenigd is, die bij de verbranding der zee-planten overblijven. De ruwe *Soda*, door verbranding verkregen, is hard, klinkend, bezit eene blaauwachtig grijze kleur, is hier en daar met witte korrels voorzien, en geeft, met water bevochtigd, meestal eenen reuk van zwavelwaterstof van zich. Daar het ééne soort van zeegewas meer zuivere *Soda* bevat, dan het andere, zoo volgt van zelf, dat er een groot verschil moet bestaan, tusschen de onderscheidene in den handel voorkomende soorten van ruwe *Soda*.

De beste foort komt uit *Spanje* onder den naam van *alicantfche Soda*, ook wel *Soude de Barille* of *la Bariglia*, en wordt aldaar uit vele planten, inzonderheid uit de *Salfola Sativa* vervaardigd: zij bevat op de 100 deelen 25—40 zuiver loogzout. Minder goed is de *Soda*, die men in *Frankrijk* bereidt. Men onderfcheidt aldaar drie foorten. De eerfte foort is die van *Narbonne*; wordt uit de *Salicornia annua* verkregen, en bevat 14 à 15 deelen zuiver loogzout op de 100 deelen. De tweede foort wordt tusfchen *Frontignan* en *Aiguesmortes*, door verbranding van de *Salicornia europea*, *Salfola tragus*, *atriplex portulacoïdes*, *Salfola kali* en *Statice limonium* vervaardigd. In 100 deelen van deze ruwe *Soda* zijn flechts van 3 tot 8 deelen zuivere *Soda* voorhanden. De derde foort, zoogenaamde *Soude de Vareck*, of *Kelpfoda*, wordt in *Normandie* uit verfchillende foorten van Zwammen bereid, die langs de zeeftranden groeijen: deze foort is wel het flechtfte, en bevat zeer weing zuivere *Soda*; doch is echter van belang geworden federt COURTOIS in 1813 uit dezelve eene, tot dien tijd toe onbekende, zelfftandigheid gevonden heeft, die daarna den naam van *Jodium* (*violet-* of *kelpftof*,) verkregen heeft, en in verbinding met *alcohol*, potasch of *Soda*, als een zeer gefchikt middel tegen de kroup is aangeprezen.

De door kunst voortgebragte *Soda* wordt uit zwavelzure *Soda*, krijt en poeder van houtskolen vervaardigd: deze zelfstandigheden naauwkeurig vermengd en gedurende eenigen tijd, in eenen daar voor bijzonder ingerigten reverbeer-oven, aan eene roode gloeihitte blootgefteld, leveren eene *Soda*, die op de 100 deelen 32 — 33 deelen zuiver loogzout bevatten. De heeren LEBLANC en DIZÉ hebben deze manier het eerst in *Frankrijk* uitgedacht.

Men gebruikt de *Soda* in deszelfs zuiveren ftaat als onder koolftofzure *Soda* (*fubcarbonas Sodae*) in de Scheid- en Artfenijkunst: bovenal echter wordt de *Soda* gebruikt, om harde zeep te maken, in de glas-fabrijken en in meer andere bewerkingen.

De juiste kennis omtrent den aard en zamenftelling van de zuivere bijtende, van koolftofzuur geheel beroofde, *Soda* zijn wij aan DAVIJ verfchuldigd; en het is uit zijne proeven gebleken, dat de *Soda*, even als de potasch, uit een metaalachtig ligchaam en zuurftof beftaat, en alzoo ook onder de *Metalloïden* behoort gerangfchikt te worden.

SOKRATES. Deze groote man, de grootfte wijsgeer van *Griekenland*, was de zoon eens beeldhouwers, en werd in het jaar 469 voor onze tijdrekening te *Athene* geboren. Hij werd in het eerst tot het kunstvak zijns vaders beftemd, doch naderhand door den wijsgeer CRITON, die zijn fchrander oordeel kende, daarvan afgetrokken, en overgehaald tot de beoefening der Wijsbegeerte. Hoe onvoldoende ook de weinige verftrooide berigten omtrent de jeugdige vorming dezes grooten mans zijn mogen, kan men echter met genoegzame zekerheid veronderftellen, dat hij, in weerwil van de behoeftige omftandigheden zijner ouders, eene goede opvoeding naar

den ſmaak der *Grieken* en de toenmalige eeuw genoten, en zijne eigen verheven genie hem vervolgens zal aangevuurd hebben tot het lezen en beoefenen van de beroemdſte wijsgeeren, en het opzamelen van alles, wat zijne eeuw en zijn vaderland hem ter opheldering van de gewigtigſte voorwerpen van menſchelijke kennis aanboden. De Wijsbegeerte van dien tijd zich tot eenen bijzonderen tak, de behandeling der hemelſche ligchamen, het onderzoek naar den aard en het wezen onzer aarde, en over derzelver oorſpronkelijken toeſtand, met één woord tot eene dorre, onvruchtbare beſpiegelende Natuurkunde bepalende, had SOKRATES in deze oefening weldra weinig behagen, zoowel uit hoofde van de zwarigheden, daaraan verbonden, en de onzekere beſluiten, daaruit afgeleid, als van derzelver geringe nuttigheid voor het menſchelijk leven, en legde zich dus op eene andere ſoort van Wijsbegeerte, de Menschkunde, toe. Het merkwaardig opſchrift boven den tempel van APOLLO te *Delphos: Ken u zelven*, had op hem eenen krachtigen invloed; en ſedert nam hij het beſluit, om zijn geheele leven aan de verlichting zijner medeburgers omtrent hunne hoogſte belangen toe te wijden, en hen tot goede, vrome en regtſchapen menſchen te vormen; in blijde verrukking zich verbeeldende, dat hij door de Godheid zelve tot dit hoogst gewigtig werk geroepen was.

SOKRATES was omſtreeks 30 jaar oud, toen hij deze edele loopbaan intrad. Om eerst het veld, welks bearbeiding hij zich had voorgeſteld, van het welig groeijend onkruid te zuiveren, verzettede hij zich op de meest beſlisſende wijze tegen de Sophisten, en terwijl deze alle pracht en rijkdom ten toon ſpreiden, hulde hij zich in eenen mantel van gemeene ſtoffe, dien hij, behalve op feesten en gastmalen, het geheele jaar door droeg: zelfs ontzegde hij zich alle de gerieflijkheden en aangenaamheden des levens, en verharde zijn ligchaam door het verdragen van allerlei ongemakken en moeijelijkheden, waardoor hem de deugd der matigheid gemakkelijker viel, en hij zijne jeugdige kracht van ziel en ligchaam nog in zijnen ouderdom behield. Als volksleeraar was hij van den vroegen morgen af bezig, om menſchen op te zoeken, ten einde hen omtrent hunne wezenlijke belangen te onderrigten; bezocht daartoe alle openbare vergaderplaatſen, de volkrijkſte ſtraten, of ook wel de woningen van kunstenaars en handwerkers, en ſprak met hun over de pligten van de godsdienst, de gezellige en burgerlijke betrekkingen, over vriendſchap, ſpaarzaamheid, eensgezindheid, regtvaardigheid, matigheid, liefde, met één woord over alle voorwerpen van Zedekunde; maar ook over Huishoud- en Krijgskunde, kunsten en handwerken; poogde de heerſchende vooroordeelen en dwalingen te wederleggen; betere denkbeelden in de gemoederen zijner hoorderen te ſtorten; hen te vertroosten, te bemoedigen, te verlichten, en gelukkig te maken. Niet alleen, dat SOKRATES zijnen medeburgeren leerde, wat zij doen moesten, gaf hij hun zelf het luisterrijkst voorbeeld van verheven

ven deugd; was een ijverig vereerder van het Hoogste wezen, die zich zelfs wachtte, om zijne zwakke medebroeders eenigzins te ergeren, en hierom alle godsdienstige gebruiken, door oudheid en gewoonte geheiligd, zorgvuldig waarnam. — Ook als Staatsburger vervulde hij met eene voorbeeldelooze getrouwheid alle de hem opgelegde pligten; gaf, gedurende den Peloponnesischen oorlog, in drie onderscheidene veldtogten, blijken van moed en dapperheid; redde in eenen derzelve zijnen vriend ALCIBIADES het leven, en liet aan dezen jongeling, met eene edele belangeloosheid, den eerprijs over, die voor zijne eigene dapperheid bestemd was.

SOKRATES was niet alleen een volksleeraar, maar legde zich ook inzonderheid toe, om leergierige jongelingen voor het rijk der waarheid te vormen; en van hier, dat hij altijd door een aantal edele jongelingen en mannen verzeld werd, die zijn onderwijs in alle deelen van wetenschap ontvingen, en tot een onbevooroordeeld onderzoek van waarheid, godsdienst en deugd werden aangevuurd. Uit zijne school kwamen verscheidene aanhangers voort, waarvan de beroemdste die der Academisten was; terwijl onder zijne uitmuntendste leerlingen ARISTIPPUS, XENOPHON, en inzonderheid PLATO, behoorden. Zijn onderwijs geschiedde door vragen en antwoorden, en was altijd ingerigt naar de eigendommelijke en bijzondere gesteldheid zijner toehoorders. Waren deze trotsch op hunne vermeende wijsheid, dan hield hij zich, als of hij zelf onderwijs zocht; deed hun vragen; trok uit hunne antwoorden gevolgen, welker ongerijmdheid zij moesten erkennen, en noodzaakte hen, door de eene ongerijmdheid op de andere te hoopen, om hunne onkunde te erkennen, en in de waarheid, welke hij zocht voor te stellen, te berusten. Geheel anders handelde hij, daarentegen, met de zulken, die nog in het denken ongeoefend, of te huiverig waren, om op hun eigen onderzoek te vertrouwen. Deze kwam hij met de beminnelijkste goedhartigheid voor; schikte zich geheel naar hunne bekrompene bevattingen, en zocht alles voor hen verstaanbaar te maken, waartoe hij zich somtijds van beelden uit het gemeene leven, en van gelijkenissen bediende, die hij dan voor hen uit de ondervinding, door voorbeelden, door bekende plaatsen van dichters, en ook wel door fabelen ophelderde. Jongelingen van talenten moesten bij hem de waarheid zelf trachten op te sporen; en, schoon hij dit bij hen langs den weg van vraag-methode zocht te bewerken, bediende hij zich echter bij dezen ook van uitgebreide redevoeringen, in welke hij dan de geheele kracht zijner welsprekendheid ten toon spreidde, waardoor hij al zijne leerlingen met eene onweerstaanbare kracht aan zich boeide. Eenzijdige beoordeelaars mogen in zijne wijsgeerige gevoelens het onstelselmatige laken; wij verliezen er niets bij, wanneer wij den geheelen omvang van den werkkring van SOKRATES in aanmerking nemen; doch hier toe behoort nog eene afzonderlijke opgave zijner wijsgeerige denkbeelden.

Te dezen aanzien was SOKRATES van het bestaan eens albesturend, hoogst magtig, wijs, goed, alwetend en onzigtbaar Wezen ten volle overtuigd, en oordeelde, dat de geheele doelmatige inrigting der Natuur, en inzonderheid de bouw van 's menschen ligchaam, hieromtrent niet den minsten twijfel omtrent derzelver Schepper overlieten. Dat dit Wezen niet met handen getast, noch door onze oogen konde gezien worden, was even min eene rede, om aan deszelfs bestaan te twijfelen, als men de voor onze uiterlijke zinnen verborgene krachten der Natuur, die men alleen aan hare uitwerksels kende, konde loochenen. Dat SOKRATES slechts één' God, als den Schepper en Regter der menschen vereerde, blijkt uit XENOPHON duidelijk, waar hij meer dan eens van éénen God spreekt, ofschoon hij op andere plaatsen meerdere goden noemt, die hij echter aan den Opperſten schijnt onderworpen te hebben. Over het ontstaan der wereld, de zamenvoeging van derzelver bijzondere deelen, en de eigenlijke zelfstandigheid van het Hoogste wezen, oordeelde hij, dat de Godheid eenen ondoordringbaren sluijer gelegd had, waarom het vermetel zoude zijn, denzelven te willen opligten. Van de Goddelijke Voorzienigheid leide hij alle de bewijzen der algemeene en bijzondere voordeelen der menschen af, en beweerde, dat de alwetende en alomtegenwoordige Godheid alles, zelfs de geheimste gedachten en handelingen der menschen kende, en men haar juist hierom uit al zijn vermogen moest trachten te veréeren; wel ook naar de zeden en wetten des lands door offers, doch ook door het volbrengen van haren wil. Hij gaf voor vergezeld te wezen van eenen *Genius*, of gemeenzamen geest, die hem raadde en waarschuwde; beschouwende de ziel als van Goddelijken oorsprong, geheel van alles wat ligchamelijk was onderscheiden, en hierom door de rede en het denkvermogen met de Godheid in verband staande; hield de verédeling van het verstand voor het hoogste goed, tot welks verkrijging hij de zelfkennis inzonderheid aanprees; houdende hij diegene voor de grootste dwazen, die alles, behalve zich zelven, kenden. Van de onsterfelijkheid der ziel hield hij zich ten levigste overtuigd, en beschouwde daardoor het sterven voor de goeden als een' overgang tot een ander leven, waarin dezen beloond, doch de boozen gestraft zullen worden. Godsdienst en deugd stonden bij hem in het naauwste verband: de laatste hield hij voor de hoogste wijsheid; schilderde hare inwendige waarde met de bevalligste kleuren, en verdeelde dezelve in de twee hoofdpligten van *matigheid* en *regtvaardigheid*. De eerste bepaalde zich tot alle de pligten omtrent zich zelven, waaronder hij het zelfbestuur als den eersten grondslag van alle andere deugden beschouwde; terwijl de laatste alle pligten omtrent anderen bevattede. De deugd bestond bij hem, met één woord, in een ernstig en aanhoudend streven, om zich zelven en anderen zoo veel mogelijk te volmaken, en was tevens de eenige weg tot gelukzaligheid. Van vriendschap, gezelligen omgang, huwelijksliefde en de genoegens des le-

levens bezat hij de voortreffelijkste denkbeelden. Overal hield hij den schoonen middelweg; terwijl al zijne voorschriften even ver van bovenmatige gestrengheid als van schadelijke toegevendheid verwijderd waren. Bij dit alles kwam zijn uitmuntend voorbeeld, hetgeen zoo zeer boven alle berisping verheven was, dat XENOPHON in zijne *Gedenkwaardigheden* niet alleen durfde beweren, dat niemand ooit iets kwaads of ondeugends in hem gevonden had; maar hem ook voor den voortreffelijksten en tevens gelukkigsten man verklaarde.

Zulk een man nu moest niet alleen de pijlen van den haat en nijd van sommigen, voornamelijk van de Sophisten, die alle grondzuilen van waarheid en deugd getracht hadden te ondermijnen, verduren, maar werd ook eindelijk door het Atheensche volk tot den giftbeker veroordeeld. Reeds vroeger hadden zijne vijanden den Blijspeldichter ARISTOPHANES overgehaald, om hem in zijn stuk, *de Wolken* getiteld, op den schouwburg, openlijk ten toon te stellen als iemand, die op eene verachtelijke wijze van de Goden sprak; doch de waarheid logenstrafte deze aantijging te zeer, dan dat zij algemeen bijval konde vinden. Eindelijk echter bragt MELITUS, een jong treurspeldichter van weinige waarde, tegen SOKRATES eene geregelde beschuldiging in, hierin bestaande: „ dat hij de Goden zijns vaderlands ontkende, nieu„ we in derzelver plaats invoerde, en een bederver der jeugd was." Men bragt deze aanklagte, waarvoor men de armhartigste gronden aanvoerde, niet voor den *Areopagus*, maar voor een volksgeregt, voor hetwelk hij met eene voorbeeldelooze bedaardheid van geest, door een zedig vertrouwen op zijne onschuld ingeboezemd, de ongegrondheid dezer beschuldiging aantoonde. Dan zijne kwaadaardige of verblinde regters veroordeelden hem met eene geringe meerderheid ter dood; latende de bepaling der straf aan hem zelven over. SOKRATES echter, dit beneden de waardigheid van zijn karakter, en als eene bekendtenis van schuld beschouwende, verklaarde, dat hij de straf mogende kiezen, welke hij verdiend had, er op aan zou dringen, om het overige zijns levens, op 's lands kosten, in het *Prytaneum* (de hoogste eer in *Griekenland*) onderhouden te worden, om dat hij zich steeds beijverd had, om zijn land dienst te doen, en deszelfs burgers liefde tot de deugd in te boezemen. Zijne regters, zich door deze taal beleedigd achtende, veroordeelden hem nu tot het drinken van het sap van dolle kervel; waarna SOKRATES nog 30 dagen in den kerker, onder gemeenzame gesprekken met zijne vrienden, doorbragt, welke hij op den laatsten dag voor zijnen dood over de onsterfelijkheid der ziel, en eenen staat van vergelding na dit leven, onderhield. Na dat deze gesprekken geëindigd waren, en hij haar het laatste vaarwel had gezegd, ging hij zich baden en nam ten laatste den giftbeker, dien hij met eene verwonderlijke bedaardheid uitdronk, en in het 60ste jaar zijns ouderdoms zijn leven eindigde. CICERO getuigt, dat hij het verhaal van den dood van SOKRATES nimmer zonder tranen konde lezen, en heeft zijn grootmoedig gedrag

in

in deze beslissende oogenblikken met veel kunst van welsprekendheid beschreven. Kort na 's mans dood werden verscheidene der *Atheners* van zijne onschuld overtuigd; veranderden het besluit, waarbij zij hem veroordeeld hadden; straften MELITUS met den dood; banden de overige beschuldigers, en rigtten voor hem een standbeeld op, hetgeen door den beroemden LYSIPPUS was vervaardigd.

SOLINGEN. Eene door hare fabrijken en handwerken beroemde stad, in het regerings-distrikt van *Dusseldorp*, in de Pruissische provinciën *Gulik*, *Cleef* en *Berg*. Zij is open; ligt op eenen heuvel, langs welks voet de *Wipper* stroomt, en bevat tegenwoordig, zonder het groote kerspel, 3, en met hetzelve 9000 inwoners, die, behalve zijden-, lint- en sjamosen-, belangrijke ijzer- en staal-fabrijken aan den gang houden. Zij vervaardigen allerlei soort van klingen, gevesten, bajonetten, laadstokken, en eene menigte andere dingen, tot wapen- en krijgstuig behoorende; alsmede messen, vorken, scharen, laarzen, kurktrekkers enz. Men weet aan de klingen zulk eene hardheid te geven, dat men er ijzer mede kan doorhouwen, zonder dat zij schaarden bekomen, en levert dezelve van 1 tot 50 carolinen. Vóór de Fransche omwenteling werden hier jaarlijks 206,000 pond ijzer tot degenklingen, 850,000 pond tot messen enz. verwerkt, waartoe men van 7 tot 8000 karren met steenkolen, en tusschen de 3 en 400 karren houtskolen gebruikte. De handel van *Solingen* in ijzere- en staalwaren is door geheel *Europa* verspreid, en wordt ook sterk op *Amerika* gedreven.

SOLO. Dit Italiaansch woord beteekent in de muzijk een stuk, of een gedeelte er van, waarin eene enkelde stem of speeltuig zich alleen, of boven alle overige stemmen, als hoofdstem laat hooren. Zoo heeft men *Solo's* voor de viool, het klavier enz. Ook wijst het woord *Solo* in eene partij, door verscheidene speeltuigen of zangstemmen bezet, de plaats aan, welke alleen door één, die zelfde partij spelend, instrument moet worden uitgevoerd, waartegen *Tutti* aanduidt, dat wederom alle speeltuigen of stemmen eener partij moeten spelen of zingen. *Soli* in het meervoudig wil zeggen, dat 2 of meerdere speeltuigen of stemmen moeten aanheffen. (*Zie:* OBLIGAAT.)

SOLON. Deze beroemde wetgever der *Atheners* een der zoogenoemde 7 wijzen van *Griekenland*, werd te *Salamis*, in de 6de eeuw voor onze tijdrekening geboren. Hij was een afstammeling van de oude koningen van *Athene* en van CODRUS; doch, geene middelen bezittende, wijdde hij zich in zijne vroege jaren aan den handel, om dezen daardoor te verwerven. Hij bezat veel dichterlijk talent, en had op zijne reizen vele kundigheden verworven. Bovendien was hij een man van zachte, innemende zeden, een vriend van geoorloofde vermaken, en, schoon niet onverschillig omtrent den rijkdom, nogtans niet baatzuchtig. Hij genoot de achting van alle *Atheners*, en gaf hun een treffend bewijs van zijne vaderlandsliefde, door de heerschappij over het eiland *Salamis*, hetgeen de *Magarenzers*

zers veroverd hadden, weder in hunne handen te ſtellen, waardoor zijn aanzien bij het volk zoo hoog rees, dat men hem tot buitengewoon *Archont* benoemde, en hem met een volkomen gezag bekleedde, om zulk eene hervorming in het ſtaatsbeſtuur te wege te brengen, als hij noodig oordeelde. Het zoude hem thans weinige moeite gekost hebben, om zich den weg tot den troon te banen; doch hij wees alle aanbiedingen hieromtrent ſtandvastig en edelmoedig van de hand; overtuigd zijnde, dat hij zich eenen grooteren en duurzameren roem zoude verwerven door zijne medeburgers gelukkig te maken. Onder de bloedige wetten van DRACO (*zie aldaar*) werd *Athene* door onderſcheidene partijen verſcheurd, waarvan de eene de andere poogde te onderdrukken en den voet te ligten, zoodat allen naar een beter ſtaatsbeſtuur wenschten. SOLON vernietigde nu de meeste der ſtrenge en wreede wetten van DRACO, en bewerkte eene betaling van alle de ſchulden, tusſchen burgers en burgers toen plaats hebbende, of verminderde dezelve zoodanig, dat zij voor den ſchuldenaar niet meer bezwarend waren, door welken maatregel hij den wortel knakte, waaruit de meeste beroerten ſproten, die den ſtaat onlangs zoo deerlijk geſchokt hadden. Voorts verdeelde hij alle burgers in 4 rangen, naar mate van ieders vermogen, waarvan de 3 eerſte uit de rijke burgers beſtonden, die alleen tot gewigtige, aanzienlijke ſtaatsbedieningen verheven werden, en de laatſte de armere burgers bevattede, die, ofschoon uit hoofde hunner armoede van alle posten uitgeſloten, nogtans het regt van ſtemmen in de openlijke vergaderingen, en daardoor, als een grooter getal dan de overige rangen uitmakende, de geheele magt van den ſtaat in handen hadden: naderhand werd echter deze uitſluiting der armen van alle bedieningen, door tusſchenkomst van ARISTIDES, opgeheven, en aan ieder burger vrijheid gegeven, om tot alle waardigheden te kunnen opklimmen. De genoemde vergaderingen waren gewoon of buitengewoon, en werden met offerhanden en gebeden geopend, waarna de voorzitter de zaak voorſtelde, waarover gehandeld moest worden. Bij deze volksvergaderingen beruste de geheele magt van het gemeenebest; want zij beſlisten niet alleen over het aanſtellen en afzetten van magiſtraats-perſonen, het maken van vrede, oorlog, verdragen enz.; maar ook elk burgerlijk geſchilſtuk werd er door beroep van alle de geregtshoven voorgebragt. Om echter deze vergaderingen behoorlijk te beſturen, ſtelde SOLON een' raad in, welke uit een getal van 100 perſonen uit iedere klasſe beſtond, die den ouderdom van 30 jaar moesten bereikt hebben, onbeſproken van gedrag zijn, en door het lot verkozen werden. Bij dezen raad werden de gewigtigſte ſtaatszaken, als die vrede, oorlog, het leger, de vloot of de ſchatkist betroffen, vooraf overwogen, waarop deszelfs gevoelen aan de volksvergadering ter goed- of afkeuring werd voorgeſteld. Een ander merkwaardig ſtuk van SOLONS beſtuur beſtond in de hervorming van den *Areopagus* (*z. aldaar*), welks magt enkel regtſprekend was; doch

dien

dien hij eenen uitgebreideren verleende; onder anderen dien, om de lediggangers te ſtraffen, het regtsgebied in zaken van de godsdienst uit te oefenen, voor de opvoeding der jeugd te zorgen, en voor 's lands geld te waken.

Behalve deze inſtellingen maakte SOLON nog verſcheidene andere inrigtingen en wetten, waarvan de volgende de voornaamſte zijn. Hij verbood voor altoos, dat iemand zich zelven of zijne kinderen, uit hoofde van ſchulden, als ſlaaf aan zijnen ſchuldeiſcher mogt overgeven; verklaarde allen voor eerloos, die in openbare beroerten onzijdig bleven; beval, ter aanmoediging van arbeidzaamheid en bevordering van handwerken, dat de zoon, die door zijnen vader tot geen behoorlijk beroep was opgebragt, niet verpligt was, om dezen, tot gebrek vervallende, bij te ſtaan, en waren kinderen buiten huwelijk verwekt niet gehouden, om hunne ouders, wanneer zij tot armoede vervielen, te helpen, met welke laatſte wet de wijze man beoogde, om de losbandigheid te beteugelen en het huwelijk te bevorderen; terwijl wettig geborene kinderen, behalve wanneer het laatſte plaats had, op ſtraf van eerloosheid verpligt waren, hunne behoeftige ouders te onderſteunen. Wijders bepaalde hij, dat eene rijke erfgename, uit hoofde van eenig natuurlijk gebrek bij haren echtgenoot, het geen hij vooraf had behooren te weten, zich bij haars mans naaste bloedverwanten mogt vervoegen; dat het niet vrij ſtond, om aan eenige dochters huwelijksgoed te geven, of zij moesten erfdochters zijn, en dat die gene, die geene kinderen hadden, over hunne goederen mogten beſchikken, hetwelk hun voorheen niet vrij ſtond. Een overſpeler, op de daad betrapt, mogt men ſtraffeloos ombrengen, en der overſpeelſter werd verboden, om zich te verſieren, en de openbare feesten bij te wonen; terwijl de man, die bij zijne vrouw bleef wonen, nadat hij ontdekt had, dat zij zijn bed onteerde, voor eerloos verklaard werd. Een voogd mogt met de moeder van zijn' pupil niet in hetzelfde huis wonen, en het oppasſen van een' minderjarige werd niet toevertrouwd aan deszelfs vermoedelijken erfgenaam. Alle honende aanmerkingen tegen eenen dooden waren verboden, zoo als ook alle openbare verwijtingen tegen de levenden, en hij, die zijne goederen verkwiste, verkreeg den naam van eerloos. Eindelijk, om geene meerdere wetten op te noemen, was de uitvoer van eenige vruchten, behalve olie, onder zware ſtraffen, verboden, en mogt geen vreemdeling, ten zij voor altoos uit zijne geboorteplaats gebannen, of zich met zijn geheele gezin te *Athene* nedergezet hebbende, eenig handwerk verrigten; terwijl hij, die weigerde ſoldaat te wezen, of blooheid in den ſlag betoonde, op de marktplaats, of bij de openbare godsdienstoefeningen, niet mogt verſchijnen.

Nadat SOLON zijne wetten gegeven en in werking gebragt had, verliet hij *Athene*, na bekomen verlof, voor den tijd van 10 jaar, ten einde zijne wetten in dien tijd dieper wortelen zouden ſchieten, en te-

tevens, om de zwarigheden en klagten te ontwijken, welke uit derzelver uitvoering en verklaring konden ontſtaan; doch verpligtte vooraf de inwoners, bij eede, tot derzelver opvolging. Hij bezocht verſcheidene landen, *Egypte*, *Kreta*, *Cyprus*, *Lydië*, *Milete*, waar hij zich met THALES onderhield, en verſcheidene ſteden van het eigenlijke *Griekenland*, bij welke gelegenheid hij ook CROESUS, koning van *Lydië*, een bezoek gaf, en dezen, die al zijn geluk in zijne onmetelijke rijkdommen ſtelde, leerde, dat niemand zich gelukkig konde achten, dan na zijnen dood, welke waarheid die vorst ook naderhand ondervond. Na verloop van tien jaar keerde SOLON naar *Athene* terug; doch vond den ſtaat van zaken geheel veranderd. Nieuwe partijſchappen, onder verſchillende opperhoofden gevormd, hadden groote onlusten verwekt. PISISTRATUS had zich door lage ſtreken de gunst van het volk verworven, en het kasteel en de geheele ſtad vermeesterd. SOLON, hem te vergeefsch wegens zijn gedrag beſtraft, en het volk zijne lafheid en dwaasheid verweten hebbende, verliet nu voor altoos *Athene*, en ſleet zijne overige dagen op het eiland *Cyprus*, waar hij van verdriet, over de onderdrukking van zijn vaderland, in het 80ſte jaar zijns levens, ſtierf. Van zijne gedichten en ſchriften is ons niets overgebleven, en zijne brieven aan PISISTRATUS en eenige der zeven wijzen van *Griekenland* houdt men voor verdicht.

SOLÖCISMUS. Door dit woord, uit het Grieksch ontleend, verſtaat men het gebrekkige in mondelinge of ſchriftelijke uitdrukking. De benaming leidt men van de ſtad *Soli* of *Solos*, in het oostelijk gedeelte van *Silicië*, af, welker inwoners door hunne gebrekkige Atheniſche uitſpraak tot dezelve aanleiding gaven, zoodat men van hem die ſlecht Grieksch ſprak zeide: hij ſpreekt *Solisch*. De ouden maakten onderſcheid tusſchen *Soloöcismen* en *Barbarismen*, en verſtonden onder de laatſte het gebrekkige in het gebruik van enkelde woorden, doch door de eerſte alle fouten in de zuiverheid der taal. Latere taalkundigen hebben deze kunstwoorden behouden, doch er eene andere beteekenis aan gehecht; verſtaande door *Barbarismus* eenen misſlag tegen de zuiverheid, en door *Solocismus* eene fout tegen de juistheid eener taal. De grenzen van beide loopen echter dikwijls in elkanderen.

SOLOTHURN. Een der Zwitſerſche kantons, grenzende ten Westen aan *Frankrijk*, ten Noorden aan het kanton *Bazel*, ten Oosten aan dat van *Aargau*, en ten Zuiden aan dat van *Bern*. Het heeft eene oppervlakte van 13 v. m. en bevat 48,000 inwoners. Het land wordt wel door eenige hooge en ruwe bergketens van de *Jura* doorſneden; doch het grootſte gedeelte ſtrekt zich langs de oever der *Aar* uit, en is vruchtbaar en zeer goed bebouwd: zelfs de bergen gebruikt men voor de veeteelt en den landbouw, en is dit kanton het eenige Helvetiſche, hetgeen niet alleen voor zijn eigen gebruik koren genoeg oplevert, maar ook nog eene aanmerkelijke

hoe-

hoeveelheid kan uitvoeren. Ook de ooft- en vlasteelt zijn er aanzienlijk; doch de wijnbouw is van minder belang. Vlas en katoen wordt er veel, maar meest voor buitenlandfche verzending, gefponnen. Men vindt er aanzienlijke ijzermijnen; ook vervaardigt men er glas en fteengoed, en verzendt veel kerfen-brandewijn. — De hoofdftad van het kanton, van gelijken naam, ligt op eenen heuvel aan de *Aar*, welke haar in twee ongelijke deelen fcheidt, die door twee houten bruggen vereenigd worden. Zij telt 4000 inwoners, is van wallen en aangename wandeldreven omringd, en heeft verfcheidene aanzienlijke gebouwen en fraaije fonteinen. Onder de gebouwen verdienen inzonderheid opmerking de Stiftkerk van den heiligen URSUS met eenen fraaijen toren, de Jezuïtenkerk, het tuighuis, de fchouwburg en anderen. Men vindt er een *Lyceum* en *Gymnafium*, eene katoendrukkerij, verfcheidene fabrijken, eene ftadsboekerij met 8000 boekdeelen, twee boekdrukkerijen enz. De fterke doorvoer van koopwaren, zoo te water als te land, maakt de ftad zeer levendig, welke bovendien in eene der fchoonfte ftreken van *Zwitferland* gelegen is.

SONATE. Is een muzijkftuk, dat voor een of meer fpeeltuigen gefteld is, en uit 2, 3, 4 op elkander volgende deelen van een verfchillend karakter beftaat. Soortgelijke Sonaten worden deels voor één fpeeltuig alleen gefchreven, zoo als b. v. de meeste Klavier-Sonaten, en deels ook voor een fpeeltuig met *accompagnement* van meerdere, doch zoodanig, dat het eerfte altijd de hoofdftem fpeelt. Men heeft Klavier-Sonaten met het geleide van eene viool of fluit, of ook dikwijls met eene violoncel, en Viool-Sonaten met het geleide van een' bas enz. De Sonaten dienen voornamelijk, om verfchillende aandoeningen zonder woorden uit te drukken, en nemen alle karakters aan. Over het algemeen maken zij voor den inftrumentfpeler eene der meest gewone en beste ftukken uit, om zich te oefenen, en bekleeden in de kamer-muzijk, naast de zang-ftukken, den eerften rang. *Sonatine* is een klein, korter muzijkftuk van dezelfde foort.

SOND, (De) eigenlijk *Orefund* of *Oerefund*, is die zee engte, welke *Denemarken* van *Zweden* fcheidt, en tusfchen het Deenfche eiland *Seeland* en het Zweedfche landfchap *Schonen* gelegen is. Zij is gewoonlijk de doorvaart uit de *Noord*- in de *Oostzee*, bevat in hare geringfte breedte, bij *Helfingeur*, bijna eene halve mijl, en wordt door de Deenfche vesting *Kronenburg*, op het eiland *Seeland*, beftreken. De koning van *Denemarken* had, van de oudfte tijden af, zoowel over de *Sond*, als over de groote en kleine *Belt*, langs welke men uit de *Noord*- in de *Oostzee* komt, het oppergebied, en hief ingevolge hiervan, op alle doorvarende koopvaardijfchepen, zonder onderfcheid, zekeren tol, die aan het tolhuis te *Helfingeur* moet betaald worden: een regt, hetwelk, door de overige zeemogendheden, bij traktaten, is erkend geworden, waarbij tevens bepaald is, hoe veel de fchepen der bijzondere natiën aan tol betalen moeten. Voor de *Nederlanders* bedraagt dezelve 1 prCt. van de waarde der

 goe-

goederen, en genieten de fchippers nog het voorregt, dat zij hunne certificaten flechts hebben te vertoonen; terwijl die van andere natiën zich nog moeten laten welgevallen, dat dezelve doorzocht worden. Daar er jaarlijks eenige duizend fchepen door de *Sond* heen en weder zeilen, zoo is deze tol, die in de koninklijke fchatkist komt, zeer aanzienlijk, en wordt jaarlijks op 900,000 daalders gefchat. In 1815 gingen 8815 fchepen door die zeeëngte, en in 1818 meer dan 12,500, waaronder 5052 Engelfche fchepen waren.

SONNINI, (CHARLES NICOLAS SIGISBERT) lid van verfcheidene geleerde genootfchappen in *Europa*, en van de maatfchappij van Landbouw te *Parijs*, fproot uit eene oorfpronkelijke Italiaanfche familie; had in 1751 *Luneville* tot zijne geboorteftad, en toonde reeds vroeg zeer vele geneigdheid tot het beoefenen der Natuurkundige wetenfchappen, en het doen van reizen. Van zijne jeugd af een vriend en medearbeider zijnde van den beroemden BUFFON, had hij de hand in zijne *Natuurlijke gefchiedenis der Vogelen*, en verkreeg door den invloed van dezen Natuurkundigen het voorregt, om op kosten van 's lands beftuur te kunnen reizen. Hij begaf zich in 1772 en 1775 naar Fransch *Guiana*, en verzamelde hier voortreffelijke kundigheden en rijke bouwftoffen, waarvan hij fommigen in het *Journal de Phyfique* mededeelde. In 1779 werd hij naar *Griekenland* en *Egypte*, de wieg van kunsten, wetenfchappen en befchaving, gezonden, en keerde van daar met eenen fchat van geleerde waarnemingen, omtrent deze landen en derzelver volken, in den fchoot zijner familie terug; doch waar hij noch geluk, noch genoegen vond. Geene andere beginfels der omwenteling omhelzende, dan die redelijk, en met de wenfchen van het beste gedeelte der natie overeenkomstig waren, werd hij tot beftuurder van het departement van de *Meurthe* benoemd, en geraakte eenigermate in gevaar, omdat hij gewigtige diensten aan ambtenaren bewezen had, die door de ftormen der omwenteling ongelukkig waren geworden. Hij werd intusfchen van zijnen post ontzet; en federt, eenen weerzin van alle ftaatkundige bemoeijingen gekregen hebbende, wijdde hij zich met den meesten ijver aan letterkundige werkzaamheden. Hij gaf zijne reis door *Egypte* in 1797 in het licht, en verzamelde de bouwftoffen voor eene befchrijving van *Guiana*, wanneer hem in 1799 het opzigt over de fchoone uitgaaf der *Oeuvres complètes de* BUFFON werd opgedragen. Ook vervolgde hij de *Bibliotheque Phyfico-Economique*; arbeidde aan de voltooijing van de *Cours d'Agriculture* van ROZIER; werd een der voornaamfte medearbeiders van de *Nouveau Cours d'Agriculture*, en van de *Statistique de France*; gaf verfcheidene ftukken over de voortbrengfels van verfchillende planten, zoo als de *Julienne*, de *Asceclepiade*, de *Turneps* enz. in het licht, en werd eindelijk uitgever van verfchillende werken van gelijken aard. In 1803 ondernam hij, onder medewerking van eenige geleerden, de groote *Dictionnaire d'Histoire naturelle*, waarvan voor ettelijke jaren de 2de uitgaaf verfche-

ſchenen is, en hij de voornaamſte ſchrijver was. Te *Parijs* veel omgang hebbende met aanzienlijke *Rusſen*, ſtond hij op het punt, om in dienst van *Rusland* te treden, toen hij door eenen Moldaviſchen prins met de opvoeding van zijnen zoon belast werd; doch naauwelijks was hij te *Jasſy* aangekomen, of hij zag dezen heer, die bij het Rusſisch gouvernement verdacht gehouden werd, vatten. SONNINI werd voor zich zelven door de Rusſiſche officieren en agenten met onderſcheiding behandeld, en ontving van den keizer ALEXANDER volmagt, om door *Moldavië* en *Wallachijë* te reizen, waartoe hij van het noodige voorzien werd; doch op zijne terugreis naar *Parijs*, omtrent het einde van Winterm. 1811, werd hij onpasſelijk, en ſtierf in Bloeim. van het volgend jaar aan eene beſmettelijke koorts. Zijne reizen zijn in verſcheidene talen, en ook in het Nederduitsch, overgezet. Hij was in zijn leven niet zeer gelukkig, doch werd, na zijnen dood algemeen geacht.

SOPHISTEN. Zoo noemde men oudtijds zekere ſoort van Griekſche leeraars in de Welſprekendheid en Wijsbegeerte, die in de 5de eeuw voor onze jaartelling leefden, en dien naam (eigenlijk *Wijzen* beteekenende) uit geleerden hoogmoed hadden aangenomen. Toen zij echter de wetenſchap, welke zij leeraarden, op eene ſchandelijke wijze misbruikten, zich door duistere redekavelingen en trotſchen eigenwaan belagchelijk maakten, en door hunne ſchadelijke en verderfelijke grondbeginſels niet alleen den haat en de verachting der Sokratiſche ſchool, maar ook van alle weldenkenden op den hals haalden, werd de naam van *Sophist* in later tijd een ſchimpnaam, en verſtaat men er nog tegenwoordig door iemand, die door bedriegelijke redekavelingen het verſtand tracht te verwarren, en door gevaarlijke grondſtellingen de duidelijke overtuiging, aangaande de verhevenſte waarheden van eene redelijke Godsdienst en Zedekunde, poogt te ondermijnen. De Griekſche geſchiedenis noemt ons een aanzienlijk getal mannen, die tot de klasſe der Sophisten behoorden. De voornaamſte zijn: GORGIAS van *Leontium* in *Sicilië*, PROTAGORAS van *Abdera*; HIPPIAS van *Elis*; PRODIKUS, van *Keos*, en THRASIMACHUS van *Chalcedon* in *Klein-Azië*. Al deze mannen leefden in dezelfde eeuw van PERIKLES en SOKRATES, en leeraarden de Natuur-, Meet-, Reken- en Sterrenkunde, de Muzijk, de Godgeleerdheid, Zedekunde, Redeneerkunst en Welſprekendheid. Deze menigvuldige voorwerpen van kennis, die zij onder een volk leerden, hetwelk op zijnen hoogſten trap van bloei ſtond, leveren reeds een blijk op, dat zij hun verſtand tot eenen zekeren trap ontwikkeld hadden; en daar zij hunne kundigheden, in eene vloeijende taal of eenen ſchoonen ſtijl, mondeling of ſchriftelijk mededeelden, zoo behoeft men zich niet te verwonderen, dat zij overal met geestdrift ontvangen en met verrukking en bewondering gehoord werden. Zij lieten zich hun onderwijs duur betalen, en waren eene wezenlijke pest voor hunne tijdgenooten, vermits zij wezenlijke predikers van ongodsdienstigheid

en zedeloosheid waren, en alles overhoop wierpen, wat voor den redelijken mensch heilig en dierbaar is; doch ook, aan den anderen kant, wanneer zij er slechts geld mede konde verdienen, in de sierlijkste redevoeringen den lof der deugd voordroegen; waarvan ons Xenophon, in zijne gedenkwaardigheden van Sokrates, boek II, kap. 1. er eene mededeelt, welke met regt de lofspraak van alle bevoegde regters over den smaak verdient, en het verhaal van Prodikus, omtrent Herkules op den scheidweg, een der leerrijkste en uitgewerkste verdichtsels der oudheid bevat. Ondertusschen moet men der waarheid hulde doen, en kan men niet ontkennen, dat zij ook niet zelden in den dienst huns vaderlands uitmuntten; ten minste is het zeker, dat Gorgias, Prodikus en Hippias meermaal tot moeijelijke en gewigtige onderhandelingen gebruikt zijn.

SOPHOKLES, volgens het algemeen gevoelen, te *Colonna*, een aanzienlijk vlek in *Attica*, in de 5de eeuw voor onze tijdrekening geboren, was een der beroemdste Treurspel-dichters van *Griekenland*. Reeds in zijne vroege jeugd durfde hij Aeschylus naar de kroon steken, en met hem naar de toejuiching des volks dingen. Hij bereikte zijn doel bij zijne eerste proeve, en overwon zijnen meester, die zijn ongeluk slechts kort overleefde. Sophokles behield zijn verheven vernuft tot eenen zeer hoogen ouderdom, en behaalde, gedurende zijn leven, niet minder dan 20 maal de kroon der overwinning; doch van zijne werken hebben slechts 7 treurspelen onzen tijd bereikt. Hij was welsprekender en duidelijker dan Aeschylus, en bestuurde de driften met grooter beleid; terwijl hij de schrik en het medelijden kunstiger gaande maakte, en zijne toehoorders met levendiger aandoeningen vervulde. De zoetvloeijendheid zijner verzen bezorgde hem den bijnaam van de *Bij*. Wilde men tusschen het uitmuntend drietal van *Griekenlands* voornaamste Treurspeldichters, Aeschylus, Sophokles en Euripides eenige gelijkenis maken; men zoude met regt kunnen beweren dat Aeschylus *de menschen*, die hij ten tooneele voerde, *grooter voorstelde, dan zij zijn kunnen;* Sophokles *zoo als zij zijn moeten;* en Euripides *zoo als zij waarlijk zijn.* Of Sophokles even groot staatsman als dichter was, is twijfelachtig; evenwel ontmoeten wij hem in de Atheensche geschiedenis als *Archont* in den oorlog tegen de *Samiers*, en schittert zijn naam tevens onder den priesteren-rei van *Athene*. Hij stierf, zoo men meent, aan overmaat van vreugde over eene onverwachte zegepraal van zijn laatste treurspel, in de Olympische spelen behaald, in hoogen ouderdom.

SOPHONISBE. De dochter van Asdrubal, een zeer schoon meisje, die in het eerst door haren vader aan Masinissa ten huwelijk beloofd was, om hem daardoor voor *Karthago* te winnen. Toen deze echter andermaal uit zijn rijk was verdreven geworden, en zijn verbond voor de *Karthagers*, zoo het scheen, niet meer van nut konde zijn, gaf hij zijne dochter aan den magtigen Syphax, die ook

da-

dadelijk het verbond met de *Romeinen* vernietigde, en de bondgenoot van *Karthago* werd. MASINISSA daarentegen voegde zich bij de *Romeinen*, veroverde eerlang, door hunne medehulp, zijn vaderlijk rijk, en nam SYPHAX gevangen. Toen hij in *Cirtha*, de hoofdſtad, was binnen gerukt, ſnelde hij aanſtonds naar het koninklijk paleis, met het vast beſluit, om SOPHONISBE voor hare ontrouw te ſtraffen; doch hij werd door hare bekoorlijkheden dermate getroffen, dat hij haar dadelijk ter vrouwe nam. Dan, hierover door SCIPIO ſtrengelijk berispt, werd hij door denzelven genoodzaakt, haar weder te laten varen, en daar hij niet wilde, dat zij in vreemde handen werd overgeleverd, zond hij haar heimelijk berigt van zijnen dwang, en tevens vergif, hetwelk zij kloekmoedig nam.

SOPRAN. (Italiaansch *Soprano*) De bovenſtem, *discant*, de hoogſte der 4 zangſtemmen, welke alleen door jongelingen, vrouwen en castraten gezongen wordt. Men onderſcheidt den omvang der toonen volgens den hoogeren en lageren *Sopran*, en bedient zich van de uitdrukking van *tweede discant*, dikwijls in eene gelijke beteekenis als van *Alt*; doch is de discant van de *Alt* niet zoo zeer onderſcheiden door den omvang der toonen, als wel door den aard van den toon zelven, die bij de discant ſcherper, helderer en fijner is. (*Zie verder* DISCANT.)

SORBEN waren, zoo als alle overige Wendiſche volken, van Slaviſchen oorſprong; drongen in de 5de eeuw uit het benedenſte gedeelte van *Sarmatië* tot in het midden van het Noordelijk *Duitschland* door, en nestelden zich op den linkeroever van de *Opper-Elbe*, nadat zij vooraf de toenmalige inwoners verdreven of verſlagen hadden. Zij hadden het geheele markgraafſchap *Meiszen*, het tegenwoordig prinsdom *Altenburg*, en een niet onaanzienlijk gedeelte van den *Neder-Sakſiſchen* kreits in bezit, en wisten zich in deze hunne veroveringen tegen hunne naburen, de *Thuringers*, die van Duitſche afkomst waren, en op den linkeroever der *Sale* en *Unſtrut* woonden, verſcheidene eeuwen, met ongemeenen moed, te handhaven. Deze *Sorben* (of juister *Sorben-Wenden*) hadden van den beginne af hunne vorsten, door welken zij in tijd van vrede geregeerd, en in den oorlog ten ſtrijd gevoerd werden. Dit volk nu, wist zich tot op de Sakſiſche keizers, als eene onafhankelijke natie ſtaande te houden; doch ſedert werd hun land eene Duitſche provincie, welke door graven, en naderhand door markgraven geregeerd werd: het land zelf werd tot een markgraafſchap (*Meiszen*) verheven, en bleef dit tot in Winterm. 1806. — Voor het overige ſtrijdt het tegen de geſchiedenis, wanneer men een gedeelte der inwoners van de beide *Lauzitſen* den n am van *Sorben* geeft. Men kan ze *Wenden* noemen, omdat zij nog hunne eigene taal hebben, of, zoo men zich meer bepaald wil uitdrukken, *Lutizer-Wenden*, maar niet *Sorben*. Oudere ſchrijvers hebben dit onderſcheid zeer wel in het oog gehouden, en noemen de *Wenden* der *Lauzitz Luttay* of *Lutitizi*, en daaren-

tegen die in de *Meisner* landen woonden, *Sorben*, en ook wel *Milfici* of *Mificy*.

SORBET. (*Tscherbet*) Een zeer gewone drank bij de *Turken*, welke uit vruchten en fuiker, limoenfap, rozenwater en amber bereid wordt. De gemeene *Turk* echter vervaardigt dezen drank van geftampte razijnen, welke hij in water laat trekken.

SORBONNE. (De) Voorheen een inftituut, of collegie voor jonge wereldlijke geestelijken aan de univerfiteit te *Parijs*, aldus genoemd naar ROBERT van *Sorbon* in *Champagne*, een Godgeleerde te *Parijs*, die in 1250 hetzelve oprigtte, en van inkomsten voorzag, die naderhand aanmerkelijk zijn vermeerderd geworden. Deze Akademifche inrigting, aan welker hoofd zich altijd Doktoren en Hoogleeraren in de Godgeleerdheid bevonden, werd zoo belangrijk, dat haar naam tot de geheele godgeleerde faculteit te *Parijs* overging, welke dan ook, tot het einde der 18de eeuw, de *Sorbonne* genoemd werd. Hare befluiten en gevoelens hadden eenen beflisfenden invloed op den geest en den nationalen vorm van het Katholicismus in *Frankrijk*, zoo dat zelfs vorsten het niet waagden, omtrent de godsdienst, eenigen ftap te doen, zonder de *Sorbonne* vooraf geraadpleegd te hebben; en zelfs buiten *Frankrijk* hechte men aan haar gevoelen dikwijls eene meerdere waarde, dan aan dat van andere akademiën. Even zeer tegen de Jezuïten, als tegen de hervorming, verdedigde de *Sorbonne* ten fterkfte de vrijheden van de Gallicaanfche kerk; verzettede zich tegen de bul *unigenitus*, en was in de oneenigheden met de Janfenisten wel niet aan de zijde van *Port-royal*, maar altijd tegen hen. In lateren tijd liet zij zich meer aan de verdediging der regten, dan wel aan eene wetenfchappelijke behandeling, en de dadelijke betrachting der daaruit voortvloeijende verpligtingen, van het oude geloof gelegen liggen, en kenmerkte zich door trotfchen eigenwaan, en niet zelden door blinden ijver voor den letter der oude kerkleer. De *Sorbonne* had haren roem reeds overleefd, toen met de omwenteling ook haren naam verloren ging, en hare goederen tot andere einden gebruikt werden.

SPA, in het Latijn: *Vicus fpadanus*, weleer onder de *Oostenrijkfche Nederlanden* behoorende, en gelegen in het markgraafschap *Franchimont*, aan de *Luxemburgfche* grenzen, is federt 1815, ééne dier aangenaamfte plaatfen, welke het Zuidelijk gedeelte van het koningrijk der *Nederlanden* bevat. Een vlek zijnde, hetwelk 3 uren van *Limburg*, en 6 van *Luik*, aan het riviertje *de Weeze*, onder het arrondisfement *Malmedij*, gelegen is, was het van oude tijden reeds het oord, alwaar Natuur en kunst alles vereenigden, om de gezondheid te bevorderen, en het leven te veraangenamen. Verrukkende door zijne fchilderachtige ligging, genezende bronnen en de aangename koelte, welke aldaar door het boschrijk lommer, zelfs in den warmften zomer, plaats heeft, lokte *Spa* vele vreemdelingen uit alle

landen, die, zoo om de wateren te gebruiken, tot herstel der gezondheid, als uit nieuwsgierigheid en speelzucht, zich derwaarts begaven; zoo dat men zeggen kan, dat deze plaats weleer ééne der meest bezochte van *Europa* was, uit hoofde harer uitmuntende minerale wateren, welke met die van het naburige *Aken* en *Borchette*, of *Burscheid*, in geneeskracht wedijveren.

Er zijn vier Hoofdbronnen, waarvan de *Pouhon* of Marktbron, in het midden van de plaats gelegen, de voornaamste is, die, zoo men wil, na de aardbeving van 1692, overvloediger gestroomd, en een krachtiger smaak bekomen heeft, als zijnde het meest met koolzure *Magnesia*, en andere door zuurstof opgeloste mijnstoffen, bezwangerd. Hier is des morgens, voor het ontbijt, de eerste verzamelplaats der brongasten, die of in de opene lucht, of in de zaal, wanneer het regent, zich eenige oogenblikken ophouden. Een groot presenteerblad, van ledige bierglazen voorzien, staat tusschen twee bouketten op eene rollaag van steenen. Op de begeerte van te drinken, wordt door eene vrouw, van wege het plaatselijk bestuur aangesteld, een of meer dezer glazen, met dat water gevuld, den wandelaar aangeboden. Verkiest men al verder van een of ander bad gebruik te maken, zoo begeeft men zich, ten einde eene noodzakelijke beweging op het gebruikte water te genieten, te paard of met rijtuig, naar de *Geronstere*, of de *Sauvenière;* zijnde een paar bronnen, die, langs onderscheidene wegen, een half uur ver zijn, of ook wel naar de *Tonnelet*, alwaar men zich, naar verkiezing, van het koude (*plongeant*), warme, of het laauwe bad kan bedienen. Na deze wateren gebruikt, of de badkuur ondergaan te hebben, zet men zich gewoonlijk aan het ontbijt, het zij in zijn logement, of wel in de *Vauxhal*, alwaar men altijd gezelschap en muzijk vindt. Bij dit ontbijt kenmerkt zich weldra de nationale smaak van ieder landaard, die even als de genieting en het bejag der vermaken onderscheiden is, en den man of zijn karakter kenmerkt; zoodat hij, die in het middag- of avonduur aan het genot eener gezonde en aangename wandeling de voorkeur geeft, boven het vermaak van zich eenige uren in de speelzaal op te sluiten, daartoe eene ruime gelegenheid kan vinden, het zij naar den berg *Hepanar*, of in de zoogenaamde *la Prairië de quatre heures*, of wel in de *Promenades de sept heures*, die even buiten *Spa*, naar den kant van *Luik*, zich opdoen, rondom met boomen beplant, en voorzien zijn van eetelijke wel geplaatste zitbanken, om te rusten; terwijl eertijds de hut van *Annette* en *Lubin* (*), of de woning van reine onschuld en

(*) Deze hut, in eene der liefelijkste schuilhoeken der afgelegenste heuvels, met name den *Hepanar*, gelegen, omdat aldaar nog heden ten dage zeker kruis of teeken op de helling des bergs gevonden wordt, hetwelk het verblijf van *Annette* en *Lubin* aanduidt, was een verblijf, naar men wil, door de teedere weldadigheid eener aan-

en huwelijksliefde van twee arme jeugdige gelieften, bij welke eenvoudigheid, met fchuldelooze ingetogenheid gepaard, het reinst genot van geluk en tevredenheid deed uitblinken, eene fentimentele pelgrimaadje voor elk gevoelig hart uitmaakte. — Omtrent de gewone manier van leven, aldaar ter plaatfe, en de wijze, op welke het grootst gedeelte der brongasten aldaar den tijd flijt, kan men zeggen, dat *Spa* geheel en al voor de weelde is ingerigt, en dat aan genot en de gezonde lucht, die men aldaar inademt, de drooge en aangename ligging, de beweging die men zich verfchaft, en het gebruik der minerale wateren, de herftelling der zieken of kwijnenden, en het behoud van den welftand bij de gezonden, meer is toe te fchrijven, dan aan het gebruik der badftoven op zich zelve; terwijl de vermaken van Schouwburg en *Vauxhal*, van Concerten en Speeltafels, welke laatfte tot in de danszalen zelfs niet vergeten zijn, gevoegd bij het zoogenaamd *Farofpel*, of het later in fmaak gekomen *rouge et noir* (*), op gezette uren, de gewone bezigheid van den dag der meeste reizigers uitmaken. Over dit foort van fpelen, derzelver oogmerk en gevolgen, zoude nog al het een en ander, (ware zulks hier de plaats) aan te merken zijn. Vergenoegen wij ons hier met het gezegde van den fchrijver van het *Woordenboek der befchaafde wereld*, over het

aanzienlijke Ladij, voor een arm, jong en beminnelijk paar, dat zij uit de ellende gered had, gefticht en rijkelijk begiftigd. „ Langen tijd" zegt zeker fchrijver, „ bragt het zedig, en altoos minnenswaardig huisgezin, aldaar in fchuldelooze inge„ togenheid door: ieder bezocht deze woning, zoo wel door het deel, welke het „ belangrijke paar inboezemde, als uit hoofde der fchilderachtige bekoorlijkheid des „ oords. Hier rustte men vrolijk uit; hier werd het vreemd gezelfchap met melk „ en vruchten opgewacht, en de milddadige vereering der talrijke bezoekers ver„ meerderde het onbekrompen beftaan der jonge lieden. Na verloop van tijd week, „ zegt men, de eerfte onfchuld van dit huisgezin. Het voorbeeld van de zoo nabij „ zijnde weelde verbasterde de zeden; het dagelijkfche gezelfchap deed teedere en „ ongewone aandoeningen verwekken, en de meerdere ruimte veroorzaakte dartel„ heid en uitfpatting; doch wat wij ter eere van ftandvastige liefde en onfchuld, „ zelfs in den nederigften ftaat, eerder gelooven willen, eerlijkheid en trouw „ bleven *Lubin* en *Annette's* erfdeel. Maar na hun vertrek of dood, werd „ hun ftil en vreedzaam verblijf, onder denzelfden naam van *Annette* en *Lu*„ *bin*, welke hetzelve zoo belangrijk gemaakt had, eerst langzamerhand misbruikt, „ en daarna geheel onteerd. De lieve woning van reine onfchuld werd in eenen „ verachtelijken tempel van vuige wellust herfchapen. Het zedig gezelfchap ontweek „ dit lievelingsoord, en liet het aan een foort van badgasten over, die aan „ al de ongebondenheid van hare gewone levenswijs den ruimen teugel vierde."

(*) Dit *rood* en *zwart* is zijne inftelling verfchuldigd aan zekeren BARBAGLIA, pachter der openbare gepriviligeerde Speelbank te *Napels*; een man, die als een arme koffijhuisknecht uit *Milaan*, tijdens de regering van JOSEPH BUONAPARTE, aldaar gekomen was, en inmiddels door deze bank zoodanig een vermogen verzameld had, dat hij in ftaat was, den tegenwoordigen koning, toen deze den troon weder beklom, en de kasfen bijna geheel ledig waren, aanzienlijke fommen gelds voor te fchieten. Zie *Magazijn der nieuwfte en meest belangrijkfte Reisbefchrijvingen*, 2 deel, bladz. 218.

het spel. „ *Speelzucht*, (schrijft hij) *is eene razernij, welke tot „ alle misdaden vervoert: door haar vergeet de vorst zijne waar- „ digheid, en de vrouw hare schaamte. Het spel is de domper, „ welke het vervrolijkend licht der gezellige verkeering, en zelfs dat „ van den geest', uitbluscht.*"

Spa, gedeeltelijk in een dal, gedeeltelijk op eenen heuvel gelegen zijnde, is zeer onregelmatig gebouwd; de huizen in de achterstreken staan links en regts over, en achter elkander, hetwelk men toeschrijft aan zekeren zwaren brand, die aldaar in 1808 gewoed heeft, en waardoor bijna 200 huizen zijn in de assche gelegd. Hetzelve wordt verdeeld in *Oud* en *Nieuw Spa*, en is nog al van eenige uitgestrektheid. De inwoners inzonderheid van het oude *Spa*, als meest uit den boerenstand bestaande, beoefenen den landbouw; echter vindt men er eene menigte goede handwerkslieden, vooral onder de schrijnwerkers, die aldaar van het rondom groeijend berkenhout allerlei soort van meubelen en snuisterijen vervaardigen, alles met schilderwerk versierd, en zeer fraai gepolijst. De vrouwelijke werkkistjes munten hierin uit: ook de heer WOLFF vervaardigt draagbare kabinetten voor de liefhebbers der Natuurlijke Historie, die tot dit oogmerk voortreffelijk zijn ingerigt, en boven op het blad eene Geologische kaart bevatten. De omtrek dezer plaats bevat zeer veel wild en visch, waaronder kreeften en forellen, die in de kaskades gevangen worden. *Goa*, alwaar eene schoone waterval is, (*) wordt door de brongasten sterk bezocht, zoo als ook *Theux*, een vlek, met het fraaiste marmer van *Europa* voorzien, hetwelk volkomen zwart is, het fijnste polijssel aanneemt, en waarvan schoorsteenmantels, tafelbladen, enz. vervaardigd worden.

Voorts is de gewone levenswijze in *Spa* niet goedkoop: de verteering, die men aldaar in den fatsoenlijken kring verpligt is te maken, mag vrij op *f* 9 a *f* 10 Holl. daags, voor iederen persoon, gerekend worden. Even zoo is het met de huishuur gesteld: de menigte der ingezetenen trekt partij van de verhuring van een groot gedeelte harer huizen aan de vreemdelingen, gedurende het zomersaisoen, en maakt daarvan zeer veel gelds, vooral indien dezelve maar eenigzins netjes gemeubeld zijn, en op eenen vrolijken stand staan. Men vindt er appartementen van niet meer dan 5 of 6 kamers, waarvoor men 36 franken daags vraagt; en zoo is het met alles. Voorts heeft men er twee goede doktoren, eene menigte modewinkels en een aantal goede logementen of zoogenaamde *Hotels*, waarvan het eene al prachtiger, dan het andere is ingerigt, en waarin een reiziger zeer goed onthaald wordt; terwijl het getal der logerende personen, bij gedrukte lijsten, (die om de 10 of 12 dagen uitkomen,) met voor- en toenaam, mitsgaders kwaliteit en woonplaats voorzien, naauwkeurig wordt opgegeven. Czaar PETER I bezocht in het jaar 1717 deze plaats, gebruikte de

(*) Deze waterval springt 60 voet hoog en is 12 breed.

de wateren, en liet, ter zijner gedachtenis, een ſtandbeeld, met een fraai opſchrift voorzien, in het volgende jaar aldaar oprigten. Op gelijke wijze deed zeker Engelschman, op eenen bergtop onmiddellijk boven *Spa*, eenen tempel bouwen, aan welks eene zijde men de ſtad aan zijne voeten liggen ziet; terwijl aan de andere zich een heerlijk gezigt op de omliggende landſtreek vertoont. Tegen over dezen tempel, aan de andere zijde van het dal, ligt den ſchoonen tuin van den beroemden Engelſchen werktuigkundigen COQUERIL. Het getal der inwoners van deze plaats, wordt op ruim 3100 begroot.

SPAANSCHE RUITERS, ook wel *Vrieſche Ruiters* genoemd, gebruikt men inzonderheid bij verſchanſingen tegen eenen aanrukkenden vijand. Zij beſtaan uit vier- of zeshoekige balken, die op eenen afstand van 6 tot 6 duim kruisſelings doorboord zijn, om door deze openingen ſcherpe, met ijzer beſlagene palen te kunnen ſteken. De lengte van eenen Spaanſchen Ruiter bedraagt gewoonlijk 10 tot 12 voet. Wanneer er verſcheidene naast elkander worden geplaatst, moeten zij door ijzeren haken of ketens vast aan elkander verbonden worden, opdat de vijand daar niet kan doorbreken. Zij zijn bij eenen aanval op eene vesting, meer dan bij de verdediging van veldſchanſen, in gebruik, alzoo men dezelve ſlechts zelden kan hebben, en derzelver herſtelling van kundige arbeidslieden veel tijds vordert. Voor voetvolk zijn deze verdedigingsmiddelen geene bijzondere hinderpalen; doch tegen de ruiterij kan men dit wapentuig met meer vrucht gebruiken, inzonderheid, wanneer men zich tegen onverwachte overvallen wil dekken. — Men heeft ook Spaanſche Ruiters, die uit elkander kunnen genomen worden, en deze zijn daardoor boven de andere verkiesſelijk, omdat men ze gemakkelijker van de eene plaats naar de andere kan vervoeren.

SPAANSCHE TAAL, DICHT-, LETTERKUNDE en KUNST. De Castiliaanſche Taal en Letterkunde kenmerken zich door den geest en het karakter der dappere en ridderlijke, echt poëtiſche Spaanſche natie. Men ontwaart in de oudſte van derzelver dichtſtukken den heldengeest harer ridders, en in het bloeijendst tijdvak der dichters de pracht van het hof van KAREL V. Geene Letterkunde is zoo rijk, inzonderheid in het Dramatisch vak, als de Spaanſche, noch bezit die kleur van Oostersch gevoel, denkbeelden en manier van voordragt; terwijl de Taal in welluidendheid en deftigheid van uitdrukking vele andere overtreft. Zij treft op eene verwonderlijke wijze even zeer het hart der Noordelijke als der Zuidelijke volken, en de eerſte Franſche treurſpel-dichter, CORNEILLE, ſchreef aan haar de rigting van zijn genie toe, toen hij zijnen CID naar GUILLIEN DE CASTRO zamenſtelde: ook uit haar puttede LE SAGE het vrolijk levensgenot van zijnen GILBLAS; terwijl de Spaanſche *Don* QUICHOT bij alle deskundigen als de ſchoonſte vrucht van het helderst en geestigst romantisch-episch vernuft beſchouwd wordt. De lotgevallen des volks leeren ons den oorſprong zijner Taal en het eigenaardige zijner Letterkun-

kunde, derzelver weelderigen groei, edelen luister, en trotsch verval kennen. Met de Romeinfche taal en befchaving, welke *Spanje* gedurende 6 eeuwen, die het zich aan dat rijk moest onderwerpen, aangenomen had, vermengde zich 3 eeuwen lang het krachtvol leven der *West-Gothen*, die onder alle Germanifche veroveraars het befchaafdfte volk waren, hetwelk, met eenen oorlogszuchtigen geest, regtvaardigheid, vrijheidsliefde en fchrander beleid vereenigde. Hierdoor werden overwinnaars en overwonnenen tot een nieuw volk in een gefmolten, en uit den Germaanfchen en Romeinfchen ftam de Spaanfche Taal geboren. Later werd deze wel met Arabifche woorden verrijkt, en onderging in de uitfpraak ook mogelijk eenige verandering; doch haar grondkarakter bleef romantisch, alzoo de *Mooren* de kunst niet verftonden, om de overwonnenen met zich als volk te vereenigen. Ofschoon na verwant aan de Italiaanfche fpraak, overtreft echter de Castiliaanfche deze in meer dan één opzigt. Zij klinkt voller, en komt meer uit de keel voort; ook eindigen de *Spanjaards* hunne woorden, inzonderheid de onbepaalde wijze der werk- en het meervoudige der zelfstandige naamwoorden, veel menigvuldiger, dan de *Italianen*, met medeklinkers; terwijl vele lettergrepen op *ar er os* en *as* uitgaan. Hierbij heeft de Spaanfche Taal iets deftigs, iets innemendst; doch, daar zij nog minder dan de Italiaanfche door wijsgeeren en redenaars is behandeld geworden, eene meerdere buigzaamheid en naauwkeurigheid. — In het eerst was het barbaarsch *Romanzo*, federt 711, doch naderhand het meer befchaafd Arabisch, in *Spanje* de heerfchende taal, tot dat eindelijk, te gelijk met de toenemende magt der Christenen, het *Romanzo* wederom meer algemeen werd. In het midden der 15de eeuw onderfcheidde men drie tongvallen in de Spaansch-romantifche taal, namelijk: de *Katalonifche* (een provinciale Limonfinifche tongval), die zich het vroegst ontwikkelde, omdat zij de fpraak der *Troubadours* was, in de dichtkunst gebruikt werd, en zich in de ftaten van *Arragon*, langs de *Middellandfche zee*, van de *Pyreneën* af tot *Murcia* toe, uitbreidde: voorts de *Kastiliaanfche* (de taal der koningen en Cortes, en ten laatfte die der geleerden in hunne fchriften), welke in *Asturië*, *Oud Kastilië* en *Leon* ontftond, en eindelijk de *Portugefche*, welke in *Gallicië* haren oorfprong had, en zich van daar tot *Algarvie* uitftrekte. De onwrikbare moed, waarmede de *Spanjaards* hunne onafhankelijkheid weder heroverden, en hunne burgerlijke, ten deele ook hunne ftaatkundige en kerkelijke, vrijheid tot op Karel V wisten te handhaven; hun aangeboren trots, zoowel bij de aanzienlijken als geringen, op hunne aloude afkomst en hun voorvaderlijk Katholijk geloof, en hunne volkomene bevrijding van flavernij en lijf-eigenfchap — dit alles bragt een zeker evenwigt tusfchen de onderfcheidene ftanden te weeg; en van daar die onderlinge achting, die minzaamheid en beleefdheid in den omgang, en die Castiliaanfche deftigheid, die men zelfs bij den geringften bedelaar

laar opmerkt. Uit den ridderlijken geest, echter, waarin hoogere ſtanden, koningen en edellieden, volgens dezelfde wetten van eer, edelmoedigheid en dapperheid, werden opgeleid, en die den moed door het geloof, en het nationaal gevoel door de Dichtkunst veredelde, ontſtond die edele, juist afgemetene gezelſchaps-toon, en die kieschheid van zeden, welke der Taal zoowel als Letterkunde eenen luister en waarde hebben bijgezet, die de ondergang der vrijheid, het verlies van magt, noch zelfs de onderdrukking der inquiſitie niet hebben kunnen verdonkeren.

De *Spaanſche* Letterkunde ontſtond in de 12de eeuw. De natie echter bemoeide zich bijna geheel niet met de ſchoolſche Godgeleerdheid en Wijsbegeerte, ofschoon toenmaals, tot op FERDINAND *den Katholijken*, gewetens-vrijheid plaats had: alleen in kloosters twistte men over deze en gene Godgeleerde vraagſtukken; doch de gloeijende verbeelding van den *Spanjaard* verloor zich meer in geheimzinnige verrukking, dan wel in bovennatuurkundige beſpiegeling. De Dichtkunst was derhalve de eerſte grondſlag der *Spaanſche* Letterkunde. De koninklijke boekbewaarder THOM. ANT. SANCHEZ, gaf in 1779, onder den titel van *Collection de Poeſias Castellanas anteriores al ſiglo* XV, in 4 deelen, eene verzameling van overblijfsels van oude Castiliaanſche dichters in het licht; en het oudſte nog voorhanden Spaanſche gedicht, en tevens de oudſte *Epos* van alle in de nieuwere talen (150 jaar voor DANTE's *Divina Commedia*), is de CID (geſt. 1099); eene Kronijk in nog zeer onvolkomene verzen, waarſchijnlijk uit het midden der 12de eeuw; doch die den zuiverſten ſpiegel van den ouden Spaanſchen riddergeest oplevert.(*) De versmaat voor het ernſtig gedicht werd het eerst door den monnik GONZALO DE BERCEO, die van 1198—1268 leefde, gevormd, waarna door ALFONSUS X (geſt. 1284), de Castiliaanſche Proſa ontſtond; hebbende die vorst de ſchriften der *Arabieren* doen overzetten, en de wetten (*las Partidas*) in den Castiliaanſchen tongval laten zamenſtellen. Te gelijk begon het volksgezang der oude heldenliederen, waarvan men meer dan 1000 heeft bijeen verzameld, onder welken de Romancen van CID de oudſte zijn. De Spaanſche Dichtkunst en Proſa ontſtonden dus vroeger dan de Italiaanſche; doch ontwikkelden zich veel langzamer. Vier eeuwen, van de 12de tot het einde der 15de, gedurende welke de oorlog met de *Mooren* de natiën bezig hield, bleef de Ridder-poëzij genoegzaam op dezelfde hoogte; terwijl de Castiliaanſche Proſa eerst omtrent het midden der 14de eeuw weder werd opgewekt door de ſtaatkundige Novellen, of den *graaf* LUCANOR, van den prins DON JUAN MANUEL (geſt. 1362), en door den beroemden Ridder-roman AMADIS, van *Gallië*, voor welks ſchrijver VASCO LOBEIRA, een *Portugees*, gehouden wordt. Door

(*) Zie SISMONDI, *Litterat. du midi de l'Europe*; deel III, bladz. 113; alsmede SCHUBERT's *Bibliotheca Castellana*; deel I, 2de uitgave.

Door dezen laatſten werd de nationale ſmaak voor die ſoort van Romans niet weinig in *Spanje* opgewekt; doch ten laatſte door CERVANTES tegengegaan. AYALA (geſt. in 1407), vertaalde vervolgens LIVIUS in het Castiliaansch; doch werd de Letterkunde in de 15de eeuw, in welke men onder de grooten, onder de regering van JOHAN II (van 1407—1454 uitſtekende dichters had, nog meer verlevendigd. Onder dezen bevonden zich de markies ENRICO DE VILLENA, die in *Castilië* eene Akademie voor de Castiliaanſche Dichtkunst ſtichtte, en zijn kweekeling *Don* INIGO LOPEZ DE MENDOZA, die als ridder, ſtaatsman, geleerde en dichter, een der merkwaardigſte mannen aan het hof van genoemden vorst was. Tevens ontſtond in die zelfde eeuw de Dramatiſche Dichtkunst der *Spanjaarden*, zoo geheel aan den nationalen geest eigen. De Dramatiſche Roman, CALIXTUS en MELIBOA, of CÖLESTINE, waarvan het eerſte gedeelte omtrent het midden der 15de eeuw geſchreven, en omſtreeks 1510 door FERNANDO DE ROJAS vervolgd werd, heeft, volgens het gevoelen van Spaanſche letterkundigen, voor latere ſchrijvers de Dramatiſche loopbaan geopend.

De eigenlijke klasſieke Letterkunde der Spaanſche natie begon eerst met KAREL V, wanneer de Castiliaanſche Taal die van het hof en der geleerden werd. Onder de klasſieke ſchrijvers noemen wij BOSCAN, die in 1544 ſtierf, en GARCILASO DE LA VEGA, welke in 1536 overleed. Beide voerden den Italiaanſchen ſmaak in *Spanje* in; bedienden zich het eerst van de *Jambus*, en volgden in het *Sonet* PETRARCHA na; terwijl de laatſte inzonderheid in het herdersdicht uitmuntte. Te gelijker tijd trad DON DIEGO HURTADO DE MENDOZA, in 1575 geſtorven, als dichter in zijne *Brieven* en *Sonetten*, en als geſchiedſchrijver in zijne *Historie van den opſtand der Mooren in Alpujarras*, te voorſchijn, en gaf zijn' komiſchen roman, LAZARILLO DE TORMES, die in verſcheidene talen werd overgezet, aanleiding tot eene menigte navolgingen van ſoortgelijken aard. Ook twee Portugezen, F. DE SAA MIRANDA, in 1538, en J. DE MONTEMAYOR, in 1562 overleden, ſchreven in de Castiliaanſche taal; de eerſte vervaardigde *Eclogen*, de laatſte den eerſten Herders-roman. Hooger vlucht echter vindt men in de *Oden* van H. DE HERRERA, die in 1578 ſtierf; terwijl de mystike godsdienſtige gedichten van LUIS PONCE DE LEON, in 1593 overleden, zich door naauwkeurigheid van uitdrukking, en een diep, dikwijls dweepziek, gevoel kenmerken. In het Epiſche vak kwamen, zelfs in lateren tijd, geene welgeſtaagde proeven te voorſchijn; behalve de *Arancana*, van ALONZO DE ERCILLA, die in het laatst der 16de eeuw ſtierf, en waarin de overwinning van eenen dapperen Amerikaſchen volksſtam verhaald wordt. Daarentegen begon de Dramatiſche Dichtkunst meer en meer te bloeijen, en hare geſchiedenis werd voortaan bijna alleen die der Spaanſche poëzij. CERVANTES (geſt. 1617), was een ſieraad zijner eeuw door zijne Romans en *Novelas Exemplares*, inzonderheid

heid echter door zijnen DON QUICHOT; doch werd nog door den vruchtbaren en oorfpronkelijken LOPE DE VEGA (geft. 1633), den fchepper van het nationaal tooneel, in de Dramatifche Dichtkunst, overtroffen. Hij liet 1800 blij- en treurfpelen, en 400 *Autos Sacramentales* na, behalve nog zijne overige gedichten. Onder alle Dramatifche gedichten der Spanjaarden was nogtans DON PEDRO CALDERON DE LA BARCA, die in de laatfte helft der 17de eeuw bloeide, de grootfte. Ook zijn tijdgenoot, AUGUSTIN MORETTO, verdient, als dramatisch dichter, met onderfcheiding genoemd te worden. Hij was de vriend en dichter van PHILIPPUS IV, en voerde het Spaanfche tooneel tot het hoogfte toppunt. Onder de historiefchrijvers der Spaanfche klasfieke Letterkunde der 17de eeuw, behooren inzonderheid de Jezuït MARIANA, die in 1623 ftierf, en eene gefchiedenis van *Spanje* fchreef; benevens ANT. DE SOLIS (geft. 1686), welke de fchrijver geweest is der historie van de verovering van *Mexico*.

Onder de regering van KAREL II, geraakte de *Spaanfche* Letter- en Dichtkunde in verval; doch beurden onder PHILIPPUS V het hoofd weder op, die te *Madrid* de *Real Academia Espanola* voor de Gefchiedenis en Taalkunde ftichtte, welke den geleerden tot nafporingen omtrent de *Spaanfche* oudheden aanleiding gaf, en een voortreffelijk woordenboek, *Dictionnario de la Real Academia*, 6 deelen in folio, vervaardigde, waardoor de Castiliaanfche tongval den ftempel der algemeene taal in *Spanje* verkregen heeft. Te gelijk echter ontftond er eene partij, die aan den dichterlijken fmaak der *Franfchen* de voorkeur gaf, en de geleerden IGN. DE LUZAN, (fchrijver eener *Poefia Saragosfa*, 1737) en LUIS JOS. VELASQUEZ, (de fteller der *Origenes de la Poefia Espanola*,) aan haar hoofd had. De ftrijd tusfchen deze partij en het volk, hetwelk aan den nationalen fmaak, inzonderheid ten aanzien van het tooneel, zijne goedkeuring geeft, duurt nog voort. De geestelijkheid begunftigde toenmaals de uitvoering van godsdienftige tooneelftukken en *Autos Sacramentales*, die ten laatfte echter zoo aanftootelijk werden, dat KAREL V dezelve in 1765 verbood. Om den verkeerden fmaak in de Kanzel-welfprekendheid (eene andere heeft *Spanje* nooit gekend,) belagchelijk te maken, fchreef de Jezuït DE L'ISLA, onder den naam LOBON, de levensgefchiedenis van den broeder GERUNDIO DE CAMPAZAS, in 1758 uitgegeven, waarna eene dichterlijke partij ontftond, die den toenemenden *Franfchen* fmaak in de Letterkunde, met geen ongelukkig gevolg, te keer ging; terwijl zij den onderen geest met klasfieke fierlijkheid poogde te vereenigen. Met dit oogmerk gaf DON JUAN JOS. LOPEZ DE SEDANO, in 1768, zijn *Parnaso Espanol*, eene verzameling van oude lierdichters, in het licht, en zocht de fchrandere DE LA HUERTA het aanzien der oude meesters op het tooneel weder te herftellen door zijn *Teatro Espanol* (16 deelen, 1785), hetwelk echter alleen de zoogenoemde mantel- en degenftukken bevat. Onder de nieuwere *Spaanfche* dichters, uit deze fchool, hebben zich de volgende onder-

derscheiden: NIC. FERN. MORATIN, als schrijver van regelmatige Treurspelen; LEANDER FERN. DE MORATIN, als komisch-; D. RAMON DE LA CRUCYCANO, als blijspel-, en THOM. YAIANTE, als de eerste goede *Spaansche* fabeldichter van *Spanje*, door zijne *Fabulas Litterarias*, in 1782 uitgegeven; voorts DON JUAN MELENDEZ VALDEZ, welks liederen en idyllen niet minder bevalligheid dan teeder gevoel ademen; EMAN. JOS. QUINTANA, schrijver van het Treurspel *Pelayo*, wiens krijgsliederen in den jongsten oorlog met *Frankrijk* de natie aanvuurden; CISTA, dichter van Romanzen en Hymnen; GEROSTICA, schrijver van het Blijspel: *Indulgencia para con todos*; ARIARA en meer anderen. Intusschen levert de nieuwere tijd geen oorspronkelijk genie op, en schittert de Spaansche Letterkunde in haren vollen glans alleen in de oude Castiliaansche Romanzen, en in de tooneelstukken van CALDERON. Zij ontleenden hare schoonste stoffen uit den tijd der ridders; terwijl zij door de bloeijende taal, en de rijke verbeeldingskracht van het Oosten derzelver eigendommelijke tooverkracht ontvingen.

De Spaansche Letterkunde bezit in vele vakken van wetenschap, behalve in het staatkundige en godgeleerde, uitstekende werken, vooral in de Geschied-, Wis-, Oudheid- en Zeevaartkunde; in de Natuurlijke Historie, Land- en Waterbeschrijving; den Landbouw, enz. Bekend zijn de namen van CAVANILLES, AZARA, CAMPOMANES, TOPINO, ANTILLON, ZUNINGA, G. JUAN, CICAR, MUNES, BAYER en anderen. G. JUAN schreef een onontbeerlijk werk voor de zeevaart: *Esamê maritimo-practico*, hetgeen in het Engelsch en Fransch is overgezet, en waarvan de nieuwe druk van GABRIELLE CICARD, in 1793, te *Madrid*, met verscheidene verbeteringen en bijvoegsels, belangrijke uitkomsten voor de Zeevaart- en Wiskunde bevattende, in het licht verscheen. D. BATISTA MUNES leverde eene *Historia general de Amerika*, waarvan het 1ste deel in 1793 te *Madrid* uitkwam, en waarbij de schrijver, met ongeloofelijke moeite en geduld, alle de archiven van *Simancas*, *Vagliadolid*, *Suviglia*, *Lisfabon* en van eenige kloosters doorzocht, en van alle de echte stukken gebruik gemaakt heeft, die of ROBERTSON niet kende, of waarvan hij geene afschriften wist te bekomen; zoo dat dit werk eene geheel nieuwe geschiedenis van dit werelddeel mag heeten. BAYER schreef, onder meer anderen, een stuk: *Numorum Hebraeo-Samaritinorum Vindiciae* (*Valencia*, 1790, in 4°), alsmede een werk over de oudste, onbekende Spaansche munten, in 3 deelen, waarvan zijn stuk over de Samaritaansche munten slechts als eene inleiding kan beschouwd worden. Hoe of het, intusschen, in het begin der tegenwoordige eeuw, toen nog de inquisitie haren ijzeren schepter zwaaide, en allen lust tot onderzoek verstikt werd, met de Godgeleerdheid, Wijsbegeerte, Regtsgeleerdheid en Letterkundige volksschriften gesteld ware, kan men uit de jaarlijksche berigten der verbodene boeken en den nieuwen koninklijken katechismus opmaken, in welke laatste, onder anderen, beweerd

weerd

weerd wordt, dat men de koningen goden noemt, om dat zij in hun rijk het zigtbaar evenbeeld der Godheid vertoonen; dat de koning wetten kan geven, die het geweten aan banden leggen; dat hij uitverkoren onderdanen (de geestelijken) heeft, en zoodanige die het niet zijn, enz.; terwijl een Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, te *Toledo*, Dr. SANSHO DE MONCADA in zijn werk: *Diccurso de la expulsion de los Gitanos,* trachtte te bewijzen, dat de vorst het regt heeft om de *Zigeuners* te vatten en van kant te maken, om dat zij atheïsten, toovenaars en *Ladromes famosos* waren, enz. De letterkundige tijdschriften konden mede, in eenen tijd, waarin de vrije mededeeling der gedachten gekluisterd was, weinig belangrijks opleveren. In *Madrid* verschenen in 1819 vier tijdschriften, namelijk de Hof-courant en drie Letterkundige Maandwerken, welke meestal uittreksels en aankondigingen bevatten, en in Herfstm. 1818, werd aldaar zelfs een Journaal der stierengevechten openlijk bekend gemaakt. Werken van eenen geschied- of staatkundigen aard konden alleen buiten 's lands gedrukt worden; zoo als LORENTE's, *Oordeelkundige geschiedenis der Spaansche inquisitie*, uit het Spaansche handschrift in het Fransch overgezet, in 1817 te *Parijs* en de *Miscellanea de politica*, *Sciencias y artes*, van den beroemden balling ESTRADA, te *Londen* gedrukt werd; doch moet de tamelijk onpartijdige en ophelderende *Historia de la guerra de Espanna contra* NAPOLEON BUONAPARTE enz., op 's konings bevel uit echte stukken door den oversten CABANES vervaardigd, waarvan het 1ste deel (*Introduction* tot 1808) in 1818 te *Madrid*, en ook in het Fransch te *Parijs* verscheen, hiervan worden uitgezonderd.

Ook in de ontwikkeling der fraaije kunsten hebben de *Spanjaarden* hun dichterlijk karakter bewaard. *Spanje* is het vaderland der nieuwe Gothische Bouwkunst: de prachtige straten en bruggen, en voornamelijk het koninklijk paleis, en het *Escuriaal*, zijn gedenkstukken der nieuwere Spaansche bouworde. Ondertusschen moet deze verre voor de Italiaansche wijken; gelijk ook de Spaansche tuinen in eenen gemengden Engelschen, Franschen en Hollandschen smaak zijn aangelegd. Muzijk en dans zijn in *Spanje* geheel nationaal, en kenmerken zich beiden door het levendigst en hartstogtelijkst gevoel. De kerken en paleizen zijn rijkelijk met stukken van Schilder- en Beeldhouwkunst versierd; doch bezit de eerste een haar alleen bijzonder eigen kunstkarakter. Onder de nieuwere schilders noemt men MADRAZZO, VINC, LOPEZ en LOMAS. In *Madrid* is eene *Academia de las tres nobles artes Pintura*, *Escultura y Arquitectura*, en *Spanje* bezit over het algemeen eenen grooten rijkdom aan kunststukken van allerlei aard, vooral aan schilderijen in *Madrid*, (waar zich ook afgietsels van MENGS van oude standbeelden bevinden), in het *Escuriaal*, *St. Ildefonze*, *Aranjuez*, *Toledo*, *Sivilla* en in meer andere plaatsen.

SPAARBANKEN zijn inrigtingen, daargesteld ten behoeve van min-

minvermogende burgers, b. v. dienstboden, daglooners enz., die het gering overschot hunner verdiensten, door spaarzaamheid ter zijde gelegd, en te weinig, om op eenige andere wijze met voordeel aan te wenden, wekelijks of maandelijks in deze banken kunnen brengen, alwaar de van tijd tot tijd door hun ingebragte penningen tot kapitaal aangelegd worden, waarvan zij jaarlijks zekeren intrest ontvangen. De invloed dezer Spaarbanken op de nationale welvaart, welke hoofdzakelijk op spaarzaamheid in de huishoudingen berust, is niet alleen van het hoogste gewigt, maar ook de daaruit voortvloeijende voordeelen voor eene natie zijn zeer belangrijk, alzoo soortgelijke inrigtingen bij de behoeftige klasse, en dus bij het grootste gedeelte der burgers, eenen geest van spaarzaamheid verwekken en levendig houden, welke het meest geschikt is, om de nijverheid aan te vuren, en tevens het krachtigste behoedmiddel tegen verarming. In *Engeland* en *Schotland* heeft men navolgenswaardige inrigtingen van dezen aard, over welker oorsprong enz. men een naauwkeurig verslag vindt in het *Supplement to the fourth and fifth edition of the Encyclopaedia Britannica, vol. II part. I (Edinburg* 1816). In *Berlijn* en *Stutgard* bestaan, sedert 1818, insgelijks zulke Spaarbanken, gelijk mede in ons vaderland, alwaar dezelve, door onderscheidene afdeelingen van de verdienstelijke maatschappij *tot Nut van het Algemeen*, in verschillende steden, met het beste gevolg zijn daargesteld, en onder het toezigt staan van afzonderlijke kommissiën, uit de leden van ieder bijzonder departement, welke jaarlijks rekening en verantwoordiging van hun bestuur aan hetzelve afleggen.

SPAENDONCK. (GERARDUS VAN) Een beroemd Bloem- en Fruitschilder, te *Tilburg* geboren, en den 12 van Bloeim. 1822, in den ouderdom van 75 jaar te *Parijs* gestorven. Hij vormde zich onder de leiding van den heer HERREIJNS, te *Antwerpen*, en begaf zich vervolgens naar *Frankrijks* hoofdstad, waar hij, zoo wel om zijn kunstvermogen als om zijne persoonlijke hoedanigheden, tot Hoogleeraar in de *Iknographie* bij den plantentuin werd aangesteld, waarbij hij de vertrekken betrok, vroeger door den vermaarden DE BUFFON bewoond. Zijne lessen in het teekenen van bloemen, planten en vruchten, eene reeks van jaren aan jonge lieden van beiderlei kunne gegeven, bragten veel voordeel aan, en hadden eenen gunstigen invloed op de beoefening van dit kunstvak. Uit zijne school zijn een aantal verdienstelijke kweekelingen en teekenaars van voorwerpen, tot de Natuurlijke Historie behoorende, voortgekomen, die haar nog lang tot eer zullen verstrekken. Als Bloem- en Fruitschilder handhaafde hij steeds zijnen roem door vele voortreffelijke stukken, in onderscheidene kunst-galerijen, zoo in *Frankrijk* als elders, voorhanden. Bekend is zijn Bloemwerk: *Fleurs dessinées d'après Nature*, hetgeen bij afleveringen is uitgegeven. Hij was medelid van het Fransche instituut.

SPAEN la LECQ, (WILLEM ANNE Baron van) kon zijne af-

komst rekenen uit een der oudste adelijke geslachten, hetwelk volgens de Munstersche archieven oorspronkelijk uit het bisdom *Minden* schijnt geweest te zijn, en zich naderhand in de streek van *Stadlohn* of *Züdlohn*, tusschen *Coesveld* en de grenzen van het graafschap *Zutphen* neergezet te hebben. Dit geslacht was van ouds riddermatig, zoo in *Kleefsland* en *Marksland*, als in *Gelderland*, alwaar *Spaensweerd* eene bezitting van dit huis geweest is, waarmede JOHAN SPAEN in 1326 beleend werd. Ons bestek gedoogt niet, om ons met eene verdere ontwikkeling der geslachtlijst van deze familie op te houden. Genoeg is het tot ons oogmerk, dat WILLEM ANNE baron van SPAEN LA LECQ tot ouders had ALEXANDER SWEDER, rijksvrijheer VAN SPAEN, Heer van *Ringenberg*, *Haminckelen* en *Hardenstein* in *Marksland*, en ELIZABETH AGNES JAKOBA, gravin van *Nassau la Lecq*, de dochter van WILLEM HENDRIK, heer van *de Lecq* en *Ouderkerk*, en van JAKOBA ADRIANA NOIROT. Hij zag het eerste licht in het jaar 1750; werd van zijne vroege jeugd af met de meeste zorgvuldigheid opgevoed, en betoonde eenen ongemeenen lust tot de edele wetenschappen, tot welker beoefening hij op de Utrechtsche Hooge school eene ruime gelegenheid vond. De groote kundigheden, aldaar verzameld, gepaard met den hoogen rang zijner geboorte, waren oorzaak, dat hij, nog jong zijnde, in het bewind van zaken kwam, en tot verscheidene aanzienlijke posten geroepen werd. Door de omwenteling van 1795 in zijn vaderland ambteloos geworden zijnde, ging hij op zijn fraai en aangenaam buitengoed, *Bellevue*, bij *Kleef* wonen, en werd voorzitter van het kanton van *Kleve* en grootmeester der wapenen van het koningrijk *Holland*; doch de vereeniging met *Frankrijk*, in 1810, deed hem deze posten verliezen. Na de gewenschte verandering van zaken in ons vaderland, keerde hij tot hetzelve weldra terug, werd lid van de vergadering der Notabelen, van de ridderschap van *Gelderland*, en laatstelijk, in 1815, van de eerste kamer der Staten Generaal.

Het was niet te vermoeden, dat een man van zijne geboorte, van zulk een groot aanzien en van zulke rijke bekwaamheden, niet in de ridderlijke eerteekenen van *Nederland* deelen zoude. Eerst werd hij, onder koning LODEWIJK, kommandeur van de orde der Unie, naderhand in 1812 van die van Reunie, en eindelijk in 1815 kommandeur van de orde van den Nederlandschen Leeuw. Dan, wat baten hooge geboorte, aanzienlijke ambten, en blinkende eerteekens, en hoe weinig verheffen die alle ons boven onze landgenooten, indien de beoefening der fraaije letteren en wetenschappen zoo al niet veracht worde, ten minste onverschillig is. Dit begreep de heer VAN SPAEN van zijnen besten leeftijd af tot zijnen ouderdom. Met een schrander vernuft en eenen vluggen geest, was hij onvermoeid werkzaam, met alles te onderzoeken, wat tot 's lands Geschiedenis, bijzonderlijk tot die van *Gelderland* betrekking had. Hiertoe doorliep

hij met de meeste naauwkeurigheid al de oude ftukken en archiven, die hem ten dienfte ftonden; teekende daaruit het merkwaardige op, en verzamelde dus, reeds voor 1795, de noodige bouwftoffen voor zijne Historie van *Gelderland*, waarvan ftraks nader. Na het genoemde jaar, ambteloos geworden zijnde, bragt hij den tijd door met alles bij een te brengen, wat eenigzins aanmerkenswaardig en tot zijn oogmerk dienstig was. De door de *Franfchen* vernietigde kapittelen en abtdijen in het Kleefsche enz. leverden hem nieuwe bouwftoffen: de Gelderfche leenkamer, de Hollandfche leen- en charter-kamer, al de archiven van het Sticht, van de 5 kapittelen en het Duitfche huis te *Utrecht*, — die allen openden hem eenen rijken fchat van heerlijke gedenkftukken; terwijl verfcheidene aanzienlijke en geleerde mannen, met name de hoogleeraren BONDAM en KLUIT, de archivarius VAN WIJN, de fecretaris VAN HASSELT, de baron SNOUCKHAERT, de fecretaris MUSSCHENBROEK en anderen, hem gaarne de behulpzame hand boden, en fommigen hunner niet weinig toebragten ter vermeerdering der door hem verzamelde ftukken en uittrekfels uit verfchillende handfchriften. Te *Aken*, *Keulen*, en op andere plaatfen buiten 's lands, deed de heer VAN SPAEN eene rijke inoogfting van zeldzame bijdragen, tot zijn werk behoorende, en befteedde den geheelen Winter, tusfchen 1798 en 1799, te *Keulen* tot het maken van uittrekfels uit alle de handfchriften van GELENIUS, welke aldaar op het raadhuis bewaard werden.

Bovendien bezat VAN SPAEN van zijnen grootvader, die in 1745 ftierf, eene uitgebreidde en onwaardeerbare verzameling van oude charters, andere oorfpronkelijke handfchriften, uittrekfels van oude handvesten, en eene ontelbare menigte gefchrevene geflacht-registers, meest uit oorfpronkelijke papieren opgemaakt. Deze verzameling liep tot het jaar 1740 en wat er voor en na dat jaar nog aan ontbreekt, werd door den kleinzoon aangevuld en vervolgd. Hij bepaalde zich echter, tot het jaar 1795, alleen tot het maken van uittrekfels, of van afschriften der gewigtigfte ftukken ter opheldering der Gelderfche gefchiedenis. Na de verandering van zaken, in den aanvang van het gemelde jaar, hield hij zich meestal bezig met letter- en wiskundige oefeningen, tot dat eindelijk een zijner vrienden, fommige genealogifche berigten begeerende, hem bewoog tot het openen der fchoone verzameling zijns grootvaders; en federt begon hij weder gezet werk te maken van de Geflacht- en Gefchiedkunde, zoo noodzakelijk in het fchrijven onzer vaderlandfche Historie. VAN SPAEN had jaren lang onbegrijpelijk veel gelezen, doorfnuffeld, en zeer veel aangeteekend; maar door zijne diplomatifche wetenfchap, zeldzame vlugheid van geest, en nog meer door een fijn oordeel, hetwelk hij in eene groote mate bezat, was hij in ftaat, om met vrucht de onzekere overleveringen der oudfte gefchiedenisfen aan de oorfpronkelijke waarheid te kunnen toetfen, en de misflagen van andere fchrijvers op genoegzame gronden te verbeteren. Aangemoedigd

digd door den eenparigen drang zijner vrienden, begaf hij zich ten laatste aan het schrijven van algemeen nuttige werken, waarvan wij nu een kort verslag zullen geven.

In het jaar 1805 verscheen het eerste stuk der *Proeven van Historie- en Oudheidkunde*, hetwelk dient gelezen te worden; doch waarvan het jammer is, dat het vervolg is achter gebleven, alzoo wij daardoor vele zeldzame berigten moeten missen, op welke ons de voorrede deed hopen. Voorts getuigen zijne *Historie van de Heeren van Amstel, van IJsselstijn*, en *van Mijnden*, in 1807 gedrukt, en tevens strekkende ter opheldering van WAGENAARS *Vaderlandsche Historie;* alsmede de briefwisseling met de heeren KLUIT en van WIJN, *over den oorsprong van het geslacht van* BREDERODE, in het II deel 1 stuk van *het Huiszittend leven* geplaatst, door den heer VAN WIJN uitgegeven, in welk een onafscheidelijk verband de Nederlandsche Geschiedenissen met de Geslachtkunde staan, en hoe bedreven VAN SPAEN in beide was. Hij maakte zich verders ten hoogste verdienstelijk, bij alle kundige liefhebbers der vaderlandsche geschiedenis, door de uitgave van zijne *Oordeelkundige Inleiding tot de Historie van Gelderland*, welke 4 deelen beslaat en van 1801 tot 1805 is uitgekomen. Men vindt in dezelve eenen rijken schat van wetenswaardige, en voorheen ten meesten deele, onbekende zaken; gelijk haar dan ook door de bekwaamste beoordeelaars van nieuw uitkomende werken den hoogsten lof werd toegezwaaid. Hierdoor aangemoedigd, sloeg onze schrijver de hand aan de Geldersche geschiedenis zelve. Het eerste deel der keurige *Historie van Gelderland* verscheen in 1814 in het licht, en ieder zag met verlangen uit naar de volgende deelen; dan onderscheidene oorzaken, onder welke men 's mans langzame ligchaamsverzwakking en nieuwe ambtsbezigheden mag tellen, verhinderden hem, dit werk, waartoe anders de bouwstoffen gereed lagen, met spoed voort te zetten en te voltooijen, hetwelk voor zijne landgenooten zoo aangenaam als nuttig zoude geweest zijn.

De kundige VAN SPAEN was lid van onderscheidene geleerde genootschappen, en onder deze ook van de Hollandsche maatschappij van wetenschappen te *Haarlem*, en van de koninklijke akademie te *Brussel*. Door zijne geboorte en aanzien, zijne edele geestvermogens en vroeg verkregene kundigheden, verkreeg hij toegang tot den kring der aanzienlijkste en uitgelezendste gezelschappen, en was overal welkom. Hij nam deel in alle geoorloofde vermaken, zonder dezelve waar hij zich ook ophield, met opzet te verzuimen. Zijn aangenaam voorkomen, gepaard met een gelukkig geheugen, maakte hem in het verkeer met menschen, zoo ten zijnen huize als bij anderen, tot den lust en het vermaak van het gezelschap. Bezigheden en uitspanningen verhinderden hem even weinig, eene gemeenzame briefwisseling met liefhebbers der letteroefeningen te onderhouden, en hij was nooit traag in het beantwoorde van brieven, die over eenig

nig letterkundig vak aan hem gezonden werden; zoo als een groot aantal zijner vrienden dit ondervonden. — VAN SPAEN, nog geen 23 jaar oud zijnde, huwde met eene onwaardeerbare echtgenoote, welke hem, een tijdvak van omtrent 43 jaar, niet anders dan geluk en genoegen deed smaken. Zij was ANNE BENTINCK, de dochter van den heer ZENO AREND Baron BENTINCK hr. van *Zalk* en *Vecaten*, lid der ridderschap van *Overijsfel* enz. en van ARNOLDINA EMILIA, baronnesse van *Wassenaar*. Uit dit huwelijk werden hem 5 zoons en 7 dochters geboren, van welk twaalftal kinderen, 9, en onder deze eene dochter, die zeer jong stierf, in den bloei van hun leven werden weggerukt, zoodat hij slechts 3 dochters behield, namelijk: ANNA HENRIETTE WILHELMINE, gehuwd met PIETER WILLEM LODEWIJK, baron QUARLES de *Quarles*, LOUISA FREDERICA, en FRANCINE CHARLOTTE GERHARDINE MARIA. Hoe groot anders de genoegens van 's mans gelukkig huwelijk waren, moest natuurlijk het zien afsterven van zoo vele volwassene zoons en dochters, en dat binnen weinige jaren, het hart van eenen teederminnend vader op het gevoeligst treffen. Hij stierf den 20sten van Grasm. des jaars 1817, in het 67ste zijns levens, en werd door zijne drie dochters en zijne voortreffelijke weduwe hartelijk betreurd.

SPALDING. (JOHANN JOACHIM) Een verdienstelijk godgeleerde, in 1714 in *Zweedsch-Pommeren* geboren, en in 1804, als opper-konsistoriaalraad, proost en eerste predikant bij de *Nikolaas*-kerk te *Berlijn*, gestorven. Van zijne jeugd af, door zijn' vader tot de Godgeleerdheid bestemd, oefende hij zich op de Hooge scholen te *Rostock* en *Greifswalde* niet alleen met de meeste vlijt in dat vak, maar ook in andere wetenschappen, met den besten uitslag. Nadat hij eenige schriften in de Latijnsche en Duitsche taal over de Kerkelijke geschiedenis, Wijsbegeerte en Zedekunde (de laatste uit het Engelsch overgezet), had uitgegeven, bekleedde hij gedurende twee jaar den post van geheimschrijver bij den Zweedschen gezant te *Berlijn*, zonder echter daarbij zijn hoofdvak en leeraarsambt uit het oog te verliezen. Integendeel aanvaardde hij in 1749 eene predikantsplaats te *Lassahn*, en vertrok van daar in 1757 naar *Barth*, beide in *Zweedsch-Pommeren* gelegen. Thans trad hij als godgeleerd schrijver te voorschijn, en zag zijnen arbeid met de algemeene goedkeuring van alle verstandigen bekroond. Zijn roem verspreidde zich eerlang door geheel *Duitschland*, waarvan het gevolg was, dat hij, in 1764, tot eerste predikant en proost bij de *Nikolaas*-kerk te *Berlijn* beroepen, en naderhand in het opper-konsistorie geplaatst werd. Hij nam deze onderscheidene posten niet alleen met de meeste naauwkeurigheid en gematigdheid waar, maar verwierf ook door zijn geheele gedrag, hetgeen zijn lang leven versierde, eene algemeene achting. Bijzonder uitgebreid was zijn werkkring als leeraar: de godsdienst verkreeg door zijnen voordragt eenen onweerstaanbaren invloed, alzoo hij op eene bewonderenswaardige, en hem geheel eigene, wijze het edele

met het populaire, de hartelijkheid met de meest juiste denkbeelden, en het bevallige met het verhevene wist te vereenigen.

Zoo werkte SPALDING onvermoeid voort ter bevordering van godsdienstige verlichting en deugd, tot dat in 1788 het Religions-edict, onder de regering van FREDRIK WILLEM III verschenen, en andere drukkende hervormingen in kerkelijke zaken, hem aanleiding gaven, om zijn predikambt neder te leggen, door welken stap de hooge achting, in welke hij allerwege stond, aanmerkelijk nog vermeerderd werd. Gelukkig als echtgenoot en vader, bereikte hij eenen zeldzamen ouderdom. Hij bezat een sterk ligchaamsgestel, en zijn vlekkelooze wandel, gepaard met eene op vaste gronden steunende gerustheid van ziel, verhelderden zijn geheele leven, en voerden hem, bij eene geringe vermindering van krachten aan ligchaam en geest, tot den hoogen ouderdom van 90 jaar. Hij stierf, zonder eigenlijke ziekte, zachtkens en zonder eenige smart. Uitstekende zielsvermogens, waarvan hij het uitmuntendst gebruik maakte; eene zeer uitgebreide geleerdheid; eene verlichte denkwijze; zuivere godsvrucht; ijver voor de waarheid met gematigdheid gepaard, en eene echt gezuiverde smaak, die hij tot de edelste levenswijsheid verhief — zie daar de voortreffelijke hoedanigheden van SPALDING, wiens godsdienst zeer eenvoudig was, en die zedelijke orde, goedheid en dadelijke pligtbetrachting voor de grondslagen hield van zijn geloof aan God, en van zijne hoop op de onsterfelijkheid. Onder zijne schriften zijn de volgende de voornaamste: zijne *Leerredenen;* zijn werk *über die bestimmung des menschen;* voorts *Gedanken über den Werth der Gefühle in den Christenthum; über die Nutzbarkeit des predigamts*; *Religion, eine Angelegenheit des menschen* enz.

SPALLANZANI. (ABBATE LAZARO) Een beroemd Natuur-onderzoeker en Natuurkundige, die *Scardiano*, bij *Reggio* in *Italië*, tot zijne geboorteplaats had, en aldaar in 1729 ter wereld kwam. Hij studeerde te *Bologna*, gaf naderhand onderwijs te *Reggio*, *Pavia* en *Modena* in de Natuurkundige wetenschappen, en lokte door zijne nieuwe ontdekkingen eene menigte van toehoorders. In 1779 reisde hij door een gedeelte van *Zwitserland;* bezocht in 1785 *Konstantinopel*, *Corfu* en *Cyprus*, en beschreef de merkwaardigheden dezer landen, inzonderheid met betrekking tot de aardkunde (*geologie*) en natuurlijke historie. Nadat hij ook de bouwvallen van *Troje* en een gedeelte van *Duitschland* bezocht had, vertrok hij naar *Weenen*, en keerde van daar naar *Pavia* terug, waar hij het muzeum met minerale zeldzaamheden van vuurbergen verrijkte, tot welker verzameling hij in 1788 eene reis naar de beide *Siciliën*, en door verscheidene gedeelten der *Appenijnen*, ondernomen had. Door de beschrijving dezer reizen, (*Viaggi alle due Sicilië e in alcune parti degli Appenini*) welke onder andere mede in het Hoogduitsch zijn overgezet, maakte hij zich bij de Natuurkunde hoogst verdienstelijk; terwijl zijne ontdekkingen, proeven en schriften over de spijsvertering, over de voort-

voortplanting der kikvorſchen, de infuſiediertjes, den omloop van het bloed, en zijne waarnemingen omtrent de vledermuizen voor den Natuur-onderzoeker tevens van het grootſte belang zijn. SPALLANZANI ſtierf in het jaar 1799, was matig, weldadig en deelnemend, en een ongemeen geestig en aangenaam man in gezelſchap.

SPANHEIM (FREDERIK) had, op den eerſten dag van het jaar 1600, tot zijne geboorteplaats *Arnberg*, eene ſtad in den *Opper-Paltz*, alwaar zijn vader, tevens doctor in de Godgeleerdheid, den post van kerkelijken raad bij den keurvorst bekleedde. Onder het oog zijns vaders de gronden der geleerdheid gelegd hebbende, zond deze hem in 1613, hoe jong ook nog, naar de Hooge ſchool te *Heidelberg*, alwaar hij, zoo in de Talen als Wijsbegeerte, de grootſte vorderingen maakte. SPANHEIM bleef tot in 1619 te *Heidelberg*, en keerde toen naar zijn ouderlijk huis terug; doch ſlechts voor eenen korten tijd, wanneer de vermaardheid der Hooge ſchool te *Genève* hem derwaarts lokte. Niet lang had hij hier vertoefd, of zware rampen, die zijn geboorteland troffen, en waarin zijn vader rijkelijk deelde, deden hem naar een middel omzien, om voor zijn eigen onderhoud te zorgen. Dit vond hij in *Dauphiné*, bij den landvoogd van *Amburg*, die hem het onderwijs zijner kinderen toevertrouwde, en welken post hij 3 jaar bekleedde. Intusſchen overleed zijn vader, en keerde hij naar *Genève* terug; reisde vervolgens naar *Parijs*, en vond hier eenen bloedverwant, SAMUEL DURANT, die, in de toenmaals bloeijende gemeente der Hervormden, het leeraarambt bekleedde, en zoo veel welgevallen in zijnen neef vond, dat hij hem, bij uiterſten wil, zijne geheele boekerij naliet. In 1625 deed SPANHEIM eene reis naar *Engeland*; doch bleef er ſlechts 5 maanden, en keerde toen over *Parijs* naar *Genève* terug, alwaar hem in 1626 het onderwijs in de Wijsbegeerte werd opgedragen. In het volgende jaar trad hij in het huwelijk met CHARLOTTE DU PORT, welker grootmoeder, van vaders zijde, eene dochter was van den vermaarden GUILLMUS BUDDAEUS: aanvaardde kort daarna het gewone leeraarambt bij de Hervormde gemeente te *Genève*, en verwisſelde in 1631 hetzelve met den post van Hoogleeraar in de Godgeleerdheid in dezelfde ſtad, open gevallen door het overlijden van den vermaarden BENEDICTUS TURRETIJN.

Sedert klonk de roem van SPANHEIM wegens zijne geleerdheid, en den onvermoeiden ijver in de waarneming van zijnen post en pligten, door alle gewesten van *Europa*. Hij werd van alle kanten aangezocht, om van ſtandplaats te veranderen; doch hij wees dit alles van de hand, tot dat hem eindelijk bij *Leijdens* Hooge ſchool het Hoogleeraars geſtoelte werd aangeboden. In het begin van Wijnm. 1642 aanvaardde hij dit zijn ambt; onderwees ook hier, met dezelfde toejuiching als op zijne vorige ſtandplaats, de Godgeleerdheid, en beſteedde den hem overigen tijd tot het ſchrijven en uitgeven van onderſcheidene geleerde werken, onder welke voornamelijk bekend zijn,

zijne *Dubla Euangelica*, ter verdediging van de Christelijke godsdienst geschreven tegen de bedenkingen der Joden, en zijne *Exercitationes de Gratia Universali*. SPANHEIM stierf in het jaar 1649, afgemat van zijnen aanhoudenden arbeid, en liet 7 kinderen na, waarvan één zoon, EZECHIËL genoemd, in hoogen ouderdom stierf, en eene ongewone geleerdheid, vooral in de Oudheidkunde, en wel in dat gedeelte, de aloude penningen enz. betreffende, bezat; blijkens zijn voortreffelijk werk, *de Usu et Praestantia Numismatum*; terwijl een andere, ANDREAS geheeten, raad was van den graaf van NASSAU, stadhouder van *Friesland* en *Groningen*, en opziener over de geestelijke goederen in de *Ommelanden*, in het laatstgenoemde gewest; en eindelijk een derde, FREDERIK geheeten, nog slechts 23 jaar oud, in 1655 te *Heidelberg* als Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, en in 1670 te *Leijden* in hetzelfde vak beroepen werd. Met zoo vele toejuiching als hier zijne intree-reden, *over de Voorzigtigheid van eenen Godgeleerden*, gehoord werd, zoo veel lofs behaalde hij ook gedurende zijnen overigen leeftijd, dien hij zoo door het geven van onderwijs, als door het opstellen van verscheidene geleerde werken, doorbragt. Hij stierf den 18 van Bloeim. 1701, in het 69ste jaar zijns levens. Zijne schriften beslaan 3 deelen in folio. Ofschoon in alle takken van geleerdheid bedreven, muntte hij echter inzonderheid uit in de kennis der kerkelijke Oudheden en Geschiedenis, waarvan zijne *Geographia, Chronologia et Historia sacra Ecclesiastica*, benevens *Libri X Miscellaneorum*, *ad Sacram Antiquitatem et Ecclesiae Historiam pertinentium*, het voldingendst getuigenis opleveren.

SPANJE. Dit Europisch rijk grenst ten Oosten aan de *Middellandsche*, ten Zuiden aan dezelfde en de *Atlantische*, ten Westen aan laatstgenoemde zee en *Portugal*, en ten Noorden aan de *Biskaaische zee* en *Frankrijk*. Het ligt tusschen 8° 26″ en 20° 55″ lengte, en 36° tot 43° 46″ Noorder breedte; bevat 8886 v. m. met ruim 11 millioen inwoners, en heeft meer dan 150 groote en kleine rivieren en beken, waaronder, behalve de *Guadiana*, *Taag*, *Duero* en *Minho*, reeds onder *Portugal* opgegeven, voornamelijk behooren: de *Ebro*, aan de grenzen van *Asturië* en *Oud-Castilië* ontspringende, en bij *Tortosa* in de *Middellandsche zee* vallende, na dat zij een vijftal kleinere rivieren ontvangen heeft: de *Guadalquivir*, die haren oorsprong aan de grenzen van *Canada* en *Murcia* heeft, en niet ver van *Sevilla* in de *Atlantische zee* stort; de *Tinto* (geverwde), welke dezen naam voert naar derzelver geele kleur, en de eigenschap bezit, om alles geel te verwen en te versteenen: geen visch leeft er in, en de planten verdorren aan den oever, hetwelk men aan de koperdeelen toeschrijft, waarmede zij bezwangerd is; doch welke eigenschap zij verliest, nadat zij verscheidene andere rivieren in haren schoot ontvangen heeft; de *Xucar*, eene vrij aanzienlijke rivier, en de *Liebregat*, welke beide laatsten zich in de *Middellandsche zee* ontlasten. Onder de kanalen telt men inzonderheid dat van *Castilië*, het-

hetwelk in de provincie *Burgos* begint, en het kanaal van *Arragon* of *Keizers-kanaal*, door KAREL V begonnen, hetwelk aan den regteroever der *Ebro* bij *Tudeda* zijnen aanvang neemt, tot *Surtago*, mede aan die rivier liggende, 31 mijlen ver loopt, en door eene hooge brug, ter lengte van 4260 voet, over de rivier *Xalon* gevoerd wordt. Onder de baaijen behooren voornamelijk die van *Korunna*, *Vigos*, *Cadix*, *Gibralter*, *Karthagena* en *Alicante*, en onder de kapen de kaap van *Pinas*, *Ortegal*, *Finisterre*, *Trafalguar*, *Gales*, *Palos*, *Martin* en *Creusa*.

De *Pyreneën*, die tusschen *Frankrijk* en *Spanje* liggen, en in de lengte van 56 mijlen van het Oosten naar het Westen, van de *Middellandsche* tot aan de *Biskaaische zee*, loopen, maken het hoofdgebergte uit, waarvan de *Mont-perdu*, op de Noordelijke grenzen van *Arragon*, in het midden de hoogste top, en 10,578 voet hoog is. Door de *Pyreneën* loopen drie groote bergpasfen uit *Frankrijk* naar *Spanje*, te weten van *St. Jean de Luz* naar *Iran*, van *Jean pied de port* naar *Roncesvales*, en over *Perpignan* naar *Barcelona*. Verschei. dene zijtakken van de *Pyreneën*, van het Noorden naar het Zuiden, en gedeeltelijk van het Oosten naar het Westen loopende, breiden zich door geheel *Spanje* uit, alwaar geene meren, behalve dat van *Abufera*, maar alleen in den omtrek van de *Guadiana* moerasfen gevonden worden, aan welker droogmaking sedert 1819, niet zonder vrucht, door een daartoe afzonderlijk ingerigt genootschap begonnen is.

De luchtsgesteldheid is in de hooge streken van *Spanje* zeer koud; doch in de vlakten, inzonderheid langs de *Middellandsche zee*, zeer warm, en zelfs in de middelste oorden somtijds ondragelijk heet. Onder de onaangename luchtgesteldheid, behoort de *Galogo*, een koude snijdende Noordenwind, die van de bergen van *Gallicië* komt, en de *Solano*, een heete uit *Afrika* waaijende Zuidenwind, die in den Zomer verscheidene dagen aanhoudt, en de vermogens van ziel en ligchaam onderdrukt. — De grond in *Spanje*, ofschoon in vele streken nog onbebouwd, is over het algemeen zeer vruchtbaar, en in *Madrid*, *Valencia*, *Saragosfa* en andere plaatsen heeft men genootschappen, die aan de bevordering van den landbouw arbeiden. Het land levert eene menigte gezonde en voedzame plantgewasfen op. Behalve de keurigste wijnen, die naar buiten 's lands verzonden worden, en bij *Alikante*, *Malaga* en *Xeres* groeijen, brengt de grond koren (doch niet genoegzaam), peul- en tuinvruchten, hennep, vlas, rijst, meekrap, zoethout, china-appelen, citroenen enz., voort; alsmede katoen, en in sommige oorden suikerriet; wijders dadels, pimpernoten, St. Jans-brood, moerbezië-, kurk-, terpentijn-, mastik-, Banana- en Summat-boomen. — In het dierenrijk heeft *Spanje*, inzonderheid in *Andaluzië*, zeer goede paarden, vele ezels, muilezels van eene uitmuntende soort, schoon niet zeer talrijk, rundvee, zwijnen, schapen (meer dan 8,000,000), die wegens hunne wol alom beroemd zijn, en in trekkende (*Marino*), en niet trekkende,

waarvan de wol niet zoo goed is, verdeeld worden. De *Marino*-schapen, die meer dan de helft van het opgegeven getal bedragen, en 14 tot 15 millioen guldens aan fijne wol opleveren, leven bestendig in de vrije lucht, en trekken, onder het geleide hunner herders, van de eene provincie naar de andere. Wijders heeft men in *Spanje* bijën, zijdewormen, (waarvan in goede jaren 8,000,000 pond zijde gewonnen wordt), veel wild en gevogelte, civet-katten, apen, ook beeren en wolven, en veel visch, waarvan men echter geene genoegzame partij trekt, alzoo er jaarlijks voor invoer van buiten 's lands nog aanzienlijke sommen aan besteed worden. — Het Delfstoffelijk rijk levert veel koper en ijzer op; ook lood, tin, kwikzilver, platina, aluin, vitriool, kobalt, steenkolen, salpeter, zwavel, edele gesteenten, marmer, albast, granit en leijen; doch goud en zilver, alhoewel men van deze metalen vele sporen vindt, worden, uit hoofde van den rijkdom der Amerikasche volkplantingen, niet opgezocht; echter begint men na het waarschijnlijk verlies dezer bezittingen meer en meer op dezelve de aandacht te vestigen, en reeds heeft een Engelschman aangeboden, de Spaansche mijnen te ontginnen.

De koophandel van *Spanje* kan men op dit oogenblik (1823) niet juist bepalen, alzoo de volkplantingen buiten *Europa*, meestal, voor den staat als verloren kunnen beschouwd worden. Zij leverden jaarlijks aan het rijk 35 millioen piasters aan goud en zilver, behalve nog 20 millioen aan cochenille, cacao, banille, suiker, tabak, ruwe huiden, onderscheidene boomwol, chinabast, verwhout, ipecacuanda, sassesparille, enz. Tegenwoordig echter is deze handel meestal in handen der *Amerikanen*, *Engelschen* en *Nederlanders* en kan dus als passif beschouwd worden. De *Spanjaarden* bezoeken meestal de havens der *Middellandsche zee*, welker voornaamste handel zich alleen tot de buitenlandsche koloniën bepaalt, die door dit rijk van Europische waren voorzien worden. — De handwerken en kunsten bepalen zich meestal tot vreemdelingen, alhoewel de binnenlandsche nijverheid sedert eenige jaren merkelijk verlevendigd is. Men heeft fabrijken van wollen-, katoenen-, zijden-stoffen en hoeden, ijzer en staal, tabak, papier, zeep, leder (inzonderheid Corduaansch), spiegels, porselein en zeildoek, voor welk laatste vlas- en hennep-spinnerijen aanwezig zijn.

De heerschende en eenige toegelatene godsdienst in *Spanje* is de Roomsch-Katholijke; doch deze bestaat bijna alleen in den kerkdienst; het uitoefenen van eenige zoogenaamde goede werken; betoon van achting voor de geestelijkheid, en het vieren van een groot aantal luisterrijke feestdagen, ter vereering van onderscheidene heiligen ingesteld. Alhoewel tegenwoordig de inquisitie vernietigd en de drukpers vrijer is, is men echter in verlichte godsdienstkennis nog ver te achter, hetwelk aan den nog voortdurenden invloed der geestelijken, zoo wel als aan de onverschilligheid van het volk omtrent de beschaving van

het verstand, en omtrent alles, wat de verbeelding door de zinnen niet opwekt, moet worden toegeschreven.

De bewoners van *Spanje* spreken twee hoofdtalen, namelijk het eigenlijk Spaansch, in 3 tongvallen, als: Castiliaansch, Catalonisch en Gallicisch, en de Baskische of Biskaaische taal, welke nog in *Navarre*, *Biscaye*, *Alava* en *Guipuscoa* gesproken wordt. Ernst, moed en nationale trotschheid, doch ook traagheid, onkunde en dweeperij, maken de hoofdtrekken van het karakter der natie uit; nogtans ontdekt men den Spaanschen ernst meer onder de mannen van aanzienlijken stand, dan bij de vrouwen, en over het geheel bij het gemeene volk, dat meer levendigheid, vrolijkheid, zorgeloosheid en onverschilligheid omtrent uitwendige goederen aan den dag legt, en kwaaddenkend, gevoelig en wraakgierig is. Muzijk, zang en dans behooren in *Spanje* onder de nationale vermakelijkheden; ook het werpen met eene ijzeren spies naar een zeker doel, en andere soortgelijke ligchaamsoefeningen, zijn er algemeen in gebruik.

De regeringsvorm in *Spanje* is volkomen onbepaald, en de in 1820 ingevoerde constitutie niet alleen in 1823 vernietigd, maar ook alle handelingen der constitutionele regering, van 1820 tot 1823, zijn voor nul en van geene waarde verklaard; terwijl het land in den ongunstigsten toestand, ten prooi aan verschillende factiën is, de finantiën uitgeput, de schulden zeer hoog gestegen en de inwoners veel verminderd en verarmd zijn. Een gedeelte der vestingen is als nog met Fransche troepen bezet, en reeds sedert lang is het oog van geheel *Europa* op dit land, dat in den grooten worstelstrijd zoo veel kracht betoonde, met angstige verwachting gevestigd. Het land wordt weder in 31 provinciën en deze weder in districten verdeeld; de hoofdstad is *Madrid*.

SPARREBOOM. Van dezen boom, welks uitwendige gedaante genoeg bekend is, heeft men onderscheidene soorten. De Sparreboom of Mastpijn (*Pinus abies*), die wel de hoogte van 150 voet bereikt, groeit het best op middel- gebergten, in eene koele lucht en goeden grond, welke echter niet diep behoeft te zijn, vermits deszelfs wortels vrij horizontaal loopen. Drassige, moerige en natte gronden zijn voor denzelven nadeelig, en ook in dorre zandgronden wil hij niet voort. In het eerst groeit deze boom langzaam, maar vervolgens spoedig, en wel tot den ouderdom van 160 jaar, wegende 9 palmen en ruim 85 duim Nederlandsche maat (een voet Rijnlandsch, o. m.), droog hout, 15 pond, 3 oncen en ruim 8 lood Nederlandsch, of 31⅛ pond oud gewigt; doch staat de hitte, bij verbranding met den wilg als 7 tot 5. — Eene andere soort is de Vuren- of Zilveren Spar (*Pinus Picea*), die inzonderheid op de koude en ruwe gebergten te huis behoort, eene hoogte van ruim 100 voet bereikt, en ook omtrent zoo vele jaren oud wordt. Met den grond luistert het wel zoo naauw niet als met den vorigen; doch zijn dezelfde gronden, als bij dezen, ook voor de Zilverspar schade-

delijk. Nog heeft men onder deze boomfoort den wilden Pijnboom, of Schotfche Spar (*Pinus Silvestris*), die in de Noordelijke deelen der oude wereld, en ook in onze *Nederlanden*, veel voorkomt. Hij groeit in ruim 100 jaar ter hoogte van 70 tot 80 voet; is beter tegen de koude beftemd dan de Mastpijn; niet kiesch ten aanzien van den grond, en wil op eenen dorren zandgrond, doch langzaam, wel voort. Deze boom levert den gemeenen terpentijn op, die door opdrooging in hars overgaat. In de Noordelijke landen wordt er teer uit gebrand, en het hout zelf is het duurzame greenen hout, waarvan eene brug van *Oriandipoor*, in *Azië*, meer dan 1½ eeuw aan alle de nadeelen der luchtgefteldheid heeft blootgeftaan, zonder dat men eenig teeken van verval kan befpeuren. De zwaarte van het hout dezes booms ftaat bijna gelijk met den laatstvorigen; doch deszelfs hitte tot die van den Wilg als ruim 8 tot 5. Eindelijk verdient nog de Larix (*Pinus Larix*), genoemd te worden, die het best in eenen gemengden grond, die niet te vochtig en diep is, groeit, maar in eenen kalkaardigen, kleiachtigen en zwaren leembodem niet voort wil. Deze boom groeit fpoedig, en kan in 100 jaar de hoogte van 120 voet bereiken. Hij heeft een voortreffelijk hout, waarvan 9 palmen en ruim 85 duim Nederl. (één vierkante Rijnl. voet o. m.), 15 pond, 8 oncen en 1½ lood Nederlandsch, of 32 pond oud gewigt bedraagt, en welks hars den Venetiaanfchen terpentijn oplevert.

SPARTA, of *Lacedemon*. De hoofdftad van eene der merkwaardigfte ftaten van *Griekenland* en der oudheid, *Lakonië* genoemd. Zij lag aan de Zuid-oostkust van den *Peloponnefus*, tusfchen *Arkadië* en *Mesfenië*, aan den Westelijken oever van de rivier *Eurotas*; werd van buiten door hooge bergketens gedekt; doch nog meer, dan door deze, befchermd door de dapperheid en inwendige ftaatsgefteldheid harer inwoners, de *Spartanen:* een volk, hetwelk van alle oudere en nieuwere natiën geheel afweek. Reeds lang voor den val van *Troje* veroverden de *Herakliden*, onder TISAMENES, den zoon en opvolger van ORESTES, *Sparta*, hetwelk federt beftendig door 2 koningen geregeerd werd. Later, omtrent 900 jaar voor onze christelijke tijdrekening, verhief LYKURGUS (*zie aldaar*) den nog weinig beteekenenden en flecht ingerigten ftaat, door zijne voortreffelijke en in hare foort eenige wetten, in eens tot eene verbazende hoogte. De *Spartanen* overwonnen naderhand hunne dappere naburen, de *Mesfeniërs*; ftreden bij *Thermopyle*, onder hunnen koning LEONIDAS (*zie aldaar*), tegen de *Perzen*, en werden, zonder op veroveringen of het verkrijgen van rijkdommen bedacht te zijn, de fchrik van geheel *Griekenland*. Zelfs *Athene*, dat in den langdurigen Peloponnefifchen oorlog, met de grootfte infpanning, aan *Sparta* den eerften rang onder de Griekfche ftaten betwist had, moest ten laatfte voor hetzelve bukken. Nu was de Spartaanfche magt tot het hoogfte toppunt geklommen, en had alle hare mededingers vernederd; maar ook juist

in dit wapengeluk lag den grond van haar volgend verval; want de rijkdom en weelde van *Athene* begonnen de oude eenvoudigheid en matigheid te verdringen, en verwijfdheid en werkelooze trotschheid vervingen de plaats der oude heldendeugden. De *Thebaners* maakten hier gebruik van: de *Atheners*, die eerst zich bij hen tegen *Sparta* gevoegd, doch naderhand weer de partij der *Spartanen* gekozen hadden, werden door Epaminondas geflagen, en *Sparta* werd door dezen oorlog dermate verzwakt, dat het van nu af ophield, eene belangrijke rol in *Griekenland* te fpelen. Ondertusfchen boden de *Spartanen*, in vervolg van tijd, nog zulken geduchten tegenftand aan den veroveraar van *Griekenland*, Alexander en zijne opvolgers, dat zij nimmer geheel onder het juk konden gebragt worden. Eindelijk namen zij aan het *Achaïsch Verbond* deel, waartegen zij eerst geoorlogd hadden; doch werden, toen de *Romeinen* zich meer in *Griekenland* uitbreidden, te gelijk met de vernietiging van dit verbond, in het jaar 145 voor onze tijdrekening, onder de heerfchappij der *Romeinen* gebragt, waarmede het beftaan van hunnen ftaat, in de rij der overigen, hetgeen zij 7 eeuwen hadden gehandhaafd, een einde nam.

Sparta, de hoofdftad van den geheelen Spartaanfchen ftaat, werd in de eerfte jaren der 79fte Olympiade door eene aardbeving verwoest. Zij had eenen omvang van 48 ftadiën, of $1\frac{3}{4}$ mijl; was niet geregeld gebouwd, maar beftond eigenlijk uit verfcheidene bijzondere gedeelten, die nog in de 120fte Olympiade door geenen ringmuur waren ingefloten. Pausanias noemt ons verfcheidene gebouwen en merkwaardigheden, waarvan wij alleen de volgende aanftippen: het *Marktplein*, waarop zich de voornaamfte verzamelingshuizen der aanzienlijkfte overheids-perfonen bevonden, en waarvan de beroemde gaanderij (*Perfiko*), met de beeldzuilen der aanzienlijkfte *Perzianen*, van wit marmer, verfierd, een uitnemend fchoon fieraad uitmaakte; het *Koor*, eene plaats op de markt, met de beeldzuilen van Apollo, Diana en Latone pronkende; de *Baroneta*, het koninklijk verblijf, uit de familie van Euristhenes; de *Lefchen*, of huizen voor de openbare bijeenkomften der burgers, waarvan er twee waren, en meer anderen. — Ten aanzien van het ftaatsbeftuur waren de koningen zelven niets minder dan onafhankelijk: zij regeerden alleen met en door den wil des volks, en genoten geen ander voorregt, dan dat zij de eerfte raadgevers in de volksvergaderingen, de fcheidsmannen bij ontftane twisten, en de aanvoerders van het leger waren, en zelfs geene andere belooningen ontvingen, dan een aanzienlijk landeigendom, een behoorlijk aandeel van den gemaakten buit, en de hoogfte plaats in de bijeenkomften en op de volksmaaltijden hadden. Veel heeft men getwist over het al of niet voortreffelijke in het ftaatsbeftuur der *Spartanen*; doch men verloor veelal uit het oog, naar welken maatftaf men dit voortreffelijke eigenlijk beoordeelde. Thans is men het vrij algemeen hierover eens, dat naar het louter denkbeeld van een

een krijgshaftig volk, hetwelk niets dan wapenen en dapperheid kent, zoodanig als LYKURGUS zich voorstelde, het Spartaansche staatsbestuur voortreffelijk was, maar dat het weinig geschikt was, om een volk tot beschaving, en daardoor tot zachtere deugden, en het smaken van edeler genoegens op te leiden.

SPARTACUS, wiens geboortestad *Thracië* was, had het ongeluk van als slaaf naar *Italië* gevoerd, en bij zekeren LENTULUS, een groot handelaar in kampvechters, gebragt te worden. Hij ontkwam echter, met 70 zijner ongelukkige lotgenooten, zijnen kerker; vlugtte naar den *Vesuvius;* beoorlogde, 75 jaar voor onze tijdrekening, de *Romeinen*, en bragt den praetor VARINIUS, die hem met éénen slag meende te vernietigen, met zijn legioen eene volkomene nederlaag toe. Zijn leger hierdoor tot 10,000 man aangegroeid zijnde, trok hij met hetzelve naar de *Alpen*, en overviel den consul LENTULUS, die hem vervolgde, met dien gelukkigen uitslag, dat hij ook dezen sloeg; gelijk ook kort daarna den tweeden consul GELLIUS, dien hij noodzaakte, om achter de muren der bevestigde steden te wijken. Door alle deze overwinningen vermeerderde het leger van SPARTACUS, waarbij zich eene menigte onrustige inwoners uit *Campanië* voegden, eerlang zoo aanmerkelijk, dat het trotsche *Rome* voor hetzelve sidderde, en de senaat ten laatste besloot, om LICINIUS CRASSUS aan het hoofd van het leger te plaatsen, wien het dan ook, na eenige geledene nederlagen, eindelijk gelukte, om het leger van SPARTACUS te overwinnen, die, ziende, dat alle redding voor hem onmogelijk was, zich midden onder de vijanden stortte, en, met ontelbare wonden bedekt, hier zijn graf vond. Men noemt dezen oorlog in de Romeinsche geschiedenis den *Slaven-oorlog.*

SPECIFIEK. In de Natuurkunde stelt men *Specifiek* tegenover *Absoluut.* Weegt men b. v. een kubikduim kwikzilver op eene schaal, dan bepaalt men deszelfs Absoluut gewigt; doch bevindt men door proeven, dat dezelve hoeveelheid kwik 14 maal zwaarder is, dan eene even groote hoeveelheid zuiver water, hetwelk men bij deze soort van vergelijking gewoonlijk tot eenheid aanneemt, dan noemt men dit het *Specifiek gewigt* van het kwikzilver. In de Geneeskunst gebruikt men de uitdrukking *Specifiek* van zoodanig een middel, hetwelk bijzonderlijk tot herstel eener ziekte geschikt is, b. v. de kina tegen afwisselende koortsen.

SPEELHUIZEN. Zijn bevoorregte (*gepriviligeerde*) huizen, waardoor de staat het verderfelijke der speelzucht, welke de lucht verpesten zoude, tracht tegen te gaan. Behalve in *Frankrijk* en eenige badplaatsen in *Duitschland* en *Italië*, wordt in geenen staat eene pacht op de Speelhuizen gelegd. In *Frankrijk*, waar de speelzucht, gedurende de omwenteling, de overhand nam, bepaalde het *Directoire* eene speelpacht (*ferme des jeux*), en de opper-pachter konde verscheidene speelhuizen aanleggen, die eene onderpacht (*sous-ferme*) betaalden; wordende voorts alle overige Speelhuizen gesloten.

Dan

Dan, daar de hoofdpachter, behalve de 35 tot 40 zoodanige huizen, waarover hij zijne pacht verdeelde, nog verscheidene anderen aanlegde, waarin de inzet niet boven de 5 *sous* bedroeg, zoo verspreidde zich de speelzucht onder de behoeftigste klasse en dagglooners, waar zij het spoedigst jammer en ellende te weeg bragt. Van hier, dat in 1803 het getal der Speelhuizen op 10 bepaald werd, en de inzet in *Trent-un* niet beneden de 1½, en in het *Roulette* niet minder dan 3 franc bedragen mogt. Deze 10 gepriviligeerde huizen in *Parijs* bragten, sedert 1 van Louwm. 1813, eene jaarlijksche pacht op van 4,500,000 franc. De *Rouletten* maken een dagelijks spel van 259,000, en jaarlijks van 94,608,000 franc; maar het *Trent un*, hetwelk mede dagelijks gespeeld wordt, van 633,609 ieder dag, en jaarlijks van 23, 204,000. In de 10 Speelhuizen ging dus dagelijks bijna één, en jaarlijks 325 millioen over de Speeltafels. — Het voordeel der bank op den inzet bij de *Roulette*, bedraagt jaarlijks de som van 4,979,368, en bij het *Trent-un* 3,468,960 franc. De bank trekt dus te zamen 8,848,328 fr., waarvan jaarlijks, na aftrek van 242,324 fr. voor onkosten en verlies, 8,200,000 fr. *bruto* overblijft, in de vooronderstelling, namelijk, zoo als door kenners beweerd wordt, dat winst en verlies elkander naauwkeurig opwegen. De ondernemer der Speelhuizen in *Parijs* hield, in 1818, 20 speeltafels (waarvan 4 in *Palais Royal*), waarbij 442 personen waren aangesteld. De uitgave bedroeg jaarlijks, met de pacht van 6 millioen, 7,718,146 fr. en de ontvang 9,600,000 fr.; zoo dat de ondernemer eene winst genoot van 1,881,854 fr. — In *Londen* zijn de Speelhuizen verboden; nogtans vindt men er 50 van den eersten en tweeden, en ten minste 100 van eenen minderen rang.

SPEELKAARTEN. Hiervan vindt men de oudste geschiedkundige sporen in *Italië*, waar de eerste in 1299 geschilderd werden. De geleerde abt Longuerue bezat een zoodanig spel. De kaarten waren 7 of 8 duim lang, en men zag op dezelve den paus, den keizer, en de 4 onderling met elkander strijdende monarchiën; hetwelk aanleiding tot de 4 kleuren gegeven heeft. Het drukken der Speelkaarten werd eerst tusschen 1359 en 1360 uitgevonden, zoo men meent in *Duitschland*, waarna derzelver gebruik in 1390, bij gelegenheid, dat men den toen krankzinnigen koning Karel VI eenige afleiding wilde verschaffen, in *Frankrijk* werd ingevoerd. Onder de volgende regering werd door Jacquemin Grisonneur eene bijzondere, voor *Frankrijk* bestemde, soort uitgevonden. *Klavervrouw* werd genaamd Argine, zijnde een letterkeer (*annagramma*) van Regina, en stelde voor Maria van Anjou, gemalin van Karel VII; *Ruitenvrouw* werd Rachel geheeten, en stelde voor Agnes Sorel, de vermaarde geliefde van den genoemden vorst; *Schoppenvrouw* droeg den naam dan Pallas, en verbeeldde Jeanne d'Arc; genoemd *de maagd van Orleans*; terwijl *Hartenvrouw*, onder den naam van Judith, Izabella van Beijeren voorstelde. Onder den naam van David, aan

Schop-

Schoppenboer gegeven, herkende men KAREL VII, die door zijn' vader, even als DAVID door SAUL, was vervolgd geworden, en, even als deze, zich tegen eenen wederfpannigen zoon moest verdedigen. De vier knechts (*) OGIER, LANCELOT, LA NIRE en HECTOR ftelden in de gefchiedenis bekende perfonen voor, waarvan de twee eerfte helden en dappere ridders uit den leeftijd van KAREL *den Grooten*, en de beide laatften beroemde veldoverften ten tijde van KAREL VII waren. De overige kaarten, van de Tienen afgerekend, beteekenden de gemeene krijgslieden, en ook de kleuren, waren zinnebeelden van den krijg; zoo was die van *Harten* dat van *Dapperheid*, en ftelden die van *Schoppen* en *Ruiten* de *Wapentuigen* voor; terwijl de *Klaveren* de *Krijgsbehoeften* verbeeldde, en het *Aas* het zinnebeeld der geldmiddelen was, die de zenuw des oorlogs zijn.

SPEKSTEEN is gewoonlijk van eene witte, zeldzamer van eene groene, graauwe, roode en gele kleur; hij onderfcheidt zich door zijne weekheid, vettigheid, en het niet kleven aan de tong; is aan de kanten een weinig doorfchijnend; ftomp-fplinterig van breuk; meestal ongevormd; fomtijds gemarmerd of met boomachtige figuren geteekend, en bezit de eigenfchap, dat hij aan het zegellak, door wrijving, eene negative elektriciteit mededeelt. Die van *Bareuth* komt zelden voor in kleine kristallen; doch dan meest in zuilen, op dezelfde wijze toegefpitst. In *Cornwallis*, alwaar deze fteen mede veel gevonden wordt, gebruikt men dien tot het maken van porfelein: ook bedient men er zich daar en elders veel van tot het wegnemen van vetvlakken, tot het fchoonmaken van galonnen, tot polijsten en het glad maken van oneffene plaatfen in papier. Daar men den Spekfteen gemakkelijk op de draaibank kan bearbeiden, zoo maakt men er allerlei beeldwerk van, hetwelk gedeeltelijk hard gebrand wordt. Hij bezit eene zoo fterke aantrekkingskracht, dat hij, op glas gewreven wordende, er bijna niet van los te krijgen is. Voor het overige noemt men hem ook wel Zeepfteen, Spaansch krijt, Briancons krijt, Stealiet enz. In *China* vindt men er eene foort van, uit het witte in het groene, roode en gele vallende; uitwendig en over het algemeen naar den eigenlijken Spekfteen gelijkende, doch geen talkaarde bevattende. Hij wordt aldaar tot allerlei kunstzaken bearbeid.

SPELT. Eene afzonderlijke foort van tarwe, welke men voor de edelfte mag houden. Zij behoudt onveranderlijk hare bijzondere hoedanigheid, en gelijkt uitwendig veel naar de gewone tarwe, doch zijn de halmen fteviger en niet zoo hoog, en zitten de iets kleinere korrels zeer vast in hunne bolfters, hetwelk een wezenlijk onderfcheidend kenmerk der Spelt is. Zij vordert eenen gelijken, ook wel wat

(*) Het Franfche woord *Valet* komt van *Varlet*, dat oudtijds een edel-dienaar der vorften was, gelijk nog heden de kamerheeren en pages-edelknapen.

wat zwakkeren grond, dan de gewone tarwe; verdraagt niet wel fellen wind; ftoelt zeer fterk, en kan beter nieuwen mest verdragen; doch haar ftroo is minder voor beestenvoeder en mestmaking, dan wel voor daken gefchikt. Men heeft Winter- en Zomerfpelt. Het driehoekig, met een fterk omkleedfel omgeven, zaad, levert meel, dat fchooner, blanker en fijner is, dan het gewone tarwenmeel, en inzonderheid voor gebak gebruikt wordt. Voor brood echter is dit meel minder gefchikt, en niet zoo voedzaam. De Spelt wordt in de warme deelen van *Zwitferland*, aan den *Rijn*, in *Zwaben* en *Frankenland* veel verbouwd; doch minder elders, om dat veelal de ter onthulling noodige pelmolens ontbreken.

SPEUSIPPUS van *Athene*, een neef van PLATO, aan eene zijner naaste bloedverwanten gehuwd, werd door dezen wijsgeer zelven onderwezen, en kwam door zijne voorfpraak in groote gunst bij DIDO. Ook ging hij met PLATO naar *Sicilië;* verwierf aldaar vele hoogachting, en beklom, na den dood van dezen, dienswijsgeerigen leerftoel in de akademie, waar hij voor zeker loon onderwijs gaf; doch zijn zwak ligchaamsgeftel noodzaakte hem, om zijnen post aan XENOCRATES over te geven, hetgeen aan ARISTOTELES veel verdriet baarde. Eindelijk ftierf hij aan eene walgelijke ziekte. Hij was wellustig, gierig en toornig, doch heeft veel gefchreven, hetwelk door de ouden op hoogen prijs gefteld werd; maar waarvan niets overig is. De verklaring der Wijsgeerige wetenfchappen werd door hem in orde gebragt, en hij had veel op met het ftelfel van PYTHAGORAS.

SPEZZIA, oudtijds *Tiarenus*, een eiland, omtrent 2 uur van het Noorden naar het Zuiden lang, en heeft ¾ uurs in de grootfte breedte. Eene zeeëngte, van een half uur breed, fcheidt hetzelve van het vaste land. De haven, zoo men dien naam aan een' inham kan geven, ligt Noordwaarts over de punt van *Morea*, en kan naauwelijks 15 of 20 fchepen van 150 of 200 ton bevatten. Op den Zuideroever is voor weinige jaren door de bewoners eene nieuwe kerk gefticht, in welker omtrek eenige winkelhuizen ftaan, die het begin van een dorp uitmaken. De hoofdftad dezes eilands ligt ten Noordwesten op eenen lagen grond; heeft meer dan 600 huizen, en eene menigte windmolens met 6 wieken. Een half uur ten Westen is een dorp op een hoog en klippig ftrand, en vindt men ook hier en daar eenige woningen verfpreid. — De *Spezziers* zijn goedaardiger en minzamer dan de overige eilanders, hetgeen zij ongetwijfeld aan den veelvuldigen omgang met de *Europeërs* te danken hebben. Het is federt eenige jaren, dat zij beginnen bekend te worden, en veel geld winnen, voornamelijk door den graanhandel met het Zuiden van *Frankrijk*. Zij koopen gewoonlijk hunne fchepen te *Marfeille*, alzoo zij aan de Franfche wijze van fcheepsbouw de voorkeur geven, en hebben meer dan 80 fchepen, waaronder fommigen 120 voet lang zijn. De bevolking van dit land is aan de zeevaart gewijd, moedig en gereed tot ondernemingen.

SPHEER. Dit woord beteekent in het Grieksch, over het algemeen,

meen, een' kloot of kogel. In de Sterrenkunde verſtaat men er door: 1. het blaauwe gewelf, hetgeen ons over het geheel ſchijnt te omgeven, en zich aan ons als een' kloot vertoont, in welks middelpunt ons oog ſtaat, waarvan de benedenſte helft door den gezigteinder, of liever door de aardvlakte, voor ons gezigt bedekt is, en dat met alle daaraan bevindende ſterren, in 24 uren, rondom eene vaste as ſchijnt te draaijen. 2. Een werktuig, in de gedaante van een' kloot, het geheele wereldgebouw voorſtellende, en uit punten, lijnen en cirkels beſtaande, welke aan den ſterrenhemel veronderſteld worden. 3. Ook noemt men bijzondere wereldbollen *Spheren*, en ſpreekt van eene harmonie derzelve; terwijl men eindelijk, in eenen figuurlijken zin, ook nog het woord *Spheer* van den werkkring bezigt, in welke iemand is, of blijven moet.

SPHEROÏDE. Wanneer zich eene ellips, om hare kleine as beweegt, dan noemt men het daardoor te weeg gebragte ligchaam een' *Spheroïde*. Daar nu onze aarde eene aan de polen afgeplatte kogelvormige gedaante heeft (zie AFPLATTING), zoo kan zij, wat hare gedaante betreft, volgens deze verklaring, onder de *Spheroïden* gerangſchikt worden. Door verrekijkers ontdekt men ook aan andere planeten, inzonderheid aan *Jupiter* en *Saturnus*, deszelfs afplatting, en wij meenen op theoretiſche gronden te mogen vastſtellen, dat alle planeten, of liever alle hemelſche ligchamen, welke aan eenige kringvormige beweging zijn onderworpen, eene Spheroïdiſche gedaante hebben.

SPHINX. Men onderſcheidt twee ſoorten van Sphinxen: eene Egyptiſche en Griekſche. Beide komen in de gedaante van den kop, de borst eener vrouw, en het ligchaam van eenen leeuw overeen. De Egyptiſche heeft een hoofdſierſel, maar geene vleugelen; de Griekſche de haren bloot en arendsvleugelen; doch wordt ook met handen van een mensch, en het ligchaam van eenen draak afgebeeld. Zij zat te *Thebe* op eene rots, en gaf den voorbijgangeren het bekende raadſel op: „ welk dier des morgens op vier, des „ middags op twee en des avonds op drie voeten gaat?" Diegenen, welke hetzelve niet konden oploſſen, verſcheurde zij; doch eindelijk werd het door OEDIPUS geraden, die er deze uitlegging aan gaf: „ het is de mensch, die als kind op handen en voeten kruipt; „ als man op twee voeten gaat, en in zijnen ouderdom nog een „ ſtok te baat neemt." De Sphinx werd hierover toornig, en ſtortte zich van de rots neder. Zij was waarſchijnlijk het zinnebeeld van geheime wetenſchappen, die ſlechts in het bezit van een klein getal uitverkorenen waren. — De Egyptiſche Sphinx hield men voor een zinnebeeld van de vruchtbaarheid des *Nijls*, en voegde het teeken van den leeuw en de maagd te zamen, om daarmede aan te duiden, dat deze rivier overloopt, wanneer de zon in deze teekenen van den dierenriem in Hooi- en Oogstmaand getreden is. — Het is meer dan waarſchijnlijk, dat deze fabel een dier ten grond-

ſlag

ſlag heeft. PLINIUS maakt melding van Sphinxen, eene ſoort van apen in *Aethiopië;* en nog tegenwoordig draagt de bruine baviaan, wiens vaderland *Afrika* is, in het ſtelſel, den naam van *Simia Phinx.* Zijne, ofschoon weinig menſchelijke gedaante, zijne ongeloofelijke ſterkte en wildheid, gaven, bij eene levendige verbeeldingskracht, ligtelijk aanleiding tot zulk eene zamenſtelling van twee ſchepſels, waaraan naderhand nog andere gedaanten werden toegeſchreven.

SPIEGEL (LAURENS PIETER VAN DE) verdient, beide als geleerde en ſtaatsman, onder de ſieraden van *Nederland* in de tweede helft der achttiende eeuw geteld te worden. Hij werd op den 19 van Louwm. 1737 te *Middelburg* uit een deftig geſlacht geboren, dat oorſpronkelijk in *Vlaanderen* te huis hoorde, waar het reeds in de veertiende eeuw in groot aanzien was; doch dat, ter gelegenheid der vervolgingen om de Godsdienst, in het laatst der zestiende eeuw, naar *Zeeland* verhuisd, en aldaar beſtendig gevestigd was gebleven. Reeds als kind verloor hij zijnen vader, en naauwelijks veertien jaar oud zijnde zag hij ook zijne moeder, tot het geſlacht der DUVELAERS, een der oudſte in *Zeeland*, behoorende, door den dood aan zich ontrukt. Het oogmerk dezer vrouw was, dezen haren eenigen zoon tot den koophandel op te leiden; doch de jonge VAN DE SPIEGEL toonde zich hiervan zoo afkeerig, en legde daarentegen eene zoo beſlisſende neiging tot de letteroefeningen aan den dag, dat zijne voogden wijsſelijk beſloten, daaraan toe te geven. Hij werd dan op de Latijnſche ſchool in zijne geboorteſtad beſteld, en won weldra de achting en genegenheid zijner leermeesters, die reeds toen voorſpelden, dat hij eenmaal een ſieraad der Letteren worden zou. Op zijn 17de jaar vertrok hij naar de Hooge ſchool te *Leijden*, en oefende zich aldaar, gedurende 5 jaar, met zoo veel ijver en een' zoo gelukkigen uitſlag, in de beſchaafde Letteren, de Wijsbegeerte, Geſchiedenis en Regten, dat de kundige mannen, die hem tot leermeesters te beurt vielen, hem eenſtemmig onder hunne voortreffelijkſte kweekelingen telden. Twee Akademiſche proefschriften getuigden van zijne verkregene kundigheden en loffelijk beſteden tijd. Het eerſte, hetwelk hij in 1757, onder voorzitting van den vermaarden J. SCHWARTZ, in het openbaar verdedigde, heeft ten titel: *Disſertatio Philologico-Juridica de Actibus legitimis;* het tweede, waarop hij, een jaar later, tot Meester in de Regten bevorderd werd, voert tot opſchrift: *Specimen inaugurale antiquario-juridicum de Formis negotiorum in Jurisprudentia Romana, quae ex ominibus et exemplis fortuitis originem traxerunt.* Reeds in het volgende jaar 1759 werd hij tot Secretaris der ſtad *Goes* aangeſteld, en trad nog dat zelfde jaar in den echt met Jonkvrouwe DIGNA JOHANNA OSSEWAERDE, dochter van den Burgemeester C. OSSEWAERDE, en van moeders zijde achterkleindochter van den Burgemeester Mr. ADOLPH WESTERWIJK, wiens lotgevallen,

bijzonder in 1692, uit de Vaderlandfche gefchiedenis genoeg bekend zijn. Onwaardeerbaar was de fchat, welke aan VAN DE SPIEGEL in deze vrouw ten deel viel, die door kloekheid van verftand, fterkte van geest en edele gevoeligheid van hart even zeer uitmuntte, en, als liefderijke, verftandige en trouwhartige echtgenoote en moeder, weinige haars gelijken had. Ruim 20 jaar vloten thans voor onzen ftaatsman in liefelijke kalmte en rust voorbij, gedurende welke hij, eerst als Secretaris, naderhand als Raad en Burgemeester, met welke waardigheid hij in 1764 bekleed werd, en in meer andere betrekkingen aan de stad en het gewest zijner inwoning van geen gering nut was. Ook hield hij zich, gedurende dien tijd, met de voortzetting zijner letteroefeningen op het ijverigst bezig, en verrijkte in het bijzonder zijnen geest met een' grooten voorraad van die kundigheden, welke hem later tot bekleeding van de aanzienlijkfte posten in den Staat zoo uitnemend gefchikt maakten. Nog behoort tot denzelfden tijd de bewerking en uitgave van eenige gefchriften, rakende de vaderlandfche Oudheden en Gefchiedenisfen, welke zijn' naam als geleerde op het loffelijkst bekend maken.

Dan, gelijk voor het vaderland in het gemeen, zoo nam ook de tijd van rust en kalmte voor onzen VAN DE SPIEGEL een einde met het jaar 1780, toen hij door zijne benoeming tot Secretaris der Staten van *Zeeland* in een' uitgebreideren werkkring geplaatst werd, dien hij, vijf jaar later, voor een' nog aanzienlijker, dien van Raadpenfionaris van dat gewest, verwisfelde. Het is, namelijk, uit de gefchiedenis bekend, hoe, federt het genoemde jaar, waarin de noodlottige oorlog met *Engeland* uitborst, de Nederlandfche Staat door vele en zware rampen getroffen, en in groote moeijelijkheden gewikkeld werd; hoe inzonderheid van dat tijdftip af de burgerlijke oneenigheden op nieuw begonnen te woeden, en ten laatfte tot een' zoo hoogen trap van hevigheid ftegen, dat zij den ganfchen Staat op zijne grondflagen deden waggelen. De beroeringen, die overal in ons vaderland plaats hadden, floegen ook tot *Zeeland* over, waar eene magtige partij mede op verandering van den gevestigden ftaatsvorm uit was; doch het gelukte den voorftanderen van denzelven dien in ftand te houden. Niet het minst was hiertoe de Raadpenfionaris VAN DE SPIEGEL werkzaam, die zich zoo door gemoedelijke overtuiging, als door eed en pligt, verbonden rekende, om de beftaande orde te handhaven. Dan, hoezeer hij hiertoe zijne groote bekwaamheden met ongemeene geestkracht te werk ftelde, was hij echter van alle geweldige en in zich zelve onbetamelijke maatregelen ten fterkfte afkeerig, en betreurde en verfoeide, zoo zeer als iemand, de verregaande woestheden en ongeregeldheden, aan welke zich het gemeen, op vele plaatfen in *Zeeland*, tegen de zoodanigen fchuldig maakte, die zich als tegenftanders van het huis van *Oranje* hadden doen kennen.

Na de algemeene herftelling der oude orde van zaken, in den Herfst des jaars 1787, werd hij ter aanvaarding van den hoogst belangrijken post

van

van Raadpenſionaris van *Holland*, door den heer VAN BLEISWIJK op deszelfs verzoek verleende ontſlag opengevallen, van onderſcheidene kanten ten ſterkſte aangezocht. Men begreep, namelijk, algemeen, dat deze altijd zwaarwigtige post, vooral in de toenmalige moeijelijke tijden, eenen man vorderde, die aan veel omvattende kundigheden en onvermoeide werkzaamheid eene groote mate van ſchrander beleid en wijze gematigdheid paarde, en meende die vereischten in niemand meer, dan in VAN DE SPIEGEL, vereenigd te vinden. Na eenigen tijd aarzelens, beſloot hij, in het vertrouwen op de Goddelijke hulp, eenen post aan te nemen, waarin hij het vaderland nog tot uitgebreider nut, dan in zijne tegenwoordige betrekking, zijn kon. In Winterm. van het genoemde jaar deze nieuwe loopbaan ingetreden, was hij in de eerſte plaats bedacht, om de vroegere onlusten, zoo veel mogelijk, in vergetelheid te brengen, en aan den herſtelden ſtaatsvorm eene onwrikbare vastheid bij te zetten; doch de raad van wijsheid en gematigdheid, dien hij tot het eerstgenoemde oogmerk gaf, werd, bij de opgewekte hevigheid der hartstogten, niet naar behooren gevolgd. Beter slaagde hij in de aanbeveling van het ontwerp, tot het laatstgenoemde einde door hem gevormd, en hierin beſtaande, dat de Gewesten onderling elkander het Erfſtadhouderſchap, op den voet in het jaar 1747 vastgeſteld, zouden waarborgen; een maatregel, die weldra eene nieuwe kracht ontving van het verdedigend verbond, tusſchen *Engeland*, *Pruisſen* en onzen Staat, voornamelijk door bewerking van VAN DE SPIEGEL aangegaan, als waarin mede eene gelijke waarborging van de zijde dier Mogendheden begrepen was. Groot was insgelijks het aandeel (om zulks bij deze gelegenheid met een woord te melden) hetwelk de Raadpenſionaris had aan het weinige maanden later (Zomerm. 1788) op *het Loo* geſlotene proviſioneel Tractaat van vereeniging tusſchen *Engeland* en *Pruisſen*, waarvan hij zich ook voor dezen Staat geen gering voordeel beloofde. Niet minder hield de herſtelling der deerlijk vervallen geldmiddelen van *Holland*, en de onderſteuning der Oostindiſche Compagnie, die, zonder krachtigen bijſtand, met eene geheele ontbinding bedreigd werd, onzen ſtaatsman bezig; en de daartoe met wijsheid ontworpene en uitgevoerde maatregelen, die aan het oogmerk ten volle beantwoordden, waren voornamelijk de vruchten van zijne ſchranderheid en onvermoeide werkzaamheid. Dan, niet te vrede met in den dringenden nood voorzien te hebben, legde hij zich met den meesten ijver toe, om het beheer der geldmiddelen in *Holland* op een' beteren voet te brengen, en daardoor deszelfs inkomſten, buiten bezwaar der ingezetenen, te vermeerderen. Desgelijks was hij bedacht, om in andere deelen van het ſtaatsbeſtuur, waarin grove gebreken waren ingeſlopen, de noodige hervorming tot ſtand te brengen; dan deels vooroordeel en eigenbelang, deels de later opgekomene oorlog verhinderde hem zijne weldadige bedoelingen in dezen naar wensch te bereiken. Vooral ging hem de hervorming in

het beheer der zeezaken ter harte; doch, hoe blijkbaar zoo wel de gebreken van het plaats hebbend bestuur, als de voordeelen der ontworpene nieuwe inrigting waren, het mogt hem echter niet gebeuren, den tegenstand van hun te overwinnen, die of met blinde gehechtheid aan het oude verkleefd waren, of bij deszelfs instandhouding regtstreeks belang hadden. Er was nogtans ééne hoogst gewigtige zaak, waarin het hem door volharding en schrander beleid gelukte, eene zeer heilzame verbetering tot stand te brengen; wij bedoelen de geheele verandering, die hij in het bestuur der Westindische koloniën wist uit te werken, en waarvan de voordeelen zich reeds aanvankelijk op het duidelijkst kenbaar maakten. Gelijk hij dus geene moeite spaarde, om, door opbeuring van het vervallene, herstelling van het gebrekkige, de bronnen van welvaart voor *Holland* en het gansche Gemeenebest milder te doen vloeijen, zoo was hij er, in dat gedeelte van zijnen belangrijken post, hetwelk meer bijzonder tot de uitwendige belangen van den Staat betrekking had, met geene mindere zorgvuldigheid op uit, om denzelven, zoo veel in hem was, bij het genot van den vrede te bewaren, en tot handhaving der algemeene rust in *Europa* met waardigheid te doen medewerken. Van daar dat hij, bij het bewerken der bovengemelde nadere verbindtenis tusschen *Engeland*, *Pruissen* en dezen Staat, zoo veel mogelijk, hielp zorgen, dat daardoor aan *Frankrijk* geene billijke aanleiding gegeven werd, om het vroeger met ons Gemeenebest gesloten verbond als vernietigd aan te merken; van daar, dat hij op alles, wat den vrede in *Europa* zou kunnen storen, steeds een waakzaam toezigt hield; en, zoo het Gemeenebest in dezen tijd, gelijk met de daad het geval was, op de nederlegging van gerezene geschillen, meermalen, een' gewigtigen invloed oefende, moet de eer daarvan, voor een groot deel, aan het schrander beleid van onzen VAN DE SPIEGEL en de achting, waarin hij, wegens zijne ongemeene bekwaamheden, aan vele buitenlandsche hoven stond, worden toegeschreven. In het bijzonder boezemden hem, na de groote omkeering der zaken in *Frankrijk*, de beraadslagingen van sommige Mogendheden, om den voortgang dier omwenteling door kracht van wapenen te stuiten, geene geringe bekommering in; weshalve hij, ter gelegenheid van het bekende congres van *Pilnitz* in het jaar 1791, zich opgewekt gevoelde, om in een vertoog, dat aan zijne staatkundige wijsheid de hoogste eer aandoet, het onberadene, ondoelmatige en hoogst gevaarlijke van eene dergelijke onderneming met nadruk voor te dragen. In dit vertoog, hetwelk, tot onberekenbaar nadeel van *Europa*, aan de hoven van *Berlijn* en *Weenen*, zonder vrucht, werd medegedeeld, is het voldingendst bewijs gelegen, dat VAN DE SPIEGEL niets minder bedoeld kan hebben, dan om dezen Staat met het ten laatste in eene Republiek herschapene *Frankrijk* in oorlog te wikkelen. Integendeel vreesde hij dien oorlog zoo zeer, dat hij geene pogingen onbeproefd liet, om denzelven, ware het mogelijk, voor te komen. Doch hij

had het grievend verdriet van deze pogingen, op het oogenblik zelve, dat hij den vrede bevestigd waande, ganfchelijk verijdeld te zien door de even onverwachte als onregtvaardige oorlogsverklaring, op naam der Franfche Republiek tegen de onze, in den perfoon van haren Stadhouder, uitgevaardigd. In de moeijelijke omftandigheden, die hierdoor voor den Nederlandfchen Staat ontftonden, fpreidde VAN DE SPIEGEL eene groote mate van wijsheid en kloekmoedigheid ten toon, en bewees aan het vaderland de gewigtigfte dienften, welke echter, in die dagen van fteeds toenemende verbittering en partijfchap, door velen miskend werden. Dan, hoezeer niet onkundig van den haat, waarin de meesten hunner, die, uit verfchillende inzigten, eene omkeering van den gevestigden ftaatsvorm wenschten, tegen hem ontftoken waren, weigerde hij nogtans, bij de doordringing der Franfche krijgsmagt in het hart des lands, in den aanvang van 1795, volftandig, zich aan den hem dreigenden ftorm door de vlugt te onttrekken; maar begreep integendeel op zijnen post ten einde toe onbezweken pal te moeten ftaan, en ook den geringften fchijn, als fchroomde hij van zijn gehouden gedrag rekenfchap af te leggen, te moeten vermijden. Na de geheele vermeestering van het land door de zegevierende wapenen der *Franfchen*, en de daarop gevolgde volkomene omkeering van zaken, werd onze edele ftaatsman niet alleen, zoo als hij gewacht had, van alle zijne waardigheden onzet, maar ook, ten gevolge van een enkel politiek befluit, in verzekerde bewaring gefteld, en vele maanden achter een gehouden, zonder dat hem gelegenheid gegeven werd, zich op eenige tegen hem ingebragte befchuldiging te verantwoorden. Niettegenftaande het onderzoek zijner in beflag genomene papieren, naar het berigt van daartoe gemagtigden, geenen grond van befchuldiging tegen hem opleverde, vond men echter goed in zijne zaak een' bijzonderen fiskaal te benoemen; doch volhardde ook toen in de weigering van zijn billijk verzoek, om zich op bepaalde punten van aanklagt, het zij in perfoon, het zij in gefchrifte, te mogen verantwoorden. Het rapport van den benoemden fiskaal fprak hem mede, in het oog van alle onpartijdigen, van fchuld volkomen vrij, maar behelsde nogtans het voorftel, om hem, met ontflag uit zijne toenmalige gevangenis, de *Voorpoorte* in *'s Hage*, op eene verzekerde plaats in *civile* bewaring te houden, tot dat over eenige dusgenaamde duistere punten in zijn gedrag nader licht verfpreid zou zijn. Overeenkomftig dit voorftel werd het hoogst onregtvaardig befluit genomen, om hem naar het kasteel te *Woerden* over te brengen; een befluit, waaraan hij zich met al de edele fierheid en gelatenheid der onfchuld onderwierp. Men was echter menfchelijk genoeg, om aan zijne trouwe gade, op haar dringend verzoek, vrijheid te geven, om haren echtgenoot derwaarts te vergezellen, en vergunde haar bovendien hare twee jongfte zonen met zich te voeren. Na reeds een jaar zijne vrijheid gemist te hebben, moest hij in deze nieuwe bewaarplaats nog omftreeks

 drie

drie jaar doorbrengen, gedurende welke hij zich deels met het onderwijs zijner beide zonen, deels met letteroefeningen, en bijzonder met het vervaardigen van een aantal meer of min uitvoerige opstellen van Godsdienstigen, Wijsgeerigen of Letterkundigen inhoud, bezig hield, die nog onder zijne nagelatene papieren voorhanden zijn, en naar de getuigenis van hun, wien het vergund werd, dezelve in te zien, beide zijn verstand en hart de hoogste eer aandoen. Eindelijk kreeg het gevoel der schreeuwende onregtvaardigheid, die er in gelegen was, om eenen man, tegen wien nimmer eenige, ook slechts schijnbaar gestaafde, beschuldiging werd ingebragt, in eene langdurige gevangenis te doen kwijnen, in zoo verre de overhand, dat men te rade werd, hem uit dezelve te ontslaan. Hij verliet echter, van het gevoel zijner onschuld diep doordrongen, zijnen kerker niet, dan na overgifte eener schriftelijke betuiging, dat hij zijn ontslag niet aannam als eene gunst of het gevolg eener algemeene *amnestie*, maar als een regt, hem, gelijk ieder onbesproken ingezetene, ook naar de toen erkende beginselen, toebehoorende. Op die wijze eindigde ten laatste op den 28sten van Wintermaand des jaars 1798 de bijna vierjarige gevangenis van eenen staatsman, wien de onpartijdige nakomelingschap zeker onder de grootste en verdienstelijkste burgers van den Nederlandschen Staat eene aanzienlijke plaats zal toewijzen.

Van nu af legde hij te *IJsselstein*, waar zijn overig talrijk huisgezin gevestigd was, in den schoot der zijnen, een stil en afgezonderd leven tot in den Zomer van het volgende jaar 1799. Toen namelijk werd zijne rust op nieuw gestoord door het stellige berigt, hem door een' vertrouwd' vriend medegedeeld, dat er bij de toenmalige regering een geheim besluit genomen was, om, indien de inval der *Russen* en *Engelschen* op het Nederlandsche grondgebied, waarvan de geruchten dagelijks meer veld wonnen, werkelijk mogt plaats hebben, hem op nieuw in verzekerde bewaring te stellen. Hij besloot hierop, ter ontwijking van het hem dreigende gevaar, zijn vaderland in het geheim te verlaten, en vertrok den 10den van Oogstm. met twee zijner zonen naar *Emmerik*, waar hij nog denzelfden avond aankwam. Van daar begaf hij zich eerlang naar *Lingen*, waar de toenmalige Erfprins van *Oranje* (thans onze hoogst geëerbiedigde Koning) zijn hoofdkwartier gevestigd had, ten einde aan deszelfs minzame uitnoodiging te voldoen, om hem in die gewigtige omstandigheden met zijnen raad bij te staan. Onder de toen door hem bewezene diensten moet vooral geteld worden het onder zijne papieren nog aanwezig ontwerp van regeringsvorm, na de onttrekking der Republiek aan het Fransche gezag in te voeren; een ontwerp, gevestigd op de unie van *Utrecht*, doch waarin de gebreken, door kundige staatsmannen in onzen vroegeren regeringsvorm opgemerkt, en door VAN DE SPIEGEL zelven reeds in 1784, in eene uitvoerige verhandeling over dit onderwerp, bondig aangewezen, zoo veel mogelijk, verholpen en weggenomen waren. Na de bekende mislukking

der

der Rusfifche en Engelfche onderneming het niet veilig achtende naar zijn vaderland terug te keeren, bleef hij te *Lingen*, waar zijne trouwhartige gade zich eerlang met eene harer dochteren bij hem vervoegde, ten einde haren echtgenoot, wiens gezondheid door herhaalde aanvallen van beroerte merkelijk verzwakt, en wiens ziel door droefheid was ter neêrgeflagen, den noodigen troost en bijftand te verleenen. Niet lang was haar dit voorregt vergund, daar een plotfelijke en hevige aanval van beroerte hem reeds op den 7den van Bloeim. des volgenden jaars 1800 uit het leven rukte, tot onuitfprekelijke droefheid van zijne echtgenoote en elf kinderen, en van allen, die in de gelegenheid waren, hem in zijne verdiensten en eerbiedwaardige hoedanigheden te leeren kennen. Volgens de eenftemmige getuigenis van dezen toch was hij niet flechts een man van uitftekende bekwaamheden, uitgebreide kennis, zeldzame vlugheid en onvermoeide werkzaamheid, en maakte hij zich zoo daardoor, als door zijne eerlijkheid, gematigdheid en wijsheid, omtrent den Staat hoogst verdienftelijk; maar leverde hij tevens, in alle zijne betrekkingen, het heerlijkst voorbeeld van burgerlijke en Christelijke deugden. Doch het is hier de plaats niet in zijnen lof breeder uit te wijden. Befluiten wij dit verflag met eene korte opgave der voornaamfte fchriften, die, behalve zijne bovengemelde Akademifche Verhandelingen, van hem het licht zien. Met voorzetting van zijnen naam gaf hij (om van eenige kleinere ftukken te zwijgen) bij zijn leven uit: *Verhandeling over den oorfprong en de historie der Vaderlandfche Rechten, inzonderheid van Holland en Zeeland*, *Goes* 1769; *Verhandeling over de opkomst, het gezag en den ondergang der aloude Hooge of Grafelijke vierfchare in Zeeland*, gedrukt in het IIde deel der *Werken van het Zeeuwfche Genootfchap*; *Historie van de Satisfactie, waarmede de ftad Goes en het eiland van Zuid-Beveland zich begeven hebben onder het ftadhouderfchap van Prins* WILLEM *van Oranje, in het jaar* 1577, *Goes* 1777; *Ontwerpen van de Unie van Utrecht, benevens eene lijst van ongedrukte ftukken, tot de Historie van dezelve Unie betrekkelijk, Goes* 1778, en *Bundel van onuitgegeven ftukken, dienende ter opheldering der Vaderlandfche Historie en van den Regeringvorm, en voornamelijk der Historie van de Unie van Utrecht, verzameld en met eenige aanmerkingen vermeerderd* enz. II deelen, *Goes* 1780 en 1783, waarvan het IIde deel, aan het hoofd hebbende een belangrijk *Vertoog over de betrekking van* JOHAN *Graaf van Nasfau tot de Unie van Utrecht*, wegens drukke ambtsbezigheden, niet door VAN DE SPIEGEL zelven, maar door den heer J. ERMERENS werd aan het licht gebragt. Dezelfde reden verhinderde hem ook zijn voornemen ter uitvoer te brengen tot bewerking eener volledige *Historie van de Unie van Utrecht*, waarvan de beide laatstgenoemde fchriften tot voorloopers dienen moesten. — Zonder zijnen naam, liet hij, onder andere, ook de volgende kleine fchriften drukken: *Gedachten over het zamenftel onzer burgerlijke Regtsgeleerdheid*,

heid; Goes en *'s Gravenhage* 1777; *Over de armoede en bedelarij, met betrekking tot de Provincie van Zeeland, en bijzonder tot de ſtad Goes en het eiland van Zuid-Beveland, Goes* 1780, en in 1805, met bijvoeging van den naam des ſchrijvers, in *'s Hage* herdrukt, en *Schets der Regeerkunde, in betrekking tot hare oogmerken en middelen;* een klein, maar hoogst belangrijk werkje, door hem nog in *Zeeland*, ten behoeve van eenige aanzienlijke jongelingen, vervaardigd, en in 1786 voor zijne rekening gedrukt; doch hetwelk, bij eene nieuwe uitgave, in 1807, met voorzetting van den naam des autheurs, te *Amſterdam* in het licht verſchenen is, en voor het algemeen verkrijgbaar werd geſteld. Voorts kwam nog bij het leven van den Raadpenſionaris, doch tot zijn grievend verdriet en met hoogst laakbare ſchennis der goede trouw, een werkje te voorſchijn, behelzende een overzigt der voornaamſte bijzonderheden van zijn Ministerie, hetwelk hij in het eerſte jaar zijner gevangenſchap, gedurende zijn verblijf op *'t Huis in 't Bosch*, zonder behulp van eenige papieren, had zamengeſteld, ten einde zich op de hoofdbezwaren, die hij giste dat tegen hem zouden worden ingebragt, te beter te kunnen verantwoorden. Hetzelve werd, in den aanvang des jaars 1800, uitgegeven onder den titel van *Nadenking van eenen Staatsman wegens zijn Ministerie in Holland*, en bevat vele hoogst merkwaardige bijdragen tot opheldering der Geſchiedenis van het tijdvak van 1787—1795. Eindelijk kwamen, drie jaren na het overlijden van den Raadpenſionaris, zonder eenig medeweten van zijne weduwe en kinderen, die zich over deze ontvreemding van hunnen eigendom met regt beklaagden, nog te voorſchijn *Brieven en Negotiatiën van Mr.* L. P. VAN DE SPIEGEL, *als Raadpenſionaris van Holland, gedurende den jongſten oorlog van dezen Staat met de Franſche Republiek, waarbij gevoegd zijn vele authentique ſtukken, ſtrekkende tot beter verſtand van dezelve Brieven*, in drie deelen in 8°. Dit werk, de briefwisſeling behelzende, door VAN DE SPIEGEL, van het laatst des jaars 1792 tot den aanvang van 1795, met onderſcheidene Ministers van den Staat aan buitenlandſche hoven gevoerd, is niet alleen van groot belang, om het licht, 't welk daardoor over vele gebeurtenisſen van die dagen verſpreid wordt, maar tevens hoogst vereerend voor de nagedachtenis van onzen ſtaatsman, wiens onkreukbare trouw, nimmer ſluimerende waakzaamheid, ſchrander beleid en hooge ſtaatkundige wijsheid daarin allerwege heerlijk uitblonken. De waarde der laatstgenoemde ſchriften doet ons te meer het gemis betreuren van de *Geſchiedenis van zijnen leeftijd*, door hem bewerkt, en onder zijne nagelatene papieren voorhanden, doch niet in dien ſtaat gebragt, dat hij meende derzelver uitgave aan zijne nakomelingen vrij te mogen laten.

SPIEGELKAST. Hierdoor verſtaat men gewoonlijk eene langwerpige vierkante kast, van binnen van alle kanten met ſpiegels bezet; boven met een gaas overdekt, en op zijde van eene opening

ning voorzien, waardoor men kijken kan. In het midden plaatst men een enkeld voorwerp, b. v. een boompje, hetgeen zich in het oog van den beschouwer zoo verbazend vermenigvuldigt, dat het zich als een geheel bosch vertoont. De tegen elkander overstaande spiegels kaatsen, namelijk, het beeld wederkeerig gestadig terug; en daar deszelfs vermenigvuldiging, bij eenen paralellen stand, het sterkste is, zoo bedient men zich bij voorkeur van den opgegeven vorm. Men kan de proef van dit verschijnsel nog langs eenen korteren weg nemen, door zich tusschen twee, regt tegen over elkander hangende, spiegels te plaatsen, wanneer men zich tot in het oneindige zal vermenigvuldigd zien.

SPIEGELS. Deze zijn van onderscheidenen aard. In een' vlakken Spiegel, zoo als wij in onze huizen gewoon zijn te gebruiken, zien wij de voorwerpen achter denzelven. Zij naderen ons of verwijderen zich naar mate wij ons digter voor, of verder af van den Spiegel plaatsen, en vertoonen zich even zoo groot als wij zijn. De reden hiervan ligt alleen in de wederomkaatsing der lichtstralen, welke van de voorwerpen afkomen, en, op den Spiegel vallende, in ons oog terug stuiten. Alle gladde oppervlakten, zelfs van de doorzigtigste ligchamen, zijn Spiegels: geen glas, zoo helder; geen ligchaam zoo doorschijnend, of het laat alle de lichtstralen niet door; maar altijd wordt er een gedeelte van het licht teruggekaatst. Hoe schuinscher daarenboven het licht invalt, zoo veel te sterker is de terugkaatsing; en van hier de spiegeling van water, vensterglas enz.

Er zijn, echter, Spiegels van eenen anderen aard, die niet vlak, maar *hol* of *bol* zijn, en een brandpunt hebben, hetwelk in den hollen Spiegel dat punt is, waarin de zonnestralen, die er evenwijdig op invallen, na te zijn teruggekaatst, zamen komen en branden, even als het brandglas; om welke reden men hol geslepene Spiegels ook *Brandspiegels* noemt. Wanneer men eenig voorwerp tusschen het brandpunt en het glas van den hollen Spiegel plaatst, ziet men het sterk vergroot voorwerp regt; doch wanneer dit verder dan het brandpunt geschiedt, is de vergrooting weinig en zelfs verkleinend, en de voorwerpen vertoonen zich omgekeerd, met deze opmerkelijke bijzonderheid, dat men het beeld niet in, of achter dezen Spiegel meent te zien, maar geheel vóór denzelven, zoo dat men oordeelt, het met de hand te kunnen vatten. De reden van dit verschijnsel ligt almede in de terugkaatsing der stralen, en men kan door deze eigenschappen van den hollen Spiegel *perspektive illuminatie*-prenten, die, nabij den Spiegel gebragt, merkelijk vergrooten, of, wanneer men op eenen verderen afstand bloemen plaatst, ook deze voor den Spiegel op eene plaats zeer duidelijk vertoonen, alwaar wel het beeld, maar niet het voorwerp zelf is. Het brandpunt van den hollen Spiegel plaatst men gewoonlijk op de helft van den afstand van het punt, waaruit de boog of holte des Spiegels, als middelpunt, getrokken is; en dit punt bevindt zich op de plaats vóór den Spiegel

gel, alwaar zich het beeld vertoont, als omgekeerd op het voorwerp te ſtaan, dat men voor den Spiegel geplaatst heeft. Men plaatſe, b. v. voor eenen hollen Spiegel eene kaars; houde het oog achter dezelve en verplaatſe haar dan zoo lang, tot men het beeld vóór den Spiegel omgekeerd ſtaan ziet; daarna ſchuive men de kaars van zich af, of naar zich toe, tot dat men het beeld, of de omgekeerde kaars, boven de wezenlijke ſtaan ziet. Wanneer men in het brandpunt van een' hollen Spiegel eenig lichtgevend voorwerp plaatst, zoo worden de ſtralen in evenwijdige lijnen teruggekaatst; en van hier, dat men zich van holle Spiegels tot terugkaatſers (*reverbères*) achter de lampen van lantaarns bedient, ten einde het licht evenwijdig te doen voortgaan, en dus bij elkander te houden, ter meerdere verlichting der nabijzijnde voorwerpen. — De bolle Spiegels kaatſen de lichtſtralen, die paralel op dezelve vallen, verſpreidend terug, en verkleinen daardoor de voorwerpen, die men er in ziet; zoo als men dit in de rondte van een glad geſchuurde, tinnen koffijkan kan opmerken. Men maakt ook kijkers van Spiegels, die gewoonlijk van een' grooten en kleinen Spiegel en met een vergrootend oogglas voorzien zijn, waardoor men het gemaakte beeld beſchouwt. Men noemt deze Spiegelkijkers doorgaans *Teleskopen*, die zeer ſterk vergrooten. (*Zie op dat woord.*)

De alleroudſte Spiegels ſchijnen van metaal geweest te zijn; doch zijn die van glas mede van hooge oudheid, en zouden, volgens Plinius, in de glasblazerijen te *Sidon* zijn uitgevonden. Alleen bediende men zich nog niet, zoo als heden ten dage, van het gewoon verw-olieſel, hetgeen men, volgens Beekman, eerst in de 14de eeuw ontdekt heeft. In 1688 vond een Franschman, Thevart, de kunst uit, om het glas in tafels te gieten, en tegenwoordig maakt men in *Parijs* Spiegels, die 2 el. 3 palm. en 2 duim Nederlandsch (Rijnl. 9 voet) lang, 1 el, 5 palm. 6 duim gelijke maat (5 voet Rijnl.) breed, en een half duim oude maat dik zijn. Te *St. Ildefonzo* in *Spanje* vervaardigt men nog grootere Spiegels, en ook in *Sakſen* en het *Brandenburgſche* vindt men aanzienlijke Spiegelfabrijken. (Over de wijze, waarop de Spiegels gegoten worden, verwijzen wij onze lezers tot het art. GLASBLAZERIJEN.)

SPIEGEL-SEXTANT. Eene uitvinding van Hadleij omſtreeks het jaar 1740, welke ſedert die van de magneetnaald den meesten invloed op de verandering der Stuurmanskunst gehad heeft, en thans overal gebruikt wordt. Men konde, namelijk, door het ſlingeren van het ſchip, zich van geen gewoon inſtrument bedienen, om door middel van twee verrekijkers den hoek, onder welken men twee voorwerpen ziet, te meten. Hadleij bragt hierom vóór den kijker, op eenen afſtand van omtrent 3 duim, eenen kleinen Spiegel, die het voorwerpglas half bedekte. Men zag nu door den verrekijker te gelijker tijd in den kleinen Spiegel, en tevens dat geen, wat boven denzelven lag. Nu bragt hij ter regter zijde van den kijker nog eenen

twee-

fabrijken in de Oostenrijkſche ſtaten, aan 360,000 menſchen werk verſchaffen. — In *Sakſen* werd, na verſcheidene mislukte proeven, de eerſte Spin-machine van aanbelang door de gebroeders BERNARD te *Chemnitz*, onder de hulp van eenen Engelſchen werktuigkundige, aangelegd. Op deze volgden ſpoedig andere; doch het dalen der prijzen, uit hoofde der toenemende mededinging op het vaste land en in *Engeland*, veroorzaakte, dat de ondernemers met eenen grooten voorraad van garen bleven zitten, welke zij eerst gedurende de blokkade der *Elbe*, in 1804, en het bezetten van *Hanover* door Franſche troepen konden afzetten. NAPOLEONS continentaal ſtelſel gaf aan de Duitſche Spinnerijen een nieuw leven, tot dat de overwinning der verbonden mogendheden, in 1813, op nieuw den weg voor de buitenlanders tot invoer van hun geſponnen garen enz. opende. Intusſchen werden gedurende dit tijdvak, de machinale ſpinnerijen in *Duitschland* aanmerkelijk verbeterd en vermeerderd. De Sakſiſche verwerkten Smirnaasch katoen tot garen-ſoorten van No. 16 tot 40, alsmede boomwol van *Nieuw-Orleans* en *Phernambuc*, met Smirnaſche vermengd; doch doorgaans niet fijner dan tot No. 56; wordende bijna alle fijnere ſoorten uit *Engeland* ingevoerd. — In *Pruisſen* worden de Katoen-ſpinnerijen door de regering aanmerkelijk bevorderd. — De Rusſiſche heeft, op hare eigene kosten, te *Petersburg*, eene groote aangelegd; doch voert dat rijk jaarlijks nog bijna 3 millioen ponden uit *Engeland* in. — In de Noord-Amerikaſche ſtaten, *Rhode-eiland*, *Masſachuſet*, *Nieuw-Ierſeij* en *Nieuw-York*, kosten, tot dus verre, de Spinnerijen nog te veel aan handen-arbeid, en vorderen nog een te groot kapitaal, om met buitenlanders eenen gelijken prijs te kunnen houden.

In het werktuigelijk Spinnen van vlas is men tot hiertoe nog niet geſlaagd, alhoewel NAPOLEON eenen prijs van een millioen Franken uitloofde voor de uitvinding van een daartoe geſchikt werktuig. Deze ſtoffe, wel bewerkt zijnde, kan tot eene verwonderlijke fijnheid geſponnen worden. In *Westphalen* ſpinnen ſommige boeren en boerinnen het garen zoo fijn, en wel dikwijls, met beide handen te gelijk twee draden, dat men de waarde van 2 rijksdaalders daarvan, te zamengedrukt, door een' vinger-ring kan trekken; wegende een geheel ſtuk van 2900 el niet meer dan $1\frac{1}{2}$ drachma. Uit één pond vlas brengt men wel een draad voor, die 23 mijl lang is, (de mijl op 20,000 voet gerekend). Ook de *Nederlanders* bezitten den roem van het fijnſte garen te ſpinnen. Onder anderen geſchiedt dit op het eiland *Tholen*, alwaar het pond voor *f* 250 verkocht werd. In *Leijden* en op andere plaatſen ſpint men zulk garen in een' vochtigen, donkeren kelder; waarin de ſpinſter zoodanig geplaatst is, dat eene lichtſtraal, door een gat, op ſpoel en draad vallen kan.

SPINOSA, (BENEDICTUS) volgens zijnen oorſpronkelijken voornaam, BARUCH, was van geboorte een Jood, en werd te *Amſterdam* in het jaar 1632 uit behoeftige ouders geboren. In zijne vroege

geheel open. In het voorste gedeelte derzelve is een metalen holle Spiegel, in het midden doorgebroken, met eene ronde opening, geplaatst, opdat de lichtstralen daardoor in het oog kunnen vallen. In het achterste gedeelte der buis bevindt zich weder eenen kleinen metalen Spiegel, en voor aan dezelve, voor den grooten Spiegel, zijn 2 bolle glaasjes: het voorwerp, dat zich voor de opening van achter vertoont, wordt door den voorsten Spiegel teruggekaatst, en in deszelfs brandpunt omgekeerd afgebeeld; uit dit brandpunt valt het beeld in den achtersten Spiegel, die het door de opening van den grooten Spiegel terug werpt op het achterste bol glas, dat hetzelve in zijn brandpunt weder regtstandig brengt, alwaar het dan door het voorste vergrootglas met het oog beschouwd wordt. — Pater MARSENNE ontdekte, in het midden der 17de eeuw, deze metalen Spiegels het eerst, waarna zij door den Engelschman J. HADLEIJ in 1720, en vervolgens door eenen Schotlander, SCHORT geheeten, meer en meer verbeterd werden; doch bragt de beroemde HERSCHEL deze soort van Teleskoop tot den hoogsten trap van volkomenheid. Hij vervaardigde er eene van 40 Eng. voeten lang, en 4 voet, 10 duim in middellijn, door welke de vaste sterren zich 3000 maal vergroot vertoonen. Deze reusachtige kijker werd te *Slongh*, in de nabijheid van *Windsor*, opgerigt, en is door LUCIEN BONAPARTE gekocht geworden. — Men vindt van deze Teleskoop van HERSCHEL zelven eene beschrijving geplaatst in de *Philosophical Transactions* van 1795.

SPIEREN. Zijn eigenlijk, in de dierlijke ligchamen, hetgeen wij vleesch noemen, en waarop derzelver beweging rust. Zij bestaan uit rolvormige, paralel naast elkander liggende, vochtige, zachte, weinig elastieke, half doorschijnende draden van eene roodachtige kleur, en zijn door een celachtig weefsel aan elkander verbonden. Door deze Spieren loopen de pols-, bloed-, wateraderen en zenuwen in onderscheidene rigtingen. In eenen staat van rust zijn de Spieren slap, doch in eenen levenden toestand bezitten zij, door aanraking, eene eigene beweging, die in het dierlijk ligchaam, over het algemeen, van eenen dubbelden aard is, namelijk: *willekeurlijk* en *onwillekeurlijk*, waarbij men nog de *gemengde* beweging als eene derde soort kan aanmerken. De onwillekeurlijke is b. v. die van het hart, de maag, de darmen enz. De willekeurlijke behoeven geene nadere opheldering: doch onder de gemengde telt men het ademen, het wenken met de oogen enz. Alle deze bewegingen geschieden door eene afwisselende zamentrekking en verslapping der Spieren. Zoodra zij eenigermate geprikkeld worden trekken zij zich te zamen, dat is: zij verkorten zich, worden breeder, dikker, gerimpeld, of verkrijgen ook wel eene trillende beweging. De zamentrekking geschiedt altijd naar de rigting, in welke zich de draden of vezels der Spieren met de zenuwen vereenigen; dus meestal in eene regte linie. Dit werk der Spieren is indedaad bewonderenswaardig. Wanneer iemand, volgens de proeven van HALLER, in ééne minuut een aantal

woorden, 1300 letters bevattende, uitfpreekt, worden hiertoe, in denzelfden tijd, even zoo vele zamentrekkingen en verflappingen der Tong-fpieren vereischt. Niet minder verbazend dan de fnelheid is de kracht, waarmede zij zich bewegen; doch is deze kracht niet in alle Spieren even fterk; maar het fterkst is zij bij die, welke de kinnebakken bewegen. Er zijn menfchen, b. v. die perzikfteenen in ftukken bijten, tot wier verbrijzeling een gewigt van 300 pond gevorderd wordt. Voorts behoort hiertoe de kracht der Arm- en Been-fpieren, welke onze verbazing te meer moet opwekken, wanneer wij in aanmerking nemen, dat de beenderen, die door haar in beweging worden gebragt, als hefboomen kunnen befchouwd worden, waarbij de kracht op eenen zeer geringen afstand van het fteunpunt ligt, en eene fchuinfche rigting dus eenen zeer geringen invloed op de bewegende kracht heeft, weshalve de kracht zeer fterk moet zijn, om flecht eenen zeer geringen tegenftand te overwinnen. — Zoowel de kracht als prikkelbaarheid der Spieren verandert met de jaren. In verzwakte ligchamen zijn zij doorgaans prikkelbaarder, dan in zoodanige, die dit niet zijn. Dit geldt ook ten aanzien van menfchen, welke van natuur zwak zijn; en van hier, dat de prikkelbaarheid bij vrouwen grooter is, dan bij mannen. Men kan dezelve verfterken en verzwakken: het eerfte door eene matige, het laatfte door eene bovenmatige fpanning of zamentrekking.

De vraag waardoor de prikkelbaarheid der Spieren wordt veroorzaakt, is tot hiertoe nog niet voldoende beantwoord. Wil men dezelve aan den invloed de zenuwen toefchrijven, waarvoor verfcheidene verfchijnfels fchijnen te pleiten, dan doet zich bij het hart, de prikkelbaarfte Spier, hiertegen geene geringe zwarigheid op, daar het bekend is, dat in hetzelve bijna in het geheel geene zenuwen gevonden worden. Bij de willekeurlijke bewegingen fchijnt de invloed der laatfte noodig te zijn; want, wanneer men in eene Spier de door haar verfpreide zenuwen afsnijdt, of derzelver werking onderdrukt, dan is zij verlamd; doch de vraag, wanneer vertoont de zenuwftam zijnen invloed op de Spier, heeft men alleen door veronderftellingen getracht te beantwoorden. Anderen meenen de prikkelbaarheid der Spieren uit den invloed van het bloed te moeten afleiden, tegen welk gevoelen echter de geheele bouw der infekten en wormen ftrijdig is. Onlangs heeft men de beweging der Spieren in eene eigene fcheidkundige bewerking willen zoeken, welke in het dierlijk leven zoude plaats hebben; maar waar heeft deze bewerking plaats, en waarop fteunt zij? Sauvages befchouwt de elektriciteit als de oorzaak hiervan. Volgens Girtaner is de prikkelbaarheid der Spiervezels het levensbeginfel, en de grondftof hiervan de zuurftof, die zich onder het ademen met het bloed in de longen verbindt, en door derzelver omloop aan alle deelen wordt medegedeeld. Maar ook zelfs dit gevoelen toegefteind zijnde, blijft er nogtans de vraag over, door welke bewerktuiging de zuurftof haren in-

invloed op het levensbeginsel uitoefene? — Nieuwere ontdekkingen, aangaande de prikkelbaarheid der metalen schijnen, deze zaak eenigermate op te helderen; ten minste hebben genomene proeven aanleiding gegeven, om eene eigene vloeistof in het dierlijk ligchaam aan te nemen, waaraan men bij voorraad den naam van *Galvanisch Fluidum* gegeven heeft, die van de zenuwen, bij derzelver aanraking van metalen, afkomt, en in een naauw verband met het levensbeginsel staat. — Voor het overige houdt zoo wel de prikkelbaarheid als de beweging met het leven op; doch duren beide, na de afzondering der gezonde Spieren van een levend of pas gestorven ligchaam, nog zoolang voort, als zij nog eenig merkelijk aandeel aan de natuurlijke levens-warmte hebben.

SPIESGLAS of SPIESGLANS (*Antimonium*) is een metaal, hetwelk, volgens sommigen, reeds ten tijde van JESEBEL, bij de Joden bekend was, die zich er van bedienden, om hun haar te verwen; doch meer waarschijnlijk is het, dat BARILIUS VALENTINUS de eerste is geweest, die in zijn werk, getiteld: *Curcus triumphalis antimonii*, de wijze heeft opgegeven, om hetzelve te verkrijgen. Het *antimonium* is, zoo als THENARD te regt aanmerkt, een van die metalen, waaraan de Alchimisten hun taai geduld het meest te koste gelegd hebben. Het gedeegen Spiesglas is gezwaveld in graauwe en roode Spiesglas-erts, onvolkomen verzuurd in Spiesglas-oker. Men vindt hetzelve, onder anderen, bij den *Andreasberg* en in *Dauphiné*; doch de ertsen inzonderheid in genoemden berg, *Hongarije*, *Zevenbergen* en *Boheme*. Het dient tot teleskopen, spiegels, drukletters, tot zuivering van goud, metale zamenstellingen enz. Het gedeegen Spiesglas is ligt, week, en moet, met uitzondering van den Bruinsteen, in rekbaarheid voor alle andere metalen wijken. Wanneer het verhit, en vervolgens aan de dampkringslucht wordt blootgesteld, veranderd het in eenen witten rook, die in de gedaante van fraaije witte naalden aanschiet, en *Spiesglas-sneeuw* genoemd wordt. Het *antimonium*, tot een fijn poeder, en met gazvormig *Chlorine*, (zoutzuur) in aanraking gebragt, ontvlamt met een sterk, helder licht, waarbij het *Chlorinerum stibii* of *antimonii*, voorheen *Buzynum antimonii* (Spiesglas-boter) genoemd, gevormd wordt. Spiesglas, met kwikzilver onder elkander gewreven, levert de Spiesglas-moer. Het *antimonium* maakt, behalve van vele andere geneesmiddelen, ook een voornaam bestanddeel van den zoogenoemden Braak-wijnsteen uit.

SPIJSVERTERING is de eerste daad der voeding van het dierlijk ligchaam, waardoor het opgenomen voedsel ontbonden, en de tot voeding geschikte stof van de daartoe nuttelooze wordt afgezonderd. De hiertoe noodige deelen des ligchaams bestaan zoowel in die werktuigen, welke onafscheidelijk tot de Spijsvertering behooren, als die alleen daartoe behulpzaam zijn. De eerste maken het geheele darmkanaal uit, hetwelk, in verscheidene verdeelingen, uit de maag, den twaalfvingerigen darm (*Duodenum*), de dunne en dikke darmen, is zamengesteld: tot de laatste behooren de lever,

het

het *Pancreas* en de milt. Het eerste werk der Spijsvertering is de ontbinding der voedingsstoffen. Wanneer de spijzen, door het kaauwen behoorlijk voorbereid, in de maag gekomen zijn, worden zij door middel van hare beweging, met het maagsap, dat zij bevat, ten naauwste vermengd. Door deze vermenging met eene tot het leven behoorende vloeistof, wordt de eigendommelijke gesteldheid van het voedsel, deszelfs ligchamelijke zamenhang, en zelfs zijne scheidkundige eigenschap, wanneer zij de levenskracht der maag niet overtreft, bedwongen. De voedingsstoffen worden derhalve tot in hare kleinste deeltjes werktuigelijk gescheiden; van het maagsap geheel doordrongen; met hetzelve vereenigd, en in eene gelijkvormige, brijaardige of wel vloeibaarder stoffe veranderd. Hierbij heeft tevens eene soort van gisting plaats, namelijk eene afscheiding van de voedingsstof in hare eenvoudige grondstof, en eene vereeniging derzelve tot andere einden, welke gedeeltelijk door de eigendommelijke levenskracht der maag, en de van haar afgezonderde vloeistof, en gedeeltelijk door hare warmte bewerkt wordt. Deze alzoo veranderde Spijsbrij (*Chymus*) gaat nu uit de maag door het poortier in het naastvolgend gedeelte van het darmkanaal, namelijk in den twaalfvingerigen darm; en hiermede begint het tweede gedeelte van het werk der Spijsvertering, te weten de afscheiding der tot instandhouding van werktuigelijke, noodige en geschikte stoffe van de nuttelooze. Deze afscheiding berust op de dierlijk-scheidkundige verwantschap der stoffe, en is eene soort van levens-stremsel. In opgenoemden darm vermengen zich, namelijk, het speeksel-aardig sap uit de groote buiks-speeksel-klier (*Succus pancreaticus*), en de gal uit de lever en galblaas, met de Spijsbrij, en deze beide vloeistoffen, beide van eene sterke levenskracht doordrongen, doch tevens van eenen zeer verschillenden, inwendig geheel tegenstrijdigen aard, werken zoo sterk op de Spijsbrij, dat het zachte, pancreatisch speeksel-sap de melkaardige vloeistof uit de *Chymus*, of Spijsbrij, na zich trekt; zich met dezelve vereenigt, en eene afscheiding der fijnste, eigenlijke voedingsstoffen van de grovere en onbruikbare deelen bewerkstelligt, waartoe de gal vooral ook zoo mede werkt, dat zij, de reuk geheel ontbonden wordende, deszelfs weiachtige deelen bij de chijl voegt, die door melkvaten moet worden opgenomen; terwijl de scherpe hartsachtige deelen zich bij de onnutte drekaardige voegen, en ook nuttig medewerken, om deze laatste vervolgens, door de voortstuwende beweging van het darmkanaal, tot in de dunne en van daar in de dikke darmen voort te drijven. Tot eene gezonde en krachtige Spijsvertering behoort derhalve eene behoorlijke gesteldheid en mate van levenskracht, zoowel bij die werktuigen, welke eigenlijk tot de Spijsvertering noodzakelijk, als die daartoe alleen behulpzaam zijn. In dit geval gaat zij geregeld haren gang; vordert niet meer dan den behoorlijken tijd (die echter na de jaren, het geslacht, de levenswijs, het temperament en het voedsel zelf verschillend, en bij

een jeugdig ligchaam, onder behoorlijke beweging, korter is, dan bij andere perfonen); verwekt geen merkelijk, ten minfte geen lastig gevoel, en levert een zuiver afgefcheiden melkfap, en de behoorlijk afgezonderde drekftof op, welke laatfte langs den gewonen weg naar buiten gedreven wordt.

Eene gebrekkige Spijsvertering vertoont zich op verfchillende wijze. Zij duurt langer, dan de regelmatige tijd, b. v. bij eenen volwasfen mensch over de 5 of 6 uur; veroorzaakt onaangename gewaarwordingen; een lastig gevoel van volheid, en eene onaangename oprisping van de maag; fpanning, vliegende hitte over het geheele ligchaam, loomheid enz. De bewerking der Spijsvertering zelve wordt gebrekkig; de ontbinding der voedingsftoffen in de maag is onvolkomen; zij worden daardoor niet genoegzaam in hare eenvoudige grondftoffen opgelost, en niet eens altijd werktuigelijk verdeeld: de eigenlijke voedende grondftoffen worden dus niet van de grovere deelen naar behooren afgefcheiden; de eigendommelijke fcheidkundige aard van het genoten voedfel wordt niet geheel overweldigd, maar behoudt nog de overhand; b. v. de zure, vette ftof; door den langzamen gang der Spijsvertering wint het doode *Chemismus* tijd, om, door de warmte der maag begunftigd, nieuwe wetten uit te oefenen, en volgens deze nieuwe en, voor het werktuigelijk geftel, fchadelijke gevolgen voort te brengen; b. v. uit het vet het rinzig vetzuur, en daaruit luchtvormige ftoffen, die de maag buitengewoon uitzetten, en het uitftooten van het gezond voedfel veroorzaken. Voorts gefchiedt ook de afscheiding der Spijsbrij niet zoo als het behoort; het melkfap is niet zoo zacht, maar met nutteloozе, tot de uitwerping beftemde ftoffen vermengd, waartegen de afgang nog vele vloeibare deelen, en tot de chijl behoorende ftoffen in zich bevat, die door den ftoelgang worden afgedreven. De oorzaken der gebrekkige Spijsvertering liggen deels in de verkeerde keus der voedingsmiddelen, deels in derzelver onbehoorlijk genot (namelijk ten aanzien van tijd, maat en wijze van kaauwen) en ook in gebreken, welke bij de eigenlijke, en behulpzame werktuigen der Spijsvertering fomtijds plaats hebben. Gebrek aan levenskracht in de maag (zwakheid in de werking der zenuwen); gebrekkige afzondering van het maagfap, of opgezwollene bloedaderen, door eenen gebrekkigen omloop van het bloed te weeg gebragt, enz. veroorzaken eene te langzame onvolkomene en fmartelijke Spijsvertering; terwijl foortgelijke gebreken in de werking van het darmkanaal almede tot eene onvolkomene afscheiding van het melkfap van de drekftof bijdragen. De ziekelijke toeftand der milt werkt insgelijks mede tot de flechte, meestal te zeer verzuurde, gefteldheid van het maagfap, waardoor hetzelve een gedeelte van zijne ontbindende kracht verliest, en als eene vreemdaardige ftof het natuurlijk gevoel der maag-zenuwen ftremt, en tevens eene gebrekkige afzondering der gal veroorzaakt. Voorts brengt eene ongeregelde wer-

king

king van het *Pancreas* en de lever, wel inzonderheid, eene onvolkomene afscheiding van het melkfap van de nuttelooze, of drekftoffen te weeg. Is deze afzondering der pancreatifche vloeiftof gebrekkig, te gering; is het klierfap zelf niet behoorlijk zamengefteld, te dun en niet krachtig genoeg, dan ontbreekt het voor het melkfap aan aantrekkings-kracht; is de werking der lever te traag of te fchielijk, of wijkt zij van haren gewonen aard af, dan wordt er te weinig, of te waterachtige, te dunne of krachtelooze, gal bereidt; en van hier, dat de uitwerpfels niet behoorlijk door haar worden aangetrokken, en deze met veel melkfap vermengd blijven, of dat door den overvloed aan gal de darmen tot eene te overhaaste beweging geprikkeld worden enz. Om de gebreken in de Spijsvertering te herftellen, moet men in de eerfte plaats derzelver oorzaken opfporen, en dat werktuigelijk deel, of ftelfel, afzonderen, waaruit dezelve oorfpronkelijk ontftaan. Eenerlei middelen kunnen onmogelijk bij iedere foort van gebrek aan Spijsvertering met vrucht worden aangewend; en hierom is het gebruik van algemeene middelen, b. v. van de zoogenoemde *viscerale* (op de ingewanden werkende) dikwijls zeer nadeelig. Wil men eene gezonde Spijsvertering behouden, dan is het een volftrekt vereischte, dat men zich aan een matig en geregeld gebruik van Spijzen gewenne, en dat men zoodanige voedingsmiddelen gebruike, die met den ouderdom en de levenswijze van den perfoon overeenkomftig, en niet moeijelijk te verteren zijn; terwijl tevens eene behoorlijke ligchaams-beweging niet weinig medewerkt, om haar te bevorderen.

SPIN of SPINNEKOP. (*Aranea*) Dit infekt behoort tot de orde der ongevleugelde, en bevat een aanzienlijk geflacht van zeer vele foorten, welke allen, vóór zoo ver men weet, zich met levende dieren, inzonderheid met infekten, voeden, en ook elkander verflinden. De algemeene kenmerken der Spinnen zijn 8 pooten, bij de meesten 8 oogen, aan den mond 2 haken of klaauwtjes, en aan het achterlijf 5 of 6 weef-tepeltjes, waarmede zij van het klevend vocht, dat zij bij zich dragen, de draden voor hun web fpinnen. Onder de voornaamfte foorten behooren: 1. de *gekroonde Kruisfpin* (*A. Diadema*), met een bolachtig rond, rood achterlijf, met een daarop wit geftippeld kruis, welke QUATREMERE D'ISJONVAL voor de zekerfte weervoorfpelfter houdt, en waaromtrent het weerkundig genootfchap te *Brun*, in zijne in 1818 uitgegevene handleiding, hoe men de Spinnen tot werkkundige waarnemingen moet beoefenen, aanmerkt, dat men, naarmate deze Spin haar web vroeger in de open lucht begint, ook zoo veel te eerder warmte te wachten heeft; terwijl men, wanneer zij langzaam en geregeld fpint, en ftil in het midden van haar net met ingetrokken pooten blijft zitten, aanhoudend fchoon weder te wachten heeft. 2. De *Huis-* of *Venfter-Spin* (*A. Domestica*; CLERCK, *aran. fuec*, *pag* 16, *pl.* 2, *tab.* 9), met een bruin eirond achterlijf en 5 zwarte vlekken, welke mede

voor eene goede weervoorſpelſter gehouden wordt. Zij heeft dit boven de Kruisſpin vooruit, dat men haar het geheele jaar door kan waarnemen. Wanneer zij niet ver van den ſchoorſteen haar web ſpint, heeft men nog ſtrenge koude te wachten, doch kiest zij de zijde van het venſter, dan volgt er dooi weder. 3. De *Zak-Spin*, of *Zakdrager*, (*Aranea ſaccata L.*; *A. littoralis* DEG.) heeft een eirond, roestkleurig en bruin achterlijf, waaraan zich een zak bevindt, waarin zij hare eitjes draagt. Ontneemt men haar denzelven, dan ſchijnt zij te treuren, verliest hare natuurlijke levendigheid, en ſterft ten laatſte. 4 De *Vogel* of *Bosch-Spin* (*A. avicularia*), voornamelijk in de *West-Indië* te huis behoorende, die de grootſte bij de natuurkenners, tot hiertoe, bekende Spin is. Zij is 1½ duim groot, en haalt met uitgeſtrekte pooten van 6 tot 7 duim. De pooten van onder hebben een' goudkleurigen weerſchijn; het borstſtuk is cirkelvormig en bol, en in het midden over dwars uitgehold. Zij ſpint geen web, maar begraaft zich in ſpleten van vulkaniſche tufſteen; vermeestert zich van haren buit in haren ſprong, waardoor zij kleine dieren weet te dooden. Haar beet kan ook bij den mensch eene gevaarlijke ontſteking, in de warme eilanden, veroorzaken, zoo als dit het geval van vele inſekten is; doch voert de roode mier tegen haar zulk eenen vernielenden oorlog, dat daardoor derzelver getal aanmerkelijk vermindert. Zij legt omtrent 2000 eijeren in een bekleedſel van witte zijde, hetgeen zij aan de borst draagt, waarvan de heer BON in *Frankrijk*, volgens MARTINET, in zijnen *Kathechismus der Natuur*, aan eene hertogin van *Bourgondie* een paar kouſen aanbood, ter zwaarte van 2¼ once, en een paar handſchoenen van 1¼ lood. 5. De *Italiaanſche Spin*, of *Tarantula*, die bruin, beneden aan het lijf zwart is, en van onder zwart gebandeerde pooten heeft. Deze Spin behoort voornamelijk in *Apulië* te huis. De fabelachtige vertelſels wegens de onvermijdelijke gevolgen harer beet, en de muzijkale geneeswijs daartegen, vinden gedeeltelijk hunnen grond in de verbeelding van zwaarmoedige en hyſterieke lijders, meestal echter in een armzalig bedrog, waardoor zich ligtgeloovige reizigers hebben laten wegſlepen. Dit is intusſchen zeker, dat deze Spin, die zich op het veld in kleine holen ophoudt, de maaijers in den oogsttijd dikwijls door hare beet lastig valt, en dat deze, even als het ſteken van vele andere inſekten, in eene brandende zomerhitte gevaarlijk kan worden, en ſomtijds zonderlinge verſchijnſels te weeg brengen.

Behalve deze opgenoemde hoofdſoorten zouden wij nog vele andere Spinnen, zoo als de bekende *Hooiwagen*, de *Spring-Spin*, de kwaadaardige *Kelder-Spin*, die zelfs geene wesp vreest, en meer anderen kunnen opnoemen, indien ons beſtek dit gedoogde. Van de *Vliegende Veld-Spinnetjes*, die ontelbaar, zeer rad zijn, en zich in de aarde verbergen, moeten wij echter nog iets zeggen. Zij ſpinnen, daaruit komende, losſe draden, door de landlieden *Herfst-* of

Zo-

Zomerdraden genoemd, die zij in Lente- en Grasm., doch meest in Herfst- en Wijnm., bij droog weder en een' Oostelijken wind, over het vlottend gras en de hei trekken. De lucht bleekt deze draden wit; de wind maakt ze van den grond los; de eene draad voegt zich bij den anderen, en men ziet dezelve dan als witte floszijde, of als wargaren, door de lucht vliegen. In ons vaderland, vooral in de drooge provinciën, ziet men deze draden in dien tijd veel.

De regelmatige aanleg, zoowel als de sterkte van de webben van eenige Spinnen, waardoor zij wind en weder verduren, verdient de hoogste bewondering. De Huis-Spin drukt, wanneer zij aan haar web zal beginnen, met de pooten eenen draad uit de tepeltjes van het achterlijf; hecht dien ergens vast, en stort er, ter meerdere zekerheid, een klevend vocht op; brengt den nog slaphangenden draad naar elders over; haalt dien, zich op haar achterste plaatsende, aan, en maakt denzelven vast. Op deze wijze maakt zij verscheidene draden, even wijd van elkander, en keert daarna tot den eersten draad terug; laat er wederom van haar klevend vocht opvallen, en maakt er dus eenen dwarsdraad op vast; loopende vervolgens zoo lang van den eenen op den anderen, tot dat alle de kruisdraden voltooid zijn, en haar web in orde is. De Tuin-Spin gaat weer min of meer op eene andere wijze te werk: zij spint eerst eenen losfen draad en laat dien vliegen, tot hij ergens, door zijne kleverigheid, aan vasthecht. Dit bespeurende beproeft zij, of de draad wel sterk genoeg is; wandelt er dan over, als over een brug; verdubbelt en spant denzelven; maakt er eenen anderen op vast, en laat zich, aan dezen tweeden hangende, vallen. Ook dezen maakt zij vast, of laat hem vliegen, om zich ergens te hechten; voorts, weder langs dezen draad opklimmende, maakt zij eenen derden; verdubbeld vervolgens denzelven, en tracht er een vierkant in te vinden, waarna zij het begonnen werk voltooit.

SPINNEN, SPINWERKTUIGEN. Spinnen beteekent eigenlijk eene vlok stoffe tot eenen draad bij elkander te draaijen; doch oneigenlijk gebruikt men dit woord ook van andere stoffen, die niet bij vlokken voorkomen, en zich echter tot draden laten bewerken, zoo als eenige metalen, vlas enz. Het Spinnen geschiedt, of door middel van een rad of wiel, of door een' spil of klos, onmiddellijk door menschen-handen of door daartoe geschikte werktuigen bewogen wordende. Het gewone spinrad met een' tree meent men, dat door eenen Steinmez Jurgens, te *Wolfenbuttel*, in 1530 werd uitgevonden; doch geeft men aan de spil of klos, die met de hand gedraaid word, waarvan zich de uitvinding in de grijze oudheid verliest, boven het tree-rad den voorrang, omdat men er eenen fijner, taaijer en losseren draad door verkrijgt, die zich beter laat bleeken en verwen. Het Spinnen door werktuigen heeft, bij alle derzelver volkomenheid, die fijnheid en gelijkheid van draad niet kunnen bereiken, als bij de *Hindus*, die zich alleen van de spil voor katoenen stoffen bedienden,

en geen ander Spinwerktuig kenden. De dringende behoefte tot vermenigvuldiging der Spinnerijen werd in het jaar 1760 in *Engeland*, alwaar de veelvuldige katoen-weverijen, uit hoofde van gebrek aan handen, mangel aan fpinfel hadden, zoo nadrukkelijk gevoeld, dat men verfcheidene, alhoewel vergeefsche proeven nam, om dit te verhelpen, tot dat eindelijk JAMES HARGREAVE, in 1767, eene nog tamelijk ruwe fpin-machine, onder den naam van *Spinning Jennij*, uitvond, die in het eerst flechts 8 fpillen of klosfen, door middel van een horizontaal rad, door de hand gedraaid wordende, in beweging bragt; doch naderhand tot op 80 klosfen werd uitgebreid. Reeds toen bragt deze uitvinding herhaalde opftanden onder de fpinners te weeg; het werktuig werd vernield, en HARGREAVE moest naar *Nottingham* vlugten, alwaar hij ftierf. Genoegzaam gelijktijdig was RICHARD ARKWRIGHT op het vervaardigen van zijn fpin-raam (*Spinning frame*) bedacht; doch begaf zich, vreezende voor hetzelfde lot van zijnen voorganger, mede naar *Nottingham*, waar hij zijne bewonderenswaardige uitvinding voltooide, door een werktuig tot ftand te brengen, dat door een molenwerk of door ftoom wordt in beweging gebragt, en waardoor op eenmaal eene groote menigte van wollen en katoenen draden, en wel zoodanig, kunnen gefponnen worden, zonder dat daartoe eenige andere menfchelijke hulp dan tot het aanleggen van de fpinftof, en het aanknoopen van toevallig gebrokene draden noodig is. De eenige verbetering of verandering, welke tot hiertoe in ARKWRIGHTS Spinwerktuig gemaakt is, vindt men aan de voor ettelijke jaren in *Engeland* uitgevondene fpinmachine, onder den naam van *the Throstle* bekend, waarbij men wel den toeftel van ARKWRIGHT op zich zelve geheel behouden heeft, doch de manier, waarop zijn werktuig wordt in beweging gebragt, dermate vereenvoudigd is, dat de fnelle werking van de machine gemakkelijker vermeerderd, en de fterkte en aard der draden met minder kosten kan veranderd worden. In 1775 voltooide SAMUEL CROMTON, uit *Bolton*, de uitvinding van een werktuig, hetgeen den naam van *mule Jennij* verkreeg, en wel op verre na, in eenen gelijken tijd, niet zoo veel fpinfel oplevert, als dat van ARKWRIGHT; maar daartegen dit voordeel heeft, dat de fijnfte draden, die op den rug van eenen cylinder van het fpinraam, wanneer hij het garen op de fpoelen wikkelt, zouden breken, ongefchonden blijven. Van hier, dat het ook in 1792 aan JONATHAN POLLARD van *Manchester* gelukte, om op de *mule Jennij*, uit katoen van het eiland *Tabago*, eenen draad van 278 omwindfels (*gewinde*) op het pond te fpinnen, waarvan het pond voor 90 guinies aan mousfelin-fabrijkanten te *Glasgow* verkocht werd. De *mule Jennij* was eene vereeniging van ARKWRIGHTS fpinraam en HARGREAVES *Spinning Jennij*, en werd oorfpronkelijk door de hand bewogen; doch WILLIAM KELLIJ uit *Glasgow* vond in 1792 een werktuigelijk middel uit, waardoor ééne vrouw of een kind 2 machines van deze

foort, te zamen 600 tot 800 klosfen, konde in beweging brengen. Naderhand bevond men, dat tot de voltooijing van het fpinfel het uitzetten, of rekken (*ftretching*) van den draad aan hetzelve eene meerdere volkomenheid gaf. Dit gefchiedt op eene, daartoe bijzonder ingerigte, *mule Jennij* op zoodanig eene wijze, dat de draad flechts weinig gedraaid wordt, op dat de rekking mogelijk blijve, en het afbreken verhinderd worde. Behalve deze hoofdverbeteringen van de Spin-machines, zijn er van tijd tot tijd nog zoodanige aanmerkelijke, in derzelver bijzondere deelen, gemaakt, dat zij daardoor bijna het dubbeld hebben opgeleverd, en de prijs van het garen daartegen aanmerkelijk gevallen is. Dus bedroeg in 1786 de marktprijs van de foort, in den handel onder No. 100 bekend, 38 fchellingen, en was in 1807, van jaar tot jaar, tot 6 fchellingen 9 penc. gevallen, federt welken tijd dezelve tot op 4 fchellingen 5 penc. dus in 33 jaar bijna $9\frac{9}{10}$ gedaald is; doch tevens is de hoeveelheid van garen zoo aanmerkelijk toegenomen, dat de wevers, in denzelfden tijd, bijna zoo veel verdienen kunnen, als voor 25 jaar, offchoon hun loon federt dien tijd $\frac{1}{4}$ verminderd is.

In *Frankrijk* werd de eerfte Spin-machine in 1787 door den heer VAN CALONNE ingevoerd, en in de fabrijken te *Rouan*, *Parijs*, *Rijsfel*, *St. Quimtin*, *Amiens*, *Louviers* en *Montpellier* in gebruik gebragt. Ook hier was de geringere volksklasfe in het eerst er zeer tegen, doch geraakte weldra tot betere overtuiging. Groote, door water of ftoom gedrevene Spin-machines vindt men, echter, in *Frankrijk* weinig; wordende de meesten door menfchenhanden of paarden in beweging gebragt; doch in 1817 zijn er 4 aanzienlijke, door ftoom bewogen wordende, aangelegd, waarvan men het gevolg nog moet afwachten. — In *Zwitferland* werd het eerfte Spinwerktuig in 1798 te *St. Gallen* daargefteld, en door eenen watermolen bewogen. Tot hiertoe werd al het fpinfel in dit land op ééndradige, gewone fpinraden vervaardigd, zoo als tegenwoordig nog met $1\frac{1}{10}$ van de garenprodukten aldaar het geval is; wordende de fijnfte foorten, boven No. 80, ter verwerking in de Zwitferfche fabrijken, uit *Engeland* ingevoerd. Behalve verfcheidene, door het water gedrevene Spin machines, telt men in *Zwitferland* nog omtrent 12 kleinere van de foort van de Engelfche *mule Jennij*, die in *Wintherthur* en deszelfs omftreken, in de ftad en het kanton *Zurich*, in *St. Gallen*, *Appenzel*, *Argau*, *Thurgau*, *Geneve* en *Blazius*, omftreeks *Bazel*, verdeeld zijn; waarvan ieder door menfchen-handen bewogen wordt, en door elkander genomen 216 fpillen of klosfen bevat. — In *Duitschland*, inzonderheid in *Oostenrijk*, vindt men uitgebreide Spin-machines. In *Weenen* zijn verfcheidene groote, die door het water bewogen en van de weverijen geheel afgefcheiden gehouden worden. Een groot aantal kleinere wordt door de uitgebreide katoenfabrijken in *Praag*, *Kuttenberg*, *Lettowitz*, *Gratz*, *Kettenhof* en *Ebersdorf* aan den gang gehouden; terwijl deze, met de overige

fabrijken in de Oostenrijksche staten, aan 360,000 menschen werk verschaffen. — In *Saksen* werd, na verscheidene mislukte proeven, de eerste Spin-machine van aanbelang door de gebroeders BERNARD te *Chemnitz*, onder de hulp van eenen Engelschen werktuigkundige, aangelegd. Op deze volgden spoedig andere; doch het dalen der prijzen, uit hoofde der toenemende mededinging op het vaste land en in *Engeland*, veroorzaakte, dat de ondernemers met eenen grooten voorraad van garen bleven zitten, welke zij eerst gedurende de blokkade der *Elbe*, in 1804, en het bezetten van *Hanover* door Fransche troepen konden afzetten. NAPOLEONS continentaal stelsel gaf aan de Duitsche Spinnerijen een nieuw leven, tot dat de overwinning der verbonden mogendheden, in 1813, op nieuw den weg voor de buitenlanders tot invoer van hun gesponnen garen enz. opende. Intusschen werden gedurende dit tijdvak, de machinale spinnerijen in *Duitschland* aanmerkelijk verbeterd en vermeerderd. De Saksische verwerkten Smirnaasch katoen tot garen-soorten van No. 16 tot 40, alsmede boomwol van *Nieuw-Orleans* en *Phernambuc*, met Smirnasche vermengd; doch doorgaans niet fijner dan tot No. 56; wordende bijna alle fijnere soorten uit *Engeland* ingevoerd. — In *Pruissen* worden de Katoen-spinnerijen door de regering aanmerkelijk bevorderd. — De Russische heeft, op hare eigene kosten, te *Petersburg*, eene groote aangelegd; doch voert dat rijk jaarlijks nog bijna 3 millioen ponden uit *Engeland* in. — In de Noord-Amerikasche staten, *Rhode-eiland*, *Massachuset*, *Nieuw-Ierseij* en *Nieuw-York*, kosten, tot dus verre, de Spinnerijen nog te veel aan handen-arbeid, en vorderen nog een te groot kapitaal, om met buitenlanders eenen gelijken prijs te kunnen houden.

In het werktuigelijk Spinnen van vlas is men tot hiertoe nog niet geslaagd, alhoewel NAPOLEON eenen prijs van een millioen Franken uitloofde voor de uitvinding van een daartoe geschikt werktuig. Deze stoffe, wel bewerkt zijnde, kan tot eene verwonderlijke fijnheid gesponnen worden. In *Westphalen* spinnen sommige boeren en boerinnen het garen zoo fijn, en wel dikwijls, met beide handen te gelijk twee draden, dat men de waarde van 2 rijksdaalders daarvan, te zamengedrukt, door een' vinger-ring kan trekken; wegende een geheel stuk van 2900 el niet meer dan 1½ drachma. Uit één pond vlas brengt men wel een draad voor, die 23 mijl lang is, (de mijl op 20,000 voet gerekend). Ook de *Nederlanders* bezitten den roem van het fijnste garen te spinnen. Onder anderen geschiedt dit op het eiland *Tholen*, alwaar het pond voor *f* 250 verkocht werd. In *Leijden* en op andere plaatsen spint men zulk garen in een' vochtigen, donkeren kelder; waarin de spinster zoodanig geplaatst is, dat eene lichtstraal, door een gat, op spoel en draad vallen kan.

SPINOSA, (BENEDICTUS) volgens zijnen oorspronkelijken voornaam, BARUCH, was van geboorte een Jood, en werd te *Amsterdam* in het jaar 1632 uit behoeftige ouders geboren. In zijne vroege

ge jeugd gaf hij reeds blijken van een vlug en doordringend verstand, en legde zich al vroeg toe op het beoefenen der Heilige schrift en de Godgeleerdheid; doch bepaalde zich eerlang tot de Wijsbegeerte, ten welken aanzien hij naderhand dikwijls erkende, dat hij alles, wat hij daarvan wist, aan DES CARTES verschuldigd was. Zijn grondregel was, dat men niets voor waarheid moest aannemen, dan waarvan men door genoegzame bewijzen klaar overtuigd is. Daar hij zich nu uit dien hoofde, met de leer en de stellingen der Rabbijnen niet konde vereenigen, onttrok hij zich meer en meer aan hunnen omgang, en bezocht zelden de synagoge, in welker bezoek hij nog zoude volhard hebben, indien niet een mislukte aanslag op zijn leven hem alle gemeenschap met de Joden geheel had doen vaarwel zeggen, waarvan het gevolg was dat hij bij een, aan hem toegezonden, vonnis uit de synagoge werd gebannen. SPINOSA, geheel ingenomen met de Wijsbegeerte van DES CARTES; zonderde zich nu van allen gezelligen verkeer af, om er beter in te kunnen vorderen; leerde in deze zijne eenzaamheid tevens het glasslijpen, om daarin een eerlijk bestaan te vinden, en leefde op deze wijze een tijdlang bij een goed vriend tusschen *Amsterdam* en *Ouderkerk*, van waar hij zich in 1644 naar *Rhijnsburg* bij *Leijden* begaf, doch kort daarna deze plaats met *Voorburg*, niet ver van *'s Hage*, verwisselde. Hier vertoefde hij 4 jaar, waarna hij, op raad van vele aanzienlijke lieden, naar laatstgemelde plaats vertrok, en aldaar met slijpen van glazen en het maken van verrekijkers voor zijn bestaan zorgde. Hij leefde zeer matig en spaarzaam; weigerde dikwijls zijne sobere tafel tegen eene deftige maaltijd te verwisselen; ging gekleed als een gemeen burger, en antwoordde eens aan een' zeker' voornaam man, die hem eenen beteren slaaprok aanbood, dat een betere rok hem niet tot een beter mensch zoude maken. Geen meer gelds begeerende, dan hij voor zijne nooddrust behoefde, maakte hij elke drie maanden zijne rekening op, en daar er jaarlijks niets overschoot, vergeleek hij zich zelven bij eene slang, die, met den staart in den mond, eenen cirkel vormt.

Het beoefenen der Wijsbegeerte bleef, intusschen, altoos zijne geliefde bezigheid, en er verliepen dikwijls geheele maanden, dat men hem niet op straat zag. Slechts nu en dan legde hij bij mannen van aanzien, wier bezoeken hij nimmer van de hand wees, tegenbezoeken af; niet vermaakshalve, of om den tijd met beuzelingen te verspillen, maar om over staatszaken te spreken, waarin hij zeer ervaren was. Volgens het getuigenis van lieden, die hem gekend hebben, was hij in zijnen dagelijkschen omgang spraakzaam, zachtzinnig, gedienstig en zedig, sprak altoos stichtelijk in gezelschappen, en nooit oneerbiedig van het Opperwezen; spoorde de kinders tot het vlijtig bijwonen der openbare godsdienstoefeningen en gehoorzaamheid aan hunne ouders aan; ging zelf somtijds ter kerke; hoorde gaarne eene doorwrochte redevoering, en antwoorde eens aan zijne

Luthersche huiswaardin op de vraag, of zij op den weg der zaligheid was, „ dat haar godsdienst goed was, en zij geenen anderen „ behoefde te zoeken, noch aan hare zaligheid te twijfelen, wanneer „ zij een godvruchtig en stil leven leidde." Voor het overige was hij van een zwak ligchaamsgestel en leed meer dan 20 jaar aan de tering, aan welke hij, in Louwm. 1677, in den ouderdom van naauwelijks 44 jaar stierf. De schriften, welke van SPINOSA het licht zien, zijn de volgende: *Principia Philosophiae Cartesianae geometrice demonstrata Amst.* 1763; *Lucii Antistitii Constantis, de Jure Ecclesiasticorum liber singularis; Alethopili apud Cacum Valerium Pennatum*, 1665; *Tractatus Theologico-Politicus* 1670 (*), en eindelijk zijne *Opera Posthuma*, welke in 1677 in het licht verschenen, en waaronder inzonderheid zijne *Ethica* en *Politica*, alsmede de brieven, de grondregels van zijn wijsgeerig zamenstel bevatten. Hij beweerde, dat er niet meer dan ééne oorspronkelijke zelfstandigheid bestaat, en deze eenige zelfstandigheid is met een oneindig getal eigenschappen begaafd, onder anderen die van oneindige uitgebreidheid en denken. Ingevolge hiervan beweerde hij, dat alle ligchamen, welke in het Heelal worden gevonden, wijzigingen zijn van deze zelfstandigheid, aangemerkt als uitgebreid, en dat b. v. de zielen der menschen wijzigingen zijn van deze zelfstandigheid, aangemerkt als denkende; zoodat God, het noodzakelijk en oneindig volmaakt Wezen, wel de oorzaak is van alle dingen, maar van dezelve niet is onderscheiden. Er bestaat niet meer dan één Wezen, dan ééne Natuur, en deze brengt in zich zelve, en door eene inblijvende werking, alles voort, wat men schepsel noemt. God is, volgens SPINOSA, te gelijk werkdadig en lijdende, oorzaak en uitwerksel, en brengt niets voort, hetwelk geene wijziging van hem zelven is: eene grondstelling, welke de buitensporigste ongerijmdheden bevat.

SPIRAAL-POMP. Is eene pomp, met een slakvormig rad, dat van binnen met een' Spiraalgang voorzien is: zij voert, zoo als men ligtelijk begrijpen kan, het water hooger op, dan de gewone pompen.

SPITSBERGEN ligt genoegzaam regt ten Noorden van *Lapland*, en ongeveer 300 mijlen van deszelfs uiterste punt, de *Noordkaap*, welke *Rusland* onder deszelfs Europische landen betrokken heeft. Zij strekken zich in de *IJszee* uit van 76°, 30′ tot 80°, 90′ Noorder breedte, en 9°, 50′ tot 31°, 50′ Oostelijke lengte, en bestaan uit 3 groote en eenige kleine eilanden. De *Nederlanders*, die dezelve in 1596 het eerst zagen, noemden ze *Nieuwland*, doch naderhand *Spitsbergen*, uit hoofde van hunne naakte bergen met rotsige pieken op dezelve, waarvan de hoogste, de *zwarte punt*, zich 4500 voet bo-

(*) Van dit werk heeft men eene Nederduitsche vertaling, onder den titel van: *de Regtzinnige Theologant, of Godgeleerde Staatkunde.*

boven de oppervlakte der zee verheft. Langs de minst verhevene deelen zijn er ontzaggelijke rotsklompen verspreid, die men in den eersten opslag voor brokken, door vulkanen uitgeworpen, zoude aanzien; doch bij nadere overweging schijnen dezelve eerder een gewrocht der geweldige stroomen te zijn, hetwelk de smeltende sneeuw voortbrengt. Men vindt er bergen en klippen, uit verschillende zelfstandigheden zamengesteld, voornamelijk uit eene grijsachtig- zwarte en digte soort van graniet, ook wel eens uit eene ligt-grijze en geelachtige, en somtijds is de steen geäderd als marmer. De bekende Delfstoffen zijn ijzer, steenkolen en leijen. De voortbrengsels van het plantenrijk bepalen zich bij mos, varen, lepelblad, sellerij, andivie, waterkers, en eenige grasplanten; terwijl in het dierenrijk ijsbeeren, witte landbeeren, vossen en rendieren gevonden worden, van welke laatste men zegt, dat zij in Herfstm. dit onherbergzaam oord verlaten, en naar *Nova Zembla* en *Siberië* wijken. Het veldhoen is de eenige landvogel, en vertrekt mede in het najaar.

De Zomer duurt op *Spitsbergen* ongeveer zes weken, of van het midden van den Zomer- tot het begin van Oogstm., en dit korte tijdvak sluit tevens de Lente en den Herfst in; want de planten loopen in hetzelve uit, bloeijen en brengen vrucht voort. Het gevogelte legt eijeren, en broedt ze uit aan den kant der rotsen, welke de zon beschijnt; het rendier weidt op de vlakten en in de valeijen; de gesmolten sneeuw stort met groote snelheid van de bergen af, en vaagt het ijs uit de baaijen weg, die dan vol visch zijn. Na den afloop van den Zomer herneemt de Winter onmiddellijk zijn drukkend gebied, en de Natuur keert tot den staat van verstijving terug. De dampkring, zegt men, is des Zomers gemeenlijk vol mist, met slappe en veranderlijke winden. Hooim. eindigt met regen en sterke Oostenwinden, die mede in Oogstm. heerschen. In Herfst-, Wijn- en Slagtm. waait en sneeuwt het sterk. In Louwm. is de koude op het hoogst met droog weder, en eene heldere lucht, zonder eenig wolkje, met slappen wind en geheele stilte. Sprokkel-, Lente- en Grasm. geven sneeuw en mist met sterken wind uit het N. en N. O. Oostelijke stroomen, voeren er drijfhout aan, inzonderheid dennen. Er zijn op *Spitsbergen* verscheidene baaijen en goede ankerplaatsen. Die van *Amsterdam*, *Rotterdam*, *Middelburg* en de *Deenen* hadden aan de *Mauritsbaai*, op den Westelijken oever der eilanden, en bijna 80°, N. B. lootsen, welke er het dus genoemde *Smerenburg* vormden, waarvan de hutten ketels bevatteden, om traan te koken, en meer ander gereedschap. In 1634 lieten de *Nederlanders* aldaar eenige lieden achter, welke men bewogen had, om er te overwinteren. Zij werden in het volgende jaar door andere vrijwilligers vervangen; doch deze worstelden den Winter niet door. Hunne aanteekeningen van den jammer, dien zij er doorstonden, loopen tot 26 van Sprokkelm. 1635. (*)

SPITS-

(*) Men zie *Atlas van* BLAAUW, *Beschrijving van Spitsbergen*, bladz. 23.

SPITSMUIS. (*Sorex*) Deze dieren onderscheiden zich door eenen uitgestrekten kop; een neus, in eene spitse punt uitloopende; korte ooren; 2 voortanden, die gespleten zijn, in de boven- en 2 tot 4 in de beneden-kaak, van welke de in het midden staande korter zijn, dan de buitenste; terwijl zij boven en onder verscheidene hoektanden hebben. Tot de onderscheidene soorten van dit diergeslacht behooren: 1. De *gemeene Spitsmuis* (*S. Araneus*), wiens staart half zoo lang is als het lijf, en de buik witachtig. Zij woont door geheel *Europa* en het Noordelijk gedeelte van *Azië*, in oude muren, stallen en mesthoopen; in de bosschen onder stronken van boomen, mosch en bladeren. Dit diertje voedt zich met insekten, dierlijke zelfstandigheden, en men zegt ook met het graan, enz. Dat het gift zou bij zich dragen, en de paarden in het lijf kruipen, is bezijden de waarheid. Er bestaan ook verscheidenheden, wat de kleur van het haar betreft, en vooral in de lengte van den staart. Zeldzaam vindt men witte Spitsmuizen. 2. De water-Spitsmuis *Sorex fodiens* (PALLAS); een zeer zonderling aardig diertje, dat zich aan kleine waters ophoudt, doch, zoo als het schijnt, in den Herfst op het land gaat, en daar in de akkers enz. onder den grond overwintert. Zijne pooten zijn wel van geene zwemhuid voorzien; maar hiervoor is ieder vinger of teen, aan beide zijden, met korte haartjes bezet, die de pooten tot zwemmen of roeijen zeer geschikt maken. Dit diertje kan de openingen der ooren, zoo lang het onder water is, met eene klep sluiten. Deze Water-Spitsmuis werpt hare jongen in den Herfst, doorgaans negen in getal. De kleine Spitsmuis, aan den oever van de rivier de *Jenisei*, is het kleinste onder alle zoogdieren, en weegt naauwelijks 30 grein.

SPITTLER (LUDWIG TIMOTHEUS, *vrijheer van*) Een beroemd geschiedschrijver, die te *Stutgard* in 1752 geboren werd, en in 1810 als koninklijk Wurtemburgs minister en curator van de universiteit te *Tubingen* stierf. Hij wijdde zich het eerst aan de Godgeleerdheid, en studeerde op het gymnasium te *Stutgard*, alwaar hij het in de kennis van de Griekschc en Romeinsche klassike schrijvers zoo ver bragt, dat hij toen reeds boven zijne mede-scholieren uitmuntte. Van 1771 tot 1775 studeerde hij in *Tubingen*, de volgende twee jaren in *Göttingen*, en werd naderhand onderwijzer in het godgeleerd stift van eerstgemelde stad. Nadat hij hier door zijn oordeelkundig onderzoek van den 60sten Laodiceïschen kanon, zijne Geschiedenis van den kelk en het Avondmaal, en zijne Historie van het kanoniek regt, tot op den tijd van den valschen ISIDOR (*Halle* 1778), blijken van zijnen diepdenkenden geest gegeven had, werd hij in 1779 tot gewoon Hoogleeraar in de Wijsbegeerte te *Göttingen* aangesteld. Alhoewel hij in het eerst met natuurlijke hindernissen te worstelen had, schitterde hij echter eerlang als historisch leeraar, vooral in het vak der staatkundige en nieuwere Geschiedenis, en waren het inzonderheid zijne lessen over den Koophandel, die ook bezocht werden.

Ein-

Eindelijk deed hem zijne zucht naar eenen hoogeren werkkring in dienst van den ſtaat het Akademisch leven vaarwel zeggen. Hij keerde in 1797, op aanzoek van den hertog FREDERIK EUGENIUS, als werkelijk geheimraad, naar zijn vaderland terug, en werd in 1806 door den koning, met den rang van vrijheer, tot ſtaatsminister en curator van de univerſiteit te *Tubingen* benoemd; doch de vorst, die hem miskende, hield hem van hoogere ſtaatkundige werkzaamheden terug, hetgeen hem niet weinig verdriet veroorzaakte; zijne gezondheid ondermijnde, en ten laatſte zijnen dood ten gevolge had.

De voorname werken van SPITTLER zijn de volgende: *Grundrisz der Geſchichte der Christlichen Kirche*, (*Göttingen* 1782) waarin de pragmatike hoofdpunten in een helder licht en eene geregelde orde vrijmoedig worden voorgedragen; *die Geſchichte Wittembergs* (mede aldaar 1783); *die Geſchichte des Furſtenthuns Hanover* (1786), en *der Entwurf der Geſchichte der Europaïſchen Staten*, (1793, 2de uitgaaf, voortgezet door SERTORIUS 1807), waarin het ſtaatkundig doorzigt en het geoefend verſtand van haren ſchrijver doorſtraalt. Bovendien bezitten wij van hem *die Geſchichte der Däniſchen Revolution* in 1660 (1796), benevens vele verhandelingen in het *Göttingisch Historiſchen Magazin* geplaatst, hetgeen hij met MEINER uitgaf. In alle zijne werken ontdekt men den geleerden, die met alle deelen zijner wetenſchap bekend was; terwijl een bevoegd beoordeelaar in dezelve de verſtandige keus der ſtoffe, en de ſtipte naauwgezetheid, waarmede hij zich tot deze bepaalde, zal moeten bewonderen. Jammer is het, dat zijn' taal ſomtijds onbeſchaafd, en zijn ſtijl niet zonder fouten is. SPLITTLER eindigde zijne loopbaan als ſchrijver met zijn vertrek naar *Göttingen*. In zijnen nieuwen post als curator van de univerſiteit te *Tubingen*, deed hij wel veel voor ware verlichting en de verbreiding van nuttige kundigheden; doch ook hier werd hij belemmerd, en beſtond zijne meeste verdienſte in het kwaad te verhoeden.

SPOOK- of VANG-SPRINKHAAN. (*Mantis*) Dit geſlacht van inſekten, tot de orde der halfſchildige behoorende, kenmerkt zich door eenen knikkenden kop met nijpers en voelertje voorzien; borstelige ſprieten; vliezige opgerolde vleugels, waarvan de onderſte gevouwen zijn; zamengedrukte voorpooten, van onder zaagswijze getand, met eenen enkelden nagel gewapend, zijlings van eenen borſtelachtigen geleeden vinger voorzien; 4 gladde achterpooten, tot gaan geſchikt, en een lijnvormig, lang en naauw toeloopend borstſchild. Alle de inſekten, tot dit geſlacht behoorende, hebben eene lange uitgeſtrekte, zonderlinge gedaante: zelfs heeft hun gang, hunne houding enz. iets bijzonders, iets ſtatigs, hetgeen wel tot den bijgeloovigen eerbied kan aanleiding gegeven hebben, waarmede men verſcheidene ſoorten van hetzelve in het Oosten vereerd heeft. Onder dit geſlacht heeft men eenige verſcheidenheden, waaronder bijzonder merkwaardig is het *Wandelendblad* (*M. Religioſa*), waarvan wij in een afzonderlijk artikel nader zullen ſpreken. Men

Men vindt deze infekten in de warmere luchtftreken. In *Europa* treft men flechts 4 of 5 foorten aan. In de Zuidelijke provinciën van *Duitschland* en *Frankrijk* ontmoet men er eene, in het Languedoks *prega-diou* (bidt God) genaamd, omdat dit diertje zijne voorpooten gedurig in de hoogte houdt, en ze dan weder vereenigt, zoodat de inwoonders hetzelve als een geheiligd infekt befchouwen. Zij zijn zeer wreed en vleeschvretende.

SPONDEUS. Eene voetmaat in de dichtkunst, van twee lange lettergrepen. Noch de ouden noch de nieuwen hebben immer een vers uit loutere *Spondëen* zamengefteld; maar alleen, met afwisfeling van andere voetmaten, *Spondëen* gebruikt, welke vooral in den *Hexameter* zeer gefchikt zijn, om aan denzelven eenen langzamen en ftatigen gang te geven.

SPONS (*Spongia*) behoort tot de polijpenhuisjes of woningen, (*polypiërs*) en is dus van dierlijke afkomst. Reeds onder de ouden waren er, die dit gevoelen omhelsden; doch ARISTOTELES verwierp hetzelve, en vele na hem plaatften de Sponfen onder de laagfte klasfe van het plantenrijk. PALLAS bevroedde derzelver aard zeer goed. (1766). Befchouwt men de Sponfen gedroogd, zoo als ze gewoonlijk voorkomen, dan hebben zij wel min of meer een plantaardig aanzien; maar neemt men ze in den verfchen toeftand in zeewater waar, dan ziet men, dat de poriën en holen gevuld en bekleed zijn met een geleiachtige masfe, die met dierlijke en prikkelbare zelfstandigheid overeenkomt. Ook de geur, die bij het verbranden van Spons zich verfpreidt, gelijkfoortig aan die van hoorn of haar, verraadt eenen dierlijken oorfprong. CUVIER, LAMARCK, DUMERIL en anderen tellen verfcheidene foorten van het geflacht (*genus*) *Spons* op, waarvan fommige voorwerpen opleveren van zeer groote uitgebreidheid. Twee dezer foorten komen voornamelijk in den handel en het dagelijksch gebruik voor. 1. *de gemeene of paarde-Spons*, (*Spongia officinalis L.*), die uit de *Middellandfche zee*, *Roode zee*, enz. opgevischt wordt, en aldaar op rotfen vrij fpoedig groeit: zij is grof en gatig, onzuiver van fteentjes en pijpgewasfen. 2. *de fijne* of *toilet Spons* (*Spongia lavinulofa* LAM.), welke zeer fijne poriën heeft, zacht en blanker is, komende uit de *Roode* en *Indifche zee*. Deze ondergaat dikwerf voor toilet-gebruik nog bijzondere zuiveringen. Met deze laatfte komt zeer overeen, doch wordt daarvan toch onderfcheiden, de *Eponge ufuelle* of *fine* der *Franfchen*, die uit de zeeën van *Amerika* wordt aangevoerd. Aan onze ftranden komt fomtijds de *Oogjes-Spons* (*Spongia Oculata L.*), en de *Brood-Spons* voor; gelijk in onze zoete wateren de *Rivier-Spons*, hetgeen door VAN HALEL naauwkeurig is opgegeven. — De meeste Spons wordt gevischt in de *Middellandfche zee*, omftreeks de eilanden van den *Griekfchen Archipel*, en wel tot aanmerkelijke diepten. De inwoners dier eilanden zijn daarom veelal goede duikers; zelfs, naar het verhaal van TOURNEFORT, trouwt een jongman daar dikwerf niet, ten zij proeven van deze

vaar-

vaardigheid gegeven hebbende. Zeer bekend is het huishoudelijk gebruik der Spons, gegrond op derzelver eigenschap van het water op te nemen, eveneens als dat in de Heelkunde ter reiniging, enz. In de Geneeskunde pleeg men nog al gebruik te maken van *de gebrande Spons*, (*Spongia usta.*); thans komt de Spons in de Apotheken weer in aanmerking, dewijl men er *kelpstof* of *iodine* uit bereiden kan. Van deze zelfstandigheid hangt waarschijnlijk meerendeels de geneeskrachtige werking der gebrande Spons af.

SPOTVOGEL. (De) *Turdus Polyglottus*, behoort tot het geslacht der Lijsters; heeft een donker aschgraauw lijf, van onder witachtig, en witte vlakken boven op den kop, zoo als ook op de vleugels en den staart, en wordt te *Louisanna*, *Carolina*, ook op *Jamaika* enz. gevonden. Zijne vaardige en snelle bewegingen, zijn vurig oog, en zijn opmerkzaam luisteren naar het gezang van andere vogels, verdienen bewondering. Zijne stem is vol, welluidend, en voor ieder buiging vatbaar. Hij kan zoowel het slaan van den wachtel, als het krasfend geschreeuw van den havik, het schel geluid van den kanarievogel als de fluit-toonen van den Virginischen nachtegaal nabootsen. Dikwijls misleidt hij door zijne stem den jager, die op eenen geheel anderen vogel loert: zelfs worden de vogels door hem bedrogen, die meenen, dat zij door huns gelijken gelokt worden, of vlieden, wanneer zij het geschreeuw van eenen sperwer meenen te hooren. Zelfs in eene kooi verliest deze vogel, die het aangenaamste van alle Amerikasche vogels zingt, zijne vrolijke en levendige geaardheid niet.

SPRAAKKUNST. Spraak en Taal zijn uit haren eigen aard van elkander onderscheiden. De eerste is meer het vermogen of de kunst van spreken, in het algemeen, en bestaat in eene voor anderen verneembare uitdrukking en mededeeling onzer gedachten en gewaarwordingen door woorden, gebaarden, geluiden, of teekens, waaraan eene zekere beteekenis verbonden is; en van hier dat men de Spraak in woorden-, gebaarden-, beeld- en schriftspraak onderscheidt. De Taal duidt de kennis aan van de onderscheidene klanken of woorden, en derzelver zamenvoeging. De Spraak is enkeld een *beoefenend*, de Taal eigenlijk een *beschouwend* vermogen. De laatste bestaat alleen in kennen of weten; tot de eerste wordt bovendien eene dadelijke werkzaamheid vereischt. Nogtans begrijpen wij, in de gewone zamenleving van *Taal* sprekende, er ook dikwijls de *Spraak* onder: zoo gebruikt men b. v. de uitdrukkingen: *bitse* of *vriendelijke taal*, en handelt men in boeken en geschriften over den oorsprong en voortgang der Talen, waaronder dan de Spraak der onderscheidene volken betrokken wordt. — Eveneens is het met Spraakkunst en Taalkennis gelegen. De laatste houdt zich eigenlijk met de regelen bezig, die tot de kennis en het leeren der talen behooren, en bepaalt zich meer bijzonder tot de beschouwing der verschillende deelen, waaruit de talen zijn zamengesteld; terwijl de

werkelijke beoefening derzelve, de kennis, welke tot deze beoefening vereischt wordt, en de vaardigheid, om van dezelve gebruik te maken, tot de eerste, of de Spraakkunst behooren.

Men heeft wel eens de vraag opgeworpen, of het eerste menschenpaar eene Spraak of Taal ingeschapen zij, dan of zij die door den tijd geleerd hebben, even gelijk onze kinderen; welk laatste gevoelen door velen schijnt omhelsd te worden. Het komt ons voor, dat men hierop hetzelfde kan antwoorden, als op de vraag: heeft de eerste mensch zelf het *zien*, het *gaan* geleerd? Wij weten, dat *oogen* en *beenen* hiertoe niet genoeg zijn. Het is eene kunst, die door vele oefening moet verkregen worden. — Willen wij ons dus den eersten mensch, zoo als hij uit de handen van zijnen Schepper gekomen is, niet als een groot kind voorstellen, onkundig van alles, onkundig van het gebruik zijner eigene ledematen, (in welk geval hij terstond door gebrek zou zijn omgekomen) dan moeten wij ons hem verbeelden, als verrijkt met het *gebruik* van die vermogens, zoo als wij die in volwassene jaren bezitten, dat is: als kunnende *zien*, *gaan*, en ook *spreken*, of, duidelijker, als het vermogen bezittende, om *geärticuleerde* geluiden of woorden voort te brengen, zonder dat wij daarom behoeven te stellen, dat hem eene Taal ingeschapen was. Hij konde dus de *Spraak* bezitten, zonder eigenlijk eene Taal te kennen. De eerste menschen hadden weinige behoeften, en dus kon ook de Spraak of Taal, waardoor zij die uitdrukten, niet uitgebreid zijn. Met de ontdekking van nieuwe zaken, vermeerdering van behoeften, en bovenal vermeerdering van kennis, moest men nieuwe benamingen opzoeken, waaruit van tijd tot tijd eene volkomener Taal geboren werd. Men kan hieruit tevens opmaken, hoe dat door verhuizingen; ontdekking van nieuwe zaken in andere landen; door eene nieuwe levenswijs; veranderde uitspraak, door invloed van luchtstreek veroorzaakt; door lang verloop van tijd, en door meer dergelijke oorzaken, *nieuwe* Talen ontstaan zijn.

SPRAAKVERMOGEN. Dit uitmuntend geschenk, waarmede de weldadige Schepper den mensch boven de dieren verrijkt heeft, kan men zich het duidelijkst onder twee werkingen voorstellen. De eerste is die, welke vereischt wordt, om *geluid* of *Stem*, en de tweede, om *geärticuleerde* klanken, of *woorden* voort te brengen. Door de eerste wordt de lucht, door de ademhaling in de longen gebragt en aldaar door de warmte uitgezet, door de geopende longpijp in den mond, en aldus naar buiten gedreven. Wanneer de keel ruim open staat wordt er geen geluid geformeerd. Maar de longpijp eindigt bij het *strottenhoofd* in eene *spleet*, welke door twee kraakbeenige lipjes gevormd wordt, die, zich min of meer toeknijpende, deze spleet veroorzaken. Men schijnt eerst van begrip geweest te zijn, dat niet alleen het geluid of de stem, maar ook de verschillende toonen, aan de meerdere of mindere wijdte

de-

dezer ſpleet, moesten worden toegeſchreven; doch latere proeven hebben doen zien, dat de lucht uit de longen, met meerdere of mindere ſnelheid naar buiten gedreven, eene trillende beweging aan de twee kraakbeenige lippen van de ſpleet geeft, waardoor zij, even als eene ſnaar, die door den ſtrijkſtok geſtreken wordt, in eene trillende beweging geraken, dat is klank geven. De verſchillende toonen hangen dus van de meerdere of mindere trilling in eenen bepaalden tijd af, en deze wederom van de mindere of meerdere ſpanning van deze randen of lippen, welke, volgens de leer der ontleedkundigen, door peesachtige banden, ter wederzijde aan kraakbeenderen vastgehecht, wordt veroorzaakt. Dit alles is door proeven op lijken bevestigd, in wier longen men door een' blaasbalg de lucht in, en zoo voorts door de longpijp naar buiten uit dreef; in welk geval de gemelde randen of lippen in trilling geraakten en geluid gaven.

Tot dus verre maakt alles een *eenparig geluid*, hooger of lager, naar mate de ſpanning meerder of minder is, en brengt de onderſcheidenſte toonen voort. Het voortbrengen van dit geluid, in toonen onderſcheiden, heeft ook bij ſommige dieren plaats; doch is geen *ſpreken*, waartoe nu de tweede werking, om namelijk *gearticuleerde klanken* of *woorden* voort te brengen, vereischt wordt. Deze werking is zamengeſtelder, en wordt in de holte van den mond volbragt, waartoe voorts eene zeer buigzame tong en wangen, tanden en lippen, en vooral ook een hol gewelf of verhemelte noodig zijn, hetgeen bij de dieren aldus niet wordt gevonden. Door aan deze deelen eene bepaalde rigting te geven, zonder dezelve onder het voortbrengen van het geluid te veranderen, blijft het geluid *eenparig*. Het kan wel van *toon* veranderen, dat is *hooger* of *lager* worden; doch de *klank* blijft onveranderlijk dezelfde zoo lang de adem duurt, of het geblaas aanhoudt. Alle *Vocaal*-geluiden kunnen hier ten voorbeelde ſtrekken. Men kan, b. v. het geluid van de *a* zoolang voortzetten, als de *adem* reikt, zonder eenige beweging met den mond te maken; doch wil men aan dit geluid eenen hoogeren of lageren toon geven, dan geſchiedt dit door de opening van de luchtpijp te vernaauwen of te openen, of aan de kraakbeenachtige lippen, die de ſpleet vormen, eene meerdere of mindere ſpanning te geven, zoo als wij boven aanmerkten. Wanneer nu voorts de tong, tanden of lippen in beweging gebragt worden, verkrijgt dit, tot dus ver, *eenparig* geluid allerlei *wendingen*, en wordt afgebroken, waardoor het ſluit; en deze bewegingen verrigten wij met eene vaardigheid, die in de daad alle verbeelding te boven gaat. Hoe vele ſpieren zijn er niet gelijktijdig werkzaam, om alle dezelve te veroorzaken, en met hoeveel gemak tevens wordt dit door ons volbragt; terwijl wij aldus meer dan een uur lang, zonder merkelijke vermoeidheid, met ſpreken kunnen aanhouden. Het volgende voorbeeld kan ons daarvan eene ſlaauwe ſchets geven.

Welke onderfcheidene bewegingen worden als in een oogenblik volbragt, wanneer men het woord *Spraak* uitfpreekt? Eerst *fisfen* door de tanden, dan de lippen fterk op een gedrukt; nu de tong in eene trillende beweging gebragt; voorts het geblaas van *a* door het voortduwen der lucht door de longpijp in de bepaalde rigting, en eindelijk dit geblaas eensflags geftuit, door het achterfte der tong tegen het verhemelte te fluiten. Ter verkrijging dezer vaardigheid wordt tevens eene gedurige oefening vereischt, en duizend mislukte pogingen zijn niet toereikende, om dezelve ons eigen te maken. Dit ziet men ten duidelijkfte in de kinderen. Hoe moeijelijk valt het hun in den beginne, al ftamelende, eenige der ligtfte klanken voort te brengen? Alle krachten zijn hiertoe ingefpannen; terwijl de aangeborene en onbegrijpelijke zucht tot nabootfing hun dit duizendmaal doet herhalen, en eindelijk alle zwarigheden te boven komen, zoodat zij, na eenige jaren, niet alleen alles vaardig weten uit te fpreken, maar ook de beteekenis van die vele duizend klanken kennen, welke de gewoonte daaraan willekeurlijk gehecht heeft.

SPREE. (De) Eene rivier, die in den Budisfinifchen kreits, in de *Opper-Laufits*, ontfpringt, tusfchen de dorpen *Ebersbach* en *Gersdorf*, omftreeks de Boheemfche grenzen, heenloopt; op haren weg verfcheidene rivieren ontvangt; in de *Neder-Laufits* met meer dan 300 armen het *Spreewald* doorfnijdt; bij *Coffenbladt* bevaarbaar wordt; door het *Schwillocker* meer voorbij *Berlijn* ftroomt; hier een eiland vormt, waarop een voornaam gedeelte der ftad, *Cöln aan de Spree*, gebouwd is, en eindelijk beneden *Spandau* in de *Havel* valt. Zij is door het *Frederik-Willems-kanaal* met de *Oder* vereenigd en zeer vischrijk.

SPREEK-TROMPET. Eene holle buis of pijp van tin of koper, van 6 tot 15 voet lang, volkomen regt, en van eene zeer wijde opening voorzien, welke men Spraak-trechter noemt. Het mondftuk moet ruim genoeg zijn, om de beide lippen te kunnen bevatten. Door zulk een Trompet wordt het geluid der ftem tot eenen afstand van eenige mijlen voortgevoerd, alzoo de vaste zijwanden van zoodanige buis de geluidftralen, die zich anders verfpreiden zouden, bij elkander houden, waardoor het geluid aanmerkelijk verfterkt wordt.

SPREEUW. (De) (*Sturnus Vulgaris*). Deze ook bij ons bekende vogel, die meest overal in de oude wereld gevonden wordt, heeft eenen priem- of elsvormigen, hoekig platten, een weinig ftompen en geelachtigen bek; eene geheel effen, aan de randen een weinig gapende, bovenkaak, en een zwart lijf met witte, pijlvormige ftippen. Hij is een nuttig dier, dat eene ontelbare menigte fchadelijke infekten verflindt, bovendien zeer leerzaam is, en gemakkelijk woorden leert nafpreken. De Spreeuw maakt zijn nest onder daken van woningen, kerken en in fpleeten van rotfen. Het is onzeker, of hij op boomen nestelt, In dit nest legt hij 4 eijeren, die groenachtig blaauw zijn. De witte

te verfcheidenheid van ALDROVANDUS ontmoet men dikwerf in *Polen*. Men vindt ook bonte Spreeuwen en geheel witte met eenen zwarten kop. De *Water-fpreeuw* (*S. Sinclus*) houdt zich in de kanten van zandige floten op, en loopt in het water over den grond.

SPRENGEL. (M. C.) Een verdienftelijk historiefchrijver, die als Hoogleeraar der Gefchiedenis en eerfte boekbewaarder der univerfiteit te *Halle*, in 1803 ftierf, en in 1746 te *Rostock* geboren werd, alwaar hij zijn eerfte onderwijs ontving. Onder SCHLÖZER te *Göttingen* vormde hij zich voornamelijk tot eenen gefchiedfchrijver, en werd ook aldaar Hoogleeraar, tot dat hij in het begin van 1780 naar *Halle* beroepen werd. Hier ftichtte hij veel nut door zijne voorlezingen over de *Statistiek*, waartoe hij vele uitmuntende bouwftoffen had bijeen verzameld; doch is zijn hierover nagelaten werk nimmer in druk verfchenen. Later werd hij door toenemende ongefteldheid van vele voorlezingen teruggehouden; en het is nog meer te bejammeren, dat hij daardoor in de voltooijing van zijne voortreffelijke gefchiedkundige werken, waarin diepe geleerdheid en een fchrander oordeel doorftralen, is verhinderd geworden. Van zijne uitmuntende *Engelfche Gefchiedenis* is flechts één deel in het licht verfchenen, hetgeen, fchoon flechts een fragment, altijd zijne waarde behouden zal. Van niet minder belang is zijne, kort na zijnen dood uitgegevene, *Gefchiedenis van Oost-Indië*, waarin hij de naauwkeurigfte berigten van dat land, en de federt 1770 aldaar plaats gehad hebbende oorlogen en onlusten heeft opgeteekend. Men vindt dezelve deels in zakboeken, deels in afzonderlijke uitgaven zijner fchriften. Voorts heeft men van hem een aantal vreemde Reisbefchrijvingen, waarvan hij de redactie, in den beginne met zijnen fchoonvader J. R. FORSTER, en na diens dood alleen bezorgd heeft. Zij zijn deels te *Halle*, deels te *Weimar* en ook te *Berlijn* uitgegeven, en hebben, ofschoon zij dan, in alle opzigten, niet mogen volledig zijn, echter, zeer veel ter uitbreiding der aardrijkskunde in *Duitschland* bijgedragen.

SPRENGEL. (CURT.) Hoogleeraar bij de univerfiteit te *Halle*, en een der eerfte plantkundigen en geleerdfte artfen, werd in het jaar 1766 in *Pommeren* geboren. Zijn openbaar leven levert, zoo als dat van de meeste geleerden, weinig merkwaardigs op, zoodat wij ons hier alleen bepalen tot de opgave van eenige zijner belangrijkfte fchriften, waardoor hij zich in geheel *Europa* den roem van een der geleerdfte mannen van onzen tijd verworven heeft, namelijk: *Gefchichte der Artzneikunde*, 2 deel.; *Anleitung zur Kenntnifs der Gewächfe*, 3 deel.; *Hiftoria rei Herbariae*, 2 deel.; *Inftitutiones Medicae*, 6 deel., en *Handbuch der Pathologie*, 2 deel. Alle deze werken zijn op verfcheidene plaatfen gedrukt, en in verfchillende talen overgezet. SPRENGEL was lid van vele geleerde genootfchappen, en tevens beftuurder van den Botanifchen tuin te *Halle*, alwaar hij ftierf.

SPRINKHAAN. (*Gryllus*) Dit uitgebreid geflacht, waarvan de meeste foorten voor wei- en bouwlanden zeer fchadelijk zijn, heeft eenen omgebogen kop, met voelders en nijpers; borftel- of draadvormige fprieten; dekvormige en opgerolde vleugels, waarvan de onderfte gevouwen zijn; achterpooten tot fpringen gefchikt, en aan alle pooten 2 nagels. Van verfcheidene foorten geven de mannetjes, of in den paar-tijd, of bij het vallen van den avond, of wel bij weers-verandering, het bekende fchel geluid, hetgeen zij deels met de fpringpooten, doch meest met de vleugels maken. Onder dit geflacht behooren, onder meer anderen: 1. *de groote groene* of *Sabel-Sprinkhaan* (*G. Viridisfimus*), waarvan het borstftuk gerond is, de wieken groen en ongevlekt, en de fprieten borftelachtig en zeer lang zijn. Hij heeft eene fraaije groene kleur; onthoudt zich het meest op ftruiken; fpringt zeer ver; legt zijne eijeren in een hol in den grond, en wordt in *Europa*, en zeer algemeen in de *Nederlanden*, gevonden. 2. De *bonte Sabel-Sprinkhaan* (*G. Verrucivorus*) of puisten-bijter, met een glad en bijna vierkant borstftuk, groen-bruinachtige gevlekte vleugels, en borstelige fprieten ter lengte van het lijf. Hij houdt zich in het gras op, en wordt in *Zweden* gebruikt, om de wratten uit te bijten, waartoe hij een vocht uitwerpt, hetgeen dezelve wegvreet. Men vindt hem in geheel *Europa*. 3. De *Kuif-* of *Kam-Sprinkhaan* (*G. Cristatus*), op welks borstftuk een kam zit, waarvan de kiel 4 infnijdingen heeft. Deze wordt in alle werelddeelen, doch meest in het *Oosten* gevonden, alwaar hij gegeten wordt, als ook in *Egypte* enz. 4. *De Trek-Sprinkhaan* (*G. Migratorius*) met een eenigermate gekield borstftuk; flechts eene enkelde infnede; eenen ftompen kop en zwarte kaken, in verre na niet zoo groot als de vorige; doch echter zeer te duchten, dewijl zij meermalen bij geheele zwermen deze en geene ftreken van *Europa* overvallen, en aldaar een algemeen misgewas, hongersnood enz. veroorzaakt hebben. Oorfpronkelijk behooren deze foort van Sprinkhanen wel in *Aziatisch Tartarije* te huis; doch men vindt er ook enkelde van in *Duitschland*, hetgeen echter federt 1750 van hunne invallen is verfchoond gebleven; maar bovenal in *Frankrijk*, door hetwelk in 1784 eene geheele wolk derzelve, die uit het Oosten kwam, dwars heen trok; alles vernielde, wat zij op hunnen weg ontmoette, en vervolgens naar het kanaal toog. Volgens een breedvoerig berigt van Mizeray, hadden de Sprinkhanen, bij eenen anderen inval, in het Zuiden van *Frankrijk*, de druiven, moeskruiden, en graangewasfen vernield. Bij andere gelegenheden ftelde men op het vangen dezer infekten eenen zekeren prijs, en wel in het jaar 1767 in fommige deelen van *Languedok* 2 ft. voor het pond; maar in 1787 hadden zij flechts de helft dezer waarde, en nogtans wist men uit de hooge rekeningen der inwoners van de kleine ftad St. *Gilles*, dat men alleen op haar grondgebied tusfchen de 11 en 12 maal honderd duizend had doen omkomen. De Sprinkhanen, die

aan

aan de vogels ontsnapt waren, (de *turdus gryllivora* verslindt er duizenden op een' dag) hadden bij den inval in het Zuiden van *Frankrijk* zulk eene aanmerkelijke hoeveelheid eitjes, inzonderheid op zandachtige plaatsen, in den grond verborgen, dat men het raadzaam oordeelde, om dezelve te vernielen. Men vond er bij hoopen, en vergaderde op die wijze aan gewigt meer dan 3000 pond, welke verbrand of in de *Rhone* geworpen werden. (*)

SPURRIE. (*Spergula arvensis*) Een gewas, bijzonder voor de stalvoedering bestemd. Het vervangt op losse, zandige, doch matige gronden de plaats van de klaver en andere voedergewassen, die eenen zwaarderen grond vorderen. Het zaad, dat zeer fijn van korrel is, brengt wel geen hoog, maar een digt gewas voort, hetgeen reeds een week 6 of 7 na den zaaitijd kan gemaaid worden, en, zoowel groen, als tot hooi gedroogd, een uitmuntend voeder voor het vee is, waardoor de melk en boter zelfs eenen aangenamen smaak verkrijgen. Wanneer men de Spurrie steeds om de 8 dagen zaait, heeft men gedurende den Zomer een voortreffelijk groen voeder.

STAAL, (*Mevrouw* VAN) voorheen onder den naam van mejufvrouw DE LAUNAI bekend, was de dochter van eenen schilder te *Parijs*, die deze stad moest verlaten, en haar in zeer behoeftige omstandigheden achter liet. Toevallig kwam zij in het stift *St. Louis*, te *Rouan;* doch de dood der priores van dit klooster plaatste haar op nieuw in haren vorigen hulpeloozen toestand, waardoor zij genoodzaakt was, om bij de hertogin VAN MAINE als kamenier te dienen. Ondertusschen was zij weinig voor dezen post geschikt, en had reeds ten oogmerk, om er van af te zien, toen de hertogin, door een zonderling geval, de waarde van hare kamenier leerde kennen. Een jong, schoon meisje te *Parijs*, TETARD geheeten, speelde, op aandrang harer moeder, de rol van een' bezetene. De geheele stad, ja zelfs het hof, snelde heen, om het voorgewende wonder te zien. Daar nu ook de wijsgeer FONTENELLE bij de bezetene geweest was, schreef jufvrouw DE LAUNAI hem eenen zeer geestigen brief over de voordeelige getuigenis, welke hij aan TETARD gegeven had. Deze wel uitgedachte kleinigheid baarde opziens, en de hertogin DU MAINE bragt, van dit oogenblik af, haar op alle feesten, welke te *Sceaux* gegeven werden. Zij maakte de versen voor eenige stukken, die men aldaar speelde, en ontwierp de plans voor anderen. Spoedig verwierf zij het vertrouwen en de hoogachting der prinsen en der verdienstelijkste personen van het hof; en een FONTENELLE, CHAULIEU en anderen beijverden zich, om de vriendschap van dit schrander meisje te winnen. Gedurende het regent-

(*) Men zie over dit schadelijk insekt verder: SONNINI's *Reize door Griekenland en Turkije*, 1ste Deel. bladz. 64 en *Description de l'Arabie* Tom. I pag. 148. enz.

gentschap viel DE LAUNAI, met de hertogin in ongenade, en werd 2 jaar in de *Bastille* opgesloten; doch bewees, na de herkrijging harer vrijheid, der prinses belangrijke diensten, met dat gevolg, dat zij haar, uit erkentenis, aan eenen heer VAN STAAL, kapitein bij de Zwitsersche garde en maarschalk de camp, uithuwde. — In den dagelijkschen omgang vertoonde zij minder geest en levendigheid dan in hare schriften, hetgeen aan hare schroomvalligheid en zwakke gezondheid moet worden toegeschreven. Haar karakter was eene mengeling van goede en slechte eigenschappen; doch de eerste hadden de overhand. Zij stierf in het jaar 1750, en men heeft hare *Memoires*, na haren dood, in 3 deelen in 12° uitgegeven, waarbij men een 4de gevoegd heeft, hetgeen twee blijspelen bevat, welken het, bij derzelver menigvuldige schoonheden, nogtans aan éénheid van handeling, en eene wel zamenhangende, en behoorlijk ontknoopte intrigue ontbreekt. Hare gedenkstukken bevatten wel geene groote of merkwaardige gebeurtenissen; maar zijn evenwel zeer belangrijk. Ook hare brieven aan den markies van SILLY en aan D'HERICOURT, zijn in eenen sierlijken en schoonen stijl geschreven, en kenmerken zich door een diep, teeder en fijn gevoel. Zij werden het eerst in 1806, in 2 deelen, te *Parijs* uitgegeven.

STAAL is een veredeld metaal, en wordt of uit het smelten van eenige ijzer-ertsen, of door eene bijzondere bearbeiding van ruw smidsijzer verkregen. Die soort van ijzerertsen, waaruit men Staal door smelting verkrijgt, zijn de beste, en worden inzonderheid Staal-steenen of Staal-ertsen genoemd. Nadat het ijzer door herhaalde smelting van alle onreinheid is gezuiverd, wordt het gesmeed en tot staven gebragt, die dan ruw staal opleveren, hetgeen, om het verder te verëdelen, meermalen gegloeid, uitgeslagen, in stukken gehakt en weder aan elkander gesmeed wordt. Het Staal, op deze wijze behandeld, noemt men *Staaf-staal*. — Uit het smidsijzer wint men Staal door middel van *cementering*. Men neemt, namelijk, dunne staven van goed, zuiver ijzer; legt ze in steenen kasten van eenen daartoe ingerigten oven, *Cementeer-oven* geheeten, met tusschenvoeging van koolstof en houtasch, of liever van gestooten glas, en onderhoudt 5 of 6 dagen lang een sterk vuur, hetgeen, gedurende dien tijd, het smidsijzer in Staal verandert, hetwelk vervolgens gehamerd en uitgeslagen wordt. Eindelijk verkrijgt men uit ruw ijzer het zoogenoemde Kunststaal door het te smelten, dikwijls te gloeijen, te smeden en te harden, dat is: gloeijend in koud water spoedig te verkoelen. De redenen, waarom het ijzer voor zulk eene groote verandering in zijne buigzaamheid, hardheid, smeltbaarheid en glans vatbaar is, heeft men nog niet genoegzaam kunnen opsporen. Merkwaardig is de ontdekking van GUYTON MORVEAU, dat men door middel van den diamant, die eene verwonderlijk verdigte koolstof is, het smidsijzer in wezenlijk Gietstaal veranderen kan. De diamant bezit dus hetzelfde beginsel als de kool,

kool, om dat de uitkomst van deszelfs vereeniging met het ijzer dezelfde eigenfchappen oplevert.

Bij de Staalbereiding hangt veel van den graad van verkoeling af. Wanneer het bij de grootfte gloeihitte plotfeling verkoeld wordt, verkrijgt het voor het gebruik eene te groote hardheid en glasachtige brosheid, weshalve het door bijbrenging eener matige warmte weder tot dien trap moet ontlaten worden, welke de oogmerken, waartoe men het gebruiken wil, vorderen. Deze ontlating vertoont zich door de verfchillende kleuren, welke het blank gemaakte ftaal hieronder verkrijgt, en die, al heeter wordende, van geel, oranje, tot purper en blaauw afloopen. De geringfte trap van ontlating is dus de gele kleur, welke voor vijlen, zagen enz., waarmede ijzer en het weeke ftaal zelve moeten bearbeid worden, gefchikt is; terwijl de blaauwe kleur voornamelijk past voor veren van uurwerken, breukbanden en vele fnijdende werktuigen. Wanneer het Staal na door zijne kleur den begeerden trap van ontlating vertoont, wordt het weder in water, vet, koemest enz. geftoken, om die hardheid te behouden, vermits hetzelve anders, bij toenemende hitte, dezelve weder geheel zoude verliezen. Ondertusfchen behoort er eene langdurige oefening en de grootfte oplettendheid toe, om bij onderfcheiden ftaalwerk, voor deszelfs verfchillend gebruik, niet alleen het juiste punt van ontlating of hardheid door de kleur te ontdekken, maar ook voornamelijk, om het geheele ftuk, zoo veel noodig is, volmaakt tot *denzelfden* trap van ontlating te brengen, en dus *dezelfde* hardheid te geven. In *Engeland* ontlaat men hierom het Staal niet door een kolenvuur, maar in heete olie, of een gefmolten mengfel van 5 deelen lood, 3 deelen tin en 8 deelen wismuth, of in kwikzilver, waaraan men dan die hitte geeft, als de ondervinding geleerd heeft, voor de ontlating van fcheermesfen, veren enz. noodig te zijn, en waarvan men zich, door eenen daarin geplaatften thermometer, overtuigt. Deze handelwijs is voor een ieder, die in fijn Staal arbeidt, van veel belang, want zij bezit niet alleen het voordeel, om den graad van hitte, voor de ontlating van onderfcheidene ftalen werktuigen, volkomen te kunnen bepalen, en daardoor allen aan elkander volmaakt gelijk te maken; maar tevens, om het geheele werktuig tot dezelfde temperatuur van ontlating, en dus overal, zoo ver men begeert, tot dezelfde hardheid te brengen.

De manier om het Staal wel te polijsten, is mede eene belangrijke wetenfchap. Gewoonlijk wordt hiertoe bloedfteen en naderhand doodekop gebruikt; doch de *Engelfchen*, zoo als men verzekert, bedienen zich van 6 deelen vermillioen en 1 deel arfenik kalk; maar houden dit polijstpoeder zeer geheim. De fijnfte, roode ijzerfaffraan, die men volgens GUYTON het best uit lappen hoedevilt bekomt, die in flap zwavelzuur worden gelegd, tot dat zij rood van kleur worden, en vervolgens gewasfchen, gedroogd en met olie befmeerd worden, geeft voorzeker almede den fchoonften glans aan metalen en glazen.

Onder de in *Europa* gangbare Staalfoorten, bekleedt het fijne Engelfche den eerften rang. Het voert het teeken *B. Hythmant of Martial*, en is gegoten; doch van deszelfs bereiding maakt men een geheim. Hierop volgt eene foort, welke in *Frankrijk* en *Zwitferland* *Acier poule* genaamd wordt; het is een *gecementeerd* Staal, en wordt te *Newcastle*, in *Engeland*, bereid. Op de Engelfche Staalfoorten volgen de Duitfche, inzonderheid uit *Stiermark* en *Kärnthen*; en daarna de *Zweedfche* en *Venetiaanfche*. In *Azië* vindt men een Staal, federt onheugelijke tijden zeer beroemd, te weten het *Damascener* (zie *aldaar*) (*), alsmede in *Oost-Indië*, aldaar *Wutz* genoemd, eene foort, welke de hoogfte hard- en fijnheid in zich vereenigt.

STAAT, of BURGERMAATSCHAPPIJ, is eene vereeniging van menfchen, op dezelfde verblijfplaats woonachtig, ter onderlinge beveiliging en verzekering hunner regten. Velen waren er, in vroegeren en lateren tijd, die dit begrip wederfproken hebben, en den Staat hebben willen doen voorkomen als een gewrocht der Natuur, en niet der menfchen. Anderen hebben den Staat andere bedoelingen toegefchreven, en gewild, dat dezelve ook ftrekte ter bevordering van openbaar of bijzonder welzijn, van befchaving, van deugd, van godsdienst, van genot en van andere einden. De onmisbare middelen ter bereiking van het ftaatsdoel zijn *Regering* en *Wet*. Onder befchaafde volken hecht men aan het begrip van Staat, ook het beftendig bewonen van denzelfden grond, waarom men rondzwervende menfchenftammen, bij onderfcheiding, *Horden* noemt.

STAATS-HUISHOUDKUNDE bevat, in eenen ruimen zin, de leer der middelen over het algemeen, welke eene regering verpligt is aantewenden, om aan het hoogstmogelijk aantal van ftaatsburgers, volgens zedelijke grondbeginfels, de grootfte tijdelijke welvaart te verfchaffen, en te verzekeren: in eenen naauweren zin, echter, behoort tot deze wetenfchap ook de kennis der regelen, welken een ftaatsbeftuur omtrent de leiding en bevordering van alle takken van nationale nijverheid moet opvolgen, om den welvaart van het hoogst mogelijk getal ftaatsburgers te bewerken, en hen daarbij te handhaven. In dezen laatften zin, waarin wij het hier nemen, blijven het finantiewezen en burgerlijk ftaatsbeftuur, als op zich zelven beftaande, en afzonderlijke wetenfchappen uitmakende, van de Staats-Huishoudkunde uitgefloten, waarvan men de Nationale-Huishoudkunde wel onderfcheiden moet. Terwijl de laatfte, namelijk, de wetten leeraart, welke bij de gezamenlijke Staats-Huishouding, als beginfels, ten grondflag liggen, heeft de eerfte, bij uitfluiting met de nationale voortbrengfels van landbouw, jagt, visfcherij en bergbouw, met kunsten, fabrijken, manufakturen, handwerken en artikelen van handel te doen. De Nationale-Huishoudkunde ftrekt zich tot alle wereldburgers uit; terwijl de Staats-Huishoudkunde zich naar het beftaande landsbeftuur rigten, en de plaatfelijke betrekkingen moet in acht nemen

(*) Zie omtrent deze foort van Staal, de Vaderlandfche Letteroefeningen, VII. 1824.

men. De Nationale-Huishoudkunde heeft vrolijk levensgenot van het hoogst mogelijk getal van leden eener natie ten doel; de Staats-Huishoudkunde beoogt, om dit door eene doelmatige leiding van de voortbrengfels van eenen ftaat, zoo veel mogelijk, te bevorderen, en zal dus het toenemen der bevolking, welke uit welvaart voortfpruit, evenmin ftremmen, als haar ten koste van algemeenen welvaart bevorderen.

STAATSREGT, is dat gedeelte der Regtswetenfchap, dat zich met de regten bezig houdt, tusfchen overheden en onderdanen in de burgermaatfchappij. Dit *Staatsregt* is of *Natuurlijk*, dat uit den aard der burgermaatfchappij, volgens de wetten der Rede, van zelven voortvloeit, en alleen door haar gekend wordt; of *ftellig*, dat in den uitdrukkelijken of ftilzwijgend verklaarden wil des wetgevers zijnen grond heeft. — Het *Natuurlijke* of *Algemeene Staatsregt*, hoezeer door de ouden wel gekend, is toch door hun niet afzonderlijk als wetenfchap behandeld, maar lag verfcholen onder *Zede-* en *Staatkunde*. In de middeleeuwen, toen het pausfelijk gezag de verfchillen tusfchen overheden en onderdanen besliste, konden de beginfelen van het Staatsregt zich niet ontwikkelen; te minder, daar men niets door redenering, maar alles door gezag trachte te ftaven. Van daar, dat men weinige bewijzen aantreft van menfchen, die het aanwezen dezer beginfelen vermoedden, veel min dezelve opzochten en toepasten. Eerst nadat de hervorming van LUTHER tot nadenken over de godsdienftige vrijheid der menfchen, en derzelver onafhankelijkheid van de Staatsmagt, had opgewekt; nadat men het onregtvaardige van vervolging wegens godsdienstige gevoelens van de zijde der overheden had ingezien, begon men ook het vermogen der regering in andere zaken nategaan en op te fporen, en langzaam kwam men tot het opdelven der algemeene beginfelen. Het was vooral de afval der *Nederlanden* van PHILIPS II, en het gebeurde met HENDRIK III van *Frankrijk*, die dit onderzoek opwekten, hetwelk in tijden van burgerlijke verdeeldheid meer met partijzucht en vooringenomenheid, dan met bedaard nadenken en rustig zoeken der waarheid, gevoerd werd. HUGO DE GROOT drong aan op de afscheiding van het Staatsregt van de Staatkunde, welke beide door de Regtsleeraars vermengd werden. Hij behandelde flechts eenige ftukken van dit regt, hetgeen meer volledig door THOMAS HOBBES ontwikkeld werd, die door den ongelukkigen dood van KAREL I zich gedrongen gevoelde, om ten voordeele van de onbeperkte koninklijke magt de pen op te vatten. De ftoute taal, door de STUARTS in het Engelfche parlement gefproken, en het misnoegen daardoor bij de natie verwekt, hadden bloedftorting en regeringloosheid ten gevolge, en de onvoorzigtigheid van KAREL II, na de herftelling van den troon, had de gemoederen en partijen meer verbitterd, dan bevredigd. Elk ving aan, zijn gehouden gedrag te verdedigen. SALMASIUS fchreef tegen den koningsmoord; MILTON, de beroemde dichter, verzette zich tegen hem, op last van het parlement; en dus ontftond er eenen ftrijd over de begin-

felen en toepasfing van het Staatsregt, die echter door zijne hevigheid der wetenfchap weinig voordeel aanbragt; maar toch anderen tot nadenken wekte. ULRIK HUBER, Hoogleeraar te *Franeker*, was de eerfte, die de leer van het algemeene Staatsregt, van de Staatkunde gefcheiden, in alle zijne deelen volledig zamenftelde, en in het openbaar, met groote toejuiching, onderwees. De gevoelens van GRASWINKEL, WANDALINUS, MASIUS en FILMER, die de volftrekte oppermagt der koningen voorftonden, werden wederlegd door BECMAN, THOMASIUS, SIDNEIJ, (een vurigen voorftander, en eindelijk het flagtoffer der volkzaak) en vooral door JOHN LOCKE, wiens boek: *Over het Burgerlijk Beftuur*, even bedaard als overtuigend gefchreven, zulk eenen invloed op de algemeene begrippen had, dat een der voorftanders van het onbeperkt gezag beweerde, dat er federt den *Koran* van MOHAMMED geen verderfelijker boek gefchreven was. De Staatveranderingen in *Engeland*, *Denemarken* en *Zweden*; de vorderingen van koophandel en nijverheid, bragten een veelzijdig onderzoek te weeg; en de meerdere toepasfing der beginfelen op ftaatszaken droeg even zeer bij tot de uitbreiding der wetenfchap, als het onderwijs op de Hooge fcholen en in de leerboeken, waar omtrent zich verdienstelijk maakten BOOHMER, WOLF, BURLAMAQUI en anderen, vooral aan de *Göttingfche* Hoogefchool, (door hare betrekking tot *Engeland*, meer aanleiding tot vrijmoedig onderzoek dan elders gevende), waar HEHENWALL en SCHLÖZER hebben uitgemunt. In *Frankrijk* werd LOCKE wel gretig gelezen, maar de vereenigde invloed van de onbeperkte Staatsmagt, en het belang der aanzienlijken, verhinderde het opkomen van elk zaadje, dat van vreemden, vooral van Engelfchen, bodem ontleend was; zoodat MONTESQUIEU zelf, toen hij over het *Staatsregt* fchreef, het volkomen moest aannemen, om flechts over de *Wetten* te handelen. ROUSSEAU deelde de befchavingen over de gronden van het Staatsbeftuur, voorheen enkel het eigendom der ftaatsmannen en geleerden, aan alle ftanden der zamenleving mede, en was oorzaak der onnaauwkeurige en eenzijdige begrippen van velen. Voor de Staats-omwenteling in *Frankrijk*, in 1789, had de beoefening der leer van het algemeene Staatsregt op geen' tak van beftuur grooteren invloed gehad, dan op de lijfftraffelijke wetgeving, die meest overal nog de fporen droeg van middeneeuwfche onmenfchelijkheid en onbefchaafdheid, en aan welker verbetering men de hand reeds geflagen had. Veel liep er zamen, om, tegen het einde der vorige eeuw, het belang van het algemeene Staatsregt en de zucht tot deszelfs beoefening te vermeerderen. Daartoe behooren de gebeurtenisfen in *Noord-Amerika*; de nieuwe befchikkingen van JOSEPH II in *Hongarije*, en die in de *Nederlanden* omtrent ftaats- en godsdienstzaken, die hevigen tegenftand vonden; de affchaffing van het lijfeigenfchap door denzelfden JOSEPH, en later, in *Frankrijk*, de verfchillen over de vrijheid der drukpers; de bemoeijingen omtrent geheime genootfchappen; en voor-
al-

al de beroeringen in *Frankrijk* en derzelver onafzienbare gevolgen. Dit alles verwekte eenen geest van onderzoek van de gewigtigfte leerftukken van het Staatsregt, hetgeen nog toenam, wanneer zij het onderwerp van beraadflaging in openbare ftaatsvergaderingen werden, doch die tevens door partijfchap en belang tot eigenbatige oogmerken werden misbruikt en verdraaid. De wetenfchappelijke ontwikkeling vertoonde zich vooral in *Duitschland*, en hield eerst op, toen de Franfche alleenheerfching alle wijsgeerige navorfching in ftaatszaken onderdrukte. Wanneer de kans ter afschudding van uitheemfche verdrukking zich gunstig vertoonde, maar alleen door krachtige deelneming der volken van gevolg konde zijn, waren het de beginfelen van het Staatsregt, waarop men zich, ook in openbare oproepingen en aanfporingen, beriep. Na de overwinning ging bij vele volken de hoop verloren, waarmede men hen ter verbetering der ftaatsinrigting gevleid had, hetgeen in meer dan een land openbaar en geheim misnoegen ten gevolge had. Ook de gebeurtenisfen in geheel *Amerika*, in het Zuiden van *Europa* en de geest van tegenwerking, die in vele landen zigtbaar was, verwekten, met hevigheid en partijzucht, toch ook bedaard onderzoek van het Staatsregt, en deszelfs gronden en toepasfing. Er waren er, die enkel heil meenden te vinden in eene geheele wetenfchappelijke hervorming, en in de uitbreiding en vestiging van het onbepaalde gezag, wier gronden HALLER in het breede ontwikkeld heeft. Onder zijne tegenftrevers, die voor het ftaatswezen en de wetenfchap meer geluk verwachtten uit eene gematigde ftaatkundige vrijheid, uit eene door wetten beperkte regering, uit eene, alleen tegen misbruik beveiligde, vrijheid der drukpers, uit eene zamenfmelting van het belang van overheden en onderdanen, munten uit KRUG, TROLER en PÖLITZ. In *Engeland* en elders, waar burgelijke vrijheid gevestigd is, houdt men zich minder bezig met de leer van het Staatsregt, doch meer met het beftuur der huishouding van ftaat. — In de *Nederlanden* is, na den dood van HUBER, de zucht voor de beoefening van het algemeen Staatsregt verflaauwd, doch weder opgewekt en aangekweekt door BARBEYRAC, PESTEL, VAN DER MARCK, CRAS en anderen. In de leerboeken over het *Natuurregt* van VITRIARIUS en SCHROEDER is ook het *Staatsregt* behandeld, tegen welks misbruik KLUIT geijverd heeft in eene opzettelijke redevoering, in 1784. De gevaren, uit het verzuim van deszelfs beoefening te vreezen, heeft PESTEL in 1763 ontwikkeld. — Het *bijzonder* Staatsregt is bij onderfcheidene volken en in onderfcheidene tijden verfchillende. Hetzelve rust of op eene uitdrukkelijk befchrevene wet, zoo als in *Engeland*, *Zweden*, *Frankrijk*, de *Nederlanden*, *Amerika* en eenige Duitfche *Staten*, of op gewoonten en gebruiken, die door tijdsverloop kracht van wet gekregen hebben.

STADIË (*Stadium*), was bij de ouden eene lengtemaat van 600 voet. Daar echter de voeten verfchillend waren, zoo verfchilden ook

de Stadiën, waarvan de volgende de meest belangrijke waren; 1. het kleine, of het *Stadium* van ARISTOTELES, bevatte 77⅓ voet op de geographifche mijl; 2. dat van CLEOMIDES 55, 65; 3. het Pytifche of Delphifche 59, 18; 4. het *Stadium* van ERATOSTHENES 46, 57; 5. dat van HERODOTUS, of het Nantifche, ook Perzifche, 44, 46; 6. het Griekfche Olympifche, 40, 4; 7. het Phileterisch omtrent 35½; en eindelijk 8. het groote *Stadium*, ook het Egyptifche of Alexandrijnfche genoemd, 33, 39 op de geographifche mijl. Vele geleerden nemen echter flechts één *Stadium* aan. — Oorfpronkelijk noemde men Stadiën zoodanige renbanen, die tot wedloopen waren ingerigt, en gewoonlijk de opgegevene lengte hadden. Men vond ze bij de gymnafiën, en zij beftonden uit een langwerpig effen plein, met twee paralelle zijden, aan het eene einde door eenen halven cirkel gefloten, en aan het andere open, en voorzien van trapswijze oploopende zitplaatfen voor de aanfchouwers.

STAEL-HOLSTEIN (ANNE GERMAINE DE), geboren NECKER, eene dochter van den beroemden Franfchen finantie-minister van dien naam, zag in 1768 in *Parijs* het eerfte daglicht. Zij was naauwelijks 9 jaar oud, toen haar vader in gemelden post gefteld, en daardoor in de luisterrijkfte gezelfchappen der hoofdftad gebragt werd. Hare moeder, eene predikants dochter uit Fransch *Zwitferland*, van eene geftrenge vroomheid, leergierig en verftandig, maar tot bovennatuurlijke befpiegelingen overhellende, nam de eerfte opvoeding harer dochter op zich, die het echter meer met haren vader dan met hare geftrenge moeder hield, welker lastige dwang haar zeer tegenftond. Het vrolijke meisje, zich van hare vroege jeugd reeds met letterkundigen arbeid hebbende bezig gehouden, fchreef, toen in 1781 de beroemde *Compte rendu* (een berigt omtrent de Staats-Huishouding), haars vaders verfcheen, eenen naamloozen brief, die de oplettendheid van NECKER tot zich trok, welke aanftonds hare manier van voordragt daarin herkende. Kort daarop, in haar 11de jaar, maakte zij een uittrekfel uit de werken van MONTESQUIEU, over *L'esprit des Lois* (de geest der wetten), hetgeen zij met hare eigene aanmerkingen deed vergezeld gaan. Hare oudfte fchriften, die door den druk zijn bekend geworden, zijn: *drie Verhalen*, welke zij eerst in 1785 uitgaf, waarop in 1786 het Blijfpel SOPHIA, en in 1787 twee Treurfpelen, JOHANNA GRAY en MONTMORENCY, volgden. De jonge fchrijffter baarde echter het eerfte opzien door hare *Lettres fur les ouvrages et le caractère de* J. J. ROUSSEAU (brieven over de fchriften en het karakter van enz.), welke zij in 1787 en 1788 liet drukken. Kort te voren begaf zij zich in het huwelijk, doch niet met eenen man van hare keuze. Haar hart fchijnt aan den vice-graaf M. DE MONTMORENCY behoord te hebben, aan wien zij haar geheele leven door de naauwfte vriendfchap verbonden was; maar de Zweedfche gezant te *Parijs*, de vrijheer VAN STAEL-HOLSTEIN, een man van een braaf hart en een uitmun-

muntend gedrag, doch veel ouder dan zij, viel het geluk van hare hand ten deel, alzoo hare moeder, als eene ijverige protestante, er op gesteld was, dat zij aan eenen man van haar geloof zoude huwen, en zijn koning, bij wien hij in hooge achting stond, hem verscheidene jaren den gezantschapspost verzekerde, ten einde jufvrouw NECKER alle bezorgdheid te ontnemen, van *Frankrijk* te moeten verlaten.

De omwenteling, welke bijna gelijktijdig met haar huwelijk voorviel, had op de rigting van haren geest en haar volgend lot eenen beslissenden en zeer gewigtigen invloed. In hare jeugd vielen de groote gebeurtenissen voor, die, ofschoon zich eerst alleen tot een afgelegen werelddeel schijnende te bepalen, echter, de in stilte voorbereidde nieuwe gesteldheid van *Europa* bespoedigden. Het eerste bestuur haars vaders (1777—1781) bragt den huisselijken kring, waarin zij was opgegroeid, nog nader aan de groote wereld en het staatsleven; terwijl gesprekken over staatszaken reeds in dien tijd, zelfs in de gezelschappen van beschaafde vrouwen, de voorname onderwerpen van onderling verkeer uitmaakten. Dit een en ander ontstak in haren boezem eene vrijheidsliefde, welke zij reeds in hare brieven over ROUSSEAU ten duidelijkste aan den dag legde, en naderhand nog sterker betoonde. Zij heeft in hare nagelatene werken breedvoerig verhaald, welken indruk de groote gebeurtenissen op haar maakten, en hoe veel deel zij aan dezelve genomen heeft. Haars vaders verbanning, in 1787, was voor haar even schrikverwekkend, als zijne terugroeping in het ministerie in 1788, en de hooge mate van volksgunst, die hij genoot, het hart der van bewondering opgetogene dochter verhoogde. Toen de storm der omwenteling hem in 1792 noodzaakte, om voor altoos het tooneel des openbaren levens vaarwel te zeggen, en eene schuilplaats in zijn geboorteland (*Zwitserland*) te zoeken, moest zijne dochter met de haren in *Parijs* blijven, en zag zich eerlang in alle hare, nog onlangs, zoo schoone verwachtingen te leur gesteld. Hetgeen zij op aarde vergoodde, de vrijheid en haars vaders roem, scheen met éénen slag ter neder geworpen. Onder het bewind van ROBESPIERRE ontzag zij geen eigen lijfsgevaar, om den dood offers te ontrukken, en bezat zelfs den verhevenen moed, om eene krachtige en bondige *Verdediging der gevangene koningin*, ofschoon deze haar altijd ongenegen geweest was, bekend te maken. Na den opstand van 10 van Oogstm. verschoof zij haar vertrek van dag tot dag, alzoo zij zich niet *alleen* wilde redden, terwijl zich zoo vele van hare vrienden in gevaar bevonden. Bij het oproer en den moord van 2 van Herfstm., wilde zij echter *Parijs* verlaten, wanneer zij naauwelijks de woede van het volk ontsnapte, en gelukkig op het landgoed haars vaders aankwam, hetgeen nu de veilige schuilplaats werd voor alle ongelukkigen, die der tirannij in *Frankrijk* ontweken waren. Toen *Zweden* de Fransche republiek erkend had, ging haar man weder als gezant naar *Pa-*

Parijs, alwaar zij mede in 1798 terug keerde. Het meer rustig bestuur van het *directoire* bragt haar in nieuwe betrekkingen, waarvan zij zich bediende, om de terugroeping van verscheidene uitgewekenen te bewerken. BARRAS was haar beschermer, toen de overige bewindvoerders haar wilden vervolgen; en zelfs verkreeg zij door haren invloed, dat TALLEYRAND uit zijne ballingschap in *Amerika* terugkeerde, en op hare nadrukkelijke aanbeveling tot minister van buitenlandsche zaken bevorderd werd. Gedurende dit rustig tijdvak schreef zij twee staatkundige werkjes, *over den buitenlandschen en binnenlandschen Vrede*, waarin zij hare gevoelens over den toestand in *Frankrijk* in 1795 mededeelde, waarna een jaar later van haar eene verhandeling verscheen: *L'influence des passions sur le bonheur des individus et des nations*, *Lausanne et Paris*, 1796 (*over den invloed der hartstogten op het geluk van bijzondere personen en volken*).

Omstreeks dezen tijd namen hare huisselijke betrekkingen eenen ongunstigen keer. Het huwelijk met haren man, die in neigingen weinig met haar overeenstemde, en ten aanzien van zijn verstand verre voor haar moest wijken, was van den beginne af tamelijk koel geweest, zoo dat het ten laatste, toen zij het vermogen van hare kinderen tegen zijne onbedachtzame liefdadigheid meende te moeten verzekeren, tot eene scheiding kwam, die echter niet lang duurde, alzoo mevrouw VAN STAEL, toen hij, uit hoofde van zwakheid en ziekte, de hulp der zijnen behoefde, zich weder bij hem begaf, en in 1798 met hem naar *Zwitserland* reisde; doch hij stierf reeds, voor dat zij het landgoed haars vaders bereikt hadden. Het gevaar, hetgeen *Zwitserland* boven het hoofd hing, toen men het met eenen inval dreigde, deed haar besluiten, om zich ijlings naar haren vader te *Coppet* te begeven; maar zij keerde kort daarna, toen *Geneve* met *Frankrijk* vereenigd werd, weder naar *Parijs* terug, om de uitschrapping van den naam haars vaders van de lijst der uitgewekenen te bewerken; doch NECKER bedierf alles door de uitgave van een werkje, in 1802, getiteld: *Dernières vues de politique et des finances* (*laatste beschouwing over staatkunde en finantien*); zelf werd mevrouw VAN STAEL uit *Parijs* gebannen, onder voorwendsel, dat zij haren vader valsche berigten omtrent *Frankrijk* had medegedeeld. Gedurende hare ballingschap woonde zij bij hem op zijn landgoed; doch was veelal op reis, en slechts eens, in 1806, eenige dagen heimelijk in *Parijs*. Intusschen was haar roem, als schrijfster, gestegen door de uitgave van haar werk: *De la Litterature*, *considérée dans ses rapports avec les institutions sociales* (*De Letterkunde*, *beschouwd in hare betrekkingen tot de maatschappelijke inrigtingen*); *Parijs* 1800, 2 deel.; een werk, hetgeen, onder anderen, door FONTANES, werd aangevallen, en waarin zij den invloed der Letterkunde op het karakter en het geluk der menschheid te hoog geschat, en omtrent de voorledene en toekomstige geschiedenis derzelve veel beweerd heeft, dat nog den toets van zekerheid niet kan door-

doorftaan. Uitgebreider roem verwierf zij door haren roman *Delphine*; in 1802, in 3 deelen, uitgegeven, en bevattende een getrouw afbeeldfel, zoo als zij in hare jeugd geweest was; doch welke door fommige beoordeelaars te hoog, en door anderen te laag gefchat werd, zoo dat zij, die nooit tot hare vroegere fchriften terugkeerde, het noodig oordeelde, om zich in een bijzonder opftel wegens het zedelijk oogmerk van dezen Roman te moeten verdedigen. Kort na de uitgave van dit werk, in 1803, deed zij hare eerfte reize naar *Duitschland*, doch het berigt van de ziekte haars vaders dreef haar fpoedig terug: dan, eer zij *Zwitferland* bereikte, ontving zij reeds het berigt van zijnen dood, die haar in den diepften rouw dompelde, hare godsdienftige denkbeelden ontwikkelde, en de vrome neigingen van haar hart beftendiger en levendiger maakte. In deze ftemming fchreef zij een uitmuntend ftukje over NECKERS *huisfelijk leven*, hetgeen zij voor zijne nagelatene handfchriften (*Manuscrits de Mr.* NECKER, *publiés par fa fille*, 1805), plaatfte, en waarin men haar, boven hare overige werken, naauwkeurig leert kennen.

Mevrouw VAN STAEL, zich verftrooijing willende bezorgen, reisde in 1805 naar *Italië*, federt welken tijd A. W. SCHLEGEL, dien zij in *Berlijn* had leeren kennen, haar beftendige geleider was. De vrucht dezer reize was de CORINNA (CORINNA *ou l'Italie*), welke in 1807 te *Parijs*, in 2 deelen in 8°, en waarvan de 6de uitgave in 1817, in 3 deelen in 12°, uitkwam: een werk, hetgeen een voortbrengfel van het genie, waarin een roman en een bekoorlijk tafereel van *Italië* gelukkig in een gefmolten zijn, mag genoemd worden. In 1810 reisde zij naar *Weenen*, om nieuwe ftoffe tot een werk te verzamelen, waartoe zij bij hare eerfte reis door *Duitschland* reeds het plan ontworpen had, namelijk: een *Tafereel van de zeden, letterkunde en wijsbegeerte van dit land*, in welks handfchrift de cenfuur vele plaatfen had doorgeftreken; doch hetgeen naauwelijks in druk verfchenen was, toen de geheele oplage, op bevel van den toenmaligen minister van politie, SAVARY, opgehaald, en dadelijk vernietigd werd. Eerst op het einde van 1813 verfcheen dit werk, onverminkt, in *Londen*, in 3 deelen, en in het volgende jaar mede te *Parijs*, benevens nog eene nieuwe uitgave te *Leipzig* met eene uitmuntende inleiding van VILLERS. Mevrouw VAN STAEL werd federt harder vervolgd, en hare verbanning uit *Parijs* in die van uit geheel *Frankrijk* veranderd. Haar verblijf op het vaderlijk landgoed, hetgeen men haar vergund had, gaf aanleiding tot een huwelijk met een jong officier uit het zuidelijk *Frankrijk*, DE ROCCA, die, met wonden bedekt, uit *Spanje* was gekomen, waar hij met vele dapperheid geftreden had, en nu te *Genève* zijn verblijf hield. Eenige deelnemende woorden, welke zij tot hem fprak, maakten op hem eenen diepen indruk, en ontftaken eenen onoverwinnelijken liefdegloed in zijnen boezem. Zijne wenfchen werden

den door de omstandigheden van mevrouw VAN STAEL begunstigd, en er werd een huwelijk uit geboren, waarin zij wel gelukkig; doch tevens, uit hoofde van hare bewilligde geheimhouding, in eenen moeijelijken toestand geplaatst werd. Zij wilde, wat het ook mogt kosten, het land verlaten, om geene anderen in haar lot te wikkelen; doch zag, aan de eene zijde, het gevaarlijke van hare vlugt in, daar men haar van alle kanten bespiedde, en deinsde, aan de andere, op het denkbeeld terug, om het graf harer ouders, en haar tweede vaderland, *Zwitserland*, te moeten vaarwel zeggen, en, als eene misdadige, over land en zee te vlieden. Toen men haar, echter, met gevangenis dreigde, wanneer zij zich slechts eenen dag van hare woning verwijderde, besloot zij in de Lente van 1812 tot haar vertrek, en vlugtte, door de Fransche legers vervolgd, over *Weenen* naar *Moskou*, van waar zij op derzelver aannadering naar *Petersburg*, en in den Herfst daaraanvolgende, naar *Stokholm* vertrok. Hier verschenen hare *Aanmerkingen over den Zelfmoord* (*Reflexions sur la Suicide*), waarin zij de hulpmiddelen opgeeft, die Godsdienst en Zedekunde den ongelukkigen aanbieden, en waarvoor eene opdragt aan den kroonprins van *Zweden* geplaatst is. In het begin van het volgend jaar ging zij naar *Engeland*, en was nog in *Londen*, toen men aldaar den intogt der verbonden mogendheden in *Parijs* vernam. Zij begaf zich nu in 1814, na eene langdurige ballingschap, derwaarts, en werd door de vreemde vorsten met vele onderscheiding ontvangen. In het volgend jaar, toen NAPOLEON van *Elba* terug kwam, verliet zij *Parijs*, en begaf zich ijlings naar *Coppet*. BUONAPARTE liet haar terug roepen, alzoo men haar bij de inrigting van het nieuwe staatsbestuur noodig had; doch zij verschoonde zich met deze woorden: „hij heeft de constitutie en mij 12 jaar kunnen ontberen, en ook „nu nog bemint hij geen van ons beiden." Onmiddellijk na 's konings terugkomst kreeg zij, eindelijk, door eene inschrijving in het grootboek, vergoeding voor eene oude schuld van 2 millioen, die haar vader, bij zijn ontslag, in de openbare schatkist gelaten had: eene schuld, welke het directoire zelfs erkend had, en in geestelijke goederen wilde betalen, hetgeen NECKER toenmaals weigerde; doch waaromtrent BUONAPARTE, sedert 1802, geene voorstellen meer had aangenomen.

Zij leefde sedert in *Parijs* in eenen gelukkigen huisselijken kring, aan de zijde van eenen geliefden gade, eenen uitmuntenden zoon en eene beminnelijke dochter, die aan den verdienstelijken hertog VAN BROGLIO gehuwd was; genoot de achting van de verstandigste mannen der hoofdstad, en alleen het verdriet over *Frankrijks* bezetting, door vreemde legers, maakte op haar zulk eenen levendigen indruk, dat zij besloten had, om hare woonplaats weder te verlaten, en eerst na den aftogt der verbonden mogendheden terug te keeren, toen haar in het begin van 1817 eene ziekte overviel, welke in Hooim. van dat jaar haren dood ten gevolge had, die eene algemeene

deel-

deelneming verwekte. Haar lijk werd bijna op de Egyptifche wijze, zoo als de mumiën, tegen verrotting bewaard; in eene looden kist gelegd, waarin men haar aangezigt met een fpiegelglas bedekt had, en vervolgens naar *Coppet* gebragt, alwaar zij in het familiegraf, tegen over hare ouders, werd bijgezet. Mevrouw NECKER DE SAUSSURE, in *Genève*, hare vertrouwde vriendin en bloedverwante, heeft ons eene keurige befchrijving dezer zeldzame vrouw gegeven, in de *Notices fur le caractère et les écrits de Mad.* DE STAEL, welke voor de verzameling van de werken der laatfte, te *Parijs* uitgekomen, geplaatst is.

STAFFA. Eene der Hebridifche eilanden, dat woest en onbewoond, en uit hoofde van het *Fingals-hol* en den *Reuzenweg*, (*zie beide art.*) beroemd is.

STAHL (GEORG ERNST), te *Anspach* in 1660 geboren, en in 1734 geftorven, was een gelukkig geneesheer en vlijtig natuuronderzoeker. In zijnen tijd hadden VAN HELMONT, REY, HEMBERG, KUNKEL, BOYLE en HOOKE het reeds ver in de Scheidkunde gebragt; maar niemand had het nog beproefd, om in deze wetenfchap, zoo als NEWTON in de Natuurkunde, eene bepaalde theorie te leveren. STAHL ondernam dezen arbeid, waarin het beoefenen der fchriften van BECHER, en zijne eigene menigvuldige waarnemingen hem zeer behulpzaam waren. Uit dezen leerde hij, dat men uit zwavelzure zouten en koolaardige ftoffen in het vuur zwavel, uit metaal-oxyden (toen metaalaarden) en kolen metaal konde trekken. Deze uitkomst nam hij voor een voorafgegaan produkt, waarvan het eene beftanddeel in de daaraan verwandte zouten of aarden, en het andere in de koolaardige zelfstandigheden vervat is. Deze laatfte noemde hij *Phlogiston* (brandbare), hetgeen naar zijn gevoelen, door deszelfs vereeniging met ligchamen, door *reductie* tot vorigen ftand terug gebragt, de vatbaarheid mededeelde, om weder te verbranden; terwijl de brandbare zelfstandigheden, onder het verbranden, in de gedaante van vuur zich uit de ligchamen verwijderden, en deze als aarde of zuren achterlieten. Hoe weinig deze vooronderftellingen met de vroegere waarnemingen van REI, CARDAN en BOYLE ook overeenftemden, die eene toeneming in gewigt, bij het verbrandde, uit de lucht hadden waargenomen, werden zij nogtans voor overeenkomstig de waarheid gehouden; terwijl het toenemen in gewigt, gedurende de verwijdering van STAHLS phlogiston uit de verbrand wordende ligchamen, door hem hierdoor wederlegd werd, dat hij aan het phlogiston de eigenfchap toefchreef, om de met hetzelve verbondene ligchamen ligter, en de daarvan beroofde zwaarder te maken; want de vlam fteeg opwaarts, en moest dus daardoor alle bijkomende zwaarte tegengaan. Alhoewel STAHL zijne eenzijdige theorie nog eenzijdiger gemaakt heeft, door den fcheidkundigen invloed van luchtvormige ftoffen geheel over het hoofd te zien, hebben echter weinige mannen, ter vordering in de Scheidkunde, zoo veel bijgedragen. Hij

ontdekte vele eigenfchappen der alkaliën, metaalkalken en zuren; gaf aan die wetenfchap eenen ftelfelmatigen vorm, en verbande alle raadfelachtige befchrijvingen, welke haar nog van de alchymie waren bijgebleven. Ondertusfchen waren zijne verdiensten in de befpiegelende Geneeskunde, en in de uitoefening der Heelkunst, buiten tegenfpraak, veel grooter.

STAITHES. Een visfchers dorp aan de Engelfche Oostkust, waar kapitein COOK, de groote wereldbezigtiger, het eerst als leerling bij eenen koopvaarder aan boord ging. De visfchers van deze plaats zijn de ftoutfte en onverfchrokkendfte van de geheele kust. Des Winters gaan zij met kleine booten, *Cobles* geheeten, en ieder 3 man voerende, in zee; doch in den Zomer gebruiken zij booten van tusfchen de 10 en 20 ton, met 5 man, waarmede zij doorgaans van maandag morgen tot zaturdag avond in zee blijven. Bij derzelver terugkomst wordt de visch door de vrouwen open gefneden en gezouten. Ten tijde van de haringvangst zendt dit dorp 15 visfchersbooten naar *Yarmouth*.

STALAKTIET, dropfteen, kalkfinter, is van velerlei kleur, doch op de meeste plaatfen witachtig; meer doorfchijnend, fomtijds ondoorzigtig, digt van breuk en vezelig, of ook wel bladderig. Door overvloed aan koolzuur is hij in ftaat, om de kalkaarde op te losfen; en van hier, dat hij voornamelijk in holen en ledige ruimten van kalkbergen gevonden wordt, waar hij de zonderlingfte gedaanten vormt. Daar, waar hij, van boven afdroppende, en eene dropfteenaardige gedaante aannam, werd hij reeds door de ouden *Stalaktiet* genoemd; doch hetgeen zich beneden op den grond knol- en niervormig aanzette, droeg bij hen den naam van *Stalagmiet*. Dikwijls neemt het aanzetfel dezer fteenen aan beide zijden zoo aanmerkelijk toe, dat zij zich eindelijk vereenigen en geheele zuilen vertoonen, welke de verbazendfte gaanderijen vormen, en, als men er tegen flaat, geluid geven. De *Stalaktiet* vindt men bijzonder fchoon in vele holen van *Frankrijk*, *Zweden*, den *Harz* en het eiland *Kreta*. Kunstenaars kennen hem onder den naam van *Marmo alabastrino*.

STANCHO. (*Cos*) Dit was het eiland, waar HIPPOCRATES geboren werd, en ESCULAPUS den vermaarden tempel had. Hetzelve was 10 uur lang en 4 uur breed; aan den Zuidkant bergachtig, ongezond, en ten deele met cypresfen bezet. Men vindt er, intusfchen goede weilanden, en het brengt voornamelijk limoenen voort, waarvan het fap naar *Konftantinopel* gezonden wordt. Het getal der bewoners bedraagt 8000; de voornaamfte plaats ligt aan de Noordzijde, en heeft een kasteel en eene haven voor kleine fchepen.

STANDAARD. Is bij de ruiterij dat, wat het vaandel bij het voetvolk is; het verzamelpunt der troepen bij en na het gevecht. Het is een bijzonder eerteeken, hetwelk aan hen gefchonken wordt,

en

en gewoonlijk met de naamletters van den vorst en het nationaal wapen verfierd is. Doorgaans moet de nieuw aangekomene manfchap bij den ftandaard zweren, dien nimmer te zullen verlaten. Alleen de hufaren voeren geene ftandaards, omdat zij meestal verftrooid vechten, en dus dezelve niet behoorlijk zouden kunnen verdedigen.

STANDBEELD, Beeldzuil. Een werk der beeldende kunst, hetwelk eene volkomene menfchelijke gedaante vertoont. De Romeinen noemden de Standbeelden in Griekfche kleeding *Statuae palliatae*, en in Romeinfche *Togatae* enz., en onderfcheidden dezelve in *pedrestes* (ftaande), *fedentes* (zittende), *equestres* (te paard-), en *currules*, en wel *Bigatae, quadrigatae* (in eenen wagen rijdende Standbeelden), als hoedanig vele goden en zegevierende veldheeren werden voorgefteld. Bij de eerfte Standbeelden waren de armen genoegzaam vast aan het lijf gefloten, zonder eenigen fchijn van leven te kenmerken. De beeldende kunst bepaalde zich niet alleen tot enkelde Standbeelden, maar vormde ook geheele groepen. De kostbaarfte Standbeelden der ouden waren van goud en elpenbeen, doch gewoonlijk werden dezelve in erts gegoten; uit metaal gedreven of geflagen; uit marmer en andere fteenfoorten gebeiteld; uit hout gefneden, of uit leem, brons, gips, porfelein of was gevormd. Van de antieke marmeren beelden heeft men menigvuldige gelukkige afgietfels in gips. De gewigtigfte, voor de gefchiedenis der kunst, van oude marmeren Standbeelden, zijn dat van NIOBÉ en hare kinderen, te *Rome* in 1583, en van de *Muzen* in de *Villa Adriana* opgerigt; terwijl onder de nieuwe, van Grieksch beeldwerk, de Standbeelden, welke het Oost- en Westelijk lijstwerk van den tempel van JUPITER PANTHELLENIUS, op het eiland *Aegina* verfieren, bijzonder belangrijk zijn.

STANDREGT. Een, bij het krijgswezen gebruikelijke, buitengewone krijgsraad, welke inzonderheid in den oorlog, op marsch, en in gevallen, die geen uitftel kunnen lijden, over eene op heeter daad ontdekte, en duidelijk bewezene misdaad, waarop de doodftraf ftaat, gehouden, en welks vonnis aanftonds, dat is binnen 24 uren, wordt ten uitvoer gebragt. De veldheer, of die in zijne plaats het bevel voert, met de daartoe opgeroepene officieren der afdeeling, verzamelen zich voor het leger in eenen kring, wanneer, en wel ftaande, het feit onderzocht, het vonnis geveld, en dadelijk voltrokken wordt. De menfchelijkheid vordert reeds, dat men niet dan in den hoogften nood tot deze manier van regtspleging befluite, en dan nog daarbij de uiterfte behoedzaamheid in acht neme.

STANISLAUS I. (LECZINSKI), koning van *Polen*, en groot-hertog van *Lithauwen*, naderhand hertog van *Lotharingen* en *Bar*, was een der beste en verftandigfte vorsten der 18de eeuw. Hij werd in 1677 te *Leopold* geboren. Zijn vader, zoo wel een man van geboorte, als van moed en ftandvastigheid, was groot-fchatmeester der kroon van *Polen*, en verklaarde eens: „ ik wil liever eene gevaar„ lijke vrijheid genieten, dan eene geruste flavernij." STANISLAUS leg-

legde al vroeg dezelfde beginsels aan den dag, en ontwikkelde talenten, welke de schoonste verwachtingen voorspelden. Hij was dapper, matig, bescheiden, spaarzaam; werd door zijne vasalen aangebeden, en door zijne vrienden bemind. In 1704, toen KAREL XII, den koning AUGUSTUS II, keurvorst van *Sakse*, van den troon verdreven, en *Polen* veroverd had, werd STANISLAUS LECZINSKI, toen waiwode van *Polen* en veldheer van *Groot-Polen*, en eerst 27 jaar oud, door de confederatie te *Warschauw* aan KAREL XII gezonden. Reeds in 1699 was hij buitengewoon gezant bij den groot-sultan geweest, en zijn gunstig voorkomen deed hem al aanstonds, bij zijne eerste zamenkomst, de gunst van den koning van *Zweden* zoo geheel verwerven, dat deze besloot, om hem op den Poolschen troon te plaatsen. Hij werd ook werkelijk in 1704, in tegenwoordigheid van eenen Zweedschen veldheer, op den rijksdag tot koning verkozen; doch de onverwachte komst van AUGUSTUS in *Warschauw*, en de verre afstand van KAREL XII met zijn leger, noodzaakten hem, om zich in allerijl te verwijderen. Hij werd echter in het volgende jaar, benevens zijne gemalin KATHARINA OPALINSKA, te *Warschauw* gekroond, en moest AUGUSTUS, uit hoofde van den vrede van *Altranstadt*, van Herfstm. 1706, plegtig, ten behoeve van zijnen mededinger, van de Poolsche kroon afstand doen. STANISLAUS bleef met KAREL XII in *Sakse*, werwaarts hij hem gevolgd was, tot Herfstm. 1707, wanneer hij met dien vorst naar *Polen* terug keerde, om de *Russen* uit dat rijk te verdrijven, hetgeen dan ook de Czaar, in 1708, met de daad, moest ruimen. Dan, KAREL XII verloor in het volgend jaar den gedenkwaardigen slag van *Pultawa*, en STANISLAUS, nu buiten staat, om zich in *Polen* staande te houden, vertrok met de *Zweden* naar *Pommeren*, en van daar naar *Zweden*, waar hij eenigen tijd afgezonderd leefde, en den uitslag der aangevangene vredes-onderhandelingen afwachtte. Daar zijn afstand van de kroon eene der voorafgaande voorwaarden uitmaakte, schreef hij aan KAREL XII naar *Bender*, om daartoe diens toestemming te verwerven: doch daar hij hem hiertoe niet konde bewegen, besloot hij, om, vergezeld van twee officieren, onder eenen aangenomen naam, in persoon naar dien vorst te reizen, ten einde zijne halstarrige weigering te overwinnen. Naauwelijks, echter, was hij in *Moldavië* aangekomen, of hij werd gevat, en bij den hospodar gebragt, die hem herkende, en hem naar *Bender* zond, alwaar hij wel als gevangene, maar vrij goed behandeld werd. In 1714 verkreeg hij vrijheid tot zijn vertrek, wanneer hij zich vooreerst naar het hertogdom *Tweebruggen* begaf, alwaar hij zijne familie vond, en een Saksisch officier eenen, doch mislukten, aanslag op zijn leven waagde. De zamenzweerders werden gevat; doch STANISLAUS stelde hen, grootmoedig, in vrijheid.

Toen hij in 1719 door den dood van KAREL XII zijnen beschermer verloor, wendde hij zich tot het Fransche hof, hetwelk hem

Weis-

Weiszenburg in den *Elzas* tot zijn verblijf aanwees. Hier leefde hij in stille afzondering, tot dat zijne dochter, de prinses MARIA, in 1723 met LODEWIJK XV huwde. Na den dood van AUGUSTUS (1733), begaf LECZINSKI zich weder naar *Polen*, in de hoop, van op nieuw den troon te zullen beklimmen. Eene partij, krachtdadig door *Frankrijk* ondersteund, riep hem ook met de daad als koning uit; doch zijn mededinger, de keurvorst AUGUSTUS van *Sakse*, zoon van den overleden koning AUGUSTUS, had aan het Rusfisch hof een te magtig vriend, en behield de overhand. STANISLAUS begaf zich naar *Dantzig*; doch het grootste getal van hun, die hem gekozen hadden, week weldra voor de minderheid, die tegen hem was, zoo dat hij, met gevaar, en onder velerlei vermommingen, naar *Köningsberg* vlugtte, alwaar de Rusfische veldheer een prijs op zijn leven gesteld had. Eindelijk werd bij de vredesvoorwaarden van *Weenen*, van Wijnm. 1735, bepaald: „ dat koning STANISLAUS van de kroon zoude „ afstand doen, maar den titel van koning van *Polen* en groot-hertog „ van *Lithauwen* zijn leven lang behouden, gedurende hetwelk hij „ tevens in het ongestoord bezit van de hertogdommen *Lotharingen* en *Bar* zoude blijven, onder voorwaarde, dat zij na zijnen „ dood met de volle souvereiniteit aan *Frankrijk* vervallen zouden; „ terwijl te gelijk aan hem en zijne gemalin hunne in *Polen* gelegene „ goederen zouden worden teruggegeven." STANISLAUS volgde in *Lotharingen* het voorbeeld zijns voorgangers, wiens verlies door de onderdanen diep betreurd werd. Hij zag thans zijnen wensch, waarnaar hij zoo lang gereikhalsd had, namelijk, om menschen gelukkig te maken, vervuld, en hield, gelijk TITUS, den dag voor zich verloren, wanneer hij op denzelven niet eenige weldaad verrigt had. Hij ondersteunde zijne nieuwe onderdanen; verfraaide *Nancy* en *Luneville*; maakte verscheidene nuttige inrigtingen; schonk aan behoeftige meisjes een huwelijksgoed; stichtte openbare scholen, en betoonde zich aan allen als den warmsten vriend der menschheid. Zijne deugden deden hem den vereerenden bijnaam van *den Weldadigen* verwerven, en *Lotharingen* genoot langen tijd het geluk van door hem geregeerd te worden, tot dat eindelijk een droevig voorval aan het leven van dezen uitmuntenden vorst een einde maakte. Hij zat, namelijk, bij het vuur, wanneer zijne kleederen, zonder dat hij het gewaar werd, in brand geraakten, welken zoo spoedig toenam, dat zijne bedienden reeds te laat kwamen, om hem te redden. Hij stierf onder de hevigste smarten den 23 van Sprokkelm. 1766 in het 89ste jaar zijns ouderdoms, en zijn dood werd algemeen betreurd. Hij was zachtmoedig, milddadig, deelnemend en spraakzaam; onderhield zich met zijne onderdanen als met zijns gelijken; deelde in hunne zorgen en bekommernissen, en vertroostte hen als een vader. Hij was het volkomen gelijkend beeld van eenen wijsgeer, door hem zelven in zijne schriften ontworpen: „ de ware, „ aan geene vooroordeelen gehechte, wijsgeer," zeide hij, „ moet

„ de waarde van het verſtand kennen, de groote betrekkingen des „ levens niet boven, noch de mindere beneden hare waarde ſchat- „ ten. Hij moet de vermaken genieten, zonder er aan verſlaafd te „ zijn; de rijkdommen, zonder zijn hart er aan te hechten, en de „ eer zonder zelfverheffing: hij moet den rampſpoed verdragen, zon- „ der dien te vreezen; alles, wat hij niet heeft, als nutteloos be- „ ſchouwen, en al wat hij bezit als genoegzaam: geſtreng om- „ trent zich zelven, moet hij inſchikkelijk zijn jegens anderen; „ vrijmoedig en openhartig, zonder hardheid, ſchrander zonder valsch- „ heid, en te gemoetkomende zonder laagheid."

Stanislaus bezat veel verſtand; beminde en waardeerde kunsten en wetenſchappen, en zoude, indien hij een ambteloos burger geweest ware, het zeer ver in de Werktuigkunde gebragt hebben. Als vorst vertoont hij zich aan ons in twee gedaanten. Hij was aan den eenen kant ten volle waardig de regent van een vredelievend volk te zijn, en onderdanen gelukkig te maken, die, door geene twisten verdeeld, voor de bevordering van hun welzijn, alleen de vaderlijke zorg van hunnen leidsman behoefden; doch daarentegen, aan den anderen, uit hoofde van de zwakheid van zijn karakter, niet geſchikt, om eenen wankelenden troon te ſchragen, en ligtzinnige, woelzieke, wispelturige, en tegen hunnen koning oproerige volken te regeren. Dan, ofſchoon hij al de bekwaamheden van een groot monarch ontbeerde, bezat hij echter al de eigenſchappen van een deugdzaam vorst; een uitmuntend hart, welligt door den rampſpoed nog meer veredeld; eene overtuigende, mannelijke en kunstelooze welſprekendheid, en een levendig doordringend verſtand, hetwelk hem zelfs in zijnen laatſten, jammervollen toeſtand niet verliet. Wij bezitten van hem, onder den titel van: *Oeuvres du philoſophe bienfaiſant* (*Parijs* 1764, 4 deel. in 8o), eene verzameling zijner ſchriften, die van eenen wijsgeerigen, zedelijken en ſtaatkundigen inhoud zijn. De daarin doorſtralende zucht, om menſchen- geluk te bevorderen, de verſtandige grondregels, daarin vervat, en de voortreffelijke lesſen, welke aan de vorsten worden gegeven, zetten dezelve eene uitſtekende waarde bij, alhoewel zij ook door anderen van eenen gelijken aard, in menig opzigt, mogen overtroffen worden.

STANNIOOL (*Tin-foelij*). Zoo noemt men zeer dun geſlagene plaatjes tin, welke tot belegſels achter het glas van eenen ſpiegel gebruikt worden. Men geeft er ook verſchillende kleuren aan, als groen, rood, blaauw enz.; doch dan worden zij tot verſierſels gebruikt. Van de wijze, waarop dat werk verrigt wordt, maakt men een geheim; zoo veel is echter zeker, dat men daartoe zeer fijne Engelſche tin neemt, om dat alle andere te bros is, en het uitrekken, dat daartoe noodig is, niet zoude uithouden. Men vindt ook weinige Stanniool-ſlagers.

STAPELREGT beteekent het regt eener ſtad of plaats, volgens hetwelk de goederen, door ſchepen of wagens derwaarts gebragt, niet

niet regt door of voorbij dezelve mogen gevoerd, maar eerst aldaar ontladen, of een tijd lang ten openbaren verkoop moeten aangeboden worden. Dit regt ſtrekt zich niet altijd tot alle, maar dikwijls alleen tot zekere, in de oorkonden der ſtapelſtad opgenoemde goederen en waren uit, die derhalve *ſtapelgoederen* of *ſtapelwaren* genoemd worden. Het Stapelregt kan vooreerst *onbepaald* zijn, wanneer het zich tot alle waren en tijden, en niet alleen tot derzelver ontlading, maar ook te koopveiling uitſtrekt, en ten anderen een *bepaald* regt wezen, wanneer het ſlechts op zekere tijden, ten aanzien van bepaalde goederen mag worden uitgeoefend, of alleen tot het wegen, en niet tot derzelver opſtapeling of te koopveiling betrekking heeft. De tijd, hoe lang de ſtapelgoederen moeten blijven liggen, is verſchillend, en hangt alleen van de bepalingen van het Stapelregt der plaats af. De ſtapelſtad moet voor het overige voor de noodige gebouwen, ter bewaring en verkoop der koopwaren, zorgen; doch de ſchippers, koop- en voerlieden zijn ook verpligt, om geene waren buiten die ſtad te vervoeren, maar moeten naauwkeurig den openlijken weg derwaarts volgen; hunne waren binnen de ſtad afladen, en binnen den bepaalden tijd ten verkoop aanbieden; mogende zij eerst, na afloop van dien tijd, en onder betaling van een' zekeren tol, weder vertrekken.

STAROSTEN zijn in *Polen* edellieden, die onder de hooge landsambtenaren (*Dignitarii terrarum*) behooren, en door den koning met een landgoed of ſlot beleend zijn. In vroegeren tijd werden aan de koningen van *Polen* zekere goederen (*menſa regia*) tot hun onderhoud aangewezen, die van tijd tot tijd, door geſchenken, verkoop en verpanding, en ook door verlei voor hun leven, aanmerkelijk verminderden. Tot de laatſten behooren de Starostdijen, die zelfs de koning, na den dood van derzelver tijdelijke bezitters, niet weder voor zich kan naasten, maar dezelve aan eenen ander moet geven. Sommige dezer Starosten bezitten het regtsgebied over eenen zekeren kreits (*Grod*), en kunnen omtrent lijfstraffelijke misdaden en perſoonlijke aanklagten van edellieden beſlisſen; anderen genieten alleen de inkomsten der goederen, die hun gedurende hun leven verleend zijn.

STATIEK. Deze wetenſchap maakt eenen tak der Werktuigkunde uit, en bevat de leer van het evenwigt der krachten, die op vaste ligchamen werken. Hiertoe behooren deze gewigtige natuurwetten. ieder ligchaam blijft in zijnen ſtaat van rust of beweging onveranderd, zoo lang geene bewegende kracht op hetzelve werkt; ligchamen, die door de eene of andere bewegende kracht, naar eene zekere rigting, eenige ſnelheid verkregen hebben, behoeven geene bijzondere kracht van binnen noch van buiten, om dezelve in eene gelijkvormige beweging te houden. Werkt echter eene onveranderlijk bewegende kracht altijd naar eenerlei rigting op een ligchaam, dan wordt zijne ſnelheid altijd grooter, en zal in gelijke grootte op elkander vol-

gende tijddeelen eene gelijke vermeerdering van snelheid bekomen; dat is: het zal met eene gelijkvormig bespoedigde beweging voortgaan.

STATISTIEK. Statenkunde, statenbeschrijving, uit staatkundige oogpunten beschouwd. Zij bepaalt zich tot wezenlijke voorhanden zijnde staten en niet tot denkbeeldige, en draagt dus den tegenwoordigen toestand van eenen staat voor, zoo als die in zijne gesteldheid, vereeniging en de werkzaamheden zijner krachten gegrond is. Hierdoor is zij een uitmuntend voorbeeld voor de Staatkunde, en een leerrijk oefenschool voor den staatsman; alleen moet zij in geen bloot tabellenwerk en getal-registers ontaarden. Het denkbeeld van eenen staat, als eene maatschappij van menschen, die onder de bescherming van goede wetten verstandig, vrij, en staatkundig zelfstandig willen leven, moet er de ziel van uitmaken, en haar waarde bijzetten. Als hulpwetenschappen staan het Staatsregt, Staatsbestuur, de Staats-Huishoudkunde en Diplomatie, zoo als ook de Aardrijkskunde, Natuurlijke geschiedenis en Technologie, met haar in verband. De naam van Statistiek is oud; doch derzelver wetenschappelijke vorm is van lateren oorsprong. Reeds in de 17de eeuw verscheen er eene Statistiek onder den titel: *Microscopium statisticum, quo status imperii Romano-Germanici repraesentatur, Autore Heleno Politano*, 1672. ACHENWAL behandelde haar voor omtrent 70 jaar wetenschappelijk, en verstond onder de Statistiek van een land en volk den omvang zijner (tegenwoordige) staats-merkwaardigheden. Ondertusschen heeft zij, als een gedeelte der Staatswetenschap, eerst door SCHLÖZER eenen zelfstandigen vorm verkregen, welke door NIEMAN in zijne *Abrisz der Statistik und der Statenkunde*, *Altona* 1806, verder is voltooid geworden, alzoo vroegere proeven vele vreemde stoffen in de Statistiek hadden opgenomen. Onder vele nieuwere werken over deze wetenschap, noemen wij alleen: CROME, *Uebersicht der Staatskrafte von den Sämmtlichen Europischen Reichen und Ländern. Leipzig*, 1818.

STATIUS. (PUBLIUS PAPINIUS) Een uitstekend Romeinsch dichter, in de laatste helft der eerste eeuw onzer tijdrekening te *Napels* geboren. Hij kwam vroeg te *Rome*, en behaalde 3 maal in den poëtischen wedstrijd den prijs. De keizer DOMITIANUS schonk hem, ter belooning van zijn dichterlijk talent, eene gouden kroon, en was hem over het geheel zeer genegen. Daar hij echter voor zijne *Thebaïde* den prijs niet verkreeg, zoo begaf hij zich, uit verdriet, naar zijn landgoed bij *Napels*, waar hij in het 35ste jaar zijns levens stierf. Wij bezitten nog van hem de *Thebaïde*, een episch gedicht, waarin hij de verovering van *Thebe* bezingt; de *Achilleïs*, in 2 gezangen, de omstandigheden van den Trojaanschen oorlog schetsende, hetgeen onvolkomen, en naar een gebrekkig plan bearbeid is. In beide dichtstukken straalt eene groote, maar niet altijd wel aangebragte, belezenheid door. De uitdrukking is schoon, somtijds echter zwellend, en grootendeels van VIRGILIUS ontleend. En eindelijk *Silvæ* (mengelgedichten), in 5 boeken, meestal bij bijzondere gelegenheden ver-

vaar-

vaardigd; doch waarvan zeer vele den dichter van eene uitstekende zijde doen kennen.

STAUNTON. (GEORGE LEONARD) Een baronet van *Ierland*, alwaar hij in *Galway* van niet zeer vermogende ouders geboren werd. Reeds vroeg kwam hij te *Montpellier*, waar hij zich in de Geneeskunde oefende, en tot doctor bevorderd werd. Hij begaf zich nu naar *London*, en leverde hier, onder meer andere lettervruchten, eene overzetting van eenige schriften van den beroemden Weener-arts STARK, benevens eene vergelijking der Engelsche en Fransche Letterkunde, voor het *Journal étranger*. In 1762 ontving hij eene uitnoodiging naar de *West-Indiën*, waar hij als geneesheer een aanzienlijk vermogen verwierf; werd vervolgens geheimschrijver bij lord MACARTNEY, gouverneur van *Granada*, in welken post hij eene naauwkeurige kennis der Regtskunde opdeed, hetgeen hem den post van generaal-fiskaal bezorgde. Toen MACARTNEY het stadhouderschap van *Madras* aanvaardde, volgde hij hem als geheimschrijver mede derwaarts, en vertoonde zich in verscheidene moeijelijke gevallen, inzonderheid bij de vredesonderhandelingen met TIPPO SAIB, als een bekwaam staatsman, voor welke diensten de Oost-Indische compagnie hem, bij zijne terugkomst in *Engeland*, met een jaargeld van 500 p. st., en de universiteit te *Oxfort* met de waardigheid van doctor in de Regten beloonde; terwijl hem de koning den titel van baronet van *Ierland* opdroeg. Hij werd op nieuw de reisgenoot van lord MACARTNEY, toen deze in 1792 tot gezant naar *China* bestemd werd, en niet alleen tot geheimschrijver van het gezantschap, maar ook, om in gevalle van nood, de plaats van den lord te kunnen bekleeden, tot buitengewoon gezant en gevolmagtigd minister benoemd. De reis miste wel in de hoofdzaak haar doel; doch STAUNTON vervaardigde, na zijne terugkomst, uit de papieren van MACARTNEY, het dagboek van den kapitein dezes scheepstogts, uit zijne eigene aanteekeningen, en die der geleerden en anderen van het talrijk gevolg, eene beschrijving derzelve, welke hij met vele voortreffelijke kaarten en platen, in het licht gaf, onder den titel: *An authentic account of an embasfy from the king af Great-Britain to the Emperor of Chine*; *London* 1797, 2 *vol.* 4o, met kaarten en platen, in één deel in folio. Van dit werk, waaraan de geleerde BARROW zeer veel deel had, heeft men, onder anderen, mede eene Nederduitsche vertaling. — STAUNTON stierf te *London*, in het jaar 1801.

STEEN (JAN). Een bekend kunstschilder, te *Delft* geboren, waar zijn vader brouwer was. Hij was een leerling van JAN GOIJEN, die, om zijne vrolijke geaardheid en geestige invallen, veel met hem op had. De leerling had ook vele genegenheid voor zijnen meester, maar nog meer voor deszelfs dochter, met welke hij eenen heimelijken minnehandel onderhield, waarvan het gevolg was, dat JAN STEEN besluiten moest, om haar te trouwen. Zijn vader, hem eene behoorlijke kostwinning willende bezorgen, kocht voor hem eene brouwerij te

Delft, waarin hij een goed beſtaan zoude gevonden hebben, wanneer hij zijne zaken wel beſtuurd hadde; doch, dit geene plaats hebbende, werden de winſten zoo gering, dat hij zijne toevlugt tot het penſeel moest nemen. Het eerſte ſtuk, dat hij ſchilderde, was een zinnebeeld van zijne bedorvene huishouding, waarin zijne huisvrouw geen gering deel had. Het vertrek en alles lag overhoop; de hond ſlobberde uit den pot; de kat liep met het ſpek heen; de kinderen buitelden haveloos over den grond; zijn vrouw zat op haar gemak in eenen leuningſtoel, en zag alles gerust aan; en, om de klucht, had hij er zich zelven bij afgemaald, met een wijnglas in de hand, en een' aap op den ſchoorſteen, die alles begluurde. Ondertusſchen bleef hij zijne brouwerij zoo geheel verwaarloozen, dat hij, na verloop van eenige jaren, herbergier werd; hetgeen echter ook niet van langen duur was. Hij vatte nu op nieuw het penſeel op, en ſchilderde een ſtuk, dat hij naderhand aan den prins van *Wolfenbuttel* verkocht, waarin een bruidegom en bruid, twee oude lieden en een notaris worden voorgeſteld. Allen zijn zoo natuurlijk in hunne onderſcheidene verrigtingen geſchilderd, als of men hen levend voor oogen zag. Even zoo natuurlijk en geestig is van hem geſchilderd een' jongen opgeſchoten knaap, ſtaande te huilen. Het ſtuk verbeeldt eenen *St. Nikolaas avond*, en de jongeling, meenende, wat lekkers, of wat fraais, in zijnen ſchoen te zullen vinden, ziet er eene roede in ſteken.

Onder zijne kleinere ſoort van kunstſtukjes zijn er velen, die uitvoerig naar het leven geſchilderd, en niet min geestig zijn. Het getal derzelven is menigvuldig en vol vinding, het zij hij vrolijke gezelſchappen in wijn- of bierkroegen, of andere losſe bedrijven van het menſchelijk leven afbeeldt. Eene afbeelding van eene kwakers lijkſtaatſie is zoo geestig en koddig, en de wezens zijn zoo verwonderlijk naargeestig, dat men dezelve niet zonder lagchen kan beſchouwen. Trouwens, men moet erkennen, dat hij het kenmerkende, het onderſcheidende der perſonen, zeer wel verſtond, en de bijzondere trekken zeer juist wist uit te drukken.

Inmiddels ziet men uit het een en andere opgegevene, dat de ſchilderkunst en levenswijze van Jan Steen hand aan hand gingen, en de laatſte vrij los en onbezonnen was. Hij bezat een hart zonder eenige zorg, en beſchouwde alles van den vrolijken kant. Na den dood zijner vrouw huwde hij eene tweede, Marijtje Herculens genoemd, die de kost met het verkoopen van ſchaapshoofdjes, pooten enz., gewonnen had; doch welk bedrijf, na zijn huwelijk, geſtaakt werd. Deze Marijtje plaagde hem altijd, om door hem, en wel in haar zondagspak, te worden uitgeſchilderd; doch hij daaraan geen' zin ſchijnende te hebben, geſchiedde dit ten laatſte door den vermaarden Leijdſchen kunstſchilder K. de Moor. Zij was er wonder wel mede in haar ſchik; doch haar man, zeggende, dat er nog iets aan ontbrak, nam haar portret, zette zich aan het ſchil-

de-

deren, en plakte haar eenen grooten hengelkorf, met gekookte schaapshoofdjes en pootjes, aan den arm, hetgeen een zoo zonderling contrast opleverde, dat zij er zelve over moest lagchen. „ Dit ont„ brak er aan, zeide JAN STEEN, „ zouden u de menschen ken„ nen." — Men ziet uit dit alles, dat het bekende spreekwoord: *dit is een stukje van* JAN STEEN, niet zonder rede zoo algemeen is geworden, en volkomen in 's mans karakter zijnen grond heeft. Hij stierf in 1678 en werd door zijne kunstbroeders begraven.

STEEN-AREND, (*Falco Chrysaëtos*), ook *Goud-arend*, *Hazenarend* genoemd, behoort, met anderen van zijne soort, tot het geslacht der valken. Hij heeft eene gele washuid aan den bek, roestachtig gele, wollige pooten, een bruin, roestkleurig gemengeld lijf, en eenen zwarten staart, die aan deszelfs grondstuk aschgraauw gegolfd is; bewoont de bergachtige oorden van *Europa*, en voedt zich met den roof, uit klein zoogend gedierte en vogelen bestaande; ofschoon hij ook wel somtijds op herten en andere groote dieren durft aanvallen, en sterk en behendig genoeg is, om zich van hun meester te maken. Zijne stem is hardluidende en vreesverwekkende: hij nestelt op de toppen van hooge rotsen, en voedt zijne jongen met het beste wild van hazen, jonge rheën enz.

STEENBAKKERIJEN. Reeds in de oudste geschiedenissen vindt men van dezelve gewag gemaakt, en zij berigten ons, dat de *Egyptenaren*, bij welken vele kunsten en handwerken het eerst ontstaan, en tot zekere volkomenheid gebragt zijn, tigchelsteenen gebakken hebben. De *Grieken* volmaakten, volgens PLINIUS, deze kunst, en hadden driederlei soort van tigchels, van 6, 12 en 15 duim lang. Ook de *Romeinen* moeten het daarin al zeer ver gebragt hebben, want de zuil van TRAJANUS, van steen opgetrokken, is, na verloop van 17 eeuwen, nog zeer sterk. In ons vaderland vindt men, zoo menigvuldig dan elders, tigchelwerken, en de steenen, hier gebakken, zijn zelfs buiten 's lands beroemd. Men gebruikt daartoe klei, die op de meeste plaatsen met teelaarde verbonden is; en van daar, dat de Steenbakkerijen bij ons, inzonderheid, in de provincien *Groningen*, *Vriesland*, *Utrecht* en *Gelderland*, alomme gevonden worden. De steenen, onder den naam van *Dordsche* bekend, worden te *Dordrecht* uit een soort van zinksel, dat door het opperwater achtergelaten, en gemeenlijk *ebbe-slik* geheeten wordt, gemaakt. — Men kiest tot het steenbakken van de gegravene klei de fijnste en vetste, waarbij niet meer dan een derde zand gevonden wordt; want eene zeer zware en zuivere klei trekt in het vuur te veel in elkander, en eene te grove en magere geeft geene genoegzame vastheid aan de steenen. Te veel kalkaarde of gips is insgelijks nadeelig, om dat deze stoffen de vloeijing der steenen tot glas te veel bevorderen, en tevens aan dezelve eene opslurpende hoedanigheid geven, waardoor zij het water tot zich nemen, door de vorst afschilferen, en vochtige muren veroorzaken. De klei, gegraven en in eenigzins diepe kui-

kuilen op hoopen gezet zijnde, wordt er zoo veel water bijgevoegd, als noodig is, om dezelve wel door elkander te kunnen treden. Hierdoor genoegzaam taai en zamenhangend geworden zijnde, brengt men haar na den vormer, die de kluit klei, hem door eenen handlanger toegereikt, in den vorm drukt (zijnde een langwerpig vierkant bakje, iets grooter dan de ſteen na het droogen en bakken zijn zal); beſtrooit of beſprengt de klei, zoo het noodig is, met zand of water; ſtrijkt dezelve met een' rolſtok glad met den vorm af; doet er den ſteen uit, die ſpoedig door eenen anderen handlanger wordt weggebragt, en op eenen harden vlakken grond nedergelegd, welk alles met eene verwonderlijke vaardigheid voortgaat, zoo dat een vormer des daags 14 à 15 duizend ſteenen maken kan. Wanneer de ſteenen, na eerst omgekeerd en op hunne langſte zijde gezet te zijn, genoegzaam droog en vast zijn geworden, ſtapelt men dezelve op *hagen* (lange breede planken met behoorlijke tusſchenruimten), om verder te droogen, op elkander. De klei, welke men tot de ſteenen gebruikt, ofschoon, zoo lang zij nog vochtig is, van eene graauwe of blaauwachtige, droogt echter tot eene vaal ligte kleur op; verkrijgt dan reeds eene merkelijke hardheid, en kan nu, zonder dat men voor ſcheuren of ſchilferen behoeft te vreezen, in den oven gebragt worden.

Deze ovens zijn op verſcheidene plaatſen van een verſchillend maakſel, naar dat men van hout, ſteenkool of turf gebruik maakt. In ons vaderland bedient men zich van turf, en kunnen zij van 300,000 tot 1,200,000 ſteenen bevatten. Doorgaans hebben zij eene lengte van 32, eene breedte van 26 en eene hoogte van 18 voet, en zijn, behalve van twee, tegen elkander overſtaande openingen of poorten, voor het in- en uitkruijen der ſteenen, van onder van langwerpig ronde ſtookgaten, 6, 8 of 10 in getal voorzien. Na dat de oven met de te bakken ſteen behoorlijk gevuld is, begint men langzamerhand door de eerſte, tweede en derde pijp, en zoo vervolgens te ſtoken, tot dat de onderſte ſteenen eenen gelijken gloed hebben, waarmede men meestal 16, 18 of meer dagen voortgaat, waarna, door aanhoudend ſtoken, de ſteen volbakken is. De onderſte lagen dienen, om zoo te ſpreken, tot eenen oven voor de andere, want zij bakken, door de van onder aangebragte hitte de overigen; doch gelijk de hitte, waaraan deze ſteenen onderworpen zijn, noodzakelijk verſchillen moet, naar dat zij hooger of lager in den oven liggen, zoo levert zulk een oven ook ſteenen van eene zeer verſchillende hardheid en kleuren op. De onderſteen, aan de grootſte hitte blootgeſteld, is de ſlechtſte, om dat hij te ſterk gebrand is; de bovenſteen is insgelijks ſlecht, om dat hij den vereischten trap van gaarte niet verkrijgt, zoo dat de middelſte of graauwe ſteen, boven anderen, algemeen de voorkeur verdient. Men gebruikt, vooral in *Holland*, voor muurwerk, een of twee voet boven den grond, de hardst gebakken ſteenen, om het optrekken van het water uit den grond

voor te komen; zoo als ook gevels van deze ſteenen worden opgetrokken, die duidelijk, in het breken, eenen overgang tot glaswording vertoonen. Het verſchil in de hardheid en kleur der ſteenen wordt door de meerdere of mindere hitte, waaraan zij zijn blootgeſteld geweest, alsmede door de oorſpronkelijke verſcheidenheid van klei, veroorzaakt. De grootte en dikte derzelve is willekeurlijk; doch de breedte moet ſteeds de helft der lengte zijn. Vele oude gebouwen zijn van ſteenen gemetſeld van 11 en 12 duim lengte, en 3 en 4 duim dikte; zijnde de grootſte, die men tegenwoordig bakt, en *Moppen* genoemd worden, 9 duim lang, $4\frac{1}{2}$ breed en 2 dik. De *Leijdſche*, of *Rijnſteenen*, hebben eene lengte van 8, en eene dikte van $1\frac{1}{2}$ duim; de *IJsſelſteenen* zijn korter, en ſlechts $6\frac{1}{2}$ duim lang en $1\frac{1}{4}$ breed. Insgelijks neemt men de kleur, ter onderſcheiding der ſoorten, in aanmerking, die, om redenen, zoo als wij reeds opgaven, verſchilt. De hardſte ſteenen zoude men voor de beste moeten houden, indien zij niet eene te groote glaswording ondergaan hadden, om het water uit de kalk op te ſlurpen, waardoor deze niet genoeg opdroogt, en dus aan de nadeelen der vorst blijft blootgeſteld. De ſteenen verkrijgen eene ijzergraauwe kleur, wanneer men een bos groen of zeehout bij het branden in den oven werpt. — De zoo harde ſtraat- of bakklinkers worden het best uit eene zuivere, witachtige klei vervaardigd, die in het vuur geelachtig uitbakt. Die van *Harlingen* zijn zelfs buiten 's lands beroemd.

De *Vloerſteenen* en beste *Tegeltjes* ondergaan in alles de opgegevene behandeling; doch worden de fijne *Tegeltjes* van een' veel betere klei, dan de voorgaande ſteenen gemaakt, en met meer omſlags gebakken. In vroegeren tijd werden dezelve menigvuldiger dan tegenwoordig gebruikt; terwijl de ſchilderkunst tevens bij dezelve te pas kwam, en men ze door verſchillende benamingen onderſcheidde.

STEENDRUK of *Lithographie*. Eene ſcheidkundige manier van drukken, in 1795 en 1796 in *Munchen* uitgevonden. SIMON SCHMIDT nam de eerſte proeven, om op *Kelheimer* kalkſteen letters met was te ſchilderen, vervolgens den ſteen met een zeker zuur te begieten, waardoor de geheele oppervlakte werd aangetast, en alleen de met was overtrokken plaatſen ſtaan bleven. De grootſte verdienſte, echter, ten aanzien der uitvinding en volmaking dezer kunst, om op ſteen te teekenen of te ſchrijven, en vervolgens door middel van eene pers af te drukken, heeft zich ALOYS SENNEFELDER verworven. Na dat de eerſte proeven met het drukken van nooten gelukt waren, ontving hij van de Beijerſche regering een privilegie, waarop hij voor ANDRÉ in *Offenbach* eene Lithographiſche drukkerij oprigtte, en de kunst door het drukken van nooten aldaar bekend maakte. Derzelver roem werd, echter, eerst door zijn *Breviarium* van ALBRECHT DURER, hetgeen hij in 1808 te *Munchen* in ſteen afdrukte, en een ſieraad der boekerij aldaar uitmaakt, buiten 's lands gevestigd, waarop 8 jaar later de onvergelijkelijke verzameling der *Oeuvres Lithographiques*, van

van STRIXNER en PILOTI, verscheen. Eindelijk gaf hem zijne betrekking met den geheimraad UTZSCHNEIDER, die de Lithographische inrigting van het kadaster der belastingen bestuurde, gelegenheid, om zijne kunst verder te volmaken.

Men bedient zich, tot het teekenen op steen van tweederlei zelfstandigheden: van scheidkundigen Oost-Indischen inkt, en chemisch teekenkrijt. De inkt wordt aldus vervaardigd: men neemt 2 lood vette zeep, 5 lood zuiver wit was, $\frac{1}{4}$ lood gesmolten smeer, en 1 lood gewreven droog roet. De zeep, wordt, na dat zij fijn geschaafd is, in eenen ijzeren of aarden pot op het vuur gezet; gesmolten zijnde, doet men er eenige stukjes was en smeer bij; roert ze tevens gestadig om, en steekt ze, wanneer zij een' zeer hoogen graad van hitte bekomen heeft, onder deze bewerking, met een' zwavelstok in brand. Na verloop van weinig tijds moet de vlam gesmoord, en het roet, onder het koken, langzaam, er in geschud worden. Wanneer dit geschied is, neemt men den pot voorzigtig van het vuur, giet dien op eene ijzeren of steenen plaat uit, en geeft er dan dien vorm aan, welken men verkiest. — Het scheidkundig teekenkrijt bestaat uit 1 lood vette zeep, 5 lood wit was, en $\frac{1}{4}$ lood gesmolten vet, waarbij men, wanneer alles kookt, 5 of 6 druppels, in de lucht gesmolten, potasch doet. Door deze laatste bruischt de stoffe echter zeer sterk op, zoo dat men wel zorg moet dragen, dat zij niet overloope: ook moet dezelve zoo lang boven het vuur worden omgeroerd, tot dat zij niet meer schuimt. Bij het uitgieten moet men zeer behoedzaam zijn, en eene plaat met eenen kleinen rand nemen, binnen welke men het bereidsel stort, en eene andere gladde plaat, die men er op legt, en met gewigt bezwaart, op dat alle, anderszins, nadeelige blaasjes worden geweerd. — De steen, welke tot Steendruk gebruikt wordt, is een schieferachtige, mergelaardige kalksteen, die in het Pappenheimsche en Eichstadsche wordt gevonden: doch de beste vindt men in het Pappenheimer dorp *Solnhofen*. De steenen zijn gewoonlijk slechts aan eene zijde bearbeid, en aan de andere ruw, en moeten van eene gelijke dikte zijn, waartoe zij zoo lang geslepen worden, tot dat zij eene effene, gladde oppervlakte verkregen hebben. De beste steenen zijn die, welke fijn van breuk en gelijkkleurig zijn; want de gevlekte of met witte stippels zijn min of meer onbruikbaar. De eene steen wordt met den anderen geslepen; terwijl men er fijn zilverzand tusschen doet, en beiden zoo lang tegen elkander wrijft, tot dat hunne oppervlakte glad is. Voor alle soorten van teekening, uitgezonderd die met krijt, bereidt men de plaat op de volgende wijze: men wrijft dezelve, na dat het zand alles zuiver afgeslepen heeft, zoo lang met water en puimsteen, tot dat derzelver oppervlakte glanzig wordt, waarna zij voor alle soorten van schrift, voor teekeningen met het penseel, de pen enz. bruikbaar is. Voor de krijtteekening moet den steen eene ruwere oppervlakte hebben, en, na vooraf met water en puimsteen geglansd

te

te zijn, met zeer fijn, gelijk korrelig zand beſtrooid worden, waarna men de oppervlakte met eenen anderen, glad geſlepenen, gepolijsten ſteen cirkelvormig overwrijft, doch zonder water, waardoor dan de oppervlakte de noodige ruwheid verkrijgt. Alle op beiderlei wijze toebereide platen moeten zorgvuldig voor vet, zweet en het aanraken met de hand bewaard worden, om dat anders iedere vettigheid mede zoude afdrukken.

Wil men nu tot de teekening met inkt op den toebereiden ſteen overgaan, dan moet die eerst met echten terpentijn-olie of zeepwater beſtreken worden, ten einde het uit elkander loopen der omtrekken voor te komen. Hierna kan men de teekening met potlood of rood krijt op de plaat brengen; doch is het laatſte beter, om dat men dan duidelijk zien kan, welke omtrekken met inkt overtrokken zijn, hetgeen bij potlood niet zoo merkbaar is. Hierop omhaalt men deze grondtrekken, en voltooit het overige naar welgevallen, na dat men den inkt vooraf in regen- of rivierwater ontbonden heeft, waartoe echter regenwater, dat lang geſtaan heeft, het beste is. Is de gemaakte omtrek zwart of donker bruin, dan kan men verzekerd zijn, dat hij bij het afdrukken voor den dag zal komen, daar integendeel een licht bruine doorſchijnende trek niet afdrukt. Men kan zich tot het opbrengen van den inkt van een penſeel of pen bedienen; doch in het laatſte geval, inzonderheid, wanneer de trekken fijn moeten zijn, kan men niet wel gewone ſchrijfpennen gebruiken, om dat zij te ligt ſtomp worden, weshalve men zich van ſtalen pennen, van horologie-veren gemaakt, bedient, die men een minuut lang in ſterk water legt; door middel van een Engelsch ſcheermes van eene ſpleet voorziet; in eene pennenſchacht geſtoken, en aldus tot teekenen gebruikt wordt. Na de teekening laat men de plaat eenige uren liggen, en brengt ze dan eerst onder de pers. Het teekenen met chemisch krijt vordert alleen, dat eerst de zachtſte kleuren en het laatst de ſterkſte genomen worden. Kan men door het krijt de voorgaanden niet genoeg doen uitkomen, dan verhelpt men dit door middel van een' pen of penſeel met den chemiſchen inkt. Bevat het geteekende voorwerp eene zachte overeenkomst van kleuren, dan moet het afdrukken der plaat aanſtonds geſchieden, om dat anders de weinige olie ligtelijk vervliegt of verdroogt, en dan het zwart op die plaatſen niet zoude hechten. Het olie-vernis, dat men gebruikt, moet van de beste ſoort zijn. Voor dat men den ſteen met zwart overtrekt, moet dezelve met ſterk water, hetgeen door water zoo zeer verdund is, dat de ſteen ſlechts zwak opbruist, overtrokken of daarin gedoopt worden, waardoor hij, aan de lichte zijde, het water gemakkelijker inzuigt; doch moet men het ſterk water niet te ſterk nemen, om dat anders de fijne trekken en de inkt zouden worden weggenomen. Vervolgens wordt de ſteen met gewoon water afgewasſchen, en, genoegzaam water ingezogen hebbende, met eene vloeiſtof, uit $\frac{1}{6}$ lijn-, $\frac{2}{6}$ terpentijn-olie en $\frac{3}{6}$ gemeen water beſtaande, be-

begoten; daarna zuiver weder afgeveegd, en hierop met gom beſtreken, waarna de inkt dadelijk op den ſteen gebragt wordt door een ſoort van boekdrukkers-ballen, van onderſcheidene grootte, en op gelijke wijze, als bij de boekdrukkers geſchiedt; doch zijn de eerſte afdrukken zelden zeer zuiver. Behalve van deze ballen bedient men zich ook nog van cylindervormige, met leder overtrokkene, rollen, die aan beide zijden eene ſoort van handvatſel hebben, waarmede men over de platen rolt, of ook wel van ſtampers, die van digt opgerold linnen vervaardigd zijn. Na ieder afdrukſel wascht men den ſteen met water af, en ſtrijkt dien, door middel eener ſpons, met gomwater, hetgeen uit 2 lood Arabiſche gom op ½ pond water bereid wordt; moetende de op witte plaatſen gehechte inkt door eene in zuiver, of ook in verdund, ſterk water gedoopte ſpons worden weggenomen. Eene naauwkeurige beſchrijving der pers kan, zonder eene teekening, er niet van gegeven worden.

De Steendruk geſchiedt echter niet alleen op de boven omſchrevene wijze; maar men graveert ook teekeningen in den ſteen, gelijk in koper en hout, en drukt dezelve alsdan af. Ook kan men koperen platen vermenigvuldigen, wanneer men, als zij uit de koperen plaatdrukpers komen, dezelve nat op eenen ſteen legt, waardoor men even zoodanige afdrukken verkrijgt, als van de koperen plaat zelve. Alhoewel deze uitvinding van veel nut is, en in *Munchen* uitmuntende platen in Steendruk vervaardigd worden, heeft zij nogtans dit groot gebrek, dat in de zachte afdaling der kleuren en afſtanden geene wijking genoeg is, en de trekken niet de noodige fijnheid bezitten. Ook levert eene wel bearbeide plaat voor de krijtteekening niet vele afdrukſels, en men heeft voorbeelden, dat, na 300 ſtuks gedrukt te hebben, de fijnſte inkten niet zoo ſterk meer uitkomen, als zij wel moesten. Welligt bereikt deze uitvinding, in vervolg van tijd, die volkomenheid van inrigting, welke ieder vriend der kunst wenscht. (Men zie: SENNEFELDERS *vollſtändiges Lehrbuch der Steindruckerei; Munchen* 1818.) Reeds vindt men verſcheidene Steendrukkerijen, zoo in *Duitschland*, als in *Frankrijk*, *Engeland*, de *Nederlanden* enz.

STEENKOLEN (*Bithumen Lithantrax*). Deze, zoo zeer bekende brandſtoffe behoort, ongetwijfeld, in het geſlacht der aardharsſen te huis, hoezeer men haren eerſten oorſprong in het plantenrijk ſchijnt te moeten zoeken; ten minſte leveren de veelvuldige afdrukſels van gewasſen, welke zich in den *Thoonſchiefer* (de kleiaardige leiſteen), die over dezelve henen ligt, vertoonen, gelijk ook de brokken bitumineus-hout, welke dikwijls in de ſchaften der kolen-mijnen worden aangetroffen, veel vermoeden op, dat de Steenkolen, over het algemeen, van eenen plantaardigen oorſprong zijn. Alle Steenkolen zijn van eenen leiachtigen aard. Men onderſcheidt dezelve doorgaans in *Schiefer-* of *Leikolen*, en in *Zwavel-*, *Glans-* of *Glimkolen*. De eerſte zijn van een bladerig zamenſtelſel, en minder vast, glanzig en duurzaam dan de beide andere ſoorten. De Zwavelkolen onderſchei-

ſcheiden zich door eenen grooten inhoud van zwavel, die zich zelfs bij het branden door den reuk kenbaar maakt. De Glans- of Glimkolen zijn de beste; vast van kern; hebben eenen metaalachtigen glans, en breken vierkant, glad door; zelfs zijn zij zoo hard, dat men ze glad ſlijpen of polijsten kan. Bij het branden loopen of ſmelten zij, als het ware, tot koeken te zamen; geven eenen ongemeenen hoogen graad van hitte van zich, en laten weinig asch, ſlakken of ſintels achter; zijnde juist het tegenovergeſtelde der vorigen, vooral der eerſten. Men geeft aan deze beste ſoort van Steenkolen ook den naam van *Papegaaijen*. — Ofschoon wel *Engeland* en *Schotland* de ſtapel der Steenkolen ſchijnen te zijn, komen zij echter ook in vele andere oorden en ſtreken der wereld voor, zoo als in *Zweden*, *Duitschland* en de *Nederlanden*, zelfs in *Frankrijk* en in de Zuidelijke deelen van *Rusland*, in *Siberië*, in *China*, gelijk mede in de Noordelijke deelen van *Noord-Amerika*. In de klipvaleijen van *Groenland* vindt men er, die van eene uitſtekende hoedanigheid zijn.

De echte of goede Steenkolen zijn doorgaans zwart van kleur; doch men vindt er ook, die bont, glimmend, groen en geelachtig zijn, naar mate dat er de lichtſtralen op vallen. Ofschoon goede turf en hout voor den haardbrand aangenamer en gezonder is, zoo is nogtans de dienst, welke men in *Europa* van deze brandſtoffe heeft, en derzelver nut tot velerhande einden, verbazend groot. Zij worden met veel voordeel gebruikt in een aantal fabrijken, zoo als in ſterkwater-branderijen, genever-ſtokerijen, brouwerijen, zeepziederijen, zoutketen, vitriool-, aluin- en meer andere fabrijken; doch is het in alle gevallen verkieslijkst en voorzigtigst geene koperen, maar ijzeren, ketels of pannen te gebruiken, of de bodems der koperen, door middel van ijzeren platen, tegen den invretenden damp der kolen te beſchutten. Tot glas-ovens, het roosten en ſmelten der metalen, tot ijzer-ſmederijen en andere werken, waartoe men eenen ſterken heeten gloed noodig heeft, kan men de Steenkolen genoegzaam voor onontbeerlijk houden. Zeven pond van deze brandſtoffe geven zoo veel hitte als twaalf pond beukenhout. Het is waar, dat zij niet ſpoedig in brand ſlaan; maar, in brand geraakt, behouden zij haren gloed zeer lang, en nemen in hitte toe, indien zij nu en dan met water beſprengd worden. Het zal noodeloos zijn, hier alle de verſcheidenheden der Steenkolen op te noemen, te meer, daar te dien einde geen' vasten maatregel beſtaat; doch dit gaat door, dat, de verſcheidenheden bij beiden daargelaten, de Rhoer-kolen op de Engelſche in waarde, brandkracht en hoedanigheid volgen.

Wat de ſteenkolen-groeven of mijnen, en het bewerken derzelven betreft; al wat daartoe betrekking heeft, is ten hoogſte opmerkenswaardig. De wijze, op welke men deze delfstoffe magtig wordt, verwekt de meeste aandacht. Onder anderen, of boven alle anderen, mag men wel zeggen, verdient het ſteenkolen-bergwerk bij *Newcastle*, in

in *Northumberland*, in *Engeland*, even zoo vele opmerking en bewondering, als het zoutwerk bij *Wilitzka*, in den omtrek van *Krakau*. Deze fteenkolen-mijn gaat dieper in of onder den grond, dan de wegens hare diepte zoo vermaarde ertsgroeven in den *Hartz*, en ftrekt zich bijna een half uur gaans in de lengte onder den bodem der *Noordzee* uit, zoo dat oorlogfchepen over de hoofden der fteenkolen-mijngravers fomtijds henen zeilen. Omtrent 30,000 menfchen, en 1500, zoo groote als kleine vaartuigen worden er jaarlijks, ten behoeve dezer fteenkolen-mijn, in bezigheid gehouden; terwijl de handel met de uitgedelfde Steenkolen, jaarlijks, bij de 5 millioen p. ft. opbrengt. Naar *Londen* alleen, (alwaar, zoo als in geheel *Engeland*, gelijk bekend is, genoegzaam niet anders dan Steenkolen geftookt wordt), welke ftad 276 Engelfche mijlen, nagenoeg 69 uur van *Newcastle* ligt, worden ieder jaar over de 24 millioen fchepels van deze brandftoffe gevoerd; terwijl in de dienst der hiertoe noodige vaartuigen eene menigte goede zeelieden voor den ftaat gevormd wordt. In deze kolen-mijn leven geheele familien te zamen, waarvan velen, levenslang, het licht der bovenwereld even min aanfchouwen, als die van de zoutmijnen van *Wilitzka*. Om deze mijn van fchadelijke dampen te ontledigen, en haar beftendig voor de ademhaling rein en zuiver te houden, heeft men zeer kunftige *Ventilators* aangelegd, zonder welke de altijd onderaardsch levende menfchen hun verblijf daarin niet zouden kunnen volhouden.

Ondertusfchen is deze kolenmijn niet de eenige groote en merkwaardige in *Engeland;* want men vindt ook zeer belangrijke in *Kumberland*, *Durholm*, *Yorkshire*, *Lancastleshire* enz. In het laatstgenoemde landfchap heeft de hertog van *Bridgewater* een kanaal laten aanleggen, om het vervoeren der Steenkolen gemakkelijk te maken. Hetzelve voert ook zijnen naam, en is een der fchoonfte proeven en gedenkteekens van menfchelijke uitvinding, kunst en werkvermogen. Het neemt zijnen aanvang bij *Woosleymill*, in het binnenfte der kolen-mijn, ter diepte van 40 tot 110 voet, en de vaart op dit kanaal duurt meer dan 2 uur, eer men weer het gewone en aangename daglicht aanfchouwt: zelfs heeft men dit kanaal, naderhand, op gewelfde bogen, over den bevaarbaren *Irwell*-ftroom henengeleid. De kolen-mijn zelve loopt onder het vlek *Wigau* heen, en men kan in de kelders der huizen de arbeiders duidelijk in de mijn hooren werken.

STEEN-OLIE (*Betumen Petroleum*). Eene aardhars, die van fommigen ook *Berg-olie* wordt genoemd, waarfchijnlijk door de eene ftoffe met de andere te verwarren. Deze delfstoffe (welke vrij gemeen en tamelijk overvloedig voorkomt in verfcheidene landen van *Europa*, zoo als *Frankrijk*, *Duitschland*, *Zwitferland*, *Beijeren* enz. ook in *Amerika*), is minder vloeijend dan de *Naphta*. Eigenlijk in zich zelve reeds veel taaijer en dikker zijnde, wordt zij dit nog hoe langer hoe meer in de opene lucht. Hare kleur is zwartachtig bruin; maar

maar zij wordt hoe langer hoe donkerder, en vertoont zich ten laatste als gewone pek, en is, derhalve, ondoorschijnbaar. Zij is ook minder vlug en fijn van deelen, en van daar ook minder ontvlambaar dan de *Naphta*. Zij vereenigt zich gemakkelijk met allerlei oliën, balsems en harsfen uit het plantenrijk; ook met amber, barnsteen en arsenik of rottekruid. Tot gebruik in de Geneeskunde is zij van dergelijke dienst als de *Naphta*, doch op verre na niet zoo krachtig en doordringend. Men gebruikt haar in de huishouding, als olie, ter verlichting. Dik geworden zijnde, is zij van dienst als wagensmeer, en wederom door warmte losgemaakt, of ontbonden, als teer, om er vaartuigen of ander houtwerk mede te bestrijken, en daardoor tegen de aandoeningen van lucht en water te beschutten.

STEENREGEN. Dit, in vroegeren tijd, wel dikwijls beweerde, doch door de natuurkundigen in twijfel getrokken, Natuur-verschijnsel is door nieuwere waarnemingen en onderzoekingen bevestigd geworden. Wij geven hier alleen de merkwaardigste voorbeelden van Steenregen op, welke het laatst der vorige en deze tegenwoordige eeuw hebben opgeleverd. Den 16den van Zomerm. 1794 vertoonde zich 's avonds te 7 uur, in de landstreek van *Siena*, eene langwerpig ronde, geheel afgezonderde, duistere wolk, van een zeer buitengewoon aanzien, en plotseling viel er, onder verschrikkelijken donder en blikfem, waarbij te gelijk rook en damp uit de wolk kwamen, eene menigte gloeijende, flakvormige steenen, waarvan vele ettelijke ponden wogen, en ter diepte van eenige ellen in den grond doordrongen. Een derzelve viel op den hoed van een knaap en verbrandde het vilt; terwijl anderen, die op boomen vielen, sporen van derzelver hitte achterlieten, en een groote steen in eenen vijver nederkwam, en onmiddellijk het water tot kokens toe verhitte. Daags daarna had er eene verschrikkelijke uitbarsting van den *Vesuvius* plaats, en men vermoedde, in het eerst, dat deze Steenregen daarmede in verband stond; doch bevond naderhand door vergelijking, dat tusschen de gevallene en uitgeworpene steenen een aanmerkelijk onderscheid plaats had. Deze, uit de wolken nedergedaalde, steenen waren van buiten zwart, en men konde er duidelijk een, als nieuw, verglaaszel op zien, met alle de teekens, dat zij aan eene buitengewone hitte waren blootgesteld geweest. Zij waren, wanneer men ze doorbrak, van binnen van eene lichtgraauwe kleur, met zwarte vlekken en blinkende puntjes voorzien, waarin men zwavelzand meende te ontdekken. — In Engelsche Journalen vindt men een ander berigt van eenen Steenregen, welke den 13den van Winterm. 1795 te *Woldnewton*, in *Yorkshire*, plaats had. Men hoorde des middags 3 uur, tweemaal na elkander, in eene halve minuut, eenen slag, als of er twee zware stukken geschut gelost werden, waarop nog een gegons volgde, hetgeen van het Oosten naar het Westen scheen voort te gaan. In hetzelfde oogenblik viel, omtrent 200 el van de woning van den kapitein TOPHAM, een steen uit de lucht, die bijna 55

pond zwaar was, en 18, volgens anderen 21 duim diep in de aarde drong. Hij was nog warm, toen men hem aanraakte; op het aanzien zwart; rook als zwavel, en vertoonde, bij het breken van denzelven, eenige glimmende deeltjes. — Voorts vielen den 18den van Lentem. 1817 in de kantons *Cartelmoron* en *Monclar*, in het Fransche departement *Lot* en *Garonne*, luchtsteenen, welk verschijnsel van donderslagen voorafgegaan en gevolgd werd, en heeft men ook berigten van eenen Steenregen, welke, namelijk, in het departement *d'Orne*, op den 26sten van Grasm. 1803, plaats had. De plaats, waar dezelve het meest gevallen was, bedroeg in de lengte twee en een half en in de breedte eene Fransche mijl, en men vond onder de steenen 2000, waarvan de kleinste ½ lood en de grootste 17½ woog. De bestanddeelen waren, gelijk bij de overige luchtsteenen, kiezelaarde, talkaarde, ijzer, nikkel- metaal en zwavel. Omtrent de verklaring van dit verschijnsel zijn de natuur-onderzoekers van een verschillend gevoelen.

STEENSNIJKUNST is die kunst, waardoor aan steenen, door middel van een werktuig, eene gladde oppervlakte en regelmatige gedaante gegeven wordt. Het snijden der steenen geschiedt door den diamant, den amaril, en een klein werktuig, het rad genoemd; voorts door zagen, naalden van ijzer en tin, en kleine raderen. De diamant moet, uit hoofde van deszelfs hardheid, op stalen schijven gesneden worden, waartoe men diamantpoeder, of diamant-spaath-poeder, met olie, gebruikt; doch voor den robijn, saphir en topaas kan dit op eene koperen schijf, met diamant-spaath-olie geschieden. Tot het polijssel op koper bedient men zich van tripel en water. De hyacint, smaragd, amethist, agaat, en andere steenen, die minder hard zijn, worden op looden schijven, met amaril en water, gesneden, en met tripel gepolijsd; terwijl de opaal en turkoois, uit hoofde van derzelver mindere hardheid, op houten schijven, met tripel gesneden en gepolijsd worden.

De kunst, om verdiept in steenen te snijden, is de oudste, en steenen van deze soort noemt men *Intaglio's*; doch de kunst om er verhevene figuren op te brengen, welke men *Cameen* noemt, is de jongste: beide begrijpt men onder den algemeenen naam van *Gemmen*.

De *Egyptenaren* waren de eerste, die de Steensnijkunst oefenden; op hen volgden de *Israëliten*, *Pheniciërs*, *Etruriërs*, *Grieken en Romeinen*. De *Egyptenaars* sneden, uit de hardste graniten, robijnen, porphiren en basalten vazen en andere figuren, en bedienden zich daartoe, zoo als men meent, van ruwe diamanten; doch zij waren niet verheven, maar verdiept, en hunne Godheden sneden zij in lazuursteen. Onder de *Israëliten* was BEZALEËL als steensnijder bekend, die op last van MOZES in de steenen van den mantel des hoogenpriesters, en van de borstlap van AÄRON de namen der 12 stammen moest snijden. De *Grieken* bragten de kunst tot volkomenheid: zij sneden in het eerst de verhevene figuren of *Cameen*, en THEO-

DO-

DORUS, van *Samos*, die ettelijke eeuwen voor onze Zaligmaker leefde, was onder hen de oudste steensnijder. PYRGOTELES was, ten tijde van ALEXANDER *den Grooten*, de beroemdste der oudheid in deze kust, en ook SOKRATES maakte zich in het snijden van edelgesteenten beroemd. SOLON, DIOSCORIDES en CRONIUS bragten, onder AUGUSTUS, deze kunst naar *Italië* over, waarin de *Romeinen* het al spoedig ver bragten; doch zij ging met hunne magt en den goeden smaak verloren. Toen echter de uit *Konstantinopel* gevlugte *Grieken*, in de 15de eeuw, de wijk naar *Italië* namen, beurde zij, onder medewerking der MEDICISSEN, het hoofd weder op, en houdt men inzonderheid JOHANNES BERNARDI voor haren hersteller in dat land, alwaar G. GIRANETTI, onder de tegenwoordig nog levende kunstenaars, de beroemdste in dat vak is. Men bewondert van hem eene *Camee* van Oostersche Onix, eenen zittenden JUPITER verbeeldende, wien HEBE den godendrank aanbiedt. In *Duitschland* vindt men de eerste sporen der Steensnijkunst in de 15de eeuw, in *Neurenberg* en *Straatsburg*, alwaar LUKAS KILIAN zihc zeer beroemd maakte. Onder de Duitsche steensnijders van lateren tijd, behooren L. NATTER, FACIUS en anderen.

STEKELVARKEN. (*Hystrix*) Dit diergeslacht kenteekent zich door een lijf, met stekels bezet, en twee voortanden in iedere kaak. Men vindt er twee soorten van, namelijk: 1. *Het Noord-Amerikaansch Stekelvarken* (*H. Dorsata*), met korte stekels, die onder het haar als verborgen zijn. Het behoort in *Canada* op *Labrador* te huis, en doet, inzonderheid des Winters, vele schade aan de jonge boomstammen. Het is zeer bang zich nat te maken; slaapt veel, en voedt zich meestal met den bast van den geneverboom. Het drinkt in den Zomer, en des Winters gebruikt het sneeuw. Men zegt, dat het vleesch door de wilden gegeten wordt, en naar varkensvleesch smaakt. Ook bedienen zij zich van zijn vet, en de stekels worden in plaats van spelden gebruikt. 2. *Het gekuifd Stekelvarken* (*H. Cristata*), hetwelk zeer lange stekels, een' gekuifden kop en korten staart heeft. Het bewoont de warmste deelen van *Azië* en bijna van geheel *Afrika:* ook kan het leven en zich voortplanten in minder heete luchtstreken, als: *Perzië*, *Spanje*, en *Italië*. In *Italië* is het algemeener dan in *Spanje* en voorts op het Apennijnsch gebergte, en den omtrek van *Rome*. Het leeft van boombasten en vruchten, die het bij nacht opzoekt, en onthoudt zich in een vrij diep hol onder den grond. Deze holen zijn zoo menigvuldig aan de kaap *de Goede Hoop*, dat de wegen hierdoor voor de paarden gevaarlijk worden. Getergd zijnde, maakt het Stekelvarken met zijne stekels of pennen een geweldig geklater. Dat het echter, zoo als sommigen zich verbeelden, de los geraakte pennen, tot op eenen afstand van bijna 3 voet, zijdelings van zich kan werpen; is van alle grond va waarschijnlijkheid ontbloot. Zijn vleesch wordt aan de kaap de *Goede Hoop* als spek gerookt, in den schoorsteen gedroogd en gegeten.

STEPHANUS (Robert). Een beroemd geleerde en boekdrukker, in het begin der 16de eeuw te *Parijs* geboren, die niet alleen de grondigste kennis der Latijnsche en Grieksche, maar ook der Hebreeuwsche talen bezat; zoo als de door hem bezorgde uitgaven ten bewijze verstrekken. Na zijns vaders dood arbeidde hij eenige jaren gemeenschappelijk met Simon de Colines, en bezorgde eene uitgave van het Nieuwe Testament, welke naauwkeuriger en in een geschikter formaat gedrukt is, dan die vroeger zijn in het licht verschenen. De spoedige aftrek derzelve verontrustte de doctoren der *Sorbonne*, die gaarne een voorwendsel zouden gevonden hebben, om de spoedige verspreiding van een boek te beletten, waaruit de aanhangers der nieuwe leer hunne bewijzen trokken. Kort daarna huwde Robert aan eene dochter van den boekdrukker Josse Badius, welke het Latijn zoo wel verstond, dat zij hare kinderen en dienstboden er in onderwees, zoo dat er niemand in huis was, die deze taal niet vaardig sprak. Omstreeks 1526 rigtte hij eene eigene drukkerij op, waaruit eene reeks der schatbaarste werken te voorschijn kwamen; terwijl hij zijne uitgaven van Grieksche en Romeinsche klassieken grootendeels met aanteekeningen en belangrijke voorredenen verrijkte. In het eerst drukte hij met de letters zijns vaders en van Simon de Colines; doch omtrent het jaar 1532 liet hij een sierlijker schrift vervaardigen, waarmede hij de fraaije Latijnsche uitgave des Bijbels van dat jaar drukte. Hierdoor haalde hij zich, echter, nieuwe vervolgingen op den hals, welke hij alleen door de bijzondere bescherming van Frans I, en de belofte van voortaan niets, zonder toestemming van de *Sorbonne*, te zullen drukken, konde ontwijken. Hierop verscheen de eerste uitgave van zijnen voortreffelijken *Thesaurus linguae Latinae*, waaraan hij bij ieder volgende eene meerdere volkomenheid gaf, en dien Geszner, later, bij den zijnen ten grondslag legde. In 1539 werd hij tot koninklijk boekdrukker voor het Latijn en Hebreeuwsch benoemd, wanneer Frans I, op zijn verzoek, de fraaije schriften liet gieten, welke nog tegenwoordig in de koninklijke drukkerij te *Parijs* voorhanden zijn. Nieuwe aanvallen, welke hij wegens zijnen Bijbel van 1532 had, werden wel toen door den koning afgeweerd; doch na den dood van den vorst werden dezelve zoo hevig, dat hij zich ten laatste genoodzaakt zag, om *Frankrijk* te verlaten. Hij ging derhalve in 1552 naar *Genève*, alwaar hij met zijnen behuwd-broeder, Koenraad Badius, het Nieuwe Testament in het Fransch drukte; vervolgens eene eigene drukkerij aanlegde, waaruit verscheidene goede werken te voorschijn kwamen. Hij stierf in 1559. Onder anderen, schat men zeer hoog zijnen Hebreeuwschen Bijbel, in 4 deelen in 4°, en eene in 8 deelen in 16°; zijnen Latijnschen, van 1538 — 1540 in folio uitgekomen; het Nieuwe Testament, in folio, in 1550 in de Grieksche taal verschenen; zijne *Historiae Ecclesiasticae scriptores; Eusebii preparatio et demonstratio evangelica;* zijnen Dionysius van *Halicarnassus;* Dio cassius, (beide laat-

ste

ftehet eerst door hem gezamenlijk uitgegeven); zijnen CICERO, TERENTIUS, PLAUTUS enz.

STEPHANUS (HENRI ESTIENNE), de zoon des vorigen, zag mede in *Parijs*, in 1528 het eerfte levenslicht. Hij had eene bijzondere zucht voor het Grieksch, had goede leermeesters, en maakte tevens zulke fpoedige vorderingen in de Latijnfche taal, dat hij, met zijn 20fte jaar HORATIUS, met aanmerkingen, uitgaf; terwijl hij bovendien de wiskundige wetenfchappen met ijver beoefende. In 1547 bezocht hij verfcheidene plaatfen van *Italië*, om zich de boekerijen aldaar ten nutte te maken, en keerde met verfcheidene kostbare affchriften van daar terug. Ook *Engeland* en de *Nederlanden* werden door hem bezocht, waarna hij in 1552 naar *Parijs* terugkeerde, waar hij op de vergunning, aan zijnen vader voorheen verleend, tot het aanleggen eener drukkerij, aanhield. In het zelfde jaar reisde hij andermaal naar *Italië*, om de handfchriften van XENOPHON en DIOGENES LAERTIUS te vergelijken, en begon in den aanvang van 1557, op zijne eigene drukkerij te *Parijs*, de zoo moeijelijke en zorgvuldig bijeengebragte vruchten zijner vlijtige nafporingen uit te geven. Hiertoe had hij de noodige kosten niet kunnen goedmaken, indien niet ULRICH FUGGER hem op de grootmoedigfte wijze onderfteund hadde; gelijk hij zich dan ook, uit erkentenis, tot aan zijnen dood, boekdrukker van dezen zijnen weldoener noemde. De dood zijns vaders, in 1559, fmarte hem bij aanhoudenheid zoo zeer, dat zijne krachten van langzamerhand verminderden, en hij op den raad zijner vrienden huwde, en daardoor zijner werkzaamheid eene nieuwe veerkracht bijzette. Daar hij echter openlijk de nieuwe leer voorftond, zag hij zich dikwijls in zijne rust en zijnen arbeid geftoord. In 1566 gaf hij de Latijnfche overzetting van HERODOTUS op nieuw in het licht, en verdedigde in eene voorrede dezen vader der Gefchiedenis tegen de befchuldiging van ligtgeloovigheid. Van deze verhandeling gaf hij te gelijk eene Franfche vertaling uit, welke hij met vele fatirike aanmerkingen omtrent de priesters en monniken vermeerderd had, waarover zich dezen gewisfelijk geftreng zouden gewroken hebben, wanneer zij den fchrijver er van gekend hadden. Zijn vader, reeds aan de verzameling van een Grieksch woordenboek begonnen hebbende, zette nu de zoon dit belangrijk werk voort, en gaf den tot dus verre nog onovertroffen *Thefaurus* der Griekfche taal in het licht, die eenen fchat van geleerdheid en oordeelkunde bevat, en alleen genoegzaam zijn zou, om deszelfs fchrijver eenen duurzamen roem te verfchaffen: dan de onvermijdelijke hooge prijs van dit werk, en het uittrekfel, hetgeen SCAPULA, dadelijk na deszelfs verfchijning, er van leverde, veroorzaakten eenen geringen aftrek, en bragten den uitmuntenden fchrijver in de uiterfte verlegenheid. Hij deed, zoo om zich te verftrooijen, als om nieuwe hulpmiddelen op te zoeken, eene reize naar *Duitschland*. HENDRIK III fchonk hem wel voor zijn werk, *de la Precellence du langage François*, 3000 livres;

vres; voorts nog, om hem tot het opsporen van handschriften aan te moedigen, een jaargeld van 300 livres, en behandelde hem met vele onderscheiding; doch waarschijnlijk werden die gelden nimmer betaald; ten minste bleef HENRI in kommerlijke omstandigheden, en verwijderde zich eindelijk van het hof, om zich nuttiger te kunnen bezig houden; leefde sedert beurtelings in den omtrek van *Orleans*, *Parijs*, *Frankfort*, *Genève* en *Lyon*, en stierf, op eene reize naar laatstgemelde plaats, in 1598, in een hospitaal.

Zoo treurig was het uiteinde van eenen der geleerdste, en in de oude Letterkunde verdienstelijkste mannen. Zijne uitgaven van klassieke schrijvers hebben bijna allen van lateren tijd, ten aanzien van den tekst, ter grondslag gediend; zijnde de beschuldiging, dat hij met denzelven willekeurlijk zoude zijn te werk gegaan, van allen grond ontbloot. Hij was vrolijk en teergevoelig van aard, en beminde scherts en spotternij; doch konde geen tegenspraak verdragen, en veroorloofde zich scherpe puntdichten omtrent andersdenkende. Onder zijne talrijke uitgaven munten inzonderheid de volgende uit: *Poetae Graeci, principes heroïci carminis*, 1566, in folio; *Pindari et caeterorum octo lyricorum carmina*, 1560, 1566 en 1568; voorts MAXIMUS TYRIUS, DIODORUS, XENOPHON, THEUCYDIDES, HERODOTUS, SOPHOCLES, AESCHYLUS, DIOGENES LAERTIUS, PLUTARCHUS, APOLLONIUS RHODIUS, CALLIMACHUS, PLATO, HERODIANUS, APPIANUS, HORATIUS, PLINIUS *de jonge*, VIRGILIUS, GELLIUS, MACROBIUS, de verzameling van Romeinsche Historieschrijver enz. Ook heeft hij vele Grieksche schrijvers in het Latijn overgezet. Hij liet verscheidene kinderen na, waarvan eene dochter met den geleerden CASOUBONIUS gehuwd was.

STEPPE, van het Rusfisch woord *Step*, is eene woestijn, en ook een vlak, dor veld. De Steppen in het Russische rijk, die vele overeenkomst hebben met de landen in het voormalig Fransch *Guinea*, en de heivelden in het Noordelijke van *Duitschland*, blijven ten deele, alleen uit gebrek aan arbeidzame handen, onbebouwd. De grond zelf is niet overal even onvruchtbaar, en levert weiden voor de talrijke kudden der zwervende volken op. In de wijduitgestrekte Steppen van het gouvernement *Astrachan*, tusschen de *Wolga* en de *Jaik*, trekken *Kalmukken* en Nogaische *Tartaren* des Zomers, met hunne kudden van de eene plaats naar de andere: in deze groeijen vele soorten van bloemen, kruiden en gewassen; ook vindt men er hazen, wilde bokken, verscheidene soorten van vogels, en hier en daar zoutmeren. In de Steppen van het stadhouderschap *Woronesch*, aan de *Don*, ontmoet men eene menigte muildieren.

STEREOMETRIE maakt een gedeelte van de Meetkunde uit, en handelt over het meten van vaste ligchamen, derzelver ruimte, en de vlakten, welke zij bevatten. Men verdeelt de ligchamen in *regelmatige* en *onregelmatige*. Tot de eerste behooren de zoodanige, waarvan alle hoeken, zijden en vlakten aan elkander gelijk zijn; ter-

terwijl bij de laatste het tegendeel plaats heeft. Bijzondere opmerking verdienen : 1. de *Prismatische* ligchamen : *Cubus*, *Prisma*, *Parallelepidum* en *Cylinder*. 2. de *Pyramidale*, *Pyramide*, *Kegel*, en 3. de *Kogelvormige*.

STEREOTYPEN. *Zie* BOEKDRUKKUNST.

STERNE (LORENZ). Een beroemd Engelsch schrijver, in 1713 te *Clomwell* in *Ierland* geboren. Hij ging in 1732 naar *Cambridge*, om zich in de Godgeleerdheid te oefenen; doch onderscheidde zich hier meer door zijne vrolijkheid dan door vlijt; meer door den eigenen gang zijner denkbeelden, dan door kunde. Intusschen verkreeg hij door de medewerking zijns ooms de predikantsplaats te *Sutton*, en later ook nog die te *Stillington*, benevens eene prebende bij de kathedrale kerk te *York*, waarna hij in 1741 huwde. *Sutton* was de plaats van zijn verblijf, alwaar hij, zoo als hij zelf verhaalt, den tijd met lezen, teekenen, schilderen en jagen doorbragt; latende hij zijne predikdienst meestal door vicarissen waarnemen. Van 1762 tot 1764 reisde hij voor zijne gezondheid naar *Frankrijk*, en in 1765 naar *Italië*, en stierf, kort na zijne terugkomst, in 1768, zonder het geringste van die vrolijkheid verloren te hebben, welke hem in alle de omstandigheden des levens steeds bijbleef. Zijn eerste werk was een Roman, getiteld; *the Life and Opinions of* TRISTRAM SHANDY (*het leven en de gevoelens van enz.*) 9 deelen bevattende, die van 1759 tot 1766 in het licht verschenen. In dit werk, hetgeen bijna in alle beschaafde talen is overgezet, speelt een bejaard land-edelman, die zich verbeeldt een wijsgeer te zijn, en zijne zeldzame, wonderlijke grondstellingen in de opvoeding van eenen eenigen zoon aan den dag legt, de hoofdrol. Het belagchelijke der schoolsche Wijsbegeerte en Geleerdheid; de menigte komieke, met aandoenlijke trekken doormengde, schilderingen van tooneelen en karakters uit het huisselijk leven; de schrandere aanmerkingen omtrent het menschelijk hart, en het luimige, dat allerwege in dezen Roman doorstraalt, maken denzelven tot een zoo bont geheel, als welligt in geene taal voorhanden is. In 1767 gaf STERNE, doch onder den naam van YORIK, (de zotskap van den koning van *Denemarken* in de HAMLET van *Shakespear*); zijne *Sentimental journey throug France and Italy* (*Sentimentele reize door Frankrijk en Italië*), in twee deelen, in het licht, welke zich door de diepste kennis van het menschelijk hart, den bevalligsten schalkachtigen luim, en de teederste aandoeningen kenschetst. Zijne *Leerredenen* verschenen reeds in 1760, mede op den naaam van YORIK, in 2 deelen; waarop hij in 1766 nog twee liet volgen, waarvoor hij echter zijnen naam plaatste. Zij bevatten leerrijke, zedelijke opstellen, waarbij men zich aan zijnen onordelijken, doch geestigen en luimigen schrijftrant herinnert. — STERNE behaagde niet alleen door zijne vernuftige invallen, maar men verlustigde zich ook in zijne in het oog loopende gestalte, en in de nog zonderlinge manier zijner kleeding. Vele mannen van verstand, zoo in *Engeland* als *Frankrijk*, waardeer-

den hem hoog, en droegen hem achting toe; doch, in weerwil der aanzienlijke inkomſten zijner vaste jaargelden, en hetgeen hij als ſchrijver door zijne werken verdiende (de laatſte uitgave derzelve bragt hem 24,000 p. ſt. op), vonden zijne gade en dochter, bij zijn overlijden in 1768, ſlechts ſchulden; doch werden zij, door geſchenken, welke zij van zijne familie ontvingen, voor behoefte behoed. Zijne dochter, die aan een' Franſchen edelman gehuwd was, gaf in 1775 eene verzameling van haars vaders *Brieven*, in 3 duodecimo deeltjes, in het licht, waarvoor gedenkwaardigheden van zijn leven en zijne familie geplaatst, en welke in den vertrouwelijken, en hem bijzonder eigenen, ſtijl geſchreven zijn. In hetzelfde jaar verſchenen almede de *Lettres from* YORIK *and* ELIZA, welke voor eene briefwisſeling, tusſchen STERNE en *Mistress* DRAPER, eene *West-Indiſche* vrouw, gehouden worden, en in den toon der vurigſte vriendſchap geſteld zijn. Het is te bejammeren, dat zijn huisſelijk en burgerlijk leven zoo weinig met de gevoelens van zachtmoedigheid, goedhartigheid en grootmoedigheid overeenſtemden, waardoor zijne werken zich zoo dikwijls kenmerken. Van zijne ſchriften zijn, afzonderlijk en bijeenverzameld, verſcheidene uitgaven in het licht verſchenen.

STERREN-BEELDEN. Zijn zekere groepen van vaste ſterren, welke zich de ſterrenkundigen tot een gemakkelijker overzigt en aanwijzing derzelve gevormd hebben. Reeds in de oudheid maakte men daarmede eenen aanvang. De namen dezer beelden zijn van zeer ouden en onzekeren oorſprong. Doch de nieuwere ſterrenkundigen, het voorbeeld hunner voorgangers volgende, hebben op ſoortgelijke wijze bij de oudere ſterren-groepen nieuwe bijgevoegd. De eerſte oorſprong der Sterrenbeelden is waarſchijnlijk bij de *Egyptenaren* te zoeken, van welken de *Grieken* de hunne, ten minſte gedeeltelijk, hebben overgenomen, en tot de *Romeinen* overgebragt, die dezelve verder in *Europa* hebben overgevoerd. PTOLOMEUS geeft 48 Sterrenbeelden op, die nog tegenwoordig de *Ptolomeiſche* genoemd worden, en de volgende namen dragen: I. De 12 Sterrenbeelden van den Dierenriem: *de Ram*, *Stier*, *Tweelingen*, *Kreeft*, *Leeuw*, *Maagd*, *Weegſchaal*, *Schorpioen*, *Schutter*, *Steenbok*, *Waterman* en *de Visſchen*. II. De 21 Sterrenbeelden in het Noordelijk halfrond: *de groote Beer*, *kleine Beer*, *Draak*, *Cepheus*, *Casſiopea*, *Andromeda*, *Perſeus*, *Pegaſus*, *het kleine Paard*, *de Noordenlijke Triangel*, *Voerman*, *Bootes*, *Noordelijke kroon*, *Ophiuchus*, *Slang*, *Herkules*, *Adelaar*, *Pijl*, *Lier*, *Zwaan* en *Dolphijn*; terwijl III. de 15 Sterrenbeelden, in het Zuidelijk halfrond, *de Orion*, *Walvisch*, *Eridanus*, *Haas*, *kleine Hond*, *groote Hond*, *Hydra*, *Beker*, *Raaf*, *Centaurus*, *Wolf*, *het Altaar*, *de Zuidelijke Visch*, *het ſchip Argo*, en de *zuidelijke Kroon* genoemd worden. — De dichters der oudheid verbonden de Sterrenbeelden, zeer zinrijk, met de bij hen zoo geliefkoosde mythen en fabelen.

Andere ſterrekundigen vermeerderden deze beelden met een groot aan-

aantal anderen, uit het Zuidelijk halfrond, en zijn wij de 12 volgende aan BAIJER verschuldigd: *de Indiaan*, *de Kraanvogel*, *Phenix*, *Vlieg*, *zuidelijke Triangel*, *Paradijsvogel*, *Paauw*, *Amerikaansche Gans*, *Waterslang*, *Zwaardvisch*, *Vliegende visch* en *Kameleon*. Bij dezen voegde HALLEY, in 1675, gedurende zijn verblijf op *St. Helena*, nog de *Karels-eik*, en *la* CAILLE in de eerste helft der 18de eeuw, bij zijne vertoeving aan de Kaap de *Goede Hoop*, nog 14 Sterrenbeelden, als: *Beeldhouwers werkplaats*, *Scheidkundige Oven*, *Slinger-uurwerk*, *Ruitvormig Net*, *Graveernaald*, *Schilders-ezel*, *Zee-kompas*, *Zee-octant*, *Luchtpomp*, *Cirkel*, *Linie-* en *Hoekmaat*, *Teleskoop*, *Mikroskoop* en *Tafelberg*. Bij dezen zijn, van tijd tot tijd nog anderen gevoegd, die wij allen niet kunnen noemen, en ook niet algemeen zijn aangenomen geworden. De bijzondere sterren van een sterrenbeeld worden door Grieksche en andere letters gekenmerkt, en verscheidene hebben hunne eigene namen. Ook onderscheidt men dezelve, naar gelang hunner verschillende, schijnbare grootte, en spreekt in dit opzigt van sterren van de eerste, tweede en derde grootte enz.

STERRENKUNDE. Deze verhevene wetenschap maakt een gedeelte der toegepaste Wiskunde uit; bestaat in de kennis van den sterren-hemel in het gemeen, voor zoover deze ve onder het bereik onzer waarnemingen en afmetingen valt, en bepaalt zich inzonderheid bij de beweging, grootheid en den afstand der hemel-ligchamen. Wanneer men bij eenen helderen nacht den hemel aanschouwt, bespeurt men weldra, dat de sterren gestadig van het Oosten naar het Westen voortgaan. Sommigen, die uit de Oosterkim rijzen, doorloopen het Zuidelijk deel des hemels, en gaan in het Westen onder; terwijl eenigen nimmer beneden de kimmen dalen, en om een onveranderlijk punt des hemels, digt bij de poolster, wentelen. Deze beweging nu ligt bij de sterrenkundigen ten grondslag der tijdsbepalingen, en is ontwikkeld, met behulp der Wiskunst, uit derzelver gewigtigste gevolgen. Sommige sterren behouden altijd, met betrekking tot elkander, dezelfde plaats; anderen daarentegen hebben eenen eigenen en schijnbaar onregelmatigen loop, waarom men de eerste *vaste*, de laatste *dwaalsterren* of planeten noemt. De Sterrenkunde leert den omloopstijd der laatste, waaronder ook die der zon of liever der aarde en maan, (welker eigene beweging men wel van hare dagelijksche moet onderscheiden) bepalen; derzelver afstand van ons wiskunstig meten; derzelver loopkringen ontdekken; den stand der planeten; de zon- en maan-verduisteringen berekenen, en in het algemeen alle hemelverschijnsels, zoowel eeuwen als jaren vooruit, met eene zekerheid bepalen, welke voor den ongeoefenden in deze wetenschap bijna ongeloofelijk is.

Zonder de Wiskunst ware de Sterrekunde in hare eerste kindsheid gebleven. De Sphaerische en vooral de Physische Sterrenkunde, die de wetten, waarnaar zich de hemel-ligchamen bewegen, uit

uit de algemeene theorie der zwaarte en beweging afleidt, rusten geheel op wiskunstige gronden. Dan, ofschoon de Sterrenkunde nimmer haren tegenwoordigen trap van volmaaktheid, zonder de Wiskunst, zoude bereikt hebben, en men tot eene *volledige* kennis derzelve de hoogere Wiskunst niet kan ontberen, behoeft echter iemand, die alleen uit eene edele nieuwsgierigheid deze verhevene wetenfchap nader wenscht te leeren kennen, en het nuttige en verhevene derzelve wil bevatten, juist niet met de hoogere deelen der Wiskunde bekend te zijn, alzoo de toegang tot het meest belangrijke in de Sterrenkunde voor den liefhebber, evenmin als voor den eigenlijken fterrenkundige, gefloten is; alleen met dit onderfcheid, dat de laatfte, door de Wiskunde dieper in de wetenfchap wordt ingeleid, terwijl de eerfte zich met eene meer oppervlakkige kennis moet vergenoegen. Zoo zijn er in onzen tijd vele gefchikte handleidingen, om tot eene volledige kennis der Sterrenkunde te geraken, zonder dat men juist grondig in de Wiskunde behoeft ervaren te zijn; alleen hangt hier veel af van de wijze, waarop dezelve behandeld wordt. Voor hen, echter, die zich met eene oppervlakkige kennis der Sterrenkunde niet te vrede houden, is eene algemeene kennis der regtlijnige en klootfche driehoeksmeting der aequatien, reekfen en logarithmen, benevens de leer der kegelfneden, noodzakelijk, om zich in de Sterrenkunde te kunnen oefenen, en hare voorftellen te bevatten.

Den eerften oorfprong der Sterrenkunde moet men in de ftreken van het oude *Babylon*, in de vlakten van *Syrië* en *Egypte*, bij eenvoudige herdersvolken, zoeken; doch de eerfte aanvang dezer wetenfchap was, gelijk die van alle, zeer gering. Men vergenoegde zich aanvankelijk met de kennis van den ftand der helderfte fterren in zekere jaargetijden, en van derzelver op- en ondergang, tot dat de *Egyptenaren*, bij welken misfchien de oorfprong der Sterrenbeelden en benamingen der fterren te zoeken is; de *Pheniciërs*, die op hunne fcheepstogten de fterren vlijtig waarnamen, en eindelijk de *Grieken* (waaronder Thales, Anaximander, Anaximenes, Anaxagoras, en inzonderheid Eudoxes en Aristarchus van *Samos*, die omtrent 264 jaar voor onze tijdrekening de omdraaijing der aarde beweerde, en eenige Griekfche wijsgeeren verdienen genoemd te worden) de Sterrenkunde tot een' hoogeren trap opvoerden, en deze, ten laatfte, onder de regering van Ptolomeus Philadelphus, eene meer wetenfchappelijke gedaante verkreeg. Inzonderheid verwierf zich de fterrenkundige Ptolomeus eenen beroemden naam. Zijn ftelfel bleef verfcheidene eeuwen het heerfchende; en het was eerst Copernicus, die het waagde, om een ander en beter in deszelfs plaats te ftellen, hetwelk echter de goedkeuring van Tycho Brahé, met wien tevens een nieuw tijdvak voor de beoefenende Sterrenkunde geopend werd, niet wegdroeg. Op de waarnemingen van dezen, grondde Kepler, federt 1609, zijne theorie van de elliptifche gedaan-

daante der planeet-banen; terwijl tevens de ontdekking der verrekijkers de grenzen van het gebied der Sterrenkunde niet weinig uitbreidde. Naderhand bewezen LANDSBERG, GALILEÏ, LONGOMONRAN, NICCIOLI, en bovenal HEVEL, HUIGENS, (de laatste door de uitvinding der slinger-uurwerken enz.) en DOMINICUS CASSINI de uitmuntendste diensten aan de Sterrenkunde. Ook toen begon FLAMSTED zijne voortreffelijke waarnemingen, en legde NEWTON, op het einde der 17de eeuw, den grond tot het gevoelen, dat de zwaarte- of aantrekkingskracht de oorzaak der beweging van alle ligchamen zij. Dit zijn gevoelen werd door de in 1669 begonnen, en sedert voortgezette, meting van eenen meridiaanboog bevestigd; terwijl zijne uitgevondene spiegel-teleskoop tot menige nieuwe ontdekking, in lateren tijd, inzonderheid in de handen van HERSCHEL, aanleiding gaf. De Sterrenkunde kon zich dus, na de waarnemingen van eenen HALLEIJ, FLAMSTED, LA CAILLE, BRADLEY, CLAIRANT, MANER, MASKELIJNE, HERSCHEL, PIAZZI, VON ZACH, en de berekeningen van eenen EULER, LAGRANGE, LA PLACE, en vele andere beroemde mannen, op de gelegde gronden, in de 18 en 19de eeuw verheffen, zoodat men, door de vereenigde pogingen dezer mannen, het thans reeds tot eene hoogte gebragt heeft, die men zelfs voor weinige jaren naauwelijks bereikbaar waande.

Wij zouden ons bestek verre te buiten gaan, indien wij breedvoerig alle de voordeelen wilden opgeven, welke de Sterrenkunde en hare toepassing der menschelijkke maatschappij heeft aangebragt. Haar invloed op de Aardrijksbeschrijving en Tijdrekenkunde is onbetwistbaar; terwijl hare beoefening van de weldadigste gevolgen voor de zeevaart geweest is. Door haar kan alleen de juiste ligging der plaatsen bepaald worden; eene naauwkeurige aanwijzing der klippen en ondiepten geschieden, en dus ook de koers, dien het schip nemen, en de gevaarlijke plaatsen, welke het ontwijken moet, met juistheid worden voorgeschreven; terwijl zij, vóór de uitvinding van het kompas, de eenige geleidster was, die den moedigen schipper op den ruimen oceaan den weg aanwees, dien hij te volgen had. Bovendien is de inwendige waardij der Sterrenkunde, en hetgeen zij ter beschaving en uitbreiding der menschelijke vermogens, uit eigen aard, moet bijdragen, hoogst belangrijk; doch ook hier moeten wij ons alleen tot de opgave van eenige voorname trekken, welke haar kenschetsen, bepalen. Zij is een der meest geschikte wetenschappen voor de ontwikkeling der edelste vermogens van den menschelijken geest, en hare beoefening is een krachtig behoedmiddel voor de heerschappij der driften en lagere begeerten; zij is de grenspaal der menschelijke wetenschap omtrent zaken, die onder het bereik der zintuigen vallen; levert het naauwste verband tusschen de zinnelijke en verstandelijke wereld op; geeft het schoonst ideaal van het groote en verhevene; bevat de krachtigste en uitmuntendste bewijzen voor de volmaaktheden van het Opperwezen; stemt het hart tot de ootmoedi-

dige vereering van hetzelve, en voert ons op tot de verhevenfte begrippen voor des menfchen voortreffelijkheid; terwijl zij alle bekrompene en partijdige denkbeelden van dezelve wegneemt. De Sterrenkundige vereert, wat dit laatfte betreft, met aanbidding den Eeuwigen Geest, in wien alles leeft. Hij gevoelt de waarde zijner verhevene natuur en beftemming; terwijl hij het beftuur der wereld, hetgeen hij nimmer kan bevatten of doorgronden, aan de wijsheid des Almagtigen toevertrouwd, en zich zelven en zijne medemenfchen leert hoogachten als verftandige en zedelijke wezens, zonder immer trotsch te zijn op den hoogen rang, welken hij op deze aarde bekleedt, daar de afstand tusfchen dezelve en den Allervolmaakften, waarfchijnlijk, nog door vele verhevener wezens vervuld wordt. Eindelijk heeft de uitbreiding der Sterrenkunde aanmerkelijk veel ter vermindering van het bijgeloof toegebragt. Dikwijls had de onkunde omtrent de oorzaken der zon- en maan-verduisteringen, en de bijgeloovige vrees, daaruit ontftaan, de noodlottigfte gevolgen, en niet minder verfpreide de verfchijning van kometen fchrik en angst onder de onwetende menigte, die daaruit de ongelukkigfte gebeurtenisfen voor de toekomst voorfpelde; doch de vordering in de Sterrenkunde heeft deze dwaze vrees, en tevens het geloof aan voorfpellingen uit den ftand der gefternten, hoewel niet geheel weggenomen, nogtans aanmerkelijk verminderd; zijnde dezelve op verre na niet zoo algemeen, als voorheen, fints men de oorzaken dezer Natuurverfchijnfels leerde ontdekken, en derzelver toekomstige verfchijning met zekerheid voorfpellen.

STERRENWACHT. (*Obfervatorium*) Zoo noemt men iedere plaats, tot fterrenkundige waarnemingen gefchikt; doch inzonderheid een daartoe ingerigt, afzonderlijk gebouw, hetgeen van alle kanten een onbelemmerd uitzigt heeft, van de noodige werktuigen voorzien, en doelmatig ingerigt is, waartoe dan ook behoort een plat dak, waarvan men den horizon vrij en ongehinderd kan befchouwen. De beroemdfte gebouwen van deze foort vindt men te *Greenwich*, *Parijs*, *Gotha*, *Palermo* en andere plaatfen. De nieuwe Sterrenwacht te *Göttingen* is, uithoofde van den in 1818 aldaar geplaatften, meridiaan-cirkel, merkwaardig. — Een *draagbare Sterrenwacht* is een werktuig, waarmede men fpoedig eene menigte fterrenkundige voorftellen praktisch kan oplosfen.

STETTIN. De hoofdftad van de provincie *Pommeren* en het regerings-diftrikt van dien naam, aan de linkerzijde van de *Oder*, op eenen heuvel. Zij is groot, goed bebouwd en wel bevestigd; heeft 5 Lutherfche kerken, en bevat, buiten het krijgsvolk, 24,500 inwoners. Op het koningsplein ftaat een ftandbeeld van Carrarisch marmer van FREDERIK *den Grooten*. Men vindt er allerhande manufakturen en fabrijken, inzonderheid van brandemmers, buizen, zeep, leder, tabak, lakens, hoeden, kousfen, katoen, garen, lint, zeildoek, alsmede anker-fmederijen, waarin de ankers voor alle Pruisfi-
fche

fche fchepen vervaardigd worden. Ook worden er vele zeefchepen en andere vaartuigen gebouwd. De handel, voornamelijk de verzending der ftad, is aanzienlijk; de zeehandel, inzonderheid, ftrekt zich niet alleen tot de plaatfen aan de *Oost-zee* uit, maar ook tot *Holland*, *Engeland*, *Frankrijk*, *Spanje*, *Portugal* en *Italië*, en dezelve zoude nog aanmerkelijker zijn, vooral in de voortbrengfels en waren van *Silezië*, indien niet het vaarwater der ftad voor groote fchepen te ondiep ware, en dus de fchepen te *Swinemunde* moesten blijven liggen; de tol van de *Sont* het vervoer niet te zeer verzwaarde, en de fchepen altijd op hunne terugreis vracht hadden. De houthandel is hier een der gewigtigfte takken van vertier; ook heeft men er de kompagnie van den zeezout-handel, en bezit de ftad, voor haren eigenen handel, meer dan 160 fchepen. De *Oder* verdeelt zich ter dezer plaatfe in 4 takken, waarvan de eene, die bij de ftad heen loopt, de *Oder*, doch de overige 3 de *Parnitz* en de *groote* en *kleine Reglitz* geheeten worden. Aan den linker-oever der *Oder* ligt de eigenlijke en meest bevestigde ftad, aan den regter de zoogenoemde *Lastadie*. Buiten de vestingwerken liggen de voorfteden *Opper-* en *Benedenwiek* en de *Torneij*, zijnde de *Lastadie* door eene lange brug met de eigenlijke ftad vereenigd. Onder de openbare gebouwen onderfcheiden zich het groote flot, het gouvernements- en landfchapshuis, met eene aanzienlijke boekerij, het oude tuighuis, de groote kazern, 3 lazaretten, de beurs en fchouwburg. De Duitfche Gereformeerden, de zeer talrijke Franfche Hervormden, en de Katholijken, oefenen hunne godsdienst op het flot. Men vindt in *Stettin* vele inrigtingen voor noodlijdenden; bij de ftiftkerk te *St. Maria*, die in 1798 door den blikfem verwoest werd, een koninklijk akademisch *Gymnafium*, met 7 Hoogleeraren, waarbij in de Godgeleerdheid, Regtswetenfchap, Geneeskunde, de Hebreeuwfche, Griekfche, Latijnfche, Engelfche en Franfche talen, alsmede in de Wiskunde, Wijsbegeerte, Gefchiedenis en Welfprekendheid onderwijs gegeven wordt. — Sedert den Westphaalfchen vrede tot 1713, behoorde *Stettin* met zijnen omtrek aan de kroon van *Zweden*; doch werd in dat jaar door de verbondene Noordfche mogendheden ingenomen, en kwam onder de bewaring van den koning van *Pruisfen*, FREDERIK WILLEM I, aan wien de ftad in 1720 volkomen werd afgeftaan. In Wijnm. 1806 gaf zich de vesting, zonder tegenftand, aan de *Franfchen* over, en bleef met meer andere Pruisfifche vestingen, zelfs na den vrede van *Tilfit* tot 1813, door hun bezet. — De haven van *Stettin* heet *Swinemunde*, waarbij zich eene ftad van gelijken naam, met 2500 bewoners bevindt, benevens eene vesting, die *de Swine* of *Swinemunder-fchans* genoemd wordt.

STEUR, (De) (*Acipenfer*) behoort tot de 6de orde der kraakbeenige visfchen (*chondropterigii*) De kop eindigt in eenen puntigen fnuit; de mond, die onder aan den kop ligt, kan achterwaarts getrokken worden, en is ongetand; onder den fnuit zijn 4 baarddraadjes, die voor den bek liggen; aan de zijden bevinden zich fcheurwijze luchtopenin-

ningen, en het lijf is lang uitgeftrekt, met verfcheidene rijen hoekige fchilden gedekt. De meest bekende is de A. *Sturio* LINN. *L'Esturgeon.* De fnuit s afgeftompt; de oogen zijn klein, de *iris* geel; het lijf is met 5 rijen fchilden gedekt, van welke die op den rug uit 11 beftaan, en de een over de andere liggen, waardoor de visch zich als vijfzijdig vertoont: de gewone kleur is doorgaans groenachtig graauw, met bruine en zwartachtige ftippen; in de rugvin zijn 38, de borstv. 30, de buikv. 25, de aarsv. 24, de ftaartv. 24, beenen; zijne lengte is 6 — 12 voet, fomtijds nog langer. Hij houdt zich op in de *Noordzee*, uit welke hij in Lente- en Bloeim. in onze rivieren opkomt, en eertijds in zee groote menigte gevangen werd; thans worden er flechts enkele gevangen. Zijn voedfel beftaat hoofdzakelijk uit visch, inzonderheid kleine zalmen, makreelen, haring en karpers; voorts uit alles wat hem voorkomt, zelfs aas. De rijtijd dezer visfchen valt in Bloei- en Zomerm., wanneer zij hunne kuit in de rivieren fchieten. Zij zijn traag van aard, en houden zich des Winters in de zee op; doch overwinteren er vele in de zoetwater-rivieren. In den Herfst voegen zij zich in diepe plaatfen te zamen, en zwemmen op hunne togten in lange rijen achter elkanderen.

De Steur levert voor vele volken, zoo om deszelfs vleesch, als om de kaviaar (*zie aldaar*), eene belangrijke visfcherij op, en kan bijna 1000 pond zwaar worden. De Steuren zijn zeer vruchtbaar; wegende derzelver kuit, die de grootte van hennepzaad heeft, wel 200 en de hom 150 pond. Zij trekken dikwijls in menigte in fmalle, doch lange fcholen achter elkander, waaruit misfchien het fprookje van verbazende groote', Noordfche zeeflangen ontftaan is. Men heeft van dezen visch flechts 2 voorname verfcheidenheden, als: 1. den Rusfifchen Steur (*A. Ruthenus*) met 15 fchubben op den rug, en uitnemend fmakelijk, die zich het meest in de *Kaspifche zee* en de rivier de *Wolga* ophoudt, en zelden meer dan 30 pond zwaar wordt. En 2. Den *Lym-* of *Huizenblas-visch* (*A. Hufo*), met op den rug 13 en op den ftaart 43 fchubben. Hij heeft met den vorigen een en hetzelfde vaderland, wordt wel 2000 pond zwaar, en is inzonderheid beroemd wegens den vischlijm of huizenblas, dien men voornamelijk uit deszelfs zwemblaas bereidt; doch die ook, en uit den gewonen Steur, en uit nog eene andere foort van dit geflacht, den *geftarden Steur* (*A. Stellatus*), welke mede de beste kaviaar oplevert, ja zelfs uit de zwemblaas van den walvisch, getrokken wordt.

STIER-GEVECHTEN behooren zoo zeer tot de geliefkoosde vermaken der *Spanjaarden*, dat de paufen niet in ftaat geweest zijn, om er hen van af te brengen. De befchuldiging van wreedheid, welke men hun dien aangaande te laste legt, fchijnt echter eenigzins overdreven te worden; want het gebeurt zelden, dat een mensch bij

bij die gevechten het leven verliest. Diegene, welke de koning voorheen bij plegtige gelegenheden gaf, waren zeer luisterrijk, en veroorzaakten groote kosten; terwijl alles daarbij van des vorsten bevelen afhing. In de hoofdstad en alle groote steden des rijks werden deze Stier-gevechten, door de Spanjaarden *Corridas* genoemd, of door ondernemers, of voor rekening eener openbare cassa gehouden. In *Madrid* hadden zij gedurende den Zomer, geregeld, tweemaal in de week plaats, en liepen voor rekening van het algemeene hospitaal, bij welke gelegenheid men den gewonen ontvangst op 2 000, en de kosten, waaronder inzonderheid het loon der vechters, op 1000 piasters begrootte. Deze gevechten worden te *Madrid* in het *Coliseum* (zijnde een groote *Circus*, met trapswijze opgaande zitbanken, boven welke zich eene rij loges bevindt) gehouden, en vertoonen de uiterste pracht. De vechters, die dit werk als hun eigenlijk handwerk drijven, begeven zich in eenen gemengden, statigen optogt, door eenen magistraats-persoon geleid, naar het strijdperk: zij zijn van verschillende soort, en bestaan uit *Picadores* (*pikeurs*), vechters te paard, die als oude Spaansche ridders gekleed zijn; uit *Banderilloros* of vechters te voet, in een kort wambuis van onderscheidene kleuren, en eindelijk in den *Matador*, of doodslager, zijnde de eigenlijke hoofdvechter. Zoodra de *Corregidor*, of hoofdschout, het teeken geeft, wordt de stier uit den stal gelaten. De *Picadores*, die zich in de nabijheid geplaatst hebben, doen den eersten aanval, waarbij somtijds een paard gewond wordt, wanneer de ruiter zich door eene snelle vlugt moet redden. Eene bijzondere soort van vechters te voet, *Chulos* geheeten, ondersteunen de ruiters, door den stier met hunne vaandels bezig te houden; terwijl zij zich in geval van nood, door eenen sprong over de houten schutting, welke den *Circus* omringt, kunnen redden. De *Banderilloros* trachten vervolgens hunnen *Banderillas* (een' uitgeholden met kruid gevulden en met papier omwonden staf, aan beide einden met weerhaken voorzien) aan den stier vast te hechten, en wanneer hun dit gelukt, branden de vuurwerken, die zich in den staf bevinden, los, en de stier loopt woedend in het rond. Thans treedt de *Matador* met een ontbloot zwaard en vele deftigheid te voorschijn, en tracht den stier den laatsten stoot toe te brengen, die, wanneer dit gebeurt en hij gedood is, wordt weggesleept, en door eenen anderen vervangen. Is de stier te traag, dan worden honden op hem afgezonden; maar is hij te woedend, dan gaan bij deze gevechten somtijds vele paarden verloren. Hoe zwakker de hitte is, zoo veel te woedender zijn de stieren. Niet zelden hebben bij deze gevechten kluchtige tooneelen plaats, en bedient men zich van afgeregte apen, die op den rug van den stier springen, zonder dat hij hen kan bereiken; ook houdt men hem poppen van stroo voor, tegen welke hij dan zijne woede rigt, of steken zich eenige voetgangers in een belagchelijk gewaad, om den stier te tergen, en tevens de aanschouwers te vermaken.

STIERMARKEN (Hertogdom). Eene provincie van het Oostenrijkſche keizerrijk, eene oppervlakte van 400 vierkante mijlen en ruim 800,000 inwoners bevattende. Zij wordt in *Opper-* en *Neder-Stiermarken* verdeeld. Het eerſte heeft vele hooge bergen en een ruw klimaat; het laatſte is vlakker en zeer vruchtbaar. De *Enns*, de *Muhr*, de *Drau* en *Sau* maken de voornaamſte rivieren uit. Meren zijn er genoeg, en aan gezondheidsbronnen heeft men geen gebrek; zijnde de laatſte ten minſte 13 in getal. Een groot gedeelte des lands wordt van hooge, uitgebreide bergketens doorſneden, welke tot de *Alpen* behooren, en waarvan vele toppen altoos met ſneeuw bedekt zijn. Aan Delfstoffen levert *Stiermarken* eenen rijkdom op, hoedanig in weinige landen gevonden wordt. Onder dezelve behooren porcelein-aarde, mergel, bolus, marmer, bergkristal, jaspis, chalcedon, quarts, glimmer, granaat, zwavelkies, gips, turf, ſteenkolen, zwavel, veel uitſtekend goed ijzer, kobalt, nikkel, arſenik, bismuth, zink, galmeij, veel koper, lood, eenig goud, zilver, vitriool, aluin, ſalpeter en keukenzout in menigte. *Neder-Stiermarken* levert veel houtgewas, en *Opper-Stiermarken* vele pijnboomen op, waaruit men hars en terpentijn trekt; terwijl men aan de Hongaarſche grenzen voortreffelijken wijn, alsmede vlas en eenige hop verbouwt. In het Dierenrijk vindt men allerlei ſmakelijke visſchen, vele hoenderſoorten, gemſen, witte hazen en kapoenen. De inwoners beſtaan uit *Duitſchers* en *Wenden*, en vinden hun beſtaan voornamelijk in den landbouw, bergbouw, handwerken, koophandel en vrachtvaart; doch de behoeftiger klasſe in den hout-, zout- en kolenhandel in het klein, in het kolenbranden, vlas-, katoen- en wolſpinnen enz. Over het algemeen wordt de landbouw in *Opper-* beter dan in *Neder-Stiermarken* behandeld. Men verdeelt de akkers in morgens (*Joche*) van 800 vierkante roeden, en gebruikt in *Opper-Stiermarken* voor 30 morgen, 3 paarden of 6 osſen en 6 menſchen; doch in *Neder-Stiermarken* ſlechts 2 paarden of 4 osſen en 4 menſchen. Tarwe, rogge, haver en gerst groeijen in dit land bijzonder wel. De weilanden worden er 3 tot 4 malen gemaaid, en de klaverbouw is in den *Grätzer*-kreits het ſterkſte; wordende jaarlijks ſomtijds 15 tot 1800 centner van daar uitgevoerd. *Neder-Stiermarken* levert vele en goede ſoorten van wijn, en *Opper-Stiermarken* overvloed aan vlas op. De runderteelt is van veel belang, en het vee wordt den geheelen Zomer op de *Alpen* geweid; bedragende het getal der osſen omtrent 75,000. Men vindt in *Stiermarken* vele fabrijken, inzonderheid van metalen, waartoe zich de buitenlandſche handel grootendeels bepaalt; ſalpeteren vitriool-ziederijen, drukkerijen, papiermolens enz. Men berekent, dat er jaarlijks alleen aan ijzerwaren ten minſte voor 2 millioen vervaardigd worden. *Grätz*, in eene der bekoorlijkſte ſtreken van den Oostenrijkſchen ſtaat liggende, is de hoofdſtad des geheelen lands, waarin 20 ſteden en 3486 dorpen gevonden worden.

STIKSTOF, STIKSTOFLUCHT. Eene algemeen verſpreide ſtof, wel-

welke in eenen luchtvormigen ftaat een voornaam beftanddeel der dampkrings-lucht uitmaakt: zij wordt in al de rijken der Natuur, inzonderheid in de zamenftelling van meest alle dierlijke zelfftandigheden aangetroffen.

De Stikftof is beftendig lucht- of gazvormig, zonder reuk, fmaak of kleur; is ongefchikt voor de ademhaling en de verbranding; maar niet nadeelig voor de planten, die in deze lucht zeer goed kunnen groeijen: zij vereenigt zich, onder bepaalde omftandigheden, met de zuurftof, en levert naar de verfchillende hoeveelheid zuurftof, waarmede dezelve vereenigd is, onderfcheidene foorten van verbindingen, waaronder het falpeterzuur en falpeterig zuur, uit zuurftof en Stikftof, maar in verfchillende hoeveelheden, zamengefteld, het meest algemeen bekend zijn. Behalve met de zuurftof vereenigt zich de Stikftof nog met eenige andere enkelvoudige ligchamen, en wel met de waterftof, koolftof, zoutftof, kelpftof, potasch en Soda-metaal. — Bij de verrotting van dierlijke zelfstandigheden fpeelt de Stikftof eene gewigtige rol, en vormt in verbinding met de waterftof het vlugge loogzout (*ammoniak*), dat bij de rottende gisting meest altijd ontwikkeld wordt.

STIJFSEL is een zetmeel, in vele gewasfen, doch vooral in granen en wel het meest in de tarwe aanwezig; gelijk dan ook de laatfte over het algemeen tot het maken van Stijfsel gebruikt wordt, waartoe in ons vaderland vele fabrijken voorhanden zijn. Het tarwenmeel toch bevat ongeveer drie zesde deelen zetmeel, één deel kleefen twee deelen flijmerige fuikerftof. Om het zet- van het tarwenmeel af te fcheiden, behoeft men het laatfte flechts zoo lang in water te kneden en te wasfchen, dat het water niet meer wit of melkachtig wordt, wanneer men eene taaije kleefstof, volkomen naar ftopverw gelijkende, overhoudt, en het zetmeel uit het water op den bodem nederzinkt. Men kan ook uit de tarwe zelve, zonder dat zij gemalen of gebroken wordt, het zetmeel verkrijgen, wanneer men dezelve in een kuip doet, er tweemaal daags zoo lang telkens versch water opftort, tot zij zich tusfchen duim en vinger laat verbreken, hetgeen gewoonlijk met de 8 dagen plaats heeft. Hierna doet men de tarwe in eenen ijlen maar fterk geweven linnen zak, en verbrijzelt hierin dezelve door ftampen, drukken of wrijven tusfchen twee planken; terwijl men den zak bij herhaling in het water fteekt, of er zelfs geftadig in houdt, op dat het zetmeel daardoor telkens afgefpoeld, en in het water opgenomen worde. Dit zetmeel, wel gewasfchen zijnde, levert het zuiverfte en fchoonfte Stijfsel op.

Over het algemeen, echter, gefchiedt de afscheiding van het zetmeel of Stijfsel fabrijkmatig, en niet werktuigelijk door verbrijzeling en afspoeling, maar fcheidkundig door gisting, waardoor al het zetmeel volkomen verkregen wordt, en waartoe men zich van zuurachtig water (*eau fure*) bedient, hetgeen op de volgende wijze gemaakt wordt: men verdunt in een' emmer met water 2 pond bakkers zuurdeeg, laat het 2 dagen ftaan, en giet er dan eenige emmers

warm water bij. Hierop laat men het wederom 2 dagen ſtaan, wanneer het water gewoonlijk zuur, en dus volkomen zal bereid zijn. Van dit water nu giet men een emmer vol in een kuip of vat, ter grootte b. v. van een half okshoofd, vult het vervolgens met water aan, en doet er dan het meel bij, hetwelk het Stijfsel moet opleveren. Dit mengſel laat men in den Zomer 10, in den Winter 15 dagen ſtaan te weeken; kunnende men den genoegzamen voortgang der gisting ontdekken aan het naar den grond zinken der ſtoffe, en het helder worden van de oppervlakte des waters, waarop zich echter eenig ſchuim vertoont. Dit water giet men nu weg, en wascht boven een ander vat of kuip het op den bodem gezonken zetſel, door een' zeef of geſponnen doek van paardenhaar, zoo lang tot dat het water niet meer gekleurd of melkachtig wordt, wanneer men niet anders dan zemelen terug houdt, die men tot varkens-voeder gebruikt. Het melkwitte water laat van tijd tot tijd het Stijfsel zinken, en het bovenſte water wordt na verloop van 2 of 3 dagen helder, waarvan men nu een gedeelte afzondert, om bij eene volgende bewerking tot zuur water te gebruiken.

Om ſchoone Stijfsel te maken, mengt men het zetſel nogmaals in zuiver water, en laat het 2 dagen onaangeroerd ſtaan, waarna er een aanmerkelijk zetſel op den bodem zinkt, hetgeen duidelijk uit 3 onderſcheidene lagen beſtaat, waarvan men de eerſte, na dat men het water langzaam heeft laten afloopen, voorzigtig wegneemt. Deze beſtaat uit het overſchot der zemelen, welk uit hoofde van derzelver fijnheid door het doek gevloeid is, en ook tot voeder voor de beesten gebruikt wordt. Vervolgens neemt men de tweede laag weg, en vermengt die met zuiver water, om er nog vele vreemde deelen van af te ſcheiden, en dit zetſel, bezonken zijnde, levert het gewone Stijfsel; doch is de derde of laatſte laag, die ook nog zorgvuldig gewasſchen, en zelfs wel door eene zijden teems geklensd wordt, de beste. — Het Stijfsel, wel gewasſchen en dus zuiver zijnde, neemt men van den bodem der kuip; legt het op met doek bedekte teenen horden, om het eerſte water er te laten uitloopen, en ſnijdt er, na eenige vastheid verkregen te hebben, vierkante blokjes van, die, voor de opene luiken, ter drooging gelegd, en voorts op daren, of ovens, volkomen gedroogd worden. Dit geſchied zijnde, laten zich deze klompjes gemakkelijk in die kleine, en zelfs eenigzins regelmatige, ſtukjes breken, in welke het Stijfsel in den handel voorkomt. Het fijne of gemalen Stijfsel is het gewone haarpoeder.

De heer Samuel Hall heeft in *Engeland* een middel uitgevonden, om het Stijfsel te zuiveren en te bleeken, en daarvoor patent bekomen. Hij bedient zich tot zijn oogmerk van het tarwenmeel, waaruit het Stijfsel gemaakt wordt, door aan hetzelve zijne kleurende eigenſchap te benemen, welke een' gelen tint aan de ſtoffen en het linnen mededeelt; een gebrek, dat door de blaauwſel niet dan gebrekkig herſteld wordt. Zijn middel beſtaat hierin: wanneer de bereiding

van

van het Stijfsel tot het zuur is overgegaan, en gereed, om in koekjes gemaakt te worden, weekt men het in eene hoeveelheid waters, genoegzaam, om het de lijvigheid van room te geven; vervolgens mengt men bij elk pond Stijfsel 4 litres bleek vocht, bestaande uit twee oncen *chlorure de chaux* (verzuurd zoutzure kalk), in 4 litres water ontbonden. Na alles wel doorgeschud te hebben, voegt men er 4 gallons, of 16 litres water bij, en laat dit mengsel stil staan, ten einde de nederploffing van onoplosbare stoffen te bevorderen. Het vocht afgegoten zijnde, vermengt men het met 2 oncen zwavelzuur, in 4 litres water verdund, voor elk pond Stijfsel; schudt dit op nieuw om, op dat het zuur alle vreemde deelen losmake, en werpt, eindelijk, in de ontbinding, 16 litres water op ieder pond Stijfsel, wanneer het bekomen vocht zoo lang wordt in rust gelaten, tot het Stijfsel gezond en gebleekt nederploffe. De waschingen worden met zuiver water herhaald, om het *Chlorure* en het zuur weg te nemen, dat het stijfsel nog konde bevatten; wordende vervolgens de fabricering op de gewone wijze voltooid. — De uitvinder verzekert, dat het aldus bereide Stijfsel buitengewoon schitterend en blank van kleur is, en dat men bevonden heeft, dat kanten en mousselinen, hiermede behandeld, veel fraaijer en luisterrijker zijn, dan dezelfde stoffen, waartoe men het gewone Stijfsel gebezigd heeft. (*)

Behalve uit de granen, kan men ook uit andere planten, voornamelijk uit de aardappelen, de palmboomen en de Indiaansche pijlwortel (*Marantua Indica*), bijzonder schoon zetmeel verkrijgen: dat, uit de twee laatstgenoemde vervaardigd, bekend onder den naam van *Sago* en *Arrowroot*, zijn wegens derzelver voedend en verzachtend vermogen zeer gezocht. Door behandeling met zwavelzuur (vitriool olie) kunnen alle deze Stijfsel soorten in suiker veranderd worden; terwijl ook deze suiker door de wijngisting in brandewijn overgaat; en hierop grondt zich dan ook de fabrijkmatige bereiding van de Stijfsel- en aardappelen-suiker, alsmede van den brandewijn uit aardappelen.

STIJL (Simon). Een hoog verdienstelijk Nederlander, den 25 van Sprokkelm. 1731, te *Harlingen*, uit brave en deugdzame ouders geboren. Zijn vader, Jelle Stijl, een voornaam bontreeder, verloor zijne echtgenoote, Ebke Hijlkes Hanekuik, kort na de geboorte van dit eerste pand hunner liefde, en zag zich door zijne tijdelijke middelen in staat gesteld, om de opvoeding van dezen zijnen zoon op de beste wijze te kunnen bezorgen. Na vooraf de eerste gronden van onderwijs gelegd te hebben, werd dat in de Latijnsche taal aan den geleerden van Bergen toevertrouwd, die destijds aldaar Conrector, en naderhand Rector te *Tiel* was. In zijn 13de jaar betrad hij reeds de Hoogeschool te *Franeker*, en wel in een gelukkig tijdvak voor de voldoening zijner zucht ter beoefening der oude Grieksche en Latijnsche schrijvers, welke hem tot het einde van

(*) Men zie *Algem. Konst- en Letterbode*, 1824, No. 48.

van zijn leven bijbleef. VALCKENAAR en anderen leidden hem tot de zuivere bronnen van menfchelijke wijsheid, en vormden zijnen fmaak, zoo dat het niet wel konde misfen, of hij moest onder zulke meesters groote vorderingen maken. Genoemde Hoogleeraar moedigde zijnen ijver aan voor de kunst van *reciteren*, zoo bevorderlijk voor het gevoel van het fchoone. Dezelfde en SCHRADER, die destijds begon beroemd te worden, beftuurden zijnen aanleg en zijne neiging tot de Dichtkunst, waarin het eerfte van zijne bekende proeven, toen hij naauwelijks 18 jaar bereikt had, het dichtftuk was, achter de redevoering van VALCKENAAR gevoegd (*de priscâ ac nuperâ rerum Belgicarum vicisfitudinae*), in 1742 gehouden. Zich aldus met eenen voorbeeldigen ijver op de beoefening der voorbereidende wetenfchappen toeleggende, was hij onder het geleide van den beroemden YPEY tot de hoogere graden der Wiskunde geftegen, voor welke wetenfchap hij eene bijzondere neiging had, en die door hem, met veel vrucht, onafgebroken beoefend werd.

Na aldus 4 jaar te *Franeker* hebbende doorgebragt, moest hij zich tot eenig beroep bepalen. Het Godgeleerde en Geneeskundige vak kwam bij hem het meest in aanmerking: hij koos, na rijp beraad, het laatfte, en bleef ftandvastig bij dit zijn genomen befluit; genoot 2 of 3 jaar te *Franeker* het onderwijs van den beroemden OUWENS, bij wien hij in hooge achting ftond, en vertrok vervolgens naar *Leijden*, om ALBINUS, GAUBIUS, ALLEMAND en anderen te hooren. Alhoewel hij zich hier op de wetenfchappen van ernftigen aard met lust toelegde, kwam de zucht voor de poëzij, nogtans, meer en meer bij hem boven: zijne lier was zoo wel voor boert als ernst geftemd, van welk eerfte hij blijken gaf, zoo door de uitgaaf in 1753 van een kluchtfpel: *De vrijer naar de kunst*, als door dat, in het volgend jaar, van *Krispijn Philofooph*, welke beide ftukken rijk zijn in Attisch zout, en op verfcheidene tooneelen, het laatfte veelmaal te *Amfterdam*, met toejuiching zijn vertoond geworden. STIJL verborg destijds zijnen naam, en plaatfte er alleen zijne gewone zinfpreuk voor: *Srutim fcarndendo.* Hoeveel hij toen reeds in het ernftige vermogt, bewees hij in zijn dichtftuk op *een Doodshoofd*, hetgeen hij in dien tijd vervaardigde, doch niet is uitgegeven.

In het jaar 1754 werd hij te *Franeker* tot Doctor bevorderd, bij welke gelegenheid hij eene voortreffelijke verhandeling deed: *de motibus musculorum Automaticis*, waardoor hij, alsmede door het verdedigen van verfcheidene belangrijke ftellingen (*thefes*) tegen de bloem der geleerden, te dien tijde veel lofs verwierf. Hij zette zich vervolgens in zijne geboorteftad, *Harlingen*, neder; oefende hier de praktijk zeer gelukkig, waarin hij den hoofdregel van BOERHAVE: *de eenvoudigheid*, mogelijk meer dan anderen, volgde; was een voorbeeld van belangeloosheid en weldadigheid, en vertoonde bij den vreesfelijken ramp, die de ingezetenen van *Harlingen* in 1779, bij toenemende befmetting, zoo deerlijk trof, zijne grootmoedige menfchenliefde,

zelfs

zelfs met eigen lijfsgevaar, op de luisterrijkfte wijze. STIJL droeg, in zijn beroep, niet alleen de goedkeuring van zijn eigen hart weg, maar werd ook door de voornaamfte kunstgenooten, in gevallen van groot aanbelang, geraadpleegd, en was 16 jaar lang de fteller der vragen, en eerfte beoordeelaar der verhandelingen, door het genootfchap: *Servandis civibus*, uitgegeven, waarvan het inleidend vertoog, voor het 9de deel van deszelfs werken geplaatst, van zijne hand is, en de kenmerken draagt van zijne uitgebreide geleerdheid, en van een fijn en fcherp oordeel, om verfchillende, doch op elkander gelijkende, kwalen en ziekten te kunnen onderfcheiden. Reeds vroeg had hij fmaak gekregen in de Franfche letterkunde, en maakte zich tevens fpoedig meester van de Engelfche, Hoogduitfche en Italiaanfche talen, waarbij hij ook naderhand die van andere Noordelijke en Zuidelijke volken voegde. Inzonderheid was hij een grondig kenner van onze fchoone en rijke moedertaal, waarin wij misfchien geenen fchrijver kunnen aanwijzen, die dezelve zoo zuiver en gelijkmatig fchreef, als hij. Vooral was hij uit eigen gevoel en fmaak welluidende, en zeer gevat, om lange door korte zinfneden te doen afwisfelen. Toon- en Teekenkunst werden door hem met gelijken lust beoefend. De laatfte was hem bij zijne Ontleedkunde van veel dienst, welke hem het fchoone deed bemerken der oude ftandbeelden, waarin de fpieren en de evenredigheid der ledematen het meest naauwkeurig zijn aangewezen. Naderhand, in deze kunst verder gevorderd zijnde, viel ook zijn lust op het teekenen van landfchappen en zeeftukken, waarin zijn vriend JAKOB NOREL, een bekwaam beeldhouwer en oudheidkundige, zijn leermeester was.

De zucht van STIJL voor de Dichtkunst en historifche fchilderftukken, deed hem de hand leenen aan de oprigting van een liefhebberij-tooneel, onder eenige beminnaars van fmaak, te *Harlingen*. Het werd in Winterm. 1763 geopend, en hij fpeelde gedurende 13 jaar veelal de hoofdrollen, zoo wel in het Treur- als Blijfpel, zoo meesterlijk, dat het twijfelachtig was, in welke van beide men hem het meest moest bewonderen. Hij behield niet alleen eene gelijke zucht voor het tooneel, maar daartoe ook eene groote bekwaamheid, tot in zijnen ouderdom. Reeds in den bloei zijns levens arbeidde hij voor hetzelve, en gaf het Treurfpel, *de Mityleners*, uit, hetgeen in den fmaak van CORNEILLE bewerkt is, en zeker met de beste oorfpronkelijke ftukken in onze taal om den prijs dingt. Naderhand vervaardigde hij nog andere tooneelftukken, waarvan fommigen, echter, nimmer in druk zijn verfchenen. — De Gefchiedenis, fteeds als de fchool der menschkunde befchouwende, werd door hem tevens als wijsgeer beoefend, en hij zocht, met bijzonderen lust, de opkomst en den ondergang der ftaten na te fporen. Wie kent niet zijn uitmuntend werk, *de Opkomst en Bloei der Vereenigde Nederlanden*, waarvan thans reeds de 3de druk voorhanden, en waar achter den heerlijken *Slotzang*, *ter liefde van het Vaderland*, gevoegd is, en dat mis-

misschien eene der fraaiste proeven, welke immer in eenige taal is verschenen, van het beschrijvend leerdicht oplevert. STIJL hield ook, door later uitgegevene verzen, zijnen roem als dichter staande, en onder deze behooren inzonderheid: *Ter gelegenheid van den zeeslag op Doggersbank*, 1781; *aan God; op den Bededag in* 1782; *Lofzang aan het Kweekschool voor de zeevaart te Amsterdam*, 1785; ASTREA, of *Vriesche Lierzang, bij het gebeurde te Utrecht op den 2den van Oogstm.* 1786; *op* HENDRIK HOOFT, DANIELS ZOON, *op den 20sten van Sprokkelm.* 1787; *Lijkzang op* JOHANNES STINSTRA, 1791: *Vredezang bij den aanvang der negentiende eeuw*, 1801; *Zang op den Vrede van Amiëns*, 1802; en eindelijk *Vreugdezangen bij het Vredefeest te Harlingen*, 1802. Alle deze dichtstukken ademen zoo wel mannelijke gevoelens, eigene en oorspronkelijke gedachten en wendingen, als welluidendheid en orde. Behalve andere stukjes, zoo in prosa als in poëzij, met, of zonder, zijnen naam uitgegeven, zijn er nog vele ongedrukt gebleven, en alleen aan zijne vrienden bekend geworden. Onder de laatste behoort inzonderheid, van den kant van dichterlijke en wijsgeerige waarde, zijnen uitmuntenden *Lierzang op de Onsterfelijkheid der ziel*, welke men in het Geschied- en Letterkundig Mengelwerk van onzen verdienstelijken landgenoot J. SCHELTEMA, 1ste deel, 1ste stuk, geplaatst vindt.

STIJL leefde, tot in hoogen ouderdom, geheel voor de kunsten, wetenschappen en lijdende menschheid, en dacht nimmer, dat hij op het woelig staatstooneel zoude geroepen worden. Dit gebeurde echter in 1795, toen hij, met andere vertegenwoordigers van het Vriesche volk, de teugels van het bewind der provincie, zoodra hij geroepen werd, aanvaardde; vervolgens werd hij naar de Staten-generaal in 's *Hage* afgezonden; onder de leden benoemd, die eene nieuwe staatsregeling voor het Gemeenebest zouden ontwerpen, en tot hunnen voorzitter verkozen, toen het beraamde ontwerp aan de vergadering zoude worden aangeboden, wanneer hij dezen last, bij het statig tooneel, den 10den van Slagtm. 1796, onder het uitspreken eener treffelijke redevoering, volbragt. Sedert was hij lid der Nationale Vergadering zelve; doch hij was hier buiten zijnen werkkring, en zegende derhalve zijn lot, toen hij in Herfstm. 1797 tot zijne geboortestad, bloedverwanten en vrienden, en vooral tot zijn geliefd boekvertrek, konde terugkeeren. Hier leefde hij vervolgens in rust en vrede; behield alle vermogens van ziel en ligchaam tot aan zijn einde, en verdeelde zijnen tijd tusschen de genoegens der vriendschap en de beoefening der Wetenschappen en Fraaije kunsten. Bemind en geëerbiedigd van allen, die hem omringden, genoot hij al de zaligheden, die op eenen schoonen avondstond van eenen welbesteden dag hier op aarde kunnen gesmaakt worden; verheugde zich in het blijde verschiet eener gelukkige toekomst; zag zijne ontbinding met gelatenheid en eerbiedige onderwerping te gemoet, en stierf op den 24sten van Bloeim. 1804, na eene voorafgegane beroerte, zachtkens, in den ouderdom van ruim 73 jaar.

STIJL

Stijl is nimmer gehuwd geweest; noch heeft zich ooit, door het afleggen van eene geloofsbelijdenis, bij eenig kerkgenootschap gevoegd. Hij was echter Christen in den verhevenen zin des woords; steeds goed doende, en zijn geloof uit zijne werken toonende.

STIL-LEVEN. Dezen naam geeft men aan schilderstukken, die alleen levenlooze voorwerpen, b. v. vruchten, bloemen enz. vertoonen.

STILLE-ZEE. Een naam die men aan de *Zuidzee* geeft. (*Zie aldaar*)

STINSTRA (Joannes). Een man, die te regt voor een der eerste godgeleerden van zijnen tijd gehouden werd, en tevens een ongemeen bekwaam kerkredenaar was. Hij bekleedde lange jaren het leeraarambt bij de Doopsgezinde gemeente te *Harlingen*, in *Vriesland*, en verwierf door zijne uitgebreide kundigheden en deugdzaam karakter, zoo in als buiten zijn kerkgenootschap, eene algemeene achting. Als schrijver heeft hij, niet slechts voor zijne landgenooten, zijne bekwaamheid aan den dag gelegd, door zijne *Predikaatsien over de natuur van* Christus *koningrijk*, en zijnen daarover gevoerden pennestrijd met een beroemd Hoogleeraar der toenmaals heerschende kerk; door verscheidene schoone Nederduitsche vertalingen (als van Clarke's *Predikatien* en Richardson's *Historie van* Clarisse Harlowe), en eindelijk (om van andere schriften niet te spreken) door zijn doorwrocht taal- en uitlegkundig werk: *Oude voorspellingen wegens den Messias en deszelfs openbaring;* maar zich ook tevens bij de buitenlanders met geenen geringen lof doen kennen door zijn meesterlijk vertoog over de Geestdrijverij, hetgeen hij, ter gelegenheid dat deze vijandin van het redelijk Christendom, op nieuw in de *Nederlanden*, onder eene verscheidenheid van gedaante, het hoofd opstak, onder den titel van: *Waarschuwing tegen de Geestdrijverij*, briefwijze aan de Doopsgezinden in *Vriesland* gerigt, in het licht gaf, en zoo wel in de Hoogduitsche als Fransche taal is overgezet. Deze werkzame en verdienstelijke man, in de laatste jaren zijns levens rustend leeraar, stierf in het begin van 1790 te *Harlingen*, in den hoogen ouderdom van 81 jaar en 5 maanden.

STINSTRA (Pieter) werd in 1747 te *Harlingen* geboren. Hij sproot uit een deftig geslacht, aldaar in hooge achting, vooral door de geleerdheid van zijnen vader, Gooitjen, of Goëthius, en deszelfs broeder Joannes Stinstra (*Zie van den laatsten hierboven*). Bij onzen Stinstra deed zich spoedig de neiging kennen, om de voetstappen van dezen zijnen oom te volgen. Op diens genegenen raad, en onder het toezigt zijns kundigen vaders, leerde hij in zijne geboortestad, op de Latijnsche scholen, de beginselen der oude Talen, en werd vervolgens in het voorjaar van 1760 naar *Alkmaar* gezonden, alwaar destijds Ernst Willem Hight, door keurige Taal- en Dichtkunde, fijnen smaak en zeldzame bekwaamheid in het onderwijs beroemd was. Bij dezen werd hij aan het huisselijk opzigt en onderwijs toevertrouwd, en voldeed aan de hooge verwachting, die men van hem gevormd had. Na verloop van 2 jaar moest hij, door

'smans ontijdigen dood, in 1762, dit zijn onderwijs derven, en keerde naar zijn ouderlijk huis terug, waar hij, gedurende een jaar, te *Harlingen* het onderwijs van den aldaar toen beroepenen rector, VALENTINUS SLOTHOUDER, genoot, en zich vervolgens van daar, in Hefstm. 1763 naar de Hoogeschool te *Franeker* begaf, om eenige jaren zich aan de beoefening der Talen en voorbereidende wetenschappen toe te wijden. Hier hoorde hij de lessen der toen beroemde Hoogleeraren L. C. VALKENAAR in de Grieksche Letterkunde, tot dat deze in 1766 naar *Leijden* vertrok; van J. SCHRADER in de Geschiedenis en Romeinsche Letterkunde; van S. H. MANGER, en vervolgens van J. H. VERSCHUIR in de Oostersche Talen en Oudheden; van N. YPEY in de Wiskunde; van A. BRUGMANS in de Wijsbegeerte en Natuurkunde; van H. CANNEGIETER in het regt der Natuur; van H. VENEMA in de Kerkelijke Geschiedenis, en, bij afzonderlijk onderwijs, van P. CONRADI in de Natuurlijke Godgeleerdheid. In helaatst van dit vierjarig tijdvak, in Slagtm. 1766, bij bijzondere gelegenheid, zich te *Amsterdam* bevindende, kreeg hij kennis aan JERONIMO DE BOSCH, naderhand als geleerde zoo bijzonder, en met regt, geacht. De vriendschap en dagelijksche verkeering met dezen man was voor onzen STINSTRA van veel belang, hetgeen hij ook naderhand openlijk erkende. Door de invallende en langdurige vorst, van 1766 tot 1767, moest hij langer te *Amsterdam* vertoeven, dan zijn oogmerk was; doch maakte, intusschen, met dezen en andere beoefenaren der oude letteren meer en meer kennis en vriendschap. Van daar, voor korten tijd teruggekeerd zijnde, begaf hij zich in den Herfst van hetzelfde jaar weder derwaarts, om aan de Kweekschool der Doopsgezinden in die stad zijne Godgeleerde studiën verder voort te zetten, wanneer de vriendschap met DE BOSCH, door onderling verkeer, nog naauwer bevestigd, en hij tevens met onderscheidene geleerde mannen en vrienden der letteren meer en meer bekend werd. Te *Amsterdam* bragt STINSTRA 3 volle jaren door, om zich in de Godgeleerde wetenschappen te oefenen onder zijnen voortreffelijken bloedverwant, den geleerden OOSTERBAAN, die sinds 1761 Hoogleeraar was bij het Kweekschool der Doopsgezinden. In het eerste jaar hield hij, volgens gebruik, eene *Oratio de Historiae Ecclesiasticae cognitione Theologo in primis necessaria*, en eene andere *de neglecto nostra aetate Theologiae studio, et de optimo mali resarciendi modo*, waardoor hij eene algemeene goedkeuring verwierf: ook leverde hij eene *Dissertatio Psychologica, de Ideis simplicibus mentè humanae non innatis, verum acquisitis.* In vervolg van tijd legde hij zich op prediken toe, waarin hij zich ook te huis, gedurende de vacantiën, onder zijne vermaarden oom, J. STINSTRA, oefende; verliet in Slagtm. 1770, als proponent, *Amsterdam*, en werd kort daarop tot leeraar beroepen bij de Doopsgezinde gemeente te *Franeker*, alwaar hij zijne dienst in het begin van 1771 aanvaardde. Hier vond hij, behalve andere kennissen, de meesten zijner vorige leeraars weder,

der; doch inzonderheid floot hij met den Hoogleeraar VAN SWINDEN, dien hij hier aantrof, eene naauwe vriendfchap, welke voor hem zeer aangenaam en leerzaam was, en 14 jaar onafgebroken voortduurde, tot dat deze zijn vriend in 1784 tot Hoogleeraar aan het *Atheneum* te *Amfterdam* beroepen werd. Naauwelijks 2 jaar later werd aan STINSTRA zelf, in Lentem. 1786, het Hoogleeraar-ambt bij de kweekfchool der Doopsgezinden in die ftad, in plaats van zijnen waardigen vriend, den verdienftelijken Hoogleeraar OOSTERBAAN, opgedragen; doch in weerwil van den fterken aandrang, van meer dan van éénen kant, en het hartelijk verlangen zijner beste vrienden VAN SWINDEN en DE BOSCH, verfchoonde hij zich beleefdelijk van het aannemen van dezen post, en hechtte zich federt meer en meer aan zijne geboorteftad, die hij, gedurende zijn volgend leven, zelden, dan om zijne bloedverwanten voor eenen korten tijd te bezoeken, verliet.

STINSTRA leefde gaarne in den kring van zijn huisgezin; in dien zijner vrienden en bekenden; in ftille letteroefening bij zijne fchoone boekverzameling en in de waarneming van zijn leeraar-ambt. Gezellig van aard, niet ongenegen tot geestige, fomtijds wel eens eenigzins fcherpe, fcherts, maar zeer beleefd en befcheiden in taal en gedraging, was hij een aangenaam lid in de gezellige verkeering; terwijl zijne fchranderheid, zijn juist oordeel en fijne fmaak, zijne uitgebreide kundigheden, en daarbij zijn verwonderlijk levendig geheugen, zijnen omgang belangrijk en leerzaam maakten. Dit alles, te zamen genomen, deed STINSTRA in zijne letteroefeningen eenen hoogen trap van juiste en vaardige geleerdheid bereiken. Hij had eene bij uitnemenheid rijke en grondige kennis van de talen der *Grieken* en *Romeinen*, alsmede van de Engelfche en Franfche, en was zeer gemeenzaam met de beste fchrijvers en dichters in al deze Talen, bij welke hij in de laatfte jaren ook nog de Hoogduitfche voegde. In alles, wat voorts tot Letterkunde en Wijsbegeerte behoort, alsmede in verfcheidene takken van Natuurkundige wetenfchappen, was hij zeer bedreven, en ook een keurig liefhebber der muzijk. Zijne uitgeftrekte boekenkennis was niet minder merkwaardig: in allerlei takken waren hem de beste en zeldzaamfte werken, in derzelver waarde en aanmerkelijke bijzonderheden, meestal met de Letterkundige gefchiedenis van derzelver fchrijver of uitgever, bekend, en had hij zich, in overeenkomst hiermede, eene keurige en rijke boekerij, tot zijn gebruik en vermaak, verzameld, welke inzonderheid in eenen aanzienlijken voorraad van de beste en zeldzaamfte uitgaven van oude Griekfche en Latijnfche klasfieke fchrijvers uitmuntte.

Als Godgeleerde zich naar de voorbeelden van zijn oom en van zijnen leermeester gevormd hebbende, behaagden hem bij voorkeur, in dat vak van befchouwende en beoefenende kennis, de Engelfche geleerden, vooral van het einde der 17de en de eerfte helft der 18de eeuw; doch niet belemmerd door eenig menfchelijk gezag, voor zich zelven vrijmoedig denkende, en groote waarde ftellende in eene,

door

door geleerde hulpmiddelen, wel gesterkte Uitlegkunde, grondde hij zijne ernstige overtuiging van de waarheid van de Christelijke Godsdienst, en deszelfs verhevene en zedelijke strekking, op hetgeen hij als de leer der Openbaring, na zorgvuldig onderzoek, meende te mogen aannemen; en van deze overtuiging droegen zijne keurig opgestelde en grondige leerredenen de duidelijkste blijken. STINSTRA bekleedde het leeraarambt 30 jaar, waarna hij hetzelve in 1800 nederlegde, en bij eene plegtige leerrede van zijne gemeente afscheid nam. Nu scheen het, als of hij het overige zijner dagen in stille ambtelooze rust, voor de zijnen, zijne geliefkoosde letteroefeningen, en de verkeering met zijne vrienden zou doorbrengen; doch nog in hetzelfde jaar werd hij tot medecurator der op nieuw ontluikende Vriesche Hoogeschool benoemd, en 2 jaar later tot voorzitter van dat vernieuwd kollegie verkozen, waarin hij nu den vriend zijner vroege jeugd Mr. A. J. CONRADI, tot ambtgenoot verkreeg; welken eerpost van bezorger, bij den steeds toenemenden bloei der Akademie, hij tot hare zoo onverdiende vernietiging in Wijnm. 1811 bekleedde. Intusschen was hij in 1807 tot lid van de Nederlandsche maatschappij van Letterkunde te *Leijden* verkozen, en had men van zijne groote bekwaamheid en geleerdheid mogen wenschen, daarvan duurzamer vruchten te oogsten, door schriften, die tijdgenooten en nakomelingen zouden hebben kunnen leeren; maar STINSTRA heeft nooit iets geschreven, hetgeen men aan eene zorgvuldige, omzigtige naauwkeurigheid, zoo bezwaarlijk te voldoen, en mogelijk ook wel aan de omstandigheden des tijds, schijnt te moeten toeschrijven.

Als burger was STINSTRA een warm vriend zijns vaderlands. Gevormd in den kring van verstandige voorstanders der vrijheid van het Gemeenebest, was hij van hunne grondbeginselen geheel doordrongen; doch verkoos hij nimmer, bij de veelvuldige verandering van zaken, daaraan een dadelijk deel te nemen; en het was eerst in lateren tijd, dat hij zich de benoeming liet welgevallen tot lid van den raad der stad *Franeker*, welken post hij tot het einde zijns levens, met dien van Curator der Latijnsche scholen, sedert lange jaren, met genoegen bekleed heeft. — STINSTRA bezat een gezond ligchaamsgestel, en behield, in zijne ver gevorderde jaren, steeds dezelfde helderheid van zielsvermogens, en het onbelemmerd gebruik zijner zintuigen, met uitzondering van eenige hardhoorigheid; doch in de 2 laatste jaren zijns levens verzwakte hij allengskens, waarbij ten laatste koortsen kwamen, die van tijd tot tijd door herhaalde aanvallen van zenuwberoerten gevolgd werden, en eindelijk aan zijn verdienstelijk leven, op den 18 van Winterm. 1819, een einde maakten. STINSTRA is tweemaal gehuwd geweest; eerst aan Mejufvrouw NEELTJE SCHELLINGWOUW, die hem eenen zoon en eene dochter naliet, en naderhand, in 1782, aan Mejufvrouw AALTJE WIJBENGA, welke echt met 3 zonen en even zoo vele dochters gezegend werd; alle welke kinderen hij het genoegen had, voorspoedig te zien opgroeijen, aan de zorgen der op-

opvoeding volkomen te beantwoorden, en tot gewenschten ſtand komen; alleen zijn oudſten zoon, die geneesheer te *Franeker* was, daalde voor hem, in 1812, ten grave.

STIPENDIUM. Zoo noemde men bij de *Romeinen* het loon der ſoldaten; doch tegenwoordig verſtaat men door deze benaming eene bepaalde ſom, welke aan jongelingen (die hierom *Stipendiaten* genoemd worden), op zekere tijden, ter voortzetting hunner ſtudien, uit daartoe geſchikte fondſen geſchonken wordt: in het algemeen elke vastgeſtelde bezolding.

STOBAEUS, of JOHANNIS van *Stobi*, naar eene ſtad in *Macedonië*, alwaar hij in de 5de eeuw onzer tijdrekening geboren werd. Van zijne levens-omſtandigheden is niets bekend. Wij bezitten van hem nog eene Bloemlezing, of uitgelezene verzameling van merkwaardige gedenk- en zedeſpreuken, deels in proza, deels in verzen, welke, uit hoofde van een aantal losſe ſtukken van verloren geraakte ſchriften, daarin gevonden wordende, zeer belangrijk is. Zij beſtaat uit 4 boeken, waarvan het 3de en 4de, onder den titel van *Sermonen*, een afzonderlijk werkje uitmaakt, en eenigermate eene geſchiedenis der Wijsbegeerte, in verſcheidene korte uittrekſels van oude ſchrijvers, levert. De inhoud van het geheele werk is zeer leerzaam en gewigtig. De beste uitgave is die van HEEREN, *Göttingen* 1792—1801, in 4 deelen. Men heeft van hetzelve eene zeer oude Duitſche overzetting van GEORG FRÖLICH, onder den titel van JOANNIS STOBEI, *Scharpſinniger Sprüche* enz. *Bazel* 1551, in folio.

STOCKMANS, (PIETER) te *Antwerpen* geboren, was ſedert 1643 raadsheer in den hoogen raad van *Braband*, en wordt voor een der beste kenners der Brabandſche wetten en regten gehouden. Hij ſtierf in 1661, en men heeft van hem, *Deciſiones Curiae Brabantiae*, *Brux.* 1670, en *De jure Devolutionis Brabantiae*, 1646, herdrukt bij gelegenheid der aanſpraken van *Frankrijk* op *Braband*, uithoofde van het zoogenoemde onvervreembare regt der dochters. Ook ſchrijft men aan STOCKMANS toe 2 vertogen tegen het ontvangen der pauſelijke bullen, en eene verdediging der *Nederlanders* tegen het roepen voor vreemde regtbanken, welke ſtukken echter ſommigen beweren, dat niet van hem zijn. Zijne gezamenlijke werken zijn in 1700 te *Brusſel* in 4to uitgegeven, en zijn gezag wordt in *Braband* voor alles afdoende gehouden.

STOCKS. Zoo noemt men in *Engeland* die aktien en ſtaatsſchulden, waarvan de waarde zeer veranderlijk is, en zich regelt naar het vertrouwen, dat men in de regering ſtelt, en naar de op zijn' tijd betaald wordende renten. Het eigendom in deze Stocks kan wel aan een' ander worden overgedragen; doch niet anders dan door overſchrijving in de bank, welke vier maal in het jaar plaats heeft, namelijk: 15 van Sprokkel-, Bloei-, Oogst- en Slagtm. Men noemt derzelver renten *dividents*, welke ieder half jaar bij de bank betaald worden. — Door *ongefundeerde Stocks* verſtaat men in *Engeland* zooda-

danige opgenomene fchulden der regering, welke door onvoorziene behoeften worden veroorzaakt, en waaromtrent bij het Lagerhuis nog niets is vastgefteld.

STOICIJNEN. Waren aanhangers van ZENO, aldus genoemd naar eene openbare gaanderij in *Athene*, de *Stoa* geheeten, in welke hij, omtrent 3 eeuwen voor onze jaartelling leeraarde, en zijne wijsgeerige fchool ftichtte. Hunne grondftellingen waren hoofdzakelijk de volgende: God was een zuiver aetherisch vuur, zuiverder dan dat van de zon en de fterren, hetgeen, even als de ziel het ligchaam, de ftof bezielde. De ziel was eene vonk van het Goddelijke wezen, van eenen vurigen aard, het beginfel van alle menfchelijke werkzaamheid, doch aan de wetten der ligchamelijke wereld onderworpen, en gevolgelijk niet onfterfelijk; maar beftemd, om, na het vergaan der wereld door vuur, wederom tot de Godheid terug te keeren, uit welke zij was voortgekomen. De *Stoïcijnen*, bijzonder geftreng in hunne zedeleer, noemden vrij te zijn van aandoeningen en driften, en van alles wat de ziel verontrustte. Wijsheid: pijn en fmart befchouwden zij als geen wezenlijk kwaad; zelfs onder het zwaarfte lijden was de wijze gelukkig, altijd dezelfde en fteeds vergenoegd: alleen hij was vrij en rijk, zoo wel voor de liefde als voor de vriendfchap vatbaar, en niets konde hem onverwacht overkomen, daar hij op alles voorbereid was. „Volg de gezonde Rede!" „was bij hen de hoogfte wet, welker opvolging alleen de weg tot ware gelukzaligheid was: deugd en gelukzaligheid waren één, en alleen de Wijze, die de Rede volgde, bezat de gelukzaligheid eeuwig en onveranderlijk in zich zelven. — Men zie: TIEDEMANS *Sijstem der Stoïfchen Philofophie*, *Leipz.* 1776.

STOKE (MELIS). Een monnik, en naar gelang van den tijd, waarin hij leefde, een man van zekere geleerdheid. Hij fchijnt eenigen fmaak in de Dichtkunst gehad te hebben, zoo als blijkt uit zijn bekend werk de *Rijm-kronijk*, hetwelk van den kant van den kreupelen gang der regels wel weinige waarde bezit; doch door mannen van den eerften rang voor een waardig gedenkftuk der aloude Gefchiedenis befchouwd wordt; gelijk zij het dan ook hierom waardig hebben geoordeeld, om aan de uitgave en opheldering van hetzelve hunnen tijd te befteden. Deze Kronijk behelst, meestal, geene andere gebeurtenisfen, dan die in zijnen leeftijd zijn voorgevallen, en door hem of zijn bijgewoond, of uit den mond van geloofwaardige getuigen zijn opgeteekend. Hij begon dit zijn werk onder de regering en op verzoek van den ongelukkigen graaf FLORIS V; vervolgde het onder die van de graven JAN I en II, en droeg het op aan den derden graaf na FLORIS, WILLEM III, met wiens huwelijk hij zijn verhaal befluit; voegende aan het einde zijns werks eene flotrede, waarin hij den jongen graaf, toen 19 jaar oud, ernftig tot zijnen pligt vermaande. — De eerfte uitgave van deze Kronijk werd bezorgd door den geleerden JANUS DOUZA, of JAN VAN DER DOES. Op hem volg.

volgde CORNELIS VAN ALKEMADE, die het werk met zijne aanteekeningen verrijkte, en in den tekst aanmerkelijke verbeteringen maakte. Ondertusschen zijn deze uitgaven in verre na niet te vergelijken met die van den geleerden BALTHAZAR HUIDEKOPER, wiens aanteekeningen op deze Kronijk eenen schat van vaderlandsche Oudheidkunde bevatten.

STOKHOLM. De hoofd- en koninklijke residentie-stad van *Zweden*, in de provincie *Stokholm*. Zij ligt gedeeltelijk op eilanden, gedeeltelijk op schier-eilanden, die door onderscheidene bruggen zijn aan elkander verbonden. De stad bestaat uit 9 voorname deelen, als: *Staden* of eigenlijk *Stokholm*, *Ridderholm*, *Helgolandsholm* (of *Heiligen Geest-Eiland*), *Skeapsholm*, *Beckholm*, *Koningsholm* en *Ladagansland*; wordende de beide voorsteden *Noorder-* en *Zuider-Malm* genoemd. Zij heeft meestal breede en zindelijke straten; de huizen zijn meerendeels van steen, van 4 tot 5 verdiepingen hoog, en gedeeltelijk met blik of koper gedekt; doch vindt men in de voorsteden nog vele houten huizen. *Stokholm* heeft 2 mijlen in den omtrek, 20 kerken, 12 bruggen, meer dan 4000 huizen en 65000 inwoners. Onder de kerken is de oude Gothische Ridderholms-kerk, met de koninklijke begraafplaatsen, in dat gedeelte der stad, *Ridderholm* genoemd, liggende, de merkwaardigste, en onder de bruggen zijn de lange schipbrug, de prachtige steenen brug, uit de stad naar *Noorder-Malm* leidende, en bijna 1000 schreden lang, alsmede de nieuwe brug, welke van de stad naar *Zuider-Malm* loopt, de aanzienlijksten De marktpleinen zijn meestal zeer ruim, en onder de openbare gebouwen munten inzonderheid uit het koninklijk residentie-slot met zijne kapel en kostbaarheden, hetgeen in den Italiaanschen smaak gebouwd is, in 1754 voltooid werd, en waarin zich de koninklijke boekerij en een muzeum bevinden; voorts het ridderschaps- en tuighuis, de bank, de raadhuizen in de stad en *Zuider-Malm*, de koninklijke stal, de munt enz. Van de *Koningsholmer* brug heeft men het gezigt op verscheidene heerlijke, afzonderlijke paleizen van Zweedsche grooten, en in de nabijheid van het koninklijk slot ziet men het bronzen standbeeld van GUSTAVUS III, door de burgers van *Stokholm*, tot een aandenken van zijne behaalde overwinning ter zee opgerigt; alsmede op het plein van het Ridderschapshuis de metalen beeldzuil van GUSTAVUS I, op een voetstuk van groen Zweedsch marmer rustende, en eindelijk in de voorstad *Noorder-Malm* het standbeeld van GUSTAVUS ADOLPHUS *den Grooten*. Onder de geleerde en algemeen nuttige inrigtingen in *Stokholm* behooren voornamelijk de in 1739 opgerigte en in 1741 bevestigde akademie van Wetenschappen, welke eene aanzienlijke boekerij en verzameling van Naturaliën bezit; de akademie voor de fraaije Wetenschappen en Geschiedenis, door de koningin LOUISA ULRIKA in 1758 gesticht; het Oudheidkundig collegie; het koninklijk kantoor van Landmeting; de school voor de Zeevaart; de krijgskundige Akademie, benevens die

voor

voor de Schilder- en Beeldhouwkunst; een genootschap voor het publiek onderwijs, onder den naam van *Societé Litteraire;* het in 1768 opgerigte *Collegium medicum*, met 40 geneesheeren, die in de provincien onderhouden worden; het Inëntingshuis; de inrigting voor venerische zieken; de 3 Wees- en Vondelingshuizen, waarvan de 2 eerste in 1632 en 1755 op kosten der stad gesticht zijn, en het 3de in 1753 door de vrijmetselaars werd aangelegd; de 2 huizen voor kraamvrouwen; het in 1772 opgerigte adsistentie-kantoor, en het vrijwillige Werkhuis, dat in het volgend jaar werd opgerigt.

De haven van *Stokholm* is ruim en veilig; doch derzelver ingang is, uit hoofde der menigvuldige rotsachtige eilanden of scheren, gevaarlijk, weshalve men ten beste der scheepvaart een kantoor van lootsen heeft opgerigt. Op de scheepstimmerwerven worden zoo wel voor de kroon als voor buitenlanders schepen gebouwd. Men heeft hier 2 geschutgieterijen, zeildoek-, zijden-, wollen-, laken, spiegel- en echte en onechte porselein-fabrijken, benevens 4 suiker-rafinerijen, voortreffelijke papier-molens enz. Op *Ladagansland* vindt men eene plantage van omtrent 30,000 moerbezië-boomen, en legt men zich met ijver op de zijdeteelt toe. Van den *Brunkenberg*, of de nieuwe sterrenwacht, kan men de geheele stad overzien, en bij den Sabbathsberg zijn 2 gezondheidsbronnen. Op *Zuider-Malm* is eene Nederduitsche Hervormde kerk, en op het raadhuis eene Russische kapel. — *Stokholm* is de hoofdplaats van den Zweedschen handel, die door de vaart op het groote *Mälar meer* ongemeen bevorderd wordt. Van de 1003 koopvaardijschepen, welke *Zweden* in 1805 telde, bezat de stad 235, doch *Gothenburg* slechts 152. — Onder de wandelplaatsen behooren inzonderheid de koninklijke tuin, de koninklijke diergaarden, met 2 gezondheids-bronnen, en de omstreken van de landgoederen *Friedrichshof*, *Carlsberg*, en *Ulrichs-thal.*

STOKVISCH. (*Zie* KABELJAAUW).

STOLA. Een kleed, hetgeen de Romeinsche vrouwen, die zich in het eerst, even als de mannen, in een' *Toga* kleedden, in lateren tijd droegen. De *Stola* was een' lange *Tunica*, of onderkleed, met mouwen, die tot op de voeten hingen, welke niet alleen door aanzienlijke, maar ook door geringen gedragen werd, alleen met dit onderscheid, dat de *Stola* der laatste van één enkelde, gouden streep, doch die der eerste van meerdere strepen van goud en purper voorzien waren, en bovendien van onder nog een breed boordsel of franje (*instita*) hadden. Openbare meisjes, en vrouwen wegens echtbreuk veroordeeld, mogten de *Stola* niet dragen, en werden van daar *Togatae* (in eene *Toga* gekleedde) genoemd; doch daarentegen werd zij door eerbare, of ook wel door aanzienlijke vrouwen gebruikt, die er tevens een *instita*, of boordsel, aan droegen. — De *Stola*, welke tot het plegtgewaad der geestelijkheid behoort, bestaat, uit een lang, breed wit zijden lint, met stijf linnen gevoerd, hetgeen de diakens over den linker schouder naar den regter heup, in de manier van een ordensge

band, doch de priesters over de beide schouders en de borst, kruisling afhangende, dragen. Zij heeft 3 kruisen; is dikwijls aan de einden van schelletjes voorzien; bij de prelaten met borduurwerk en paarlen versierd, en ter verrigting der mis volstrekt noodzakelijk. Onder de Protestanten wordt de *Stola* nog alleen door de geestelijken der Engelsche kerk gedragen.

STOLP (JAN). De nagedachtenis dezes mans zal steeds bij elk, die Geleerdheid en Godsdienst op regten prijs weet te stellen, in zegening zijn. Zijne woonplaats was *Leijden*, alwaar hij, den 13den van Wijnm. van het jaar 1753, in eenen hoogen ouderdom stierf. Hij leide hier een ambteloos leven, als burger der Hooge school, tot aan zijn einde, en stond bij eenen ieder, die hem van nabij kende, door zijne zucht tot mannelijke geleerdheid, doch bovenal om zijne verstandige godsvrucht, en hooge waardering van de Christelijke Openbaring, in groote achting. Uit hoofde zijner ongeveinsde nederigheid maakte hij weinig geruchts in de wereld; doch beschouwde altijd met een hartelijk leedwezen de pogingen van sommige zoogenoemde wijsgeeren, om de gronden van alle godsdienst, vooral van de Christelijke, te ondermijnen. Hij was derhalve op middelen bedacht, om den loop van dit kwaad te stuiten, en daalde met deze lofwaardige gezindheid ten grave, na dat hij alvorens, bij zijn leven, ter bereiking van zijn oogmerk, de noodige schikkingen beraamd had. Bij het openen van 's mans laatsten wil, bleek het, dat hij, uit zijne nalatenschap, aan *Leijdens* Hooge school eene som van *tien duizend* gulden besproken had, met last, om uit de renten dezer hoofdsom, om de 2 jaar, aan den schrijver van het best gekeurde antwoord, op voorgestelde prijsvragen, eenen gouden eerpenning uit te deelen, ter waarde van 250 gulden; stellende tevens 8 leden van den Akademischen senaat tot uitvoerders van dit gedeelte van zijnen uitersten wil, en tot keurmeesters van de in te komen verhandelingen, met magt aan de overblijvende, om het getal der uitgevallene, het zij door overlijden, als anderzins, aan te vullen, en bepalende verder, dat hunne voorstellen zich moesten bepalen tot zulke onderwerpen „ die „ of den grondslag van alle Godsdienst, het bestaan van een oneindig, almagtig, wijs en goedertieren Opperwezen, uit de beschouwing van het heelal ten krachtigste bevestigen; of die de zedelessen van het Evangelie, niet alleen in hare redelijkheid en overeenkomst met, maar vooral in hare voortreffelijkheid boven, de wetten en pligten, die zonder de hulp der Openbaring uit het licht der Rede gekend worden, in een helder daglicht plaatsen, ten einde derzelver betrekking tot, en haar invloed op de bevordering van het geluk der menschelijke zamenleving, alsmede van de hoop van een toekomend beter leven, daaruit opgemaakt, en de Goddelijke oorsprong van de Christelijke godsdienst, dus tevens, bij wettige gevolgtrekking, bewezen worde." Ten einde zijne stichting, onder den naam van Stolpiaansch legaat bekend, zoo veel mogelijk aan

derzelver doel te doen beantwoorden, begeerde voorts de waardige man, dat lieden van allerlei landaard, en belijders van alle gezindheden, naar het uitgeloofde eer-metaal zouden mogen dingen, mits zich in hunne antwoorden onthoudende van befpiegelingen, die de gezindheid, welke zij waren toegedaan, bijzonder kenmerkten.

De heer Stolp maakte, behalve de gemelde fom, 1000 gulden ter bekostiging van den ftempel des gouden eerpennings, die keurig geteekend en door hem zelven met gepaste randfchriften voorzien was. Aan de eene zijde ziet men de Godsvrucht, eenen jongeling geleidende, en dien met de hand wijzende op den tempel der Gelukzaligheid, die op eenen berg ligt. Op den voorgrond ftaat een altaar, hebbende aan de voorzijde een brandend hart, en van boven een opengeflagen boek, verbeeldende de 4 Evangeliën. In den rand leest men: *Monftrat, iter, Tutumque facit*, dat is: *Zij wijst den weg en maakt dien zeker.* Onder aan ftaat: *Praemium Acad. Leydenfis ex Legato* J. Stolp, dat is: *Eerprijs van Leijdensch Hooge fchool, uit het legaat van* J. Stolp. De tegenzijde vertoont het zigtbaar uitfpanfel van zon, maan en fterren. Op den voorgrond zit eene mannelijke gedaante, omringd van eene hemelglobe en andere werktuigen, tot fterrenkundige waarnemingen gefchikt, houdende eenen verrekijker in de hand, en daarmede naar boven wijzende, met het randfchrift: *Auctorum manifestat opus*, beteekenende: *het werk verkondigt den maker.* Beneden heeft men eenige ruimte gelaten, om er den naam des bekroonden fchrijvers in te graveren. — Eindelijk was het de wil van den godvruchtigen Stolp, dat het overfchot van de renten der gemaakte hoofdfom befteed zoude worden tot aankoop van goede fchrijvers, die ter verdediging van de Christelijke godsdienst de pen gevoerd, of over de Zedekunde, Natuurlijke Historie en Natuurkunde gefchreven hadden, ten einde hunne werken onder den boekfchat van *Leijdens* Hooge fchool, voor zoo ver zij daaraan mogten ontbreken, te plaatfen. Niemand, die in de beoefening van Godsdienst en Zedekunde belang ftelt, kan het onbekend zijn, dat, federt deze inrigting van den heer Stolp, door hare beftuurders, verfcheidene geleerde en doorwrochte verhandelingen, over uitgefchrevene prijsvragen, door den druk zijn gemeen gemaakt, waarvan de fchrijvers, zoo wel binnen als buiten 's lands, te regt den eerprijs wegdroegen, en dus de *Nederlanders* van zoodanige geduchte wapenen tegen het ongeloof voorzien hebben, als gefchikt zijn, om alle aanvallen van hetzelve voor altoos af te weren.

STOOMBOEKDRUKPERS. (Zie: BOEKDRUKPERS).

STOOMBOOT. Een vaartuig, hetgeen, in plaats van zeilen of riemen, een fcheprad heeft, hetwelk door eene Stoom-machine, in het middenfte gedeelte van het vaartuig geplaatst, in beweging gebragt en gehouden wordt. De kracht der fcheppers veroorzaakt, dat het fchip veel fneller voortgaat, dan eene gewone paketboot: zelfs kan het tegen wind en ftroom 4 Engelfche mijlen in één uur afleggen,

en

en loopt bij eenen gunstigen wind nog viermaal sneller. Ondertusschen komt het bij de inrigting eener Stoomboot zeer veél op de juiste plaatsing der scheppers, op derzelver behoorlijke zinking in het water, en over het geheel op het sturen van het vaartuig aan. Kapitein Robert Fulton, (*Zie aldaar*) een *Amerikaan*, is de eerste uitvinder van deze soort van Stoombooten. De eerste werd, volgens zijn voorschrift, te *New-York* gebouwd, en liep in Wijnm. 1807 van stapel, sedert welken tijd deze soort van vaartuigen, die in een land als *Amerika*, door zoo vele bevaarbare rivieren doorsneden, van ongemeen veel nut zijn, aanmerkelijk vermenigvuldigd, en worden op de rivieren de *Hudson*, *Lorenzo*, *Delaware*, *Ohio*, *Missisippi* en anderen algemeen gebruikt: zelfs heeft men de vaartuigen, waarmede men in *Amerika* over de rivieren zet, van Stoom-machines voorzien. Reeds vroeger vertoonde Clarke, te *Leith* in *Schotland*, eene boot, die door stoom werd voortgedreven, en eenige jaren later eene andere te *Glasgow*; doch het was eerst in het jaar 1812, dat men met een zoodanig vaartuig proeven in het groot, op de *Clyde* in *Schotland*, ondernam, en sedert varen 16 of 17 Stoombooten, regelmatig, tusschen *Glasgow* en *Grenock*, die rivier op en af. In *Engeland* had men in 1815 slechts 2 Stoombooten op de *Theems*, en ééne te *Hull* in *Ijorkshire*, welke alle van *Glasgow* derwaarts gebragt waren, waarvan twee, nadat men de raderen van de Stoom-machine buiten werking gesteld had, gedurende schoon weder, de overvaart, uit *Schotland*, langs de Oostkust van *Engeland*, door zeilen deed; doch de derde, daarentegen, door de kracht der Stoom-machine bewogen, uit den mond der *Clyde* uitliep; bijna de geheele Oost- en Westkust van *Engeland* omstevende, en alzoo de eerste Stoomboot was, die zich op de hooge zee waagde.

De *gewone* inrigting eener Stoomboot is deze: in het voorste en achterste gedeelte derzelve bevinden zich de kajuiten, of verblijfplaatsen, voor de reizigers, wanneer zij als paketboot gebruikt wordt, of de ledige ruimte voor de vrachtgoederen. In het middenste gedeelte van het vaartuig is de Stoom-machine, waarvan de stoomketel aan de regterzijde staat, wanneer men van het achterste der boot naar den voorsteven ziet; terwijl de cylinder en het rad aan de linker- of bakboordzijde gevonden wordt. Door het op- en nedergaan van de kolf wordt aan iedere zijde der boot, door eene spil, een loodregt staand scheprad rondgedraaid, hetgeen met de onderslagtige raden van watermolens vele overeenkomst heeft, en waarvan ieder schepper omtrent 11 voet in middellijn en $3\frac{1}{2}$ voet breedte heeft, en uit dik geslagen ijzer vervaardigd is. Deze raderen liggen voor een vierde gedeelte van de middellijn onder water, en dit onderste gedeelte, met ieder schepper daarvan, vervult de plaats van een roeiriem. Om het onaangenaam geraas, hetgeen door de scheppers, bij derzelver nederdaling in het water, zoude kunnen worden veroorzaakt, te verhoeden, geeft men dezelve zulk eene rigting, dat zij

schuin tegen de as staan, wanneer zij bij hunne duiking in het water eenen schuinschen hoek vormen, in plaats van tegen hetzelve te slaan, en zij dus zacht en gelijkvormig op het water werken. Door de schielijke omdraaijing der schepraderen wordt de snelle vaart der boot bewerkt, die gewoonlijk 6 of 7, en, bij een' gunstigen wind en tamelijk stille zee, 11 of 12 zeemijlen in één uur kan afleggen. Onder den ketel der Stoom-machine moet gestadig een sterk vuur onderhouden worden, waartoe men rekent, dat in 24 uur 5 ton steenkolen noodig zijn. De rook wordt door eene wijde, van geslagen ijzer vervaardigde, buis geleid, welke soort van schoorsteen tevens tot een' mast gebruikt wordt, waaraan men eene zeilstang en een zeil kan vasthechten. De oven onder den ketel is van baksteenen gemetseld, die door ijzeren banden worden bij elkander gehouden; terwijl de houten Scheepswanden met ijzer bekleed zijn. Rondom den oven is de hitte bijna onverdragelijk; doch moet er altoos iemand tegenwoordig zijn, die door gestadig poken het aaneenbakken der steenkolen verhindert. De hierboven opgegevene benoodigde brandstoffen zijn tot hiertoe oorzaak, dat de Stoombooten tot zeer verre reizen, en inzonderheid tot het overvoeren van koopwaren, niet wel kunnen gebruikt worden; doch belangrijker is derzelver nut, in tijden van oorlog, als advis-jagten, en, over het algemeen, ter bespoediging van den loop der posten, inzonderheid in de Zomermaanden, wanneer er dikwijls windstilte op zee plaats heeft. Het is door den togt, welke de bovengenoemde Stoomboot van de *Clyde* tot in de *Theems*, in volle zee, gedaan heeft, buiten allen twijfel gesteld, dat de roeijende, door de Stoom-machine in beweging gebragte, schepraden ook op eene stormachtige zee hunne dienst niet weigeren, en de Stoomboot door de golven wel langzamer dan op eene stille zee, maar toch altijd nog met eene snelheid voortstuwen, welke de gewone van een schip overtreft.

Het voordeel, hetgeen de Stoombooten langs de kusten en rivieren opleveren, schijnt thans genoegzaam bevestigd door derzelver meer en meer toenemend gebruik, niet alleen in *Amerika* en *Engeland*, maar ook in andere landen. In *Duitschland* verscheen de eerste Stoomboot op den *Rijn* bij *Keulen* den 12 van Zomerm. 1816. Zij kwam van *Rotterdam*, was naar *Frankfort* aan den *Mein* bestemd, en geheel ingerigt als de hier boven beschrevene; doch bragt het niet tot de laatstgenoemde stad, en men scheen zich overtuigd te hebben, dat dit vaartuig tot de vaart op den *Rijn* niet zeer geschikt was. Bijna gelijktijdig kwam er ook een Stoomboot te *Hamburg*, die van *Cuxhaven* af, tegen den stroom, de reis in 10 uur had afgelegd. Zij was 63 voet lang en 22½ breed; de daarin gebragte Stoom-machine oefende de kracht van 34 paarden, en zij werd als postschip tusschen *Hamburg* en *Cuxhaven* gebruikt, welken overtogt zij drie maal ter week heen en weder deed. Deze Stoombooten, gelijk ook die, welke onlangs uit *Engeland* naar *Parijs* op de *Seine* gebragt werden, benevens

vens die van den Engelschman Baird te *Petersburg*, welke dagelijks geregeld van daar naar *Kroonſtad* en terug vaart, en daartoe 3 uren noodig heeft, waren alle in *Engeland* gebouwd; doch in *Duitschland* heeft Humphreys de eerſte Stoomboot te *Pichelsdorf* aan de *Spree* doen vervaardigen, welke regelmatig van *Berlijn* naar *Hamburg* voer; maar in 1818, bij mangel aan reizigers, weder te niet ging.

Ondertusſchen maakte het ſpringen van den ketel eener Stoomboot, in Zomerm. 1816, in het gebied der vereenigde *Noord-Amerikaanſche* Staten, op de zaak zelve eenen nadeeligen invloed. Zij lag te *Mariette* op de *Misſiſippi* voor anker, om eene lading ijzer in te nemen, wanneer op het oogenblik, dat men de ankers wilde ligten, de ſtoom zich te ſterk ontwikkelde, en den ketel deed ſpringen. Ter gelegenheid van dit ongeval, waarbij vele ongelukken gebeurden, vond David Heath, in *Nieuw-Ierſey*, eene geheel nieuwe bouworde van den ſtoomketel uit, dien hij niet, zoo als tot hiertoe plaats had, van gegoten, maar van geſlagen ijzer vervaardigde, en waaraan hij de veiligheids-klep, door haar in een ijzeren koker te beſluiten, voor ieder onkundigen ontoegankelijk maakte. Bovendien heeft hij, tot meerdere veiligheid, aan den ſtoomketel nog een' kromme buis gebragt, welke met een berekend gewigt van kwikzilver gevuld is. Wanneer nu door een of ander toeval, de ijzere koker, waarin de veiligheids-klep beſloten is, breken, en daardoor de klep voor een oogenblik buiten werking geſteld mogt worden, zoo kan er echter een zoodanig ongeluk, als het bovengemelde, geene plaats hebben; terwijl alsdan de ſtoom de kwik moet uitwerpen, en beiden te gelijk uit de buis zullen ſtroomen. Ook de werktuigkundige Owen, te *Stokholm*, heeft eene aanmerkelijke verbetering in de Stoombooten gemaakt. Daar de tot hiertoe gebruikelijke zijraden meerder of minder in het water duiken, naar mate het vaartuig bevracht is, waardoor derzelver werking ongelijk wordt, en ook het eene rad, wanneer men te gelijk het zeil gebruikt, dikwijls naauwelijks de oppervlakte van het water raakt, terwijl het andere geheel onder water is; zoo heeft Owen het doelmatig geoordeeld, om aan het achterſte gedeelte van de Stoomboot een rad te brengen, waardoor zij, zonder de hulp van zeilen, in minder dan 3 minuten 180 vademen ver wordt voortgedreven: eene werking, bijna met die der zeilen, onder de gunſtigſte omſtandigheden, gelijk ſtaande, zonder aan het gebrek der laatſte onderhevig te zijn. Volgens dit denkbeeld heeft Owen reeds 2 vaartuigen gebouwd, die bereids ook in werking zijn. — In *Denemarken* nam men mede verſcheidene proeven met Stoombooten; doch het was eerst omſtreeks de helft van 1824, dat men dezelve tot de overvaart over de *Beldt* gebruikte, en zich daartoe van eene, in *Engeland* vervaardigde, bediende. — In het laatstgenoemde rijk hield zich zelfs het parlement, in 1817, met het onderwerp der Stoombooten bezig, en ontwierp, na het zorgvuldigst onderzoek, een voorſchrift, waarnaar, van dien tijd af, deze ſtoomſchepen moeten worden in-

gerigt. Ook in ons vaderland, waar de Stoombooten meer en meer in zwang geraken, en er zelfs eene bijzondere maatfchappij van is opgerigt, heeft de koning een dergelijk voorfchrift ontworpen, en bekend gemaakt.

STOOM- of DAMPMACHINE, ook wel *Vuurmachine* genoemd, is een werktuig, hetgeen door ftoom of damp van kokend water wordt in beweging gebragt. De bewegende kracht wordt eigenlijk door de drukking der lucht veroorzaakt, welke door de plotfelijke verkoeling van den heeten ftoom ontftaat, die, wanneer het water in eenen befloten ketel is heet gemaakt, eene 1600 maal grootere ruimte inneemt, en eene elasticiteit of veerkracht bezit, die alle andere luchtfoorten zeer verre overtreft, welker kracht op eenen vierkanten voet op 2216 pond wordt gefchat; doch dit alles houdt op, wanneer de ftoom, door den invloed der koude, verdigt wordt. Het werktuigelijke dezer machine beftaat hoofdzakelijk uit eenen hefboom, die aan het eene einde b. v. met zuigpompen, welke water moeten ophalen, en aan het andere met een' kolf verbonden is, welke in een' cylinder of buis fluit, die met eenen koperen ketel, op eenen oven geplaatst, in verband ftaat. Uit dezen ketel wordt de cylinder van onder, door middel eener buis, met heeten waterdamp gevuld, die door deszelfs verbazende uitzettende kracht de kolf, en tevens den eenen arm van den hefboom, fnel om hoog drijft, en daardoor den anderen doet dalen. Van boven en op zijde van den cylinder is eene opening, waardoor, zoodra zij door het rijzen van de kolf vrij wordt, genoegzaam koud water in denzelven indringt, hetgeen dan den ftoom verdigt, en daardoor eene ledige ruimte veroorzaakt, waarin de opgerezene kolf en den eenen arm van den hefboom nu aanftonds nederdalen. Onmiddellijk hierop drijft nieuwe indringende damp de nu gezonkene kolf weder opwaarts, tot dat er weer eene nieuwe verdigting van den ftoom, door het indringen van koud water, plaats heeft, zoodat het rijzen en dalen van kolf en hefboom zoolang voortduurt, als er nog ftoom ter opheffing, en koud water ter verdigting voorhanden is. Volgens eene latere uitvinding, wordt ook de ftoom ter nederdrukking van de kolf gebezigd.

Het oorfpronkelijk, ruwe denkbeeld eener Stoom-machine wordt aan den markies van *Worchester* toegefchreven, waarna kapt. SAVARY, 40 jaar later, dezelve bezigde, om het water uit de tinmijnen van *Cornwallis* te fcheppen; doch zij bleef nog zeer onvolkomen. NEWCOMEN, een ijzerkooper, en CRAWLEY een glazenmaker, zetteden met SAVARY de proeven voort, en verkregen in 1705 patent voor hunne bijzondere machine, welke, uit hoofde harer belangrijke verbeteringen, onder den naam van NEWCOMENS *Engine*, bekend werd. Er bleven echter altijd nog vele onvolkomenheden over, tot dat BRIGHTON, een bekwaam kunstenaar, in 1717 het geheel der ondergefchikte bewegingen dezes werktuigs vereenvoudigde, en het in dien vorm bragt, waarin het tot op den huidigen dag, zonder wezenlijke ver-

verandering, gebleven is. Vele dezer Stoom-machines werden in bergwerken gebruikt; doch de verbazende hoeveelheid steenkolen, die men er toe noodig had, bleven altijd een groot bezwaar, hetgeen men vruchteloos heeft getracht uit den weg te ruimen. Docter BLOCK, een beroemd Hoogleeraar in de Scheidkunde, toonde in 1763 den weg aan, langs welken men de verhouding tusschen de aangewende hitte en den daardoor veroorzaakten stoom kan berekenen; terwijl JAMES WATT, omstreeks dezen tijd bij hem geroepen, om zijn model van de Stoom-machine te herstellen, daardoor gelegenheid vond, om zijne voorheen genomene proeven tot meerdere volkomenheid te brengen. Hoofdzakelijk strekten zijne pogingen, om den stoom nog meer te verdigten, en deszelfs kracht te vermeerderen, hetgeen hem gelukte. Vervolgens verbond hij zich in 1775 met BULTON te *Birmingham*, en sedert leverden beiden Stoom-machines van de volkomenste soort, waarvan men zich niet alleen in bergwerken, maar ook in spin- en andere fabrijken, bij de brouwerijen in *London*, alsmede tot stoombooten, stoomwagens enz. zoo in *Engeland* als elders, met ongemeen veel nut bedient. Men noemt deze Stoom machine WATTS, of *Engelsche Stoom-machine*, omdat de *Engelschen* haar inzonderheid tot meerdere volkomenheid gebragt hebben. In *Duitschland* heeft zich de heer REICHENBACH, te *Munchen*, mede op de verbetering dezer werktuigen toegelegd; doch voornamelijk, om dezelve tot eenen geringeren omvang te brengen, de kosten van onderhoud te verminderen, en hen tot verschillend technisch en huishoudelijk gebruik dienstbaar te maken. De werktuigkundige ALBERT, te *Frankfort* aan den *Main*, vervaardigt Stoommachines van eene verkiesselijke grootte. In het bergwerk te *Rothenburg*, aan de *Saal*, zijn zij voorlang in gebruik, en te *London*, waar men voor ruim 30 jaar slechts enkelde Stoom-machines vond, zijn er thans duizende, die allen tot bijzondere oogmerken gebezigd worden.

STOOMRIJTUIGEN. Ook deze worden door stoommachines voortgedreven, en zijn van Engelsche uitvinding. In *Leeds* heeft men een zoodanig werktuig, dat langs groeven van gegoten ijzer loopt, anderhalf mijlen van de stad voortrolt; van daar met eene geheele lading van kolen terug keert; eenen last van meer dan 200,000 pond vervoert, en slechts door één man bestuurd wordt. In *New-Castle* trekken beweegbare stoom-machines geheele steenkolenwagens, en hebben eene geheele reeks derzelve achter zich, die van zelve voorwaarts gaan. De eerste stoomwagen in *Duitschland*, volgens het Engelsch model, is sedert 1815 in de koninklijke ijzergieterij te *Berlijn* in gebruik, en beweegt zich in ijzeren groeven, zonder paarden, en met zulk eene kracht, dat zij in staat is, om een' last van 50 centner te kunnen vervoeren.

STORAX. De hars van den boom van dien naam, welke in de warmere landen van *Europa*, doch voornamelijk in *Azië* en *Afrika*

groeit,

groeit. De hars wordt door infnijdingen uit den bast verkregen, en tegenwoordig meestal als rookmiddel gebruikt. Men heeft eigenlijk 3 foorten van *Storax*, waarvan de eene in korrels, de andere in ftukken, en de derde in klompen beftaat. De beide eerfte foorten zijn welriekend en duur; doch of de derde wel uit den echten *Storax*, en niet veeleer door kunst, is zamengefteld, is twijfelachtig.

STORM is: 1. in de Krijgskunde een aanval op de vijandelijke troepen en verfchanfingen met gevelde bajonet, om alzoo in zijne kolommen te dringen, of zijne werken te beklimmen; 2. verftaat men er in de Natuurkunde door eene ongemeene fterke beweging der lucht. De wind (*Zie aldaar*) is zich namelijk niet altijd gelijk: fomtijds is zijne beweging gelijkvormig; fomwijlen ongeftadig; nu eens geftadig, dan weer gematigd, dan eens buitengewoon fnel, en dikwijls legt hij in een uur naauwelijks 12 voet af; terwijl de Storm, in tegendeel in eene fekonde van 8 tot 100 voet kan doorloopen. De meeste en zwaarfte ftormen komen uit zee, alzoo de elektrieke nederplof-fingen, inzonderheid boven de koude zeeën, mènigvuldiger zijn, dan boven het vaste land; en van hier dan ook, dat in het middelfte gedeelte van *Europa* de hevigfte ftormen uit het Westen waaijen.

STORMBALKEN. Zijn uitgeholde boomftammen, die van binnen of alleen met kruid, of met handgranaten opgevuld, aan beide einden van een laag wiel, en van buiten van ijzeren punten voorzien zijn. Zij worden aan de buitenfte fteilte der borstwering vastgemaakt, en op het oogenblik, dat de vijand dezelve beklimmen wil, door een leidvuur aangeftoken en losgelaten, wanneer zij dikwijls vrij wat nadeel aan denzelven toebrengen.

STORM-KOMPAS. Eene Deenfche uitvinding. De koperen fpil, namelijk, is niet, zoo als bij het gewone kompas, op den bodem van de doos, maar aan de naald zelve vastgemaakt: terwijl zich op den grond der doos het hoedje (*Chappe*), omgekeerd, bevindt, waarin zich de fpil met de naald beweegt. Door deze inrigting wordt, bij de gewone Cardanfche manier, om het kompas op te hangen, de beweging van het fchip nog meer gebroken, en is tevens minder merkbaar aan de magneetnaald. — Men zie: VON ZACHS, *Correspond. Astronom. Genua* 1818.

STORM-LADDERS. Zijn groote ladders, die men kan aanhangen, om eene plaats te beklimmen. Men heeft er 2 foorten van: de eene beftaat gewoonlijk uit touwen, door welke dwarshouten gestoken worden, die in de plaats van fporten dienen; de andere uit verfcheidene korte ladders, die met haken aan elkander verbonden, en van boven van groote ijzeren weerhaken voorzien zijn, waarmede zij in den muur kunnen gehaakt worden.

STORM-PALEN. Zoo noemt men in de Vestingbouwkunde liggende palisfaden, of fpits toeloopende palen, van 7 of 8 voet lang en 3 tot 4 duim dik. Men legt dezelve gewoonlijk tusfchen de gracht en de borstwering op de berm van een' fchans zoodanig in den grond, dat hun.

hunne met ijzer beslagene punten nu boven, en dan benedenwaarts, en naar het land afhangen. Dezelve zijn somtijds nog met latten aan elkander gehecht, en beletten bij eene verschansing het beklimmen der borstwering.

STRAALSOND. De hoofdstad van het voormalig *Zweedsch-Pommeren*. Zij werd bij den vrede van *Kiel* in 1814 aan *Denemarken*, en in het volgende jaar, bij verdrag, door dat rijk aan *Pruisfen* afgestaan, en is tegenwoordig de hoofdplaats van een regerings-distrikt der Pruisfische provincie *Pommeren*. *Straalfond* ligt aan de *Oostzee*, tegen over het eiland *Rugen*; wordt door moerasfen, kanalen en meren omringd; bevat 13,500 inwoners; heeft eene goede en veilige haven, en drijft eenen aanzienlijken handel. Ten tijde van het Hanzee-verbond had deze stad vele fabrijken van lakens en wollen stoffen, die tegenwoordig echter meestal vernietigd zijn; zoo dat de inwoners zich thans voornamelijk op het mouten toeleggen, van welk artikel jaarlijks tusfchen de 6 en 7000 last worden uitgevoerd. Tarwe, garst, rogge, erwten en Pommersche wol worden insgelijks veel naar *Holland*, *Engeland*, *Frankrijk*, *Spanje* en den *Levant* verzonden. De stad heeft verscheidene aanzienlijke kerken, waaronder 4 met koper gedekt, en zeer hooge en fraaije torens. De hoofdkerk te *St. Nicolaï*, met derzelver schoone doopvont en altaar, benevens hare menigvuldige graftomben en oudheden, alsmede de *Maria-kerk*, uit hoofde harer bouworde, keurige schilderstukken en voortreffelijk orgel, zijn bezienswaardig. Onder de openbare gebouwen verdienen eene bijzondere opmerking het gouvernements-huis, het raadhuis met 2 groote zalen en eene aanzienlijke boekerij, het gymnasium, insgelijks met eene bibliotheek en een voortreffelijk kabinet van munten; het weeshuis, de munt, het tuighuis, de magazijnen, het tucht- en krankzinnigen-huis, en het buiten de *Kulerpoort* aangelegde waterwerk. Inzonderheid verdient de in 1800 door de regering opgerigte werkschool eene loffelijke melding. — Sedert 1815 bevindt zich in *Straalfund* een Pruisfisch landsbestuur. De stad heeft veel in 3 belegeringen geleden; in 1628 sloeg WALLENSTEIN, doch te vergeefsch, het beleg voor dezelve; doch in 1678 werd zij door den keurvorst FREDERIK WILLEM van *Brandenburg*, na een hevig schutgevaarte, en in 1715 door de verbondene Noordsche mogendheden veroverd; ook die der *Nederlanders* in 1807 is bekend. Thans zijn de vestingwerken vernietigd en in aangename wandelingen herschapen.

STRAAT (PIETER) verdient bij de Nederlandsche nakomelingschap in gezegende nagedachtenis gehouden te worden, uit hoofde zijner, met zekeren PIETER VAN DER DEURE, uitgevondene nieuwe wijze van zeewering, waartoe het volgend merkwaardig voorval, door den Historieschrijver WAGENAAR te boek gesteld, aanleiding gaf. (*) Voorheen werden, namelijk, de zeedijken hier te lande, inzonderheid in *West-Vriesland*, met balken en paalwerken beschut; doch deze zeewering was nog

(*) Zie: *Vaderlandsche Historie*, deel XIX, bladzijde 90–92.

Vriesland, met balken en paalwerken befchut; doch deze zeewering was nog geen 3 eeuwen in gebruik geweest, toen men een fchadelijk ongedierte in het paalwerk ontdekte, hetgeen hetzelve doorboorde en van binnen uitholde, waarvan het gevolg was, dat het paalwerk, bij den minften flag van het water, om ver gerukt, en de weerlooze zeedijken aan een zigtbaar gevaar van doorbraak werden blootgefteld. In 1730 ontdekte men het eerst aan den Westkappelfchen dijk, op het eiland *Walcheren*, en een jaar later aan den West-Vriefcnen dijk, bij *Medenblik*, alsmede aan den *Helder*, op *Texel* en langs de kust van *Vriesland*, dat een groot getal palen geheel doorboord waren door eenen weeken en flijmerigen worm, die eenen harden, fchelpachtigen kop had, uit 2 rasp- of zaagsgewijze gevormde deelen beftaande, door welk wapentuig het diertje zich eenen weg door het hardfte, het eikenhout niet uitgezonderd, banen konde. Ter wederzijde van den weeken ftaart had deze worm 2 fchelpachtige fcharen, die veeltijds buiten het hout uitftaken, en den ftaart, waardoor hij ademde, befchermden. De aanmerkelijke fchade, door dezen worm (*) aan 's lands zeedijken te weeg gebragt, en het groot gevaar, waaraan *Holland* inzonderheid daardoor bloot ftond, gaf aanleiding, om naar middelen om te zien, om het kwaad te herftellen; doch men vond geene gefchikte middelen tot dat einde, of zij waren te kostbaar Eindelijk bedachten PIETER STRAAT en PIETER VAN DER DEURE, in het volgend jaar, het leggen van eene fchuinfche glooijing van keien klipfteenen, tegen de buitenzijde van den dijk, hetgeen men dan ook kort daarna in het werk ftelde. De uitvinders van dit plan verbeterden het echter naderhand, inzonderheid door het leggen van wieren tegen de gevaarlijkfte plaatfen van den West-Vriefchen zeedijk, waartoe zij de wieren, voor den aarden dijk, tot eene zekere laagte lieten afspitten, en nieuwe wiervakken tegen den dijk zetten, die met paalwerk, in de oude wier geflagen, gefchoord werden. Voor dit paalwerk werd eene fchuinfche glooijing van fteen gelegd, tot op den grond der zee, waardoor de palen tegen de wormen beveiligd bleven, en de dijk weinig van den drang en flag des waters te lijden had. Hierdoor werd aan het gewormte den weg afgefneden naar het paalwerk, en het land van aanmerkelijke kosten ontheven. Op deze, en foortgelijke wijze, heeft men federt 's lands zeedijken beter op vele plaatfen befchermd, dan eertijds, alleen door middel van paalwerk, pleeg te gefchieden. Ondertusfchen befchouwde men den gefchetften worm als eene tuchtroede des Allerhoogften, om welker afwending, op bevel der overheid, in 's lands kerken gefmeekt werd; en,

(*) Volgens BLUMENBACH is dit dier reeds voor lang in de beide *Indiën* bekend geweest, en behoort onder de orde der *Teredo*. Het woont in eiken-, denuenen ander hout, waarin het zich gangen, ter dikte van een vinger, boort, die met eene brooze kalkfchaal bekleed zijn. BLUMENBACH meent, dat deze worm, nog tegenwoordig, vooral aan den Westkappelfchen dijk, fomtijds veel verwoesting aanregt.

en, echter, was hij, bij de uitkomst, een zegen voor de ingezetenen van *Nederland*, alzoo dezelve aanleiding gaf tot eene ontdekking, die men nooit gekend had, en waardoor een aanzienlijk gedeelte van ons vaderland van eene menigte, anders onvermijdelijke, rampen is bevrijd gebleven.

STRAATSBURG. Eene groote en wel bevestigde ſtad in den *Neder-Elzas*, voorheen de hoofdſtad der geheele provincie, thans die van het Franſche departement *den Neder-Rijn*, liggende een half uur van die rivier, in eene ſchoone vlakte aan de bevaarbare *Ille*, die bij de ſtad de *Breusch* ontvangt. Hare grootſte lengte bedraagt 1400 en hare breedte 1030 *toiſes* (halve roeden). Zij heeft 200 ſtraten, 4416 huizen, en 49,056 inwoners, die meestal de Lutherſche en Roomsch-Katholijke godsdienst belijden. De eerſten hebben 7, de laatſten 6 kerken. De ſtad is over het algemeen in eenen ouderwetſchen trant gebouwd, doch heeft rondom uitmuntende vestingwerken met eene ſterke citadel, die eenen regelmatigen vijfhoek uitmaakt, door VAUBAN in 1684 gebouwd is, en welker werken zich tot aan den *Rijn* uitſtrekken. Merkwaardig zijn: 1. de oude Gothiſche groote domkerk of de *Munſter*, met 5 portalen en een groot orgel, hetwelk 39 registers en 2242 pijpen heeft. Derzelver toren wordt door geenen anderen in hoogte overtroffen: hij is van vierkanten ſteen gebouwd, 445 voet hoog, en 725 trappen geleiden naar de kroon. 2. De Protestantſche St. Thomas-kerk met de heerlijke graftombe van den beroemden maarſchalk van *Sakſe*. Onder de openbare gebouwen verdienen de volgende opmerking, als: het prachtig koninklijk paleis, het voormalig kollegie der Jezuïten met zijne boekerij; verſcheidene kloosters, de koninklijke munt, het tuighuis, de geſchut-gieterij, het raadhuis, het wel ingerigt burger-armenhuis, zeer vele liefdadige en andere ſtichtingen. Voorts heeft *Straatsburg* eene Protestantſche Hooge ſchool en *Gymnaſium*, een Katholijk en Protestantsch *Seminarium*, eene artillerij-ſchool, eene ſchool voor vroedvrouwen, een genootſchap van kunsten en wetenſchappen en van den landbouw, verzamelingen van ſchilderijen en natuurlijke zeldzaamheden, en meer andere nuttige inrigtingen. — De ſtad is in het bezit van eenen bloeijenden handel, en heeft tabaks-, geweer-, wollen-, linnen- en rijdtuig-fabrijken, wasch- en linnen-bleekerijen, looijerijen, olie-molens, lettergieterijen en 2 jaarmarkten. In haren heerlijken omtrek vindt men een gedenkteeken voor den generaal DESAIX.

STRABO. Deze beroemde Griekſche aardrijkskundige werd te *Amaſea*, in *Capadocië*, omſtreeks het 19de jaar onzer tijdrekening geboren. Hij beoefende in zijne jeugd de Rederijkkunde en Wijsbegeerte van ARISTOTELES, en maakte zich in lateren tijd met de leerſtellingen der *Stoïcijnen* bekend, die hij dan ook vervolgens aankleefde. Hij deed lange reizen door *Griekenland*, *Italië*, *Egypte*, en ook door zijn vaderland; poogde alle deze landen en oorden naauwkeurig te onderzoeken, en de hoogstmogelijke echte berigten, omtrent de

Staat-

Staatkunde, en de ligging en onderscheidene krachten der staten, te verzamelen. Wij bezitten van hem nog een uitgebreid aardrijkskundig werk, in 12 boeken, bevattende niet alleen drooge naamlijsten van landen en volken; maar ook uitvoerige berigten omtrent derzelver zeden en regeringsvormen. Hij putte zijne berigten gedeeltelijk uit eigene waarnemingen, en gedeeltelijk uit de toenmaals voorhanden zijnde aardrijkskundige werken van eenen HEKATAEOS, ARTEMIDORUS, EUDOXIUS en ERATOSTHENES: ook bediende hij zich van geschiedschrijvers en dichters, en bragt op deze wijze een werk tot stand, hetgeen in rijkheid van inhoud en grondige kennis alle vroegere overtrof, en nog voor ons van het grootste belang is. CASAUBONUS velt over hetzelve zulk een gunstig oordeel, als naauwelijks op een of twee werken der oudheid kan worden toegepast. De beste uitgave is die, welke door SIEBENKEES begonnen, en door TZSCHUCKE voortgezet, doch niet voltooid is: dezelve bestaat uit 7 deelen, en is te *Leipzig* van 1796 tot 1811 in het licht verschenen. Bovendien wordt de uitgave van ALMELOVEEN, *Amsterdam* 1707, 2 deelen in folio, zeer hoog gewaardeerd.

STRAF. Noemt men in het algemeen elk kwaad, dat den mensch wegens eene ongeoorloofde handeling wordt toegevoegd. In het bijzonder draagt dit kwaad dezen naam, hetwelk den overtreder der wetten, ter beveiliging der burgermaatschappij en derzelver leden tegen inbreuk op hunne regten gemaakt, bij de wet is bedreigd, en ten gevolge van dezelve wordt toegevoegd. Het doel der bedreiging is regtsveiligheid; het doel der toepassing de noodzakelijkheid, dat de strafbedreiging niet als ijdel beschouwd worde. De grond, waarom de straf met regt bedreigd wordt, is in derzelver onmisbaarheid gelegen; en de toepassing der bedreigde straf is regtvaardig, omdat dezelve niet anders beschouwd kan worden, dan als eene zaak van algemeene goedkeuring. De ontwikkeling dezer waarheden behoort tot de grondbeginselen van het *Strafregt*.

STRAFREGT, beteekent zoowel het regt van den Staat, om straf te bedreigen, en toe te passen, als de wetenschappelijke ontwikkeling der gronden, waarop dat regt berust, en van deszelfs gebruik in het maatschappelijk leven. Ook hetgeen, ten opzigte van misdaden en straffen, bij de wetten van eenigen Staat bepaald is, komt onder deze benaming voor, b. v. het *Romeinsche*, *Fransche*, *Oostenrijksche*, *Beijersche* Strafregt. — In de kindschheid der maatschappijen, bij veelvuldige beleedigingen, ligt opgewekt gevoel en hevige wraakzucht, toen de regeringen nog dien kracht niet hadden, als in behoorlijk ingerigte staten, nam elk beleedigde voldoening voor het ongelijk hem aangedaan, en slechts het bloed van den beleediger was in staat, grove overtredingen uit te wissen. Bij den dood van den beleedigden trokken overgeblevene vrienden zijne zaak zich aan, en hielden niet op den beelediger te vervolgen, voor zij bevredigd waren. Zoo prijzen de helden bij HOMERUS den vermoorden vader geluk-

lukkig, die zijnen zoon als wreker achter laat. Bij het toenemen van behoefte en hebzucht kwam het afkoopen der beleedigingen in zwang, wel minder verwoestend dan de bloedwraak, maar meer verachtelijk, daar niet alleen smaad en versmading, maar ook het leven der menschen en de eer der vrouwen als koopwaar geschat werden. Het staatsbestuur trok zich eerst alleen zoodanige misdrijven aan, die tegen de algemeene veiligheid of de aangenomene godsdienst gepleegd werden, en de toegevoegde straffen waren meest wreed en onmenschelijk. Eerst later bemoeiden zich de hoofden van den staat met de verongelijkingen tegen bijzondere personen, en trachtten slechts de ruwe driften te beteugelen, het zij door het regt van weerwraak en afkoop binnen de grenzen der gematigdheid in te sluiten, het zij door het openen van vrijplaatsen voor ongelukkige misdadigers. Eerst gevorderde beschaving doet het eigenmagtig geweld ophouden, en stelt de bevoegdheid tot straffen, bij uitsluiting, in handen der overheid; dan eerst ontstaan er strafwetten, en men geraakt eerst dan tot eene meer juiste en billijke overeenstemming tusschen overtreding en straf. Deze is echter in de vroegste strafwetten niet altijd aanwezig, welke nog bovendien verschillen naar de zeden en de geaardheid der volken, naar hunne beschaving en godsdienstige gevoelens, naar luchtstreek en landsgesteldheid. De *Oosterlingen*, ligt geraakt en wraakgierig, waren reeds oudtijds aan barbaarsche strafbepalingen onderworpen. Deze verschilden in *Griekenland* meer dan elders, naar den verschillenden toestand der volken. Streng waren de wetten van DRACO, van LYCURGUS, van ZALEUCUS; zacht die van SOLON, welke meer het eergevoel, dan de vrees zochten op te wekken. De strafwetten te *Rome*, eerst hard en bloedig, werden door den tijd verzacht; ja eenmaal, zegt men, zoude het gevoel van schaamte zoo krachtig geworden zijn, dat de berisping van den *Censor* genoegzaam was, om overtredingen te weren, en ballingschap de zwaarste straf voor den Romeinschen burger was. Met het te niet gaan van den volksgeest; onder de bemoeijingen der eerzucht; met de verdrukking der magtigen, en de afmatting van den gevoerden burgerkrijg, kwamen nieuwe en zwaardere strafwetten in gebruik, die echter nog veelvuldige sporen dragen van de vroegere gematigdheid. — In de middeneeuwen was de toestand van het Strafregt beklagelijk. Bij de *Duitsche* volken oefenden de hoofden der huisgezinnen hetzelve uit over hunne afstammelingen en onderhoorigen, waarbij zich de beleedigden zelve voldoening verschaften. Alleen in den krijg aan hunne opperhoofden onderworpen, waren lafhartigheid en verraad de eenige misdaden, welke deze zich aantrokken, en welke straffen van godsdienstige plegtigheden vergezeld gingen. Onder de *Frankische* heerschappij werd de band der maatschappelijke zamenleving eerst wel enger toegehaald, en ingestelde regtbanken beteugelden de bijzondere wraakneming; doch deze bleven hiertoe niet altijd even krachtig, en waren dikwijls buiten staat, den eerbied voor

de

de wetten te handhaven. Van daar waren oorlogen onder familiën en bloedwraak nooit veelvuldiger en heviger, dan in deze tijden, toen de verflapte magt der overheden de orde niet meer konde in ftand houden, en de wetten in vergetelheid geraakten. Alleen de bewijzen der misdaden, toen toegelaten (Zie: ORDALIËN), geven den beklagelijken toeftand van het Strafregt reeds genoegzaam te kennen. De regtbanken waren weldra zonder klem en kracht; behalve die der geestelijkheid, die zich eerst door overmatige geftrengheid, later door onedele hebzucht, kenmerkten. Toen de vorsten, in oorlogen tegen magtige leenmannen gewikkeld, het regt niet meer konden doen opvolgen, ontftonden de *Vehmgeregten* in *Westphalen*, die eigenmagtig het regt wilden handhaven en de euveldaden ftraffen; doch weldra in werktuigen van bijzondere wraakneming ontaardden. De eerfte verbeteringen van het Strafregt waren in de fteden zigtbaar, die, van de tijden van keizer HENDRIK I af aan, maar vooral federt den afloop der kruistogten, gefticht, en, in magt toegenomen, krachtige ftraffen tegen de misdaden vastftelden, waartoe hun de toenmalige verbreiding van het Romeinfche regt uitnemend te hulp kwam. Onder de *Germaanfche* volken der middeneeuwen, hadden ook de *Vriezen*, van de *Sincfal* tot aan de *Elve* langs de zee woonachtig, hunne eigene wetten, die grootendeels in ftrafbepalingen beftonden, waarvan de oudfte reeds tot de tijden van KAREL *den Grooten* opklommen, en nog de fporen dragen van den Heidenfchen eerdienst. Deze, zoowel als andere wetten van volgende eeuwen, zijn wel gekenmerkt door de gebreken dier tijden; doch ook wegens eenvoudigheid, en dikwijls door zachtheid, aanbevelenswaardig. De wetten der veertiende eeuw bij den *Opftalboom* in de nabuurfchap *Hurich* gemaakt, hadden vooral ten doel het te keer gaan van veelvuldige ongeregeldheden, en de befcherming der openbare veiligheid in het toen reeds in engere grenzen, van de *Kinhem* tot de *Wezer*, beperkte *Vriesland*, die echter bij het ontftaan der burgeroorlogen tusfchen *Schieringers* en *Vetkoopers* haar gezag verloren, dat geheel te niet ging bij het losrukken van den band, die de verfchillende Vriefche volken vereenigde, toen allen fchier aan onderfcheidene heeren onderworpen werden. Onder deze liet JORIS *van Sakfe*, die *Vriesland* tusfchen het *Vlie* en de *Lauwers* beheerschte, zich aan de lijfstraffelijke regtspleging het meest gelegen liggen, door het geven van eene Ordonnantie in 1504 en het inftellen van het *Hof* of *Opperst Geregt*, waardoor eenheid en kracht van regtsoefening ontftond, die elders ontbrak, en vele misbruiken werden verdreven. De aanneming van het Romeinfche regt, die aldaar in 1524, bij verdrag met KAREL V, plaats had, gaf, bij het zwijgen der landswetten, een meer zeker rigtfnoer, dan men elders bezat. Veel grooter echter was de invloed, die de evengenoemde keizer op het lijfftraffelijke regt uitoefende, door in 1532 op den Rijksdag te *Regensburg* eene algemeene *lijfstraffelijke geregtsverordening* voor geheel

heel *Duitschland* te doen aannemen, die naar zijnen naam genoemd wordt, en nog in sommige landen, heden ten dage, in gebruik is. Hoe vele geleerden op dit wetboek en deszelfs gestrenge strafbepalingen hebben aangemerkt, is hetzelve hoogst prijsselijk, zoo men den tijd wanneer, en de ongelijksoortige bouwstoffen, waaruit het is zamengesteld, in aanmerking neemt, en tevens acht slaat op het heer van moeijelijkheden, dat men te overwinnen had. Van deszelfs aanneming af dagteekent het verjagen en ophouden van een aantal misbruiken, die uit de middeneeuwen waren in zwang gebleven. Andere landen waren minder gelukkig, daar hun Strafregt, uit oude gewoonten en losse verordeningen bestaande, geene eenheid noch overeenstemming had, of grootendeels, bij gebrek van zekere bepalingen, van de willekeur der regters afhing, die hunne vonnissen inrigtten naar de gemeene dikwijls onzekere gevoelens der Regtsgeleerden, of naar het aangenomen gebruik. Dit had plaats in *Italië*, waar de lijfstraffelijke Regtsgeleerdheid het vroegst beoefend werd, en in *Frankrijk*, waar de verordeningen van FRANÇOIS I alleen de wijze van regtspleging regelden, vóor welke LODEWIJK XIV, in 1670, eene andere in de plaats stelde, die reeds bij hare geboorte aan SEGUIER, LAMOIGNON en andere regtsgeleerden, wegens hare scherpheid, mishaagde. In *Engeland*, waar het Strafregt hard en onzeker, de doodstraf veelvuldig was, vond men, alleen in het openbare der regtspleging en de inschikkelijkheid der gezworenen, een' waarborg tegen onregtvaardigheid en onmenschelijkheid. In de *Nederlanden* was, na de afschudding van het juk der Spaansche heerschappij, het Strafregt in de verschillende provinciën zeer onderscheiden. De Ordonnantie van de Crimineele Justitie, en de stijl van de proceduren in crimineele zaken, door PHILIPS II in 1570, gegeven, hadden overal geene kracht van wet bekomen, en werden, zelfs in *Holland*, niet stipt opgevolgd. Hier waren ook de misdaden en straffen schaars bij de wetten bepaald, en het Strafregt werd er meest, volgens de meeningen der meest beroemde regtsgeleerden, uitgeoefend. In andere provinciën, als *Gelderland*, *Utrecht*, *Vriesland*, *Overijssel* en *Groningen*, behelsden vele land- en stadsregten tevens uitdrukkelijke strafbepalingen. Deze waren echter overal verschillende en de onafhankelijkheid der onderscheidene gewesten was oorzaak, dat er geene eenheid in de lijfstraffelijke wetgeving te verwachten was. Na de staatsomwenteling van 1798, en de daarop gevolgde ineensmelting der Nederlandsche gewesten, onder eene en dezelfde oppermagt, ontstonden er spoedig beraadslagingen over de vervaardiging van een algemeen lijfstraffelijk wetboek, waarvan in 1804 een ontwerp het licht zag; hoezeer de zaak haar beslag eerst kreeg onder LODEWIJK NAPOLEON, in 1809, wiens *Crimineel wetboek* echter, reeds in 1811, plaats gemaakt heeft voor het Fransche Strafregt, dat wij nog gebruiken, tot aan de lang verwachtte invoering van het nieuwe Nederlandsche.

Ook

Ook elders in *Europa* was het Strafregt verbeterd. De verschrikkelijke mishandeling van den ongelukkigen JEAN CALAS te *Toulouse* in 1761, welke de gansche menschheid zich aantrok, daar VOLTAIRE, voor het oog der geheele beschaafde wereld, de priesterlijke dweepzucht, de regterlijke onwetenheid en de gebrekkige wetgeving aantastte, bragt het eerst de gemoederen tot nadenken. Weldra, in 1764, verhief de markies BECCARIA in een Italiaansch geschrift: *Over de Misdaden en Straffen*, zijne stem tegen veelvuldige misbruiken, schier overal ingeslopen. CATHARINA II, was de eerste die naar hem luisterde, en last gaf tot verbetering van het Russische Strafregt; doch hare bedoeling is nog op heden met geen beslissend gevolg bekroond geworden. LEOPOLD van *Toskanen* voerde in 1786 een nieuw Strafwetboek in, het eerste dat, gezuiverd van de overblijfselen der middeneeuwsche onwetenheid en gestrengheid, menschelijker bepalingen bevatte, door de afschaffing van de pijnbank, van de ligchamelijke verminking, van de verbeurdverklaring der goederen, ja zelfs van de doodstraf, welke laatste andere wetgevers voor onontbeerlijk hielden. Van daar, dat deze straf, die bij het wetboek van *Oostenrijk* van JOZEF II in 1787 was uitgesloten, in dat van FRANS II, in 1803, weder is hersteld. In *Pruisen* werd lang over de nieuwe wetgeving beraadslaagd, zoo dat eerst in 1794 het algemeene wetboek werd ingevoerd. *West-Gallicie* ontving in 1795, *Bamberg* in 1797, een nieuw strafregt. Dat van *Beijeren* in 1813, na zorgvuldige beraadslaging, vastgesteld, is meer dan eenig ander Strafwetboek beroemd geworden, daar het bijna geheel in *Oldenburg* is aangenomen, ja grootendeels ten voorbeeld gestrekt heeft in *Wurtemberg*, *Weimar*, *St. Gallen*, *Basel*, ja zelfs in *Zweden* en *Noorwegen*, waar men een nieuw Strafwetboek is wachtende. Hetzelfde heeft plaats in *Holstein*, *Hamburg*, *Hessen*, *Sakse*, *Zurich* en *Polen*. In *Spanje* was een nieuw wetboek van Strafregt door den Koning en de Cortes goedgekeurd, welks invoering door den gewapenden inval der *Franschen*, en de daarop gevolgde verwarring en tweedragt, verhinderd is. In *Frankrijk* waren de klagten luide over den deerniswaardigen toestand der lijfstraffelijke wetten en regtspleging; maar eerst na de groote staatsomwenteling is deszelfs verbetering begonnen. Na de invoering van de regtbanken der gezworenen, uit *Engeland* ontleend, werd in 1791 een wetboek van Strafregt, en in 1795 een wetboek op de lijfstraffelijke regtspleging vastgesteld, die beide den 1sten van Louwm. 1811 door nieuwe vervangen werden, welke toen ook bij ons ingevoerd, thans nog, behoudens eenige wijzigingen, in gebruik zijn. Over de waarde dezer wetboeken is, eerst na den val des keizers, scherp geoordeeld door DESTRIVEAUX, BAVOUX, en vooral door BERENGER. Derzelver inhoud is het best opgehelderd door LE GRAVEREND en CARNOT.

Het Fransch wetboek van 1791 had niet slechts invloed in *Europa*, maar werd in 1812 grootendeels in *Haijti* ingevoerd. De *Amerikanen* hou-

houden zich met het verbeteren hunner strafwetten schaars onledig. Alleen de staat van *Louisiana* heeft een ontwerp van een nieuw wetboek door LIVINGSTON doen gereed maken. De overige Staten in *Noord-Amerika* hebben, met weinige verzachtingen, de strafwetten behouden, die zij van de *Engelschen* ontvangen hadden, behalve *Pensylvanië*, dat de oude wetten van den stichter zijner maatschappij heeft teruggeroepen. De veranderingen, door de vernieuwing van het Strafregt, in zoo vele landen aangebragt, zijn vooral zigtbaar in de vermindering der doodstraffen; de verzachting der lijfstraffen; het afschaffen der pijnbank; het ophouden van folteringen en martelingen; de zeldzamere verbanningen en vermeerderde tuchthuisstraf; voorts in de uitwisfching van vele handelingen uit de rij der misdaden, of in derzelver meer naauwkeurige waardering; eindelijk ook hier en elders in de openbaarheid der regtspleging, doch tevens in de angstige beperking van het regterlijk oordeel. — Dan de bemoeijingen van VOLTAIRE en BECCARIA hadden niet alleen invloed op de *Wetgeving*, maar bovendien op de *Regtspleging* en de *Regtsleer*. — De Regtspleging werd in vele gewesten meer onzeker dan te voren, daar de oude wetten, nog met de overblijfselen der barbaarschheid besmet, in minachting, ja zelfs in onbruik geraakten. In vele raadzalen heerschte verdeeldheid tusschen de aanhangers der oude, en geenzins afgeschafte wetten, en tusschen de voorstanders der nieuwe begrippen, op menschelijkheid en beschaving gegrond, waarvan eene onzekere en waggelende regtspleging het gevolg was, die eerst verholpen werd, door de wetten in overeenstemming te brengen met de gevorderde begrippen der menschen. Elders was men gelukkiger, waar de wetten bij tijds verzacht waren, en bloedige straftooneelen zeldzaam gezien werden: hier toch behielden de wetten het noodige gezag, en derzelver verbetering was minder het gevolg der strenge noodzakelijkheid. — De leer van het Strafregt onderging ook sedert het midden der achttiende eeuw aanzienlijke veranderingen. In het eerst, voor en tijdens de herstelling der wetenschappen, als een deel van het burgerlijke regt aangezien, werd het alleen behandeld, wanneer men bij de uitlegging van de *Pandecten*, den *Codex* of de *Decretalien* aan de boeken gekomen was, die de misdaden en straffen, ten onderwerp hadden. Men putte echter de leer niet enkel uit de zuivere regtsbronnen, maar vooral uit de talrijke en tegenstrijdige geschriften der randteekenaars of *glossatoren*, waardoor de boeken, die over het Strafregt handelden, even duister als omslagtig werden. De *Italianen*, de eerste beoefenaars van dit gedeelte der Regtsgeleerdheid, zijn de overigen hierin voorgegaan, en hebben uit deze bouwstoffen hunne vroegste stelsels van Strafregt genomen. CLARUS en FARINACIUS strekken hiervan ten voorbeelde. In *Duitschland* was het Strafregt meer dan elders een voorwerp van onderzoek, doordien men daar een afzonderlijk wetboek had, en dus tot afzonderlijke beoefening meer geleid werd; maar van daar bestonden de

 wer.

werken der geleerden meest in ophelderingen van dit wetboek en in leerboeken, uit hetzelve geput, dan in wetenschappelijke onderzoekingen. *Frankrijk* heeft weinige schrijvers van vroegeren tijd voor het Strafregt aan te wijzen, even als de *Nederlanden*, waar DAMHOUDER, MOORMAN en REINAR de voornaamsten waren, die zich met hetzelve onledig hielden. In *Engeland* werd BLACKSTONE door zijne nasporingen ook in dit vak beroemd. Na dat BECCARIA geschreven had, en zijn boek in bijna al de talen van het beschaafde *Europa* overgezet was, nam de zucht voor de studie van het Strafregt, en vooral van de lijfstraffelijke wetgeving en derzelver verbetering, hand over hand toe. Vele waren weldra de prijsvragen van onderscheidene genootschappen hiertoe betrekkelijk, en veelvuldig de verhandelingen en andere werken, die hierover het licht zagen. De meesten waren echter meer ontstaan uit menschlievende opwellingen en gezindheden, dan uit regtsbeginselen ontwikkeld, en hadden meer ten doel, misbruiken aan te wijzen, dan de wetenschap op te bouwen. Allen riepen om menschelijke strafwetten, waarbij velen vergaten derzelver noodzakelijke gestrengheid in het oog te houden. Onderscheiden waren in dit opzigt de verdiensten van BRISSOT DE WANNILLE, SERVIN, DE PASTORET, VAN SODEN, WIELAND, en anderen. Er waren er echter, die bij hunne beoefening ook de wetenschap bevorderden, zoo als in *Italië* RENAZZI en CREMANI, en in *Duitschland* HOMMEL, MICHAËLIS en anderen. Eerst toen de studie der kritische Wijsbegeerte, algemeene belangstelling voor wijsgeerig onderzoek bevorderde; toen men de beginselen dezer Wijsbegeerte ook tot de Regtsgeleerdheid overbragt, en deze strenger van de Zedekunde scheidde; toen men ook het Strafregt op algemeene gronden begon op te bouwen; toen eerst ontstond er eene wetenschappelijke bewerking van dit deel der Regtsgeleerdheid. Men spoorde de gronden van het Strafregt op; ontwikkelde naauwkeuriger den aard en de bedoeling der straffen, en stelde wijze regelen voor de mate der strafbaarheid vast; omtrent al hetwelk KLEIN, KLEINSCHROD, STÜBEL, GROLMAN, FEUERBACH, TITTMANN en anderen uitnemende verdiensten hadden. De *Nederlanders* hebben weinig geschriften in hunne taal, waarin het Strafregt wetenschappelijk behandeld is. De aanmerkingen van KEMPER op het Crimineel wetboek van *Holland* zijn in dit opzigt zeker het beste. Alleen in Akademische verhandelingen, vooral der laatste jaren, zijn vele onderwerpen van Strafregt zoodanig ontwikkeld, dat het blijkbaar is, dat ook dit deel der Regtsgeleerdheid in ons vaderland vele en bekwame beoefenaars vindt. — De Letterkunde, zoo ver zij tot het Strafregt behoort, werd eerst door BRUNNER in 1804, en G. W. BÖHMER, in 1816, breeder voorgesteld, doch beider werk is nog onvoltooid. Dat van den laatsten zal weldra vervolgd en voleindigd worden. De Geschiedenis van het Strafregt, vooral in *Duitschland*, is in 1809, door HENKE beschreven. Eene meer volledige

Ge-

Gefchiedenis, die alle tijden en volken vervat, is nog niet bearbeid en vooreerst nog te vergeefsch gewacht.

STRANDREGT. Hieronder verftaat men: 1. het regtsgebied over alles, hetwelk zich aan het ftrand en op de kusten der zee bevindt; 2. het regt van den landheer, om zich alles toe te eigenen, wat aan ftrand fpoelt, of op de kust gevonden wordt, zoo als b. v. in *Perzië* de paarlen; aan de kusten van *Afrika* het goud; aan de *Oostzee* de agaat en barnfteen; langs de kusten der *Middellandfche zee* de koralen enz.; doch ook verftaat men, 3. door Strandregt het afschuwelijk bedrijf, om zich van de goederen en kostbaarheden, die zich op een geftrand fchip bevinden, zonder eenig opzigt op den wezenlijken eigenaar, meester te maken. Dit regt is zeer oud, en was voorheen in *Duitschland* en andere landen bijna algemeen in gebruik: zelfs fmeekte men in de kerken het Opperwezen, om het ftrand te zegenen, dat is: om vele menfchen fchipbreuk te doen lijden. Ondertusfchen werd dit, der menschheid zoo zeer onteerend, overblijffel der barbaarfche eeuw, grootendeels, ftilzwijgend vernietigd, en in *Duitschland* zelfs bij eene uitdrukkelijke rijkswet afgefchaft. Sedert is men in de landen, die aan zee liggen, omtrent de onderlinge verpligting overeengekomen, om de reederijen en de lading van een ftrandend fchip, zoo veel mogelijk, te redden en te bergen; doch dezelve tegen betaling van een billijk bergloon, uit des fchippers reederij en koopmansgoederen, aan den wettigen eigenaar terug te geven. Ondertusfchen bepaalt zich deze overeenkomst alleen tot de eerlijke fcheepvaart, maar geenzins tot roofschepen, kapers, fchepen, die contrabande goederen voeren, of zich moedwillig aan verbodene plaatfen laten aandrijven; wordende dezelve met hunne ladingen gewoonlijk verbeurd verklaard.

STREEK. (De) Zoo noemt men den fraaijen ftraatweg, tusfchen *Hoorn* en *Enkhuizen*, die 3 uur gaans lang is, en 8 welvarende dorpen bevat, als: 1. *Wester-Blokker*, kerkelijk vereenigd met 2. *Ooster-Blokker*, in welker nabijheid Jan Arents, op den 14den van Hooim. 1566 de eerfte leerrede, na de hervorming, in *Noord-Holland* hield; 3. de *Binnewijfend*, kerkelijk vereenigd met 4. *Westwoud*. De kerk is zeer oud, en, zoo men wil, eene Heidenfche kapel geweest; 5. *Hoogkerspel*, met een tolhek naar *Medenblik*; 6. *Lutje Broek*, den 11den van Lentem. 1763 bijna geheel afgebrand; zijnde de kerk en pastorij genoegzaam de eenige gebouwen, die bewaard bleven. In *Noord-Holland* alleen werd voor dezen brand ingezameld *f* 34,584 : 16 : 10 p.; 7. *Grootebroek*, oudtijds ftede *Grootebroek*, een fchoon dorp met 1450 inwoners, en 8. *Bovenkerspel*, het laatfte dorp aan *Enkhuizen*.

De inwoners dezer dorpen beftaan van den landbouw en veeteelt; de *Streeker* tuinvruchten worden voor zeer fmakelijk gehouden.

STRONTIANIET. Eene fteenfoort, bij *Strontian* in *Schotland* gebroken wordende, en hierom aldus genoemd. Zij levert eene haar bijzonder eigene aarde op, welke nieuwere fcheidkundigen voor eene

grondſtof houden, die de hoofdeigenſchappen bezit, dat zij met zoutzuren naaldvormige kristallen vormt, en eene ontbinding derzelve in wijngeest, wanneer papier, katoen enz. er mede doortrokken en aangeſtoken is, met eene karmozijn-roode vlam brandt; terwijl hare ontbinding in ſalpeter-zuren zeszijdige, dikke, tafelvormige kristallen voortbrengt. Deze aarde is met tweederlei zuren, namelijk kool- en zwavelzuur, verbonden. De koolzure *Strontianiet* is meest bleek aspergie-groen, deels witachtig, doorſchijnend en glinsterend, deels glasglanzig, vezelig, ſlangachtig zamengehoopt, meestal voorkomende in wigvormige, van elkander geſcheidene kristallen. Zij is half hard en wordt in de lood-aderen der granit-bergen bij bovengemelde plaats, doorgaans in zwaar-ſpaath ingegroeid, gevonden. Tot de zwavelzure *Strontianiet* behoort de *Celestin*. Zij is graauwachtig blaauw van kleur, op de dwarsbreuk vezelig, komt in lagen omtrent ter dikte van een vinger voor, en wordt in *Penſylvanie*, omſtreeks *Pitsburg*, gevonden. Behalve deze is er nog eene andere ſoort, welke nog geenen naam heeft, in *Sicilië* gebroken wordt, op de dwarsbreuk van uit elkander loopende ſtralen voorzien, en waarvan de buitenvlakte met breedgedrukte vierzijdige piramiden bezet is.

STRUENSEE en BRAND. Twee merkwaardige mannen in de Deenſche geſchiedenis. JOHAN FREDERIK, graaf van *Struenſee*, werd in 1737 te *Halle* geboren. Zijn vader was een predikant en zijne moeder de eenige dochter van den koninklijken Deenſchen lijfarts ANEL. Beiden gaven hunnen zoon eene zeer goede opvoeding, en reeds vroeg ontwikkelden zich in hem groote talenten. Hij verkoos het geneeskundig vak tot zijn beroep; werd, na zijne volbragte ſtudiën te *Halle*, in 1757, tot de doktorale waardigheid bevorderd, en ging vervolgens met zijn' vader naar *Altona*, die aldaar als predikant beroepen was. Hier verkreeg hij eerlang eene uitgebreide praktijk; doch gaf zich tevens aan allerlei buitenſporige vermaken over, en geraakte met de graven van RANTZAU-ASCHBERG en BRAND bekend, die beiden, op verſchillende wijze, in zijne volgende ongelukkige lotgevallen gewikkeld waren; terwijl de eerſte het werktuig van zijnen val, en de laatſte de deelgenoot van zijn ongeluk werd. Ook verwierf hij de vriendſchap van de weduwe van den veldheer BERKENTHIN, door welker aanbeveling en invloed hij in 1786 tot lijfarts van den koning benoemd werd, wien hij als zoodanig op zijne reizen door *Duitschland, Engeland* en *Frankrijk* moest vergezellen. Na het huwelijk van CHRISTIAAN VII met de prinſes MATHILDA van *Engeland*, ontſtond er eene verkoeling tusſchen het vorstelijk paar, die weldra op openlijke oneenigheid uitliep, waarvan zich de koningin weduwe, MARIA JULIANA, geboren prinſes van *Brunswijk-Wolfenbuttel*, ten behoeve van haren zoon prins FREDERIK, halven broeder des konings, poogde te bedienen, en waartoe het haar gelukte om de natie, inzonderheid den adel, ter bereiking van haar oogmerk, te winnen. De geboorte van den kroonprins, den tegenwoordigen ko-

koning van *Denemarken*, maakte de verwijdering tusschen de regerende vorstin en de koningin weduwe nog grooter, en ook CHRISTIAAN VII was weinig genegen, om de onverschillige behandeling zijner gemalin te keer te gaan. Bij de terugkomst van den vorst vertoonde zich het openbaar misnoegen nog duidelijker. De natie was in twee partijen verdeeld, waarvan de talrijkste door de staatsdienaars en voornaamste rijks-ambtenaren ondersteund werd, en den jongen graaf HOLK, de gunsteling des konings, aan haar hoofd had. De koningin weduwe had hare partij te *Friedensburg*, en de koningin CAROLINA MATHILDA hoopte, door de verwijdering van den graaf HOLK, zich weder in 's vorsten gunst, en de haar verschuldigde achting te herstellen; terwijl de graaf alle mogelijke pogingen aanwendde, om de oneenigheden tusschen den koning en de koningin te vergrooten, waartoe hij, meenende dat STRUENSEE even zeer bij de koningin als bij hem gehaat was, den koning overreedde, om hem, in zijne plaats, aan haar als lijfarts toe te voegen. Dan, dit was juist HOLK's ongeluk, want de vorst werd STRUENSEE meer en meer genegen, en de afkeerigheid der koningin van hem veranderde eerlang in de bewondering zijner talenten en uitstekende kundigheden. STRUENSEE klom nu van den eenen aanzienlijken post tot den anderen op, werd door den koning tot den adelstand verheven, en tot conferentie-raad en voorlezer van den vorst en zijne gemalin, op een jaargeld van 1500 rijksd. benoemd, in welken post hij zoo geheel het vertrouwen van beiden verwierf, dat het hem gelukte eene verzoening tusschen hen tot stand te brengen.

Thans vervolgde STRUENSEE zijn eergierig plan met dubbelen ijver. Om den verdienstelijken BERNSTORF meer en meer allen invloed te ontnemen, bewerkte hij bij den koning zijn ontslag, die, op zijne aanbeveling, den graaf van RANTZAU-ASCHBERG benoemde. In de plaats van HOLK kwam EWALD VAN BRAND, als bestuurder der schouwspelen en *maitre des plaisirs*, en werd tot den adelstand verheven; terwijl tevens alle gehaatte ambtenaren ontslagen, en hunne plaatsen door STRUENSEE en de vrienden der koningin bezet werden: alleen de graaf SCHIMMELMAN, die voorzigtig genoeg geweest was, om zich voor geene partij te verklaren, en gedurende de gevaarlijkste oogenblikken zich naar *Hamburg* begeven had, bleef van het lot zijner ambtgenooten verschoond. Intusschen bleef de koningin weduwe, MARIA JULIANA, te *Friedensburg* eene stille aanschouwster van al het gebeurde, en betoonde allen, die bij de ministeriëele veranderingen geleden hadden, haar medelijden. Eindelijk werd de zegepraal der koningin MATHILDA voltooid; de koning behandelde haar weder met al de aan haar verschuldigde liefde en achting, en STRUENSEE poogde haar vertrouwen, benevens zijn' magt en invloed te behouden, ten welken einde hij den koning van alle bezigheden zocht te verwijderen, en daartoe aan BRAND den last opdroeg, om hem gestadig door vermaken te verstrooijen. Deze levenswijze was den vorst niet min-

minder aangenaam, dan gunstig voor de oogmerken van STRUENSEE, die nu inzonderheid allen perfoonlijken omgang van CHRISTIAAN VII met zijne ftaatsdienaren trachtte te verhinderen. — In het jaar 1770 gebeurde er iets, dat de gedaante van het Deenfche regeringsbeftuur geheel veranderde. De koning ontbond namelijk, op aandrang van STRUENSEE, den ftaatsraad, en ftelde in zijne plaats eene conferentie-commisfie aan, die flechts eene zeer bepaalde magt bezat, noch rang, titel of invloed had, en alleen op zekere tijden konde bijeen geroepen en naar goedvinden weder ontbonden worden. De Deenfche adel, die zitting en ftem in den ftaatsraad gehad had, deszelfs vernietiging als eene inbreuk op zijne regten befchouwende, befloot van dir oogenblik af tot den val des ftaatsdienaars, die den koning dezen maatregel had aangeraden. Onder deze partij behoorde ook de graaf van RANTZAN-ASCHBERG, die, met het verlies van zijnen post als ftaatsraad, tevens van zijn aanzien en invloed was berooid geworden. STRUENSEE verzuimde van zijnen kant geene middelen, om zijne magt te bevestigen, en bewoog de koningin, om het beftuur van alle geheime ftaatszaken in zijne handen te ftellen. De geheimfchrijver KAMMING, door Rusfifchen invloed in dien post geplaatst, ontving zijn ontflag; alle ministers werden, de een na den anderen, verwijderd; het geheele beftuur verkreeg eene nieuwe gedaante, en alle zaken werden in naam van den vorst door de hem omringende perfonen behandeld en uitgevoerd. Ondertusfchen bezat STRUENSEE geene genoegzame fchranderheid noch vastheid van karakter, om zich in zijne magt te handhaven. Zijne ftoutmoedigheid, welke hij in het eerst betoonde, veranderde in bevreesdheid, zoodra een zijner maatregelen tegenftand vond; en, alhoewel hij de buitenlandfche zaken volgens eene gezonde ftaatkunde beftuurde, misten echter zijne maatregelen, ten aanzien van het inwendig beftuur, de bedoelde oogmerken. Intusfchen was de vernedering van den adel, deszelfs verwijdering van het hof, en berooving van alle erfelijke voorregten en bedieningen, zijn geliefkoosd plan; terwijl hij, ter verbetering van 's rijks geldmiddelen, in alle takken eene nieuwe Staatshuishoudkunde invoerde, verfcheidene hofbedienden afschafte, penfioenen introk en vele voorname, zoo wel als lagere, ambtenaren en kollegiën van hunne posten ontzette, of ontbond enz. Door al deze maatregelen verloren velen hun beftaan, en moest natuurlijk het misnoegen des volks grooter worden; terwijl zijn naderhand ingevoerd plan, ter opheffing van de hofdiensten bij de landlieden, en de invoering eener geldpacht in derzelver plaats, van den kant van den adel zoo veel tegenftand vond, dat hij hetzelve moest laten varen, ofschoon daarvan alleen eene proeve bij de domeingoederen van de kroon zoude genomen worden.

Inmiddels was STRUENSEE zeer zorgvuldig, zoo wel in de waarneming zijner pligten als ftaatsdienaar, als ten aanzien der opvoeding van den kroonprins; doch werd de koning van dag tot dag omtrent de openbare zaken onverfchilliger: zijn tijd verliep onder eene aanhou-

houdende afwisfeling van vermaken, en zijne zielsvermogens werden blijkbaar zwakker. In 1771 beviel de koningin van eene prinfes, en was niet weinig beducht, daar zij wist, welke vermoedens men bij deze gelegenheid omtrent haar had verfpreid, dat men daaruit aanleiding zoude nemen, om haar den verkregen invloed te ontrukken. Indedaad, de toeftand dezer ongelukkige vorstin, die thans geheel van STRUENSEE afhing, moest eenen ieder medelijden inboezemen, waartegen het gedrag van dezen ftaatsdienaar, die zijne magt op de fchandelijkfte wijze misbruikte, eene billijke verachting verdiende. Bedwelmd door het toppunt van geluk, waartoe hij was opgeklommen, en verblind door zijne trotschheid, was hij alleen bedacht, om zijnen naam op de lijst van den Deenfchen adel geplaatst te zien, en werd diensvolgens tot graaf benoemd; doch daar dit zijne wenfchen nog niet bevredigde, zoo verhief men hem tot de waardigheid van geheimen ftaatsdienaar, waaraan een' magt en aanzien verbonden was, hoedanig nimmer eenig Deensch minister bezeten had, en waardoor hij bevoegd werd, om zoodanige bevelen aan alle departementen uit te vaardigen, als hij mondeling van den koning ontvangen had, zonder dat hiertoe 's vorsten onderteekening, maar alleen het geheim zegel noodig was; wordende hiervan alleen des Zondags avonds een uittrekfel aan den koning voorgelegd. Zijne vijanden, hierin het oogmerk befchouwende, om het koninklijk gezag te vernietigen, bedienden zich van de vrijheid der drukpers, door hem zelven ingevoerd, ftelden zijne fouten openlijk en in het ongunstigfte licht voor, en fchroomden zelfs niet, om de hatelijkfte befchuldigingen tegen de koningin te verfpreiden. De vrijheid der drukpers werd wel bepaald, maar het volk ook langs zoo meer verbitterd. In deze hagchelijke oogenblikken verloor hij den moed, en zijne ongerustheid beklom het hoogfte toppunt, toen onder 300 matrozen, uit *Noorwegen* naar *Koppenhage* gebragt, om in eenen togt tegen de *Algerijnen* te dienen, uit hoofde van wanbetaling hunner foldij, oproer ontftond. STRUENSEE, nieuwe veranderingen in het burgerlijk beftuur van *Koppenhage* willende maken, vermeerderde hierdoor het getal zijner vijanden; terwijl de haat van het volk der hoofdftad fteeds hooger klom, en eindelijk openlijk uitbarstte. De toeftand van den ftaatsdienaar werd dus met elken dag gevaarlijker, en de pogingen van den Britfchen gezant, om hem nog te redden, werden door de koningin met kracht tegengewerkt, vermits zij beducht was, dat hare vijanden den koning zouden opligten, en haar van al hare magt berooven. STRUENSEE, nu ziende, dat hij zijne vrees voor zijne vijanden niet langer konde verbergen, nam alle maatregelen voor zijne perfoonlijke veiligheid; verdubbelde de wachten aan het paleis; plaatfte in verfcheidene oorden der ftad gefchut, en liet 6000 patronen aan ieder regiment uitdeelen; doch dit alles had geen ander gevolg, dan dat in den nacht van den 17den van Louwm. 1772, de koningin CAROLINA MATHILDA, de graaf STRUENSEE, zijn broeder, de graaf BRAND, STURZ

en al de aanhangers en vrienden der koningin gevat werden. De ongelukkige vorstin werd naar *Kroonenburg* gevoerd, en tegen STRUENSEE, door eene bijzonder daartoe benoemde regtbank, gedeeltelijk uit zijne persoonlijke vijanden bestaande, den 25sten van Grasm. een vonnis geslagen, waarbij hij van al zijne waardigheden ontzet, en bepaald werd, dat zijne regterhand en hoofd afgeslagen, zijn ligchaam gevierendeeld en op het rad gezet, doch het hoofd met de hand op eenen paal zouden gestoken worden. Toen Dr. MUNTER, die hem, met andere geestelijken, gedurende zijne gevangenis bezocht had, den volgenden dag hem berigte, dat de koning dit vonnis in allen deele had goedgekeurd, en den 28sten daaraanvolgende tot deszelfs uitvoering bepaald was, hoorde de ongelukkige zulks met vele bedaardheid aan, en besteedde den korten tijd, dien hem nog overbleef, op eene met zijnen toestand overeenkomstige wijze. Toen hij het schavot beklom zeide hij tegen Dr. MUNTER: „ ik geloof, „ dat zij, die mijn ongeluk bevorderden, dit uit liefde voor het goe- „ de deden." Hij had het verdriet, dat hij zijn vriend BRAND nog moest zien te regt stellen. Onder andere omstandigheden zoude STRUENSEE ongetwijfeld een groot staatsman geweest zijn, want zijne plannen waren dikwijls voortreffelijk; doch niet geschikt voor eene eeuw, waarin, noch voor de natie, waaronder hij leefde; terwijl derzelver uitvoering dikwijls met te weinig beleid gepaard ging. Hij bedoelde, bij zijne persoonlijke eergierigheid, steeds het heil des volks en des konings, die zijnen staatsdienaar niet begreep, en bovendien te zwak was, om hem te ondersteunen en te leiden. — EWALD VAN BRAND was de afstammeling eener aanzienlijke adelijke familie in *Denemarken*. Hij stond bij STRUENSEE, uit hoofde van zijn beminnelijk karakter, in hooge achting; maar was ligtzinnig en al te veel aan het vermaak overgegeven. Zijn doodvonnis kwam in de hoofdzaak met dat van STRUENSEE overeen.

STRUISVOGEL, (De) behoort tot de 7de orde der vogels, die wel zeer weinige, maar ook zeer merkwaardige, namelijk zulke groote landvogels bevat, welke zich door hunne onverëenigde toonen of vingers, en hunne korte tot vliegen ongeschikte vleugels zonder slagpennen, van de overige onderscheiden. De Struisvogel legt gewoonlijk 15 eijeren, waarna er doorgaans 10 bebroeid worden. Deze vogels, onder de landvogels de eerste en voornaamste zijnde, wordt deze klasse die der *Struisvogelen* (*Struthiones*) genoemd, welker geslacht-kenmerk in eenen bijna kegel vormigen bek en looppooten gelegen is. De eigenlijke Struisvogel (*Struthio Camelus*) heeft aan de pooten 2 vingers, waarvan de buitenste klein is, en geenen nagel heeft, en aan iedere vleugel twee hoornachtige doornen of sporen. Hij is de grootste van alle vogelen, die eene hoogte van 8 tot 10 voet bereikt, wel 300 pond weegt, in *Afrika* te huis behoort, en in verscheidene opzigten eenige overeenkomst heeft met den kemel; zoo als b. v. door zijne eeltknobbels, waarvan hij er een

aan de borst en een onder aan het achterlijf heeft, die hem bij het nederliggen, ſlapen en zitten tot ſteunſel dienen: ook legt hij zich in drie tempo's neder even als het kameel. Zijn onvermogen, om te kunnen vliegen, wordt door zijne ongelooflijke ſnelheid in het loopen vergoed, waarin hij zelfs een paard overtreft. Hij laat zich afregten, om bereden te worden, zoodat zelfs 2 volwasſene perſonen op hem kunnen rijden.

Ofschoon het vaderland der Struisvogels *Arabië* is, waar men ze in menigte, van verre naar eene karavaan kamelen gelijkende, aantreft, zoo gewennen zij zich nogtans ook aan koudere luchtſtreken, en laten zich gemakkelijk tam en tot huisdieren maken. Hun vleesch is wel niet zeer aangenaam en de eijers, van wier harde en dikke ſchalen men drinkglazen enz. maakt, zijn niet zoo ſmakelijk als die der hoenders; doch zij verzadigen meer, en daar een ei wel 3 of 4 pond weegt, kan men er zeer veel mede uitregten. Het vet van den Struisvogel, met het warme bloed gemengd, wordt zoowel als een ſmakelijk geregt, als tot een geneesmiddel, hoog geſchat; de huid, zoo dik als die der bokken, wordt tot leder bereid, en daarna op onderſcheidene wijzen gebruikt, en ook de ſtaartpennen en fijne haren aan den hals worden voor geenen geringen prijs verkocht. De vederen krijgen wij door den koophandel uit de *Levant*, *Barbarijen* en de westkust van *Afrika*. In de haven van *Alexandrië* werd elk jaar voor 40 of 50,000 francs naar *Marſeille* geladen. De *Arabieren* bejagen den Struisvogel te paard met honden: ook worden zij wel eens op den loer gevangen. — Tot het geſlacht der Struisvogels behoort mede de *Caſuaris* (*zie aldaar*), waarmede de Amerikaſche Struisvogel, door de *Indianen Souri*, *Thoujou*, door LINNEUS *Struthio Rhea* genoemd, en in *Chili* te huis behoorende, vele overeenkomst heeft.

STUTGARD. De hoofd- en reſidentie-ſtad van het koningrijk *Wurtemberg*, liggende in een aangenaam dal, een uur van de *Neckar*, en 3 mijlen van *Tubingen*, tusſchen heerlijke wijnbergen en tuinen. Zij is op haar zelve niet groot; doch heeft twee welbebouwde voorſteden, bevat in haar geheel 26,000 inwoners, en heeft verſcheidene merkwaardige gebouwen, waaronder het nieuwe ſlot, de kanzelarij, het koninklijk *Gymnaſium illustre*, met zijne ſterrenwacht en daartoe benoodigde werktuigen, de 3 Evangeliſche hoofdkerken, de Katholijke en Lutherſche hoofd-kapellen, de Lutherſche Franſche kerk, de Gereformeerde kerk, de diergaarden, de kunst- en naturalien-kamer, het kabinet van munten, het nieuwe landſchapshuis en meer anderen behooren. Men vindt in *Stutgard* zijden-, kouſen- en lintfabrijken, benevens eene mis of jaarmarkt, welke in 1776 werd aangelegd; doch de inwoners beſtaan meest van het hof en den aankleve van dien. De ſtad genoot haren meesten bloei onder de regering van den hertog KAREL, die de bekende krijgskundige akademie, welke in 1793 vernietigd werd, ſtichtte, en welke naar hem den naam

van KAREL's *Hooge School* droeg. Ook de openbare koninklijke boekerij, eene der aanzienlijkste in *Duitschland*, werd door dien prins van de belangrijkste, inzonderheid geschiedkundige, werken voorzien, en met de aangekochte *Lorchische* en *Punzarsche* bijbelverzamelingen vermeerderd, waardoor zij in dit vak den voorrang boven alle andere boekerijen verdient. Deze boekverzameling bevatte in 1815 reeds 116,000 nomms., waaronder 12,000 bijbels. De afzonderlijke koninklijke boekerij is, uit hoofde harer kostbare oude werken en handschriften, en het aantal nieuwe prachtwerken, almede zeer merkwaardig; terwijl het voortreffelijk koninklijk lustslot *Solitude*, niet ver van *Stutgard* op eenen berg liggende, bezienswaardig is. *Stutgard* is de geboorteplaats van SPITTLER en MOSER.

STUURMANSKUNST. Deze bestaat, in het algemeen, in de bekwaamheid om een schip, midden door de zee, op de veiligste wijze, en met den meesten spoed, van de eene plaats naar de andere te geleiden. Hiertoe wordt eene gegronde kennis vereischt der Rekenkunde, der vlakke en klootsche Driehoeks-meting, der Spherische meting der sterren, en inzonderheid die van den loop der maan en zon, en tevens eene bekwame hand in het teekenen van meetkundige figuren. De werktuigen, die een stuurman noodig heeft, zijn: het kompas, het zinklood, eenige instrumenten voor het meten der hoogten, en het vereischte reistuig; terwijl bovendien, naauwkeurige zeekaarten voor hem onmisbaar zijn. Van het kompas hebben wij reeds onder dat artikel gesproken; doch bij de zeevaart onderscheidt men hetzelve in een *Streek-* en *Peil-* of *Visier-kompas*. Van het eerste heeft de stuurman gewoonlijk twee voor zich, in eene kast, het *Nachthuis* genoemd, en zoodanig ingerigt, dat des nachts tusschen beide kompassen een licht kan ontstoken worden. Het Peil-kompas dient, om de ligchamen van afgelegene voorwerpen, of den stand van hemel-ligchamen, ten aanzien der werelddeelen, waar te nemen, en tevens, om de afwijking der magneetnaald gade te slaan. Is dit kompas ingerigt, om het *Azimuth* (*zie aldaar*) van de zon, de maan, of eene ster te vinden, dan heet men het *Azimuth-kompas.* — Het zinklood is een houten driehoek, 6 of 7 duim hoog, waaraan eene, door knoopen verdeelde, lange lijn, de *loodlijn* genoemd, aan den eenen hoek is vastgehecht. Deze wordt in het water gelaten, waarin zij door middel van een lood, aan het onderste einde derzelve gebragt, naar beneden zinkt. Ten einde, echter, de breede vlakte van den driehoek naar het water gekeerd blijve, is er van onder nog een stukje hout, door een sterk koord, aan verbonden; terwijl een ander korter koord van de loodlijn afloopt, en zich met het eerste door een stokje, in een gat van het stukje hout gestoken, vereenigt. Zoo lang men nu de loodlijn van het zeilend schip laat afloopen, plaatst zich de breede vlakte van den driehoek naar de zijde van het water, volgens de rigting van het schip; zoodra men, na afloop van de genomene proef, het zinklood weder wil wegnemen, haalt men met een' ruk de lijn naar zich toe, trekt het stokje uit het

stuk

ftuk hout, en de driehoek keert het fchip zijne fmalle zijde toe. Door dit werktuig meet men de fnelle vaart van een fchip, en maakt het befluit daarvan op uit de lengte van de uitgelatene lijn en den daartoe benoodigden tijd; doch dit befluit gaat niet zeker, alzoo het op de verkeerde veronderftelling berust, dat de driehoek altijd onbewegelijk vast zou ftaan. Loop en kiel van een fchip wijken van elkander af, en deze afwijking, welke men *afdrift* noemt, wordt inzonderheid door eenen fchuinsch in de zeilen vallenden wind veroorzaakt; en van hier, dat een ftuurman de aanwijzing van het kompas, hetgeen alleen de rigting van den kiel aanduidt, moet trachten te verbeteren.

De werktuigen, waarvan men zich in de Stuurmanskunst bedient, om de hoogten der hemel-ligchamen te meten, beftaan tegenwoordig voornamelijk in de Engelfche *Scheeps-quadrant* en de Hadleifche *Spiegel-fextant* (*zie dat art.*); voorts in *Kaarten*, waarvan men platte en verkleinde (*gereduceerde*) heeft. De eerfte ftellen een ftuk van de oppervlakte der aarde als effen voor, en zijn alleen bruikbaar bij kleine landftreken, b. v. van eene baai of een klein gedeelte eener kust; de laatfte, de verkleinde kaarten, die alleen op zee van algemeen gebruik zijn, bevatten van de landen flechts de kusten, havens en de monden der rivieren; doch buitendien alles, waarvan de kennis voor den ftuurman op zee noodzakelijk is, als: eilanden, klippen, zandbanken, zeeftroomen, diepten enz., en waarop nog bij verfcheidene plaatfen de ftreken van het kompas gebragt zijn, zoo dat hij hierdoor, buiten zijne ftreek geraakt zijnde, die hij meende te volgen, dezelve gemakkelijk kan wedervinden.

Een fchip houdt, alhoewel dan niet op de geheele reize, nogtans voor een aanmerkelijk gedeelte, eenerlei koers. Voor zoo ver het nu den zelfden weg neemt, noemt men deze de *Loxodromifche* lijn, welker berekening voor den zeeman hoogst noodzakelijk is, weshalve men ook zoodanige, of *Streek-tafels*, berekend heeft, die voor de 8 ftreken van den quadrant op het kompas, op ieder mijl afstands van de evennachtslijn (*aequator*), de behoorlijke lengte en breedte aanwijzen, zoo dat hij uit den koers, dien hij gehouden heeft, en uit den weg, wanneer hij de lengte en breedte van het eene eindpunt weet, het verfchil van lengte en breedte van het andere eindpunt kan vinden. De ftuurman moet dus volkomen de tafel van de verdeeling van den Meridiaan kennen, waarbij de vergrootte lengte van den breedte-cirkel van de evennachtslijn af, zoo als zij in de verkleinde kaarten wordt opgegeven, aangewezen wordt; en met deze tafel kan hij in allen gevalle den ftreektafel ontbeeren. Veronderftellen wij eens, dat een ftuurman zijnen afgelegden weg en koers weet, dan kan hij van de laatfte plaats, waar hij volgens de kaart is, de rigting van den weg naar den koers afteekenen, en de lengte van denzelven, naar de grootte van den meridiaan-graad, tusfchen de parallellen der breedte, waarop hij zich bevindt, bepalen. De hoek, dien het fchip, volgens de aanwijzing van het kompas, maakt, heet den *bezeilden* koers; doch de,

de, uit hoofde van de afwijking der magneetnaald en de afdrift, verbeterde ware hoek, zoo als hij in de fcheepsrekening gebruikt, of op de kaart geteekend wordt, noemt men den *behouden* koers. Een ftuurman moet niet alleen het punt zijner afvaart naauwkeurig opmerken, maar ook, kort voor hij de kust uit het oog verliest, zoo na mogelijk, de ligging van twee op de kaart aangewezene plaatfen met het peil-kompas vergelijken, en de waargenomene ftreek op de kaart door elke plaats trekken, wanneer de doorfnede van beide ftreken de plaats zal aanwijzen, waar zich het fchip nog ten tijde der waarneming bevond. Is hij in het fchatten geoefend, dan mag hij ook de rigting van een punt alleen op de kaart peilen, en den afstand volgens de oogmaat bepalen. De eerfte handelwijze noemt men het punt van afstand door de *kruis-peiling* vastftellen, de laatfte eene *eenvoudige* peiling; en deze laatfte, om de plaats van het fchip door fchatting der lengte van den weg en der rigting te bepalen, noemt men de *Scheepsrekening*. Deze beftaat in de oplosfing van den regthoekigen driehoek, welke door den weg van het fchip, de verandering der breedte en lengte op eenen parallel-cirkel met elkander gevormd wordt, en van welker zijden de beide laatften den regten hoek influiten, doch de eerfte, de tweede onder eenen fpitfen hoek fnijdt, hetgeen dan de koers is. Ons beftek laat niet toe, om dit, in al zijne bijzonderheden, hier nader te ontwikkelen; doch daar deze fcheepsrekening altijd onzeker blijft, zoo moet een zeeman, zoo dikwijls mogelijk, de lengte en breedte zijner plaats, door fterrenkundige waarnemingen, trachten te ontdekken. Ten aanzien der breedte is dit minder moeijelijk, inzonderheid, wanneer men de hoogte der zon op den middag, of van eene fter, bij haren doorgang door den meridiaan, kan waarnemen; terwijl men voor de afwijking der zon van eenen astronomifchen kalender, of dagboeken, en die der fter, van daaromtrent gedane aanwijzingen kan gebruik maken. De juiste bepaling der lengte op zee, echter, is niet zoo gemakkelijk; doch federt men naauwkeurige zee-horologiën en maantafels heeft uitgevonden, is dezelve aan geene bijzondere zwarigheid onderhevig, en kan men door deze hulpmiddelen de plaats van het fchip op de kaart zeer naauwkeurig aanwijzen, de fcheepsrekening daarmede vergelijken en verbeteren, en den verderen loop van het fchip bepalen. Men vergelijke hierbij: BREEDTE en LENGTE (*Geographifche*); doch bovenal de keurige Verhandeling *over het bepalen der lengte op zee, door de afstanden van de maan tot de zon of vaste fterren*, van onzen verdienstelijken landgenoot J. M. v. SWINDEN, te *Amft.* bij de wed. G. HULST VAN KEULEN uitgegeven.

Behalve de eigenlijke fterrenkundige kennis, en gefchiktheid voor zijn beroep, moet een ftuurman nog andere bezitten. Hij moet in de Teeken- en Rekenkunde ervaren zijn, en de ftroomen, de winden, de zee-oevers en zee-diepten, de gefteldheid van ebbe en vloed enz. kennen en weten te beoordeelen. Het beste werk (federt RÖHL's *Steuer-*

Steuermannskunst. Greifsw. 1778, en ROBERTSON'S *Elements of Navigation*, 1796) voor zeefcholen, en tot eigen onderrigt van aankomende ftuurlieden, is het *Handbuch der Schiffahrtskunde*, door het *Hamburgsch* genootfchap, ter uitbreiding van wiskundige kennis, in 1819 in het licht gegeven, en waarbij eene volkomene verzameling der onontbeerlijkfte zeemans tafelen, benevens 15 gedrukte platen en 2 zeekaarten gevoegd zijn. Ook is het nieuwfte werk van kapt. KRUSENSTERN: *Beiträge zur Hydrographie* van den grooten Oceaan (*Leipz.* 1819), voor de beoefening van het zeewezen, van ongemeen veel nut.

STYLITEN. Heiligen, op de toppen van hooge zuilen afgebeeld, ongetwijfeld de wonderlijkfte onder de Christenheid. Het waren zoodanige Christelijke kluizenaars, die daarin eene bijzondere boetdoening ftelden, dat zij het grootfte gedeelte van hun leven op de toppen van hooge zuilen doorbragten. SIMEON, een Siriesch monnik, die in de eerfte helft der 5de eeuw leefde, was de uitvinder van deze nieuwe foort van martelaarfchap. Hij bragt omftreeks *Antiochië*, onder den blooten hemel, op eene zuil, welker top naauwelijks eenen omvang van 2 ellen had, 9 jaar door; nam vervolgens de proef met zuilen van 6, 12, 24, 36 ellen hoogte, en beklom eindelijk eene van 40 ellen, waarop hij 30 jaar leefde. Dat hij echter fomtijds wel eens afgeklommen zal zijn, is niet onwaarfchijnlijk. Ondertusfchen had het voorbeeld van dezen, na zijnen dood voor heilig verklaarden, dweeper in *Sirië* en *Palestina* vele navolgers, en men vindt nog in de 12de eeuw foortgelijke *Styliten*. In het *Oosten* echter vond deze zeldzame boetdoening geenen ingang, die ook reeds daardoor bij ieder verftandig mensch hare waarde moet verliezen, dat de *Styliten* zich met hunne zuilen aan levendige wegen plaatften; terwijl zij hun voorgewend oogmerk, om den hemel ook phyfisch nader te komen, veel beter op eenzame bergtoppen hadden kunnen bereiken.

STYX. (De) Eene beek in *Arabië*, die uit eene hooge rots bij de ftad *Ronakris* ontfprong. Derzelver water werd voor vergiftigend gehouden, en men verhaalde er van, dat het voor menfchen en beesten, welke het gebruikten, fchadelijk was, metalen verkalkte enz. De eeden bij dezelve gedaan, werden als heilig befchouwd. — STYX, eene nimf, volgens HESIODUS, de dochter van OCEANUS en TETHYS, volgens anderen, van EREBUS en de NACHT, had, naar het verhaal van denzelfden fchrijver, kinderen bij PALLAS, die de eer genoten van bij JUPITER te wonen, en met hem onafscheidelijk verbonden te zijn, om dat zij met hunne moeder, in den oorlog met de *Titanen*, JUPITER het eerst waren te hulp gefneld. De *Styx* zelve verwierf de eer, dat de Goden bij haar moesten zweren. Volgens eene andere plaats van HESIODUS, woonde de STYX met hare kinderen in den omtrek van den *Tartarus*, in een van de overige, aldaar wonende, Godheden afgezonderd paleis, eene rots, of in eene grot, welke op zuilen rustte, en van boven met rotfen bedekt was. Uit deze rots ontfprong

ſprong een koude bron, welke diep onder de aarde, zonder dat men het zag, heenvloeide, en een, en wel de 10de, arm is van den *Oceaan*. Negen, namelijk, loopen rondom de aarde en de zee, en ſtorten dan in de laatſte; doch de 10de, de *Styx*, neemt haren weg naar de benedenwereld, en vormt hier, terwijl zij door de rotſen dringt, den beroemden *Stygiſchen* vloed. Bij dezen nu zwoeren de Goden, die hunne eeden niet dan onder verſchrikkelijke ſtraffen konden overtreden.

SUBLIMAAT. Zoo noemen de ſcheidkundigen het produkt van ieder vervlugtiging, welke zich in eenen vasten of poeijerachtigen vorm vertoont. Wanneer zwavel in een beſloten vat verhit wordt, dan verheft hij zich als damp, welke zich aan het koelſte deel van het vat weder als gele zwavel aanzet. Inzonderheid begrijpt men onder bijtend Sublimaat die kwikzilver-bereiding, welke door middel der zoutzuren wordt tot ſtand gebragt, uit de grondſtof derzelven en kwikzilver-metaal beſtaat, en zeer bijtend en vergiftigend is.

SUDETEN. Een lange bergketen, die, zoo als uit PTOLOMEUS blijkt, bij de ouden reeds bekend was, en aan welks zijden de *Hermonduren* woonden. Men begrijpt onder de *Sudeten* het *Iſer-*, *Reuzen-* en *Moravisch* gebergte, waardoor zij met de Opper-Hongaarſche *Karpathen* verbonden worden. De hoogſte top derzelve is de *Sneekoppe*, welke zich 4949 Parijſche voeten boven de oppervlakte der zee verheft.

SUETONIUS. (CAJUS TRANQUILLUS) Een Romeinsch geſchiedſchrijver, die onder de regering van NERO geboren werd, en zich aan de beoefening der fraaije wetenſchappen, dat is, in den zin van dien tijd, aan Redeneer- en Spraakkunst toewijdde. De jonge PLINIUS gaf hem de grootſte bewijzen zijner achting en vriendſchap, en bezorgde hem het tribunaat met het regt der 3 kinders (*jus trium liberorum*), niettegenſtaande hij in eenen kinderloozen echt leefde. Na den dood van dezen zijnen vriend en begunſtiger, werd hij geheimſchrijver bij den keizer HADRIANUS; doch verloor dien post, omdat hij, volgens het berigt van SPARTIANUS, in het leven van dien vorst, met de keizerin SABINA te vertrouwelijk omging. Hij verkoos nu het afgezonderd leven, en ſchreef verſcheidene geſchiedkundige en andere werken, tot welke eerſte hij, als geheimſchrijver des keizers, alle gelegenheid gehad had, om de beste bouwſtoffen te verzamelen. Wij bezitten nog van hem de levensbeſchrijvingen der 12 eerſte keizers, van JULIUS CAESAR af tot DOMITIANUS ingeſloten, waarin hij hen niet alleen als vorsten, maar ook als menſchen afſchetst. Zij bevatten eene groote menigte der belangrijkſte en leerrijkſte berigten omtrent de geſchiedenis dezer gebieders, en geven ons zeer dikwijls, wanneer andere ſchrijvers ons verlaten, de gewigtigſte ophelderingen; terwijl zij tevens alle kenmerken van waarheid dragen, en ons zoo naauwkeurig met de merkwaardigſte perſonen, die in de eerſte eeuw voor en na CHRISTUS geleefd en het Romeinſche volk

volk geregeerd hebben, bekend maken, als door geen ander werk der oudheid geschied is. Behalve deze levensschetsen heeft hij ook nog een werk geschreven over de beroemdste spraakkenners; een ander over de voortreffelijkste redenaars; voorts het leven van TERENTIUS, PERSIUS, LUCANUS, JUVENALIS enz.; doch waarvan veel is verloren gegaan. De beste uitgaven van SUETONIUS zijn die van PETISCUS, *Leeuw.* 1714, 2 deel. in 4°; van BURMAN, *Amst.* 1736, 2 deel. in 4°; van OUDENDORP, *Leijden* 1751, 2 deel. in 8° met aanmerkingen van CASAUBONUS, en van BAUMGARTEN CRUSIUS, *Leipz.* 1815, in 8°.

SUEUR. (EUSTACHE LE) Een beroemd Fransch schilder, die in 1617 te *Parijs* geboren werd, en aldaar in 1655 stierf. Hij verliet nimmer zijn vaderland, en nogtans getuigen zijne werken van eenen, naar de grootste Italiaansche meesters en der antiken, gevormden smaak, ten aanzien der teekening. Door moeite en nadenken bereikte hij als kunstenaar eenen hoogen trap, en zoude het nog tot grooter volkomenheid gebragt hebben, wanneer hij het penseel der Venetiaansche school, en zijne kleuren meer kracht en waarheid gehad hadden. In zijne schilderstukken heerscht eene edele eenvoudigheid, en het grootsche, hetgeen die van RAPHAËL zoo zeer kenmerkt. Zijne denkbeelden zijn verheven; zijne uitdrukking verdient bewondering; zijne houdingen steken zeer goed onder elkander af, en de kleeding zijner beelden is inzonderheid met veel kunst geteekend. Zijne voornaamste stukken bevinden zich te *Parijs*, alwaar hij het klooster der *Karthuizers* met heerlijke schilderstukken versierd had, die echter door eene nijdige hand zijn verminkt geworden. Zij bestaan uit 22 stuks, thans in de zaal van den senaat geplaatst, en vertoonen het leven van den heiligen BRUNO, waaraan de kunstenaar 3 jaar gearbeid heeft. Ook wordt nog een ander schilderstuk van LE SUEUR hoog gewaardeerd, hetgeen juist denzelfden heiligen afbeeldt, zoo als hij voor zich en de zijnen de kerk der *Karthuizers* bij *Grenoble*, en de cellen, waarin zij de wereld geheel vergeten zouden, liet bouwen. De schikking is edel en eenvoudig, en de houding der arbeiders zijn met de uiterste juistheid gekozen. Zijn hoofdwerk is echter het schilderstuk van den Apostel PAULUS, zoo als hij te *Epheze* predikte. Het bevindt zich in het muzeum te *Parijs*, met de mis van den heiligen MARTIN, en andere stukken. Diegene, waarmede 3 zalen in het hotel *Lambert* prijken, zijn zeer merkwaardig: zij bestaan uit 19 stuks, en zijn bekend onder den naam van *Kabinet der Muzen*, en van het *Salon der liefde*. LE SUEUR was een man van een eenvoudig, doch braaf karakter, hetgeen zich door die echte vroomheid kenmerkte, welke den man van talenten zulk eene hooge waarde bijzet.

SUEVEN. Zoo noemde men vóór de Christelijke jaartelling een aantal onder elkander verbondene volken, die het grootste gedeelte van *Duitschland* bewoonden, en waarvan de *Hermonduren*, *Semnonen*, *Longebarden*, *Angeln*, *Vandalen*, *Bourgondiërs*, *Rugiërs* en *Herulers*

de

de voornaamste waren, ten minste die ons het meest bekend geworden zijn. Zij woonden in den beginne tusschen de *Weichsel* en *Oder*; breidden zich over de *Elbe*, en ten tijde van CAESAR zelfs tot aan de *Neckar* en den *Rijn* uit. Volgens TACITUS zouden zij hunne namen van het lange haar ontvangen hebben, hetwelk zij, als een nationaal kenteeken, in een' vlecht of staart droegen. Zij schijnen eenige bijzondere godsdienstige plegtigheden gehad te hebben, maar bezaten voor het overige dezelfde zeden en inrigtingen, als de overige Duitsche volken. Bij de groote volksverhuizing trokken de *Sueven*, vereenigd met de *Alanen* en *Vandalen*, naar *Gallië*; drongen in het jaar 409 over de *Pyreneën* in *Spanje*, en verdeelden met de *Vandalen* de provinciën *Gallicië* en *Oud-Kastilië*. Na dat de laatsten naar *Afrika* waren overgestoken, breidden zich de *Sueven* verder uit, zelfs tot in het tegenwoordige *Portugal*. Hunne zucht tot verovering wikkelde hen in oorlogen met de *Romeinen* en *West-Gothen*, waarin zij door de laatsten in het jaar 586 volkomen overwonnen werden, sedert welken tijd hun rijk, en zelfs hunnen naam, uit de Spaansche geschiedenis verdwenen is. De in *Duitschland* achtergeblevene *Sueven* verschenen in de 5de eeuw, onder den naam van *Schwaben*, vereenigd met de *Allemannen*, tusschen den *Boven-Rijn* en de *Main*, in den omtrek van den *Donau*, de *Neckar* en *Lech*. Zij zijn de stamvaders der tegenwoordige *Zwaben*; stonden van de 8ste eeuw onder de opperheerschappij der Frankische koningen, en werden door hertogen geregeerd. Het land, dat zij bezaten, was in onderscheidene distrikten (*page*) verdeeld, wier benamingen tegenwoordig nog gedeeltelijk overgebleven zijn; doch strekte zich hetzelve verder uit, dan de thans in *Wurtembergsch-Beijeren*, *Baden*, *Hesfen*, enz. verdeelde Zwabische kreits.

SUHM. (PIETER FREDERIK VAN) Deensch kamerheer en historieschrijver te *Koppenhage*, was een, als wijsgeer, dichter en geschiedschrijver, beroemd geleerde. Hij genoot van zijnen vader, den Deenschen vlootvoogd, U. F. SUHM, eene goede opvoeding; legde zich voornamelijk op de Grieksche en Romeinsche Letterkunde toe, en vormde zich, inzonderheid, aan de Hooge school te *Koppenhage*. Geen behagen in het regtsgeleerde vak vindende, volgde hij zijne neiging tot de Wetenschappen; ging in 1751 naar *Noorwegen*; woonde tot 1765 te *Drontheim*, en keerde vervolgens naar *Koppenhage* terug, alwaar hij, onder het genot van den uitgebreidsten roem, in Herfstm. 1798, in den ouderdom van 70 jaar stierf. SUHM was in vele opzigten het sieraad zijner eeuw en van zijn vaderland, en leverde, zoo wel voor bloote lezers als voor geleerden, zeer uitmuntende werken. Hij bezat een aanzienlijk vermogen, hetwelk hij op de onbaatzuchtigste wijze ter ondersteuning van geleerde mannen en inrigtingen besteedde, en tevens de beminnelijkste deugden. Als oordeelkundige en wijsgeer heeft hij zich door zijne zedelijke en algemeen nuttige verhandelingen; als dichter door zijne Noordsche Idyllen en verhalen, en als klassiek

schrij-

fchrijver van zijn vaderland in het gunstigst licht geplaatst, en eenen onvergankelijken roem verworven. Zijne boekerij, welke meer dan 100,000 banden bedroeg, vermeerderde hij door den aankoop van belangrijke werken, waartoe hij jaarlijks 5000 daalders besteedde; terwijl hij alleen aan de vergrooting van het boekvertrek 20,000 daalders ten koste legde. Hij hield boekbewaarders; opende dagelijks zijne boekerij voor een ieder, en gaf aanzienlijke fommen uit voor handfchriften, en aan afschrijvers, alsmede ter onderfteuning van behoeftige ftudenten. Door den zwaren brand te *Koppenhage*, in 1795, verloor hij twee werken, die hij op zijne kosten liet drukken, namelijk het 8fte deel zijner *Scriptorum rerum Danine medii aevi*, en het 7de zijner Deenfche gefchiedenis. Hij ftond zijne boekerij in 1796 aan de koninklijke af, voor eene lijfrente van 3000 daalders. Verfcheidene zijner werken zijn in het Hoogduitsch overgezet: onder de belangrijkfte derzelven behooren zijne: *Kritifche Gefchichte von Dänemark zu den Zeiten der Heiden*; zijne *Gefchichte der Nordifche Volkerwanderung*; zijn werk *über den Urfprung der Völker im Allgemeinen*, en *über den Urfprung der Nordifchen Völker*, enz.; alle welke werken als een magazijn der Noordfche gefchiedenis kunnen befchouwd worden.

SUIKER, SUIKERRIET. De Suikerftof is eene zelfstandigheid, welke in vele planten en gewasfen aanwezig is. Hare voornaamfte eigenfchappen zijn deze: zij is zoet; kristallifeert meestal in meer of minder regelmatige gedaanten, naar den aard van het gewas, waaruit zij verkregen is; verbrandt, op vuur geworpen, onder het verfpreiden van eenen fcherpen, hoestverwekkenden damp, en laat eene zwarte, min of meer opgezwollen, kool achter; lost zich zeer gemakkelijk in water, en, voor zoo ver zij eenig water bevat, ook in alkohol op; gaat, onder zekere voorwaarden, tot de wijngisting over, en levert brandewijn.

De Suiker, welke het meest algemeen gebruikt wordt, is die uit het Suikerriet (*Sacharum officinarum L.*); eene plant, die aan gene zijde der *Ganges* te huis behoort. Of de ouden, die zich het meest van honig bedienden, deze Suiker reeds gekend hebben, is moeijelijk te bepalen. Volgens den graaf VAN VELDHEIM zoude het uit HERODOTUS blijken, dat de *Grieken* en *Perziërs*, reeds 4 of 500 jaar voor onze tijdrekening, aan het Oost-Indifche Suikerriet, en de daaruit bereide Suiker, kennis gehad hebben, en bij hen eenen tak van handel uitmaakte. Dat DIOSCORIDES de Suiker kende, fchijnt men uit zijne fchriften te kunnen opmaken, waarin hij dezelve onder den naam van *Sacharan* befchrijft, en als een gefchikt maagmiddel aanraadt. Volgens het gevoelen van fommigen, zoude PAULUS AEGINETZ de eerfte geweest zijn, die in 625 van de Suiker, onder den naam van Riet-honig (*Mel arundinaceum*), heeft gewag gemaakt. Dan, wat hiervan zij, zeker is het, dat men het Suikerriet in het jaar 1148 in *Sicilië* begonnen heeft te verbouwen, werwaarts het uit

Egypte was aangebragt; doch deze verbouwing is federt geheel te niet geloopen, en men wijst, als eene zeldzaamheid, nog alleen de fuiker-plantage op *Avula* aan. Thans is deze plant in alle 4 wereld-deelen, bijzonder in *Oost-* en *West-Indië*, in *Brazilië*, op de kusten van *Guinea* en *Congo*, en op de *Kanarifche eilanden* bekend. Sedert de *Engelfchen* hunne bezittingen in de *Oost-Indiën* hebben uitgebreid, hebben zij zich met alle vlijt op de verbouwing van het Suikerriet toegelegd, en de bereiding van de Suiker is, volgens fommigen, àldaar zoo aanmerkelijk, dat de helft der in *Europa* gebruikt wordende Suiker uit *Bengalen* en *Coromandel* wordt uitgevoerd.

De wortel van het Suikerriet is dik en knobbelig, en breidt zich gaarne in allerlei rigtingen uit. De bladen zijn lang en fmal, zeer fijn getand, en in het midden van flechts eene rib, of pees, voorzien. De regt opgaande ftam heeft eenen teederen, weeken bast, waaronder zich een wit fponsachtig merg, met een zoet vocht opgevuld, bevindt: hij heeft verfcheidene fcheuten, of groeit van fchot tot fchot, die 4, 6 tot 12 duim van elkander ftaan, en doorgaans ter zijde bloemen aan de oogen of knobbels dragen; doch die fpoedig afvallen, wanneer boven aan den top van den ftam een' geheelen bos bladeren ontftaat, uit welks midden zich eindelijk eene wit graauwe, glanzige bloemtros verheft. Na den bloeitijd wordt de bast allengskens geel, en het merg bruinachtig, wanneer de ftam begint te verdroogen; doch de wortel loopt weer op nieuw uit, en duurt, naar mate dat de grond is, eenige jaren. De hoogte van het riet is verfchillende, gewoonlijk van 6 tot 12, maar ook wel van 20 voet. De zwaarfte ftammen zijn de beste, om dat zij het meeste fap opleveren. De grond, dien men voor de fuiker-plantagiën verkiest, moet wel los of ligt, maar niet fchraal, en ook niet al te vochtig zijn, en door de zon ruim befchenen worden. Op de Engelfche plantagiën mest men het land nu eens met asch, dan weer met rottende bladen van het Suikerriet zelf; doch de beste mest is die van rundvee, muilezels en paarden. Na dat de grond wel bewerkt en in de vereischte orde gebragt is, legt men loten, van 3 of 4 geledingen, horizontaal in de gemaakte gruppen, en bedekt ze met aarde. In den tijd van 8 dagen komen uit de knoppen der loten halmen voort, waarna zorgvuldig op het wieden moet gepast worden, en na verloop van 10, 12, fomtijds 18 maanden, naar mate van het weder en den aard van het land, is het Suikerriet rijp, om te oogften. Het rijpe gele, fomtijds ook violetkleurig riet wordt nu afgefneden, en wel eerst het bovenfte fchot, waarna de geheele ftam geveld, de bladeren er afgenomen, en het riet naar den fuikermolen gebragt wordt; gebruikende men de bladeren, om de Neger-hutten te dekken, en het bovenfte fchot tot voeder voor paarden en ezels. Daar het riet, als het lang blijft liggen, begint te broeijen, zoo fnijdt men op éénen dag niet meer, dan men op den molen kan uitperfen, wanneer het uitgeperfte of drooge ook nog tot voeder, of ook wel tot brandftof dient. Het

ſap wordt vervolgens gekookt en gezuiverd, waartoe kalkwater en loog gebruikt worden. De alzoo door uitkoking verkregene Suiker wordt *Moscovade* genoemd, en in onze Europiſche raſinerijen verder gezuiverd, waartoe men zich wederom van kalkwater, osſenbloed en eiwit bedient. De ontdekking van het ontkleurend vermogen van de plantaardige, inzonderheid van de dierlijke kool, is voor de ſuikerraſinerijen van veel belang geweest, zoodanig, dat het gebruik dezer laatſte meer en meer toeneemt, en men in ſommige Franſche fabrijken alleen van dezelve, ter zuivering van de Suiker, gebruik maakt; terwijl men in de overige fabrijken, zoo als in ons vaderland, behalve de dierlijke kool, ook nog de gewone zuiveringsmiddelen bezigt. Dat gedeelte van de Suiker, hetwelk uit de vastgewordene *Moscovade* afdruipt, en *Melisſe* wordt genoemd, wordt zorgvuldig afgezonderd, in gisting gebragt, en tot het ſtooken van rum of ſuiker-brandewijn gebruikt.

In *Noord-Amerika* vervaardigt men de Suiker uit het ſap van den ſterken Ahorn (*Acer Saccharinum*); een boom, die aldaar in groote hoeveelheid wordt aangetroffen, en geheele bosſchen vormt. Deze boomen worden in Sprokkel-, Lente- en Grasm., door middel van daartoe geſchikte booren, $\frac{1}{4}$ duim diep geboord; uit de opening vloeit het ſap, dat men door middel van een houtje die rigting geeft, welke men verkiest. Het ſap vloeit 4 tot 6 weken, wanneer de boom, ophoudende, aan de Zuidzijde vocht te geven, aan de Noordzijde doorboord wordt. Dit doorbooren doet aan den boom geen nadeel; hebbende men voorbeelden, dat boomen, op genoemde wijze, 40 jaar lang geboord zijn, zonder dat de minſte verandering in derzelver groei beſpeurd werd. Gewoonlijk levert elke boom jaarlijks, bij een gunſtig ſaizoen, 20 tot 30 galonnen ſap, waaruit men 5 tot 6 pond Suiker verkrijgt. De bereiding en raſinering derzelve geſchiedt veelal op dezelfde wijze, als die van de Rietſuiker. Men vervaardigt de Ahorn-ſuiker in *Noord-Amerika* zoo menigvuldig, dat zij tegenwoordig reeds $\frac{1}{8}$ meer bedraagt, dan tot eigen behoefte noodig is.

Behalve de Riet- en Ahorn-ſuiker, kent men ook nog andere ſoorten, als: die van beetwortelen, druiven, appelen, honig, manna, aardappelen, ſtijfsel, hout en linnen. Ofschoon al deze plantaardige ligchamen eene ware ſuikerſtof opleveren, zijn zij echter zoo wel in kristal gedaante, als, en wel voornamelijk, in het vermogen om te zoeten, zeer onderſcheiden, en moeten in dit opzigt alle voor de Rietſuiker onderdoen. De Beetwortel-ſuiker komt met de laatſte het meest overeen, en heeft tijdens het verbod van invoer van buiten, door Napoleon, aan vele handen werk verſchaft. Sedert echter de Rietſuiker weder vrij kan ingevoerd worden, heeft men dezen arbeid grootendeels geſtaakt; doch vindt men nog in het dorp *Oosterbeek*, bij *Arnhem*, eene fabrijk van beetwortelen-ſuiker, die door den heer Bakker beſtuurd wordt. — De Druiven-Suiker wordt voornamelijk in *Frankrijk* gemaakt: zij komt veel overeen met de Stijfsel-ſuiker, het

eerst door KIRCHBERG te *Petersburg* ontdekt, en met de Hout- en Linnen-ſuiker door BRACONNET opgegeven. De laatſte ſoort is in meer dan één opzigt belangrijk, en derzelver bereiding door C. M. VAN DIJK, apotheker te *Utrecht*, met een gunſtig gevolg hier te lande, herhaald, en in een der nummers van den *Algemeenen Konst- en Letterbode* beſchreven: zij is een oningewijde in de Scheidkunde, te vreemder, daar een pond linnen meer dan een pond Suiker oplevert. De Linnen-ſuiker, even als die van ſtijfſel en aardappelen, hebben wij aan de Scheidkunde te danken, alzoo dezelve in de genoemde plantaardige ligchamen niet gevormd, maar gevonden worden.

In ons vaderland beſtaan hier en daar fabrijken, waarin men de aardappelen wel niet tot Suiker, maar alleen tot ſtroop bereidt, welke, hoezeer ook tot aanzoeting, meestal echter ter bereiding van de zoogenoemde gebrande ſtroop, gebruikt wordt. — De bereiding of zuivering der verſchillende Suiker-ſoorten, en bovenal van de Rietſuiker, houdt verſcheidene handen bezig, en de laatſte maakt bij ons te lande eenen aanmerkelijken tak van handel en fabrijkwezen uit. De eigenſchappen van goede Suiker, voor dagelijksch gebruik, zijn te algemeen bekend, dan dat wij daarbij zouden behoeven ſtil te ſtaan. De Suiker is zeer voedend, waarom men haar als een ſmakelijk en aangenaam toevoegſel onzer ſpijzen beſchouwen kan; terwijl zij bijzonder geſchikt is, om door hare ſlijmerige eigenſchap onze vette en waterachtige ſpijzen te verbinden. Hare bederfwerende kracht maakt haar in vele huishoudens onmisbaar, vermits zij tot het inleggen van vruchten van algemeene dienst is. Of het veelvuldig gebruik van Suiker onſchadelijk is, hieromtrent ſchijnt men het niet volkomen eens te zijn; want terwijl ſommigen haar alleen onſchadelijk houden voor de zoodanige, die eene ſterke, gezonde maag hebben, zijn er weder anderen, die haar als een bijzonder geſchikt middel aan allen, zonder onderſcheid, aanbevelen.

SULLA of SYLLA. (LUCIUS CORNELIUS). Romeinsch Dictator, werd te *Rome*, in het jaar 607, na de bouwing der ſtad, uit het oude geſlacht der SCIPIO's geboren. Hij genoot eene goede opvoeding; maar leefde zeer buitenſporig, en beminde inzonderheid de ſchouwſpelen, den wijn en de vrouwen. Voor het overige ſchitterde hij door zijne rijkdommen onder de Romeinſche ridders, en diende in het jaar 107 voor onze tijdrekening, in *Afrika* onder MARIUS, die hem tegen de *Marſen* zond, welke hij tot de partij der *Romeinen* overhaalde, na dat hij vooraf de *Toloſaten* geſlagen, en hunnen koning CAPILLUS gevangen genomen had. In het volgend jaar diende hij onder den conſul CATULUS; ſloeg tot tweemaal de *Samniten*, en werd daarvoor in *Rome* tot praetor benoemd, waarna hij het ſtadhouderſchap over de provincie *Azië* verwierf, en aldaar den door het volk, met bewilliging der *Romeinen*, verkozenen koning ARIOBARZANES op den troon van *Capadocië* plaatſte, en GORDIUS, onder wiens leiding een zoon van den koning MITHRIDATES EUPATOR dit land be-

beheerschte, eene volkomene nederlaag toebragt. Hierop floot hij een verbond met de *Parthers;* floeg vervolgens de *Samniten*; veroverde hunne vesting *Bovianum*, binnen welke zich hunne nationale vergadering bevond, en deed thans eenen zijner roemrijkfte veldtogten. In het jaar 88 voor onze tijdrekening werd hij conful, en in het volgend jaar werd hij aan het hoofd van een leger tegen den koning MITHRIDATES geplaatst, die een groot deel van *Griekenland* onder zijne magt gebragt had, en door hem volkomen geflagen werd. Ondertusfchen hadden CINNA en MARIUS het huis van SULLA te *Rome* laten omver halen, hem voor eenen vijand van het vaderland, en zijne goederen verbeurd verklaard. SULLA, zich hierover willende wreken, gaf het opperbevel in *Azië* aan MURENA over, en trok in allerijl met 60,000 man naar *Italië*. Hij landde te *Brundufium* (thans *Brindifi*), wanneer zeer vele in *Campanië*, die insgelijks uit *Rome* gebannen waren, zich met hem vereenigden, en zelfs ONEJUS POMPEJUS met 3 legioenen tot hem overging, waardoor zijne krijgsmagt aanmerkelijk verfterkt werd. De confuls CARBO en MARIUS, die hem aan het hoofd van een aanzienlijk leger tegenftand boden, werden geflagen, en SULLA trok zonder verhindering in *Rome;* liet hierop de goederen der gevlugtten verkoopen; belegerde en nam vervolgens *Praeneste*, hetgeen MARIUS bezet hield; liet het plunderen, en weinige *Romeinen*, der partij van MARIUS toegedaan, ontfnapten aan de wreedheid van den overwinnaar, die nu naar *Rome* terugkeerde, en plegtig den bijnaam van FELIX (*den gelukkigen*) aannam.

Het overige van het leven van SULLA was een zamenweefsel van onregtvaardigheid en wreedheid. Tusfchen de 6 en 7000 krijgsgevangenen liet hij in den *Circus* te *Rome* ombrengen, terwijl de fenaat in den tempel van *Bollona* vergaderd was, niettegenftaande hij hun befcherming beloofd had; en van dit oogenblik af zag men in *Rome* en al de provinciën van *Italië* de afschuwelijkfte moordtooneelen, waarbij inzonderheid CATILINA zich door wreedheid kenmerkte. (*zie aldaar*). Na dat SULLA zijne wraakzucht door het wreedaardig vermoorden van vele duizenden bevredigd had, liet hij zich voor eenen onbepaalden tijd tot dictator benoemen, en heerschte nu met eene onbeperkte magt. Hij herriep alle wetten en gaf nieuwe; maakte andere inrigtingen omtrent het confulaat; fchafte het tribunaat af; voegde 300 ridders bij den fenaat en 1060 flaven der gebannenen bij het volk, aan welken hij het burgerregt fchonk. Eenige jaren daarna vernieuwde hij den vrede met MITHRIDATES, die door zijnen ftedehouder MURENA was geftoord geworden, waarop hij, tot verbazing van allen, in het jaar 675 van *Rome*, zijn dictatorfchap nederlegde, en tevens aanbood, om van al zijne handelingen rekenfchap af te leggen, niettegenftaande hij meer dan 100,000 menfchen, waaronder 90 raadsheeren, 15, tot het confulaatfchap behoorende, en 2600 Romeinfche ridders had doen ombrengen. Hij begaf zich vervolgens naar *Putuoli* op zijn landgoed, waar hij zich aan de fchandelijkfte buiten-

ſporigheden overgaf, en in het jaar 676 van *Rome* aan eene verſchrikkelijke ziekte ſtierf. SULLA bezat buitengewone deugden en ondeugden. Men kan hem niet te veel prijzen, noch genoeg verachten. Stervende gaf hij bevel, dat men op zijn graf zoude ſchrijven, „dat „ hem nooit iemand in het goede, hetgeen hij aan zijne vrien„ den, en in het kwade, dat hij aan zijne vijanden had bewezen, „ geëvenaard had."

SULLY. (MAXIMILIAAN *van Bethune*, baron van *Rosnië*, hertog van), was maarſchalk van *Frankrijk* en eerſte minister van den grooten HENDRIK IV. Hij werd in 1559 te *Rosnië* uit eene zeer oude en aanzienlijke familie geboren, en in de hervormde godsdienst, dien hij zijn geheele leven aankleefde, opgevoed. Toen hij elf jaar oud was, werd hij door zijn' vader aan de koningin van *Navarre* en haren zoon den kroonprins HENDRIK voorgeſteld, met wien hij een gelijk onderwijs genoot, en dien hij in 1572 naar *Parijs* volgde, toen aldaar het verſchrikkelijk bloedbad onder de Protestanten, bij den naam van *Parijſche bruiloft* bekend, plaats had, waarbij de opziener van het collegie van *Bourgogne* hem van den dood redde. Hij was een dapper veldheer, die zijnen koning bij verſcheidene belegeringen gewigtige dienſten bewees, en tevens een bekwaam onderhandelaar, als hoedanig hij in 1586 een verdrag voor HENDRIK met de *Zwitſers* ſloot, waarbij dien vorst 20,000 man hulptroepen beloofd werd. Na den dood van ELIZABETH van *Engeland* werd hij, in 1599, als buitengewoon gezant, naar *Londen* gezonden, en won den koning van *Engeland* voor de zaak van zijnen vorst. Zulke belangrijke dienſten bleven niet onbeloond. SULLY werd in 1594 tot ſekretaris van ſtaat; in 1596 tot lid van den finantie-raad; in 1598 tot eerſten opziener over de geldmiddelen; in 1601 tot grootmeester der artillerie, en in het volgend jaar tot gouverneur van de *Bastille* benoemd, waarbij hem tevens het opperbeſtuur over de vestingwerken werd opgedragen. Hij trachtte de rooverbenden, die zich gedurende den burger oorlog over *Frankrijk* verſpreid hadden, ten krachtigſte te beteugelen, en bragt in het beſtuur der geldmiddelen zulk eene goede orde te weeg, dat hij bij 35 millioen inkomſten, in den tijd van 10 jaar, eene ſtaatsſchuld van 200 millioen vernietigde, en nog 30 millioen overhield. SULLY was onvermoeid werkzaam, en genoot niet voor 's avonds, na geeindigden arbeid, in eenen kleinen kring, de genoegens der gezellige verkeering. Hij verzette zich ten ſterkſte tegen alle onderdrukkingen, welke de grooten zich omtrent het volk veroorloofden, en gaf zelfs aan de geliefde van HENDRIK IV, naderhand markiezinne van VERNEUIL, op eenen voordragt van dien aard, een weigerend antwoord. De landbouw, dien hij op het ijverigst beſchermde, verdiende in zijn oog meerdere aanmoediging, dan de kunſten der weelde, welke, naar zijn inzien, ſlechts het geringere getal des volks behoorden bezig te houden; vreezende, dat het aanlokkelijke der daaraan verbonden winſten de ſteden, te zeer ten koste van het land

land, zouden bevolken, en de natie van langzamerhand ontzenuwen.

Toen SULLY van zijn gezantschap in *Engeland* terug kwam, benoemde hem HENDRIK IV tot gouverneur van *Poitou* en grootmeester van alle havens en landingsplaatsen van *Frankrijk*, en verhief tevens het landgoed *Sully* aan de *Loire* voor hem tot een groothertogdom. Deze gunstbetooningen kocht deze groote staatsdienaar, echter, niet door vleijerij; want toen HENDRIK de zwakheid gehad had, om de markiezin van VERNEUIL te beloven, van haar te zullen trouwen, en de koning daartoe aan SULLY de akte vertoonde, scheurde hij die aan stukken. Ofschoon HENDRIK IV, ten einde zich met zijne Katholijke onderdanen te verzoenen, en hunne achting te winnen, tot hunne kerk was overgegaan, bleef SULLY nogtans voor zich zelven een getrouw aanklever der Protestantsche leer. Na den dood van genoemden vorst werd hij, tot aanmerkelijk nadeel voor *Frankrijk*, ontslagen, en moest zich met een geschenk van 100,000 rijksd. van het hof verwijderen; doch eenige jaren daarna riep LODEWIJK XIII hem weder terug, en ontving hij in 1634 den maarschalks-staf van *Frankrijk*, waartegen hij zijne waardigheid als grootmeester der artillerie nederlegde. SULLY stierf in Winterm. 1641, en liet een zeer lezenswaardig werk na, getiteld: *Mémoires des sages et royales oeconomies d'état domestiques, politiques et militaires de* HENRY *le grand*, hetgeen in 1636 te *Sully* onder zijn opzigt gedrukt werd. Deze uitgave is wel niet de volledigste, maar de meest gezochte, om dat zij niet, zoo als de latere van *Amsterdam* van 1723 en 1745, door vreemde handen gegaan is. Het oorspronkelijk werk is zeer belangrijk; het bevat eene menigte voorvallen en geheime anekdoten, die men bij andere gelijktijdige schrijvers te vergeefsch zoude zoeken, en vertoont ons een tafereel der regeringen van KAREL IX, HENDRIK III en HENDRIK IV, ter onderrigting van staatsdienaren en oorlogshelden ontworpen. SULLY verschijnt in hetzelve altijd aan de zijde van HENDRIK, wiens minnehandel, zoo wel als de jaloezij zijner gemalin, zijne huisselijke oneenigheden, en de openlijke belangen daarin op eene aanlokkelijke wijze geschetst worden.

SULTAN. Een Arabisch woord, hetgeen eenen magtigen gebieder van een land beteekent, en de titel is van verscheidene Oostersche vorsten; doch inzonderheid van de regeerders van het Turksche rijk, die men ook Groot-sultans of Groot-heeren noemt, en uit hoofde der bezitneming van het voormalig Grieksch-Romeinsch keizerrijk, gewoonlijk keizers geheeten worden. De gemalinnen van den Sultan worden door de *Europeërs* Groot-sultanes; doch door de *Turken*, de eerste, tweede, derde vrouw enz. genoemd. De eerste is diegene, welke bij den keizer het eerst eenen zoon heeft ter wereld gebragt, en wordt ook bij de *Europeanen* de *Sultane favorite* geheeten. Zij bekleedt boven de overige vrouwen van het serail den hoogsten rang, voor zoo ver als haar zoon niet voor den regerenden Sultan sterft. Eigenlijk komt den titel van Sultane eene wezenlijke, daarvoor verklaar-

de gemalin of keizerin toe; doch zoodanige zijn er niet meer, naardien, tot besparing eener eigene hofhouding, hoedanige eene wezenlijke Sultane zoude moeten hebben, het huwelijk achterblijft. Te *Konstantinopel* noemt men alleen de dochters van den keizer Sultanes, welken naam zij ook behouden, wanneer zij aan officieren of bedienden van den keizer huwen. De dochters uit een zoodanig huwelijk heeten *Kanum-Sultanes*, dat is: vrouwen van den bloede. Is de moeder van den keizer, bij het aanvaarden zijner regering, nog in leven, dan noemt men haar *Walided-Sultane*, of *Sultane Valide*. Zij staat in hoog aanzien, en heeft op het staatsbestuur eenen gewigtigen invloed: ook mag haar zoon, buiten hare toestemming, geene nieuwe gemalin of minnares kiezen.

De Sultan wordt uit het geslacht van OSMAN, den eersten Sultan uit het thans regerend Turksche huis, gekozen, en gewoonlijk neemt men daartoe den oudsten prins van den overledenen Sultan, die, na gedane keuze, in een der prachtige moskeën te *Konstantinopel* met een zwaard omgord (in plaats van gekroond) wordt, en daarbij moet zweren, dat hij de wetten en de godsdienst van MAHOMED zal handhaven. De pracht, die zijnen troon omringt, is buitengewoon, en zijn hofstoet bestaat uit tusschen de 8 en 10,000 personen. Het volk bewijst hem eene bijna Goddelijke eer, en niemand, dan de voornaamsten des rijks, kan, zonder bijzonder verlof, met hem spreken, en zoo hem deze eer vergund wordt, moet hij hem met nedergeslagene oogen, en kruisselings over elkander gevouwen armen naderen. Hij beschouwt zich als den plaatsbekleeder van MAHOMED, noemt zich *Calif*, en matigt zich daardoor eene volkomene willekeurige magt aan; doch bepaalt zich dezelve alleen tot wereldlijke zaken, zonder dat hij in geestelijke eenige de minste verandering kan maken. Over het algemeen is hij van de geestelijkheid en den groot-vizier geheel afhankelijk, en kan op verre na zoo veel niet meer uitrigten, dan weleer door de *Jannitscharen*, omtrent welke hij zelfs voorheen inschikkelijk en toegeeflijk moest handelen; doch die hij thans tracht uit te roeijen, en door geregeld krijgsvolk te doen vervangen. Zijne inkomsten zijn, door de verbazende geschenken, die hij van zijne pacha's en het volk ontvangt, onberekenbaar; de onderdrukking, waaronder zijne onderdanen door hem zuchten, kent geene palen. Zelden hebben zich Sultans als groote mannen vertoond, want bijna allen werden op de rampzaligste wijze in het serail opgevoed, en niets was dus natuurlijker, dan dat zij de werkelooze levenswijze, waaraan zij aldaar gewoon waren, bleven volgen, en alle zaken aan den groot-vizier en den divan overlieten, die alleen in zaken van het hoogste gewigt de toestemming of de bevelen van den Sultan ontvangt; doch zich, daar deze in een geheim vertrek alles hooren kan, wat in den divan omgaat, zeer voor onregtvaardigheden moet in acht nemen.

SULTANE. Zoo noemt men eene zekere soort van oorlogschip in

Turkijë, hetwelk ongeveer 66 ftuks gefchut, 800 zee-foldaten en 50 Griekfche matrozen voert.

SULTANIN. Eene gouden munt in het Turkfche rijk, welke te *Caïro* geftempeld wordt, en omtrent de waarde van 3 gulden en 30 cent bedraagt. De te *Tunis* vervaardigde zijn zwarer, van fijner goud, en een derde meer waardig.

SULZER. (JOHANN GEORG) Een beroemd wijsgeer der 18de eeuw. Hij werd te *Winterthur*, in het kanton *Zurich* geboren, en verloor in 1734 zijne beide ouders op éénen dag, die hem, als de jongfte van 25 kinderen, naauwelijks zoo veel nalieten, als tot zijne opvoeding noodig was. Tot eenen geestelijken beftemd, werd hij naar het *gymnafium* te *Zurich* gezonden, alwaar J. GESZNER hem met de klasfieke Letterkunde bekend maakte, en BREITINGER en BODMER zijnen fmaak in de fraaije kunften poogden te vormen. In 1739 verkreeg hij van het fijnode aldaar verlof, om te prediken; fchreef te *Maschwanden*, waar hij adjunct-predikant was, zijne *moralifchen Betrachtungen über die Werke der Natur* door VON SACK in *Berlijn* uitgegeven; ondernam in 1742 eene reize door de ftreken der *Alpen*, van welke mede eene befchrijving in het licht kwam; werd in het volgend jaar huisleeraar bij eenen aanzienlijken koopman in *Magdenburg*; gaf hier eene overzetting van SCHEUCHZERS *Itinera Alpina*, benevens een *Verfuch über die Erziehung und den Unterricht der Jugend* in het licht; ging in 1744 op aandrang van SACK naar *Berlijn*, waar hij de vriendfchap van EULER en MAUPERTIUS verwierf, en in 1747 tot Hoogleeraar in de Wiskunde bij het *Joachimthalfche gymnafium* werd aangefteld. In 1750 deed hij eene reize naar *Zwitferland*, begaf zich in het huwelijk, en werd bij zijne terugkomst te *Berlijn* tot lid bij de wijsgeerige klasfe van de koninklijke akademie aangenomen, als hoedanig hij verfcheidene verhandelingen in de Franfche taal fchreef. Het voor hem fmartelijk verlies zijner vrouw, in 1760, deed hem andermaal eene reize naar zijn vaderland ondernemen; doch legde hij in 1763, bij zijne terugkomst te *Berlijn*, zijn Hoogleeraar-ambt bij voornoemd *Gymnafium* neder, met oogmerk, om zich met zijne dochters naar *Zwitferland* te begeven. Dan, de koning benoemde hem tot Hoogleeraar bij de nieuw opgerigte ridder-akademie, gaf hem een jaargeld, en fchonk hem een ftuk lands aan den oever der *Spree*, niet ver van de ftad, om er een huis op te kunnen bouwen en eenen tuin aan te leggen, waarvan hij een groot liefhebber was. SULZER werd in 1765 onder de leden benoemd, die den ftaat der akademie moesten onderzoeken en haar eene betere inrigting geven, en moest eenige jaren later, met SACK en SPALDING, de fchool te *Kloosterbergen*, en de fcholen en het *Gymnafium* te *Stettin* en *Stutgard* op eenen beteren voet brengen. In 1771 werd hij door den hertog van *Kourland* aangezocht, om een *Gymnafium* te *Mitau* op te rigten; doch hij moest uit hoofde van ziekte zijne reize derwaarts ftaken: evenwel ontwierp hij het plan tot deze inrigting, en zorgde voor bekwame Hoogleeraren

ren. Ofschoon de zwakke ſtaat zijner gezondheid niet verbeterde, bleef hij echter nog altijd in het letterkundig vak werkzaam, en ondernam in 1775, op raad van HALLER, eene reize door *Zwitſerland* en *Frankrijk* naar *Italië*, van welke hij eene belangrijke beſchrijving geleverd heeft. In het eerst ſcheen de zachtere luchtſtreek van *Italië* eenen voordeeligen invloed op zijne gezondheid te hebben; doch in den Herfst van 1776 nam zijne kwaal toe, en maakte in 1779 een einde aan zijn leven. SULZERS *algemeine Theorie der ſchönen Künſte*, 4 deel. in gr. 8°, laatſte uitgave *Leipzig* 1792—1799, is eene der voortreffelijkſte werken in zijne ſoort, en nog van meerder waarde geworden door de *literariſchen Zusätze* van BLANKENBURG, 3 deel. groot 8o, *Leipzig* 1796—1798, alsmede door de *Nachträge*, of *Charakteristik der vornehmſten dichter aller Nationen, nebst Abhandelungen über Gegenſtände der ſchönen Kunſte*, welke door VAN DIJK en SCHATZ te *Leipzig* van 1792—1808 in 8 deel. zijn uitgegeven. Ook SULZERS overige werken, bij voorb. zijne *Vermischten philoſophischen Schriften*, zijne *Vorübungen zur erweckung der Aufmerksamkeit und des Nachdenkens*, 3 deel., onderſcheiden zich van eene voordeelige zijde.

SUMACH. Een geſlacht van planten, uit de derde orde der 5de klasſe, de *Rhus Coriaria.* De Virginiſche Sumach wordt tot zwartverwen; de vernis-Sumach, ook de *Noord-Amerikaſche giftboom* genoemd, die in *Japan* en *Noord-Amerika* groeit, tot het bereiden van vernis gebruikt. Ook bedient men zich van derzelver gevederde bladen, uit hoofde hunner zamentrekkende kracht, tot het looijen van leder.

SUMATRA. Een der Sundaſche eilanden in de *Oost-Indiën*, onder den *aequator*, waardoor het bijna in twee gelijke helften verdeeld wordt, Westwaarts bezijden *Malacca* en *Borneo*, en Noordwestelijk boven *Java* gelegen, waarvan *Sumatra* door de zee-engte *Sunda* geſcheiden wordt. Men ſchat de lengte van dit eiland op 1050, de breedte op 165 Engelſche, en deszelfs oppervlakte op omtrent 65,000 vierkante mijlen. Het wordt door eenen, op vele plaatſen dubbelden en driedubbelden, bergketen, meer Westelijk dan Oostelijk loopende, doorſneden, van welke de berg *Ophir*, die onmiddellijk onder den *aequator*, of middaglinie ligt, zich 13,424 voet boven de oppervlakte der zee verheft. Tusſchen deze bergketens liggen uitgebreide vlakten, die veel hooger, dan de ſtreken aan de kust zijn, en een koel klimaat hebben. Ook vindt men tusſchen de bergen groote en ſchoone meren, welke zich tot het binnenſte des lands uitſtrekken en den handel aanmerkelijk bevorderen. Aan de Westkust van *Sumatra* heeft men overal ſtroomen en rivieren; doch zij zijn te naauw en te gevaarlijk voor de ſcheepvaart; terwijl die aan de Oostkust breeder en dieper zijn. De Zuid-Oostelijke kust is bijna geheel met amandelboomen bedekt, wier takken in eene gebogene rigting in het water afhangen, en waaraan zich eene menigte oesters en andere kleine ſchelpdieren vasthechten. Op de Westkust van *Sumatra*, ten Zuiden van den *aequator*, begint het drooge jaargetij (*Mousſon* of pasſaatwind

wind) in Bloeim., en duurt tot in Herfstm.; de Noordwestelijke passaatwind neemt zijnen aanvang in Slagt-, en de regen houdt in Lentem. op. De wind waait op dit eiland, gelijk in alle zonnekeer-krings landen, in elke 24 uur zekere uren van den zeekant, en vervolgens even zoo lang van de landzijde. De lucht is hier gematigder dan in andere landen, onder de middaglinie liggende. Vorst en sneeuw zijn hier onbekend; maar zoo veel te meer heeft men schielijk opkomende donkere nevels, aardbevingen, die echter niet zeer sterk, en onweders, die niet gevaarlijk zijn. Het eiland levert het fijnste goud, eenig zilver, koper, ijzer, tin, zwavel, salpeter, zout, steenolie en steenkolen op, en ook vindt men er heete en minerale bronnen. De rijst is op *Sumatra* het gewigtigste artikel van landbouw, en men heeft er verscheidene soorten van. De vrucht van den kokosboom, benevens de handel in betel en bamboes, geven aan de inwoners veel voordeel, alzoo deze gewasfen weinige moeite en arbeid kosten. Suiker wordt er veel verbouwd; maïs, peper, gember, koriander en komijnzaad worden in de tuinen door de inboorlingen gewonnen, en de indigo, het braziliehout en de elasticke gom maken eenen aanzienlijken tak van handel uit. Onder de eetbare vruchten vindt men mango, pisang, oranje-appelen, en vele andere heerlijke gewasfen. Aan de Noordwestzijde van den *aequator* groeit de kamferboom; ook de giftboom (*Puhn Upas*) wordt op *Sumatra* gevonden; doch is op verre na niet zoo gevaarlijk, als men dien heeft afgeschilderd: men kan veilig onder zijne schaduw rusten, en zelfs vogelen nestelen in denzelven. — Onder de viervoetige dieren behooren, inzonderheid, de tamme buffels, het eenige huisdier, dat tot den arbeid gebruikt wordt, en de inwoners van melk, boter en vleesch voorziet; eene soort van wilde koeijen; kleine verwilderde paarden, die op het eiland *Celebes* gegeten worden; tamme en wilde zwijnen en bokken; olifanten; enkeld en dubbeld gehoornde rhinocerosfen; tijgers, tijgerkatten, kameleons, aligators (eene soort van krokodillen), benevens vele soorten van slangen en schildpadden. De meren en rivieren, zoo wel als de zee, zijn vervuld met visschen, schelpdieren, en aan tam en wild gevogelte van velerlei aard heeft men overvloed. De *Engelschen* hebben, na de verovering der Molukfche eilanden in 1796, den nootenmuskaat- en kruidnagelboom ook naar *Sumatra* overgebragt, alwaar de eerste, inzonderheid, zich zoo aanmerkelijk vermeerderd heeft, dat het getal in 1815 reeds tot 20,000 voldragende boomen was toegenomen, die jaarlijks 200,000 pond nooten, en 56,000 pond nootenmuskaat-bloesems opleverden. Behalve de reeds genoemde natuurlijke voortbrengsels maken de benzoe, het elpenbeen, de was, Indiaansche vogelnesten, het ebben- en adelaarshout mede belangrijke artikelen voor den handel uit.

Het eiland wordt in vele rijken verdeeld, waaronder dat van *Menancabo*, *Achem* en *Indrapura* de voornaamste zijn; doch velen zijn nog niet naauwkeurig genoeg bekend. Deszelfs regerings-bestuur is

is een mengſel van het leenſtelſel en aartsvaderlijke heerſchappij. In de landen, langs de kust liggende, hebben, met de Europiſche inrigtingen, zich ook, onder de inboorlingen, de Europiſche zeden verſpreid. Zij zijn van eene middelbare geſtalte, en grootendeels welgemaakt. De vrouwen drukken den neus van de pas geborene kinderen plat, de herſenpan te zamen, en rekken de ooren lang uit, hetgeen men voor de ſchoonheid noodzakelijk oordeelt. Op gelijke wijze trekken de mannen den baard uit, en beide geſlachten misvormen hunne, natuurlijk, zeer ſchoone en witte tanden door de vijl en andere middelen. Velen der inboorlingen zijn door Spaanſche en Nederlandſche zendelingen tot de *uitwendige* aanneming van het Christendom gebragt; doch hunne godsdienſtige overtuiging is nog zeer gebrekkig. Zij gelooven aan een hoogst Wezen, aan geene onſterfelijkheid, maar aan eene ſoort van zielsverhuizing, en hebben eenen bijzonderen eerbied voor de begraafplaatſen hunner voorvaders en bloedverwanten. — Tegenwoordig is ons vaderland in het bezit van het grootst gedeelte des eilands, daar de *Engelſchen* hunne bezittingen alhier tegen de onzen op het ſchier-eiland *Malacca* hebben afgeſtaan. *Padang* op de Westkust is onze voornaamſte bezitting, en verder zijn *Bencoolen*, *Palembang*, *Samby*, de eilanden *Banca* en *Billeton* onze vooornaamſte kolonien. Wij krijgen van hier peper, kamfer, goud, was, elpenbeen, vogelnesten, bétel, koffij, terpentijn, gom, ebbenhout, benzoe en tin. — Tot hiertoe waren ons alleen de kusten van *Sumatra* bekend; doch onlangs is ſir THOMAS STAMFORD RAFFLES, gouverneur van het Britſche fort *Marlborough*, in 3 verſchillende rigtingen in het eiland doorgedrongen, namelijk: Zuidelijk, naar het land *Mannah*, voornamelijk tot de *Pasſumahs*, die de belangrijkſte provincien van hetzelve bewonen; voorts ten Noorden van *Menancabo* de beroemde hoofdſtad van het Maleiſche rijk, en eindelijk van *Bencoolen*, dwars door het eiland, naar *Palembang*. Hij vond een welbebouwd land, rijk aan kostbare metalen. De *Pasſumahs* zijn van een ſchoon menſchenras, die de kustbewoners in vele opzigten overtreffen, zeer talrijk, en beminnaars van den landbouw zijn. Te *Menancabo* werd hij door eene bevolking en eenen grond verrast, welke met die van *Java* volkomen kunnen wedijveren; kunnende de eerſte, zijns oordeels, op eene uitgeſtrektheid van 20 mijlen, weinig minder dan een millioen bedragen.

SUNDASCHE EILANDEN, of Oosterſche *Archipel* (De) ontleenen hunnen naam van de ſtraat *Sunda*, in *Oost-Indiën*, tusſchen *Sumatra* en *Java* gelegen. Zij worden in grootere en kleinere verdeeld, en vormen eenen talrijken *Archipel*, die zich van beide kanten van *Malakka* tot aan de *Molukſche eilanden* uitſtrekt. *Sumatra*, *Java*, *Borneo* en *Celebes* behooren tot de groote eilanden, die te zamen 20,000 vierkante mijlen bevatten; de heerlijkſte voortbrengſels der Natuur opleveren, en met de *Europeërs*, inzonderheid met de *Engelſchen* en *Nederlanders*, die beiden hier aanzienlijke bezittingen

gen hebben, eenen ſterken handel drijven. Derzelver bewoners zijn of inboorlingen, die meestal van eene zwarte of geelachtig zwarte kleur zijn, of *Maleijers*, die later zich hier hebben nedergezet, en zich door eene geelachtige of bruine kleur onderſcheiden. De eerſte zijn meestal Heidenen, de laatſte Mahomethanen. — *Borneo* (de overige der genoemde eilanden vindt men onder hunne afzonderlijke artikels,) is het grootſte van alle Oost-Indiſche eilanden. Het bevat 14,000 vierkante mijlen, ligt ten Oosten van *Sumatra* en ten Noorden van *Java*, regt onder de linie; deszelfs binnenſte gedeelte is bergachtig en weinig bekend. Men vindt er vele ſpecerijen, eene bijzonder goede ſoort van rijst, en eenen grooten overvloed van diamanten. Het land zelf heeft verſcheidene koningen en rajah's, en de *Nederlanders*, *Engelſchen* en *Chinezen* hebben er vele faktorijen, en drijven er tevens ſterken handel.

SUNNA. 1. Eene verzameling van overleveringen, de Mahomethaanſche godsdienst betreffende, waarvan de afschriften in vele opzigten van elkander verſchillen. Die der *Perzianen*, *Arabieren* en *Afrikanen* zijn geheel ſtrijdig met elkander, en van hier de onderſcheidene ſekten. Diegene, welke de *Sunna* van gelijke waarde als den *Koran* houden, heeten *Sunniten*, die weder de aanhangers van Ali, welke de *Sunna* niet erkennen, en Ali voor den opvolger van Mahometh in het hoogepriesterlijk ambt houden, *Schyten*, dat is onregtzinnigen, noemen. — 2. Bij de oude Noordſche volken was Sunna de Godin der zon, en werd door de Goden aan den Hemel geplaatst, om den zonnewagen te mennen. Ter harer eer werd een geheel jaar een geitvarken gemest, hetgeen bij den aanvang van het nieuwe jaar, met het begin van Sprokkelm., geſlagt en geofferd, en 8 dagen voor Louwm. bij den vorst des lands gebragt werd, wanneer de grooten, op zijnen rug, met gevouwen handen, dezen moesten huldigen en den eed van getrouwheid afleggen.

SURATTE. Eene ſtad in het Britſche *Hindostan*, provincie *Muratte*, eenigzins Noordwaarts van *Bombay*, aan de rivier *Tappee*. Zij heeft vele moskeën en pagoden, kerken en karavanſera's, en telt volgens Hamilton ruim 450,000 inwoners van allerlei natien; is wegens haren handel en fabrijken in zijden ſtoffen, brocades, gedrukte linnens, goud- en zilverwaren, fijne werken van hout en paarlemoer, van groot belang, en de zetelplaats van eenen Nabob, die van de *Engelſchen* een jaargeld ontvangt. Men rekent, dat hier jaarlijks 800 ſchepen aankomen, terwijl aanzienlijke karavanen landwaarts ingaan.

SURINAME. Eene gewigtige Nederlandſche volkplanting, beſloten tusſchen 2 groote grensrivieren, de *Marrewijne* en de *Courentijn*, en gelegen op 5°, 40′, 30″ Noorderbreedte, en 55° Westerlengte van *Greenwich*. Zij bevat nagenoeg het middelſte gedeelte van *Guiana*, heeft aan weerszijden de Engelſche en Franſche bezittingen, en eene uitgeſtrektheid, bijna als ons tegenwoordig koningrijk. Zij loopt aan de eene zijde langs den *Wester-Oceaan*; terwijl de grenzen binnen

nenwaarts eigenlijk onbepaald zijn, en tegen de woonplaatsen der onbeschaafde natien dezer hemelstreek stuiten. Uit deze binnenlanden ontspringen de menigvuldige rivieren en kreken, welke dit zoo vruchtbaar land schier in alle rigtingen doorstroomen, en zoo wel den landbouw bevorderen, als zij voor de scheepvaart van de grootste dienst zijn. Deze rivieren onderscheiden zich echter van de meeste in *Europa* daardoor, dat zij 2 of 3 dagreizens landwaarts in ophouden voor grootere vaartuigen bevaarbaar te zijn, hetgeen door de spoedige rijzing van het land, alsmede door de menigvuldige klippen, veroorzaakt wordt. Deze rijzing van den grond doet in den droogen tijd de bedding te ondiep worden; terwijl zij in den regentijd den stroom eene te snelle kracht geeft. Ondertusschen verhindert deze lagere ligging in geenen deele de vruchtbaarheid: men vindt hier de beste houtsoorten, en de grond draagt kennelijke blijken van ook meerdere en andere gaven in den schoot der menschen te kunnen uitstorten, indien zij slechts ondernamen, gewasfen, naar den aard der hoogere streken geschikt, te planten en voort te kweeken. Behalve velerhande houtsoorten, brengen de lagere deelen der kolonie suiker, koffij, cacao en katoen voort; wordende de drie eerstgenoemden op de plantagien langs de rivieren, en de laatste alleen aan de zeekust gevonden. Men denke echter niet, dat de genoemde de eenige gewasfen zijn, welke *Suriname* oplevert. In de gezegende keerkrings gewesten gelegen, bevat inzonderheid het plantenrijk eenen schat van onbegrijpelijken rijkdom, niet slechts tot voeding en geneesmiddelen, maar ook ter veraangenaming van den smaak, en sieraad der geheele Natuur. Daar echter de bedoelde voortbrengsels eene grootere groeikracht en vruchtbaarheid vorderen, en de wijze van landbouwen, alsmede de uitgestrektheid der gronden, niet toelaten, dat men het gemis dier twee voorname vereischten door bemesting herstelle, zoo worden deze landen eindelijk verlaten, en na weinige jaren wederom geheel met bosschen bedekt; doch kunnen sommigen dezer verlaten landen, b. v. koffij-plantagien, met het beste gevolg weder tot suiker worden aangelegd, en jaren lang tot dat einde behouden blijven.

Men heeft op *Suriname* geene andere afwisseling van jaargetijden, dan die door meer aanhoudenden regen of droogte wordt te weeg gebragt. De groote regentijd begint gewoonlijk in het midden of het laatst van Grasm., wanneer men den 6den de zon in het toppunt heeft, en wordt in den loop van Oogstm. door den grooten droogen tijd vervangen; terwijl de zon den 6den van Herfstm. op haren terugweg andermaal in het toppunt komt. Deze drooge tijd, welke voor de ongezondste wordt gehouden, duurt tot het laatst van Slagt- of tot het midden van Winterm., en wordt opgevolgd door den kleinen regen- en kleinen droogen tijd, waarvan de eerste in het laatst van Sprokkelm. een einde neemt. Deze afwisseling heeft echter op verre na niet zoo geregeld plaats, als men zich in *Europa* voorstelt; heb-

hebbende niet zelden in den eenen of anderen tijd juist het tegengestelde weder plaats van hetgeen men zou verwachten. Ondertusschen schijnen deze jaargetijden voor vele Europische planten niet gunstig te zijn; want noch eenigen onzer granen, noch aardappelen, noch onze heerlijke boomvruchten willen hier tieren; terwijl de pogingen, algemeen tot aankweeking van onze groenten en peulvruchten aangewend wordende, zich slechts ten halve beloond vinden. De brandende hitte der zon, die op den middag loodlijnig op den grond schijnt, en de geweldige regens, welke hier met verbazende kracht nedervallen, vorderen derzelver eigenaardige planten en gewassen. De mensch alleen kan onder deze luchtstreek, gelijk overal, leven en bloeijen. De lange nachten, daar de zon, met weinig verschil, ten 6 uur open ondergaat, verkoelen den dampkring, en geven een aan *Europa* ongekend genot en nieuwe kracht in de morgen- en avondstonden; doch ook vooral brengt de zeewind uit het Noord-Oosten, die reeds ten 8 uur begint op te steken, eene aangename verfrissching aan, en leenigt de drukkende hitte van den dag. Matig en geregeld levende, en slechts het ligchaam geen meerder krachten afpersende, of zich aan ruimer levensgenot overgevende, dan men in *Europa* gewoon is, kan men hier even gezond zijn, als in het moederland. Heerschende of zoogenoemde landziekten vindt men er niet, alzoo de fijnheid en zuiverheid van den dampkring, die meer levenslucht, dan in de Noordelijke gewesten, bevat, de smetstof merkelijk van hare kracht berooven. De *Lepra*, of Melaatsheid, *Boisi* in *Suriname* genoemd, zou men als eene plaatselijke ziekte kunnen beschouwen; doch daar er genoegzame gelegenheid is, zich buiten aanraking van zoodanige ongelukkigen te houden, kan het gevaar in dit opzigt van geen belang zijn.

De kolonie (om van geene vroegere gebeurtenissen te spreken,) gaf zich in 1799, wanneer de *Engelschen* met eene vloot voor de kust verschenen, gewillig aan hun over; doch zij kwam bij den vrede van *Amiens* weder aan de Bataafsche republiek. Naderhand werd zij andermaal door de *Engelschen* genomen, die haar echter in 1815 weder teruggaven, waarna zij, in naam van onzen koning, den 10den van Louwm. 1816, in bezit genomen, en de generaal Panhuis tot gouverneur derzelve met de hoogste uitvoerende magt bekleed, werd aangesteld. Behalve dezen bestuurder is er een raad-fiskaal, den raad-controlleur generaal van finantien, een hof van civiele justitie voor zaken boven de waarde van *f* 250 —, en een ander hof voor zoogenoemde kleine zaken. Voorts heeft men nog een hof van politie voor hetgeen onder het voorzitterschap van den gouverneur, en in sommige gevallen, na voorafgaande goedkeuring of bekrachtiging des konings, de wetgevende magt in de kolonie uitoefent, in lijfstraffelijke zaken regt spreekt, en eindelijk, door uit deszelfs midden bijzondere commissien voor ieder tak van bestuur te benoemen, gezegd kan worden ook de uitvoerende magt te bezitten, en dus eene

in-

inftelling te zijn, geheel overeenkomftig met de beginfelen eener overdrevene aristokratie. Dit hof, deszelfs invloed, zoo veel mogelijk uitgebreid hebbende, en deze geheele inrigting in 1815 bevestigd zijnde, zoo wordt zelfs in de ftad *Paramaribo*, 20,000 inwoners bevattende (de voornaamfte der West-Indifche fteden, en de eenige in de kolonie), geen gemeente-beftuur gevonden; bekleedende 2 leden van den hove, onder den naam van *Houtvesters van de gemeene weide*, deszelfs plaats. De volkplanting moet geheel in hare eigene behoeften voorzien, en daar het ingewikkeld en omflachtig finantieel ftelfel en de gebrekkige burgerlijke inrigtingen geen' waarborg voor den rigtigen opbrengst der onderfcheidene belastingen aan de hand geven, zoo komt de koloniale fchatkist jaarlijks te kort, te meer daar onkosten, b. v. die van *defenfie*, voorheen ten laste van de focieteit, of van het moederland, thans door haar worden gedragen, zoo dat het koloniale gouvernement buiten ftaat is, om eenige inrigtingen van algemeen nut tot ftand te brengen of te onderfteunen, zoo als b. v. Landbouw, Natuurkunde of Natuurlijke hiftorie enz. Er zijn nogtans fommige inrigtingen van eenen anderen aard, waartoe hetzelve geheel of gedeeltelijk bijdraagt, als: tot het groote militaire hospitaal, tevens voor burgers beftemd, en hetgeen zich in eenen uitmuntenden ftaat bevindt; alsmede aan het onderwijs; doch daar dit, zoo als het tegenwoordig gefchapen ftaat, voor geene behoorlijke opleiding en opvoeding voldoende is, zoo wordt ook in dit opzigt het ontoereikende der koloniale kas ondervonden, om aan zulk een belangrijk onderwerp den noodigen onderftand te kunnen verleenen. Er beftaat een zeer bloeijend departement van de verdienftelijke maatfchappij *tot Nut van het Algemeen*, hetgeen 9 maanden van het jaar vergadert, en in deze eeuw, gedurende deszelfs beftaan, in weerwil van de afwezenheid der meeste eigenaars, de overgekomene *Europeanen*, niet weinig heeft toegebragt ter verbetering van den algemeenen geest en zedelijke befchaving.

De bevolking is in geenen deele aan de uitgeftrektheid des lands geëvenredigd, welks kleinfte gedeelte dan ook flecht bebouwd is, hoezeer de bovengenoemde produkten, uit hunnen aard, eene ruime plaats innemen. Het aantal Blanken wordt gefchat op 5000; de vrije kleurlingen op 2000; de vrije Negers op 650; de Negerflaven op 52,000, en die van de kleur op 5,500. De kleurlingen zijn van vijfderlei foort, als: van eenen Blanken met eene Negerin komt de *Mulat;* van dezen en eene Zwarte, of Negerin, de *Karbanger;* van eenen Blanken en eene *Mulattin*, de *Mesties;* van eenen Blanken en eene Mestiefe vrouw, de *Kasties;* van eenen Blanken met eene Kastiefche vrouw de *Poestiesch;* doch heeft men meer verfcheidenheid van kleuren, dan door deze vijfderlei foort fchijnt aangeduid te worden. *Kreolen* noemt men allen, van wat kleur ook, die in de kolonie geboren zijn. De kleurlingen zijn over het geheel weinig in getal, en worden, vooral van de Negers, het minst geacht, over welke zij,

voor

voor zoo ver zij vrij zijn en ſlaven houden, gelijk ook de Joden over het algemeen de wreedſte meesters zijn. De gekleurde vrouwen, echter, ſchijnen voor de meeste Blanken der mannelijke ſekſe zeer vele aantrekkelijkheid te bezitten; want hoezeer men zich niemand (behoudens enkele uitzondering) bijna kan voorſtellen van eene gelijke luije geaardheid, worden zij vrij algemeen als huishoudſters door de ongehuwde kolonisten, die het grootſte getal uitmaken, genomen. Deze ſtaat, de plaats van een wettig geſloten huwelijk vervangende, heeft, onder andere, ook dit nadeel, dat er de zinnelijke wuſtheid te veel door gevoed wordt, en de man zich niet op den duur bij ééne vrouw houdt, hetgeen op de kinderen, uit deze zamenleving geboren, den nadeeligſten invloed moet hebben.

Behalve de bovengenoemde ſtad *Paramaribo*, 2 mijlen van den mond der rivier *Suriname*, in een ſchoon oord gelegen, en door de nabij liggende forten *Nieuw Amſterdam* en *Zeelandia* beſchermd wordende, zijn er in deze volkplanting ſlechts nog 2 dorpen en een aanleg der *Hernhutters*; liggende alle overige plantagiën verſtrooid. — De voortbrengſels, welke het moederland uit de handen der Negers ontvangt, zijn van belang genoeg, om er hier, over ettelijke jaren genomen, eene korte opgave van te doen. In de 6 jaren, van 1816 tot 1821, hebben 403 Nederlandſche ſchepen tot ons overgevoerd: aan

Koffij,	36,721,386	pond oud gewigt.
Suiker,	99,614,166	—— — ——
Katoen,	8,948,120	—— — ——
Cacao,	355,200	—— — ——

Het aandeel van 1820 in de ſuiker, bedroeg alleen 19,533,905 pond, en dat van 1821 niet minder dan 21,275,276 pond, welke beide jaren dus het $\frac{2}{5}$ gedeelte van alle de ſuiker uitmaakt: en deze aanzienlijke vermeerdering van dit voortbrengſel is ſedert nog meer toe- dan afgenomen, alzoo de volgende 3 jaar, van 1822, 1823 en 1824, meer dan 61 millioen ſuiker, nagenoeg $\frac{2}{3}$ van het geheele beloop der vorige 6 jaren, hebben opgeleverd. Het moederland heeft zich den uitſluitenden handel en de ſcheepvaart voorbehouden, met uitzondering echter voor het diſtrikt *Nikeai*, alwaar zich meest Engelſche planters hebben gevestigd, aan welken het vergund is, naar *Engeland* af te ſchepen; zoo als ook de *Noord-Amerikanen*, van de vroegſte tijden, vrijheid hebben, om bloem van tarwenmeel, haring, kabeljaauw, makreelen, en eenige andere behoeften, binnen de kolonie in te voeren, en daartegen de *Melaſſe*, of ſiroop, die van de ſuiker overblijft, uit te voeren, tot welken handel jaarlijks 60 Noord-Amerikaſche ſchepen gebruikt worden. Men ziet uit dit een en ander, hoe belangrijk deze volkplanting is, en hoe vele redenen ons dus noopen, voor derzelver behoud en verderen bloei te zorgen.

SURROGAAT. Door dit woord, van het Latijnſche *Surrogare*, iets in de plaats van wat anders ſtellen, afkomſtig, verſtaat men zoodanig iets, dat de plaats van eene andere zaak, die niet voorhanden of

of moeijelijk te krijgen is, vervangt, of vervangen moet. Zoo zijn b. v. erwten, rogge, chichorei enz., Surrogaten van koffij, ſuiker uit mangelwortels, druiven, geele peen enz., Surrogaten van de Indiſche ſuiker; terwijl men ook voor zekere geneesmiddelen, b. v. de rhabarber en kina, Surrogaten heeft uitgevonden.

SWAMMERDAM. (JOHANNES) Een beroemd Ontleed- en Natuurkundige, die door zijn naauwkeurig onderzoek in deze wetenſchappen zich onderſcheidde. Hij zag in *Amſterdam* in het jaar 1637 het eerſte daglicht, en gaf reeds vroeg blijken zijner ſterke neiging voor de Natuurkunde, waaraan zijn vader, die hem tot de Godgeleerdheid wilde opleiden, ten laatſte toegaf. Hij oefende zich te *Leijden* in de Geneeskunde, en muntte hier inzonderheid uit door zijn' vlijt en bekwaamheid ten aanzien van ontleedkundige proeven en preparaten. Onder zijne vrienden bevond zich de beroemde Ontleedkundige N. STENONIUS, bij wien hij te *Parijs*, toen hij die ſtad, in 1664, ter uitbreiding zijner kundigheden bezocht, woonde. In het jaar 1667 verkreeg hij te *Leijden* de doctorale waardigheid, en deed de voor de ontleedkunde belangrijke ontdekking, om de vaten met eene harsachtige, door het vuur vloeibaar gemaakte, ſtof te vullen, die, wanneer zij koud wordt, deze nu uitgezette vaten voor bederf bewaard. Bovendien heeft men aan hem de uitvinding van eenen thermometer, ter onderzoeking van den graad van warmte bij de dieren, te danken. In 1669 gaf hij eene *Algemeene Geſchiedenis der Inſekten* (*Utrecht* in 4o) in het licht, welk werk vele gewigtige aanmerkingen bevat omtrent de veranderingen, waaraan deze klasſe van dieren onderworpen is. Hierop verſcheen in 1672 zijn belangrijk ontleed-geneeskundig werk: *Miraculum naturae seu uteri muliebris fabrica notis in J. v. Horne Prodromum illustratum*, hetgeen meermaal herdrukt is. Door zijn aanhoudend ſtuderen tot zwaarmoedigheid vervallen, maakten de dweeperijen van ANTOINETTE BOURIGNON zulk eenen diepen indruk op zijne ziel, dat hij alle zijne werkzaamheden, als onwaardig voor de bemoeijingen van 's menſchen geest, ſtaakte, en haar naar *Holſtein* volgde. Door verdriet en gebrek ontzenuwd, keerde hij echter naar *Amſterdam* terug, alwaar hij in 1680 ſtierf. Eenigen tijd voor zijnen dood vernietigde hij zijne nog overige papieren; hebbende hij een groot gedeelte zijner handſchriften, uit hoofde van armoede, aan THEVENOT voor eene geringe ſom verkocht. Deze laatſte kwamen eene halve eeuw later in handen van BOERHAVE, die dezelve in de Latijnſche en Nederduitſche taal, in 1737 in 2 deel. in folio, met platen, uitgaf, onder den titel: *Biblia Naturae, ſive Historia Inſectorum, in certas clasſes reducta, nec non Exemplis et anatomico variorum Animalculorum examine illustrata, inſertis numeroſis rarioribus naturae obſervationibus.* Dit werk is in het Hoogduitsch, Fransch en Engelsch overgezet, en een bewonderenswaardig gedenkſtuk van het aanhoudendst en naauwkeurigst onderzoek, waarin SWAMMERDAM welligt nimmer door eenigen natuuron-

onderzoeker zal overtroffen worden. Het is in 4 deelen naar de 4 soorten van veranderingen verdeeld, welke de schrijver bij de insekten heeft waargenomen, en bevat eenen schat van de gewigtigste ontdekkingen. De Geschiedenis der bijen, inzonderheid, is uitmuntend, en wordt als een meesterstuk van dezen schrijver beschouwd: ook de platen zijn bij uitstek schoon. BOERHAVE heeft 's mans levensbeschrijving vóór het werk doen drukken, behalve hetwelk men ook nog van hem eene Latijnsche verhandeling heeft *over het ademhalen en het gebruik der longen*, welke in 1738 in 4° te *Leijden* verschenen is.

SWAVING, (C.) geboren te *Amsterdam* den 27sten van Bloeim. 1738, en gestorven als predikant van *Naarden* den 20sten van Wijnm. 1808, was een der geleerdste en helderdenkendste godgeleerden van zijnen tijd, en een vlijtig leerling der beroemde Utrechtsche Hoogleeraren S. RAU, HORTHEMELS, WESSELING, IRHOVEN en BONNET. Onder den eerstgenoemden verdedigde hij openlijk zijne: *Disquisitiones Philologicae potissimum de locis aliquot V. T.*, waarin hij zijne buitengewone kennis, vooral der Oostersche Talen, ten toon spreidde. Een tweede geschrift, van gelijken aard, is: *Vaticinia Bileami Num.* XXIII *et* XXIV, *notis perpetuis illustrata*, geplaatst in de *Symbolae Litt. Hag. et Duisb.* Van 1777—1788 gaf hij in VI stukken uit zijne *Proeven van aanmerkingen over het regt en onregt gebruik der Heilige Schrift*, *voornamelijk in de behandeling van de praktijk der godzaligheid.* Voorts ziet van hem het licht eene met zilver gekroonde verhandeling *over het eerste Hoofdstuk der Spreuken van* SALOMO. Driemaal behaalde hij eenen gouden eerprijs bij het Haagsch genootschap ter verdediging van de Christelijke godsdienst. Als eene voortreffelijke proeve van 's mans kansel-welsprekendheid bestaat van hem eene meesterlijke lijkrede op zijnen vroeg gestorvenen ambtgenoot J. H. BRUINS. Hij was tot aan zijnen dood toe medeschrijver van de *Bibliotheek van Theologische Letterkunde*, waarin verscheidene grondige beoordeelingen van zijne hand voorkomen. Mannen, die hem van nabij gekend hebben, en zijne talenten wisten te schatten, hebben steeds gezegd, dat hij beneden den rang, welken hij verdiende, geplaatst was; hebbende hij al de vereischten, welke hem als Hoogleeraar aan eene Akademie konden doen schitteren. Het schijnt, dat zijne ongemeene nederigheid, door welke hij zich altijd beneden anderen stelde, hem wel eens in zijne bevordering hinderlijk was, en mede aanleiding gaf, dat hij niet hooger opklom dan tot de gemeente van *Naarden*.

SWIETEN, (GERARD VAN) Keizerlijke raad, en eerste lijfarts in *Weenen*, werd te *Leijden* in 1700 geboren. Hij studeerde eerst te *Leuven*; oefende zich naderhand in zijne geboortestad onder BOERHAVE, wiens voornaamste leerling hij was, behalve in de Geneeskunde, inzonderheid in de Scheidkunde en Artzenijbereiding; werd vervolgens dokter in de medicijnen, in welk vak hij in zijne praktijk zeer gelukkig was, en werd eindelijk tot Hoogleeraar aangesteld. Verscheidene zijner tegenstrevers wisten het echter, mogelijk uit jaloezij, of

ook welligt uit hoofde zijner ſtrenge, onbuigzame geaardheid, zoo ver te brengen, dat hij zijn leeraar-ambt moest nederleggen, om dat hij Roomsch-Katholijk was. VAN SWIETEN werd hierop, als eerſte lijfarts der keizerin MARIA THERESIA, naar *Weenen* beroepen; verwierf de gunst dier vorſtin in den hoogſten graad, en werd in het vervolg tot opziener harer keizerlijke boekerij, tot aanhoudend voorzitter van de geneeskundige faculteit in *Weenen*, tot beſtuurder van het geheele medicijnſche vak in de keizerlijke ſtaten, en tot beoordeelaar der boeken benoemd. Hij overleed in Zomermaand 1772. Hij heeft, als geneesheer, door zijne voortreffelijke *Commentariën over de Aphorismen*, van zijnen grooten leermeester BOERHAVE, veel roem behaald, en dit zijn klasſiek werk verwierf bij het grootſte deel van *Europa*, uit hoofde der uitmuntende praktiſche raadgevingen, die het ter herſtelling van alle ziekten bevat, eene algemeene goedkeuring. VAN SWIETEN was lid van een groot getal geleerde genootſchappen in *Europa*, die zijne verdienſten erkenden en vereerden. Hij bediende zich van het groot aanzien, waarin hij bij de keizerin-koningin ſtond, op eene lofwaardige wijze, zoo ten beste der geleerdheid, als ter uitbreiding van meerdere verlichting; ofschoon hij zich ook van den anderen kant, door zijne grondſtellingen en temperament, liet verleiden, om, als beoordeelaar der boeken, bijna alle werken van Franſche wijsgeeren in de Oostenrijkſche ſtaten te verbieden.

SWINDEN. (JAN HENRI VAN) Deze, zoo binnen als buiten 's lands geëerbiedigde Nederlandſche geleerde, niet minder groot en edel als mensch, dan als Natuur-, Wis- en Sterrenkundige, werd op den 8ſten van Zomerm. 1746 in *'s Hage* geboren, en was de zoon van PHILIPPE VAN SWINDEN, pleitbezorger bij het hof van *Holland* en *Zeeland*, en MARIA ANNE TOLOZAN. Reeds van zijne vroege jeugd af, gaf hij de beſlisſendſte blijken van zijne zucht voor de Wiskundige en Wijsgeerige wetenſchappen; volbragt zijne ſtudiën aan de Hooge ſchool te *Leijden*; werd in Zomerm. 1766, na het openlijk verdedigen zijner proefverhandeling: *de attractione*, tot *A. L. Mag.* en *Philos. Dr.* bevorderd, en nog voor het einde van dat jaar tot Hoogleeraar in de Wijsbegeerte, Redeneer- en Bovennatuurkunde aan de Akademie te *Franeker* beroepen, welken post hij in Lentem. 1767, met eene redevoering: *de cauſis errorum in rebus Philoſophicis*, aanvaardde. Hier was hij, behalve in de getrouwe waarneming van de pligten, aan dezen post verbonden, onvermoeid bezig in het onderzoek van alles, wat inzonderheid de elektriciteit, de magneetkracht en meteorologie betrof, en was een der ijverigſte waarnemers van de magnetiſche declinatie, welker dagelijkſche afwisſeling hij, 10 jaar lang, ieder uur van den dag aanteekende. De eerſte blijken, welke hij van zijn geſtadig pogen ter uitbreiding zijner geliefkoosde wetenſchappen gaf, waren zijne *Cogetationes de variis philoſophiae capitibus*, welke in 1767 in 4°, en zijne *Tentamina theoriae mathematicae de phenomenis magneticis*, die 2 jaar later, in een gelijk formaat, werden uitge-

gegeven. In 1776 verschenen zijne *Observations sur le froid rigoureux*, van Louwm. van dat jaar, en werden in 1777 gevolgd door eene *Dissertation sur la comparaison des Thermomètres;* terwijl hij genoegzaam gelijktijdig met COLOMB den eerprijs deelde, door de Akademie der Wetenschappen te *Parijs* uitgeloofd, voor zijne *Recherches sur les aiguilles aimantées et leurs variations*, in 1780 in het 7de deel harer *Mémoires, presentées par des savans étrangers*, geplaatst. In het volgend jaar viel hem eene medaille bij de keurvorstelijke Akademie van *Beijeren* te *Munchen* ten deel voor eene Verhandeling over: de *Analogie de l'Electricité et de Magnétisme*, welke in 2 deelen in 8° het licht zag. Weinige jaren later, in 1784, verschenen van hem, in 3 deel. bijeen gevoegd, onderscheidene vroegere geleverde stukken over hetzelfde onderwerp, onder den titel van *Recueil de differens mémoires sur l'Electricité et le Magnetisme*, bestaande uit eene *Dissertation sur un Phénomène magnétique paradoxe; Remarques sur le principe employé par* M. AEPINUS; *Reflexions sur le Magnétisme animal, et sur le système de* M. MESMER; *Dissertation sur les mouvemens irréguliers de l'aiguille aimantée*, en anderen. In 1780 leverde hij ook nog de beschrijving van een *Kunststuk, zijnde een volkomen bewegelijk Hemelgestel, uitgedacht door* EISINGA, welke in 1801 herdrukt werd. In 1779 legde hij het rectoraat bij de Akademie neder, met eene redevoering: *de Philosophia Newtoniana*, en deelde naderhand zijne *Observations météorologiques pour l'année* 1779—1780 aan het algemeen, gelijk ook aan onderscheidene maatschappijen zijne menigvuldige waarnemingen mede, die eerlang door eene *Description d'une nouvelle pompe pneumatique* gevolgd werden.

VAN SWINDEN had nu 18 jaar der *Franeker* Akademie tot luister verstrekt, toen hij in 1785 tot Hoogleeraar in de Wijsbegeerte, Wis-, Sterren- en Natuurkunde aan het *Athenaeum illustre* te *Amsterdam* beroepen werd. Hij aanvaardde dien post in Grasm. deszelfden jaars, met eene redevoering: *de hypothesibus physicis quomodo sunt emente Newtoni intelligendae*, en behartigde dien met eene nimmer verflaauwende geestdrift tot aan zijnen dood. Het eerste blijk, dat met zijne verhuizing dezelfde geest in hem bleef wonen, waren zijne *Grondbeginselen der Meetkunst*, in 1790 uitgegeven (naar aanleiding zijner *Theoremata geometrices*, in 1786 verschenen) en waarvan in 1816 een verbeterde druk het licht zag. Vier jaar vroeger had hij een soortgelijk werk over de Natuurkunde begonnen, ten titel voerende: *Positiones Physicae*, hetgeen echter, tot schade der wetenschap, onvoltooid is gebleven; zijnde alleen het 1ste en 2de deel 1ste stuk daarvan uitgegeven, en door F. VOORHOUT, in 1792 van het 1ste deel eene Nederduitsche vertaling geleverd. Als lid van de commissie, door het Admiraliteits collegie te *Amsterdam* benoemd, ter verbetering der stukken voor zeevarenden, schreef hij voor een voornaam gedeelte den *Almanak ten dienste der zeelieden*, en eene *Verhandeling ter bepaling der lengte op zee*, welker eerste uitgave hij in 1787,

te zamen met zijnen beroemden leerling P. NIEUWLAND, bewerkte en uitgaf; doch waarvan hij in 1789, 1796, 1802 en 1809 merkelijk verbeterde en vermeerderde uitgaven geleverd, en niet lang voor zijn overlijden nog den 6den druk van dit voor den zeeman zoo nuttig werk bezorgd heeft. Bij het verlies van zijnen genoemden uitmuntenden leerling en vriend (1794) moest hij den voor hem treurigen pligt vervullen, door het houden eener plegtige *Lijk- en Lofrede*, welke een' zoo voortreffelijken leermeester ten volle waardig was. Zij verscheen in het volgende jaar in het licht, en was eene betamelijke hulde, der verdiensten dezes beroemden jeugdigen geleerde toegebragt, waarin hartelijkheid, kieschheid, oordeelkunde en welmeenendheid gelijkelijk doorstraalden. — Na in 1796 eene *Verhandeling over de Oktanten en Sextanten* te hebben uitgegeven, was het tijdstip daar, waarop hij met den Heer AENEAE geroepen werd, om van de zijde des Bataafschen bewinds, te *Parijs*, met de daartoe bijeengeroepene geleerden uit onderscheidene Europische gewesten en de leden van het Fransche Instituut, het werk der gelijke maten en gewigten op eenen vasten voet te brengen. Reeds had hij in 1794 en vervolgens, bij de bekende maatschappij van *Felix meritis* te *Amsterdam*, eenige verhandelingen voorgedragen over de volmaakte maten en gewigten, toen hij in Hooim. 1798 met AENEAE naar *Parijs* vertrok, waar hem de eer te beurt viel, dat hij, onder alle Europische geleerden, door het Fransche Instituut, verkozen werd, om van alle verrigtingen, ter bepaling van den grondslag des nieuwen stelsels van maten en gewigten, eerst aan de klasse der Wis- en Natuurkundige wetenschappen, en daarna aan alle de klassen vereenigd, verslag te doen. De Hoogleeraar volbragt deze taak met den meesten luister, en zijne beide verslagen (*) werden in de gedenkschriften des instituuts geplaatst, en zoo wel om de daarin vervatte zaken, als om de keurige wijze, waarop die in een hem vreemd taaleigen werden voorgedragen, algemeen bewonderd en toegejuicht. In Wijnm. 1799 te *Amsterdam* teruggekomen schreef hij, ten behoeve zijner landgenooten, zijne *Verhandeling over volmaakte maten en gewigten*, welke in 2 deel. in gr. 8°, in 1802 werd uitgegeven, en voor een klassiek werk in dit vak over die stoffe gehouden wordt, waarop hij in dat zelfde jaar de *Feestrede* hield bij de viering van het 25jarig bestaan der maatschappij van *Felix meritis* te *Amsterdam*, welks gebouw hij in 1789 door eene redevoering en aanspraak plegtig had ingewijd; terwijl hij in 1803 de *lessen over het Planetarium en Lunarium van* H. v. LAUN, ter zelfder plaatse van tijd tot tijd gehouden, in het licht

(*) Zij waren getiteld: *Rapport, fait à l'Institut national des sciences et arts, de 29 Prairial an 7, au nom de la classe des sciences mathématiques et physiques, sur la mesure du meridien de France, et les résultats, qui en ont été deduits, pour déterminer les bases du nouveau système métrique, en Precis des opérations, qui ont servi à déterminer les bases du nouveau système métrique, lu à la séance publique de Messidor, an 7.* (25 van Bloeim. 1799).

licht gaf. Sedert 1809 tot 1816 besteedde de onvermoeide VAN SWINDEN alle zijne pogingen, om het nieuwe metrieke stelsel in te voeren; hetgeen hij door het bewerken en uitgeven van volledige *Tafels over Lengtematen*, *Inhoudsmaten*, *Gewigten en Maten* bevorderde; terwijl het gewigtig verslag, in 1814, namens de eerste klasse van het Nederlandsch Instituut, aan den koning gedaan, benevens de ophelderingen der wetten en besluiten over maten en gewigten, later in het licht verschenen, niet zonder grond aan zijne welversnedene pen worden toegeschreven.

Men behoeft zich niet te verwonderen, dat een man van zoo vele kunde en verdiensten, door genoegzaam alle geleerde genootschappen in ons vaderland, en ook door verscheidene buitenlandsche, tot medelid werd verkozen; maar ook moet het eenen ieder bevreemden, dat hij een dadelijk deel aan derzelver werkzaamheden kon nemen, en zich bij de meesten verdienstelijk maken. Intusschen zijn daarvan de blijken voorhanden in de onderscheidene verzamelingen van verhandelingen, bij die genootschappen uitgegeven, onder anderen zijne veelvuldige *weerkundige waarnemingen*, in de verhandelingen der Brusselsche en Turinsche Akademien te vinden; later zijn doorwrocht stuk *over* HUIJGENS, *als uitvinder der slinger-uurwerken*, voorts zijne schoone verhandeling *over de Wetten, welke de drukking des Dampkrings* volgt; welke beide werken der eerste klasse onzes Instituuts ten sieraad verstrekken, en in het 3de en 1ste deel derzelve te vinden zijn; alsmede zijne verhandeling *over het Binomium van* NEWTON, reeds in 1768 in het 12de deel der verhandelingen der Hollandsche maatschappij te *Haarlem*, van welke hij sedert 1769 lid was, opgenomen. — Als voorzitter der Geneeskundige commissie te *Amsterdam*, ter beraming van maatregelen voor de gezondheid der ingezetenen, alsmede voor de *Kweekschool voor de Zeevaart*, heeft hij in de kommerlijkste tijden veel verrigt, en tot instandhouding en herstelling der laatste, na 1813, niet weinig toegebragt; terwijl het instituut *tot onderwijs voor Blinden*, en vele andere weldadige inrigtingen, in hem almede eenen getrouwen voorstander en hechten steun vonden. Bovendien leverde de onvermoeid werkzame man nog vele belangrijke bijdragen tot onderscheidene tijdschriften, welke te talrijk zijn, om ze alle op te geven, weshalve wij ons alleen moeten bepalen, om niet van vroegere te spreken, tot het *Journal des Savans*, *Journal de Physique* enz., tot zijne redevoeringen *over het Noorderlicht*, *het Zodiakaallicht*, en *de oorzaken van het Noorderlicht*, in het *Algemeen Magazijn* van 1786 geplaatst, en tot zijne stukken *over de Bevolking van Amsterdam*, *de sterfte, die aldaar plaats heeft; over de meting van één graad des meridiaans, in het begin der voorgaande eeuw, in China, door de Jezuïten; over het dierlijk Magnetismus; over de zonsverduistering in* 1810 enz., welke allen in den *Algemeenen Konst- en Letterbode* van 1803, 1804, 1813, 1820 enz. met nog meer andere zijner stukken zijn opgenomen.

Wij gaan hier met ſtilzwijgen de werkzaamheden van VAN SWINDEN in het ſtaatkundige vak voorbij, als niet tot zijne wetenſchappelijke loopbaan behoorende; ofschoon hij zich ook van dezen kant door een gezond oordeel, de zuiverſte vaderlandsliefde en zucht voor eene gematigde vrijheid onderſcheidde; ook toen hij in 1798 den belangrijken post van lid van het uitvoerend bewind bekleedde. — Hij bezat voorts als mensch en Christen een beminnelijk en edel karakter, eenen vergenoegden en opgeruimden geest, die door arbeid, zorgen noch wederwaardigheid uit zijne ſtemming gebragt werd; was de vreugd der zijnen, en voor hen, die zijne vriendſchap genoten, een hechte ſteun, ook dan wanneer de wereld hen verliet. Hij liet uit zijn huwelijk met SARA RIBOULLEAU, die hem, na eene echtverbindtenis van 55 jaar, overleefde, 3 dochters na, waarvan eene gehuwd is aan den Hoogleeraar VROLICK, en verloor eenen zoon, in den ouderdom van 36 jaar, waarvan thans (1823) nog een zoon en eene dochter in leven is. Zijne werkzaamheid en de helderheid zijner vermogens behield hij ten volle tot den dag, dat een plotſeling toenemend verval van krachten, na eene ziekte van weinige dagen, den 9den van Lentem. 1823, in den ouderdom van 76 jaar en 9 maanden, aan zijn werkzaam en verdienſtelijk leven een einde maakte. Zijn ſtoffelijk deel werd den 13den daaraanvolgende, op zijne begeerte, op de gewone wijze in de Oude kerk te *Amſterdam* begraven, bij welke gelegenheid door den Heer J. TEISSEDRE l'ANGE aan 's mans nagedachtenis, als mensch en burger, de hulde van eerbied, dankbaarheid en liefde van Amſterdams burgers werd toegebragt, waarna de Hoogleeraar WILLMET eenige toepasſelijke regels in Latijnſche dichtmaat uitſprak. Later, en wel den 12den van Wijnm. des genoemden jaars, hield de Heer J. P. E. VOUTE, Hoogleeraar in de Wis-, Natuur en Sterrenkunde, in de gehoorzaal van het *Athenaeum*, eene plegtige lijkrede op dezen zijnen beroemden voorganger, en den 7den van Slagtm. daaraanvolgende huldigde de Hoogleeraar Mr. D. J. VAN LENNEP, in de maatſchappij *Felix meritis*, 's mans nagedachtenis door het houden eener lofrede, welke door het uitſpreken van een dichtſtuk door den Heer H. H. KLIJN gevolgd werd; terwijl reeds vroeger de Hoogleeraar G. MOLL aan dezen zijnen leermeester eene waardige hulde had toegebragt, in eene openbare zitting van de eerſte klasſe des koninglijken Inſtituuts, door het uitſpreken eener keurige redevoering, die mede naderhand in het licht is verſchenen.

SYDENHAM. (THOMAS) Een der beroemdſte geneesheeren van *Engeland*, die zijne kunst, met het luisterrijkst gevolg, van 1661 tot aan zijnen dood, die in 1686 voorviel, in *London* uitoefende. Hij was de ervarendſte arts van zijnen tijd, en tevens de weetgierigſte en zorgvuldigſte waarnemer der Natuur; vergenoegde zich met haar op te merken, zonder haar volgens ſtelſelmatige regels te willen uitvorſchen, en wachtte met het toedienen van geneesmiddelen, wanneer de ziekte geene ſpoedige hulp vorderde. Het ſcheen, als of hij eene,

met de toenmaals gebruikelijke, geheel tegenſtrijdige handelwijs in de Geneeskunst volgde. In de kinderziekte ſchreef hij verkoelende middelen, bij afgaande koortſen, na den aanval, de kina en zijn *Laudanum* voor; doch hij geraakte ſpoedig door zijne manier van praktijk, als den ervarendſten en bekwaamſten arts bekend, die er tot hiertoe geweest was. Vele zijner ſchriften zijn nog tegenwoordig in groote achting, en zijne verhandeling over het *podagra*, of voet-euvel, is inzonderheid beroemd: trouwens niemand kon wel beter over deze pijnlijke ziekte ſchrijven, dan hij, die in zijnen ouderdom zoo veel aan dezelve lijden moest. Voor het overige bezat hij voor de meeste geneeskundige ſchriften van zijnen tijd zoo weinige achting, dat hij, toen hem een ander geneesheer verzocht, om hem een werk aan te bevelen, waardoor hij zich tot het uitoefenen der praktijk konde vormen, aan dezen ten antwoord gaf: *lees Don* QUICHOT, *het is een zeer goed boek; ik lees er dagelijks in.*

SYKOPHANT. Zoo noemde men bij de *Atheners* iemand, die een ander wegens ſlechte handeling aanklaagde, of ook wel alleen zoodanige bedrijven beſpiedde, ten einde dezelve naderhand te verdraaijen en er eene aanklagte op te kunnen gronden. Men leidde den naam van zekere menſchen af, die de zoodanigen beſpiedden en aanklaagden, welke tegen de Atheenſche wetten, vijgen (*Syka*) uit de ſtad voerden. In vervolg van tijd gaf men aan iederen valſchen aanklager, bedrieger of andere verachtelijke perſonen, die eenen anderen in geregtelijke zaken, of in andere opzigten, zocht te misleiden of te benadeelen, den naam van *Sykophant.*

SYLVESTER II. Een paus, wegens zijne geleerdheid beroemd, wiens eigenlijke naam GERBERT was. Hij werd uit geringe ouders in *Auvergne* geboren; wijdde zich aan den geestelijken ſtand, en begaf zich in een klooster; bezocht *Spanje*, waar hij zich onder de *Arabieren* vormde; reisde hierop door *Italië*, *Duitschland* en *Frankrijk*; leerde te *Rheims* de Wiskunst, Wijsbegeerte en klasſieke Letterkunde, en werd in het jaar 999 tot den pauſelijken ſtoel verheven, nadat hij vooraf de waardigheid van aartsbisſchop te *Rheims* en *Ravenna* bekleed had. Hij ſtierf in het jaar 1003, met den roem van eenen der geleerdſte mannen van zijnen tijd. Wijsbegeerte en Wiskunde waren zijne geliefkoosde wetenſchappen, voor welker uitbreiding hij met eenen ongewonen ijver arbeidde. Zelfs vond hij verſcheidene waterbouwkundige werktuigen uit, zoo als de water-orgels en meer anderen, en werd ook, uit hoofde zijner vaardigheid in het Natuur- en Scheidkundig vak, voor eenen kenner der zwarte kunst gehouden. Als geestelijke verdient hij minder onderſcheiding. Van hem zijn gedrukt *eene Meetkunst*, *Brieven* enz.

SYMBOLISCHE BOEKEN zijn alle zoodanige opſtellen of geſchriften, welke de geloofsleeringen van eenige godsdienſtige partij bevatten. Zoodanige geloofsbelijdenisſen werden deels door kerkvergaderingen, (Synoden of Conciliën genoemd), uit een groot

getal kerkleeraren bestaande, ter wering der ketterij, en ter bewaring en verdere bepaling van de leer der kerke, of ook wel door bijzondere personen, op onderscheidene tijden opgesteld, die of zich wegens eene dwaalleer regtvaardigen, of zich van wegens de verdenking van ketterij zuiveren moesten, en daardoor hunne overeenstemming met de begrippen der kerk en de uitspraken der zoogenaamde regtzinnige Synoden wilden aan den dag leggen; doch de laatste verkregen alleen dan een Symbolisch aanzien, wanneer zij door eene groote, inzonderheid door eene algemeene, Synode goedgekeurd en bekrachtigd, en door de kerk zelve, als eene verklaring van hare overtuiging, aangenomen, en daardoor met de reeds voorhanden zijnde geloofsbelijdenissen werden gelijk gesteld.

SYMBOOL. Een zinnebeeld, ieder teeken en zigtbaar beeld, hetwelk, behalve het onmiddellijk denkbeeld, het welk het verwekt, nog eene andere, diepere beteekenis heeft; of iets, hetzij dan waar of verdicht, dat een voorwerp der zinnen uitmaakt, en waardoor een denkbeeld wordt voorgesteld. Er zijn velerlei soorten van zinnebeelden. Somtijds noemt men de schrifttrekken van het Chinesche alphabeth Symbolisch, omdat zij geheele woorden en voorwerpen zinnebeeldig aanduiden. Op de munten noemt men iedere voorstelling eener eigenschap, door een of ander teeken, Symbolisch: zoo wordt naast den kop van menigen keizer een donderpijl afgebeeld, ten teeken zijner onbepaalde opperheerschappij, en zoo is bij ons het beeld van Pallas *Athene*, het welk voorheen eene Godheid vertoonde, een zinnebeeld der Wijsheid. — In de bouwkunst beteekenen zinnebeelden dikwijls de bestemming van een gebouw: zoo versieren ramskoppen en offerschalen een Dorisch fries, wanneer het tot eenen tempel: schilden en wapens, wanneer het tot een krijgsgebouw, en wapens, schepter en kroonen, wanneer, het tot een paleis bestemd is. — Over het Symbolische in de Godenleer der oudheid zie men: Creuzer's *Symbolik und Mythologie der alten völker*, nieuwe uitgave, 1819, en Knight, in zijn *Inquiry into the Symbolical Languags of ancien Art and Mythology*, *Lond.* 1818, leidt het symbolische van den *Mythos* uit de vormen van menschelijke verstands-begrippen af, en tracht dit door de munten der oudheid te bewijzen.

SYMETRIE. Overeenstemming, overeenkomst, gelijkmatig, de overeenstemming der bijzondere deelen van een geheel, ten aanzien van maat en getal, of de uitwendige zamenstemming, welke in de afgemetene verhoudingen der afzonderlijke deelen van een voorwerp tot elkander en tot het geheel gevonden wordt. Zij heeft inzonderheid bij zulke voorwerpen plaats, welke men in twee helften kan verdeelen, en vertoont zich in de Natuur voornamelijk in dierlijke en menschelijke ligchamen, waarbij, in eenen regelmatigen toestand, de gelijke of gelijksoortige deelen, in iedere helft, eene gelijke plaats innemen. De kunst moet deze *Symetrie*, in eene meer bepaalde beteekenis, dat is de gelijkmatige schikking van gelijkaardi-

dige deelen, in die werken volgen, waarin zoodanige gelijke of gelijkvormige deelen noodzakelijk vereischt worden, en onderfteunt de waarneming dezer *Symetrie* door het doen uitkomen van een middel- of oogpunt, waarvan men het geheel kan overzien; doch deze noodzakelijkheid heeft niet altijd plaats, en men zou de vrije kunst aan willekeurige regels binden, wanneer men wilde bepalen, dat zij, om deze *Symetrie* voort te brengen, overal van de gelijkmatigheid der deelen zoude moeten uitgaan, in plaats van de *Symetrie* in die gevallen, waarin gelijkmatige deelen gevorderd worden, om dezer wil zelve, aan te wenden. Er zijn integendeel voorwerpen, wier vrije fchoonheid eene zoodanige *Symetrie* verbiedt, en die door hare inachtneming een ftijf en gedwongen vertoon zouden maken, zoo als b. v. in de fchikking van bewerktuigde en levende ligchamen, om welke reden zij in de Landfchaps- fchilder-, Tuinmans-kunst, in de groeperingen en plaatfing der figuren op fchilderftukken of tooneel-fchermen, dikwijls zeer onbehagelijk is. Het meest komt deze *Symetrie* te pas in de Bouwkunst, welker wezen zelve op de vernuftige, en naar den fmaak aangewende, ruimte-metingen en meetkundige verhoudingen van doode en vaste ftoffen berust, zoodat mangel en verbreking van de gelijkmatige verhouding der deelen als de voornaamfte en grootfte fout in een bouwkundig werk, zelfs aan leerlingen in de Bouwkunst, dadelijk moet in het oog vallen. Ondertusfchen is het enkel *Symetrifche* (gelijkmatig gevormd, en in gelijkmatige verhouding ftaande) noch geen fchoon op zich zelven, maar de zinnelijke overeenftemming moet zich met het geestig doelmatige, met hetgeen het beteekenen moet, vereenigen, om den indruk van het fchoone te weeg te brengen.

SYMPHONIE. Is een toonftuk, hetwelk voor de uitvoering van vele fpeeltuigen te gelijk gefteld wordt; een veelftemmig inftumentaal ftuk voor een geheel orchest. Zij is voornamelijk voor de uitdrukking van het grootfche, ftatige en verhevene gefchikt, en heeft inzonderheid ten oogmerk, om de toehoorders tot eene belangrijke muzijk voor te bereiden, waarom zij dan ook eigenlijk met het geheel moet overeenftemmen, en dus, b. v. voor de kerk anders dan voor het tooneel moet gefteld zijn; terwijl zij, voor zoo ver zij tot eene *ouverture* moet dienen, (welker plaats zij tegenwoordig meestal vervaagt) ook daarvan alle vereischten moet bezitten. Als een op haar zelf ftaand ftuk, echter, zonder tot eene inleiding eener daarop volgende muzijk te dienen, beftaat zij doorgaans uit een *Allegro*, welke veelal door een kort ftatig *Largo* of *Adagio* wordt voorafgegaan; uit eene *Andante;* voorts uit eene *Menuët*, en eindelijk uit een flot, eene *Allegro*, die dikwijls den vorm van eene *Rondo* heeft. HAYDN heeft, ongetwijfeld, eene groote hervorming in de Symphoniën te weeg gebragt. Zijne rijke vindingen, de gelukkige aanwending der fpeeltuigen, zijne verrasfchende en echter niet onnatuurlijke afwijkingen (ofschoon men het quartet-aardige

in

in zijne ſtukken al eens moge afkeuren), plaatſen hem aan het hoofd van de zamenſtellers der Symphoniën, waarin hij in PLEIJEL, ROSOTTI en anderen ook gelukkige navolgers gevonden heeft. De Symphoniën van MOZART zijn nog voortreffelijker en verhevener; doch ook zeer moeijelijk in de uitvoering, en niet voor eenen ieder verſtaanbaar; maar doen, wanneer zij wel worden uitgevoerd, eene zeer goede werking. Nog moeijelijker echter, en dikwijls zeer hoogdravend in ſtijl, zijn de Symphoniën van BEETHOVEN, welke voor eenigen tijd, uit hoofde van derzelver oorſpronkelijkheid en ſchoonheid, haar in eene volle mate eigen, in de muzijkale wereld te regt veel opziens en bewondering verwekt hebben. Na hem hebben ROMBERG, EBERL, RIES enz. zich mede als groote Symphonisten doen kennen.

SYNAGOGE. Eene vergadering; doch ook een bedehuis, eene ſchool der Joden, hoedanig de plaats genoemd wordt, waar zij op den Sabbath, en andere feesten, bijeen komen, om hunne gebeden te verrigten, het oude Testament te lezen, en den een of anderen voordragt over hunne godsdienst te hooren. De Synagogen, die oorſpronkelijk, in den aanvang, alleen tot onderwijs, doch, ſedert de verwoesting van den tempel door de *Romeinen*, ook tot de uitoefening van de godsdienst beſtemd waren, ontſtonden eerst na de terugkomst der Joden uit de Babylonifche gevangenis, en zijn tegenwoordig de eenige kerkelijke vergaderplaatſen, welke zij bezitten. Ten tijde van onzen Zaligmaker had een ieder het regt, om daarin eenen godsdienſtigen voordragt te mogen doen; doch thans geſchiedt dit gewoonlijk alleen door den Rabbi, die bij iedere gemeente is aangeſteld. Het gebed wordt overluid gehouden, en wanneer de voorbidder heeft aangeheven, door allen te gelijk; en van hier, dat onovereenſtemmend gedruis, hetwelk de uitdrukkingen *Joden-kerk*, *Jodenſchool* tot een ſpreekwoord gemaakt heeft.

SYNDICUS. Zoo noemt men een zoodanig gemagtigde, aan wien eene geheele gemeente, ter bezorging harer belangen, is toevertrouwd. Tot eene behoorlijke verkiezing van eenen Syndicus is het noodig: 1. dat de geheele gemeente, weduwen, pupillen en minderjarigen, tot de waarneming van dien post, worden opgeroepen; 2. dat twee derde van de gemeente verſchijnen, en 3. dat van deze twee derde de meerderheid hare toeſtemming geeft. Niemand, tot de waarneming van een openbaar ambt, inzonderheid tot dat van eenen zaakverzorger (*procurator*) onbekwaam, kan Syndicus worden. Deze kan alleen in zekere gevallen worden aangeſteld, en heet dan *Syndicus particularis*, of in alle gevallen, wanneer men hem *Syndicus univerſalis* noemt. Bepaalt zich echter zijne volmagt alleen tot eenen zekeren tijd, dan heet hij *Syndicus perpetuus;* terwijl de aan hem gegevene volmagt zelve Syndicaat (*inſtrumentum Syndicatum*) geheeten wordt.

SYNCRATIE. Hieronder verſtaat men die ſoort van ſtaatsregeling, waarbij het volk, door zelf verkozene middelperſonen, aan ee-

de uitoefening der hoogste magt, inzonderheid aan dat gedeelte derzelve, de wetgeving en belastingen betreffende, en dus in zoover aan de regering van zich zelven en den staat een zeker deel heeft. Daar nu deze middelpersonen de plaats van het volk vervangen, of bij den regent vertegenwoordigen, zoo noemt men zulk eene staatsgesteldheid ook wel een *vertegenwoordigend* of *representatief* bestuur. De *Syncratie* staat tegen de *Autocratie* over, waarbij de persoon, die de hoogste magt in den staat vertoont, dezelve ook alleen uitoefent, zonder dat het volk zelf, of door iemand van zijnent wege, er eenig deel aan heeft; want de door de Autokraten uit het volk gekozene ambtenaren bekleeden niet de plaats van hetzelve, maar zijn alleen werktuigen van de hoogste magt, of plaatsbekleeders van den regent, om dat deze niet overal in persoon kan tegenwoordig zijn, of onmiddellijk werken; en van hier, dat de openbare ambtenaren, onder een Syncratisch bestuur, welke den regent in de uitoefening der hoogste magt vervangen, niet geschikt zijn, om te gelijk de plaats van het volk te bekleeden. De Syncratie verdraagt zich dus wel met de monarchie, zoo als in *Engeland* en *Frankrijk*, maar niet met de Autocratie, zooals in *Rusland* en *Denemarken*. Ondertusschen vooronderstelt een Syncratisch bestuur eene reeds beschaafde natie, die noodwendig naar zulk eene staatsgesteldheid, als haar alleen voegende, zal streven.

SYNGENESIA. Volgens het stelsel van LINNEUS de 19de klasse van planten, welke zich daardoor onderscheiden, dat de stofdraden niet verbonden, maar de toppen van de vezeltjes der bloemen vereenigd zijn.

SYNODE. Zoo noemt men, in ons rijk, eene vergadering van kerkelijke personen, door hunne lastgevers afgevaardigd, ter beraming der noodige schikkingen, het algemeen wezen des kerkbestuurs betreffende. Men onderscheidt deze zamenkomsten in Nationale en Provinciale, waarvan de eerste uit de afgezondenen der bijzondere *Synoden*, en de laatste uit die der *klassen* bestaan, welke in elke provincie vergaderen. De provinciale Synoden hebben tegenwoordig in ons vaderland geene plaats meer; maar zijn vervangen geworden door een algemeen *Synode* voor de Protestanten, hetwelk jaarlijks in '*s Hage*, onder het voorzitterschap van den Minister van eeredienst, gehouden wordt, en uit afgevaardigden uit ieder gewest is zamengesteld. Van een nationaal *Synode* ontmoeten wij slechts één voorbeeld in de Nederlandsche geschiedenis, namelijk in de vermaarde kerkvergadering, in de jaren 1618 en 1619 te *Dordrecht* gehouden. Zij bestond uit 28 buitenlandsche godgeleerden, tot het bijwonen derzelve uitgenoodigd, uit 64 afgevaardigden uit de Vereenigde gewesten, waaronder 2 Remonstrantsche predikanten en één ouderling, door het Stichtsche Synode gezonden, en uit 18 kommissarissen politiek, of afgevaardigden der algemeene Staten; te zamen een getal van 110 leden uitmakende. Het oogmerk dezer vergadering, de besluiten, door haar ten aanzien der Remonstranten genomen, en de ge-

gevolgen hieruit voortgevloeid, — dit alles genoeg bekend zijnde, behoeven wij dit hier niet te herhalen.

SYNONYMEN zijn woorden, die met anderen eene gelijke beteekenis hebben. Zij zijn niet alleen in de taal van het dagelijks leven, maar ook bij dichters en proza-fchrijvers gebruikelijk, en dienen, behoorlijk gebezigd wordende, niet alleen tot meer duidelijkheid, afwisfeling en behagelijkheid in den voordragt; maar geven er ook meer nadruk aan, wanneer ieder volgend Synonym het voorgaande nog in fterkte overtreft, en dus in kracht van uitdrukking meer en meer klimt. Daarentegen wordt het gebruik der Synonymen gebrekkig, wanneer zij in kracht van uitdrukking dalen, of, zoo als in de fpraak van het dagelijkfche leven meermalen het geval is, zonder eenige reden, en zonder nadruk, te veel gebezigd worden. Gelijk men dit moet vermijden, zoo moet men ook bedachtzaam zijn, om niet vele, inzonderheid *gelijkluidende*, woorden voor Synonymen te houden, en met elkander te verwisfelen. Over het geheel blijft er voor het onderzoek der wezenlijke en fchijnbare Synonymen, in de meeste talen, inzonderheid de Hoogduitfche, nog veel over, waaromtrent de Hoogleeraar J. A. Eberhard te *Halle*, door zijn *Synonimisch Wörterbuch der deutfchen Sprache*, zich vele verdienften verworven heeft.

SYPHAX, koning van *Mafafylië*, verbond zich, in den tweeden Punifchen oorlog, met de *Romeinen*; doch werd door Masinissa geflagen, en moest naar *Mauretanië* vlugten, waar hij andermaal door hem overwonnen, en buiten ftaat gefteld werd, om zich bij de Scipio's (*zie aldaar*) in *Spanje* te voegen. Kort daarna veranderde echter de toeftand van zaken: Massinissa werd door eenen overweldiger van den troon beroofd, en Syphax keerde niet alleen naar zijne ftaten terug; maar veroverde, doordien hij zich bij de *Karthagers* gevoegd had, te gelijk het rijk van dezen zijnen mededinger. Scipio trachte te vergeefsch het bondgenootfchap, tusfchen Syphax en *Rome*, te herftellen, want Syphax, aan wien Hasdrubal zijne, vroeger aan Masinissa verloofde, dochter ter gemalin gegeven had, verklaarde zich, toen deze met eene legermagt in *Afrika* verfcheen, openlijk voor een der bondgenooten van *Karthago*, en voerde een verfchrikkelijk leger tegen de *Romeinen* aan; doch werd geflagen en zelfs gevangen genomen. De dood redde hem van de fchande, van door Scipio in triumf rond gevoerd te worden.

SYRAKUSE, de voormalige hoofdftad van *Sicilië*, behoorde tot de grootfte en prachtigfte fteden der oude wereld. Zij had 2 havens; eenen omvang van omtrent 6 Duitfche mijlen, en beftond eigenlijk uit 3 onderfcheidene fteden, waarvan ieder met eene bijzondere muur omgeven was, als: uit de buitenfte ftad *Achradina*, die zich het verfte ten Oosten uitftrekte. Hare marktplaats was zeer groot, en van alle vier zijden door overdekte gaanderijen omringd. Op haar midden ftond het *prytaneum*, of raadhuis, benevens de prachti-

tigen tempel van JUPITER OLYMPIUS, en het groote paleis, waarin het opperſte geregtshof vergaderde; voorts in de ſtad *Tyche*, met een gymnaſium en een tempel *des Geluks*, en verders uit de *nieuwe ſtad*, of *Neapolis*, met een amphitheater, de fraaije tempels van CERES en PROSERPINA, en het vaste ſlot *Olympium*. Het eiland *Ortygia*, hetgeen de groote haven vormde, bevatte een koninklijk paleis, naderhand de zetel der Romeinſche ſtadhouders, benevens de heerlijke tempels van MINERVA en DIANA, Schutsgodinnen der ſtad.

Syrakuse werd oorſpronkelijk door ARCHIAS, uit *Corinthe*, omtrent 735 jaar voor onze tijdrekening, geſticht, en naderhand door GELON bemagtigd, bevolkt en uitgebreid. Hij werd opgevolgd door zijnen broeder HIERO I. die wel geen zoo goed regent, maar een beſchermer der Wetenſchappen was, en na zijnen dood zijnen broeder THRASYBULUS tot opvolger had, die, na verloop van 10 maanden, uit hoofde zijner wreedheid, gebannen werd. De *Syrakuſers* voerden hierop de volksregering in, en tot een aandenken hunner herkregene vrijheid de *Eleutherien* (feesten en offers); doch burgerlijke twisten veroorzaakten, dat zij tot het oude ſtaatsbeſtuur, zoo als het voor den tijd van GELON geweest was, weder terugkeerden. Na verſcheidene oorlogen met de *Leontiners*, *Atheners*, *Spartanen* en anderen gevoerd te hebben, beſloot DIONYSIUS, een ambteloos burger, om zijne geboorteſtad *Syrakuse* in ſlavernij te kluisteren, en zich van het oppergebied meester te maken. Hij veroverde de vesting der ſtad, en bragt het door zijne uitſtekende gave van welſprekendheid, zoo nuttig, maar ook niet minder gevaarlijk in eene gemeenebest-regering, zoover, dat de *Syrakuſers* hem, in het 406 jaar voor onze tijdrekening, tot koning uitriepen. Zijne regering was volkomen die van eenen dwingeland, en duurde 38 jaar, wanneer hij ſtierf, en door zijnen zoon DIONYSIUS II. werd opgevolgd. Hij werd echter door TIMOLEON verdreven, en *Sirakuse* herkreeg (346 voor CHRISTUS) zijne oude vrijheid en gemeenebest-regering; doch het bleef niet lang in haar bezit, want na zijnen dood ſtónden er nieuwe geweldenaars op, en *Syrakuſe* geraakte eindelijk, in den tweeden Puniſchen oorlog, onder de heerſchappij der *Romeinen*. (Men vergelijke bij dit art. GELON, DIONISIUS I en II, en TIMOLEON). — Het tegenwoordig *Syrakuſe*, of *Siragoſa*, ſlechts een deel van het vorige, is wel verſterkt; bevat een muzeum, collegie, boekerij, ſchouwburg en ruim 13,000 inwoners; drijft eenen aanzienlijken handel in wijn, waarvan in zijn gebied 10 of 12 ſoorten groeijen, en heeft fabrijken van ijzerwaren, leder, enz.; insgelijks 2 havens, waarvan de grootſte in eenen goeden ſtaat is. Men ziet er nog vele overblijfſels van oudheden.

SYRIË. (Zie SIRIË).

I N H O U D.

	Bladz.
R	1
Ra	—
Rabbaniten	—
Rabbi	—
Rabbijnsche Taal en Letterkunde	—
Rabener (Gotlieb Wilhelm)	2
Racine (Jean)	3
Radboud	4
Rademaker (Abraham)	5
Rademaker (Gerard)	6
Radius	—
Ragusa	—
Raij (John) of Wraij	7
Rajah	8
Raketten (Congrevische)	—
Ramasan	—
Ramazzini (Bernardino)	—
Ramelies	—
Ramler (Carl Wilhelm)	9
Rammelsberg	—
Ramsden (J.)	—
Ramſey (*Dokter*)	10
Raphael Sanzio, of Santi	—
Raphelingius (Franciscus)	12
Rataffia	14
Ratelslang (*Crotalus*)	—
Rau (Sebaldus)	15
Rau (Sebald Fulco Johannes)	18
Ravenna	20
Raynal (Guilaume Thomas François)	21
Reaal	—
Reactie (Zie: Tegenwerking)	—
Reagentiën	—
Realismus	22
Reaumur (René Antoine Ferchault de)	23
Recipiënten	24
Recitatief	25
Reddings-boot	—
Rede	26
Redekunst (*Rhetorica*)	28
Redeneerkunde	29
Rederijkers	30
Redoute	32
Reductie	—
Reede of Reê	33
Reef	—
Reflectie	—
Refractie (Zie: Breking der Lichtstralen)	—
Refugées (*Vlugtelingen*)	—
Regaliën (*Regalia*)	34
Regen	35
Regenboog	37
Regen-Elektrometer	38
Regenmeter (*Omtrometer*)	—

Re-

	Bladz.
Regensburg	39
Regent, Regentſchap	40
Reggio	—
Regillus (*Het meer van*)	41
Regina	—
Register-Schepen.	—
Regius, (Henricus)	—
Regtsgeleerdheid	—
Regulus (Marcus Attilius)	45
Reiger (*Ardea*)	46
Reigersbergen (Maria van) (Zie: Hugo de Groot)	—
Reijd (Everard)	—
Reimarus (Herman Samuel)	47
Reimarus (Johann Albert Heinrich)	48
Reinfal (*Vinum pucinum*)	49
Reinhard (Frans Volkmar)	—
Reinecke, *de Vos*	50
Reijnolds (Josua)	51
Reiske (Johan Jacob)	52
Rekenkunst (*Arithmetica*)	53
Reland (Adrianus)	54
Relief	—
Reliquiën	—
Remedie	55
Reminiscere	—
Remonstranten	—
Remscheid	58
Remus (Zie: Romulus)	59
Rendier (Het)	—
Renegaat	61
Reni (Guido)	62
Requiem	63
Resonans	—
Respons-Gelden	64
Respijt-Dagen (Zie: Discretie-Dagen)	—
Retort	—

	Bladz.
Reuk (De)	64
Reuvens (Jan Everard)	—
Reuzen-Bedden	68
Reuzengebergte	69
Reval (J. V.)	—
Reval	—
Reverbere	70
Rhabarber (*Rheum*, *Rhabarbarum*)	—
Rhadamantus	71
Rhamnus	—
Rhapsoden	—
Rhatie.	—
Rhea	72
Rhea Sylvia	—
Rhecus	—
Rheims	—
Rhenen	—
Rhesus	73
Rhetorica (Zie: Redekunst)	—
Rhetra	—
Rhigas	—
Rhinoceros (Zie: Neushoorn)	76
Rhijn (Rembrand van)	—
Rhiphaei-Montes	77
Rhodanus	—
Rhodope	—
Rhodus	—
Rhoer (Jacobus de)	79
Rhoer (C. W. de)	81
Rhone (De)	86
Rhytmus	87
Richardson (Samuel)	—
Ridderorden	88
Ridderschap en Riddergeest	89
Riemtalen	96
Riet (*Arundo*)	—
Riga	97
Rigiberg	98

	Bladz.
Rijcke (Theodorus)	99
Rijm, Rijp	99
Rijn (De)	—
Rijngau	101
Rijnsburg	—
Rijnsburgers	102
Rijnwijnen	105
Rijp (De)	—
Rijssel	106
Rijst	107
Rijswijk	—
Rikochet-Schot	—
Remini	—
Rio-Janeiro	108
Ripieno	110
Ripperda (Wijboud)	—
Ritornel (*Ritornello*)	111
Ritterhouze (David)	—
Ritter (Johan Wilhelm)	113
Rituaal	—
Rivierpaard (*Hippopotamus*)	114
Rob (De)	115
Robertson (William)	117
Robespiere (Maximilian)	118
Robijn	120
Robinson	—
Robinson (Robert)	121
Roche (Maria Sophia La)	124
Rochefort	125
Rochelle	—
Rochetta	126
Rochow (Frederik Eberhard van)	—
Rodenburgh	—
Roebel	127
Roell (Hermannus Alexander)	—
Roerdomp (*Ardea Stellaris*)	128
Roermond	—
Roest	—

	Bladz.
Roest (Jan van der)	129
Roet	—
Rog (*Raia*)	—
Rogge	130
Rogge (Cornelius)	131
Roijaards (Dr. Hermannus)	134
Roijen (Adriaan van)	135
Rolands-Zuilen	136
Rollin (Charles)	137
Roma	—
Roman	138
Romance	—
Romansche Talen	139
Rome	140
Romeinfche Gefchiedenis	148
Romeinfche Letterkunde	157
Romeinsche School (Zie: Italiaansche Kunst)	165
Romeinsche Taal	—
Romelie	—
Romulus	166
Rondeel	168
Roode zee	—
Rood-Krijt	169
Rook	—
Rook-Topaas	—
Roomsch-Katholijken	—
Roos (De)	170
Rosa (Salvator)	—
Roscius (Quintus)	171
Rosee (N. N.)	172
Rosenmuller (Johan George)	—
Rosette	174
Rosoglio (Zie: Brandewijn)	—
Rossi (Jean Bernard de)	—
Rossijn (Joannes Theodorus)	175
Rostock	—
Rostra	176

Rot-

	Bladz.
Rotgans (Lukas)	176
Rotterdam	177
Rotunda	179
Rouan	180
Rouanette	—
Roupij	181
Rousfeau (Jean Baptiste)	—
Rousfeau (Jean Jacques)	—
Roussillon-Wijn	184
Rozenkreutzer	—
Rozenobel	185
Ruardi (Mr. Joannes)	—
Rubens (Pieter Paulus)	186
Rubicon	189
Rudbeck (Olaus)	—
Rufinus	190
Rugen	—
Ruhnkenius (David)	191
Ruimte	193
Ruisch (Frederik)	193
Ruisch (Rachel)	196
Ruisdaal (Jakob)	—
Ruiter (Michiel Adriaansz. de)	—
Ruiter (Herman de)	203
Rum	—
Rumford (Benjamin Tompson *Graaf van*)	204
Rundvee, Runder-Teelt	—
Runen, Runenfchrift	208
Rusland	209
Rusfisch bad	216
Rusfifche Letterkunde	217
Rusfifche Taal	222
Rusfisch-Glas	224
Rutgers (Janus)	—
Rutuliers.	—

S.

	Bladz.
S	225
Saale (De)	—
Saba een der *Lewards-eilanden*	226
Saba	—
Sabbath	—
Sabel (De)	—
Sabellius	227
Sabeïsmus	228
Sabiërs	229
Sabijnen	230
Sabitha	—
Sachini (Antonia Maria Gasparo)	230
Sacristy	231
Sadder	—
Sadi (Musladin)	—
Saduceen	232
Saffier	—
Saffraan	233
Sagalin	—
Sage (Alain René le)	—
Sage-Palm	234
Sagres	235

	Bladz.
Saguntum of Saguntus	235
Sais	—
Sakrament (*Sacramentum*)	—
Sakse	236
Saksers	237
Saladin, of Salaheddin	—
Salamander (De)	239
Salamis	—
Salee, of *Sla*	240
Salem	—
Salernum, of Salerno	—
Saliërs	241
Salisch Wetboek	—
Sallustius (Cajus Crispus)	242
Salm	243
Salmasius (Claudius)	—
Salmoneus	244
Salmoniak (zie ammoniak-zout)	—
Salomo	—
Salomons-Eilanden (De)	246
Salonichi	—
Salpeter	247
Salpeterzuur, Sterkwater	249
Salpingorganon	250
Salus	—
Salzburg	—
Salzman (Christiaan Gottlieb)	252
Samaritanen	254
Samarang	256
Samequin	—
Samiël	—
Samniten	257
Samojeden	258
Samos	—
Samothracia	259
Sandale	—
Sandelhout	—

	Bladz.
Sanchoniaton	259
Sandifort (Eduard)	260
Sandwich-Eilanden	261
Sanhedrin	262
Sanscrit	263
San-Salvador	—
Sanssouci	—
Sapanhout	264
Sapor	—
Sappho	—
Sara, Sahara	265
Saragossa	—
Sarchiani (Ginseppe)	—
Sarcasme	266
Sardanapal	—
Sardes	267
Sardinie	—
Sardonische lach	268
Sardonix (zie: Achaat)	—
Sarkophaag	—
Sarmaten	—
Sarmatië	—
Sarpedon	269
Saracenen	—
Sarti (Ginseppe)	—
Sassefras	270
Sasso	—
Satelliten	—
Saters	—
Sath	271
Satire	—
Satrapen	273
Saturnalien	—
Saturnus	—
Saurin (Jaques)	274
Saussure (Horace Benoit de)	275
Sauvage (Pierre)	276
Save (De)	—

	Bladz.
Savooije	277
Saxe (Christophorus)	—
Sbirren	279
Scagliola	—
Scaliger (Julius Cesar)	—
Scaliger (Josephus Justus)	280
Scalona	281
Scamander	—
Scandinavie	—
Scaphander	282
Scaphismus	—
Scaurus (Marc. Aem.)	—
Scelet, Skelet, Squelet, Beengestel	—
Sceniten	284
Sceptikers	285
Schaakspel	—
Schaap (Het)	286
Schaap-Kemel	288
Schach	305
Schafhausen	—
Schagen	306
Schagen (Adriana van)	—
Schalken (God fried)	—
Schalmei	307
Schamanen	—
Scharlakenkleur	308
Scharlakenkoorts	—
Schawl	311
Schedel	—
Schedelleer	312
Scheel	313
Scheeps-bouwkunde	—
Scheepsvaart (Zie: Zeevaart)	315
Scheeren	—
Scheernes	—
Scheidius (Everardus)	—
Scheidius (Jan Philip)	316
Scheidkunde	318
Schelde (De)	320
Schele (Radboud Herman)	321
Schelpdieren, conchylien	323
Scheriff	324
Scheurbuik	—
Schibboleth	326
Schiedam	—
Schiefer, of Schiefersteen	327
Schijndood	328
Schilderkunst	331
Schilders verwen	336
Schildklaver	337
Schildknaap	338
Schildluizen	339
Schildpad	—
Schiller (Fridrich Christoph von)	341
Schimmel (De)	343
Schimmelpenninck (Rutger Jan)	—
Schip-nobel	348
Schippond	—
Schismatiken	—
Schleeswijk	—
Schlegel (Johann Rudolph)	349
Schlozer (August Ludwig)	—
Schmaus (Johann Jakob)	341
Schmidt (Johan Andreas)	—
Schneider (J. G.)	352
Schoenus	—
Schol	353
Scholarchen	355
Scholastieken	—
Scholien, Scholiasten	356
Schonck (Everhard Jan Benjamin	357
Schonen	—
Schoonhoven	—
Schoplin (Johann Daniel)	358
Schorl of Schirl	359

	Bladz.
Schorpioen	359
Schorpioen-fpin	361
Schotanus (Bernardus)	—
Schotanus (Christianus)	—
Schotland	362
Schouwburgen	365
Schrader (Johan)	367
Schrede	368
Schrekkenberger	—
Schrijfkunst	—
Schrikkeljaar	369
Schröck (Johann Matthias)	370
Schröder (Friedrich Ludwig)	371
Schroeder (N. G.)	372
Schroef (De)	374
Schroef zonder eind	375
Schroot	—
Schubart (Christian Friedrich Daniel	—
Schubart *van Kleefeld* (Joh. Christian)	378
Schultens (Albert)	379
Schultens (Jan Jakob)	381
Schultens (Hendrik Albert)	382
Schulz (Johan Christoph Frie-derich)	385
Schurman (Anna Maria van)	387
Schwartzwald	388
Schweigger (August Friedr.)	389
Scio, Chio	391
Scipio	392
Scipio (P. C. de oudere)	393
Scipio (P. C. de jongere)	395
Scriverius (Petrus)	397
Scrupel	—
Scutari	—
Scylla	398
Scyten	—
Sea	399
Secchio	399
Sect	—
Seeland	—
Seetzen (U. I.)	—
Segrijn	404
Seiler (Georg Friedrich)	405
Seine (De)	406
Sejanus	407
Selenit	—
Selenium	—
Seleucus Nicanor	—
Seltzer-water	408
Semilo'r	—
Seminarium	409
Semiramis	—
Semmler (Johann Salomo)	—
Senaat	412
Seneca (Marcus Annaeus)	414
Seneca (Lucius Annaeus)	—
Senegal (De)	415
Senegambie	416
Sennaar	417
Senne-bladen	418
Sennen	419
Senones	420
Sepia (Zie: Zee-kat)	—
Sepia-Teekening	—
September	—
Septuaginta	—
Septuagesima	421
Sequani	—
Sequinen	—
Serafs	—
Serail (Het)	—
Seraphini	422
Serapis	423
Seraskier	—
Serenade	—
Series	—

	Bladz.
Seringapatam	423
Serpent	424
Serpentijn-steen	—
Serra de Estrella	425
Sertorius (Quintus)	—
Servie	426
Servius Tullius	428
Sesostris	—
Setuval	429
Sevastopol	—
Sevecotius (Jacob)	—
Sevennen	430
Severus (Cornelius)	—
Severus (Lucius)	—
Sevilla	432
Servaas (Willem)	433
Sewel (Willem)	434
Sextant	—
Sextarius	435
Sextus Empiricus	—
Sextus Rufus	—
Shaftesbury (Anton Asthley Cooper, Graaf van)	—
Shah Allum	436
Shakespeare (William)	437
Sharks- of Dirk- Hartogs-baaij, (De)	438
Sheffield	439
Sheffield (John Baber Holroid, *Lord*)	—
Sheridan (Richard Brinsley)	—
Sherif	442
Shetland	443
Siam	444
Siberië	—
Sibyllinische Boeken	446
Sicard (*de Abt* Roche Ambroise)	447
Sicheus	448

	Bladz.
Siciliaansche Vesper	448
Siciliana	—
Sicilie	—
Siciliën	450
Sicyon	454
Sida	455
Sidom	—
Siena	—
Sierra	456
Sierra Leona	—
Sieveking (Georg Heinrich)	—
Sigeum, Sigeische Bijschrift	457
Sikkel	—
Silbermann (Gottfried)	—
Silberschlag (Johann Esaias)	—
Silenus	458
Silezië	—
Silhouet	460
Silius (Gajus)	462
Silvanus	463
Simon (Richard)	—
Simonides	—
Simons (Menno)	464
Simplicius	—
Simplon (De)	465
Sinaï	466
Sinclair (John)	—
Sintoïsten	—
Sirenen	—
Sirië of Syrien	467
Sirius	468
Sistrum	—
Six (Joan)	469
Six van Chandelier (Joan)	—
Sixtus de V	—
Skalden	472
Skalholt	473
Skolien	—
Skoten (Zie: Schotland)	—

	Bladz.
Slaap (De)	473
Slaapbol	474
Slag- of Pols-aders	475
Slaggoud, Slagzilver	475
Slangen (*Serpentes*)	476
Slaven, of Slavoniërs	478
Slavonië	479
Sleutel	480
Slijp- of Wetsteen (De)	—
Slinger	—
Slothouwer (Valentinus)	482
Sluis	485
Smaak	486
Smakschip	487
Smalkaldisch verbond	—
Smaragd	—
Smelt (De)	488
Smerdis	489
Smergel	—
Smirna	—
Smith (A.)	490
Smits (Dirk)	492
Smits (Ludolf)	493
Smolensko	—
Smollet (Tobias)	494
Sneek	—
Sneeuw (De)	495
Snellius (Willebrordus)	497
Snepper of Snipper	498
Snip (*Scolopax*)	499
Societeits-eilanden	—
Socinus (Lelius)	500
Socinus (Faustus)	501
Soda natrum	503
Sokrates	504
Solingen	509
Solo	—
Solon	—
Solocismus	512

	Bladz.
Solothurn	512
Sonate	513
Sond (De)	—
Sonnini (Charles Nicolas Sigisbert)	514
Sophisten	515
Sophokles	516
Sophonisbe	—
Sopran (Italiaansch *Soprano*)	517
Sorben	—
Sorbet (*Tscherbet*)	518
Sorbonne (De)	—
Spa	—
Spaansche ruiters	522
Spaansche Taal, Dicht-, Letterkunde en Kunst	—
Spaarbanken	528
Spaendonck (Gerardus van)	529
Spaen la lecq (Willem Anna Baron van)	—
Spalding (Johan Joachim)	533
Spallanzani (Abbate Lazaro)	534
Spanheim (Frederik)	535
Spanje	536
Sparreboom	539
Sparta	540
Spartacus	542
Specifiek	—
Speelhuizen	—
Speelkaarten	543
Speksteen	544
Spelt	—
Speusippus	545
Spezzia	—
Spheer	—
Spheroïde	546
Sphinx	—
Spiegel (Laurens Pieter van de)	547

Spie-

	Bladz.
Spiegelkast	554
Spiegels	555
Spiegel-Sextant	556
Spiegel-Teleskoop	557
Spieren	558
Spiesglas of Spiesglans (*Antimonium*)	560
Spijsvertering	—
Spin of Spinnekop (*Aranea*)	563
Spinnen, Spinwerktuigen	565
Spinosa (Benedictus)	568
Spiraal-pomp	570
Spitsbergen	—
Spitsmuis (*Sorex*)	572
Spittler (Ludwig Timotheus, *vrijheer van*)	—
Spook- of vangſprinkhaan (*Mantis*)	573
Spondeus	574
Spons (*Spongia*)	—
Spotvogel (De)	575
Spraakkunst	—
Spraakvermogen	576
Spree (De)	578
Spreek trompet	—
Spreeuw (De)	—
Sprengel (M. C.)	579
Sprengel (Curt.)	579
Sprinkhaan (*Grillus*)	580
Spurrie (*Sprgula arvenſis*)	581
Staal (*Mevrouw* van)	—
Staal	582
Staat, of Burgermaatschappij	584
Staats-Huishoudkunde	—
Staatsregt	585
Stadië (*Stadium*)	587
Stael-Holstein (Anne Germaine de)	588
Staffa	593
Stahl (Georg Ernst)	593
Staithes	594
Stalaktiet	—
Stancho (*Cos*)	—
Standaard	—
Standbeeld	—
Standregt	—
Stanislaus I. (Leczinski)	595
Stanniool (*Tin foelij*)	598
Stapelregt	—
Starosten	599
Statiek	—
Statistiek	600
Statius (Publius Papinius)	—
Staunton (George Leonard)	601
Steen (Jan)	—
Steen-Arend (*Falco Chryſaëtos*)	603
Steenbakkerijen	—
Steendruk of *Lithographie*	605
Steenkolen	608
Steen-Olie	610
Steenregen	611
Steensnijkunst	612
Stekelvarken	613
Stephanus (Robert)	614
Stephanus (Henri Estienne)	615
Steppe	616
Stereometrie	—
Stereotypen (Zie: Boekdrukk.)	617
Sterne (Lorenz)	—
Sterren Beelden	618
Sterrenkunde	619
Sterrenwacht	622
Stettin	—
Steur (De)	623
Stier-Gevechten	624
Stiermarken (Hertogdom)	626
Stikstof, Stikstoflucht	—
Stijfsel	627

	Bladz.
Stijl (Simon)	629
Stil-Leven	633
Stille-Zee	—
Stinstra (Joannes)	—
Stinstra (Pieter)	—
Stipendium	637
Stobaeus, of Johannis van Stobi	—
Stokmans (Pieter)	—
Stocks	—
Stoïcijnen	638
Stoke (Melis)	—
Stokholm	639
Stokvisch (Zie: Kabeljaauw)	640
Stola	—
Stolp (Jan)	641
Stoomboekdrukpers (Zie: Boekdrukpers)	642
Stoomboot	—
Stoom- of Dampmachine	646
Stoomrijtuigen	647
Storax	—
Storm	648
Storm-Balken	—
Storm-Kompas	—
Storm-Ladders	—
Storm-Palen	—
Straalsond	649
Straat (Pieter)	—
Straatsburg	651
Strabo	—
Straf	652
Strafregt	—
Strandregt	659
Streek (De)	—
Strontianiet	—
Struensee en Brand	660
Struisvogel (De)	664
Stutgard	665
Stuurmanskunst	666

	Bladz.
Styliten	669
Styx (De)	—
Sublimaat	670
Sudeten	—
Suetonius (Cajus Tranquillus)	—
Sueur (Eustache le)	671
Sueven	—
Suhm (Pieter Frederik van)	672
Suiker, Suikerriet	673
Sulla of Sylla (Lucius Cornelius)	676
Sully (Maximiliaan *van Bethune*, baron van *Rosnië*, hertog van)	678
Sultan	679
Sultane	680
Sultanin	681
Sulzer (Johann Georg)	—
Sumach	682
Sumatra	—
Sundasche Eilanden, of Oosterfche Archipel (De)	684
Sunna	685
Suratte	—
Suriname	—
Surrogaat	689
Swammerdam (Johannes)	690
Swaving (C.)	691
Swieten (Gerard van)	—
Swinden (Jan Henri van)	692
Sydenham (Thomas)	696
Sykophant	697
Sylvester II	—
Simbolische Boeken	—
Symbool	698
Symetrie	—
Symphonie	699
Synagoge	700

	Bladz.		Bladz.
Syndicus	700	Synonimen	702
Syncratie	—	Syphax	—
Syngenesia	701	Syrakuse	—
Synode	—	Syrië (Zie Sirië)	703

VERBETERINGEN VOOR HET VIERDE DEEL.

Bladz. 639 *reg.* 4 v. b. *ſtaat:* *onder* het heupgewricht *lees:* uit het gewricht.

VOOR HET VIJFDE DEEL.

Bladz. 6 *reg.*	17 v. b.	*ſtaat:* EUNIUS	*lees:* ENNIUS	
152 —	12 v. o.	— *Sorthing*,	— *Storthing*	
189 —	1 v. b.	— ABUKIR	— ABUBAR	
— —	17 v. b.	— *Turken*	— *Arabieren*	
— —	4 en 5 v. b.	— Hij trok eerst tegen *Damascus* op, de hoofdſtad van *Syrie;* waar men ſlechts leze: Hij verjoeg de *Grieken* uit *Sirië*, *Phenicië*, enz.		
207 —	13 v. b.	— *Sebasti*	— *Sebaste*	
299 —	23 v. b.	— *Gaubonites*	— *Gaulonites*	
— —	24 v. o.	— *Trachonites*	— *Trachonitis*	
340 —	6 v. b.	— *Azië*	— *Arië*	
— —	7 v. b.	— *Paramanië*	— *Karamanie*	
— —	4 v. o.	— tot heden enz.	— tot omtrent 650 gebleven is, wanneer die door de Mahomedaanſche *Arabieren* werd omver geworpen.	
382 —	13 v. o.	— VAN DOEVERDEN	— VAN DOEVEREN	
473 —	24 v. o.	— CAESALIJN	— CASALPIJN	
475 —	7 v. b.	moet, achter neerhangen, aldus gelezen worden: immers eene andere rigting aannemen en de bloemen zich ſluiten, zoo als bij de *Cassia's*, *Mimosa's*, de Straalbloemen en anderen plaats vindt; terwijl bij ſommigen, integendeel, de bloem zich 's avonds en 's nachts opent, gelijk de *Cactus* enz.		
481 —	27 v. o.	— PLEBEIJERS	— *Plebejers* en zoo in dit geheel art.	
573 —	8 v. o.	— BERECHJO,	— BERECHIA	

Mindere fouten, die aan dit werk, en de afgelegenheid der drukpers, onafscheidelijk eigen zijn, gelieve de lezer te verſchoonen.

Bij den Uitgever dezes is gedrukt en alom te bekomen:

S. J. M. VAN MOOCK, *Nouveau Dictionnaire Français-Hollandais.*

Dit Woordenboek, het volledigste, dat volgens het oordeel van deskundigen, in ons Vaderland ooit verschenen is, prijst zich door correctheid, goed papier en matigen prijs, van zelve aan. Hetzelve bevat 1390 bladzijden, buiten Titel, Voorrede en Lijst van inteekening, die vrij aanzienlijk is, is met eene fraaije Kolonel letter in het grootste en breedste 8vo formaat gedrukt, zoo dat op elke bladzijde 76 dubbele regels staan; heeft 56988 Hoofdwoorden, welke in alle mogelijke beteekenissen verklaard, en met de noodige Spreekwijzen voorzien zijn.

Men leze onder anderen de beoordeeling hiervan in het Journal de Bruxelles van 1 Nov. 1824, waarin men van het 1 stuk A—L *zegt:*

,, Un examen scrupuleux de ce dictionnaire justifie pleinement l'atten-
,, te. M. VAN MOOCK, instituteur à Delft, lui a consacré ses veilles de
,, plusieurs années; et son travail, prouve combien l'auteur s'est donné
,, de peines pour rendre ce dictionnaire aussi complet que possible. On
,, voit à chaque page qu'il a consulté les meilleurs dictionnaires dans les
,, deux langues, surtout celui de *l'Académie française* et ceux de *Boiste*
,, et de *Laveaux*. Ce qui ajoute beaucoup au mérite de ce dictionnaire,
,, c'est qu'on y trouve non-seulement si un mot doit être employé en
,, médicine ou en jurisprudence, etc., mais même les termes propres
,, aux différens métiers avec les indications nécessaires pour ne point em-
,, ployer, par exemple, un terme de maçon quand on a besoin d'un
,, terme de menuiserie, et ainsi de suite. L'emploi des mots selon le
,, sens direct ou figuré se trouve également dans ce dictionnaire ainsi que
,, les mots nouveaux, généralement reçus dans la langue française.

La partie typographique est bien soignée et le caractère, quoiqu'assez petit, est très-lisible et ne fatigue point les yeux.

In de Bibliothèque des Instituteurs, No. XXXV. Mons, bij H. J. HOYOIS. *Janvier 1825, wordt daarvan gezegd:*

,, Les avantages que présente la connaissance de la langue hollandaise
,, aux Belges méridionaux, sont généralement trop bien sentis pour que
,, nous ayons besoin d'en faire ici mention. Mais les moyens d'y par-
,, venir ne leur ont jamais été offerts aussi abondamment qu'aujourd'hui.
,, Les mauvaises grammaires auxquelles ils avaient dû recourir d'abord
,, ont insensiblement fait place à des ouvrages plus méthodiques et mieux
,, raisonnés; et si les dictionnaires laissaient encore quelque chose à de-
,, sirer, celui que nous annonçons va remplir le vide qui a existé jus-
,, qu'à présent dans cette partie. Nous ne prétendons cependant jeter
,, aucune défaveur sur les dictionnaires qui ont paru depuis la reforme
,, introduite dans l'orthographe hollandaise: ces divers ouvrages qui ne
,, diffèrent que par les titres et les formats, peuvent très bien servir
,, aux commençants; peut-être y désirerait-on un peu plus de correction
,, et d'exactitude; mais on y chercherait en vain les différentes signifi-
,, cations des mots et les phrases propres à faire connaître ces différen-
,, ces. Sous ce rapport, on peut dire qu'ils ne répondent aucunement
,, à leur titre; car un dictionnaire, pour mériter ce nom, doit non-
,, seulement donner la nomenclature complète et la signification exacte
,, de tous les termes de la langue, mais aussi indiquer les diverses ac-
,, ceptions, distinguer leur sens propre et primitif du sens métaphorique
,, et figuré, produire enfin un grand nombre d'exemples propres à ex-
,, pliquer, éclaircir et confirmer leur emploi dans le discours.

,, Ces diverses qualités, qui manquent à tous les dictionnaires publiés
,, antérieurement, distinguent particulièrement celui de VAN MOOCK, et
,, lui assurent une supériorité incontestable sur tous les autres ouvrages
,, de ce genre. Plus complet sous le rapport de la nomenclature, qui
,, embrasse non seulement tous les mots primitifs, dérivés et composés,
,, mais encore tous les termes d'arts, de sciences, de métiers, etc.,
,, il indique en outre leur genre, leur définition, leurs différentes ac-
,, ceptions propres et figurées, et les phrases nécessaires pour en faire
,, connaître l'accord et le régime. Ces exemples qu'on peut regarder
,, comme l'ornement d'un dictionnaire, en même-temps qu'ils en sont
,, une des parties les plus utiles, sont dans celui de VAN MOOCK, très
,, variés, fort bien choisis, et présentés dans un ordre analytique qui
,, en facilite l'intelligence.

,, Pour se faire une idée des développements que l'auteur a su donner
,, à son ouvrage, il suffit de citer l'article consacré au mot *faire*, qui
,, occupe quatre grandes colonnes de septante six lignes chacune, et
,, qui renferme plus de trois cents exemples sur les diverses acceptions
,, et interprétations de ce verbe. Les autres articles sont traités avec
,, une étendue proportionnée à leur importance; et nous pouvons assu-
,, rer qu'il y a peu de locutions qui ne soient expliquées et traduites
,, dans cet excellent dictionnaire. Quelques-unes seulement présentent
,, de légères incorrections auxquelles le lecteur peut facilement remédier,
,, et qui disparaîtront sans doute dans une autre édition.

,, Cet ouvrage aussi étendu et aussi serré qu'on saurait le désirer, est
,, prope à tous les usages, et tout concourt à en faire le Dictionnaire
,, le plus complet et le plus instructif qu'on puisse mettre entre les mains
,, des élèves, et le seul qui convienne aux Wallons, que leurs relations
,, obligent à traduire ou rediger en hollandais.

De beoordeeling hiervan in het Nieuw Algemeen Magazijn voor Onderwijs en Opvoeding, IIde deel 5de stuk, 1825 is aldus:

Met een bijzonder genoegen kondigen wij dit uitmuntend Woordenboek, dat zich in onderscheidene opzigten van de meeste andere voordeelig onderscheidt, aan. Lang, zeer lang was het ter perse, en Rec., die eenige stukken van hetzelve had gezien, wanhoopte wel eens aan de wezenlijke verschijning; doch hij vindt zijn lang gerekt verlangen thans dubbel voldaan: en wenscht niet alleen de jeugd, maar alle liefhebbers en beoefenaars der zoo noodzakelijke Fransche taal, met hetzelve wezenlijk geluk. Met eene kleine, doch zeer duidelijke letter gedrukt, beslaat dit Deel ongeveer 1400 bl., waarin niet alleen al de Fransche woorden met derzelver beteekenissen, maar ook met derzelver onderscheiden gebruik, beheersching, spreekwijzen, enz. zoo volledig voorkomen, als men zulks wel nergens elders in de bij ons uitgegevene Woordenboeken vinden zal; terwijl de prijs, de uitgebreidheid van het Werk, de beknopte druk en verdere uitvoering in aanmerking genomen, geene reden tot klagen geeft. Wij maken dus met genoegen van deze gelegenheid gebruik, om dit uitmuntend Werk zoo veel mogelijk aan te prijzen en meenen dit niet beter te kunnen doen, dan door het mededeelen van een paar artikels, waartoe echter ons bestek ons verbiedt de meest uitgebreide te nemen. Wij bepalen ons tot de artikels *propos* en *trouver*.

Wij bedanken den kundigen VAN MOOCK voor dit geschenk, wenschen hem den noodigen lust en krachten, om ook het tweede of Hollandsch-Fransch gedeelte met eene gelijke naauwkeurigheid te bewerken; terwijl wij hopen, dat een ruim vertier den Uitgever aanmoedige, om, door eene spoedige uitgave, dit waarlijk klassiek Werk te voltooijen.

Het Letterkundig Magazijn van Wetenschap, Kunst en Smaak 1825, No. *XV. bladz. 615, zegt van het Fransche Woordenboek van den Heer VAN MOOCK het volgende:*

,, Indien er eenige soort van werkzaamheid is, waarvan het nut en
,, het moeitevolle gelijkelijk onbetwistbaar geacht wordt, dan is het ze-
,, ker de arbeid, welke aan het vervaardigen van een Woordenboek
,, besteed wordt.

,, Het is waar, dat de vervaardigers van deze soort van werken, wel
,, eens door anderen, die dezelve niet naar waarde weten te schatten,
,, met de vernederende benaming van geleerde kruijers bestempeld zijn,
,, maar zij zelve, die dus laag op deze soort van arbeid nederzien, heb-
,, ben er doorgaans niets tegen, om zich de vruchten daarvan te nutte
,, te maken, en (om bij hunne vergelijking te blijven) van deze zoo
,, bruikbare vracht, welke op die kruiwagens gevonden wordt, partij te
,, trekken, en daarvan mede op alle manieren hun voordeel te doen. —
,, Zonder den onverdroten ijver van die vlijtige letterblokkers, aan welker
,, onvermoeide arbeidzaamheid men de Woordenboeken te danken heeft,
,, zoude niet alleen de taalkunde op verre na die vorderingen niet ge-
,, maakt hebben, welke dezelve op die hoogte gebragt heeft, waarop
,, dezelve thans zich bevindt; maar ook zij, die voorgeven zich alleen
,, met taalkennis bezig te houden, en die op de kennis der woorden als
,, uit de hoogte en met verachting nederzien, zouden zonder de hulp
,, der Lexiconmakers zich ontelbare reizen in de allergrootste verlegen-
,, heid bevinden, en dikwijls althans eenen kostbaren tijd, die hun nu
,, door de vervaardigers van Woordenboeken uitgewonnen is, aan een
,, eindeloos zoeken naar die beteekenis van woorden en uitdrukkingen

,, moeten besteden. Het is dus wel verre eene verachtelijke, integendeel eene hoogst lofwaardige taak, welke de *Lexicographie* van alle ,, zoo wel levende als oude talen op zich genomen hebben, waarvoor ,, zoo wel geleerden als ongeleerden, wanneer zij zich van denzelven ,, naar den eisch gekweten hebben, de wettigste aanspraak op den dank ,, van allen die belang stellen in kunsten en wetenschappen, mogen maken. Zoodanige aanspraak mag de Heer VAN MOOCK met alle reden ,, maken wegens het voorliggend Nieuw Fransch-Hollansch Woordenboek, opgedragen aan den Hoog Edelen Gestrengen Heer Mr. D. J. ,, VAN EWIJK, Administrateur voor het onderwijs der kunsten en wetenschappen in *Nederland*. — Recensent toch is het volkomen eens ,, met den Heer VAN MOOCK, dat naar mate de Fransche taal bij alle ,, eenigzins beschaafde lieden in ons Vaderland, meer en meer algemeen ,, beoefend wordt, daar zij eene reeks van de allerschoonste werken in ,, allerlei vakken van wetenschap oplevert, in die zelfde mate ook de ,, klagte algemeener over het gebrek van een goed Woordenboek van ,, die taal voor onze natie is; tot dus verre ondervond men al dikwijls, ,, dat, wanneer men zijn Woordenboek nasloeg, men zich zag te leur ,, gesteld in het vinden van den waren zin en de juiste beteekenis van ,, het woord, dat men daarin opzocht. — In waarheid het is zoo; de ,, meeste Woordenboeken, dat van G. N. LANDRÉ, te *Dordrecht* bij ,, BLUSSÉ en VAN BRAAM in 1821 uitgekomen, vooral niet uitgezonderd, ,, zijn *onvolledig*, doordien men eene menigte Fransche woorden te vergeefs daarin zoekt, en zij zijn *onnaauwkeurig*, dewijl zij de beteekenissen der woorden niet met juistheid overeenkomstig derzelver verschillende wijzigingen opgeven — en beide deze hoofdvereischten, volledigheid en naauwkeurigheid zijn de volstrekte voorwaarden, van welker vervulling de deugdelijkheid eens Woordenboeks afhangt. De ,, vervulling dezer voorwaarden moest echter natuurlijk, voornamelijk ,, met opzigt tot de Fransche taal inzonderheid, vermeerderen, naar mate ,, de vakken van verschillende wetenschappen, in de laatste jaren vooral ,, zich hebben uitgebreid, en meer algemeen in de Fransche taal zijn ,, begonnen behandeld te worden, en de bekende gebeurtenissen in ,, *Frankrijk* tot het scheppen van een aantal nieuwe woorden, immers in ,, nieuwe beteekenissen, hebben aanleiding gegeven, waarbij nog komt, ,, dat sedert 30 of 40 jaren de Fransche taal ook voor de Diplomatie ,, schier algemeen is geworden onder de beschaafde natiën. — Vervolgens dat de Regtswetenschap sedert 25 jaren, vooral sedert het vervaardigen der Fransche Wetboeken, meer dan immer bevorens, in ,, die taal, en wel met eene juistheid, welke aan alle andere levende talen ten voorbeeld mag strekken, is beoefend geworden; eindelijk dat ,, de Fransche Geleerden, het zij dan te regt of ten onregte, zich de vrijheid veroorloofd hebben, ons telkens, wanneer hun dit te pas kwam, ,, woorden uit het Grieksch te ontleenen, en dezelve slechts door eenen gemoderniseerden uitgang te *Verfranschen*, en als het ware op ,, den Franschen bodem te naturaliseren.

,, Het is niet te vergen, dat een Recensent een geheel Woordenboek zal ,, doorlezen, nogtans durft de steller van dit tegenwoordig verslag verzekeren, dat hij de Dictionnaire van den Heer VAN MOOCK met al ,, die oplettendheid heeft vergeleken, welke het gewigt dezer schoone ,, onderneming billijker wijze mag gerekend worden te vorderen, en dat ,, hem slechts geringe verbeteringen zijn voorgekomen.

Na deze verbeteringen te hebben aangewezen, eindigt Recensent deszelfs beoordeeling aldus:

,, Onze aanmerkingen benemen niets aan de waarde van dit werk. — ,, Wij wenschen alleen, dat de Auteur van dit Woordenboek bij eene ,, nieuwe uitgave deze onnaauwkeurigheden verbeteren zal; terwijl wij ,, voor het overige dit Woordenboek, ook, zoo als het nu is, als een ,, der besten, zoo niet het allerbeste, hetwelk ons in deze soort bekend ,, is, gerustelijk durven aanbevelen."

En in de Nieuwe Vaderlandsche Letteroefeningen No. *7 van 1825, bladz. 302, wordt daarvan gezegd:*

,, Ongetwijfeld is de Lexicographie der nieuwere talen een der minst ,, bewerkte vakken van onze Letterkunde. Ten aanzien der Noordsche ,, en Zuidelijke talen moeten wij onze toevlugt nemen tot den arbeid ,, van Franschen, of liever van Duitschers; en wat er onder ons, met ,, betrekking tot de talen dezer beide natiën, alsmede van de Engelsche, gedaan is, kan met soortgelijke voortbrengselen der Duitsche ,, Litteratuur niet vergeleken worden. Zonder iets te willen afdingen

,, op de wezenlijke verdiensten der Woordenboeken, welke bij ons voor ,, de genoemde talen voorhanden zijn, meenen wij gerustelijk te mogen ,, beweren, dat dezelve aan den hoogen trap van voortreffelijkheid niet ,, beantwoorden, welke de Letterkunde dier volken in onzen leeftijd ,, bereikt heeft. Zij, die zich met dezen arbeid hebben bezig gehouden, ,, schijnen meer de behoefte van het gezellige leven en van den koophandel, dan die van den letterminnaar in 't algemeen op het oog gehad te hebben; en van hier die onvolledigheid en dat oppervlakkig ,, indringen in den geest der talen, welke de vorige Woordenboeken ,, doorgaans min of meer ontsieren.

,, De Boekhandelaar H. C. A. THIEME, wiens vroeger uitgegeven ,, Hoogduitsch Woordenboek in ons oog eene gunstige onderscheiding ,, verdient, heeft ons Publiek op nieuw aan zich verpligt door het bovenstaande werk.

,, Wij hebben altijd veel opgehad met het *Dictionnaire portatif Français publié par* ABRAHAM BLUSSÉ, *le jeune*, *Dordrecht*, 1815, omdat ,, dit boek zich, naar ons oordeel, door eene groote juistheid in de ,, overbrenging van de eigenlijke beteekenis der woorden kenmerkt; ,, maar vermits het niet meer geeft, dan wat de titel beloofd, zoo is ,, het voor het algemeen gebruik, bij het lezen der Fransche Schrijvers, ,, onvoldoende. Er bestaat bij ons geene reden hoegenaamd, waarom ,, wij den Heer BLUSSÉ niet even zoo berekend zouden achten voor het ,, zamenstellen van een Fransch Woordenboek, als den Heer VAN MOOCK, ,, en wij schatten het werk van den eersten in zijne soort even hoog, ,, als dat van den laatsten, maar het *Dictionnaire*, hetwelk wij nu aankondigen, is naar een zoo veel ruimer en meer omvattend plan bewerkt, dat het, in ons oog, eene wezenlijke behoefte in onze Letterkunde vervult.

,, Volledigheid toch schijnt het groote doel van den Heer VAN MOOCK ,, en zijne medebearbeiders geweest te zijn; eene volledigheid, die zich, ,, naar luid van den geheelen titel en der voorrede, zelfs tot alle vakken van kunsten en wetenschappen uitstrekt, en die de beteekenis ,, der woorden door veelvuldige spreekwijzen opheldert, ter bereiking ,, waarvan men den arbeid der grootste Taalkundigen in de laatste jaren ,, zich ijverig ten nutte gemaakt heeft.

,, Ter staving van het gezegde, zullen wij eene enkele proeve hier laten volgen, die ons bij het opslaan van het boek in het oog valt:

BLUSSÉ.

Dehors (adv.) *Buiten;* par dehors, au dehors, *van buiten;* mettre quelqu'un dehors, *iemand buiten de deur zetten.*

Dehors (m.) *Het uitwendige* (n.) *de uiterlijke schijn* (m.) les dehors *de buitenwerken*, (*in den Vestingb.*) cela vient du dehors, *dat komt van buiten;* juger par le dehors, *naar het uiterlijke oordeelen;* sauver le dehors (ou les apparences) *den uiterlijken schijn bewaren*, *of in acht nemen.*

VAN MOOCK.

Dehors (adv.) buiten. De -- *van buiten naar binnen.* En -- *buitenwaarts*, *uitwendig*, *van buiten.* Par -- prép. *van buiten.* Au -- *uitwendig*, *uiterlijk*, *van buiten.* Il est allé au -- *hij is buiten gegaan.* Il vient de -- pour se chauffer, *hij komt van buiten*, *om zich te warmen.* Cela avance trop en -- *dat steekt te veel buitenwaarts*, *vooruit.* Mettre un domestique en -- *eenen knecht wegjagen.* Mettre un vaisseau -- *een geheel opgetakeld schip uit de haven brengen.* Mettre toutes les voiles de -- *alle zeilen bijzetten.* Cette maison est belle par -- *dit huis is schoon van buiten.* Il n'en parait rien au -- *men kan er van buiten niets aan zien;* s. m. *het uitwendige*, *de buitenzijde*, *kant.* Cette eglise est belle par le -- *de buitenzijde van die kerk is schoon.* Le mal n'est qu'au -- *het kwaad is slechts uitwendig*, *aan de uitwendige gedeelten;* fig. pl. *uiterlijke schijn*, m. *uiterlijkheid*, vr. (apparences.) Il ne faut pas juger par les -- *men moet niet naar den uiterlijken schijn*, *naar het uiterlijke oordeelen;* s. pl. *buitenwerken eener plaats*, *vesting.* Cette place a de beaux -- *deze plaats*, *vesting heeft schoone buitenwerken.*

Deïcide (m.) *Godsmoord*, *moord des Zaligmakers*, *door de Joden gepleegd; pleger van dien moord.*

Dehouser v. a. *de laarzen uittrekken; stèrven; eenen muilezel, paard, het dekkleed afnemen.*

Deïcide m. *Godsmoord*, *alleen aan den Heere Jezus gepleegd.*

Na eenige verbeteringen te hebben aangewezen, sluit de Recensent zijne beoordeeling aldus:

,, Doch wij herhalen het, de grenzen zijn hier moeijelijk te bepalen,
,, en wij erkennen gaarne, dat de Heer VAN MOOCK en zijne medeärbeiders een allezins verdienstelijk en veelzins voortreffelijk werk geleverd hebben.

,, Wij prijzen dit *Dictionnaire* dus met ruimte aan, te meer, daar de
,, Uitgever het aan een' netten, duidelijken en correcten druk niet heeft
,, laten ontbrèken.

Het Letterlievend Maandschrift, No. *VII. van Junij 1825*, *drukt zich*, *bladz. 213*, *in diervoege over hetzelve uit:*

,, Eindelijk ziet dan in ons vaderland onder de menigvuldige werken,
,, waarvan er velen konden gemist worden, een woordenboek het licht,
,, waarnaar de beminnaars der Fransche taal te lang hebben moeten
,, wachten. Lof hebbe de Heer H. C. A. THIEME, uitgever dezes
,, woordenboeks, voor deze zijne stoute onderneming, welke met oor-
,, deel, beleid en geduld, tot hiertoe is volbragt.

De uitgever zegt in zijne voorrede:

,, Naar mate de Fransche taal, bij alle eenigzins beschaafde lieden in
,, ons vaderland meer en meer algemeen beoefend wordt, daar zij eene
,, reeks van de schoonste werken in allerlei vakken van wetenschap op-
,, levert, is ook de klagt algemeener geworden over het gebrek van een
,, goed woordenboek van die taal voor onze natie. Tot dus verre on-
,, dervond men al te dikwijls, dat, wanneer men zijn woordenboek na-
,, sloeg, men zich zag te leur gesteld in het vinden van den waren zin
,, en de juiste beteekenis van het woord, dat men zocht."

Waaraan wij ons zegel durven hechten.

,, De Heer H. C. A. THIEME is begonnen met mannen, der beide ta-
,, len kundig en in de wetenschappen ervaren, tot dien moeijelijken ar-
,, beid te bewegen, en heeft den eenigen weg ingeslagen, die hem borg
,, konde blijven voor eenen gelukkigen uitslag.

,, De zamenstellers hebben tot gids genomen: WEILAND, *Nederduitsch*
,, *taalkundig woordenboek*, *Dictionnaire de l'Académie Française*, BOISTE,
,, DE WAILLY, LAVEAUX, BLUMENBACH, *Dictionnaire Etymologique des*
,, *mots Français*, *dérivés du Grec*, *par* MORIN, CATINEAU, GATTEL,
,, LANTSHEER, *Dictionnaire des termes de marine*, GÖDIKE *Néologie*,
,, MOZIN, THIBAUT enz. en zich op eene allezins voldoende wijze van dezel-
,, ve bediend. Hiervan overtuigden wij ons door het vergelijken -- de
,, bewerkers houden ons dit ten goede; ofschoon wij hen geenszins wan-
,, trouwen, waren wij nogtans daartoe verpligt in de vooronderstelling,
,, dat er koopers gevonden zouden worden, die op het oordeel van *Re-*
,, *censent* afgaan, en dezen moet hij borg blijen voor goed- of afkeuring
,, -- van sommige letters met LOUIS CHAMBAUD, *nouvelle édition*, *revue*,
,, *corrigée et augmentée du double par* J. TH. DES CARRIERES, *maître-*
,, *des-arts de l'Université de* Paris, met J. A. BOISTE *quatrième édition*
,, *1823*, LAVEAUX, BLUMENBACH en GÖDIKE. Het onaangename van deze
,, taak werd beloond door de ondervinding, dat het boek eerstelijk rijker
,, en juister is in woorden dan eenige *dictionnaire* tot hiertoe in ons va-
,, derland uitgegeven, en daarenboven in zich vereenigt, dien schat van
,, woorden, welke nu eens bij dezen en dan bij genen der opgenoemde
,, auteurs gemist of gevonden worden.

,, Het werk is aanprijzenswaardig niet alleen, maar onmisbaar voor
,, de beoefenaars der Fransche taal; het strekt de zamenstellers tot eer,
,, waaronder wij met genoegen den Heer S. J. M. VAN MOOCK noemen,
,, en zal den uitgever voor zijne kosten, moeite en vlijt gewisselijk be-
,, loonen.

,, Wij zien met verlangen het Hollandsch-Fransch gedeelte te gemoet,
,, en vleijen ons, dat het getal der inteekenaren alsdan zal zijn ver-
,, meerderd.

,, Het formaat is naar den eisch, de letter niet af te keuren, maar
,, het papier mogt wel iets beter zijn.